

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET.

BUDAPEST

1894

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

A MAGYAR NYELVÖR

1894. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYŰJTŐI.

Albert János	Harmath P.
Ásbóth Oszkár	25 Hermann Antal
Balassa József	Istvánffy Gyula
Balogh Endre	Józsa János
5 Bánóczy József	Kenyér István
Barbarics Róbert	V. Kiss Elemér
Barcsa János	30 Kiss Ernő
Bartha József	Kocor Márton
Bartók Jenő	Kolumbán Samu
10 Bellovics Bálint	Komjáthy Sándor
Berky Sándor	Kovács Gábor
Bódiss Jusztin	35 Kőfalvi Vidor
Bodonyi Nándor	Kőrösi Sándor
Chapó Mór	Kulcsár Endre
15 Demjén Kálmán	Ladányi Béla
Dézi Lajos	Legányi Gyula
Endrei Ákos	40 Lehr Vilmos
Fleischmann Jenő	Maczki Valér
Füredi Ignác	Máthé György
20 Gaal Zoárd	Melich János
Goldziher Ignác	Mikó Pál
Gresits Miksa	45 Munkácsi Bernát
Hajdu István	Nagyszigethi Kálmán

Négyesi László	Szigetvári Iván
Németh Gábor	Szilasi Móric
Okányi Pál	Szinnyei József
50 Paal Gyula	70 Szölgyény Ferenc
Pap Ferenc	Sztróka Lajos
Pécsi Odön	Tima Lajos
Prikkel L. Marián	Tóth Sándor
Pruzsinszky János	Turcsányi Endre
55 Puskás János	75 Tuza Károly
Riedl Frigyes	Valló Albert
Ruik László	Vas Miklós
Rupp Kornél	Vecsei József
Schmidt Győző	Végh Mariska
60 Schön Bernát	80 Veinstein-Hevess Kornél
Simonyi Zsigmond	Vellner Alajos
Steuer János	Versényi György
Szabó Ernő	Volák Lajos
Szabó Mihály	Volf György
65 Szekeres Mihály	85 Vörös Balduin
Szenteh Gábor	Zolnai Gyula.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-uca
16. sz.

XXIII. kötet.

1894. JANUÁR 15.

I. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Eper, szeder.

Nyelvészeti irodalmunkban gyakran hangoztatott nézet, hogy az *eper* szó is idegen eredetű, a német *erdbeere* parasztos kiejtésének viszonyképe. Az eszme, ha nem csalódom, S i m o n y i t ó l származik, ki az *-er* végű németből származott magyar szavak tárgyalása közben minden további hivatkozás és magyarázat nélkül egyszerűen odaveti, hogy az *eper* is a német *erdbeer*-ből lett' (Nyr. VII.243).

E fölfogás ellen igen tekintélyes részről történt már föl-szólalás, jelesen A r a n y János (álnevén Szalontai J.) személyében, ki teljes igazsággal utal arra, hogy *eper*-nek a régi formája *eperj* (*Eperj-es*), valamint *szeder*-nek: *szederj* (szederjes színű ló). Hol vette magát a *j* Eperjes város 'fundamentumának' fölvettetése előtt, ha a magy. *eper* egyszerűen az *erdbeer* átvétele? Vagy hogyan esik az, hogy míg a rövid német *-er* vég a magyarban *-ér* lesz, itt a *beer*-ből rövid *-e* vált? Szerinte 'mint Horváth István iskolája minden idegent magyarrá, úgy mi minden kétesebb magyar szót idegenné akarunk tenni. Lassabban e kitagadással'.

S mégis bármily nyomósak voltak ez ellenvetésekben foglalt okok, bár tényleg egy analog esetet se hozhatunk föl annak igazolására, hogy német *-er* szóvég a magyarban *-érj* alakot öltött volna, bár az első szótagbeli *r*-nek nyomtalan eltűnése is szokatlan jelenség, e nézet uralkodó maradt egész a legújabb időkig; ismétli pl. Z o l n a i is mint bizonyító példát a *léságos*-ról írott cikkében (Nyr. XVII.291).

Pedig Arany Jánosnak, mint ma az összehasonlító nyelvészet világánál biztosan láthatjuk, igaza volt. A magy. *eper* szónak szorosán egyező másai a rokon nyelvekben: tavidai vogul *äprijëχ*, *äpérjëχ*, pelimi *äpëréχ*, alsólozvai *äprä*, *äprëχ*: 'földi eper' (oroszul *земляника*), mely utóbbi alak megvan Ahlquistnak 1891-ben meg-

jelent vogul szójegyzékében is: ,*äpreχ*: erdbeere'. E vogul szó utórészében az éjsz. osztják *réχ*, *reχ*: ,beere' szót ismerhetjük föl (pl. *mū-réχ* ,földi eper'; *mū*: ,föld' | *piti-réχ*: ,vaccinium myrtillus, fekete áfonya'; *piti*: ,fekete' | *vérti-réχ*: ,vaccinium vitis idaea, vörös áfonya'; *vérti*: ,vörös' | *mavé-réχ*: ,málna'; *mavé*: ,méz'), előrészében pedig az éjsz. vog. *āp*, lozvai *jēp*: ,pára, lehellet, köd' szót (pl. éjsz. vog. *lili-āp*: ,lehellet', *ásérém-āp*: ,fagy-pára', *mā-āp*: ,földi pára, köd'), mely utóbbi alapja az éjsz. osztj. *ēbél*, irtisi *ēbet*: ,geruch, geschmack' (*ēpliñ*: ,riechend, schmackhaft ,süss'), vog. *ät*, *at*: ,szag, íz' (*ātiñ*, *atiñ*: ,szagos, édes'), magy. *éd* (ebben: *édes*), *iz*, cser. *üpš*: ,szag' sat. szavakban mutatkozó tovaképzésnek, úgy hogy ezek szerint a magy. *eperj* szót is elemeiben: ,édes' v. ,szagos bogyó' jelentésű összetételnek kell tekintenünk (vö. orosz *smoróda*, *smorodina*: ,rubes' és közszláv *merd*:- ,stinken'; l. Miklosich: Etymologisches Wbuch 310). — Valószínűleg a magy. *eperj*, vog. *āperéχ* rokonságához tartozik a votják *bori*, *boré*: ,grosse wald-erdbeere, fragaria collina' szó is, melynek tője: *borij-* (pl. *borižo*: ,epres') s előrésze oly alakulatú, mint votj. *udalt-*: ,tenyészni' mellett a kazánvidéki *dalt-*; *urobo* (tatár *araba*): ,szekér' mellett kazánvidéki *robo*, *érobo*; *inšir*: ,szerű' mellett glazovi *šinir* sat.

Az *eperj*-jel teljesen egyező hangalkotású szó a magy. *szederj*, *szeder*: ,rubus, brombeere', Dunán túl ,fai eper, morum' (a NySzőtárban: *földi szederj*: szamóca), melynek ha nem is épen azonos jelentésű, mi természetrajzi műneveknél igen természetes és gyakori jelenség (l. Ethnographia IV. 172—174); de hangtaniilag pontosan megfelelő párjai a zürjén *setör*, permi *sötör*, votják *sutär*, cseremisiz *šopter*, *šaptar*: ,johannisbeere' a szóközépi más-salhangzók oly viszonylásával, minőt a magy. *éd* (*édes*) és irtisi osztj. *ēbet* (l. fentebb), továbbá a cseremisiz *opt-* és zürj.-votj. *ut-*: ,ugatni' szók között is észlelünk. További rokonsága a tárgyalásban levő szónak: mordvin *šukšteru*, *šukštoru*: ,johannisbeere', erza-mordvin *šukštem*: ,schwarze johannisbeere', finn *siestar*, *siehtar*: ,ribes rubrum' és ,nigrum', *siestaimē* (nom. -ain) ,ribes nigrum', észt *söster*, vót *sössar*, liv *zustar*, vepsz *sestrikaine*: ,johannisbeere' (l. Donner: Vergleich. Wbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen 179), mely alakoknak (észt *söster*, liv. *zustar*) átvétele Thomsen szerint a lett *susteri*, *susteres*, *sustrenes*: ,johannisbeere'. Megvan a vogulban is a cseremisiz *šopt-* alapszót visszatükröző másnemű képzővel megtöltött éjsz. vog. *sosl'* (tő *sosχ-*), lozvai *šqš*, kondai

šāsi, tavadai *šošu*: ,ribiszke'; továbbá az osztjában: *šomši-réx*: ,schwarze johannisbeere'. Az utóbbi alaknak egészen pontos hangértékbeli megfelelője a teljes végzetű magy. *szede-rj*.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Hol termett a ,furfós bot'?

B u d e n z azt mondta, hogy u g o r földön s azóta, a ki szájára vette, köztük I m r e h Sándor is rámondta, hogy úgy van (A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története I. k.).

,**Furfó** dimin. képzős származék *fur* = *for*, *far* (hinterbacken)-től, a *fark*-hoz tehát épen úgy áll *furfó*, mint *tönk*-höz *tönkö*. Mint az egy rendesen ,vastag testrészt' jelentő *far*-nak diminutívuma, a *furfó* igen jól teheti azt, a mit teszen: ,vastag vég'; amúgy sincs alapja azon ráértelmezésnek, hogy ,*furfó* tulajdonképpen olyan bunkó a boton, mely át van fú r v a' (MUSzót. 496).

E magyarázat ellen alakilag nem sok kifogás emelhető. Legfőbb a *furfó* mélyebb hangszínen való megálltat található megokolatlannak a *far*, *fark*, *farcsok* tö- és rokonszármazékszók mellett. Azt is helyben kell hagynunk, hogy a szó mai, általánosan ismert jelentése ,vastag vég'.

CzF. szerint: ,Oly bunkó a boton, mely át van furva, s karikát húznak bele, vagy pedig valamely furú módjára van ki-rovátkolva, innen: *furfós bot*'. A népnyelv is csak e jelentését ismeri: ,Minden botnak v é g é n a f u r k ó j a' (Tájsz.). A székely népnyelvben megvan a szó ,furfoly' alakban is, s jelentése: ,vil-lázat, mereklye (villával összehányt takarmánycsomó)'. Ez azonban, a hogy Szinnyei kifejtette, újabb átvétel, még pedig az oláh nyelvből, — ,*furkoj*: grande fourche; mistgabel (Cihac, Barcianu), a mely a *furfő* (= lat. *furca* ,villa') szó származéka' (Nyr. XXII. 491). Csak az a kérdés, hogy a *furfó*-nak mindig ,bunkó' volt-e a jelentése?

Ha a NySzótárban utána nézünk, azt látjuk, hogy a szónak mostani ,bunkó' jelentése újabb keletű, s a régiebb írók más jelentéssel ismerték. ,F u r k ó k, fabotok (Com: Jan. 150). F u r k ó s bot: clava (Com: Orb. 107). Azt vélöd, hogy amaz Achylles f u r k ó j á v a l ütöttél agyon bennünket (Alv: Itin. 36). F u r k ó k s karók (Nad: Kert. 202). F u r k ó s: nodosus SI.'

Szabó Dávid ,Kisdéd Szótára' azonban így értelmezi: ,s z e g e s f e g y v e r, görcsös v. csörgös bot, fitykes'. Még világosabban

elvezet a szó eme másik jelentéséhez Molnár Albert és Páriz Pápai szótára: *furkó* = *sparium, viriculum* MA. *sparr, eine gattung spieß* PPB. *Szeges furkó*, hagyító hadi fegyver: *viriculum* MAI.

Ez adatok szerint tehát a *furkó* régenten nem 'bunkós bot' volt, hanem 'szeges hagyító hadi fegyver', vagyis olyan 'tollas buzogányféle', a mit a NySzótár két legrégebb korból való adata minden kétségen kívül helyez. 'Kalácokat, *furkókat*, sok tüzes szárszámot elki hányattya (Tin: Ének. 150.). *Tüzes nyilas furkó* (Radv: Csal. II.393)'.

Az említett hangszinbeli eltérés mellőzésével is két kemény ok szól a mellett, hogy a szó ugor eredetét megtagadjuk. Az egyik, hogy a régi 'szeges hadi fegyver' jelentés semmiképen se hozható meggyőző értelmi kapcsolathoz a *far*: 'hinterteil, hinterbacken' szóval. A másik, hogy a *furkó*, mint 'fegyvernem' művelődéstörténeti szó, csak egy tekintet kell vetnünk e csoportra. látjuk, hogy az egy 'nyíl' (pfeil) kivételével egytől egyig mind idegen eredetű: Törökből valók: *kard, tör, buzogány, balta, bicsak csákány, dsida, kölyű, tegez*; szláv: *kopja, szucsá v. csucsá, parittyá, puzdra*; német: *gyilok, gerely, lándsa, szablya, mordály, pisztoly*; olasz: *dárda*. Ezek közé sorakozik a *furkó* is.

Jó két éve, mikor a NySzótár olvasgatása közben szemembe tűnt ez a szó, s a mint a ráidézett történeti adatokat elolvastam, az első ötletem is az volt, hogy ennek a *furkó*-nak aligha nincs valami köze a latin *furca*-val, természetesen az olasz nyelv közletésével. A magyar *golyó* = olasz *coglione* (Nyr. XIV.363) analógiájára nyomban egy olasz *forcone* alakot gyanítottam eredetijéül, a mit nem kis örömmre meg is találtam az első szótárban: ol. *forcone* = 'dreizack; mistgabel, mistforke' (Valentin).

Éreztem, hogy helyes nyomon járok, habár a szónak 'lándsa-féle' jelentését nem találtam is föl. Tudnivágyam nem hagyott nyugtot, kérdést intéztem tehát az olasz nyelv jeles ismerőjéhez, Körösi Sándorhoz, vajjon az olasz nyelv valamely dialektusa, talán a *velencei*, nem adja-e meg a keresett fölvilágosítást? Körösi szives válasza ez: 'A *furkó* szóval jó nyomon van. Vel. *forcón* (olasz *forcone*) = 'lándsa (rúd), melynek végére három ágú vas van erősítve' (Boerio). Egyéb érdekes családtagja: vel. *forcolo* = szénahányó favilla; nap. *frovone* = kétágú piszkafa'.

Azt hiszem, ezek után kétséget se szenved, hogy a *furkó* nem más, mint a vel. *forcón* s e fegyverrel valószínűleg az Anjouk korában ismerkedtünk meg. A végső *n* elmaradtára mint hiteles

adatot idéztem már a *golyó* szót. Az *o: u* hangszínváltozás se példátlan nyelvünkben (vö. *botkó: butykó* Bal: CsÍsk. 167. *ágas-bogas: ágas-bugas, puffad: puffad, pocok: pucok* sat.); sőt az sem lehetetlen, hogy az átvétel korában a szó olaszul is még *furcón*-nak hangzott (vö. lat. *furca*).

Történeti adataink még arra a kérdésre is vetnek némi világot, miben különbözött a *furkó* a *buzogány*-tól, a mit igen gyakran 'tollas botnak, héttollú botnak' is neveztek. A *furkó*-nak csak három 'tolla' volt, s ha jól értelmezem a Tinódi és Radvánszky adatát, a végén levő három vasat megszókták tüzesíteni, s úgy dobni ki a várból az ellenségre. 'Kalácokat (= szurok-koszorú), furkókat, sok tüzes szörszámát elkihányattya' (Tin.). 'Tüzes nyilas furkó' (Radv.).

A lövő fegyver terjedése sok mással együtt a furkót is kiszorította a hadi szerszámok sorából; idők jártával a háromágú vas is lemaradt a végiről, csak a vas megerősítésére szolgáló bunkó hagyódott rajta s így lett a *furkó*-ból 'furkós bot'; és bármit mondanak is reá a 'szűz magyarság' vallói, ezt a szót jövőre az eredetiek sorából törölnünk s a többi jövevény kulturális szók csapatajába kell avatnunk.

ALBERT JÁNOS.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Hárág (*hërág*): karó, szőlőkaró (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.203; Moldova, Klézse Nyr. VII.237; XIV.42) — ol. *harāk, harāg*: rège, échalas; pfahl, stecken (Cihac, Barcianu). Oláh eredetét már Szarvas (Nyr. III.3) és Edelspacher is kimutatta (NyK. XII.101). Az oláh nyelvbe az újjörögből került bele a szó, a hol *χαράκι*: rège à règler (ó-gör. *χαράκι*: pieu pointu, échalas).

haricska: hajdina, tatárka, pohánka (Székelyföld Tsz.; Nyr. V. 221; Arany-Gyulai NGy. III.295; Györffy Iván; Háromszék m. Tsz.; MNy. VI.243; NyK. III.15) — ol. *hriškë, hiriškë*: polygonum fagopyrum, blé sarrasin (Cihac). Miklosich szerint (Nyr. XI.220) a *haricska* szó a szlávsgból került a magyarba; de ennek ellenében az oláh nyelvből való átvételre vall: 1) az, hogy a szó tudtommal csakis a Székelyföldön van forgalomban; 2) a szónak magyar alakja közelebb áll az oláh *hriškë, hiriškë* alakhoz, mint a rut. *hřečka*-hoz. (A szlávsgból való átvétel esetében csakis erre gondolhatnánk, mert a pohánka többi szláv nevének egyikéből se válhatott a mi

nyelvünkben *haricska*; vö. lengy. *greczycha*, or. *grečiča*, *grečucha*, *greča*). Az oláh szó a ruténből való.

hércág: kötekedő (Brassó m. Hosszúfalu Nyr. VI.475) — ol. *harcäg*: escarmouche; heftige gemüthsbewegung, aufwallung, jähzorn; *harcägös*: qui aime à se battre, à se chamailler; streitsüchtig, zänkisch, jähzornig, aufbrausend; widerspenstig, störrisch (Cihac, Barcianu).

hergely: ménés (Moldvai csáng. Nyr. X.203) — ol. *hergelie*: haras: stuterei, gestüt (Cihac, Barcianu). Oláh eredetére már Munkácsi Bernát rámutatott (Nyr. X.203). Az oláh szó eredetije a török *hargele*, *hergele*. A *hergelie*-ből a moldvai csángók nyelvjárásában kétségkívül **hergelye* lett; ezt azután személyragos alaknak (*hergely-e*) vették és ebből vonták el a *hergely* ragtalan alanyesetet.

hiriba, hiribe, hirip (*hiriba* Szatmár m. Krassó Nyr. XIX. 335; Székelyföld Tsz.; *hiriba-gomba* Székelyföld Nyr. XVII.429; *hiribe-gomba* Kolozsvár Szinnyei József; *hirip, hirip-gomba* Székelyföld Győrffy Iván): vmi ehető gombafaj — ol. *hrib, hribš, hiribš*: boletus edulis (bulbosus, bovinus), agaricus campestris (edulis), champignon; kuhpilsz (Cihac, Barcianu). Miklosich szerint a magy *hiriba, hirip* a szláváságból való (vö. cs. *hřib*, lengy. *grzyb*, fszb. *hrib*, úszl. *grib*, rut. *hryb*, fehér-or. *hrib*, or. *grib*). Azonban ezt legföljebb a *hirip* alakra nézve lehetne megengedni, mert a magánhangzó-végű *hiriba, hiribe* kétségkívül az oláhból való; de a *hirip*-et is, minthogy csak az oláhsággal érintkező nyelvjárásokban fordul elő, inkább az oláhból átvettnek tarthatjuk. Az oláhok a rutének-től kapták a szót.

hóda: vmi madárfaj (Háromszék m. NyK. III.4) — ol. *hödš*: fulica atra, poule d'eau; wasserhuhn (Cihac, Barcianu).

[*hodály, hodáj*: 1) akol, juhakol (kül. *juh-hodáj* összetételben, de magában is); juh- v. tehénfejő hely; 2) alsó épület, kül. gazdasági épület v. cselédház; akármilyen rossz épület. — Az oláhbán *odāje, hodāje*: chambre, métairie, ferme où l'on élève du bétail; zimmer, stube, kammer (Cihac, Barcianu). Edelspacher szerint ebből lett a magy. *hodáj, hodály* (NyK. XII.101); de ez azért nem valószínű, mert a *hodáj, hodály* tájszó olyan vidékeken is él, a hová az oláh jövevényszók el nem hatottak, így pl. Heves és Borsod megyében, Kis-Kún-Halason, Fölső-Nyáregyházán (Pest m.), Kecskeméten sat. (Vö. Tájszótáramat).

Budenz a *hodáj*, *hodály*-ban a török (csag.) *kotan* szó mássát látja ('eingezüunter ort, wo die schafe übernachten'; kirg. 'az aul közepén való hely, hova éjjelre a barmokat állatják'; jakut *χoton*: 'stall, warmer winterstall' (NyK. XXII.412). Jelentés tekintetében ez az eggyeztetés semmi kifogás alá nem esnék, de szó fér hozzá alak tekintetben. Budenz a *kotan* > *hodály*-t szóvégi *n* > *l* hangváltozással magyarázza, de ezt a föltett hangváltozást rokon példákkal nem igazolja. Ilyen szóvégi hangváltozásra tudtommal nincs is példa, kivéve a hasontalanítás (disszimiláció) eseteit, pl. *Anton* > *Antal*; a szóban forgó esetben pedig hasontalanításra nem volt alkalom. Föl lehetne tenni, hogy a szóvégi *n* előbb *ny*-re változott (a mire elég példa van a magyarban), s aztán az *ny*-ből lett *ly* (*j*); csakhogy (hosszú magánhangzó után) ilyen hangváltozásra se tudunk kétségtelen példát; sőt ellenkezőleg szóvégi *ly* és *ny* váltakozása esetében az előbbi bizonyul eredetibbnek, pl. *sármály*: *sármány*, *vőfély*: *vőfény*, *mordály*: *mordány* sat. És még azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a török *-an* szóvégnak a magyarban *-án* és *-ány* a rendes megfelelője, pl. *arlan*: *oroszlán*, **basurkan* (*basturkan*): *boszorkány*, *buzdogan*: *buzogány*, *čalagan*: *csalán*, *sazagan*: *sárkány* sat. (ezeknek megfelelően a magashangúak végén *-en*: *-én*, *-ény*, pl. *jeken*: *gyékény*, *köken*: *kökény* sat.). E szerint a tör. *kotan* (> **χotan*) magyar megfelelője is **kotán* (*-ány*) v. **hotán* (*-ány*) volna, nem pedig *hodály*, *hodáj*.

Valószínűbbnek tartom, hogy ez az oszm. *oda*: 'szoba, ház' szóból lett. De hogy került az elejére a *h*, a végére meg az *ly*, azaz helyesebben mondva: a *j*? — Az utóbbi épen olyan tövéghez csatolt ragkezdő hang lehet, mint a *száj* szónak a *j*-je. Ezt a szót a régi nyelvemlékekben majdnem kivétel nélkül így találjuk ragozva: *szám*, *szád*, *szája*, *szánk*, *szátok*, *szájok*; *szát*, *szával*, *szából* sat. s az alanyesete: *szá*; a *szá*-ja, *szá*-jok alakokat azonban a nyelvérzék így elemezte: *száj*-a, *száj*-ok, s ennek a hibás elemzésnek a következményei lettek a *szájam*, *szájad*, *szájunk*, *szájatok* személyragos alakok és a *száj* alanyeset. Az *oda* szónak a 3. személyragos alakja *odája* volt (mint *óra*: *órája*, *kapa*: *kapája*); ezt a nyelvérzék e helyett: *odája* így elemezte: *odáj*-a, s így állhatott elő belőle az **odáj* ragtalan alanyeset. Igaz, hogy az *oda* szónál erre az elvonásra nem volt meg annyira az alkalom, mint a *száj* (*szá*)-nál, a mely legtöbbszörire személyragozva fordul elő, a mit amarról nem lehet állítani. De a szóbanforgó *j* másféle ragos alakokból való analógiás vissza-

következtetés útján is előállhatott. Tapasztalhatjuk ugyanis, hogy az *-áj*, *-éj* (*-ály*, *-ély*)- végű szavak *j*-je a nép nyelvében mássalhangzós ragok előtt igen gyakran elvész, pl. *kiráj* (*király*): *kirá-t*, *kirá-tul*, *kirá-nak*; *Miháj* (*Mihály*): *Mihá-t*, *Mihá-nak*, *Mihá-rú*; *fértáj* (*fértály*): *fértá-ra*, *fértá-t*, *fértá-hó*; *méj* (*mély*): *mé-re*; *kastéj* (*kastély*): *kasté-ba* sat. Az *oda* szónak szabályos ragos alakjai *odát*, *odába*, *odábú*, *odához*, *odának* sat. (vö. *juhodát*, *juhodába* Nyr. XI.236) voltak. Már most az imént említett analógiák szerint így történhetett a visszakövetkeztetés: (pl.) *kirá-t*, *kirá-nak*, *kirá-tul*: *kiráj* (*király*) = *odá-t*, *odá-nak*, *odá-tul*: **odáj* (*odály*).

A kezdő *h*-nak pedig szerintem az a magyarázata, hogy a szó legtöbbször a *juh* (azaz *ju*, de: *juhok*, *juhász*) szóval összetéve (*juhodáj*) fordult elő, s ezt az összetételt a nyelvérzék e helyett: *juh-odáj* így elemezvén: *ju-hodáj*, az utótagját *hodáj* alakban választotta le. Így vált a török *oda* szóból a magyarban *hodáj*.

Ez tehát a magyar nyelvnek nem oláh jövevényszavai közé tartozik, mint Edelspacher vélte. De azért az oláh *hodaje*, *odaje* meg a magyar *hodáj* szónak mégis van valami közük egymáshoz. Hogy mi, azt mindjárt meglátjuk.

A magy. *hodáj*-hoz hasonló szót a déli szlávországban is találunk *odaja* (bolg. szb.) és *hodaja* (szb.) alakban. Budenz mint lehetőséget említi, hogy a *hodaja*, *hodaje* alak a magyarból került s az ügyis rokon értelmű és hasonló hangú *odaja*-val [a mely Miklosich szerint a török *oda* mássa] egy szóvá olvadt. Vagyis Budenz föltevése szerint a déli szláv *hodaja* vegyületszó, a melynek az elemei a tör. *kotan*-ból lett magy. *hodáj* és a tör. *oda*-ból lett déli szláv *odaja*. Az efféle szövegyülés, mint tudjuk, korántse tartozik a lehetetlenségek közé, de azért a jelen esetben mégis nagyon kétségesnek, sőt valószínűtlennek tartom: még pedig azért, mert nem látom hebizonyítva azt, hogy a magyarból átvett *hodáj*-nak volt mivel összevegyülnie a déli szlávországban. Se Miklosich, se Budenz nem vizsgálta, hogy miért lett a török *oda*-ból a déli szlávországban *odaja*. Az tudvalevő dolog, hogy a törökből átvett *-i* végű főneveket a déli szlávország (különösen a szerb) a maga eredeti főneveinek analógiájára *-a* (*-ja*) végűvé változtatta át, pl. *anteri*: *anterija*, *bugi*: *bugija*, *deli*: *delija*, *tepsi*: *tepsija*, *terzi*: *terzija* sat. De mi szükség volt ilyen változtatásra az *oda* szónál, mikor ez ügyis *-a* végű volt? Nézzük végig azon *-a* végű török főnevek hosszú sorozatát, a melyeket a déli szlávország átvett, s azt fogjuk látni, hogy ezeknek

a vége változatlan maradt, mert úgyis elég szlávós volt (vö. pl. *aga, aladža, alaša, araba, bogč̑a, budala, čorba, čuma, χodža, oka, torba* sat.). Miért kellett volna tehát az *oda* szónak *odaja* alakot öltenie? Semmi ok se volt rá, azért az én nézetem szerint a déli szláv *odaja* szót nem is tarthatjuk egyenesen a törökből átvettnek. Ennél az átvételnél a törökség és a déli szlávtság között kellett valami közbenjáró nyelvnek lennie, s ez csak a magyar lehetett, a melyben — mint fönnebb láttuk, — a török *oda*-ból *hodáj* lett. A magy. *hodáj* szónak a déli szlávtságban *hodaja* és *odaja*-vá alakulását számos analógia igazolja; ilyenek: a) a szóvégi *a*-ra nézve: *bélyeg: belega, konty: konđa, sor: šura, bitang: bitanga, csont: čunta, kard: korda, apréd: oproda* sat.; b) a szókezdő *h* elveszésére nézve: *halász: alas, hám: am, huszár: usar, hajma: alma, hordó: arđov* sat. (de megmaradt *h*-val is: *hordó: hordov, háló: halov, hintó: hintov* sat.). E szerint nem szükséges semmiféle szóvegyülést föltennünk; de nem is lehet, mert a déli szláv nyelveknek nem volt egyenesen a törökből került *odaja* szavuk, a mellyel a magyarból átvett *hodáj* összevegyülhetett volna.

Hogy az oláh *hodāje, odāje* nem egyenesen a török *oda*-ból lett (mint Cihac véli), azt az imént elmondottak után fölösleges volna bizonyítani. Az átadó fél akár a magyar is lehetett volna, de az a körülmény, hogy a szó az oláhban kezdő *h*-val is, meg nélküle is előfordul, ép úgy, mint a déli szlávtságban, arra mutat, hogy az utóbbiból került az oláhba.

Tehát a tárgyalt szó fejlődése és vándorlása a következő volt: tör. *oda* > magy. (**odáj*) *hodáj* > déli szláv *hodaja, odaja* oláh *hodāje, odāje*].

SZINNYEI JÓZSEF.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

Ha a szólásmódoknak egy bizonyos csoportjával akarunk foglalkozni, az *oda* tartozókat összegyűjteni, csoportosítani, megbeszélni, akkor mindenek előtt azzal kell tisztába jönnünk, hogy mi a szólásmód, meg kell tudnunk és ki kell jelölnünk, hogy meddig terjednek működésünk határai. Meg kell pedig e határokat jelölnünk pontosan mind a két irányba, hogy se sokat se keveset ne öleljünk föl, hanem épen annyit, a mennyi kell. S végre kell hajtánunk e határkijelölést magunknak, mert az irodalomban e tekintetben eddig meglehetősen zavar uralkodik; s ha talán nem is állíthatunk föl olyan szabályokat, a melyeket mindenki elismer, de

a magunk számára mindenesetre kijelölhetjük azt az utat, a mely véleményünk szerint a legbiztosabban elvezet a két szélsőség között.

Az egyik szélsőség az lenne, hogy egy kalap alá fogjunk minden virágot, a mi csak a magyar és magyaros beszédben föl-található, mert Sirisaka szerint a közmondások, szólásmódok ,egymástól mint a szellem és kedély nem állhatnak és nem is állanak messze; sőt a mint eredetre egy kertnek termékei, úgy lényegükben is ugyanazon népnek, a magyar fajnak egy-egy gondolatja, világnézlete, életelve, erkölcsi törvénye, egy-egy szakasztott lombja mindenik, melyen mint a narancslombon együtt van a gyümölcs és virág'. S ez elméletnek megfelelően Sirisaka össze is kever hetet-havat, közmondást, szólásmódot, csupán a betűrendes egymásutánt tartva szem előtt. E tekintetben Erdélyit utánozta, kinek művében ugyancsak az ábécé az irányadó az egymásutánra nézve s mind a gyűjteményben mind az elméleti tárgyalásban, mely egyébként is elég kezdetleges, semmi különbség nincsen a k ö z s z ó l á s o k két faja között. (Új szót alkalmaztam itt, meg kell magyaráznom. Riedl Frigyes csinálta s a járatos ,szólásmód' helyett hozta javaslatba Nyr. XVII.260; de mivel a ,szólásmód' már elfogadott nevezet, a ,közszólás' 'mint kiválóan alkalmas lefoglalható a közmondások és szólásmódok együttes jelölésére.)

Hasonlóképen jár el Dugonics is ,Jeles mondások és példabeszédek' című gyűjteményében, a hol vegyest található közmondások és szólásmódok minden különbség nélkül. Ép így tettek régibb gyűjtőink is. S szótárainkban s a Nyelvőr gyűjteményeiben is ugyanezen összevisszaság uralkodik. Újabban megkísérlik ugyan, hogy a közszólások két (sőt három) csoportját megkülönböztessék, de csak annál rosszabb, mert az osztályozást nem viszik keresztül következetesen és föl-fölcserélik az elnevezéseket.

A másik véglet Bauer Simon elmélete .A szólásmód' (Lőcse 1892) és a Nyelvőr gyakorlata a pár legutóbbi kötetben, a mely a szólásmódoktól?el akarja választani a hasonlatokat. E dolog képtelenségét maga Bauer is átlátja, a midőn ezt mondja: ,Az igaz, hogy tulajdonképen együvé tartoznak (a szólásmód és a hasonlat) és talán nem is kellene egymástól elválasztani, de igen fontos okok szólnak a mellett, hogy a szólásmódok nem mondom gyűjteményéből, de legalább tárgyalásából kirekesszük' (16). Azaz, magyarul mondva: a hasonlat szólásmód is, meg nem is, a szerint, a mint Bauer akarja. A fontos ok pedig, a mely miatt a hasonlat bár szólásmód, de azért mégse szabad annak lennie az.

mert másképp Bauer nem vihetné keresztül ezen osztályozást és definíciót: „A szólásmód nem más, mint népies tropus, a közmondás pedig népies szentencia. A közmondás mindig teljes és semmi által többé nem bővíthető mondat alakjában lép föl, a szólásmód sohasem befejezett mondat, hanem mindig valamely mondatrész kiegészítése által illeszkedik a beszédhez”. (Uo.)

Ezen meghatározásba természetesen nem fér bele a hasonlat. A szólásmódok egyik részére mindenesetre alkalmazható, föltéve hogy a stilisztikában még Névy alapján állunk. Ha azonban ezt az alapot elhagyjuk és nem tekintünk minden olyan kifejezést, a mely nem szó szerint értendő, tropusnak, képnek, akkor már ezen csoportra nézve sem áll a definíció. Bajos egyáltalában a meghatározásoknál műszavakat, különösen esztétikai műszavakat alkalmazni, mert ezeknek értéke és köre a tudomány minden lépésével változhatik és igen gyakran változik is. (Példának erre igen jó a tropus fogalma Névy-nél és Dengi Jánosnál.) Különösen nehezen vagy egyáltalában nem vihető keresztül a szólásmódok meghatározása nyelvtani vagy stilisztikai alapon azért, mert nehéz, sőt jóformán lehetetlen az alakok azon változatossága és sokfélesége mellett olyan közös vonást találni, a mely valamennyire jellemző és eléggé jellemző legyen arra, hogy meghatározásképpen szolgálhasson, különösen, ha nem akarjuk a meghatározás kedviért a szólásmódok egyik csoportját föláldozni.

Legcélszerűbb, ha a meghatározásnál a jelentést vesszük alapul, kiindulva Szvorényinak: „A magyar nép eszejárása” című munkájából. Ő itt a szólásmódokról ezt mondja: „Leggyakoribbak e nemben az oly csonka vagy teljes alkatú mondatok, melyek semmi alapvetet, életigazságot, példát nem tartalmaznak, mint a szorosan vett közmondások; hanem csak az emberi állapotokból és helyzetekből sarjadt és népszerűvé lett képletekből állanak”. Ugyanígy nyilatkozik Névy László is Sirisaka könyvének bírálatában: „A közmondás mondat, ítélet, a szólásmód nyelvajátság, a mely mint kifejezésmód nem a gondolati tartalomtól, hanem a benne rejlő szóképi vagy egyéb vonatkozástól nyeri bélyegét. A közmondás más beszéd, a szólásmód csak a stílus eszköze” (Nyr. XX.226). Riedl pedig (Szólások magyarázata. Nyr. XVII.260): „A közmondás elv, a szólás többnyire valami célzás, valami gyakran rejtett vonatkozás”.

Bauer mindezeket megtámadja. Belekapaszkodik Riedlnél a rejtett vonatkozásba, kimutatva, hogy ez nem minden szólásmód-

bán van meg, de igen is előfordul igen sok közmondásban. Belekapaszkodik egyes rosszul értett és ép ezért rosszul alkalmazott példákba, hogy kimutathassa, hogy ezen kimutatás hibás és főképp, hogy kevés. Természetesen, mert a hasonlatot meghagyja szólásmódnak. A fő azonban megvan mindegyikben: a közmondást pontosan elválasztja a szólásmódtól, a mennyiben kimondja, hogy a közmondás valami elvet, életigazságot tartalmaz, és ez alapon könnyen meg lehet különböztetni a szólásmódtól.

Én már most ezeknek alapján kísérlem meg a szólásmód meghatározását, fölhasználva természetesen Bauer meghatározásából is azt, a mi fölhasználható:

A közszólások — a közbeszédben előforduló állandó, teljes vagy csonka, leginkább képletes mondatok — két csoportra oszlanak: az első csoport a közmondások, általános érvényű életigazságokat tanító vagy parancsoló formában kifejező mindig teljes és (legalább egy bizonyos területen) az utolsó szóig meghatározott, változatlan mondatok, pl. „Kiki a maga háza előtt seperjen”. A második csoport a szólásmódok, egyes helyzeteket, állapotot, cselekvést vagy tulajdonságot jellemző, főbb részeikben állandó, de a beszédhez többé-kevésbé simuló, teljes vagy csonka mondatok, pl. „Kecskére bízam (bízva, bízod) a káposztát”. Mindkét meghatározáshoz oda tartoznak a képletes és a közbeszédben előforduló kifejezések.

Ezen meghatározásokban a főszerepet a tartalom játssza: életigazság és valaminek a jellemzése, festése. S ennek alapján biztosan el lehet igazodni a közszólások útvesztőjében. S épen e tartalmi meghatározás az ú. n. frázisoktól is elválasztja őket, melyek minden tartalom nélkül szükölködő szóvonzatok, mely elválasztásra Bauer jogosan oly nagy súlyt helyez.

Ha nyelvtanilag vagy stilisztikailag akarja őket valaki tárgyalni, annak természetesen csoportokat és alcsoportokat kell e meghatározások keretén belül létesítenie, a szerint, a hogy azok céljának legjobban megfelelnek. Így kell eljárnia annak, a ki mint Bauer a szólásmódok törvényeit, formáit kutatja; helytelen lenne azonban azon tanácsát követni, hogy stilisztikai vagy nyelvtani szempontok szerint osszuk föl a szólásmódoknak általános használatra készült gyűjteményét. Így rendezett gyűjtemény igen jó példahalmaz lenne Bauer munkájához, jó alap, hogy valaki hasonló módon értekezéseket írjon a szólásmódokban előforduló metaforákról, metonimiákról stb.; de ez mindössze két-három kis munka,

a melyeknek a kedviért nem érdemes a szólásmódokat gyűjteni és rendezni.

Az ilyen gyűjtemények célja főként a nép lelkének, beszéd-módjának tanulmányozásában való megismerése; továbbá, hogy a magyarosságra törekvőnek eszköz legyen a kezében. S erre sokkal alkalmasabb az, olyan gyűjtemény, a melyben a szólásmódok főszavaik, esetleg jelentésük szerint vannak csoportosítva. Így helyes alap a Dugonicsé, a mely jelentés szerint csoportosít, melyet azonban Bauer fölszínesnek mond; míg én azt hiszem, hogy inkább a külső, mint a belső szerint való osztályozás a fölszínes. A legrosszabb azonban az ábécé szerint való osztályozás (Erdélyi, Síriska), mert a főszónak hol az állítmányt, hol az alanyt veszik, hol mást, sőt nem ritkán a kötőszót is, s így az ember nem igen tudja, hogy mit merre keressen.

Az osztályozásnak mintája, a melyet én követtem, Schrader-nél van meg, a ki előbb a bennük szereplő lények, tárgyak, fogalmak szerint csoportosítja anyagát (szólásmódok és közmondások vegyest), azután pedig a jelentés szerint alkot alcsoportokat. Ezt a fölosztást kellett követnem már csak azért is, mert anyagom köre ép a szólásmódokban szereplő állatok szerint volt meghatározva.

Tárgyalásom módja a gyűjtés, osztályozás és leírás. Fejteztem, eredményeket kutatnom és találnom nem lehetett; mert a szólásmódok belsejével, tartalmával foglalkoztam, a hol pedig nincsenek se szabályok, se kivételek. A nép lelki életének szeszélyes, változatos, csapongó megnyilatkozásai ezek, a mik leggyakrabban még a logika törvényeinek se hódolnak.

Lett volna ugyan, a hogy első pillanatra véltem, egy kutatni valóm: a szólásmódok eredete, fejlődése és eredeti magyar vagy kölcsönzött volta; de a mi a szólásmódok fejlődésének kutatását illeti, ezt megakadályozza a nyelvtörténeti adatok hiányossága. Nem akar ez szemrehányás lenni a Nyelvtörténeti Szótár ellen; az elősorol mindent, a mit talált, csak hogy épen a legtöbb szólásmód hiányzik még a följegyzésekből; a mi azonban épen nem bizonyíték arra nézve, hogy nem volt meg a régiségben. Élhetett és fejlődhetett az a nép nyelvében, a nélkül, hogy legtöbbnyire deákul beszélő és gondolkozó íróink tudomást vettek volna létezéséről. Ugyanez gátolja az eredetiség kérdésének kutatását is. Nem volt tehát mást mit tennem, mint azt vizsgálnom, hogy melyik hangzik idegenszerűen s azt egyenesen kihagynom a gyűjtemény-

ből; vagy pedig ha fölvettem, erre figyelmeztetnem az olvasót. Mert ha valamely szólásmód megvan az idegenben, az még nem bizonyít idegen eredete mellett. A kutya neve minden európai nyelvben előfordul mint megvetést kifejező gúnyszó, de azért mindenikben külön minden egymásra hatás nélkül keletkezhetett. Ép így szerepel majd minden nyelvben a ló mint a nemesség, büszkeség, rang, vagyon jelképe; már pedig bajos elhinni, hogy ezek mind egymástól vették a reá vonatkozó szólásmódokat. Vegyük például az ismert képet: k u t y a - m a c s k a b a r á t s á g = civakodó társak. E kép megvan a németben: „Sie leben mit einander, wie hund und katze“; a franciában: „Ils s'accordent, comme chien et chat“ s valószínűleg még egyéb nyelvekben is. A kép oly természetes, oly könnyen megfigyelhető sőt szembeötlő, hogy minden nép nyelvében külön-külön keletkezhetett.

Mindezen szólásmódok, bár egymással egyezők, teljesen sajátjai mind az egyik mind a másik nyelvnek; sőt ilyenül lehet számítani még azon szólásmódokat is, melyekről kimutatható, hogy egy másik nyelvből vannak átvéve, hacsak meghonosodtak az illető nyelvben. Vannak ugyanis mindenütt oly szólásmódok, a melyek nem tudnak áthatolni egyik nyelvből a másikba; a saját természetének meg nem felelőt nem veszi be, vagy legalább nem egykönnyen veszi be a nyelv; pl. „Da liegt der hund begraben“; vagy: „Da stehen die ochen am berge“ a németben közszájon forgó, minduntalan előjövő szólásmódok; de se franciára, se magyarra őket szószerint lefordítani nem lehet.

Hogy azonban mily kevésbé bizonyít az átvétel mellett még a teljesen egyező külső forma is, legyen szabad egy a frázisok (állandó szóvonzatok) köréből vett példával igazolnom. A magyar és a francia egyformán s a közöttük levő némettől eltérően mondja: „Én szeretem a peccenyét: j'aime le rôti“ ném.: „ich esse den braten gern“; de kinek jutna eszébe ebből azt következtetni, hogy e frázist a magyar a franciától vagy a francia a magyartól vette?

Hogy a népek szólásmódjaik tekintetében egymással rokonok, a nélkül hogy kölcsönös hatást kellene föltennünk, legjobban bizonyítja az, hogy mindenikben egy és ugyanazon e m b e r nyilatkozik, s hogy az egyes elméletek, melyeket egy-egy nép szólásmódjaiból elvon valaki, egészen jól illenek a másikera is. „Es ist eine eigentümlichkeit des volkes oder der völker, vorzugsweise die schlechten eigenschaften der thiere zu gleichnissreden zu verwenden“ (Schrader: Bilderschmuck der deutschen sprache 26. l.). Szvorényi

pedig „A szólásmódokban a nép kedélyi életének tapasztalásokon nevelt csemetéit bírja, melyek nem ritkán festőiebbek, szeszélyesebbek, csipősebbek s egyáltalában változatosabbak, mint a szorosán értett közmondások (melyek eszének termékei). (A magyar nép eszejárása 47. l.) S ha bármelyik elméleti munkát, pl. Bauerét vagy Szvorényiét lefordítanak németre vagy franciára, vagy Schrader bevezetését magyarra, azok az idegen nyelvre is teljesen találók és jellemzők lennének.

E körülmény magyarázatát Szvorényi adja, midőn a szólásmódok eredetét az ősember gondolkodásában keresi és találja meg: „A mint ugyanis az ősember elméjében valami elvont tettelessen eszme vagy gondolat megfogant, a látható érzéki természetben keresett és talált arra jelmez. Igen hihető pl., hogy előbb jellemezte az aluszékony dologtalan embert így: *ö s s z e d u g t a a k e z é t*, mint így: *t u n y a e m b e r*” (35). Így tehát érthető, hogy a különböző népek szólásmódjai, mint *e g g y f á n a k a g y ü m ö l c s e i*, a legtöbbször hasonlóak. S mégis áll, hogy „sehol sem annyira egy a nép a maga nyelvével, mint épen közmondásaiban és szólásmódjaiban” (Szvorényi 54.); mert a népek a közös kincset egymásról mit sem tudva használják a maguké gyanánt s a közös eredetű képeket a maguk eszejárásának zománcával vonva be, beleillesztik. S így, ha nem is joggal, de legalább némi alappal dicsekesznek egyes írók (Schrader, Szvorényi, Erdélyi, Dugonics) a szólásmódokkal, mint saját népük kizárólagos kincsével, noha jól látják (Schrader), hogy nem az.

Kivételt e tekintetben talán az egygy hasonlat tesz, a melyek közül egy-kettő más népekkel egyező formában is előfordul ugyan. de legnagyobb részük mégis elűt az egygy nyelvekben; sőt ezeknek keretén belül is rendesen vidékiesség, majdnem tájszólás jellegével bír. Különösen a magyarban nagyon el van terjedve a hasonlatok használata és a legegyszerűbb kérdésre pl. hogy vagy? tíz ember közül nyolc hasonlattal fog válaszolni: mint a szegény ember a gazdag városban, mint a kutya a kútban sat. Az idegen nyelvekről e tekintetben kevesebbet mondhatok; azt hiszem azonban, hogy csak azért, mert a tájszólásokat se a gyűjtemények se a szótárak nem igen dolgozták föl.

Visszatérve tehát oda, a honnan kiindultunk: a szólásmódok eredetét egyrészt kellő adatok hiányában, másrészt mert túlnyomó számban az összes emberiség közös tulajdonai, kutatnom nem lehetett, meg kellett tehát elégednem azzal, hogy a régi alakokat,

már a mennyit találhattam, és az idegen formákat a megfelelő mai magyarok mellett elősoroltam. Meg kell azonban ismételtlen jegyez-nem, hogy ha már a mai alakok gyűjteménye teljes csak meg-közelítőleg lehet, még kevésbé lehet teljes a régi és idegen alakoké; s ez utóbbiakra nézve be kellett érnem egy-két gyűjtemény és szó-tár fölhasználásával.

Érdekesnek ígérkezett volna még az egyes homályosabb értelmű szólásmódok, különösen pedig a hasonlatok magyarázó anekdotáit föl kutatni. A szorgosabb vizsgálatnál azonban kitűnt, hogy ez alig lenne egyéb, mint légvárak építése; mert, a mint később a tár-gyalásból is ki fog tűnni, az anekdoták rendesen utólagos csinál-mányok a már érthetlenné vált szólásmódok megmagyarázására, a szólásmód eredetét, fejlődését és értelmét azonban a legkevésbé se világíthatják meg, sőt e tekintetben még zavarólag is hatnak. Nem kerestem tehát őket; a hol azonban maguktól kínálkoztak, ott néha fölvettem a tárgyalás keretébe, ha t. i. nagyon érdekesek voltak vagy pedig kiválóan alkalmasaknak látszottak az előbb mondottak fölvilágosítására. A szólásmódok értelmét tehát fölhasz-nálva, a hol lehetett, más hasonló szólásmódok analógiáját inkább alakjukból igyekeztem megállapítani.

Hátra van még, hogy dolgozatom forrásairól beszámoljak. Ezek a következők:

- a) Első sorban az élő nyelv, a magam és társaim meg-figyelései.
- b) A Nyelvőr gyűjtései.
- c) Erdélyi, Dugonics és némileg Sirisaka gyűjteményei.
- d) Czuczor-Fogarasi: A magyar nyelv szó-tára.
- e) A Nyelvtörténeti szótár.
- f) Több szótár, különösen Ballagi és Molé.
- g) Herm. Schrader: Bilderschmuck der deutschen sprache.
- h) Bauer Simon: A szólásmód.
- i) Szvorényi: A magyar nép esze-járása.
- j) Egyes kissébb értekezések a Nyelvőrben.
- k) Névny László és Dengi J. stilisztikái.

SZABÓ ERNŐ.

A FURFANGOS ORTOLOGUS.

Ki hitte volna? Pedig úgy van. Volf György ármányos módon megréfálta, igazabban, jégre vitte az ovatossággal nyakig fölvertezt Budapesti Szemlét. Mint a bibliai nagy igazságoknak alapos ismerője tudta, hogy könnyebb a tevének átbujni a tti fokán, mint egy ortologusnak bejutni a Budapesti Szemle menny-országába; tudta, hogy a minek a színe, forrása, illata vagy íze

csak a legtávolabbról is arra emlékeztet, hogy az ortológiának ócska, megfakult szakácskönyve szerint készült, az se főve se sülve föl nem kerül a Szemle asztalára; valamint tudta azt is, hogy cikknek, a mely **z** nélkül, teologusnak, a ki **h** nélkül, gimnasztának, a ki **y** nélkül, konduktornak, a ki **c** nélkül, zseninek, a ki **g** nélkül, pénztárosnak a ki **-nok** nélkül kér bebocsátást, s még egy más nagy csapat előtt föl nem tárulnak a sziklafalas erősségek jól megvasalt kapui. Mind ezt tudta jól, de ő nem volna az az ember, a ki, ha az ilyen s még jóval nagyobb akadályok előtt meghátrálna s visszariadna. Ha Odysseus, mondá szelleme vállalkozóbb felével tanakodva, ha Odysseus minden társával kijuthatott az egyszemű óriás börtönéből, pedig ez valamivel keményebb munka volt, minthogy a barlang kijáratát egy rengeteg szikladarab zárta el. én ne juthatnék be, a ki csak egymagam vagyok oly erősségbe, a melynek kapuja, habár bár csak a beavatott igazhítűek jelszavára, de időnként mégis csak ki-kitárul? Aztán végiment, a melyek a krónikák lapjain örök emlékezetül föl vannak jegyezve, a furfangosságok hosszú során, a melyeket az okosravasz elmék nagy-ügyesen kieszeltek, a mikor egy mély hinárból ki akartak vergődni, vagy valamely magasra szökkent bökkenőn át akartak ugrani. A legeslegrégibbnél. Rebekkánál és Jákobnál kezdte el s jött lefelé tovább, tovább, míg végre a farkasnál állapotott meg, a ki báránybört öltve magára, a juhász szemelättára besompolygott az akolba a juhnyáj közé. Ez a módja! kiáltott föl s ravaszokán mosolygott hozzá. Én is úgy teszek. Az igazhítűek palástjába burkolom magamat s a messziről fölismerhető vaskalapot nyomom a fejembe, s meglátom, hogy ki nem tárul-e előttem a vaskapu. A mi az egyik farkasnak sikerült, mért ne sikerülhetne az a másiknak is?

S diktum faktum, hiszitek vagy nem, de úgy van, megtörtént. Volf György a most lefolyt év december havában az óhitűség palástjába burkolva, fején széles karimájú vaskalappal megjelent a Budapesti Szemle porondján s hosszúra nyúlt szónoklatban szívükre kötötte a híveknek, hogy ne higgyenek az orthologusok csábítgatásainak; mert a mi egyedül üdvözít, az az etymologicus orthographia; a phoneticus nem volt, nem van s nem is lesz soha, míg a világ áll! S mindezt annyi hévvel, oly meleg hangon hirdeti, hogy szinte gőzölög a lelkesüléstől.

Csodálkoztok? Magam is csodálkoztam — eleinte. A mint azonban „A magyar helyesírás alapja” cikkét olvasni kezdem, már

a harmadik lapon egy hm! lebbent el ajkamról. Aztán olvasom, olvasom tovább; s egyszerre derengeni kezd előttem; s mire a végére értem, jóízűn föl kacagtam: Ármányos Györgye, hogy megjátszódtatott! Elmagasztalja az öregséget. dicséri agyba-föbe: ez a halandók életének legirigylendőbb korszaka! s mikor bevégzi, hallgatósága egy szívvel-szájjal fölkiált: Ó te ragyogó-szép, aranyfiatalság! Úgynevezett rákmódszer: dicsérni a hőjtöt, hogy gazdagon terített asztalra áhitozzunk; a posztónak visszáját mutogatni s ajánlgatni, hogy annál jobban tessék a színe; görbe utakon. nagy vargabetűk kanyargásain vezetni az olvasót a nem várt igazság elé, ez meglep s hatása annál nagyobb, biztosabb.

Így tett a mi ortologusunk is. Ha én azt, a mi el van hallgatva s a mi a sorok közt olvasható, kiegészítem s szavakba öltöztetem, ha a különböző helyeken, szétszórta található előzményeket és következményeket kiszemelve a maguk helyére beiktatom s egyyüvé illesztem, ilyenformán képzelem én, mintha hozzám beszélne a mi ortologusunk:

Kegyes olvasó! Mikor én dicsérem, magasztalom s ajánlgatom a szófejtő írást, s mikor váltig ismétlem, hogy a fonetikus ortografia nem lehet alapja írásunknak, ezt nem kell szó szerint venni, van ebben egy kis góklerség. A te dolgod, hogy bizonyítékaimat boncolgasd s igaz értékük szerint méregetve, kivond magadnak a belőlük folyó következtetéseket.

A 367. lapon a régi görögöknek sokszor emlegetett fonetikus írását például azzal cáfolom meg, hogy az α, τ, υ egyként rövid és hosszú hangok jegyei voltak, a ξ és φ pedig egészen fölös betűk, mert az előbbinek értéke = κσ, az utóbbié pedig = πσ. Ha tudsz görögül, tudod azt is, mennyit ér cáfolatnak ez a cáfolat; ha meg nem tudsz, fordulj egy szakértőhöz, ez majd fölvilágosít, és saját szemekkel győződhetsz meg, hogy van-e egy csipetnyi etimologia ezekben: λέγ-ω: λεκτός, ἐλέχθην; τύπ-ος: τέτυφα, τύμμα; πλέκ-ω: πλέγ-μα, ἐπλέχθην; γραφ-ή: γραπτός, γραμμή; σύν: σύμβολον, συμμαχία, συλλαβή, συρράπτω, σύ-στασις; ἀπολογία, ἀπαλλαγή, ἀφάιρσις; — és így tovább véges-végig. Ugyanekkép teszem tönkre a szerb helyesírás fonetikus voltát: „A szerb a rövid és hosszú magánhangzók közt nem tesz különbséget; aztán nem veszi figyelembe a szorosabban összetartozó szók között beálló hangváltozásokat, pl. „kod kutye“ írja, noha így ejti: „kot kutye“ (372 l.). Ezt csak nem nevezhetni fonetikus írásnak?“ Ha te erre azt mondanád szíves olvasóm: Ez az okoskodás hajszálig hasonlít a következő-

höz, ha valakinek eszébe jutna ilyen összecirkalmazni: Gyulai Pálnak a magyaros szórend tekintetében teljesen tönkrevan téve a nyelvézéke, mert egy helyütt ekként ír: 'Széchenyi hirdette, hogy némely kérdések nem csak egy szempontból megítélendők' (B. Sz. 1893. 194. sz. 318. l.); erre én neked így felelnék: Igazad van olvasó barátom! De mit tehettem, mikor minden áron azt kellett bebizonyítanom, hogy fonetikus írás se azelőtt nem volt, se ma nincs? S a kinek zsírja nincs, vízzel főz. Aztán ne feledd el, a mire már figyelmeztettelek, hogy ez az én egész etimologiadicsőítő fejtegetésem nem egyéb színeskedő csintalankodásnál. S hogy ne legyen okod szavam őszinteségében kételkedni, magam fogom. a mit én tudok legjobban, hol, mit és miért mondtam, hamiskodásom szövevényét szemed láttára fölbontani.

Igaz, erősen hangsúlyozva állítom például, hogy 'közírás soha ezen a földön nem volt fonetikus' (365. és 367. l.), s alább meg: 'Egy régibb írásmód sem tükrözteti vissza csak némi pontossággal is az illető korbéli kiejtést' (371); de hogy mit kell e magasban röpködő állításról tartanod, megmondja neked a 377-ik oldalnak következő helye: 'Igazi fonetikus írásnak csak a szanszkrit bizonyult és a VI. század óta még némileg a héber'. Megsúgom még neked, ha netalán kikerülte volna figyelmedet, hogy a finnek helyesírásáról, a melynek feszegetésébe szentül tudtam, hogy beletörnék az én etimologikus bicskám, csak úgy odavetve, amolyan 'no meg a Jakab' módon, emlékezem meg. Pedig Szinnyi tudja, hogy bizony megérdemelte volna a hozzászólást. Különben is, hogy én, Volf György, ezzel a szelídebb patvarkodással épen a fonetikus ortografia malmára hajtom a vizet, azt nekem interpreti verborum meorum optimo nagyon könnyű dolog kimutatnom; s hogy legyen, a ki hasznót is húzzon belőle, a gyakorló iskola jelöltjeinek használatára a következőkben ki is mutatom.

Első bizonyíték. A szófejtő-történeti írásmód hívei bizonyára nagy tetszéssel olvasták, a mit a régi magyar ortografiáról mondok, midőn így szólok: 'Ha a Halotti Beszéd írásmódját phonetikusnak vesszük, ugyancsak furcsán hangozhatott régi nyelvünk' (370). Ebben is van egy kis hamiskodás. Mert mikor én a HB. szavainak kiejtését furcsának nevezem, e régi emléket a mai, azóta több hiányzó betűvel kiegészített s így jóval tökéletesebbé vált íráshoz szokott szemmel olvastatom, tehát így: *la-ti-atucz zum-tucz-hel . . . isemuczut* sat; pedig ha tudjuk, hogy a latin

c-nek a mély hangok, mássalhangzók előtt s a szók végén *k* az értéke, továbbá hogy az *i* majd *i* majd meg *j* hangot jelölt s hogy a *z*-nek is majd *z* majd pedig *sz* értéke volt s hogy az *u* is egyszer a latin *u*, másszor a mi *ü* hangunk képviselőjeként szerepelt, világos, hogy a fentebbi szókat így kell olvasnunk: *látyátuk szümtükkel . . . isemüküt* és így tovább. S ha e kiejtést furcsának neveztem, abban volt is némi igazam, mert *szémétékkel* helyett *szümtükkel*, *ösünket* h. *isemüküt*, *malasztban* h. *milosztben*, *asszony* h. *axszín*, *tömlöcéből* h. *timnücébelől* sat. bizony furcsának hangzik; de ez csak azt bizonyítja, hogy abban a korban ez volt a közkiejtés, s a nyelvemlék írója, a mennyire hatalmában állott, iparkodott is e kiejtést hiven visszatükröztetni. Más szóval, a HB. helyesírása a saját korabeli kiejtésnek lehető hű lemásolása.

Második bizonyíték. Ugyan csak a 370-ik lapon ezt a kijelentésemet olvashattátok: 'Az az állítás helytelen, hogy a historikus írás valaha fonetikus volt'. — Olyan megrendelésre készült, al ragyogvánnyal fölpillangózott, kirakatba szánt szóciroma; bocsásd reá a nyelvtörténet világító sugarát, s meglásd, nyomban színét veszi és megfakul. Példa a legjobb oktató; s a mit egykettő mond, azt mondja a többi is: ófn. *araweiz*, *arwiz*, kfn. *areweiz*, *erweiz*, *erwiz*, úfn. *erbse*: ófn. *pfarifrid*, *pferfrit*, kfn. *pferit*, úfn. *pferd*; ófn. *piligrim*, kfn. *pilgrin*, úfn. *pilger*; ófn. *probest*, kfn. *probest*, úfn. *probst* || magy. és még, *ismög*, *isög*, *sög*, *söt*; *jönh*, *inh*, *joh*, *ih*, *éh*; *semha*, *somha*, *sonha*, *soha*; *szulca*, *szúca*, *cúca*, *csúca* sat. sat. Következik, hogy a mint egyes szavak és szóalakok koronként új változáson mentek keresztül s e változások megállapodtak, az írás, ha nem is mingyárt, de idővel alkalmazkodott hozzájuk. Különböztetve ezt egy más helyen ugyan (378.), de magam is nyíltan és őszintén megvallom: 'A helyesírás sehol sem marad változatlan, sok nemzetnél tudatos és gyakran nem csekély reformon ment keresztül'. Értelme elég világos, egy betűvel se szükséges magyaráznom

Harmadik bizonyíték. Hogy én korántse tréfáltam, midőn azt állítottam, hogy én a fonetikus ortográfia híve vagyok s ez írással is voltaképpen a kiejtésen alapuló helyesírást védelmezem, azt nem egy, hanem több helyen tett kijelentéssel igazolhatom. Itt következnek.

1) 'Ha mindenik hangnak egy bizonyos betű felelne meg és ha a hangot miúdig ezzel a betűvel jelölnék, akkor nem kellene több orthographiai szabály. Arany igazság!' (381). — Értelme:

A szó igaz jelentésében tökéletes, s e szerint egyedül helyeselhető ortografia az, a melyben minden külön hangnak külön jegy felel meg. Hogy melyik ez a három közül, a szófejtő, a történeti, vagy a kiejtésen nyugvó-e, azt t. olvasóim rátok bízom, hogy döntsétek el. A mi engem illet, én minden hímezés-hámozás nélkül kimondom, hogy „a latin alphabetum föltétlen uralma mindíg elfojtotta az ily fajta [az egyes hangoknak megfelelő jegyek behozatalára irányzott] újításokat, ha még oly kívánatosak és helyesek voltak is“ (370).

2) Sok irodalomban az orthoëpia és orthographia oly messze esik egymástól, hogy az olvasás tanítása valóságos kínná vált (378). Más szóval: soha még valamely szóval nem éltek vissza úgy az emberek, mint ezzel: *orthographia*, *rechtschreibung*, *helyes* írás. Lehet-e azt helyesnek, jónak nevezni, a mi kinnal gyötrelmel jár. — Ebhez hozzáveheted még, a mit az olasz helyesírásról mondok: „Legnagyobb hibája betűinek változó hangértéke és a hangoknak sokféle jelölése . . . úgy, hogy bátran bele lehet bódulni; nagyobb erőlködést nehéz volna elképzelni“ (375–376). Remélem, nem találkozik senki, a ki reám fogja, hogy nekem az, a mi nagy-nagy hiba s a mibe bele lehet butulni, csak eszem ágába is ötlenék, hogy helyesljem és ajánlgassam.

3) „Európa összes nemzetei örülhetnének, ha orthographiájuk oly egyszerű, oly könnyen olvasható lenne, mint a miénk“ (378). No hogy ezt a „szépen zengedező sip-szót“ se a szófejtő, se nem a történeti írásmód magasztalására csendítettem meg, arról tudom minden további rábeszélés nélkül is tökéletesen meg vagy győződve szives olvasóm.

4) „Igaz ugyan, hogy az elmélet újabban a helyesírás fő elvének a kiejtést állítja; de az is igaz, hogy részletes szabályaival ezt a fő elvet mindannyiszor semmivé teszi és így nem csak a gyakorlattal, hanem maga magával is ellenkezésben áll. Mi lehet ennél naivabb! A tudós porosz orthographusok nyilván azért tették a kiejtést a helyesírás szabályává, mert azt hiszik, hogy nem is szabály, ha nincs kivétele. Tulajdonkép kivétel az egész német orthographiai rendszer“ (380–381). — Ebben elismerem, hogy a tudomány újabban a helyesírás főelvének a kiejtést vallja; de kijelentem azt is, hogy következetlenségét nem helyeselhetni, midőn fölkiáltok: „Mi lehet ennél naivabb!“

5) „A phonetikus írás legbuzgóbb hívei a nyelvészek sorában

tálálhatók; de még eddig egynek sem zengett ajkain győzedelmi ének' (356). — Ez legkézzelfoghatóbb bizonyítéka annak, hogy én magam is a fonetikus ortográfia hiveinek sorába tartozom. Mert mi más ez, mint ha azt a különös és furcsa szerszámot, a melyet mi magyarok fűzőnek, a németek miedernek neveznek, e szavakkal iparkodnám megvédeni: A fűzőnek legelkeseredettebb ellenesei épen az orvosok sorában találhatók, régóta irnak, dolgoznak ellene s minden erejükkel üldözik, de még eddig ajkukon nem zengett győzedelmi ének. Hozzá kell még ehhez tennem, hogy eddigi működésem és dolgozataim följogosítanak arra, hogy valamint én magamat nyelvésznek tartom, úgy másoktól is megköveteljem, hogy annak tartsanak.

S ezzel bevégeztem föladatomat s nem kis meglepéssel letehetem a tollat, mert bizton hiszem, hogy ez írással egynehány hívet mégis csak szereztem a kiejtéses helyesírásnak.

Hogy mi szód van neked erre nyájas olvasóm? Gondolom ez: Dicsérem az eszét, a ki a szofizmat föltalálta!

SZARVAS GÁBOR.

PALÓC MEGSZÓLÍTÁSOK.

A Nyelvőr mult évi kötetében (XXII.512) ezen a címen ígértem a palóc vidéken járatos nevek elmondását. Tulajdonképen csak elősorolni volt szándékom azokat a szavakat, melyeket Terbelédén és Gergelyfalván megszólításoknál használnak. Most azonban jobbnak látom elmondani abban a természetes sorrendben és viszonyban, a mint egymással összefüggenek. Ezért aztán el kell mondanom nem csak az egyenes megszólításoknál, hanem a 'róla szólásnál' használt szavakat és kifejezéseket, vagyis a *te* és az *ő* helyettesítőit egyaránt. Ide sorakoznak tehát a keresztnevek, a megszólító és megszólított kölcsönös, majd meg csak a megszólított magán viszonyait kifejező szók, a milyenek például a családtagok nevei, a gúnynevek és a becéztető megszólítások sat.

Az így kibővített tervhez pedig a következőket kell még megjegyeznem. Nem felelek érte, hogy minden szót fölemlitek itt, melyek a palócbeszédben járatosak. Én csak a füleki (nógrádmegyei) és rimaszombati (gömöri) vidéknek, még szűkebbre vonva a határt, csak Terbelédnek és Gergelyfalvának a beszédét ismerem teljesen, a többi vidék szólását csak hallomásból, mások beszédjéből; az igaz ugyan, hogy elég gyakran volt alkalmam hallani.

Ez az egyik. A másik meg az, hogy az itt elősorolt és magyarározott szavak nem csupán és kizárólag a palócvidék szavai; hanem megvan egy részük az irodalminak nevezett köznyelvben, más részük meg egyéb tájak beszédében is. Hogy mégis a fönti címet adtam e dolgozatnak, az az oka, mert hisz én nem tudhatom az összes magyar vidékek ilyenemű szavait, hogy általán „megszólító szók a magyarok beszédében” címen szólhatnék róluk; az egész magyar irodalmat se hányhatom föl ilyen kisebb dologért, hogy onnan böngésszem ki a bennük előforduló ilyen tájszókat; maga meg a művelt közbeszéd olyan kevés szót használ, hogy arról alig érdemes szólni, meg aztán minden ember abban a formájában ismeri, tudja és használja is.

Minthogy két csoportba sorozom e szavakat, hogy ismételnem ne kellessen eggyet-mást, először azokat a szavakat sorolom elő, melyek ép úgy illenek a férfira, mint a nőre. Ide tartozik tehát az a szólás is, melyben valaki lefelől, még születése előtt jön szóba. A leendő kis palóc anyjával sokat kötődik a rokonság; a szokottabb szólások közül csak ezt említem itt: „Kicsi hántja a nágyot”. Ha panaszkodik a fiatal asszony, hogy ez s az a baja, vagy látják, hogy rossz színben van, ezt a csipős, tréfás mondást ki nem kerüli.

Az általános megszólításokra a következő szók használatosak: *hé* és *te*. Ha a palóc nem tudja vagy nem ér rá tudni se a nevét se a rangját annak, a kit meg kell szólítania, azt azonban tudja, hogy nem úr, az általános keletű *hé* szót használja; pl. „Hállya-ë, h é, mit kíván ezê á lôê [= mi az ára]?” Vagy: „Láttád-ë, h é, ásza zembêrt, á kinek el lâbâ sê vót?” Már a *te* szó legalább is rangegyenlőségre, legtöbbször pedig arra mutat, hogy a megszólító a följebbvaló; pl. „Moncs csak, t e, ki á zá nâb bájuszos embêr, á ki tennâp nâlâtok vót. Idê nêzz t e, forgós âttâ, mer jód nyâkon elejtêlek!”

A Nyelvörben (XXII.324) említettem, hogy a megszólító *te* és a mondat alanyául szolgáló *tê* hangzásra nézve is különböznek egymástól. Azóta más vidékről is jelentették ezt a megkülönböztetést (Nyr. XXII 429). Itt ismét azért említem, mert a *hé* szónak is van egy nyiltabb megfelelője a *hé*, vagy röviden ejtve *he*. Csak-hogy ez, bár szintén megszólításra szolgál, nem ugyanaz, a mi a *hé*. Legtöbbször kérdés után áll, mintegy újabb feleletre késztetésként; pl. „Hol jârtâ mâ mêngint, h ê? — H ê, te Mâri, mi csinâ á zânyâd?” Ilyen rövid ejtésű akkor a palóc beszédben, mikor egy-úttal figyeltető szócseke is; pl. „Mi lëssz ott mêngint, h e!”

Mivel már a figyeltető szók körébe jutottam, bár azokról külön, részletesen szándékozom más alkalommal szólni, itt is föl-
említek egy párt, a melyek palóc vidéken igen járatosak. Ilyenek,
mint félig-meddig megszólítók a *ně!* (= nézd), *lã!* (= lásd), *no!*
ě vagy *ěhě!* szócskák ezen mondatokban: ‚Ně! gyerekek mit
tánátám! Ide nézz, lã! os sírjã [az irigység miatt]! No! gyüssz-
ě hát mã? — Ě! millyeň szép rózsã. Ěhě! mi van ott!‘

Az eddig elősorolt szavak aztán mellesleg, párosával, hosz-
szabb alakjukban vagy megtoldva is előfordulnak. Ilyen a bizal-
maskodó *hékám*, *hékás* rendesen házasfelek, testvérek, barátok
között, de egyébként is. *Tetu* (Gömörben) az erősebb kiáltás, gö-
mőriesen ‚utánnáhurítás‘ előtt: ‚Tetu, siket vagy, nem hallod,
vagy mi!‘ Továbbá: *hě te*, *ne-te-ne* [a *ně* helyett ilyenkor *ne*,
tehát ez is páros: *ne*, *ně*], *noci*, *ně ěhě* sat.

Már bizonyos jellemző tulajdonságra utalnak a tréfás meg-
szólítások: *döfi*, *pufók*, *fejők*, *szemők*, *fülők*, *hasók*, *buco*. Nógrádban
ritkán hallottam; inkább gömőriek szokták így a nagyhasú, púhos
gyereket *döfi* vagy *hásók*, a nagy szeműt, nagy fülűt (gömőrie-
sen *natyfilűt*) *szemők*, *fülők*, a kövér arcú, tömzsi, *tö p-*
sincs (= több *sincs*) gyereket *buco* néven szólítani. Ezekhez
a szavakhoz rendesen a *te* járul, pl. ‚No, *te* fülők, mit hallgácc mã
mégint idē?‘ Mint e példából is látható, ezek a szavak főleg akkor
fordulnak elő, mikor a megszólított valami olyat tesz, mely a jel-
zett tulajdonságot akaratlanul is figyelmünk tárgyává teszi.

Ezek rendesen csak a tulajdonságra vonatkoznak, a nélkül
hogy jeleznék a megszólító szeretetét vagy haragját. A szeretetet
a következők árulják el: *töksi*, *buksi*, *bagi*, melyek közül az első
kettő a nagyfejűek, a harmadik a gyerekes észjárásúak megszólí-
tására szolgál ugyan, de mint más vidékeken, egyebet is jelenthet.

Kevésbé lesz járatos más vidékek nyelvében e két szó, mely
különösebben a megszólító családjához tartozó gyerek becéző neve:
muriny v. *mucmuriny* és *döndő*. Az első szó bármily nemű szur-
tos, maszatos, de ebben a mivoltában is kedves, vagy tán épen
ezért csinos gyermek megszólítására szolgál; pl. ‚Te kis *mu-*
uriny, hol tártották mã mégést jó sütt tökkel?‘ Általánosab-
ban Gömörben használják. *Döndő* a kövér, nehézkesen tipegő kis
lány neve, s a legtöbbször a ‚göndör-hajú‘ jelentés is velejár. Néha
azonban előfordul kevésbé hízélgő szó gyanánt is, de csak nagy
lányokra alkalmazva, ilyenkor a *tesznye*. *lusta* fogalom jár
vele: pl. ‚Ugyãñ mit tud szeretnyi azon a *döndő* bugyborison?‘

Határozottabban tűnik ki a jelentés a gúnyt vagy rosszakaratot mutató *vaksi*, *csampulyka*, *kalahajtyi* szavakból. Az elsőt nem kell magyaráznom. A *csampulyka* azoknak a szerencsétleneknek szól, a kik vagy hibás-lábúak (de a *csampástól* különböznek) vagy hibás-kezűek. A *kalahajtyi* a bolondos, hebehurgya magaviseletet gáncsolja. Ide tartoznak még az 'alamuszi, sunnyugó' jelentésű, nagy, bozontos fejű és szemlesütve járó fiút jelölő *bungyi*. Az erősen, durván gúnyolódó *skulyo* (tót szó): *bandsal* és az ugyanezt jelentő, de kevésbé sértő *csindsa* is. E két utóbbi szó, bár a hibás-szeműek állandó, persze sértő megszólításai, mégis gyakran mást is jelölnek. Így pl. a *skulyo* különösen arra illik, a ki valamit kaján, irigy szemmel néz (vö. ferdén néz = irigyel); a *csindsa* pedig arra a szemhunyorgatásra figyeltet, mely az álmos, szemét a világosságtól féltő gyerek rendes szokása. Igét csak az elsőből képeznek; pl. 'Mit *skulyitás*z *mâ* mégint idê? Úccse kápsz *mâ* semmit!' Más, felig a természetre vonatkozó tulajdonságot jelölnek: *puffancs* és *hasa-istenê*. Ezeket tudniillik a nagyehető, az ételért síró vagy irigykedő gyerekekre szokás mondani; pl. 'Hât jó láktâ-ê *mâ*, te *puffancs*? Te, te *hasá-istenê*, mikor tártolák *mâ* jó éccêr!?' *Kásztohá*, *kuktá*, *pâkosztos*, *pęcênâ*, mind bizonyos szokásra utalnak, a mint a következő példák mutatják: 'Hol â cucájom (téli lajbi)? Te *kásztohá*, *mâ* bizonyosán tē *kâbâsztd* (keverted, hánytad) el mégint! Pusztolly a konyhâmrú te *kuktá*; ne bábrâ â fâzékâmba! Jáj de szörnyen *pâkosztos* âz â kiend gyereki! No te *pęcênâ*, hât mēnnézted *mâ*, hogy mellyik lúd tojós?' (Ilyet fiúgyerekeknek tenni nem szabad; azért a ki teszi: *pęcênâ*. Gömöri szó, valamely, ilyenfajta ember neve volt).

Az olvasó észrevehette ezeknél a gúnyszóknál, ha nem mondtam is, hogy ezeknek legnagyobb része csak gyermekeket illet. Ez igen természetes. Fölnőtt ember az ilyenért mihamar megörölna s aligha állná meg szó, sőt ütés nélkül. Azért tehát a fölnötteket legfölebb hátuk mögött szokás gúnyolni, s ilyenkor nincs szükség egy kiválóan jellemző szóra. Nem is jut ilyen eszembe más, mint a dunai *bászli*-nak megfelelő *mulyâ*. A többi mind olyan, mely országszerte ismeretes, mint pl. naplopó, dologkerülő, korhely sat. sat.

Az ilyen, majd becézgető, majd gúnyolódó szavaknak jóformán se szeri se száma. A nép általán szereti vagy jó vagy rossz tulajdonságát emlegetni valakinek, s a mennyi hiba csak lehet a

testben vagy a lélekben, annak mindegyikére van megfelelő szava; azonban itt mind elősorolni nem látom szükségesnek, minthogy a készülő Tájszótár úgyis lehetőleg teljes számban adja ezeket a gúnyszavakat.

Ezek után rátérhetünk azokra a megszólító, vagy jobban mondva „néven szólító” szavakra, melyek már nemcsak általánosan valamit, nemcsak egyaránt férfi vagy női tulajdonságot, hanem határozottan bizonyos, másokhoz való viszonyt jelölnek. Először a férfiakra szólók:

A fiúgyermek általános neve *gyerek*; ha azonban a megszólító, vagy rólaszó bosszús, csak ez a neve járja: *külyök*. Itt van helyén elmondanom, hogy a leányt soha, vagy legföljebb igen-igen ritkán szólítják és nevezik így s az újszülöttről mindig így szoktak kérdezősködni: „No hát mi lett, *gyerek* vagy *leány*?” Gömörben ezenkívül a fiúnak rendes neve még az *inas*, bár ezen a néven különösen az apa szokta fiát nevezni, pl. „Úgyán hol máratt olyan sokâ az *â z i n a s*? A feleségê mâ ályig gyôzi várnyi!” Mint e mondatból látszik, az *inas* szó kijár még a 30 esztendős fiúnak is. Nógrádban inkább mondják a *legény* szót ilyen esetben. Különben míg kicsi a fiú *legény*, *legényke*, *szolga* a neve. Ez utóbbi szó, mint a gömöri *inas*, szintén csak a család nagyobbjainak a száján jelentheti a család fiát; s ezenkívül még megjegyezhetem azt, hogy az *inas* magában is áll, így: „Hallod-ê *i n a s*, nekem eszt többê nê tédđ;” vagy: „Tudod-ê *k i s i n a s*, mi vár rád othonn?” A *szolga* ilyen mondatokban csak a cselédet jelentené. Viszont a *szógám*, *kis szógám* jóformán csak a család fiát illeti; ellenben az *inasom* már csak az alárendelt, szolgai viszonyt jelölné.

Itt van még leginkább helyén elmondanom a *cseléd* szó jelentését is. Az ismertem vidékeken a palóc gazda nem *foga d* cselédet de igenis *tart a* mennyit csak lehet, néha tízet is. Ez a szám mutatja, hogy a *cseléd* szó jelentése nem a köznapi; hanem annyi mint a „családtag”. A gazda rendszeren újévkor *foga d* egész évre *szol g á t*, a gazdasszony *szol g á l ó t*; ezek nem cselédek. Évközben szükség van segítségre, a munka több emberre való. Eljön az anyós, a sógor, a meny sat. segíteni. A gazda ilyenkor elmondja a szomszédjának: „Tíz-hús cselédem vañ, mégis kevesé”. Ha azonban a *szolga* némileg rokon, szintén cseléd. Mindezzel ellentétben nem *szol g á*, hanem *cseléd*; nem *szol g á l*, hanem *cseléd k é g y i k* az, a *ki komencióra szegődik* valamely

urasághoz. Minthogy pedig az elszegődő is, a segítő is többnyire férfi személy, a *cseléd* szó a legtöbbször egyenesen fiút jelent.

Mikor még pólyás baba, bár a becéző keresztnévén is nevezik, jó ideig csak így szólnak felőle: „Hât á kis leg ê n y mi csinál?” Mielőtt pedig még megkeresztelnék, rendszeren a kis pogány, a kis vendég kifejezésekkel utalnak rá.

Később, úgy hat-hét éves koráig, leginkább a becéző keresztnéveket használják a megszólításnál. Ezekről Szilasi részletesen szólott a Nyr. XII. kötetének 244–246. lapjain, itt tehát csak azt a különös viszonyt említem meg, melyben a férfi a keresztnévvel van. Egy-egy faluban ritkán van szokásban több öt-hat, legföljebb tíz keresztnévnél. Így pl. Gergelyfalván ezek járatosak: Péter, Pál, János, András, Mihály, Gáspár, György, László; Terbeléden meg: János, István, Pál, György, József. Ez utóbbi helyen Péter és Samu az én gyermekkoromban csak egy volt, s így, ha valaki Samuról szólt, az csak ő róla szólhatott. Minthogy pedig a családnevek száma sem rüg többre néha nyolcnál, sőt gyakran négyenél, a sok egynevű ember közül bajos volna egyetlen szóval jelölni meg azt, a kiről éppen szó van. Ezen segít a nyelv a becéztető keresztnévvel. Egy-egy keresztnévnek van nyolc-tíz ilyen mellékalakja s ezeknek segítségével a megkülönböztetés könnyebb. Az ilyen szót, bár többnyire öntudatlanul, úgy választják, hogy ne legyen egy családban két egyforma nevű; ez meg aztán viszont sajátos esetekre ad alkalmat. Így pl. Terbeléden van idősebb ember, kinek Graca Jancsi a neve, a fia már Graca Jánoska, ennek a fia meg éppen János. Olykor egyik-másik a falubelieknek furcsán hangzó nevet kap; ez azután nem csak ő rajta marad s a régi családnevet egészen elfeledteti. Így például Nagy Györgyöt Gyuro-nak találták nevezni; ez a tót hangzású szó ritka, s minthogy így Gyuro csak egy volt a faluban, csak ezen a néven szólították mindig; az ő gyermekei már csak a Gyuro Palyi, Gyuro Lyulyis (Julis) nevekre hallgatnak.

Hogy mégis említsek ilyen becéző neveket, már csak a formájukért is elmondok egy párt: Gyözsep, Józso, Jóská, Józsi; Pályá, Pályi, Pályo, Pálcsi, Pályus[ká]; András, Andris, Ondro, Bångyi, Bándër [ez Gömörben egy bolond emberről köznévvé vált, azt teszi, hogy 'félesztű' pl. „No te bándër, hol jár mâ megint á zeszéd"]; Pêtër, Petyi, Pëtykó; Istvâ, Êstvá, Pista, Pësta, Pistuka, Istók sat. sat. Azok, melyek o-ban (Palyo) végződnek, csak a tóttal érintkező vidéken fordulnak elő, ott is ritkán, mert sértik a

fület. Ezekről még csak annyit, hogy a kit egyszer *Janina* k szőlítottak kis korában, az sose ért jól a *Jancsi*, *János*, *Jankó* sat. névre; de ha később megszokja is, hogy ezeket is elfogadja az ő nevének, 10—12 éves koráig az isten világaért se hiszi el, hogy az mindegy, s tiltakozik az ilyen megszólítás ellen. Nem kerész-telt engem á páp *János*nak — így bizonykodik — há *Jánin*ak!

A nyelvnek ezen a sajátságán kívül van még egy, melyről ugyan szólhattam volna mingyárt a gúnynevek mellett; azonban természetesebbnek találtam ezen a helyen, a keresztnevek sorá-ban említeni föl. Azt a sajátságot értem itt, hogy egynémely külö-nös magaviseletű ember nevét, még pedig vezeték- és keresztnevét együtt, a hasonló viselkedésűek gúnynevűl, s mint ilyet, való-ságos megszólításul használnak. Már előbb is említettem a *Bandër* és *Pęcëna* szokat: itt még mégemlítem a Gömörben (*Jánosi* táján) szokásos *Móci-Palya* s a nógrádi *Fabo*, *Bolon-Pista* v. *Cigány-Pësta* neveket, melyek a félkegyelmű, vagy viseletükkel erre a névre rászolgáló embereket figyelmeztető megszólításoknál szokáso-sak; pl. „No te *Cigány-Pësta*, má mégést fére beszész”. Ide tarto-zik tehát a *Fajankó* is, mely országszerte ismert jelentésével járatos.

Ezzel a sajátsággal kapcsolatban jut eszembe, s bár nem tartozik szorosan a tárgyra, főlemlitem mégis azt a különös szo-kást, mely nem csak a palócvidéken, de általán az egész magyar-ságban el van terjedve, hogy t i az együtt járó vezeték- és keresztnev oly annyira egy szónak hangzik, hogy gyakran való-ban elfeledik külön voltát s később egybe is írják. Így keletkez-hettek az ilyen nevek: *Haypál Benő* (budapesti pap neve); Gömörben: *Gazsopalyi Jancsi*; Nógrádban: *Bábapalyi Erzsus* sat.

Fiúra vonatkoznak még a következő, úgy látszik cigányból vett becéző szavak: *puladër*, mely Gergelyfalván gyakori neve az öt-hat éves. bugyogóban, vagy ingben járó fiúknak; *rajkó*, mely szintén olyan használatú. Ezt a szót azonban magyárnak is vehet-jük, minthogy a rövidebb *raj*: „szülött, nemzedék” is járatos, sőt gyakrabban s csupán a szeretet kifejezőjeül; pl. „Gyerre [így] édés rájom, hádd ot ászt á csúf embért! De édés rájom, ábbú má nem lës sëmmi”. Rendesen fiúra, de mint máshol is. általán gyermekre szokás érteni a következő szavakat: *fijam*, *fijúkám*, *fiacskám* (Gömör); *szülöttem*, *magom* (Nógrád).

MIKÓ PÁL.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

„Még egyszer a fakó“. Az „Eb ura fakó“ szólást magyarázva (Nyr. XXI.433), figyelmeztettem nyelvészeinket, hogy a *fakó* a régi magyarban nemcsak színt s efféle színű lovat, hanem azonkívül még *kutyát* is jelentett.

Azóta ismét találtam egynéhány régi adatot, a melyek nemcsak az akkori következtetéseimet erősítik meg, hanem a „fakó = kutya“ jelentés megmagyarázásához is alkalmasint hozzájárulnak.

Tudjuk a NySzótárból, hogy a Ferencrendi szerzeteseket, miért, miért nem, most ne kutassuk, régen *cseri barátok*nak hívták. Melius Péter, a ki annyiszor és oly mérgesen szidta, pocskolta a szerzeteseket, „cseri-barát“ helyett következetesen *cseri-fakó*-t mond. A piszkolódás hangjából kiérezzük, hogy a *fakó* szó itt nem a színre vonatkozik. Már első idevágó cikkem írásakor is sejtettem, hogy a cserifakóbeli *fakó* szintén „kutya“ értelemben veendő; de minthogy nem volt rá döntő bizonyítékom, nem mertem rá hivatkozni. Most azonban egy olyan adata bukkan fel, a mely e sejtelmet teljesen megbizonyítja.

Egynémely okból elkérettem ugyanis a lipcsei városi könyvtárból Joh. Januensis egyetemes magyarázó szótárának, ú. n. Catholiconjának XIV. századi kéziratát (Rep. n 22). Itt a 76. levél második oldalán véletlenül ezeket találom: „Secundum deiectas et malas proprietates, quas canis habet, significat malos prelatos. Est enim animal lunaticum, colericum, inmundum, fraudulentum, pigrum, dentes habens corrosiuos, sanguinem lingens, revertans ad vomitum; cecusque nascitur et bolismum patitur. Sic et prelati aliqui nunc temporis indiscrete in subditos deseniunt, et tamquam lunatici et colerici in rabiem cito vertuntur, egitimum ordinem discipline praetermittentes, indiscrete latrant, et quos deberent arguere mulcent, quos mulcere mordent seu corrodunt dente; inardescunt ira, lingunt sanguinem innocentum; revertuntur cottidie ad inmunditie vomitum; ceci sunt et duces cecorum; bolismum vel esuriem patiuntur eterne insatiabilitatis“.

Tehát már Melius előtt százötven évvel is „canis significat malos prelatos“. Világos ebből, hogy Melius rútmagyarázó *cseri-fakója* voltaképen *cseri-kutyát* jelentett.

Ugyane kézirat rákövetkező soraiban ezt olvasom: „Unde in propheta, „Ve vobis canes muti, non valentes latrare Item praedicatores mali“.

A rossz prédikátorokat tehát a néma kutyához hasonlították, s ez a tény sok, eddig homályos értelmű, régi szólást megmagyaráz: „Ti mind fa papok vagytok, csúfok, bolondok . . . Nyakanyírett papokat, heréltelen kappanokat, fa papokat, váaz papokat nem akarunk tartanyi Többé ne tartsunk immár efféle néma ebeket” (RMK. V.221. 225. 240).

A rossz papokat tehát csúfságból fa papoknak, néma ebeknek nevezték minálunk is. Fa-ember Zalában ma is ügyefogyott, gügye embert jelent. (Vö. fajankó.) — „Mint az fa, vgy nem mér szöllani: magis mutus quam scapha” (Decsi: Adag. 150).

És itt kinek ne jutnának eszébe az általánosan ismeretes, s mindamellett egy szótárunkban se található szólások: „Nevet mint a fakutya. Úgy néz mint a fakutya”.

Én azt sejtem, hogy a régi nyelv kutyá jelentésű *fakó* szava közel rokonságban áll a mai *fakutyá*-val. Lehet az is, hogy a *fakó* ép olyan elrövidülése a *fakutyá*-nak, mint a milyen az „Están bá” az „Están bátyá”-nak. De más magyarázat is lehetséges. Munkácsi Bernát vette észre a *róka-ravasz*, *kutya-kuvasz* szópárok analogiáját; s ő figyelmeztetett először az itt lehámló *-ka* és *-tya*, másfelől az *-asz* képzőkre. (Vö. *kutya*: catellus, caniculus; *kuvasz*: canis grandior MA.) Vajjon nem a *kutya* és *kuvasz* törzsökszava rejlik-e a *kutya* jelentésű, régi *fakó* szó második tagjában?

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Monda. A Nyr. XXII.547—551. lapjain Prikkel L. Marián vizsgálván a *monda* szó eredetét, végeredményképen abban állapodik meg: „Semmi kétség benne, hogy író csinálta, még pedig nem más, mint Kármán József”. Utóbb azt állítja: „Teljes tudatossággal csak egyetlen egy szót alkotott Kármán, s ez a *monda*”.

Ez az állítás, hogy a cikk-író szavaival éljek, „az igazság híroszéke előtt sehogysem állja meg a helyét”.

Az igazság ez: „A *monda* szóra Kármán ruházta a ságe értelmet, de a szó megvolt már ő előtte is, csak hogy más értelemben”.

Dugonics Andrástól „A Tudakosságnak első könyve” (az Uraniánál tíz évvel előbb) 1784-ben jelent meg, s e műben a *monda* szó már annyiszor előfordul, hogy szere-száma sincs. Csak néhány helyet idézek a 19—27. §§-okból. Ime: „Magyarázat nem egyéb, hanem ollyas monda, melly minden dolognak állattyát, természetét, velejét elődbe adgya. Tudtomok (axiomata) oly elmél-

kedő m o n d á k, melyeknek igazságokat vittatni nem szükséges dolog. Vételek (theoremata) olly elmélkedő m o n d á k, melyeknek valóságokat meg-kelletik vittatni: másként az ember által-nem láthatya valóságokat. Például: ha az orvosokkal azt venném fel: hogy a kövér ember betegek számában vagyon. Ezen m o n d á n a k valóságát által-nem láthatni mindgyárt, ezt tehát megvittatni szükséges: másként száz szavamnak is a lesz a vége, hogy ez csupa m o n d a-m o n d a. A vételnek tehát szükségképpen két része vagyon: 1-ször a m o n d a; 2-szor a vittatás. A tételnek (problema) tehát szükségképpen három részének kellett lenni. 1-ső a m o n d a, 2-dik a megfejtés; 3-dik a vittatás. Elevek (lemmata) nem egyebek, hanem oly e l ő m o n d á k, melyek a tételek, avagy vételek elejébe függesztetnek, azon tételek avagy vételek könnyebb értelmének okáért'.

Mindezekből, ha nem is ,kétségtelen', de igen hihető, hogy a *monda* szót Dugonics vonta el a *monda-mondá*-ból.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Gugó. S z i n n y e i szerint ez a székelly szó annyit jelent: ,ostoba, bamba', s az oláh nyelvből való (Nyr. XXII.537).

Fejtegetését olvasva, eszembe ötlött egy hasonló hangzású és jelentésű palóc szó: *kukós*. A mint a gömöri tájszólásról írt dolgozatomban is kiemeltem, a serkieknek beszéde egész elütő a többi rimavölgyi magyar községekétől, s bizonyára a Cserhátrol odaszakadt m a t y ó n é p a balogiakkal együtt. Ezeknek gúnynevél hallottam mindig emlegetni: s őr k i k u k ó s.

A media és tenuis explosiva közti különbség ellenére is hajlandó volnék e két szót eggynek tartani, ha az egybevetésnek útját nem állaná az oláhból a palóc földre jutás lehetősége. Megjegyzem még, hogy Zalában (Orosztony) a ,mafla, bamba' embert *kukó*, *kuka* névvel illetik, s a süketnémákat szerin-szerte ,kukának' mondják. Érdekes volna kitudni, milyen viszonyban vannak ezek a rokon hangzású és jelentésű szavak egymáshoz.

ALBERT JÁNOS.

Nem téved? Mikó Pál ezzel a címmel néhány Ladányi közölte palóc szónak az igazi értelmét igyekezett megállapítani. Gyökeres palóc létemre nem állhatom meg, hogy közbe ne szóljak.

Azt mondja Mikó, hogy ,az i n g a nyaktól le egy darabban van. a p e n d e l t derékon kötik meg' (Nyr. XXII.566).

Ezt a különbségtévést nem találok helyénvalónak. A dolog

úgy áll, hogy az egyik (ing) magyar, a másik (pendel) idegen szó ugyanarra az eggy fogalomra. A mi vidékünkön (Sajó melleke) pl. a női hosszú inget kizárólag „pëndelnek” nevezik s csak a férfiak inge ing, s az is bizonyos, hogy nem a pendelt kötik meg derékon, hanem a szoknyingot, a mely, a mint találó neve is mondja, fehér vászonból való alsó szoknya.

Tudtommal az ingváll nevezet nem a női ingnek csak a nyakat és a kezeket fedő részét illeti meg, hiszen a női ingnek vagy pendelnek igen rövid az ujjja, nem hogy a kezeket fődne. Az „ingváll” derékig érő rövid ing, hosszú ujjja van, a mit dudorosra föltúrva a felső karon kötnek meg s ez a slingelt patyolat ingváll, meg a virágos pruszlik a palócságban a vászoncelédek ünneplő viselete, ehhez jön a *szoknying* és a száma nincs bokorugrós szoknya. Az *ingváll* tehát valóban női ing és nem pëndél.

Abban is igaza van Ladányinak, hogy *kallatni* = managorolni. Ismét az előbbi eset: az eredeti magyar kifejezést kiszorítja az idegen földről került. Az én anyám pl. már mindig managorolni, s a managollóba (a rimaszécsi kék festőhöz) küldte a vásznát a Mikó említette *balyiga* mellett. A *kallatás*, *kalló* nevezet kiveszőben van s a *kalló*, legalább a Riina mentén, nem is malom volt, a hol fahengerek közt puhították volna a darócvásznát, hanem egy dézsaformájú edény a folyó mellett, a mibe egy kis zsílipen hocsájtották a vizet, ez által benne forgó mozgásba hozódott a víz. Nem is darócvásznát kallottak benne, hanem a magyar birka hosszúszájú gyapjából szőtt fürtös szövetet mosták, puhították, a miből készült aztán az a hires-neves fürtös gubá, a mi a hétszilvafás kurta nemesnek a fokossal egyetemben szimboluma volt. „Nemes ember gubáa” — maig is szélliben járatos szólás. Ezelőtt 50—60 évvel még Rimaszombatban virágzó céh volt a gubások és csutorásoké. Sok egyébbel ezek is elkallódtak az új viszonyok között. A *csutorás* ma gúnyneve a rimaszombati pógárnak, a gubásoknak is csak kallató helyük maradt meg. Diákkoromban magam is gyakran mostam le az iskola porát a „gubakallóban”, láttam is egy öreg gubást kallatni benne. A víz forgatta a szövetet, ő meg egy bottal nyomkodta le s föl órák hosszáig. Még csak azt jegyzem meg, hogy bakakoromban is igen gyakran patulíroztam Losoncon a „kalló” mellett el.

A *kallató* tudtommal is a lakzi után való mulatság neve, a Sajó mentén *hőrész*-nek hívják, s *poszrik* a keresztelő.

ALBERT JÁNOS.

Mégis csak ,beáll a Duna'. Akár mennyire erősködjék is Kulcsár Endre, hogy biz így, biz úgy, tisztességes magyar folyónak nem beállania, hanem befagynia kell; a Duna mégis csak beáll, vagy legalább is nagy hajlandóságot mutat erre.

Mióta a Nyelvőr XXII.230. lapján fölvette valaki azt a kérdést, hogy hát helyes-e ez a szólás, azóta a védők száma nő, a támadó fél folyton gyöngül. Kulcsár Endre maga is enged már, s talán mire a Duna beáll, ő is elismeri ehhez való jogát.

De hát hogy is lehetett ezen vitakozni? Már a fönnebb említett kérdésre adott felelet olyan világosan kifejtette ennek a szólásnak a helyességét, hogy szinte fölönnek látszott még Kardos Albertnek a pótlása is, a ki Jókaiából idézett egy példát a ,beálló' vízre (326). S mindezeknek ellenére Kulcsár nem tud hozzászokni ahhoz a gondolathoz, hogy ő elszólta magát, nem tudja megérteni, hogy lehet valami szólás magyaros, a nélkül hogy Debrecen ne ismerné; s ha már mást nem tehet, ráfogja az apaságot a latin *consistere* ígére (467).

Hanem Kardos se hagyja magát s az 564. lapon ismét újabb védelmére kel a megtámadott szólásnak s igen helyesen gondolja, hogy ha már eredetileg *megáll* volt is a *beáll* helyén, e kettő könnyen cserélhetett helyet egymással.

Azonban erre a védelemre is alig van szükség. Megvédi e szólás magyarosságát az eléggé, hogy a nép nyelve is ismeri. Az egész Duna mentén járatos az a szólás, hogy ,beáll a Duna', s még Kulcsár nem is hibáztatta, mikor a Nyelvőr már mint népies szólást közölte. Ha az új Tájszótárban ezt a szót keressük: *beáll*, a következő adatokat találjuk mellette: [jelentése] *befagy* (Szeged, Csallóköz Csaplár Benedek; Csallóköz, Arak Nyr. X.382). Tegyük föl most, hogy Csaplár közlése Szegedről hibás; de már a Csallóközit lehetetlen annak tartanunk, mert ugyanonnan a Nyelvőr is közölte már a X. kötetben s a közlő neve Kosutány Tamás; tehát a két közlemény két külön embertől származik. Hogy nagyobb hitele legyen szavamnak, idézem az utóbbi közlését: ,beállott a tó': befagyott.

MIKÓ PÁL.

Fardagály, a turnúrnek régibb neve, pl. Pázmánynál is: ,Az papi öltözetekből szoknyákat és fardagályokat csinálnak'. Magyar összetételnek látszik: *far-dagály* (a NySz.-ban is így), de ez csak utólag keletkezett népetimologia, mert eredetileg *verdigály* volt; pl. még Orczynál: ,Lais verdigálya, Phryne

kenőcsei, és Mikesnél: „Volnának csak itt valamely bóbítás foglyok vagy verdigályos nyulak, úgy derék vadászok volnánk: itt tilalmas dolog az asszonyokra nézni”. (A NySz.-ban ennek a forrása hibásan van idézve a *verdigályos* cikkben, a *nyúl* alatt pedig a *verdigályos-nyúl* mint összetétel törlendő, mert Mikesnél csak alkalmi jelzős kifejezés).

Ez a *verdigály* pedig kétségkívül francia eredetű divatszó; mert a francia szótárak szerint a turnúrnek azelőtt *vertugadin* volt a neve. Ezt sokan úgy magyarították, hogy *vertu-gardien*; de volt egy rövidebb formája is *vertugade*, s a szó — mint Littré-ben olvassuk — spanyol eredetű: *vertugado*, *verdugado*, ez pedig *verdugo*-ból származik s a. m. zsenge hajtás, zöld vessző (a latin *viridis*-ből).

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Becses lapjában szives fölvilágosítást kérek az iránt, hibás-e a többes szám ezen alkalmazása: „Kegyetek látják, hallják, tudják”. Használatra kötelezhető-e a következő szokatlan alak: „Kegyetek látja, hallja, tudja”.

Felelet. Hogy a kettő közül melyik a helyesebb, azaz, hogy melyik a helyes, annak eldöntését magára a t. kérdezőre bízom. Melyik az egyedül helyes e kettő közül, ez-e: „A Ti gőthős lovatok *el nem bírja* ezt a nagy terhet”, vagy pedig ez: „A Ti lovatok *el nem bírják* ezt a nagy terhet”? Hasonló, e kérdés fölvilágosítására szolgáló példák még a következők: „Hallom, az éjjel *megszökött* a kocsistok. Az idén, ha tovább is így kedvez az idő, gazdag aratástok *lesz*” sat.

Kegyetek ép olyan többes számú második-személyragos alakja a *kegy* szónak, mint az idézett példákban a *lovatok*, *kocsistok*, *aratástok* a *ló*, *kocsis*, *aratás* szavaknak. De ha e magyarázat nem elégitené ki a kérdéstevőt s hiteles adatokat kívánna, ezekkel is szolgálhatok. A régi nyelvben az újabbi *kegyed* és *kegyetek* helyett a *kegyelmed* és *kegyelmetek* járta, s megrövidítve, mint a népnél is: *kend* (*kéd*, *ké*), és *kendtek* (*kétek*). Ime egy-két példa: „Kegyelmetek Sahin agát *várja* (NySz.). Őcsém uraim, kegyelmetek csak *maradjon* itt (NySz.). Kegyelmetek az én *barátságomért* mívelje ezt (RMNy. II. 27). Megértettük a ti kegyelmetek levelét, kit ti kegyelmetek urunknak *küldött volt* (30) *Emlé-*

lezhetik ti kegyelmetek a mi szolgálatunkról (54). *Higgye meg kegyelmetek*, hogy nincsen afféle tekeletlenség enben-nem (59). Ha k ê t e k jobb tanácsot á d, örömet azonost mara-dok (LevT. II.105). *Hidje ke t e k* (Gvad: RP. 49). *Hallja ke n t e k!* Se ide nem, se oda nem füttyöl a madárka' (Ar. I.361).

Ha tehát szabatos magyarsággal akarunk szólni, így beszélünk: 'Tudja-e kegyetek? Látja nagyságtok. Mit szól hozzá méltóságtok?'

2. K é r d é s. Tisztelt szerkesztő úr! Már nem állhatom meg tovább szó nélkül, kénytelen vagyok szerkesztő úrhoz fordulni, szólaljon föl már egyszer becses lapjában az ellen a visszaélés ellen, a mit némely lapok a gyönyörű francia szókkal elkövetnek, mikor azokat magyarul írva így torzítják el: *dzsentri*, *zseni*, *zsáner*, *zszurnalisztika*, *sovinizmus*, *protezsál* sat. Kehletem undor tölti el, mikor ilyeneket olvasok. Ne vegye honleányi érzelmem hiányának, hogy én annyira lelkesülök a franciáért; de én nem szégyellem bevallani, hogy én imádom a francia nyelvet.

Felelet. Nagysád fölháborodását nagyon értem s a maga értéke szerint méltatni is tudom; az teljes mértékben igazolt és jogos. Valóban megbocsáthatatlan sértés az imádott francia nyelv ellen, mikor a szép *genie*-t, *genre*-t, sat. *zseni*-vé, *zsáner*-ré éktelenítik el. De az még csak hagyján. Hanem a mily vadul nekiindult ez a szótorzítás, elkészülhetünk rá, hogy még éktelenebb szörnyedelmeket olvashatunk. A mi a franciának mag a s, az lesz majd *hó*, a meleg *só*, a *bolond szó*, a *bizonyos szűr*, a *süket szúr*; s a legtöbb magyar olvasó csodálkozni fog, s nem ok nélkül, a francia nép eszejárásán, ha majd megérti, hogy ő neki a *báránnya anyó*, *csiz mája bot*, *dákója kő*, *dolga sóz*, *az ere vén*, a *huga szőr*, *krajcárja szú*, *medvéje úr*, *partja bor*, *pohara ver*, *rovása kos*, *szája bús*, *szive kőr*, *tehene vas*, *vége bú*, *zugolya kas*, *zsebe pos*, s végre mikor nevet *ri*.

Átláthatja mindenki, hogy az ily eljárásnak méltóbb nevet alig lehet adni, mint barbárság. Örömet engedünk tehát Nagysád kívánatának, s a mennyire lehet magasra szöktetve hangunkat, harsány torokkal zúgatjuk a fölforgatók fülébe: megálljatok, ne tovább! A francia legyen francia, az olasz olasz, a latin latin, a német német sat. sat. Az eltorzított, undort gerjesztő *gavallér* tehát öltse föl eredeti szépségét s legyen belőle *cavalier*, az érsek

archevêque, inzsellér *ingenieur*, kadét *cadet*, zsandár *gens-darmes*, lakáj *laquais*, bokréta *bouquet*, máriás *mariage*, frakk *frac*, cséza *chaise*, rakéta *raquette*, szósz *sauce*, sató *chaudeau*, maséroz *marcher*, piknik *pique-nique* sat. A deli termetéből kiforgatott furfang nyerje szintén vissza olasz alakját: *forfante*, a piac legyen *piazza*, szamárré *somaro*, tréfa *truffa* sat. A lajstrom álljon elő eredeti latin alakjában: *registrum*, a kintorna *quinterna*, petrezselyem *petroselinum*, prészmitál *prosas-mittál* sat. Hasonlóképen a bitang is változzék vissza s legyen a mi eredetileg volt: *beutung*, a sörét *schröte*, rőf *reif*, cövek *zweck* sat.

De akkor mi is joggal megkövetelhetjük a franciától, hogy a mi deli huszárunkat ne vetkőztesse ki ékes formájából, úgy hogy alig ismerünk rá az ő *'houssard*-jában; a *tchako* és *kalpack* is legyenek, a mik: csákók és kalpagok.

3. Kérdés. Arra kérem t. szerkesztő úr feleletét, hogy helyes kifejezés-e a *cukrázda*, és ha igen, úgy melyik helyesebb: *cukrázda* vagy *'cukrászda* vagy *cukrászat*.

Felelet. Akár *'cukrázda* akár *cukrászda*, egyik is másik is helytelen, még pedig kettős okból az. Az egyik ok, hogy *-da* képző nincs a magyarban; a másik, hogy ha még volna is, jelentés tekintetében sem állhatna meg; *cukrászda* a *-da -de* képzőnek tulajdonított értéke szerint oly helyet jelentene, a melyben cukrászokat tartanak, tenyésztenek sat. A *cukrászat* ellenben helyes s bizvást használható.

4. Kérdés. Az Egyetértés egyik tárcájában (1893. 241. sz.) a cikk írója e sorokkal kíséri *'Kontár- és dilettáns piktorok'* című csevegésének *dilettáns* szavát: *'Nem szívesen használom a dilettáns szót, mely fogalomra jó magyar kifejezést nem tudok. Szokták ugyan helyette alkalmazni a műkedvelőt, de ez még nem fejezi ki a művészettel való tényleges foglalkozást, a mi pedig a dilettánsnak fő jellemző vonása'*.

Helyes-e a cikkírónak azon állítása, hogy a *műkedvelő* nem fejezi ki ugyanazt, a mit a *dilettáns*? S ha igen, milyen kifejező szót lehetne helyette ajánlani?

Felelet. A *dilettáns* szintén azok közé a jelentős és sokat mondó *'lefordíthatatlan'* szavak közé tartozik, a melyekről a lefolyt év novemberi s decemberi füzetében elég bőven és részletesen

foglalkoztunk. A tárcaírónak épen nincs igaza, midőn azt állítja, hogy a *műkedvelő* nem fejezi ki a *dilettáns* fogalmat; kifejezi biz azt, sőt még pontosabban és tökéletesebben, mint az olasz *dilet-tante*, a mely csak annyit mond, mint: *gyönyörködő*; míg magyar egyértékese azt is tudtukra adja, hogy miben *gyönyörködik*, mit *kedvel* valaki: a (szép) *műveket*.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Debreceniek.

- Látta bátyám hiját Nagyváradon.
 Laska-laska tyúkhússal jó.
 Ki hitt elő, a görbe kulcs?
 (Akkor még tollpennával irtak.
 (Még akkor a kű is lágy volt.
 Nem csak a, ha ugyancsak.
 (Együnk, azon legyünk.
 (Lesz még szőlő, lágy kenyér.
 Ennek a szele: ettől származik a gondolat.
 Hányd el-vesd el munka.
 Üsd össze, hadd abba: tedd el, vidd el.
 Hárántikosan esik ez a szó: kellemetlenül érint.
 Nőhetsz még ahhoz.
 Jó helyre vetette a feje alját.
 (Nem adnék, ha a szemed kiugrana se.
 Ízivel esik a dolog: fáradsággal jár.
 (Hadd ugassék a kutya, csak meg ne harapjik.
 Füle botját se mozdítja.
 Azt mondta, hogy ötezer ötszázötvenöt: hányt.

DEZSI LAJOS.

Hajdúme gy e i e k.

- Nem vonóhuzó, hanem huzavonó: ügyvéd.
 Füle hangja megromlott: nagyot hall.
 Orvossággal érdekli: orvossággal kezeli.
 Csihad a fájdalom: csillapodik a fájdalom.
 Esmélkédém arra az esetre: emlékezem.
 Iparja van: iparkodik.
 A valló vagyok: azt vallom.
 Érvényes beszéde van: helyesen beszél.
 Meglész az éggymentre: meglesz egy perc alatt.
 Betessékélni: tessék bemenni.

(Féljött a hava : rájött a bolondság.
 Mégcsalták a lakost : megcsalták a lakosságot.
 Ez az ember mégogyelődött : elmezavarodott.
 Butuj paraszt : ostoba paraszt.
 (Tetétlen. Kaba.)

BARCSA JÁNOS.

Hasonlatok.

(Mosolyog mint a zsiros gánica.
 Nevet mint az árpacipó a kemencében.
 Vén mint az országút.
 Ugy néző ki mint Mózes a moslékban.
 Feszít mint koszos Pista Jézus nevenapján.
 Szájon kaplak mint kódís a lisztes tarisznyát.
 Ugy nyakon legyintelek, hogy mindgyár kiugrik könyöködön
 a lelkéd.
 Ugy ütlek mellbe, hogy lelkéd röpül Celbe.
 Ol hetykén sompolog mintha léniát nyelt volna le.
 Ugy néz ki mintha szappant zsdérált volna.
 Olan vándlit kapsz, hogy mindgyár talpra esik a fejed.
 Ha én mászok a képedre, kódísnak sē vésznek be többé.
 Ol aprót lélekzik mint a moharmag. (Haldoklik.)
 Áfféktál mint a pek kutyája.
 Akkorákat fohászcodik mint anyámasszony szüretkor.
 Ugy be volt rúgva mint a rác dudája negyvennyolcban.
 Ugy nyujtja a beszédit mint zsidók a mácészt.
 Fúladoz mint a kónyi bika.
 Ugy áll rajta a kabát mint Jézus szamarán a bársonnyerég.
 Remég mint zsidó az akasztófa alatt.
 (Győr.)

SCHÖN BERNÁT.

B a b o n á k.

— Istenēm, istenēm, de jó is ánnák á kinek sok pēzi vāñ.
 Tēhet, vēhet, á mit ákár, oszt ázadó sē nyomjá á lelkít.
 — Hászēñ lēhet á mágának is, csak ákárjá.
 — Mā hol-lēhetnē, mikor nekēm sē tüeski, sē hájcs-ki.
 Bánkócsináló másinām sincs, mind Róccsilnák; há vāñ is pēzēm,
 mihent vāñ, mingyâ nincs.
 — Hászē! Nem is kell áho bánkómásinā. Nem csinā áz
 ánnyi pēzt, hogy el nē fonnā. De légyék csak ē z m o k j á vágy
 ēb b ó z s i k j á, máj hoz á zannyit, hogy el sē fēr túlē.
 — Hât osztāñ mi áz á zmok, vágy bózsik, vágy mi áz
 istēñ csudájá, hogy ánnák ánnyi á pēzi.
 — Bi áz ollyāñ jó fájtá ördögfijú, tuggyá sógor, á kit á

zembér a lajbi zsehíbe is elhorhát, osz még is zsákszám viszi a sok arányát, há a zembér ákárjá.

— Ejnye, de szeretnék én is ollyát. Osz hol lehet ász kápnyi?

— Kápnyi? Bi ászt kápnyi nem lehet, de hát ék kis széréncse kell hozzâ, osz gyün a mágátú. A bózsik, ánnem ollyán sok vâñ, mer az a Luciférnak a fíjâ; osztâñ mên nagyon finnyâs éj jószâg. Akkorâ, mind a kis újom lá; oszt egész ollyâñ, mind ék kis pólyâs bábâ; ollyâñ embér formâjâ is vâñ. Ánnâk csak ász mongyâ a zembér. hogy ekkell, még ákkell: térú-fordú, oszt má ott vâñ. A izének is áv vâñ; hogy a fenébe is híjjâk csak má no!

— Mongyon éggvet, máj elhiszém.

— Nem â! No tudom mâ! A Mitugrász sógorânak, ánnâk a záréndâsnâk is áv vâñ. Ugyë, hollyán kis pinklivel gyütt idë, osz mos má vâñ neki házá, réttyi, főgyi.

— Bi úgy â! Osztâñ hát ábbú vóna neki?

— Ugyâñ hát mibü lehetnë, mikor a rutlyiñ së nyert, még mágâvâl së hozott égyebet ép pâr hácukânâ.

— Hât osztâñ hogy gyutott áh hozzâ?

— Héj édës sógorkâm, más sorâ vâñ ánnâk. Máj éccër elmondom; de mos nem êrëk rá, mer hogy im kell mênnyi úrdolgârâ; a feleségem lebábâzott, hát nekëm kell émennyi.

— Hât izë, hogy is híjjâk ászt a másik micsodât; hát ám mi?

— Má mind a zmok-ë. Hât áho könnyü jutnyi. Kerijjeñ kiend éf feketë kis kâkást, a ki még sosë hergészëlt, még oszt éf feketë jércët, a mi még nem tojt. Oszt ánnâk a feketë jércënek, még a kâkrinâk de még a kis lábâ körmi is feketë légyék. Ennek az ép pârnâk a letésletejső tojâsât tégyë kiend a hónâ alá: ott kilenced náprâ kikë; oszt ámmi ábbú léssz, hát az a zmok.

— De hát osztâñ mit kell velë csinányi?

— Sose kell ávvâ sëmmit; mer hogy im a mindëg csak ász hájtyâ, hogy: „Mit, mit, mit, mit?” Hât oszt há rá mongyâ, hogy pêzt, hát ász hoz. De jó is kell bânnyi velë, mer há nem az övé az ejső fâlât, hát az ördöggel gyúlik még a dógâ. Úgy gyârt a Bácsó Pânni nagyâpjâ is velë. No de mos mâ mégyék. Máj más-szor elmondom ászt is. Isten ággvâ még.

— Isten ággvâ még kiendët is. De oszt el në feletkézzëk rûla.
(Nógrád m. Losonc vidéke.)

MIKÓ PAL.

Elbeszélések.

Oh, a mütt hetön igön szöröncsés vótam igazán. Tudom, látta má kigyémed is ott Barcon, hogy a dohán-bevâtó-magazin elött hogyan rostogó ókor még száz kocsi is. Ott rimánkonnâk, hogy de mos má csak az ijejjiket mérgyék, harmannaptya hogy égyütték hazú, mindönt vesztibe hattak otthun a gyérökökre.

Hahâ! mondok, fere paraszt! Bözög ráfértém én istöllést a mázsállásra.

Aszondi: harmincnyóc kiló. Aszondi: száz forint.

Mondok magamba: Jó van, jó. Vakúsz tē attú! Húsz nap, osztán lēvan!

No isz azér a baj mindig baj. De hát nēm is mindön embör ám az, a kit még a bíróságná is lēütetnek; de én lēülök ám ott is. Csak ülök, ülök, oszt mégis öt forint a napszámom. No, ki keres etthun annyit, ha mögszakaszi is magát a dologba? De mégis csak szöröncésés plánétába talátam én születni! (Elcsípték a fináncok, s fizetni nem tudván, hörtönben ülte le a bírságot, mint már akárhányszor.)

(Somogy m. Darány.)

VECSEI JÓZSEF.

N é p m e s é k.

A királ mög a szögény embör.

Éccő vót, hun nem vót, de még a zóperenciás tengörön is tú vót, vót éccör üggy embör. Az mindön este kimönt a zuccára ejs akit elősször mögfogott, bevitte magáhó ejs mögvendejgöte. Éccő a mint kimönt, hát ára mönt a királ, asztán aszt is behejta ejs aszt is mögvendejgöte.

Övejs közbe aszonta nekije, hogy ű szeretne éccör királ lönnyi. Mikao a vacsorának vejge szakatt, a királ émönt haza ejs mögparancsaota a zemböreinek, hom mikó maj âszik az a zembör, vigyejk ê a zú kastellába ejs fektessejk lē az zú legszöhh ágyába. Ügyis töttek a zembörök.

De mikó röggē lött, fölejbrett ám a zembör ejs nem tutta, hogy amodik-ē vagy a kankuc lötte. De a min töprenködött magába, éccöre csak begyüttek a királ inassai ejs kérdöszték tüle, hogy

— Ó fölsejge, mit teccik parancsaonyi?

— Ejn nem vagyok ó fölsejge.

— Má hogy a zisten haragos puskájába nem vaona ó fölsejge?

Ejs csakugyan elhitették vele, hogy ű ó fölsejge.

— Hát ha ó fölsejge vagyok, akkó hozzatok ide mind a esöndöröket, mind a röndöröket.

Ejs huszonnégyre mögcsapatta minnyájukat.

De mikor este lött ejs a zúj királ elalutt, hazavitték a zú saját házába ejs lefektették a szaomaágyra. Mikó röggē fökét, oda-mönt a felesejge hozzája, osztén kérdöszte tüle, hogy hun vót tēnnap.

— Hogy mersz tē ejnvelem ellen foghögön beszejni, mikó én ó fölsejge vagyok?

— Má hogy lönné ó fölsejge, tán rosszat álmottá vagy rosszü fekütté?

Addig-addig, hogy összevesztek.

De a királ mögnyugtatta őket, hogy ű majd ad nekik szobát mög ölég pénzt ejs majd ott lakhatnak az ű udvarába. De mör vót nekik pejnzük, igön kőtekősztek ejs a mit kértek a királtű, az mind kevés vót nekik.

Éccör a zembör aszonta a felesejginek, hogy mönnyön ê királnejhó, oszték mongya mög neki, hogy möghát a zura ejs nines pejnz, a miön êtemettesse. Êmönt a zasszony a királnejhoz ejs hozott is pejnz. De éggý-kettőbe má nem vót éggý krajcár sê beltűle.

Akkao êkűtte a zasszony a zembört a királhó, hogy mongya, hogy ű hát mög. A zembör is êmönt ejs az is hozott pejnz. Meddig ezök eszt a pejnz uja êkötötték, addig találkozott a királ mög a királnej.

Aszondi a királnej a királnak, hogy möghát az a zembör, a kinek ű lakást adott.

— Nem a zembör hát mög, halom az asszony, mert ű nála vót a zembör pejnz kéni, hogy êtemettesse.

— Ejjnálom mög a zasszony vót ejs ejn is attam pejnz.

Mostannék êmönt a királ a királnejvâ éggýűtt, hogy mög-nézzék, mellik hát mög. Mikó möglálták a zembör mög a zasszony, hogy gyün a királ mög a királnej, hamâ léfekűttek a földre ejs fejük fölött möggyujtottak éggý gyértyát, magukat pejig betakarták fekete lepedőbe. Mikorra begyűtt a királ mög a királnej, má úgy fekűttek, mintha mög löttek vaona háva. Igön sajnálkozott a királ mög a királnej ejs aszondi a királ, hogy annak anna tízezör forejntot, a ki neki mögmondaná, hogy mellikűk hát mög elősször. Erre főugrott a zembör osztán aszonta :

— Ő felsejge, ejn hátam mög elősször!

(Somogy m. Alesok.)

ENDREI ÁKOS.

Csalimesék.

Vót eccer egy ember,
Szakála vót kender;
Bikfa tarisznyája,
Égerfa csizmája.
Közel vót a tenger,
Beleesett fejjel.

Két kutya nyűszta,
A harmadik sűszta.
Kapta a bottyát,
űtötte a potykát.
A potyka visitott.
Az ember elfutott.

(Szatmár-Németi.)

BÉRKY SÁNDOR.

Tájszók.

Palócvidekiek.

(n. == nógrádi; g. == gömöri).

- bêrc:** a föle, fölötté eső hely.
„Jáj de rángász az a mágá urá, mindég a monyábêrcin horgyá a gátyájât” (nagyon lecsuszik, mert könnyen van megkötve).
- bizonyog:** erősítget, vitatkozik. „Ugyan mit bizonyoksz, úccsê hiszi sênki!”
- blönye:** a szarvasmarha szügyének a húsa; nyálkás, mőcsingos hús. (g.)
- bo drász, bud rász:** kócos, borzas (néha a haj maga). „Nekem ilyen bo dráson más-szor ki nê gyűjj”. (Bo dráz: borzol).
- boglyás:** borzas.
- bojnyik, bujnyik:** esavargó, léha gézengúz. „Hogy néz, mind égy bojnyik. Hol kőszász te bojnyik!”
- bokánes:** bakancs.
- bokolyó:** vakaró. „Süssék anyám bokolyót, há nincs kényér”.
- bo mlákozik:** átkozódik. Terbeléden az az onátok: „Bomollyák még mind a kutyá”. A ki ezt mondja, az bo mlákozik (n.).
- bontá:** tarka. „Mëddöglött szëgény bontá máläckám, mos má ássincs. — Hât vegyék helyibe fehíret” (Jánosi g.).
- borzág:** bodzafü. (A fa neve bo dza, a koróé: borz a g. Gyümölcse a lekvárhoz keresett).
- bószmân y-álmá:** sárgahéjú nagy fajta, jó ízű alma. (g.)
- bo szzont.** „Bosszontom a lel-
kit, de betere mtétt ez az idő (hideg van).
- boti:** a botos (tréfásan szür-esizmá) kicsinyítő neve.
- botyká:** babka, petty. „Botykás ruha szëbb, mind a simá” (= egy színű).
- boza:** a szétrepedt fatörzsben megbüszhődt esővíz. **Hideg boza:** flatus ventris (tréfásan).
- bózsik:** újjnagyságú, emberformájú lidérc, a mely pénzt hord. [Valószínűleg a tót bože kicsinyített alakja: l. a babonák közt].
- bödöny:** álló anyag (pl. zsír, túró) számára való edény.
- bratyná:** rokonság csúfneve. „Mit nekem a tē bratynád, sē ingēm sē gállérom”.
- bricská:** kis, könnyű uri kőcsi (németül: sandlaufer?)
- brizgál:** turkál (vmiben). „Nē brizgá ebb’ a háluskábá, mer az újádrá ütök, hogy bekápod”.
- brung (brü ng):** bug, dong. „Hol vôná még most szärväs bogár? — De bizony vãn, az elébb brungott égy a fülem mellett”.
- brungát (brü nget):** zugat, dongat. „No, brü ngeti mâ Zsigá a brügőjit”.
- brungátt yú:** dongó szerszám. Hosszú zsinigre kötnek egy léniát, azt körbe forgatják s az a levegőbe ütözve brung. Cserebogárnak kitépik az egyik alsó lábát, s a combjába tüt dugnak s így papirtekercsre teszik, melyen keresztül fácska van dugva. A cserebogár repül

- s így körbe forogva: brüng.
Mindkét játékszer „brungátyú”.
- búbos: a kemence egyik része, a gyermekek kedvenc helye (más a s z a p h a, más a k o c i k!). „Átfáztâ ebádott kölyké, most csak mászsz hámâ â bubosrá, hogy ki në lelyën a hideg”.
- bucó: pofók; kövér. „De nágy buco lett ábbu â vânnýát [vézna] gyêrêkbû!”
- buddog: bujdosik; lassan megy. „Nê buddog, há gyere jobban. Szêgêny legêny, hiába buddog, mêgis elcsipik”. (g.)
- budi, bugyi: árnyékszék.
- buffant: út. „Mê nem buffantottâ jó hâdbâ”. (g.)
- bügér: négykrajcáros pénzdaráb, melyet az ütô játéknál használnak.
- bugyogós: nadrágos. A városi ember gúnyneve. „Szom â bugyogaós stenyit; mêg eó páráncsol nekê!”
- buhnât: ütés, hátbaütés; néha maga a „hât”, pl. „Jó buhnâtba vâgott oszt ot hagyott. Ággy egy buhnâtot neki, hogy orrá essêk!”
- buktâ: kemény pép (krumpli, kukorica sat.). „Fôzzêk ânyâm krumpli buktât! — Nem fôzök bi ên, mer âho sok zsír kell; inkább fôzök pêpêt”.
- bullog: ballag; földre sütött szemmel, hajlottan megy. „Nê bullogj itt mellettem, mer im itt hágylák”. (g.)
- bumberdó: nagy trombita. „Lâtod fiâm, â ki â kâtonâsâgtû mêsszôkik. annak olyan bumberdôt kell fûnyi, oszt ábbâ három esztendô állât belehal”. (Valóban hiszik!)
- bundâ, budâ: téli kabát. „Vêdd fêl a bundâd te, mer mêgfâzol â nekû! Hol â budâm, annyok; hideg vân nâgyon?”
- bundsi: tömzsi; nagy, budrasz fejû. Becézó szó.
- burgongyi, burgonygyia: cukorrépa, takarmányrépa.
- burnya: burján, gízgaz. „Hozz be fiam êty kis burnýât, fûds be velê, mer fâzok!”
- butykos: szûkszájú, rendesen pálinkás, korsó.
- büdös-kó: kén. „Mivel ôlik ki â méhêt, há kiszêdik â mézet? — Büdôskövet gyûtunk mêg állâtâ. Ejnye de jó êzû âz â büdôskô-bâb’ (kénszintû)! Büdôskôvirág: kénpor.
- bütyök, bütykó: a nagy lábújj alsó ize. „Mi bâjâ a lâbânâk? — Mêffâgyott â têlênn â bütykôm, oszt most nem huszhatok râ csizmât”.
- büzlél: szeret. Gonosz szó, a „szeret” helyett. „Hât, âz â szêp mâkvirâg fija is holmi tót szol-gállót büzlêl”.

MIKÓ PÁL.

H o m o r ó d v i d é k i e k.

- alít: vél, vélekedik.
- buslag: busul.
- cernál: tekintetbe jó; számít. Az immán nêrn cernâl.
- csibbecsoba: apránként.
- ereszködik: hegyoidalon bejôn. „Ahajt a mint beereszkdênk”.
- firkol: hazudik. Mikor valaki tiltott dolgot követett el és azt nem akarja bevallani, akkor mondják: „Nê firkojj férê”.
- firtat: keres.
- gatszó: cserebogár.
- kommodál: ajánl. „Me ên azt kommodáalom, hogy jôjjon haza”.

korus: fonó. Téli esteken a leányok és legények egy közös házhoz össze szoktak gyűlni, a hol a leányok fonnak és a legények meséket mondanak. Különben mindenik korusban van egy mesemondó. Tizenegy óráig fonnak a leányok, s azután többféle társas játékot játszanak: **párosdi**, **párnatánc**.

koslat: kóborol éjjelenként.

kotor: kiváj, kikapar.

kotorász: keresgél.

léhás: üres. Az olyan gabonát hívják így, a melyiknek nagy a szalmája, de kevés a szeme.

merköl: vadul néz. 'Ugy merköl mind egy bika'.

makula: kicsiny, csekély, szikra. 'Néköm bizen egy makula mákszém sincsén'.

matat: sötétben keres. 'Eigy [eredj] matasd meg a pipámat'.

nannjó: nagyanya.

példa: rut, csuf. 'Jaj bé példa! Eigy tē példa, nēm szégyöllöd!'

pirányi: kicsiny, csekély.

prünnög: sir.

pumog: sir.

rékli: női kabát.

sömérkődik: összeaszik, összeszárad. 'A buza szemē mind ésszēsēmérkődik ebbē a nagy mēlegbē'.

sirit: sebesen végez valamit. 'Laskát sirit': laskát nyujtani. 'Mēny ē te gyērmök, mēt ugy siritlek a fődhō, hogy oda ragacc, zabaratásig fē sē kelsz!'

szigoru: sovány, gyenge, vézna. 'Mien szigoru aza a kijēd csitkója János bá'.

szikrányég: percig, rövid ideig.

ták: ügyetlen. 'Nē légy ojan ták!'

vápa: két hegy közötti völgyfenék.

zsigorás: gyenge, beteges.

VAS MIKLÓS.

Gömörme gy e i e k.

kiteremtettéz. 'A mint János látta, hogy mēnyasszonya eüszaladt, kiteremtettézik a sirbó és utánna'.

komra: kamara, éléstár. 'Mēnyen ki a terhēs komrába'.

egykorású: egykorú. 'Egy szó, mint száz, mindēgyiknek a vele ēgykorácsú tetszēt'.

küszög: küszöb. 'Csakugyan ott állott az ő vōlegényē a küszög előtt'.

lakál: lakik. 'Elgyössz-ē tē abba az orszádba, a hol ēn lakálok?'

lé: leves. 'Nekēm is adjon abbú a fehér lēbú'.

lebégő: levegő. 'Lészáll a kis lō Jancsival a lebēgőbtű'.

megēsettség: baj, kellemet-

len eset. 'Tündérek, tündérek! fujjátok a forró ólmot, mert az éjjel nagy megesettségnk lesz'.

mēgēst: megint. 'Éccēr csak mēgēst mēszszólal a kis lō'.

mēhibázik: hiányzik. 'Nēha mēg a tüzelő fája is mēhibázott, annyira szēgény volt'.

mēm mēg: ismét. 'Mēm mēg mongya a másik'.

mēz zavarodik (t. i. az esze): megőrül.

minclér: mérleg, melynek egy rövidebb s egy hosszabb karja van; ez utóbbira alkalmazzak a mindig állandó súlymértéket s ennek ide s tova tolasásával állapítható aztán meg a teher nagysága.

- mocsolya az az ember, a ki faluhelyen lagziba hívogatja a násznépet. Rendesen élte-sebb ember.
- mocsolya: pocsolya, kenderázató.
- mód nélkü: szerfölött. „Ém mód nélkü fenyés ötözettü uri ember lépett a szobába”.
- morvány: fonott kalács. „Nálónk egy négyedrész búza nyóc garas, egy morvány meg egy lepény”.
- mosakodik (valamit): mosogat. „Juli már három órára félmosakotta az edényt”.
- motrok: fene. „Tudja a motrok. Vigyen el a motrok”.
- muszka: szúnyog. „De sok muszka van itt a szobában”. Az apróbb legyeket meg: muskának hívják.
- nálunk: hozzánk. „Gyűjéik szinálunk!”
- nánó: vén asszony.
- nánnya: nagy anya. „Né sirj eeldes, elménónk nanyáho!”
- nütt: -nál, -nél. „Hov vótá? Baksajinütt!”
- nyelet. „Hej pedig a ken lovát a farkas ény nyeletre is bekapja!”
- nyif-nyaf: vézna ember.
- nyifornyak: nyif-nyaf, vézna.
- nyó. Elnyövi a ruhát; nyóni a kendert szokták.
- ocspondár: ocsmány, rút.
- oktató: tanító. (Balog.)
- okumlál: kieszel, kigondol.
- ortókapa. „Kérj tüle egy ortó, még egy szélés kapát!”
- oszt, oszténg: azután.
- örül, mind Vak Laci a fészeminek.
- pacsit: font kerítés.
- pacskol: ver, megnadrágol. „Ne lármázz, mert méppacs-kollak, ha nem hallgacc”.
- pántlika: szallag. „A Boris hajába vasárnap piros pántlika vaót”.
- papulya: száj (csak gúnyosan mondják.) „Fogd be a papulyádot”.
- paraplyi: esőernyő.
- pazderja: pozdorja, a kenderitilolásnál fölmaradt hulladék.
- pécék: különösen az a kis fadarab, a mi a borjú-kötelet becsombókolja.
- péctej: az a tej, melyet a tehéntől néhány napig az ellés után fejnek.
- pegyét: pedig.
- pemete: a leppentyút helyettesíti. Egy nagy rúdra csavart csutak, mellyel a tiszpal felett levő kürtöt becsukják; mumsnak is mondják, mikor kormosan a gyermekeket ijesztgetik vele. Néhol kéménytisztítónak is használgák.
- penyvett az étel, ha sokáig áll.
- pét: pedig. „Pét az én sértvésem is ilyen, valamint is e, csakhogy az enyim nem bővölkögyik ennyi kosztval”.
- péták. „Olyan jaó ökröm van mind a péták. Olyan szekundát kapott a fijam, mind a péták”.
- pétrénce: kis kazal, rudas, tutus. „Három pétrénce sarjóm van kint a rétén.”
- pipotya ember: olyan teddide, tedd-oda, tyutyu-mutyu ember.
- pisla: szem. „Nyisd fel már a pisládat”. (Radnót.)
- piszmog: motyog vmi mellett, sokáig elidőz.
- pitar: pitvar.

- pocsa: sár. pocseta. Nagy a pocsjá.
 pocser: pocsolya, pocsjaj, sár.
 pondré: kukac, pondró.
 posatt: savanyú; posatt lé: savanyú leves.
 posajdész: tortaféle édesség.
 potkány: patkány.
 pozsgó: pezseg, zsigbad.
 prészmog: szomorkodik, bú-súl. (F.-Balog.) Nő prészmogj, légy vigé.
 pruszlyik: ködmön. Adja szi ide azt a pruszlyikot.
 puffancs: cipó, zsemlye. Na fijam, hoztam nektek éggý-éggý puffancsot Szombatbó a vásárró.
 pugris; gúnyszó. Vő. csiheré.
 pulya: gyerkőc.
 puszli: női bekecs, fölöltő.

LADÁNYI BÉLA.

L o z s á d i a k.

- acsakó: zacskó.
 amafelől: arról.
 bagyó: bohó, bamba.
 bálvány: kapufélfá.
 barsó: paszuly.
 bátyas: bátya.
 béhány: bedob, bevet. Béhánta magát a kútba.
 bétapaszt: betöm, betölt (kutat, gödröt).
 birakazik: birkózik.
 boca: répa.
 busarózsá: basarózsá.
 butura: idétlen, testileg-lelkileg rút.
 buzdugány: buzogány.
 cigánkapagtató: harkály.
 cirmal: szid. Mëgcirmalá éggý kicsit, de jól is tette.
 cola: ruhaneműek.
 csal (csinál): szül. Éggý anya csal négy-öt gyermekét.
 csilyán: csalán.
 csinálódzik: válik vmivé. Éccëribe kúdarabé csinálódzék.
 csipákál: csipeg, csicsereg.
 csürke: csirke.
 dabb: dobbanás.
 dëröre: derélye. Hagy éggýnk mi dërëret.
 dubál: ványol.
 duf: döng; dufazódás: dön-gözödés.
 elaszt: széthány pl. szemetet, homokcsomót sat.
 elémond: diktál. Elé mangya. mit csállyak, mintha ú adna kényeret.
 elévész a hideg: fázni kezd. Csak att vëszí elé a hideg a lábátul.
 elfullaszt: belefúlaszt. Elfúlasztatta magát a vízbe.
 elhagy: elenged. Haggya el ked Sárit a szëktetöbe.
 elhargasít: elgörbit.
 eltész: elültet paszulyt, plántát sat.
 elvág: elkaszál. Elvágta a ritëmét.
 elváltaztatódik: elcserélődik. Elváltaztatóttak a dëszkaink.
 elvesz: pusztul. A mult nyárom mind el vesztek a juhak.
 ém: enyém; ém lovam.
 emefelől: erről, innen.
 engesztel: leolvaszt vmit, a mi vmire ráfagyott.
 eplény: keresztül levő tőke a szánban, mire a terhet teszik.
 ésszészámál: összegyűjt. Akkar ésszészámalak 20 vidër bart.
 fargódik: siet a munkával, serényen dolgozik.

- félállít (képviselő jelöltnek): fölléptet.
 felelet: feltétel „Ullan felelet alatt attá ada, hagy’...
 félén: hibásan, nem idejében. „Ha gyermek léssz. félén szülik’.
 félta n a k a d i k: összebeszélve elhatároz.
 fitty: füttyögő. „Fa tetejinn fitty. Mi az? Astar.
 f o n a, f o n á k: visszája ruhának, szövethnek sat.

KOLUMBÁN SAMU.

K i s k u n s á g i a k.

- b a l o g-s ü t i: felszeg észjárású.
 e l b á m o l: ellep. „Elbámulja a kácsa a vizet’.
 b é n g a. Benne van a benga: a kutya. Benga (ördög) van benne, azér ijjen huncut’: csalással, hazugsággal van tele.
 b e r c e l é s: bozótos. „Sándor bácsi, mit neveznek itt sügejnek?’ „Hát az olyan bercele’s, bozótos, serevényes helyet, mint a temető is’. — Ezt a szót több ismerősömtől megkérdeztem, de csak a pusztán lakó, régibb emberek értették. Az azonban érdekes, hogy Szabolcsban ép a Tisza partján, — tehát füzeses, bozótos helyen, — van egy B e r c e l nevű falu. Ennek a falunak a neveit az én halasi emberem sohse hallotta.
 b o n t a: egyenes, sima szőrű. „Ennek a kecskének ojan bonta sikari szőre van, mint a s i k á r, olyan egyenes a szőre’.
 b o s z m ó k, b u s z m a: szótlan, csöndes, mint a bambák; nem virgonc, hanem olyan nehézkes élehetetlen, kuka, ostobának látszik, mintha valósággal vastag fejű bumfordi lenne.
 b ö g e: toállás; másként k o p o l y a: Bácskában b a r a.
 b u m f o r d i: vastag fejű bufogó ember.
 c é k l á z: lebzsel, lopja a napot. lazonkál, lógérez.
 c ú r h ó: ringyó, szajha.
 c ú r h o l n i: 1) törni, zúzni, dörgölni vmit, mint a timár a bőrt. 2) kis gyereket kifáradásig d e n c ö l n i, nyakgatni.
 c s á v a: moslék.
 c s e m p e: csorba.
 c s ë t r ë s: mosatlan cserépedény.
 c s ö m ö g e: mindenféle gyümölcs. „A möggy levesnek nem szeretöm a csömögéjit’: a benne levő meggyet.
 d a g á l y o s: kevély, gögös, dolyfős. „Be dagályosan jár!’ másként: „Be főtartja a pipáját’.
 d u t y i: tömzsi. „Ojan kis dutyi volt az apja is, mint a Márton.
 e l e g y: kétszeres pl. buza, rozs.
 e n y h e l y: védett hely. „A jószágnak, mikor szél fú, ott adnak enni a szárnyék mellett, az e n y h e l y e n’.
 f á g y: göngyölít, fölgöngyölget. „A korsó kötelit a keze szárára fölfágygya. Csak úgy fágyta az ökör a szénát!’ (sodorintja a nyelvvel befele). „Fágygya az ételt, mint valami marha’.
 f a k t ú r á s: természetes, indulatos, tempós, durcás, bakafantós.
 f ö l f á z: „Fölfázták a házat az ácsok’: a szaru fázatot elkészítették. fel is rakták már.

g a g á l y o s : dagályos.	g o l y ó : a gyerekek g ü l ü z - n e k v e l e .
g ó l y a : kabola, eke-ló.	
g ö l ö d i n s z ö m ü , g ü l ü s z ö m ü : n a g y s z ö m ü . b i v a l y s z ö m ü , b i r k a s z ö m ü .	g ü z ü : mezei egér, az egérnél v m i v e l n a g y o b b , v ö r ö s e s á l l a t . , T a k a r í t m a g á n a k t é i r e v a l ó t , m i n t a g ü z ü .'
g ü l l ü : diónyi nagyságú kő- (Halas.)	

KOMJÁTHY SÁNDOR.

H e l y n e v e k .

E helynevek (erdőrészek, rétek, erdők, szőlők) kevés kivétellel azon síkról valók, mely az alsólendvai dombvidéktől nyugatra terül el.

N é p n e v e k : Ráchegy. Magyardeák. Cigányházi rét. Töröktemetés.

T á r s a d a l m i á l l á s : Bakóalla. Kapitány dűlő. Jobbágyi legelő. Bánhegy. Kis-Bánhegy. Bánhegyalla. Császártetek. Bánuta.

K i t ű n ő f é r f i a k n e v e i : Szécsi dűllő. Bánffy-kútja. Garai d. Buda-völgy. Teleki d.

C s a l á d - é s k e r e s z t n e v e k : Gáborkerti d. Ivánkóci d. Martonyak. Imretelek. Gyulai-telek. Glodovác. A Glodovác a lendvai hegyvidék nyugati oldalából kiugró Csonka-dombnak északi oldala. Magán a Csonka-dombon Sz.-Háromság kápolna van, melyet 1728-ban a Glodovác-család építtetett. — Kulcsárrend. Kis-György-irtás. Sfürer-erdő. Csóri d. Simonirtás. Ádám-füzes. Lapáci d. Giger-rét. Kopina-irtás. A Kopina-család ma is él Gyertyánosban. — Gyulai d. Tarnóci d. Tamáskút Bakonrend. Bakon-család van a vidéken. — Martonteleki rét. Barics rét. Sabján (mint családnév is él). Furján-rét. A Furján-család a negyvenes években a Vendségből szakadt el. A kezükben levő birtokrész volt gazdája a robotot nem tudván szolgálni, ott hagyta, s ezek elfoglalták. — Gállosi árok-legelő. Balli-töllesi rét. Szomi-malomi rét. — E helynevek legnagyobb részben azoknak nevét őrzik, kik az e vidéken volt nagy erdőségek irtói voltak.

(Alsó-Lendva.)

BELLOVICUS BÁLINT.

N é p d a l o k .

Este van már a faluba,	Tarcs ki kis lány azt a gyertyát,
Mégy a kis lány a fonóba ;	Engeszteld föl az ajakát.
Mégy a legény az ablakra,	Bomollon még az ajaka,
Odafagyott az ajaka.	Mér tartotta az ablakra ?

(Zala megye.)

VOLÁK LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIII. kötet.

1894. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

JELENTÉSMAGYARÁZATOK.

„Szikkad“ és családja.

A Nyelvőr XVIII. kötetének 335. lapján a tolnamegyei Bättából nevezetes tájszó van közölve. Ez *szivarítani*: száritani a halat vagy gyümölcsöt.

Fontos ez az adat, mert általa több szavunk érthetővé válik. Ilyen 1) *szivalkodik*: szikkad, keményül a sár (Kriza). *Megszivalkodik*: Ez a fa az melegségtől meg süttetvén meg *szivalkodott vala*: haec vapore torrida casu inarserat (Forró: Curt. 317).

2) *Szivódik*: aresco, trocken werden; pl. Ma is hasonló szép idő volt mint tegnap, *szivódna* k is már az utak (Monlrók XVIII.104).

3) *Szikkad*, **szivkad* (vö. *bukkan* **buvkan*); tehát a *sziv*-tőnek a mozzanatos *-k* képzővel alakult származéka; pl. Meg száradna, szikkada az én erőm (ÉrdyC. 586).

Mindezen szók nemcsak jelentésre, hanem származásra is megegyeznek a *szár-ad* ige tövével; s általuk bebizonyul a MUSz. föltevése (279), hogy *szár*- alkalmasint eredetibb *səgr-*, *sovr-* alakból való. Az könnyen észrevehető, hogy a *szivarít* sat. *i*-je mély hangú eredetű. A NySzótárban olvasható *szárság*: Nem csak a mezők nagy *s z á r s s á g* miatt kiszárattak (Illy: Préd. II.457). Ha ez nem sajtó- vagy íráshiba, akkor egy régebbi *szár* igeire lehetne belőle következtetni.

4) *Szikkár*. Már Halász észrevette, hogy a *szikkár*-nak valószínűen a *szikkad*-beli *szik-* az alapja (Nyr. VII.63). Bizonyítékul szolgálhat erre nézve a Tsz., mely szerint *szikkár*: gernye, sovány, *s z i k k a d t*. Továbbá azt hiszem, habozás nélkül egynek vehető vele ugyancsak a Tájszótárbeli *szikkáj*, *szikkájós*: a sárról mondatik, mely sikeres, ragadós, fogós. Krizánál *szikkáj* mellett megvan még *sziváj*: szivós, ragadós. A sár különösen eső után néhány napra lesz *r a g a d ó s s á*, *f o g ó s s á*, mikor már száradni kezd.

Miután már *sziváj* a sár jelzője lett, könnyen hozzáragadhatott a vizes jelentés is. Vö. *szikajas, szikányos*: vizes, ragadós Tsz.

Végre megemlítendő *szikkacsos* a föld, midőn eső után a szél felső színét erősen megszárogatja; (de belül mégis szivós. Ez a hozzáadás semmitse magyaráz) Tsz. (Göcsej). Ide tartozik még *szikkasz*, sikló, béka-rokkához hasonló fű: csakhogy a *szikkasz* száraz, homokos dombokon terem Tsz. (Göcsej).

Számos példával lehet bizonyítani különféle nyelvekből, hogy a *száraz* és *sovány* rokon fogalmak. Pl. *Száradott* juh: sovány (Nyr. XVII.271). *Sovány* és *száraz* gondolatokat forgatnak (Pázm: Préd. c.). Így mondják soványnak a száraz földet, mezőt; pl. *Sauány* és meddő föld (Helt: Krón. 10) *Sovány* kenyér a. m. *száraz* kenyér; pl. Megeheti az uram *sovány* kenyérét is (Thaly: VÉ. I.276). Vö. *Sovány* és izetlen ember (Pázm: Préd. 216).

Más nyelvekből: *dürr* az emberi vagy állati testről a. m. *mager*; pl. Sieben dürr e, sehr hässliche u. mager e kühe (Sanders). *Arida* crura (Ovid: Ars. am. 3. 272). Viszont *macer*, melynek alapjelentése *sovány*: *Macris* aut *aridis* locis (Col. 11. 2. 7). A görög *σκληρός* eredetileg *száraz*, szintén *sovány* a t is jelent. Finnben *kuiva*: *száraz*, *sovány*, *kuivuus*: *sovány-ság*; viszont *laiha*: *sovány* és *száraz*. Orosz *süchoj*: 1) *száraz*, 2) *sovány*, *szikár*.

Ezek után bátran ugyanezen családhoz számíthatjuk a *sovány*, *sivány* szókat is. Budenz szerint (MUSz. 348) eggy **siv-***sij-* igének származéka s töve ugyancsak ugor *sug-*, a melyet bővült formájában a *szárad* ige ősenek kimutatott. A **siv-* ige változata *sziv-*, a melyet fönt a *sziv-artt*, *sziv-alkodik*, **sziv-kad* s ugyancsak a *szikár* szókban találtunk meg; sőt a *sivány* teljes megfelelője a székely *sziváj*. A hangváltozás (*s* < *sz*) nem okozhat nehézséget; bizonyosságul elég megemlíteni, hogy Budenz a *sorvad* igét is a *szárad* testvérének magyarázza (MUSz. 347). Erre a hangváltozásra különben számos más példa is áll rendelkezésünkre; pl. *sarok*, *sordék* < *szoros*, *szurdék*; *sörény* < *szőr*; *sövény* < *szöv-* (MUSz. 326).

Minthogy *sziváj* mellett *szikáj* is megvan (Krizsa), lehetséges, hogy *szikár* is csak a *szikáj* változata; vö. *sikér*: *sekély* Nyr. VI.523. *paszúr* II.421. *rászor* V.91. De tudvalevő, hogy az *ár* képző se lehetetlen; ilyenek *buvár*, *vezér*, *csiszár*, *kajtár*, *tündér*, *csapo-dár* (Budenz: NyK. XX.274). Ha *sivár*, *sovár* nem új szók, szin-

tén ide valók; vö. Nyr. VII.63. Egyik sincs meg a NySzótárban *sovár*-t Kresznerics idézi Sl.-ból. De megjegyzendő, hogy a *sovár* jelentését is bajos volna ide eggyeztetni.

Szinyei szerint $v < l$ változással *silány* is a. m. *sivány* (Nyr. XVII.7).

Már Halász is észrevette (Nyr. IX.259), hogy a *sivány*-hoz tartozik *sivatag*, csakhogy szerinte a fő alapjelentése: *reiben, schleifen*. Most már világosan láthatjuk, hogy a fő *szív- sív-* jelentése *száraz*, s ezzel sokkal könnyebben megegyeztethető a *sivatag* jelentése is. Az *-(a)tag* képző igéből képez névszókat, főneveket s mellékeveket, pl. *fwatag, fergeteg* (forog), *duvatag, kergeteg* || inkább mellékeveket, mint: *bolygatag, ingatag, lagymatag* (MUSZ. 678); *avatag, lengeteg* sat. Vö. Nyr. IX.257. Eredetileg talán valamennyi melléknév lehetett, minő *csörgeteg* (vö. A *csergeteg* viz meg árrat vala DebrC. 616), *sivatag* (*sivatag* h pogányok, paraszток NySz.) De eredeti jelentése véleményem szerint az ilyen használatában nyilvánul: A *sivatag* és *sovány* scythiai Tatar ország (Liszny: Krón. 63b). Elég megemlítenem pl., hogy a német *wüst* is eléggé használtatik *horrendus* értelemmel (*wüster lärm, wüstling*), pedig eredetibb jelentése: *öde, unbehaut, leer* (Kluge). A NySzótárban mint főnév nem is található; de ismeretes az a közönséges jelenség, hogy a jelzők, elmaradván mellőlük a jelzett szó, főnevekké változnak, vö. *wüste, desertum, puszta*.

Sz < t hangváltozás ugyan nem példatlan, de annyira ritka, hogy nem igen lehet rá hivatkozni. *Betoppan* h. *beszoppan* Nyr. IX.284; de ugyanott *beloppan* is, a miből következik, hogy mind a kettőnél valami különös ok működött közre. Ha ide vonhatjuk a rokon *c* hangot, egy másik adat *luterna < lucerna* Nyr. XXI.314.

Szóval nem rendes hangváltozás eredménye, hogy *tikkadt* a *szikkkadt* mása. Pedig nem lehet más származású jelentése után ítélve. *Szikkadt* idő, felette száraz idő, más vidéken mondják: *tikkadt* TSz. Bővebben foglalkozik ezen szóval Lehr: Toldi 13. Szerinte *tikkadt*: szikkadt, elfulladt, lankadt, bágyadt, elepedt. Példái közül nevezetesebbek: Az erős hajtás *kitikkasztja* a lovat. Vö. Nem jó futni, az ember *kiszikkad*. Majd *eltikkad* az ember, oly nagy a hőség. Nem enyhíté viz a *tikkadt* kebelt (Petöfi: Tündéralom). A virág levelei *megettikkadnak*: elfonnyadnak.

Példák a régi nyelvből: A bűnöknek *hévségében* ellankadott és *eltikkadott* ember (DKal: Ker. 278). Ezzel vö. Az

eeltethő allatok hewsegnek miatta el z a r a d n a k (JordC. 862). A süttö verőfenynek sűgári az egész tagokat e l - t i k k a s z t y á k (Lipp: PTük. III.2). El őltotta s e l t i k k a s z t o t t a a pokolbéli sátán az isten tiszteletinek ragyogó világát (VárM: Szöv. 245b).

Ezen példák maguk is eléggé mutatják az átmenetet a két fogalom a *szárit* < *lankaszt* között. Mint már láttuk, a *száraz* < *sovány* szintén rokon fogalmak, illetőleg képzetek. Főlöleges bizonyítgatni, hogy ugyanazon körülmények, a melyek elszáritják, elfonnyasztják pl. a növényzetet, ugyanazok ,el is bággyasztják, el is lankasztják', meggyöngítik; szóval számtalan esetben eggyesülnie kell a ,szárazság s bággyadtság' képzeteinek.

S a jelentésbeli változásoknak ez a legtermékenyebb forrása, az t. i., hogy az így eggyesült képzetek a szó értelmében fölcserélődnek, eggyemással váltakoznak. Az ilyen képzetek eggyesülése vagy pusztán az eggyüttlétel alapján történik, vagy hasonlóság, avagy okozati összefüggés miatt, minő ezen most tárgyaltak kapcsolata is. S talán nem lesz érdektelen, ha néhány futtában összekapott példával (minder rendszer nélkül) ezen jelenségeket megvilágítjuk :

Veríték: sudor, de Komj: SztPál 344. fatigatio (Emlekezhetek az my munkankról es vereitekwnkrwl: memores estis laboris et fatigationis). *Verítékezik*: fá r a d o z i k uo. 38. (ok az okozat helyett).

Fakaszt; eredeti jelentése szerint: progerminare facio, effundo; *kifakaszt*: eruo, eripio; manifestum facio, declaro. Ebből lett *vexo*, *macer* az ilyen szólásban: Akár mint törjük, faggaszszuk elménket (Tarn: Jóak. 138); de még érthető benne a zum ausdrück bringen jelentés. A kínzás, faggatás itt csak eszköz, velejáró képzet, midőn azt óhajtjuk s azon vagyunk, hogy elménkből valami kifakadjon. S ime ezen velejáró képzet kiszorította a főértelmet a vele eggyetűvű *faggat* jelentéséből teljesen; de már *fuggaszt* is így használtatik Fal: TÉ. 678: Az juta eszembe és nem keveset faggasztja szívemet, ha téged elvesztlek, hová leszek.

Felekezet: 1) coitus, 2) genus, 3) grex, pars, globus; vö. *felekedik*, *felekezik*: coöo; *felekedés*, *felekezés*: coitus NySz. (okozat az ok helyett).

Kullog: 1) schleichen, 2) lauern, lauschen; vö. *kullant*: furor, furtim tollo (eggyüttjáró képzetek cseréje).

Fittyent: 1) concrepo digitis, 2) pervenire facio
Fal. TÉ. 59. (jel a jelzett helyett).

Acsargat, acsarog: fogait csikorgatja dühében. *Acsarkodik*:
fenyegetőzik Nyr. XXII.432. (jel a jelzett helyett).

Vaskos tréfa (Tompa 3. 144), mert a mi vastag, az otromba is.
Néhány példa a finn nyelvből:

Pula: 1) loch, jégnyílás, 2) szorultság, baj
(eggyüttjáró képzetek cseréje).

Kaiho: 1) sötétség, 2) szomorúság, búbanat
(hasonlóság?).

Hauska: 1) flüchtig, vergänglich, mulékony,
2) mulatságos, kellemes (okozat az ok helyett).

Avan: nyit; *avo*: 1) nyitott, 2) fedetlen; pl. *avo-jalka*:
mezítláb; *avo-pään*: hajadon fővel (*avo-sydämise*: nyilt
szívű), 3) *avu-suise*: tátottszájú (ez mind hasonlóság),
4) *avu-suu*: csacska (okozat az ok helyett). Érdekes még 5) *avo-
hiekkä*: futó homok (az ellentétből, t. i. a mi nem kötött);
avo-tuuli: kedvező szél.

Turma: 1) vakmerőség, 2) kár, baj, szerencsét-
lenség (ok és okozat cseréje).

Sievä: 1) nett, niedlich, sauber, 2) artig.
3) hübsch, anmuthig, 4) flink, schnell (eggyüttjáró
képzetek).

Verho: 1) lepel, takaró, 2) ruha, 3) schutz,
schirm, schlupfwinkel, 4) schatten (Erwast); vö. *verhoa*:
1) leplez, takar, 2) fest; pl. Mun ei vertan' tää, joha näin
mun verho: Nem az én vérem ez, mely engem így befest
(Shaksp: Cor. I.8; 28. l.) (hasonlóság).

Pöyhe, pöyhkä: 1) duzzadt, pöffedt, 2) felfuval-
kodott, büszke (jel és jelzett cseréje), 3) ostoba (eggyütt-
járó képzetek).

A mordvinból: *Ravža*: 1) fekete, 2) szennyes. Erza
m. *ravužo*: sötét (hasonlóság).

Käzij: 1) haragos, 2) gonosz (ok és okozat cseréje;
a haragos rosszat szokott elkövetni).

Ufan: fúj; *ufkstan*: 1) liheg, 2) sóhajt (együttjáró).

Mindezeknél sokkal nehezebb a következő két szónak t. i.
a *szivós-* (szijós) és *szivolt-*nak hovátartozását meghatározni. Az
elsőről a NySzótárban a következő adataink vannak; *szijos*, nehe-
zen törő fa: lignum lentum frangi; *szijus* vas: ferrum ductile

PPB. Sükeres, szivos, lassú: lentus PPBl. Ezekről majd azonnal beszámolunk, mihelyt emezeket szemügyre vettük. Az egyik fontos adat Heltai: Mes. 146. (XL. Fabula). Ebben a mesében el van mondva, hogy egy ember a fejszéjéhez nyelet keresve, könnyörge az erdőbeli fáknac, hogy egy *kemény* darab fát adnának neki. Tanácsot tartván a fák, „aszt végezéc, hogy az olayfa miért hogy szivós volna a több fáknál, egy ágat adna neki.” Tehát *szivós* itt világosan azt jelenti, hogy *kemény*.

Ezzel megegyezik a másik adat (Moln: JÉpül. 67): Természet szerint a sok fanem közt egyik könnyebb a másiknál, *szivós*, tömöttebb, tartósabb. Nem egészen helyes tehát PPB. értelmezése; lentus, flexilis, weich, biegsam; a minnek különben saját példája is ellenmond: *szivós*, nehezen törő fa. Viszont *szivós* vas: ferrum ductile a. m. nyúlós, was sich ziehen lässt, ziehbar, dehnbar (Klotz).

E két jelentés közt (*kemény*, *flexilis*) nyilván ellenmondás van, a mely azonban azt hiszem kiegyeztethető. Tudniillik *szikad* nemcsak azt jelenti, hogy *szárad*, hanem a mint Nsz. helyesen értelmezi: „Mondjuk sárról, átázott földről, midőn nedvei elszállván *száradni*, *keményedni* kezd”. Magam is hallottam mondani, hogy az út még nem egész *száraz*, csak *szikadt*. S ép ilyen állapotban *nyúlós*, *ragadós* a sár. Így jutott a székely *szivós* is ezen jelentéséhez *szivós*, *ragadós*; s teljesen megegyezik ezen értelmével, hogy a tárgyalt módon, képzetcsere útján a vele rokon *szikajas*, *szikányos* nemcsak *ragadós*, hanem *vizes* jelentést is kapott.

Különben is a némethen *zäh*, mely jelentésben a *szivós*-nak megfelel, szintén ilyen kettős értelemben használtatik, pl. Der *zäh* schlamm (Heyse). Die *zäh* glockenspeise (Schiller). Viszont: Sehr *zäh* lederne braten (Seume). Die khinesen zeichnen sich durch eine beispiellose *zähigkeit* u. *starrheit* aus. (Sanders). Töve, melyből származik *tanhs* ennek alapjelentése: *fest zusammenhalten* (Kluge).

Továbbá a *száraz*: *kemény*, erős, tömött könnyen érthetőleg rokon fogalmak. Példák: Mulier sicca, succida: kemény, erős asszony (Plant: Mil. 3. 1. 192). Jelenti még *siccus*: roh, nüchtern (Georges). Hasonlóképen *siccitas*: festigkeit, gesunder zustand. *Aridus*: *zäh*, geizig; pl. Pumex non aequae est arduus, atque hic senex (Plaut: Aul. 2. 4. 18). Pater miser atque arduus (Ter: Heaut. 3. 2. 45).

A görögben : *σκληρός* 1) trocken, dürr, 2) spröd, hart. Az újgörögben már nem is jelent egyebet, mint kemény, száhe; valamint *σκληρότης*: starrheit, zähigkeit. Hasonlókép *ξηρός* az újgörögben már nemcsak száraz, hanem steif, zähe, hart; vö. *ξηροκαρδία*: keményszivűség, kegyetlenség, embertelenség.

Ezekhez hasonlók: fr. *fer sec*: sprödes eisen; vö. avoir la vie dure: szívós élete van. Zu stark gehören got. *gataúrknan*: vertrockenen (Kluge). Vogul: *sur*: szárad; *surom*: dürr, hart, spröd (MUSz.).

Ezekből kitűnik, hogy inkább elfogadható a *szívós*-nak a *szív-*: szárad tőből való származása, mint Simonyi föltevése (Nyr. VII.2), mely szerint a *szív-*: sugere igéhez tartoznék. Ezen magyarázat szerint, tekintve hogy *szív-* alapjelentése húzni, *szívós* annyi volna mint húzó, s ebből nyúlós. Más kifogás ezen magyarázat ellen nem tehető, mint az, hogy ebből a kemény jelentést nem lehet kimagyarázni; s ezzel megdől ezen származtatás.

Azonban úgy látszik, hogy kettős jelentésű és származású szó a *szivolt*, ha ugyan egy eredetű vele *szijalt*. A *szijalt* rákot megmagyarázta Thewrewk Nyr. VIII.38 s ugyancsak Herman Ottó Nyr. XIII.182. elmondja, hogy a nagyobb halakat megszijalják, azaz késsel hosszában s többszörösen meghasítják. A *szijalt* értelme tehát világos s ismeretes egész családja: *szij*, föl-, *megszijal*, *szijjok*: vágok, *szijó*-kés (Nyr. XV.428); továbbá *szivat*: segmentum, *szivatos*: sectus NySz. *szilak* Nyr. XV.428; a Tszótárból *szivács*, *szivacs*, *szilács*: forgács, *szilánk*, *szikáncs*: szálka a fán; *szilány*: gyalúhulladék: *szilak* (Kriza). A MUSz. szerint még ide való: *szalu*, *gyalu*. Mindezeknek alapjelentése *secare*.

Könnyű ide vonni a *szivalt*, *szivolt* hal, posár, viza kifejezéseket, annival is inkább, mivel nemcsak *szijalt*, hanem *szivolt* rák is előfordul (NySz.). De kétségtelen adatunk van arra is, hogy *szivolt* hal a. m. szárított hal: „Az asellus avagy stokfis (noha ez a német nevezet közönséges nevek több egyféle tengeri sós és *szivolt* halaknak, főképen pedig azoknak, a melyek elébb pörölylyel avagy fejszefokkal erősen megverettetvén lágyíttatnak meg, hogy könnyebben főzhetőek). Ezek pedig azért neveztetnek asellusoknak, magyarul apró számárotskáknak, mert ők jóllehet külső-képen reá nézve igen szépek, de megszivolva soha különben meg nem főzhetik, hanemha mint a számart elébb jól megverik, úgy főzhetik aztán meg” (Misk: VKert 561). Világos.

hogy a *szivolt hal* ezen leírásban nem egyéb, mint a kőkeményre szárított hal, mint Herman mondja (de nem azért nevezik így, hogy „megszivhassa magát folyadékkal”, a melyek szintén Herman szavai. A *szívni*: sugere igének ide semmi köze).

Ennek alapján, azt hiszem, joggal gondolhatni, hogy a füstölt szivalt hus is, melyet GKat: Váls I.1079 említ, nem egyéb mint „szárított füstölt” hus; vö. Diese fische sind gar gut, gesalzen u. am rauch gederret (Sanders). Magam is hallottam a füstölt hust darre-fleisch néven nevezni. Az észben *tahenda*: szárítani, de *liha tahenda*: fleisch räuchern (MUSz. 758). Hogy pedig GKat. is valami szárított, illetőleg füstölt, de nem vágot husra gondol, annak bizonyosságául ide iktatok néhány sort az idézett helyről: „Az Ágoston doctor is jobban ítélte, hogy bőjtőljön az, a ki estvéig semmit nem eszik, estve pedig osztán valami füstölt, szivalt husval főtt paréjt eszik, mint a ki hust nem eszik, de egyéb drága étkekvel, külömb féle tsemegékekkel kétszer jól lakik” sat. Vö. Herman Ottó: Magyar Halászat Mesterszótárában: *szivult* — Fáj-féle irott szakácskönyv XVII. század — „*szivult posar*” lásd szíjjalt; különben *szárított sós* pontyt volt. Továbbá uo. *szivalkodni*: a borban, ecetben megmosott tokikráról a szikkasztás értelmében. A *szivolt hal* kifejezésen kívül a *szivolás* is említettik Miskolcziból idézve, de ismernünk kellene az összefüggést, hogy teljesen megérthessük.

A tanulság tehát a mondottakból az, hogy a *szivolt* mind a két jelentésben előfordul, t. i. 1) szárított, 2) vagdalt. Ez pedig csak azért lehet, mert elszigeteltté vált mind a két szó, a *szíjjalt* meg a *szivolt* is, minek folytán az eggyforma hangzás révén jelentésük is eggybefolyt.

Azonban kétségtelenül bebizonyult az is, hogy a *szivalt*, *szivolt* is ugyanazon tő hajtása, melyből *szivalkodik*, *szivarít* sat. szavaink fakadtak.

SZILASI MÓRIC.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Hóra: táncoló gyülekezet, tánc (Moldvai csáng. Nyr. X.203) — ol. *hōrē*: danse, chœur de danse; kreistanz, rundtanz; eine art gesang (Cihac, Barcianu) < albán *hōra* (< újgörög χορός).

hurdukál: bosszúsan össze-vissza beszél, veszekszik (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.383) — ol. *hurduk* (inf. *hurdukäre*,

part. praet. *hurdukāt*): faire du bruit, du vacarme, secouer, cahoter (Cihac).

huruba: putri, viskó (Székelyföld Tsz.; Nyr. II.427; V.515; Győrffy Iván; Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.383) — ol. *hrubě*, *hurubě*: fosse, cellier, cabane, habitation sous terre; elende hütte (Cihac, Barcianu). Cihac és Alexi az oláh szót tartják a magyarból átvettnek, de én ellenkező véleményben vagyok. Okaim a következők:

Affelől nem lehet kétség, hogy a *huruba* a magyar nyelvnek nem eredeti szava; ha tehát az oláhok mi tőlünk vették, nekünk előbb más nyelvből kellett átvennünk, hogy tovább adhasuk. Az a kérdés, honnan vettük. Cihac azt tartja, hogy a szláv-ságból, s a lengyel *gruba* szót veti melléje, a mely „gödrot” jelent. E mellé még odaállíthatjuk Miklosich szótárából a következőket: ószl. *grobъ*: grube, grab; úszl., bolg., szb. *grob*; cseh *hrob*; — a tótban *hrob*, *sír*, *siremlék* (Loos J.). Vizsgáljuk már most a szláv-ból való átvétel lehetőségét jelentés és hangalak tekintetéből. A „gödrot” meg a „putri, viskó” jelentés látszólag meglehetősen távol áll egymástól, de mégsem annyira, hogy a kettő közötti elválasztó köz áthidalható ne volna. Az áthidalást megtaláljuk a Pápai Páriz Ferenc szótárának Bod Péter-féle bővített kiadásában, a melyben a *huruba* így van értelmezve: „wohnung unter der erden”. Ebben a tekintetben tehát nem eshetik kifogás alá az eggyeztetés. Máskép áll a dolog a hangalakkal. A szláv-ságból átvett szavak kezdő *g*-je a magyarban is *g* maradt, pl. *gobino*: *gabona*; *golъbъ*: *galamb*; *gorazъbъ*: *garázda*; *gъba*: *gomba*; *guba*: *guba* sat. A szláv *gr*- szókezdetnek a magyarban általában *g-r* felel meg, pl. *grot*, *grod*: *garat*, *garad*; *gradъ*: *garád*; *gramada*: *garmada*; *grebenъ*: *gereben*; *grablje*: *gereblye*; *gręda*: *gerenda*; *grъlica*: *gerlice*; *grabъ*: *goromba*; *grъкъ*: *görög* sat. E szerint a szl. *grob*-nak magyar megfelelője **garab* volna. Igaz, hogy (bár tudtomra csupán két szóban) a *g* kezdetű alak mellett *h* kezdetű is előfordul, t. i. *galuska* és *haluska*, *gomolya* és *homolya*; ez a hangváltozás azonban nem a magyarban, hanem még a szláv-ságban történt meg, s a *h* kezdetű alakok újabb átvételek, a melyek a tót nyelvből kerültek hozzánk (t. *haluška*, *homola*). A *grob* szó is előfordul ugyan a tót nyelvben szókezdő *h*-val: *hrob*, de hogy ebből lett volna a *huruba*, azt a következő három oknál fogva nem tarthatjuk valószínűnek: 1) a tót *hrob* már nem általában „gödrot”, hanem „sirt” s ezen túl „siremléket” jelent; ebből pedig bajos volna

a ‚putri, viskó‘ jelentést eredeztetni. De ez még hagyján, mert hiszen megmarad az a lehetőség, hogy a tót *hrob* akkor, a mikor átvettük, még általában ‚gödröt‘ jelentett, s ebből, mint fönebb láttuk, kifejlődhetett a ‚putri, viskó‘ jelentés. Azonban nagyobb nehézség az, hogy 2) a tót *hrob* a magyarban semmikép sem ölthetett *huruba* alakot, hanem csak **horob* válhatott volna belőle. S végre 3) föltűnő, hogy ha a tótoktól vettük át e szót, nyomát se találjuk a tótsággal együtt lakó vagy sűrűn érintkező magyarság nyelvjárásában, hanem épen csak azokban a nyelvjárásokban él, a melyek inkább az oláh nyelv hatásának vannak kitéve: Erdélyben és Szatmár megyében. A Nyelvtörténeti Szótárban idézett adatok is erdélyi írók (Páriz-Pápai, Bod, Bethlen) munkáiból valók. Az elmondott okoknál fogva tehát nem tarthatjuk a *huruba*-t szláv jövevényszónak.

Még a szláv *grob*-nak megfelelő német szóra (*grube*, kfn. *gruobe*) gondolhatnánk, de hogy ez lett volna a *huruba* eredetije, szintén bajos föltenni 1) a szó elterjedtségének földrajzi határai miatt: 2) azon oknál fogva, hogy a német jövevényszók kezdő *g*-je a magyarban nem változott *h*-ra (se a régiebbeké, se az újabbaké; vö. pl. *gantár*, *gádor*, *gèréntés*, *gléda*, *gltt*, *goront* v. *gront*, *gós-tyán*, *gróf*, *gang*, *glázli*, *gészkeny* sat.).

Máshonnan nem vehettük a *huruba* tájszót, tehát nem is adhattuk az oláhoknak. Ők alkalmasint a szláváságból vették át, s tőlük került hozzánk. Ezt a fönebb elmondottakon kívül még a következő tények is valószínűvé teszik: 1) Az oláh *hurubë* köznyelvi szó, ellenben a magyar *huruba* csakis az oláhsággal érintkező magyarság nyelvjárásában előforduló tájszó. — 2) Az oláhban *hurubë* mellett *hrubë* is előfordul, s ezt amannál eredetibbnek tarthatjuk. Nem tanúskodik ugyan határozottan a magyarból való átvétel ellen, mert vannak rá példák, hogy az átvett magyar szó első tagjának rövid magánhangzója az oláhban kiesett; nevezetesen Alexi (Magyar elemek az oláh nyelvben 120. l.) ezeket idézi: *derék* > *drik*, *derékalj* > *drikalë*, *keresztül* > *krestul*, *Keresztély* > *kristej*. Mindössze tehát négy (vagy szorosan véve három, sőt még szorosabban véve csak két) példa, a mi arra mutat, hogy ez a hangváltozás a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Ennélfogva megmaradok annál a föltevésnél, hogy az oláh *hurubë* alaknál a *hrubë* eredetibb, s ez inkább a szláváságból, mint a magyarból való átvételre vall. — 3) Az oláh szónak tágabb a jelentése, mint a magyaré, mert az utóbbi csak ‚putrit, viskót‘ jelent, míg az oláh

hurubš-nak megvan még a szláv eredetre mutató korábbi ‚gödör‘ jelentése is. — Az, hogy a *hrubš*, *hurubš* főnév mellett előfordul a magyar -s képzővel alakult *hrubaš*, *hurubaš* (habitant d'une cabane sous terre) melléknév is, egyáltalában nem szól a magyarból való átvétel mellett, mert a mi -s képzőnk már több évszázaddal ezelőtt meghonosodott az oláh nyelvben, s nemcsak a magyarból átvett szavak végén fordul elő, hanem eredeti oláh és más idegen nyelvekből került szavakhoz is hozzájárult.

[*imolya* : mocsáros, vizenyős hely. — Ezt Edelspacher (NyK. XII.101) a Ballagi teljes szótárából idézi s hozzáteszi a régi Táj-szótárra utalva : ‚*imoja* (u. az)‘. Ez az ‚u. az‘ vagyis ‚ugyanaz‘ teljesen önkényes állítás, mert a Tsz.-ban csak ennyi áll : ‚*Imoja*, nem *Imola*. Székely szó. Incze József.

Edelspacher az idézett szót az oláh *imālš* ‚kátyú, locs-pocs‘ mássának tartja. Vö. Barcianunál : *imālš* = *im* ‚der koth, schmutz‘.

Ennek az eggyeztetésnek azonban némi gyöngéi vannak. Mindenekelőtt el nem háritott alak nehézségbe ütközik, t. i. abba, hogy az oláh szó hosszú *ā*-jának állítólagos magyar mássában rövid *o* felel meg, holott más átvételek szerint *á*-t várhatnánk (vö. *aršmeāšš* > *alamázia*, *armurār* > *armurár*, *bšlān* > *balán*, *bukātš* > *bukáta*, *čāpš* : *cápa*, *čāpsš* : *csápsza*, *čobān* : *csobán* sat.). Másodszor a jelentéssel is van egy kis baj. Nem mintha a ‚kátyú, locs-pocs; koth, schmutz‘ jelentést nem tartanám összeegyeztethetőnek a Ballagi-adta, mocsáros, vizenyős hely‘ értelmezéssel, hanem azért, mert az utóbbinak a helyességéhez kétség fér. Az *imola*, *imolya*, *imoja*, *imla* szó Kassai Szókönyvében, a régi Táj-szótárban, a Czuczor-Fogarasi-féle nagy szótárban, a Magyar Nyelvészeten (VI.172), a M. Nyelvőrben (I.279; VIII.515; XVI.47), Kiss Mihály árkosi unitárius esperes kézirati tájszógyűjteményében valami fű-féle növénynek van magyarázva; maga Ballagi is ismer egy *imola* szót, a melynek a jelentését így adja : ‚hosszú, vékony száru, bütyöktelen fűnövény‘, de külön választja az *imolya* szótól, a melynek — mint mondtam — szerinte ‚mocsáros, vizenyős hely‘ a jelentése. Vajjon hol vette Ballagi ezt az értelmezést, a melyet a fönnebb idézett források egyike se ismer? Legelőször is Kresznericsre esik a gyanúm; megnézem s azt találok benne : ‚*Imolya* : hinár, szittyó, semlyék‘. Továbbá : ‚*Imla* (contractum ex *imolya*) : hóle, tippany‘. Mind a két alaknál Baróti Szabó Dávidra hivatkozik Kresznerics. Előveszem hát a Kisdéd Szótárt (1792), s az *imolya* címszónál a *hínár* szóra találván utalást, rálapozok erre és

olvasom: *Hínár*: imolya. *Hínáros*: szittyós, semlyékes hely'. Ime itt van a dolog nyitja! A derék Kresznerics félreértette Baróti Szabót, s az utóbbinak az értelmezéséből körülbelül a következő okoskodással hozta ki a magáét: ha *hínáros* = ,szittyós, semlyékes hely', akkor *hínár* = ,szittyó, semlyék'; de másrészt *hínár* = imolya, tehát *imolya* = ,hínár, szittyó, semlyék'. Ballagi azután a ,semlyék' szót ragadta meg, lefordította köznyelvi szavakkal, s lett nála: *imolya* = ,mocsáros, vizenyős hely'. Így szülte egyik tévedés a másikat, s így lett Baróti Szabó *imolya* (= *hínár* = alga) növényéből ,mocsáros, vizenyős hely'.

Tehát az eredmény a következő: az *imolya* (*imoja*, *imola*, *imla*) nővény (hosszú-, keményszárú fű), nem pedig ,mocsáros, vizenyős hely', ennélfogva Edelspacher egybevetése, a mely az utóbbi hibás értelmezésre van alapítva, természetesen magától megdől. De még ha ez volna is az *imolya* jelentése, akkor is nagyon valószínűtlen volna oláh volta, mert a szót *imla* alakban a Csallóközben és *imolya* alakban Göcsejben is ismerik (vö. Tsz.: Nyr. I.279; XVI.47), odáig pedig nem terjedt az oláh hatás. A szó eredetijét a szlávságban találjuk meg; vö. ószl. úszl. szb. *imela*: viscum, mistel].

SZINNYEI JÓZSEF.

EGGY MONDATTANI SZERKEZET KÉRDÉSÉHEZ.

E folyóirat hasábjain (XXI.253) érintettem, hogy bizonyos cselekvésszók (*nevez*, *hív*) többes 3. személye bizonyos kapcsolatban nem vehető általános alanyszámba, hanem csak stereotip kifejezésnek, olyannak, melyhez a cselekvő személy eleven képzele nem fűződik.

1) Vegyük példáim közül ezt: ,E bolondul összetákolt agyag veleje, melyet embernek hívnak', (Shakesp: IV. Henr. II. r. I.2). E mondás tartalmát alkalmasan beilleszthetem, vagy mondjuk, beszoríthatom e szerkezetbe: ,Az ember, e bolondul összetákolt agyag veleje.' Látni való, hogy ez az alakítás a gondolat lényegét alig érinti. Amaz ép oly nyomatékos, mert bizonyos hév-sugalta kifejezés, mint emez. Első tekintetre úgy látszik, hogy a kettő között nincs is más különbség, mint az, hogy az első jelző-mondatos, a másik értelmező-jelzős szerkezet.

Ilyen példák: ,A szürke falak, melyeket kolostornak hívnak (PN. 1893. nov. 17). E sírbolt, melyet világnak

g ú n y o l n a k (BH.). Sem fiatalságában, sem szépségében, sem rangban, sem tevékenységben nem találta fel azt, mit boldogságnak neveznek (KeményZs: Zl.). A kész gyorsaság, és a gyors készség szokta annak a drága fának gyümölcsét elérni, kit az emberek dicsőségnek hívnak (Zrinyi: Áfiom). Archonná megválasztathatni, íme ez az, mit szabadságának neveztek' (Bartal: Ó-kori község 344).

E mondatbeli kapcsolatban a tagok közti viszony nyilvánvaló: szürke falak = kolstor; agyag veleje = ember; drága fa gyümölcse = dicsőség; fiatalság + szépség + rang + tevékenység = boldogság sat. Az egyik tag fest, jellemez vagy részletez valamit, a mit a másik megnevez. Az kép, ez név. És a képet nemcsak azért állítjuk előtérbe, mert előbb jut tudatunkba, hanem mert mélyebben indítja meg lelkünket. Jobban mondva, e kép sajátos fölfogásunkat, egyéni nézetünket fejezi ki, mely az általános fölfogással szembe helyezkedik. Például a mi a sokaságnak ember, Falstaffnak bolondul összetákolt agyag veleje; mit a többség kolostornak nevez, azt a valamit egy-egy ember csak szürke falaknak fogja föl; a mi nekünk világ, a kétségbeesetteknek sírbolt, sat. A mondatos szerkezet, a *nevez* igével való kapcsolat a két fölfogás közti ellentétet világosan jelzi; a jelzős szerkezetben a két fölfogás nem egymással szemben, hanem egymás mellett áll (az ember, e bolondul összetákolt agyag veleje); a jelzős szerkezet tehát annak az ellentétnek hathatós kifejezésére kevésbé alkalmas a mondatosnál. A két szerkezet közt tán ez a lényegbe vágó különbség.

S az ilyenfajta szerkezetben általában ez a viszony van a tagok között; de csak ha az egyik kép, a másik egyszerű megnevezés. A jelzős szerkezetben természetes, hogy a képből lesz a jelző, az értelmező; a megnevezésből az értelmezett: kolostor, e szürke falak sat.

Mondottuk, hogy viszonyuk ez általában. Más szóval, akadnak kivételek, olyan esetek, midőn a gondolatnak csak egy-egy formája állhat meg, a másikat, mint hasznavehetetlen keretet félre kell tennünk.

2) Ilyen kivétel mindjárt az, mikor a tagok egyike nem fejez ki képet. Példák: „Legalább másfél óráig kelle a vacsorára várakoznunk; ha ugyan vacsorának akarod vagy mered nevezni, a mit élénk tálaltál (Bal. Thak: Vig elb. II.125). Az ő (az asszony) dolga használható cselédeket fogadni; ha nem teszi,

hát nem érdemli, hogy asszonymnak nevezzék' (Uo. 109) sat. Az első példa más fordulattal: nem érdemes a vacsora-névre, a másik: nem érdemes az asszony-névre, nem érdemes, hogy asszony legyen.

Természetes, ezek is nyomatékos szólások, indulat nyilatkozik bennük s ez indulat szónokiasságának formái a mondatos szerkezet: a *nevez* cselekvésszóval való kapcsolat. Ezen igével nemcsak menyiségileg van több mondva, hanem minőségileg is. És az indulat ép ezt akarja.

3) Külön helyre tarthatnak számot azok a példák, a melyekben tulajdonnév áll kapcsolatban a *nevez*, *hív* cselekvésszóval. Ilyen: a) 'Ne hívjanak engem Telemach atyjának, ha meg nem dorgállak' (Cseng: Iliás II). E fordulattal is állhatna: ne legyen én Telemach atyja. (Vö. De ne legyen nekem az isten istenem, ha boszút nem állok értek a cseben (Lehr-Arany: Toldi 249).

Az alakító erő itt is az indulat; s alig kell mondanunk, hogy az e fajta szerkezetről, a minő ez is: 'Nevezik vala őtet atyja nevén Zakariásnak' (NySz. II.973), itt tárgyunknál fogva szó sincsen.

Nemcsak új, hanem másféle példa is ez: b) 'Jó gyakran hivatkoznunk nagy emberekre, de nevezzék bár őket Fidiásnak vagy Michel Angelonak, ne tőrjünk, hogy szellemünk porkolábjaivá legyenek' (CherbÉt. de litt. 228). Így is mondhatnók, csakhogy az más árnyékat lenne: Nagy emberek, a minők teszem (vagy például) Fidiás vagy Michel Angelo. Ez esetekben sincs kép, hanem van (sok képpel érő) tulajdonnév. Az indulatos kifejezés formája ismét a mondatos szerkezet.

4) Ezek után áttérhetünk azon két szerkezet közt főnforgó rokonság kérdésére, melyet (annak idején) szintén csak érintettünk (Nyr. XXI.253). Ezt a kettőt értjük: a) 'A mit tölt erszénynek neveznek, távol van tőle mint a hold (Petőfi); b) E bolondul összetákolt agyag veleje, melyet embernek hívna k'.

Bizonyos, hogy nem édes egy testvérek. Illetőleg a föntiek után most már kimondhatjuk, hogy amaz (a) a 2) csoportba való, emez (b) az 1)-be; ott nincs kép, itt van. Amazt a költő így is mondhatta volna: 'a tölt erszény', de ezt, mint tudjuk, nemcsak rövidebben, hanem keve-ebb nyomatékkal, gyengébb gúnyal mondta volna.

De e tárgyról elég ennyi. E sorokban tulajdonkép csak jelezni akartuk, hogy eggy-eggy nyelvtani § példái között mily sokszínű, sőt egymástól eltérő szerkezetek fordulhatnak elő.

BARBARICS RÓBERT.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A kutya.

Értekezésünknek legnagyobb fejezete az ember leggyakoribb kísérőjéről, vagyonának őrizőjéről és igen gyakran kényeztetett kedveltjéről a kutyáról szól. Róla van a háziállatok között a legtöbb szólásmód. Csalódnánk azonban, ha e körülményt annak tudnók be, hogy a kutya előbb említett tulajdonságaival érdemelte meg e gyakori megemlítést. Korántsem. Hisz akkor a nemes ló, a nagyok büszkesége és a szegények segítsége jóval megelőzné.

Ha azonban az állatokkal foglalkozó szólásmódokat végignézzük, azt látjuk, hogy azok pár kivétellel megvetőleg szólnak róluk. A nép szereti állatait, jól is bánik velük, a mint pl. az ember szeretheti jó rabszolgáját; de szolgai alázatosságukért meg is veti őket. Nem tetszik neki, hogy bár erejük nagy részben fölülmulja az ember erejét, ennek mégis könnyen kész szolgálivá lesznek, félnek ostorától, botjától és nagyon alázatosan köszönik meg a nekik vetett falatot.

A szólásmódok egyes helyzeteket, tulajdonságokat jellemeznek, tehát teljes, vagy összevont hasonlatok; s a főntemlített oknál fogva, természetes, hogy nem azokat hasonlítja az ember állataihoz, a kiket nagyra becsül, dicsér, hanem épen ellenkezőleg. Már pedig épen a kutya az, a ki legalázatosabb, legmeghunyászkodóbb, tehát a legmegvetettebb is. Innen van, hogy a kit a nép nagyon meg akar szólni, azt kutyának nevezi, vagy ahhoz hasonlítja: 'Nincs annyi böcsülete, mint a kijáró kutyának' mondja a nép arra, a kit megvet; az aljas hízalgést pedig a kutyáról vett hasonlattal így jellemzi: csóválja a farkát. De meg rossz tulajdonságai is az összes állatok között a legkönnyebben ismerhetők föl, mint-hogy a legtöbbet s a legtermészetesebb állapotban forog az ember körül. Ez okból a legtöbb rossz tulajdonságot a kutya tulajdonságaihoz hasonlítja a nép. Minthogy pedig ismét általános emberi tulajdonság, hogy a szidásra, gúnyra leghamarább készen vagyunk, természetes, hogy azon fogalom közé csoportosul a legtöbb szólás-

mód, a mely mögött rendszeren a tagadás, a keveset érés vagy épen a hitványság, rosszság értelme rejtőzik. Így jut a kutya nemcsak a háziállatok között, hanem általában a szólásmódokban is az első helyre.

Igen gyakori a *kutya* szó mint haragos megszólítás, s enyhébb szitkozódás, megszólás, megvető jelző. Előfordul egyként jelzővel és jelző nélkül; pl. te kutya, te irigy kutya, te rossz kutya, kutya aluszékony szolgálja (Dug: Toldi). Úgy anyám, kényeztesd ölbeli ebedet (Arany: Toldi) | kutya ember, kutya rossz embere: Kutya embert tartogatsz. Fölfogta mint Kádárék a kutyát (egy csavargó befogadásáról száradt rajtuk). Az eggyes népeket így jellemzi a magyar: magyar ökör (ostoba? erőszakos?), német kutya (gonosz), oláh disznó (ronda). Sőt néha több kutya felsorolásával erősíti is a fogalom kifejezését: eb is, kopó is, agár is, [Vas Gereben szerint ezt egy cigány mondta az 'episcopus Agrigensis' helyett. Nagy idők, nagy emberek]. Vö. ebül is, kutyául is, komondorul is. A megvetés jele az is, midőn a nép a kutyáról vett képpel jelzi, hogy az asszony a tilosban jár, vagy kém van a háznál: Kutya van a kertben v. kutya jár a kertbe. Szokottabb az előbbi értelem, de Szatmárból közlik az utóbbival is.

Ép ilyen megvetést mutat a 'kutyatemetés' fogalma. Így a szóra magára nem tudtam ráakadni; de magát a fogalmat őrzi a szólásmód, melyet kiskoromban gyakran hallottam: 'A pap kutyájára harangoz', vagy egyszerűen csak: 'A kutyára harangoz' a gyerek, ha a lábát lóbálja. Ez megfelel alkalmazására a német: 'Den esel zu grabe läuten', illetve: 'eselsbegräbniss' szólásnak, a mi harangszó és egyházi szertartás nélküli temetést jelent, a hogy a középkorban az öngyilkosokat temették el. [A szamaratemetés emlékezete különben fönmaradt a magyarban is: Úgy élt mint a disznó, úgy halt meg mint az eb és úgy temettetett el mint a szamar. Az előbbi szólás dunántúli, az utóbbi alföldi.]

Erdélyi közli ezt a szólásmódot: 'Ki kutya a templomból!', a mi bizonyval nem értendő szószerint, hanem olyan formán, hogy: El te rossz ember a tisztességes helyről. Előfordul trefásan is. Ilyen a gömörmegeyi szidásforma: 'Hol tépted már úgy össze magadat te kászta kutya?' és a gyermekszájáról ellesett: 'Ideadó visszavevő kárász kis kutyája', mit olyan gyermeknek mondanak, a ki nagyhamar visszakéri, a mit elajándékozott.

Hallani a 'kutya, kutyus' szót különben néha hizelgő szónak is, különösen kis gyerekre alkalmazva; pl. aranyos kis kutyám

(kutyuskám kutyusom). E ponthoz tartoznak még az ilyen szólások is: eb, a ki haragszik; eb, a ki bánja; kutya haragszik. Csak eb a kutyával haraghatik össze (Dug.). Ember fogad fogadást, eb a ki megállja.

Mint a megvetés kifejezése fordul elő az *eb* vagy a *kutya* szó, ha a ház lenézett szolgájára mondják, a kit mindenki üt, ver. 'Két ház ebe' az olyan ember, a ki két háznak szolgál, esetleg, a ki kétfelé hizelkedik a koncert. 'Én nem vagyok senki kutyája, engem ne üssön, verjen senki.' A szidás és verés neve 'kutya-porción': Rá várják a kutya-porciónra. De nem csak emberre, hanem élettelen dolgokra, sőt elvont fogalmakra is alkalmazza a nép az *eb* jelzöt, természetesen mindig *rossz* értelemben: ebszokás, kutya-szokás; kutyás fogás; ebebéd (a hol bor nincs). Katonának szép a neve, eb az élete. Ebhalállal elveszni. Mind tudom kutya-gondolatit (Dug: Toldi). Az időről: kutya csunya idő, vagy egyszerűen csak: kutyaidő. Kutyahideg van sat.

Az egyformaság (egyforma rossz) kifejezésére szolgálnak ezen szólások: egy kutya; eb vagy kutya, mindegy tatár; ebek a kutyák; csak eb a kutya; egyik eb, a másik kutya; kan agár a vendég, komondor a gazda; eb után kutyát állítani; eben gubát cserélni; nosza eb után komondor; egy koncon rágódnak. A *rossz* szó helyett mint főnév helyett gyakran áll *kutyaság*; pl. Kutyaságának csak egy jegyét adom (Dug: Toldi) sat. A kutya igeiként is szerepel ezekben: ne kutyálgodj; nem kutyút még el; kutya-gol = gyalog jár (vö. a huszármondást: kutya szokott gyalog jární). Előfordul a régiségben is, mint *eb* vagy *agg eb*. Ez utóbbi még fokozása a kutya (*rossz*) fogalmának; mert ha megvetik a kutyát, mennyivel inkább megvetett a vénje, mely már ugatni se jó. A NySz. ezeket közli: 'Mondá a majombiró: eb öccse, bátya, menjetek el agg ebek. Eb, török császár foglya vagy! Az igaz tudományt ebhitnek mondja. De első agg eb immár ő a többi között penulatorum'. Galeottinál: 'Éfféle agg ebet nálunk holddal vetnek — nálunk is vetettek, de nem kelt ki több agg eb apádnál.'

Különösen gyakori volt e szólás a török időkben mindkét félen: 'török kutya, hitetlen kutya' az egyik részről — 'keresztény kutya, gyaur kutya' a másik részről. Más népeknél is már ősidők óta epés gúnyszóként szerepel a kutya neve. A latinok és a görögök a kockajátékban a legkissebb dobást *canis-* illetve *κύων-*nak nevezték, sőt a görög még fokozta is a fogalmat: *κύων, κύντερος, κύντατος*, a mire különben a magyarban is van példa: 'Mennél

kurtább, annál kutyább'. Schrader följegyzése szerint a kutya neve mint gúnyszó előfordul a zsidó nyelvben is. A modern nyelvekben is általános. A németben: du dummer, du feiger, du frecher, du geiziger hund; du hund von einem menschen; du hund von einem advokaten; da trink, du hund (Schiller); schlagt ihn todt, den hund, er ist ein recensent (Göthe). Az angolban pl. Schaksperenél III. Richárdot gyakran nevezik kutyának: a hell hound (pokoli kutya); this carnalcar (mészáros kutya); the dog is dead (a kutya megdöglött. A franciában: un chien de garçon; quel chien de poète (rossz költő). *Canaille* az olaszban *canaglia*, a spanyolban *canalla* — mind a megvetés kifejezései.

Hasonlóképen az idegen népek is alkalmazzák élettelen tárgyak, elvont fogalmak jelölésére. Így a németben: hundeleben; hundekälte; hundewirtschaft; hundezucht; hundszeug; hundewetter. A franciában: un chien de temps; mener une chienne de vie vagy une vie de chien; ce n'est pas tant chien (ez nem ép olyan rossz); az egyformaság kifejezésére: deux chiens après un os.

Hogy a kutya mint a megvetés szimbóluma is szerepelt, arra érdekes példa hazánk történetéből azon eset, mikor Madarász Henrik az adót kérő magyar követek elé egy döglött kutyát vettetett.

Igen érdekes jelenségek a szólásmódok csoportjában azok, melyek nem neveznek valakit egyenesen kutyának, hanem a fogalmat különböző módon írják körül. Ilyen pl. az, midőn valakit rokonságba hoznak a kutyával: ebfi, kutyafi, komondorfi; ebszülte, ebfiadzotta kölyke; ebanyja fia, ebanya terhe; ebapának kutya fia; eb ágyán született, eb ágyából esett, eb ágyán kötött; atyafia a kutyának; ki kutyafia kend? A régiségből valók: 'Eb öccse bátyja! Nem igazán esküdtetek meg ebanyáju hitetlen beste kurva fia!'

Az idegenből Schrader fölemlíti, hogy az araboknál a legnagyobb sértés a 'kutyafi' név és közli a velencei szójárást: fi o l d'u n c a n, mellyel ott különösen Attilát illetik, a mint ő megjegyzi, hibás etimologia alapján, a mennyiben a 'filius unius cani' (genitívusa a c a n u s = k á n-nak) kifejezést így ferdítették el: filius unius canis. Ezekhez hasonló az olyan szólás, mely az embernek valami kutyatagot, vagy más valami kutyától eredőt tulajdonít; pl. kutyahitű, kutyatermészetű, kutyaszívű, kutyavérű. Kutyavér van benne mint a palócban (= lusta). Kutyafejű tatár; kutyalábon, kutyakezen jár. Sokat emlegeti a nép a 'kutyazsirt' is:

Kutyazsirral van megkenve a bugyellárisa (= fősvény). Kutyahájjal (zsirral) kenekedik (= rossz ember). Hasonló ehhez: 'Fölvette a kutyainget.' A 'kutyainget' is szerepel: kutyaingombba hágott = a kutya után indult, elromlott. 'Kutyalélek szorult belé; kutyaerkölcs, kutyahumor van benne', szintén közkeletűek.

Eredeti észjárásra mutat a Kis-Kún-Halaszról közölt (Nyr. XIV.331) szólásmód: 'Körösztü van benne a kutya', a mi javíthatatlan rosszat jelent, olyanforma észjárással, hogy ha a belé-szorult kutya keresztben áll benne, akkor ki se jöhet belőle. Tréfás módon használják ezeket: ebcsont beforr; megfódozták rajt a kutya-bőrt; megugratták alatta a kanebet (elverték); kutyafulú, kutyaházi. A görögben ezekhez hasonlók: κωνώπης, κωνός ὄμματ' ἐχὼν = kutyaszemű. Ide tartoznak még ezek is: *ebhendi* (semmirevaló): 'Végezék, hogy fejedelmet hoznának, Báthori Zsigmondot, az ebhendi' (NySz.); ebkendi, ebugatta, ebadta. 'Megadózol ezért ebtartotta. Ejnye kutya parancsolta lotyója'; és a németből átkerült és meghonosult: huncfut, huncvut, huncut.

Érdekes módja még a körülírásnak az is, midőn az illetőt nem mondják kutyának, hanem azt mondják róla, hogy *ugat*, ezen legszembeötlőbb tulajdonságát mondva a kutya helyett: 'Ugat mint az eb. Minden embert megugat mint az éhes kutya. Mindig ugat mint a láncolt eb. Mocskos nyelvével mindent megugat. Mit bánom én, hadd ugasson. Ne ugass; ne csaholj. Csahos' sat. Ide sorolható ez a szólás is: 'A gazdád nagyobb kutya, még sem ugat.' Ellentétül pedig szokásos ez: 'Nem morog mint a kankutya' (békés ember). Ugatásról lévén szó, fölhozható még ez az élénk fantáziára mutató kép is, mellyel a nép a köhögést írja körül: ugat benne v. kiugat belőle a halál kutyája. A régiségből érdekes a Jordánszky codexből idézett szólás: reám ugató nyelvesek. Más népeknél is általános e szólás: Livius írja Catoról: 'Cato allatrare Africani magnitudinem solitus erat'. Á németből: 'Von zeloten angebellt werden. Er bellt die weltordnung an' sat.

Lássuk ezután még a kutyát a 'rossz' jelentésében mint ígehatározót: Kutyamód született; ebül vezett; kutyául lett dolga; másként ebül járhattok; úgy élt mint az eb; jól kezdi s ebül végzi; ebül hazud; ebül irtad, a mit irtál; latinos képzéssel: kutyaliter. Ezek több kutyafaj felsorolásával még fokozhatók is: 'Én ugyan ebül be vagyok írva a bírónál, de te ebül is kutyául is komondorul is'. Ide tartozik a 'kutyafulába, sebes kutyafulába' kifejezés is, a mi azt jelenti, hogy valamit gyorsan, de egyúttal

csak amúgy kapd el módon, tehát rosszul végez el valaki. Ide sorolhatók még ezek is: ‚Ebek konyháján él‘ (szegény ember). ‚Paripáról agárra ugrott‘ (Dugonics) = tönkre jutott. Ez utóbbival rokon a németben: ‚Auf ’m hund sein‘; félig-meddig ide tartozik: ‚sich mopsen‘ = unatkozni is. Különben az idegenben a kutya inkább mint jelző, sem mint határozó szerepel; pl. ‚Ebül él = er führt ein hundeleben; il mène une vie de chien‘ sat. A régiségben is előfordul: Eb módra cselekedő. Ebmódon vitték el a rabságra. Aggebül járt (Heltai). SZABÓ ERNŐ.

PALÓC MEGSZÓLÍTÁSOK.

Az eddig elősorolt szókat fölnöttek használják a kisebbekkel szemben. A fiúgyerekek egymást ezeken a neveken szólítják: *pajti, pajtás, testvér, drusza*; nagyobbacska legények már azt is mondják egymásnak *koma*; a nagy legények pedig általában csak *komám, testvér, cimbora, sógor* megszólításokkal élnek egymás közt, a nélkül, hogy ezek a szók valóban a jelzett viszonyt fejeznék ki. Általán szokásos, hogy a szeretet kifejezőjéül a családi viszony szavait alkalmazzák s épen ezért mind a pártfogást, mind a közönbösséget, természetesen megfelelő formában, ezekkel a szókkal fejezik ki. Így igen járatosak ezek a szólások: ‚Ki komá, ki sógor, ágyg ép pipá dohânt! (= segíts rajtam). Mit nekem; sē komám, sē sógorom; bánom is én, há félákasztyák is‘. A ‚rólaszólásnál‘ rendes körülmények közt a teljes (hivatalos) név használata divik, természetesen palóc szájzhez alakítva. Az imént elősorolt szók közül a *drusza* csak azokra illik, kiknek ugyanaz a keresztnevük van; pl. ha Gyuri szól Gyurinak; néha lányok is szólítják így egymást, különösen akkor, ha a *mátka* szó használatára nincs joguk. A *testvér* szó jelentése megfelel a *barát*-énak, tehát használata is ugyanaz; azzal a különbséggel, hogy a megszólításnál csak *barátom* és *testvér* alakok használatosak. A rólaszólásnál ellenben *testvér* csak a családi viszonyt jelöli, a *barátom* (-od, -ja) pedig csaknem egyenlő jelentésű az ‚ismerőssel‘. Ez utóbbi két szót csak világlátottabb legények mintegy ‚fitogtatásból‘ (affektálás) használják, különben csak így szól-
nak egymáshoz: ‚No Gyuri testvér, á tē ápád ugyám mējjártá!‘ A *cimbora* az egyfoglalkozásúak neve; a *cinkus* is előjön, főleg Gömörben, de csak a rólaszólásnál s csak rosszaló értelemben.

Idősebb, meglettebb korú emberek a viszonyt is meg szokták jelölni, melyben egymással állanak. Így a *komám*, *keresztkomám*, *komámuram* a gyermek keresztapját, néha azonban ennek harmadizig való férfirokonát is illeti. *Sógor* rendszeren a feleség testvére, esetleg távolabbi rokona [közbe legyen mondva, a magyar sógor-ság huszadizig terjed, a mint néha tréfásan föl is említik], azonban vásárban minden eladó a vevőnek *s ó g o r a*, a mi, úgy látszik, különösen a tótokkal való érintkezésben játszik nagyobb szerepet. *Nász*, *nászuram* azok egymásközi megszólítására való, kiknek gyermekei házastársak.

Eddig egykorúak egymásközi megszólításáról volt nagyobb-részt szó. A fiatalabbak az öregebbeket, nők és férfiak egygyaránt, ezekkel a szavakkal szólíthatják, ha a rokonsági fok nincs is megjelölve: *bácsi*, *bátya*, *bátyó* (*bátyám*, *bátyókám* sat.), megtisztelő megszólításnál *bátyámuram*, míg viszont az idősebb férfi a fiatalabbat *öcse* (*öcsém*), *öcsi* (*öcsikém*), *fijam*, magázva *öcsémuram* névvel illeti. Ugyane szavak járatosak a családtagok között is. Apjukat a gyermekek így szólítják: *apá*, *apám*, *apuskám*; a nagyapát Gömörben *papó*, Nógrádban *apó* néven szólítják unokái, ha róluk szólnak is. A házastársak egymás apját szintén *apám*, *apámuram* szóval hívják, de *apóss*, *apóssom* néven említik; az öregek pedig a lányuk férjét csak *fijam*-nak, ritkán *vómuram*-nak szólítják; de már ha róla beszélnek, így mondják: 'Én nem tom, mit akár má velé a vóm' vagy 'Máj szólok a vejemnek felülé, hom mit mond rá!'

A házastársak megszólító neveinél egész lépcsőzetet lehetne összeállítani a szerint, hogy fiatalok-e vagy öregek, hogyan szerezik egymást, jókedvük van-e sat; így hát ide csak azokat vehetem föl, melyek kiválóan csak a házastársi viszonyt jelölhetik. Ilyenek: *apjok*, *apja*, *apjukom*, *apo*, *embër*, rólaszólásnál *uram*, *öregem*, *gazdám*. Ezek közül *apjok*, a mint alakja is mutatja, a gyermekekhez való viszonyítást fejezné ki, azonban már annyira elhomályosodott a vonatkozás, hogy a gyermektelen asszony is így hívja az urát; 'Gyere csak apjok, tégyük föl esztá kádát! Ellenben az *apja* szót csak akkor használja az asszony, ha a gyerek is jelen van; pl. 'Biony, ápjá, jó lenné tányíttátnyi esztá gyereket.' Nógrádban szokottabb az *embër*, melynek a folyó beszédben aztán rendszeren a *kiend* felel meg ilyenformán: 'E m b ë r, hályá-ë, hol járt má mēgēst kiend?' Tisztességes palócasszony nem mondja soha, hogy a férjem, hanem mindig csak így szól róla: 'áz urám hosztá; á gāzdām láttá'. A kinek fērjē van,

az nem az oltárnál esküdt hozzá (habár a leányt palóciában is fêrhê, férhê szokás adni, s a kit úrho adtak, annak már nagy a híre).

A rokonságbeli nő a férje testvérét *kiszebbik uram* vagy *nagyobbik uram* néven szólítja és nevezi, a szerint a mint ez öccse, vagy bátyja az urának; de azért járatos az összefoglaló *sógor* * is.

Ha úrral beszél a palóc, az rang (*nácscsâgos, tekintetês, tês, tês-, nemzetês*) megjelölésén kívül a kort is tekintetbe véve ezeket a szavakat használja: *ifjúúr*, ha nadrâgos fiatalember a megszólított, *úrfi, urficskú* a földesúr, vagy ehhez hasonlóan a 6—12 éves fia; egyszerű *urám* bármely idősebb városi ember. A beszéd folyamán rendszeren megmarad a megszólító név: pl. *têsur*, ha azonban a rangkülönség nem igen nagy, gyakran a *kigyelmed* (Gömör), *kiend* (Nógr.) helyettesíti. Érdekesnek tartom itt azt, hogy az *urám* alak gyakran egyszerű tőszónak tünik föl a palóc előtt s a kicsinyített alakját így mondja *uramkám*; pl. 'Édês kedves komám uramkám, gyűjjék má el éccér nálónk!'

Így a megtisztelésnél. Hanem a milyen kevés itt a szó, annyival több a bosszús megszólításoknál, a hol a te *bujnyik, zsvirâñ, ákkâsztófûrâvâló, éhetetlen, ronggyûttó, rangasz* szökon kívül, mint mindenhol, a hol haragszanak, járja még vagy pár száz cifránál-cifrább szó és kifejezés.

A férfinevek után most már szólhatunk némileg rövidebben is a nők neveiről. A mint a fiúgyermeknél említettem, maga a *fijam* szó is jelöli a lányt, azonban csak mint a latin *filia* egyértékese. Általában *lyány* a neve, de édesgető beszédben *szülöttem* (a megszólító nő), *kis szeretôm, hugám* is járja; pl. Hállod-ê te lyány, othom van-ê á zápâd. — No kis szeretôm, hát elgyüssz-ê feleségemnek? Máskor meg *eladó* a lyány neve; így különösen idősebb nők nevezik a lányokat; pl. 'Nâgy-ê mâ kiseládó? — No, eládó, mit főz ânyâd vácsorârâ?'

A tréfás vagyis gúnyos nevek közül *spira, spirka* szökö azok, melyek a kedvezést jelentik; *boszorkâñ, boszorka* jó vagy rossz értelme a megszólító kedvétől függ; *bugyboris* a tulsâgosan 'bebugyelált', beburkolt, *bacsokata* a fütÿörészö, *falufutyi Panna, szelek*

* A kiejtést az egyes szökö magánhangzöin csak különös esetben jelöltem meg, minthogy az a vidékek szerint különbözö. *Sógor* például Terbelêdben úgy hangzik, a hogy írva van, máshol: *s^aogor*, *so^ugor*, *s^augor*.

annya a nyugtalan természetű lányt jellemző megszólítások, viszont a *nanúzs*, *tutuska* (Gömör) a hamupipókék nevei, kikre ezen kívül van még egy rakás ilyen név: pëndél Zsofka, pácuhá Pánná sat. (Gonoszabb értelműek a — rendszeren vén asszonynak járó — *skrim-pició*, *csoroszlya*, *banya*, *satrafa*, *vén sarkantyú* szavak, míg a *csat-rangos*, *ribanc* sat. megszólítás csak az igen rossz erkölcsűeknek jut ki. Hogy az ilyen kedvezgető, máskor meg sértő megszólításoknak milyen bőviben van a palócvidék, arra elég tanú a már eddig is említett szók száma, melyet négyszer-ötször annyira bővíteni alig kerülne fáradságba.

A viszonyjelző megszólítások közül a *mátka* szót már magyaráztam. Ez is, meg a többi is, a miről alább lesz szó, rendszeren a megszólított vagy említett nő keresztnevével kapcsolatban használatos. Sajátos, hogy míg a „hozzá szólásnál” a férfiak pl. igen ritkán mondják, hogy: *te J a n c s i k o m a* (legfőlebb, ha a *koma* szó többnek a figyelmét hívná föl), a nők rendszeren így szólítják egymást: *I z s m ê r â n g y o*, vagy *M â r i m â t k a* sat. még akkor is ha csak ketten vannak. A lányneveknek is vannak becéző, kicsinyített alakjai, azonban ezek sose játszanak olyan fontos szerepet, mint a férfiaké. Faluszerre szintén különböző a hajlam egyik-másik név iránt. Terbeléden például ritka az *Angyeli* (Angela), de annál gyakoribb a *Lyulyis*, *Mâri*, *Imêrká*, *Izsmér*, *Véron*; máshol viszont kedvesebb a *Bori*, *Borcsa*, *Örzi*, *Panni* sat. sat.

Legtöbb az édeskedő megszólítás természetesen a legények részéről a leányoknál; *hugom*, *szeretôm*, *rózsám*, *lelkem*, *angyalom*, *szentem*, *galambom*, *tubám* szók a leggyakoribbak, bár csak tizedrészét se teszik az ilyenfajta neveknek. Ezek az édeskedő nevek megmaradnak akkor is, mikor a lány már nem „szeretője”, hanem felesége a legénynek.

A férj különben a feleségét e szókkal említi: az *asszony*, a *feleségem* (*nőm*-et az mond, a ki nem „hitvel” él vele; az is mód nélkül ritkán), az *annyok* tréfásan az *oldalbordám*. Ha pedig hozzá szól, e szókkal hívja föl a figyelmét: *asszony*, *feleség* (tréfás fiataloknál: *felegécs*), *annyok*, *annya*, *mamo*, *manus*. Ezek közül *annya*, ha a gyerek is ott van; pl. *Á n n y á*, áccá ennek a gyerekeknek valómit!; *annyok* pedig általában, vonatkozás nélkül.

Az anya neve a gyerekek részéről *mámá*, *ányá éсныám* = édes anyám (Nógr.); *szülém* (Nógr.), *e'dë*, *e'dës* (Gömör); az urának az *annya menyem*-nek említi, de csak pl. *Te Boris*-nak szólítja, igen ritkán *menyemasszony*-nak. Az öregszülőt a menyé csak *ányám*,

édés anyámássonny néven szólítja, de *anyós* néven említi; onokái pedig *nanó*, *nannya* (Gömör), *mamó* (Nógr., de egyébütt is) névvel tisztelik.

Az idősebb nő neve általán *néni*, *nenni*, *nanó* (igen öreg) és *angyo*, mely ugyan eredetileg a férj nénijét illeti, de általánosságban is használatos. Ez viszont a fiatalabb nőt *hugom* néven szólítja, vagy magázva Gömörben *öcséma-ssonny*-nak, Nógrádban *hugom-asszony*-nak nevezi. A férfi rendszeren az általános *sógorasszo* szóval fordul a vele rokonságban álló nőhöz. A házastársak szülői, az anya úgy mint az apa, *nászasszony*-ozzák megfelelő felüket.

Röviden megemlítve még a hermaphrodita nevét, a *csira* szót, megjegyzem, hogy ez is azokhoz az általánosan gyereket jelentő szókhoz tartozik, melyet legelőször említettem, azzal a különbséggel, hogy a gyermek nemére célozva, gyakran igazán, néha tréfából nem tudja megkülönböztetni; minthogy a fiú is „pëndélbe” jár.

MIKÓ PÁL.

A BUDAPESTI SZEMLE ÉS A NYELVÖR.

Volt nekem egy ifjúkori barátom. Ki volt, mi volt, nem tartozik a dologhoz; de az már igen is odatartozik, hogy nagyon szeretett adomázni. S erre nyílt is alkalmam bőves-bőven, midőn egy szép derült nyári reggelen egy évi távollét után először találkoztunk s kocsira ülve egyik alföldi városba hajtottunk, hogy mint vőfélyek segédkezzünk egy harmadik barátunk menyegzőjén. Vagy félóraig folyt az ide-oda kérdezősködés, midőn egyszerre amolyan „mintha lőttek volna” kanyarodással átcsapott a maga vadászterületére s elkezdte puffogatni vegyest jót rosszal, újat régivel a maga adomáit. Mikor végre kifogyott a puskapora, akkor én állottam elő egynehánnyal. Hogy a javából valók s újak is voltak előtte, az bizonyította legjobban, hogy föl-fölkacagott s szokott, gonoszkodó megjegyzését se hallatta: Ezt én a komáromi kalendáriomban már akkor olvastam, mikor a te nadrágodat még rajtad porolták ki.

Elmult újabb három év, hogy nem találkoztunk. Végre egy városba kerültünk össze mind a ketten. Itt történt, hogy egy vitatkozásunk alkalmával én cáfolatul bizonyíték helyett egy hasonlattal feleltem adoma alakjában. Nem rossz! mondá-ő erre. De ha adoma kell öcsém, majd én mondok neked olyanokat, a minőket ezzel a két füllel még nem hallottál, a mióta kanállal

eszed a levest. És elkezdte s hűségesen elmondta nekem sorban ugyanazokat, a melyekkel három év előtt én mulattattam őtet.

A Budapesti Szemlében Gyulai Pál a Nyelvörnek s névszerint Szarvas Gábornak okulás végett ezeket írja: „A *képez*, *képez* nem új szó s régi codexeinkben többször előfordul, leginkább a *képez* értelmében, de van más jelentése is, [nevezetesen] *formo*, *formen*, *bilden*; így használja már Pázmán, így találjuk Monoszlai Andrásnál. A jelen században ebben a jelentésben sürűbben használják, mint régen. Leginkább a nyelvészek hozták divatba e kifejezésekben: *szót képezni*, *szóképzés*, *szóképző*. E tekintetben a mostani nyelvészek is híven követik elődeiket. A Magyar Nyelvör utolsó füzete is tele van a *szóképző* kifejezéssel, úgy hogy sokkal inkább *felképezett* folyóirat, mint a Budapesti Szemle. Nem hiba tehát a *képez* szónak *formo*, *bilden* jelentésében való használata a maga helyén.”

Gyulai Pál 1894-ben oktatja így a Nyelvört.

A Nyelvör pedig 1872-ben, tehát ezelőtt huszonkét évvel írta ezeket: „Molnár Albert a *kép* szót e latin egygyértékességekkel magyarázza: *imago*, *effigies*, *simulacrum*, *sculptile*, *species*, *forma*. Ha tehát *kép* — *statua*, *effigies*, akkor *képez* — *effingere*. Nem helytelenek tehát *képző* (suffixum, *bildungssilbe*), *képző művészet* (plastik), *képez* (*efficit*); ha meg *kép* = *species*, *forma*, úgy *képez* — *efformare*; helyes tehát az átmenet a szellem efformatiójára. A mondottakból kitűnik, hogy ha a *képez* szónak fölhozott jelentéseivel a nyelvújítás gazdagította volna nyelvünket, egészen kifogástalanul járt volna el; csakhogy ez az érdem nem a nyelvújítóké. Kresznerics szótárában a többi közt ott van a *kiképez* szó is, s utána ezek állnak: *effingit*, *efformat*. Pázmány’ (I.403).

Ugyan csak 1894-ben írja Gyulai Pál a következőt: „Szarvas Gábor a *képes* szót is gyűlöli. De vajon ez is kiirtandó-e fá híg jelentésében? Bizonyára nem. A *képes* szónak sokféle jelentése van a régi nyelvben, ott találjuk a lehető, alkalmast is, ettől csak egy lépés volt a fá híg jelentéséig, s valóban ezt is megtaláljuk a Nyelvtörténeti Szótárban, hol ez van mondva: *ingeniosus*, *bonae indolis*, fá híg, *talentvoll*. E szerint a *képes* szót sem lehet fá híg jelentésében oly könnyen elítélni, mint a hogy a Nyelvör teszi. Megengedem, hogy némely árnyalatban jobb a *tud* és *bír* használata egy más ige infinitivusával például e helyett: Miért ne lehetne képes egy lyukacsukat ütni falamon,

jobb kifejezés ez: Miért ne tudhatna egy lyukacsát ütni falamon'.

A Nyelvőrben pedig Szarvas Gábor már 1872-ben, tehát huszonkét évvel ezelőtt mondotta ezeket: „A *képes* Páriz-Pápai szerint latinul annyit tesz, mint *competens*; ez pedig a mint mindegyikünk tudja, hisz gyakran használjuk, semmi más mint a német *tüchtig, fähig*. Ennélfogva *képes* igenis *fähig* (I.404).

Vizsgáljuk, mondja Gyulai Pál, vajon a *képez* szó használata az illető helyeken mennyiben hibás, mert a Magyar Nyelvőr ezt nem fejtegeti, megalégszik az egyszerű kárhoytatással, minden indokolás nélkül, a mi nem igen illik a magyar nyelvtudomány itelőszejéhez'.

Ha úgy volna, hogy a Nyelvőr kárhoytat, a nélkül hogy kifejtené s okát is adná, miért tartja hibának a *képez* mai, divattá vált használatát, joggal megérdemelné a megrovást; de nem egészen így áll a dolog. A XXI. kötet 87. lapján a 'Kérdések és feleletek' rovatában mind az részletesen el van mondva s kifejtve, a mit Gyulai Pál kíván. Használatának eggyrészt megokolása, másrészt helytelenítése ekképen szól: „A *képez* igéről már több ízben szóltunk, s itt csak ismételhøjük azt, a mit már előbbi alkalmakor mondtunk róla. Alapszava: *kép* rokonértelmű az *alak* és *forma* szókkal; következéskép származéka, a *képez* is rokonértelmű az *alak* és *forma* szóknak *alaktt, formál* származékaival. E jelentésben tehát minden aggodalom nélkül használható. Nincs helyén a *képez* a következő esetekben: a) ha az alanyról főnévvel állítunk valamit; pl. „A porzó a virágnak *főrészé* (nem pedig: *főrészt képezi*); b) midőn valaminek nem alakulásáról, hanem létrejöttéről van a szó; pl. „A mésző hegyeket *alkot* (nem pedig: *képez*); c) ha valaminek állományát akarjuk kiemelni; pl. „Ezek az állatok a ragadozók osztályát *teszik* (nem: *képezik*)'.

Hasonlóképen a *képes* szóról is el van mondva mind az, a mit alkalmazásáról vagy kerüléséről tudni szükséges: „A magyar sokat el *tud* tőrni; ha neki fekszik, a vizsgálatot német nyelven is le *birja* tenni; nem *foghatja* föl, miért félnek az önálló magyar hadseregtől. E most idézett mondatokban a mai irodalom a *tud, bír, -hat* helyett majdnem kivétel nélkül a *képes* szót alkalmazza. Nem mondjuk, hogy a *képes vagyok* szólásnak használata meg nem engedhető, de mindenesetre az eredeti kifejezések kárával jár oly szertelen alkalmazása, a minővel az irodalomban találkozunk' (XVIII.73–74).

A mi pedig azt a megrovást illeti, hogy „a Magyar Nyelvör megelepszik az egyszerű kárhoztatással, minden indoklás nélkül, *ind*-okolni, hogy Gy. P. kedvelt szavával éljek, azért nem *ind*-okoltam, mert föltevésennek az volt a *kiind*-pontja, hogy a mi már többször meg volt beszélve, azt váltig ismételtetni unalmas is, de meg sértő is az olvasóra nézve; Gyulai Pálról pedig föl nem tettem, hogy a mihez hozzá szól, arról ne volna teljesen, minden részletében tájékozva.

Ezután Gyulai Pál a következő szemrehányással áll elő: „A *képez* szó formo, bilden jelentésében való használatának kiirtását Szarvas Gábor nem maga találta föl és kezdette, hanem Brassai, tőle tanulta Szarvas a *képes* szó gyűlöletét is.” Erre csak azt felelem, az sem az én elmém leleménye, hogy a *tárnok* nem képzett (= *tár*+*nok*), hanem részekre nem bontható, egységes szó, az ószl. *товарникъ*-nak a képmása; de azért ha valaki azt állítaná, a mint állították is, hogy a *pénztárnok* kifogástalan szó, mert ha a *tár*-ból lett *tár-nok*, a *pénztár*-ból is ép oly joggal lehet *pénztár-nok*: nemcsak hogy szabadságomban áll, hanem kötelességem is, hogy az illetőt helytelen következtetésére figyelmeztessem, a nélkül hogy bárki is elvitathatná tőlem e jogomat, azzal az ellenvetéssel, hogy mindezt én mástól tanultam. Én úgy hallottam mindig s azt is tartottam eddig, hogy tanulni bárkitől is és bármit egyáltalában nem szégyen, sőt illő dolog, hogy arról, a mit nem tudunk, fölvilágosítsuk magunkat olyanoktól, a kik ezt tudják, vagy jobban tudják mint mi. Egyébiránt itt a történeti előadás hitelességén jókora repedés mutatkozik. Gyulai szerint ugyanis a *képez* szó formo, bilden jelentésében való használatának kiirtását nem én találtam föl és kezdtem, hanem Brassai. A dolog pedig úgy áll, hogy Brassai ellenében épen én vitattam s mutattam is ki, hogy a *képez* szónak „formo, bilden” jelentésben való használatát nemcsak hogy kárhoztatnunk nem lehet, hanem teljesen szabatosnak, kifogástalannak kell tartanunk. (L. föntebb az 5. bekezdés alatti idézetet.)

„Brassaitól tanulta Szarvas, mondja tovább Gyulai, a *képes* szó gyűlöletét is.” Épen az ellenkezője áll. Brassai ezt írta 1872-ben: „A *képes*: fűhig semmi egyéb mint a *capax*-nak travestálása s azért ense recidendum” (Nyr. I.162). Erre az én feleletem ez volt: „Hogy a *képes* *capax*-ból lett, azt Brassai maga sem hiheti. Párizs-Pápai szerint *képes* latinul annyit is tesz, mint *competens*; ez pedig a mint mindegyikünk tudja, hisz gyakran használjuk,

semmi más, mint a német tüchtig, fähig. Ennélfogva *képes* igenis fähig s non est ense recidendum. Nem tartozik, úgymond Brassai, a *kép* családjához a *képes* (capax). Én azt hiszem, hogy igenis, oda tartozik. A *kép* tudvalevőleg módhatározó képzőként is szerepel nyelvünkben: mi képen, azon képen, oly képen sat; s a régi nyelvben csakis a *kép*-pel képzett adverbiumok voltak használatosak; későbbi íróink azonban a *kép* mellett alkalmazásba hozták mint vele teljesen egyértékűt a *mód* szót is: mi módon, oly módon, hasonló módon sat. Igen de a *mód*-ból lett *módos* a többi közt annyit is tesz, mint t e h e t ő s; nem nagyon valószínű-e tehát, hogy a más funkcióban vele egyértékű *kép*-ből lett *képes* is ugyanazt jelenthesse s jelentse is valóban? (Nyr. I.404). A ki valamit ily erősen, minden rendelkezésére álló okkal meg iparkodik védeni, azt senki se vádolhatja azzal, hogy ugyanaz gyűlöli s e gyűlöletet mástól tanulta el.

Mindebből következik, hogy a *képes*: fähig használatát egyáltalában nem, a *képez* szónak pedig formo jelentésben való alkalmazását nem rosszalhattam; a BSzemléből idézett példák összeállítása csupán figyelmeztetés akart lenni a cikkírónak és szerkesztőnek egyaránt, hogy mennyire visszaél irodalmunk e két szó egyikének más kifejezéseink rovására nagyon is pazar, másikának pedig a legtöbb esetben fonák alkalmazásával.

Az a cikk, mentegetődzik Gy. P., melyben a *képez* szó használatát hibáztatja a Magyar Nyelvőr, mutatóvány volt egy nemsokára megjelenendő könyvből s így stiljavításra nem érezhettem magamat följogosítva. Általában a Budapessti Szemlében megjelent cikkeket nyelvi tekintetben csak akkor javítgatom, ha a szerző azt megengedi, vagy biztosan tudom róla, hogy nem veszi rossz néven. Minden tekintetben senki stílusáért nem vállalhatok felelősséget, elég, ha a cikk érdekes s nyelve általában irodalmi színvonalon áll.

Boncolgassuk egy kissé ezt a sok tekintetben nevezetes és figyelemreméltó kijelentést. Megtanuljuk belőle: a) hogy ha a közlemény csupán mutatóvány egy oly műből, a mely csak ezután fog megjelenni, a szerkesztő nincs följogosítva arra, hogy a szerző stílusán, bárminő is, javítson. b) A szerkesztő csak két esetben javíthatja nyelvi tekintetben a beküldött dolgozatokat, bárminő pongyolák is: ha a szerző azt megengedi, vagy ha biztosan tudhatni róla, hogy nem veszi rossz néven. Különben közölheti úgy, a mint írva vannak. c) Teljesen elegendő, ha a cikk érdekes — s nyelve általában irodalmi színvonalon áll. Most már értem, a

mit eddig nem tudtam megmagyarázni magamnak, hol és miben keressem okát ama különös jelenségnek, hogy a BSzemle t. szerkesztője, a ki különben szabatos kezelője nyelvünknek, miért tűri meg s ad helyet folyóiratában azoknak a mindennemű idegenszerűségeknek, szokatlanságoknak, szó- és mondatfűzési rendellenességeknek és szórendi visszasságoknak, a melyek közleményeinek egy jó részében oly nagy számmal találhatók. Vegyen bárki kezébe akármely külföldi, nem mondom folyóiratot, hanem csak egy napi lapot, bármennyire szigorúan jár is el ítéletében, bátran merek fogadást ajánlani, hogy a közlemények nyelvéből és stílusából semmiképen le nem vonhatja azokat a szerkesztőkre nézve kötelező elveket, a melyeket a BSzemle vall. A művelt külföldön író számba nem megy és se kiadót se szerkesztőt nem talál, a ki dolgozatát közzétegye, ha nincs meg benne az az első és elegendhetlen kellék, hogy a nyelvet, a melyen ír, tökéletesen bírja s hibátlanul, szabatosan kezeli is. A mint a művelt társaság a legszigorúbban megköveteli, hogy a ki körébe lép, tisztességes és választékos öltözékben jelenjék meg, ép oly szigorúsággal meg kell követelnünk minden írótól, a ki a közönség elé lép, hogy dolgozata ne csak tartalmára nézve, hanem alaki tekintetben is hibátlan, szabatos és választékos legyen. Hogy a legújabb irodalmi termékeknek egy jó része e kellék híjával van, az szomorú, el nem tagadható tény, s még szomorúbb, hogy vannak, a kik az ilyeneket is irodalmi színvonalon állóknak tartják. Majd lesz alkalmunk egy-párt bemutatni ebből az elég hosszú sorozatból.

Némi nehezteléssel van fogadva ez a, különben ártatlanul hangzó mondásom is: „De édes barátom, szokta Gyulai Pál mondani, a mit egyszer a nemzet elfogadott, azt maguk nyelvészek ki nem irtják többé.” Erre két észrevételt tesz (Gy. P. 1) „A mit magánkörben mondunk, azt nem illő nyilvánosság elé találni. 2) Nem szókötési hibák vagy egyes szók jelentésbeli hibás használatáról szólottam, hanem az új szókról.” Az első pontra ez a válaszom. Ha az egyetemi hallgató terem s az egyetemi hallgatóság magánkör, akkor elfogadom, hogy nem volt illő e nyilatkozatot idéznem. A második pontra pedig meg kell jegyezmem, hogy a helyes szó fonák jelentésben alkalmazva nem oly nagy vétség, mint egy nyakatekert szó, a melynek jelentése is merő érthetlenség, a minő például, hogy egyebet ne említsek, a *delhölgy*, a melyet szintén elfogadott a nemzet, mert különben nem fordulna elő két ízben is a BSzemle hasábjain. Minthogy pedig a példa

ragadós, s a mint a törvénykönyvbe iktatott *tanonc* és *távbeszélő* tanuskodnak, a melyeknek elsejét a nemzettől szintén elfogadott *küldönc*, a másikat pedig a *távirda* megvoltával igazolták, könnyen akadhat valaki, a ki a nemzet-elfogadta *delhölgy*-re való hivatkozással elkészíti díszes párjait is: *delúr, delfi, delmén* sat.

Végül annak bebizonyítására, hogy egyáltalában nem állott jogomban a BSzemle *képez-* és *képességeit* hibaként emlegetni, az van fölhozva, hogy én sokkal nagyobb hibát követtem el a Nyelvtörténeti szótárban a *galacsin*-nal, melyet rosszul értelmeztem e latin és német szókkal: *genus calceamenti, schuhgattung*, noha a CzF. szótárában meg van a jelentése: *apró golyó*. Megadom erre is a választ. A *galacsin* jelentésének a megállapítása végett épen nem volt szükség a NSzótár fölvilágosítására, mert azt, a mely munka közben előttünk feküdt, megadta Kresznerics szótára: *agyag-golyóbis*, melyet a szőlőpásztorok parittyából hajálnak. Hogy Kresznericsnek több adata javításra szorul, arról e szótár használata közben többször meggyőződünk. A *galacsin*ra vonatkozó egyetlen példa így hangzik: *Hiszem istent, hogy az én megütált galacsinom ellen te is majd a porba heversz*. A *galacsinom ellen* = *ellenében*, *előtt* kifejezést természetesebbnek találtam, ha inkább hely-, mintsem eszközhatározónak fogom föl, azaz: *„sárum”* s tárgymásítással: *„lábam előtt heversz*. Különben a szó megvan kérdőjelezve annak jeléül, hogy e magyarázatot nem tartottam minden kétségen fölül állónak. De elfogadva, hogy csakugyan hiba, egy kis különbség mégis van a kettő között. Én tudatlanságból magyaráztam helytelenül (?) a *galacsin* szót: Gy. P. ellenben, a mint szépen kifejtette a *képez* alkalmazásának eseteit, noha egy tollvonással s a nélkül hogy a szerzőnek legcsekélyebb oka is lett volna ezért neheztelni, megszüntethette volna e helytelenséget, s mégse tette meg.

Egyébiránt, hangzik a záradékszó, tilalmukkal [t. i. az ortologusok tilalmával] nem sokat gondolunk.

Följegyzésre érdemes nyilatkozat! Föl is jegyeztem magamnak. A maga helyén és idején nagy hasznát fogom venni.

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Monda. Nagyszigethi Kálmán a Nyelvőr XXIII. 30—31. lapjain kimutatja, hogy e szó mai használatától elütő értelemben már fölös számmal előkerül Dugonicsnak 1784-ben közrebocsátott ‚A Tudákosságnak első könyve‘ című művében, s e szerint az én vizsgálódásomnak végeredménye, hogy a *mondá*-t Kármán vonta el a *monda-mondá*-ból, az igazság bírószéke előtt sehogysem állja meg a helyét.

Megvallom, tévedtem, a mennyiben állításom kizárja azt a lehetőséget, hogy e szó már Kármán előtt életben volt. De csakis ez a vétkem, semmivel se több. Hogy a *mondá*-t Kármán mégis úgy vonta el a *mende-monda*, vagy *monda-mondá*-ból, ezt a meggyőződésemet mindamellettt továbbra is rendíthetlen vallom. Nem úgy ruházta reá csak a *sage* értelmet, hanem egyenesen úgy alkotta.

Kármánnak nem lehetett tudomása Dugonics ‚mondájáról‘, mert akkor nem írhatott volna ilyenképen: ‚A *rege* helyett merészlek én is egyszeregy új szavat és a *sage*-t *mondának* keresztelelem. Jó-e, nem tudom! de aligha mi ezt a velős német szót valaha jól eltaláljuk‘. Ebből a mondásból ugyan senki ki nem olvassa, hogy Kármán csupán csak átvette az irodalmi használatból a *mondá*-t és új jelentést ruházott reája. Hiszen kereken azt mondja, hogy ‚új szót merészel‘ az egyszeregy alkotni. Az pedig nem tehető föl róla, hogy másnak készítményét a maga jószága gyánánt akarta volna eladni.

Egyébként az én vizsgálódásomnak nem az volt a tárgya, mint Nagyszigethi hiszi, hogy megállapítsam, ki teremtette meg ezt a sokat bolygatott szavunkat, hanem azon igyekeztem, hogy az irodalmunkban *sage* értelemben használatos *monda* szónak homályos élete útját megvilágítsam. Ezt pedig, úgy gondolom, megtettem.

PRIKREL L. MARIÁN.

Késálkodás. Erről a ‚villongás, veszekedés, versengés‘ jelentésű szóról Balassa József a slávoniai nyelvjárást ismertető akadémiai fölolvasásában, valamint Szily Kálmán a nem rég fölfödözött ‚Catholicon‘ szógyűjteményt bemutató közlésében azt állítják, hogy a közhasználatból már régen kiveszett, holott Komárom és Győr megyében széltében egészen közönséges szónak járja. Nálunk Csémén (Komárom m.) nem is eggy, hanem három alakja használatos: *kisál*, *kisálkodik* és *kisálkodás*. A két elsőnek: bosz-

szant, ingerel, veszekedik, incselkedik' az értelme; a *kísádkodás* pedig 'veszekedés, incselkedést' jelent.

Egyik társam értesítése szerint ugyanezzel az értelemmel járatos Faddon Tolna megyében is. PIRIKEL L. MARIÁN.

Pruszlik. A Nyelvőr XXIII. kötetének I. füzetében Ladányi Béla néhány gömörmegyei tájszót ismertetve többi között a *pruszlyik*-nak a 'ködmön' értelmét tulajdonítja. Bátorodom megjegyezni, hogy Ladányi föntebbi állításával aligha nem téved. Én két évig jártam Gömör megyében iskolába; bejártam majdnem minden községét, meg különben is meglehetősen ismerem a palóc nyelv-járást; de soha se hallottam még palóc szájból a *pruszlyik*-ot 'ködmön' értelmében. Hanem igenis a *pruszlyik* testhez simuló 'lajbi' formájú, ujjatlan ruhadarab, leginkább lányok szokták viselni: körülbelül megegyezik avval, a minek a városi asszonyoknál derék a neve. A *ködmön* ellenben báránycsből készült, rövid téli kabát (pelzjacke). GAÁL ZOERÁRD.

Talán. Ez igehatározónkat a tót nyelv *snád*, *asnád*, *tušim*. *hádám* szókkal fejezi ki. A többi szláv nyelvek *móže biť*: k a n n s e i n-féle körülírást használnak erre.

Érdekes, hogy az említett *hádám*, *tušim* szók a megfelelő *hádát*: találgatni, sejtteni; *tušit*: sejtteni, gyanítani értelmű igeeknek praesens alakjai. Ez a körülmény megerősíti azt az állítást, hogy a magyar *talám*, *talán* is eredetileg *találom*-nak hangzott, vagyis a *talál* igeének egyes számú 1. személyű praesens alakja volt.

Figyelembe véve immár azt, hogy a magyar *talán*, *talám* már a régi nyelvemlékeinkben is előfordul, s hogy ennek megfelelő igealak mint névszó se a déli, se az északi szláv nyelvekben nincsen, nyilvánvaló, hogy hazánk tót dialektusai a magyar *talán*-nak hatása alatt minősítették igehatározókká a hasonló értelmű *tušit*, *hádát* igeeknek praesens alakjait. VALLÓ ALBERT.

Nem téved? A sok kérdezősködésben majd el is feledjük, hogy miről volt szó. Nem is kérdezkednék én se már, ha Albert János a múlt havi füzetben (31. l.) épen azt a hibát nem fogja rám, a mire én a múlt évi Nyelvőr XXII. k. 565. lapján a közlőket akartam figyelmeztetni, hogy t. i. az olyan szókat, melyek előttük nem eléggé ismertek, lehetőleg úgy közöljék, hogy a készülő Tájszótár kevés munkával is föl tudja használni,

Mint hogy nem szeretném, ha az egyszéri vizprédikáló, borivó pap jó hírve ragadna rám, szükséges, hogy kimentsem magam a vád alól.

A Nyelvőr XXII. kötetében a fönti címen a Ladányi közölte palóc szók eggnémelyikét vizsgálva, azt mondtam, hogy értelmezésük nem teljes, vagy legalább előttem úgy tűnik föl, hogy igazításra szorul. Ezek között volt az *ingváll* és a *kallat* is. Albert János azonban az említett helyen „nem állhatja meg, hogy közbe ne szóljon”, hibáztatva az én meghatározásomat s helyeselve a Ladányiét.

Altalánosságban szólva, először is köszönet némely fölvilágosításáért, mely a kérdésben levő szók értelmére nagyobb fényt vet. Hanem, ha Albert figyelmesen elolvassa az én fölszólalásomat, látni fogja, hogy én nem is azt mondtam, hogy Ladányi egészen rosszul értelmezte azokat a szókat; hanem hogy én ezeknek más jelentését ismerem arról a vidékről, melynek szülötte vagyok. Hiszen elég világosan szóltam ezzel: „Mindezt pedig nem azért mondtam el, hogy kereken tagadjam vele a Ladányi állításait; világért sem”, s ezen kívül lépten-nyomon bizonygattam, hogy „a mint én tudom”, így vagy úgy van. Nem lehet tehát rám fogni, hogy vizet prédikálok s borral élek.

Albert azonban nem értett meg. „Az *ing* és *pëndél* közti különbségtevést nem találja helyén valónak.” Hiszen nem is ez volt a fődolog; ezt a meghatározást én zárójelbe tettem, ezzel is jelezni akarván, hogy: „de csak nálunk, Nógrádban”. Az, hogy az egyik magyar, a másik idegen szó, jóformán csak mellettem bizonyít, ha mind a kettő női ruhaneműnek a neve. Már pedig Nógrádban, Terbeléden az; s Gömörben is, a Vály völgyin, aligha úgy nem áll a dolog.

Hogy nem a zárójelbe tett mondatot tartottam legfőbbnek, az egész szakasz bizonyítja, de csak ezeket idézem: „[az *ingvállat*] az „ing” elnevezés csak felerészben illeti meg. Az egésznek pedig *ing* vagy *pëndél* a neve”. Hát nincs igazam? Maga Albert is azt mondja, hogy az *ingváll* „derékig érő rövid ing”. No hát akkor nem „egész ing”! Véttem igaz, de nem tévedtem. Az a régi közmondás lett igaz itt is, hogy: *Brevis esse laboro, obscurus fio*. Az *ingvállat* én is annak ismerem, a minék Albert elmondja, azzal a kis különbséggel, hogy bizony néha az *ingváll* nem egyéb mint *ing* u j j. Fölkötik az inghez a parasztlányok, mert már Nógrádban is kiveszöben a *pëndél*, a mit ott derékon kötnek meg, s

helyébe az *ing* lépett, a melynek van ujja, de abból ,ingvállnak', dudorodásnak nem telik, hát tesznek hozzá vendégujjat. Hogy a *szoknying* micsoda, arról ne vitázzunk; én az *ing* fölötti első szoknyának ismerem, melyet a térdig érő *ingre* szokás fölvenni, hogy azonban más is lehet, azt világért se tagadom. Az ellen a mondat ellen pedig nincs mit védekezniem, hogy ,az *ingváll* tehát valóban női *ing* és nem pëndél'. Én nem mondtam, nem is védem.

Abban is igaza van Ladányinak, hogy *kallatni* = *m a n g o r o l n i*. Nos hát nincs igaza, még Albertnek sem. Először azért, mert Ladányi ezt mondja: ,körülbelül a. m. valami ruhaneműt, posztót a vízben áztatni' (XXII.52). Másodszer azért, mert én ezt mondtam: ,A *kallatni* igét épen oly értelemben hallottam, a mint nagyanyám szokta mondani azt, hogy *m a n g o r o l n i* viszi a ruhát' (XXII.566). Úgy látszik, Albertet megszállta a tagadás szelleme s hamarjában elvétette a dolgot; engem akart cáfolni, s magamagát találta megtréfálni. Értem én jól ezt is. Kicsit, igaz, homályos szerkezetű volt az az én mondatom; de annyira még se, hogy ha akarta volna, meg ne érthette volna. Akart valamit mondani; jól is tette, mert az, a mit a *kallatásról* mond, valóban helyén való s az én félig-meddig homályos tudatomat megvilágította vele; hanem az hiba volt tőle, hogy — talán ez eggyyszer — nagyon is a színét nézte a dolognak, mert se a Ladányi szavai után nem nézett, se az én mondásomat nem gondolta meg. Hogy is eshetett volna különben ekkora tévedésbe, ha a *kallatni* szónál az én utolsó szavaimat elolvassa: ,Bajos hinne, hogy a *kálló* az általános keletű *ásztató* előde lett volna'.

Nem is volt az; mutatják Albert magyarázó szavai, hanem igenis volt a kettőnk értelmezéséből (a Ladányiéből és az enyéméből) is kivehető ,ruhanemű anyagának *ásztatással*, mosással meg forgatással való kikészítésére szolgáló, malommódra csinált eszköz', a hogy én most lehető rövidre szabva, a szó értelmét megállapítani törekszem. Hogy nem mingyárt ezt mondtam, az Alberttől is említett losonci Kálló volt az oka, melynek malomszerkezetét látva, a rokonaim értesítése után nem tudtam másképp gondolni a *kallót*, mint a hogy azt az idézett helyen elmondottam, annál is inkább, mert mint gyermek láttam azt először s a fél-érdeklődéssel tett kérdésre kapott választ jól nem is érthettem.

Így hát mind a hárman tévedtünk s nyugodt lelkiismerettel

mondhatjuk azt a gömöri szót, mely az ily esetekben szokásos, s annyit jelent, hogy nincs folytatás: kontént! MIKÓ PAL.

Végszó. A Duna már egy pár hete, hogy beállt, s helyelközzel újra meg is indult, de azért Kulcsár Endre még mindegyre erősen azt állítja, hogy nem *állhat be*, hanem legföljebb megáll vagyis inkább befagy. Egy legújabban beküldött 'Végszó' című cáfolgató iratában első abbeli kijelentését, hogy 'a Duna beáll szemenszedett s a nép előtt érthetetlen idegenség', némileg módosítja ugyan, a mennyiben maga megvallja, hogy 'nemcsak Szege-den, de az egész Kis-Kunságban elterjedt a *beáll*, sőt dízlik az egész magyar Duna mentén', abból azonban egy hajszálnyit sem enged, hogy nem germanizmus s azt tartja, hogy a *beáll* nem egyéb mint a német *einstehen*-nek fordítása és utánzata. Ebbeli állításának igazolására pedig a legújabb, legterjedelmesebb s így leghitelesebb Grimm-féle szótárra hivatkozik, a melyben ez a példa is ott áll: 'Die zunge der wage steht ein'; a miből világosan következik, hogy a *Duna beáll* germanizmus.

De nem vitatkozunk vele tovább mindaddig, a míg ilyen hiteles adatot nem idéz, hogy: 'Die Donau (der fluss) ist eingestanden', de forrása ne egy vasúti tisztviselő szava, hanem bárminemű nyomtatott műből vett idézet legyen; mert azt az okoskodását, hogy Scheller szótára szerint a lat. *consisto* annyit is tesz, mint *einfrieren*, tehát a *beáll* a ném. *einstehen*-nek a fordítása, semmivel se becsülhetjük többre, mint ha valaki ekkép következtetne: a lat. *scribo* annyit is tesz, mint *zeichnen*, tehát a magy. *képiro* a ném. *bilderschreiber* után készült idegen-szerűség.

Minthogy e szólásnál vagyunk, fölemlítjük Prikkel Marián abbeli értesítését, hogy 'Komárom megyében mind az innenső, mind a tulsó felel egyaránt használják a *beáll* kifejezést a Duna befagyására'. Továbbá ezt mondja: 'Értesülesem szerint a Rába Győrött szintén beáll, valamint Szolnokon is a Tisza. Továbbá hiteles forrásból hallottam, hogy a Balaton befagyását nagy förgeteg szokta megelőzni; mihelyt ez kiadta mérgét, a tó vize szépen elsimul s tükrét a fagy megdermeszti. Másnapra már hallani a parti nép szájáról, hogy beállott a Balaton.'

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. A Székelyföldön egy háromszéki, kálnoki születésű paptól hallottam e kifejezést: „Az még csak olyan j e s z k e lány”. Feltűnt e szó s használata, a mennyiben a b a c k f i s c h értelmét helyettesítette.

Minthogy a szó önkéntelenül volt használva, általánosságát fel is tétéleztem. A b a c k f i s c h értelmének kifejezésére nincs szavunk, kérдем, nem volna-e jó helyette a *jeszke* tájszó?

Felelet. Hát a mi azt illeti, ha a székelységben járatos ez értelemben, minthogy átvittén (*jeszke*: ijedős, félénk CzF.) alkalmas a még tartózkodó, félénk, serdülő korban levő leány jelölésére, bátran lehetne használni s használható is a maga helyén a német *backfisch* helyett. Téved azonban a t. kérdező, midőn azt állítja, hogy a *backfisch*-ra nincs szavunk. Hisz a *süddő* v. *süldő* nem csak a köznyelvben, hanem az irodalomban is már eléggé járatos ebben az értelemben; s egyes vidékeken bizonyára még több párjára is akadhatni. Az új Tájszótár szerint például több vidéken ugyane jelentésben használják a *cafrinka*, *cavira*, *cevere* szót.

2. Kérdés. *Hülen* szerteszét használatos az irodalomban, szinte kiszorítja már a nép nyelvén általános *híven*-t.

Nem lehetne útját szegni?

Felelet. Nincs ok miért. A *híven* mellett hasonló joggal járhatja a *hülen* is, épen úgy mint az eredetibb *sűrűven* helyett manapság már csak *sűrűlen* v. *sűrűn* van használatban.

3. Kérdés. A Nyelvőr XXII. kötetének „Keressétek az igazságot” című cikkében az egyjelentésű szópárok sorában, a melyeknek elseje idegen, második pedig eredeti szó, ezt is ott találom: *tárogató-síp*. Ugyanannak a cikknek következő pontjában pedig: mind a két tag idegen, a *hajdú-katoná*-t is ott látom.

Engedje meg a t. szerkesztő úr, hogy — még egynehányról nem is szólva — e kettőre nézve erős kétségemet fejezzem ki. Tehát *tárogat* igénk is idegen eredetű volna? S a *hajdú* nem azon *haj*-alapszónak a hajtása-e, a melyből a *haj-t*: kerget, üldöz származott, úgy hogy *hajdó* v. *hajdú* teljesen megfelelné a régebben használt *persecutor*-nak, a mi tulajdonként volt is? (Képzésére nézve vö. *kér*: *kér-d*, *tol*: *tol-d*; *fal*: *fal-d-os*, *dug*: *dug-d-oz*.)

Felelet. Ha a NySzótárban rányitunk a *tár* cselekvés-szóra, csupán két, s nagyon későkori irónál találjuk egyszerű-

egyszer följegyezve : *tár* : aperio SI. és *kitár*, *kitárol* Kónyi: HRom. 40. 79; a *tárogat* származéknak azonban se híre se hamva. Már ez maga is eléggé fölöttő jelenség; s ha hozzávesszük még, hogy a *tár*-nak 'öfínen' jelentéséből semmiféle erőszakkal ki nem magyarázható a *tárogató*-nak 'buccina' értelme; továbbá, hogy műveltségi szó, alapos okunk van eredetisége iránt kétséget támasztani. De még egy harmadik mozzanatot is figyelembe kell vennünk. Míg a *tár* ige csak a XVIII. század végén jelentkezik először irodalmunkban, addig maga a *tárogató* már a XVI. századtól kezdve használatban van. Mind eme nyomós oknál fogva mint a *tár* cselekvésszótól egészen különvált, minden rokonság nélkül egymagán álló, külön szó van a NySzótárba beiktatva; s ugyanez okoknál fogva ha homályban lettem volna is származására nézve, bizvást fölvehettem idegen eredetű szavaink sorába; de a mint meg vagyok győződve róla, az eredetét eddig borító homály teljesen el van oszlatva. Tartozom az igazságnak azzal a kijelentéssel, hogy e fölfödözés nem az én érdemem, hanem Ponori Thewrewk Emil közölte azt már két év előtt velem, s én magyarázatát teljes mértékben megállónak s elfogadhatónak tartom. A mit ő csak röviden s mintegy dióhéjba szoritva mondott, azt én a következőkben részletesebben adom elő.

A NySzótárnak legeslegelső cikkéhez ez a példa van csatolva : 'Megnémulván á á á g a t Jeremiás : et dixi a, a, a, ecce nescio loqui'. Világos, hogy itt a magyar fordító (Bíró Márton) hiven a latin szöveghez ragaszkodott s azért készített egy olyan igét : 'ááágat', a minő nyelvünkben szokatlan. Egy újabb író, a ki a nyelvünkben elég szép számmal található hasonló példáktól vezéreltette volna magát, bizonyára így írta volna : Megnémulván á-g a t Jeremiás.'

Nyelvünk ugyanis némely emberi s állati hangokat alapszóul alkalmazva a gyakorító -g vagy -gat, -get képzőkkel ellátva cselekvésszókká teszi; más szóval, a képző az alapszónak gyakori ismétlését jelenti, vagyis mint a föntebb idézett, a latin eredetit utánzó példa mutatja, mintegy azt akarja mondani : ááá-t mond. Ilyen közönségesen ismert indulatszók : 'jaj, jaj, jaj! = jaj-gat, ujjú, ujjú, ujjú! — ujjú-gat, (ném. *auiweh*), óvé, óvé, óvé! = óbé-gat || csi, csi, csi! = csi-gat (NySz.), ümm, ümm, ümm! = ümmö-get; állati hangok utánzatai : u, ú, u = u-gat, bé-get, huho-gat.

Thewrewk tehát szintén ilyen hangutánzó alapszó származékának tartja *tárogató* szavunkat is, s én, a mint már említettem,

nézetében teljesen osztozom. Alapszava ugyanis, a mint mondá, valószínűen az a trombita harsogását utánzó *tra-tra-tra*, s a mi szavunknál *tara-tara-tara*, a mely minden nyelvben megfészkelte magát s általánosán ismeretes. Eredetileg tehát *tara-gató* sip' volt, s ebből népetimologia útján *tárogató-síp* lett s végre a *síp* elhagyásával eggyszerűen *tárogató*.

A mi a *hajdú* szót illeti, bármi tetszetős a *hajt* igével való rokonítás, ama mozzanatnál fogva, hogy műveltségi szó s a keleti Európa legtöbb nyelvében (orosz, lengyel, oláh, horvát-szerb, albán, görög, török) általánosán el van terjedve, habár eredetét még homály fedi, míg kétségtelen adatok birtokába nem jutunk, eredeti szavaink sorában nem adhatunk helyet neki.

4. K é r d é s. Diákkoromban egykor megrótt egy tanárom azért, hogy mind az igei, mind a határozói *-ul*, *-ül* képzőt kiejtésem szerint hosszan *-úl*, *-ül* alakban irtam s igen szépen megmagyarázta, miért kell ezután az igeképzőt hosszú, a határozóit pedig rövid hangzóval írnom. Szerinte csak így különböztethetjük meg egymástól pl. a következőket: *vadul* (vad módra) és *vadúl* (vaddá lesz), *bolondul* és *bolondúl*, *szilárdul* és *szilárdúl*; továbbá: *őrül* (őr gyanánt), és *őrül* (eszét veszi), *társul* és *társúl*, *nyomul* és *nyomúl* sat.

Később a Nyelvőrben olvasom az ilyenfajta szavakat s látom, hogy e különbség nincs meg a két fajta között. Alázattal kérdem tehát, miért nem használja a Nyelvőr ezt a különböztető jelölést s nem volna-e célszerű így választanunk el az igét a határozótól?

F e l e l e t. Hogy a homonim (azonalakú) szavak a legcsekélyebb zavart sem okozzák, legvilágosabb bizonyítéka az a tény, hogy békében megférnek egymás mellett, a mint a más-más jelentésű *szög*, *ár*, *vár*, *kar*, *terem* sat. mutatják; sőt hogy az alaki megkülönböztetést a nyelv épen nem tartja szükségesnek, tanúk reá azok a példák, a melyek régebben eltérő alakúak voltak s utóbb eggyeséges külsőt öltöttek magukra, pl. *szír*: *szűr* (seihen) és *szór*: *szűr* (zottiges kleid), *töz*: *tűz* (steppen) és *tíz*: *tűz* (feuer), *sér*: *sír* (grab) és *sír* (weinen), *mér*: *mer* (wagen) és *mer* (schöpfen) sat.

Különben is a szavak eggymagukban állva csakis a szó-tárakban fordulnak elő, a hol csak mint élettelen, merev tetemek hevernek; elevenülni csak akkor elevenülnek meg, ha ajkunkra kerülve s mondatba szöve egy gondolat kifejezőjévé válnak; s ekkor minden kétértelműség, a mi némelyek szerint az alaki

megkülönböztetést szükségessé teszi, teljesen megszűnik. E megkülönböztetésre még oly esetekben sincs szükség, midőn egészen pusztán, mint egy megelőző kérdésre adott válaszok egymagukban állanak. Tegyük föl, egy nő a következő kérdést intézi levelkéjében barátjánéhoz: „Egész vagy félselyem legyen a kelme, a melyet megrendeltél?”; s a kérdezett röviden csak ez egy szóval válaszol: *fél*. Egy más alkalommal ugyanaz ugyanahhoz ezt a kérdést intézi: „Miként érzi magát fiad a vizsgálat előtt?”; s kérdésére ismét e rövid választ kapja: *fél*; megértette-e mindkét esetben a kérdező a kapott feleletet s volt-e szüksége valami külső megkülönböztető jelre, hogy a két választ össze ne tévessze?

Hogy pedig a két, a nyújtott és rövidült alak közül inkább az utóbbit alkalmazzuk, ebben irányadónk maga a nyelv, a mely, a hol csak lehet, szeret az idővel gazdálkodni; minthogy pedig egy jó része a magyarságnak mind az igehatározói, mind pedig az igei alakot röviden ejti, egy más része pedig legalább az egyiket, mi is helyesen cselekszünk, ha valamint egyéb esetekben, úgy ebben is a takarékoság elvét követjük.

5. Kérdés. Egyik ismerősöm nem rég ezt írta nekem: „Higgye el, nagyon bajos az ilyen dolog!” Én a válaszban rátertem erre a kifejezésére is, és elmondottam, hogy azt a szót nem *higgye*, hanem *higgye* alakban kell írunk. Ő megütközött ezen s az én magyarázatomra így felelt: „Miért nem írunk tehát *tegyyen* és *leggyen* alakokat, mikor ezek ép úgy *tevjén* és *levjen* alakokból keletkeztek, mint *higgyen* a *hívjen*-ből s a mi vidékünkön (Komárom megye) ép úgy kettős *ggy* hangzik bennük, mint ez utóbbiban!”

Minthogy nem érzek magamban elég erőt ennek a kérdésnek megoldására, kérem a t. szerkesztő urat, legyen kegyes magyarázatát adni ennek az eltérő nyelvszokásnak.

Felelet. Hogy miért ejtjük hosszú mássalhangzóval ezt: *higgyen* s miért röviddel emezt: *viggyen*, arra ép oly bajos megfelelni, mint például arra, hogy miért mondjuk „*reggel*”, de „*délben*” viszont „*éjfélkor*”. Valószínű azonban, hogy régebben a *viggyen* is hosszan hangzott, a mint még Madarásznál írva találjuk: *véggyen* (NySz.).

A hosszú mássalhangzóról azonban már számot adhatunk. A *higgyen* ugyanis, a mint minden újabb nyelvtenből megtanulhatni, az eredetibb *hiv-jen* alakból lett. Az e kapcsolatban álló v

nehezen lévén ejthető, kiesett, s e hangvesztést a nyelv időbeli meghosszabbítással, a rákövetkező mássalhangzó megnyújtásával pótolta; így lett a *hivjen*-ből *hijjen* s ebből *higgyen*. (A *j*: *gy* változásra nézve vö. *jógít*: *gyógyít*, *jere*: *gyere*, *borjas*: *borgyas*). S ugyane nyomon jártak, a melyeket a t. kérdező is fölemlít, a komáromi *tegyen*, *leggyen* alakok is.

Legnagyobb része azonban a *v* jellemű töveknek e hang kiestével nem a mássalhangzót, hanem az előző magánhangzót nyújtja meg; így lett a *tevjen*, *levjen*, *vevjen* alakokból *téjen*, *léjen*, *véjen*, s aztán *tégyen*, *légyen*, *végyen*; s végre a hangzó rövidülésével: *tegyen*, *leggyen*, *vegyen*.

Eggynehány idetartozó cselekvésszó a *v* kiestét mind a mássalhangzó, mind pedig a magánhangzó megnyújtásával pótolja; ezek: *jöjjön* és *jöjön*, *hijjon* és *híjon*, *szíjja* és *szíja*, *vijjunk* és *vijünk* sat.

A *higgye*-féle írás nem helyeselhető; még helytelenebb az a másik, a melyet némelyek nem tudni micsoda magyarázat alapján ekként írnak: *hidje*.

6. K é r d é s. A Vasárnapi Újság f. é. 2. számában egy különben csinos vers jelent meg; csupán az alábbi kifejezés ékteleltette el előttem, szólván két első sora illetéknépen: „Kicsi fehér házunk || *kész van* már egészen”.

Nekem ez a kifejezés sértette a fületem, nagyon hajadzik az *ist fertig*-hez. A szerkesztőséget figyelmeztettem ama szerintem hibás kifejezésre. Nevezett lap azonban utóbbi számának szerkesztői üzeneteiben azt adja tudtomra, hogy ama kifejezés jó, a nép is használja egész országszerte s hogy én csak a kákán keresgéltem a csomót.

Én a nép között élek s ismerem a nyelvét; s a magyar klasszikusokat is jöszerevével átolvasgattam; de sem a népnél, sem az írók javarésznél ezt így nem találtam. *Kész van* helyett minden magyar ember azt mondaná: *Készen van*; vagy egyszerűen: *kész*.

Ha mondattanilag elemezzük: *A ház kész van*, azt találjuk, hogy alanya: *ház*. állítmánya: *van*; s így a *kész* mint állapot határozó szerepelhetne, de ennek határozói alakja: *készen*. Vagy ha a *kész*-t, mint melléknevet veszem állítmányul, úgy harmadik személyre vonatkozólag a kapcsoló *van* igét nem szoktuk kitenni. Tehát vagy: „A mi házunk kész”, vagy: „A mi házunk készen van”.

Bár a legmélyebb tisztelettel viseltetem a V. U. nagyerdemű szerkesztősege iránt, de nyelvtani vitákban nem tekinthetem legfelső forumnak; ép azért bátorkodom a Nyelvőr t. szerkesztőségét megkeresni, kérve szives nyilatkozatát az iránt: a) jónak s helyesnek találja-e ama kifejezést; b) vajjon használják-e valóban úgy egész országszertén.

F e l e l e t. Elsőbben a kérdés második pontjára adom meg a választ. Arra pontosan megfelelni, vajjon ez vagy az a használat egyes vidékeken-e, s melyeken, vagy egész országszerte járatos-e, egyes embernek mindenkor kényes és bajos dolog. Hogy magam is tisztába jöjjek tehát e kérdéssel, a kiknek szavára építeni lehet, többektől tudakozódtam s értesítésüket röviden a következőkbe foglalom össze.

„Szolnokon, de környékén is egészen otthonos mindenféle a nép közt a *kész van*-féle kifejezés; de ép oly szokásosnak mondható a *készen van* is. Lejjebb, pl. Csongrád megyében, már úgy látszik nem használják a *kész van* kifejezést. Legalább egy csongrádi kollegám erősen megütközött, mikor előtte mondtam. Egyszer **N é g y e s y v e l** is, ki szintén csongrádmegyei, erős szóvitám volt e kifejezés miatt, mert én így mondtam: *kész van*, mivel nálunk Alsó-Zemplén magyar vidékein is használják e kifejezést'. **B a l o g P é t e r.**

„Esztergom és környékén született tanítványaimmal a *das haus ist fertig* mondatot magyarra fordítván ily feleleteket kaptam: A ház *kisz van* (Zseliz, Köhidgyarmat, Búcs, Duna-Mocs, Sárkány, Köbölkút); *kisz van* és *kiszen van* (Esztergom, Ebed, Bátorkeszi, Érsekújvár); csak *készen van* (Párkány, Bajcs). Meg kell jegyeznem, hogy több diákom nem tiszta magyar faluból való'. **B á r d o s R e m i g.**

„Az Alföldön, itt Szeged környékén, a nép egyáltalán nem használja ezt a mondást, hogy *a ház kész van*'. **F e r e n c z i J á n o s.**

H a l á s z I g n á c szóbeli értesítése szerint a *kész van* Veszprém és Fehér megyékben egészen szokatlan; de budapesti tanulóinak egy része már használja a következővel együtt: „már *kész csináltam*'.

„A ház *kész van*-féle kifejezés előttem egyáltalán nem szokatlan kifejezés; tanítványaim, debreceni és debrecenvidéki ismerőseim ezt a mondatot: „*das haus ist fertig*“ eggyaránt fordították *a ház kész van* és *a ház készen van* szerkezettel'. **K a r d o s A l b e r t.**

„Palóc vidéken főleg Nógrádban és Gömörben a *kész van*-féle kifejezés egészen szokatlan. Idegen anyanyelvű vagy más-honnan került emberek révén azonban nem ismeretlen s különösen Losoncon és Füleken meglehetősen gyakran hallani. M i k ó P á l.

„A *kész van*-t azelőtt germanizmusnak tartottam (es ist fertig); azért nagyon megütődtem kecskeméti dajkánk ilyen beszédén: „Nézzük meg *kész van*-e már a vacsora”. Azóta másoknál is megfigyeltem s hallgatóim beszélték, hogy Cegléden, Jászberényben, Debrecenben közönségesek ezek a kifejezések: *kész van, kész vagyunk*. Sőt fehérmegyei, rácalmási cselédünk is így mondogatja, s egyszer még ilyent is hallottam tőle: „Majd hónapra *kész csinája* a szoknyát”. S i m o n y i Z s i g m o n d.

„Atyámtól, a ki komáromi, és anyámtól, a ki fölsőcsallóközi, soha se hallottam ezt, hogy *kész van*, hanem *kísszeñ van*. Legelőször itt Budapesten ütötte meg a fülemet, s valahányszor hallottam, mindig bántott, mert éktelen germanizmusnak tartottam. Kolozsvárt is elég alkalom volt hallani, de csak iskolázott emberektől meg cselédektől. A *kész van* szerkezetet a fiaim is haza hozták az iskolából, s mikor megkérdeztem tőlük, mért mondják így, azt felelték, hogy a többi fiúk is úgy mondják. Itt azt kell megjegyezmem, hogy a professzoraik között több olyan volt, a kiknek a magyar nem volt anyanyelvük. Nehány ismerősömet is megkérdeztem: azt vallották, hogy a néptől a *kész van* szólást nem hallották, csak városi emberektől, különösebben mesteremberektől”. S z i n n y e i J ó z s e f.

T a v a s s y M á r i a Komárom megyéből és T u r á n s z k y I r é n Esztergomból odanyilatkoznak, hogy az ő vidékükön nemcsak a nép, hanem még a műveltebb osztályok se használják a *kész van* kifejezést, hanem *készen van* vagy egyszerűen csak *kész*.

R a d ó V i l m o s is, a ki a Csongrád és Heves megye népének nyelvét jól ismeri, hasonlóképp szokatlanak mondja a kérdésbeli *kész van* szerkezetet.

Az eddigi adatok szerint a *kész van* az ország keleti felének vidékein éli divatját; s így az „országszerte” kifejezés, a melyet a Vasárnapi ujság használ, kelleténél jóval többet mond.

A mi engem illet, megvallom, az én nyelvérzékemet épen oly szokatlanul érinti s erősen sérti, akár a *végeladom, kérem megküldeni* s hasonló fonákságok. S ha tekintetbe vesszük, hogy irodalmunk a legrégebb időktől kezdve napjainkig, a mennyire az én megfigyelésem terjed, teljesen ment volt e szokatlanságtól; továbbá

hogy e használat nyelvünknek ama törvényével, a mely szerint a *van* ige, ha az állítmány névszó, vagy ilyenül használt más beszéd-rész, kifejezetlenül marad: azt kell mondanunk, hogy ez a szerkezet idegen nyelv hatásának az eredménye. Minthogy pedig leginkább Erdélyben s az ország ama vidékein van használatban, a melyek az oláhsággal folytonos érintkezésben állanak, azt kell tartanunk, hogy ez az oláh szerkezetnek: *casă e gata* másolata = a ház kész *van*.

Hogy oly vidékekre is elterjedt, a melyek távolabb állnak az oláhságtól, azon nincs mit csodálkoznunk, ha fontolóra vesszük, hogy a közlekedő eszközök szaporodtával az érintkezés az egyes vidékek lakói közt mind sűrűbb és sűrűbbé vált; továbbá, hogy az idegen nyelvek nyomása alatt álló iskola növendékei s a szokatlanságokon kapdosó felműveltek osztálya s a cselédség igen alkalmas eszközei és apostolai a terjesztésnek. Hogy mily gyorsan tenyészik s mily erős gyökeret ver csak pár év alatt is akár mely idegenszerűség, világos példák reá a szintén oláh használatnak következő képmásai: *kell hogy menjek, mondta lesz, újból*, a melyek az irodalomban csak néhány évtized előtt is mondhatni merőben ismeretlenek voltak, s ma már ketteje egészen meghonosult s harmadika is a legjobb úton van, hogy megpolgárosodjék; sőt az *újból* oly erősen vetette meg lábát, hogy az *újra* szinte kipusztuló félben van, s ha még az *újból* is divatba talál jönni, az *újra* csak a szótárakban lesz megtalálható.

Simonyi nyilatkozata arra enged következtetést vonni, hogy ő, habár maga is eleinte annak tartotta, most már nem tartja többé e szerkezetet idegenszerűségnek, a mióta meggyőződött róla, hogy tiszta magyar ajkú vidékek is használják; de hogy ez még nem elég bizonyíték valamely kifejezés eredetisége mellett, ékesen szóló tanú reá a szó szoros értelmében országszerte elterjedt s az irodalomban és nép ajkán egyként járatos *„jól néz ki*”, sőt már így is: *„jól kinéz*” kifejezés, a melyet azt hiszem mind ennek ellenére se lehet hazai terméknek tartani. Hogy a kecskeméti s fehérmegyei születésű magyar leány tanúskodása mily keveset nyom a *kész van* eredetisége s helyessége mellett, magának Simonyinak vallomása a leghitelesebb tanú reá, mert ugyanő említi, hogy ugyanaz a fehérmegyei cseléd ezt is mondotta: *„Majd hónapra kész csinája a szoknyát*”. A mily seregestül látogatják az iskolákat idegen ajkú szülők gyermekei s a mennyire elég nagy a száma az oly tanítóknak, a kiknek vagy megtompult vagy kezdettől fogva

gyenge lábon áll a nyelvérzékük, el lehetünk készülve rá, hogy a mint a Bárdos említette esetek bizonyítják, a *kész van* mellett a legmagyarabb vidékeken is nem sokára terjedésnek indul ez a most még ujdonatú *kész csinálom* is.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Palócvidékiek.

Éb ádogásson, hogy fogyogásson: ha mind elosztom, nekem mi marad.

Kosú is, bákú is: egy rókáról két bőrt. Főleg akkor mondják, mikor a gyerek pl. pusztán is, meg mákozva is kér a csikból (tésztából).

Nem bánt a sár a kémencén: olyat kérsz (v. akarsz), a mi nincs, nem lehet.

Háluskát főznék, há turó vóná, de liszt nincs (akkor mondják, ha valaki olyat ohajt, a mire nincs módja).

Turós izé, mákos né emlégezd: hiába ohajtott jófélék.

Vérgyi-vérés, kupikék, láttátlán színü ruhá: (azt ígérik tréfából a csak jutalomért jó lenni akaró gyerekeknek).

Hol votá lelkem? — Ébkérgyi faluba.

Mit rág az a kópé? — Ebészi szívvtát.

Oszolly kösse'g, nincs könyörge's!: vége a mulatságnak, vagy az a mire várnak, úgy sem lesz meg.

Hótt ember vigyorgása || sajttalan kukorica kása || ló dobban-tása. (Képtelenségeknek vagy sületlen beszédnek a kigunyolása.)

(Gömör m. Vály völgye.)

MIKÓ PÁL.

Erdélyiek.

Büdös a guzsaj, ha kibujik a csoány: tavasszal unalmas már a fonás.

Az isten megfizeti: áldja meg az isten (ymiért).

Álgyon meg az isten, hogy olyan állandó legyen a dógod, mint a rostában a víz: tréfás átokforma.

Nem ütött még meg az álm?: nem vagy még álmos?

Minden füstöl jár nekem egy véka törökbuza s tíz krajeár péz: minden háztól egy véka kukoricát és tíz krajeárt kapok.

Még pokróc lett a tejen, uan vastag: kövér, zsiros tejfőle van.

Két rendbe is esett ma eső: két ízben, kétszer.

Háromverset is keresett itt a szomszéd: háromszor is keresett.

(Aranyos-Torda m. Gerend.)

VÉGH MARISKA.

Párbeszéd.

— Kirül beszilnek?

— A P. tekintetes úrrúl. Nem mindenki tud annak kedvire dógozni; ojan nyűgös ember az. Niccer mekkaapáltam az ütetist, de még ugyan hozzálassak három nap, hogy mekkaapájjam. Felvágattya asónyomnyira, de még a pálcájával is szurkájja utánnam a földet, hogy hadd levegőzze ki magát.

— Hát terem-i az ütetis?

† Lök ety-két billenget. Kár, hogy fával is teli van.

† Meg is szakad aszt a sok fát nevelni!

— Maga is egisz nap nity-kizláb bajol benne.

— Nem erőszakos muszáj az.

— Nem is teszi aszt más senki. Meg a mennyit rákótt, ha telne is tőle, as se teszi, a ki harminc-negyven ezerig áll vagyunképpen. Mindétig fírgeli, gyóntatja aszt a szöllőt. Asz mongya, a fejr fíreg eszi. Mám mondok, hogy enni aszt a keserűsigit? Asz mongya ám, hogy ojan okos embernek tartjuk magunkat, mégse tudunk a szöllőhő.

— Kár az a nagy okosság! Temírdek pizt rákótt haszon nélkül. Az onokája iri annak a hasznát, vagy as se.

— Bion nyűgös munka van véle. A kik ott lakunk, nem szeret neki dógozni ety se. Meg hogy nem is pipás maga, a pipás embert se akcentájja.

— Mán hogy oda köpköd a szöllőre.

— Meg akart tromfolni a D. tanárral is, hogy fejtül ne kapjuk a szöllőmunkán véle. Mer asz mongya, ikább több mennyik rá egy nappal, csakhogy jó legyik. A földet is rárakattya mind egy cseppig, csakhogy gödör ne legyik az ormó hejin.

— A szeginy ember csak csikojja a földet, de nem irdemes a munkára. A góhier se irt meg, pedig hún vagyunk? Szeptember közepe fele.

— De meglehetősen kerül abban; a többinek is nagy a szemje, csakhogy ojan kik-zöd.

— Vegyik kee, egyik ebbül a hercegszilvábúl. Csupa jó, mer üditi fellele az elmét.

— Nekem is vót annyi, mint a sár, de mán elhordódott a piacra. Bercencei szilva is lesz búvön. Inye, de keminy ez a gertyánfa! Nem megy meg belőle három embernek se egy öl egy nap, ojan munkás fa ez!

(Debrecen.)

KULCSÁR ENDRE.

Tájszók.

Palócvidekiek.

(n. = nógrádi; g. = gömőri).

- c á f á t: ringy-rongy; ringyó (c á f á t o s: lompos, sáros).
- c á k k: bevágás, fogacska. „Hány cákktot sufrikátâ mâ ki Érzsü?” (innen: c á k k o z, c á k k l i, c á k k o s, c i k k - c a k k.)
- c é k l á: vörösrépa.
- c i c ú s k á - m á c ú s k á: simogatásnál használt mondóka.
- c i c k á f á r k: bolyhos, barkavirágú növény.
- c i g e t (c híget): sír. A hang utánzásával gúnyoló szó.
- c i f r u s k á: ciprus.
- c i g â ñ k o d i k: hazudozik, árulkodik. „Ugye mâ megint cigâñkottâ ott râm’.
- c i h â: a tollpárna felső tokja (az alsó: t r u b u).
- c i h o g: nevetkérezik, nevetgél.
- c i k á: fogdoska; játéknem (n.).
- c i k k: gerezd. C i k k h a g y m a: fokhagyma v. cikkes vöröshagyma.
- c i k r á: szikra. (A legtöbb szikezetű szó eleje c i: c i r t, c i r o m, c i p p a n t.)
- c i m b â l, c i m b â s z: huzigál, ráncigál. „Ugyâñ hágyék nekem békét, nê cimbásszék (cimbállék) mind êk kutyât! E j h â l l o d, d e k o “ c o s v á g y, k i c i m b â t m â m ê g e s t m ê g ?”
- c i n á d o n i á: gyógyító növény. „Mi bájâ á kezinek szomszéd-ásszon? — Râmênt â lûg, o s z l ê f o r r o s z t a, m o s t ê t t e m r â c i n á d o n i â t’.
- c i n k u s: játszótárs, csiny-társ. „No eriggy mâ, rêg vâ r â c i n k u s o d o t k i !”
- c i n c ê r: cincinbogár; nagybajuszú cserbüly.
- c i n g â r: nyurga, hosszú-vékony ember.
- c i n g l i: mérő háromszög, az ácsoknál, máskép w i n k l i.
- c i n t o r i á: piros virágú gyógyító növény. (Nêha össze-tévesztik a c i n a d o n i á v a l.)
- c i p e k ű d i k: nehezet emelget, hord. „Ugyâñ nê cipekêggy mâ ávval â b â t u v a l, ű c s ê b i r o d t ê á s z t h â z â i g !”
- c i p u s k á: ki nem puttyogott (pattant, taréjazott) kukoricaszem. „Èn letjobban szeretem â cipuskâ, â putyok-tátott kukoricâ olyañ mind â topló. — D e v e s z ê t t â t t â, k i i s h ű á t t ű â f o g â d’
- c i r k l i: cirkalom. Iskolai műszó (Losonc).
- c i r k ű l e s (g.), c i r o k (n.): separúnek való növény. A magvât is így nevezik, melyet szűkség esetén sárgakása helyett adnak a csirkéknek.
- c o h o l: nógat. „Èleget coholum, hogy mênnyék â t â n c b â (= bálba); d e h â m i k o r n e m â k â r t â n c o n y i’.
- c o l: hüvelyk. A régi mérték részei: ô l, r ô f, s u k k, c o l, l i n i a.
- c o p f: hajfonat. Más néven f o n c s i k; eggy hajfonat: c o p f; kettôs hajfonat: f o n c s i k; többes: t y ú k o s. Ugyanez nehôl v r k o e s, v a r k o e s, v ê r k o e s.
- c ô k: savanyú tészta, melyet kenyérsütéskor a kovászba kevernek élesztôképen. „K o m â m á s s z o ! â g g y é k, h â v â n ê k k i s c ô k ô t; â z e n y i m e t m ê r-

- ráktá a zeger, osz mos nem tok sütnyi. — Bi zên nekëm nines, komâmásszo, mer ên párrál sütök'.
- cucáj: kis ködmön, gyapjas bõrrel bélelt lajbi. „De csak vêt fél ászt a cucájt, mer hívés vân odá ki. — Minek? Isz rájtám a pruszlyik'.
- cuccli: az elválasztott gyerek szopókája, melyet cukros tejbe mártanak s úgy adnak a szá-jába; tréfásan az emlõt is je-lenti. „Te Mâri te, hová titted a gyerek cucliját; nem tok velë mi csinányi, úgy ri'.
- cucclizik: szopik, szopogat. „Accá mâ ászt a korsót, nê cuclizz rájtá annyit! — De há mikor ollyân lassán gyün a víz a cuclijân.
- cuná: puellae vagina. Becézge-tésnél használt szó.
- cundrá: 1) ugyanaz, 2) a kis lány becézgetõ neve.
- curhol: szidva nôgat. „Hijábá curholom mindënnâp, mæg sê fog rájtá'.
- cupog: potyog; cupp han-got hallat. „Nêzz mêcs csak te, mi cupog oda be! — Hât bi a mácská lëvertë a kosárát, oszt a hurká min kicupogott!'
- cuppánt: pottyant. „Hogy az iz ëgyë mæg a dolgod; mâ mægint belëcuppantottad a vízbe a szappânt; hogy ve-szëm mos ki?'
- cvikli: a szoknya egyik része; más a szêl. „Hân cviklibe szabod a ruhâd, Borcsâ? — Nem szabom bi ên ëgybe sê; nem kell nekëm az a csudâ cviklis szoknya; szébb nekëm az a mi hêt szêlbû vân. (A városi, hosszú ruha a cviklis.)

MIKÓ PÁL.

G ö m ö r m e g y e i e k.

- ráfanyalodik: rászánja ma-gát, kelleetlenül határozza el magát vmire.
- rakás: 16 kévés kereszt.
- rárózsázik. „Maj rád rózsázok én megájjszi!': majd rád borítom a vizes pokrócot (Kele-mér).
- rátó: öblös kis tömzsi fazék. „Tõts a rátóba vizet'.
- rëkli: lelle, nõi ruhanemü.
- rempely: verdung, félmeszely.
- ripat: mocskok, piszok, szenny. „Hallod-é fiam, csupa ripat az arcod, mért nem mosod mæg?'
- rocska: veder, melynek fa-fogója van. „Kivisz lovának ër rocska bort, mëgitattya velë'.
- rózan: jözan. „Kêit litër bort vëttem be dëilután, oszt mëigis rózan vagyok'.
- röstöl: henyél, hever, la z u-ggál. „Nê röstölly mâ te kuvasz.'
- rudas: petrence, kis kazal. „Mënytetëk ki Pëstáva a rëitre, azutëng rakjátok rudasokba a szëinát'.
- rücskös: ragyas. „Nem látta kied azt a vörös, rücskös em-bert?'
- sokból gyün ki: bajjal jár.
- trottyan. „Hât ëccër a fazék olyan nagyot trottyant, mintha ëp puskát lõttek vóna ki'.
- turós ganea: tésztanemü.
- usgyé. „S akkor osztán usgyé kifele, mind az ürge, mikor kiöntik a fészkbü'.
- ütet: „Nem ér az egy ütet taplót sê'.

LADANYI BÉLA.

L o z s á d i a k.

- g a l y: göröngy. „Jaj magam!
de galyas az út!”
- g é b é r i c s: fukar. „Az ullan
gébérics embér’.
- g é r b e: rossz lelkű. „Az a gërbe
nótárius kicsalt a kezembül’.
- g ó d a: koca. „A góda meg-
malacazatt az este’.
- g y ü n: jó; g y ü n n: jöjjön.
- h á c s k ó: hágszó.
- h a r a s z t: falevél-lomb. Hull
már a haraszt a fákrúl’.
- h a s m á n t: haslag. „Att fekütt
kít napig is hasmánt az er-
dőbe’.
- h á z: szoba (de eredeti értelmé-
ben is).
- h è n t è r è g: forgolódik. „Biz
égy órát elhéntérégtem, míg
elaluttam’.
- h u n: hol; v a l a h u n: valahol.
- h ú z h a z z á: szereti. „Inkább
húz Sárihaz, pedig szegény’.
- h ú z ó d i k t ű l l e: idegenkedik.
„A tanulástul ű nem húzódatt,
csak hattuk óna’.
- i d v e z ű l t e n: nagy örömmel,
lekesülten. „Idvezülten várták,
megírkézzik az aranyhajju’.
- i g e: három szál fonál a mató-
lán; egy p á s z m a 10 ige —
30 szál.
- i p p e g, i p p e n g: épen.
- i v á k a l: ivogat.
- i z i k: takarmánymaradék, mit
a barmok nem ettek meg
(ízék).
- j a v á n k a d i k: jajgat. „Élőget
sivánkadtak, javánkadtak a
szülei, űk azír útnak indu-
lának’.
- j ó l e l k ű t é v ő: jó lelkű, szá-
nakozó, jótevő.
- k á b a: esztelen, bolond.
- k á b a l y a d i k: tébolyodik, eszé-
ben meghibázik.
- k a c s a g ó: pusztán eggymagára
levő. „Nem őt egyebe, csak
eggy kicsi kacsagó háza’.
- k a k i s k a: kis kakas.
- k a r k a b i l l a: csiga [gólya
is (?)].
- k á t: kiált. „Né kács akkará-
kat te!”
- k e d: kegyelmed. „Haggya el ked
a Sárit a széktetőbe’.
- k è g y e s è n n: vígan. „Mërre
más jár nagy kégyesenn, én
att járak keservesenn’.
- k e r i k - k é v e: küllő.
- k e r i k s á r: a tengelyen össze-
gyúló szekérkenő.
- kiadó: bókoltó, pazarló. „A műk
eszünk által is vetté el az
isten, mèt igèn kiadók őtunk;
töebbet attunk ki, mennyit
bévettünk’.
- k i e s z m é l è d i k: magához tér.
„Hagy kieszmélédett, akkar
látta’.
- k i p n e v e: keresztneve (?). „Kip
nevirül nem ismerhetté meg’.
- k i t r é f á l: megtréfál.
- k i v á l a s z t: kihagy. „Köcszén-
nyük annak az atyánkfiának,
hagy münkét a töebbi atyafiak
köczül ki nem választa’.
- k ó c s i n: ól. „Hadd tēm a kó-
csinba a lavat’.
- k ö n y v e z i k: könnyez.
- l è c s i p: levág. „Egy ütisbül
lécsipé a nyakát’.
- l è f a r d u l: történik, elmúlik. „Sak
jó, sak rossz lèfardult azóta’.
- l e g i n s z è r: legények csoportja,
sora (továbbá: c i g á n s z è r).
- l è h ű l l: ledől. „Mènnék, de le-
hull a körtefa s a vetisēmēt
elroncsa’.
- l e t e l e p e d i k: leül. „Telepègy-
gyék le nálunk’.

KOLUMBÁN SAMU.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIII. kötet.

1894. MÁRCIUS 15.

III. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Áspa.

Ismeretes a Nyelvör olvasói előtt, hogy az *áspa* szó jövevény; csupán honosságára nézve eltérők a vélemények. Vannak, kik olasznak, s vannak, a kik németnek tartják. Elindultam én is, hogy az *áspa* kétségtelen származó levelét megszerezze, s kopogtattam a legilletékesebb helyen: az új Magyar Tájszótárnál.

A MTájszótárban ez áll: *áspa* (Dunántúl Nyr. V.128; Rábaköz Tsz.; Baranya m. Ormányság Tsz.; Baranya m. Sz.-Lőrinc Nyr. XVII.335; Vas m. Kemenesalja Tsz.; *ásfa* Gömör m. Krasznahorka-Váralja Nyr. III.184; *ásop* Vas m. Őrség Nyr. II.324; *áspó* Göcsej Tsz.; *áspu* Vas m. Őrség MNy. V.78; *ázsop* Göcsej Resznek Nyr. XII.188): motolla. || *Áspál*: motollál; *áspáló*: motolla; *áspáló fa*, *áspáló vas* || *Áspunyi*: *áspálni* Vas m. Őrség Nyr. II.324. A NySzótárban csak az *áspa* és *össze-áspál* van meg.

A közlött példákból látjuk, hogy az *áspa* szónak következő változatai vannak: *áspó*, *áspu*; *ásop*, *ázsop*; *áspa*, *ásfa*. Igék: *áspál*, *áspunyi*.

Említettem, hogy az *áspá*-t majd az olaszból, majd a németből eredeztették. Simonyi Zs. (Nyr. VII.245) s utána Vizoly Zakariás (Germán elemek a magyarban' című töredékes munkájában) rámutattak az *áspa* eredetére. Szerintük e szó az úfn. *haspel*-ből lett. Ezen származás elfogadása esetén a szó így magyarózódnék; először lett **áspoly*, majd *áspó*, mint *ráspoly* > *ráspó*. A Tsz.-beli őrségi *áspu* könnyen magyarózódnék az *áspó*-ból, ha tudjuk, hogy az Őrségben a szóvégi *ó*, *ö* helyén mindég *u*, *ü*-t mondanak (Balassa: Magyar nyelvj. 34).

Az *áspa* alak ép úgy válhatott az *áspó*-ból, mint a hogy a *buckó*-ból a *bucka* (Nyr. XII.302). Itt ugyanis a szóvégi *ó* megrövidült s megrövidülése után, minthogy a magyar szó végén a nyíltság második fokán rövid hangot meg nem tűr, nyiltabbra vált.

A fejlődés menete tehát ez lehetne: **áspoly* > *áspó* (*áspu*) > **áspo* > *áspa*. A rövid *o* végű alakból lett hangátvetéssel a nyelvjárási *ásop*, *ázsop*. Ugyanilyen fejlődést mutat a *konkoly* szó, melyből *konkó*, s az *ó* megrövidülése után ennek nyiltabbra váltakor: *konku* lett (Nyr. I.180. XII.302). Az *ásfá* népetimologia, a milyen a *satrafu* (Nyr. XII.351).

Látjuk tehát, hogy a német *haspel*-ből igen szépen tudjuk az *áspa* alak különböző nyelvjárási változatait megmagyarázni. Csak egy a bökkenő. Nem tudjuk urát adni annak, hova tűnt el a magyar jövevényszónál a *h*. Nincsen igazoló példánk arra, hogy a német szókezdő *h* a magyarban nyomtalanul eltűnt volna. S ez az egy körülmény arra kényszerít bennünket, kopogtassunk más megfejtés után.

Kőrösi Sándor (Nyr. XV.162. l. és 'A magyar nyelvbeli olasz elemek' című újabbi dolgozatában az *áspá*-t olasz jövevényszónak mondja. A neki megfelelő olasz szó *aspo*, a mely maga is jövevény, s eredetije az ófn. *haspa*, kfn. *haspe*: fibula, spira. girgillus (Schade Altdeutsch. Wörterb. PhilKözl. XII.450. Berghoffer).

Kőrösi egyeztetését szó nélkül elfogadhatnók, ha szavunknak csakis *áspa* alakja lenne. De mikép magyarázódik ki a nyelvjárási *áspó*, *áspu*, *ásop*, *ázsop*? Olasz kölcsönvételeink *pálya*: ol. *palio*; *picula*: ol. *pizzolo*; *torzsa*: ol. *torso*; *articsóka*: ol. *articiocco*; *bandita*: ol. *bandito*; *brácsa*: ol. *braccio* sat. egy se hangzik se az irodalmi, se pedig a népnyelvben *pályó*, *torzsó*, *bandító*-nak. Az *áspá*-nak azonban megvan az *áspó* alakja.

A nyelvjárási változatok számbavételével a Kőrösi egyeztetésének főleg az emel akadályt, hogy a magyarban megvan a nyiltabbra válás hajlandósága. Eggyrészt ez az oka annak is, hogy az olasz szóvégi *o*-ból a magyarban *a* lett. Az olasz *aspo*-t semmi esetre se vehettük át *áspo* alakban, mert ez ellenkezne az olasz jövevényszavaink hangtanával. Hogyan magyarázzuk meg hát a nyelvjárási változatokat? A németből könnyű volna eredeztetni szavunkat, de akadály a szókezdő *h* elhagyása. Vagy talán a német *haspel* és az olasz *aspo* egymásra hatásával keletkeztek az *áspó*, *áspu*?

Próbáljunk a kérdésre az olaszszággal felelni. Az ol. *aspo*-ból rendes hangfejlődéssel *áspa* lett. Az *áspa* a Tsz. tanúvallomása szerint főleg dunántúli szó, s *áspó*, *áspu*, *ásop*, *ázsop*, *áspunyi* változatai csakis Dunántúl fordulnak elő. Ismeretes, hogy Dunántúl *a* helyett *o*-t mondanak a szó végén, vagy a szó belsejében,

ha az előbbi szótagban hosszú *á* van: *káko, bábo, pávo; házo, lábo, házbo, fáro; vággyo, várygo; szárod, vállol, szántonyi* sat. (Balassa: MNyelvj. 27). Ez a zártabbá válás felé törekvés a nyugati nyelvjáróterületben erősebben van kifejlődve, mint a szorosabb értelemben vett dunántúli nyelvjárásban (Balassa elnevezése és fölosztása szerint). Itt ugyanis csak *g*-féle hangot ejtenek a nyugati nyelvjáróterület *o*-ja helyén (Balassa: MNyelvj. 41).

Ezen analógiák alapján következtethetjük, hogy Dunántúl, a nyugati nyelvjáróterületben *áspo* is hallható, a melyet a dunántúli többi nyelvjárásokban esetleg *áspg*-nak mondanak. Ebből a visszafejlődött *áspo* főnévből lett az *áspol* ige (*vállol* Balassa: MNyelvj. 27); főnévi igeneve: **áspolni* > *áspónyi, áspínyi, (Örség) áspunyi*. Az *áspónyi, áspunyi*-ből elvonás útján lett *áspó, áspu*, másrészt hangátvetéssel *ásop, ázsop*. Az *áspúl* rendes képzés az *áspá*-ból.

Megfejtésemben hivatkoztam egy visszafejlődött *áspo* alakra. Ezen sarkallik magyarázatom. A nyugati nyelvjáróterületben *áspo*, a szorosabb értelemben vett dunántúli nyelvjárásban *áspg*-nak kellene hangzania. Lehet, hogy gyűjtőink még hírt fognak róla adni.

A jelentés volna még hátra. Az új Magyar-Tájszótár egybehangzó adatai alapján a szónak 'motolla' az értelme, a melynek eredetije a *motovilo*. 'Motolla' az az eszköz, a melyre a megfont kenderfonalat rátekerik, s így az *áspa* is az. Hibás tehát Vizoly Z. adata, ki azt mondja, hogy az '*áspa*: kenderfésülésre használt fogas eszköz' (Germán elemek a magyarban).

MELICH JÁNOS.

A MAGYAR NYELVBÉ ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Iszkumpia (Székelyföld Kiss Mihály): *szkompia*: rhus conaria; gerberrinde PPB. (Vect. Trans. 26) NySzótár — ol. *skumpie*: rhus cotinus, sumac; gerberbaum, sumach (Cihac, Barcianu).

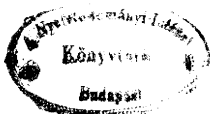
izgána: izgága (Háromszék m. Vadr.; Győrffy Iván). 'Mit a gütöt gircsávaskodol annyit, te *izgána*!' (Háromszék m. Vadr. 365) — ol. *izg^oánē* < ószl. *izgonū*: expulsio (Edelspacher, NyK. XII.102).

kacsula: sapka-játék (Udvarhely m. Vadr.; Győrffy Iván) — ol. *készulē*: bonnet, casquette, calotte; mütze (Cihac, Barcianu) < albán *készuljē*: bonnet, casquette. Targyalta Edelspacher is (NyK. XII.102).

kacsulia: fekete fejű fehér kecske (Székelyföld Kriza) — ol. *kačulie*: petite tête, bulbe, pomme (d'une canne etc.), huppe des oiseaux: köpfchen, schopf der vögel (Cihac, Barcianu) < albán *kačulj*: huppe des oiseaux).

kalabálé: veszekedés, csetepaté, galiba (Székelyföld Kiss Mihály; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos) — ol. *kalabalik*: bagage, train, effets, multitude, tumulte, tapage, rumeur, vacarme (Cihac) < tör. *kalabalik*: multitude, confusion, bagage, attirail, train, tracas, suite de valets (vö. újjör. *καλαπαλίκι*: désordre, confusion; alb. *kalabalék*: alarme, rebellion; szb. horv. *kalabaluk*: multitude). A székely *kalabálé* változatának tarthatjuk a Szatmár megyéből, Nagybányáról közölt *kalabala* szót, a mely (Nyr. X.93) így van értelmezve: semmiség, haszontalanság, zűrzavar, veszekedés, láрма; s ide vonható még a 'verekedést' jelentő háromszéki *kalaba* is (MNy. VI.333; Györfly Iván). De más az Alföldről (úgy látszik, a déli Alföldről) közölt *kalaba*: 'lármas veszekedés' (Nyr. XIV.95): ez az ugyanott használatos *kajaba* változata, az utóbbi pedig a *kajabál* (kiabál) igéből kikövetkeztetett főnév. Hogy pedig a székely *kalaba* tájszót nem tartom ezzel a *kajaba*-val azonosítható, vagyis a *kajabál* igéből kikövetkeztetett főnévnek, arra jó okom van; t. i. az, hogy Erdélyben tudtommal nem használják a *kajabál* alakot, hanem ott általában a *kijabál* alak járja. — Nem lehetetlen, hogy a *kalabálé* egyenesen a törökből került a magyarba, de elterjedését tekintve inkább azt kell hinnünk, hogy az oláhoktól vették a keleti nyelvjárások. A mi az *-ik* szóvégnék *-é*-re változását illeti, ez a mi csuvasos hangalakú török jövevényszavainkra emlékeztet, de természetesen eszünkbe se juthat, hogy a *kalabálé*-t azokkal egy sorba (vagyis átvételét velük egy időbe) helyezzük, még ha a törökségből átvetnek tartanók is. Azt hiszem, hogy a *kalabalik*-ot a magyar nyelvérzék olyanfele ikerszónak vette, a milyeneknek se szeri se száma a mi nyelvünkben, s aztán a *csete-paté*, *handa-banda*, *cula-bula*, *csajta-bajta*, *kele-kóla*, *csetebota*, *herce-hurca*, *csiri-csáré-félék* analógiájára alakította át *kalabálé*- v. *kala-bala*-vá. (A *kalabálé* szó összefügg a köznyelvi *galiba*-val; vö. az utóbbinak az eredetéről Kúnos Ignác értekezését: Nyr. XXII.1).

kálakán: gálic (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *kálakán* (*kalakán*): sulfate de cuivre, vitriol martial; eisenvitriol (Cihac, Barcianu) < újjörög *χαλκανθον*.

kalcon (*kálcon*): rövidszárú eszima (Brassó m. Hétfalu Nyr. V.377; XVI.526; Király Pál) — ol. *kälcon*: chausse, chaussette, bas; fustsocken, halbstiefel, schuh (Cihac, Barcianu) < latin **calceon* (*calceo*); vö. olasz *calzone*, spany. *calzon* sat.

kálík: semmi ember (Brassó m. Hétfalu, Bácsfalu Nyr. III. 563); gyanús hírű. kikapós — asszony v. leány (Hétfalu Király Pál); *káli* [?]: rösszféle, pl. 'Káli leján a, ne mënny utána' (Hétfalu Nyr. XXII.48) — ol. *kalik*: gueux, misérable, homme estropié; bettler, taugenichts (Cihac, Barcianu). Ez a szó a szláváságból került az oláhba; vö. orosz *kalika*, *kaléka*: elend, fremd; rut. *kalika*: krüppel; lengy. *kuleka*; a szláváság a törökből vette, a hol a szó *kalak* alakban van meg, s ennek az eredetije a perzsa *kálak*: difformé (Cihac, Miklosich).

kalugyer: remete (Moldvai csáng. Nyr. X.203) — ol. *kälu-gër*: religieux, moine; mönch (Cihac, Barcianu). Cihac véleménye szerint e szó az újjörögből (*καλόγερρος*) került az oláhba; én azonban valószínűbbnek tartom, hogy a szláváságból vették át; vö. ószl. *kalugerъ*: mönch; bolg. *kaloger*; szb. *kaludjer*; or. *kalogerъ*.

kámota (Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.526; Tatrang Nyr. II.477; *kámata* Háromszék m. Nyén [csángó falu] Erdélyi Lajos): kamat — ol. *kamštē*: intéret, usure; zinsen, interessen (Cihac, Barcianu). Ez az egybevetés Edelspachernál is megvan (NyK. XII.102). A köznyelvi *kamat* szó a szláváságból került hozzánk; a csángók *kámota* szava külön átvétel. Az oláh *kamštē* aligha közvetlenül az újjörögből (*καμστος*) van átvéve, mint Cihac véli, hanem inkább a szláváságból (vö. szb., horv., rut. *kamata*). A csángó *kámota* akár a szláv *kamata* mássa is lehetne, de akkor alkalmasint *kamata*-nak hangzanék; az oláhból való átvétel mellett szól a tájszó előfordulása helyén kívül az első szótag hosszú *á*-ja, a mely a *kámštē* szó első tagjának hangsúlyos *a*-jából könnyen fejlődhetett.

kapica: mereklye (Ballagi teljes szótárából közli Edelspacher; az én adataim között nincs meg, de CzF. szótára Lőrincz Károlyra való hivatkozással említi, a ki később a Nyr.-ben is közölt tájszavakat, még pedig Kapnik vidékéről valókat [II.181. 235. 276], s így valószínű, hogy ez is odavaló tájszó) — ol. *käpicš*, *kopicš*: petit tas, petite meule de foin; das häufchen heu (Cihac, Barcianu). Edelspacher szerint 'a magyar alak oly hangnyalatot mutat,

melyből a származás, illetve kölcsönzés közvetlenségére nézt nem vonhatunk következtetést' (NyK. XII.102), t. i. arra nézve, hogy ez a szó egyenesen a szlávsgból, vagy az oláhból került-e a magyarba. Ebben igaza van. Miklosich a *Lexicon palaeoslovenicum*ban idéz ugyan olyan szláv alakokat, a melyeknek magyar megfelelője *kapica* lehetne (lengy. *kopica*, cs. *kopice*, úszl. *kopica*), de ha a szó csakugyan Kapnik vidékén (Szatmár megyében) él, akkor valószínűbb, hogy az oláh nyelvből van átvéve. Már CzF. ráutalt arra, és helyesen, hogy a *kapica* összefügg a *kupac* szóval; — az utóbbira nézve nincsen kétség, hogy a szlávsgból vettük át (vö. cs. *kopec*, úszl. *kupec*, szb. horv. *kupac*). [E sorok már ki voltak szedve, mikor arról értesültem, hogy a címbe szö *kaptjica* alakban ismeretes Kolozs m. Nagy-Idán].

kapsin : földi eper (Brassó m. Hétfalu Király Pál); *kapsa* [?]: különös nagy neine az epernek (uo. MNy. V.347) — ol. *kšpčun*, *kšpšuně* : die grosse felderdbeere, riesenerdbeere (Barcianu).

káptyil : mételyes juh (Brassó m. Hétfalu Király Pál) — ol. *kaphi* : étourdi, fou, quinteux, qui a le vertigo, à qui la tête tourne; schwindelig, verrückt; [juhról:] drehkrank (Cihac, Barcianu); *ájje kaphie* : das drehkranke schaf (Barcianu). A magyar szó, mint a végén levő *l* mutatja, az oláh szónak valamelyik határozott (vég-artikulusos) alakjából lett. Az ol. *k* (*ki*): magy. *ty* (*tyi*) hangmegfelelésre nézve vö. *entyindl* (Nyr. XXII.436).

karuca : kleiner unbeschlagener wagen (NySzótár); kis szekér (gyermeknek számára), oláh szekér, targonca (Zalathna vid. Nyr. XIII.238; Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XIV.47; Moldvai csáng. Nyr. X.153. 203); *kěruca* : ua. (Moldvai csáng. Nyr. X.203) — ol. *kšrucě* : der leichte wagen (Barcianu); a *kar* (= lat. *carrus*, *carrum*) kicsinyítője, vö. olasz *carrozza*, sp. *carroza*, port. *caroça*, prov. *carros*, fr. *carrosse* (Cihac). [Utólag arról értesültem, hogy a *karuca* szó Szilágy, Kolozs, Udvarhely, Háromszék és Hunyad megyében is ismeretes].

kaskavál : a havason készült hétfalusi sajt (Hétfalu, Zajzon Nyr. III.327) — ol. *kaskaval* : une sorte de fromage; laibkåse (Cihac, Barcianu) < tör. *kaskaval* : sorte de fromage; eine art kåse (Zenker). [Udvarhely és Háromszék megyében, mint utólag értesültem, *kaskaválé*].

katucs: esokor, másli. 'Katucsra kötni' (Szatmár Nyr. VII. 283) — ? ol. *kétušš*, plur. *kétušj*: entraves, menottes, fers, chaine; fesseln. ketten, handeisen (Cihac, Barcianu).

kecel: kutyakölyök (Szekelyföld Tsz.; Győrffy Iván) — ol. *kécel*: petit chien; hündchen (Cihac, Barcianu) — lat. **catellus*: vö. olasz *catello*. — Az egybevetés megvan Budenznél (NyK. X. 120) és Edelspachernál is (Nyr. XII.103).

kertica, kertice: kis pattanás, kelés (Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Brassó m. Tatrang Nyr. II.477) — ol. *kérticē*: talpa, taupe [vakondok]; spitzmaus (Cihac, Barcianu). Az egybevetés megvan Edelspachernál is (NyK. XII.103), a ki igazolására hozzáteszi: 'Az átvitt értelemre nézt vö. magy. *egér*: az egérhez hasonló daganat'. Vö. MTájszótáramban: *egér*: kelés, a mely az állat nyakán, füle tövén v. torkában szomjúságtól támad (Somogy m. Nyr. XII.186; Győr m. Böny Nyr. XVI.85; Heves m. Névtelen 1840; Torontál m. Szaján Kálmány L. Szeged népe II.160; Kálmány Lajos; Szekelyföld Kiss Mihály). Továbbá más állatnevek hasonló jelentéssel: *béka*: 1) szarvasmarha nyelve alatt támadt csomós daganat (Szekelyföld Kiss Mihály); 2) varszerű csomó a ló térdénél (Heves m. Névtelen 1840); *pók*: a ló lábán való daganat (Szekelyföld Tsz.); 'A köszvény a lábon p ó k o t vet': daganatot kelt (Arad m. Majláthfalva Nyr. VIII.225); p ó k o s ló: a melynek a nyakán daganat van (Bereg m. Dercen Nyr. XX.432); h i m p ó k o s ló: pókos (Somogy, m. Sima Nyr. XIX.381) sat. — A francia *taupe* (= lat. *talpa*) 'vakondok' szintén jelent valami daganat-félét (speckgeschwulst). — A *kérticē* szó a déli szlávsgból került az oláh nyelvbe; vö. bolg. *кърѣtica*, szb. *kr̥tica*, rut. *kertyća*, *kyrtyća* (a *кърѣтъ* 'maulwurf' szó kicsinyítő alakjai).

kétrán, kétrány: 1) kátrány (Segesvár Nyr. IX.44; Szekelyföld Kiss Mihály); 2) gyújtó ('gyufa') (Brassó m. Hétfalu Király Pál; Tatrang Nyr. II.477; Zajzon Nyr. III.224. 327) — ol. *kétrān*: goudron, bitume; bile, fiel, poison; theer, pech; galle, gift (Cihac, Barcianu). Az egyeztetés megvan Edelspachernál is (NyK. XII. 103). A magy. köznyelvi *kátrány* alak vagy egyenesen a törökből (*katrān*, *kitrān* ← arab *al kitrān*), vagy a déli szlávsg közbenjárásával (szb. *katran*) került hozzánk. A szekelyföldi *kétrán*, *kétrány* hangalakja az oláh nyelvre vall mint átadóra. Hogy a szónak 'gyújtó' jelentése melyik nyelvben fejlődött, azt nem tudom;

az olah szótárak ezt nem ismerik, de azért meglehet, hogy a nép nyelvében megvan.

kilinta (Háromszék m. Kiss Mihály; *këlënta*, *kelenta* Csik m. MNy. VI.373; Kiss Mihály; Györffy Iván; Udvarhely m. Györffy Iván; *kerenta* Székelyföld Tsz.; *krinta* Marosszék (Györffy Iván): teknőféle faedény, a melyben az esztenán a prés alatti sajt áll, míg vályuszerűen kivájt nyelén a savóle lefoly — ol. *krintă*: clisse, jatte à fromage; käsemulde (Cihac, Barcianu).

kircséj: vas-ék (Brassó m. Hétfalu Nyr. XXI.528; Király Pál) — ol. *krčel*: crampon, crochet, tique; klammer, kloben, ranke (Cihac, Barcianu). Szláv eredetű szó; vö. útszl. horv. *kerčalo*, szb. *krčalo*: cheville pour joindre la charrue.

kirlán (Székelyföld Kövály László 1842; Marosszék Vadr.: Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; *kerlán* Brassó m. Hétfalu Király Pál; *kerlány* Székelyföld Tsz.): esztendő bárány, fiatal kiherélt herbécs — ol. *krlán*: agneau châtre, poulain; das zwei jährige füllen. das zweijährige lamm (Cihac, Barcianu). Az egyeztetés megvan Edelspachernál is (NyK. XII 103). Cihac a *krlán*-t magyar jövevényezésnek tartja. SZINYEI JÓZSEF.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A kutya.

Mindezekben eddig a *kutya* (eb) mint ilyen állott a rossz helyett. Van azután még egy nagy csoportja a kutyával foglalkozó szólásmódoknak, melyekben csak mint harmadik szerepel. Az első t. i. az, a ki beszél, a második az, a kiről vagy a miről beszél és a harmadik, rendesen mint hasonló, a kutya. Ezen szólásmódok tehát kevés kivétellel hasonlatok. Alig van olyan rossz tulajdonság az emberben, alig tehet valaki olyas rosszat, hogy a kutyához ne hasonlítsanak érte; s ha valakinek rosszul foly a dolga, azt is a kutyával hasonlítják össze. Sőt előfordul az is, hogy a nép egy csapásra két legyet üt agyon: azt, a kinek a gúny egyenest szól és még valakit. A helyett ugyanis, hogy egyszerűen csak *kutyát* mondana, megnevez egy bizonyos embert, a kié, vagy egy bizonyos helységet, a hova való az a kutya. Az ilyen hasonlatok rendesen valami furcsa adomán alapulnak, vagy ilyen van hozzájuk költve, s a ki hallja őket, jót nevet az illető helység vagy gazda rovására.

Mint gyülölt, utált tulajdonságot sokat hasonlítgatják a hencégést a kutya szokásához: „Legénykedik mint a falusi kutya a városi kövezetten. Nagyra van mint a kutya a kánikulában. Hanyja a farát mint a torba menő kutya. Feszít mint a kutya a tollseprővel. Egyes helységekkel összekötte: „Feszít mint a tatai kutya a jégen (Tata). Feszít mint a pozsonyi kutya Nyitrában (Orosháza). Feszít mint a bécsi kutya a pesti flaszteron (uo.). Rakja a szépet mint a bécsi kutya’ (Szatmárból közölve; de úgy, hogy állítólag Pesten mondják). Ide tartozik még, bár nem hasonlatok: „Kinyult kilenc kutya hosszára. Hátrább az agarakkal’ (a mely kép valószínűleg hencégő uracsokról véttetett, a kik agarakkal ugattattak a velük szemközt állókra). „Ezt bizony még a csontevő (kutya) is megteszi’: tehát nem kell hencegni vele.

Ép ilyen megvetett, következőleg kutyaszokás a l u s t a s á g : „Ugy sétál mint a kunok ebe a homokon’ (a mint a nyáját vagy házat őrzi); a régiségben: „Hiszen meg sétál mint a kunok ebe a homokon (SzD: MVir.). Ugy sétál mint az kunok ebe az homokon’: sybaritae per plateas (Decsi: Adag.) || Nyujtózik mint az eb a pozdorján. Komótizál mint a mészáros kutyája a napon. Kacikaba fekszik mint a kutya. Ásítóz mint a kuvasz. Álmos mint a kutya. Hortyog mint a zsigorás kutya’. Helységet is gúnyol: „Kikönyökölt mint a kabai kutya a garádra’ (Abauj m.).

A kelleetlenül iparkodót jellemzi: „Iparkodik mint a szögverő kutyája’ (ez ugyanis fujtatóját keréssel hajtja, melyet belülről kutya tapos és a szegény állat biz csak kényszerítve tipeg-tapog. Szeged). A néhezen haladóra pedig ez a szólásmód illik: „Szalad mint a Komlós kutyája a homokban’ (sulyos terhet vontatott szgazdája ütésekkel biztatta; de ő ezektől nem előre, hanem hátra iparkodott menekülni).

A m e g a l á z k o d á s is kutyatulajdonság: „Alázatos mint a leforrázott kutya. Alázatos mint a tejen kapott agár. Behúzta a farkát mint az idegen kutya’. A franciában is: „Il s'en alla honteusement la queue entre les jambes’. Ép így mondják a hízegőre is: „Hízelkedik mint a kutya fark’.

A z a l a t t o m o s a k r ó l szólnak ezek: „Studérozik mint a Gyurka csész kutyája, hogy harapja meg az embert’. (A bemenőket nem bántotta, írja a közlő, hanem kijövetig kiokoskodá, hogyan harapja meg. Nyr. I.42.) A bosszúállás tervezőre mondják. Ugyanezt jelentheti e halasi szólásmód is: „Magába haragszik mint a B. I. kutyája’. Az alattomossal rokon a g y á v a ; nem kiméli

ezt se a nép a kutyával való összehasonlítástól: „Fel mint a kutya a bottól. Elszélednek mint az ütést halló kutyák. Vitéz mint a Berta kutyái” (a tetőről ugatták a nyáját öldöső farkast, írja Dugonics).

Az irigység és a veszekedő, mérges természet ismert kutyatulajdonságok és nagyon természetes, hogy az ilyen ember hamar belekerül a kutyaatyaliságba: „Irigy mint a kutya. Irigyebb a kutyánál”. A régiségben: „Úgy félti ő azt mint az eb a koncot”. A mérgeességről: „Mérges mint a kutya. Megtámad mint a mérges kutya. Kitesz akárminő marakodó kutyán. Haragos mint a kutya. Morog mint a bóhás kutya”. [Vö. Dug: „Csak eb a kutyával haraghatik össze.”] Az embernek is neki futó kutyáról van véve ez a hasonlat: „Nagyot lökött rajta mint a szentesi emberen a hosszú kutya”: leütötte a lábáról; érdekes párja ez a hajdúmegyei szólásmód: „Nagyot lökött rajta, mint a bárándi emberen az agár”, azt meg t. i. talpra állította az érte kapott pénz.

Különösen föltűnő itt a kutya ellenszenve a macska iránt; ezért mondták már a régiségben is: „Szereti mint eb a macskát (MA.). Úgy illenek össze mint az eb s az macska (Decsi: Adag.). Úgy alkusznaq mint az eb s macska” (uo.). (Ma is így mondjuk: „kutya-macska barátság”). Szintúgy az idegen nyelvekben. Német: „Sie leben mit einander wie hund und katze”. Francia: „Ils s'accordent comme chien et chat”. Ide sorolhatók a tréfás káromkodásformák is: „Kutya meg a macska! Kutya mája macskája! Kutya macska meg nem ette!” (a latinos világban ezek helyett a „Canis mater! Canis tota mater!” járta). A kutyák verekedő természetéről vannak véve még a következő képek: „Kutyáéknál volt lagziba (a kit jól megtéptek). Kutyalakodalom, kutyamulatság”. A régiségben: „Kutyavendégség”: Phoci convivium (Decsi: Adag.). Valamennyi verekedést jelent. Ugyanezt jelenti az Ebek harmincadja is: „Az ebek harmincadjára jutott”: az ebek szájába került, azaz kikapott jól. A kép a vámról (régén: harmincad) van véve; itt is az illetőt a kutyák megvámolják, azaz kiveszik belőle a maguk részét, vagy olyasmi történik vele, a mi ennél nem sokkal különb, t. i. elverik, vagy nagyon leszidják. Által nem esett még az ebek harmincadján, annyit jelent mint az ismert „Hátra van még a fekete leves”. A régiségben: „Rá kerülsz még az ebek harmincadjára” = canis vindictam (Decsi: Adag.). A németben: „Er ist den hunden überliefert”.

Sok a hasonlat a kutya nyalánságáról is: „Nyala-

kodik mint az eb. Habzsoli a levest mint a kutya. Neki hasalt mint a juhászkutya a vasfazéknak (hogy kinyalja). Jól esik neki mint az öreg kutyának a vaj alja'. Igen eredeti ötlet ez is: 'Lendít mint az udvari kutya' (a gazdája megkente a hámot a pítvarban, azután bement a szobába, s kikergette onnan a kutyát azzal, hogy: 'Lendíts te is valamit', az meg kiment és összerágta a behájazott hámot); a szólásmód a torkosságukkal kárt tevőkre illik. Ha pedig valaki nem szeret valamit, arra azt mondják: 'Szereti mint az eb a gereben nyalást' (azzal szoktak rá-rá-húzni; vö. Szereti mint a kecske a kést). Ha valaki már előre örül a jó evésnek, esetleg föl is keresi, kutatja, arra szólanak a következő szólásmódok: 'Úgy áll az orra mint a torba menő kutyának. Szaglál mint az agár. Mint kopó, megérzi a zsiros ebédet' (Arany: Toldi). Ide tartozik még e pár nem hasonlat alakú szólásmód: 'Ébre bizza a hájat' (vö. Kecske, macska). 'Rajta érték az ebet a szalonnán (rég, Szl): MVir.). Ha jó volna, a kutya is megenné. Ott-ott, az ebek a pap rétyén': Szarva közt a tőgyit; az eb ugyanis nem igen jár ki a rétre, a hol nincs mit ennie.

Kijut a kutyahasonlatból az ügyetlenségnek is: 'Úgy ül a lovon mint a kutya a sövényen', mondja az ügyetlen lovasra a nép. 'Megtisztelte mint a kutya a verem tetejét', mondják, ha valaki valakit megbánt, a helyett, hogy a mint tervezte, kedvében járt volna. Ha pedig valaki előbb ügyetlen valamiben és azután már kezd lassankint hozzátörődni, arra is van gúnyszó: 'Belejön mint a kis kutya az ugatásba. Benne van mint a kis kutya az ugatásban'.

A céltalan futkosás, messze kóborlás is kutyamesettség a nép szemében; sőt a kutyához hasonlítja a világgá bujdosókat is, a mint hogy annak igen sokszor tényleg kutyaélete van: 'Forog mint a harangozó kutyája. Koslat (kóborol) mint a falu kutyája' (gazdátlan eb, könyörületből vet neki ez is, az is valamit). 'Kódorog mint az örlősök kutyája. Jön-mén mint Apátiban a Szatyor' (Dugonics szerint egy kutya tulajdonneve, hazafutott enni s aztán megint ki kölykeihez a tanyára). 'Lót-fut mint a csobánci kutya' (ez meg, Csobánccon nem levén kút, Keszibe szaladt inni; de mire hazaért, ismét megszomjult és így újra futott vissza inni). A régiségben: 'Bujdosik ide s tova, mint az égett lábú eb' (Decsi: Adag). A világgá menőre: 'Elment világra mint a Hurányi kutyája. Elszaladt mint a Dürgő kutyája'.

Jelképes értelemben használtatik ez a szólásmód: „Megkerülte mint a kutya a Vágot: le is futott, föl is futott a parton; kereste. hol a vége és utoljára mégis csak uszásra került a dolog. még pedig Komáromnál. Értelem: igen igyekeznek valami nem szeretnem dolgot elkerülni és végül mégis a legnehezebb módján kell elvégeznie. Szójátékos ez: „Kiment a sodrábul mint a kutya a pitvarbul”; az ige itt ugyanis egyszer valódi, egyszer átvitt értelemben van használva.

A „késő bánat eb gondolat” közmondásnak körülírása ezen szólásmód: „Mebánta a mit tett, mint a mely kutya kilencet vetett”; mondják rövidebben is, így: „Mebánta mint a mely kutya kilencet kölykezett”. Zemplénből így is közlik: „Úgy néz ki mint a mely kutya kilencet fiadzik”.

A soványságot a kutya nevével szokta gúnyolni a nép; rendesen az agárhoz hasonlítja: „Sovány mint az agár”, vagy tréfásan: „Kóvér mint az agár”.

Az izzadás is olyan kellemetlen állapot, a melyen szívesen nevet a nép: „Izzad mint a köszörűs kutyája a homokban. Kiizzadt mint a pesti kutya a flaszteron. Izzad mint a kutya a kánikulában”.

Így gúnyolják a gyomrát elrontott embert is: „Úgy járt mint a murányi kutya” (a melynek német hasa volt). Ugyancsak bajos állapotot hasonlít a kutyáéhoz e gömöri szólásmód: „Hogy szakadj meg mint a Bataék kutyájuk” (Gesztebébe vitték a kilenc fiát és egy éjjel hazahordta valamennyit; abba döglött bele, írja a közlő Nyr. XVIII.139). A szerelmesre mondják: „Úgy dobog a szive mint a ricsi kutyáé” (Zemplén); a síróra meg: „Fujja az ebek dalát”; leginkább fenyegetésképen: „Majd el-fujja még az ebek dalát”.

A furfangosra, különösen ha dicsekszik vele: „Úgy játszik az eszével mint a kutya a farkával. Föltalálta magát mint a megkerített (megkötött, megrekesztett) kuvasz”: elillant, elragta a kötelet vagy kirúgta az ajtót.

A közös dolgot sorra tevőket gúnyolja végre ezen szólásmód: „Sorba megy mint Golopon az ugatás” (nem volt kutyájuk és a falu lakói közül minden éjjel más ugatott, hogy a tolvajokat elriassza). A kelletlen, kényelmetlen helyzetben levő állapotját gyakran hasonlítják mások is, önmaga is a kutya kényelmetlen helyzetéhez: „Hogy vagy? Mint a kutya a kútban (vagy a karó közt, kerítés közt, a kóterben, a krédóban)”. Ide valók ezek is:

„Mulat mint a kutya a kútban. Jól van dolga mint a kutyanak a kerítés (karó) közt. Úgy érzi magát mint a kutya a kóterben” sat. Ritkábbak: „Jó helye van mint a kutyanak a talicskában. Úgy él mint a kutya a korpán” (az bizony jó sovány koszt). A régiségben: „Úgy van mint az eb a láncon” (SzD: MVir.). A gazdát vagy helységet is gúnyolók ezek: „Úgy jártak mint a Topa kutyái a víz mellett” (inniok volt elég, de enni nem kaptak; Hajdú m.). „Kínban van mint az undi kutya a kalodában” (elvitte a bíró bñrerszényét és rágta; a pénz persze kihullt belőle, a bölcs kupak-tanács meg azt hitte, hogy a kutya nyelte el a pénzt és kalodába záratta, hogy ott majd addig ütik, a míg ki nem adja). Ehhez hasonló esetre célozhat ezen szólásmód is: „Meg kell sajtolni mint Tarpán a kutyát” (Bereg m.). Igen ügyes szójáték végül két tiszamenti helység nevével ezen Tályáról közölt szólásmód: „Jölkott mint a dobi kutya a löki piacon”: kidobták, kilökték.

A kutyanak kevésre becsült mivoltához hasonlítják végül a megvetett embert vagy helyzetet: „Annyi becsülete sincs mint a kijáró kutyanak. Elküldte mint Sinka a kutyáját (Szentés). Kiadott rajta mint Talabér a kutyáján” (Göcsej): csúfosan elkergették. Ezekhez sorolható még: „Kivetették ebrúdon”: úgy dobták ki mint a kutyát. „Bizom benne mint a kutyába a nyúl”, mondják arra, a ki nem érdemel bizalmat. „Ismerik mint a tarka kutyát”. Megvan a németben is: „Er ist bekannt wie ein bunter hund”. A kitől már egészen megtagadják a becsületet, arra azt mondják: „Nagy a becsülete mint a téli agárnak”. Télen ugyanis az agár semmi hasznot se hajt, tehát megvetett.

Kétfelé gúnyol végül ez a szólásmód: „Nagy becsülete van mint Sason az agárnak”; vagy: „Megbecsülték mint a sasiak az agarat”; ezek ugyanis az agarat táltos ló csikájának nézték és a legjobb jászolhoz kötötték. Gúnyolja először is a sasiakat, másodsor az, a ki eldicsekszik vele, hogy itt meg ott milyen jól fogadták, még pedig vagy olyan értelemmel, hogy: „A szamarak! nem tudták kit vendégelnek”, vagy pedig: „Messziről jött embernek mindent el kell hinni, akár azt is, hogy őt meg az agarat Sason jól fogadták”.

Mielőtt a kutyanak mint a rossz jelképeinek tárgyalását befejeznők, meg kell még emlékeznünk a szónak egy érdekes párjáról, erről: *kurta*. Ma leginkább használatos ebben a szólásmódban: „Kaparj kurta neked is lesz”, a hol egészen világos, hogy kutyáról van szó. Szvorényi ezt vidékiességnek tartja a *kutya*

helyett. Van a ki azt hiszi, hogy a „kurta kutyából” rövidült; de leghelyesebb lehet Simonyi Zsigmond nézete, hogy ez tréfás enyhítése a kutya szónak. Hasonló szólásmódok még: „Nosza eb után kurta” (vö. „Eb után komondor”). „Higgye a kurta. Kurta gondoljon véle”. Ide tartozhatnak még ezek is: „Mennél kurtább annál kutyább. Kurta mint a kutya”.

Ilyesforma lehet ez is: „Eben gubát cserélni”, a mit Kunos a törökből magyaráz (Nyr. XXVI); a *guba* lehet szépitő kitétel is a *kutya* helyett s értelme: egyik eb, a másik kutya. Kérdéses értelmű még a *fakó* ebben: „Eb ura fakó”. Állítólag az ónódi gyűlésen mondták először a Habsburgok detronizálásakor (I. Szily értekezését Nyr. XXI).

Ezzel elvégeztük a kutya egyik „rossz, megvetett” jelentésének tárgyalását. Második jelentése a *t a g a d á s*: „senki, semmi, soha”, de természetesen erősítve az előbb említett megvetéssel, kicsinyléssel: „hiszi a kutya” sokkal erősebb kifejezés, mint „nem hiszem”; mert az előbbi mintegy megveti az elmondót; ép így „nem köszönöm meg” és „eb köszönje neki”. Ilyen szólások még: „Eb higgyen mindent. Eb higgye. Higgye a kurta. Eb teszi azt. Eb cserélne vele. || Ebnek se barátja. Még a kutyának se kell. A kutya se ugatja. || Nem vét a kutyának se (vö. Enged az ebnek is). Ebnek parancsolj. Eb ura kurta. Eb ura fakó. || Olyan rossz idő van, hogy még a kutyát se kell kikergetni. || Ebé az, a mi másé. Kutya szarik attú = az uraké; azaz mi nem lakunk jól vele (Somogy). Végül a büszke hányaveti mondás: „Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él” (másutt „öreg v. kopasz ipam”). Előfordul a régiségben is: „Eb higgye, hanem ha megbizonyítod (Decsi: Adag.). Eb higgye azt (Matkó: Csák). Eb ki higgyen csak Kassán is (Czegl: Japh.). Eb oda fa nélkül (nem tanácsos oda fegyvertelenül menni, SzD: MVir.). Eb tegyen miatta sokszor annyi koplalást” (Édes Gergely).

„Semmi” jelentésű a *kutya* ezekben: „Ez se kutya. Hát ez kutya? Ebet se tudsz felöle. Kutya baja van v. nincs”. „Semmit jelent még néha a kutya farka is: „Az ám, kutya farka. Elbészél egy óráig a kutya farkáról”.

„Soha” jelentéssel: „Megadja, ha az ebeket eladja”!

Van ezeken kívül még egynéhány szólásmód, mely a kutyával foglalkozik, a nélkül hogy ott a kutya rosszát vagy *t a g a d á s t* jelentene. Annyi azonban itt is áll, hogy ezekben is megvan bizonyos megvető vagy gúnyolódó íz. Legrokonabb az előbbiek-

kel ezek közül a következő: „Jó ő, csak a kutyák rosszak, hogy még meg nem ették. Jó vagy, csak a kutyák rosszak, hogy már régen össze nem téptek. Hogy a kutyák egyenek meg. Hogy a kutyák szaladjanak el veled“.

Szegényt gúnyol: „Se kutyája se macskája“ (németben „Er hat weder hund, noch katze“); ezzel rokon: „Ebestül, macskástul oda lett a gazda“. A kelleetlen munkásra mondják: „A nyul után bottal veri az agarat“. A nem szívesen látott vendég állapotát jelzi: „Kivitte a kutya a kanalát“. A tömlőcben ülöt vigasztalja gúnyosan: „Nem veszi el a kutya a kenyerét“ (mert nem fér hozzá). Épen ilyen sovány vigasztalás az is, ha a bajban levőnek azt mondják: „Nem fáj az (v. nem árt) a kutyának“. Ha valaki hazudik, azt mondják: „Kiment a kutya a pitvarbul“. A színlelőre: „Üti a kutyát fa nélkül“ (azaz nem igazán teszi azt, a mit tesz). „Akkor még a kutya is kutyó volt“, mondják arra, a mi régen volt, talán igaz se volt. „Coki kutya, mindjárt keresztül ugorlak“, hetvenkedik a szatmári leány, ha biztosra veszi, hogy a farsangon férjhez megy. „Coki kutya, mindjárt keresztül esem rajtad“, gúnyolják azután, ha pünkösöd után is még pártában van.

Legutoljára hagytam egy kissé homályos értelmű, de széltilben használt szólásmódot: „Köti az ebet a karóhoz“ és „Érti az ebet (a kutyát) a karóhoz kötni“.

A nyelvünkbeli közlők közül egy se magyarázza meg; sőt még a folyton és mindent magyarázó, örökösen anekdotázó Dugonics se szól róla semmit. Erdélyi megpróbálja a magyarázást és olyanformán okoskodik, hogy „Köti az ebet a karóhoz“ = fogad mindent, de bizonytalan, megállja-e, ép mint hogy a karóhoz kötött eb ott marad-e? Simonyi Zsigmond úgy vélekedik, hogy e mondás célzás valakire, a ki hengegett, hogy majd így meg úgy odaköti az ebet a karóhoz; de biz az nem sikerült neki. E két magyarázat körülbelül összevág, és egyéb magyarázat hiányában el kell fogadnunk őket, bár nekem, megvallom, kissé erőltetettnek tetszik; de mást biz nem tudnék kisütni rá. Talán másképp volt az eredeti alakja, de erre nyelvtörténeti adatok hiányában nem lehet felelnünk.

Lássuk ezután már most azokat a szólásmódokat, melyek dicséretileg szólnak a kutyáról.

Ilyen először is ez: „Hű mint a kutya“. A németben: „Hundetreue. Treu wie der hund“. A hűség tényleg a kutyának legfőbb jellemvonása. A szólásmód bizonyára megvan a többi

nyelvekben is; mert hisz oly természetes, könnyen föltünő kép, bár adatokat nem találtam rá; de ez valószínűleg a használt gyűjtemények és szólások hibája.

Szép színben tünteti föl a kutyát, bár csak alattomban értődőleg, e szólásmód: „A kutya is megugatja. Harmadik uccáról is megugatják az ebek” — rossz ember. Itt t. i. alattomban értődik, hogy a kutya a gazemberre haragszik, azt ugatja; már pedig a ki a rosszra haragszik, az maga jó. Az igaz, hogy az első szólásmód szegény embert is jelent; de a koldust és házaló zsidót legtöbbszöri csak az arra betanított kutya támadja meg. Dicséretképen szól még ez a szólásmód is: „Agarat előzhet sebes futásával. Futó mint az agár”. Költői szép kép a vadászatról véve: „Jól hajtanak az ebek” (jó reménnyel lehetünk).

A *kutya* mint név is megemlítendő. Legismertebb a nyár legmelegebb napjainak neve: kánikula, kutyánapok; németül: hundstage; franciául: canicuil; latinul: canicula. Ez a név azonban nem onnan ered, hogy ezeken a napokon rendszeren kutya-meleg van; hanem a szíriusztól a kutyacsillagtól, melyhez ekkor látszólag legközelebb áll a nap.

Ilyen elnevezések még: *Vaskutya*: a tűzhely alja (a régi tűzhelyet értve), a mire a tüzet teszik és a nyárs végét támasztják; *fakutya*: 1) az a cölöp, mely a házak előtt áll, hogy a kocsik közel ne menjenek; 2) a bognárok cégére, a mely cifrara van festve és faragva; ehhez hasonlítják azt is, a ki sokat nevet, mert a nevető szája is úgy elterjed mint itt a bevágások: „Vigyorg mint a fakutya”.

Végezetül az *eb* és *kutya* szók váltakozásáról kell szólnom. Épen nem állhat meg Dugonics szabálya, hogy az *eb* magánhangzó, a *kutya* mássalhangzó előtt áll. E váltakozásban ugyanis egyáltalán semmi szabályosság nincs; hol az egyik, hol a másik szerepel vidékek, egyének, sőt alkalmak szerint. Annyi azonban mégis megállapítható, hogy a régiségben inkább az *eb*, a jelenben a *kutya* fordul elő gyakrabban.

SZABÓ ERNŐ.

GONDOLATOK KEMÉNY ZSIGMOND NYELVÉRŐL.

A műredek egységes alkotás, melynek minden része egy és ugyanazon lélek működésének köszöni létét. Ugyanaz a lélek, mely Rembrandt képein az egyszerű darócruhás népben a nagy lelki gazdagságot fölmutatta, mely a fénysugaraknak erős csoportosulását s misztikus elszóródását élénk vezette, ugyanaz a lélek választotta azokat a festékeket is, melyek folytonosan barnulnak. Mily tudakos félszesség volna, ha valaki Rembrandtot elitélné, mert ily festéket használt, ha valaki Makartot s Munkácsyt azért nem becsülné semmire, mivel nagyon alkalmazták az ólmot. Ép így félszesség volna, ha valaki kizárólag nyelvészeti tanulmányok alapján akarna magának Keményről képet alkotni.

A lelkiismeretes nyelvész összeszámlálná a szavakat s bizonyára arra az eredményre jutna, hogy Kemény szókincse nem valami nagy s nem is valami eredeti. A régi krónikákból, melyeket oly sokszor forgatott Kemény, hol egy-egy különös alak, hol egy-egy különös szó megmaradt emlékezetében.

Kemény is a *gombolyék* alakot használja (Özv. * I.14); a *tetem* szóval ép úgy jelöli a 'holt' és 'élő' testet' (uo. III.181); s beszél az egészség *istápolásáról* (uo. I.29), akárcsak Szalárdi. Az ilyen régies kifejezések, mint a XVIII. század prózairódmának tompa visszhangjai, érintik fülünket.

Aztán más ismerős szólások tűnnek föl: 'Hüled ez ve nézett (Raj. IV.73). A kucik mellől kiütötte orrát (uo. IV.79). Hicogva megy nőül (uo. IV.153). A kert felé kullog (Özv. I.4). Megszottyant hang (uo. I.36). Beincselegte magát (Zl. I.101). Konnyadt fő' (uo. II.79). Ki lehetne szépen mutatni, hogy nyelvének ilyen elemeit Kemény a néptől nyerte, mellyel kapcsolatban volt, bár e kapcsolat, a zárkozott jellemből kifolyólag szorossá, bensővé sohase válhatott.

Míg azonban egyrészt a nyelvész a régi és népnyelv nyomaira csak elvétve bukkanna, addig másrészt majdnem minden sorban föltlene előtte egy csomó jelenség, mely Kemény nyelvnek oly különös jellemet ad. Itt vannak az erőltetett elvonások, kíméletlen töcsonkítások, sértő képzések: *szigor* = szigorúság (Raj. IV.61), *ábura*: 'üres ábra, nem valóság' (uo. IV.118), *érd*: 'a fiatal

* Özv. — Özvegy és leánya 1857: Zl. — Zord idők. Második kiadás. 1883; Raj. — A rajongók. 1858.

kor érde — érdessége (Özv. I.25), *kecs* (uo. I.26), *barang* — barangolás (uo. I.122), *anda* = szelid: „a n d a tűz” (uo. II.79), *szomor* = szomorúság (uo. II.115), *éd* = édesség (uo. III.225), *szender* (uo. I.89) || *kimély* = kimélet (Raj. IV.162), *dühönc* = rajongó (uo. IV.162), *nedély* = humor (Özv. I.28), *dalár* = hegedős (uo. I.96), *téveteg* (uo. I.116), *merevény* = meredek ormó (uo. I.151), *léteg* = szervezet (uo. III.138), *borzudály* = borzalom (uo. III.181), *gerjedély* (ZI. I.23) || *viszongás* = viszálykodás (Raj. IV.131), *vidor* (Özv. I.27), *szenvelgés* = érzelgősség: „méla s z e n v e l g é s b e huzódtak vonalai” (uo. I.101), *öbély* = gödör (uo. II.58), *tömb* (uo. III.127).

Itt vannak azok az összetételek is, melyek, bármennyiszer ismétlődjenek előttünk, erőszakos formájukkal mindig idegen-szerűek maradnak: *élettelj* (Raj. III.61), *kineszköz* (uo. III.31), *kéjtanya* (Özv. I.13), *alkonyég* (uo. I.119), *szivkérdés* (uo. I.120), *kedélyelem* (uo. II.74) || *csalálom* (uo. I.26), *büverő* (uo. II.51), *éjfény* (uo. II.99), *büvjáték* (uo. II.115), *kéjálom* (uo. III.5) || *sulyegyen* (Raj. III.31), *közbátorélet* (uo. IV.86), *ingerdús* (Özv. I. 80), *erődús* (uo. II.51).

Hogy azután a kép teljes legyen, nem hiányzik a keret sem. Megjelennek a *kinézés* (Raj. III.61), *kilátás* = remény (Özv. II.51), *kinyomat* = kifejezés (uo. II.51) s más efféle németes szólások, a nyelv szellemével ellentétes mondatfűzések, különösen a főnévi ige-névvel való visszaélések.

Mindezen jelenségek, megannyi teremtményei a nyelvújítás szellemének, melynek utolsó hatalmas föllobbanása legerősebben talán-talán épen Keményben tűnik föl, sajátságos, komor színnel vonják be Kemény regényeit. Az egyoldalú nyelvész azonban megbocsáthatatlan bünt lát ezen sajátságokban s a bünt csak sulyosítja szemében az a körülmény, hogy Arany, Tompa, Jókai korában történt, kik a nyelvben is a népies elemek jogosultságát hirdették.

Mindarról, a mit én csak vázlatosan mondtam el, a tudós nyelvész könyveket írhatna össze, a legapróbb részletekig menő statisztikát állíthatná össze Kemény szavairól, képzőiről, mondatjairól, a legelfogulatlanabbul végezhetné az osztályozást; mégis, ha itt megállapodnék, nem tudna hű képet adni a költő nyelvéről: képe nem lenne más, csak torzkép. Megfeledkeznek arról a nagy lélekről, mely azokkal a hibás kifejezésekkel, elítélt mondatokkal nagy méretű világot akart lelkünk elé kényszeríteni. Megfeledkeznek arról az óriási küzdeletről, melyben egy nagy lélek önön-

magát akarja kifejezni s az eszközöket mindig gyengéknek, elégteleneknek találja.

Nem volt magyar költő, ki az emberi léleknek legtitkosabb, legfinomabb gondolatait s érzéseit jobban ismerte volna, ki világnézetével mélyebbre tekintett volna az élet valójába, ki flegmatikus külsejével annyi vágyat, annyi szenvedélyt, annyi lelki küzdelmet takart volna el, mint Kemény Zsigmond. Különös tragikuma a sorsnak, hogy e nagy szellem oly nép között született, melynek nyelve a lelki finomságokra nem rendelkezett elég szóval, hogy Kemény nem volt egyúttal fényes nyelvtehetség is, ki önmaga tudott volna magának szavakat, fordulatokat, kifejezéseket teremteni.

Nyelve nem egyéb, mint a kétségbeesett hajós nép munkája, melynek minden eszköz jó, csak parthoz jusson; nem egyéb, mint lázas küzdelem. Mit törődik azzal, hogy régies-e, népies-e, vagy törvénytelen valamely kifejezés? Neki csak egy célja van: ő költő s lelkének tartalmát akarja megértetni, vagy legalább sejtetni olvasójával.

Mily nagy erőfeszítés és mennyi homály!

Kemény nagy fantáziájával teljes képből látja alakjait, látja minden kis tagmozdulatukat, arcizmaiknak ideges rángatózásait, jellemző ajkbiggyesztésüket, szemüknek különös tekintetét; ezekből olvassa ki lelküknek legtitkosabb gondolatait, érzelmeit s jellemüknek legapróbb elemeit. A köznyelv és az irodalmi nyelv nem rendelkezett neki elég finom eszközzel, hogy a finom árnyalatokban gazdag, különös lelki tartalom kifejeződhessen. Ezért használja föl a költő a nyelvújításnak szavait, kárhoztatott mondatfűzéseit, melyek zengésükkel oly nagyon kifejezőknek tűnnek föl; ezekhez a csalo szavakhoz kötötte mindazt, a mit erős képzeletéből s kifejelet érzésvilágából napvilágra akart hozni. Innét van, hogy éles vonással elképzelt alakjai, mély értelmű gondolat- és lélekolvasásai homályos ködbe vesznek el.

Egyik alakjáról mondja, hogy ,arcvonalai sötét, ravasz, rejtőző kifejezésbe burkoztak, szemei bőszen fénnel, átható éllel függöttek egy ponton', másiknál a ,vonalak vidor, élénk játékát, az arckifejezés tüzeit' említi. Itt ,vérmes, lángoló szemekről' beszél, másutt ,meleg, ingerdús vonalokról', melyek heves vérmérséket gyanítatnak; ismét másutt ,nyílt és mosolygó vonalokról' szól; melyek ,méla szenvedésbe húzódtak össze'.

Kemény sokkal többet akart a szavakkal kifejezni, mint a mennyit ki tudtak fejezni. A ködös szavaknak értelméből itt-ott

sejtjük a merész vonású rajznak részeit, de egészen világosan nem láthatunk.

Majd néhol egészen zenévé változik a nyelv, mely már nem is annyira értelmes szavaival, mint inkább hangjainak misztikus zengésével hat. Ime Mikes Miklós alakja: „A busongó s majdnem szent lehű ábránd a bátor és lovagias vonalakba vegyült, az ellenkező kedélyelemek kimért s mégis szabad formákban olvadtak össze s békültek ki. Értelmes, élénk és metsző szemei most bád-jadt vagy anda tüzzel nyugodtak egy ponton, melyet lelke észre sem vett, figyelme meg sem különböztete“.

Még csodálatosabb, még misztikusabb e nyelv hatása a szenvedélyes egyének párbeszédeiben, a szaggatott mondatokban, melyek egy-egy lázas lélek kínos vergődéseit akarják lelkünk elé vezetni. Hogy beszél Szőke István örületében: „Bűnömet éles szemével leste a vakondok, föltrezzent miatta álmából a gőzü, kifecsegte a hal s most felette bölcselkedik a füles bagoly és azóta komolyabban néz a sötétségbe, több halálról huhog, mint a mennyi bekövetkezhetik. Hamis prófétája a tollas állatoknak ne rágalmazz engem. Csitt! ha te mindent kigondolsz; micsoda új okért kövezzenek meg az emberek?“

Itt már a küzdelemben a költő került fölül s mint az állatszeliidítő az oroszánt, teljesen hatalmába kényszerítette a nyelvet, mely kénytelen a költő gondolatainak és érzéseinek engedni. Ugyanezt a győztes, nyelvén uralkodó művészt látjuk kierőszakolt hatalmával azokban az érzeki képekben, melyeket sokszor csak eggyetlen szó vet lelkünk elé.

Keménynél „A házkapukon forr ki a nép. Az öreg Dorika összezsugorodott egy széken. Az agár gombolyékba huzódott össze. A rezgő éjfény rémes körrajzokkal metszi ki a fák sudarait. Az arcizmok megrezzennek. A kedély zuzmarásabbá lett. Az elválás fájdalma állandóan kedélyében zsongott. Az ifju ellentétes álmái közé beincselegte magát az élet. A kartácsszögek szüntelenül körül-dongottak“.

De nem céloim, hogy e küzdelemnek legkissebb epizodjait is részletesen leírjam; a nyelvével küzdő nagy léleknek csak vázlatát akartam néhány vonásban adni. Mennyit törülhetett agyában Kemény, mennyire érezhette, hogy a hang, a szó nem földi gondolatait. Bizonyára ez a küzdelem is segítette azt az idegbomlasztó munkát, melyet Kemény orvosai az éjjelezésből, a rendetlen életből, mértéktelen teázásból s kávézásból magyaráztak.

HANGRÖVIDÍTŐ TÖVEK.

A magyar nyelv törendszerének egyik legsajátságosabb osztályát teszik a hangrövidítő tövek, a melyek t. i. hosszú hangzó-jukat a képzés és ragozás egyes alakjaiban rövidre változtatják. E tövek vizsgálatakor mintegy önként merül föl előttünk ama kérdés, vajjon milyen lehetett eredetileg e szavak többi magánhangzója; hosszú-e, rövid-e.

Hogy e kérdésre csak hozzávetőleg is némi feleletet adhasunk, mindenek előtt meg kell vizsgálnunk a hangrövidítő töveknek mai nyelvünkben való állapotát, ezt összevetnünk a régi nyelvemlékbeli adatokkal s az így megállapított tőalakok hosszúsága vagy rövidsége alapján legalább megközelítőleg meghatároznunk, hogy milyen volt az eredeti tőhangzó.

Mai nyelvünkben e tövek a képzésben és ragozásban majd hosszú, majd rövid hangzóval fordulnak elő. Pl.

<i>madarom</i>	<i>madár</i>
<i>madarat</i>	<i>madárral</i>
<i>madarak</i>	<i>madárnak</i>
<i>madaraz</i>	<i>madáron</i>
<i>madaras</i>	<i>madárig</i>
<i>madarász</i> sat.	<i>madárra</i> sat.

Első pillanatra nagyon találónak látszik ama föltevés, hogy a régiebb ragokkal előforduló rövid hangzós bővebb tő volna az eredeti: azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a *-ra*, *-n*, *-ig* ragok szintén a legrégiebbek közé tartoznak, s mégis a kevésbé teljes, hosszú hangzós rövidült tőhöz járulnak: *madár-ra*, *madár-on*, *madárig*. A ragoknak e hangrövidítő tövekhez való járultakor mutatkozó tőváltozásokból tehát a fölvetett kérdésre még megközelítő feleletet is alig adhatunk.

Ha az egyes nyelvjárásokat vizsgáljuk, körülbelül ugyanily eredményre jutunk. A nyelvjárások legtöbbje ezen tövekre vonatkozólag a köznyelvvél jobbadán megegyezik. Legtöbb eltérést mutat még a palóc nyelvjárás, melyben a hangrövidítő tövek jó nagy része képzésben és ragozásban eggyaránt rövid hangzóval divik. Pl.

<i>madar</i>	<i>madarnak</i>
<i>madarval</i>	<i>madar^aónk</i>
<i>madartó(l)</i>	<i>madaron</i>

<i>madarró(l)</i>	<i>madarig</i>
<i>madarbó(l)</i>	<i>madarra</i>
<i>madarba</i>	<i>madarho(z) sat.</i>

Azon alakokat, melyeknek a köznyelven is rövid a hangzójuk, nem is említem; hisz azok itt is okvetlenül rövid tövűek.

Mivel a palóc nyelvjárás talán az összes nyelvjárások között a legtöbb és legeredetibb régies nyelv alakokat tartotta fenn, azt vélhetnők, hogy e szerint a kérdéses szavakban a rövid hangzós bővebb tő az eredeti. Azonban a másik szélsőség is épen ezen nyelvjárásban nyilvánul legföltünőbbben. Vannak ugyanis egyes szavak, a melyek a köznyelvben hangrövidítők, míg a palócban rendszeren hosszú hangzóval jönnek elő képzésben és ragozásban egyaránt. Csak a szokottabb alakokat említem: *parázs, darázs, mozsár, hív* (fidelis), *szív, hét* (septem), *hétet, héten* voltak, *tíz, hús, tízet, húszat, parázst, darázsak, parázsom, darázsod* sat.

De nemcsak a palóc, hanem a mint alább bővebben kimutatom, más nyelvjárásokban is szép számmal fordulnak elő oly nyelvi jelenségek, a melyekből az tűnik ki, hogy itt sokkal határozottabb választó fal van ugyan a rövid és hosszú tövek között, mint a köznyelvben, a mennyiben némelyek mindig hosszú, mások ellenben mindig rövid tőhangzóval dívnak; azonban való az is, hogy a köznyelvi hangrövidítő tövek nyelvjárásainkban is általánosak. Ilyenek pl. a palócban: *sár, mozsár* (vö. mázsár), *dél* (delet. -ek sat.), *dér, ér* (főnév), *ész* v. *esz, ég, bogár, kazár, fél* (dimidium), *fén* (fénő kő), *mész, kéz, út, kút* stb. Hasonló szavakat nagy számmal találunk mind az összes nyelvjárásokban.

A hangrövidítő tövek eredeti alakjának meghatározására tehát e szerint a nyelvjárásokban se találunk biztosabb alapot, mint a köznyelvben; mert ugyanazon szók itt is majd rövid, majd hosszú hangzóval fordulnak elő. Nem marad így egyéb hátra, mint nagyjában átkutatni, hogy e szavaknak hosszú, vagy rövid volt-e a hangzójuk nyelvünk legrégebb emlékeitől kezdve századok lefolyása alatt egészen maig.

Általában ismert ama mondás, hogy a nyelv olyan mint a ruha; a nagy használat folytán mindig jobban-jobban kopik. Steinthallal szólva, „nem is egyéb a nyelv története, mint az egyes nyelv alakok elveszése, elkopása”. Ezen elveszés, elkopás egyik módozata abban nyilvánul, hogy az élő nyelv, a hol csak lehetséges, a hosszú magánhangzókat a gyors kiejtés következtében és könnyebb használat céljából megrövidíti.

Nyelvünkben e folytonos, törvényszerű hangzörövidülés nagyon szembeeszköken nyilvánul. Régi nyelvelméinket vizsgálván, azt látjuk, hogy számtalan sok szó, melyet ma rövid hangzóval ejtünk, régente hosszúval volt járatos. Már az Ehrenfeld codexben találunk néha ilyesféle alakokat, pl. *zyrnyeedett* 2, *bölczeeseg* 2, *keezde* 2, *emee* (imé) 26, *eybee* (bé-be) 20 (Zalai Mihály: Az Ehrenfeld codex nyelvi sajátosságai). — A Margit legendában szintén fordulnak elő ily szavak, pl. *teennöm* 64, *lehetne*, *elmeene* 56, *veegyed* 77, *meegyünk* 73, *meenybe meenees* 59, *zeerte*, *zeerent* 59—60, *eelcegeeth* (uo. 8. l.). A Peer, Sándor és Nádor codexek is sok szóban tüntetnek föl hosszú tőhangzót a mai rövid helyén. Ilyenek a Peer codexben: *beelee* 25, 55, 81, *dee* 6, 55, *lee* (le) 8, 70, 71, *meegh* 63, *érek* (erek) 70, *készék* 64, 70, *kéttő* 64, *léle* 64, *mére* 65, *él* (el) 64, *élőth* 53, 54, *élőli*, *élő* 61, *eesik* 66, 70, *kézd* 61, *teelyees* 69, *teeremt* 86, *tee* 74, *nyaak* 81, *hall* 25, 32 (Simonyi: Tanulmányok I.17—30. l.). — A Sándor codexben: *meegh* 231, *beelő* 223, *észe* 211, *feel* (fel) 218, 227, *félé* 218, *feelesseg* 233, *féleet* (felet), *heeted* 219, *veezteeth* 220, *veetes* 217, *veet* 218, *haarmad* 220, *haarmicz* 233, *haad* 217, 218, *elő* (elő) 219, *geerbee* 219, *kéres* 234, *haamar* 218, *feelcl* 227, *teelyees* 220, *teeremt* 220, *heel* 221, *dee* 220, *tee* 232, *haas* 237, *keel* 221, *poor* 216 (l. uo.). A Nádor codexben: *leel* 74, 414, *ioob* 145, *ces* (is) 156, *veeth* (vet) 635, *meeq* (meg) 676, *aad* 48, *elveesz* 125, *seer* (sepulchrum) 315, 668.

Legnagyobb figyelmet érdemel azonban e tekintetben két codexünk: a Jordánszky és az Érdy. Minthogy ezek különös gondot fordítanak a hangok hosszúságának jelölésére, természetes, hogy ezeknek adataiból legbiztosabb következtetést is vonhatunk a kérdéses szótövek hangzójának időmértékére nézve. A Jordánszky codexben a mai kiejtéstől eltérőleg hosszú tőhangzóval fordulnak elő, hogy csak egy kis részt idézzek, a következő szavak: *eellen* 1a, *eegyeb* 75a, *eecedelt* 82a, *eennewnk valot* 90a, *eenny* 11, *leellyek* 61a, *heegyeeere* 178, *leesz* (lesz) 7a, *meely* (mely) 8, *meellyeden* 12, *ménnyet* 4a, *meent vala* 57a, *meenek* 62a, *seerkenwen* 78a, *teeneked* 58a, *teezők* 148, *teekelletes* 199, *zeedeenek* 146, *veenny* 85a, *leel-tel* 72. — Még nagyobb számban találhatunk ily szavakat az Érdy codexben. Ilyenek: *aad* 12, 318, *eegyik* 20, *eegyeb* 330, *eegyeteembe* 295, *eeghez* 244, *eegyem* 12, *eecedelt* 23, *cel'* (ily) 469, *eennen* 419, *feeycet* 241, *haat* 348, *heegyee* 13, *heegyees* 25, *heeted* 242, *keel* 3, *keellemetes* 160, *leel* 23, *leelkewnknek* 35, *leezen* 1, *meegyek* 267, *meeny* 27, *neegyed* 267, *reend* 9, *teegyek* 386, *teezy* 23, *teeneked*

148, *vet* (vet) 4, *elvez* 21, *veegyedök* 17, *zedek* 331. *zeeyen* 2. *zeer tartasarol* 29 sat. Tetemes számmal vannak e két codexben az olyan szavak is, a melyek a képzőkben és ragokban tüntetnek föl a mai rövid hangzó helyén megfelelő hosszút; ezeket azonban, mint a melyek tárgyunkhoz szorosán úgy sem tartoznak, mellőzhetőknek tartom.

Fölösleges volna még több példát elősorolnom. Az idézett adatokból is eléggé kiviláglik nyelvünk ama sajátja, hogy a hosszú hangzókat, hacsak lehetséges, töben, képzésben és ragozásban eggyaránt megrövidíti. Ennélfogva nem is szorítkoznak a hangrövidítő tövek csupán ama csekély mennyiségre, mely belőlük jelenleg használatban van. Hangrövidítőnek tekinthetünk minden olyan szót, mely idők folytán a sűrű használat következtében bármelyik tőhangzóját megrövidítette, s ezeknek csak mintegy folytonos átalakulásban levő maradványául tekinthetők a mai hangrövidítő tövek.

Figyelembe véve az eddig mondottakat, nyelvünk hangzórövidítő hajlama épen nem kedvez ama föltevésnek, hogy e tövek közül a rövid hangzós alakok az eredetibbek. Vizsgáljuk azonban ezeket tüzetesen, a mint alakjuk nyelvünk mai és régibb állapotához viszonyítva változott.

Már a föntebb említett codexekben is előfordul nem egy mai értelemben vett hangrövidítő szó, még pedig a képzett és ragozott alakokban jobbadán hosszú hangzóval. Ilyenek a Nádor codexben: *ít* 484, *immar neg'ed űttal* 484, *aal* 48, *seer* (sepulchrum) 315. Az Érdy codexben az *ad* ige minden alakban megtartja hosszú hangzóját: *aadnek*, *aadtam*, *aaggya* sat. Ugyane codexben *neegyed* 267, *heeted* 242. A *lesz*, *tesz*, *vesz*, *esz*(ik) s más hasonló igék ezen és egyéb codexeinkben legtöbbször szintén hosszú hangzóval fordulnak elő.

Pesti Gábor is sokszor hosszú hangzóval írja a hangrövidítő szavakat még a ragozott alakjaikban is, pl, e szót: *aadd* (da mihi, Ev. 157). Pázmánynál szintén nagy számmal jönnek elő ilyesféle szavak, bár a képzésben és ragozásban ő már többször rövidít. Azonban mindig hosszú hangzóval használja e ma már hangrövidítő, vagy egészen rövid hangzású szavakat: *hív*, *szív*, *túdós*, *indulat*, *úgy*, *ít*, *kút*, *rút*, *túd*, *húsz* sat. (NyK. XV.182—183).

Mindezen adatok nyomán, melyeknek számát a szorgosabb kutatás bizonyára még jobban növelné, majdnem teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a miként számtalan mai rövid hangzós

szavunk régente kivétel nélkül hosszú hangzóval divott, épen úgy ma néha hosszú, néha rövid hangzóval divó szavaink is régenten általában hosszú hangzósak voltak s csak a gyors kiejtés, meg a sűrű használat következtében rövidültek meg egyes alakokban.

A mai hangrövidítő szavak tehát tulajdonkép olyanokul tekintendők, a melyek e kettős hatás alatt még folytonos rövidülés alatt állanak, s a most még ingadozó alakok idők folytán kétségkívül megrövidülnek: mert nyelvünknek mintegy veleszületett törvényszerű hangzórövidítő hajlama, ha lassabban működik is, a megállapodott irodalmi nyelv megkövesítő hatása alatt, de el soha nem enyészhet.

Csak körül kell tekintenünk a mai nyelvben s a nyelvjárásokban és azonnal meggyőződhetünk, hogy e hangzórövidülés még folyton tart s ebben némely nyelvjárásaink lassabban, mások gyorsabban haladnak előre.

Itt találjuk a köznyelvben az *ad*: *ád*, *hagy*: *hágy*, *vesz*: *rész*, *fonal*: *fonál* s más egyéb szavakat, a melyek a kiejtésben hol rövid, hol hosszú hangzóval használatosak ma is. A Nádor. Bécsi és Münchener s a Sándor codexek ezen igéje *veeth* (vet), a mely Heltainál s a Nagyváradai disputatióban is előfordul, a szatmárvidéki nyelvjárásban még ma is *vét* alakban divik; Kölesey is ily alakban használja: „Fényt a késő századokra *vét*”. Ugyanezen nyelvjárás a Peer és Nagyszombati codexekben előforduló *bee* meghatározó szöcskát legtöbbször ma is *bé* alakban használja. A szatmárvárosi nyelvjárásban a régi nyelvemlékek *leelek* igéje szintén eredeti hosszú főhangzóval (*lél-ek*) divik (Nyr. IX.265).

Marosszéken az *is* szöcska még a régi nyelvemlékekben használatos *ees* alakban jön elő; pl. „Ott *ēs* rózsám *ēn* leszek a legelső (Nyr. IX.240).

Kún-Majsán az *al* ige parancsolója még úgy van, mint Pesti (Gábornál: *úgyy* (Nyr. VIII.470). A csángók is ugyanoly hosszú hangzóval használják a *hét*-ből képezett sorszámnevet, mint az Érdy codex: *heeted*.

Ellenben vannak nyelvjárásaink, melyekben a hangzórövidítés már nagyon előrehaladt. Ilyen mindenekelőtt a palóc, melyben a hangrövidítő tövek jó nagy része már kivétel nélkül rövid hangzóval használatos minden alakban; így pl. *tehen*, *kerek*, *szeke*, *madar*, *vereb*, *nehéz*, *keves*, *esz* (ész), *fonal*, *egyeb*, *fedel*, *kötél*, *nyel* (nyele), *gyöker* sat. Érdekes e nyelvjárásban a *középső* szó kiejtése is majd hosszú, majd rövid hangzóval: *középső*, vagy *közepső*.

A Bécsi és Müncheni codex *ehes* (Nyr. VI.38) és *édes* (uo. IV.334) szavai a dunántúli nyelvjárásban ma már teljesen megrövidült hangzóval fordulnak elő: *ehés*, *idés* v. *ides*. A székelységben meg a *nézni* ige is előjön rövid tőhangzóval: *nezni*. (Ugyane nyelvjárás ismeri a palóc *esz* (ész) szót is. Figyelemre méltók ezen őrségi alakok is: *förfi* (férfi), *mörves* (mérges).

Megfontolva az eddig mondottakat, már csak azon oknál fogva is, mivel a hosszú hangzós tövek megrövidülése nyelvünkben, a hol csak lehetséges, szoros következtelenséggel megy végbe, bátran elfogadható ama nézet, hogy régente mai hangrövidítő töveink kivétel nélkül hosszú hangzósak voltak. Fényesen bizonyítják ezt régi nyelvemlékeink, melyekben a hangrövidítő tövek legtöbbszörre hosszú hangzóval fordulnak elő még a ragos alakokban is. Igen erős bizonyítékokat szolgáltatnak továbbá némely nyelvjárások, melyekben a hangrövidítő szavak némelyike még szintén hosszú tőhangzóval járatos. Hogy a szótövek egy része egyik-másik nyelvjárásban többszörre már rövid hangzóval járatos, e tünemény csak azt mutatja, hogy az említett hangrövidülés a szabadabban fejlődött nyelvjárásokban már sokkal előbbre haladt, mint az írott beszéddel megkötött köznyelvben. A fölhozott nézet mellett bizonyít a köznyelvben tapasztalható ama jelenség is, hogy sok szótőnek rövid alakja mellett a megfelelő hosszúja is előfordul, a mely pedig nyelvünk hangzórövidítő hajlamát tekintve bizonyára régebbi keletű a rövid alaknál (*ad:ád, teszen:tészen, vesz:vész*).

Figyelembe kell még itt vennünk azt is, hogy e hangrövidítő szavak ugor megfelelője s némely ma már egészen rövid tőhangzós szavainké is rendszeren hosszú, vagy legalább is olyan, hogy a rendszer hangzóváltozások alapján a magyarban okvetlenül hosszúvá kell lennie.

Csak futtában, minden mélyebb kutatás nélkül említek föl néhány szót. A Peer és Sándor codexbeli *meegh*-nek megfelelője a cser. *möngö* s a lapp *mange*, melyeknek *n*-jét a magyarban a nyújtott hangzó pótolja. A Nádor codexbeli *faal*-nak megfelel a finu *puole* (észt *pöle*), vogB. *päl*. A *haat* összevethető az osztj. *χūt*-tal. A Peer codexbeli *haal*-nak megfelelője a finn *kuole*, észt *köle* s a vogul *köl*. A Peer és Sándor codexbeli *tee* (74, 232) személyes névmásról Munkácsi Bernát többször idézett értekezésében így nyilatkozik: „A *tē* névmás hosszú hangzóját tárgyragos alakja *tégedet* világítja meg, melyben még világos nyomát látjuk azon *-ng* járulékmássalhangzónak, mely a vog. *näñ*, *nag*, osztják *neñ*,

cseremisz *tēi* szerint eredetileg az alanyesetben is meg lehetett. Az *ád* igét illetőleg csak emlékeznünk kell a finn *anta* (v. *anda*) igére. A *tész* ige összevethető a finn *te'eskele*, **teyeskele* alakokkal, melyekből a magyarban először **tevesz* alakult rendes hangváltozással (*y* : *v*), majd a *v* kiesvén, lett a ma is használatos *tész*. A *kéz* szónak hosszú megfelelője látható a vog. *kāt* és az osztj. *kēt* alakokban.

Végül számba kell még e kérdés eldöntésekor vennünk a magyar nyelvnek egyik legjellemzőbb hangtani sajátosságát is. Nyelvémlékeink adataira támaszkodva, minden kétségen kívül valónak állíthatjuk, hogy nyelvünkben a rövid magánhangzók hosszú idők lefolyása alatt mind nyiltabb-nyiltabbá lőnek. Így a HB-ben *u*-t találunk a mai *o* helyén, *o*-t a mai *a*, *i*-t a mai *ē* v. *e* helyén; pl. *odutta*, *pur* (por), *napun*, *oggun* (adjon), *igg* (eggy) sat.

Ha már most helyesnek fogadnók el azon nézetet, hogy a hangrövidítő tövek eredeti tőhangzója rövid volt, ezzel egygyütt azon föltevést is meg kellene engednünk, hogy e rövid tőhangzó a régi nyelvben egy-két fokkal bizonyára zártabb volt, mint ma, ha nem is minden szóban (mert kivétel mindig van), legalább is igen sokban. Így a mai *madara*, *fonala*, *sara*, *szemara*, *keze*, *dele*, *fele*, *födele* s más egyéb, igen nagy számú hangrövidítő szónak egy-egy zártabb hangzós tőalakjait kellene föltételeznünk, a milyeneket látunk pl. a *hodu* (had), *napun* (napon), *mige* (meg), *igg* (eggy) és más hasonló rövid hangzós tövekben. De a legtöbb esetben azt tapasztaljuk, ha csak az idéztem adatokat vesszük is tekintetbe, hogy hangrövidítő szavaink ép oly fokú nyílt hangzóval voltak járatosak régenten is, mint a mai *nap*; a mi kétségkívül azt mutatja, hogy ezek mai rövid hangzójában több mint egyszerű rövid hangzót kell sejtenuk.

Magától érthető azonban, hogy e kérdésben is sok mindenféle kivételes eset fordulhat elő. Hogy csak a legfontosabbat említsem, az analógia is nagy befolyással lehetett egyik vagy másik hangrövidítő szóra, vagy valamely szónak ilyenné tételére. Arról tehát, hogy e vagy ama mai hangrövidítő szó talán régenten is rövid tőhangzós volt (pl. *ád* a HB-ben röviden *odutta* és zártabb (*o*) hangzóval), vitatkozni lehet; de hogy e szavak legnagyobb része régente hosszú tőhangzóval dívott, ez az elmondottak nyomán legalább is közel jár a valósághoz.

BARTHA JÓZSEF.

S MI NE TUDNÁNK LATINUL?

Tisztelt barátom, Ponori Thewrewk Emil, a budapesti 'Philologiai társaságnak' ez évi közgyűlésén beszámolt a bécsi filologiai kongresszuson a vezetése alatt megjelent magyar tagtársak szerepléséről és azon kitűnő fogadásról, a melyben a kongresszus őket részesítette. A rendkívül érdekes előterjesztésben a többi közt elmondja, hogy ő mint József főherceg képviselője latin nyelven üdvözölte a kongresszus tagjait, s beszédét zajosan megéljenezték és hocholták; az ülés végén pedig fölolvasta az új Festus-codexről szóló jelentését, német nyelven. Ez értesítéshez aztán a következő megjegyzést csatolja: 'Mint jellemző apróságot megemlítem, hogy Christ az ülés után, mikor haza kísért, megvallotta, hogy eleinte abban a hiszemben volt, hogy nem is tudok németül s hogy Festusomról szóló előadásomat szintén latin nyelven fogom tartani. Nagy zavarba ejtettem volna őt, ha az esetleges discussiót latinul kellett volna vezetnie. Ő is, valamint a helyettes polgármester s a Theresianum igazgatója azt gondolták, hogy könnyű nekünk, mert hát Magyarországon még divik a latin nyelv'.

A közleménynek e szavaiból én, s hiszem, velem együtt mások is azt a nyiltan ki nem fejezett, de magának erővel utat törő gondolatot olvassák ki, hogy a szomszédban még most is erősen tartja magát az a hit, hogy Magyarországon a műveltebb osztályok még manap is társalgás közben a latin nyelvet használják; pedig mi magunk tudjuk legjobban, mily alaptalan és hamis ez a külföldön rólunk elterjedt vélemény; hisz épen az ellenkezője áll, s általános a panasz, hogy a középiskolákból újabban kikerült nemzedék vajmi kevés hasznot tud fölmutatni a latin nyelv tanulásából.

Én a magam részéről teljességgel nem tudom megérteni, hogyan és mikép fogamzott meg s még kevésbé azt, hogy mikép erősödhetett meg ez a ferde vélemény, mikor a naponként seregestül föl-föltűnő jelenségek merőben az ellenkező tényről tesznek tanúbizonyságot. Hogy mily nagy mértékben sajátították el tanult embereink a középiskolákban a latin nyelvet s mily mély nyomokat hagyott lelkükben a latin klasszikusokkal való foglalkozás, legfényesebb bizonyossága az a jelenség, hogy literátus embereink ajkán akaratlanul is előtörnek az emlékezetükben erősen megtapadt latin szók és kifejezések. Hacsak irodalmunknak egy

évi termékeiből szedegetnök is össze adatainkat, egygy vastag kötetre menő szótárt állíthatnánk ki belőlük. E gyümölcsözetlen munka helyett azonban elégnék tartjuk, ha állításunk igazolására csupán néhány mutatóval szolgálunk egypár nevezetesebb szónokunk most folyó képviselőházi beszédéből.

Polónyi Géza nem akarja *qualifikálni*, hogy a felsorolt *categoryák* melyikébe tartozik a hajsza. Ő a *liberalismus* terén valamivel *radikálisabb* elveket vallott. Szent-ágostoni őszinteséggel és politikai *confessióval* bírálul fogadja el a *liberalismusnak* *cryptologajait*. A mennyire igaz ezen *antecedentia*, épp oly igaz *consequentiajában* az ő állásfoglalása. *Absolute* nincs rá befolyással a politikai *taktikázás*. Neki nem szükséges azt *constatálnia*. Ha bebizonyíthatja, hogy ilyen, magasztos eszmét *compromittáló* javaslatot még sehol sem adtak be, könnyű lesz levonni a *consequentia*t. Kötelessége az *ultramontán* *fotografiáról* is beszámolni. Ő a vallásszabadság elméletéből kizárja a *receptio* minden nemét. Egy kis *reminiscentiával* szolgál. Ezzel *restituálja* a tényállást. Hozzájárul az *interpretatio*hoz. A polgári házasságról szóló *rotulust* meglátta. Nem állítja oda mint *postulatumot*. A házasság polgári kötésében találja a *garantiát*. Az államnak az egyházzal való *concurrentiajút* ki akarja zárni.

Beszéde ékességeinek számát szaporítják még: Nálunk ezen törvényhozási *cyclus geneticzus antecedentiái* között nem találjuk a nemzet örömrivalgását. Magyarországot a kifelé *gravitáló* izgatások és a *corruptio* megszibbasztják. A katolikus polgárok találják meg az egyenjogúság *institutioit*. Mindenki akar *publica exercitatio* útján, akar *pro interno foro* gyakorolja vallásos meggyőződését. Az állam *revindikálja* a hatáskört. A házassági jog *instituílása* kötelessége az államnak. A miniszter *excuzálta* magát. Lám, itt az *indiscretio*. Mellékes *incidensek* ne térítsenek el bennünket. Milyen *definitio* adatik a házasság intézményének? Állami *iurisdicctio* szempontjából figyelembe nem jöhet, csak mint állami *institutio*. A *theocratikus* államrendszer kerete. Szerződésnek *declarálja* a házasságot. A házasságnak a *personalis status* terén közjogi vonatkozása is van. A felekezeti *autonomia* melegágy a nemzetiségi *aspirációk* terén. Ezeket a viszonyokat vegyük *revisio* alá. Nem *excerptiv* módon járunk el. *Facultatív* polgári házasság. Minden *pactálás* nélkül teljesítse kötelességét. Egy *cardinalis* kérdés merül föl. Elmehet egyháza *forum*a elé. A ki ezen állásponton áll, az *hypocrita*. *Recipiéndó* testvéreink tábora.

Apponyi Albert a két törvény *cardinalis* intézkedéseit is kénytelen belevinni a vitába. Nem fog *polemizálni* az előtte szó-lottakkal. Álláspontját *praecisírozni* akarja. A mint az *contempláka* van, keresztülvihetlennék tartja. *Praecise* meghatározott téren akar vitatkozni. Fogja tenni a legridegebb *objectivitással*. *Appreciálja* fejtegetésének további tárgyait. Nem tudta *ignorálni* azt, hogy... Hogy magát *trivialisan* fejezze ki. Most ezt *proponálja*, nem a *facultatív* polgári házasságot. Az *agitációnak* gyuanyagát *kiveszi*, *financiális* kérdéseket nem vet föl. A nemzethez kellene *appellálni*; s ezt *eventualitásnak* tartja. Rendőri oltalomra és *assistentiára* nem *appellál*. Hasonló *objectivitást* kér.

Minden egyéb forma *pactálás* a *reactióval*, a *klericalismussal*. Lelkesedéssel telt *dissertatio*. Mi nem tudományos *controversiákat* fogunk itten eldönteni. A *doctrinák* szempontjából ez a forma üdvözítő. Magyarország jelenlegi *concrét* viszonyai. A szabadság *aspirációtól* áthatott politika. Alkotásainknak semmi más *cinosurája* ne legyen. Megtalálják *ideáljaik* megvalósítását. A polgári kötetést megszilárdítja a vallás *sanctiója*. Ez nem megszakítás nélküli *traditio*. A kötési formáról való *controversia*. A kérdésnek *in merito* helyes megoldása. A javaslat intézkedései oda *culminálnak*. A *kabinetnek* *panaceája* a *parciális* anyakönyvvezetés behozatala volt. Különböző *categoryák* lettek felsorolva. Az *intelligentia* köréből vállalkozó egyének. *Dilettans* társaság. A *variansok* mindegyikén keresztül fognak menni. A *direct* költségeket sem bírjuk; de lesznek *indirect* költségek is. Az egyház eddigi *dotatiója*. *Exponált* vidékek. A történelmi *traditio*k által a magyar állami eszmével össze vannak növe. Az állami eszme elleni *agitatiót* vallásos *fanatismussal* tetézik. A megoldás, melyet a kormány *proponál*. Az *obligo* beváltása. A törvényben létezett *garantia* megszűnése. A katolikus egyházra *relative* kedvező helyzet. *Kritikus*-kérdés. Kiegyenlítő *momentum*. Ez a politikai *actio* legnagyobb hibája. *Exponált* európai helyzet. Egy egész *literatura* mutatja. Semmi sem képes *compromittálni*. Megtehetjük az állami *judicatura* létesítését. Az intézménynek szabályozását *involválja*. Az állam *suverenitását* a *judicatura* terén is megállapítja. A *confessionalis* házassági akadályokat *eliminálja*. Ha a *facultatív* polgári házasság *typusára* akarnánk átmenni, polgári *apparátussal* kellene rendelkezünk. A kérdés mai *stadiuma*. Nincs nagyobb *illusio* mint... A kormány politikájában nyilvánuló *radikalismus*. A jövő fejlődésnek nem *praejudikál*. Ez a forma a *legpraegnansabb* kifejezés. A nemzeti soli-

caritas biztosítva érzi magát minden *particularis velleitassal* szemben. Hozzá fűződik a nemzet *ethikai* élete. A nemzetet egy erkölcsi *krisis*nek nem kell kitenni. A magyarban a *supra naturalismus* iránt legkisebb az érzék. Állami *administratio*. Föl vannak véve az *ideális momentumok*. Egyéni *risico* árán kell teljesíteni.

Szilágyi Dezső két *maximát* fog követni. Kivánja az állami *soverenitas* megvalósítását. Ismeri [az Apponyi] *motivumait*. Föltételül a maga föntartását nem *proclamálta*.

A *pártorthodoxiának* szempontja döntsön. Önök vállalják el az *obligót*. Vajjon a *kriteriumnak* döntőnek kell-e lennie. Az egyént *emancipálja* az állami kényszer alól. A *paritáshoz* hasonló állást biztosít. Állami kényszert *statuál*. Az állami *jurisdictio* öre. *Absolute* el nem ismerhető. Ez a politika *intentiójában* van, az egyházi jogrend *inferioritásba* jut. Erkölcsileg *integer* házasságok. *Motiválása* erre a fölfogásra utal. A másik oldalon van a *repudeáltak* házassága. Az egyház által *repudeáltattak*. Erkölcsi *integritásról* is gondoskodik. *Civiliter* kötött házasság. Az egyedül *legitim* alak. Talán nem volt *intentiójában* az *indirect* kényszer. A második *kategoriába* tartozik a házasság. Ez nem *fantom*. *Analog* intézmény. *Impendimentum catholicismi*. *Inferiorisnak* nyilvánított házasságkötés. *Fatális* az az állapot, melybe a *civilis* házasság van juttatva. Nem egy oldalban *collisiót* idézne elő. Ebben a *functióban* a lelkeszek állami *functionáriusok*, a kormány *instructióinak* alá vannak vetve. A *clerus* egy része *vehemensen* tiltakozott. Egy *absolut* állam, hol a *josephinismus traditioi* meg vannak csontosodva. Egyik *conflictusból* behajózunk a másik *conflictusba*. Ugyanazon *actus* hozza létre a házasságot. Az egyház *foruma* ítél fölötte. A *paritas* nagy elve. Megigéri a *dispensatiók* megszerzését. Más *dilatatorius* ok az, hogy... Vannak dusan *dotált* egyházak. Minden egyház részesíttessék *dotatióban*. Az egyházi javak *secularizálttassanak*. A magyar nép nem *frivol*. Elveszteni összefüggését az erkölcsi *bázissal*. A nép életének aggályos *krisise* nem fog előállani. Minden *factor* oda fog hatni. Értéke van még a *floctans* tömegnél is. *Eclatans* a buzgóság jelentkezése. A *consideratio* elég volt arra, hogy... *Interconfessionalis* viszonyok álltak fönn. Egy *clericus reactio* fog megindulni. A végrehajtás *stadiumában* meg fognak hiusztatni. Ezen intézmények mellett lehet *harmonióban* élni.

Usáky Albin a *főmomentumról* akar nyilatkozni. Sürgette a *radicalis* megoldást.

A bejegyzések *positiv* törvény rendelkezéseinek felelnek meg.

A *concret* esetek egyformán lettek elintézve. Az ellenállás *stádiumain* át a támadásig fejlődött. Ne legyen közvetlen a *cooperatio*. Az izgalom *venientia*ig fejlődött. Az lett volna valódi *kulturka* m.p.f. Rendkívül *odiozus* lett volna. Ennek a *reformnak* természetes *corollariumja* a cikk megváltoztatása. A kormány ezt csak *taktikából* vette föl. Az ideiglenes rendezés éppen annyi *animozitással* járna. Ezek csak *appendixek!*

Látni való, hogy pusztá mesebeszéd az a szájról szájra járó panaszszó, hogy a latin nyelvi oktatás színvonala az utóbbi évtizedek alatt hazánkban nagyot csökkent. Kell e fényesebb cáfolata e balvéleménynek, mint a föntebb idézett ékesen szóló mutatóvány példák?

Egy társaságban szóba kerülván az idegen szavak pazar alkalmazásával üzött visszaélés, a jelenlevőknek majdnem mind-egyike megtette rá a maga észrevételét. Nem értem, mondá az egyik tüzeesebb vérű, hazafiaskodó tag, igazán nem értem, mi okra vezessem vissza íróink és szónokaink egy jó részének azt a kedvtelését, hogy annyira szemelgetik és vadásztatják az idegen s ezek közt néha épen a legkülönösebb latin szavakat; holott ezeknek a legtöbbször eredeti s egészen járatos kitételekkel rendelkeznek. Ezt én annál különösebbnek találok, jegyzé meg egy másik, mert a mint egypár szinte nevezetessé vált eset bizonyítja, egyik-másik hiresebb emberünk az ő latin idézetével elárulta, hogy nem egyenest a forrásból merített, hanem második, harmadik s talán épen már a tizedik kézből kapta balul értelmezett, de azért döntő nyomatéknak tekintett mondatát. „Est modus in rebus” többnyire abban az értelemben idézik, hogy „megvan annak a maga módja”, pedig Horatius egészen mást mond vele. Egy ízben valamelyik szónok, a ki tisztában volt vele, hogy mit mond, találon idézte a római tanács határozatát: „videant consules”; s utána vagy egy fél évig szinte mindennaposá vált e figyelmeztető szó, még oly esetekre is alkalmazva, a melyekkel a „consules” semmi vonatkozásban sem állhattak. Többet mondok, tevé hozzá egy harmadik. Én azt sejttem, s aligha e sejtelmem nem alapos, hogy egy része azoknak, a kik a latin szavakkal annyira szeretnek pompázni, nem is a latinból, hanem a német hirdlapokból bön-gészetik ebbeli latin ismereteiket. Így lettek latin szókká: *kultur* (kampf): *cultúr*(harc), *evident*: *evidens*, *prophylaktisch*: *profylaktikus*, *qualifizieren*: *qualifikál*, *praecisieren*:

praeciziroz, kulminieren: *culmindl*, dotieren: *dotál*, funkcion: *functio* sat. sat. Ha ennek beh bizonyítására valaki példát kívánna, azzal is szolgálok. Eddig az összes magyar irodalomban egészen szokatlan és ismeretlen volt pl. a *szandl* ige; de a német hirlapirodalom legújában fölkapta a *sanieren*, kissé titokzatosan hangzó szót, s nem sokára egyik előkelő képviselőnk ajkán is megjelent; s csakhamar egyik legkedveltebb szava lett a választékosságra törekvőbb képviselőházi szónokoknak.

Mindezekre nekem a következő észrevételeim vannak. Hát azért kinlódtunk, azért törtük-martuk mi magunkat nyolc éven keresztül a latin nyelvvel, hogy mikor alkalom adtán szavazatunknak nagyobb súlyt akarunk adni, nyomatékul még azt se legyen szabad mondanunk, hogy: „videant consuli?” Azt mondjátok, hogy minden kényszerítő szükség nélkül alkalmazzuk az idegen, nevezetesen a latin szókat, mert a legtöbbszörre vannak teljesen megfelelő, jó magyar kitételeink is. De hát a „meg kell lenni” minden tekintetben kifogástalan, jól érthető, eredeti kifejezés; hanem azért „más uram a még kő lennyi és más a muszáj”. Aztán a hivatott szónokoknak, ha igazi hatást akar kelteni, nem csak arra kell törekednie, hogy szavai érthetők, hanem hogy hangzatosak is legyenek. Az „előzmény” helyes és érthető magyar szó, de mennyivel szebb, hangzatosabb ennél az *antecedentia*! S a kinek a szép és zengzetes iránt nem tompult el még egészen a nyelvérzéke, bizonyára különbséget, még pedig tetemes különbséget talál hangzatoság tekintetében a következő szavak közt: „bizonyít” és *contestál*, „menteget” és *excusál*, „tekercs” és *rotulus*, „képmutató” és *hypocrita*, „sarkalatos” és *cardinalis*, „kiküszöböl” és *eliminál*, „heves” és *vehemens*, „gyűlöletes” és *odiosus*, „függelék” és *appendix* sat. sat. Vegyük hozzá még ehhez, hogy az idegen szóban mindig van valami titokzatos, rejtelmes erő, a mely megkap, hódít, elragad — különösen, a mi legtöbbször meg is történik, ha nem értjük. Mily hatást kelthettek például az igazságügyminiszter szavai, mikor e mondatot vágta az ellentábor szeme közé: „A vallásosságnak még a *flottáns* tömegnél is van értéke”, kivált, ha mások is úgy értették, mint mi: *flottás* tömeg, azt csak az tudhatja igazán, a ki jelen volt és saját szemével láthatta az arcokon mutatkozó megdöbbenést. Vagy mit gondolhatott bíró uram, a mikor szeme megakadt a titokszerű *geneticzus* szón; vagy akár a szedő is, a kinek utasításul volt adva, hogy a mi ujságunkban nem a *c*, hanem a *cz* az uralkodó betű? Hát a kedves és bájoló falusi hajadon, s talán

még a 'fölsőbb leányka' is, mikor a rejtelmes, leányszív dobbantó *cryptolovagok* szót pillantotta meg szerelmes szép szemével. Hiszem, hogy hosszan eltünődött, s el-elrévedezett magában, s talán titkon föl is sóhajtott: 'Én édes istenem, légy kegyes hozzám és adj nekem is egy *cryptolovagot*!'

Azért X cikkirónkkal én is azt mondom: ,hanc veniam petimus * damusque vicissim'. SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Hodály. Szinnyei József a Nyelvőr idei első füzetében (6. l.) tárgyalja a *hodály* szót, s arra az eredményre jut, hogy ez a szó a magyarban török eredetű, s hogy a magyarból került a horvát-szerb és az oláh nyelvbe.

Azonban több nyomós ok szól a szó vándorlásának ezen útja ellen. Miklosich török eredetűnek tartja a bolgár és a horv.-szerb *odaja* szavát = török *oda*; azt azonban nem magyarázza, hogyan került hozzá a *-ja* szóvég. Szinnyei főleg ezen ütközik meg, s azt tartja, hogy ez a *j* a magyar nyelvben járult az *oda* szóhoz s úgy lett belőle *odáj*, *hodáj*.

Mindkét magyarázat, mellyel e szóvégi *j*-nek a magyarban való hozzájárulását valószínűvé akarja tenni, nagyon is erőltetett. Maga se bízik abban a fölfogásban, hogy az *odá*-ból épügy lett *odáj*, mint a *szá*-ból *száj*, t. i. a 3. személyű alak hatása alatt; mert hisz ez a szó csak igen ritkán fordul elő személyragozva. Más magyarázatát adja tehát a *j*-nek. Tapasztaljuk ugyanis, hogy az *-áj*, *-éj* (*-ály*, *-ély*) végű szavak *j*-je a nép nyelvében más-salhangzós ragok előtt igen gyakran elvész, pl. *kiráj*: *kirá-t*, *kirá-tul*; *Miháj*: *Mihá-t*, *Mihá-nak* sat. Az *oda* szónak szabályos ragos alakjai *odát*, *odába* sat. Már most az imént említett analógiák szerint így történhetett a visszakövetkeztetés; valamint (pl.) *kirá-t*, *kirá-nak*, *kirá-tul*: *kiráj*, *király* = *odá-t*, *odá-nak*, *odá-tul*: **odáj*, *odály*'.

Ez a magyarázat eléggé tetszetős; azonban egy nagy nehézsége van. A szóvégző *j*, *ly* a magyar nyelvterületnek csak igen kis részén vesz el a más-salhangzón kezdődő ragok előtt, jóformán csak a nyugati nyelvjáróterületen és a középső palóc nyelvjáró-

* Nem maradt itt le a *petimus*-ról a *-que* szócska? Javító.

sokban; tehát ez az analogikus fejlődés csakis ezeken a vidékeken történhetett volna meg. Azonban ugyanezek a vidékek a ragtalan névszó végén álló *ly* (*j*)-t is elhagyják: *kirá*, *Mihá*, úgy hogy még itt sem lehetett az *oda*, *odá* szóból *odá*. Annál kevésbbé hihetjük a szóvégi *j*-nek ily módon való keletkezését olyan vidékeken, hol a *j* (*ly*) se a szó végén, se ragok előtt el nem marad; pedig a *hodály*-t ismerik ezeken a vidékeken is (Pest m., Arad, Szlavónia).

Igaz, hogy a déli szláv nyelvekben is kissé különös a *-ja* szóvég, mivel az *-a* végű török szavak rendszeren változatlanul jutottak ezekbe a nyelvekbe. Erre a szóra azonban hatással lehetett a sok *-ja*, különösen *-ija* végű idegen, nagyrészt török eredetű szó, s ezeknek a hatása alatt lehetett a török *odá*-ból a bolgárban és horvát-szerbben *odaja*; megjegyzendő még, hogy a lengyelben megmaradt *oda*.

A szó jelentése az egyes nyelvekben szintén azt bizonyítja, hogy a törökből egyenesen a szláv nyelvekbe került ez a szó, s onnan jutott a magyarba. Az oszmanliban az *oda* 'szobát' jelent; ugyanevvel a jelentéssel került át a horvát-szerb és a bolgár nyelvbe, míg a magyarba jutva jelentése jelentékenyen megváltozott. Legközelebb áll a horvát és a török nyelvben használt jelentéshez a szlavóniai nyelvjárás *hodáj* szava; itt ugyanis bármiféle nagy üres helyiséget jelent a házban; más vidékeken gazdasági épületet, vagy valami rossz épületet. S csakis ezen a jelentésváltozáson keresztül menve juthatott a *hodály* illetőleg előbb a *juhhodály* szó a 'juhakol' jelentéshez. Az oláh *odāje*, *hodāje* szintén 'szobát' jelent. Azt tehát semmi esetre se hihetjük, hogy a 'szobát' jelentő török *oda*-ból a magyarban 'juhakol' jelentésű *hodáj* lett, s ez átmenve az oláhba és a horvát-szerb nyelvbe, ismét visszajutott eredeti jelentéséhez.

E szó vándorlásának útja tehát a következő volt: tör. *oda* > horv.-szerb *odaja* > oláh *odāje*, *hodāje* és magy. *hodáj* (*hodály*).

BALASSA JÓZSEF.

Előte, előtó. Zolnai Gyula már teljesen földerítette s megmagyarázta a címbeli szóknak minden csínja-bínját (a Nyr. XV. kötetében s a Szómagyarázatok c. értékes füzetében, Bpest 1890. 8r. 42 lap). Mégis érdekes lesz egy régibb adatot idézni, melyre Beregszászi Nagy Pál Dissertációját olvasva bukkantam a 82. lapon (különben is sok becses anyag van ezekben a mi régibb nyelvészeinkben). Azért érdekes ez a hely, mert nem csak a Kassai

hegyaljai *előtő*-jét erősíti meg, hanem már az *előtévő*-ből való magyarázatot is megadja: *kártékony* noxius, vi vocis *damnum faciens*, compositum ex *kár* et *tékony*, hoc iterum ex *té* et formativo *kony*; *té* autem est pro *tő* contracto ex *tévő*, participo verbi *tesz* ,ponit', item ,facit'; sic contrahitur participium *tévő* etiam in *előtő* (pro *előtévő*) quo nomine vocatur obrudamentum illud ex luto, lapide aut lamina ferrea factum, quod hyeme orificio fornicum calefactorum adponi solet ad calorem conservandum'.

SIMONYI ZSIGMOND.

A ,felé' névutó irányhatározók mellett. A Magyar Határozók II. kötetében (124-6) tüzetesen tárgyaltam a *felé* névutónak azt a szerepét, melyben kész irányhatározókhöz járul. Ezek *felé* nélkül határozott irányt jelölnek s a hová kérdésre felelnek; ellenben, ha a névutó kíséri őket, csak tájékoztatók, tájékot jelzők s a merre kérdésre felelnek, pl. *be*: *be felé*, *haza*: *haza felé*.

A *felé* névutóval efféle szerkezetekben rendszerint azt akarjuk kifejezni, hogy a ki halad, nem ér el oda, a hova akar, vagy legalább, hogy még nem tudjuk, elér-e oda vagy nem. Pl. *kimentem*, azaz csakugyan kijutottam; ellenben *kifelé* mentem, de útamat állták. Világos, hogy ilyenkor mindig bevégeztelen, folyó cselekvésről van szó, s ez az oka, hogy Brassai ebben a *felé*-ben épen a tetteges folyamatban levő cselekvény' meghatározóját látta, mert szerinte az igekötőknek fő föladata az, hogy igék eleibe helyezve, jövendő formákat alkotnak. Minthogy azonban egyúttal valóságos határozók és szükség lehet rájuk a jövő időn kívül is, tehát pl. a jelen idő esetén, Brassai szerint ilyenkor kell melléjük a *felé* névutó: Minthogy *ki*, *be*, *fel*, *le* sat. valódi határozók, még pedig nélkülözhetlenek, nem lévén semmi más azon jelentési szavaink, szükségünk lehet rájuk a tetteges folyamatban lévő cselekvény meghatározására; mit mivelünk hát ilyenkor, hogy kifejezésünk se hártalan jelent, [a mi ,szokásosan történi' se tetteges jövőt ne jelentsen? E kérdésre, mely nyelvtanárainknak soha eszébe sem ötlött, megfelel a legtisztábban és leghatározottabban az élőbeszéd. Hátul teszi a határozó szócskát és ezt veti utána: *felé*. — A köd megy felfelé. A borász húzatja a borát lefelé. A tolvaj hág a kerten átfelé vagy kifelé. A farkas kullog az erdőbe befelé sat. A *felé* hozzátételét sokszor el lehet hagyni, némely vidéken ritkán is élnek vele; de a határozó hátul-téte szorosan és változatlanul kötelező. Ilyeket ugyan nem lehet tanulni a régi nyelvemlékekből'.

Ez utóbbira csak azt jegyzem meg, hogy *ide felé* már Calepinusban megvan, *feljebb felé* előkerül MA.-nél (Tan. 744) s más példákat Faludihól. Mikesből idéztem sat. A mi pedig Brassainak azt az állandó mondását illeti, hogy 'e kérdés nyelvatanárainknak soha eszébe sem ötlött', idézek Beregszászi Nagy Pál 1815-ben kiadott Dissertációjából egy érdekes helyet, mely olyannyira meg-eggyezik Brassai fölfogásával, hogy az ember első tekintetre azt hinné, innen tanulta Brassai a maga dolgát: 'Verba innumera composita cum particulis separabilibus: *be, el, meg, le, fel, ki, rá, hozzá, mellé, alá, által, túl, vissza, össze* etc. quae mirum in modum afficiunt ac variant verborum et significationes, et juxta eorundem genera inflexiones. Nam 1-o: Verbis in praesenti tempore existentibus futuri notionem inferunt, e. g. *megyck* eo: *elmegyek* abibo; *mondom dico: megmondom* dicam; *eszem* edo: *megeszem* decomedam; *adom* do: *megadom* solvam; *írom* scribo: *leírom* describam; *töröm* frango: *összetöröm* confringam; *öltözöm* induo: *felöltözöm* induam; *vetkezem* exuo: *levetkezem* exuam; *fizetem* solvo: *kifizetem* exolvam etc. Quare si verba haec et similia, ad praesens tempus designandum sint adhibenda, tum eis postpositio *felé* 'versus' addi solet addique debet, e. g. *fel felé* öltözik, vel: most öltözik fel felé, induit, vel: nunc induit se, id est, nunc est in actu vel actione induendi; *lefelé* vetkezik, vel: most vetkezik lefelé, exuit, vel: nunc se exuit, i. e. nunc est in actu vel actione exuendi; sic: *be felé* megyen; most rakja össze felé a szénát, az órát; az ellenség most dülja fel felé a várost etc.' (177. l.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Külföldi magyarok. Nem a Petőfiét gondolom. Azóta azok talán már itthon vannak, — gondolom, de nem tudom. Hanem azokat értem, a kik innen kitelepédtek messze földre, ott az idegenben gyökeret vernek, de mindenütt megőrzik hozzánk tartozásuk jellegét. Értem a *kocsit*, a *huszárt*, a *kalpagot*, a *csákót*, melyek az egész világon ismertekké tették magukat, igazi kozmopoliták lettek. Aztán a *sujtást*, mely Franciaországban telepedett le s ott vegyes házasságra lépven, *soutacher* nevű utóddal is eldicsekedhetik már. A *bekes*, a *honvéd* ismeretes nagy Németországban, szintűgy a *gulyás* is: Berlinben *gollasch*, Münchenben *golac* néven találkoztam vele; s ismerőseim erős meggyőződéssel akarták velem elhitetni, hogy elerőtlenedett voltában is nekem valóságos 'lanemannom'.

volna. Nem kevésbé ismeretes Németországban a *paprika* is, melynek ott ugyancsak fölvitte isten a dolgát: igazi patikában árulják. Ellenben a szegény *perkelt* tudtommal csak Bécsig ért, hol másod- és harmadrendű vendéglőkben szegényesen tengeti olcsó életét. A *pégyár* alkalmasint Kraxelhuber úr családi és társadalmi összeköttetései révén lépte át a Lajtát, mielőtt elosztrákosodott „pétýár” (írd és olvasd: *betyár*) volt a becsületes neve. Ugyancsak Ausztria földjében alusszák a föltámadásig örök álmukat a *kanászen* és *jogászen* indigenák, melyek az ötvenes években vándoroltak innen ki és valamikor a legnépszerűbb magyarok voltak Bécsnek városában.

Több külföldi magyarról nem tudtam 1892-ig, a midőn Grác környékén nyaraltam. Eggy ízben, átutazóban bementem a városba s lóvasuti kocsira ültem. Csak forintom volt, s midőn a kalauz visszaad, azt mondja: *tesik*. „Magyar maga?” kértem. „Vász mánensz?” válaszol ő. Ősgráci volt a sógor, s midőn a *tesik*-re figyelmeztettem, azt mondja németül: „Már mért volna ez magyar szó? Ha aprópénzt adok vissza, mindig azt mondom: *tesik*; hát hogy mondjam másként? megérte azt mindenki!”

Így ismerkedtem én meg harmadéve a legfiatalabb külföldi magyarral. Tán találkozott már vele a határszéli Stájerben más is, máshol is. Érdekes volna megtudni. BÁNÓCZI JÓZSEF.

Kész van. E kifejezés használatára s elterjedésére nézve a mult hó folyamában még a következő értesítéseket kaptuk.

Füredi Ignác. Engedje meg t. szerkesztő úr, hogy a házunk *kész van*-féle kitételhez én is hozzászóljak.

Mindenek előtt az első hozzászóló, Balog Péter ellenében állíthatom, hogy Alsó-Zemplénben a *kész van* kitétel Sátoralja-Ujhely, Sáros-Patak, Liszka, Bodrogkeresztúr és Tokaj vidékén soha se hallottam, noha ifjú koromat e vidéken töltöttem.

Ennek az egyazon vidéken való különböző beszédmódnak pedig véleményem szerint az a magyarázatja, hogy én az említett nyelvbeli megfigyelésemet még a negyvenes évek végén tettem, Balog úr ellenben csak mostanában hallhatta a *kész van* kitétel, most, midőn eggy-két hazatérő kiszolgált fővárosi cseléd elégséges arra, hogy eggy-eggy község, sőt egész környék nyelvét elnémetesítse. Mert tudnivaló, hogy a magyar főváros mindenha a germanizmusok tenyésztő melegágya volt és nagy részben még most is az.

Hogy a *kész van* szabálytalanság a német vagy a román nyelv behatásának róható-e föl, ki dönthetné el egész határozottsággal? Nem lehetetlen, hogy itt is oly kihagyásos szólásokkal van dolgunk, mint a milyen sok más van a magyarban, pl. 'Úri mód megél ő abból (e helyett: úri mód on). Bátyám n a g y beteg (e helyett: n a g y o n beteg). O k v e t e t l e n ott leszek (e helyett: o k v e t e t l e n ü l).

A mi a *kész van* szólásmódot illeti, utólag még azt az érdekes megfigyelést tettem, hogy egyazon személy is különféleképen használja; még pedig mindig helyesen, ha állítólag, ellenben helytelenül, ha tagadólag szól. Így pl. egy kecskeméti születésű fővárosi tanár egy bizonyos kéziratról így nyilatkozott előttem: 'Ő azt mondja, hogy k é s z e n v a n; de én tudom, hogy n i n c s k é s z'. Szakasztott ily módon írja Holló Lajos (félegyházi születés) a 'Magyarország' febr. 28-iki vezércikkében: 'Ma még n i n c s k é s z a belügyminiszter az ő koncepciójával'. Pár sorral alább pedig ezt írja: 'Ha k é s z e n l e s z . . .'. Ez egyoldalú ingadozásnak pedig valószínűleg az az oka, hogy az illetők a *nincs* szót *nem*-mel egyértékűnek veszik, holott a. m. *nem van*, úgy hogy a *nincs kész* előttük a. m. *nem kész*.

P a a l Gyula. 'A ház *kész van*'. Ezt a használatot a székely nép nem ismeri. Igazi székely szájából mindenütt csak így lehet hallani: 'A ház *kész en van*', vagy: 'A ház *kész*. *Kész en van*-e a ház?' vagy: '*Kész-é* a ház?'

Erről tesznek vallomást a tiszta Székelyföld különböző tájékaikról több más született székelytől nyert értesülesem is: Csík m e g y e: Szárhegy, Ditró, Madaras, Tusnád. H á r o m s z é k m.: Zágon, Uzon, Nyujtód, Oltszem, Nagy-Ajta. U d v a r h e l y m.: Zetelaka, Ülke, Farkaslaka, Oklánd, Küsmőd, Bágy, Dobó, Kadács. Etéd. M a r o s - T o r d a: Kőszvényes, Ehed, Backamadaras, Makfalva, Ákosfalva, Ernye.

Barbarics Róbert 'A ház *kész van*' nem ismeretlen előttem; de mindig nyelvérzékembe ütközött, akár ez: 'A támadás *merész van*'.

De álljon itt a pécsi főgimnázium két alsó osztályának tanuskodása. Az idézett német mondatot: 'Das haus ist fertig' ekképen fordították magyarra: 'A ház *kész van*' a következő helységekből való tanulók: Romonya, Egregy, Hidasd (baranyamegyei községek); Kalocsa, Duna-Pataj.

Egyébiránt már Tinódinál van ily föltűnő szerkezet: ,V a n n a k k é s z ö k másod derék ostromra' (Egervár viadala IV. 1396. sor). Thökölynek egyik levelében is olvasható: k é s z v a g y u n k (Századok XXI.290. Vö. PhilKözl. XII.282); de ez plur. majest. fölvételével tulajdonkép: k é s z v a g y o k lehet.

Maczki Valér. Én és tanártársaim úgy tudtuk, hogy e kifejezés: ,*Kész vagy-e* már? *Kész van-e* már? Még most se *kész*? tehát a kérdő mondatos alak igen is megvan a palóc nyelvjáráspanban; de a kijelentő alakot: ,A ház *kész van*!', nem ismertük.

Hanem a diákság másképp szavaztala. Nagy Emil büdsszentmihályi fiúnak föltettem a fordítandó mondatot: ,Das haus ist fertig', s ő habozás nélkül rámondta: ,A ház *kész van*'. Midőn erősen figyelmeztettem, nem tévesztette-e el, megütődve mondá: ,Kérem nálunk mindig így mondják'. Hasonlag erősítve erősítették ugyanezt: Zwolinszky József (Mád), Kun István (Jászladány), Enesi Kálmán (Tálya, Zemplén), Perlaki Elemér (Domoszló, Heves), Kovács István (Jász-Alsó-Sz.-György), Kovács Lajos (Eger), Katona Gyula (Dévaványa), Mlinkó János (Bessenyő, Heves), Sárffy Szilárd (Egyek, Hajdú m.), Hering József (Edelény, Borsod m.), Süle József (Szoboszló, Hajdú m.), Vedlik Andor (Tarna-Eörs), Kersch Ferenc (Nagy-Becserek), Barankovics István (Polgár, Szabolcs m.), Deli Ernő (Dédes, Borsod m.), Ágoston János (Tisza-Abád), Gergelyfy Dezső (Mária-Pócs, Szabolcs m.), Fenyvesi István (Fülek, Nógrád m.), Tumli István (Eger) és Pollner Zoltán (Négyes, Borsod m.).

Bánóczi József. Szarvas Gábor azt hiszi (Nyr. XXIII.91), hogy a *kész van* oláh szerkezet, a ,*casă e gata*' másolata; s az oláh hatást azzal magyarázza, hogy ,leginkább Erdélyben s az ország ama vidékein van használatban, a melyek az oláhsággal folytonos érintkezésben állanak'.

Ehhez, azt hiszem, szó fér. Cegléd és Jászberény, Debrecen és Esztergom elég messze esik az oláhságlakta vidéktől. Aztán mért nincs: ,A ház új *van*? De mért van: ,*Jobb* szeretem. *Véletlen* meglátta. *Kimondhatatlan* sok' sat. sat.

Szóval, én úgy vélem, hogy a szóban forgó használatban is a határozói rag kopásával van dolgunk: s e helyett: ,A ház *készen van*' mondja a nép rövidebben ezt: ,A ház *kész van*'. A határozói rag elhagyásának processzusa régi keletű az irodalomban. Hamarjában a következő példákat jegyeztem ki Kisfaludy Károly műveiből: Tégedet *kegyetlen*(ül) a világtól elszakaszt (Irene). Mond

türetlen(ül) Tihamér, Illyés *nyugtalan*(ul) szaladgál (Barátság és szerelem). Ha ezen nemes célt *csüggetlen*(ül) folytatod (uo.). Viszonzá Nelli *csíntalan*(ul) (uo.). *Hályogtalan*(ul) néz az életben (Áltudósok).

Bizonyos, hogy más írókból, valamint a nép nyelvéből is számos idevágó példát idézhetni. A bővebb kifejtést a nyelvészeknek engedem át, én a magam részéről megvagyok — kész vagyok.

Rupp Kornél. A *kész van*-féle használat Szombathelyen általános; valamint elég gyakran hallható ennek *kész csináltam* változata is.

Bódis Juszti. Azoknak egyike vagyok, a kik tanítói tisztükből folyólag nyelvünknek törzsökös használatát minden tanulójuktól megkivánják s tőlük telhetőleg előmozdítják. Lehet, hogy derék tanítóimtól örököltem ezt a hajlandóságomat, bátor a természetemben is benne kell lenni annak a készségnek, hogy a jobbat és észszerűbbet mindig szívesebben veszem a számra, mint a kényes és finom (?) izlés szülte melegházi virágszálakat. A nép fia vagyok a legegyszerűbb fajtaból s mondhatom, egyházi állásom se kerges vasvillával, hogy eredeti természetemből kivetközzem. És bizony ebből az álláspontomból nem engedek senki kedvéért se, olvassam bár egy Beöthy Zsoltnak szépséges nyilatkozatát, vagy akár Simonyinak békéltető szavait, vagy épen a nagy Gyulainak előkelő hangú méltatlankodásait. Már én a magam hatáskörében, t. i. az iskolában csak megmaradok egyszerű népies magyarnak s épen nem irigylem az úri magyaroktól azt a főnkölt és kényelmes álláspontot, mely bármily idegenszerű, de immár megszokott szólast kész az igazolt szavak és szerkezetek közé iktatni. Azért is a mely szóról vagy szólásról magamtól tudom, hogy nem magyaros, vagy a melyről valahonnan olvastam, hogy kerülnöm kell, azt készakarva kerülöm.

Elképzelheti tehát a t. szerkesztő úr, mennyire le voltam hangolva, mikor értesültem róla, hogy a *kész van* szólás még kérdés tárgya is lehet született, ép érzékű magyar ember előtt. Hogy is ne? Egész életem, fáradságom, tiltakozásom és javítgatásom füstbe megy, hacsak egy hajszálnyit is engedek amaz igazságból, hogy t. i. csak ez a kettő jó: „A ház *kész*, v. *készen van*”. Ezt hirdettem mindég s megkivántam tanulóimtól is, hogy alkalmazzák, midőn egyszer csak olvastam a Nyelvőrnek e dolog felől való kérdezősködését.

Szemlesütve s egész megadással mentem az iskolába s elő-

adtam hallgatóimnak, hogy most is határozottan merem allítani, hogy nincs igazuk azoknak, a kik a *kész van* szólást jönnek akarják föltüntetni s helyesnek bizonyítani. Mindazáltal ez egyszer, minthogy fontos az ügy, kérem szeretett tanítványaimat, tárják föl őszintén és nyíltan bensejüket e kérdés felől, hogy irhassak a Nyelvőr érdeklődő szerkesztőjének, a ki kész bennünket figyelmére méltatni, vajjon azok a vidékek, a hol ki-ki e világra jött, mikép éreznek ennek a csúf kitételnek: *kész van* a jogossága felől.

E biztatós fölszólításomra az egyetlen nyelvűek, a kiknek a nyelvét nem érintette soha is az idegen művelődés szele, egyhangon bizonyítják ellenem, hogy az ő vidékükön bizony egész közönséges a *kész van* szerkesztés. Kardos Celesztinus, hosszúpereztegi, Bajusz Detrik somlővásárhelyi és Szakács Béla veszprém környeki, Bálint Kalazancius Szolnok városának gyermeke, Söröss Pongrác, Horváth Cézár és Prickel Mariánus Komárom megye szülőttei, Szilágyi Oszkár Léván iskolázott fiatal ember, továbbá még Ecker Modesztus és Stengl Polikárpus Sárvárról és környékéről; egy öregebb rendtársam pedig, Zala megye Tilaj, Pakod, Zalabér, Csapó, Istvánd községeinek magában egyesítője, mondom, mindezek egész határozottsággal állították, hogy a *kész van* szerkezet náluk egész közönséges.

Hadd mondjam el még ezen idegenszerűség reám való hatásának történetét.

Mikor Keszthelyen jártam iskolába (a hetvenes évek végén), néhány izraelita fiú kezdte köztünk a *kész van* szólást ajkára venni. Föltűnt mindegyikünknek, s tanítóink se győztek tiltakozni az olyan beszéd ellen. Ekkor gyökeredett meg bennem az indulatosság ama szólás iránt, mert hisz tanítóim is szentesítették lelkem mozgalmait.

Ezekhez azonban meg kell jegyeznem, hogy a következő szerkezetnek mégis jóformán általános használatát is ki tudnám mondani egész Sümeg vidékén, sőt egyebütt is a Dunántúl: „Kész a csizmám? *nincs kész*“ (= nem kész). Pedig ez az utóbbi mondat alig vonható a „Vagyok olyan legény“-féle hangsúlyos mondasok tagadó osztályába! És ha nem vonható, akkor talán ez a fordulat is hatással lehetett a föntebbi idegenszerűség kifejlődterére. Én különben e helyett is így beszélek: „Nincs készen!“

A kérdésünkre vonatkozó tanúvallomásokból kiemelendők mint fontosabbak a következő mozzanatok.

a) Paal Gyula értesítése szerint a szóban levő szerkezet az egész székelységben ismeretlen. Ismeretlen még Négyesy, Ferenczi, Radó V. szerint Csongrád megyében; Halász szerint Veszprém, Bódiss szerint Zala, Szinnyei szerint Komárom megyében és a Csallóközben, Mikó szerint a palócságban, Füredi szerint A.-Zemplén megyében, s a ki a kérdést hozzánk intézte, Bodonyi Nándor néptanító állítása szerint Baranyában. Ezekhez számíthatom magamat én is, a ki Baján nevelkedtem, hosszabb ideig tartózkodtam Győr-Szt-Mártonban, Pécsett, Egerben s Szabolcs megyében, s a ki ez előtt húsz évvel nyelvjárások tanulmányozása céljából beutaztam Vas, Zala, Somogy és Baranya megyéket, de a kérdésbeli használatnak, pedig szokatlanságával okvetetlen föl kellett volna tűnnie, sehol és soha se hírét se hamvát nem hallottam.

b) Simonyi, Barbarics, Maczki Valér és társai a maguk részéről idegenszerűségnek és nyelvérzékbe ütközőnek tartják; de tanítványaiktól úgy értesültek, hogy az országnak számos még pedig törzsökös magyar vidékén használják.

c) Különösen fontos s a kérdés tisztázására nézve döntő erejű amaz egymással szemben álló tanúvallomás, a melyet egy részről Füredi, Szinnyei, Bodonyi, más részről Balog, a bencés növendékpapok és Barbarics tanítványai tettek. Ezekhez járul még Bódissnak nem kevésbé fontos értesítése, hogy Keszthelyen először is a zsidó tanulók kezdték terjeszteni a *kész van* kitévelt.

Ha ehhez még hozzávesszük, hogy alig vettük hírét a *fertig machen* = *kész csinálni* kakuktojásból költ fiamadárnak, s a mint az első, nagyon is gyér és szórványos értesítésekből bizonyossá lettünk, már is több helyen lerakta tojásait, a melyek gyorsan kikelve, csakhamar szárnyra kaptak s immár egyik helyről a másikra röpködnek: nincs mit csodálkoznunk rajta s könnyen megfejthető lesz előttünk az az első tekintetre szinte érthetetlennek látszó jelenség, miként terjedhetett el s verhetett oly mély gyökeret mindenfelé az az idegenből ideszármazott növény, a *kész van*, a melynek hazánk legtöbb vidékén még vagy két évtized előtt is alig volt nyoma fölfödözhető.

Mindebből pedig az következik, a mit már utolsó füzetünkben is következtettünk, hogy e használatnak, a mely az idősbek előtt legalább a Királyhágón inneni vidékek legnagyobb részében még egészen szokatlan, az ifjabb nemzedék közül különösen azok a terjesztői és meghonosítói, a kik nem magyar születésűek, hanem nyelvünket csak később s többen csak az iskola falai közt tanulták meg.

A mit az oláh hatásról mondtunk, azt most is fönn kell tartanunk, azzal a módosítással, hogy az csak Erdélyre s a vele határos részekre szorítkozik: az ország többi vidékein való elterjedését a német nyelv hatásának kell tulajdonítanunk. Hogy terjedését a szabályos *készen van* is elősegíthette, a mint ezt Füredi és Bánóczi is gondolják, azt mi is valószínűnek tartjuk; de példákat, a melyekkel mint hasonlókkel keletkezését igazolni akarják, megállónak nem fogadhatjuk el; nem fogadhatjuk el különösen az *okvetellen* ott leszék'-féleket, mert ezek eredetileg határozók voltak s csak később váltak mellénevekké.

Hogy e használat keletkezéére nézve minden kétségünk eloszoljon, még két kérdés tisztázására van szükségünk, a melyekre nézve reméljük, hogy ügyfeleinktől és gyűjtőinktől a kívánt fölvilágosítást megkapjuk.

Első kérdés. Minő állású és foglalkozású ember az, a kinek ajkáról a tanulók a *kész van* szerkezetet ellesték: úri osztálybeli, iparos, cselédféle vagy földműves-e; aztán hogy férfi-e vagy nő, s hogy korosabb-e s írástudatlan, vagy fiatalabb és iskolázott?

Második kérdés. Vajjon azok, a kik saját vidékükön való használatáról tanúskodnak, valóban többeknek hiteles tolmácsai-e, vagy talán a mit az iskola falai közt észrevétlenül föl-szedegettek nyelvérzékükbe, nem csupán rá fogják-e helységük vagy vidékük összes lakosságára?

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédek.

— No Imre most már lehet szántani; úgy látom, az éjjel jó eső esett.

— Esett bizony, teke¹ntetés urám, még pedig három csátábá.

— Ejnye, Imre, de szépen kifestették a templomjokat.

— Biz áborzaszt^aó szép.

— Hát aztán megjött-ē már az új papjok?

— E¹pen mos hornyáskodik (hurcolkodik).

— Nagyon megjártá á mináp á Hánzimonye¹k (Heinsselman) kocsisá.

— Hogy-hogy?

— Hát úgy, hogy az öreg még a fíjatal nácsságos ásszont kellett neki vinni á kiálláshoz; osztán mikor á horkái párt-

hoz értek, az éggyik l^o, a szürke, m^ebbáklott; hiába ütötté-
verté, nem ákárt megindulni. S mikor osztán nagy küszködés
után beértek Horkára, a vonát éppen akkor ment el a zorrok előtt.
(Gömör m. Lice). GRESITS MIKSA.

N é p a d o m á k.

Az éccéri paraszt kövér ludakat vitt l^e Pestre elannyi. Jó
vásárt csinát; nos mikor megéhezétt, hát bemént éggy traktirba
ebidőnyi. Odagyütt hozzá a kernyel; nos aszongya mit hozzon
énnyi. Hát csak hozzon valamit, a mi kisen van, aszongya a
paraszt. Ammég látta, hogy szeginy embér, hát hozott neki gom-
bócat. Nagyot nízétt a paraszt, hogy hát a pizii s^e éhetyik valami
urassat; de má csak megétté, mer szigyellétté vóna visszaküdenyi.
Haném osztén látta, hogy éggy úrnak csibepécsényét vittek, mer
aszonta, hogy repetér. Néki is gusztussa gyütt a csibepécsényére,
hogy ő is aszonta, hogy repetér. De ő néki mégin csak gombócat
hosztak. Még azt is megétté; de má akkor mirges vót. Azt tutta,
hogy tán csak tivedisbü hoszták néki a gombócat, hát még jobban
kajátott, hogy repetér. De bizon harmaccor is gombócat hozott
néki a kernyel. Azt má nem bírta megénnyi, mer a másik két
porció is nagyon nyomta az ódalát, hát berakta a tarisznyájába;
nos avvá gyütt haza.

Az egisz uton boszonkodott, hogy gombócává köllött néki
jólaknyi. Mikor má az uccájukba írt, hát szalad elibe a kis fia;
nos má messzirü kajáttya, hogy aszongya, siessik k^e idés apám,
főzött anya gombócat.

(Szórol szóra egy földműves előadása után írtam le.)

(Esztergom m.)

SZÖLGYÉNY FERENC.

Tréfás versikék.

I.

E^oment a tyúk vándollanyi,
Nem mént többé haza tojni;
Maj hazagyün süve-f^ove,
Nem ú többet az ül^ore.

II.

E^oveszött a babos ludam,
Jobban bánom, mint a zuram;
Mer a ludam ja^o toj^o v^ot,
De jaz uram r^eszégés v^ot.

III.

A minap hajnába
Méntem a tamlomba
Asz szén r^orátéra.
Lâmpâs nekü méntem,
Helyem tévesztettem,
Ész szúz mellé útem.
Mél látott a püspök,
Bézzég v^ot osz früstök,
Izzadott a züstök.

IV.

Éccér éggy id^obe
Sziráki erd^obe
Usszevesztek a vadak;
Ára mént a sz^omapap,
Kihúsztá ja sz^oma-kargyát,
Lévákta ja szúnyog nyakát.
Szégén szúnyog, de kâr v^ot,
Katyi kérészt apja va^ot.

(Parád.)

ISTVÁNFFY GYULA.

Tájszók.

Kiskunszágiaiak.

- h a j a b é z : kerinbógáz, kerin-
gél. (Gyermekjáték. Két gyer-
mek keresztben átmarkolja
egymás kezit s úgy kerin-
gélnek egymás körül az el-
szédülésig.)
- h á m f á z i k , h á m f á z o l ó d i k :
hímez-hámoz. „A lopók hám-
fazolódtak eleinte, hanem aszt
attam nekik éggy taslit’.
- h e d e r ő g , h e d e r g e t : fin-
coltat, riszál, himbál, hajlít.
„A birka, mikő jó kedvihe van,
főlugrik; fő-főszökik a levegőbe
s nagy hirtelen möhhedergeti
éggy-nihánszor a dörékát. Ni,
csak az a pötyke menyöcske
hogy hedergeti, riszálja a farát,
mikő mén’.
- h e p p ő g : liheg. „Mit heppöksz
mind a hízott kácsa? Nincs
most pokol meleg. Mit lehögsz!’
- h e t e l l ő : hétszám. „Hetelőre
möntünk: egy heti fuvaro-
zást végeztünk’.
- h e t r e f ű l e s : herde-berde,
hellengős, hajkora, hepre-csóré,
szeles bolond; netrefüles.
- h i n n y o g : vinyog, nevetgél.
„Né hinnyogtassátok itt az
ablakom alatt ezöket a lányo-
kat! Ej-ha! de hinnyognak
azok a szógálók ott a kúton!’
- h ó g a t : „noszogat’-nak az ellen-
kezője; megállítani törekszik.
- b e h u m o r o d i k : behunyorodik
a virág középe, a szirma.
- j u s z é l : félre eső hely. „Né
vigyük az uccán végig eszt a
kapát: vágjunk át csak itt a
juszélön. Ott laknak a juszé-
lön. No, kiültek kétek a ju-
szélre? Csak úgy juszélre töt-
tem eszt a kas méhöt; még
sē vitte el sēnki’.
- k a j a b á l , k a j d á s z : kiabál.
k a j k ő , k a j n e s z e s : eszte-
lenkedő, kajkő; bolondos-
kodó, a ki bolondokat beszél.
csak hogy nevensenek rajta.
„Né bomojji már, tē kajneszes!’
- k a l ó t y a : eszelős, kala-kótya.
k ó t y a . „Kótyára vágja a fát’ :
apróra.
- k ó t y a l a g o s , k ó t y a g o s :
kevés eszű, híg velejű.
- k ó t y á s z : haszontalanul eltölti,
„ékótyássza az üdöt’.
- k ó t y a v e t y é l : elfecsérel.
Ékótyavetyélte, a mije volt’.
- k u k a : 1) sike-bóka, siketnéma ;
2) dohánygamó, a mivel a do-
hánypörét fölakasztják. (Szat-
márban k á k ő : ölfá közé ra-
kott gamós fa).
- k u k o r a s z a r v u , t u k o r a .
t u k o r o d o t t s z a r v u : pereg-
szarvu, kis csutkó szarvu.
- k u r c i n a : pörc, töpörtyű.
- k u r t a g u l y á s : 50—60 darab-
nak a pásztora.
- k u r t a m a r h a : 50—60 darab
marha csak.
- k u t a k : törpe, kis „csutak’ (kis
csutak) kis csutak ember.
- k ű l ű : máktörő, köleshámozó.
Régi, őrléshez való házi esz-
köz, lóginya-szerű (libikóka)
gépezettel. A nagy, nehéz ge-
renda bunkós végivel töret-
ték a mákot, meg a darának
való árpát; a kölest is le-
hajalták vele. A törő gerenda
derekán tengely volt. Annál
fogva járt le s föl.
- k ű l ű f e j ű : 1) nagy fejű; 2) vas-
tag fejű, nehéz fejű.
- l a m : lomb. „Ugy csüng az
alma a fáján mind a lam’.
- l a m h a : lomha.

- l a m o s : lompos.
 l a n y h a : eső. Valami lanyha
 löhetött a városban : mind tele
 szaladt a böge!'
 l a p p o g v a m é n . Kérdésemre,
 hogy kire mondják ezt, így
 feleltek : „A kinek mán is tér-
 dig földbe jár a lába : pedig
 még innen van az ötvenön”.
 l a z s n a k o s : csatakos, csaj-
 (Halas.) KOMJÁTHY SÁNDOR.

L o z s á d i a k .

- m a n d : nevez. „Úgy mangyák
 P i n c é k !'
 m é g c s ó k a l ó d i k : egymást
 csókolják.
 m é g g e b c e r é d i k : megme-
 revül hidegtől, kissé megfagy.
 „A sár meggcebcserédett”.
 m é g k c e r m é d z i k p l . a sár,
 mikor fagyni kezd; de csak
 a színe van megfagyva.
 m é g n e h e z t e l : megterhel.
 „Nagyan még vagyunk nehez-
 telve adókkal”.
 m é g s z é m é l : megnéz. „Haza
 vizük s att a lámpánál jól
 megszémélük”.
 m e l y í k (melyék) : a meghéhe-
 lezt kender legszálasabb ré-
 sze, melyből a p á c é s s z ö s z
 már ki vannak választva.
 m i c s a : milyen. „Micsa nagy!”
 m í z e s : édes. „Mizes alma”.
 m u l a t : tölt, elvégez. „Már el-
 mulatatt tizénháram ívet”.
 m u s z k a : durva természetű
 emberről mondják.
 n e m z e t : nemzetség. „A Feketé
 nemzet, Bockoos nemzet” sat.
 a r s z á g a l : utazik. „Nem úta-
 zik, nem árszágal sénkivel”.
 p á c : a kender kevésbbé szálas
 része, finomabb a szösznél.
 p a d : padlás.
 v á s z m a : harminc szál fonal
 a matólán.
 p é l d a : rút. „Jaj be példa vagy!”
 p é n z s i : beszédes, szájas. „Pén-
 zsi vót mind éggy fejírnip”.
 p i p a s z é r : pipaszár.
 p l o p : jegenyefa (oláh szó).
 p o p l i k , p a p i k : dült kocka-
 fából csinált játékszer; bottal
 messze elütik.
 p o p l i k o z á s : egy játéknem.
 p r é d a : zsákmány.
 p u j k u c a : jérce.
 r a g a d a m á n y : toldalék, ra-
 gaszték pl. épülethez.
 r á m a z d í t : rátelekkönyvez.
 „Rámazdítottatta a feleségire a
 a birtakat”.
 r e n d v é s t . „Jó rendvést elvi-
 gezte”: nagyobb részt elvé-
 gezte.
 s a r ó f : csavar.
 s i v á n k a d i k : sirdogál.
 s z é k t e t ő : tánc.
 s z l a n i n a : szalonna. „Vágam,
 vágam a búzádat, tarka szla-
 ninádat”.
 s z ö s z : csepű.
 s z ü l i k : születik. „Minden em-
 bér szülik valamire. Szült gaz-
 embér”.
 s z ű s z é k : szövőszék.
 s z ű s z m é l ő d i k : észre tér,
 kitalál. „Csak kisére szöszmél-
 lődtek föl, hogy biz a hal lehet
 az aka”.
 t a g a d u s : unitárius vallású.

termeszt: teremt. „A baglyat is az isten természetűtte“.

tingló: tiló.

tusakodik: fölötte szorgalmaskodik. „Né tusakagy úgy, mêt úcsem lész milliomos“.

tüss: tövis; tüssel: tövisel (elkerít).

üdvözülten: nagy örömmel, nagyon. „Üdvözültenn várták az aranyhajjut“.

vaj: vagy. „Te is att ôtal. Vaj att bizan te!“

vélékődik: veszekedik, vitatkozik. „A falu házánál úgy vélekődnek vala, hagy“.

venyű: vad venyige (clematis vitalba).

viszany. „Az itt való viszanyak rasszak“. (A műveltebektől tanulták el a hulla „holttest“ szóval együtt.

zéngetik: hírlik: „Zéngetik, hagy hamar választás lész“.

zsitár: határpásztor.

KOLUMBÁN SAMU.

Palócevidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

csâbit: tébolyít, örjít. „Csâbítja még a zisten, ämmê évÛtte ä szânkbü valót“. (n.)

csâbú: tébolyodik, örül. „Igâz nê. hällották mâ. hogy ä Bâbosêk fajok mëcsâbü? — Sokât itt, äszongyák ättü lét nekü“. (n.)

csâdâr: kerget, úz. „Hogy ä nyilâ üsse még ä dolgod, mâ mëmmêg szêcsâdârtâd ä ludâm!“

csâdârâsz, csâtârâsz: hadonâzik. „Mit csâtârâszol ävvâl ä botvâl; hâ mëgütöd ä kutyâmât, eltöröm ä bokâdot“.

csâdârint, csâdârit: kerít, kanyarít. „Ollyât csâdârintott ä nyâkâ közibe, hogy ärrü kódü hõltig“.

csâhos, csâlyhos: harmatos, vizes. „Nê járj most ä szõllõ köszt, csâlyhos lëssz mind ä gâtyâd, nâgy essõ võt ä zëccâkâ!“

csâlyhoz: bevizez, harmatoz. „Hol csâlyhosztâd úgy õsszõ mëgâd, te äkâsztâni-vâlõ? — Hât csânât võtâm szënyyi lâ!“ (n.)

csâjkâ: fërde, görbe (?). „Mâ mëgëst végig öntõtted mëgâd ävvâl ä lëvel, te csâjkâ szâjú!“

csâküz: kótyavetyél. veszteget. „Mindëñ gombom êcsâklisztâd mâ; hât mâ most mit várják ä zingëdre?“

csâkó: szemtelen. „Eriggy innen te csâkó; mindëg hârâgitod äz ënyim änyâmât!“ (n.)

csâl: esel. „Csällâl êt (êlt), úf foktâ meg“.

csâlë: indulj! tån mehetnénk (?). „No, csâlë, nê ülyünk itt hijâbâ“. (g.)

csâmcsoz: mohón, szájesztogatva eszik. „Hâlgâs csâk mëg, csâmcsoznâk-ë mëg ä sörêk“ (malacok).

csâmpi, csâmpulykâ: hibás lábú. „It jârt ä csâmpulykâ, te; äszontâ, hoty tē verted mëg õt!“

csânâ (n.), csânâl (g.): csâlân. „Mi bâjot tē? — Mëcs-csipott ä csânâ. — Hâsz nem mëmmontâm, hogy nê mënyy ä csânâlõszbâ?“

MIKÓ PÁL.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-uca
16. sz.

XXIII. kötet.

1894. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Athual, fiál.

E sajátos alkotású két szó másodika a Müncheneri codexben (mindössze két helyütt) „filiolus, söhnchen, kind“, Nyírkállainál pedig „privignus, stiefsohn“ jelentésben fordul elő (vö. NySzótár 1.846); az utóbbi jelentésben előkerült újabban a Besztercei és a Schlägli szójegyzékből is. Az *athual* „vitricus, mostoha apa“ szó csak e két szójegyzékből ismeretes.

Budenz, a ki a *fiál* szót (*fiálim* alakban) csak a Müncheneri codexből (tehát „filiolus“ jelentésben) ismerte, régebben úgy magyarázta, hogy a *fiálim*-beli *-li* többesszám-képző, a mely az ugor *-d* képzőből fejlődött: **fiáloom* > *fiálim* > *fiájim* > *fiáim*; s ebben a *fiálim* alakban támogatóját látta annak a föltevésének, hogy a mai *lovaim*-féle alak is korábbi **lovalim*-ből, ez meg korábbi **lovalom*-ból lett. Később erről a magyarázatról (a melynek egyebek között az volt a gyöngéje, hogy a *fiálim*-beli második *i*-t magyarázatlanul hagyta) lemondott Budenz; legalább az Ugor Alaktannak halála után megjelent vázlatos részében nem találok nyomát.

A Besztercei Szószedet (! helyesebben Szójegyzék) kiadója a *fiál* szóhoz ezt a megjegyzést csatolta: „vajjon nem *álfiú*, megfordítva *fiál* alakban?“ — úgy szintén az *athual*-hoz: „itt is tán az *álatya* van *atyaál*-lá megfordítva“ (10. l.). Erre a délibábos magyarázatra helyesen jegyezte meg Simonyi a B. szójegyzék ismertetésében, hogy „e szerint mindegy volna magyarul *álhaj* és *hajál*, *álkulcs* és *kulcsál*, *tolvajkulcs* és *kulcsoltvaj*, *vendégoldal* és *oldalvendég* sat. sat.“ (NyK. XXIII.231).

A Besztercei szójegyzéknek másik ismertetője, Melich János az *athual* és *fiál* szavak végső *-l*-jében kicsinyítő képzőt lát s ilyenek a rokon nyelvek egyikében-másikában való megvoltára hivatkozik (Nyr. XXII.174). E szerint az *athual*, *fiál* tulajdonképen „atyácska, fiúcska“ volna, s aztán mint diminutivum comparationis „mostoha atya, mostoha fiú“. Ezzel a magyarázattal már szóba

lehet állani; sőt bátran el is lehetne fogadni, ha nem volna egy kis bökkenője. Az t. i., hogy Melich a *fiál* párjául az *atyal* szót magyarázza, megfélekedzvéen arról, hogy ez a szónak nem a nyelvemlékbeli alakja, hanem csak a kiadó (Finály) véleménye szerinti olvasása; a szójegyzék eredetijében *athual* áll, s ezt Finály, miért, miért nem, *athval*-nak írta át s aztán *athyal*-ra kiigazítva *atyal*-nak olvasta. A Schlägli szójegyzékben szintén világosan *athual* olvasható; s ezen második tanú vallomása után nem lehet többé az *athual* szót *athyal* helyetti tollhibának tekinteni, hanem azt az *u*-t helyesnek kell elfogadnunk, s a szót nem *atyal*-nak, hanem vagy *atyal*-nak kell olvasnunk (a hogy Szamota olvassa is), vagy pedig *atyvál*-nak. (Azon nyelvemlékekben ugyanis, a melyekben ez és a *fiál* szó előfordul, az *a* betű mind az *a*, mind az *á* hangot jelöli). Ezzel megdől a Melich magyarázata, s más után kell látnunk; ezt pedig a rokon nyelvekben kapjuk meg.

Az ugor nyelvek a „mostoha-ságot” részint képzéssel, részint összetétellel fejezik ki. Képzéssel: pl. a finn *isintimä*, vót *izintimä*, karj. *izintimä*, vepsz *išindam*, észt *izak*, vog. *jä'nt*: mostoha atya; finn *emintimä*, vót *emintimä*, karj. *emintimä*, vepsz *emindam*, észt *emak*: mostoha anya; finn *pojintima*, vót *pojintima*, karj. *pojintima*, vepsz *poigindam*, észt *pojand*, vog. *püvtet*, *pütet*: mostoha fiú; finn *tytintimä*, vepsz *tütrindam*, észt *tütrind*, vog. *ätet*: mostoha leány; sat. Összetétellel: pl. zürj. *itš-ai*, *šor-ai*, votj. *šur-ai*: mostoha atya; zürj. *itš-ei*, *šor-mam*: mostoha anya, *šor-zon*: mostoha fiú, *šor-nll*: mostoha leány; sat. Az összetételes kifejezések között találunk néhány nyelvben olyanokat is, a melyek minket itt közelebbről érdekelnek. Ilyenek: a finn *isä-puoli* és *äiti-puoli*, a lapp *ačče-pele*, *ačče-bälle* és *edne-pele*, *ädne-bälle*: mostoha atya, mostoha anya (tkp. atya-fél, anya-fél); cser. *ača-vel*: mostoha atya (tkp. szintén: atya-fél).

Ilyen összetételnek tartom én a mi *atyal* (*atyvál*) szavunkat is. Előtagja az *atya* szónak az a kicsinyítő képző nélküli *aty* alakja, a mely az *aty-ja*, *aty-jok* személyragos alakokban máig is megvan őrizve; utótagja pedig az a „fél (halb, seite)” jelentésű szó, a mely az egész ugarságban megvan, még pedig részint magas-, részint mélyhangú alakban: finn *puole*, vog. *päl*, *pal*, *poal*, votj. *pal*, zürj. *pöl*, lp. *pele*, *bülle*, mord. *pälü*, *pele*, *pel*, cser. *pēle*, *pele*, *pel*, *vel*, magy. *fél* sat. Mind ezek régibb (ugor alapnyelvi) **paala*, *paala* illetőleg **peele*, *pele* alakból fejlődtek, s e szerint a magy. *aty-val* (*aty-rál*)-nak is **aty-pal* v. **aty-päl* lehetett a megelőzője.

Ez a **pal*, *pül* tehát a *fél* (*fél*) szónak a mélyhangú párja; s hogy benne a *p* nem *f*-re változott, mint a szókezdő eredeti *p* majdnem kivétel nélkül, annak az az oka, hogy. itt (az összetételben) a *p* nem szókezdő hang volt, azért nem is esett annak az általános ($p > f$) hangváltoztató áramlatnak az útjába. Természetesebbnek találunk ugyan, ha a zöngétlen *ty* után a *p* a megfelelő zöngétlen fűvő hangra vagyis *f*-re (és nem a zöngés *v*-re) változott volna (**atyfal*, *atyfál*); de hasonló hangtani helyzetben a $p > v$ hangváltozás sem egészen példátlan. Ott van pl. a Schlägli szójegyzékbeli *eszper* (olv. észpër v. észpër), a melyből a későbbi *észvër*, *öszvër* lett (ámbar itt a népetimológia is közrejátszhatott); vagy ott van a tízesek *-van*, *-ven* képzője, a melynek *v*-je a legközelebbi rokon nyelvek bizonyossága szerint szintén megelőző *p*-ből fejlődött (vö. zürj. *-mîn*, pl. *nela-mîn* 40, *viti-mîn* 50, *kvajti-mîn* 60-nak megfelelően vog. *nüli-men*, de: *üt-pen*, *zot-pen*; e szerint valószínű, hogy a magyar *öt-ven*, *hat-ven* megelőzője is **öt-pen*, *hat-pen* [nem **öt-men*, *hat-men*] volt, vagyis a *t* utáni $m > p$ hangváltozás még a vogul-magyar nyelvközösség vagy határosság korában ment végbe, s azután a magyar nyelv külön életében történt meg a $p > v$ hangváltozás).

Az elmondottakkal, azt hiszem, elég valószínűvé tettem azt, hogy a régi magyar *atyval* (*atyvál*) szó olyan összetétel, mint a finn *isü-puoli*, lp. *ačče-pele*, *ačče-bülle*, cser. *ača-vel* 'mostoha atya' (tkp. atya-fél).

Már most lássuk a *fial*-t. Mindenekelőtt megjegyzem, hogy ezt is olvashatjuk *fial*-nak is, meg *fiál*-nak is; lehetséges, hogy régebben *fiál* volt, s később *fial*-lá rövidült (vö. *fonál* > *fonal* sat.). A fönnebb elmondottak szerint a 'mostoha fiú' jelentésű *fial* (*fiál*) is, 'fiú-fél' értelmű összetétel, a milyen pl. a finn *poika-puoli* s a cser. *erge-vel*: mostoha fiú (tkp. fiú-fél). Tehát a *fial* (*fiál*) korábbi teljesebb alakja **fi-val* (*fi-vál*) volt; a nyelvemlékekben megőrzött alak a *v* kiesésével állott elő (vö. *halálával*: *haláláal* HB.: *bival*: *bial*, *sivan-*: *sian-*; *rivan-*: *rian-* sat. sat.).

Már most még csak az a kérdés: miképen vehette föl a 'mostoha fiú' jelentésű *fial* a 'filiolus, söhnen' jelentést. Megfordítva könnyen érthető volna a jelentésfejlődés, mert a kicsinyítő szó gyakran fölveszi azt a jelentést, hogy 'olyanféle vmi, mint a mit az alapszó kifejez' (diminutivum comparationis). Épen idevágó példa a már fönnebb is idézett észt *izak*, *emak*: mostoha atya, mostoha anya (tkp. atyácska, anyácska). De azt már bajos meg-

érteni, hogy a „mostoha fiú”-ból hogy válhatott „fiacská”. Azt hiszem, nem is vált; hanem ennek a különösségnek abban a különösnek látszó, de azért mégsem képtelen föltevésben találok a magyarázatát, hogy itt két egészen különböző eredetű *fiál* szó esett egybe. Az egyik a „mostoha fiút” jelentő eredeti *fiál*; a másik pedig, a mely „filiolus” jelentésű, nemcsak hogy ezt jelenti, hanem egyenes utódja is a latin *filiolus* szónak. Ennek t. i. az olasz köznyelvben *figliuolo* a megfelelője; a velencei nyelvjárásban pedig, a melyből tudvalevőleg olasz jövevényszavaink jó része került, ennek a szónak *fiol* az alakja. Ebből az olasz *fiol*-ból könnyen válhatott a magyarban *fiál*.

SZINNYEI JÓZSEF.

Dörököl.

A *dörököl* igét nézegetve a NySzótárban szemembe tűnt a *dörököl*, s kíváncsi voltam az eredetére. Hogy kielégítem kíváncsiságomat, valamennyi kezem közt levő tanácsadóhoz fordultam fölvilágosításért. A NySzótárban ezt találtam: *dörököl*: [mussitando inserto; brummend hineinpropfen?] A miséző papok a kőseggnek szájokban *döröklik* a kenyeret (VárM: Szöv. 47).

Megvallom, ez az egy adat a szerkesztők kérdőjével, a mely a jelentésre vonatkozik, azt a gyanút ébresztette bennem, hogy sajtóhibával van dolgom s a *dörököl* nem egyéb, mint a *dörökölni*. Utána néztem a népnyelvének. A régi Tsz.-ban ez áll: *dörökölni*: fával v. *dörökölő* pálczával belegyűrt a lisztet a zsákba. Székely szó’. Krizánál meg a szótári részben ez áll: *dörököl*: döböcsköl, meggyúr. Elveszett a mónárok *dörökölő* pálczája: lágyan töltik a zsákot’. S végül belenéztem a legilletékebb helyre, a Szinnyi szerkesztette új Tszótárba; a többi közt ezt találtam: *dörököl*: tömköd, gyömöszöl (lisztet a zsákba, túrót a dézsába) Székelyföld Tsz.; Kriza; Udvarhely m. Nyr. VIII.472; Háromszék Vadr.:

Ezen adatok teljesen meggyőztek arról, hogy a NySzótárban sajtóhibáról szó se lehet; s kezdtem utána nézni, vajjon honnan kerülhetett ez a szó. Az az egy tény, hogy ma csak a székelységben fordul elő, azt a gondolatot ébresztette bennem, hogy hátha az erdélyi szász dialektus volt a kölcsönadó. Ebben a hitemben megerősített a Szarvas megfejtette székely *dörököl* ige is.

A *dörököl* ige is német jövevény s a német *drücken*-ből lett. Sanders szótárában ez áll: *drücken*: 1) transitiv: pressen, drängen; einengen’ sat. Kluge (EtymWörth.) meg arra tanít, hogy már

a kfn.-ben megvolt a *drücken* umlautos alakja. Grimmnél meg ez áll: *drücken*: 1) im eigentlichen sinn pressen, zusammendrängen, premere 2) [a példák közt] butter in die tonne drücken.

S Grimmnek ez az adata kezünkbe adja az igazi kulcsot, a mellyel a *dörököl* igét megfejthetjük. A Tájszótár szerint *dörököl*: gyömszöl lisztet a zsákba, túrót a dézsába. A *drücken*-nek ez a használata, mint látjuk Grimmből, megvan a német nyelvben; s így a *dörököl* és a *drücken* eggyeztetése ellen semminemű kifogást nem emelhetünk.

A hangtani változás menete igen egyszerű: ném. *drücken* > **drököl* > *dörököl*. Hogy az *ü ö*-vé válik nyelvünkben a német átvételeknél, bizonyítja *pöce*: pützte. Az azt hiszem, nem okoz nehézséget, hogy a német hosszú *k* a magyarban megrövidült a nélkül, hogy valami nyomot hagyott volna maga után pl. az előtte álló magánhangzón. Ilyen például ol. *pizzolo* m. *picula*.

Megemlítem még, hogy ‚butter drücken: vaját köpülni‘ él az erdélyi szászság nyelvében.

Ejtel.

Az *ejtel* szó is jövevényszavaink sorába tartozik. Nem valami országszerte ismert szó, de hogy az volt, mutatja a NySz., a hol ez áll: *ejtel*: justa, media, cotula MA. ein maass, achtel PP. Itze avagy meszely vagy ejtel (Com: Jan. 166). Egy veder vajtól 16 dénár, ejteltől 2 dénár (Vect: Trans. 18). Igen sok buza és bor lött. egy ejtelt egy pénzen is adtak (Erd'örtAd. IV.172). Nyólcz lót nyomó rósa viz. melly mintedgy fél ejtelnek negyed részét teszi (PP: PaxC. 53. 130). Egy erdélyi rendes ejtelben fer 36 közönséges tojás hajjal (Bod: Lex. 119. 24). A savanyú vizből meg ivott tizenkét ejtelnyit (Mik: TLev. 85). Negyven ejtel viz 217. *ejtelés*: chvenix: mint egy itcés vagy ejteles mérték PPBL.

A NySz. tanúsága szerint az *ejtel* főleg erdélyi szó. Nézzük, mit mond a nép nyelve: ‚*Ejtel*, kupa, pint. Székely szó. Itcze, Csikszeki szó. Tsz.

Irodalmunkban a szó eredetével csakis Simonyi Zsigmond foglalkozott. A Nyr. VII.244. lapján ezt mondja: ‚valószínűleg német szó az *ejtel* is, mert aligha nincs köze az *itcze* szóhoz (melyet Bácskában *iccel*-nek is ejtenek, s melléknevét Dunántúl is *iccölös*-nek mondják); evvel együtt pedig csak német hangtörvények magyaráznák meg az alakját (**itel*, s ebből **eitel* és **izelj*).

Ezen eggyeztetés ellen több nyomós ok szól. Először a német

nyelv összes szókincséből nem mutatható ki egygy *itel, *izel, *eitel: „maass” jelentésű szó. A mai német *eitel*: hiu, haszontalan; kfn. *itel*: leer, vacuus, ledig; nichtig, vanus, unnütz, vergeblich; ganz, nichts als’ (Schade Altdisches Wörtb.) szóból semmikép sem magyarázható meg a „mérték” jelentés. Másodszor mind az *ejtel*, mind az *icce* megvan a nép nyelvében; csak hogy míg az *icce* a magyarországi és erdélyi nyelvjárásokban fordul elő, addig az *ejtel* mind a NySzótárban, mind pedig a nép nyelvében csakis erdélyi szó. Jelentős az *ejtel*-nek *icce*-vel való egyeztetése ellen az is, hogy e két szó, a mely egykorú, a székelységben egy alakból egy időben kétféle fejlődésen ment volna keresztül, s e kétféle alakból lett az *icce* és az *ejtel*. Harmadszor az *icce* és az *ejtel* nem is egy jelentésűek. Ezt ugyan nem tartom valami erős ellenérvnek, de mindenesetre ez is nyom a lathán. Az *ejtel*-nek a NySz. szerint az a jelentése, hogy egy bizonyos mértékegységnek a nyolcadrésze. Az *icce*: eine halbe maass (KirBesz. 139); fél *icce*, meszszely: hermina, sextarius PPBl.’ Az *ejtel* pedig annak a bizonyos mértéknek a nyolcadrésze.

Előre is kijelentem, hogy addig, míg más adatoknak a birtokában nem vagyunk, az *icce* és *ejtel* egy alakból való fejlődését el kell ejtenünk. S én azt hiszem, hogy az *icce* és az *ejtel* két külön szóból lett. Jelen alkalommal csak az *ejtel* lesz megbeszélésünk tárgya.

Kérdés, mely nyelvből vettük? Az a körülmény, hogy főleg erdélyi szó, arra int, hogy forduljunk fölvilágosításért vagy az erdélyi szászhoz, vagy az oláhhoz. S csakugyan a németiség körében találkozunk is egy oly megfelelővel, a mely mind hangtaniilag, mind pedig jelentésánál a mi szavunkkal egyezik.

Mértékek, pénzek, súlyok kereskedelemre vonatkozó szavaink nagy részét a németektől kaptuk: *krajcár*, *font*, *lat*, *sing*, *garas*, *tallér*, *fillér*, *kalmár*, *márka*, *fertály*, *sestély*. A *fertály* egy bizonyos mértékegységnek a negyedrésze, a *sestély* ugyanannak hatodrésze, az *ejtel* nyolcadrésze. Könnyen föltehetjük az analogiák szerint, hogy az *ejtel* a német *achtel*-nek a származéka. A nagy német szótárakban ezeket olvassuk: *achtel*: octava pars, geschwächt aus *achttheil*, jedes maasses (Grimm). Das *achtteil*, *achtel* 1) opf. getreidemaass, das 8 napf hält. Zu kemnat hielt das a c h t e l an korn und waizen 2 metzen, 3 viertling und 2 sechszehntel münchener masses. Halbfass zu 8 fl. 58 kr. die a c h t l zu 4 fl. 58 kr. Das a c h t e l (weines), $\frac{1}{8}$ eimer’. (Schmeller.)

Az erdélyi szász dialektusokban ma is használatos az *achtel*. Dialektikus formái: *áichtel*, *éichtel*. S ez utóbbi alak az, a melyből a székely *ejtel* lett. Hogy a *cht jt*-vé lesz, arra bizonyíték a *befajtol*: beáztat Borsod m. Nyr. XVIII.514. XVII.383, a mely a ném. *feucht-en*-ből lett. Az azt hiszem, nem okoz nehézséget, hogy nem **ejtél* az alak. Hisz valamint nem minden régi német *-er* végű kölcsönvételünk jött át *-ér* alakban, ép úgy nem minden *-el* végű lett *-él*, *-ély* végű szóvá: *pendel*, *sécel*, *zsámoly*, *römpöly*, *stömpöly* sat. A dialektikus német *ei* kiegyenlítődött avval, hogy a *ch* helyét is *j* foglalta el.

Ezek után nem forog fönn kétség az iránt, hogy az *ejtel* nem egy hipotetikus **itel*-ből lett, hanem az a ném. *achtel*, dial. *éichtel*-nek a képmása.

MELICH JÁNOS.

A MAGYAR NYELVBÉ ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

[*Kászu*. Ezt a szót Steuer János (Nyr. XVIII.227) az oláh nyelvből átvettnek: a *casiu* szó mássának tartja. Ebben azonban egy kis tévedés van, a melyet nagyon könnyű megmagyarázni. Steuernek Erdélyben bizonyára volt alkalma megismerkednie a *kászu-turó*-val a valóságban, meg a *casiu* szóval írásban vagy nyomtatásban. Ez a *casiu* nem egyéb, mint a latin *caseus*, és a jelentése: 'sajt'; semmi se természetesebb tehát, mint az, hogy az oláh *casiu*-t meg a magyar *kászu*-t azonosította. Ezt azonban aligha teszi, ha tudja vagy nem feledkezik meg arról, hogy a 'sajt' csak írásban és nyomtatásban *casiu*, de kiejtve: *kaš*; a *kászu-turó* összetétel előtagja pedig nem sajtot jelent, hanem összegöngyölt fenyőhéjat, a melybe a túrot tömik; vagyis *kászu-turó*: 'összegöngyölt fenyőhéjba tömött túró' (Székelyföld Nyr. V. 377; Csaplár Benedek; Háromszék m. MNy. VI.334; Győrffy Iván). A *kászu* (*kászú*, *kászu*) szó magában is előfordul és (fenyő)fahéjból készült különböző alakú tartót (tokot, táskát) jelent, a melyet különféle célokra használnak, pl. epert, málnát szednek bele. csirizt, szurkot tartanak benne (Székelyföld Tsz.; Arany-Gyulai NGy. I.150; Nyr. IV.183; Háromszék m. Nyr. V.187; Háromszék m. Angyalos, Besenyő, Gidófalva Nyr. XVIII.573; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Háromszék m. Kovászna Butyka Boldizsár; Hétfalu MNy. V.347; Csik m. Nyr. VII.139. 237; *csilizes kászu* Kézdi-Vásárhely Nyr. XVII.479; 'hozd bé . . . a nagy *kászu* szurkot'

Marosszék, Nyárad mell. Vadr. 193). Már ennyi is elég arra, hogy a magy. *kászu*-t az oláh *casiu* (olvasd: *kaš*) szóval azonosnak ne tartsuk. De oláh eredete ellen még az is szól, hogy a szó nemcsak Erdélyben, hanem az országnak épen ellenkező sarkában, Vas és Zala megyében is él; vö. *kászú*: fakéregből készült edény (Zala m. Nyr. II.427); *kaszol* [talán *kászol*?]: fahéjból csinált kupa, melybe epret szednek v. forrásból vizet merítenek a gyermekek (Göcsej Tsz.); *kázlu*: lefejtett és összehajtott fabéj, a melybe eper szedetik (Örség Tsz.). A *kászol* (? *kaszol*) meg a *kászú* (*kászu*) úgy viszonylanak egymáshoz, mint a *kátyol* (Nyr. V.36; XVI.334; XIX.190; MNy. VI.336) meg a *kátyú* (*kátyu*, *kátyó*), a *jászol* meg a *jászu* (Nyr. V.470; XX.366), a *konkoly* (*konkol*) meg a *konku* (Nyr. XIV.432). A *kázlu* (**kászlu*) alkalmassint a *kászol* (? *kaszol*) szónak **kászlot* tárgyesetéből kikövetkeztetett alanyeset. Eredetijét pedig a szlávtságban találjuk meg a szónak; vö. (Miklosich: EtymW.): rut. *košēl*: lindenbastkorb, binsenkorb; or. *košel* (litv. *kašėlė*: bastkörbchen; lett *kašelis*; *kōsuls*: bienenstock von borke). Ezek az ószl. *košb* 'korb' szó családjához tartoznak (úszl. bolg., szb., cs., lengy., or. *koš*), a melynek a magyar mássa *kas*. Ugyanebből a szócsaládból való a magy. *kosár*, *kasornya* (kézi kosár; ritka hálószerű edényvivő fonadék), *kasolya*, *kosolya* (füles kézi kosár; mezei bölcső). Az *s > sz* hangváltozásra nézve vö. *kasornya > kaszornya* (Tisza mell. Tsz.).

kirpács, kērpács: *kirpács-szekeres*: néha-szekeres (Brassó m. Bácsfalu Nyr. III.564); *kērpácskodni*: kajtárkodni, tilosba járni [a lovával] (Brassó m. Hétfalu Nyr. V.377; XVI.526); *kirpácsol*: ellopogat, elcsipeget (Brassó m. Bácsfalu Nyr. III.564) — ol. *kirpāč*: racommodeur, ravauteur, savetier: flicker, pfuscher (Cihac, Barcianu). Mind ez, mind az alapszava: *kīrpě* (chiffon, torchon; fetzen, lappen; tüchel) a szlávtságból került az oláhba: vö. ószl. *krъpa*: lappen; úszl. *krpa*; *krpač*: flicker, schuhflicker; b. *krъpa*; *krъpač*: flickschuster; szb. *krpa*; fehér-or. *karpač*: langsam arbeiten (talán a lengyelből, a hol azonban nincsen kimutatva, mondja Miklosich); or. *kropaf*, *krēpat*: sudeln, pfuschen. — Az, hogy a *kirpács* (*kērpács*) szó származékaival együtt csak a hétfalusi csángók nyelvjárásában fordul elő, valamint az *i*-vel való alak (a mely közelebb áll az oláh *kīrpāč*-hoz, mint a szláv *krpač*-hoz), arra mutat, hogy ez a szó mi hozzánk nem egyenesen a szlávtságból, hanem az oláhsg közbenjárásával került.

kirpál: [?]. Kapnik vidékéről van közölve (Nyr. II.235). de értelmezés nélkül; Edelspacher (NyK. XII.103) úgy vélekedik, hogy foltoz' a jelentése. Ha ez áll, a mint hogy valószínű is, akkor kétségkívül összefügg az imént említett oláh *kírpeš* szóval és a *kírpe-* (*kírpesk-*) igével, a melynek a jelentése: rapiécér, rapiéceter, ravauder, racommer, reprendre, rapetasser, plâtrer; flicken, ausflicken' (Cihac, Barcianu). A szó vége olyan magyaros képzésű, milyen a *dobëndál* (*dëbëndál*, *dobondál*), *dëskëntál*, *dreptál*, *entyinál*, *fircál* sat. (l. ezeket mult évi közleményeimben).

kirza (*kerzsa*, *kërzsa*, *gërzsa*, *korzsa*): mankó (Udvarhely m. Vadr.; Háromszék m. Vadr. 365; Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI. 526; Király Pál; Tatrang Nyr. II.477); görcsös bot (Kapnikbánya és vid. NyK. II.377) — ol. *kírže* (*kíržë*): crosse, béquille; krücke, stab (Cihac, Barcianu). Az egybevetés Edelspachernál is megvan (NyK. XII.100). Cihac szerint az oláh *kíržë* szó szláv eredetű: vö. ószl. *križь*, úszl., szb.-horv. *križ* 'kereszt'; a jelentésfejlődésre nézve vö. lat. *cruce*, adj. *crucea* > fr. *crosse*: püspöki bot; mankó; olasz *croccia*, *gruccia*: mankó; ófn. *kruckâ*, úfn. *krücke*, ang. *crutch* ua. — A cimbeli szóval kétségkívül azonos a *gorzsa*: kurta nyelvbe könyök-irányba erősített kaszadarab (nád- és lápvágó eszköz; Ecsedi lap éjsz. mell. Herman O. Halászat K.) és a *gorzsa*: patkoszeges facsáklya, a mellyel a jég-alatti halászatnál a vezért, hajtólécet, rohonyt hajtják (Bodrogszék Herman O. Halászat K.).

kityél: vél, gondol [?] (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *kit-* (*kitesk-*): mirer, viser, frapper au but; zielen, hinzielen; *kitälš*: intention, dessein, projet; vorhaben (Cihac, Barcianu). Munkácsi Bernát a moldvai csángók nyelvjárásáról szóló tanulmányában előbb (Nyr. IX.488) eredetinek tartván a *kityél* szót, a *kétel* igével azonosította (néha *ty*-t látunk ott, hol általában *t*-t ejtenek, így: *tyérd* térd, *ityilet* itélet, *kityélem* kétlem' sat.). Ezt a tévedését később maga is átlátta és (Nyr. X.204) a *kityél* szót az oláh *chiti-* (azaz *kit-*, *kitesk-*) 'gondol' szóval fogta egybe. S ez az egybevetés bizonyára helyes; azonban kérdés, helyes-e a *kityél* szónak 'vél, gondol' értelmezése. Nekem úgy tetszik, hogy M. ezt az oláh szó értelmezése nyomán állapította meg; ezt pedig az 1825-ben Budán megjelent oláh Lexiconból vette, a melyben a *chitescu* igénél elsőnek ez a jelentés van kitéve: 'cogito, existimo, opinor, arbitror, judico; gondolni, vélni, vélekedni; denken, meynen, vermuthen'; másodiknak pedig: 'propono, statuo, delibero; feltenni, határozni

valamit magában; etwas vornehmen, sich etwas vorsetzen'. Az előbbi jelentést Cihac, Barcianu meg a kezemnél levő többi szótár nem ismeri, csupán a Putnoky Miklós kis iskolai szótárában találtam: *chitesc*: céloz, gondolkodik'. Itt is a *'céloz'* jelentés áll elül, a miből azt lehet következtetni, hogy ez az ismertebb, — ha ugyan a *'gondolkozik'* jelentés egyáltalában ismeretes és nem pusztán szótári hagyomány. A kiktől szóval tudakoltam, azok nem ismerték.

klocán: patkány (Brassó m. Hétfalu Király Pál) — ol. *klocăn*: mus rattus, rat (Cihac).

[*kóbor*: szekér födele, ernyője, bőr szekérborító (Segesvár Nyr. IX.44: Hunyad m. Bordeaux Árpád; Udvarhely m. Baczó Mózes; Csik-Rákos Dobos András; Háromszék m. Erdélyi Lajos; Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.526; Tatrang Nyr. II.477; *kóboros szekér*: ernyős szekér, a melynek mind a két oldalán leleplezhető ablaka van (Székelyföld Nyr. II.470; Háromszék m. Vadr. MNy. VI.319; Hétfalu Nyr. XVI.526). Edelspacher egybevetése (NyK. XII.103) szerint a székely *kóbor* < ol. *kovor* 'teppich, teppichdecke' (tapis; teppich, decke; Cihac, Barcianu). A *kovor* szó az oláh nyelvbe a szláváságból került; vö. ó-or. *ковръ, kovръ*, or. *ковёръ*: teppich; rut. *kovereć*; lengy. *kobierzec*; cs. *koberec*; bolg. *guber*: grobes tuch, teppich; szb. *guber*: bettdecke. Ezen adatok alapján bajos eldönteni, hogy a *kóbor* szó egyenesen a szláváságból vagy az oláhok közbenjárásával került-e a székelységbe. A szlávásban, még pedig a déliben is, vannak ugyan *b*-vel való alakok, a melyek e tekintetben közelebb állanak a magy. *kóbor* szóhoz, de másrészt megint (magánhangzóikra nézve) távolabb állanak tőle, mint az oláh *kovor*. A szóközépi *v* > *b* hangváltozás nem gyakori dolog ugyan a magyarban, de nem is példátlan; ime: *gavallér* > *gaballér* (Nyr. II.234); (*szilva*), *szíva*, *szívu* > *sziba* (Nyr. II.375; VII.323); *orozva* > *orozba* (Nyr. III.358), *suviksz*: *subick*, *subic* (Nyr. II.185; VI.323; VIII.517; IX.163; XI.477; XIII.432; XVIII.455). E szerint nem volna lehetetlen, hogy a székely *kóbor* az oláh *kovor* mássa, s Edelspacherral együtt magam is azt tartottam, hogy így áll a dolog, míg e nézetemet meg nem másította egy adat, a mely épen e szó eredetének vizsgálása közben került a kezembe. Ez t. i. a *kóbër* alak, a mely Dobos András kolozsvári egyetemi hallgató közlése szerint Csik-Rákoson használatos a *kóbor*-ral együtt. Ez, második szótagjabeli *ë*-jével és *b*-jével a szlávásra vallana mint közvetlen átadóra; csakhogy a déli szláv alakok, a melyek itt első sorban jöhetnek tekintetbe, *gu*- kezdetűek, s így ezeknek

megfelelően **gubër*, *gübër* v. **gubor*, *gübor* alakot várhatnánk, mert a szláv jövevényszók kezdő *gu*-ja meg szokott maradni (vö. *guba*, *güba*, *gúnya*, *gúzs*). Nem is a szlávtságban, se nem az oláhban kell a székely *kóbor*, *kóbër* szó eredetijét keresnünk, hanem a németben; t. i. *kober*: 1) korb; 2) fach zum fischfange (Grimm), és az erdélyi szászok nyelvében Ásbóth Oszkár szives közlése szerint: 3) szekérernyő, szekérfödél; *kober-wagen*: ernyős szekér. Ebből a *kober*-ből lett a székely *kóbër* és illeszkedéssel *kóbor*. Ugyanez a német szó más úton és más jelentéssel a nyugati nyelvjárásba is belekerült s ott is *kóbor* alakot öltött; jelentése: „gömbölyű, szalmából font kosár” (Soprony [Tsz.]).

SZINNYEI JÓZSEF.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A ló.

A magyart kiválóan lovas nemzetnek tartják mások is maga is, szólásmódjaiban, melyek pedig a nép lelkét tükrözik vissza, még sem fordul elő annyiszor a *ló*, mint pl. a *kutya*. E körülmény megmagyarázására utalhatunk arra, a mit előzőleg a kutyáról mondtunk: jó tulajdonságot ritkán hasonlít a nép állathoz, rosszat pedig, épen mert jobban szereti, többre becsüli, nem mond annyit a lóru, mint a kutyáru. Nagyon kevés tehát azon szólásoknak a száma, melyek a ló nevével gúnyolódnak; az igaz, hogy dicséretképen sem hasonlítanak senkit a lóhoz. E helyett azonban előfordul a *ló*, mint a *vagyon*, *nemesség*, *büszkeség* jelképe — ez utóbbit nem véve egészen rossz értelemben — mert a nép megszokta, hogy a gazdag és magas állású nem igen jár gyalog, hanem kocsin vagy lóháton. A lovaglásról és kocsizásról, hajtásról vett képekkel beszél a nép az ember szokásairól, indulatairól is, a mennyiben ezekről azt mondja, hogy viszik az embert, mint a ló, és hogy épen úgy zabolán kell őket tartani mint a lovat.

Föltűnő azonban, hogy a kiválóan lovas nemzet szólásai között a gúnyolókat kivéve alig találni olyat, a mely meg ne lenne az idegenben is: németben, franciában, latinban. A ló mindenütt a gazdagság és előkelőség jelképe és szenvedélyein a többi nép is ép úgy lovagol, mint a magyar. Kivétel csak egy van: A magyar lovon megy a más világra is: a szent Mihály lován.

A ló, mint a gazdagság, *vagyon*, *tehetőség* jelképe szere-

pel ezekben: Lovat adni valaki alá = jó állapotba, tehetőségre segíteni. A régiségben: „Hű bele Balázs, lovat ad az isten (Mindszenti). Bele Balázs, lovat ad isten = incipe perficies” (Decsi: Adag.). Lovon ül = jól megy dolga. Fut a lova = jól folyik dolga. A franciában: Le temps bien employé fait monter à cheval. A németben: Aufs pferd kommen. Ennek ellentéte a számar, az öszvér, mint a szegények állata és néha az agár vagy a gyaloglás. Ezért mondják: Lovon jött, gyalog ment. Paripáról agárra ugrott. Lóról számarra — a jelenlegi népnyelvből is, a régiségből is közölve (SzD: MVir.). A németben: Von pferd auf esel kommen. A latinban: Ab equis ad asinos. „Kivetni valakit a nyeregből” annyit tesz, mint kitűrni jó helyéből. A németben is: „aus dem sattel heben”. A ló a vagyonnak mint ilyennek jelképe ezekben: Aligha a kancája meg nem csikózott = nagyon örül. Nem adnám egy csikóért = sokért (tréfásan: egy vak lóért). Ezzel ellentétben a rossz ló a szegénység szimboluma: Boldogul, mint a ki egy lovon szánt s lova, maga vak.

A ló hajtása mint a hatalom jelképe szerepel ezen régi szólásmódban: Simon bíró hajtja a lovat (MA. Decsi: Adag. Dug. Erd.). Decsi János így fordítja le latinra: currus bovem trahit = fordított világ. Molnár Albert szerint értelme annyi mint: az asszony az úr a háznál. Dugonics az „ostoba” jelentésű mondások közé sorozza. Erdélyi szerint pedig: „Akkor mondatik, mikor valaki völgynek hajt s ez természetlen. De a közmondás oda vág, mikor asszony viszi a házi kormányt, mi szinte visszatetsző volt mindig a magyarok előtt. Szirmay ezt a Simon bírót Anda Pállal egy időre és miskolci bíróvá teszi, ki feleségének minden asszonyi munkát elvégzett. Mindkettő vig költészeti alak”. Mindezek után világos, hogy a szólásmód egy régi, már elfeledett anekdotán alapszik s azt jelenti és gúnyolja, a mit Molnár Albert mond: Az asszony az úr a háznál.

A lovon ülés a büszkeség, nemesség jelképe a következőkben: Felült a lóra. Lóhátról beszél. Lóhátról beszélj velem. Gyalog nem lehet vele beszélni. A németben: Sich aufs hohe pferd setzen. A franciában: Être à cheval sur quelque chose. Monter sur ses grands chevaux. A latinban: Jactabit se et in his equitabit equuleis. Ellentéte a „sermo pedestris” (Hor.), a görög „λόγος ἰπποβάμων. ῥήματα ἰπποβαμόνα” (Arist.). Befogta mind a hatot = büszkélkedik [a nagy urak hatos fogatáról vett kép]. Lóra katona, tehénre hajdu, lyukra paraszt. A lovon ülő és gyalogos állapot

közi különbségen alapul ezen szólás: A mit lovon fogad, gyalog meg nem állja (Dug.); a régiségben épen megfordítva: A mit gyalog ígér, lovon meg nem állja. Én ez utóbbit tartom az eredetinek és az elsőt ferdítésnek és olyanformán értem: a mit mint alacsony sorsú ígért, ha nagy úrrá lett, elfeledi. Érdekes még itt fölemlíteni a lófő székelyek nevét, a melyben a hagyomány szerint a lófő lovas harcost, tehát nemest jelent.

A ló ezekben az indulat jelképezője: Élragadták a lovak. Szabadon eresztette a lovat. Van lova, de nincs kocsisa = van esze, de nem tud vele élni. Tágas az istálló, csak négy markos a ló = nagy a feje, de kevés benn az ész.

A nyargalásról vett képek a következők: [A ki valamit nagyon szeret, mindig arról beszél, gyakran teszi] az az ő paripája, azon lovagol. A hazugságot a nép kiválóan cigányszokásnak tartja, tehát az = a cigányok lova. Innen ez a szólásmód: Hozzászokott cigánylovon nyargalni. Ehhez hasonló: Jól tud szántani a cigányok lován. A régiségben: Ne nyargaljatok hát ti a cigányok lován (Mel: Sz.Ján. 6). Nevezik valakinek a szokását az ő, vesszőparipájának is, a kis gyerekek mulatozásáról vett képpel. Valószínűnek tartom azonban, hogy ezt a németből vettük, ott mondják mindenre: Das ist sein steckenpferd. Ugyancsak a németben azt, a ki mindig a bibliából idéz, mintegy a biblián lovagol, 'bibelhussar'-nak nevezik. A franciában megfelel ezeknek: Son cheval de bataille.

Az egygyformaságot fejezik ki ezek: Egy lovat nyargalnak. Egy paripát nyargalnak. Egy nyeregben ülnek. A régiségben előfordul: Két nyeretget ülni (egy seggel, Decsi: Adag.). Nem ülhetsz (egy seggel) két nyeretget (uo.). Egy seggel két nyeretget akar a jezsuita ülni (Czegl: Japh.). Értelme: nem lehet egyszerre két dolgot végezni. Ép így valakin is lehet nyargalni és akkor a szólásmód értelme: valakit kínozni. . . . Nyakán ült a buja, oldalát kikezdte annak sarkantyúja (Ar: Toldi). De felült Lackó a béresek nyakára (uo. = Lászlónap melege kínozza őket Vö. Hozzá kötötte Laci a lovát). A németben: Auf einem reiten = valakit szóval csipkedni, kínozni. 'Az apostolok lován járni v. nyargalni: Auf der apostelpferde reiten. Die apostelpferde anspannen' bibliai eredetű kép; a latinban: Per pedes apostolorum.

Vannak egyes kínzó vagy megszegyenítő eszközök, melyeket az egyes népek lónak neveznek azon az alapon, hogy azon ülni vagy feküdni kell a gonosztevőnek. Ilyen nálunk a deres:

Megülették vele a derest. Lefektették a deresre. (Nevét ez a szerszám valószínűleg alakjáról vette, négy lába van és a fejnél emelkedő része). A németben ‚reiter‘, a franciában ‚cheval de frise‘ a neve a spanyol inkvizíció egyik kínzó szerszámának. Cheval de bois = faló, szégyenpadforma a katonaságnál. A latinban equuleus = kánpad.

Legutoljára hagytam a különleges magyar szólásmódot, a Szent Mihály lovát. Erre büszke is a magyar: ő lovon megy a más világra is. Elragadja v. elviszi a szt. Mihály lova = meghal. A régiségben is előfordul, említi Molnár Albert, Páriz Pápai, Alvinczi, Calepinus, Comenius a Januában. Értelme világos: szt. Mihály a temetők védőszentje; az az eszköz tehát, a melyen a halottakat oda viszik, az ő lova. De emlegetik tréfásan is: Sovány mint a szt. Mihály lova, csörög a csontja mint a szt. Mihály lovának.

A lóval foglalkozó gúnyos és megvető szólásmódok tárgyalására kell most áttérnünk. Legelőször is a lóláb, a gonoszság jelképe tűnik itt szembe. Az ördögnek ugyanis a néphit szerint lólába van és ha ezt meglátják, arról meg lehet ismerni; ezért mondják azután, ha valaki elárulja gonosz tervét, hogy: Kilátszik a ló lába: kilóg a lóláb. Ezen kívül a ló ‚rosszat‘ csak ezekben jelent: Hörcsögös mint a csökönyös ló = mérges ember. Akaratos kanca = nyakas asszony. Ninesenek egy akaraton mint a Fodor Márton lovai Kabán = széthuzók, pörlekedők. Büszke mint a paripa = gögös. Ugyanez néha gúnyosan: Büszke mint a kabai asszony lova.

Sokkal gyakoribb a ló ‚buta‘ jelentésben: Lóvá tenni = elbolondítani valakit. Lóvá tették mint a kappant = a más gyerekét a magáénak tartja és neveli föl (a kappannal ugyanis csirkéket neveltetnek föl, a míg a kotlós újra tojik). Nincs esze mint a lónak. Ostoba mint a ló. A régiségben gúnyosan: Igen bölcsék mint a Damján lovai (RMK. III.265). Lótanács [különösen így: ökörtül lótanács; felelet rá: ökörnek lótanács] = ostoba beszéd. A régiségben: Ökörtől lópéllda: scytharum oratio (Decsi: Adag.). ‚Már 11-ed fű‘ mondják (Dugonics szerint), az ostoba fiúra; s épen az jelenti az ostobát, hogy korát olyan kifejezéssel jelzik, mint a loét. Akár lóval imádkozz, akár ennek beszélj = mit sem használ ennek a beszéd, olyan ostoba. Úgy ért hozzá mint a ló az imádsághoz. Ide sorolható még a duhajkodó mondás is: Busuljon a ló, elég nagy a feje. A lóhoz hasonlítják az ostobául neve-

tőt is: Ne vihogj mint a ló. Nyerít mint a ló. A németben: wiehern, az angolban: horse laugh. Ostobát jelentenek ezek is: Nagyot hall mint össze! a ló. Siket mint a ló tavasszal. Konyít rá mint rossz ló az országútra. Meggondolta mint a tapolcai ember lova [megindult, mikor ütötték]. Értelme: csak akkor tesz valamit, ha már a nyakába szakadt a veszedelem. (Gondolkodik mint a szalmás ló' inkább lustát jelent, mert a szalmán tartott ló bizony nem fut valami tüzesen. Elragad mint a Barta lova. Mindig eszik mint a ló. Állva eszik mint a ló — szintén nem mentek az 'ostoba' fogalmának ízétől.

A nagyon megkínzott, erősen kihasznált ember munkáját az ép ily módon gyötrött lééhoz hasonlítja a nép: Én pedig mint a szekeres ló szüntelen dolgozom (Dug: Toldi). Mindig jár mint a fuvaros ló. Úgy kell húzni mint egy hajóhúzó lónak. E mondásokban azután vegyest van a szájalom és a megvetés érzése. Ép így a ki rosszul él: Megvan mint az öreg ló a polyván. Úgy él mint a Toldi Miklós lova a szeméten. Tengődik mint a Pap Jóska lova a fűrészporon (= belehal a koplalásba). Más alakjai ennek a szólásnak: Tűzbejött v. megijedt mint a Pap Jóska lova a fűrészportul. Hozzászokik mint a cigány lova a koplaláshoz (ez is beledöglött).

Arra pedig, a ki mit sem ér, hitvány ember, azt mondják: Csak annyit ér mint a bőre (mint a rossz ló). Annyit ér mint döglött lovon a patkó. Erős megvetés kifejezése az is, ha valakit ló fia k mondanak: Ki lova fia? Azt se tudjuk ki lova fia — jött-ment, sehonnai. A régiségben: Nem tudom ki lova fia vagy, egy szálnyira sem esmérlek: albus an ater sis nescio (MA.). Tudjuk, ki lova fia vagy (Dáv: VallH.) = ismerünk jó madár. 'Vesztett kancának vestett fia' elhagyott árvát, 'Kócos lónak számár csikaja' nevetlen fickót jelent.

A mén mint 'gúnyszó soknejű vagy fajtalan életű férfit jelentett a régiségben: Dux Morout cuius nepos dictus est ab Hungaris Menumorout, eo quod plures habebat amicas (Anonymus cap. XI). A mai nyelvből se én nem hallottam, se följegyezve nem láttam; hacsak e közmondást: 'A jó csődör vagy megvakul, vagy megsántul' nem vesszük hasonlónak.

K a n c a asszonyt jelent, lenéző értelemmel: Sohasem láttam én kanca apostolt (Thaly: Adal.). Ugyan kancaprókátor akarnál lenni (Nyr.) = (a közlő szerint) fogadatlan prókátor. A jelenből: Akaratos kanca. Vesztett kancának vestett fia. A *kancá*-val

szinonim a régiségben a *kabola* és ez is előfordul ily értelemben: „Ifjak, kik látják megcsufolnak, tégődet mondnak vezérkabolának” (RMK. IV.79. Asszonyok intése).

A csikó jelentése 1) víg: Ugrál mint a fües csikó. Mint szilaj csikónak magas volt a kedve (Ar: Toldi); 2) anyja után futó: „Kellesz is nekem csikónak” mondják a gyerekek, ha erővel anyja után akar menni; 3) ostoba: Kerekarcú v. kerekképű (ostoba) mint a csikó. Szó szerint e szólásmódot nem lehet venni, mert a csikó feje ugyancsak hosszúkas; az azonban bizonyos, hogy a csikó képe néha igen ostobát mutat és az is, hogy a kerekképű ember se látszik rendesen valami nagy lángésznek; 4) jelenti végül a fiatalságot. Csikó fog, a németben „falenzäne”. Megvan még a csikófoga — még gyermek, oktondi. Elhánnya már a csikófogat — elég vén, több esze lehetne már. Már minálunk csoda esett, a csikónak lófoga lett — mondják Erdélyi szerint, ha a fiatal gyerek korán nagyon okos akar lenni.

Van azután, mint a kutyánál, itt is egy kis csoport szólásmód, a melyekben a ló se jelkép, se nem a hasonlóság révén szerepel, hanem egyszerűen csak véletlenül jutott bele a ló, épen mint ló, valamely tréfás fordulatba. Így mondják, ha valaki valami nagyot tervez és az a természet szerint nem sühet el úgy: Közé vág mint a zsidó az egy lónak (valószínűleg nagyra volt vele, hogy milyen jól fog majd az ő lova menni, ha jól közéje vág). Hasonló ehhez értelemre: Ló döglük, hám ürül = vigyázz, valami, a mire nem számítás, könnyen megzavarhatja terveidet. Az álmos kocsist gúnyolják ezzel: „Zabba mennek a lovak”, t. i. mert nem vigyáz rájuk eléggé; mondják azután annak is, a ki a társaságban szunyókál. „Sokat ivott a lova” mondják, ha a részeg kocsis nagyon üti a lovát. „Nem üti ki a vak ló szemét” az, a ki nem nagyon bőkezű. Találó kép ez is: Ráhágott az erszényemre a ló = üres.

Eggyeseknek fonák tetteit vagy mondásait gúnyolják ezek: Beadott neki mint Habi a lónak. Az eggyik közlő szerint valamit adott be neki, hogy attól meggyógyuljon, de biz a bajjal együtt a lónak is vége lett, a másik közlő szerint pedig egy kiherélendő lóval nem bírtak a kovácslegények; „majd beadok én neki” mondta a gazda s neki készült a dolognak; de alig ért közel, úgy rúgta hasba a ló, hogy belehalt. Elég valószínű mind a két magyarázat, sőt a legvalószínűbb, hogy a nép között mind a két anekdota él és így a szólásmódnak két jelentése van, t. i. a mit jól meg akart csinálni az elromlott, vagy magát érte belőle

baj. Rájjeszt, mint Ferenci a lovára (úgy rávágott, hogy beledöglött). 'Orcája van mint a Ari lovának' valószínűleg szemtelent, arcátlant jelent. A nép különben gyakran mondja a saját képét pofának, a loét meg, ha finomabban akar beszélni, orcának. Egy ilyen mondás emlékét is őrizheti ez a szólásmód. Vö. De megütötte ez a ló az orcájával a pofámat.

A lóról szóló szólásmódok csoportjába tartoznak még azok is, a melyek a zaboláról, kantárról, gyeplőről, hámról szólnak; mert itt is mindig alattomban értetődve szerepel a ló. Így jelenti, mint fentebb már a ló hajlandóságáról mondtuk, a zabola, kantár, gyeplő és hám az uralmat, a törvényt és a rendet. A kép elég érthető: a mint a ló futásának erejét és irányát szabályozza és vezeti a kantár és a gyeplő, vadságát korlátozza a hám, ép így vezetik, mérséklék az emberek tetteit a törvények és önuralom, a gyermekeket a nevelő hatalom. 'A kormány gyeplői' sokat használt szólásmód. Megvan a németben is: Die zügel der regierung. A franciában: Les rênes du gouvernement. A latinban: Habena regum. Ép ily gyakran mondják: Valakit megzabolázni. Szenvedélyeit feken tartani. Rövidre fogni a kantárszárát. Vagy ellenkezőleg: Kiereszteni kezéből a gyeplőt. Neki ereszteni a kantárt. Szájára bocsátani. A mondat alanyáról pedig: Zabolátlan, fektelen; kirüg a hámból; nem veszi be a zablát. A régiségben: A mely asszonyt szabad kantárára | bocsátanak a nyelvnek zablátlan szájára (PhilFl. 68). Magzatjukat nevelkedésükben zabolában tartás (Zvon: Post. I.192). Tartsd zablán a nyelvedet (Zvon: PázmP. 283). Minden isteni törvények zabolája nélkül szabad életben volt (Zvon: Post. I.15). A németben: Im zaume halten, am zaume halten, zaumlos; an den zügeln führen, seinen leidenschaftlichen die zügel schiessen lassen; zügellos. A franciában: Tenir qun. en bride; mettre un frein à sa langue; lâcher la bride a ses passions. A latinban: Habenas effundere, dare, immittere, laxas dare; habena amicitiae, irae; frena licentiae iniicere; refrenare licentiam; pone irae frena monduque. A görögben: Χαλίνειν, τὸν χαλινὸν ἐμβάλλειν, τὰς ἡνίας τινὶ ἀνίειναι, — τὸ στόμιον δέχεσθαι (engedni).

Itt említhető még föl e szatmári szólásmód: Vén lónak cifra szerszám — vénasszonyon cifra ruha; és a csak Ballaginál közölt, tehát gyanús: Hátulról kantározni fel a lovat = forditva tenni valamit. A németben: Den gaul beim schwanz aufzäumen. A franciában: Brider le cheval par la queue.

Van ezeken kívül még néhány szólás, a melyik ugyancsak a lóról vett képekkel foglalkozik a ló említése nélkül: Ágaskodik valami ellen. A németben: Sich gegen etwas bäumen (a ló, ha a zabolát vagy szerszámot nem akarja megtúrni, hátulsó lábára áll). Nyaka köré (v. közé) szedni a lábát. A németben: Den kopf zwischen die beine nehmen (a ló ha nagyon erősen fut, előre nyújtott fejét tényleg a szügyébe vágja). Hátul hordja a fülét (így tesz a ló, ha harapni készül) = nem jó vele barátkozni. Fülét hegyezi: leereszti fülét farkát. E két utóbbi szólás alapjául különben bármely állat szolgálhat. Ha valamire les, fülét mind föltartja, előre nyújtja, ha pedig beteg vagy szomorú, mind csüggedten ereszti le fülét is farkát is.

Megjegyzendő végül, hogy a gyors futást a magyar, lóhalálában futásnak vagy nyargalásnak mondja, azaz úgy nyargal, hogy kidől belé a ló, vagy úgy fut, hogy a ló is belé veszne: Nyargal lóhalálában (Petőfi: János vitéz).
SZABÓ ERNŐ.

A SLAVÓNIAI NYELVJÁRÁS.

(Bemutatták a M. T. Akadémia ülésén 1893. okt. 23).*

A Horvát-Slavónország területén lakó magyarság közül mind nyelvére, mind szokásaira és életmódjára nézve kiválik négy község lakossága. E négy község: Magyar-Rétfalu (Eszék mellett), Haraszti és Szent-László Verőce megyében, végül Kórogy Szerém megyében. E négy község lakói nem újabb települők, hanem e vidék régi magyar lakosságának maradványai, kik századokon keresztül híven megőrizték az őket minden oldalról körülvevő idegen lakosság közepette magyar anyanyelvüket és református vallásukat. Azt a nyelvjárást, melyet e négy község lakói beszélnek, sl av ó n i a i n y e l v j á r á s n a k nevezük.

E nyelvjárással eddigelé csak Szarvas Gábor foglalkozott. Ő 1874-ben meglátogatta Rétfalu és Szt-László községeket s ott szerzett tapasztalatairól a Magyar Nyelvőr V. kötetében (9—13. és 61—65. ll.) számolt be. Szarvas nem terjeszkedett ki a kiejtés pontos vizsgálatára, se a nyelvjárás részletes leírására, hanem csak azt az általános benyomást közli, melyet ez a nyelvjárás első

* A sl av ó n i a i magyarok rövid története és néprajza a Budapesti Szemlében fog megjelenni.

pillanatra a hallgatóra gyakorol. S mivel ő Haraszi és Kórógy községek nyelvét egyáltalán nem vizsgálta, e nyelvjárás még sok tekintetben ismeretlen maradt előttünk.

A slavóniai nyelvjárás ép hangtani tekintetben ígérkezett nagyon érdekesnek s ez birt rá, hogy az 1893. évi nyári szünet egy részét e nyelvjárás megismerésére fordítsam. Hogy aránylag rövid idő alatt elég bő anyagot szereztem s a nyelvjárást minden oldaláról megismerhettem, főleg annak köszönhetem, hogy minden egyes községben szives támogatókra s az ügy lelkes barátaira akadtam.*

Adataim legnagyobb részét Harasztiban szereztem, a mely község mind nyelvében, mind szokásaiban legtöbb eredetiséget őrizt meg; s miután a haraszi nyelvjárást minden részletében megismertem, elég volt a többi községekre nézve csupán az eltérő sajátságokat kutatni. Jelentékeny eltérés csak a kiejtésben s egyes tájszók használatában mutatkozott.

A nyelvjárás leírásában fölhasználtam a Szarvas Gábor gyűjtötte adatokat is, a mennyiben helyeseknek bizonyultak. Minden egyes adatát ellenőriztem a hely színén s kijavítottam a tévedéseket és sajtóhibákat. Tájszavai között néhány olyan is van, melyet — ma legalább — egyik község se ismer; ezeket elhagytam, míg a többit — a helyes kiejtést jelölve — fölvettem saját adataim közé.

1. A nyelvjárás általános jellemzése.

A slavóniai nyelvjárás az alföldi nyelvjáróterülethez, szorosabban a duna-drávaközi nyelvjárásvidékhez tartozik. Az alföldi nyelvjáróterülethez az özés csatolja, míg a drávamenti nyelvjárásokhoz több közös sajátság fűzi. Ilyen közös sajátságok többek közt a régibb *i* megőrzése mai *ü* helyén; a birtokos személyragozás egyes 3. személyében az *-i*, a többes 3. személyben az *-ik* rag használata; ugyancsak *-ik* rag használata a tárgyias ige-

* Legfőbb segítségemre Bárdy Pál ev. ref. segédlelkész úr volt, a ki első gyermekkorától Harasztiban növekedve, alaposan ismeri e nyelvjárást, s bőséges adatokkal szolgált. Jóakarató szivességgel támogattak még munkámban Tóth József ev. ref. lelkész úr Rétfalun, Csete Ambrus tanító úr és Narancsik Zoltán ev. ref. segédlelkész úr Harasztiban, id. Kelecsényi Mihály ev. ref. lelkész úr Szt-Lászlóban és id. Sebestyén Pál ev. ref. lelkész úr Kórógyon. Fogadják érte mindnyájan e helyen is legőszintébb köszönetemet.

B. J.

ragozás többes 3. személyében, s a jelentő mód egyes alakjainak eggyezése a fölszólító mód megfelelő alakjaival. Ezenkívül szorosabban egymáshoz fűzi a Dráva két partján elterülő nyelvjárásokat tájszavaik egy részének közössége.

Azonban e községek nyelve több mint három százados elszigeteltségük folyamán több tekintetben eltért a Dráva másik partján lakó magyarok nyelvétől; s ez eltérő sajátságok külön helyet biztosítanak a slavóniai nyelvjárás számára a magyar nyelvjárások sorában. E külön sajátságok kétfélék: vagy a régi magyar nyelvnek egyes olyan sajátságait őrizte meg a slavóniai magyarok nyelve, melyeket a drávamenti nyelvjárások elhagytak vagy megváltoztattak, vagy pedig egy-egy újabb vonása fejlődött ki e nyelvjárásnak, és pedig némely esetben a vele folyton érintkező horvát-szerb nyelv hatása alatt.

Régibb nyelvállapotot őrizett meg a slavóniai nyelvjárás egyrészt egyes hangok, másrészt egyes nyelvtani alakok használatában, továbbá a szókincsben; önálló sajátságokat főleg egyes hangok képzése és néhány nyelvtani alak használata tekintetében fejlesztett. Az idegen hatás majdnem csakis a szókincsen érvényesült s csak igen kevés befolyással volt kiejtésükre.

A nyelvjárás leírása közben mindig rá fogok mutatni mind a régi nyelvnek egyes megőrzött sajátságaira, mind pedig az idegen nyelvek hatása alatt keletkezett újabb sajátságokra.

2. Kiejtés; hangtani sajátságok.

A slavóniai nyelvjárást sajátszerűvé teszi az egyes hangoknak különös képzése módja, úgy annyira, hogy e nép beszéde mingyárt az első hallásra nagyon különösnek tetszik. Figyelembe veendő sajátságokat találunk mind az egyes hangok képzését, mind pedig használatukat illetőleg; s e tekintetben elég jelentékeny különbségek vannak az egyes községek nyelve között is, ámbar a négy község különben egységes nyelvjárást beszél.

A) MAGÁNHANGZÓK.

1) A magánhangzók képzése.

A rövid magánhangzókat mind a négy község egyformán képezi. E rövid magánhangzók a következők: *i, u, ü, ë, o, ö, e, á*. Ezek közül a legtöbb képzésre nézve eggyezik a köznyelv magánhangzóival, csak az *ë*-t képezik kissé zártabban, úgy hogy majd-

nem *ě*-nek hangzik. Hiányzik a rövid magánhangzók közül a köznyelv *a*-ja; helyette mindig az alsó nyelvallással, ajakzárás nélkül képzett *á*-t ejtik.

A hosszú magánhangzók képzésében már nagyobb a változatosság. A felső nyelvallással ejtett hangoknak, az *í, ú, ű*-nek képzése olyan, mint a köznyelvben; azonban a középső és alsó nyelvallással képzett magánhangzók helyén a legváltozatosabb hangokat ejtik.

é. Harasztiban az *é* helyén kétféle hangot ejtenek. Rendszeresen diftongusnak hangzik, s ez esetben a képzés a nyiltabb nyelvallással kezdődik s úgy halad a zártabb felé (*éé*); egyes szavakban s egyes beszélők ajkán e mellett a magasabb nyelvallással képzett *é* is hallható. Szt-Lászlón szintén többféleképp ejtik az *é*-t; rendszeren ott is *éé* hangzik; de hallható egyes szavakban *é*, sőt *é* is. Kórógy kevésbé diftongizál s rendszeren egyszerű *é*-t ejt. Rétfaluban általában nagyon változó a hosszú hangok képzése. Egyesek diftongusokat ejtenek, bár ezek nagyrészt elvesző félben vannak; azonban az *é* helyén még gyakran hallható *éé*.

Az *é* helyén tehát az egyes községek a következő hangokat ejtik: Haraszi: *éé, é*. — Szt-László: *éé, é, é*. — Kórógy: *é, éé*. — Rétfalu: *éé, é*.

E mostani állapot azt sejteti, hogy ez a nyelvjárás is különbséget tett a kétféle *é* között, s e különbségtételnek egyik nyoma lehet a zártabb *é*; azonban a két különböző eredetű hang a mai nyelvérzék előtt teljesen egybeesett, s ma már a legtöbb beszélő ajkán mindig egyforma *é* hangzik.

ó, ő. E két hosszú magánhangzó helyén szintén kétféle diftongust ejtenek Harasztiban; rendszeren nyiltabb nyelvallásból indulnak ki s úgy haladnak a zártabb hang felé: *óó, őő*. Többtagú szók végén azonban zártabb ez a diftongus; kapcsoló hangja *o, ő*, s ebből a középső állásból kissé magasabbra emelkedik a nyelv, úgy hogy a teljes hangzó az *ó* és *ú*, illetve *ő* és *ű* között álló *ó* és *ő*; az így keletkezett diftongus tehát *óó, őő*. Ezt a diftongust főleg oly szavak végén ejtik, melyeket a mai köznyelv *ű*-vel ejt: *gyűszűő, gyűrűő, szűrűő* (gyűszű, gyűrű, szűrű); továbbá ezekben: *monyoróó* (mogyoró), *készkenyőő*. Szt-Lászlóban mindig diftongusnak és pedig *óó, őő*-nek ejtik ezt a két magánhangzót. Kórógy és Rétfalu már inkább az egyszerű magánhangzót ejti.

Az *ó, ő* helyén tehát a következő hangokat ejtik: Haraszi: *óó, őő* és *óó, őő*. — Szt-László: *óó, őő*. — Kórógy és Rétfalu *ó, ő*.

á. A köznyelv *á* hangját ez a nyelvjárás nem ismeri, hanem különböző diftongust ejt helyette. Legsajátságosabb az a diftongus, a mivel Haraszi helyettesíti az *á*-t; kapcsoló hangja a rövid *á*, ennek helyzetéből kissé emelkedik a nyelv s az ajak mind jobban összezáródik, annyira, hogy a teljes hangzó ajakzártsága erősebb, mint a köznyelvi *a*-é. E diftongust így jelölhetjük: *“â*; tehát ajakzárás nélkül kezdődik s ejtése közben folyton szűkül mind az ajak, mind a szájüreg nyílása, úgy hogy a végén már majdnem *ó* hallatszik. Szt-László és Kórógy szintén diftongust ejt e hang helyén; ez az előbb jellemzettől csak annyiban különbözik, hogy az ajak zártsága nem olyan erős. Szt-Lászlón a teljes hang a rendes ajakzárással képzett *á*, Kórógyon még ennél is valamivel nyiltabb, tehát *â*, Rétfalun különbözőképp ejtik egyesek ezt a hangot; leggyakrabban *â* vagy *â* hangzik, de hallható már a köznyelvi *á* is olyanoktól, a kik gyakrabban érintkeznek más vidékiekkel.

Az *á* helyén ejtett hangok tehát a következők: Haraszi: *“â*. — Szt-László: *“â*. — Kórógy *“â*. — Rétfalu: *â*, *â*, (*â*).

Hosszú magánhangzókat ejtenek még pótlónyújtás esetén és a hangsúly hatása alatt is. A pótlónyújtás igen ritka e nyelvjárásban; látni fogjuk, hogy a szótagvégző *l* rendszeren megmarad, a rövid magánhangzók közül csak *o*, *ö* után marad el, s ez esetben a magánhangzó megnyúlik s *ó*, *ő*, illetőleg *“ó*, *“ő*, lesz belőle: *ócsó*, *ócsít*, *ócsil* (olcsó sat.), *szümbödkőfá*, *lövöldék* (lövöldék), *ötöztet*, *föd* sat. Pótlónyújtás áll be az *r* kiestével is e három szóban: *erre*, *merre*, *arra*; az *e*-ből *é* lesz: *ére*, *mére*, az *a* helyén ejtett *á*-ból pedig *â*: *âra*. Ugyanilyen pótlónyújtás van ebben a szóban *sâró* e h. *sarró*, *sarló*. A hosszú *é* hangot ejtik ebben a szóban is *kéd*.

E nyelvjárás sajátos hangsulya, mint látni fogjuk, megnyújtja az egyes szavak és szólamok utolsó szótagját. Ilyen módon minden egyes magánhangzó hosszúvá válhatik. Az *i*, *u*, *ü*-ből ily helyzetben *í*, *ú*, *ű* lesz; az *o*, *ö*, *ë* egyszerűen megnyúlik, a nélkül, hogy diftongussá válnék (*ó*, *ő*, *é*), az *e*-ből *é* s az *á*-ból *â* lesz. Ez utóbbi hang a köznyelvi *á*-tól csak annyiban különbözik, hogy széles ejtésű. E hosszú magánhangzók használatát megvilágító példákat alább, a hangsulyról szólva fogunk látni.

Az alábbi táblázat a Haraszi lakosainak nyelvében használt magánhangzókat mutatja; ettől a többi községek kiejtése csak egyes hangokra nézve különbözik. A hangsúly hatása alatt keletkezett hosszú magánhangzókat [] közé tesszük.

	Mély hangok		Magas hangok	
	Ajak nélkül	Ajakkal	Ajak nélkül	Ajakkal
Felső nyelvvállás		u ú	i í	ü ű
Középső nyelvvállás		o (°ó) [ô] °ó	ë (°é) [ê] °é	ö (°ő) [ö] °ő
Alsó nyelvvállás	â [â]	°â	e ê	

A °â helyett Szt.-Lászlón °â, Kórógyon °â, Rétfalun â vagy ê lép. Egyéb különbség csak a középső nyelvvállással képzett hangok sorában van; s ezen hangok sora a többi községekben így alakul:

Szt.-László		o °ó [ô] °ó	ë (°é, ê) [ê] °é	ö °ő [ö] °ő
Kórógy Rétfalu		o ó [ô] ó	ë °é, é [ê] °é, é	ö ő [ö] ő

Mivel ily eltérő az egyes községekben a hosszú magánhangzók képzése, példaimban nem is jelölhetem mindig az illető diftongusokat, hanem helyettük az egyszerű é, ó, ô-t írom, melyet mindegyik község a maga módja szerint ejt; az â helyén ejtett diftongusok közös jelül pedig â-t írok.

2) A magánhangzók használata.

A magánhangzók használatát illetőleg e nyelvjárás legszembe-tűnőbb sajátjai egyrészt az özés, másrészt evvel szemben i, í használata egyes szavakban a köznyelvi ü, ű helyén; ezenkívül a hosszú magánhangzók kedvelése, s egyes esetekben a zártabb magánhangzók használata. Az özést kivéve, e sajátások mind régebb hangállapot megőrzésére mutatnak.

Az özés közös sajátja e nyelvjárásnak s a vele rokon drávmelleki nyelvjárásoknak; s ez a körülmény arra mutat, hogy az özés már akkor kifejlődött, vagy legalább fejlődni kezdett, mikor e községek lakossága még nem ékelődött idegen népesség közé,

s egységes magyar nyelvterület volt a Dráva két partján. Az özés általános mind a négy községben, bár az *ö* használata nem oly következetes, mint az alföldi nyelvjáróterületnek más vidékein. Különösen a szótőben hallható gyakran az *ē* is: *szēr* és *ször*; *ēgyünk*, *ētünk*, *ēhetēt* (e mellett *ōgyünk* sat. is); *vētem* és *vōtem* (vettem) sat. Mindig *ē*-t ejtenek néhány egytagú szóban: *nēm*, *nē*, *tē*; *lē*, *fēl* és *fēn* igekötőkben, valamint e szóban *nēgyven*; továbbá a mélyhangú szavakban mindig: *szērdā*, *gyērtā*, *lēhān* (leány), *gyērtānfā*, *gērēngyō* (göröngy), *ēstālō*, *mēkrēpāl* (összetákol). Nem ejtenek *ū*-t az *ē* helyett az olyan szavakban sem, melyekben ez a hang köznyelvi *i*-nek felel meg s ebből vált nyiltabbá: *ēt* (itt), *ēde* (ide), *ēnen* -(innen), *hērtelen*, *vēlāg*.

Az özéssel ép ellenkező jelenség az *i*, *í* ejtése *ū*, *ű* helyén; ezekben a szavakban a nem ajakhangzó az eredetibb, s ez lett ajakhangzóvá más nyelvjárásokban. Ilyenek: *nyist*, *fistölt hús*, *iszō*, *pīnkōsd*; *tīkōr*, *fūr* (fűrj), *gyūrō* (gyűrű), *gyīsō* (gyűszű), *szūrō* (szűrű); *fūv* (fű). Viszont az *-t* igeképző néha *ū*-vel van: *terūtōt*, *ēpūtōt*, *nē nyerūtōz* (ne nyeríts).

Igen kedveli ez a nyelvjárás a hosszú magánhangzót a tő első tagjában, néha még a későbbi szótagokban is. E hosszú magánhangzóknak nagyrészt eredeti hosszúság megőrzését kell látnunk.

í. *ímōg* (ing), *pīpā*, *szīlvā*; *fīzet*, *csīkorgāt*; *mīnālunk*, *mī fālunk*; *mījen*, *mīk* (melyik). Hosszú *í* lett a tárgyas igeragozás többes számú 2. személyének *jā* ragjából is: *vākhātōtok* (vágthatjátok), *lātōtok*, *mondōtok* sat.

é. Mindig hosszú az *é* a *bé* igekötőben, továbbá a következő igék első tagjában: *lészōn*, *tészōn*, *vészōn*, *vészī*, *méggyōk*, *méggyōn*, *észōk*, *észīk*, *széd*. Hosszú *é*-t ejtenek ezekben is: *hētēt* (hetet), *kōrfēj* (körte, ill. körtvély), *keszég*. Köznyelvi *i*, *í*-vel áll szemben az *é*: *pedég*, *pedéng*; *rév*, *rétām*, *rēt* (rí, ritam, rít), *segéteni*.

A kétféle *é* hang eredeti különbségének megmaradt némi nyoma egy-két szó ejtésében is; zártabbá vált s állandóan *í*-nek ejtik ebben a szóban *nyīz* (héz), viszont az eredetileg nyiltabb *ē*-ből rövid *e* lett ezekben: *teheny*, *keves*, *engōm* és *nekūn* (nélkül).

ű. Hosszú *ű*-t ejtenek a következő szavakban: *mūkā*, (munka) *gyūtō*, *cúlā*, *úcā*, *elcsūnyīl*, *lūdāk*, *lūdāt*; *kulúp*, *fālūt*, *bājūs*, *bājūsā*.

ü. Hosszú *ü* hangzik ezekben: *fülle*, *füllet*; *sūt*, *mégűszkölte*.

Gyakran használ ez a nyelvjárás egyes szavakban zártabb magánhangzót a köznyelvnek nyiltabb hangjával szemben. Legtöbb esetben a nyelvjárás zártabb hangja őrizte meg a régibb állapotot.

i. Régibb *i* maradt meg a *kinyér* szóban; a *kemince i*-je is a horv. *kominica*, *komenica* szó magánhangzóját őrizte meg. A *hoszi* szóban az *i* eredeti *jú* szótagból (*hoszjú*) fejlődött. A *hasigat*, *eriget* szók *i*-jében az *-ít* igeképző maradványát sejtethetjük: *hasítgat*, **erítget*; míg az *eriszt i*-je már az *eriget* alak analogikus hatása alatt fejlődhetett. Assimilatio szülte az *i*-t a *simítsé* (semmit se) első szótagjában. Az *-ül*, *-ül* igeképző s az *-ül*, *-ól* határozóképzőben is *i*-t ejtenek: *fordül*, *tánül*; *hátül*, *áziltá* sat. (l. alább: Szóképzés). A zártabb *i*-t ejtik még a köznyelvi *é* helyén a *ficsike* (fecske) szóban.

o. Az *o*-t tekinthetjük eredetibb hangnak a *morká* szóban (újszl. *mrha*), melynek mássalhangzó torlódásán a szokott *o* hang könnyít. A *sódor* szóban az *o* a ném. *schulter*, s más nyelvjárások *södër* alakja *ë*-jének felel meg. Valószínűleg eredetibb hang a *vosárnáp o*-ja is (vö. *wosarnap* RMNy. III.28), legalább ez felel meg a más nyelvjárásokban gyakori *vësárnap* alak *ë*-jének.

u. Az eredetibb hangot őrizték meg a *hogy* névmásnak *hugy*, *hutyán*, *hutyod* alakjai (vö. *hug* HB. EhrC.). Szarvas a *torok* szónak ilyen alakját is közli: *turkos-turkig* (Nyr. V.65). A *duhán*, *duván* (dohány) szóban is az *u* a kölcsönadó horvát, ill. török nyelv hangjának felel meg: horv. *duhan*, tör. *duşan*.

ü. Eredetibb *ü*-t ejtenek e szóban: *üese*, *ücsém* (vö. *ücczit*, *üczéd* NádC. Sylv.); továbbá azon szavakban, melyekben *v* mellett, vagy *öv* diftongusból fejlődött az *ü*, s ebből más nyelvjárásokban *ö* lett: *gyün*, *jün*, *jüt* (jött); *üvé*.

ű. Az *öv* diftongusból e nyelvjárásban rendszeren hosszú *ű* lett más nyelvjárások *ö*-jével szemben: *kű* (kő); *ű*, *űtet*, *űket*; *bű* (bő); *jűjön*; *lűni*; *szűni*, *szűjök*. A *fej* szó is eredetibb **feve* alakból lett, s ez a *v* is ajakhangzóvá tette az *e*-t ebben a nyelvjárásban; az így keletkezett **föv* alakból *fű* lett, s így ejtik mindig ezt a szót: *fűje*, *hetfű*, *eggy fű kukoricá*, *fűkötő*, *fűsű* (fej-ösű).

Néhány szóban a nyiltabb *á*-t ejtik a zártabb *o* hang helyén: *mást* (most), *álmád*, *csárdá*, *csárdás* (csorda, csordás).

Sajátságos változás, hogy az *el* igekötő rendszeren megrövidül s *e*-nek hangzik: *emöntek*, *evégesztük*; ez az *e* átcsap néha az ellenkező hangrendbe s *á* lesz belőle: *ámönt* (elment), *ádügil* (elpiszkolódik), *ácsúnyil* (elcsúnyul).

KÉSZ VAN.

Ez a szerkezet, a Nyelvőr f. évi márciusi füzetében közölt adatok szerint is, a Székelyföldön ismeretlen. Ez tény; ezt én is mint székely ember bizonyítom. Tény az is, hogy az udvarhely- és csikmegyei székelyek egy jó része deszkával, szénnel, fával, borvízzel, az asszonyok fehérneművel sat. a segesvári és medgyesi országos és heti vásárokat régi idők óta szakadatlanul látogatják; sőt az említett két megye szolgáltatja legnagyobb részét eme két száz város szolgálóleányainak is.

Én ugyanis többször jártam e két városban; a nyolcvanas évek elején pedig majdnem három évig állandóan Medgyesen laktam. s minden rendű és rangú szászszal érintkeztem, a kik igen kevés kivétellel jól-rosszul tudtak magyarul is beszélni. És ezek a szászok általánosan használták nemcsak a *kész van*, *kész lesz*, *kész csinál*, hanem a *szép csinál*, *új csinál*, *szép ír*, *gyors hajt* sat. kifejezést is. Egy kezeim közt levő, ez év elején kelt, különben meglehetősen magyarsággal írt, medgyesi levélben is többek közt ez áll: 'Már olyan *szép írni* tud' a gyermek.

Ugyanezt mondhatom az oláhokról is, kikkel azonban az érintkezés nem olyan nagy, mivel ezek kevésbé üzletemberek. Sőt székely szolgálók is használták a *kész van* kifejezést az asszonyaikkal való beszélgetés közben.

És e magyartalan kifejezéseket a folytonos érintkezés közben sem tanulta el a székely, mint ezt az adatok is bizonyítják. Én ennek okát abban találok, hogy a székelyek maguk között azt a székely egyént, a ki máskép mint tréfából, föltünő, a nyelvérzéket sértő szerkezetet használna, bosszantják, gúnyolják; sőt nem egyszer örökös gúnynevül adják a tőle hallott kifejezést. Épen azért a hazatérő székely nem visz haza idegen és föltünő kifejezéseket. Ismertem egy embert, a ki a katonaságból haza térve, *neköm* helyett *én-nékem*-et mondott. Azóta még gyermekei is *Énnékem* nevet viseltek.

A *kész van* szerkezet tulajdonképen nem egyéb, mint a magyarul beszélni törekvő szászoknak és oláhoknak a saját nyelvük szerkezetét utánzó magyar kifejezése. S ha figyelembe vesszük, hogy itt Szombathelyen is — a hol sok zsidó, német és sváb van — a *kész van*, *kész csinál* szerkezet használata általános, ez is csak megerősíti fentebbi állításomat.

JÓZSA JÁNOS.

A *kész van* kifejezést én Budapesten kívül egyáltalában nem hallottam, itt is csak egy vasmegyei német anyanyelvű cseléd-

lánytól, egy tudakos, különben németül alig tudó eszismadiától, Bokody uramtól és egy magyar asztaloslegénytől, a ki a Buda vidéki németajkú Albertfalván tanulta mesterségét. A cselédlány folyékonyan ugyan, de általában igen hibásan beszél magyarul; Bokody uram mindig cikornyásan fejezte ki magát; az asztaloslegény a fűrön kívül talán minden szerszámát és kellékét német mesterműszóval nevezte (stemájzni: véső, stiftli: szög sat.) és egyéb-képen is sokat németesen mondott.

Az iskolában nem emlékszem, hogy valaha hallottam volna e kifejezést, pedig Budapestnek nem kevesebb mint nyolc iskolájában tanítottam már. Igaz, hogy mindig szigorúan megköveteltem tanítványaimtól a helyes magyarságot, s így talán ovakodtak az ilyet megkockáztatni. Mostanában szándékosan alkalmat is adtam nekik rá, természetesen úgy, hogy észre ne vegyék a kelepécét; de nem tévedtek rá.

Régebben sok magyar vidéken jártam, de a *kész van* soha se ütötte meg fületem. Cegléden ismételve sok hónapot töltöttem, de egyszer se hallottam. Ipam arra a kérdésre, hogy Cegléden, a hol élete java részét töltötte, vagy Tápió-Bicskén, a hol született, mondják-e azt, hogy *a ház kész van*, azt felelte: „Bizony, édes fiam, nem magyar ember, a ki úgy beszél. Nyolcvanhárom esztendő vagyok, de most hallom először, hogy *a ház kész van*. Magyarul úgy mondják, hogy *kész a ház* vagy *készen van a ház*’.

Hogy a *kész van* idegen hatásra lett, abban semmi kétség. De föltűnő, hogy ez a hatás csak az *eggy kész* szóra terjed ki. Mért nem mondják azt is, hogy: *szép van, rossz van, pompás van* sat? Ha ezeket szembe állítjuk a *kész van*-nal, azonnal észrevesszük, hogy nagy köztük a különbség. A *kész van* világosan a *kész* és *készen van* keveredése és úgy vált lehetségessé, hogy e két kifejezés, a mennyire két kifejezés egyáltalán csak teheti, szorosan egyet jelent. De más a *szép* és más a *szépen van*, más a *rossz* és más a *rosszul van*, más a *pompás* és más a *pompásan van* sat. A *kész* és *készen van* kifejezés használata mindig is ingadozott; hol ezt hol azt használja ugyanaz az ember minden megkülönböztetés nélkül. Én életemben csak egyszer hallottam megkülönböztetni. Jó húsz évvel ezelőtt Cegléden többen egy kis kirándulásra készültünk és Tibald Jani városi tanácsos barátunkkal megegyeztünk, hogy induláskor elmegyünk érte a városházára. Mikor oda megyünk, még dolgozva találjuk. Eggyikünk kérdi: „Még nem vagy kész?” Azt feleli: „De *kész* vagyok, már mióta a világon vagyok; csak még *készen* nem vagyok’.

Ha ez a megkülönböztetés általános volna, alkalmasint a *kész van* soha se kel ki a kakuktojásból. De minthogy a *kész* és *készen van* a legkisebb értelemváltozás nélkül mindenkor fölcserélhető, maga is erősen kezére járt az idegen hatásnak.

VOLF GYÖRGY.

E kifejezésmód eredetével még mindig nem vagyunk kész. Nem adhatok ugyan számot róla, hogy nyelvérzékem honnan vette hozzá a hajlandóságot; de be kell vallanom, hogy én előttem e kifejezésmód, a hogyan szavamat is önkéntelenül kezdtem, egészen megszokottnak, természetesnek tetszik. Talán nem tévedek, ha állítom, hogy szülőföldem vidékén, Nagybányán (Szatmár m.) szintén nem lehet szokatlan a *kész van* szólás.

Eredetére nézve ama nézet mellé vagyok hajlandó állani, hogy a *kész* alak a *van* ige mellett ragkopásból magyarázandó, hogy tehát nem idegen befolyás következménye. Az eddigi fejtegetők csupán két, teljesen megfelelő analógiát idéztek erre a ragvesztésre, a *jobb szeretem* kifejezést, e h. *jobban szeretem* (Bánóczy, Nyr. XXIII.136), s az *úri mód megél* szólást, e h. *úri módon* (Füredi, uo. 135). Az *okvetetlen-félék*, mint a szerkesztő már megjegyezte, nem ide való példák, mert ezek eredetileg határozók voltak.

Azonban az *-n* ragnak elhagyására több meglepően összevágó adatunk is van. Ilyenek: *rég* e h. *régen*; *ép*, illetőleg *épp* e h. *épen*, *éppen*; *máskép*, *másképp* e h. *másképen*, *másképpen*. Már hogy ez az alak tulajdonképpen hogyan keletkezett, minő ragot rejt magában eredetileg, az itt mellékes dolog; a nyelvérzékre nézve ma olyan határozó mint a *készen*. S végre *egész* e h. *egészen*. Éz utóbbi legalább előttem *egész* népies kifejezés; magam akárhányszor mondok ilyenfélét nagybányaiasan: 'Egész bele van bolondulva abba a jánba'.

Tovább is folytathatjuk az *-n* rag elmaradásának példáit, bár ezekben már időhatározókkal van dolgunk, mint egyébiránt a *régben* is. Az analógiát azonban ez nem gyöngíti; sőt annál több valószínűséget támaszt a *kész van* kifejezésnek is ragvesztés útján való keletkezésére. Ilyen időhatározók: *később* e h. *későbbben*, *vasárnap reggel* e h. *vasárnapon reggel*; *mindennap* e h. *minden napon* (vö. *minden héten*), *szombat este* e h. *szombaton este*. Ilyen tulajdonképpen a *mikor* szó is, a melyet régen *mikoron*-nak mondtak. Mindezek eléggé valószínűvé teszik, hogy a *kész van* magyar analógiák hatása alatt keletkezett. E mellett szól az a megfigyelés is, a mit Füredi tett, de nem helyesen magyarázott, hogy t. i. állító mondatban azt

mondják: *készen van*; de tagadóban már: *nincs kész*. Ennek nem lehet más oka, mint az, hogy az állító mondatban a *készen* hangsúlyos, ennél fogva megmarad teljes alakjában, a mint ez már rendes nyelvtünemény; ellenben a tagadó mondatban (*nincs kész*) a hangsúly a *nincs* szón van, a *készen* tehát hangsúlytalan helyzeténél fogva szívesebben enged a rövidülés törvényének.

ZOLNAI GYULA.

Nagy érdeklődéssel olvastam azt a tanúságos kis értekezést, mely a *kész van* kifejezést hol védi, hol elveti. A cikk végére érve azt látom, hogy a szóban forgó szólásmód ügye még nincs egészen tisztázva.

Különbféle vidékeken lakók véleményét kérdeztük ki; de ha nem csalódom, nem kérdeztük meg magát a magyar nyelvet. A t. szerkesztő engedelmével hivatkozom két klasszikus tanúra. Tösgyökeres magyar szólásmódokat *kész örömet* kell használni és elfogadni és nem szabad *készakarva* idegenszerúségeket keresni ott, a hol ilyenekről szó se lehet. A *készakarva* és *készörömet* világosan mutatja, hogy a *kész* eredetileg határozó. Ebből világos, hogy nem szabad úgy okoskodni, mint azt a kérdést intéző tette, hogy: „Ha mondattanilag elemezzük ezt: ‚A ház kész van‘, azt találjuk, hogy alanya *ház*, állítmánya *van*; s így *kész* mint állapothatározó szerepelhetne; de ennek határozói alakja *készen*“. Ez utóbbi következtetés helytelen, mert *kész* magában véve is határozó. Ha azt mondhatom *együtt van, oda van, megvan*, azt is mondhatom *kész van*. Nem tagadom, hogy mai napság egyiknek-másiknak kissé idegenszerűnek hangzik a *kész van*. Miért? Mert az eredetileg *fertig*-nek megfelelő *kész* határozó, melléknévi jelentéssel változatlan alak mellett annyit is tesz mint a német *bereit*. Így tehát ez a melléknévi értelem és a megfelelő szerkesztés: *én kész vagyok, te kész vagy, ő kész* (= er ist *bereit*) nyomást gyakorolt a határozói értelem szerkesztésére. Innen van, hogy a *kész van* (es ist *fertig*) kissé idegenszerűnek hangzik.

Nyelvtanilag tehát nemcsak helyes, hanem eredetileg csakis ez a helyes kifejezésmód: *kész van*. Eggy félegyházi kartársamtól megkérdeztem továbbá, hogy mondja-e az ő népe azt is a tagadó alakban: *nincs kész*. Magam is hallottam, ő is egész határozottan állította, hogy arra a kérdésre: ‚Kész van-e már a ház?‘, a felelet ehhez: ‚nincs kész.‘ Köztudomású dolog, hogy *nincs* szóval csak határozót tagadunk, a melléknév előtt egyszerűen *nem* áll.

De még tovább kell menni egy lépéssel. Hogyha a *kész*

határozó, akkor többről beszélve is voltaképen helyesebb, ha azt mondjuk: „Mi kész vagyunk”. Ez talán még szokatlanabb; de eredetileg ez a helyes. Hibának semmiesetre se hiba. Simonyi bizonyossága szerint Cegléden, Jászberényben, Debrecenben a *kész van, kész vagyunk* egész közönséges kifejezőmódok. Igen szép példát nyújt rá a rácalmási szólásmód: *kész csinálja*, mely világosan mutatja a *kész* szónak határozói voltát.

Dehát itt is azt tapasztaljuk, hogy a nyelv tudatából elenyészett az eredeti értelem és ennek alapján lábra kapott egy újabb és nekünk jobban hangzó szólásmód, úgy mint pl. a *szabad* melléknévből csinál a nyelv *szabadjon* és *szabadna* alakokat. A mikor a melléknév átszaphat az ige kategóriájába, sokkal könnyebben eshetik meg a határozóval az, hogy melléknévvé lesz, különösen a jelen esetben, mikor az még értelmi módosulással is együtt jár.

A mikor a *kész* határozóból kifejlődött a *kész* melléknév, ebből az utóbbiból képzett a nyelv egy újabb határozót *készen* alakban és az a bővült határozó úgy szólván kiszorítja a használatból az egyszerű, eredeti *kész* határozót.

Mit csináljon ilyenkor a nyelvész? Vagy azt mondja, hogy a nyelv öntudatlan fejlődésében hibát követ el, mely hiba előbb-utóbb országszerte el fog terjedni, vagy azt kell javasolnia, hogy a még egészen ki nem irtott, eredetileg helyes alakot bátran használjuk és sűrű fölelevenítéssel segítsük vissza régi jogaiba.

A végeredmény nézetem szerint az, hogy a *kész van* annyira távol esik a germanizmustól, hogy ellenkezőleg inkább ez a rendes, eredeti szólásforma. Elég furcsa, hogy mi, kik a többek között németül is tudunk, tévesen németes szerkesztési módot látunk benne.

Pedig hát a *jól van* is a közbeszéd szerint *jó van*-nak hangzik és természetesen senki se lát ebben germanizmust.

PRUZSINSZKY JÁNOS.

Látta már Zolnai Gyula azt a vidéket, a melyen délibabos ég alatt kolompol Kiskunságnak száz kövér gulyája? S állt verőfényes nappal deleléskor a hosszú gémi kútnál? Én láttam s álltam. De ne vegye rossz néven Baksai s Kunszentmiklós, akkor lássam újra, mikor a hátam közepét; még holt lábbal se fordítson az isten arra felé! S a költő mégis így szól rajongva róla: Szép vagy alföld... legalább nekem szép! Ez pedig, mint a szabolicsiak mondják, antul van, mert a hol bölcsönket ringatták, a hol gyermekéveink arany napjait leéltük, azon a helyen minden, de minden szép, jó és tökéletes. De fur^aán besz^eész t^e J^aózi! mondá a palóc

nagyasszony hibáztatól, midőn az alföldről került unokáját első ízben hallotta megszólalni. Neki az ő vidékének nyelve és beszéde volt a szép és helyes.

Épen nem csodálkozom tehát, ha Zolnai Gyula nemcsak a *kész van*, hanem még a *kész vagyunk* védelmére is kiáll a sikra s mindkettőnek helyessége mellett, 'kész van' lándzsát törni. Ez természetes. Hisz maga mondja, hogy szülőföldre, Nagybánya vidékén nem lehet szokatlan ez a szólás. Minthogy pedig ismeri Petőfinék ezt a versét: 'Mi kék az ég, mi zöld a föld!' s azonkívül tanítványait is arra oktatja, hogy csuda hiba volna azt mondani: *kék van* az ég, *zöld van* a föld, menedéklevelet iparkodik a *kész van* számára kiállítani s Szatmár megye nyelvének jó hírnevét minden szennytől megóvni; megmagyarázza tehát, mint már egy pár elődje is tette, hogy a *kész van* tulajdonképen a *készen van* kifejezésnek csonkult formája: a *kész* ép úgy lett ebből: *készen*, mint a *vasárnap* ebből *vasárnapon* sat.

Igaz, van egynehány, kivált időhatározónk, a melyek a gyakori használat következtében idő folytán ragjukat elvesztették, de ezek, a mint én itélem meg a dolgot, nem azonos példák s épen nem mentik föl a védelem alá vett *kész van* kitétel. Mert mondhatom ugyan: 'Minden *vasárnap* (vagy *vasárnapon*) van prédikáció', de azt már Szatmár megyében is bajosan mondják, hogy: 'A jövő hónap hetedik napja nem *szombat*, hanem *vasárnap van*'. Én alig hiszem, bármennyire is bizik nyelvérzékének sugallatában Zolnai, hogy helyeselni tudná, ha a következő párbeszédet hallaná: 'Menj fiam, nézd meg *kész vannak-e* már a lányok! — Berta már *kész van*, de Ilka még öltözik'.

Zolnai mint teljesen megfelelő analógiára az *egészen* helyett használt *egész* határozóra is hivatkozik. Közönséges szólás-mondás pl. *egész durván* megtámadta őt' e helyett: 'e *gész en* durván'; de meg adná-e azért a szentesítést arra, ha valaki ezt mondaná: 'a kalács még *egész van*, nincs fölszelve?' A 'jobb szeretem' e helyett 'jobb a n szeretem' hasonlóképen egygyértékű használatnak van föltüntetve; de egygyértékű-e? Mondható-e azért: 'Ez az alma sokkal jobb van, mint ez a másik?'

Ha az a szabadalom levél, a melyet Zolnai a *kész van* számára kiállított, hiteles, kétségbe nem vonható okirat számba megy, akkor meg se kell várnunk a második vagy harmadik nemzedéket, hanem már most kiállíthatjuk bátran a *kész csináltam* számára is az arany betűs diplomát, s ki azok részére is, a melyek

eggyes vidékeken már-már szárnyra kezdenek kapni: *szép ír, gyors hajt, új csinál*.

A helyes-e vagy nem kérdésnek eldöntése azon fordul meg, tudunk-e kellő súlyt helyezni, tudjuk-e igaz értéke szerint méltatni azt a tényt, hogy ugyanazon az eggy vidéken az idősebbek merőben szokatlannak, nyelvérzékbe ütközőnek jelentik ki a *kész van* szerkezetet, míg pártját csak az ifjabb nemzedék fogja, s azok, a kik az utóbbi években kerültek ki az iskola falai közül, a hol két-három idegen nyelv tanulása, a mint a száma nélküli való példa bizonyítja, zavarólag hatott nyelvérzékükre.

Pruzsinszky János szintén védelmére kel e kárhoz-tatott szerkezetnek, csakhogy egészen más fegyverrel száll ki a sorompóba. Ő megfordítja a dolgot: nem a *kész* lett a *készen*-ből, hanem az eredetileg határozó *kész* bővült ki utóbb *készen* szóvá; s innen támadt a zavar, hogy ezt az eredetileg határozó értékű *kész* szót később melléknévnek tekintették. Hogy pedig ez úgy van, a mint mondja, vagyis hogy a *kész* eredetileg nem melléknév, hanem határozó volt, kétségtelenné teszi ez a két kapcsolatot: *készörömet, készakarva*.

Mi ez utóbbi két példát, a melyekből a *kész* szónak eredetileg határozó volta egész kétségtelenné válik, még a következő, teljes hitelű adatokkal egészíthetjük ki: „Katherina *nagy* hamar haza siete (ÉrsC. 467b). *Nagy* hívőn szolgál istennek (DebrC. 190). *Nagy* hertelen kiáltatta vala királynak (MA: Bibl. I. 384b). Az ördög *nagy* gyakran tévedéseket hint (Zvon: Post. I. Előb. 8). *Nagy* örömet tudná azt, ki cselekedte (GyöngyD: Char. 77) || *Nagy* sirván mondának (JordC. 139b). A zsidók *nagy* ohajtva várták a hetvenedik esztendő (Fel: Fel. 21). *Nagy* reszketve nem tudott semmit szólni (Alv: Itin. 12). Futott *nagy* lélek-szakadva (Könyi: HRom. 116).

Közönségesen ismeretesek, s mindenkinek száján forognak a következők is: „*Szives* örömet elmennék, de nem érek rá. Hiába volt a nagy hűhó, mert a gyűlésre csak *édes* kevesen jelentek meg. A tanácskozás *egész* simán folyt le. Csak *nehéz* nehezen tudta rábeszélni őt. *Véges*-végig len ott maradtunk || *Kevés* v. *kis* vártatva megérkezett. *Sebes* vágtatva v. nyargalvást elmenekült’.

Ezek a minden kétségen fölül álló, hiteles adatok tehát nemcsak azt igazolják, hogy a ma melléknévnek érzett *kész*, hanem hogy

az eddig minden nyelvbuvártól is tulajdonságnévnek tartott és erősített *nagy, szives, édes, egész, kevés, kis, véges, sebes, nehéz* szavak is eredetileg határozók voltak s csak később váltak a nyelvérzék megtompulásával melléknevekké.

Ragaszkodik még e most hallott példák után is abbeli állításához a *kész van* utóbbi pártfogója, hogy a *kész* eredetileg határozó értékű volt?

Mind annak pedig, a mit itt mondtunk, záradékaul azt csatoljuk ide, hogy hagyjuk a furfangosságot s ne okoskodjunk, hanem forduljunk a legjobb, az egyedül szavahihető oktatóhoz, a néphez, a népnek azon gyermekeihez, a kikről tapasztalat útján meggyőződést szereztünk magunknak arról, hogy semmiféle idegen hatás nem téveszthette meg nyelvérzéküket. Hogy kik azok s mily korés osztálybeliek közt találhatjuk meg biztosan őket, arra nézve már elmondtuk nézetünket folyóiratunk márciusi füzetében. Azonban a tanúk vallatásában, ha teljesen megbízható, hiteles vallomásra akarunk szert tenni, nagy óvatossággal kell eljárunk. Vigyáznunk kell, hogy semmiféle olyan kérdést ne intézzünk a különben szavahihető tanúhoz, különösen az írástudatlan korosabb asszony-néphez, a melynek hüvelye alatt irányítgató, útegyengető erő rejlik. Azzal a kérdéssel fordulni például a tanulatlan nép gyermekeéhez: „Mondják-e anyámasszony ezen a vidéken azt, hogy az ebéd már kész van?” annyit tenne, mint őt megzavarni, megtéveszteni, s mintegy kierőszakolni tőle az igenlő választ. A nép szájából hallott vallomás csupán abban az esetben fogadható el hitelesnek, ha magától, minden külső, bármilyen kényszerítés nélkül történt.

Ezen kívül még egyet kell figyelmébe ajánlanunk a *kész van* pártfogóinak. Irodalmunk elég messze, több mint négyszáz évre nyúlik vissza s mennyiségileg is oly gazdag, hogy mindenkinek könnyűvé van téve egy egész sereg hiteles forráshoz való hozzáférhetés. Ha tehát eredeti termék a *kész van* kitétel, ám elő vele, mutassák ki, hadd lássuk mi is azokat a szavahihető példákat, a melyek ezt a nekünk idegenszerűnek tetsző használatot igazolják!

SZARVAS GÁBOR.

A *kész van* kifejezést ugyan már két füzetben is tárgyalta a Nyelvőr, de a vitát még nem fejezte be, mert legutóbb is két újabb kérdést vetett föl ez ügyben. Élek tehát az engedelemmel, és hozzászóllok a kérdéshez én is, a mit azért nem tettem eddig, mert egy kiváló nyelvészünk szóbelileg már kikérdezte e kifejezés-

ről való tudomásomat, azzal a céllal, hogy másoktól is beszerzendő adataival együtt közölni fogja a t. szerkesztősséggel: viszont erre most azért nem várhatok tovább, mivel a vitában azóta más felől történtek az én tanúságomra hivatkozások (Nyr. XXIII. 89. és 139), melyek szükségessé teszik fölszólalásomat.

Egy kis módosításra szorul nevezetesen a Balogh Péter (helyes) közlésére támaszkodó azon megállapítása a t. szerkesztőnek, mely szerint a *kész van* ismeretlen még Négyesy . . . szerint Csongrád megyében' (169). A való az, hogy a kérdéses kifejezést Csongrád megyében fájdalom ismerik. Hisz én ott hallottam először, s ott is haragudtam meg rá mingyárt, még gyermekkoromban; mert kihívólag sértette nyelvérzékemet s bosszantott az az affektáció, melyet e kifejezés használásában éreztem. Ezzel a helyreigazítással tartozom az igazságnak.

De azt hiszem, e csongrádmegyei tanúságban nem sok köszönetük lesz a *kész van* barátainak. Mert ha jobban a gyökerére megyünk a dolognak s azt kérdezzük, ki k használják e kifejezést, jóformán az lesz az eredmény, hogy Csongrád megyében csakugyan nem ott honos ez a kitétel.

Íme az én tapasztalatom, a mi eggyzersmind a t. szerkesztő két kérdőpontjára is feleletül szolgálhat:

Én ezt a kifejezést szülővárosomban, Szentesen, 1872 körül hallottam először, egy ismerős szabólegény szájából, a kinek a beszédjében egyéb szokatlanságok is megragadták a figyelmemet. Így pl. neki mindenkép csak arra ment a szája, hogy a mi más embernek *jól néz ki*, az neki *jól kinéz*; jobban esett a lelkének, ha így kicsavarhatta a szórend nyakát, minden emfázis szüksége nélkül is. Világosan tudom, hogy e kifejezésekkel csak divatozni akart az illető; ismerem apját, anyját, egész környezetét, melyben fölnevelkedett, ott ő mindig a szokásos alakokat hallotta, tehát természetszerűleg a fülében voltak azok, de mégis mindig a szokatlan alakokat mondta a családi körben is, tehát nyilván választékosságra törekedett, hivalkodott vele. A földmives osztályhoz tartozó szülei sohase használták e kitéttelt; már a testvérei, a kik szintén mesterlegények voltak, igen. Azután is rendszerint iparosoktól hallottam; a gimnáziumban pedig főkép az izraelita fiúktól és részben az úri osztály gyermekeitől. A kifejezés iránt érzett elnyomhatatlan idegenkedésem megélesítette figyelmemet iránta; de igen jól emlékszem, hogy a meddig én Szentes népével naponként érintkezhettem, a földmivelő osztálynál ez a kifejezés nem

volt forgalomban : és fogadni mernék rá, hogy a tanyalako nép maig sem használja. Városi kitétel ez, s nyilván fölülről szivárog a népbe.

Rám azt a hatást tette akkor a *kész van*, mintha az iparos nép tudákossága termette volna ; a mint van *kész vagyok, kész vagy*, úgy kívánta meg, hogy legyen *kész van* is. A politikus csizmadiára, meg a szarvasi borbélyra gondoltam. Ez a vélemény tévedhetett a kifejezés eredetére nézve, de terjedésére nézve bajosan. Mert a kik magyar vidéken elfogadói és terjesztői voltak, tudakos és divatozó hajlamból, a műveltség mázán való kapkodásból lehetnek hívei. Azonban hadd folytassam vallomásaimat.

A mennyiben a lakosság bizonyos rétegébe mégis bevette magát e szólás, világosan látható, legalább Szentesen, hogy a *kész-szel* kifejezhető eseteknek csak egy bizonyos kategóriájára használják, nevezetesen megrendelt cikkek, ipari termékek, egyszóval szorosán vett *készítményekre* nézve ; ellenben nem használják elvont dolgokról. „Kész van” nekik a nadrág, „kész van” a ház, talán „kész van” az ebéd is ; de ha a 48-as „kör” zsúfolt bálján egy mesterlegénybe ütődöl és engedelmet kérsz, még ő is azt mondja : „kész az engedelem”, nem ám „*kész van* az engedelem !” A *kész van*-ban olyasmit érez az illetők nyelvérzéke, hogy kész már, vagy elkészült, a minék az elkészítést várták, s a *van* afféle nyomatékosító szó gyanánt szerepel ott, majdnem határozói értékkel, mintha a *kész*-nek magában elégtelen értelmét pótolná. Valóban a *kész van*-nak, a *kész* mellett bizonyos szerepet juttattak ; nyelvérzékük árnyalati különbség jelzésére fordítja.

De hogy a törzsökös szentesi nép szavajárásában még készítményekről is más a szokott használat, idézek egy pár ott járatos közszólást, a mi hamar eszembe jut. A szentesi ember így évődik, mikor a másik valamit elvégzett :

— Kisz a munka, el lehet vetni ?

Egy anekdotában meg ez volt a nevetni való :

— Jó réggelt szusztër úr, kiszenn-ë a cipő ? Ez a mondás annyira megnyerte a tetszésünket, hogy családunkban szinte közmondássá vált. Formája világosan ritmusos, a *kész-e* nem volna elegendő a ritmus illető szakaszába, egy szótaggal több kell ; de eszébe nem jutott volna a népnek, hogy így egészítse ki : *kész van-e* a cipő, hanem inkább az elliptikus (és a helyzetnek megfelelő erélyesebb) szerkezetet választotta.

Talán több közszólást is lehetne még idézni a *kész-szel, van* nélkül — ilyen a fönti *kész az engedelem* is —, de *kész van*-nal

egyvet sem. Valóban e kifejezés nem tartozik a szentesi színnép nyelvkincséhez.

Hogy más vidékekkel hogy van a dolog, az más kérdés. Engem nagyon meglepett az a sok tanúvallomás a *kész van* használata mellett; azt még se gondoltam, hogy így el legyen terjedve. De a szerkezet eredeti magyarságáról még nem vagyok meggyőzve, s talán még egyszer ennyi vallomás se győz meg. Ez a kérdés se a szavazatok mennyiségi statisztikájától függ, hanem minőségi mérlegelésétől. A közlők megbízhatósága természetesen kétségen fölül áll, de az nincs eléggé kiderítve, hogy az illető vidékek köznépének a nyelvében általános-e, s mióta van meg ez a kifejezés. És nem méltányolhatom eléggé a t. szerkesztő állhatatosságát, a ki a statisztika előtt meg nem hajolva, minden, még oly nyomósnak látszó tanúsággal szemben is, ragaszkodik kételkedéséhez s biztos ítélettel állapítja meg a fölhozott ténybeli adatok bizonyító értékét. Azt hiszem, a nyelvérzék ama föltűnő idegenkedése, mely a *kész van* iránt különböző hozzászólók nyilatkozataiból kitetszik, pl. a szerkesztő magatartásában is nyilvánul, s melyet Bódiss, Szinnyi magukról, Füredi, Bodonyi szintén magukról, Balogh én rólam följegyzett, szintén egy erősség számba mehet. Mi, oly különböző vidékre való emberek, mind idegenszerűnek éreztük ezt a kifejezést és szinte az ösztön erejével tiltakoztunk ellene.

Nézetem az, hogy a *kész van* elterjedése egyike ama ritkább nyelvi alakulásoknak, melyek szemünk láttára megfigyelhetőleg, mennek végbe. Úgy a hatvanas évek körül keletkezett, a hetvenesek elejétől terjed némely más szokatlanságokkal együtt (pl. Szentes vidékén a *jól kíméz*-zel. E kifejezés is nem annak az említett egyénnek a találmánya volt, ezt is sokaktól és több vidéken hallottam azóta, s nem lehetetlen, hogy e mellett is hoznak föl a t. gyűjtők vagy nyolc-tíz megyéből tanúságot). Alkalmasint az iparos osztály hozta be, mely az ország sok vidékén több nyelvű; leghathatósabb terjesztője mindenestre ez az osztály, mert a szólás ipari kifejezésekben szokásos. De ha idegenszerűségül keletkezett is vegyes ajkú vidékeken, tiszta magyar helyeken való terjedését elősegítette a divat, az újság hajhászata, a műveltség látszatával való kérkedés, a közönséges nyelvhasználattól való eltérés ingere; terjesztői voltak afféle 'jó vezető' egyének, a kiket az idegenszerűségek, szokatlanságok legkönnyebben ingerelnek, mert vannak ilyenek. Fönnmaradását végül biztosítja az, hogy bizonyos értelmi árnyalatot fűztek hozzá, tehát szükségesnek vélik.

Ha azonban bebizonyulna is, hogy ez a kifejezés nem idegen hatásra keletkezett, akkor is hajlandóbb lennék afféle tudakos analogiának tekinteni, mely a *kész vagyok*, *kész vagy* sorozatát folytatja, mint a Bánóczi föltevését elfogadni, a mely szerint e szerkezet rag- vagy jelkopás útján keletkezett volna, ebből: *készen van*. A határozói jel kopása nem olyan nagyon közönséges dolog, mint Bánóczi véli. A tőle idézett példákban egynek kivételével az *-ul*, *-ül* marad el, az *-n* csak egy esetben: *„jobb szeretem“*; ez is közép fok, hasonlít az *inkább*-hoz. Bánóczi véleményével szemben két kérdést tehetünk föl: 1) hol van az a határozó, mely a *van* előtt is (sőt a többi személy előtt is) elveszti jelet? 2) hol van az a bármelyik ige, mely előtt a *kész* adverbiumul használható volna? A *van* előtt t. i. nagyon megőrzi a magyar nyelv — a némettel ellentétben — a határozónak e melléknévtől való alaki különbözősét; lehet ugyan *„jobb szeretem“*, de a *„jobb vagyok“* nem az, a mi a *„jobban vagyok“*. S ki mond effélet: *„a ház kész áll?“*

Most pedig, mikor e megjegyzéseimmel készen voltam, átnéztem figyelmesen az eddigi közléseket összehasonlítás végett, s azt találtam, hogy az összes hozzászólók idézeteiben mindig valóságos készítményekről van használva e kifejezés, még pedig *„kész van-e már a vacsora“* (90.) kivételével ipari termékekről, de olyat én is idéztem föntebb: *„az ebéd kész van“*; találtam azt is, hogy Szinnyi ismerősei (90.) e szólást a néptől nem hallották, csak városi emberektől, különösebben mesteremberektől, s találtam a t. szerkesztő első hozzászólásában (91.) arra az érdekes kapcsolatra, hogy e kifejezés ott is a *jól kinez* társaságában szerepel. Én ugyanegy egyéntől, s egy időtájban hallottam e két szólást; és íme a t. szerkesztő emlékezetében is társulva merülnek föl. Ez aligha véletlen találkozás, hanem annak a jele, hogy ez a két szokatlanság elharapózása közt van valami összefüggés. Arra nézve, hogy én e közlésem írásakor nem a t. szerkesztő ama hozzászólására való visszaemlékezésből kapcsoltam össze a *kész van*-t és a *jól kinez*-t, bizonyosságom lehet az a nyelvészünk, a kire bevezető soraimban hivatkoztam, s a kinek ezt a vallomásomat már az első nyilatkozatok közlése előtt elmondtam.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Az *œ* betű és hangja. Kolumbán Samu a Nyelvőr mult évi folyamában a lozsádi nyelvjárást tárgyalva szól e nyelvjárás *œ* hangjáról is, csakhogy oly zavarosan, hogy alig lehetünk tisztában e betű hangértékével.

A 355. lapon azt írja, hogy a köznyelvi *ö* eltűnt, minden szó testében, hol átváltozott teljesen *ë*-vé, hol pedig csak a hozzá közeledő *œ*-vé módosult, megtartván labialis jellegét. Tehát az *œ* labialis hang.

Kolumbán oláh hatást lát abban, hogy az *ö* helyébe *œ* lépett. Ugyanis az oláh nyelvnek nincs *ö* hangzója és a lozsádiak minden nap érintkezvén az oláhokkal s nemcsak hallván, de beszélvén is nyelvüket, ennek a hangnak a hiánya miatt módosították nyiltabbá a magyar *ö* hangot. E szerint tehát az *œ* nyiltabb az *ö*-nél. E két megjegyzés dacára, a magánhangzók táblázatában az *œ* hang a nem ajakhangzók és nem nyilt hangok között foglal helyet. Miféle csoda lehet hát ez a hang!

S hogy zavarom még nagyobb legyen, a 359. lapon ugyanerről a hangról ezeket olvasom: „Balassa ezt a (*œ*) hangot az *e* ajakhangú párjának tartja, azt mondván róla, hogy egyedül a küüllömegyei nyelvjárás használja, a mely nyelvjárás a középső nyelvállással képzett rövid hangzókat egy fokkal mind nyiltabbakká változtatta. Ezzel szemben Kolumbán saját megfigyelése után azt mondja, hogy ez az *œ* inkább az *ë*-nek megfelelő ajakhangzó, habár ennél egy picit nyiltabb is. Most már igazán nem értem, miféle hangról van szó. Az *ë*-nek megfelelő ajakhangzó az *ö*, ennél egy fokkal nyiltabb az *a* hang, a mit a Phonetika elemeiben *Ä*-vel, a Magyar Nyelvjárásokban *œ*-vel jelöltem, s ez az *e*-nek megfelelő ajakhangzó. Ha Lozsádon is ezt ejtik, akkor a nyilt, magas hangú, labialis magánhangzók közt van a helye. Ha pedig nem ezt ejtik, akkor más betűvel kell jelölni, s pontosan meg kell figyelni képzése módját. A lozsádi nyelvjárás hangzórendszere azt sejteti, hogy ugyanarról a hangról van szó, a mi a küüllömegyei nyelvjárásban hallatszik, csakhogy Kolumbán nem tudta jól megfigyelni, s még kevésbé tudta a magánhangzók rendszerében a maga helyére illeszteni.

Nagyon kétes az is, vajjon igazán oláh hatást kell-e keresnünk e hang használatában. Kolumbán nem mondja meg, melyik az az oláh hang, a melyiknek hatása alatt ez az *œ* fejlődött, s

tudtommal az oláh nyelvben nincsenek is labiális magas hangzók. Egyes hangtani jelenségekre nem szabad oly könnyen ráfogni az idegen hatást.

BALASSA JÓZSEF.

Igen érdekesen ismerteti K o l u m b á n Samu a lozsádi tájbeszédet a Nyelvőr augusztusi füzetében; de a mit a címbeli *æ* hangról mond a 359. lapon, arra egy kis észrevételt kell tennünk.

Szerinte az *æ* nem az *e*-nek ajakhangú párja, a mint Balassa leírta, hanem inkább az *ě*-nek megfelelő ajakhangzó, habár ennél egy picit nyiltabb is. Pedig mégis csak Balassának van igaza ebben a kérdésben, mert az *ě*-nek megfelelő ajakhangzó, tudvalevőleg az *ö*, s a cikkíró maga mondja a 358. lapon, hogy *e* nyelvjárásban nincs meg a rövid *o* és *ö*. Az *o* hang helyett *a*-t, az *ö* helyett pedig rendszeren *æ*-t (néha *ě*-t is) találunk. Ha tehát ez az *æ* hang az *ö*-nél nyiltabb, akkor nem lehet más, mint az *e*-nek ajakhangú párja, mivel az *ě*-nek ajakhangú párja az *ö*. S ezt a fölfogást támogatja az is, hogy a korrelatív *o* szintén nyiltabb *a*-vá változott: 'ez a nyelvjárás az *o* hangot mindig *a*-ra változtatja' (356. l.). Téved tehát a cikkíró, midőn azt mondja, hogy a lozsádi nyelvjárásban 'a nyíltságra törekvésnek különösebb fokát egyáltalán nem tapasztalta' (359. l.).

Mégis csak úgy lesz tehát a dolog, a mint más erdélyi nyelvjárásokban is tapasztaltuk, hogy a rövid *o* és *ö* magánhangzók nyiltabb *a* és *æ*-be mentek át.

STEUER JÁNOS.

Új szók. Tóth Béla a Nyr. XXII.421—22. l. elmondja, hogy a *széllhámos* az ő révén került az irodalomba s ezzel zárja be érdekes közlését: 'Gyónásom ezzel véget ért. Örülnek, ha író-társaim, kivált az öregebbek, követnék példámat és megvallanak egy-egy fiatalkori bűnüket, a melyet a nyelvészkedésben követtek el. Ez a sok mea culpa becses matéria lenne annak, a ki megírja a neologia történetét'.

Találva éreztem magam, nemcsak az aposztrofált 'öregebbek' révén, hanem az emlékezetembe visszaidézett 'fiatalkori bűneim' miatt is. S mindig vártam a Tóth Bélát követőket, hogy magam is közéjük álljak: a mit sokan teszünk, kevesebb elfogódással tesszük. De csak nem jelentkezik senki s így kénytelen vagyok egyedül állni ki a sorból s a következőkre mondani el a mea culpát.

Szemkör. szemhatár. A Lewes fordításában használtam először. Ott vették-e észre író-társaim, nem merném állítani; mert bár a kiadás teljesen elfogyott, bölcséleti műszavaink helytelen vagy

ingadozó használata csak akkora, mint azelőtt; hát miért épen ez tűnt volna föl? De mikor a ‚Révaiban‘ használtam, észrevették s egyik kritikusom akkor ezt írta: ‚A nagyvárosi élet tágítja [Révai] szemkörét — csak annyit tehet, hogy a pupillái tágultak. Tehát mondjuk inkább látkörét‘. Mindazáltal a szó meglehetősen elterjedt; olvastam már vezércikkben és novellában, napi újdonságban és színi hírlátban; sőt már versben is, a mi érthető, mert azonkívül hogy a ‚látkörrel‘ és ‚láthatárral‘ prozodailag egyértékű, nálunknál kevésbé kopott volta is ajánlja. Mert ne áltassuk magunkat. csak prózánk javult; a fiatal magyar költészet nyelve, a mennyiben nem népies, sehol nem mutatja az ortologia hatását; mérték- és szótagszám nyomósabb előtte minden szabálynál. Majd ha fiatal költőink nagyobbak lesznek, csak akkor lesznek magyarosabbak is.

Érzékelni, érzéklet. A Nyelvőrben (V.247) ajánlottam az *empfinden, empfindung* szókra. A kifejezések, mint ott elmondom, megvoltak már, de használatuk nem volt következetes, se mindig helyes. Úgy veszem észre, hogy az *érzéklés* az ajánlottam értelemben lassan, de biztosan halad hódító útjában s az ükunokám — mert én abban a merész hitben élek, hogy akkoriban nálunk a filozófia népszerűbb lesz mint ma — mondom, az ükunokám tán csak e sorokból fogja megtudni, hogy az *érzékelni* valamikor nem volt közhasználatban. Csak futólag akarom itt megemlíteni egy másik filozófiai magyarításumat. Ugyancsak a Nyelvőrben (VI.204--209) azt fejtegetem, hogy *concret: összevont*. A szót a Fővárosi Lapok nagyon eldicsérték, de nem használták. Simonyi egyik nyelvtanában láttam évekkkel ezelőtt; de nem tudom, nem ejtette-e el ő is. Most én — mi tagadás benne — magam sem merek vele élni, a mikor azt akarom, hogy megértsenek.

Venio nunc... *Megokolni.* Igenis, kérem, én csináltam. Először a ‚Lewes-ben‘ írtam; ott maradt eltemetve. Aztán a ‚Révaiban‘; onnan szárnyra kelt és bejárta az országot. Még a Budapesti Szemle is használja s azért bátran tekinthetem teljesen meghonosodott kitételnek. Persze, eleinte visszatetszett. Ballagi egyenesen azt vitatta, hogy képtelen s azonfölül helytelenül csinált szó; mert az ő ‚Teljes szótára‘ szerint *okolni* annyit tesz mint ‚vlkit v. vlmít vlmely rossz v. hiba indítójának, okának tartani, nyilvánítani‘ — a *meg* igekötő hozzátétele már miért forgathatná ki annyira e jelentéséből? Azután — kérem, még mindig Ballagi szól — jó a *kifogásolni*, mert van *kifogás*, a *befolyásolni*, mert

van *befolyás*, de nem lehet jó a *megokolni*, mert nincs *megok*. Én ellenben úgy okoskodtam, ha a mi nyelvünk nem indo-európai, hanem turáni, mért van csak *ind*-okolni, mért nem *turán*-okolni is? Vagy földrajzilag véve: ha van *indokolni*, mért nincs *japánokolni* is? Hogyan okoskodott az íróközönség nem tudom: de tény, hogy már alig érzi valaki ujdonvoltát e szónak, melynek történetéből hadd említsem még meg, hogy kicsibe mult, hogy törvénykezési nyelvünkbe is be nem hatolt. A demokrata V a j k a y lelkes pártfogója volt a fiatal *megokolni*-nak, de az ősi *indokolni* copfjának energikus tiltakozására a tolakodó plebejus visszaretent *justitia* istenasszony csarnokának szentelt küszöbétől.

Ime, meggyóntam. Tóth Béla lelke rajta!

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Szelindek. Munkácsi B e szót a tavali NyKözleményekben kétes származásúnak mondta, most meg az Ethnographiában a szanszkrit *çvan*, zend *span*-ból magyarázza különféle hipotézisekkel. Pedig már Leschka megmagyarázta: *szeléndek* canis investigator, spürhund, ex slav. *slédnik*, boh. *slidnik*; *sled* in omnibus slav. dialectis es vestigium, die Spur. (Így Dank., Mikl.; én megemlítettem, Nyr. VII.342, a *lednek*: *lendek*-féle hangátvetés példái közt, vö. még *szövétnék*, *szövédnék*: *szövéndök*, *szövindek* NySz).

Érdekes, hogy a Schlägli Szójegyzék az 'investigator' és 'molossus' kutyaneveket így fordítja: *követő*, *nyomonjáró*.

A *szelindek* tehát nem iráni szó, s nem kell minden ötletet azonnal kinyomatni, mert hol vennénk annyi papírost!?

SIMONYI ZSIGMOND.

Örökkön-örökké. Szinnyei József igen elfogadható magyarázatát adta az *örökkön-örökké*-nek a Nyr. XIX.517. lapján. De az eredetibb *örökköl-örökké*-re igen kevés számú példát tudott elősorolni, s azt is csakis az Ehr. codexből.

Nem rég kezembe vettem az Akadémiától kiadott Szegedi Gergely Énekes könyvét, s ott a 21-ik lapon ezt találtam: „Kész mindaha lelkem neked énekleni, mind ez világ előtt rólad vállást tenni, sok jótételedről neked halát adni, *ő r ö k ü l ő r ö k é* téged kell dicsérni.

Eggy adattal tehát szaporíthatom a Szinnyei adatait. Még csak azt jegyzem meg, hogy az Énekes könyvben másutt mindig *örökkön-örökké* fordul elő.

MELICH JÁNOS.

Külföldi magyarok. Mióta e cím alatt idegen országokban és nyelvekben járatos magyar szavainkat összeírtam, három rendbeli új adatot tudtam meg. Mind elég érdekes arra, hogy lejegyezzem.

Az egyik Tóth Béla egy cikkéből van véve, mely „Jelen voltak” címen a Hét 10. számában jelent meg. Ebből kitűnik, hogy „a *gollache* minden héten eggyyszer *pl a t d u j o u r a* párisi Duvalok asztalán”. Az én időmben Duval vendéglőiben még nem találtak gulyást; ez hát a magyarság új hódítása a Szajna partján.

Azt is említi Tóth Béla, hogy „a *poussta* és *tzikosz* igazi közhellyé vált”. A pusztá tudvalevőleg Németországban is ösmeretes, hol csak a minap jelent meg hazánkról egy könyv, melynek címe: Puszténfährten. Az meg épen közismeretes dolog, hogy Ausztriában a lapok vezércikkeiben akárhányszor így emlegetik országunkat: das Puszténland.

Látnivaló, hogy összeállításomban a *puszta* szóról teljesen megfeledkeztem; meg még eggyről, a mit hadd pótoljanak Tóth Béla szellemes sorai: „Hunyady János pedig meghódított öt világrészt s nagyobb francia szótárakban már benne van a fordítása is: Hunyady (prononcez: uniadi) = *eau*; János (prononcez: Zsanósz) = *purgative*.”

A másik adatot Simonyi Zsigmondtól tudtam meg, a ki nem itthon lakó németektől, hanem A f l e n z b e n hallotta oly embertől, ki soha Magyarországon nem járt, ezt a kitétel: „auf der *második* seiten”. A mi hazai németjeink közt elég sűrűn járja ez: „auf der *másik* seiten”. Hogyan vándorolt ez innen a Hochschwab aljára s hogyan tudott oly magyarosan rosszul megromlani, ki a megmondhatója? Talán annak az agg vándornak a révén került oda, ki, vállán csizma, butyor, húsz évi tapasztalás után, miután köztünk sok honi kenyeret megevett, nyugalját élvezni Aflenzbe vonult vissza? Minden esetre egy újabb hódítás . . . Légy büszke Magyarhon!

Az utolsó adat az én legfiatalabb külföldi magyaromról s a mellett szól, hogy a *tesik* nem oly ismeretlen, mint hittem és sokkal világlátottabb, mintsem gondoltam. A napokban közlé velem I g n o t u s, hogy ő is hallotta már a *tesik*-et Grácban s hogy midőn atyjának, Veigelsberg Leónak a *tesik* stájer vándorlását említé, a Pester Lloyd híres vezércikkezője határozottan kijelentette, hogy ő Tirolban is hallotta a *tesik*-et. No tessék!

BÁNÓCZI JÓZSEF.

A mult füzetben (133—134) a föntebbi cím alatt sorolta el Bánóczi József az idegen földön elterjedt magyar szókat. Nehány-nyal én is szaporíthatom a számukat.

Hogy (Grácban hallani a *tesik*-et (magy. *tessék*), azt magam is igazolhatom. Nem is csoda; ott sok a magyar lakó is, utazó is. Minden valamire való gráci bolt kirakatában olvasható a csalogató: 'Itt magyarul beszélnek'. Hallottam ott ékes magyar káromkodást is, nem magyar embertől, hanem olyantól, a ki egygy kukkot sem értett magyarul.

Egy szavunkról nem is gyanítanak, mily általános Stájerországban. Ez a *rovás*; stájeresen kiejtve: *rós*, németesen írva: *rosch*. Rosegger, a stájerek leghíresebb írója, mint különös stájer szót macskaköröm között említi, de természetesen nem is sejtí se ő se más stájer ember, hogy az magyar eredetű. A *rosch* jelentését Rosegger (Ausgewählte Werke. Képes kiadás, IV. köt. 258. l. Das Stiftbüchel) 'merk Brett' szóval adja, a mi magyarul 'jegyző deszkácska' vagyis *rovás*. A szó jelentésén kívül a tárgy alkalmazása is megegyezik. Ha a stájer paraszt pl. szenet fuvaroz a hámorba, annyit rónak a *rosch*-ába, a hány fordulótt tett és aztán e szerint fizetik. 'Und im eisenhammer, mondja Rosegger (id. h.), sprüht die blaue flamme — pflug oder schwert, die kohlen glühen für beides, sind sie doch am ziele, und die hauptsache ist nun, dass der bauer hingehet zum werks herrn, sein merk Brett. den *rosch*, zeigt und sagt: Euer gnaden, so viel wägen voll hab' ich gebracht'.

Az egész németiség ismeri a *tornister* szót, mely nem más mint a magyar *tarisznya*. R o s s b e r g (Deutsche lehnwörter) a *tornister* szóról ezt mondja: 'unbestimmter, aber sicher fremder herkunft'. S a n d e r s (Wörterbuch der deutschen sprache) már gyanítja, midőn a következő rekeszt csatolja utána: '(ungr.?)', hogy a magyarból került át. Értelmezi pedig ekképen: 'ein auf die schultern zu schnallender ranzen, gw. aus gegärbten fellen, nam. aus behaarten, deren rauhe seite nach aussen gekehrt ist, für fusssoldaten, fussreisende etc.' Kluge azonban már egyenest kimondja, hogy a magyarból való: *Tornister* alatt ezt mondja: 'erst im vorigen jahrh. aus dem ungar. *tarisznya* 'vorratssack' übernommen' (Etym. Wörth. der deutschen sprache 4. kiad.). Ha keresünk, bizonyára még több ilyen külföldi magyart fogunk találni. De érdemes volna itthon is a nem magyar ajkúak közt keresnünk.

Budapest vidéki svábjaink például tömérdek sok magyar szót vettek át beszédjükbe. De erről talán más alkalommal.

VOLF GYÖRGY.

Magyar külföldiek. Nagyon igaza van Szarvas Gábornak, mikor az idegen szók ok nélkül való és oktalan használatát ostorozza. Hiszen nem lehetünk el minden idegen szó nélkül, de ennek is van határa. Minden írónak kell ismernie annyira a nyelvet, hogy tudja, hol valóban szükséges az idegen szó, hol kerülhető vagy kerülendő. Újságíróink úgy látszik az író névre nem tartanak számot. Ők mintha a legközönségesebb magyar szókat sem ismernék, csak úgy dobálózna a legszükségtebb és leghaszontalanabb idegen szókkal. Nem hihetem, hogy ennek nyelvünkbeli járatlanságuk volna az oka. Sokan bizonyára azt hiszik, hogy az újságstílus követeli az idegen szóknak e tengerét, mások meg azzal a sok cifra idegen lommal nyilván lelki szegénységüket iparkodnak palástolni.

Mindnyájan *imponálni* akarnak olvasójuknak nem magyarul tudásukkal, hanem idegen nyelvismeretükkel. Azt hiszik, hogy ámuló olvasójuk azt okvetetlenül nagy tanultságnak kénytelen tartani. Csak aztán legalább arra ügyelnének, hogy épen tanulatlanságukat ne árulják el. De „videant consuli! Megfeledkeznek a jó magyar szabatosságról és írnak praecisió helyett ép oly helytelenül mint tudatlanul *praecisitas*-t. Nem utolsó ily fajta „tanultság-mutató” egy zenetudósítónak következő *monumentális* alkotása: „Végül Sarasate saját szerzeményü Petenéras-át játszotta el; és ez, egész a *frenezidig* vitte a közönség tetszését” (Nemzet, reggeli kiad. márc. 20).

Ne vessen ezen, a ki tud; talán jobban teszi, mint a ki bosszankodik újságíróink rossz ízlésén, mely haszontalan és tudatlan litogtatásra bírja őket.

VOLF GYÖRGY.

Volf György szavainak igazolására hadd szolgáljak magam is két érdekes adattal.

Volf tegnap, április 7-én estefelé juttatta kezemhez a fön-
tebbi sorokat, s én ma, április 8-án reggel olvasom az Egyetértésben a napi újdonságok közt „Ritka csodaszülött a bécsi klinikán” cím alatt a következőt: „A gyermek teljes 48 óráig élt, a mennyiben a kifüggő szív ma reggel megszűnt *pulsálni* és a halál azonnal beállt”. Bizvást ki merem mondani, hogy az összes magyar irodalomban, a Halotti beszédtől kezdve le egész az Egyetértés 1894.

április 7-iki számáig eddiglen soha egy magyar író se használta ezt az idegen szót; az érdem e tekintetben egyedül és kiválóan az illető rovatvezetőé. Ha kérdezem, hogy Volf szavaival éljek, fitogtatásból-e, vagy tudatlanságból alkalmazta az újdonság írója ezt a merőben szokatlan szót, abban a feleletben kell megállapodnom, hogy itt alkalmasint tudatlanság és fitogtatás szövetkeztek egymással. Kétségtelen ugyanis, hogy a hír valamely német lapból van átvéve, a melyben az illető helyen ez a szó állt: *pulsieren*. Ha ez állt volna: ‚Das herz⁷ hörte auf zu schlagen‘, minden bizonnyal ezt olvastuk volna: ‚A szív megszűnt *ütni*‘. Minthogy azonban az eredeti német kitételt vagy nem tudta, vagy hamarjában nem jutott eszébe, a fejtörés pedig különben sem az ő kenyere, a legegyszerűbb dolog, gondolta magában, ha tekintélyesebb szónokaink és vezércikkíróink nyomán indulva a *sanieren* = *szanál*, *coalieren* = *coaleál* sat. példaképe szerint a *pulsieren* = *pulsál* lesz. Ez még azzal a haszonnal és dicsőséggel is fog járni, hogy az olvasót bámulatba ejtem latin nyelvbeli jártasságom felől.

Hanem ha így gondolkodott, azt is meggondolhatta volna, hogy a kik latinul tudnak, nem csak azt tudják, hogy a *cor* nem *pulsat*, hanem *salit* vagy *palpitat*, de ismerik a meseírónak azt a megjegyzésre érdemes mondatát is, hogy ignotos fallit, notis est derisui.

Ez az egyik. A másik a következő.

A ‚Pester Lloyd‘ tegnapi estilapjában ez a hír volt olvasható: ‚Aus Neusohl wird gemeldet, dass dort eine zwei stock hohe mauer der in bau befindlichen höheren staats-mädchenschule eingestürzt sei und einen theil der beim bau beschäftigten arbeiter unter sich begraben habe. Bisher wurden zwei arbeiter todt und sechszehn schwer verwundet aus den trümmern hervorgezogen‘. S ma, április 8-án a Budapesti Hirlapban ezt olvasom: ‚*Új-Szöny*-ből jelentik, hogy az ottani állami leányiskola építésénél egy két emelet magasságú fal rombadőlt és az ott foglalatzkodó munkásokat maga alá temette. Eddig két munkást halva, tizenhatot pedig életveszélyesen megsebesülve ástak ki a romok közül‘.

Ha az a *Neusohl* egy bajorországi vagy hessen-kasseli kis falucska volna, mindenki szívesen megbocsátaná egy magyar újságírónak ebbeli tájékozatlanságát; de hogy saját hazájának földrajzában ennyire járatlan legyen, s hozzá még a közvélemény tolmácsolójaként viselkedjek, ez már mégis több, mint a mit szó

nélkül hagyni lehetne. Hogy mily gonddal, mily lelkiismeretességgel végzi egynemely újságírónk a reá bízott földadatot, ez is egyike azoknak az ékesen beszélő példáknak, a melyekkel majd itt majd meg amott többszörte találkozunk. Olyasmit ugyan hallottunk, bár csak mendemondának tartottuk, hogy van vagy legalább volt szerkesztőség, a melyben még Conversations-Lexikon sem állt a személyzet rendelkezésére; de az már mégse képzelhető s nem tudjuk elhíttetni magunkkal, hogy Ballagi német-magyar szótára meg ne volna a B. Hirlap szerkesztőségében, s hogy ott ne találkozott volna senki, a ki az újdonság írójának meg ne tudta volna mondani, hogy *Neusohl* = *Besztercebánya*.

Lehet, hogy a következő napok valamelyikén tudósítani fogják Új-Szönyből a B. Hirlapot, hogy az egész hír alaptalan s már annál az oknál fogva se lehet való, mert Új-Szönyben legalább az ő tudtunkkal semmiféle állami leányiskola nincs.

No de se baj! Erre majd következik a helyreigazítás, hogy ,lapunk f. hó 8-iki számába egy sajtóhiba csúszott be: *Új-Szöny*, e helyett: *Besztercebánya*. * SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Krisztus-mondák.

Miből lett a gomba.

Hát ász tuggyák-ë kigyelmeték, hol lét't á gomba?

Hát mikor még Krisztus urónk Szémpétérvel á földön járt, éccér nagyom méttánát éhëznyi. Ászongyá Szémpétérnek:

— Te Pétér!

— Hállom urám-teremtóm.

— Én éhës vágyok, mennyőnk be váláhová.

— Jó léssz bi záz, urám-teremtóm, mer mâ én is éhës vónék. Épen éc cëgëny özvegy ásszoňho tánáták hemënnyi. Mivel

* Rossz próféta voltam; máskép történt, mint a hogy megjósoltam. Ma, április 10-ikén ezt olvasom a Budapesti Hirlap ,Napi-hirek' rovatában: ,Jelentettük már, hogy Besztercebányán a most épülő felsőbb leányiskola egy másodemeleti fala romba dőlt és az ott dolgozó munkások nagyobb részét maga alá temette'. Most már igazán zavarban vagyok. Azt kérdezem magamtól, jobbra tart-sak-e, vagy inkább balra; a vasárnapnak higgyek-e, vagy pedig a keddeknek. Ha az előbbi értesítés: ,Új-Szönyből jelentik' a hiteles, akkor *Besztercebányát* kell *Újszönynek* tartanunk; ha meg az utóbbi jelentés a való, akkor *Újszöny* tulajdonképen *Besztercebánya*. Nem oszlatná el az újdonság t. írója lelkem habozását? Sz. G.

hogy Krisztus urónk nem élt másval, csak tisztá édés tejvel, azt hozott neki a zásszon, a ki — közbe légyék mondva — akkor épen kenyéret sütött. Míg az ásszo a tejé a komrábá járt, Péter, a ki nágyon szeretté a lángos lepént, messájdított üggyet a pitarbá. Kérni nem mert, mer hogy im réstélté Krisztus urónk előtt magát; hát fokta a zegészet, betette a kelebibe.

Krisztus urónk jó tutta, jó láttá eszt; de nem szót eggy árvá szót sé. Itt behozzá a szegény özvegy ásszon a tejet: mégészik, osz mennek tovébb. De Péter mindég elmarált ek kicsit, hogy a lepénbü eggyet háraphásson. Krisztus urónk mé mindég ücs csinátá, hogy akkor szöllyék hozzá, mikor Péternek telé van a szája.

Péter réstélté a dógot nágyon; nem akártá, hogy Krisztus urónk méttuggyá; hát váláhânszor szót hozzá Krisztus urónk, mindég kiköpté a dáráb lepént, a mi a szájába vót. Igy osztán Péter ággyig-ággyig hárábdátá a lepént, hogy éccér éfogyott; visszá néz utánná nák keservesen, mer hogy im hijábá loptá, nem magának lopta; hát urám fia mit lát? Mindén dárábbú, a mit kiköptött, eggy-eggy gombá lett. Azé olyan puhá a gombá, mind a frissen süt lángos lepén.

(Nógrád m. Terbeléd.)

MIKÓ PAL.

Tréfás dalok.

I.

De jó laktam kásává,
Szunyog *ódal-bordává,
Lipe kérész esontyává,
Bóha lapockájává.

II.

Kötyi jap p*ók a rétylát,
Padra jakar mënnyi,
At tücsöktü jam mënnyassont,
Elakarja vénnyi.

(Mátra alja.)

ISTVÁNFY GYULA.

Tájszók.

K i s k u n s á g i a k.

m a k u t y i : gyámoltalan, szája-táti.

m á l é : 1) kukorica lisztből sü-tött tészta; 2) gyámoltalan, szája táti.

m o c o r o g . Csak alig kecmérgök, mocorgok már!

m o l o p o t y i , m o l o p u t y i : gyámoltalan, elhetetlen, g y e - l e v i s z i , n y e l e v i s z i . A k i t a varjutól is löhet félteni, hogy éviszi, mind a kis pulit!

m o n y a s . A város háza előtt úgy publikáják: mén ló; az urak úgy hijják. De mi csak: monyas, csödör!

m ö g l u p o l t a (Halas), m ö g - l ü p ö l t e (Majsa): eltángálta, megódalgatta, jól megverte.

m ö g z o n d o r o d o t t a z ü d ő : megzordonodott; hideg, szelesre vált, meghúsult. 'De csünya zondor üdő van!'

n e v e l : 1) valakit fölnevel; 2)

.Maj nevel ez a malac neköm,
ha möghizik: 50 pöngő lössz
az ára!
nevelő üdő. ‚Ez a nevelő
üdő, mikö így szítál az esső;
a nap mög vigyorog csak!
ösi: régesrégi hajdani. Soha-
sem ösi, mindig ösi.

örjegök: halasi ember szá-
jából halom így nevezni a
Sárköz vidékin levő régi Duna
kiöntéseinek maradványait.
Sárköz a neve Kalocsa vidé-
kének. ‚Hatvanháromba még
azokon az örjegös helye-
kön sē termött széna‘.

(Halas.)

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Palócvidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

csányák: nagy fakanál. ‚Mi
a fenének áttok nekēm ilyen
nács csányákat; nem tok én
evvel ünnyí‘.
csányigá: satnya, zsenge.
‚Ugyán nē bānds ászt a gye-
rēkēt; hász ānnēkū is elég
csányigá [v. csányigás]
szēgēn‘.
csáp: 1) vizesség, nedvesség.
‚Csupá csáp lēttem, úgy lē-
öntötték!‘; 2) tilol, kendert
munkál.
csápás: járt út, gyalog út.
‚Möre gyüttē? — Á boci csá-
pāson. — Gyühettē vónā lēt
is; má vótunk kint hāt ökör-
vel töretnyi‘ (utat, a hóban).
csápásol: sujtol. ‚Nē ātkozd,
nyāvályāst. Élēget csápāsollyā
āz uristeñ úgyis‘.
csápáz: nyomoz (elveszett v.
ellopott jószágot). ‚Kī vót ā?
— A szomszédék. Elhājtották
ā gyisznājokāt, āszt csápāsz-
tāk‘.
csápint, csáppánt: hir-
telen rácsap. ‚Olyāt csápin-
tottām ā kezire, hogy...‘ (n.)*

* Nógrádban ez a szokásos abba-
hagyás. Pl. ‚Eriggy inset, mer majd
ollyāt mondok, hogv...‘ MP.

csápkál: csapkod, babrál.
‚Ugyán, ugyan te nagy gyerek!
Ot csápkász most is ā vizbe.‘
csápó: 1) a malomgát zsilipje.
‚Húsz fél ā csápót, hágy gyűj-
jék ā zā víz!‘ 2) ostorhegyen
levő bojt.
csápójú: szinig, szinültig. ‚Nē
tōdsd ollyāñ csápójū āszt ā
bēgrēt, mer kifut ā jāvā!‘
csáponik: csappan. ‚Kicsāpont
ā kezembū ā báltā. — Zsíroz
mēg, māj könnyebben mē-
csáponik‘.
csápos: vizes. ‚Bájos lēssz
most ott jārnyi, nāyon csā-
pos ā fū ā sok hārmattū‘.
csáptos: beharmatozott luc-
kos. ‚De csáptos ā ruhād; hun
jārtā?‘
csáptoz, csápoz: vizejt,
nedvesít, sároz. ‚Nem vēszēd
mā ānnāk hāsznāt, összōcsāp-
tozódott ā mind. — Hāt mē
csāpozttātok be?‘
csáták: lucsok, pocseta. Hü,
de nāgy ēre felētēk ā csátāk‘.
(Tovább képezve: csátā-
kos, csátākoz.)
sikos csáté: két szélén zöld,
közepütt fehér, fűzfalevelalakú
sás; mint diszvirág igen ked-
velt. (n.)

MIKÓ PÁL.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-uca
16. sz.

XXIII. kötet.

1894. MÁJUS 15.

V. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Díj, díja.

Nem épen ajánlás számba megy, ha előrebocsátom, hogy az itt következő szószármaztatást néhány évvel ezelőtt megboldogult nagy nyelvtudósunkkal, Budenzcel közöltem és nem birtam véleményem számára helyeslését elnyerni. De azért hát mégis neki bátorodom és elmondom egyéni nézetemet a *díj* magyar szó származásáról.

Budenz a MUSzótárban bőven tárgyalja ezen, meggyőződése szerint az *ó s u g o r* szókinszhez tartozó szót. Jelentéseire nézve ily sorrendet állapít meg: 1) *aequivalens*; 2) *pretium*, lohn, entgelt; 3) a 2) alatti jelentésből elágazó, különös körhöz tartozó mindenféle fizetségek pl. a házasság alkalmával a menyasszonyért fizetett díj (*brautpreis*, a *mordvinban*); vérdíj (a magyarban) sat. A *dívat* szót is ugyanazon családba tartozónak mondja.

Vámbéry is (A magyarok eredete 595. lapján) eredetinek tartja a *díj* szót és a török-tatár nyelvek oly szavaival helyezi rokonságba, melyek az egyenlőség, hasonlóság, aztán az érték, ár fogalmát fejezik ki.

Azt hiszem, hogy a jelentések fejlődési sorrendjét hátulról kell kezdenünk. A *díj* szó legelső jelentése: vérdíj, emberdíja, *h o m a g i u m s a* mint a legkülönbélebb nyelvekben nagyon gyakran történik, a szó alkalmazásának eredeti korlátát áttörve általánosabb érvényre tett szert, úgy hogy idővel a *p r e t i u m* általános fogalmának jelölésére alkalmazták.

De hát honnan tudjuk, hogy a *díj* eredetileg csakis a *h o m a g i u m o t* jelentette?

Azon kezdem, hogy kölcsönszónak tartom; még pedig a törökség révén hozzánk átkerült arab szónak, mely az összes muhammedán népeknél közkeletű kifejezés és így a törökkel való érintkezés könnyen áthozhatta nyelvünkbe. Hogy mikor, erre nézve nem igen mernék határozott véleményt kockáztatni.

Dijat (törökös kiejtéssel *dijjet*) ugyanis a neve azon váltságpénznek, mellyel az ember a reá háruló köteles vérbosszút vagy egyéb taliót kikerülheti. Pontosán meg van határozva a *dijat* egész árfokozata kor, társadalmi állás és egyéb körülmények szerint; a szabad ember életeért vagy sérüléseért több *dijat* jár mint a rabszolgaéért sat.

Persze napjainkban e törvények már a legtöbb keleti államban is elavultak. Mindenfelé a műveltebb jogfelfogásnak megfelelőbb büntető törvények honosodtak meg. A ki a régi muhammedán kriminális törvényben szereplő *dijat*-institúció részleteire nézve a szó fogalomkörének megismerése szempontjából okulni óhajt, az iszlám törvénytudományáról szóló bármely munkában megtalálja a szükséges tudnivalókat. Csak a legkönnyebben hozzáférhetőket idézem útmutatásul: T o r n a u w : ‚Das moslemische recht‘ (Leipzig 1855) 237—239. lapjai. K r e m e r : ‚Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen‘ (Bécs 1875) I. kötet 464—468. lapjain.

Ebből a *dij-at* (illetve *dijj-et*) szóból származnék az *-at* (*-et*) nőnemű rag elhagyásával a magyar *dij*, *dija*. Tekintetbe kell vennünk, hogy a szóban forgó arab-török szó nem népies kifejezés, hanem a törvénytudomány műszava, technikus kifejezés. Az átkölcsönzés se népies úton történt, hanem, hogy úgy mondjam, skolasztikus úton. A nyelvtörténeti adatok is a mellett bizonyítanak, hogy a *dij*, *dija* a magyar nyelvben legelőször a tanult emberek tollára került; a nép száján csak nagyon későn kezd megfordulni. Az átkölcsönzés ennél fogva voltaképen tudós módon történt, legelőször oly emberek közletésével, kik ez átvétel alkalmával az eredeti keleti szó alkatáról számot adtak maguknak, és midőn átvették, tudós módra elhagyták a nőnemű ragot, és úgy alkalmazták nyelvünkben, a mint a rag elhagyásával a muhammedán iskolákban mai napig is ejtik az efféle szavakat, azaz hogy: *dija*.

Ha e származtatás helyesnek találna bizonyulni, egyúttal az is meg volna állapítva, hogy a kérdéses szó jelentésének fejlődése a *h o m a g i u m* ből, ember díjából, indult ki, és hogy a *pretium* jelentés, úgy mint a tőle függő speciális árnyalatok csak későbbi általánosításnak eredményei.

GOLDZIHNER IGNÁC.

Az olvasó két, egymással ellentétes véleménnyel áll itt szemben. Budenz (MUSz.) eredeti terméknek, Goldziher I. ellenben idegen elemnek tartja a címbeli szót. Fontos és különös figyelmet

érdemlő az a kijelentés, a melyet fejtegetése bevezető sorailban tesz Goldziher, hogy t. i. Budenz, a kivel főntebb előadott nézetét közölte, e származtatást elfogadhatatlannak jelentette ki. Ha oly nagy tekintély s szaktudományának oly kiváló avatottja, a minő Budenz volt, a szó idegen származásának ellene nyilatkozik s eredetiségére vonatkozó korábbi véleményét határozottan föntartja, bizonyára több, komoly okának kellett lennie, a melyek őt különösen az idegen származtatás elfogadásától visszatartották. De viszont Goldziher is oly komoly és lelkiismeretes tudósnak ismerjük, a ki minden számba vehető oknak tüzetes meghányása nélkül különösen egy elismert tekintéllyel szemben véleményt nem szokott kockáztatni. Hogy tehát tisztán láthassunk s egyik vagy másik nézet mellett szilárd állást foglalhassunk, kötelességünkké válik, hogy minden rendelkezésünkre álló adatot számba vegyünk s az ily kétes esetekben döntő sullyal bírő mellékmozzanatokot kellő figyelemre méltassuk.

A jelentéssel kezdjük. A mint már főntebb olvastuk, Budenz szerint a szónak eredeti jelentése *érték*, aztán *ár* (*pretium*), s végre mindennemű *fizetség*, különösen pedig *vérpénz*. Ennek ellenében Goldziher azt állítja, hogy a szónak eredeti jelentése épen ez az utolsó, a *vérpénz* volt s idő folytán értelme kitágult s fölvette az *ár* majd meg a *jutalom* jelentést. Lássuk immár e két nézet közül, ad-e s melyiknek igazat a történeti nyelv: „Ha valamely barom valakit megölel, az barmot meg kell kövezni és ő urát meg kell ölni; hogy ha diát akarják megvenni, azt kell adni az ő lelkeért, valamit kérendnek: quodsi pretium fuerit ei impositum, dabit pro anima sua quidquid fuerit postulatus (JordC. 56). Minden gyilkosnak bizonsággal kell meghalni; az megholtak díját ne vegyétek, de valaki vért téssen, annak es meg kell hálnia: homicida sub testibus punietur; non accipietis pretium ab eo, qui reus est sanguinis, statim et ipse morietur (uo. 194). Azt is szörzék: Hogy az gyilkost megöleljék, a hol találhatják; de ha nem szánszándékból, hanem történetből ölte meg, tehát megszorzedjék a megholtak rokonságival és füzesse meg a diát (Helt: Krón. 167). Ha valaki árvákat pörbe fog, mindjárt diokon marad: si qui orphanos in causam convenerint, mox in homagio illorum vincuntur (Ver: Verb. 210). Az afféle patvaros az más félnek díján, kétszáz forinton marad: calumniator in quinquaginta marcis homagialibus, ducentos florenos vincitur (361). Marca homagialis: díján marasztó Gira

(uo. Szót. 16). Ha siketségre veszitek, ha valamely kezembe akad bennetek, tehát díja szerint megyen el, annak felette a gyermeketeket is ketté-ketté vagdalom (Lev.T. I.319). Olyan áldozat, mely az emberi nemzetségnek díját és saccát megfizette csak egy volt (Pázm.: Kal. 741). Ha valaki orvnak mond valakit, ki őtet nem illeti és rá nem bizonyíthatja, a más fél megmenti magát tőle, eleven díján marad érette (SzékOkl. II.121). Lehet a pör rut hirnév dolga, melyben diut, azaz 200 forintot kell letenni (Kász.: Kitt.6). Ha az alperes ártatlanságát megbizonyítja, teljes díja szerint való hitet ítélnék meg neki, azaz ötvened magával valót (uo. 147). Tagadja [a vádat] az alperes és felperesnek teljes díja szerint való hitre hagyja, melyet ha felvállal a felperes, tehát egész díju szerént kell reá eskünni (uo). Az Györgyöt hogy felakasztották, annak az díjában fizettünk az tatáréval öszve 88 frt 42 d.' (MonTME. I.22).

A megidézett tanúk vallomásai a *díj* szó jelentése tekintetében egész biztos és határozott választ adnak. A JordCodex, Heltai s a Török-magyar emlékekből idézett helyek azon esetekről szólnak, a melyekben a gyilkosságot, emberölést pénzbüntetéssel meg- vagy meg nem lehet váltani; e helyeken tehát a *díj* — *v é r v á l t s á g*, *v é r p é n z*. Ezekhez sorozható még a Pázmányból (véraldozat) s a Leveles tárból idézett hely is (halálbüntetés). A magyar törvénykezés nyelvében (Veres-Verbóczy. Kászoni-Kittonich és Székely oklevéltár) már némileg tágabb értelemben = ,birság, váltásárg' látjuk szerepelni a *díj* szót. Baróti ugyan s utána Sándor István a ,váltáságon' kívül még ily jelentéseket is tulajdonítanak neki: ,adófizetés, ár, megböcsültetése valaminek'; de ez a tágabb jelentés kétségtelenül PP. latin részének amaz adatán alapszik, mellyel az *aucto-ramentum* szót ekként magyarázza: ,*a v a t ó p é n z*, *z o l d*, item: *díjja'* (vö. Baróti saját szavait: ,A mi szebb és ritkébb előfordulatú talál-tatik benne [MA. és PP. szótáraiban] ide hárogattam'. Előszó).

A Budenztól eredetinek állított ,érték, ár, fizetség' jelentését tehát a XVIII. század végeig terjedő irodalom eggyáltalában nem ismeri.

A mellék mozzanatok sorából, a melyeknek a származás kérdésének eldöntésében számot tevő szavazatuk lehet, nem szabad kifelednünk a szónak nagyobb vagy kisebb körben való elterjedését sem. Ha nem is állíthatjuk határozottsággal, hogy a *díj* szóra vonatkozó minden adat be van iktatva a NySzótárba, a

jelenségekből ítelve mégis annyit állíthatunk, hogy ha egy és más szerző adata talán ki is maradt, az ide vonatkozó példák száma alig lesz szaporítható egy-kettővel. A JordC. idézett helyeinek (Mózes II. 21. fejt. 30. v. és Móz. IV. 35. fejt. 31. v.), továbbá a szintén e codexben található harmadik helynek (Máté XXVII. fejt. 6. v.): „Nem ylyk ezt vethny az ysten zekrenyeben, mert veer dyya”; a többi bibliafordítók megfelelő helyeinek egybevetéséből kiténik ugyanis, hogy a *díj* egyiküknél se fordul elő. Móz. II. 21. 30. elsőben idézett helyén, a hol a JordC. *díj* szót használ, Heltainál *fizetés*, Károlinál és Csipkésnél *válttság*, Káldinál *pénz-válttság* szót találunk. A 2. helyen (Móz. IV.35. 31) a most említett mind a négy bibliafordító a *válttság* szót alkalmazza. Az új testamentom megfelelő helyét (Máté XXVII.6) Pesti, Károl, Fél-egyházi, Káldi, Csipkés *vér* v. *vérnek árra*, Sylvester és Heltai pedig *vérpénz* szóval fordítják.

E szó nagyon is szűk térre szorult forgalmának egy más hathatós bizonyítéka az a mozzanat is, hogy első nagy szótárunk, Calepinus nem ismeri; MA szókönyvében pedig önálló szóként nem, s csakis eme kapcsolatban fordul elő: *ember díja*: homagium, s ugyanígy a latin részben is; PP. Molnárnak ez adatát egyszertűen lemásolta, de a latin részben a következővel bővítette ki: *auctora mentum*: béiktató avagy avató pénz, zold; item: *dijja*; *auctoramentum iugulati civis*: *dijja* a meg-ölt haza-fiának. Ezekhez járul még az a jelenség, hogy a régi Tajsztótar egyáltalában nem tud róla semmit; az új pedig csupán egy szólást tud idézni, a melyben előfordul, de abból értelme világosan meg nem állapítható. Ha még hozzá teszem, hogy én a magam részéről e szóval csakis később, az irodalom révén ismerkedtem meg, s ebbeli kérdezősködéseimre másoktól is ugyanezt az értesítést kaptam, nem merész az állítás, hogy a *díj* a legritkább szavaink közé tartozott s csak e század kezdete óta nyert nagyobb és nagyobb kiterjedést.

E kétségtelen tények tehát, ha teljesen nem döntenek is meg, de erősen megingatják azt a föltevést, hogy eredeti terméknek tartjuk. Ha pedig valamely velünk érintkező nyelv szavával kapcsolatba hozható s az egybevetésnek se alaki, se jelentésbeli akadály nem áll útjában, minden valószínűség szerint ki kell iktatnunk eredeti szavaink sorából.

A mint föntebb láttuk, Goldziher rámutatott az arab-török szóra, a melynek az ő véleménye szerint a mi *díj* szavunk a hű

képmása. A mi az alaki különbség kiegyeztetését illeti, arra nézve (Goldziher kellően beszámolt, úgy hogy e tekintetben az egybevetés ellen nem tehetni kifogást; sőt a nyelvbéli tények csak megerősítik abbéli föltevését, hogy e szónak eredetibb alakja nyelvünkben nem *dij*, hanem *dija* volt, a mint ez a következő adatokból kiviláglik: ,hogy ha *diút* akarják megvenni (JordC. 56); fizesse meg a *diút* (Helt : Krón. 167); *diján* marasztó gira : marca homagialis (Ver : Verb. Szót. 16); teljes *dija* szerint való hitire hagyja ... tehát egész *diju* szerént kell eskünni (Kász : Kit. 147); aucto-mentum : *dijja'* PP.

Hogy a jelentés az eredeti szóéval teljesen egyezik, az a főntebb idézett példákából egészen kétségtelen. Csupán egyetlen körülmény van, a mely az egybevetés helyessége ellen némi kétséget támaszthat; s ez abban áll, hogy az a nyelv, a melynek révén a török szavak egy jó része hozzánk került, t. i. a szerbhorvát a *dija* szót nem ismeri. Ez ugyan még magában véve nem nyomna semmit a kölcsönvétel lehetősége ellen, mert akárhány oly szó van nyelvünkben, mely egyenest a törökből került hozzánk, de ezek vagy a honfoglalás előtti időkre esnek, vagy a török uralom korából valók. Az előbbi föltevésnek minden számba vehető mozzanat ellene mond; az utóbbi ellen pedig az a körülmény szól, hogy a *dija* szót már a JordC.-ben, tehát a törökség itteni térfoglalása előtti időben látjuk megjelenni. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a törökkel való egyenes érintkezés (követ-ségek küldése, békeszerződések, foglyok kiváltása sat.) már a megelőző XV. században elég gyakori volt s hogy a két fél ügyeit épen irástudó férfiak intézték s hogy alkudozásaikban főszerepük nagyobbrészt a tolmácsoknak volt, a kik egy és más oly műszót, a melyet csak anyanyelvükből ismertek, akaratlanul is ajkukra vettek s többszöri ismételtetés után az alkudozó féllel is megismertettek : annak is meglelhetjük magyarázatát, hogy mi módon jutott át a *dija* nyelvünkbe egyenest a törökből már abban az időben, a mikor még nem fénylett a felhold a magyar városok tornyain.

Mindent egybevetve tehát, én a két (Budenz, Goldziher) vélemény közül az utóbbihoz csatlakozom s a *dija* szót szintén török jövevénynek tartom.

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Kobza: koboz (Háromszék m. Bodola, Brassó m. Hétfalu Erdélyi Lajos), lant (Hétfalu, Bácsfalu Nyr. III.564) — ol. *kobzë*: espèce de lyre, de luth, de guitarre; zither (Cihac, Barcianu). Cihac mind a *kobuz* (luth, sorte de guitarre), mind a *kobzë* szót a török jövevényszók között említi. Amarra nézve igaza van, mert az csakugyan a törökből (*kopuz*) került; de a *kobzë* szót nem egyenesen a törökből, hanem a szlávtság közbenjárásával kapták az oláhok; vö. or., rut., lengy. *kobza*: ‚pandora‘. A mi köznyelvi *koboz* szavunk ugyanabból a forrásból való, a melyből az oláh *kobuz*: a törökségből; ellenben a székely *kobza* külön átvétel, a melyet, tekintettel előfordulása helyére, nem a szlávtságból, hanem az oláhból kerülnék kell tartanunk. Ettől megint külön kell választanunk a dunántúli *kobza*, *kobzu* szót; amaz Kemenesaljáról ‚bőgő, öreg hegedű‘ értelmezéssel, emez ‚koboz‘ jelentéssel az Őrségből (Vas m.) van közölve a régi Tajszótárban. A *kobza* sem az oláhból való nem lehet, mert Kemenesalja vidékén nem kereshetünk oláh hatást, sem a török *kopuz* másának nem tekinthetjük; a szláv *kobza* átvételének tarthatnók, de ez csak az orosz, rutén lengyel és cseh nyelvben van kimutatva; a déli szlávtságban, a honnan a Dunántúlra kerülhetett volna, nem találok. Azért azt tartom, hogy a *kobza* (ha ugyan nem a közlő tévedése) olyan önállósított személyragos alak, a milyen pl. a *zúza*, *mája*, *tompóra*, *szarva* sat. A *kobzu* a *kobzul* (= *kobzol*) igéből kikövetkeztetett főnév, a milyen a szintén Őrségben hallható *áspu* (ebből: *áspul*, *áspunyi*; vö. Nyr. XXIII.99). *

* Az idézett helyen Melich János azt mondja: ‚Az *áspónyi áspunyi*-ből elvonás útján lett *áspó*, *áspu*, másrészt h a n g á t v e t é s e l *ásp*, *ásp*‘. Az utóbbi tévedés. Ha az *ásp* alak az *áspó*-ból v. az *áspu*-ból hangátvétéssel keletkezett volna, akkor *ásp* nak v. *ásp*-nak kellene hangzania. De ez még hagyján, mert meg lehet engedni, hogy az **ásp* v. **ásp* később *ásp*-pá fejlődhetett. Hanem azt ne feledjük, hogy az olyan hangátvétésnek, a melyben magán- és mássalhangzó cserél egymással helyet, a magyarban való előfordulása igen-igen kétséges dolog. Azon esetek legnagyobb részében, a melyeket Simonyi a Nyr. VII.355—357. l. idéz, nem hangátvétés történt, hanem segédhangzó fölvétele utáni hangzó-kiesés, pl. a szláv *srěda*-ból (nem *streda*-ból!) a magyar *szerda* nem az *e* és az *r* helycseréje útján állott elő, hanem a fejlődés menete ez volt: *srěda* > *szereda* (máig is megvan pl. a székelységben) > *szerda*; épen így: *brěkinja* >

[*kocsány*. Edelspacher nézete szerint (NyK. XII.102) az ol. *kočan* (trognon, tige; stengel, strunk) mássa. Miklosich (Nyr. XI. 269) a szlávsgból átvettnek tartja. Hogy nem az oláhból került, valószínű azért, mert a szó az oláhsággal nem érintkező vidékeken is előfordul (részint *kocsány*, *kocsán*, részint *csokány* alakban), pl. Debrecenben, Szalontán, Zemplén és Bereg megyében (Nyr. VIII.430; IX.206; XIV.43; Kassai J. Szókönyv III.208). De azért lehetséges, hogy Miklosichnak sincsen igaza, mert a szót egyenesen a törökből is (*kočan*) vehettük].

kócsin: ól (Hunyad m. Lozsád Nyr. XXII.502) — ol. *kočínš*: étable, toit à cochons; schweinestall (Cihac, Barcianu) < szb. *kočina*: disznóól.

kocsorba, kocsorva: szénvonó (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.428; Marosszék Szász Béla; Szolnok-Doboka m. Domokos Nyr. XII.525) — ol. *kočorbě, kočově*: fourgon, bouloir, râble, tisonnier; rührstange (Cihac, Barcianu). Az oláh szó szláv eredetű: vö. lengy. *koczarga*: ofenkrücke; or. *kočerga* (és vö. még lengy. *koczuba*). — Zemplén megyében, Szürnyegen a szénvonó neve *kocserha* (Nyr. X.325), s ez kétségkívül a rutén *kočerha* átvétele.

kóda, k^ooda: hajfonat (Brassó m. Hétfalu Király Pál; Brassó m. Csernátfalú Hoffmann Frigyes) — ol. *k^oádš*: queue, manche, hampe, poignée; schweif, schwanz; stiel, schaft, heft, handhabe; zopf, haarzopf (Cihac, Barcianu) = lat. *cauda*. Az oláh *k^oádš* szó 'szélet, véget, szögletet' is jelent, pl. *k^oádš okjuluj*: augenwinkel; s ebből érthető, hogy a pállott szájút Hétfaluban (Hoffmann Frigyes közlése szerint) *k^oodás*-nak nevezik.

berkenye (Somogy m. Tsz.) > *berkenye*; *Gregor* > *Geregur*, *Gereguer* (Jerney: M. nyelvkincsek 43) > *Geregely* (EhrC. 86) > *Gergely* sat. Az a néhány hangátvetés-forma, a melyet nem tarthatunk ezen az úton előállottnak (pl. *forspont*: *frospond*, *irt*: *rit*), szorosabb vizsgálat után szintén csak látszólagos hangvátvetésnek bizonyul (vö. *rospont*, *trospont*, *fospont*; *irt*, *iritt* és *ort*, *orot*, *ivotvány*, *ivatvány*, *irul* = irtódik sat.), s ezeknek alakulásáról most már bizonyára Simonyi is másképp vélekedik. A Nyelvőrkalauz 77. lapján felsorolt példák (*megrugaszt*, *rittani*, *nyoszol*, *izmat*, *ergye*) egyikében se történt hangátvetés. Én részemről egyáltalában kétlem, hogy a magyarba csakugyan előfordul-e egymás melletti magán- és mássalhangzó helycseréje. De erről máskor. A mi az *ásop* alakot illeti, annak a fejlődése a következő arány szerint történhetett: (pl.) *sulykol*: *sulyok* = *áspol*: *ásop*.

kolna : présház (Arad m. Fábián Gábor 1839) — ol. *kolnë* : hangar, remise de voiture; szín; schoppen, schuppen, scheuer (Cihac, LexBud.); tectum; wagenschuppen; borház (Edelspacher NyK. XII.103). Az oláh szó a szlávsgból került; vö. lengy. *kolnia* : fás-szín; cs. *kolna, kolnice* : kocsiszín; úszl., horv. *kolnica* : szín.

komatria : keresztelés [?] (Bukovina Nyr. VI.472) — ol. *kunëtrie* : komaság; commérage, compérage; gevatterschaft (Lex. Bud., Cihac, Barcianu). Ez a szlávból került *kunëtru* (koma) szó származéka.

komonák, kumunák : bő fölöltő (Udvarhely m. Kiss Mihály) — ol. *komënak* : csalma, kerek süveg; honnet de moine rond; runde mütte (Lex. Bud., Cihac, Barcianu). A jelentésváltozás különös ugyan, de ruhadarabok nevénel az efféle nem példátlan dolog; vö. pl. *csurapé*: 1) durva szőrharisnya; 2) ködmen, mente, szűr; 3) olyan rossz kalapféle, melyet a szegények süveg helyett használnak; — *gluga, guluga* : 1) kámzsa, csuklya; 2) szűrféle fölsőruha; — *hacuka* : 1) régi szabású hosszú német férfi-kabát; 2) könnyű női kabátka; 3) elviselt v. a divatból kiment ruha; 4) női (fehér) harisnya (l. Tájszótáramat); — *kápa* : 1) cappa, toga cucullata; kutte; 2) capitium, cuculio, cucullus; kapuze, kappe; reishut, reishaube (Szarvas-Simonyi NySz.).

kompona : libra, wage, mérő serpenyő (Szarvas-Simonyi NySz.; Székelyföld Kiss Mihály, Györffy Iván; Csik m. MNy. VI. 373; Háromszék m. MNy. VI.356; Brassó m. Zajzon Nyr. III. 327; *kompina* Brassó m. Tatrang Nyr. III.477) — ol. *kumpëné* : mérő serpenyő; balance, bascule; wage (Lex. Bud., Cihac, Barcianu) < ószl. *kapona, капонъ* : wage. Miklosich a magy. *kompona* szót a szlávsgból bekerültnek tartja (Nyr. XI.270), ellenben Edelspacher (NyK. XII.104) az oláh jövevényszók közé sorolja. Én az utóbbinak adok igazat, mert az oláh nyelvből való átvétel mellett szól az, hogy a szó csakis a Székelyföldön ismeretes; a régi irodalomban is csak Páriz-Pápai szótárának Bod-féle kiadásából és Baróti Szabó Dávid Kisdéd Szótarából van kimutatva, s tudvalevőleg mind Bod, mind Baróti székely volt.

SZINNYEI JÓZSEF.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A szamár.

Neve szinonim a buta, butaság fogalmával; sőt a gyermekmese azt tartja, hogy az isten épen azért nevezte el szamárnak, mert előbbi nevét elfeledte, olyan szamár (ostoba) volt. Ezenkívül előfordul még mint a ló ellentéte, a szegénység jele, a mire főként azzal szolgált rá, hogy a koldusok kordéja elé fogva gyakran méregeti végig az országutat. Alakja lompos, járása lomha (kivéve a csikóját), hangja rüt, ha megköti magát, nyakassága határt nem ismer, tápláléka pedig túske és kóró. [Jobban szereti a szamár a tövist a szénánál; miért? mert szamár — gúnyolják a szegény állatot a maga nevével]; ezért ragadhatott rá az ostobaság fogalma, mert voltaképen elég használható állat és magához való esze is van elég, példa rá, hogy a legveszedelmesebb hegyi utakon ovatosan és biztosan megy végig. De hármint legyen is, a köztudat elfogadta, hogy a szamár szamár és ez most már így lesz örökké.

Az ostoba gyerekre mindig azt fogják mondani, a mit ma: 'Te szamár; te csacsi; te füles; ostoba, tudatlan mint a szamár; ha nagy füle volna, épen csacsi lenne; két lábú szamár'. 'Mennyi ökröt, tehenet feláldoztam ez egy szamárért', panaszkodik az apa, a kinek fia a sokba kerülő iskolázás ellenére is ostoba maradt. Az iskolában is a buták helye a 'szamárpad'; a lehetetlen (tehát ostoba) kívánság 'szamárkivánság'; a ki ostobával vesződik, az 'a szamarat tanítja abécére'. Ha valaki társaságban sugdos, a mi illetlen dolog, arra is azt mondják, hogy ostoba: 'Sűg a szamár a lónak'. Az, a ki nem valami fényes tulajdonságával, hanem csak történetből tűnik ki, az 'kilátszik mint a nyájból a szamár'; az ostoba vezető pedig 'vezeti (a rábizottakat) mint a nyáját a szamár. A jó pap holtig tanul, mégis számáruhal meg', így fejelik meg e közmondást Sztatmárban, a hol úgy látszik, nem sokra tartják a papokat. A régiségben ugyanígy szerepel: 'Sok két lábú szamárok vannak közöttük (Pázm: Kal.). Ifjak kik látják, csak megesusufolnak, engömet mondnak asszony szamarának (RMK. IV 79). Szamárkoronát adtok ő fejében (Czegl: Japh.). Szamár felelet, még számárab, a ki Pósházival dicséri' (Sámb: 3. fel.). A mint látjuk, itt még fokozva is van a *szamár*, a mi napjainkban is előfordul: *Szamár, szamárabb, legszamárabb*. Ez az idegenben csak az olaszban van meg (mint a kutya csak a görögben): *asino, asinissimo*; különben pedig

az idegen nyelvek mind ép úgy használják a szamár nevét a „lusta, ostoba” fogalmának jelölésére, mint a magyar. A németben: „Esel; dummer esel; dumm wie ein esel; zweibeiniger esel; ist es die verschwundene, süsse blöde jugend-eselei?” (Heine). A franciában: „Âne; ou le nomme âne, parce qu'il est ignorant”. A latinban: „Asinus essem, si hoc crederem (Cicero). Quid nunc te, asine, litteras doceam!” (ua.). A görög is gúnyolódik az ὄνος-szal: „ὄνος πρὸς λόραν”.

Magán az ostobaságon kívül még több egyéb az ostobasághoz igen közel álló tettet és tulajdonságot is hasonlít a nép a szamárhoz. Természetes, hogy a hasonlítottnak ez éppen nem válik dicsőségére: „Ordít mint a szamár; ordít mint a Bálám szamara [Veszprémben: mint a Mellári szamara]” mondják arra, a ki cél és értelem nélkül csak kiabál. Mondják ilyenkor néha azt is: „Ordít a szamár, eső (v. szél) lesz”. Az érdemtelenül kapott kitüntetésre szokták mondani: „Illik rá, mint a szamárra a bársony (vörös v. selyem) nyereg”.

Ha valakit jól elvernek, arra azt mondják gúnyosan: „Dicsérei mint Szt. Péter a szamarat”. Ehhez hasonló a régiségből fennmaradt: „Úgy bánom véle, mint a szentelt vizet megivó szamárral a kis pap”; és ez a német szólás: „Ihn bitten, wie man den esel thut (bitten)” = jól megverni.

A már eggyyszer említett szamártemetésre céloz: „Úgy élt mint a disznó, úgy halt meg mint az eb s úgy temettetett el mint a szamár” (Káldy György). Tréfás, gúnyos elismerése valaminek ez: „Ő is isten teremtése, mint a kis csacsi”.

A szamár füle mint különösen fölöttlő, jellemző része, néha-néha szimboluma is szerepel egy-két szólásmódban: „Hosszú mint a szamárfül” és „Rámaradt mint a szamárra a füle” = véletlenül jutott hozzá — meg nem érdemelt örökségre mondják az Őrségben.

Kevésbé megvető értelmű már e rábaközi szólásmód: „Gyihos (tüzes) mint a fia szamár”. Erőt, nagyságot (reális értelemben) jelent ez: „Már meg-meg szamár hordta a vizet, szűnyog hozta a lisztet” (Somogy). Értelme t. i. az, hogy sok a víz, kevés a liszt, azért szappanos a kenyér.

Szerepel a szamár néha mint a vagyoni állapot jelzője is, mint a szegények állata, szegényt jelentve: „Lóról szamárra jutni” = elszegényedni; a németben: „Vom pferd auf den esel kommen”; a franciában: „Monter sur l'âne”. A legrosszabb azonban az az állapot, a mikor már valakinek szamárra se telik: „Se ökre, se szamara” = koldus.

Meg kell még említenünk pár a görög világból fönmaradt, a számárról vett képet: az oroslánbörbe bujt és a jégen táncoló számár ismeretesek Ezopusból, a számár árnyéka mint valami hitvány semmiség kifejezője Demosztheneszből.

Mint a számárhoz legközelebb állót itt említem föl még az öszvért is, mely állatról egy szólásmódot találtam: „Olyan mint az öszvér, nem tudja, ló-e vagy számár”. Olyan tekint-sebentfele állapotot jelent, legtöbbször azonban azon gondolati hozzá-toldással, hogy az ostoba maga tehet róla.

A szarvasmarha.

Ezen gyűjtőnév mint cím alá foglalom össze az ökörről, a tehénről, a bikáról, borjúról és bivalyról szóló szólásmódokat, nemkülönben azokat, melyek marhát vagy barmot említenek minden közelebbi meghatározás nélkül. A tárgyalás menetében is, a míg lehet, együtt tárgyalom őket, jelentésük szerint osztva föl csoportokra, és csak azokat, melyeknek ilyen közös jelentésük nincsen, tárgyalom főszavaik szerint. Ha ugyanis rögtön úgy kezdeném, hogy külön-külön szólanék a bikával, ökörrrel sat. foglalkozó szólásmódokról, akkor mindegyre vissza kellene ugyanazon fogalomra térnem és rengeteg szópazarlással kevesebbet mondhatnék el, mert kevésbé lenne áttekinthető, mint így. Ez eljárásom annyival is célszerűbb, a mennyiben a főszó a legtöbb esetben esetleges: „barom, marha, ökör, tehén” legtöbbször egyet jelent és föl is cserélhető egymással. [Ilyen beszámítás alá eshetik ez is; „Ki tehene borja”, mert itt is a tehén mint általában barom szerepel és a „Ki lova fia” analogiájára mondható az is: „Ki barma fia v. borja;” és ép így a fejszél is a hasznót a barom, a szarvasmarha adja, hogy itt a nöstényt külön névvel nevezi, illetve a nöstényt jelző „tehén” szó mellől (számártehén, szarvas-tehén) a faj nevét elhagyja a nyelv, az csak esetleges; hogy pedig „ökör” helyett bármikor állhat „barom” és megfordítva, hogy e kettő teljesen egyet jelent, azt mondanom se igen kell.]

A „barom” első sorban v a g y o n t, é r t é k e t jelent. A földműveléssel foglalkozó népnél természetesen a vagyoni állapot mértéke az, hogy kinek hány ököre van szüksége, illetve hányat tud eltartani. Így jelenti a népnél a „hat ökör” a gazdagságnak majdnem legfölsőbb fokát. „Hat ökör jár ki az udvarából; hat ökrös gazda” = igen gazdag ember. „Kelmed se jött hat ökörrrel e cudar világra” — mondja a népdalban a béres gazdájának, azt

akarva jelezni, hogy ő is szerezhethet majd gazdagságot, épen mint a gazdája. 'Segíts uram hat ökörig' azaz jó módba. 'Jó szarvas, tőgyes a tehene' — ugyancsak gazdag embert jelent. Arra pedig, a ki gazdagságával alaptalanul dicsekszik, kicsit mondva nagynak, vagy a ki valaminek a legkissebb, legkönnyebb részét megtette, de még vár rá a nagyja, azt mondják: 'Van már kötél, csak téhen kell hozzá'. Ezzel ellentétben a szegény embernek: 'Se ökre, se szamara; vagy se ekéje, se ökre'. Szerepel, mint érték-mérő is: 'Mégbánta négy ökre' = annyinak az árát nyelte el valami. 'De sok ökrömbe került ez az eggy szamar' — mondja az elkeseredett apa sok iskolát járt, de azért ostobán maradt fiára; 'De kivel nem ér föl egész világ ökre' (Arany: Toldi). A régiségben: 'Meg lenne, ha ebért tinót adnék: pro cane malo suem reposcis' (Decsi: Adagia). Az idegenben minderre példát nem találtam, kivéve a pénz latin nevét 'pecunia', a mi állítólag a 'pecus'-ból származik és azt mutatja, hogy a régi rómaiak érték-mérője a barom volt.

Általában tulajdont, valakinek valamijét jelenti ebben: 'Se borja, se tehene' vö. 'se ingem, se gatyám'; és ezen bibliai eredetű szólásmódban, melyet azonban nyelvünkben csak a régiségben tudtam fölfedezni: 'Más tinóján szántani' (Kisv: Adag.). 'Ha az én üszömön ti nem szántottatok volna, az én mesémet ti meg nem leltétek volna' — mondja Sámson a filiszteusoknak (RMK. III.299. és 339). Ugyanez így van a bibliában: 'Ha nem szántottatok volna az én üszömön, el nem találtatok volna az én mesémet' (Kár: Bibl.). A németben: 'Mit fremdem kalbe plügen' még él, és Schrader szerint gyakran alkalmazzák a dolgozatát máséről leíró tanulóra.

Hasznót, jövedelmet jelent a téhen teje, a fejés és néha a tej forrása, a téhen tőgye. 'Bánja, hogy a szomszéd tehenének nagyobb a tőgye' — mondják az irigyre. 'Megfejetné az ágast is, ha lehetné' vagy 'a bakot is megfejetné' a kapzsi, a zsugori. 'Eggy tehenet fejnek' azok, a kik valamin együtt, közösen dolgoznak, egy célra törnek. Ha pedig ez haszontalan munka, akkor azt mondják: 'Az egyyik bakot fej, a másik szítát tart alája'. 'Bak alá tenni a fejős dézsát' egyesben is jellemzi a haszontalan, eredménytelen munkát. A németben: 'Der eine melkt die dürre kuh, der andere hält's sieb unter'; a latinban: 'Alter hircum mulgere videtur, alter cribrum supponere'. Sok munkának csekély hasznára mondják Veszprém megyében: 'Aj, baj, kilenc téhen egyy font vaj v. még sincs vaj'.

Körülbelül ugyanilyen jelentésű [eredmény, haszon] a borjú ezekben: ‚Bika v. ökör alatt is borjút keres‘ = hiábavaló munka. Használják azonban olyan értelemben is, mint ezt: ‚Szarva között a tögyit‘ — pl. ‚Kakas alatt keresi a tojást, bika alatt a borját‘. A régiségben: ‚Ökör alatt borjút keressz: asini vellera quaeris; du suchest bratwurst im hundestall‘ (MA.). ‚Kihúzná a tehénből a borjút v. Kikéri anyjából a borjút‘ (Nyr. I.271). Értelme: a legmakacsabból is ki tud valamit könyörögni, hizelegni.

Ide sorolható még a barom mint a (durva) erő és a (térbeli) nagyság jelképe. ‚Hat ökör se mozdítja ki helyébül‘ = nyakas ember; ‚Hat ökör se húzza ki a hinárból‘ = nagy bajban van, mi sem segít rajta. A régiségben: ‚Eggy ökröt is megehetnék: bovem in faucibus portat‘ (Decsi: Adag.). Különösen a bika szerepel mint az erő jelképe: ‚Erős mint a bika; bikaerős, marhaerős ember‘. Az óriási erő kifejezésére szolgál Dugonicsnál: ‚Egyik kezével a bika szarvát tartja, a másikkal leüti‘.

Második igen gyakori jelentése a baromnak az ostoba, buta. ‚Te barom, te marha, te nagy marha, te ökör, te bivaly, te tinó, te tulok, te borjú‘, és fokozva: ‚hat ökör vagy te ahhoz‘, mind azt jelentik: te ostoba, te buta, te számár. ‚Ostoba mint az ökör (mint a borjú, mint a tulok sat.). Baromostoba ember. Ökörfi, ökröndi. Tanulj tinó, ökör lesz belőled. Csupán a szarva hiányzik (azaz: máskép egészen marha). Cimeres ökör és hibás népetimologia alapján, mely a szép szarvakat jelentő ‚cimer‘ alatt az uraság bélyegét érti: ‚rád lehet ütni a címert‘. A régiségben: ‚Nosza nagy ökör: nihil ab elephanto differt (Decsi: Adag.). Baromság, ostobaság‘ (Toln: Vigaszt.). A németben: ‚Er ist ein ochs, ein dummer ochs; du vieh, der rindvieh‘; a franciában: ‚Brute, bête, bêtise (ostobaság)‘.

‚Ökörtül lótanács‘ mondják az ostoba beszédre, ökörnek lótanács‘ szól rá a válasz, a hol azután már a ló följebb való. Dugonics szerint: ‚Ökörtül számártanács, számárgondolat‘. A régiségben: ‚Ökörtől lópéllda‘ (Decsi: Adag.). A vaktában nekirohanónak, hamar munkával kárt tevőnek mondják: ‚Neki megy mint a tót ökör a ködnek; neki megy mint a bolond tehén a fiának‘ (jöllökte és végig szaladt rajta). Ennek ellentéte: ‚Ne löködj mint a bolond borjú az anyját‘. A bolondul kapálódzó: ‚Rüg, vág mint a dorozsmai tehén. Az isten tudja meg a kajla tehén‘ — mondják, ha valaki neki fog valaminek és nem tudja, mi lesz a vége. [E szólásmód alapja Sirisaka szerint a következő: a mester ker-

geti elszabadult tehenét. — Hova fut? kérdi a pap. — Az isten tudja meg a kajla tehen, feleli futtában amaz]. Igen sokat emlegetik az új kaput meg a borjút, ha valaki nagyon megbámul valamit: ,Bámul mint a borjú az új kapura. Báh bika, vörös borjú. Megnézi mint a vörös borjú az új kaput'. Vagy egyszerűen csak: ,Új kapu, vörös borjú'. A németben: ,Er steht da wie die kuh vor dem neuen thor'.

Arra, a ki ostoba módon ki engedi magát zsákmányolni, azt mondja a nép, hogy ,megfejik' azaz kihasználják úgy mint a tehenet, mely ezt békén tűri: ,Megfejni a népet. Jó tehenet fej' a nő, a kinek gazdag szeretője van. ,Fejős tehen. Meg lehet fejni egy tál korpánál' = türelmes, olcsón, könnyen megtesz mindent. ,Téged is megfejnek még egy tál korpán' = adod te még majd alább is; lehet majd még veled könnyebben is beszélni. (A tehennek ugyanis a míg fejik, rendesen adnak valamit enni, hogy nyugton álljon; a legsilányabb pedig, a mit kaphat, egy tál korpa). A régiségből Galeotti jegyzett föl egy anekdotát, a melyben egy öreg paraszt jól megfej három vén bakkecskét, azaz kizsarol három főurat, drága pénzen adva el nekik néhány találós mese megfejtését, melyeket Mátyás király neki és ő a királynak mondott. Az idegenben is előfordul; a németben: ,Melken, das volk melken. Der kaiser lässt sich melken, wie eine feige memme' (Luther); a franciában: ,traire'.

Ide tartozik még a ,marhaszerencse; marhában van' (szerencsés, nyer) kifejezés is. A második minden valószínűség szerint az elsón alapul, illetve abból képződött a ,disznóban van' analogiájára. A ,marhaszerencse' megértésére szolgál a következő közmondás ,bolondra száll a füst'; a németben: ,Der dumme hat's glück'. A néphit szerint ugyanis az ostobának több szerencsét ad az isten, az okosnak elég az esze. Tehát ,marhaszerencse' = ostobának a szerencséje.

Közel áll ezekhez a ,barom' mint a durvaság jelképe: ,Baromember' = erős, durva ember. ,Baromerkölcs, barommunka'. A régiségben: ,Az ilyen nem ember, hanem baromember' (Land: Új segíts.). A németben: ,viehisch', a franciában: ,bête'.

Rokon mindezekkel és némileg rajtuk alapszik a barom elnevezés a megvetés kifejezésére. Épen mint az eddig tárgyalt állatoknál tapasztaltuk, a szarvasmarhához is hasonlít a nép mindent és mindenkit, vagy azon az alapon, hogy az illető tettehez vagy szokáshoz hasonlót tényleg talál azon állatban, vagy pedig valami anekdota, tehát belső vagy külső hasonlóság alap-

ján. 'Igyál ökör, tóviz!' (MA.). Ugyancsak az ivásról szól e hasonlat: 'Annyit iszik mint a tehén'. Ökör helyett azonban szokottabb, ha valakit 'tehen fiának' neveznek: 'Tudom, ki tehene borja vagy. Ki tehene alatt szoptál? Tudjuk, micsoda tehén alatt szoptott'. Ugyanez előfordul a régiségben is: WF-nél, értelme: genere humili natus. 'Árva tehén bornya' = elhetetlen ember. Itt említhető még föl az egyetlen szólás, a mely nem megvető, sőt ellenkező értelemben mondja valakiről, hogy tehén fia: 'Riska tehén fia' = szerencsés. [A szólásmód egy népmesén alapszik, a melyben egy meghalt királyné riska tehéné válva ügyel fiára, annak mindenben segítségére van és végre boldoggá teszi].

Az illetlenül elterpeszkedőre, asztalra könyöklőre vagy másra dőlőre azt mondják: 'Tehénkedik' azaz elterül mint a barom: 'Rám tehénkedik mint egy bivaly (Jászberény). Hasra tehénkedni. Ne tehénkedjél rám'. Hasonló szólásmódot találtam a franciában is: 'S'étendre comme un veau' — a mi csak a kép természetességét bizonyítja. A veszekedő embernek a szólásmód szerint 'Széna van a szarván'. Erdélyi erre megjegyzi, hogy régen az öklelő marhának a szarvára figyelmeztetésül szénát szoktak kötni, a mint ma néhol ólomgombot tesznek rá, hogy bele ne dőfhesse valakibe. A szólásmód megvan a latinban is: 'Foenum habet in cornu, longe fuge' (Hor: Sat. I. 4: 34). Kijut a hencegőnek is: 'Teszi magát mint a Szalay tehene (Zala). Föltartja az orrát, mint a zámolyi borju'. A hálálkodónak mondják: 'Ne hálálkodj mint a tehén (v. a pap tehene) a jégen'. A fektelenül ugráló 'A farkához rüg mint a borjú' vagy 'Úgy megugrándozik mint a szilaj marha'. Ép ilyen gúnyolódók ezek is: 'Rászokott mint az ökör a béres szavára. Összeillenek mint a csálás a hajszással. Élődik mint a Kola tehene (mindenütt odakapott a szénához, szalmához, hiába kergették el). Bög mint a zálogos tehén (mert nem kap jól enni). Siet mint a megkötözött marha (a mézszáros, hogy el ne szaladhasson, a marha szarvát összeköti az egyik első lábával és így azután az állat csak lassan cammoghat előre). Üldögél mint a borjú a sömjékben. Tekerí az eszét mint a döglött borjú a farkát. Mindig hátul van mint az ökör farka' = mindig elmarad. A régiségben: 'Alánó mint az ökör farka' (MA.).

A közösen tárgyalható jelentések közül hátra van még egykettő, a melyek nem sorozhatók az eddigiek közé: 'Szarva közt a tógyit', előfordul Molnár Albert szókönyvében is — értelme: fordítva csinál valamit. 'A jászol jár a tehén után' Sirisaka szerint:

a leány jár a a legény után. „Azt gondolom borjú repül” = hazudsz. „Majd ha a borjúk repülnek” = lehetetlen. A régiségben: „Hamarrabb repül a borjú” PP. Szimbolikusan a szerencsétlenséget jelenti a fekete tehén v. ökör: „Annak is rálépett a fekete tehén a lábára. Megtiporta a fekete tehén vagy ökör”. A németben: „Die schwarze kuh drückt ihn”. Schrader szerint a fekete tehén a pokol állatját, sőt néha magát az ördögöt is jelenti. Ide tartozik még az „arany borjú”. „Az arany borjút imádni” = csak a pénznek, a vagyonnak élni. A kép eredete ismeretes (Móz. 11.32). Mint bibliai eredetű megvan természetesen az idegenben is. A németben: „Das goldene kalb anbeten”; a franciában: „Adorer le veau d’or”. És végül a „borjúnyúzó péntek”. „Holnapután kis kedden, borjúnyúzó pénteken” = soha. Magyarozatát se Dugonics, se Erdélyi, a kik pedig minden lehetőt és lehetetlent meg- és kimagyaráznak, nem adják. Nem találhattam meg Schradernél se. A „disznónyíró szombat” (Dug.) hasonló hozzá, de ez érthető: a disznót nem szokták megnyírni, de a borjút igenis megnyúzzák, ha megölik. Alapulhat esetleg azon, hogy kis faluban csak egyszer egy héten, szombaton vágnak, vagy azon, hogy pénteken, mint böjtnapon nem kell hús, tehát nem is vágnak, nem is nyúznak.

A szarvasmarha egyes fajai közül a szólásmódokban a legkitünőbb helyet a bika, a sérthetetlen him foglalja el. Már említettük fentebb, hogy ő szerepel kiválóan mint az erő jelképezője. Mondják ezenkívül: „Nyakas mint a bika. Szabados mint a falu bikája (sok a szeretője). Ő a csorda közt a bika (kevély). Szelidebb a megvadult bikánál (nagyon goromba). Komor mint a herélt bika. Komor mint bika a járomban. Mint komor bikáé olyan a járása (Ar: Toldi). Olyan mint a kiveret bika (senki se tűri őt, ő se mást). Megvadul mint a bika a vörös posztótul”. Mind e hasonlatok a bika tulajdonságairól vannak ügyes szemmel ellesve. Veszekedő természetét jellemzi még e szólásmód, illetve az alapjául szolgáló anekdota: „Utálja mint Csburgai a bikát” (mert jól meggyomrozta, Csongrád megyében dívik).

A tehén, mint a lónál a kanca, a hol semmi mással föl nem cserélhető, ott nőt jelent, természetesen ép úgy mint az, megvető értelemmel. „Illik rá mint a tehénre a gatyá”. Úgy látszik első pillantra, mint ha itt a tehén ugyancsak általában szarvasmarhát jelentene, a melynek tényleg egyik fajára se illik a gatyá. Az azonban nem is juthat senkinek eszébe, hogy pl. ökrére gatyát húzzon, de azt megfigyelhetjük a nép beszédében, hogy a férfias-

ságot, a férfi uraságát a férfiakra illő ruhadarabokkal szereti jelezni: pl. előbbre (v. följebb) való a kalap mint a fejkötő. Így jelez a gatya is, mint férfiruha férfiaságot, uraságot a háznál és ezért nem illik a tehenre (a nőre) a gatya, ezért mondják a fonák dologra: „Olyan mint a tehenen a gatya”.

A b o r j ú gyermeket és a hasas tehenről vett képpel valami az emberben rejlt, pl. indulatot jelent. „Tehenet vett borjastul. Borjas tehenet kapott”. A németben: „Er bekommt die kuh mit dem kalbe”. A franciában: „Avoir (pendre) la vache avec le veau” = viselős leányt kapni feleségül. „Ne hallgass erre a legényre, borjút beszél a hasadba” = vigyázz, mert elcsábít. „Borjúkötelen tartani” = gyermek gyanánt vigyázni rá, vagy büntetni. „Borjú vezeti a tehenet” = a gyermek okosabb akar lenni szüleinél. „Rúgott borjút” = elhagyott gyermek. „Adj neki, hogy el ne vesse a borját”. Erdélyi szerint a. m. hogy étvágya el ne menjen Inkább hiszem azonban, hogy a következő magyarázat a helyes: Az áldott állapotban levő nőnek, úgy tartja a hit, meg kell adni a mit kíván, különben rosszul lesz és esetleg koraszülés is állhat be. Ez van átvive a tehenre és erről van véve a kép. Értelme tehát: hogy rosszul ne legyen. „Megfordult benne a borjú” Erdélyi szerint: elmúlt a haragja. A régiségben Szabó D. szerint (MVir.) kihányta egészségét. Ez utóbbi mellett szól a német: „Kälbern; ein kalb machen; ein kalb anbinden” = rökázni. — Tényleg a borjúról van szó ebben: „Kifagy a borjú a tehenből, olyan hideg van”. Hasonló ehhez a németben február mondása januárnak: „Hätt ich die macht, wie du, ich erfrore das kalb in der kuh”. Szójáték a régiségben a ló és a barom ivadékainak nevével: „Hamarabb lesz a tehennek csikója” (Kisv Adag.). Megemlítendő még a „borjúszájú” ing és csizma, a mi ügyetlen formáját jelent, a minő esetben a borjú szája.

Két szakasz van még hátra. A szarvról, mint a szarvasmarha föltűnő és jellemző testrészéről és az igáról, alkalmazásának eszközéről van néhány szólásmód.

A s z a r v n a k két jelentése van. Az első a büszkeség. „Szarva nőtt valakinek” = büszkévé, nagyralátóvá lett. „Nagy a kajla szarva” = büszke. „Letörték v. leütötték a szarvát” = megalázták. A németben: „Sich die hörner abstossen. Jemandem die hörner schaben”. A héberben: „vasszarv” = hatalom (Szvorényi). Az arabban: „Szarvval biró” = előkelő (ua.). Másodsorban az, hogy valakinek szarva van, azt jelenti majdnem minden nyelvben, hogy a felesége megcsalja. „Szarva van; felesége megszarvasította”. Német:

„Die frau hat ihm hörner aufgesetzt; er ist gekrönt“. Francia: „Avoir (porter) les (des) cornes; planter les cornes à qun“. Olasz: „Avere le corna“. Spanyol: „Cornudo“. Angol: „Wear horns“. A szólásmód homályos, bár több anekdota igyekszik eredetét és értelmét megmagyarázni. A legelterjedtebb a következő: Andronicus keletrómai császárnak (1183) szeretője volt fővárosának igen sok előkelő hölgye. Hogy a férfiek mennél gyakrabban legyenek távol, a császár vadászati jogot adott nekik, a minék jeléül az illetők házára szarvasagancsot tűztek ki. Ennek alapján azután a férj szarvait a szarvas agancsától származtatják és sokáig szarvokról beszélnek. Weber a „Demokritosban“ a harcba menő lovagok szarvas sisakdíszéből magyarázza, a mit a nő tett föl, maga pedig férje távollétében szeretőjével mulatott. Egy középkori legenda Vergilius varázsló szobráról mint a hűtlenség bebizonyítójáról és a férj homlokán tényleg növe szarvokról beszél. De mindezeket megcáfolja azon körülmény, hogy a szólásmód sokkal régibb. Gessner Artemidorusból idézi: „Cornua viris uxores facere dicuntur hodie, quae adulterantur, quam proverbialem formulam apud veteres perinde usitatum fuisse Artemidorus testimonio est“. Az ógörögben is előfordul: „Κερατίας, κερατίας, κερασφόρος άνήρ, κέρατα ποιῆν τίνι“. Schrader szerint az egész eggyyszerűen a baromról vett nagyon természetes kép. Az, hogy ez a férj durvaságát jelentse, a mely nejét a házasságtörésbe kergeti, erőtetett; de annál elfogadhatóbb a másik, mely szerint: szarvas = marha = ostoba, a ki nem tud semmit (vö. „csak a szarva hiányzik“); szarvakat rakni valakinek = marhává tenni, elbolondítani, megcsalni (vö. lóvá tenni). Hogy a nyelvszokás a csalásnak ép ez egy nemére foglalta le, az véletlen; de hogy ez valamenyi európai nyelvben megegyező, az azt mutatja, hogy eredete a két klasszikus nyelvben keresendő.

Az iga, mint a barmot engedelmességre, a kocsi vagy eke húzására kényszerítő eszköz, szolgaságot, gyalázatot jelent. Ilyenül szerepel tényleg is az ókorban pl. a candiumi iga. „Egy igát húzni vkivel“ = közös nyomorban sirmódni. „Leigázni vkit; húzni az igát; lerázni az igát; kitérni a járomból; kitérni az iga- v. járomszeget“ (vö. kirúgni a hámból — a lónál). A németben: „Einem ein joch auflegen; unterjochen; sich unters joch beugen; das joch zerbrechen“. A franciában: „Subir le joug; mettre sous le joug; subjuger; seconir le joug (= lerázni az igát)“. A latinban: „Sub jugum mittere. Eripe turpi colla jugo“ (Hor.). A görögben: „Λόπον ὑπὸ ζυγῶ ἐχαιῶ“.

SZABÓ ÉRNŐ.

A SLAYÓNIAI NYELVJÁRÁS.

(Bemutatták a M. T. Akadémia ülésén 1893. okt. 23).

3) Hangrend.

A ragok és képzők e nyelvjárásban épügy illeszkednek a szótóhöz, mint a köznyelvben. Hangrend tekintetében csak annyi eltérést tapasztalunk, hogy néhány szláv eredetű szóban nem illeszkedtek teljesen az ellenkező hangrendű magánhangzók: *dinyá* (dinnye) ószl. *dynja*, horv. *dinja*; *gáláginya* szrb. *gloginja*; *szērēncsa* ószl. *szrēšta*, horv. *sreća*. Hangrendi disszimiláció állott be e szóban *kápištá*. A hangzóilleszkedés megtörtént a német eredetű *májsztor* szóban.

B) MÁSSALHANGZÓK.

1) A mássalhangzók képzése.

A mássalhangzók képzését illetőleg csakis a sziszegő hangok érdemlenek különös figyelmet a szentlászlóiak és kőrógyiak kiejtésében; Harasztin és Rétfalun még ezeknek a képzése se tér el a köznyelvi hangokétól.

Az *s*, *zs*, *cs* és *sz*, *z*, *c* különös képzése sajátosságos szint ad a lászlóiak és kőrógyiak beszédének. Szarvas azt mondja, hogy a magánhangzók különös ejtéséhez járul még az *s*-nek *sz*-vel, *zs*-nek *z*-vel *s* viszontas sűrű fölcserélése. Azonban itt nem szólhatunk egyszerű hangcseréről, a mennyiben az *s*, *zs*, *cs* helyébe nem lép a köznyelv *sz*, *z*, *c* hangja, hanem e hangok mindkét sora helyett állandóan némileg eltérő képzésű mássalhangzókat ejtenek. Míg a köznyelvi magyar *s*, *zs*, *cs*-t a nyelv hegyével (frons) a foghús mögött (postalveolaris) képezzük, addig a lászlóiak kiejtésében ezek a hangok szintén a nyelv hegyével, de a foghúson (alveolaris) képeztetnek; jelölésükre tehát a > jel szolgál, a mi kissé előrébb eső képzést jelöl: g, z, cs. Az *sz*, *z*, *c* hangok helyén is rendszeren ugyanezeket a mássalhangzókat ejtik, s ezek az *sz*, *z*, *c*-től csak abban különböznek, hogy a nyelv hegyével képeztetnek, míg emezek képzésére a nyelv elülső részének felülete (praedorsum) szolgál; a képzés helye azonban ugyanaz.

A hallgató előtt valóban úgy tűnik föl, hogy a lászlóiak fölcserélik a kétféle sziszegő hangokat, mert a hol *s*-t vár az ember, eggy *sz* felé hajló hangot hall; viszont a hol *sz*-t vár,

ugyanazt a hangot *s* felé hajlónak véli. Így ejtenek Szt-Lászlón minden sziszegő hangot: *só*, *sós* *kü*, *sasë* (sohase), *segit*; *mászsa*, *csák*, *csibe*; — *söntös* (a. m. borzas), *részög*, *sűjök* (szőjük), *tűs körül* (tűz körül) sat.

Kórógyon az *sz*, *z*, *c* helyett ugyanezeket a mássalhangzókat ejtik, sőt gyakran már egészen *s*, *zs*, *cs*-nek is hallatszik az illető mássalhangzó; de már az *s*, *zs*, *cs* helyett ritkán ejtenek *g*, *zs*, *cs*-t. Megjegyezhetjük még, hogy az *ly* hangot ez a nyelvjárás sem ismeri, hanem *j*-t ejt helyette.

2) A mássalhangzók használata.

A mássalhangzók használatát illetőleg a haraszi és sztlászlói kiejtésnek legszembeűnőbb sajátása, hogy sohase használnak kettős és hosszú mássalhangzókat, hanem helyettük mindig rövid mássalhangzót ejtenek: *etem* (ettem), *itám* (ittam), *vitem*, *látám*, *hulátá* (hullatta), *nëm öheted* (ehetted), *ëni* (enni), *inni* (inni), *mënek* (mennek), *bene* (benne), *ágyon* (adjon), *ëcör* (egyszer), *ösze* (össze), *hoszi* (hosszú); *vigyáz* (vigyázz), *ot* (ott) sat. Rövid marad a mássalhangzó akkor is, ha mássalhangzón végződő szóhoz járul mássalhangzón kezdődő rag: *ület* (ütve), *vetel* (vetve), *hányál* (hányva); *kezikel* (kezükkel), *kézel* (kézzel), *lábál* (lábbal) sat. Sőt még akkor is röviden ejtik, ha az egymás mellé került két egyforma mássalhangzó két külön szóhoz tartozik: *në mondik mëg* (nem mondják meg), *në monták voná* (nem mondták volna), *dehonëm* (dehogy nem). Kórógyon és Rétfalun mindezen esetekben hosszú, illetőleg kettős mássalhangzót ejtenek.

A szó végén álló *l*-t ez a nyelvjárás általában megörzi s evvel is régibb hangállapot föntartója; szó belsejében is a szótagzáró *l* csak *o*, *ö* és néha *á*, *é* után marad el: *vót*, *ócsó*, *ócsít*, *póc*; *föd*, *üvöt*, *ötöztet*, *szömödök*, *lüvödék*; *kászáni*; *fétem*.

Az *n*-t szó végén ritkán ejtik. Néha egészen elmarad, a nélkül azonban, hogy orrhangú magánhangzót ejtenének helyette, mint Szarvas állítja; az *n* ilyenkor nyom nélkül vész el: *tálá* (talán), *autá* (azután), *má* és *mán* (e h. máron), *nekü* és *nekün* (nélkül, e h. nélkülön). Egyes esetekben *g*-vel bővül a szövégi *n*: *táláng* (talán), *csáláng* (csalán); — *ng* hangzik a *pedéng* (pedig) szó végén is.

Néhány *v* tövű szónak végén megörizte ez a nyelvjárás ezt a tőhöz tartozó *v*-t: *fiv* (fű), vö. *fyew* ÉrdC. *fyunek* JordC.; — *szív* (szív), vö. *zjiv* Lev'l. 1229, *szív* MA., *zywyat* JordC., s Budenz is eredetibb *szív* alakra alapítja a *szív* szó etimológiáját (MUSZ.

296. l.); — *nőv* (vö. *nöök*); — *rév* (vö. *rivás*). Ugyancsak *v-t* ejtenek a *mév* (méh, többese: *mévek*) szó végén is; s e szó eredetének magyarázatában ezt az alakot is tekintetbe kell venni.

Egyes mássalhangzók használatában eltérnek a köznyelvi alaktól a következő szavak: *zsír* (sír, fn.); *burzá* (bodza), vö. *borza* PPBl., ebből az alakból lett *bozza* DomC. Beythe, s a mai *bodza*; *sinyór* (zsinór), ném. *schnur*; *bakrács* (bogrács); *bárászk* (barack) horv. *breskva*, tehát az *sz* a kölcsönadó nyelv mássalhangzóját őrizte meg; *gyértá* (gyertya); *gyértánfa*; *monyáró* (mogyoró), a régi nyelvben általában így van; *nyíz* (néz); *hudozik* (hugyozik), gyakori *d*-vel a régi nyelvben is.

C) A HANGOK KAPCSOLATA.

Az átmenet egyik hangról a másikra lehetőleg a legrövidebb úton történik; az átmenet könnyítése céljából áll be néha az érintkező mássalhangzók részleges vagy teljes asszimilációja: *tűs körül* (tűz körül) László; *balláng* (barlang); *bisálmá* (birsalma); *mémég* (e h. *mëmmëg*, *mëg mëg*, a. m. ismét); *dehonëm* (e helyett *dehogy nëm*, *dehonnëm*). Asszimiláló hatás változtatja a *j-t* *r* után *ny* vagy *gy*-vé: *várnyú*, *bornyú*, *szödörnye* (e h. *szëdërje*), *epörnye* (e h. *epërje*); *orgy*, *orgyá*. A *v* előtt álló orrhang mindig dentilabialis *n*-nek (*n*) hangzik: *könv*, *ponvá*. Az átmeneten könnyít néha a mássalhangzók helyeseréje: *bonc* (comb), *plántiká* (pántlika).

Két mássalhangzót egymás mellett ez a nyelvjárás se igen kedvel, s egy-egy magánhangzó közbeszúrásával segít magán: *bögöre* (bögre), *ficsike* (fecske), *tekenő*. Három mássalhangzó közül a középsőt lehetőleg elhagyja: *tálfá* (talpfa), *körfëj* (körtevény), *tesvér* (testvér), *fog bé* (fogd be).

Hiatus. A hiatus elkerülésére rendszeren *j* szolgál, néha azonban *v-t* ejtenek a két magánhangzó között: *duván* és *duhán* (dohány), vö. tör. *duvan*; *ruvá* (ruha); máskor meg *h* lép a két magánhangzó közé: *sohány* (sovány), *lëhán* (leány: Szt-Lászlóban). Néha két szótag összevonása tünteti el a hiatus: *lány* (Haraszi), *hëbá váló* (hiába való), *sásë* (sohase), *fágító* (favágító). Megtűrik a hiatust ebben: *autá* (azután).

D) HANGSULY.

Különössé teszi a sláviai magyarok beszédét a sajátságos hanghordozás, az éneklésszerű végtagnyújtás. Legszembetűnőbb ez az éneklő hangsúly a harasziak beszédében. Ők megnyújtják min-

den egyes szólam, néha egy-egy szó utolsó tagját s e mellett az egész szótagon végig emelik a hangot, sőt néha a hangemelés már az utolsóelőtti szótagon kezdődik: *Páni is ot vót kápálni.* — *áj még é kicsít.* — *megnýzük máamá* (megnézzük máma). — *mégis á lencsikévél bánakozúnk.* — *szereti látnijá.* — *úk még ákor gyüték.* Megnyújthatja ez a hangsúly egyes szó utolsó tagját is, ha ez a szó feleletül szolgál vagy megszólítanak vele valakit: *neniké!* — *ném.* — *kicsí.*

Szent-Lászlóban is ilyen a hangsúly, csakhogy nem emelik annyira a hangot, mint a harasztiak. Kórógyon és Rétfalun csak nyújtják a végső szótagot, de nem emelik rajt a hangot.

3. Nyelvtani szerkezet.

A) ALAKTAN.

1) Szótő.

A szótő változásai általában ugyanazok, mint a köznyelvben, csak néhány szó használatában látunk eltérést*.

A tő hosszú magánhangzója ragok előtt is hosszú marad ezekben: *hét: hétet, tízönhétet; lúd: lúdá, lúdat; fül: füle, fülét; bájús: bájúszi; fálú: fálút.* A *fű* (fej) szó *ű*-je is változatlanul marad a ragok előtt: *fűje.* Viszont megrövidül a *kebel* szó *é*-je: *kebelet,* s a *disznó* hosszú *ó*-ja helyébe *á* lép a többes szám képzője előtt: *disznák.* A tőhöz tartozó eredeti *v* hang megmaradt e szók ragtalan alakjaiban: *fív* (fű); *növ* (nő-ni), *rév* (ri-ni).

Elmarad ragok előtt az utolsó szótag *o, ö*-je, a *gyerök* és *csúfol* szóban: *gyerkök* (de: *gyeröki*), *kicsúfláni, kicsúfli* (kicsúfolja), *kicsúflik.* Magánhangzóval bővül a tő ezekben: *szán: szánát* (többes: *szánák*); *lát: látinám, látinád, látiná.*

2) Szóképzés.

A főnevek képzése csak annyiban érdemel figyelmet, hogy e nyelvjárás nagyon kedveli a kicsinyítő képzők használatát és pedig nemcsak személyt és rokonságot jelentő szókon, hanem egyes tárgyak, különösen növények, ételek nevein is.

* A közlött példákat a haraszti kiejtéssel jelölöm, mivel legnagyobb részüket ott gyűjtöttem. Az *é, ó, ő* hangot, valamint a közös jegyül használt *á*-t mindegyik község a maga módja szerint ejti. Az egyes községek kiejtésében mutatkozó egyéb eltérésektől a hangtan tárgyalása közben volt szó.

B. J.

Ily célra a következő kicsinyítő képzőket használják:

-ó: *ápó, nanó, kutyó*: más képzővel bővülve: *nánóka, nánócsa, ángyócsa*.

-ka, -ke: *ápika, anyika, bácsika, nenike, szülíke, rérike; morhika, tésztika, lisztike, árpika, búzika, kukoricika, szilvika, lencsike; krájcika, hódika (hold), pipika (pipa); étke (eggy)*.

-csa, cse: *nánócsa, ángyócsa, gyerőcse, jánycsa; csikócsa; bápcsa, (bab), borcsa (hor), kinyércse, lévce (lé); nápcsá, ólcsá (ól, Kórógyon)*.

Az i g e k é p z ő k közül igen gyakori a frequentatív képzők használata. Leggyakrabban használják az *-ál, -él* képzőt gyakran ismétlődő cselekvés kifejezésére, különösen annak a jelölésére, hogy az illető cselekvés rendszeren meg szokott történni: *hálál* (hál): 'Ét ezön á hejön á gyerök h á l á l'; *fonyál* (fon): 'Á jányom, á kinek f o n y á l t á m, ehált'; *látál* (lát): 'L á t á l o m mindénáp'; *ménél* (megy, szokott menni); *évél* (szokott enni): 'Evel á kálánál é v é l t ű mindig'; *jüvél* (szokott jönni); *ivált* (szokott inni); *ülél* (szokott ülni); *kapálált* (szokott kapálni); *szokált* (szokott valamit tenni): 'O t s z o k á l t lénijá; éde s z o k á l t gyüni'.

Egyéb frequentatív képzős alakok: *vívaskódik* (verekedik), *rugdaskódik*, *csábdoskódik*, *hajgálóskódik*, *hordoskódik*, *vereskódik*; *tisztogatolózik*, *féntisztákolózik* (tisztán fölöltözik), *halátközni*, *kínálkózták*, *bánakozunk* (vmivel bánunk, bajlódunk), *mégmosdózik*.

Az *-ul* igeképző mindig *-il*-nek hangzik, akár reflexív, akár denominális értéke van; az utóbbi esetben az *-ül* képző helyett is *-il*-t mondanak. Reflexív értékű képzés: *fordil, tanil, meglódil, mozdil, fénjajdil* (ajdul); de: *röpül, kerül*. Denominális képzés: *lšoványil, mékházásil, megvakil, méksántil, gyorsil, sárgil, mégócsil* (olcsóvá lesz), *mégdrágil, ecsúnnyil* (elcsunnyul); *mégsüketil, könnyebil* (könnyebbül), *edögil* (elpiszkolódik). E képzőnek e sajátosságos alakját a Magyar Nyelvjárásokban (54. l.) úgy magyaráztam, hogy valószínűleg az *-ít* képzős igék (*tanít, fordít, lódt, soványít* sat.) analogiájára lett az *-ul*-ból is *-il*; az így keletkezett *-il* igeképző gyakori használata okozhatta azután, hogy a határozó képző *-ul* helyébe is néhány szóban *-il* lépett (*hátil, házilról*). A slavóniai nyelvjárásnak pontosabb ismerete csak megerősíti ezt a véleményt, mert míg az *-ul* igeképző mindig *il*-nek hangzik, sőt a denominális értékű *-ül* helyébe is *il* lépett, mivel ez igéknél az *-ul* minden egyes esetben szemben állott az *-ít* képzővel, addig a határozó

képző *-ul* helyett csak egyes esetekben ejtenek *-il-t*. Hogy itt valóban csak egyszerű hangváltozással van dolgunk, bizonyítja az is, hogy az *elhígul* (elájul) igében megmaradt az *-ul*, mivel nem áll vele szemben *-it* képzős ige; elősegíthette ez igében az *ul* megmaradását még az előtte álló szótag *i* hangja is.

A denominális képzések közül figyelemre méltók még: *ócsít* (olcsóvá tesz), *fölcsévöl*, a fonalat egy facsöre fölcsvarja; a *hamar* határozó szóból is képeznek igét: *hámájon*, a. m. siessen; pl. ‚H á m á j o n k é d v á g j á f ö l e s z t á f á t‘.

Az *-ít* képzőt *ű*-vel ejtik ezekben: *terűttöt*, *éputtöt*, *nē nyerűtöz*; valószínűleg az *-ít* képző maradványa az *i* e két igében: *eriget*, *hasigat*. Az *-ít* helyett *-eszt* képzőt használnak ebben: *veszeszt* (veszit). Az *-ad* képzőt inchoativ értelemben használják ebben: *válád*, *szétválád*: ‚Éc é c s á k s z é t v á l á d u n k , n ě m m á r á t h á t u n k m i n d ő r ő k é ě g y ű t ; v á l á d ó s z í l v á t‘.

BALASSA JÓZSEF.

A JORDÁNSZKY ÉS ÉRDY CODEX.

(Jutalmazott pályamű.)

A jelen idő elsurran előlünk. Jól esik, ha olykor-olykor fölevenítjük a régmultakat. Művészeink és tudósaink örömmel időznek a mult emlékei között. A vers-költőt ihleti a régi jó előidők magasztossága, a zene-költőt lelkesíti a messze távolból megmegcsendülő dalok hangulata; a képiró és képfaragó gyönyörködve szemléli az ó-kor műremekeit; a történet és régiség buvárlója vissza-visszatekint a régmultban lezajlott napokra, napfényre hozza a tudomány aknájából az elrejtett kincseket; a természettudós kutatja a kezdetlen kezdetet, fürkészi a töméntelen tünemények megindító okát; a hittudós öreg bibliáját napszállattól naptámadatig bújja, bujkálja; a nyelvtudós is forgatja a régi nyelvemlékeket; de egyik-másik csak kószolgatja; egyik körülgeti, másik kerülgeti, a harmadik kerüli; ha hébe-hóba bele-bele pislant, egyfuttomba csak félszemmél sandít, egyhirtelennyibe csak félfüllel konyit a porlepte és szüette nyelvemlékek megszólalására.

Pedig a nyelvemlékek, ugymond Simonyi, megbecsülhetetlen segítséget nyújtanak tudományunknak, s tökéletes ismeretük és földolgozásuk múlthatatlan föltétele minden nyelvészeti vizsgálatnak. A hangtan, szófejtés, mondattan fontosabb kérdései nem juthatnak

kielégítő megoldáshoz a régi nyelvemlékek meghallgatása nélkül; de sokszor még a legegyszerűbb s legcsekélyebb dolgokban se igazodhatunk el náluk nélkül.

A magyar tudományos Akadémia már két ízben tűzte ki a Jordánszky és Érdy codex nyelvi sajátosságainak kimutatását pályakérdésül; de a pályakérdésre felelet egy ízben sem érkezett.

Ugyan csak a budapesti királyi magyar tudomány-egyetem az 1891/2. iskolai évre a következő pályatételt hirdette:

„Előadandó a Jordánszky és Érdy codexek hangtana”. Bár e pályatételhez némi megszorítás volt fűzve, nevezetesen: „A pályázó ne tartsa föladatának, hogy minden részlettel foglalkozék, hanem a lényeges pontokat kiválasztva, ezeket tegye tüzetes vizsgálat tárgyává”, mégis sivatagba elhangzó szózat gyanánt hatott, meddő maradt.

Eddigélé alig találkozik egy-két számba vehető nyelvemléktanulmányunk; s e csekély számban a Jordánszky és Érdy codexnek alig jutott hely, mint a melyekkel ez ideig vajmi keveset és vajmi kevesen foglalkoztak, Eggyetlen munka, mely a NyK. XV.55—73. lapjain olvasható, Szigethy István tollából ered: „Az Érdy codex némely hangtani sajátosságairól” (ismertette Munkácsi, Nyr. VIII.553—556). A Jordánszky codexszel még mostohább módon bántak filológusaink, egyáltalán senki se méltatta arra, hogy vizsgálat tárgyává tegye; csupán Simonyi Zsigmond „A magyar névragozás” című cikkelyeinek sorozatában említi odavetőleg (Nyr. XIV.340): „Az *ettől* alak sajátosságos módon bővült az enklitikus *n*-nel a következő példákban: „E n t t ű l e n foghwa nem észem hűbenne: ex hoc non manducabo ex illo (JordC. 606). E t t ű l e n fogua: ex eo (Fél: Bibl. 119). E t t ű l e n fogva (Szeged népe II.140)“.

Kálmány Lajos megerősíti és kibővíti Simonyinak ezen adatait. „A tájszólásbeli adat, úgymond, Dorozsmáról került; egy, kilenc évig Szajánban lakott embertől írtam le.” Az idézett adatot még kettővel egészíthetem ki: „Fogaggyunk nem mén e t t ű l e n kezdve fél óra alatt odájig. E t t ű l e n fogva itt lakok”. Mind a két példa Félégyházáról való (Nyr. XIX.82).*

A JordC. és a Fél: Bibl. művekben eggyaránt előkerülő és Félégyházán még ma is élő „ettülen fogva, ettülen kezdve” alak

* Tanulságos volna tudni, él-e még más nyelvjárásban is az *ettülen* fogva alak.
V. H. K.

ama gondolatot ébresztette bennem, hogy a JordC. és Fél: Bibl. között talán néminemű rokonság észlelhető. Összevetettem tehát pontosan e két nyelvemléket; de legnagyobb sajnálatomra közöttük a legkisebb egyezést se vettem észre, a mi arra engedne következtetni, hogy a kettő egy vidék szülötte.

Nagyobb világosság s könnyebb összehasonlítás céljából im ide iktatom hűséges átírásban a két nyelvemléknek a Lukács evangeliomából (II. fejj.) vett néhány párhuzamos versét:

JordC.

1. Len kedeg azon ydőben :
Augustus czasarnak paranczo-
lattya tamada, hogy mynd ez
tellyes vylaag meg yrattatneek.

6. Leen azert, hog' mykoron
ot vonanak, bel teleenek az ydők,
hog' zylne.

7. Es ot zylee hű első egyet-
len eggyeet, es poztokban ta-
karva hűtet, es helyheztetee hű-
tet a yazolha, mert nem vala
egyeb helye hűneky a zeenben.

8. Es valanak paztorok azon
tartomanban, vygyazwan es őryz-
wen ez eeynek ydeyth hű bar-
moknak felettee.

9. Es yme wr ystennek an-
gyala meg allapek hű mellettők,
es ystennek feenesseghe kewrwl
veve hűket, es nag' feelelemben
esseenek.

15. Es len hogy el mentenek
vona hű thewlők az angyalok
menyeknek orzagaban, az paz-
torok zolnak vala hű keztek
mondvan: Mennyűnk el Beth-
lehemigh, es lassok meg ez dolgot
ky tamadot, kyt tet wr ysten,
es megh yelentet mynekűnk.

16. Es hamarssagghal el ye-
wenek, es megleeleek Mariat es
Joseffeth, es a g'ermeket az ya-
zolban helhezethven.

Fél: Bibl.

1. Lón pedig ezekben az na-
pokban, ki mene az vegezes
Augustus czászartul, be irattatni
az egez lako földet.

6. Lón pedig mikor volnanak
ők ot, el telliesódenek az ő szű-
lesenek napiai.

7. Es szűle az ő első szűlőt
fiat, es be polala őtet es fekűte
őtet az iaszolban, mert nem vala
nekiek heliek az vendeg fogado
haznal.

8. Es paztorok valanak abban
az tartomanban vigiazuan, es őriz-
kőduen az naioknak őriszesen.

9. Es ime az Vrnak angiala
allapek ő köszikben, es az Vr-
nak dicziőssege kőrniől tündőkle
őket: es felenek nag' feelem-
mel.

15. Es lón mikoron ő tőlők
az eghben el mentenek volna
az angyalok es az emberek, az
paztorok mondanak: Meniőnk el
mind Bethlehemig es lassuk meg
ez dolgot, az mel lőt, melliet
az Vr meg ielentet nekők.

16. Es el menenek sietuen es
meg talalak Mariat es Josephőt
es az gyermeket fekűuen az ia-
szolban.

Ha a fönt említett forrásokon kívül emlékezetbe idézem
Simonyi Zsigmond és Albert János vitakozó megjegyzéseit az

vgrógyok (JordC. 374) olvasásáról és magyarázásáról (Nyr. XIX. 468. 519. 569), Volf György bevezetését a JordC. és ÉrdyC.-hez s a „Bátori László és a Jordánszky codex bibliafordítása” című akadémiai székfoglalóját (Értekezések a nyelv- és széptudomány köréből VII. k. 10. sz.), továbbá Szilády Áronnak és Horváth Cyrillnek részben ide tartozó munkáit (Szilády Áron: Temesvári Pelbárt élete és munkái. 1880. Horváth Cyrill: Temesvári Pelbárt és codexeink. Budapesti Szemle, 171—172. szám): ezzel eggyzersmind kimerítettem a JordC. és ÉrdyC.-re vonatkozó föl-fölbüggyanó és el-elapadó forrásokat. Simonyi „A magyar nyelv” című művében csupán futólag érinti e két nyelvemléket, míg eggy némelyikkel behatóbban foglalkozik. „Említést érdemel, úgymond, a JordC. és ÉrdyC. következetes helyesírása, mely nyelvtörténeti kutatásoknak biztos alapot szolgáltat. A két codexnek nyelve is megegyezik, s kétségtelen, hogy mind a kettő egy vidéken keletkezett”. Hozzá teszi még: „helyesírásukban legfontosabb az, hogy a magánhangzók hosszúságát meglehetősen pontossággal jelölik és rávezetnek arra, hogy sok oly szót és nyelvtani alakot ejtettek akkor még hosszú hangzóval, mely azóta megrövidült”. De, mint később a magánhangzók és kettős betűk tárgyalásánál látni fogjuk, ellenkezőleg meglehetősen pontatlansággal jelölik a hosszúságot és az úgynevezett hosszú hangzóknak nem bizakodhatunk, mert igen gyakran cserbe hagynak bennünket.

Szarvas Gábor sejtelmét e két codex egyezéséről Albert János is magáévá tette. „Szerfölött fontosnak találom, jegyzi meg egy helyütt, hogy az ár viz kitételére csinált fölöttlő kifejezés (*ugrógyók*) csupán a JordC. és ÉrdyC.-ben fordul elő. Ez az adat igen erős bizonyíték arra nézve, a mit előttem Szarvas Gábor többször megemlített, hogy e két codex egy és ugyanazon író keze alól került ki, a mit azonban teljes bizonyosságvá csakis a legtüzetesebb összehasonlítás tehet” (Nyr. XIX.569).

Most, mikor már be van fejezve az oly nagy hézagot pótló Nyelvtörténeti Szótár, ezen összehasonlítás némileg meg van könnyítve. Ennek segítségével megkísérlem a szóban levő két codexnek hang-, alak-, jelentés- és mondattanát összehasonlítani; első sorban a szöveg, sajátos kifejezések, ritkább szók és szóalakok s kiváltképen a nyelvjárás egyezését igyekezem kimutatni.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Az „œ” betű és hangja. A Nyelvőr mult havi számában a címbeli hangra vonatkozólag a lozsádi nyelvjárás ismertetése közben mondott véleményemre ketten is észrevételt tesznek: Balassa József és Steuer János. Ha egyéb nem, az, hogy e hang igazi mivolta tisztán kiderüljön, kötelességemmé teszi a magam véleményének részletesebb elmondását és így az említett észrevételekre való felelést.

A két észrevételező közül Balassa kétségbe ejtően fönnakad azon, hogy az œ táblázatomban rossz helyre került; pedig én meg vagyok győződve, hogy gondolta, hogy az csak sajtóhiba, valamint Steuernak is gondolnia kellett, különben ő is szolt volna ellene. Én arról nem tehetek, hogy e sajtóhiba megigazítását kérő levelem nem jutott a szerkesztőhöz.

Azt helyesen sejtí Balassa, hogy a lozsádi œ ugyanaz, a mi a küüllőmegyei nyelvjárásban is él; sőt ugyanez a hang megvan Zselyken is Beszterce-Naszód déli részén (l. Nyr. XXII.376). Mindezeket személyes tapasztalásból tudom. A küüllőmegyeit á d á m o s i tanítványaimon figyeltem meg, a zselykit egy volt oda való tanítón, kinek bizonyágtételét megerősíti az a közlés, melyre föntebb hivatkozám.

Hogy az œ hang oláh hatás eredménye lehet, az a véleményem; de bár megengedem, hogy tévedhetek, mint Balassa és Steuer egygyformán állítják, mégis e véleményemről egészen csak akkor állok el, ha a következő okokat, mik bennem azt fölkellették, megcáfolják.

1) Ez a hang csakis olyan magyarok között él, kik oláhhul is tudnak s kik oláhokkal lévén körülvéve, az oláh nyelv hatásának minden tekintetben ki vannak téve.

2) Az oláh nyelv ă hangja nem labialis ugyan, de igen hasonló hangzású pl. „grădină, rădăcină” szókban a dőit betűs hangok.

3) Számot tesz az is, hogy az oláh nyelvben ö hang nincs és a ki oláhhul gyakran beszél, az könnyen módósíthat a magyar ö-n is.

4) Miért nincs meg ez a hang sehol, a hol az oláhokkal nem érintkezik a magyarság?

Balassa zavarosnak találja, a mit az œ hangról írok; hogy az az ă-hez közeledő labialis jellegű hang s hogy egy picit nyíl-

tabb annál s így inkább az *ë*-nek, mint az *e*-nek megfelelő labialis hangzó. Igaz, hogy ez abba a rendszerbe, hogy az *ë*-nek megfelelő ajakhangzó csak az *ö*, nem illik bele s ezen az alapon nem is elég világos az én értelmezésem; de azt hiszem, mégis világossá tehetem azt, a nélkül, hogy rajta nagyobb módosítást kellene tennem.

Hogy a lozsádi *æ* hang nem a nyíltságra törekvés eredménye, ez az én véleményem úgy keletkezett, hogy a lozsádiaknál rendes a köznyelvinél zártabb hangok használata v. megőrzése és a köznyelvinél nyiltabban csak az *o* hangot ejtik; de igen gyakori ennek is a zártabb *u*-vá való válása is; mégis, nem tudom miféle alapon, Steuer azt mondja, tévedek, mikor azt mondom, hogy a nyíltságra törekvés különösebb fokát egyáltalán nem tapasztaltam náluk. Vegyük ehhez, hogy az *æ* oly hasonló hangzású az *ë*-vel, hogy legelső följegyzéseimben, míg el nem olvastam Balassa: 'Magyar Nyelvjárások' című művét s benne az *æ* ismertetését, *ë*-nek írtam az *æ*-t is, megjegyezvén róla, hogy olyan *ö* formálag ejtik; továbbá, hogy sok esetben ez az *æ* teljesen át van változva *ë*-vé, de arra egy eset sincs, hogy *e*-vé alakult volna (*lockëtt*, *szockëtt*).

Ezt az így keletkezett gondolatomat se vaktában írtam oda; mutatja ezt az a két eset, mikre már föntebb hivatkoztam. Megfigyeltem én a lozsádi ember szájában többször ezt a hangot, eltanultam tőle magam is, és itthon tükör előtt magamon is minden tőlem telhető módon megvigyáztam. Hiba volt, igaz, hogy bővebben nem számoltam be tapasztalataimmal; de ezt a hibámat, megfigyelésemet újra ismételvén, helyre hozom, a mennyire lehet, az alábbiakban.

Egészen más hang az *e*-nek megfelelő ajakhangzó, mint a küküllői és a többi helyre való *æ* hang, mert amaz sokkal nyiltabb és úgy keletkezik, ha az *e* ejtése közben a két ajak egymáshoz közeledik; emez pedig zártabb és úgy keletkezik, ha az *ë* ejtése közben az alsó ajak kissé közeledik ugyan a fölsőhöz, de a fölső ajak mozdulatlan marad és nem gömbölyödik, mert ha ezt tenné, *ö* lenne a keletkező hang.

A nyelv állása magasabb, a fölső fogak végével egyszintű és a fogak közelebb vannak egymáshoz, mikor *æ*-t mondunk, mint az *e* ejtésénél; a nyelv fölső lapja lapos, sőt kissé a két széle mintha föl is hajlanék. Lehet-e mégis az *e*-nek megfelelő ajakhangzó az *æ*? Nem inkább az *ö*-ből *ë*-be átmenet közé eső közbülső hang-e?

Még csak arról kell szólnom, hogy vajjon az *ë*-nél nyiltabb-e csakugyan ez a hang? Sok esetben úgy vettem észre, mintha egy picit az volna; de megvallom, ennek az állítására a Balassa leírása vezetett, és ez okból határozott véleményt csak tökéletesebb eszközökkel tett megfigyelés alapján mondhatnék.

Megfigyelésemet az *ækær* (ökör) szón tettem főképen, mert ebben nincs ajakhangú mássalhangzó s így semmi se zavarja az ajakműködés megfigyelését az *a* ejtésekor, és mert az *eke* szóval összevetve könnyen megfigyelhető az *e* és *æ* nyíltsági foka egymásután.

KOLUMBÁN SAMU.

Megokolni. „Igenis, kérem, én csináltam“. Mondja Bánóczi József (Nyr. XXIII.184. l.). Megengedem, hogy csinálta, de azért megvolt az csinálva hamarabb, mint a hogy Bánóczi gondolja; mert ha ritkán is, használják azt a székelyek teljesen ebben az alakban. Én gyermekkoromban (1870—75 között) apámtól hallottam (emlékezetem szerint) legelőszőr.

Szomszédunk valami érzékeny kárt tett nekünk, miért apám élesen megszólta, hogy perrel fenyegetőzött. „Csak perelj! Én megmondtam s a törvény előtt is megoklok érte!“ volt az apám felelete.

Azóta természetesen mástól is hallottam otthon (Olasztelken, Udvarhely megyében) hasonló értelemben.

KOLUMBÁN SAMU.

Én csináltam. A Nyelvőr utóbbi füzeteiben mind gyakrabban találkozunk cikkekkkel, a melyeknek az a rendeltetésük, hogy a nyelvújítás idejében vagy még utóbb irodalmi nyelvünkben divatra kelt szónak keletkezését megvilágosítsák.

Az irodalmi szókincset többféle módon lehet gyarapítani: kihalt szók föllevenítésével, tájszónak az irodalmi nyelvbe való bevezetésével, meglevő szónak rokon vagy átvitt értelemben való szabatosabb használatával, idegen szók meghonosításával, végre új szók csinálásával.

Ha tehát valamely új szónak, t. i. irodalmilag új szónak keletkezését tisztázni akarjuk, első dolgunk alaposan utána járni, vajjon az illető szó nem volt-e meg vagy a régi, vagy a tájnyelvben; nem használták-e akár ezen, akár valamely más értelmében már előbb is; és csak akkor, ha mindezen kérdésekre tagadó választ kaptunk, csakis akkor szabad azt mondani, hogy ezt és ezt a szót valószínűen ez és ez csinálta.

Megtörténhetik, s már gyakran meg is történt, hogy valaki, akár öntudatlanul, egyedül nyelvérzékétől vezérelve, akár tudatosan, hosszabb elmélkedés, tépelődés után, egy olyan szót talál ki, a melyet előbb sohase hallott s a melyről teljes jóhiszeműséggel azt gondolhatja, hogy e szót ő csinálta; pedig ha jól utána járna, meggyőződhetnék, hogy csalódott s hogy azt a szót már ő előtte más is kitalálta, vagy talán a nép is használta.

Mielőtt tehát valaki a hír szárnyára bocsátja s a nyelv történetkönyvébe be kívánja iratni, hogy ezt és ezt a szót ő csinálta, jól teszi, ha előbb megvizsgálja, vajjon csakugyan úgy áll-e a dolog, a mint ő képzeli magának.

A Nyelvőr áprilisi füzetében egy nagyérdemű írónk pl. ezeket mondja: „Venio nunc . . . *Megokolni*. Igen is, kérem, én csináltam. Nézzük meg, nincs-e tévedés a dologban.

Előveszem Ballagi Teljes szótárát, a melyre mint tanúra, a cikkíró is hivatkozik, s ezt találom benne: **megokol*: jót áll. A *-ból azt látom, hogy tájszó. Megvan-e az 1838-iki Tájszótárban? Csakugyan megvan: *Megokolni*: valamiért vagy valakiért jót állani; s hozzáteszi, hogy Ferenczy János közlése szerint székely szó. Mit mond Kriza? Ő azt is megmondja a Vadrózsákhoz függesztett szótárban, hogy udvarhelyszéki szó. Ezen kívül megvan Fogarasi 1852. évi szótárában, CzF. nagyszótárában, sőt még Ballagi legújabb magyar-német szótárában is.

A cikkírónak nem ezt kellett volna tehát mondania, hogy „én csináltam”, hanem körülbelül ezt: „*Megokol*, udvarhelyszéki szó; értelme: jót áll valakiért. Az irodalmi nyelvbe, változtatott értelemmel, én vezettem be ekkor és ekkor. A *szemkőr*-ről szólóban pedig ezt kellett volna mondania: „A *szemkőr* szót tudtommal Versegly használja először a Tudományos Mesterszókönyvben (1826); a Philosophiai Műszótár (1834) is ismeri még; azután feledésbe megy. Én elevenitem föl 1876-ben”.

Qui bene distinguit, bene docet.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

A tehetségek veszedelme. Darab idő óta annyit hallom e szót: *tálentom*, hogy szinte meglepő. Nem csak Herman Ottó mondja — neki még azt is megbocsátom, hogy politizál — hanem mondja egy fizikus barátom, ki jól beszél magyarul s mondja egy orvos barátom, ki sohse tudott jól magyarul. Feddhetetlen előéletű emberek, pontos adófizető, békés polgárok mondják, sőt

írják: *tálentom*. Honnan vették? Majd rájöttem, hogy egyik előkelő napilapunk fölfedezése az, hogy a *-ság*, *-ség* nem járulhat igékhez s nyomban tisztában voltam a *tálentom* népszerűségével. Szegény *ságség!*

Mikor ez elméletet először hallottam, egyszeriben megrendült nyugságom, sőt bizonyos ijedség fogott el: vége a tehetségeknek a magyar világban! De aztán fölocsúdtam s mihelyt elmém zsibbadságát, bágyadságát kihevertem, föltettem magamban, hogy az igazság váltáságra fölszólalok. Nem szabad megokolatlan gyűlölséggel vagy utálsággal fordulni el világos jelenségektől, sem önkényt adni bíráló elménket az előítélet fogságába. Határozott vétség így járnunk el s a jó szándékot alig fogadhatjuk el kielégítő mentségül. Engedjük át azért feledségnek az elméletet, melynek még imádsággal is hiába sietnénk segítségére s mely bizony mulatságos, sőt, tartok tőle, nevetséges. Ám e tévedés tanulságot is rejt magában: az igazsággal való ismeretség — hiába volna itt minden leplezés vagy hazudság — csak aggság, munka és izzadás gyümölcse; érvényes szabályt, a gramatika e szellemi eleségét, tehát nem sietséggel szövetséges fölszínesség útján, hanem csak vesződséggel, fáradsággal állíthatni föl. Ha másként teszünk, az lesz a fizetség, hogy nyelvészeti tekintélyünket elegendő ok nélkül vereségnek, sőt válságnak tesszük ki. Szóval, több lesz a vállalkozás költsége, sőt nyilvánvaló vesztesége, mint nyeresége. De hogy immár végét szakítsam: nekem is kivánságom, szabjuk az elriasztó kritika birságát a kontárokra, de ne bántuk, a kikre rászorultunk, a *tehetségeket!*

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Leleplezés. Van a magyar nyelvnek egy szélhámosa, a ki folyton cseréli köntösét, változtatja alakját; máskülönben igen ártatlan fickó, csupán abban telik kedve, hogy minden percben más formát ölt s így iparkodik megtréfálni a vele találkozókat, a kik aztán megérnek bosszankodni azon, hogy már megint rászedte őket.

Annnyiban különbözik más szélhámosoktól, hogy kárt nem tesz senkinek s nem elegyedik mindenféle társaságba. Legjobban szereti a fényes alkalmatosságokat, holmi *ünnepélyeket*; nincs az a zászló-fölvató *ünnepség*, hogy ő ott ne legyen; ha valahol neszét veszi valami jubileumnak, bizonyára ott terem az *ünnepélyességen*; vagy ha hire futamodik, hogy itt, vagy ott valamelyik iskolában nagy *ünnepiséggel* záró vizsgálatot tartanak, arról semmi szín alatt el nem maradhat.

Mindenki ismeri, de az igazi alakját aligha látta valaki; mert néha egy-ugyanazon alkalommal háromféle formájával is találkozik az ember. Ugyan ki ez a jámbor szélhámos? — Hát az bizony nem más, mint az *ünnepély* úr, a ki megunván a vele egykelésű *eszély*, *kedély*, *szentély*, *viszály*, *beszély*, *szivély* meg a többi atyafiának rengeteg seregét, azzal áll ki a gyöpre, hogy ő különb legény akar lenni mindezeknél. Vagyis nem kevesebb a szándéka, mint az, hogy ő helyes képzésű szó akar lenni.

Azt hiszem, többeknek föltűnt már ama következetlenség, mellyel íróink javarésze a német *festivität* magyar megfelelőjét írja. A hirlapírókról nem is szólok; mert egy rövidke napihirben én magam négyféle alakban olvastam: *ünnepély*, *ünnepiség*, *ünnepélyesség*, *ünnepiség*. Hogy ez az egy szó jogosítva volna négyféle alakban szerepelni az irodalmi nyelvben, azt legalább is kétlem.

Immár itt volna az ideje, hogy nyelvtudósaink hatósabban lépjenek föl ezzel a szélhámostal szemben. Első dolog volna természetesen megállapítani, hogy van-e elegendő okunk ezt az egy helytelen képzésű szót kiragadni a többi közül s helyes képzésűvé alakítani. A második tennivalónk az lenne, hogy megállapítsuk, vajjon melyik hát az egyedül jogosult alak, a mit az irodalmi nyelv is aztán elfogadna.

Nem tudom, ki hogyan van vele; de az én fülemet legjobban sérti az *ünnepség*, bár sokan ezt az alakját tartják leghelyesebbnek 's egyik-másik lapunk ezt az alakját fogadta el kizárólagos használatra.

Én azt hiszem, szóképzésileg is ez a legrosszabb alak; mert ámbár van néhány főnévi tőből *-ság*, *-ség* képzővel alkotott szavunk, pl. *barátság*, *emberség*, nemkülönben igékkel képzettek: *bírság*, *fogság*; mindamelllett legszivesebben képez a nyelvérzékkel bíró nyelvész melléknévi tőszavakból főneveket az említett képzőkkel, pl. *szépség*, *jóság*, *bölcsesség*, *okosság*. Úgy hogy a főnévi szótöveket inkább átképezi melléknevekké, s csak azután függeszti hozzájuk a *-ság*, *-ség* képzőket, pl. *ok-os-ság*, *ünnep-i-ség*.

Az *erdőség*, *mezőség*, *hegység* valószínűleg *erdős-ség*, *mezőség*, *hegyes-ség* (hegyes vidék) értelemben alakult az ősv nyelvének alapján.

Lehet, hogy csalódom, de szerintem az *ünnepély*, *ünnepség*, *ünnepélyesség* s *ünnepiség* különböző alakjai közül az utóbbi leghelyesebb szóképzéstanilag: *ünnep-i-ség*, vagy még helyesebben *ünnepiesség*.

BODONYI NÁNDOR.

A következetlenség és összevisszaság, a melyet újságíróinknak a helyreigazítás szemükre lobbant, szomorú, de tagadhatatlan tény; s e tekintetben nem méltatlanul éri őket a megrovás, s a mit e pontra nézve a t. helyreigazító mond, annak minden szavát magamévé teszem.

Máskép áll a dolog azonban a *-ság, -ség* képzőre nézve; itt már már homlokegyenest ellenkeznek nézeteink, s a szabályt, a melyet a szóban levő képző alkalmazására nézve fölállít, elfogadhatatlannak kell kijelentennem.

Bodonyi nem tagadja ugyan, hogy e képző egyáltalában ne járulhatna főnevekhez, de alkalmazását csak egy-kettőre nézve (ámbar van néhány főnév) engedi meg; a tény pedig az, hogy minden tárgynév alkalmasan fölveheti, ha az illető tárgynak sokaságát (gyűjtőnév) vagy tulajdonságát akarjuk kifejezni; pl. *nép-ség, polgár-ság, katona-ság, cseléd-ség, hegy-ség, erdő-ség, láp-ság, tér-ség* || *disznó-ság, kutya-ság, marha-ság, szamár-ság, tréfa-ság* sat.

Hogy pedig az a magyarázata, a mely szerint a *-ság, -ség* képzőnek némely főnévhez járulása csak látszatos, mert eredetileg mellénevekből vannak képezve (*erdős-ség, hegyes-ség*), a nyelvbéli tények figyelembe vétele nélkül szülemlett, saját maga is meggyőződhetik róla, ha eggynehányat e kétnemű képzésekből egymással szembeállítunk, olyanokat, a melyeknek megvoltát saját vidéke nyelvéből is jól ismeri, s a melyeknek egyike is másika is más-más, egymással össze nem téveszthető jelentést rejt magában. Ilyenek: *isten-ség* és *istenes-ség*; *ember-ség* és *emberi-ség* (*emberies-ség*), *ura-ság* és *urias-ság*, *anya-ság* és *anyás-ság*, *asszony-ság* és *asszonyos-ság*, *nép-ség* és *népes-ség*, *paraszt-ság* és *parasztos-ság*, *tér-ség* és *téres-ség*, *vér-ség* és *véres-ség*, *köz-ség* és *közös-ség*.

SZARVAS GÁBOR.

Hadastyán. Teremtetett az *aggastyán* képére és hasonlóságára. De ki volt légyen neki megalkotója, azt csak a Fővárosi Lapok múlt évi márc. 14. számából (1893. évf. 73. sz.) tudhattuk meg. Itt Prém József „A pozsonyi jubiláns” címmel Samarjay Károlyról, a régi íróról és jogtanárról hosszabb méltató cikket ír, melyből megtudjuk, a mi minket most érdekel, hogy a jubiláns Samarjay, mint minden tollforgató ember a szógyártás korszakában, sok jó és rossz szóval is gazdagította az irodalmat s hogy maga Vörösmarty, Toldy és Bajza is „nem egy kifejezését elfogadták mint helyeset”.

Igen érdekelne tudnunk, melyek voltak azok az elfogadott új 'kifejezések'. A cikk csak egyet említ föl közülük, a *hadastyán* szót, a melyről maga Samarjay így emlékezett meg Prém József előtt: 'Épen félszázada annak, hogy a *hadastyán* szót alkottam. Az 'Athenaeum' írótriumvirátusa ezt is akceptálta és elismerésük az 1843. évfolyamban olvasható'.

Megbocsáthatjuk a tisztos és érdemes aggastyánnak ezt az ifjonti szócsintalankodását, hiszen tudjuk, hogy százhuszonöt kiadást ért német-magyar nyelvtanával (Anleitung zur leichten und schnellen erlernung der ungarischen sprache) sokkal többet használt a magyar szellemnek, mint a mennyit e lábrakapott korcs szavával árthatott.

ZOLNAI GYULA.

Nincs kész. A lefolyt vitában egyik-másik hozzászóló azt állítja, hogy ezt egyformán használja a nép: *nincs kész* és *nem kész*. Én így szoktam mondani: *nincs készen, nem kész*.

Megakartam győződni tanítványaim nyelvérzékéről, vajjon ők miként mondanák s általában tesznek-e különbséget e két kifejezés között. Megjegyzem, hogy népiskolában tanítók s tanítványaim a legkülönbözőbb társadalmi állású szülők gyermekei: uradalmi tisztviselők, földművesek, iparosok, s uradalmi cselédek gyermekei; az az egy meg van bennük, hogy németül alig van tán kettő, a ki tudna valamicskét. Anyanyelve magyar valamennyinek.

Nagyon kényes dolog lett volna őket vallatóra venni, mert arról meg voltam már eleve győződve, a mint a t. szerkesztő is megjegyzé hozzászólásában, ha úgy teszem föl egyenesen a kérdést, megbízhatatlan feleleteket kapok. Én azt akartam, hogy öntudatlanul, csupán nyelvérzékük nyomán adják meg a feleletet. Cselhez folyamodtam.

Van az egyik fajta irkájuk hátsó lapján (Iparos irkák) egy kis gyermekvers, mely szól a kovácsról. Hangzik pedig egyik vers-szaka ekképen:

Majd huszár jön dérral, durral:
Hejh, pöröm lesz még az urral!
Mért n i n c s k é s z a fegyverem?
Bácsi, még biz megverem!

Az egész vers áll hat vers-szakból.

Azt mondtam tanítványaimnak: 'Édes gyermekeim, én szeretném, ha ezt a szép kis verset megtanulnátok; de jól és folyékonyan kell fölmondani. Megtanulta és fölmondta h u s z; teljes

szó szerinti hűséggel mondta föl valamennyi; de annál az egy helynél valamennyi hevenyészni kezdett. Az egyik így mondta: „Még sem kész a fegyverem?” A másik: „Mért nem kész a fegyverem?” A harmadik meg éppen később volt a vers ütemét megváltoztatni, mintsem nyelvbortlást követni el; így mondta föl: „Mért nincs készen a fegyverem?” De arra egy sem akadt a ki úgy mondta volna föl: „Mért *nincs kész* a fegyverem?”

Lehet, hogy mások más tapasztalatokra jutnának; én csupán mint valóságot akartam ezt említeni. BODONYI NÁNDOR.

Kész van. Esküdni mesterünk szavára a tanítványi ragaszkodásnak becsülendő jele. Azonban szerkesztő uram nem fogja hálátlanságra venni, ha harmadízbeli fejtegetései után is ellene mondok a *kész van*-ról hangoztatott nézetének.

Előbb is kijelentem, hogy multkori észrevételeimnek nem volt egyéb célja, mint tanúskodni egy részt a *kész van* kifejezésnek előttem is megszokott, nyelvérzékembe nem ütköző voltáról, másrészt elfogadható magyarázatot adni a keletkezéséről. Gondolatban sem óhajtottam, hogy az általánosabb köznyelvi *készen van* kifejezést elejtsük a vidékies *kész van* helyett; ennyire regényes szülőföldem szeretete sohase fog ragadni.

De viszont, hanc veniam petimus, megfoghatatlannak találom, hogyan lehet ezt az annyi oldalról s annyira megbízható följegyzőktől igazolt szerkezetet mereven hibáztatni.

Szerkesztő uramnak csak legutóbbi ellenvetéseire teszek néhány megjegyzést, de legfőbb kifogásomat a Nyelvőri viták alkalmával már eddig is többször elmondhattam volna.

Vajjon abból, hogy nem mondhatjuk „Ez az alma sokkal *jobb* van, mint ez a másik”, vagy mert képtelenség volna így beszélni: „A jövő hónap hetedik napja nem *szombat*, hanem *vasárnap* van”: következik-e mindjárt, hogy a *kész van* is helytelen? Hisz a nyelvben nem szoktunk logikát keresni. Egy-egy szerkezet vagy kifejezésmód előtámad bizonyos okokból, a nélkül hogy bárki is tovább merné terjeszteni akár a leghasonlóbb esetekre is. Csak néhány példát említek. Vajjon hibás-e, bármint keletkezett, ez a két határozói kifejezés: *mielőbb*, *mihamarább* (e helyett *minél előbb*, *minél hamarább*), vagy ezek: *eggyelőre*, *eggykönnyen*. Pedig próbáljunk csak tovább menni e megrögzött kifejezéseken túl, tesztem *mi szebben* e h. *minél szebben*, *eggy gyorsan* sat, s a legképtelenebb, legsértőbb beszéd áll előttünk.

Az analogia a nyelvben fokozatosan, lépésről-lépésre halad, sokszor meg is áll útjában, de e megállapodás nem jelent annyit, hogy az addig megtett út tévesztett volt. Valamint azt se jelenti, hogy szabad a megkezdett úton a fejlődést erőszakosan tovább vinni.

Így voltunk a megtámadott *túladunai* kifejezéssel is. Mert derüre-borúra nem mondhatjuk: *túlakerti*, *túlaföldi* (földöntúli, sat.), épen nem következik, hogy a *túladunai* s néhány hasonló szólás is, a mely a nyelvben mártényleg kifejlődött, szintén elvetendő, hibás volna.

Azt is természetesnek fogja a nyelvfejlődés ismerője találni, hogy a *kész van* kifejezés inkább csak az ifjabb nemzedék előtt ismeretes. Ósrégi történet, mely örökké új marad. Az idősebb nemzedék a régibb nyelvformák híve és magasztalója, az újabb alakok és szólások az új idők fiainak perdülnek ki először ajkairól. E körülményből tehát, mert idősebbjeink a *kész van*-t szokatlanak találják, helytelenségére szintén nem lehet következtetni.

Megtoldom egyúttal multkori példáimat még egy érdekes adattal, a melyre már akkor is erősen emlékeztem, de határozott idézetet nem tudtam rá találni.

Ugyancsak a *kész* szónak középfokú alakja ez, melyet minden rag nélkül, épúgy mint az idézett *később* szót, határozóul is használ olykor a népnyelv és az irodalom. Barbarics Róbert „A *kész* és *egész* mondattani sajátosságai” c. cikkében (Philologiai Közl. XII.282) a következő példákat idézi e határozói *készebb* alakra: *Készebb* meghalok, mint a szeretőmtől elváljak (Nyr.), *Készebb* Katát elvesztetném (NépkGy.), *Hogy férjhez menjek, készebb* bárd alá hajtom nyakam’ (GyőryV.).

ZOLNAI GYULA.

Nescio qua natale solum dulcedine captos ducit — magyarul: Manó tudja mi az, de nekem Nagybányán füttyül olyan szépen, ha nem szebben, a szarkamadár, mint Szegeden a sárgarigó. Dicsérnem kell, s érdeme szerint dicsérem is azt a szülőföldi hazafiaskodást, a mely egy makulányi szennyfoltot se tűr meg, hogy rajta száradjon örök-napsugaras városának jó hírnevén. Ezért, de meg azért is, mert szerelmessel kedvesének vélt tökéletességeiről váltogatni szót s bizonyítgatni neki, mintha az angyalarcon itt-ott szeplőfoltok is feketélnének s az orr is mintha valamieskét csára állana, kárba veszett fáradság s szerfölött hálátlan munka: nem pazarlom hiába a szót s lemondok a további vitatkozásról: csupán egyre kérem nyelvészársamat, fejtsen meg nekem egy

nyelvbeli jelenséget, a melyet én, bármennyire töröm is rajta a fejemet, sehogyse tudok megmagyarázni magamnak.

Azt mondja Z o l n a i (Nyr. XXIII.172), a *kész van* egészen természetes módon fejlődött megrövidülve a *készen van*-ból. Ha meg akarok győződni róla s két szememmel látni, miként megy végbe a természetes fejlődés, nem kell egyebet tennem, csak bele nyúlnom a sok százra menő példák seregébe s kivennem egyet belőlük, a melyik először kezembe akad, s a mit tudni, látni akarok, megtudom, megláthatom. Itt van például a *szër* szó, a melynek tizennégy jelentése közt ezt is ott találjuk: ,vice, mal'. A BécsiC. 90. lapján ezt olvassuk: ,U t o l s z e r e n őfiai után az anya és megvégeztetek'. Ez a régibb korból mutatványkép reánk maradt példa világosan értésünkre adja, hogy hajdanta így beszéltek őseink: ,Pétör három s z e r e n tagadá meg az urat. Sok s z e r e n méltatlan haraguttam'. De e magán állónak látszó adatból azt is megtanulhatjuk, hogy a BécsiC. írójának idejében a *szër* szónak önállósága már erejét veszítette s ragja is teljesen lehámlóban volt. A Bécsivel egykorú Münchener codex ugyanis már csakis a ragtalan alakot használja: ,Mentől u t o l b s z e r jövének két hamis tanók' (66). De még másfél századon keresztül illeszkedés nélkül áll a *szër*: ,Utószër szent Szilveszternek veternén (LányiC. 54). Ezenképen szolgálta ez betegnek szent Margit asszon nagy s o k s z e r (MargL. 56). Csak az vasáért s o k s z e r megattak volna ötven forintot (RMNy. II.211). A fejedelmet többször s z á z s z e r n é l ellened fel indétottam' (Tel: Fel. 6).

Az ebből levonható tanulság tehát a következő. A nyelvtörténet előtti időkben hosszú-hosszú ideig ez volt a közhasználat: *öt szērén, hat szērén*; a XV. század közepén azonban a gyakori használat következtében a *szër* már teljesen ragvesztetten járul a mennyiségnévhez s vele egészen egybeforr: *ötszër, hatszër*. Hogy azonban félig érvényben maradt önállóságát is elveszítse s végkép a ragok sorába lépjen, másfél századnyi időközre volt szükség, míg végre a hangilleszkedés beállott; s a XVII. századtól kezdve már általános az *ötször, hatszor*. Ha ehhez még figyelembe vesszük, hogy a Bécsi codex írója, míg egy részről az eredetibb szerkezettel (*utolszērén*) él, addig más részről egyébkor a kopott alakot használja: ,Müdon másodszër és szüzek kerestetnének' (BécsiC. 53): a természetes fejlődés menetére nézve szabályul kimondható, hogy mindennemű változásnak, mely a szóknak alakját érinti, hosszabb időre van szüksége, hogy létre jöjjön, s e vál-

tozás nem is ugyaneggy időben mindenütt, hanem helyről-helyre haladva nagyobb egymásutánokban támad elő. Így a mai *-ból*, *-ből* ragnak eredetibb *-belől* alakja még egész épségében változatlanul élt a HB. korában: „ez homus világ timnüc**éből**!”, s mint a „vetévê üt ez munkás világ**bélé**“ (= világba) mutatja, bizonyára még önhangzóiilleszkedés nélkül járta hosszú ideig, tehát: világ**belől**. S három század leforgása után még forgalomban van, de már önhangzóiilleszkedéssel a teljesebb alak: „egy tizenkett**őbelől**“ (EhrC. 1), kiterjeszti ő kezeit ez láng**balol** (44); ebb**ől** engömet bódognak mondanak (GuaryC. 31), ez írásoknak bizonságb**alol** higgyed (uo.); meny**belől** vellomás szálla (DebrC. 565), ideje volna álmatok**balol** felserkennetök“ (358) sat. E teljesebb alak azonban már ekkor kivesző félben volt, s az egyberántott forma már-már általánossá vált. Így találjuk már az Ehrenfelddel körülbelül egykorú Bécsi és Müncheni codexekben: „ki erede ő zarándoklattyának hel**éből**“ (BécsiC. 1); levetett hatalmasokat szék**ből**“ (MüncbC. 109).

A további tanulság, a melyet a fentebbiekből levonhatunk az, hogy az analogia hatása csakis az oly használatra terjed ki, a mely közszájon forog. Míg pl. a *-szērēn*-ből rövidült *-szēr* ragon a gyakori használat következtében végbement az önhangzóiilleszkedés: „egyszer-másszor“, addig a ritkábban használt *-szērű* mind e mai napig sem idomulhatott át: nagyszērű, okszērű, nem pedig nagyszorű, okszorű. Az eredetibb *-szērēn* raggal teljesen ugyaneggy értékű működést végez a *versēn* és *izben*. pl. „Akkor megbékéltett egy versen“ (= egyszer ErdTörtAd. I.139). Az katonáknak egynehány versen (= egynehányszor) parancsoltam (MonTME. V.308). Minden esztendőben három izben (= háromszor) innepet illjetez (JordC. 59). Űté az kősziklát két izben“ (= kétszer Kár: Bibl. I.139); de minthogy csak gyér használatnak örvendett, a *-szor*, *-szer* analogiája teljesen érintetlenül hagyta mind a kettőt és se kopást se hangzóiilleszkedést nem hajtott végre rajtuk.

Ismerve immár a természetes fejlődés menetének s az analogia hatásának föltételeit, s tudva azt a semmiféle hiteles adattal eddig meg nem cáfolt tényt, hogy az összes irodalomban egész a legelső időkig a *kész van* használatnak sehol semmi nyoma sincs s hogy még a ma is élő nemzedéknek számos tagja megütözik alkalmazásán; valamint tudva azt, hogy a *készen van* épen nem tartozik ama mondások sorába, a melyek nagy-sűrű s mondhatni mindennapi használatban volnának, hogy tehát a szóbeli szerkezetre analogiául szolgálhatott volna: arra kérek határozott és

világos feleletet nyelvésztársunktól, mondja meg nekem s másoknak is, minő lappangó csodaerő az, a mely itt alig néhány rövid év alatt oly változtatást vitt véghez egy kevésbé használt kifejezésen, még pedig ugyaneggy időben az országnak különböző s egymástól távol eső pontjain, a minőnek létrejöttére a minden nap közszájon forgó mondásoknak több száz évet megközelítő időre volt szükségük?

Ha ezt meg tudja nekem magyarázni, föltétlenül megadom magamat.

SZARVAS GÁBOR.

Agarad magammal: „Borsszem Jankó 1878. IV.1. oly tréfás kitétel, melynek analogiája a nyelvben nem akad”, mondja P. Thewrewk E. az Arany Aristophaneséhez való Glosszárium-ban 288. Pedig ez a tréfás analogiás képzés úgy látszik meglehetősen járatos a közbeszédben, én legalább többször találkoztam vele: „Egy pár ezer forint, a mit ő *cigányod* m a g á v a l bizonyosan bekapott volna (Üstökös 23 : 331). Annak minden paraszt tartozik az útból kitérni akár hány *ökröd* vagy *lovad* m a g á v a l legyen is” (Jókai: Rab Ráby I.33).

Jó volna, ha gyűjtőink megfigyelnék ezt az érdekes jelenséget.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Levél és folyamodvány a XIX. század második feléből.

Tekintetes Úr! Becses felhívása folytán a mellékelt lapon kimutatott tájszókát megismertetés végett van szerencsém a mennyire lehetne felhasználni a Magy. Nyelvőrben beterjeszteni: de más oldalról szerencsének nem mondható, kivált néptanítói részről, mint kinek egyik legfőbb feladata, a tudomány és műveltség terjesztése, ismertetése a nyelv csin- s binjainak, mert annak mennyire csak ereje engedi, a tiszta valódi s nyelvtanilag kifejezett beszéd irálygyakorlat betanítása egyik fő kötetme.

Mert a néptanító hivatása, s a népiskola érdeke annyira össze van forrva azon nép sorsával és érdekével, melynek körében él és működik, hogy neki minden alkalmat felkell használni a folytonos közrehatás előidőzésére. Igen, a hivatását átérezni képes tanító, teljes tudatában kell, hogy legyen annak, hogy ő egyik leghivatottabb tényezője annak, hogy népe nem csak anyagi, de

leginkább szellemi előhaladása, és ennek folytán jólétének is; tudatában van annak, hogy tiszta, nyelvtani érzékű, beszéd és írás, tapasztalatokkal teljes tudományával a népiskola által közvetve a népnek — különösen szellemi érdekeit előbbre vinni tartozik, — mert a magára hagyatott nép elmarad mindenben, s nem haladván semmiben, még anyagilag is napról-napra szegényedik.

Szegény lesz körében, szegény még nyelvében is.

Az elszegényedett nép pedig nem fog törődni semmivel, érzéketlen lesz minden iránt, sem testét sem lelkét nem mivelheti.

Mi természetesebb tehát, hogy midőn a nép nyelvén forgó tájszók mikénti használhatása, vagy esetleg végleg megsemmisítése jó, vagy jöhetne kérdés alá, vádolhatja magát, minden a nép élén álló miveltebb osztály, de különösen maguk a tanítók, hogy mért nem hatottak oda már jó régen, hogy a helytelen kifejezések szóban és írásban végleg kiküszöböltessenek a nép ügycsaládi mint közéleti nyelvjárásából.

(Lehet-e a M. Nyelvőrnek ide hatni sikerrel???)

És mégis úgy van! hogy semmi sincs e tekintetben rendben, sok kivánni való marad hátra, s fájdalom, a későbbi kor nagyban okolni fogja a nép élén állókat, s a népnek tanítóit hogy kötelességeiket mennyire elmulasztották.

Bár az e téren munka nagyon hálátlan és kevés sikert mutathat, mert a kérdéses tárgyaknak végleges kiküszöbölése sokszor a lehetetlenséggel határos.

Vagy az is meglehet, hogy az anyagilag szegény, folytonos életnehézségekkel küzdő tanítónak nincs már annyi türelme és fizikai ereje hogy e tárgyat szem elől nem tévesztve folytonosan ostromolhatná példa és tanítással ellene működhetnék minden nemű nyelvi kinövéseknek.

Nagy mértékű behatása van a nép mívelése elbanyagolásának, azon körülmény, midőn mind az állam mind az egyházak egyiránt negligálni látszanak a nép oktatására állított szegénységgel küzdő néptanítókat, anyagi helyzetük csak némi javításával is keveset gondolván, a haza népeit naponként engedik a régi kovászban pesvedni — nem segítenek, mint főtényezők azoknak nehéz munkájokban. — Sajnos, hogy e tárgyban esedező kérelmek még eddig sikerre nem vezethettek, s talán nem is vezethetnek soha.

Innen van, hogy gyakran maguk a népnevelők között találhatunk szellemileg elhanyagolt existenciákra, úgy annyira, hogy

épen még napjainkban is, a nagy Orosházán az iskola-fentartó közeg a gyapárhalmi pusztára egy n a p s z á m o s t fogadott be rendes tanítóul, talán azért, hogy legyen a nemzetnek egy igazi napszámosa.

Hát még csak a közel multban is mily vizzásságokat láthatunk a tanítók miveltségi elmaradottságában, sajnálattal bár de kénytelen vagyok az igazsághoz s a valódi tényálláshoz híven ide mellékelni egy hivatalából ezelőtt 33 évvel elmozdított szegény szellemű néptanítónak felfolyamodását a kecskeméti fényes egyházi hatósághoz, mely felfolyamodással nyilvánossá tette szegény pária azt, hogy ős Magyarország — mivel barbár ország — ellenlégei szemében, mennyire lelkesül a nép neveléseért.

A felfolyamodás szórul szóra így szól:

„Tekintetes főtisztelendő Úr!

Bizonyosan nem rég vót hogy az hivatalomból kieszközöltek, tuni való hogy aszt nem érdemletem, a mint a Katona Ferencz sógor úr is megmongya ha rá kerül a sor, de még anyit mondok, hogy töben is álnak meletem, mi óta a Kieszközöltetésem által a hivatalomból kineveztetésem Megtörtént, azóta nem tom az eszöm másfelé indítványozni, émmán tróbátam töb mesterségeket, de egyikel sem vagyok anyira megelégedve mint a tanítóságál nem tom minek hoznék fel többokot, ebül láthatja a ki nem bolond hogy nem én vagyok a Kalak, hanem a Kalakk a Beregszászi, Megrontoja bizonyosan mert a kalakkék ráncorbol áskálottak ellenünk e szerint kérem magamat a hivatalom befedezésére a Kecskeméti városi egyház által meghivatni má most maradok jó akarójuk adig is mig egymásthivatal szerint élvezhetjük.

B. i Dániel mk.“

Eddig a folyamodás, de mivel én már a térből kifogytam, Tekintetességedtől becses elnézést és bocsánatért esdek, csekélységem szolgálatát továbbra is felajánlván, kitünő tisztelettel vagyok

Tekintetességednek kész szolgája

N. N.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Krisztus-mondák.

R e s t t ö b b s z ö r f á r a d .

Bioñ Szēmpet̄er sē v^aót jobb á diákneⁱ vásznáná; 'ó sē sokvál v^aót külömb á többi emberékneⁱ, mikor meⁱg Krisztus ur^aónkval itt á f^odön járt; mer hogy im 'ó is csak olyanⁱ lustá v^aót, miñ mindeñ mágyár embēr.

Éccēr, má nem tom, mikor v^aót, csak ász tom, hocs csērēs-nyeeⁱrés idejē v^aót, Krisztus ur^aónk Szēmpet̄errel válámi várásbá mēnt. Á hogy mēndēgeⁱnek, hát éccēr csak mēllát Krisztus ur^aónk ē krájcárt á porbá. Ászongyá Szēmpet̄ernek, hogy

— Te Pe^ter!

— Hállom uram teremt^oóm.

— Neⁱz csak, ē krájcár. Vēt fēl, tédd el; jáó léssz válámire.

— De má urám teremt^oóm, eⁿ bioñ ē krájcäreⁱ lē nem hájlok, há ot márād is.

Krisztus ur^aónk nem sz^aót semmit, csak szeⁱpen lēhájlott á krájcäreⁱ; fēl is vētte, el is tēttē. Osztāñ ode^b mēntek. Átmēntek á várásōñ, á hol Krisztus ur^aónk á Pe^ter tuttá neⁱkū vēt á krájcároñ ēggy ásszontú csērēsnyeⁱt. Eⁱpeñ százát átták.

Mikor osztāñ ki e^rtek á várásbú, Krisztus ur^aónk, á ki mindeⁱg elū járt, álattombá elejtēt ősz szem csērēsnyeⁱt, osztāñ hátra-sz^aó Szēmpet̄ernek:

— Te Pe^ter!

— Hállom urám teremt^oóm.

— Neⁱsz csak, de szeⁱp csērēsnye. Vēt fēl, ēd mēg!

Szēmpet̄er, hogy im ēk kicsit nyálánk is v^aót, bioñ lēháj-lott; fēl is vētte, mēg is ēttē szeⁱpen.

Ode^bbbád ēk kicsit mēmmēg csak elhájit Krisztus ur^aónk ősz szēmet, ősz visszász^aó Pe^ternek, hogy vēgyē fēl. Ám mēg fēl-vēszi, mēgēszi.

Igy mēnt ez oszteⁱng, mig á száz csērēsnyeⁱbe tártott. Mikor má á századikát is fēlvētte Szēmpet̄er, ősz mēgēttē, ászongyá neki Krisztus ur^aónk:

— No lázsd-ē Pe^ter. Ázēi áz ēk krájcäreⁱ, á mit mutáttám nekēd, lusta v^aótá éccēr lēhájláni, mos mēg szászszor hájlottá lē e^rtē; mer hogy im ázokát á csērēsnyeszēmēket eⁿ vēttem ázon áz ē krájcároñ, ősz csak ázeⁱ doptám el, hogy magád is átlázsd, hogy ,rēst többet jár, fősveⁱny többet kēót'; mēg ,a ki fárát eme-linti, száját eⁱzelitü.

(Gömör m. Vály.)

MIKÓ PÁL.

N é p m e s é k.

Ki mit kapott az istentől.

Megy a török az ur Jézushoz :

— Uram! add nekem a szentfődet.

— Na jó, hát legyen a tiéd — felel Jézus.

Indul azután a nimet :

— Uram! add nekem a szentfődet.

— Mă nem adhatom, me a töröknek adtam.

— Hm, hm, szép dolog.

— Na jó, hát legyen a tiéd a szép dolog.

Nem hagyja annyiba a magyar, felkerekedik osztán megy egészen a Jézus trónusáig :

— Uram! add nekem a szentfődet.

— Mă nem adhatom, me a töröknek attam. Többen is kérték, de senkinek se attam.

— Hm, hm, nagy dolog.

— Na jó, hát legyen a tiéd a nagy dolog.

De a zsidó sem hagyja a koncát, felszedi a sátorfát, meg a csomó puját s megy az urhoz :

— Uram! add nekem a szentfődet.

— Mă nem adhatom, me töröknek ígértem oda. Ne is háborgassatok, me senkinek se adhatom már.

— Hm, hm, cshupha csholas.

— Hát legyen a tiéd a család.

Ezér van az, hogy a nagy dolog mingyá a magyar nyakába szakad, a szép dolog meg a nimetébe; a szentfőd a töröké; de a család a zsidóé.

(Szatmár m. Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

Tréfás versek.

[Egy csomó mátravidéki közleményt kaptunk, ezek közt az alábbi versikét, a következő levél kíséretében : 'Tiszteüt Nagy-gyaó uram! Lucca szêki eü kiészűtt; ágyuk a urat! Az ên írásom is eü kiészűtt; tudom, hogy eü kanyarêttya a áldaóját ezêja macska kaparásê. A pënnám hëjányos, më az öreg tanitaó (az apám volt, nyugtassa az isten), honnem jaó esik a beteö. Hát engedeömet instálok; maj mëgy a többi is, ha eü kiészü; aggyig sziggya a paostat'].

Rêdën, Tagsán a vargák ködmönt köszörűnek.

Pusztá-Szikszón eger mëntët fűrészőnek.

Lám Kókán a lëncsët këccër is më êtték,

Ezt a gyöngyösiek më is irígyêték.

Szëgedën a gombócát gereblyével tollyák,

Fëlëgyházán a savaót karáóba aggattyák.

Jászberényi malomba verebet patkaónak.

(Zagyva vidéke.)

RUIK LÁSZLÓ.

Tájszók.

Palócevidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

- csátló: szorítófa. 'Úgy rá ütött a csátló a mázná csontomrá, a hogy a kocsi éggvet fordút, hogy mingyá eltört a lábám'.
- csátrá: lompos vagy kósza nő gúnyneve; néha: szajha. 'Te kis csátrá! márággy veszteg, mer jó rád hánnyok.
- csátrángos: kósza, lompos.
- csátrángol: kószál, csatan-gol. 'Hol csátrángótá a zegêsz délutân, te nâplopó, te?'
- csáttog: fölver. 'Lêhetelen vôt tisztân elgyünnöm; mindenfelé csak úcs csáttogott fél a sâr a ruhámra.
- csáttogós epër: földi eper, mely száráról leszakítva csatanós hangot hallat.
- csává: kukoricafosztás, -héj, -hántás. 'No gyerêkêk, siessetek mægfosztâni mæg eszt a pâr csôt, osztân râ ágyázunk a csâvára'.
- csâvál: csóvál, a fejét lógatja. 'Bâj vâ! Áz öreg éggyre csâvâtâ a fejit'.
- csebogár: cserebogár.
- csêcsêtkâ (csacsatka): kenderike, pirosfejû kis madâr-faj. Tôt szó (n.).
- csehêl: csahol, zsennyêg (a kis kutya). 'Nem hallottâk, hocs csehêlt a Tiszâ, êre jâr-tâm tennâp êccákâ'.
- csêk: him ivarrész. 'Kösse'k kötelet a csêkire annâk a bikânâk, mâj nem râncigâllya úgy. Fâjtattya szegên ló a csêkit, âzê rûg úgy'.
- csêklye, csêklyês: hibás kezû. 'Attâ csêklyêjê, mæg ô mongyâ, hom mævver'.
- cselêd: családtag. 'Nâgyon sokâ jâr az az ên cselêdem, a Jâncsi, pegy a menyem, a felesêgi âlyig gyôzi vârnÿi. — De szêp râj; mennyi sok cselêggyi van; âlyig fêr ebb' a kis köpûbe'.
- csêmbók: 1) bármifele gu-banc; de rendesen 2) a ló befont sôrêneye végên-lógó szalag vagy szij görcs. 'Ugyân fêselkêggy mêm mâ te; iszen csupa csêmbók a hâjad. Ki fôszte eszt a hâmulÿât; de csêmbókôs. — Mêgis szêbb a mi lovônk, mer annâk selyem a csêmbókje'.
- csêmêllik: csômörlik, rozsul lesz a ételtól. 'Montâm ugyê, hogy nê égyê annyit, mer jód mêccsêmêllesz'.
- csêmêlyke: kék darázs, poszmêh (?). 'Vigyâzvâ jârj ârâ, hogy mên nê csipjon a csê-mêlyke. — Hât csip âz? Isz ên âsz hittem, dongó lêgy'.
- csêmmêd: tapad, fogószik. 'Nem is êrzed, hogy belêd csêmmett âz a kullâncs — Ugy râ csêmmêd âz embêrre, mind a kullâncs'.
- csêmmêszkêdik: kapaszkodik. 'Nê csêmmeszkeggy ârr a kötêlre te, mer hâ lészâ-kâjtod, mævverlek. Ugyân nê csêmmeszkeggyêk râm'.
- csêmmêszt: biggyeszt, fûggeszt. 'No te kâlyókâ, hovâ csêmmesztetted mâ mægint âszt a târisznyât'.

MIKÓ PÁL.

K i s k u n s á g i a k.

- p a j z á n:** facér; nincs foglal-
kozása, állása; maga szabad-
jára van. „A csikóm nem vót
a saraglyához kötve, csak ugy
pajzán módra eleresztve; el
is keverődött a vásárban”.
- p á l m a f a:** jegenyefa. A je-
g ö n y e f a itt terebélyös. Az
ezüst levelű nyárfa itt: fejjér
nyárfa; a rezgő nyár meg:
f e k e t e n y á r.
- p a l ó k a:** fából összetakolt li-
b i c k - h e l y e t t e s i t ő. (L i b i c k:
szögekből vagy sündisznó bőr-
ből csinált eszköz, hogy a
bornyú ne szophasson tőle).
Négy hegyes csákóra áll. Közé-
pire jó a bornyú orra. A gu-
lyás sajátkezüleg fábrikálja.
- p a m p o g:** 1) beszél. „Mit pam-
poks örökké? Pampogva
beszél az öreg, fogatlan em-
bőr, a ki a hamut is mamu-
nak mongya”; 2) pipázik; de
úgy, hogy nagyon sokat pöfög
vele, mégis majd elalszik a
szájában.
- p a m p u l a, p a p u l a:** száj, a
ló szája.
- p e l l ő g e t:** lassan, gyöngéden
ráz. Az asszonyok, mikő me-
legük van, mögpellögetik a
szoknyájukat. „Né pellögesd
máñ azt az abroszt, türd össze!”
- p o r c f ü:** bruchkraut.
- p r ó s t y a:** léckerítés (Szatmár-
ban recekerítés, stahétli).
- p u c o k:** vakondok.
- p u c k o s:** csombókos, csomós,
c s o m o r o s, mintha a bőr
alatt pucoktúrák lennének.
- p u d v á s:** korhadt, reves, re-
hült; a taplós almát is pud-
vásnak mondják.
- p u k h a s:** pókhas, pocakos.
- r á p ö t t ö n t.** „Né csak pöttö-
nözd azt a lovat, haném üss
rá”.
- r i d é g:** szabad, kijáró, magló
(marha).
- r u c c a n, á t r u c c a n:** nagy
hirtelen átmegey valahova.
- r u p a:** ripacsos, rücskös, himlő-
helyes.
- r ü c s k ö s:** ripacsos, himlőhe-
lyes (Szatmárban a. m. bi-
biresős).
- s í k á r:** valami zsurló gyökere.
Ezt kiássák, összekötik s ezzel
síkáják az edényeket.
- s í k a r i:** sovány, szikár; si-
k a r i s z ő r ú állat, a mely-
nek nem bodor a szőre, hanem
egyenes, mint a síkár.
- s í l i g ó:** ilyen a búza, ha a
rosta átejt; siligó a könyér,
siligó minden, a mi sovány,
hitvány, így a sívány, a sívó
homok, a sivatag is.
- s ú d u l:** magasra följön; pl.
„Fösúdult már a nap. Ugyan
fösúdult ez a gyerök!” —
ezt csakis suhancra, suttyóra
mondhatni, a ki hirtelen jót
nőtt.
- s u r j á n b a n d i:** eszelős.
- s z é l b a l l a n g ó:** a szappan-
gyökér virága, mikor meg-
szárad; Szatmárban, Szabolcs-
ban ugyanez: fá t y o l v i r á g.
- t ü s k e s b a l l a n g ó:** ördög
szekér, boszorkánykerék.
- t á b ě r n y á s:** szana-szét álló;
pl. az asszony mellén a ruha.
- t á n y é r r ú z s a:** napraforgó.
- t a s l i:** pofon.
- t i m p o r á l:** összehivogat, gyűjt.
„Holnapra kapásokat timpo-
rájji! Összetimporázza a népet”.
- t o r z a s - b o r z a s:** torzon-borz.
- t o r z a s, t o r z o s:** fölálló hajú.

„Egész ujan torzos vót a Bényák, mikö fölakasztották‘.
 főtorzadt a haja: égnek meredt rémültében.
 torzsong, tozsog: hemzseg. „Torzsong a nép a piacon‘.
 betropál: berüg, megrészegszik.
 vadarász: halat, bogarat, vadat keres. „Vadarász a kacsa a vízben‘.

valag: dutyifaros, dutyivalagas.
 vígályos: ritka; más vidéken rigályos.
 vöcköm, szógám, cselédöm, apróság, bagóm (bagoly): mind megszólító, becés neve a gyermekeknek.
 zatyatol, zetyetöl: zöcsköl.
 zsufa, zsufi, zsúrmó: zömmök. „Zsurmóbb még a bátytyánál is‘.

(Halas.)

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Hegyalj a i a k.

aci, hoci, acide, hocide: add ide, hozd ide.
 agyal. A búzakévért szokták a tusájára fölállítani és a cséppel a fejét jól elverni, hogy a szemje kihulljon, ezt a műtétet jelzik az agyal szóval. Átvitt értelemben: valakit jól elpüföl.
 ákombákóm: a csunya írás, vagy a kis gyermek írta alakatlan írkálás.
 álbovál: álldogál, bámészkozik az uccán.
 áltóhely, ültőhely: álló, ülő hely, „Áltó helyibe csak nem tört el a korsóm? Egy ültő helyén megevett egy fél kenyeret‘.
 ambitus: tornác v. folyosó, kivált ha oszlopos, kerítéses.
 áspis kigyó: a hamis aszszonyra mondják.
 átal: restel, szégyel. „Nem átal ilyen ruhában templomba menni‘.
 megátalkodott: javíthatlan, rossz (ember).
 atrec: levéleím.
 bacsiszta. Ezt az eszközt a szekér tengelyeire szokták tenni a levett oldal helyébe,

a midőn is a lőcsök helyett az oldaldesztkát a bacsiszta négy rakoncája tartja.
 bacsó: a juhász számadó.
 bakafántos: önféjű, akadékoskodó ember.
 bakfing, buckombáré: bukfcnc.
 bakócalaló, midőn a fejét nyáron a melegben le- s fölbányja.
 balafánt; szőlőfaj neve.
 bálvány: a szárazmalom keringőjének tengelye,
 bambá: hülyeforma, gyámoltalan.
 bécéz: a gyermeket kényezteti, gondozza.
 befüt neki, befizet neki: valami kütyben nem marad adósa, kárt tesz neki sat.
 benyakal: becsíp, berüg.
 betyár-pájinka: közönséges pálinka.
 bikfic: csacsi, számár, ostoba.
 bírke: 1) barkavirág; 2) bárány.
 bobájká: karácsonyi sült és főtt tészta, diónagyságú darabokban, mákkal, mézzel vagy zsírral készítve.

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIII. kötet.

1894. JÚNIUS 15.

VI. füzet.

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE.

I. Hol a hiba?

Szomorú tény, de úgy van, a hogy nyelvünknek egyik éber szemű öre már évek óta Kasszandra hittél és szájjal hangoztatja: nyelvünk fenekestől ki van forgatva eredetiségéből, csak úgy hemzsegek benne az idegenszerűségek, mondatszerkezetünk összevisszája majdnem határtalan, szórendünk általános bomlásnak indult, s hogyha e rohanva haladó romlásnak útját nem szegjük, a gyom és dudva eggynehány évtized alatt annyira elszaporodik s oly mély gyökeret ver, hogy kiirtására többé gondolni is alig lehet.

A kinek nyelvérzékét művelődésünk kozmopolitikus iránya valami szerencsés véletlen folytán meg nem rontotta még, a ki nyitott füllel hallja a körötte hangzó 'művelt magyar beszédet,' s nyitott szemmel olvassa a fölpezsdült magyar irodalom számot tevő újabb termékeit: a föntebbi sorokat nyelvünk mai állapota nem is fölötte sötét megfestésének fogja tartani.

A mi eddig nem volt, a minek megalakultát vágyva ohajtottuk, van már i r o d a l m i n y e l v ü n k, eggy 'teljesen kifejlődött, a többi dialektusoktól élesen különböző nyelvjárása a magyar nyelvnek,' a melyen beszélnek a képviselőházban, a főváros úgynevezett irodalmi estélyein, a szalonokban, a kávéházakban, az uccán; szóval mindenütt, a hol az életviszonyok a műveltség elemeit érintkezésbe hozzák; a melyet tanulnak a tankönyvekből, az iskolában, a melyen írnak néhány parasztnak maradt kivételével a mai magyar tollforgatók, költők, tudósok és a melynek legigazabb s legszebb kifejezői, műveltségünk mindennapi kenyerének ez élesztője, a hirlapok.

Csakhogy ez a dialektus nem úgy fejlődött, mint a hogy mi gondoltuk, a hogy kívántuk s szeretttük volna. Ez az 'irodalmi nyelv' nem 'az összes nyelvjárások egymásra hatásának eredménye,' s legjelentékenyebb rétegét nem 'azok az elemek alkotják, melyek az összes nyelvjárásokban közösek,' mint a hogy Simonyi

a z i r o d a l m i n y e l v f o g a l m á t m e g h a t á r o z t a (A magyar nyelv I.237); nem támaszkodik a magyar irodalmi hagyományokra, az Aranyok, Vörösmartyak léleknyitó beszédére, nem táplálkozik a népnyelv öröktiszta forrásvizével; ez a nyelvjárás tisztán-pusztán a német kultúra, közelebbről a német zsurnalisztika emlőin nőtt nagygyá, belőle merítette divatos szabású stílusának minden sujtását; egy szóval, német gondolatoknak, német gondolkozásmódnak részben magyar szavakkal való kifejezése. A szó részben még magyar; a másik rész görög szó, latin szó, francia szó, soha nem hangzott szó, mind német átírásban s német szó az eredeti köntösben; úgy hogy ha ez az idegen szavakkal való pompázás a mai arányában növekszik, egy emberöltő múltán a magyar irodalmi nyelvben írmagul se akad majd egy igazi magyar szó; szellemére, belső valójára pedig már is annyira elváltozott, hogy szinte alig ismerünk rá benne az édes anyja vonásaira.

Hálás dolog, sőt kötelességünk volna már egyszer ezt a nyelvjárást is, úgy mint a többit, minden ízében kiismernünk s eltérő sajátságai föltüntetésével rendszeresen leírnunk, hogy így egy egységes képből látva kézzelfoghatólag élénk táruljon, milyen fertőbe sodródott a magyar nyelv s mennyire letért a fejlődés természetes és helyes útjáról. Mert a nyelve szeretetében megfogyatkozott, iránta közömbössé vált nemzedék csak vak tüzi lármának hiszi a mi néha-néha való följjajdulásunkat. Mert az egészében beteg test látásához szokott szem meg se ütközik már az egyes senyedékes kelevényeken.

Pedig-pedig éltető gyökereig beteg az egész test. A nyelvújítás szertelenségeiből nagyobbára kijózanodott nyelv megint tilosba csapott, a más rétje termette mérges dudvák izmait sorvasztják, erejét aláássák s henye fölsevevésünkben észre se vettük, mikor a baj íme a körmünkre égett. Itt a sürgető ideje, hogy legjobb erőnkkel s akarattunkkal lássunk a gondolkozóba ejtő baj gyökeres orvoslásához. Értsük meg a bajnak mivoltát, fürkésszük ki eredetét, derítsük föl ható okait, és én hiszem, hogy egy kis jóakarattal, ügyszeretettel könnyen megtaláljuk a lábraelítőt, gyógyító füveket magának a magyar nyelvnek tele-gazdag füveskertjében.

Önként föltoluló kérdések: honnan a nyelvérzéknek ez általános eltompulása; honnan az irodalmi nyelv erőtlensége, gondolatárnyékoló kifejezésekben megfogyatkozása, idegenszerűségekben tobzódása; honnan a nyelv iránt általánosan nyilvánuló lanyhaság,

közönbösség; szóval, hol a hiba? Kisértsük meg e kérdésekre megfelelni.

Ha a nyelv közel-időnkbeli fejlődésére visszatekintünk, az első mozzanat, a mi szemünkbe ötlük, hogy az irodalmi nyelvnek e nagymértékű elsekélyesedése, elkorcsosodása a kiegyezés óta fölpezsdült hirlapirodalom megindultával összeesik s ereje hanyatlásában lépést tartott annak rohamos növekedésével. Bátran kimondhatjuk, a mostani nyelvbeli állapotnak szülő oka első sorban a hirlapok, a melyek kezdettől fogva mind maig az előrehaladott német szomszéd után indultak, attól tanulták mesterségük fogásait, abból táplálkoztak, azt utánózták külső-belső berendezésükben. Ez általános hatás, s az egy nyomot járó munkások szaporodásának természetes következménye volt a hirlapírói külön nyelv megalakulta, a mi minden kifejlett mesterségnek természetes folyománya.

Csakhogy ezek a munkások nem mindig a kellő rátermettséggel, fölkészültséggel látták el tisztüket, a folyton szemük előtt álló idegen minta s a hamar-munka kényszerítő volta megingatta természetétől amúgy is gyöngé nyelvérzéküket; a meglepő újságok hajhászata elnyomta a gondolat kifejező eszköz iránt való éber gondot; a „hogyan” mellékesnek látszott szemükben, előtérbe nyomult a „mit”.

A napszámos munka magával hozta a nyelvvel szolgamódra való bánást s a sajtó nyelvébe seregestül fészkeltek meg magukat a legkirivőbb idegenszerűségek, jóval meghaladva mindazt, a miről Kazinczy és iskolája valaha álmodott.

S nehogy azt gondoljuk, a mai állapot s a Kazinczy törekvése közt belső szellemi kapcsolat van, hogy csak folytattás a vagy épen betetőzése volna az ő fáradozásainak, s a mai írók reá mint mesterre hivatkozhatnak. Korántsem.

Kazinczyt céltudatos szándék vezette megtévelyedésében is szépérzéke ragadta túlzásokba. Magyartalanságai nem eredetijének át nem értéséből erednek, hanem abból a buzgalmából, hogy ő nem csak fordítani akarta az eredetit, hanem egyenesen utánzására törekedett, az idegen nyelvhez kötött kifejezésbeli saját-szerűségeivel, mondatalkotásával, sőt hangzásával. „Ne csak *azt*, hanem *úgy!* — követelte, s igyekezett előljárni példájával. Vezérgondolata volt: „a nyelvrontás” szükséges mindenhol, a hol a nyelvet művelni akarják. Ő az idegen virágok átültetésében érde-
met látott s a nyelvnek tett hasznos szolgálatot. „Idegen kecsék-

nek' tartotta, a melyekhez szerinte úgy hozzá fog szokni szemünk, hogy magyar keceknek fogja nézni. Éles-elméjűségének nem utolsó bizonyosága, hogy ennyire a jövőbe látott.

A mai irodalmi nyelvben csaknem egytől-egyig megtaláljuk az ő idegenszerűségeit. Csakhogy ezek nem az ő vezérnyomán burjánzottak föl. A mi nála művészet számba ment, s megtévedt szépérzékének sugallatából fakadt, a mai írónál gondatlanság, lelki henyeség s nyelvnemtudás következménye. Nem követői, tanítványai Kazinczynak, nem az az emelkedett szempont irányozza áldatlan munkásságukat, hanem erőhíjjas munkások, a kik nem utánozzák példaképüket, hanem gyarlón, lélek nélkül másolják.

És a mint a hirlapok a nemzet mind nagyobb és nagyobb rétegének lettek mindennapi, a nagy résznek pedig egyedüli olvasmányává, azon arányban terjedt el sajátos nyelve is a művelt társadalmi körökben minden fonákságaival egyetemben; úgy hogy ma már alig van író, a ki e sorvasztó hatás alól szabadulni tudna, alig van könyv — szépirodalmi, tudományos, iskolakönyv —, a melyben bokrostól ne találnók a sajtó fölkapott kifejezéseit, németes gondolatszerkesztését és szórendjét, és a mi a legszomorítóbb, alig akad ép nyelvérzék, mely megütköznék rajtuk, és fölismerné a nyelv törvényeibe ütköző voltukat. Nem is lehet másképp, mikor íróink java része egygyúttal újságíró is.

Egyg gondolkodóba ejtő körülményt azonban nem lehet szó nélkül mellőznünk. A nyelvtörténet tanít rá, hogy az idegenből táplálkozó irodalom minden időben ki volt téve s nagyon könnyen engedett az idegen hatásoknak. A hogy Faludi mondja: „akadékos szeges munka az idegen nemzetnek nyelve járását és annak tulajdonát szakasztott úgy magyarosan ejteni”. A fordítót csak erős nyelvérzéke s mind a két nyelv benső sajátságainak, finomságainak teljes ismerete óvhatja meg a gondolatnak szóval való szolgálomódra követésétől. E hatás érzik legmagyarosabb fordítóink gondos keze munkáján is.

De míg más korban az író kocsintásai megmaradtak az irodalom üvegházi virágainak, legrosszabb esetben az irott nyelv szembeszökő botlásainak tovább tenyésző képesség nélkül, mert az élő nyelv tőlük teljesen érintetlen maradt, addig a mi időnkben az irott nyelvnek bármely kiáltó tévedése a beszélt nyelvben nyomban melegágyra talál, megfogamzik és kiirthatlanul gyökeret ver. E föltűnő jelenség oka nem magyarázódik ki egészen se a megváltozott korviszonyokból, se a hirlapok szinte hihetetlen nagy

elterjedtségéből. Közreműködtek más tényezők is, a melyek a hajlamot kifejlesztették s a lelkeket rákészítették befogadásukra.

Az egyik kebedagasztó, bizni tanító, örvendetes dolog: a magyar nyelvnek szemlátomást való térhódítása, terjedése. Az államhatalom erőben megnövekedése magával hozta az állam nyelvének minden irányban való érvényesülését. A statisztikai adatok meggyőzőleg bizonyítják, mennyivel erősödött számban az utóbbi évtizedek alatt a magyarság. Egy egész felekezet, több néposztály engedett a viszonyok hatalmának; anyagi érdeke, de még inkább hazafisága rábirta, hogy ne csak érzületében, hanem nyelvében is igyekezzen jó magyarrá lenni. S ez az átalakító erő még nem szűnt meg működni, sőt nap nap mellett örömmel észlelhetjük minden téren ható elevenségét.

Természetes dolog azonban, hogy a lélekváltozás nem történik meg egy nap alatt, hanem idő kell hozzá, míg az idegen gondolkozáshoz szokott nyelv elfelejti a régi kifejezésmódot, míg megéri s el nem véti az utóbb tanult nyelv törvényeit. Úgy van az: a helyes beszéd megelőzi a hibás beszéd, s tagadhatlan tény, hogy itt a fővárosban rettenetes rosszul beszélnek a magyar nyelvet; de hála isten — már magyarul beszélnek s vétek volna ez átmeneti, muló tünetek előtt szemet nem hunyni. Minden örömünk mellett se hallgathatjuk el azonban, hogy míg egyrésről ez a még meg nem erősödött nyelvérzék kétszeresen fogékony minden idegenszerűség iránt, mert az előtte voltaképp nem is idegen, más résről az író se zárkózhatik el teljesen s kivált ha hírlapíró, az őt körülvevő világ befolyásától, ráragad a hallott beszédforma, visszaesendül a fülben vagy legalább hajlamosul hozzá a lélek. Szóval a hatás kölcsönös s mindkét esetben a nyelvérzék látja kárát.

A másik ok még általánosabb, a nemzet összes művelt társadalmát magába fogó. Még élénken emlékünkből van, mikor a nemzet egyik minisztere kiszalasztotta száján azt a sok port fölvert szavakat: „nem is művelt ember, a ki nem tud németül!” Akkoriban minden oldalról fölhangzott az ellenmondás, erős nemzeti fölbuzdulásunkban észre se vettük, hogy a miniszter csak a közfölfogást foglalta meztelen szavakba. Mert nézzünk csak körül; volt-e a német nyelv tudása valaha annyira általános divatú mint most? Nem az-e minden tehetős és nem tehetős családapának főtörekvése, hogy a gyermeke minél hamarabb elsajátítsa, még pedig tökéletesen, elsajátítsa a német nyelvet? Hja, a német nyelv Magyarországon szükséges a boldoguláshoz! ez a jelszó; s a miniszter

rendeletben adja ki, hogy az iskolákban a német nyelv tanítására nagyobb gondot kell fordítani. Ne gondolja senki, hogy talán elfogult hazafiaskodás szól belőlünk, a mi végtére is nem olyan megmosolyogni való érzés, ha jól meggondoljuk. Egy szavunk sincs a német nyelv tudása ellen; elismerjük, hasznos dolog a nyelvtanulás, ha ez nem az anyanyelv rovására történik. De határozottan károsnak és szükségtelennek tartjuk azt az elterjedt szokást, hogy a még magyarul beszélni alig tudó gyermeket azonnal német bonn kezére bizzuk s ezáltal fejletlen nyelvérzékét megrontjuk, anyanyelvének rejtettebb sajátságai iránt minden időre fogékonytalanná tesszük. Lehet, hogy a sokat kívánó élet s az anyagi érdek után törő emberek szempontjából tekintve nincs igazam; egy azonban bizonyos: ez a kétnyelvűség is egyik kiváló oka a nyelvérzék minden irányban észlelhető gyöngülésének s az irodalmi nyelv hanyatlásának.

Ismeretes dolog, mennyire divatos manapság az idegen szavakkal szertelen való élés. Nem akarok ez alkalommal a kérdés meghányás-vetésébe bocsátkozni, elég gyakran volt róla szó e folyóiratban. Legutóbb Szarvas Gábor mondta el róla a véleményét, meggyőzőleg mutogatván e rossz szokás kárhozatos s léha voltát. Helyben hagyjuk: az idegen szók pazar alkalmazásának s szertelen elterjedésének egyik főforrása a kényelmeskedéssel párosult szellemi renyhesség, a melynek a fejlődéssel járó gondolkodás nincs inyére. Egy másik oka a maga-fitogtatás s az ismereteivel való kérkedés, a mely mintegy szemlátomást vadászatja s úton-útfélen szedegeti össze a ritkábbnál ritkább idegen szókat, hogy bámulatható ejtse olvasóját' (Nyr. XXII.482).

Úgy vélem azonban, hogy nem járok messze az igazságtól, ha e divat megindító okául egyenesen az ortológiai mozgalmat mondom. Mikor a nyelvújítás túlkapasai ellen fölszólt a józanabb fölfogás, egyik sarktétele volt: ne csináljunk hibás képzésű új szót, hanem, míg alkalmas nem akad, használjuk inkább az idegent! Kemény tusa után sikerült is keskeny határok közé szorítani a szófaragás járványát s minden téren erőre kapott az ortológiai irány. De a mi a fölvetődött eszmei áramlatok rendes kísérője, bekövetkezett most is. A gondolat túlesapott korlátain s a mi voltaképp csak csillapító szerül, ideig-óraig való eszközül volt ajánlva, fölülkerekedett, a nyelvtisztaságra törekvést (purizmus) teljesen háttérbe szorította, elfojtotta, s a nyelv az egyik végétől a másikba sodródott!

Ezekben ismertettük röviden a magyar nyelv jelen állapotát. Igyekeztünk fölfejtetni a belső indítékokat, melyek azt előidézték, a rejtett rugókat, melyek mozgását irányítják. Vigasztalan a látott kép, magasra nőtt a gyom és dudva. Hol fogjunk tehát az eredmény reményével a kiirtásához?

Finály a magyar nyelv mondattanát tárgyzó művében (Hogy is mondják ezt magyarul? 29) azt írta egy helyütt: „Bekövetkezhetik az a semmi esetre sem örvendetes esemény, hogy a beszélő nyelv népies köznyelvvé aljasul, a mely csaknem mint egészen más nyelv áll szemben a tisztaságát és épségét megőrzött irott, vagy ha úgy tetszik, irodalmi nyelvvel; ezt a sajnos viszonyt azonban kijavítja az előhaladó művelődés, és az iskola megtanítja az elvadult népet romlatlan és eredeti anyanyelvére.”

Istennek hála, a nép nyelve nem vadult el s nem is fog elvadulni soha. Hanem igen is bekövetkezett az a sajnálatos körülmény, hogy az irodalmi nyelv meg nem őrizte, de levetette tisztaságát és épségét. Abban azonban egytetértünk vele, hogy a nyelvérzéknek helyes nyomra terelése, az irott nyelvnek a népi nyelv forrásához vezetése az iskolák feladata. Hogy idáig jutottunk, az ő mulasztásuk okozta. Mert a mint összes művelődésünk az iskolákon sarkallik, belőlük fakad, épen úgy az ő kezükbe van letéve az eszköz az anyanyelvnek az ifjú lélekbe kitörülhetetlenül beoltásához. Ez az első és legszentebb kötelességük. Eddig nem tették meg úgy, a hogy kellett volna, de hogy mostani berendezésük mellett a használt segédszerekkel nem is teheték, elismerjük.

További fejtegetésünk tárgya lesz annak a kritikai vizsgálata, milyen eljárásban részesül napjainkban az anyanyelv az iskolákban; mennyit érnek s a cél elérésére sikeresek-e az alkalmazott eszközök.

De erről a jövő számban.

ALBERT JÁNOS.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

[*Konty*. Alexics György (Nyr. XX.92) szerint az oláh nyelvből (*konč*), Simonyi szerint ellenben (A m. nyelv I.117; Nyr. XX.131) az olaszból (*concio*) került hozzánk. Az oláh *konč* jelentése: 1) konty; bund, kopfbund; 2) bóbíta; schopf (Lex. Bud.); az olasz *concio*: putz, zierrat. Alexics az oláhból történt átvétel

mellett azt hozza föl bizonyítékkal, hogy egyrészt a jelentés teljesen egybevág a magyarban használttal, másrészt pedig a szerb nyelv is ezt vallja, a mennyiben oda szintén az oláhból került át. Az utóbbi okadatban nem látok logikát; mert abból, hogy a szerbek is átvették az oláh *konč* szót, ugyan miért következnek az, hogy mi is az oláh (nem pedig az olasz) nyelvből vettük át a mi *konty* szavunkat? De hátha még az se áll, hogy az oláh *konč* szó átkerült a szerb nyelvbe? A szb. *konda* (*kondja*) Popovičnál ‚zopf, Miklosichnál ‚art haube‘; jelentése szerint akár oláh jövevényszó is lehetne, de a hangalakja (*d*-vel és *a* járulékkal) határozottan arra vall, hogy az átadó fél a mi nyelvünk volt (vö. *csont*, *kard*, *font*, *dorong*, *gödör*, *sor* > *čunta*, *korda*, *funta*, *durunga*, *gudura*, *šura* sat; a magy. *cs* > szb. *d*-re nézve vö. *gyolcs* > *dold*, *kincs* > *kinča*-ból *kinduriti*). Azért én Munkácsival tartok, a ki (NyK. XVII.90) a szerb *konda* szót a magyar jövevényszavak közé sorozza. Az ő okadata, hogy a szláv alak csak igen kis nyelvterületen ismeretes és jelentés tekintetében is sokkal speciálisabb a magyarénál; abban a kérdésben, hogy az oláh volt-e az átadó fél vagy a magyar, természetesen nem lehet döntő; de, mint mondtam, a magyar javára dönt a hangalak. Ezzel tehát Alexicsnak egyik erőssége, a mely különben is gyenge volt, teljesen elesik. Másik erősségét, hogy az oláh és a magyar szó jelentése teljesen egybevág, már Simonyi meggyengítette azzal, hogy az olasz *concio*-nak is alkalmasint van ‚kopfputz‘ jelentése, a mire mutat *acconciamento*: aufputzung, zurechtmachung, hauptschmuck; s ehhez még hozzátehetem, hogy *acconciatura*: ornatus capitis (Lex. Bud. I.135). Jól mondja Simonyi, hogy az olaszból való átvétel mellett szól ‚az a körülmény, hogy épen a fényezés köréből sok szó jött az olaszból nyelvünkbe; így pl. mindjárt a kontyhoz oly közel álló *paróka*‘. — A mi a *concio* > *konty* alakulást illeti, a *cs* > *ty*-re nézve vö. Nyr. XIX.100; a szóvégre nézve: *boccaccino* > *bakacsin*; *boitaro* > *bojtár*; *gancio* > *gáncs* sat. Hogy a véghangzó a magyarban veszett-e el (mint a *gáncs* szó végéről; vö. *gancso*-val Com: Jan. 210. és *gancsó* Tájsszótáramban), vagy pedig már az átadó (velencei?) nyelvjárásban is mássalhangzós-végű volt-e a szó, annak vizsgálásába nem bocsátkozom bele. Csak azt említem még meg ezzel a véghangzóval kapcsolatban, hogy a *konty* szónak oláhból kerülte ellen még egy ok szól. Legelőször a Virginia codexben kerül elő (149. l. ‚Vekoni fedelel fel neuelt kontiokal‘), tehát jó régecskén, mert ez a codex alkalmasint a

XVI. század elejéről való. Abban a korban (de még később is) a szóvégi *u* (*ü*) még megvolt az oláhban; bizonyosságul a körülbelül fél századdal később előkerülő *francu*, *francú* 'szifilis' szóra hivatkozhatom, a mely a mai oláh *franc*-nak akkori **francu* (*francü*) alakjára mutat. S mikor a mai *franc* az oláhban még **francu* (*francü*) volt, akkor a mai *konč* is **konču* (*končü*)-nak hangzott. Ha tehát amazt a szót a XVI. századi magyar íróknál *francu*, *francú* alakban találjuk, elvárhatnók, hogy a Virginia codexben ne *kontio-k*-ről, hanem *kontiu-k*-ről legyen szó. Hogy nem úgy van, az is arra mutat, hogy a *konty* meg a *francu* nem eggy hazából vándorolt be hozzánk].

kopács (Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szamosujvár Kovács József; *kopác*, *kopász* Moldvai csáng. Nyr. IX.530; X.204): fa, nagy fa — ol. *kopāč*: élőfa; baum (Lex. Bud.; Barcianu).

kópé, góbé — ol. *kopil*: enfant; kind, knabe (Cihac, Barcianu). Vö. NyK. XII.104 (Edelspacher); Nyr. XVI.29 (Alexi György); 182 (Putnoky Miklós); 226 (Szarvas Gábor).

korosnya: hátton vitt galyesomó, rózsenyaláb, fanyaláb (Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.526; XXI.528; Király Pál); *hát-korosnyában* (vinni vmit): nyereghátban (Brassó m. Tatrang Nyr. II.477) — ol. *krosnē*: crochets de porteur, sellette (d'un petit marchand), hotte, charge; reff der lastträger; leder des tragreffs; tragkorb; last; o *krosnē de lemne*: eine tracht, ladung holz, die man auf dem rücken trägt (Cihac, Barcianu). A *krosnē* szláv jövevény-szó; vö. úszl. szb. *krošnja*; bolg. *krosna*: wiege; cs. *krosna* korb; rut. *krošnja*, *korošnja*: art fischnetz; or. *krošnja*, *korošnja*: körbchen aus weidenruthen (Miklosich).

kort: esernyő (Brassó m. Hétfalu Király Pál) — ol. *kort*: tente, pavillon, banne, parapluie; zelt, hütte, regenschirm (Cihac, Barcianu) < újjgör. *κόρτη*, *κόρτις*: tentorium, castrorum impedimenta (Cihac).

kortuj: sövényház (Szolnok-Doboka m. Domokos Nyr. XVI. 377) — ol. *kort* (l. az előbbi szót), vég-artikulussal: *kortul*; vö. *mutuj*, *moszuj*, *nyirely*, *Korbuly* (Nyr. XXII.387–389).

kószilt: összefutott (tej) (Brassó m. Tatrang Nyr. II.477) — ol. *kovšit*, pl. *lapte kovšit*: gestockte milch, sauermilch; *kovšesek*: gerinnen (Barcianu) < ószl. *kvas*: fermentum; *kvasiti*: netzen; säuern (úszl. bolg. szb. cs. lengy. rut. *kvas*). A szláv *kvas* a ma-

gyarba is átkerült *kovász* alakban. A *kószílt* szó (ha ugyan a vége nem a közlő tolla alatt módosult) megelőző **kószitt* < **kovoszitt*-ből lett.

kovrics: pereg (Brassó m. Hétfalu, Zajzon Nyr. III.327) — ol. *kovrig*: pereg; craquelin; bretze (Lex. Bud., Cihac, Barcianu). A magyar alak az oláh szónak népnyelvbéli *kovriž* többesszámából lett (Edelspacher: NyK. XII.104). A *kovrig* szó szláv eredetű; vö. or. *kovriga*: kreis, art rundes brot (Miklosich).

kozsók: rövidebb v. hosszabb bárány- v. juhbőr-bunda, suba, ködmen (Székelyföld Tsz.; Erdélyi J. Népd. és mond. II.328; Kriza; Udvarhely m. Király Pál; Homoród vid. Baczó Mózes; Csík m. MNy. VI.373; Háromszék m. Nyr. V.37; Háromszék m. Uzon Nyr. VIII.376; Erdélyi Lajos; Brassó m. Hétfalu Nyr. V.377; XVI.526; Zajzon Nyr. III.373; Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XIV.47; Szolnok-Doboka m. Málom, Nagy-Ilonda Muzsi János, Vékony Jenő; Segesvár Nyr. IX.44; Bánffy-Hunyad Nyr. XII.380; Szilágy m. Főris Miklós, Incze Kálmán; Bukovina Nyr. VI.472; *kozők* Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *kožok*: ködmen; pelisse en peau de mouton; pelz (Lex. Bud., Cihac, Barcianu). Miklosich (Nyr. XI.271) a magy. *kozsók*-ot szláv jövevényszónak tartja, de ebben téved. A szlávásban csak *kožuh*, *kožuch*-féle alakok fordulnak elő, s ezekből a magyarban nem *kozsók*, hanem **kozsú* v. **kozsú* fejlődött volna (vö. szl. *lopuch*, *lopuh* > *lapú*, *lapu* [a melyet én Halász és Munkácsi ellenére Miklosichsal és Ásbóthtal egyetemben mégis csak szláv jövevényszónak tartok]; ósl. *plǫhū* > *pele*; *vlach*, *vlah* > *oláh* [azaz: *olá*]; *čech*, *čeh* > *cseh* [azaz *cse*]; *měhъ* > *méh* [azaz *mé*] sat.). Szláv jövevényszavaink között egyetlen-egy olyan sincsen, a mely szóvégi *ch*, *h* > *k* hangváltozást tüntetne föl. Ellenben a *kozsók* szónak az oláh nyelvből történt átvétele mellett tanúskodik az oláh és a magyar szónak teljes alak- és jelentésbeli egyezése, nemkülönben az is, hogy a *kozsók*-ot csak az oláhsággal érintkező magyarság nyelvjárásában találjuk. (Származéka *kozsókol*, *el-kozsókol*: elver, elpáhol [Csík m. MNy. VI.373; Háromszék m. Nyr. V.37]; vö. elnadrágot).

kozsókár (*kozsokár*): szücs (Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI. 526; Tatrang Nyr. II.477; Bukovina Nyr. VI.472) — ol. *kožokār*: szücs; pelletier, fourreur; kürschner (Lex. Bud.; Cihac, Barcianu) < szl. *kožuhar*.

SZINNYEI JÓZSEF.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A kecske (bak).

Főleg a t o r k o s s á g jelképe. Különösen szereti a káposztát és a sót és ezért mondják a torkosra, a nyalakodóra: „Kertészkedik mint a kecske a káposztás kertben”. A ki megbízhatatlan emberre biz valamit, az „kecskére bizza a kertet v. a káposztát; a bakot teszi kertésznek”. A németben: „Den bock zum gärtner machen”. Ha pedig valaki arra törekszik, hogy két ellentétes érdek között állva mind a kettőt kielégítse, vagy pl. hogy adakozónak lássék és ez még se kerüljön pénzébe, azt mondják, azt akarja, hogy a „kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon”. A franciában: „Ménager la chèvre et le chou”. A más feleségének udvarlóra mondják: „Szomszédban nyal sót a kecské” (vö. „A vén kecske is megnyalja a sót” közmondást, a melyet szerelmeskedő vén emberre mondanak). Az önérdekből beszélőre vonatkozik: „Kecske beszél belőle”. Irtózik azonban a kecske a késtől s azért, a ki valakit nem szenvedhet, az azt „szereti mint a kecske a kést”.

Másik jellemvonása a kecskének a vígság. Folyton ugrál, de ugrálása esetlen. Innen a pajkos gyerek „ugrál mint a bakkecske”. A régiségben: „Ugrál mint a Noe bakja” (Káldi). E két tulajdonságot mondja Schrader a szabókat gúnyoló „kecske” a németben „geiss” elnevezés alapjának. A kecskebőrbe bújt szabók anekdotája természetesen mese. Hanem a szabók többnyire folyton vígak; de egyuttal a sok ülés következtében esetlen mozdulatúak. Ez a hasonlóságuk a kecskével és innen ered a gúnynév.

Veszekedő kedvén alapul ezen szólásmód: „Ember vagy kecské”. Erdélyi szerint kétféle értelme van: 1) kicsinyelő, azon gondolati hozzátoldással: megdöfted a juhot, a mi pedig nem nagy dolog; 2) dicsérő, a mint az egyszéri pap megdicsérte a kecskét, a mely fölverte öklelésével a templomban alvó asszonyt, annak bologatását kötekedésnek vélve.

Szenvedő szerepet visz a kecske ezen szólásmódokban: 1) „Egy bakot nyúznak” = egygyformák. A régiségben: „Csak azon bakot nyúzza” (MA.) = mindig ugyanazt teszi és mondja. „A vittebergai rabbinus azon régi bakot nyúzza (Pázmán). Itt is azon bakot nyúzza a Kalauz, melyet felljebb” (Pósaházi: Igazs.). 2) B ú n - bak. Bibliai eredetű; a németben „sündenbock”; a franciában: „bouc émissaire” és valószínűleg megvan a többi nyelvben is. Az engesztelés napján (hosszú bőjt) ugyanis a főpap a régi zsidók-

nál egy kecskebakot áldozott föl, rászállítva előbb a nép bűneit. Így ez bűnhődött szegény értük.

A b a k, mint a kecske himje, a hol a faj általános nevével föl nem cserélhető, előkelőt, erőset jelent. „Ismerem én a megye urait, társalkodtam én velük ott is a bakjával (Erdélyi). Nehezen lesz abbul bakszekér. Kutyá volt a bakszekere”. Erre Dugonics megjegyzi, hogy az ország némely részén „bak” annyit tesz, mint erős. „Vagy kosul, vagy bakul (azaz mindenképen) meg kell annak lenni”. Az „erős” jelentése összefügghet azzal, hogy általában himet jelent, az „előkelő” talán a biblián alapul, a hol a próféták, Jezsaiás, Jeremiás gyakran nevezik a vezetőket, uralkodókat bakoknak, onnan véve a képet, hogy igen gyakran van a juhnyájban egy bak, a mely azután rendesen elül jár, tehát ő a vezető. Lehet az is, hogy e jelentés a szarvakon alapul, a melyek tudvalevőleg erőt, hatalmat jelentenek.

Legutoljára hagytam azon szólásmódot, a melyben a bak tévedésből hamis etimologia alapján szerepel. „Bakot löni” (einen bock schiessen). A szólásmód a németnek fordítása, még pedig a nélkül, hogy a fordítók (a némettel érintkező nép) azt megértették volna. Mentségükül szolgál, hogy maguk a németek se értik és úgy magyarázzák, a hogy azt a mieink lefordították. Ezt mutatja az, hogy rendesen egy vadászról beszélnek, a ki zerge helyett kecskebakot lőtt. Pedig az eredeti és valódi értelem szerint *bock* = *purzelbock*: bukfenc; *schiessen*: rohanni (pl. der schwamm schiesst aus der erde); „bock (v. purzelbock) schiessen” tehát: sebes rohanás közben fölbukni, vagy egyszertüen csak elbukni; s esetleg az okot értve az okozat helyett: félrelépni, hibásan lépni, átvitt értelemben: hibát követni el. (Vö. Nyr. XVII.262.)

A juh.

Szelid, békés állat, gyakran a túlságig is. Kicsinyje, a bárány, fürge, kedves állatka. Ezért használják nevét kényeztető szóul is: „Oh tulipiros lánykám, báránykám!”; a régiségben is Káldinál. A németben: „mein lämmchen”.

Mint az ártatlanság, szelidség és türelem jelképe szerepel ezekben: „Szelid, erőtlén, ártatlan mint a bárány. Ártatlan mint a ma született bárány. Tűr, szenved mint a bárány. Nyalja mint a bárány a kést. Báránybőrben farkas (= álszent). Olykor bárány, olykor róka” = szeszélyes, vagy szineskedő. A németben: „Ein from-

mes schaf; ein pferd wie schaf; unschuldig wie ein neugeborenes lämmchen'; a franciában: 'mouton' ugyan csak szelidet jelent.

Mint hogy a juh olyan szelid, engedelmes, azért nevezik az alattvalók, kormányzottak seregét is nyájnak. Így az egyes hitközségek nyájak már a bibliában; a papok neve is pásztor igen sok nyelvben; pl. 'lelkipásztor, pasteur (francia), pastori' (finn). Nyájának, juhainak nevezi Dávid az alattvalóit.

E szelidség és türelmesség párosulva gyengeségével, mint mondtuk, átsap néha a túlságba is. Így a juh félénk és szerepel is mint a félénkség jelképe: 'Fél mint farkastól a bárány'. Ezen alapul az is, hogy a nép, ha gyökeresen fölfordult világot akar jelezni, azt mondja: 'Megeszi a juh a farkast'.

A szelidséggel más oldalról az ostobaság határos, és a birka tényleg ostoba is, és a nyelv, mint minden más állatot, őt is fölhasználja az ostobaság jelképeként: 'Birka = buta; ostoba mint a birka; bamba mint a birka; birkaképi = ostoba tekintetű. Néz mint a birka az új kapura; van annyi eszem mint egy fejős birkának' olyan mondja, a kitől még ezt a keveset is kétségbe vonták. 'Okos mint a tavalyi kos' = buta. Előfordul a *kos* helyett *fokos* is, valószínűleg azért, hogy a rim jobb legyen, s a *tavalyi* helyett ez esetben egy-egy helységnévvel áll: bányai, tordai, darmai sat. Földesen (Szabolcs m.) meg is toldják: 'Okos mint a tordai kos, seggel megyen a vályúra, mégis fővel esik bele'.

Közel áll az ostobához ezen szólásmódok jelentése is: 'Kérdőzik mint a mustabirka. Szomorúan néz mint a dézsmabárány. Nyög mint a juh v. rossz juh a pokolban'. Az idegenben ugyan csak ostobát jelent. A németben: 'Schaf; schafskopf; dummes schaf'. A franciában: 'Mouton'.

A *kos* erőset is jelent: 'Megállja a kosszarvat': erős ember. A juhról vett drasztikus szólásmód, melyet a nép sokat használ: 'Dö grováson van': elveszett ember. A juhász számadás végett ugyanis rovást vezet az elesett juhokról és a dögződőt előre fölrójja, nehogy elfeledje. A melyikről tehát bevágja a vonást, az annyi, mintha már el volna veszve.

Mint elnevezések gyengét jelentenek: 1) bárányfelhő (apró fűrtös felhő). Hasonlóan: 'Der himmel ist voll schäfchen' a németben és 'Le ciel est moutonné' a franciában; 2) bárányhimlő; a németben 'schafspocken'. Erőset, erőszakosat jelent a 'faltörő kos', a mi a németben 'widder', a franciában 'belier', tehát eggyező gondolat.

A macska.

Az alattomos, hizelgő, torkos, tolvaj, marakodó, vérengző macska nyelvünkben és az idegenben is igen gyakran, mint gyengéd szerelmes és mint kényeztető megszólítás szerepel. ‚Kedves cicám, cicuskám, macám, cicám-macám‘; kényeztetőleg: ‚szobacicus‘. A régiségben: ‚Szerelmezt setétben tanyára vezette | Ott igaz kedvéből cicáját ölelte‘ (Orczy: Költ. holmi. 145). A németben: ‚Mein kätzchen, miezchen! kammerkätzchen‘; a franciában: ‚Mon chat, ma chatte‘; az angolban tulajdonnévvel összekötve: ‚Tom cat‘. Honnan ered ez? Az egyik magyarázata az, hogy a macska tényleg rendesen a ház kedveltje, és csinos alkata, nesztelen finom járása, hajlékony termete, simulékony mozdulatai és kedves hizelgése eléggé érthetővé is teszik azt, innen azután a kedveltet ‚cicámnak‘ nevezik, a szobalányt pedig, kiben ugyanezen tulajdonságoknak kell, vagy legalább kellene meglenni, ‚szobacicusnak‘. A másik magyarázat a macska szerelmes természeté, a mit a nyelv szintén megfigyelt és föl is használt: ‚Szerelmes macska, v. szerelmes mint a macska‘; a németben: ‚Verliebte katze v. verliebt wie eine katze‘. Így is érthető tehát, ha valaki kedvesét ‚szerelmes cicámnak‘ mondja, a miből azután könnyen rövidül a ‚cicám‘. Legvalószínűbb azonban, hogy mindkét magyarázat megáll egymás mellett, egymást kiegészítve.

A nyelv azonban szólásmódok alkotására a macska föntemlített rossz tulajdonságait is fölhasználja: ‚Te macska!‘ jelenthet tréfásan hizelgőt, de komolyan ravasz csalót is. A németben: ‚Schmeichelkätzchen, falsch wie die katze‘; a franciában: ‚Chat, chatte‘; az angolban: ‚Tom cat‘ jelent hizelgőt is. ‚Hizelkedik mint a macska; ravasz mint a macska‘ igen sokat használt szólásmódok. A ‚Nagy Szótár‘ közli ezen a kutyánál látottak analogiájára alkotott szólásmódot is: ‚Macskavér szorult belé‘ = macska, hamis, ravasz. ‚Alázatos mint a macska, mint a pap macskája‘ arra mondják, a ki szembe hizeleg, alázza magát és hátulról a körmét nyujtogatja. Ugyancsak a macska ravaszságára emlékeztetnek, bár eredetileg nem arról vett képen alapulnak ezen szólásmódok: ‚Talpra esik mint a macska‘; a németben: ‚Er kommt wie die katze immer wieder auf die beine‘. E szólásmódot olyanra mondják, a ki furfangjaival mindig megmenekül a csávából, ép úgy mint a macska a hátára eséstől. ‚Kerülgeti mint a macska a forró kását‘; a németben: ‚Herumgehen wie die katze um den

heissen brei'; a franciában: „Il passe le dessus, comme chat sur braise; és: tourner autour du pot". A kép itt is külső eredetű. A macska torkos, szeretne enni; de fél a forró ételtől, és kerül, fordul folyton körötte kémelve, hol kaphatna bele úgy, hogy meg ne égesse magát. Jelentése olyanra illik, a ki fél nevén nevezni a dolgot, vagy mert fél, hogy valakit megbánt vele, vagy mert attól tart, hogy esetleges tudatlansága kisért és ezért mindenféle körülírásokkal, mellékesek elmondásával igyekszik a figyelmet a fődologról elterelni.

Mint a csalás jelképe szerepel a „macska a zsákban". Macskát a zsákban „árulni" = csalni; „venni" = becsapódni. „Zsákban macskát nem árulok" mondja Molnár Albert szókönyvében, Káldi György pedig rögtön meg is magyarázza a szólásmód jelentését: „Nyul helyett zsákban macskát árul" a németben: „Die katze im sacke kaufen"; franciában: „Acheter le chat en poche". A Káldi Györgynél talált formából kiviláglik a különben homályos szólásmód értelme: valakit megcsalni azzal, hogy nyul helyett macskát adunk el neki látatlanban. Ugyanígy magyarázzák a szólásmódot a Schradernél idézett összes anekdoták is, melyek közül a legvalószínűbb (már mint hogy népies eredete a legvalószínűbb) az, hogy az ördögöt csalták meg zsákban nyul helyett adott macskával. Lehetséges azonban, sőt valószínű, hogy ez anekdotát a nép később csinálta a szólásmód magyarázására.

Mint a torkosság és tolvajság jelképezője szerepel a macska ezekben: „Illik mint a tejes fazék mellé a macska ör (Dug.). Rászokott mint a macska a szalonnára. Macska jár ám a szalonnára" = házi tolvaj lopogat valamit. „Meg van esve mint a Kelemenék macskája az öntött kásáért". A németben: „Stehlen wie die katze"; és különösen a megesett leányokra vonatkozik: „Das müdehen hat die katze über den käse gehen lassen"; a franciában: „Elle a laissé aller le chat au fromage" = nem vigyázott magára, elveszítette tisztaságát. A latinban „felis virginaria": leány bolondja, „felis pullaria": knabenverführer.

Mint vérengző ragadozó állat az egereknek okoz sok bajt. „Fél mint az egér a macskátul" mondják arra, a ki nagyon tart valamitől vagy valakitől. „Nincs otthon a macska, cincognak az egerek" (a németben: Die katze ist ausser dem hause, da tanzen die mäuse) mondják akkor, ha a gazda távollétében a cselédek, vagy az anya távollétében a gyermekek fölfordítják a házat.

Nagy ügyességét, melyet különösen egérfogáskor tanúsít, hasz-

nálja föl ez a nagyítás: „Olyan lyukas, hogy kilenc macska se fog el benne egy egeret” (alattomban érte, pedig rendesen egy macska is elég rá, de itt annyi az elbuvó lyuk). Éles körmeit különben más is érzi néha, nem csak egér: „Micsoda macskával verekedtél?” kérdik azt, a ki össze van karmolva; „Er hat mit katzen gespielt”, mondja rá a német. A „kutya-macska barátságban” is a macska az egyik tényező. Mindezeket egyesíti magában a régiségben a Decsi Adagiájában közölt: „Nem eb, hanem macska: similior ficu” — nem erőszakos, hanem alattomos gazember. Az ügyes tolvajmacskáról levén szó, fölemlíthető itt még az ugyan-csak a régiségből közölt: „Szömös mint a macska” (Decsi).

Ezután áttérhetünk egy épen ellenkező tulajdonságára, illetve az arról vett képekre. Ha csak lopni, vagy egerészni nem jár a macska, akkor nagyon lusta. Igen szívesen hever különösen a meleg tűzhelyen, persze mikor nem ég a tűz. Ezért mondják azután: „Álmos mint a macska. Álmos vagyok mint a cica, nem aludtam az éccaka (Népd.). Álmos mint a Pilátus macskája”. Ez a Pilátus macskája különben még arról ismeretes, hogy bandzsít; Szegeden mondják a bandzsira: „Űn-néz mint a Pilátus macskája”. Hallani különben néha egyéb szólásokban is az egyszertű macska helyett.

A macskában tapasztalt álmoság, alvó kedv fogalmával függ össze ezen ugyancsak szegedi szólásmód: „Mögmacsokásodott a lábam”; a mire Dunántúl azt mondják: „elaludt a lábam” = megmerevedett, egy kicsit lassan mozog benne a vér. A tűzhelyen heverésző macskáról szólnak ezek: „Macska mozog a tűzhelyen. Otthonn macska ül a padkán (Ar: Pázm. lov.). Verd el a macskát a tűzhelyről”; mindhárom a lusta gazdasszonynak szól. „Hallgat mint a jóllakott macska a padkán”.

A macska halk dorombolását is úgy látszik lustaság jelének veszi a nép, mert a halkan, lustán beszélőnek azt mondja: „Ne dorombójj mint a macska”.

E mellett a macska, különösen a fiatalabbja, játszi is: „Játszik mint a macska a farkával”, mondják az ugráló gyerekekre. Az öregebb macska különösen az áldozatául esett egérrel játszik; elereszti, meg-megfogja; földobja és újra elfogja tízszer is, míg végre megöli. Innen ez a szólásmód: „Játszik mint a macska az egérrel. Volt egyszer egy leány, ki csak úgy játszott a legénnyel, mint a macska szokott az egérrel” (Ar: Tethív.). A németben: „Mit einem spielen, wie die katze mit der maus”.

Föltűnő jellemvonása még a macskának a kényesség és tisz-

taság: 'Úgy jár mint a macska a dióhéjba,' mondják a szűk, szorító csizmát hordó, de azért kényes járású legényre. 'Szereti mint a macska a sarat. Mosogat a macska' (ez ugyan inkább torkosság tőle: nyalja az edényt); ez a szólás különben a lusta gazdasszonyt gúnyolja. 'Mosdik a macska': vendég jön. Sajátságos módon rövidült azután ebből ez a kérdés: 'Vajjon kit mos a macska?' A teljes kérdés ez lenne: 'Kit vár a macska, hogy mosdik?' A macska mosdása különben nem csak vendéget jelent, a nép esőre is következtet belőle: 'Mosdik a macska, eső lesz'.

Időjósként különben sokat szerepel a macska, legalább hasonlatokban: 'Érzi mint a macska az esőt. Olyan képet vág hozzá mint a macska, ha esőt érez'. Gyakran csalódhatik azonban a macska az ilyen jóslással, mert ezeket is mondják: 'Álmodta mint a macska az esőt. Gondolja (sejti) mint a macska az esőt'.

Nem hiányozhatnak azonban a macskáknál se azon szakasz, a mely eddig minden fejezetben előfordult, t. i. a hol az illető állat a butaság jelképe s így az egyes szólásmódok csupa megvetés-kép hasonlítanak valakit vagy valamit hozzá. Megvan ez itt is, annak ellenére, hogy a macska rendszeren kényeztetett, kedvelt és igen ügyes tiszta állat. 'Olyan bölcs mint az én macskám. Nekem is volt egy bölcs macskám, a csávéba holt'. Ugyanezek megtalálhatók a régiségben is, Molnár Albertnél és Decsi Jánosnál. A megvetést jelentőkhöz sorolhatók a már előbb említettek, a melyek tolvajlásra, torkosságra vonatkozhatnak; s ezenkívül még a következők, a melyek ugyan semminemű rossz tulajdonságra nem vonatkoznak, inkább csak kötekedésből használatnak (azért is a megvetés sohasem olyan erős, mint pl. a kutyán): 'Tudja a járást mint a tarka macska a ház hiján. Épen úgy áll mint a macska a gérádon. Csupa élet mint a Bukiné macskája. Bezseg mint az éhes macska. Úgy megverték mint a korpába szart macskát. Oly erősen volt benne a lélek mint a kanmacskában' (Dug: Toldi).

Előfordul azután a macska még egy pár tréfás szólásban is: 'Letörte a macska szarvát' = valami csínytet. Értetű azonban úgy is, hogy csak mondják valakinek, hogy kárt tett, pedig nem igaz, és erre mondhatja az: 'Igen, letörtem a macska szarvát'. A verés tréfás körülírása ez: 'Úgy megintelek mint Janesi a macskát. Megintette mint Sebők a macskát' (úgy rávágott, hogy beledöglött). A macska különben gyakran kap verést. Erről szól a székely hasonlat is: 'Rávágott mint Ábel a macskára. Kikapott mint a tetten ért (tejen kapott) macska'.

A bátor föllépésével kérkedőt gúnyolják ezzel: „Szemibe mondta mint Csákán Pál a macskának”. A közölt anekdota szerint a macska megkarmolta és ő erre összefogva a négy lábát, szemibe mondta neki, hogy ez nem illik. Több világot vet azonban a szólásmód értelmére e másik: „Szömibe megmondta neki mint a majsai ember a gyiknak”; azaz könnyű annak a szemibe mondani bármit is, a kitől ezért nem kell félni. A hazugságra azt mondják Szegeden: „Macska szalajtott”; azaz annyit ér ez a beszéd. A kényes gyereket gúnyolják ezzel: „Mama, rám nézett a macska”; értelme: minden semmiért anyádhoz futsz panaszkodni. A szivarozó gyerekek pedig azt mondják: „Macskafark a szádba, nem szivar”. A bajos állapotot jelezi e szólásmód: „Úgy van mint kilenc macska a zsákban, maga a csúcsában”. Onnan úgy karmolás, harapás nélkül egyik se kerül ki.

Az utolsó szakasz a macskaelnevezések: „Vasmacska” a horgony, a mellyel a hajót a víz fenekéhez lekötik. Nevét kampóitól kapta, melyek belekapaszkodnak a földbe, mint a macskakörmök. Ugyanilyen hasonlóságon alapszik a „famacska” név, a mi csizmahúzózt jelent. Ez is belekapaszkodik a csizmába. A macskakörmök élességéről vett képnek köszöni nevét a „kilencágú macska” („neunschwänzige katze; the cat of nine tails”): a tengerészek hirhedt büntető eszköze és az orosz kancsuka. A „macskazene” (katzenmusik) egészen természetes hasonlóságon alapul. A „macskaasztal” (katzentisch) a gyermekek helyét jelenti. Ide is ép mint a macskáknak a nagy asztalnál megmaradtat viszik és nem kell oly illedelmesen viselkedni mint amott; ehetnek, úgy mint a kis macskák. Így magyarázza Schrader. Én azonban lehetségesnek tartom, hogy ez elnevezés összefügg a „cica” kényeztető jelentésével. Ott ülnek a kis cicák, mondhatják a gyerekek helyére és így könnyen megteremhet a cicaasztal, macskaasztal elnevezés. Legutoljára maradt a „katzenjammer, a macskajaj”. Ez még egyáltalában nem magyarosodott meg, mint a többi (mert a kilencágú macska, macskazene és macskaasztal is valószínűleg a németből jött át nyelvünkbe). Schrader szerint a kép onnan ered, hogy a macska nagyon keserves pofát vág és keservesen ordít, ha valami baja van. Van is erre magyar szólásmód: „Olyan arcot csinál (vág) mint a macska a háromhetes záporosó után”. A macska nyomorához hasonló baj tehát a „macskajaj”, az elrontott gyomor.

SZABÓ ERNŐ.

A SLAVÓNIAI NYELVJÁRÁS.

(Bemutatták a M. T. Akadémia ülésén 1893. okt. 23).

3) Szóragozás.

a) A névszók ragozása.

A helyhatározó ragok közül a *-ba*, *-be* és *-ban*, *-ben* ragot egyaránt *-bá*, *-be*-nek ejtik: *ëggy dëngábá vót á gyócs*; — *evel törík á sót á tekenöbe*. A *-ból*, *-ből*, *-ról*, *-ről* és *-tól*, *-től* ragokban az *l* mindig megmarad; az első kettőnek magánhangzója *ó*, *ö*, ellenben az utolsóé *ú*, *ü* (*-túl*, *-tül*); ugyanily magánhangzóval vannak e ragok a nyelvemlékek egy részében is. A *-túl*, *-tül* rag zártabb magánhangzóját megmagyarázza e rag eredete, a mennyiben **tövíl* alakból fejlődött, s az *öv*, *öül* diftongusból lett *ü*.

A *-hoz*, *-höz*, *-höz* rag *z*-je elmarad s helyette *l*-t ejtenek: *-hol*, *-höl*: *hászhol*, *fáhol*, *kerthöl*; de néha *l* nélkül is hangzik: *hász hó*, *kerthő*. A *-val*, *-vel* rag *l*-je is megmarad: *szálmával*; mássalhangzók után a *v* asszimilálódik, azonban Harasztiban és Szt-Lászlón az így keletkezett kettős mássalhangzó helyett is rövidet ejtenek: *kézel*, *lábál*, *kezikel* (kezükkel).

Különös figyelmet érdemel a *birtokos személyragozás* egyes és többes számú 3. személye. Az egyes számban a rag *á*, *e* vagy *i*. A mélyhangúak nagyobb részének *á* a ragja: *szává*, *házá*, *pohará* stb; de egyes szavak *i*-vel képezik ezt az alakot: *lovi*, *lábi*, *háti*, *szokási*, *kívánsági*. A magas hangúak nagyobb részének szintén *i* a ragja: *tüzi*, *küvi* (köve), *földi*, *beszédi*, *cselekedeti*, *képi*, *könvi*; azonban *e*-vel képzik azok a szók, melyeknek az utolsó tagban levő *é* hangjuk a ragok előtt megrövidül: *keze*, *kinyere*, *szekere*, *levele*; bár az ilyenek közül is néhány szóé *i*-vel van: *nevi* (név), *levi* (lév), *teheni*. Szintén *e*-vel képzik még e szavak: *fülje* (feje), *zsebje*. Tovább ragozva a magas hangú szók egyes számú 3. személyét a magánhangzó mindig *é*: *eszét*, *szömén*, *keztét*, *fülét*; csak a tőszótág *é*-je után ejtenek *i*-t: *lélit*.

A többes szám 3. személyének ragja mindig *-ik* vagy *-jik*; magánhangzók után mindig *-jik* a rag: *ájtójik*, *szobájik*; továbbá explozivák után: *képpik*, *páppik*, *zábjik*, *zsebjik*, *kábátyik*, *lúgyik* (e h. *lúd-jik*), *tíkjik*, *üvegjik*, *hárángjik*, *ünögjik* sat; de: *lábik*, *hátik*; *l*, *r*, *m*, *n* után is rendszeren *-jik* a rag: *táljik*, *tányérjik*, *szérszámjik*, *templomjik*, *kalányik* (e h. *kalán-jik*), *mindönyik* (e h.

mindön-jik); ha azonban az *l, r, m, n* előtt rövidülő magánhangzó van, a rag mindig *-ik*: *levelik, kinyerik, szekerek, pohárik*. Spirans hangok után is mindig *-ik* a rag: *lovik, nevik, könvik, kezik, házik, tüzik, kocsisik* sat.

A több birtokot jelölő ragok közül a többes szám 1. és 3. személyének ragja még egy többes képzővel bővül: *a mi lábajinkak, házajinkak, szobájinkak, lovajinkak, kezejinkék, képejinkék*; és: *az ő lábájikák, házajikák, szobájikák, kezejiek, képejiek*. (Rétfaluban a *lovainkak, lovaikak* alakokat már nem használják; de mondják *miénkék*, jelölül, hogy ott is megvolt ez az alak). Az eggyes szám 3. személye: *gyerőkeji* vagy *gyerőki*.

Például álljon itt egy mély és egy magas hangú szó teljes birtokos személyragozása:

<i>könvem</i>	<i>könvejim</i>	<i>házam</i>	<i>házajim</i>
<i>könved</i>	<i>könvejid</i>	<i>házad</i>	<i>házajid</i>
<i>könvi</i>	<i>könveji</i>	<i>házai</i>	<i>házajai</i>
<i>könvünk</i>	<i>könvejinkék</i>	<i>házunk</i>	<i>házajinkák</i>
<i>könvetök</i>	<i>könvejiték</i>	<i>házatok</i>	<i>házajitok</i>
<i>könvik</i>	<i>könvejiek</i>	<i>házik</i>	<i>házajikák</i> .

b) Az igék ragozása.

Az alanyi ragozásban az eggyes szám 1. személyének ragja *-k*: *vetök, údok, mégyök*; az ikés igéke majd *-k*, majd *-m*: *iszok, észök*, de így is: *iszom, dolgozom, feketöm*. A 2. személy ragja az iktelen igéken *-ol, -öl* vagy *-sz*: *tánítol, készülöl, élöl, mégyöl*; *vecc* (vetsz), *fordílsz, tűnlsz*. Az ikés igék ragja mindig *-ol, -öl*: *észöl, iszol, látol, éhetöl*. A 3. személynek rendesen nincs ragja: *vét* (vet), *ál* (áll) sat; néhány ige azonban megőrizte a régi *-n* ragot: *vagyon, mégyön, vészön, tészön, lészön*; úgyszintén *észön*, az esetben, ha az 1. vagy 2. személyű tárgyra vonatkozik: *mégészön minket*. Rétfaluban így mondják: *vész, tész, lész*. Az ikés igék ragja *-ik*: *észik, iszik*; ikésen használják ezeket az igéket is: *léhulik, elfogyik, fájik*. A többes szám 1. személyében a rag *-unk, -ünk* (és nem *-onk, -önk*, mint Szarvas mondja), a 2. személyben *-tok, -tök*, a 3-ikban *-nak, -nek*.

A tárgyas ragozás személyragjai a következők: az eggyes szám 1. személyében *-m*: *észöm, iszom, látom*; a 2. személyben *-d*: *észöd, iszod, látod*; a 3. személy ragja a mélyhangú igék mellett mindig *i*: *látí, mondí, iszi, húzi, voní, hívi, hallí, kápáli*,

kászáli, kicsúfli, próbáli, vâkhâti, âji és âjju (âjni a. m. âsni); a magas hangú igék ragja is rendszeren *-i: észzi, vészzi, tészzi,* de néha a teljesebb *-je* ragot használják: *ösmerje* (ismeri). A többes szám 1. személyében a rag *-ok, -ök* vagy *-jok, -jök: hozok, húzok; olvások* (hozzuk sat.), *vâgyjok, elâgyjok, monggyok.* A 2. személy ragja mélyhangú igék mellett néha *-âtok: iszâtok,* gyakrabban *-ltok: lâttitok, monditok, olvasitok, húzítok.* A többes szám 3. személyében a mélyhangú igék ragja (mindig *-ik: lâtik, mondik, iszik, húzik, vonik, hívik, hâllik, próbâlik, morzsolik, kicsúflik, kâpâlik, vâkhâtik;* a magas hangú igék ragja rendszeren szintén *-ik: észzik, tészik, vészik;* de néha a teljesebb *-jék: rösteljék, szögyék* (szedik), *szeretyék.*

A jelen idő többes számában az 1. személy alakjait megváltoztatja még e nyelvjárásnak az a sajátsága is, hogy a fölszólító mód alakjai átmennek a jelentő módba is: *lâsunk, nyomtásunk, nyüzünk, vâghasunk, próbâjunk, beszélünk, üjünk, âgyunk, engegyünk, hârvâgugyunk, házugyunk, mõnyünk;* és a tárgyas alakban: *lâsok* (látjuk), *vâghâsok, kinyisok, ereszök* (eresztjük), *vêgyök* (veszszük), *monggyok, szüjök.* Példák: *Â hâz elõt üjünk. Hâ tâlâjunk êgyet, fêntõtõt zesünk. Nêm bírjunk nyomtatni. Nêm kapnak majd ki? Felelet: Hâ kikâpjunk, kikâpjunk. Sokât hâjunk, hâ sokân jüjünk râkâsra. Nêm tuggyunk mit mondâni rólâ. Föstetik a ruhât? F: Nêm, ügy vëgyök.*

A Magyar Nyelvjárásokban (138. l.) kifejtettem már, hogy ezek az alakok először a *t* végű igék jelentő módjában fejlődtek ki, és pedig úgy, hogy az egymás mellé került *-tj*-ből épügy *ss* vagy *cs* lett, mint a fölszólító mód hasonló alakjaiban; így lett *lâtjuk*-ból *lâssuk, tartjuk*-ból *tartsuk.* Minthogy a többi igék különben is egyformán képzik ezt (*mondjuk, írjuk, halljuk* sat.), lassanként egészen összezavarodtak a jelentő és fölszólító mód alakjai, úgy hogy idővel a tárgyatlan alakban is egyformává lett ez a két alak. Más nyelvjárásokban hasonló változás történt a tárgyas ragozás egyes számú 3-ik és többes számú 2. és 3. személyében: *lâssa, lâssâtok, lâssâk.* A slavóniai nyelvjárás azonban *i*-vé változtatta ezekben az alakokban a *-ja, -je* ragot, még mielőtt a *tj: ss* változás végbement volna: *lâtik, lâttitok, lâti.* Így aztán ezekben a személyekben külön alakja maradt a jelentő és a fölszólító módnak. Az a néhány igealak, a mely az egyes és többes szám 3. személyében a *-je* ragot mutatja (*ösmerje, rösteljék, szeretyék, szögyék*); már a többes szám 1. személyének analogikus hatása alatt keletkezett.

Álljon itt néhány ige teljes tárgyas ragozása :

1. látom	2. mondom	3. ütöm
látod	mondod	ütöd
látí	mondí	ütí
lások	mongyok	üsök
látítok	mondítok	ütítök
látik	mondik	ütik
4. kápáalom	5. vághátom	6. kérhetöm
kápálod	vághátod	kérhetöd
kápáli	vágháti	kérheti
kápájok	vághások	kérhesök
kápálttok	vághátítok	kérhetítök
kápálik	vághátik	kérhetik

A végzett jelen ragjai közül meg kell említenünk az egyes szám 2. személyét, mivel rövid magánhangzóval is ejtik : *étel* (ettél), *ital* (ittál), s a többes szám 1. személyét, a mennyiben ezt is, ép-úgy mint a jelen időben, *o*, *ö*-vel ejtik : *vágtok*, *olvástok*, *kértök*.

A *vetni*, *kötni* és *sütni* igék végzett jelenét összevonva használják :

<i>vetem</i> (vetettem)	<i>vetem</i>
<i>vetel</i>	<i>veted</i>
<i>vet</i> vagy <i>vetët</i>	<i>vete</i>
<i>vetünk</i>	<i>vetök</i>
<i>veteték</i>	<i>vetétök</i>
<i>vetek</i>	<i>veték</i>

Épígy : *kötem*, *kötél* sat. és *sütem*, *sütel* sat. Rétfaluban és Kórógyon ezeket az alakokat kettős *t*-vel ejtik : *vettem*, *köttem*, *süttem* sat. Így összevonva használják még e két igealakot is : *ët*, *ëtt* (evett) és *it*, *itt* (ivott).

Az elbeszélő multat gyakran használják elbeszélésekben és nem rég történt cselekvés kifejezésére : *elméne*, *elvivé*, *elvivék*, *mondogatá*, *évék*, *ivék* stb. Nyíze kelmed, ángyomcsá méktászit, higy eszt m o n d â m. Az elbeszélő és a végzett mult használatát megvilágítja a következő elbeszélés, melyet Bárdy Pál úr jegyzett föl Harasztiban :

Hálijë kigyelmed tánítóné ászonyom, hutyod mëgijetem ténáp á dërékútba, mikor urámál a városrá m é n é n k; ëme higy mëj mëghálék á nágý ijetsëgömbe. Kákásmëkszóaláláskor i n d ú l á n k

el, még sötét válá ákor is, mikor á dĕrekútrá kifordiltunk. Beszĕlgesünk urámál, ĕcĕr csak ászondi: Nyízed csak tĕ Judi! ámá ot á kĕrisfá melet válámi ván, tálá ĕgyĕm fárkás. Tálá nĕm bolondilt mĕg, mondám urámnák; de tuggyá kigyelmed, á lovájinkák igĕn ijedĕsek. Urám ĕsze is szĕte az erĕt, huggy belĕ nĕ dĕcsenek á sáncbá. L â t â m ĕ n is, tuggyá kigyelmed ot á fá melet, a hutyod âlot, oján nágy válá mint ĕgy bornyú. Ászt m o n d á m urámnák: Háli kĕd urám, hádĕ fordiljunk viszrá, mer mĕgĕszĕn minket is mĕg á lovájinkákát is. Hádĕ mĕny el tĕ hálává, ászondi urám; ĕgyĕm nincs oján nágy bĕli, huggy ânyit bĕverjĕn á gyomrâbá. A lovájinkák mĕg mind m ĕ n ĕ n e k; ĕme, ot v â l â n k á kĕrisfá melet; á Fickó mĕgijet, kevés hĕjá válá, huggy a sáncba nĕm fordiltunk. Ēn űvĕtĕsztem, áz á válámi mĕg á fá melĕl ákor s z â l á d á e l; ĕme ákor i s m e r ĕ n k r â, huggy nĕm fárkás, hânĕm kutyó. Á Miler pusztájáról jĕt ki, huggy áz isten veszesze el á bitáng ebjĕt. *

A fĕlszólító mód 1. személyĕben az ikes igĕk ragja is *-k*: *ĕgyĕk, igyák*; a 2. személyben rendszeren *-á, -ĕ*: *igyá, ĕgyĕ, mĕnyĕ*, de így is: *mĕny* (menj); a 3. személy ragja az iktelen igĕknĕl *-n*: *mĕnyĕn*, az ikes igĕknĕl *-ĕk*: *ĕgyĕk, igyĕk, âluggyĕk, dolgozĕk*.

A fĕnévi igenĕvet igen gyakran használják ily alakban: *vĕnijá, lĕnijá, mĕnijá, keresnijá, vĕváskĕnijá* sat. Ezekben az *â* nem a birtokos személyrag, mert hisz akkor a magas hangúakat *e*-vel ejtenĕk, hanem az *a* mutató szĕcska, s ez lassankĕnt egészen egybeolvadt az igenĕvvel. Használata igen gyakori: Gyere bĕ ĕ n i j á. Szereti l â t n i j á. Emĕntek s z â n t â n i j á. Ē n i j á âdot nĕkik. Szarvas pĕldáit is így kell kijavítani: Ēnĕm, csak vóná mit ĕ n i j á. Mágunk szokâjok ászttát t ĕ n i j á. Ázok tunák d á n o l n i j á. Az *inni* igĕnek ezt az alakját így mondják *inyá*: Muszâj vĕt ânyit i n y á.

A határozói igenĕv alakja *-vál, -vel*, melynek *v*-je asszimi-lálódik az igetĕ végsĕ mássalhangzójához; Harasztin ĕs Szent-Lászlĕn rövid marad az így keletkezett mássalhangzó: *írâl* (irva), *ütel* (ütve), *vâgâl, vetel, hânýâl* sat. Kórógyon ĕs Rétfalun: *írrâl, ütĕl* sat.

* Az egyes tájszavak magyarázata a szĕkincsrĕl szĕlĕ rĕszben található.

Álljon itt végül néhány ige ragozásának paradigmája :

1. menni :	<i>mégyök</i>	<i>ménék</i>
	<i>mégyöl</i>	<i>ménél</i>
	<i>mégyön</i> vagy <i>mén</i>	<i>méne</i>
	<i>mönyünk</i>	<i>ménénk</i>
	<i>möntök</i>	<i>ménétek</i>
	<i>mönek</i>	<i>ménének</i>

(Rétfalun : *mögyök, mégy, mén, mönnyünk, möntök, mönnek.*)

2. vagyok :	<i>vágyok</i>	3. vetni :	<i>vetök</i>
	<i>vágy</i>		<i>vec</i>
	<i>vágyon</i>		<i>vét</i>
	<i>vágyunk</i>		<i>vesünk</i>
	<i>vátok</i>		<i>vetök</i>
	<i>vának</i>		<i>vetnek</i>
4. enni :	<i>észök</i>	<i>észöm</i>	<i>étem</i> (vagy <i>öttem</i> sat.)
	<i>észöl</i>	<i>észöd</i>	<i>étel</i>
	<i>észik</i>	<i>észi</i>	<i>ét</i>
	<i>ögyünk</i>	<i>ögyük</i>	<i>étünk</i>
	<i>észtök</i>	<i>észtök</i>	<i>étetek</i>
	<i>észnek</i>	<i>észik</i>	<i>étek</i>
5. inni :	<i>iszok</i>	<i>iszom</i>	<i>ítám</i>
	<i>iszol</i>	<i>iszod</i>	<i>ítal</i>
	<i>iszik</i>	<i>iszi</i>	<i>it</i>
	<i>igyunk</i>	<i>igyok</i>	<i>itunk</i>
	<i>isztok</i>	<i>iszátok</i>	<i>ítatok</i>
	<i>isznák</i>	<i>iszik</i>	<i>íták</i>
6. venni :	<i>vészök</i>	<i>vészöm</i>	<i>vötem</i>
	<i>vésznek</i>	<i>vészöd</i>	<i>vötel</i>
	<i>vésztök</i>	<i>vészi</i>	<i>vöt</i>
	<i>vögyünk</i>	<i>vögyök</i>	<i>vötünk</i>
	<i>vészön</i>	<i>vészítök</i>	<i>vötetek</i>
	<i>vészöl</i>	<i>vészik</i>	<i>vötek</i>

A *venni* ige mintájára ragozzák ezeket is : *lészök, tészök.*

4) Névmások.

A személynévmásokat így ejtik : *én, te, ő, mi, ti, űk* ; mint tárgy : *engöm, tégöd, űtet* ; *minket, titöket, űket*. A maga névmás többes számú 3. személye : *mágik, mágikat*.

A birtokos névmások a következők : *enyém, tijeđ, űvé, mijénk,*

tijétük, üvélk. A többes szám 1. személyében a több birtokra vonatkozó névmás: *mijénkék.*

A mutató *ez a* névmás helyett használják ezt is *ez e*: Ez e Sándor ákor lét, mikor hárminc esztendős vótám. A *milyen* névmás helyett ezt használják *hoján*, s ez társa a *hogy, hol, hova* sat. névmásoknak: *Hoján* gyerök vótáz? Ki *hojánt* ákár, *Áhoján* áz ászony, oján á gázdáság. A *melyik* kérdő névmást így ejtik *míik*; a *mennyi*-t pedig *mínyi*; a *hogy, hogyan*-t zártabb magánhangzóval mondják: *hugy, hutyán, hutyod*: *Hutyod* ván? *Hutyod* mondik mágiknál?

Említést érdemel még a *mindnyájan* határozatlan névmásnak ez az alakja: *mindányájá*, mely még érezteti a *mind* és *nyáj* szó összetételét.

5) Határozó szók.

Az *-ul, -ül* határozó képző *-il*-nek hangzik ezekben: *hátíl, hátíról, házilról*; az *óta* szó is összetételével együtt így hangzik: *iltá, áziltá, áziltó* (az óta), *áziltátul fogvá, miltá, miltó* (mi óta), *régiltá*. E szóban is *u* helyébe lépett az *i*, s az eredeti alak *ulta* volt, vö. *ulta* (JordC.), *az ultátul fogva* (Megy: Dial.), *ulta* (Szeg(i): Ének.); ugyancsak az *ultu* alakból lett a más nyelvjárásokban gyakori *úta, azúta, miúta* alak.

Megemlítendő a következő határozó szók: *középvé* e h. közepre; pl. *Léült középvé*; — *mémég* e h. még még, a. m. megint, ismét; — *mindön szömön névön, mindön szömönő névön* a. m. minduntalan; — a *mindöröké* szót ebben az értelemben használják: *mindíg, folyton*, például: *mindöröké víváskodik* (folyton veszekedik).

A névutók birtokos személyragja a többes szám 3. személyében épúgy, mint a főneveknél *-ik*: *rájik, rólik, túlik, alatik, előtik, hozájik, mögötik, folótik, melőlük, belőlük.*

Az igekötők közül megemlítendő: *átul*, Kórógyon *hátál* (át): *hátál mégyök*; a *föl* igekötő helyett rendszeren ezt használják *fën*: *fënmégyök* (fölmegyek), *fëntözöt, fëntöztesünk, fënkelt, fënríkántotá* (földöfte) *a tehény, fëntészik*; viszont a *fël* szócskát használják e helyett *fënn-* ebben: *odá fël vóták.*

Az *el* igekötőt, ha szorosan az igéhez tartozik, *e*-nek ejtik; sőt gyakran *ü* hangzik ilyenkor helyette: *erégesztök* (elvégeztük), *emöntek, ecsúnyil, edögil* vagy *ácsúnyil, údögil*. Hosszú magánhangzóval ejtik a *bé* igekötőt: *béerisztöte* (beeresztette), *bémégyök.*

bévontá; akkor is, ha határozó szó: odá *bé* vótám. A *vissza* helyett azt mondják *viszrá*, a mi valószínűleg a *hátra, előre* sat. igekötők analogiájára keletkezett. *

B) MONDATTANI SAJÁTSÁGOK.

A slavóniai nyelvjárás mondattani sajátosságai közül a következők érdemelnek figyelmet:

1) A névelő gyakran elmarad a főnév mellől: Én nem eresztöm urámát vele. Ném szeretöm pálinkát. Iszom viszt (vizet).

2) Az általános alanyt az ige 2. személyével fejezik ki: Oján páprikás vót az étel, hogy nem ö heted. Sásé tudod még, minyit kél fizetni. Há az utósót, m é g v á r o d az eleje elvész. Aszt v ö s z ö d észre, hogy . . . Oján jó á búziká, csak úgy röpköd az embör szíve, há á r á t o d.

3) Többes számban áll az ige több alany után: Mënd ászonyá, mënd embörje, mënd mëndenfélükéje m ö n e k a vásárá. Néha számnév után is többes számot használnak: két á t y á f i a k vótunk.

4) A tárgy ragja elmarad a főnévi igenév mellett az ilyen kifejezésekben: s z ő l ő k á p á l n i, b o r i n y á, l ó h e r k á s z á n i, elviték v e r é b s z u r k á n i j á.

5) A birtokos személyrag elmarad néha az összetett mondat második felében, ha előtte már volt birtokos személyraggal ellátott szó: Nekünk nincs gunyhónk, ezőknek még nincs s z é k.

6) Gyakran használják az ige tárgyatlan alakját a tárgyas helyett: Ugyán hutyán is m o n g y u n k csak. Ném löhet, huy az embör mindöniket s z e r e s ö n. Ez á mohár oján kutyá portéká, huty héjába n y ú j ü n k. Viszont a tárgyas alakot használják néha a tárgyatlan helyett: Hât nem i s m e r i mân minket? Ázér s z e r e t e (szerette) oján konyhât.

7) A *muszáj* szót segédigével ragozzák, mintha melléknév volna: m u s z á j v ó t ányit inyá.

8) A szórend tekintetében megemlítendő, hogy tagadó mondatokban a *vóni* segédige nem választja el az igekötőt az igétől,

* Ugyanígy mondják a moldvai csángók is, s ezt az alakot Budenz így magyarázza (MUSz. 588. l.): „Kérdés, vajjon itt a *-ra* külön latív névutó (illetőleg segéd-határozó, mint *előre, messzire, hátra*-ban), vagy eredetileg *-la* helyett való (úgy hogy *viszra* csak a *viszsza*-nak változata, mely fentebbi egyik fölvétel mellett szólna, hogy *viszsza* e h. **viszavá, vizvelá*)”. Sokkal egyszerűbb és valószínűbb a fentebbi magyarázat.

hanem az igekötő után következnek: Bârcsák az az egy lányom
m á r á t m e g v ó n á. Hâ nem potyâsztâ el v ó n á a dógât.
Űk nê (nem) montâk el v ó n á. BALASSA JÓZSEF.

A JORDÁNSZKY ÉS ÉRDY CODEX.

(Jutalmazott pályamű.)

I. A szöveg egyezése, kora és forrása.

Ha némi figyelemmel olvassuk e két codexet, tüstént szemünkbe ötlök, hogy az ÉrdyC. idézetei kivétel nélkül a JordC.-ből vannak merítve. Elegendő bizonyíték, ha az ÉrdyC.-ben csupán az evangéliumokra utalok, melyek (szám szerint húsz) körülbelül ötven lapot foglalnak el a Nyelvemléktár IV. kötetében, tehát a codexnek mintegy huszadrészét töltik ki. Ezen evangéliumok textusai, perikopái egytől-egyig itt-ott szóról szóra, néhol betüről betüre egyeznek a JordC. evangéliumainak azon verseivel, melyekre, mint alapigékre, az ájtatos néma barát hivatkozik. Erről legkönnyebben úgy győződhetünk meg, ha például az ÉrdyC. 103. lapján (NyTár. IV.158) az ádventre szerkesztett evangélium bevezető sorait az alapul vett szentirási igékkel együtt elolvassuk és összevetjük a bevezető sorokban már előre jelzett bibliai könyv megfelelő verseivel a JordC.-ben. Prédikátorunk beszédének bevezetésében rendszerint illetéknépen jelzi a szentirási helyet, a hol alapigéje található: ‚Ez ewangeliomot yrtha megh Elezer Zent Mathe kenyweenek hwzon eegyed reezeeben. Zent Mark tyzen eegyed reezeeben. Zent Lucacz tyzen kylenczed reezeeben. Zent Janos tyzen kettöd reezeeben‘ (ÉrdyC. 103). Ez zenth ewangeliomot bôth w z erenth yrtha megh sat. (116). Ez zent ewangeliomot eredeth zerenth yrtha megh sat. (122).

Legtöbbnyire ily szavakkal végzi bevezetését: ‚Eth vagyony maran az zent ewangeliomnak kezdete (103). Ez wtan kezdetyk el ymaran az zenth ewangeliom (105). Ymaran ennek wtanna kôwethkôzyk az zent ewangeliom (106). Ez wtan wágon ez ewangeliom (119). Eme kijelentés után egész terjedelmében közli az evangéliumi verseket.

Nagyobb világhosság kedvéért hadd álljon itt egymás mellett az ÉrdyC.-ből ádvent első vasárnapjára irt beszéd alapigéje és a JordC.-ből ezen alapigének megfelelő részlet a kevésbbé egyező részek kihagyásával:

JordC.

Máté XXI fejj. Es hog' kez-
zelghetet vona Jesus Jerwsa-
lemhez, es yewt vona Bethffage
new varosban oliuetimnek he-
gyere . . . : Mennyetek el ez
varosban, ky ty ellentek vagyon,
es ottan talaltok egy meg' keteth
zamarth hű ffyawal: ogyatok el
es hozyatok en nekem. Es ha
ky vala myt zoland, mongyaatok,
mert ezekkel vramnak dolga va-
gyon, es legottan el enghedy hű-
keth. Ezek kedyg mynd ezenkep-
pen bel teleenek . . . : Mongyatok
Syonnak leanyanak: yme az te
kyralyod el yűt teeneked kegyel-
mes, ylwen az zamaron, es hű
kysded ffyan. El menwen azert
az tanoythwanok, azonkeppen
teenek. mynt hűnekyk paran-
czolta Jesus. Es el hozwan az
zamart hű ffyawal, es reaok te-
reythwen hű rwhayokat, hűtet
felűl reaya ylteteek. Az soksaghw
seregek kedeglen el hymteek hű
rwhayokat az wton, nemellyek
kedeglen az fakrol agakat me-
telnek vala, es el hyntyk vala
az wton. Az sereghek kedeg, kyk
elette es vtanna mennek vala,
kealttyak vala mondwan: Dycze-
segh Daid ffyanak, aldot ky
yewt vrnak neweben.

Luk. II. fejj. 3—21. Es mynd-
nyayan mennek vala, hog' val-
last teenenek, ky mynd az hű
varosaban. Ffel meene azert
Joseff es Galyleabol Nazareth-
nek varosabol Judeaban, Da-
uidnak varosaban, ky nevezetetyk
Bethlehemnek, myert hog' hű es
Daidnak hazabol es nemzet-
segheből vona, hog' vallast ten-
nee hű yegyeseewel Mariaival,

ÉrdC.

103. l. Az ydöben mykoron kö-
zelghetöt vona Jesus Jerwsalém
felee es yewt vona Bethffage
new falwban olyvetymnek hee-
gyeere . . . : Mennyetek el az va-
rasban, ky ty ellentekben vagyon:
es ottan talaltok egy meg' kőtöt
zamart ew ffyawal, olgyatok el
es hozyatok ennekem. Es ha
ky tynektek vala myt zoland:
mongyatok mert wrnak dolga
vagyon velök es ottan el bo-
czattya ewketh. Az kedeegh mynd
azonkeppen bel teleek . . . Mon-
gyatok meg' Syonnak leanya-
nak, yme az the kyralyod el
yewt teeneked zylygsseghes yl-
ween az zamaron es ew emp-
tetö ffyan El menween azert a
tanoythwanyok es wgy teenek
mynth Jesus meg' paranczola
ewnekyk, es oda vyveek az za-
mart mynd ew ffyawal es reayok
veteek ew rwhayokath es ew-
teth fewlwl reea ylteteek. Az
teb sereghek kedeeglen le ha-
nyaak ew ruhayokat az wton.
Nemeellyek kedeeglen agakath
zeghdelnek vala az faakrol es le
hannyaak vala az wton: Az teb
sereghek kedeeglen kyk elette es
wtanna meennek vala, kyayt-
tyaak vala mondwan: Ossanna
az az dyczeeret Daid ffyanak.
Aldoth ky yewth wrnak neweben.

111. l. Es meennek vala mynd-
nyayan: hogy vallasth teenee-
nek kymynd ew warasokban, ffel
meene azerth Joseff es Galylea-
bol ew varassabol Nazarethből,
Judeaban Daidnak varassaban
ky neuzetetyk Bethleemnek, az-
erth hogy ew es volna Daidnak
hazabol es nemzeteeből, hogy
vallasth tenne Mariawal, ewneky
yegzeth nezkös felesseeghewel.

JordC.

terhes feleseghewel. Leen azert, hog mykoron ot vonanak, bel teleenek az ydók hogy zylne. Es ot zylee hú első egyetlen egygyeet, es poztokban takara hütet, es helyheztetee hütet a yazolba, mert nem vala egyeb helye hűneky a zeenben. Es valanak paztorok azon tartomanban, vygyazwan es őryzwen az eeynek ydeyth hú barmoknak felettee. Es yme wr ystennek angyala meg allapek hú mellettök, es ystennek feeneseghe kewrül veve hűket. . . . Es ottan monda hűnekyk az angyal: Ne akaryatok feelny, mert yme hyrdetek ty nektek nagy eremet, ky leezen mynden nepnek; mert ydwózdytő zyleteek tynektek ez may nap, ky mondatyk wr Cristusnak, Daidnak varosaban. Es ez tynektek yele: Talaltok egy germecket, poztokban bel takartat, es az yazolban helheztettet. . . . Azon hertelen leen nagy soksaghw se-regh az angyallal, dyczerwen wr istenth, es mondwan: Dyczösegh magassagiban vr ystennek, es felden bekesegh yo akaro embe- reknek!

Mennyünk el Bethlehemygh, es lassok meg ez dolgot ky tamadot, kyt tet vr ysten, es megh yelentet mynekünk. Es hamar-sagghal el yewenek, es meg lee-leek Mariat es Joseffet, es a germeket az yazolban helheztethven. Es mynd kik hallottaak vona, nagy(on) czodalaak, azokrol és kyk mondatanak a paztoroktwl hűnekyk.

Maria kedeg ezeeben tartfa vala mynd ez bezedöket. Es ennek vianna haza terwen a' paztorok, aldwâ es dyczerwen

ÉrdyC.

Leen azerth hogy mykoron oth volnanak, bel teleenek ew nap-yay hogy zylne: Es zylee ew eeggyethlen egy ffaat: es rwhackhakban bel takargataa: es helheztetee ewtet az yazolba, mert nem vala ewneky eegyeb helye az zeenben. Barom paztorok es valanak azon tartomamba vygyazwan es őryzween az eeynek cheendesseegheeth ew barmok feleth. Es yme wr istennek angyala meghalla ew fölöttök es istennek feenesseeghe körwl ve-vee ewketh. Es monda ewnekyk az angyal. Ne akaryatok feelnye: yme hyrdetek tynektök nagy eremet. Meely erem leezen mynden neepnek merth zyletöt tynektek ez may napon ydwezeytew ky mondatyk wr Cristusnak Daidnak varassaaban: Es ez yegye tynektek. Leltek egy kys zylöttet rwhaczakban bel takargathwan es helyheztethween az yazolban: Es azon-nal leen nagy sokassaagh az angyallal meennyey sereghek dycbeerween wr istent es mondwan. Dychewsseegh magassagiban wr istennek es felden bekeseegh yo akaro embereknek.

Meennyünk el Betleemygh es lassok megh az ygeeth, ky zyletőth: kyth wr isten megh yelentet mynekünk. Es el yewenek syetetösön es meg talalaak Mariat es Joseffet es az kys zylöttőth helheztethween az yazolban. Es myndnyayan kyk hallaak: csodalaak, azokrol es kyk mon-dathwan valaanak az paztoroktwl ewnekyk Maria kedeegh ezeeben tarttya vala mynd ez ygheeketh. Es hattra tereenek az paztorok dyczewythween es dyczeerwen wr istenth mynde-

JordC.

wr ystent myndenekben kyket hallottanak es lattanak vala, mykeppen meg mondottak vona hűnekyk.

Es mynek vtanna bel töltenek vona nyolcz napok, hog kernyül meteltethneek a gyermek, hywattateek hűneky newe Jesusnak, ky hywattateek az anğalthwl mynek elette hű annyanak mehebê fogantathneek.

További összehasonlítás kedveért lássunk még eggynehány helyet a két codexből.

JordC.

Máté XI. 2. Kereztőló Janos kedeg mykoron hallotta vona Cristusnak teetemenyt, hozya bozathwan hű tanoytwany kez-zól, monda hűneky.

Uo. 4. El meenwen yelenczettek meg Janosnak, kyket lattatok, es hallottatok: Wakok lathnak, santhak yarnak, poklosok tyztwlnak, syketők hálnak, hallottak ffel tamadnak.

Jan. I. 1—5. Kezdehben vala yghe, es az yghe vala ystennel, es ysten vala yghe. Ez kezdetül foghwa vala ystennel. Mindenek hű myatta lettenek, es hű nalanal kyl semy nem leth, ky let. Hű bennee eelet vala, es az eelet vala embereknek vylagos-saga. Es az vylagossagh setethben es vylagosoyth, es az setethseghek hűtet be nem foglalhatak.

Jan. II. 1—4. Harmad napon menyekzek lenek Galyleanak Kana newõ varasaban, es ot vala Jesusnak annya. Oda hyvattateek azert Jesus es, es hű tanoythwany es, az menyeghzeben. Es az bor el fogyathkozwan, monda Jesusnak Annya hű-

ÉrdyC.

nekben kyketh hallottanak es lattanak vala, mykeent megh mondattanak vala ewnekyk.

119. I. Mynek wtanna bel töltenek volna nyolczad napok, hogy kernywl meteltethneek az gyermek, hywattateek ew neky newee Jesusnak, kynek newezteteek az angyaltwl, mynek elette meeheeben fogantathneek.

ÉrdyC.

107. I. Az ydõben mykoron hallotta vona Janos az sokasagban Cristusnak teetemenyeet, el kyldween kettõt ew tanoythwany közzól monda ewneky.

Uo. El menween mongyatok megh Janosnak, kyketh lattatok es hallottatok, vakok lathnak, santaak yarnak, poklosok tyztwltatnak. Syketek hálnak, hallottak ffel tamadnak.

113. Kezdehben vala yghe es az yghe vala istenneel, es isten vala az yghe, az vala kezdehben istenneel. Myndenek ew myatta lettenek es ew nalanal kyl semy nem lett. Ammy lett ew benne eelet vala, es az eelet vala embereknek vylagossagha, es az vylagossaagh seetethseghekben vylagoseyth, es az seetethseeghök ewtet bel nem foglalhatak.

124. Az ydõben menyekzök leenek Galyleanak Kana new varasaban, es vala ott Jesusnak annya, hywattateek el kedeegh Jesus es, ew tanoythwanywal a menyekzõben. Es borok el fogywan, monda ew annya ewneky: Borok ninczen. Monda ewneky

JordC.

neky: Borok ninezen. Es monda
húneky Jesus: My gondom va-
gyon rea ennekem es the neked
azzonyallat? nem yít meegh el
az en horam.

ÉrdyC.

Jesus: My ennekem es teenedek
azzonyallat. Nem yewt meeg el
az en horam.

És így tovább, és így tovább.

Ezen egybevetés az egyezésre és eltérésre bőséges, helyel-helyel csattanós példát nyújt. Ebből, mint említettük, kiviláglik, hogy az ÉrdyC. írója hűségesen követte a Jordánszky codexet s csak imitt-amott, jobbadán az átírásnál tett apró-cseprő, többé-kevésbé jelentős változtatást a szövegén. Prédikátoraink java része még ma is így jár el. Ha a szentírás eredeti szövegét idézi, némileg változtat a közhasználatú fordításon; saját fölfogásához alkalmazva gyúrja-fúrja a szöveg értelmezését, néha cicomásabb, keresettebb, költőibb fordításra törekszik; néha megelégszik azzal, hogy a már meglevő régies, nehézkes fordítást simítja, gyalulja, hogy előadása folyékonyabb, élénkebb, gördülékenyebb, magyarosabb legyen. Az ÉrdyC.-ben is lépten-nyomon ama tapasztalatra bukkanunk, hogy nyelve sokkal, de szerfölött sokkal magyarosabb, mint a Jordánszky codexé; másrészt a JordC. bibliafordítása jóval simább és szabadabb, mint a Bécsi, Müncheni, s más codexeké. Ezt a codexeink között tapasztalható eltérést keletkezési idejüknek különbsége nem magyarázhatja meg; mert hisz a Jord. codexet körülbelül csak tíz évi időköz választja el az ÉrdyC.-től.

Mellesleg megjegyzem, hogy Horváth Cyrillnek az ÉrdyC. koráról kockázatot állítása nem állja meg a helyét. Ő ugyanis Volf Györggyel szemben, a ki az ÉrdyC. korára nézve azt véli, hogy 1526 és 1527 közé esik, Pelbárt egy helyéből következtetve hozzávetőleg azt állítja, hogy 1526 előttre teendő (Temesvári Pelbárt és codexeink 34. l.). — A JordC. korára nézve két pontos adat van. Az egyik a Birák könyve végén (V.348): „Zent Dorottya azzon napyan, ezer ewth zaz tyzen kylencz esztendewben. 1... 5... 1... 9.” A másik a 704. lapon sz. János evangélioma végén: „Adwenthnek else zerdayan azon eztendöben, mykoron Cristus zyletesetül fogwan yrnanak Ezer ewt zaz tyzen hatod eztendöben”. Minthogy ezen adatokból világosan kitűnik, hogy a JordCodexet 1516—1519-ben írták, Volf György nézetét pedig, mely szerint az Érdy codex 1526—1527-ben íródott, Horváth Cyrill hozzávetése meg nem döntheti, azért nem csak gondolomra mondhatjuk, hogy a JordC. tíz évvel régibb az ÉrdyC.-nél.

Szamba veendő azonban ama körülmény, hogy a JordC. íróját békóba szorította a folyton szem előtt tartott Vulgata csúrt-esavart szórendje, melyet gyakran félre magyarázott vagy, mint a betű rabja, vak hódolattal követett. Innen magyarázódik a JordC.-ben a nehézkesség és magyartalanság. Ezzel szemben az ÉrdyC. nyelvének, könnyedségének és magyarosságának, már a mennyire a codexekben könnyedségről és magyarosságról szó lehet, abban találhatjuk megfjtését, hogy az ÉrdyC. bár néhány nyomról-nyomra haladó szolgai fordítása, de sok helyütt önkényes, ide-oda csapongó szabad átdolgozása, hogy úgy mondjam, mintegy prózai átköltése Temesvári Pelbárt Sermóinak. „Az ÉrdyC. írója annyira használta Pelbártnak mind Sermones de sanctis, mind Sermones de tempore című munkáit, hogy mai fölfogás szerint méltán plagium vádjával lehetne illetni” (Szilády: TemesPelb. 63). Prologusában nagyjában meg is említi a forrásokat, a honnan az anyagot összehordta és művét egybe szerkesztette. „Ex purissimo fonte, úgymond, authenticorum doctorum, scripturarumque Sacrarum lucet pauca de multis fidelia tamen e latino eloquio in nostrum wlgarem sermonem omnium dominicalium festiuitatumque sanctorum. Epistolae et ewangelia per anni circulum de verbo ad verbum cum addicionibus et exemplis ac vtilissimis ornamentis sew documentis salutiferis pro simplicioribus vtriusque sexus ac iunioribus minus in latinitate tritis” (NyTár IV. k. XXIV. l. 15—22. s.). De mintha bűnösnek érezné magát, csak amúgy kerülgetve vallja meg forrásműveit; a szerzők neveit mindenütt nagy bölcsen elhallgatja, a néma kartauzi, mintha félne, hogy kezére koppintanak; a világért sem meri elárulni, hogy megdézsmálta Temesvári Pelbárt gondolatait, hogy hébe-hóba be-be-pislantva műveibe hozzájárogatott eszmékért, sőt prédikációinak szerkezeténél is Pelbárt fráter szolgált mintaképeül.

Talán egyetlen codexirónk sincs, a kin meg ne éreznék Pelbárt atya beszédeinek hatása. Pelbárt, azt véli Horváth Cyrill, körülbelül háromféle módon jelenik meg codexeinkben. Vannak darabok, melyek kegyeletes ragaszkodással követik műveit. Ezek codexbeli beszédeinknek csaknem kizárólag legszebb gyöngyei. Másokban a fordító is szerepet követel magának. Tetszése szerint szerkeszti és fúrja-faragja eredetijét vagy eredetijeit, sokszor a magáéval sem fukarkodván. És ilyen darabot legtöbbet találunk. Ismét mások csupán motívumaikat kölcsönzik Pelbárttól. Vázlatukban többé-kevésbé hívek hozzá, de egyebekben a saját lábukon igyekeznek járni. Előre látható, így folytatja tovább.

hogy ebben az irodalomban Temesvári Pelbárt képe nem jelenik meg tökéletesen. Sőt átlag e művek még haladást sem fognak föltüntetni eredetijükkel szemben. A magyar író gyermeknek látszik mesterével összehasonlítva. Hiányzik belőle ennek érettsége, tudományossága és határozottsága. Ha önálló akar lenni, legtöbbször olyan naiv, hogy szinte csodálkozunk rajta. Ha mestere után megy, szava nem egyszer válik érthetetlen dadogássá, s a legjobb esetben sem igen bírja röviden és szabatosan kifejezni gondolatát.

Hogy mily össze-vissza módon, mily furfangosan toldozgatta, foldozgatta beszédeit az ÉrdyC. írója Pelbárt műveiből, erről érdekes tájékozást nyújt a forráshelyek összeállításra Horváth Cyrill fönt idézett értekezésének 22. és 27. lapján. Volf György kivált az átírásból következtetve azt állítja, hogy az Érdy codex írója a Pelbártból vett beszédeket s legendákat nem maga dolgozta ki magyarul, hanem már készen találta; s minthogy illet igen sokat közöl, nagyon hihető, hogy egy egész gyűjtemény volt előtte. Ez már most valószínűvé teszi azt is, hogy könyve legnagyobb részét csakugyan egyetlenegy munkából szedte (NyTár. IV. köt. Előszó VIII.). Ezt csak akkor állíthatnók biztossággal, ha a szerencsés véletlen nyomára vezetne azon beszédgyűjteménynek, melyről föltesszük, hogy az ÉrdyC. írója használta. Minapában Pelbárt kiadásait nézegetve, ráakadtam egyre, mely Sziládynak kikerülte figyelmét. * Erős a gyanúm, mert e sokat egybefoglaló kiadás példányai közkézen foroghattak, hogy talán ebből is kompilált egyet-mást a mi élelmes szerzetesünk. Ezt azonban csak tüzetesebb vizsgálat derítheti ki.

De lássuk mutatóul Pelbártból a *Ladislavs* névre vonatkozó magyarázatot az ÉrdyC. magyarázatával összevetve: „Prima sillaba nominis laus est per peragogen. dos aut datio vel datus. laos po-

* Minthogy Sziládynál nincs idézve a kiadások közt, teljes címét ide iktatom:

Pomerium Sermonum Hyemalium De Tempore Estivalium
Fratris Pelbarti de Themeswar: sacre pagine professoris ordinisque
Minorum de observantia.

[Egy rész a címlapból ki van vágva.]

Impressi ac diligenter emendati expensis circumspecti viri archibibliopolae Joannis Rynmann de Oringaw, in officina industrii Henrici Gran, Hagenau 1511. Ex collectione Franc. Kazinczy, Széphalom 2ª Januar 1807. (M. Nemz. Muz. Past. 1352). V. H. K.

populus interpretatur et sic laus data populis sonat* (Sermo XVI. De sancto Ladislao, balold. 1. hasáb). „Lazlo Ladyslaus haromaa hassazthwan az az laus. dacio. populus. dycheeret, adaas, neep, kyket eegybe rakogathwan annyat teezen Neep nek istentewladataot dycheeret“ (ÉrdyC. 394).

Az ilyen Pelbárthól vagy máshonnan vett magyarázatoknál rendszerint általánosságban említi a szerzőt. László nevének magyarázatához is oda függeszti: „Doctoroknak magyarázattyok zerent. Így például a *Vid* névnel is: „Zent doctoroknak magyarázattyok zerent az Wydnek newe mondatyk eelethnek, quasi vita“. A szövegben szórványosan föl-föltünedező latin mondatok is Pelbártra utalnak.

Nem az a főcélunk, hogy codexünket Pelbárthtal hasonlítsuk össze, ennek jó részét már megtette Szilády és Horváth; de a tüzetesebb egybevetés még újabb földolgozóra vár, — hanem hogy a Jordánszky codexszel egyeztessük.

Azon körülmény, hogy az ÉrdyC. a JordC.-ből veszi idézeteit, legföljebb csak azt bizonyítaná, hogy az ÉrdyC. írója használta a JordC.-nek bibliafordítását. Abból, hogy a szentírási versek a két codexben egyezők, még nem lehet egész bizonyossággal a nyelv egyezésére következtetni, mert a bibliafordítások nagyjában egyeznek egymással, kivált az olyanok, melyeknél mint codexeinknél csak 10 év az időbeli különbség. Legfontosabb bizonyíték az igeidők egyezése e két codexben és ez már a fent idézett szentírási versek igéinek időbeli egyezésénél is szembe ötlük. Hogy az ÉrdyC. írója írta a JordCodexet, hogy mindkét nyelvemlékünk egy szerzőtől ered, azt tüzetes részletességgel az alábbi egyezések fogják igazolni.

VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Redő. Az elvonásféle elmélet kétes s gyakorta veszedelmes voltának egyik érthetően valló tanúja a többi közt a címbeli szó is, a mely, mint a Nyelvőr VII. kötetében (386—388 l.) ki van mutatva, hibásan van a régi szótárak *redős* szavából elvonva. Az alapszó ugyanis nem *redő*, hanem *red*, a mely mint tájszó

* Pomerium de sanctis, fratris Pelbarti ordinis sancti francisci. (M. Nemz. Muz. Inc. s. a. 1222).

Kassai Szókönyve s a Tájosztár szerint Vas megyének keleti részében ma is él.

Ez adatot most két újabbal egészíthetem ki. Az egyikre a Tudományos Gyűjtemény forgatása közben akadtam. E folyóirat 1828. évi folyamának II. kötetében (58. l.) Vörösmarty a következőket mondja: „Göcsej szélén a fa ráncos kérgét *red*-nek mondják”.

Említésre méltó még, a mit a nyelvészkedő költő ez adathoz hozzácsatol, hogy van t. i. e *red* főnéven kívül „még egy *red* ige is, s innen a participium *redő*”.

A másik adatot legújabbán Balassa József jegyezte föl a sláviai magyarok beszédében: „*regy*: ránc”. (A *d*: *gy* változásra nézve vö. *kéd*: *kégy*, *hud*: *hugy*, *had*: *hagy* Nysz.)

Az elvonás érdeme Baróti rovására esik, a kinek „Kised szótárában” először találjuk följegyezve a *redő* szót: „*Redős* [így]: rántz*-os, fodros, bodros, retzés, fűrtös, p. o. szoknya*. *Redő. Redőzni*”. Itt nem szabad említetlenül hagynunk, a mit az előszóban a * jegyre vonatkozólag megjegyez: „Némellyek mellé * jegyet vettem; azt akarván azzal jelenteni, hogy az olyanok bé-vételek felett még talán kérdés támadhatna”. SZARVAS GÁBOR.

Mafla. Én e szót gyermekkorom óta ismerem s azóta is számtalanszor hallottam a legkülönbözőbb vidékekről származott tanult és tanulatlan emberektől. Most azonban, midőn jelentésére nézve szótárainkban tudakozódtam utána, nem csekély csodálkozásomra azt tapasztaltam, hogy se CzF., s a mi magától érthető, se Ballaginak egyik szótára sem ismeri. Kérdőzködésemet azt a választ nyertem, hogy csakugyan vannak vidékek, a melyekben egyáltalán nem használatos. E szerint tehát tájszavaink sorába tartozik, s a mennyire helyes alapon nyugszik megfigyelésem, a tiszáninenni részekben éli divatját. Jelentése: mamlasz, szájtáti, bászli.

Idegen voltát már külseje elárulja; mert *maf*- alapszót, a melyen, ha származékszó volna, alapulnia kellene, nyelvünk egyáltalában nem ismer. Figyelembe véve azon körülményt, hogy a Duna-Tisza közt s a Dunán túl elterülő vidékeken járatos, aligha tévedünk, ha a szomszéd németnél kérdezősködünk származására, nézve s azt hiszem, a ki németül tud, föl is ismeri példaképét a ném. *maulaffe* = s z á j t á t i szóban, a melynek alkalmasint *malaffe* változatából lett először *malaffa*, s utóbb hangátvetéssel és tagrövidüléssel *mafla*.

SZARVAS GÁBOR.

A Kossuth-név. Sokat irtak Kossuthról az egész világon; beszéltek eredetéről is, nem kerülte ki azt a sorsot se, a miben manapság minden nagy ember részesül, hogy megtették zsidónak, persze nem a zsidók, hanem az antiszemiták, a kiknél ez egyszzerűen a mesterséghez tartozik; de megtették tót származásúnak is. Meglehet, hogy ez is egyszzerűen a mesterséghez tartozik; de itt már nem olyan föltétlenül bizonyos.

Épen ezért fordulok én a magyar nyelvtudományhoz, mert ő tőle szeretnék feleletet kapni e kérdésre: mit jelent a *Kossuth* szó? Ha kutatja a történettudomány nagyjaink eredetét, ha még kézi könyveink is összeállítják a *Bethlen*, *Rákóczy* sat. genealogiáját, azt hiszem, a Kossuth neve is megérdemel annyit, hogy szóvá tegyük.

És itt magam kijelentem, a mit az olvasó úgy is észrevesz, hogy tisztán csak mint laikus, mint egy érdeklődő magyar ember vetem föl a kérdést. Én magam semmiféle kutatást nem végeztem; nem lévén ismerős a szláv nyelvekkel, nem akarok előállni semmiféle állítással, a mi úgyis csak arra lenne jó, hogy illethebbségek megdöntsék. Csupán csak azt mondom el, a mit minden kutatás nélkül készen kaptam.

A Helységnévtárban két község viseli a *Kossut* nevet (*h* nélkül van írva), az egyik Pozsony, a másik Turóc megyében; ezt az utóbbit tartják a Kossuth-család fészkeének. A főváros közelében levő *Kossuthfalva*, azt hiszem, kimaradhat a számitásból, mert ez újabban keletkezett község tudtommal már Kossuth Lajosról vette nevét.

Belgrád mellett a Topčider-park egyik része *Kosuta* nevet visel; a mi, ha nem csalódom, körülbelül annyit tesz. hogy ,szarvas-tanya, liget, park‘ sat. Ezt a helyszínén hallottam. Prágában egyik napon vezetővel jártam be a várost és a mikor a kálvinista templomhoz értünk, azt mondja vezetőm, tudva, hogy magyar vagyok: ,Érdekelni fogja önt a szép név miatt, hogy ennek a templomnak a papja *Kossuth Benjámin*‘. Láttam is aztán, prédikálni is hallottam cseh nyelven a prágai Kossuthot.

Ennyi az, a mit én tudok. Az itt elősorolt helyek: Pozsony és Turóc megye, Belgrád és Prága csakugyan szláv nyelvre látszanak mutatni; egyelőre azonban én nem mernék mást mondani, mint hogy látszanak; mert bebizonyítva még nincs. A prágai adatra különösen nem sokat adok; nem azért nem, mert az ottani Kossuth református pap, a mi Kossuthjaink pedig lutheránusok; hanem mert az átömlés szomszéd országok között mindennapi,

különösen a vallásüldözések korában sokan menekültek egyikből a másikba.

Még egyszer mondom, nyelvészeinktől szeretnék bizonyosat hallani, bármi legyen is aztán ez a bizonyosság. De hátha csakugyan szlávnak bizonyul a Kossuth név? Hát először is a név még nem föltétlen bizonyosság az eredetre nézve; 'turóci nemes embernek lehetett előbb már magyar neve is. Másodszor pedig a magyar Kossuth dicsősége nem csökken azzal, ha tót eredetű volna is, a mint a magyar Petőfit sem kissebbíti meg a Petrovics név.

SZIGETVÁRI IVÁN.

Azt hiszem, a következő nyelvi adatok érthető feleletet adnak arra, a mit Szigetvári Iván tudni kíván.

Miklosich 'Etymologisches wörterbuch der slavischen sprachen' című művének 134. lapján ezt találjuk: 'ószl. *košuta*: hirschkuh; újszl. bolg. szerb, or. *košuta*: hirschkuh; cseh *košut*: bock'. Ehez hozzávehetjük még Bernolák következő adatát: '*košut*: verschnittener bock, geiszbock; ürü, herélt kos, berbécs'.

Hogy a Pozsony és Turóc megyében fekvő s a Belgrád melletti Kosut helynév a fentebb idézett *košuta*: hirschkuh, *košut*: bock, geiszbock köznévvvel ugyaneggy szó, vagyis hogy a Kosut (Kossut) helynév is voltaképen annyi mint: s z a r v a s, b a k, eléggé igazolják a nyelvünkben is található helynevekül szolgáló következő állatnevek: Szarvas, Szarvasd; Bak, Bagd; Bikád; Ökördi; Szamárdi; Tinód; Borjád; Ártánd; Disznód; Báránd; Farkas, Farkasd sat. sat.

SZARVAS GÁBOR.

Külföldi magyarok. Fogtam törököt, de nem ereszt. A mióta vándorló szavainkat összeírni próbáltam, figyelmem mintha nyomozó levéllel kutatná az innen elszakadtakat. Sohse hittem volna, hogy a gyanúsítás ennyire nyugtalanító foglalkozás s nem értem, hogy András hátyánk a m. kir. ész mellett nem szenved idegességben is. Az igaz, van láttatja: megint van pár adatom.

Az egyik a *fogas*, mely a nemzetközi *fogesch* alakban a legelőkelőbb asztalokra kerül s tudtommal még a német császár se próbálta eddig németre fordítani, ki pedig französischen schaumwein-t iszik.

A másik az *alföld*, melyet a hódmezővásárhelyi munkásmozgalmak idején olvastam külföldi német lapokban. 'Das alföld' úgy látszik, sok, sok 'pusztennek' az összege országunk tiszamenti tájékán; itt valahol lakik az 'a l f ö l d e r bevölkerung'.

Der *kortesch*, das *korteschkediren* is sűrűn megfordult a magyar választások idején a bécsi lapokban, s csak a minap olvastam egy horvátországi újságban: „Das *korteširen* ist wieder ein rentables metier“ — a zágrábvárosi választásokról volt szó.

Érdekes adalékokat közölt velem Goldziher Ignác is. Nemcsak a *tesik*-et hallotta németektől Ausztriában, hanem ezt is: *papuccsen* (*papucs* többes száma), és *hát*; ez utóbbit igen sűrűn; a mit ő abból magyaráz, hogy a *halt*-tal rokonhangzású s a beszélő voltaképp erre gondol, mikor a magyart mondja. Goldziher utolsó közlése a tréfás adatok sorába tartozik, melyeket azonban mi teljesen komolyan tartozunk számba venni. Ilyen a *getödtetes kraut* = t ö t ö t t k á p o s z t a. Ilyen, a melyet szintén Goldziher juttatott az eszembe, az a pompás adat Steinthalból. A híres berlini egyetemi professzor az „Einleitung in die psychologie und sprachwissenschaft“ (Berlin, 1871) című műve végén a nyelv működésének kóros jelenségeiről szólván, a 480. lapon megemlíti, hogy egy beteg „bonjour monsieur“ helyett azt mondta: b o n t i f m o n t i f; ugyanott szóról-szóra így folytatja: „Benedict berichtet ähnlich von dem erwähnten Böhmen, dass er oft dem richtigen worte einige laute vorsetzte. So sagte er z. b. *gattiehose* für *hose*, wobei er wusste, dass er sich geirrt habe; auch sprach er das wort, wenn man es ihm vorgesagt hatte, richtig nach“. Kérem, még ne tessék kacagni, előbb hallgassák meg a végét. Az egyetemi német professzor — ez meg alkalmasint a lipcsei egyetemről való volt — a magyarok jellemzésére hozta föl: „Eigenes volk, diese ungar! Bibliájuk első mondatában már benne van a *teremtete* — még ott is szitkozódnak!“

A nehezebben hozzáférhető adatok kiszimatolását ezuttal is Volf Györgyre bízom.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

A mult században, sőt alkalmasint már előbb is (Schmeller szerint már a XVII. században ismeretes volt: „Haben ihne drei bewaffnete tolbatten feindlich überfallen“. Szerk.), mikor nem egy hadi kifejezést adtunk a külföldnek, elindult világlátni a *talpacs* vagy *talpas* is. Útjában meghonosodott mind a franciáknál, mind a németeknél. Kresznerics *talpacs* alakban francia forrásból veszi át Szótárába, magyarázatul idézve: „On donne ce nom à l'infanterie réglée, et enregimentée (Sacy: Hist. gen. de Hongrie. Yverdun, 1780. Tom. III. p. 265)“; de a szó francia alakját nem

közli. Sachs-Villatte nagy szótárának francia-magyar részében megvan *talpache* és *tolpache* alakban, amott így magyarázva németül: *Talpatsch* (ehm. art leichter ungarischer infanterie); *tolpache* alatt meg emígy: *Tolpatsch*, ungarischer fuszsoldat'. A *tolpache* mellé tett [ungr.] jelzi, hogy a szó magyar származású. A német-francia részben *tolpatsch* mellett ez nem csak jelezve van, hanem megvan mondva magyar eredetije is: ,ungar. *talpas* breitfusz'. Ez nyilván Heyse Fremdwörterbuchjából van átvéve, a hol a *tolpatsch* eredete így van magyarázva: ,ungarisch von *talp*, fuszsohle, *talpas*, breit- oder plattfusz'.

Sanders (Wörterbuch der deutschen sprache) a *tolpatsch* magyar származásáról nem akar tudni. Jelentését így adja: ,1) Spottnamen der ungar. fuszsoldaten (talán azt hiszi, hogy a németek ragasztották ezt csúfnévül a magyar bakancsosra); 2) eine in ihrem auftreten plumpe und ungeschickte, bäurisch-ungeschlachte, dumme person, töpél (magyarul: mamlasz); 3) art groszer hunde (magyarul tréfásan a medvét szokás talpasnak nevezni, de igen ismeretes a talpas kutyanév is); 4) groszer plumper überschuh' (magyarul: bocskor). A második jelentés a németeknél fejlődött; az első nem volt csúfnév, hanem csak azóta gondolják annak, mióta a *tolpatsch* ,mamlasz' értelmet is kapott.

Hogy magyarul egyféle gyalogságnak komoly neve volt a *talpacs* vagy *talpas*, arról bizonyosságot tesznek a NySzótárnak *talpas*-nál 3) alatt elősorolt adatai, és a franciák csakis komoly értelemben ismerik a kölcsönvett szót. Ugyanitt találjuk 4) alatt a Sandersnél említett negyedik jelentést is. Még a ,mamlasz' értelem is magyar hatás alatt fejlődött. A magyar mint lóra termett mindig lenézte a gyalogságot, a miről az erre költött sok csúfnév tanúskodik. Így a németekhez a *talpacs* vagy *talpas* némileg megvető mellékjelentéssel jutott. Ezt a mellékjelentést ők aztán tovább fejlesztették. A szóvégi *cs* már itthon lett *s*-ből. Ugyanily hangváltozást mutatnak: *bordács* (bordás), *ordacs* (ordas), *virgács* (virgás), *Lukács* (Lukás) sat. A *talpas* mellett a *talpacs* alakot igazolja a NySzótár és az Akadémia régi Tájszótára. VOLF GYÖRGEY.

Volf Györgynek ama fölszólítására, hogy itthon is keressünk a nem magyar ajkúak között eltévedt magyarokat, ide jegyzem a következőket.

A soproni ,pancikterek' (bohnzüchter: babtermesztő) nyelvében a Volf említette stájerországi *rös* a következő alakban járatos: *ráwisch* vagy *rábisch*: ,Er hat viel am ráwisch'.

Ezen kívül használják még saját ajkukhoz idomítva a következő magyar szokat: *áldomasch*, *rátasch* (ráadás), *képenek* (köpönyeg), *sálasch* (szállítás — kizárólag a sertések és marhák számára körülkerített helyet értik rajta), *kahlbock* (kalpag). Ritkábban lehet még hallani a *fókosch* (fokos) s a műveltebbek ajkán a *fokosch* v. *fogosch* (fogas) hal nevet is. A *bétjar* (betyár) közkeletű csúfnév; hasonlóképp közkeletű a *tschardasch* (csárdás) és *kârwatsch* (korbács), továbbá a szintén Volf említette *tornister*, de *tanister* alakban.

PRUZSINSZKY JÁNOS.

Hadd járulok én is eggyel az eddigi adatokhoz, eggyel, a melyről nem merem ugyan határozottan állítani, hogy tény számba megy, de hiszem, hogy fölhozandó okaimnak lesz annyi erejük, hogy a valószínűséget megszerzik számára

A kik hazánkban s a szomszéd Ausztriában meg-meg szoktak fordulni egyik-másik előkelőbb vendéglőben, a német nyelven írott étlapokon bizonyára többször találkoztak ilyféle ételcímekkel is: „Solo-spargel, solo-krebs“ sat. Mikor legelső alkalommal én is rendeltem magamnak egy ilyen „solo“ ételt, nagy csudálkozásra azt láttam, hogy nem e g g y, hanem t ö b b, az étek különfélesége szerint öt-hat, majd pedig tiz-tizenkét darab is volt a tányéron. Különös lehetett az eszejárása annak a német sógornak, gondoltam magamban, a kinek először ötlött az agyába, hogy hat darab rákot „solo-krebs“ névvel nevezzen. Az étkefogóhoz fordultam fölvilágosításért. Azzal a magyarázattal szolgált, hogy v á l o g a t o t t, f i n o m, k i v á l ó. Jobb hiányában képtelensége ellenére is be kellett érnem ezzel a magyarázattal.

Midőn tájszólásaink tanulmányozása végett a Dunántúl kalandoztunk, történt, hogy Göcsejben egyik szives házigazdánk, a kinél megszállottunk volt, s a ki fényesen megvendégtelt bennünket, az első ebéd alkalmával záradéku egy tele tál rákkal is kedveskedett. Ajánlhatom, mondá, Szala-rák! S hogy megértsük, mit mond e szó: Szala-rák, szülőföldre magasztalásául az odavaló rákok kitünőségének dicsőítésére vonatkozó minden adatot elősorolt. Az első rangú bécsi vendéglősöknél is nagyon keresett cikk a Szala-rák, tette hozzá nyomatéku befejezéséig; s minden évben nagy mennyiségben rendelnek meg belőle a maguk számára.

Ekkor villant meg először gondolatomban, s minthogy más magyarázatát maig se tudom adni magamnak, azóta még jobban meg is erősödött az a meggyőződés, hogy a német étlapokon

diszelgő *solo-krebs* nem egyéb, mint *Szala-krebs*, voltaképen tehát népetimologia.

A ‚kiváló, finom‘ fogalmat jelző *Solo* (= Szala, Zala), mely elsöbben csakis a ‚krebsre‘ vonatkozott, utöbb e jelentésében más ételnemekre is alkalmas jelzövé vált.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Ne tö, ne cérna! föld be az urad gatyáját. (Ügyetlen, szuszimuszí embernek — nőnek s férfinak eggyaránt — mondják, jelezve vele, hogy gyámoltalan, tökkel-ütöttnek tartják. Néha arra is használják, ki ‚nem a szemével, hanem a szájával keres‘ valamit, vagyis sokat kérdezősködik valami szükségés holmi után.)

Am má osztán teszi!: helyes dolog, jól történt, ügyesen van végezve; pl. szép ‚hërmonikás, tulipántos csizma‘.

Terëm mind a hâti bõr. (Ezt az anekdotát beszélük róla: A hâti (Hâtról való) embernek megdöglött a tehene; lenyúzta a bõrét, vitte vásárra. Találkozik útközbe a komájával. — Mit visz komá? — Bört viszek elánnnyi a vásárba. — Hun vetté? — A j^o isten tuggyá; ugy termétt. Valószínű, hogy ez nem az eredeti alakja az anekdotának; de mást nem hallottam.)

Keresztányám lett: jól elnâspágolt, istenesen elvert.

Uccu bocskor, mën nê mocsolly! (mondják tréfálözva a bocskorba öltözött aratónak. A bocskort csak az aratásnál használják, mert a ‚tálló‘ fölszurkálná a lábat, a csizmát meg ‚összökaristolná‘.)

Az ëb ál lábât: tréfás káromkodás.

Të mënny elö Vákáro, tégéd ismer a kopó. (Két koldusról, a kik közül az eggyik Vákáro nevü volt. Tréfás biztatás olyan esetben, a hol van is, nincs is mitöl félni; pl. este a gyalogösvényen. Értelme: te már tudod a járást.)

Csáknák zsák kell. (Ha valaki nem mondja meg tettének igaz okát, s habozva felel a kérdésre a *csak* szóval, akkor mondják; olyan fél tréfás, fél bosszús felelet.)

Beszêhece ánnak mind a bëllényi kánnak: falra borsót hánysz; süket füleknek beszélsz. (Eredetére nézve ezt hallottam: Bëllényben (Gömör) a falu kanja beesett a krumplis verembe. Keresték sokáig, nem találták. Végre valaki meghallotta a rözögését; de nem tudta, honnan jön. Kiabált is neki: ‚Kuccukâm, kuccukâm‘; de biz az nem mozdult, elö nem jött addig, míg ki nem húzták a veremböl.)

(Nógrád és Gömör m.)

MIKÓ PÁL.

Hasonlatok.

- Szüksig van rá mint szómakalpra karácsonkor.
 Lémondott mint az ébediek az essőfű.
 Összemegy mint a Simony Antâ krumplija.
 Aféktá mint a Pisuték malacca.
 (Beleugrik mint Koksa a bögöbe.
 Úszik mint Csente a ködbe.
 Nyugszik az úrba mint Maté tehene az útba.
 Kiabál mint Kopesányi a kútba.
 Különös mint a Töplán piksisse.
 Illik mint kutyára a kolomp.
 Boldog mint a ki eggy lovon szánt.
 Annyi pize van mint békának tolla.
 (Igazad van, mint riszög asszonnak az árokba.
 Három Burány, hat Adorján kilenc huncut.
 Morog mint a macska a dűdöllén.
 Hajlik mint a nimét létányia.
 Náthás mint a párkányi jány.
 Mégijjed mint Lábër a tücsöktű.
 Lesi mint Misznidër az ürgét.
 Ojjan köd van, hogy még a bicsak is megá benne.
 Ojjan sötét van, hogy kereket lehetne hozzá támasztanyi.
 Úgy mégy mint macska a gyógyhajba.
 (Esztergom.)

SZÖLGYÉNY FERENC.

Krisztus-mondák.

Honnan van a légy.

Éccër Szempêtër, á mikor még Krisztus urónkvál á földön járt, nágyoñ mêt tánát áhítóznýi az ő tudományára. Ászongyá hát Krisztus urónknak:

— Urám, én édcs terémtóm; de szeretnék én éccër isten lennyi, letálább éf fél órára.

— Ásszonya neki Krisztus urónk:

— Ugyán má mé szeretnê olyan nágyoñ isten lennyi, te Pêtër?

— Hát má csak mévvállom, szeretnék éccër én is válámit terémtényi.

— No jó vãn Pêtër; csak oszt mên nê bând utóbb. Hát végy ém márék földet á márkodba; de jó öszö szoridd.

Út têt Pêtër; de nem tuttá elgondónyi, hogy mi lëssz má ebbü, hát hogy minê több légyék, homokot szorított á márkába. Akkor osztân ászongyá neki Krisztus urónk:

— No mos nyis ki á márkod, oszt mond, hol 'légy'.

Hát lelkem teremtetté, a hogy eszt a szót kimongyá Pêtér, oszt a márkát szét nyittyá, écceribe annyi légy teremtődött a homokbú, hom máj ki verté magának Szémpêtérnek a szémit. A nevit még onnán kaptá, hogy im Szémpêtér ászontá: légy; pegy inkább v e s s z m á d á r á'.

MIKÓ PÁL.

Néphiedelmek.

Sz é p a s s z o n y o k .

Bartais alatt a Vészpatakában van a Vészkútja nevű pompás forrás. Szt-György nap tájékán, mikor a pénzkigyulások is vannak, nem tanácsos itt járni, még kevésbbé a kútból inni; mert a boszorkányok az ember fejét behuzzák a mart alá a kút folyamának a likába, vagy pedig a Szépasszonyok megtáncoltatják.

Az ötvenes évek elején Mihály Pali május közepén egyszer befogta vak lovát és kiment oda vesszőért meg karóért kerítésnek. Gyurka fiacskája hordogatta össze a vesszőszálakat, ő maga felmászott a patak martja szélén álló gyertyánfára, hogy karónak valót vagdaljon. Dél tájban csak jönnek a Szépasszonyok, mint a forgószél, neki a fának. Palit megragadják, viszik, táncoltatják. Nagy kínjában elfingotta magát s erre úgy bévágta a patakba, hogy szinte odaveszett. Huncfut tolvaj kurva felesége is közöttük volt; s az biztatta a többit is. Pali alig tudott a szekéren haza menni; sokaig ágyban feküdt. Azután még sokaig élt, hallotta és értette a mások beszédjét, de maga nem tudott egyebet szólni, csak: „Jó, fiam, jó!”

K i n c s á s á s .

1. Velencében, a hol a hagyomány szerint hajdan a falu egy része állott volt, ezelőtt több mint 100 esztendővel Szabó József kincset ásott. Azt álmodta volt, hogy azon a helyen jó mélyen egy hordó pénzt fog találni; de igazságos gondolata legyen, mert különben nem tudja kivenni.

Neki is fogott az ásásnak, de egyedül nem győzte, társat vett magának. Megtalálták a hordót; kézzel nem birták, láncot kötöttek rá s a marton rudakkal emelték. Meg is indult a hordó. Ekkor Szabó azt gondolta, hogy hát ő mért is osztozék meg társával a sok kincsen. Abban a pillanatban elszakadt a lánc s a hordó visszaesett a gödör fenekére. Sohase találták meg többé. Maig is ott van.

2. A falu feletti Kövestetőn volt Nagyerdőn egy ember Szt-Pál felé ment szürkületkor. Beszélgetést hall, felmászik egy fára. Nehány ember érkezik oda nagy általvetős lovakkal. A fa alatt az árokfejen ásóval egy nagy lapitányi parragot felfeszítenek. Egyik bemegy oda egy likba, pénzzel megtölti az általvetőket s kijön. A parragot úgy visszatették, a hogy volt s elmentek.

A fán ülő látta a likban a sok aranypénzt; leszállott s csak úgy szemmel megjegyezte a helyet. Másnap kiment; de soha többé rá nem talált.

(Homoród, Karácsonfalva.)

(Derzsi József kézirati monografiájából összeállította és közli:)

HERMANN ANTAL.

Tréfás versikék.

Ék kis parton van éggy ház,	Kosaramba tészem azt.
Abba jéc cigân tanyáz;	Kérdézik az úton,
Sütyi-főzi ja hurkát.	Mi van a kosárba?
Kêrêk t'ölle éggy morzsát,	Ék kis túr ^a ós dëréllye,
De nem âd;	Égyên nêni bel ^o le.
Mê jasz mongya pofon vâg	Kapja a kis kutya,
Pofon âm a kis kutyât!	Kiugrik a sz ^a ómába;
Kapom szomszêd haltajât,	Töviske tört a talpába,
Lêvâgom a kis kutyât!	Ördög bújjon a sarkába!

(Mátravidék. Balla.)

ISTVÁNFY GYULA.

Tájszók.

Palócevidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

Cs ê n d ê l: csendül. Méccsêndêlt a fülem, tánát ki mëllyik?	têm a csêpêrkê, mer az ot terêm, a mőre a juhok jârnâk.
cs ê n d í t: kis haranggal harangozik; ellentéte kondít. ‚Hál-gás csak, csêndítettek-ê má! — Bion mâ kondították is bemênőre, indúhatunk (a tēmp-lomba).‘	cs ê p k o: hibás kezű, hajlott vagy törött karú. ‚Hof fogod mâ mēgêst âszt a kêst, te csêpko: nem tod bēcsöletē-sebben fognyi?‘
cs ê n g e t y ű: cêrnára füzött s fölaggatott szöllőfürtök vagy egyéb gyümölcs. ‚Nâgyon êg a bêlēm. hoz lē ânnyok êcs csêngetyű szöllôt a pádrú, tâ-lân âttú elâ.‘	mêgcs ê p p e n t: megfej, kicsinylően; ellentéte csurdí, ha sokat ad a tehén. ‚Nêz ki âz ôbâ, csêppends mēg a Virâgot, osz csinâ êk kis ônt ô-z ô t, mer így nem âkâr tyúsznyi ez a hâluskâ.‘
cs ê p c g ê s: eresz alja, a hovâ az esővíz csorog. ‚Têt ki lyányom a rozmâringot a csêpêgês âlâ, hâgy âzzon mēg êk kicsit; de mágâd nê â ki, vesz mēg.‘	összö cs ê p ű z: összeboglyaz, fölborzol. ‚Fêszêlkêggy mēg, te csitribora, hâsz ugy összöväñ csêpüzve a hâjâd, âkâr csâk a kominârê.‘
cs ê p ê r k e, cs i p ê r k e: parlagi gomba. ‚Ên nem szere-	cs ê r b â c s i k: törött fogú. ‚Hât tē môtâ lêtê cserbâcsik, Pestu; mikor törted ki a fogâd?‘

- c s e r b ó k á : soknedvű, az „aszotthoz” hasonló növény; kivált a ludak eledele. „Ej de fère â â nyáká á libáidnák. mivel tártottád jó? — Csér-bókát széttem nekik? — De hálod, án nem jó; mer áttú kiszáradnák”.
- c s e r e , c s e r i : cserebogár. „Sohá mennyi csere van az idén; no iszeñ máj lesz pá-jod gyüvőre, megészí mind á krumplyit”.
- c s e r e p c s i k : csészeforma gyümölcszedő; máskor: szorító, tartó. „Lessén vennyi szejp „ómát! Jó lessz ’et te’re is, mer nincs megüt*ödvé, cserepcsikbá széttük á fájárú, nem rásztuk (g.). Én nem tom, huñ vetté, de ánni á bánkója, hocs cserepcsikbá rákjá’ (n.).
- f ë l , k i c s e r e p ë s ë d i k : kipáttogzik, fölhámlik (az ajaka valakinek a gyomorégéstől). „Én nem tom, mi lötté (lelte) ázt az Erzsut, hogy mos mindég olyan kicserepésédett á szája szélyi”.
- c s ë r ë s : cserfa-erdő. „Hová mënönk gombáznyi, hé? — Hát á csérésbe, ot van á let-több p ë s z e”.
- c s ë r ë s z n e k k ö : a kemence szájának oldalán levő kő. „Bemént á kemencébe, oszt nem tudott kigyünni; ki kellett vennyi á csérésznék követ’ (g.).
- c s ë r t á l ó d z i k , c s ë r t á t : csörtet, csörögtet. „Há! ki csértát má mëmmég ott á kom-rábá. Vágy tē vágy az Mári? Ugyán mit csértálódzol mindég, minthá kisírtet járná ott”.
- c s e s z : rútit, fertőztet. „Cseszhedd má, há megugrásztottád á nyulát, ábbú bioñ nem észél”.
- c s ë t ë r n a : csatorna. „Ugy ömlött á csétlernábú á víz, ákar csák á páták. — Hãñ csétlernát nyittátok má ki? Kettöt, még ef felet; de ász má még is meccéttük’ (szöllő-munkára vonatkozik).
- c s e t r e : kis kőza lány. „No te csetre, falufutyi, meggyüté má”.
- c s ë v ë k ë d i k : szeleskedik; ideodajár, mint a szâtyvân á vetélő-cséve. „Ugyán eriggy láb alú, nē csévékéggy mindég előttem”.
- c s ë v e l y ë g : tévelyeg, bolyong. „Szégēñ lyányom, mőre csévelyéghet az most á nágy világá; tavaly őszön irt utó-lyará”.
- c s e v e t ë l : zsinatol, zajong. „Ugyán legyetek má cséndēseñ, ne csevetellyeték furtom-furt. Nem láttjátok, hogy öreg ápó imátkozik?”

MIKÓ PÁL.

Debrecenvidékiek.

- c á b á r : váz.
- c i b á l : ráncigál, tép.
- d í s z t e l e n : éktelen; pl. „diz-telen nagy terem”.
- d í v á n k o z i k , d é v á n k o z i k : tétováz.
- d í z b o l , d é z b o l : megvámol, megdézmal.
- d ö g ö n y ö z : csömöszköl, nyomkod, szorongat. „Öt görög öt törököt dögönyöz örökös örömök közt”.
- d ú s z k á l : válogat az ételben; dúrkál, más vidéken „dúskál”.
- d ü f f , h á t b a d ü f f : ökölesapás.
- e g í s z l e n : teljesen.

- é h h a s : éhes has. „Jó a, csak éhhas kell neki.
 e l b a n d z s a l o d i k , b a n c s a l o d i k : elbámul.
 e l k e z d i : azt mondja, így tesz.
 é l ő m ó z s i a : élelmiszer.
 e l m ű l a s z t : megszüntet. „Ez az ír nem műlasztja el a kilist’.
 e l t ö k i t , e l s i n k ó f á l : ellop.
 e t t : evett.
 e z e n b e n : azonban.
 f e l e s z e g á r o n : fél áron, értéken alul.
 f i c á n k o l : vickándozik.
 f u s s k a t i : futrinka a más vidéken fűskatának nevezett bogár.
 g a b a l y í t : összeszed, összehoz.
 g á n c s : birkozás közben a lának a másik birkozó személy lába mögé vetése; a tőle képzett ige g á n c s o l . Az irodalmi nyelvben használt g á n c s o l helyett a népnelv „gáncsoskodik” szóval él.
 g i m b e r e d i k , g é m b e r e d i k : elzsibbad.
 g ó r á l : hajít, hajigál.
 g ö r h e : keményre süttött málépogácsa.
 g y a l í t : elzsibbaszt, enyhít.
 h a j j é : persze, no igen.
 h a n c ú z á s : pajkosság.
 h a s l ó : heveder (a lónál).
 h é k á s : koma.
 h e l y r e e m b e r : helyét megálló, derék ember.
 h ő b ő r ő d ő t t : hóbortos, örült.
 h ű r c o l ó s k o d i k : hordozkodik, költözködik.
 i s z k u r á l : ösztönöz, nógat.
 í t t : ivott.
 k á c s i : kalács gyermeknyelven.
- A gyermek a holdat is így nevezi.
 k á c s i n g v l m i r e : áhít, ohajt valamit.
 k a j a f i n t á s : félre ment, görbe; különösen edénynek a széléről; átvitt értelemben : hóbortos.
 k á k ó : egyik végén görbe fa, kampó.
 k á p á s . „Nem kápás az ember feje” ugyanoly értelemben mint „nem káptalan az ember feje”.
 k a r i c s á l : kárál, a tyúk sajátosságos hangja.
 k e z e s : 1) szelid; pl. kezes juh; 2) tolvaj; pl. kezes szógáló.
 k i m u r i t o l : meghal, megvető értelemben.
 k i k é l : felkél. „Nem tom mikor kél ki az ágyból”; különösen betegről mondják.
 k i k á s z o l ó d i k : kievickél, kiszabadul.
 k ó c é : kisebb diak neve.
 k o l d u s v o n a t : lassan járó vonat.
 k o l l i n t : üt, csap, csak a fejről: „főbe kollint’.
 k o r n y i k o l : rossz hangon énekel (a disznóról is).
 k ó t y o g ó s : kábult, beteges, a székel „kótyagos’.
 k ö t i m a g á t , t u s z k o l j a m a g á t : nagyon ajánlja magát.
 k ö t v e h i s z e n : kikötéssel hisz vmit.
 k ö t y f ő t ő l : kavar.
 k u k s o l : lekushad, meghúzza magát.
 k u n c s o r o g : rimáncodik.
 k u t y ú l : kötyfőtől.

DÉZSI LAJOS.

Zalamegyeiek.

- b a l o g á c s : balkezes.
 b u g y o r : batyu
 c a c i : szajha, ringyó.
 c s e g e : munkásbor.

e v e s s i g ős: gennyedt.
 f^uo k o d i k: száradni kezd, szik-
 kad. 'Esü után, ha j^uó üdü
 van, mingyár f^uókodik'.
 g^le r n y á n y e s o s: nyomo-
 rult, sovány ember.
 g i n y á l: nehezen metsz; pl.
 midőn életlen a kés. 'Nézd,
 hogy ginyállo azt a fát'.
 g^uó t t u l: bóbiskol, gunnyaszt.
 'Mit g^uóttusz ott a sordikba'.
 hⁱé l: padlás. 'Ereggy a hⁱéba,
 hozz lë pëlyvát'.
 h^uó k k^uó: a kemence tüzes
 fenéke vagy hármely más hely,
 a melyen előbb tűz volt.
 k o s l a t: csatangol, kóborol.
 k ö c ö l e: eggyyszerü vászon-
 lepedő, melyet a nők nyári
 kabát gyanánt hordanak.
 k^uó j t o r o g: csavarog, kószlál.
 'K^uójtorong mind a falusi kutya'.
 k u s z t o r a: nagyobb kés.
 m ę g t ü n d ę r ős ö d i k: męg-
 hokrosodik. 'Męgtündérésödött
 a luam'.

(Alsó-Lendva környéke.)

m e l ę n c e: kis kerek teknő.
 m ę s o g: nyafog. 'Ne męsoggy
 te gyerök!'
 n e h e s s i g: nyavalyatörés.
 'Hogy a nehessig torgyön ki
 rajtad!'
 n y á m á d i: gyámoltalan, tehe-
 tetlen.
 n y e g g e t: nyaggat. 'Ne nyeg-
 gesd azt az állatot'.
 p a l a s t o j á s: záptojás.
 p a t y o l a t ö k: uri tők.
 p o r h á l: a midőn a kukorica-
 töltés után a gaz fölverte a
 földet, másodsor megkapálja,
 azaz porhálja. 'Emęgyék kuko-
 ricát porhányi'.
 p r i c e s: pusztá faagy, rabagy.
 s z i j á c s: forgács, mely az
 asztalosoknál gyalulás után
 megmarad.
 t ę n f ę r ę g: lézeng. 'Ide s tova
 tęnfęręg'.
 t r o m b á j s z: otromba, ostoba.
 'De trombájsz ęgy ember'.
 z s ę t e r: fejőke.

Vörös BALDUIN.

H e g y a l j a i a k.

b o g a r a s, a kinek nincs ki a
 négy fertály.
 b o g á r z i k. Ha a jószág a
 legyek miatt megvadulva fut-
 kos, arra mondják, hogy bo-
 gárzik.
 b o j ó: bogyó.
 b o j t o r v á n: a keserőlapu
 ragadós termése; bojtor-
 vánkodik, a kit tolakodása
 miatt nem rázhat le az ember
 könnyen a nyakáról.
 b o k a: baka.
 b o n y i k, b u n y i k: rabló, zsi-
 vány, bujdosó.
 b o t r a beszél a cseléd vagy
 gyermek, ha gorombán felel.
 b ö k ö n y: bükköny.

b ö r b ö n k e: kis hordó, átalag
 búg a sertés, mikor párosodik
 buga: a napraforgó virágzata
 bugyborék: buborék.
 b u k k a n c s: a szekérúton a
 gödör.
 b ü n k ő: bunkó, furkó.
 c a j b e r o s: cégéres rossz életű
 személy.
 c i c i: csec, cicil: szopik.
 c i k u: malac, sertés.
 c i n g á r: sovány ember.
 c i n t e r e m: a templom elő-
 szobája.
 c u l á p: földbe ásott fa, kapu-
 fél, keritéstámasztek.
 c s a b a k: a levágott, lekaszált
 rét, vagy vessző torzsa.

- csábrádi: féleszű, eszelős.
 csajhos: lompos, a ruhája alja vizes.
 csakli: csere-bere.
 csantra: csorba (edény).
 csapó: az ostor sugárja.
 csapófa: emelő rúd.
 csapol: az ostorral nem valami erősen csapkod.
 csapramecc: a szőlővenyigén metszéskor két-három szemet hagy.
 csátibot: hajlós, hüvelyk-vastag jó hosszú tölgyfabot.
 csatló: hosszú hajlós dorong, melynek segítségével a szekér derékkötő láncát megcsavarva, szorosán tartják; fa v. hordó szállításakor használják.
 csatlóskodik: alárendelt helyzetben valaki után jár, vele tölti az időt.
 csattagó: kelep.
 csenál: csalán.
 csepegő: méhkasformán ki-
 (Tokaj.)
- vájt kő, mely a víz szűrésére szolgál.
 cserpák: egygyűlű faedény, szüretkor meritik vele a mustot.
 csik: malacbetegség, abban nyilatkozik, hogy az anyében az ér megtelik fekete vérrrel.
 csikasza jószág, ha éhes, a horpasa beesett; a fáradság miatt ki van állva.
 csikló: a csont forgója, csukló.
 csobán, csobolyó: két-fenekű kerek faedény, bodnár-csinálta nagy kulacs, különösen víznek.
 csopák: kis fajta, kis szarvú marha.
 csök. E szóval a csikóra is kiáltanak: „Csök ne! csina ne!”
 csörgő kacsa: vadkacsa faj.
 csöröge: forgács fánk.
 csutora: a pipaszár csontból való szopókája.
 csuszpitol: csúszkál (gyerek).

DEMJÉN KÁLMÁN.

Néprománcok.

Nincs szébb kastély a szombati kórháznál,
 Nincs szébb orvos Marikóczy Pistánál;
 Kéik szemére főtészi az okulárt,
 Úgy vizsgállya aszt a beteg kis lőjányt.

A szombati kórházudvar kaviesos,
 Rajta sítal Marikóczy főrvos.
 Főrvos úr aggyon isten jő napot!
 Aggyon isten barna legőny, mi bajod?

Főrvos úr igén nagy a kérésēm,
 Szeretőmet a kórházból kikírēm.
 Kevés vőna százhusz forin ezüsbe;
 Beteg még őo hagy feküggýék ide be.

Fekhetett má hat hónaptó elēget,
 Bocsássá ki főrvos úr ha lēhet.
 Kibocsátni barna kis lányt nem lēhet.
 Met tēgnaptó sokkal nagyobb baja lētt.

(Gömör m.)

LADÁNYI BÉLA.

*Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délbáb-ucca
16. sz.*

XXIII. kötet.

1894. JÚLIUS 15.

VII. füzet.

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE.

II. A magyar nyelv a népiskolában.

Oktatásügyünk az 1868-ban megalkotott törvényeken sarkallik, s jobbra még mindig az abban lerakott elvek szabják meg a nevelés mikéntje útját, irányát. Nem lehet eltagadnunk, hogy a szilárd alapon rendezkedés korában a népnevelés az eszközökhöz mérten a megillető gondban ne részesült volna. A kormányon ülő államférfiak kezdettől fogva lelkes buzgalommal láttak a munkához s az erősbülő vagyoni viszonyokkal lépést haladt, javult az iskolák, tanítók helyzete is, szaporodott számuk s a kor sokoldalú kívánalmaihoz szabódott berendezésük, felszerelésük; a minnek jó hatása viszont a műveltség szemmel látható terjedésében, színvonalának egyetemes emelkedésében nyilvánul. Egyszóval a haladással, a külső eredménnyel az előző állapotokhoz képest meg lehetünk elégedve s ha előre nem látott vagy elkerülhetetlen állami rázkódás ki nem zökkent a helyes csapából, bizvást remélhetjük oktatásügyünk fokozatos fejlődését s az eszményi állapothoz közeledését.

Mert még sok a kívánni, még több a tenni való. Annyit már elértünk, hogy a társadalom és kormány egygyformán elismerik az iskola fontosságát, megértették állami életünkre nagy kiható erejét, átlátták, hogy nemzeti megszilárdulásunk s boldogulásunk főfő eszköze a kellő alapon és irányban mozgó iskola. Legalább erre vall az a napról napra erősbülő érdeklődés, a mi az oktatásügy tekintetében észlelhető.

Az elégedetlenség szava s a mozgolódás moraja hangzik minden felől. Az állami kiforrás izgalmait élő nemzet nincs megelégedve az iskola elérte eredménnyel, csekélyli a kormány reáfordított gondját, elítéli tatarozó, halogató intézkedéseit, gyökeres reformokat sürget, követel. A tanítóság megérezte, hogy a nemzet szeme reáfordult, panaszos szájjal hozakodik föl sanyarú helyzetével, elismerést és valamivel fehérebb kenyeret kér izzadáson mun-

kájaért. S a kormány legjobb tehetségével törekszik az elodázhatatlan kívánalmak helyes megoldása módját megtalálni. Hangos című ,tantestületek, tanácsok' üléseznek, gyűléseznek és bankettoznak egyre-másra, javaslatok, új oktató tervezetek készülnek nyakra-főre, se szeri se száma az újabbnál újabb miniszteri rendeleteknek. Mind annak a jele, hogy a tenniakarás vágya megszállta a lelkeket, de a kezdés bátorsága még hiányzik.

A jelszót már minden száj eltanulta s tovább adja: nemzeti nevelés! Csakhogy sajnos, ezzel is úgy áll a dolog, mint a többi nagy hangú jelszóval: azok harsogtatják legjobban, a kik legkevésbé értették át valódi értelmét. Egynémelyek sejtik ugyan, hogy ez valami olyast akar mondani, hogy az ifjúság nevelésében nem az ismeretekkel torkig tömés, hanem a nemzet éltető ereit mozgóató vágyak, törekvések, eszmék fölébresztése s beoltása a főcél, hogy az élet nagy harcának megharcolásába ne csak a lét-föltartás ösztönét, az egyéni érdeket vigye be az ember, hanem azon túl és az előtt lelke minden érzése, a boldogulásra irányuló összes törekvése ehhez a röghöz, ehhez a néphez kösse, mely magából kisarjazta. De hogy milyen eszközökkel, hogyan és miként volna e cél keresztülvihető, erre a kérdésre senki se tud vagy nem mer nyíltan megfelelni s a kormány tétovázó intézkedései úgy hatnak ránk, mint egy soha nem járta helyre tévedt vaknak tapogatózó botorkálása. Mert sok lelki bátorság és biztosan látó ész is kellene ahhoz, hogy sutba dobva a hagyományos pedagógia megcsontosodott előítéleteit, elhagyva az utánzás gondolatfosztó útját, a magunk lábára álljunk s a mi sajátos helyzetünk érett megfontolásával úgy cselekedjünk, a hogy a nagyot nőtt nemzet érdeke kívánja.

Messze térnénk kirótt szakmánktól, ha annak bővebb kifejtésébe ereszkednénk e helyütt, miben áll hát valójában az a sok szóbeszédre okot adó nemzeti nevelés és hogyan gondoljuk mi a rávezető útát. A mi bennünket e kérdésben közelebről érdekel, az a magyar nyelv jelentősége és tanítása módja az iskolákban, s épen ezt akarjuk behatóbban megbeszélve szavá tenni.

Az anyanyelv tanításának lélekképző hatását a helyes ösvényre ért pedagógia soha se kicsinyelte, sőt napról napra hódít az a szinte magától értődő gondolat, hogy az ébredő léleknek megnyilatkozásától sudárba szökkenéseig azt a táplálékot kell első sorban és főképen nyújtani, a melyet az édes anya emlejéből szí-

vott magába, mert csak az ettől megizmosodott lélek lesz erős a nehezebb táplálék földolgozására.

Ez a vezérelv szolgál alapul a mi nevelési rendszerünknek is; de ha az elv alkalmazását közelebbről szemügyre vesszük, a meg nem értésből eredő annyi visszásságra, következetlenségre találunk, hogy semmi csoda, ha a rossz módszer folytán a helyes elv ellenére is a tanítás eredménye ki nem elégítő. Rosszak a tankönyvek! Ezt szokták okul vetni, a minnek igaz voltát egy-két kivétellel mi is elismerjük. A baj oka azonban nem ebben gyökerezik, hanem abban, hogy rossz a tanterv, a mi a tanítás tartalomkörét és irányát megszabja, s így eleve megköti a könyv-író kezét gondolatainak szabad követésében. Magától értetődik, hogy elhibázott tantervhez legföljebb relatíve jó tankönyvet lehet írni, s erről lesz majd alkalmunk részletes méltatásuk alkalmával meggyőződni. A bajon tehát valójában mind addig nem segítődik, míg az intéző körök, okulva az eddigi tanítás sikertelenségén, el nem vetik a régi sablon keretében mozgó tanterveket, s át nem látják, hogy ide nem félszeg s egymásra gázoló miniszteri rendeletek kellenek, hanem rendszerváltoztatás. Az időpont épen alkalmas reá; minden jel oda mutat, hogy az akció kora pitymallik, s a levegő tele van a haladás, a megújulás eszméivel. Hiszen épen a magyar miniszterelnök mondta a minap e gondolkeltő szavakat: „Félős, hogy ha idejében ajtót nem nyitunk a küszöbön váró reformoknak, ajtóstól fognak betörni”.

A helyes utat és irányt az anyanyelv tanításában maga a dolog természete mutatja meg. Az iskolába fölkerült gyermek már egy, nyelvérzéke után könnyen beszélt nyelvet hoz magával; tanításában tehát más eljárást kell követnünk, mintha egy merőben idegen nyelvről volna szó. Följebb haladva, a középiskolákban más a célja az anyanyelv, más az idegen nyelv tanításának, tehát módozatának is másnak kell lennie. S mégis azt látjuk, hogy a tanterv alig tesz különbséget a kettő között s magyar nyelvtanaink fölfogásukban, egész berendezésükben és hangjukban egy kaptárára vannak rámozdítva latin, német sat. nyelvtanainkkal. Itt a hiba, ezt az idejét multa fölfogást kell nevelési rendszerünkben mindenekelőtt kiküszöbölnünk, ha boldogulni akarunk.

A népiskolák számára kiadott tanterv a célt és föladatot helytelen magyarsággal ugyan, de helyesen szabja meg: „Az elemi népiskolai tanítás központjául a magyar (anyai) nyelv szolgál, melyet úgy kell oktatni, hogy azon a gyermek akár eredeti, akár

figyelmeztetés (tanulás) útján szerzett gondolatát tisztán ki tudja fejezni; aztán gondolatait következetesen és szabatosan tudja egymásután sorozva előadni, végre azokat helyesen tudja leírni... A népiskolában a magyar nyelvtanbeli oktatásnak nincs egyéb célja, mint az, hogy megtanuljon a gyermek szabatosan beszélni, helyesen írni, a mások beszédét és írását biztosan és tisztán megérteni.*

Magunk is azt valljuk, hogy a népiskola megtette kötelességét, ha a gyermek négy, illetve hat évi oktatás után egy, a nép fölfogásához mérten írt könyvet meg tud érteni s a szükségetlenné írnivalókat el tudja végezni. S ha mégis azt tapasztaljuk, hogy a népiskola ezt a föladatot is csak félig-meddig oldja meg, biztosra vehetjük, hogy a módszerben van a hiba.

Két sarkalatos fogyatkozása van ennek a népiskolai tantervnek. Az egyik, hogy nem a pedagógia azon alaptételéből indul ki: „ismertről az ismeretlenre!” s nem veszi számításba egy hat éves gyermek fogalmkörét s fölfogó képességét.

Müller, a nagy nyelvtudós mondta, hogy egy műveletlen ember szókincse legföllebb 300—400 tőszóra terjed, a mennyire beszédközben egyszzerű életmódja mellett szüksége van. Ha egypár százzal megtoldjuk is a számát, bizonyos, hogy egy gyermeknél még a családi nevelés különbségeinek tekintetbevételével se tehetjük többre. Vegyük még hozzá, hogy ezek a szavak és kifejezések majdnem kizárólag a közel álló, az érzéki világ tárgyait illetik. Már pedig ez az írott, vagy ha jobban tetszik, irodalmi nyelv szavaihoz, ezer meg ezer forrásból fakadó kifejezéseihez viszonyítva, elenyésző csekély.

Az oktatás kezdő fokán tehát az anyanyelv tanítása nem állhat egyébből, mint hogy a gyermek nyelvtudását fogalmköréhez mért olvasmányokkal erősítsük s csak ez után lassú haladással

* Tanterv a népiskolák számára. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1877-dik évi rendeletéből. Akárki fogalmazta meg ezt a tantervet, nem sok becsületet vallott vele. Csupa nagyképüsködő, nehézkes mondatokból áll, s tanító legyen, a ki az értelmét ki tudja hüvelyezni; hozzá még szórendi s egyéb magyartalanságok is szép számmal tarkítják. Csak mutatóba: „Bármilyen tárgyról beszél a gyermek, a tanítónak mindig szigorúan kell őt arra vezetni s figyelmeztetni, hogy beszéde nyelvtanilag is helyes legyen (46). Az ütenyszerinti írástanítást a kiszabott órában minden akadály nélkül lehet eszközölni” sat. Bizony ez „nyelvtanilag” is helytelen beszéd! A. J.

ismertessük meg vele a még soha nem hallotta, mindenesetre nem értette szavait és kifejezéseit a nyelvnek, hogy legyen ideje emlékezetébe vésni. Ehhez pedig semmi egyébre szükségünk nincs, mint egy kellő pedagógiai tapintattal, s a gyermeklélek ismeretével egybeszerkesztett olvasókönyvre. S épen e kézzelfogható igazság ellen vétenek legtöbbit népnevelőink, a kik abban a hitben élnek, hogy az iskola padjára került gyermek a nyelv minden csinja-binját ismeri, s beszélnek neki, írnak számára olyan nyelven, a melynek a tizedik szavát se érti. Pl. a Gönczy-féle Ábécés könyv olvasmányai közt az egyiknek a címe: *Munkára fel!*, s ebben ilyen kifejezések vannak: *nem restekért van itt a hely* — a címmel együtt magyartalan szerkezet —; *ó halld te is, tettere kész szíveddel... észszel jövődbe nézz... áll előtted is munkakör... a kor repül; élelemtár, tanterem, eredmény, gyönyör... nagy tömegekben előforduló... senki nem nélkülözheti... szent leend előttem... szívem hő részvétre lobban* (Gáspár: Olvk. II—III. oszt.) és több ilyen. „Betűnek nevezzük a *beszédbeli hang* írott vagy nyomtatott jegyét. A hangzatosság *érzékeltetése. Jellemez.* Adatik elő. *Kérdő jegy* sat. sat. (NagyL: Vezérkönyv a magyar nyelvtan tanításában.) Pedig hogy az irodalmi nyelv nem azonos a nép beszélt nyelvvel, azok a furcsaságok bizonyítják legjobban, a melyeket a műveltség látszatát erőltető egyszzerű emberek szájából hallunk.

A másik hiba, hogy tantervünk nem számol a nyelv dialektikus eltéréseivel, pedig ismeretes dolog, hogy nyelvjárásaink és az irodalmi nyelv között épen a kiejtésbeli különbségek a legnagyobbak. Gondoljuk el most pl. egy töről-fakadt palóc gyerek helyzetét; mennyire idegenül hangzhatik az ő fülében, mikor először hall vagy olvas ilyeseket: *szalmával, almdért; addig, pedig, azután, boltos, volt; tanítsa, szakítsa* sat; holott ő teljes világ életében ezeket hallotta s csakis ezeket ismeri: *számávó, ómájé; aggyit, pegyit, osztég, bodos, vót; taníjja, szakíjja.* Vajjon nem egyenként kell-e megjegyeznie s emlékezetében megtartania például a szegedvidéki tanyás gyerekeknek az ilyes szavakat: *Szegeden, kereszt, kenyér, szem, eszem, menni, híres, egyszer* sat, mikor az ő nyelve csak ezekre jár rá: *Szögedébe, kőrösz, könyér, szöm, öszöm, mönni, híros, öccör?* Vagy a göcseji például mikor ezeket olvassa, vajjon érti-e nyomban: *elbúsul, összetalálkozik, menetet, azt mondja; disznó, kapával, azzal, egyszer, ezután,* holott az ő nyelvén ezek így hangzanak: *ebusu, eggyütalákszik, müöget, aongya; disztu, kapajjé, avvé, öccő, ettán* sat.

Dehogy is érti! Neki mindez és sok más ezer kínai nyelven van mondva, a mit előbb épen olyan fáradságosan kell megtanulnia, míg rászokik a nyelve, szeme.

Nekünk tehát az a véleményünk ebben a dologban: az elemi oktatás első két évében a népiskola főladata abból áll, hogy rászoktassa a gyermeket az irodalmi nyelv az illető dialektusétól eltérő szavainak helyes kiejtésére és leírására, vagyis megtanítsa a gyermeket, hogy ezen a nyelven beszéljen és írjon. A dolog természete hozza magával, hogy e főladat sikeres megoldására a tanítótól ezután több nyelvészeti ismeretet kell kívánnunk. Minden tanítónak alaposan kell ismernie a magyar nyelv főbb nyelvjárásait vagy legalább azt, a hová sorsa vetette, hogy könnyen és biztosan megtalálhassa a vezető szálakat, a melyek az illető dialektusból az irodalmi nyelvhez vezetnek. A tanítóképző intézetek kötelessége volna, hogy megértessék a leendő tanítókkal e dolog fontosságát; mert sajnos, tanítóink legnagyobb része mind maig balga hitben él a népnyelv jelentősége felől, azt korcsnak tartja, lenézi, megveti vagy egyáltalán figyelmére se méltatja. Erre a fontosnak tartjuk kérdésre különben még utóbb, a tanítóképzők tantervének megbeszélésénél rátérünk.

Hát a nyelv szerkezetét kell-e a népiskolában ismertetnünk, kell-e nyelvtant tanítanunk?

Nagytekintetű pedagógusok vannak azon a nézeten, hogy a nyelvtan tanítása a népiskolában teljesen fölösleges, s hogy az a csekély nyelvtani ismeret, a mire a népiskolának szüksége van, az olvasmányok kapcsán is elsajátítható.

El kell ismernünk, sok igazság van e véleményben, s ha mi, részünkről mégis a mellett vagyunk, hogy a népiskolában elkerülhetetlen a nyelvtan tanítása, ebbeli nézetünket a következőkkel okoljuk meg.

Mi lehet a célja a nyelvtan tanításának? Első sorban a helyesírás szabályainak megértetése. Maga a tanterv is tüzi ki főcéljául: „A nyelvtani alaktan tanítását a tanítók leginkább a helyesírás alapjául szolgáló tudnivalókra szorítsák”. Az bizonyos, hogy a helyes írás jó részben gyakorlat dolga; de sokban megkönnyíti az elsajátítását, jobban megőrizz a tévedéstől, ha ismerjük s így tudatosan alkalmazzuk a szabályait, a melyek után igazodik. Ennek a könnyű megértése pedig a mi nyelvünk természete sze-

rint az alaktan ismerete, a tő és rag megkülönböztetni tudása nélkül alig képzelhető.

De még más haszna is van a nyelvtan tanításának. Pedagógus soha se kételkedett benne, hogy a nyelv szerkezetének boncolgatása egyike a legelmefejlesztőbb gyakorlatoknak. A ki ezt a sajálatan kenyeret eszi, eleget tapasztalhatta, mennyi fejtörésébe, megerőltetésébe kerül a gyerekeknek az alany és állítmány csodáinak első kihüvelyezése, a nyelv gondolatkirakó eszközeinek a megismerése. Mikor nyelvtant tanítunk, gondolkozni tanítunk.

Még más ok is kívánja, hogy a gyermek már az elemi oktatás folyamán megismerkedjek anyanyelve szerkezetével. Tekintünk kell ugyanis arra, hogy az elemi iskola előkészít a középiskolára, a hol pedig tantervünk szerint mindjárt az első osztályban megkezdik a latin gramatika tanítását. Elég hiba ugyan, de így van s csak a megértést könnyítjük meg vele, ha a gyermek már rendszeres gramatikai ismeretekkel fog egy idegen nyelv leküzdéséhez.

A nyelvtan tanítása tehát mellőzhetetlen. Nem azt akarjuk ezzel azonban mondani, hogy a népiskola föladata volna a nyelvtant egész kiterjedésében fölölelni, a gyermeket fölösleges tudós fogalmakkal, szabályokkal, tételekkel elhalmozni, a hogy most dívik. Az ilyen tanítás céljátévesztett. Szem előtt kell tartanunk, hogy a főcél a helyesíráshoz elvezetés, s a nyelvtan tanításának ehhez kell alkalmazódnia.

De tán ehhez, a hogy sokan vélik, nem is szükséges nyelvtani kézikönyv? Szó sincs róla; az eszményi álláspont e téren mindenesetre az volna, hogy egyáltalán tankönyv nélkül tanítsunk, s a holt betűtől, a gyermektől nehezen megérthető könyvtől szabadulnának meg az iskolák, ha a tanítás csak élő szóval folya. De számolnunk kell a viszonyokkal. Bármennyit emelkedett is a tanításág műveltségi foka s képzettsége, még sok víz lefoly addig a Dunán, míg oda érünk, hogy a tanítói kar csupa lelkes, hivatás-szerető s szakértő emberekből álland. Oly viszonyok között, mikor egy embernek 70—80 gyerekekkel kell küszködnie, a tanítónak a legtöbb helyen a tanításnál előbb való a krumplikapálás, a mi kenyeret ad, a tanítóra sokat nem bízhatunk; hanem inkább arra kell törekednünk, hogy a gyermek tanító nélkül is könyve után boldoguljon.

Még csak egy általánosan uralkodó ferde fölfogást akarok szóba hozni. Szerte azt beszélük, hogy elemi iskolai tankönyv készítéséhez nem szaktudomány, hanem mennél több tapasztalat szük-

séges. Kétlem, hogy ez igaz volna; hogy egygy olyan, a ki csak kontár a maga szakmájában, világos, egyöntetű rendszerbe tudná önteni a tudomány igazságait. Elég bizonyíték különben ellene az a számanines, és rosszabbnál rosszabb tankönyv, a miket ilyen tapasztalt, de tudatlan 'tanfériak' írtak. Én épen abban a hitben élek, hogy igazi jó tankönyvet csak szakjaértő, tudós ember írhat, a kinek a tudománya erős pedadógiai érzékkel, a gyermeklélek ismeretével, hogy úgy mondjan naivsággal párosul.

ALBERT JÁNOS.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Kukuci: 1) [becéző szó] kicsike; kül. kis gyermekekre mondják: *kukuci-mukuci* (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XX.480); 2) [gúny.] apró, cingár ember (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV. 428) — ol. *kokucš*, *kukucš*: *poupard*, *mignon*, *mignonne*; *wickel-kind*, *wickelpuppe*, *schooskind* (Cihac, Barcianu). A szóvég (-i) a becéző keresztnevek (*Pal*i, *Pisti*, *Józi* sat.) és más kicsinyítő szók analógiájára alakult.

kukuta: bürök (Brassó m. Hétfalu Király Pál; Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *kukutš*: bürök, nagy bürök; *schierling* (Lex. Bud., Barcianu) < szb. horv. *kukuta* (Cihac).

kurászló: fecs-tej (az a rosszízű sűrű tej, melyet a tehén a megborjazás utáni napokban ad; Bukovina Nyr. VI.472) — ol. *koraslš* = lat. *colostra* (Cihac). A szónak közönségesebb alakjai: *kolastrš*, *korastš*, *kurastš* (Cihac, Barcianu, Lex. Bud.); innen a rutén *kolastra*, *kulastra*, *kurastra*, tót *kurastva* (Miklosich), és a szlávusághól kerültek hozzánk (s részben a mi nyelvünkben módosultak) a *kurásztra*, *gurászta*, *gurászta*, *gurászka*, *gulásztra*, *gulászta*, *gulesztra*, *gujésztra* alakok, a melyek Felső-Magyarországon és az alföldön vannak elterjedve (l. Tájszótáramat). Lehetséges, hogy egyik-másik (pl. a kapnikbányai *gulásztra*, *gurászta*, a kisküküllő-megyei *gurászta* alak) egyenesen az oláhból van átvéve, de határozottan oláh eredetűnek csak a bukovinai *kurászló* alakot mondhatjuk.

kurélye: gyöngyfüzér (Moldvai csáng. Nyr. III.3; IX.532; X.204) — ol. *kuréle*, többes száma a *kuré* szónak, a melynek a jelentése: szíj (Lex. Bud.). Ezzel veti egybe a szót Edelspacher

(NyK. XII.104) és az ő nyomán Munkácsi B. is (Nyr. X.204). Nem helyes a *kurélye* szónak az oláh *korál* (korall) szóval való egygyeztetése, a mely a Nyr. III.3. lapján található.

kurety : káposzta [gúnynév] (Hunyad m. Lozsád Nyr. XXII. 458) — ol. *kurek* : káposzta; kraut (Lex. Bud., Barcianu). Az oláh *k* = magy. *ty* hangmegfelelésre nézve vö. *entyinál* (Nyr. XXII.436).

kurka : pulyka (Moldvai csáng. Nyr. III.3) — ol. *kurkë* : pulyka; truthenne (Lex. Bud., Barcianu) = újgör. *κούρκα*. A magyar szó oláh eredete már NyK. XII.104 (Edelspacher) és Nyr. III.3. (Szarvas) is ki van mutatva. [Vö. *kurkán*].

[*kurka* : ,rövid női kabát' (Hunyad m. Lozsád Nyr. XXII. 502). Kolumbán Samu véleménye szerint az oláh *skurteikë*-ből lett, a melynek a jelentése : ,rövid ködmen, kurzer pelz' (Lex. Bud.), ,jäckchen, leibrook, kurzer pelz' (Barcianu); de ezt az egygyeztetést az alaki eltérés miatt nem fogadhatjuk el (az oláh *skurteikë* a magyarban aligha öltött volna más, mint **kurtéka* alakot). A *kurka* szó alkalmasint szláv eredetű; vö. bolg. *kurka* : pelz (= tör. *kürk* : wolf, pelz; Miklosich); de vö. még or., lengy. *kurta*, *kurtka*, cs. *kurtka* : ,art kleid' (Miklosich); innen a magy. *kurta* : rövid felső ruha (Abaúj m. Jászó Nyr. IX.478)].

kurkálód-ik : bonyolódik (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. **in-kurk-* (-*äre*, -*üt*): verwickeln, verwirren (Barcianu). Kimutatta Munkácsi B. (Nyr. X.204). Magyar továbbképzéssel.

kurkán : pulyka (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *kurkän* : coq d'Inde, dindon; truthahn (Cihac, Barcianu). Kimutatta Munkácsi B. (Nyr. X.204) [vö. *kurka*].

kurtékli (Gyarmathi S. Vocabularium : ,kocogány, kurtékli, rövid foszlány'; székely szó); nyilván ugyanaz a ruhadarab, a melyet máskép *kurti*-nak neveznek a Székelyföldön (= női újjas, rékli, vizitke, otthonka, bujka, friskó). Ezt a szót Simonyi (Kombináló szóalkotás 16) a *kurti* + *rékli* összevegyülése útján előállottnak magyarázza; én is vegyülékszónak tartom, de szerintem az előrésze nem a *kurti*, hanem az oláh *skurteikë* szó (l. fennebb : 2. *kurka*). A *kurtékli* olyanforma alakulás, mint a *derékli* (hálókabát v. ingféle fölöltő; Szabar, Király Pál; l. Tájszótáramban). Mind a két szó alakulását elősegíthette az, hogy több ruhadarabnak *-li* végű a neve (pl. a *rékli*-n kívül : *lajbli*, *jankli*, *mándli*, *pruszli*, *vizitli* sat.).

kurti: női újjas, rékli, otthonka (Székelyföld Tsz.; Nyr. II. 556; V.221; Andrassy Antal 1843, Kőváry László 1842; Udvarhely m. Nyr. III.513; Háromszék m. MNy. VI.336; Nyr. V.90; Vadr. 499a; Dézsi Mihály; Uzon Nyr. VII.429; Csik m. Nyr. VII. 331; Gyórfy Iván; Csik-Madaras Nyr. XX.47). A régi Tájszótár úgy értelmezi, hogy ‚kurta asszonyrékli‘, s ez az értelmezés szinte beleringatja az embert abba a hitbe, hogy a *kurti* nem egyéb, mint a *kurta* szó kicsinyítője. Ez annyira kétségtelennek látszik, hogy azt hihetnénk, kár is reá több szót vesztegetni. Hitünkben még megerősít az, hogy a régi Tájszótár ugyanennek a ruhanévnek *kurta* változatát is említi. Pedig hát a dolog még se olyan bizonyos, mint a milyennek tetszik. Van ugyanis ennek a szónak még egy harmadik változata is, t. i. *skurti* (szintén a régi Tsz.-ban), a mely mindjárt az oláh *skurtë* (jaquette fourrée; Cihac) szót juttatja eszünkbe. Ez a szó épen olyan csalóka, mint a mi *kurti*-nk. Alakjára nézve teljesen összeesik a *skurt* (rövid) szónak nőnemű *skurtë* alakjával, s jelentése is megengedi azt a föltevést, hogy a kettő azonos. Valójában még se úgy áll a dolog. A *skurt*, *skurtë* (rövid) = lat. *curtus*, *curta*, ol. *corto*, *scorto* (az olasz és az oláh, [valamint az albán *skurtë*] szó kezdő *s*-je prepozíció-maradvány). A ruhadarabot jelentő *skurtë* jövevényszó: tör. *kürte* ‚veste, habit court; weste, kurze jacke‘ (Zenker); ugyanez a szlávországban is megvan: or. lengy. *kurta* ‚art kleid‘ (Miklosich). A tör. *kürte* az oláhban először kétségkívül **kurtë* alakot öltött, de azután, mint-hogy hangzásánál és jelentésénél fogva a nyelvérzék könnyen összekapcsolhatta a *skurtë* (rövid) szóval, fölvette ennek az alakját. Így esett össze az eredeti és a jövevényszó (vö. a magy. *fial*-ról nyilvánított nézetemet: Nyr. XXIII.148). Ha azonban a két szó eredetét vizsgálva nyomról nyomra haladunk, arra jövünk rá, hogy a kettőnek az oláh nyelvben való ‚eggybekelése‘ alkalmasint egy réges-régi ‚viszony‘ (sit venia verbis!) megújítása volt. A török *kürte* szó ugyanis nézetem szerint valószínűleg indogermán eredetű s abba a családba tartozik, a melybe a lat. *curtus*, olasz *corto*, sp. *corto*, port. *curto*, fr. *court*; ném. *kurz*; ószl. *kratъкъ*, úszl. *kra-tek*; vö. kurd *kurt* (rövid; és *kurtek*: mellény).

A magy. *kurti*-t nem tarthatjuk a tör. *kürte* átvételének, mert semmi okát sem látjuk annak, hogy az *ü* mért változott volna *u*-ra. Ez a török szó a maga eredeti hangrendjével került át hozzánk; legalább nagyon valószínűnek tartom, hogy a Szarvas-Simonyi NySz.-ban értelmezés nélkül közölt *kürdi* szó azonos

vele (vö. Egy üstemét kürdi fejér béllésével; egy kürdinek való istmet posztót MonTME. I.291; másfél sing fejtőt is kürdi alá hozattunk az szakácsnak I.282).

A szlávsgból átvettnek se igen tarthatjuk a *kurti*-t, mert a *kurta* alak csak az oroszban és a lengyelben van meg. Ellenben nagyon valószínű, hogy a szó az oláhból jött át; e mellett szól először is az, hogy csupán a Székelyföldön ismeretes, másodszor pedig a *skurti* alak, a mely másból, mint az ol. *skurté*-ből nem fejlődhetett. Az utóbbiból a magyarban a szókezdő mássalhangzók elsejének elveszésével (a minek az okát nem szükséges magyarázgatnom azoknak, a kik a magyar nyelv hangtörvényeit ismerik) *kurta* lett. Ebből a *kurti* vagy az *-i* kicsinyítő képzővel, vagy pedig (s ez valószínűbb) más *-i* végű ruhanek (pl. *lájbi*, *pundri* sat.) analógiájára alakult.

SZINNYEI JÓZSEF.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A disznó.

A legmegvetettebb háziállat. Nincsen semmi szép tulajdonsága; hűség, nemesség, erő, kedvesség, a melyek sorra előfordultak az eddig tárgyalt állatoknál, belőle mind hiányzanak; hasznót se hajt életében — csak eszik és fetreng a pocsolyában. Van erről közmondás is, mely szerint disznó és zsugori csak halálával hajt hasznót. Ugyanezért mondják arra, a ki haszontalan munkát végez: ‚A disznón gypajút keres‘ (latin: Ab asino lanam petere); és ezzel függ össze a *soha* szóval egy jelentésű: ‚disznónyíró szombat‘ (Dug.).

E megvetettség a szólásmódokon is erősen meglátszik. Alig lehet egy párt összeszedni, a mely ne a legnagyobb megvetéssel szólna a disznóról. Olyan, a mely jót mondana róla, épen nincsen; de annál több van, a melyik rút tulajdonságaival foglalkozik.

Főjellemonása a tisztátalanság, a mi oly annyira szembeötlő, hogy neve: *d i s z n ó* szinonim lett a ‚piszkos, ronda, mocskos‘ szavakkal, ép mint *d i s z n ó s á g* szinonim ezzel: ‚piszok, undokság‘. Az íráson esett tintafoltot nem is nevezik másként, mint: ‚disznó, coca, koca, poca‘. A németben is: s a u. ‚Te disznó, te ronda disznó!‘ gyakori ócsárlások. ‚Úgy élt mint a disznó, úgy halt meg mint az eb, és úgy temettetett el mint a szamar‘. A nemzetiségeknek már említett jellemzése is a piszkosságról mondja,

hogy: ‚Oláh disznó, magyar ökör, német kutya‘. De a mint megvetett a piszkosság, úgy lett általában a megvetettség szimboluma a disznó: ‚Ha kend ember, más se disznó. Becsületes ember, csak a valaga disznó. Kocapipás‘ = kezdő ügyetlen pipás; ‚kocavadász‘, a ki csak a puskát cipeli és a vadásznál veszi a nyulat. Mint ilyen megvetettre természetesen nem illik ékesség a disznóra; innen a szólásmód: ‚Illik mint a disznóra az aranyperec (Dug. Decsi: Adag.). Illik mint a disznóra a cserépfödél‘. A németben: ‚Du sau, du schwein; schweinsgelage; schweinerer, sauerer‘. A franciában: ‚Cochon; cochonnerie; une vie de cochon‘ ép úgy szinonimok a r o n d a és r o n d a s á g g a l, mint a magyarban a d i s z n ó és d i s z n ó s á g. Az olasz se tud a gyűlölt németre nagyobb csúfot mondani, mint: ‚porco tedesco‘. Ugyanez áll a latin, görög és héber nyelvekről is.

A keleti népeknél különösen megvetett volt a disznó. A zsidók a tisztátalan állatok közé sorolták és meg se ették. (Ezt használja föl e tréfás szólásmód: ‚Annyi a pénze mint a zsidónak disznaja‘. Annál föltünőbb azonban e másik: ‚Mosolyog mint a Mózes malaca az árpától‘). E megvetésre mutat a héber nyomán az egész világon elterjedt mese, hogy az emberek a hortól előbb vigak lettek mint a madarak, azután erősek mint az oroslánok, de végre disznókká lettek. A törököknél a legnagyobb gúny szimboluma a disznófark, a melynek küldésével többször bosszantották is uraink a török basákat. Az egyiptomiaknál bár megették a disznót, de megvetett volt a disznópásztor; innen és a tékozló fiú parabolájából terjedt el, a ki a legnagyobb sülyedés jeléül disznót őriz, minden népnél ez a szólásmód: ‚Még nem őriztünk együtt disznót. Hol v. mikor őriztünk együtt disznót‘ azaz nincs jogod, hogy magaddal egyenlőnek végy, még nem sülyedtem oda; épen mint: ‚Egy disznót hizlalnak‘ = egyenlő rosszak. A németben: ‚Wir haben noch nicht die säue mit einander gehüet‘. A franciában: ‚Nous n'avons pas gardé les cochons ensemble. Être frère et cochon‘.

A disznó rüt evésétől és a sárban fetregésétől több szólásmód ered. Általában, a mi csúfot csak tehet valaki, azt rendszeren a többi között a disznóhoz is hasonlítják: ‚Ne butykássz mint a disznó az ételben. Turkál mindenben mint a jóllakott disznó a makkban. A disznót a pitarból kihajtani‘ = megszüntetni a csámcsogást. A régiségben: ‚Szürcsölsz mint a disznó (DBön: Részogs.). Válogat az ételben mint a disznó a makkban‘ (SzD: MVir.). A sárban fetregésről: ‚Megszokta mint a disznó a pocsetát‘.

Az illetlenül összenevetőkre, összekiabálókra mondják: 'Összeröhögnek mint a bakonyi disznók'; a régiségben: 'Együvé röhögnek mint a disznók' (SzD: MVir.). 'Összerohannak mint a Csanyi disznai. Összebujnak v. összeülnek mint a szegény ember malacai' azok, a kik összedugják a fejüket, különösen, ha pletykázásért teszik. 'Kövére mint a disznó' igen gyakran előforduló szólásmód és az esetlen, rút kövérré mondják; a soványt meg azzal gúnyolják, hogy olyan hasa van mint az árva malacnak. Így jut ki mindenkinek a disznóból: 'Éhes mint a szegény ember malaca. Szalad mint a miskei malac. Jó kedve van mint a kötözött malacnak. Hallgat mint a süket disznó a búzában'. Arra, a kit nem nagyon szeretnek, mondja a nép: 'Szereti mint a fene a malacot v. malacát'.

Különösen a hengegés, hetvenkedés az, a mire a leghamarabb mondják rá a malac hasonlóságot. A szólásmód eredete a malac hánykolódására vezethető vissza, a mit hetvenkedésnek néz a gúnyolódó. Miért hetvenkedik már most a megkötözött malac? Azért, mert jó kötélre tették, tehát megbecsülték. Így tehát én a: 'Feszít (hánykodik, teszi magát) mint a pótrás malac a garasos kötélén. Úgy főtúrnya az órát mint a háromgarasos malac a négygarasos kötélön' alakokat tartom az eredetieknek. Ezekből származott azután rövidítéssel: 'Úgy reá tartja magát mint a pénzes malac. Affektál mint a garasos malac'; és ebből: 'Affektál mint a Kún Nina malaca'. Ez utóbbi alak megmagyarázására nagy hamar anekdotát is csináltak, a mely igen kitünő példa annak megmutatására, hogy mennyit érnek az ilyen, a szólásmódokat magyarázó történetkék. A cselédleány hallja, a mint asszonya kínál valakit: 'Ugyan ne affektáljon, egyék!' Másnap nem eszik a malac, s a leány bemegy asszonyának jelenteni, hogy a malac affektál, nem eszik. Más magyarázat alá tartozik ez: 'Föltartja az orrát mint az érsek disznaja'. Itt a hengegés oka valószínűleg a jó mód lesz.

Nem maradhat végül el a disznó mint az ostobaság képviselője se. Ebből a minden állatnak kijutó porcióból meg kell neki is kapnia a maga részét. Föltűnő, hogy itt is, mint a hetvenkedésnél rendszeren a malac szerepel: 'Eltévedt a szóba mint a serki malac. Okos mint a serki v. a tordai malac'. Ez utóbbiról van anekdota is, valószínűleg épen olyan értékű mint a fentebb elmondott. A fuvaros elgázol Tordán egygy malacot. A gazdája kártérítést követel és hogy annál többet kapjon, azt mondja a

birónak, hogy a malac már egygy éves volt. Az nem lehet, mondja a bíró; a tordai malac, ha egygy éves, már okosabb és a kocsi előtt fölugrik.

A megvető értelemről többé-kevésbé ment szólásmódok a következők: „Se hücski, se haj be” vagy fordítva: „Se tücski, se hajts be” (a se tücske se bogara analogiájára), a melyekben a *d i s z n ó* „vagyont” jelez. „Konyhás malac forma ember” = jó, e n g e d é k e n y ember; annak a bizonyossága, hogy a fiatal malacot pár hóig itt-ott megtürik a konyhában. Az ilyen azután rászokik az asszony szavára és engedelmeskedik neki, akár a kutya vagy macska. Sokáig persze nem tart a dicsőség, mert növekedtével mind esetlenebb és piszkosabb lesz.

„Disznóban van” (a német: *schwein haben, sau haben*) a kártyajátékból ered, a hol a „disznó” a legjobb kártya és négy disznó együtt a legnagyobb szerencse. Egyes anekdoták a lövészünnepeken a legrosszabb lövőnek adott disznóra magyarázzák, de ez erőltetett. Ma azonban a nyelvszokás tényleges disznót ért rajta és így kerültek forgalomba az óraláncokon, karkötőkön hordott szerencsedisznócskák is.

A középkor mesés szörnyeire emlékeztet a *zöld disznó*. „Zöld disznóruul mesét mondok, mondjak-e?” ingerkednek néha a kis gyerekekkel, a mire akármit felel, mindenképp arra csavarják, hogy a mese elmarad. Értelmét nem tudtam kipuhatolni; valószínűleg nem egyéb üres szójátéknál. Erdélyi szerint sohase hallott dolgot jelent; de ennek ellentmond az, hogy mese sohase következik utána.

Az aprómarha.

A ház szárnyas állatai is szerepelnek a szólásmódokban, a mint hogy az ember mindent belevon ezek körébe, a mit csak lát. Közletlen környezői tehát hogyan maradhatnának el? Akkora szerepük természetesen nincsen, mint a négylábúaknak; az érintkezés nem oly közletlen velük, életük, természetük tehát nem lehet erősebb megfigyelés tárgya; meg maga ez állatok természete se olyan, a mi sokféle képet nyújthatna. Legtöbbet az aprómarha közül a tyúk fordul elő, a mit különben az is magyaráz, hogy háromféle alakban és névvel szerepel, melyeknek természetesen mind más és más a szimbolikus jelentésük is: a tyúk általában, a kakas és a csirke. Utána következik a lúd a gúnárral, azután a galamb, a pulyka és legutoljára marad a kacska.

A tyúk.

Leggyakrabban mint az ostobaság jelképezője szerepel: „Annyi esze sincs mint a tyúknak. Ért hozzá mint a tyúk az ábécéhez. Tud hozzá mint a tyúk a regehez” (Dugonicsnál és a régiségben Kisvárdainál). Az idegenben idevágó a német „dummes hünnchen”. „A tyúk is kikaparja” = napfényre jön hamar, olyan egyszerű, hogy nem kell sok ész a kitalálásához. A régiségben: „Nám a tyúk is kivakarná” (Decsi: Adag.). Ilyenforma a „tyúkkaparás” is, mint a rossz irásnak gúnyos elnevezése. A német azt mondja rá: „Da sind hühner über das papier gelaufen”. Mindakettőben szerepel a tyúk lábnyoma, mint a kúszaltság jelképezője; a tyúk maga itt is ostobaságot jelez. Mint a szó szoros értelmében az ostobaság szimbóluma szerepel a „vak tyúk” (mintegy fokozás: tyúk is, vak is): „Megette a vak tyúkot” = bolonddá tették. „Megette az urával a vak tyúkot” = a házasságtörő nő elhitette az urával, hogy ártatlan.

Különös jelenség, a mely a lúdnál is ismétlődik, hogy a nyelv a tyúkot többszörösen fölhasználja egészen ellenkező tulajdonságok jelzésére: „Hallgat mint a tojáson ülő tyúk”; a régiségben: „Hallgat mint a tyúk a gyomban” (Fal: Jegyz.); ellenben: „Mindig karatyol mint a kotlós tyúk”. Ismét: „Lelapult mint a tyúk a gyomban (= félénk). Meglapul mint a jó tojó tyúk”; — ellenben: „Nem leli helyét mint a tojós tyúk”. Itt ugyan az ellentét nem annyira a jelentésben, mint inkább a formában van. De ismét föltűnő a jelentésbeli ellentét a következőkben: „Tyúktermészet (sohase lakik jól). Úgy nyeli mint eh tyúk a nyálat”; ellenben: „Jóllakott mint a molnár tyúkjá a garádon”; vagy fordított értelemmel tréfásan: „Éhes mint a molnár tyúkjá”. Ennek ugyanis folyton van mit ennie, mert sok szem hullott el az udvaron. Ezért is mondja a nép a jól élőre: „Úgy él mint a molnár tyúkjá”.

„A tyúkokkal együtt fekszik le” (a németben: „Er geht mit den hühnern zu bette”) mondják arra, a ki korán fekszik le. „Olyan mint a kányától megköpesztett tyúk” a rongyosra, megtépettre szól, „Egy szemeten kotorásznak” az egyenlőség kifejezésére használják. Ezen szerep majdnem olyan, mint az ostobaság jelképezése s majd minden állatnál megtalálható.

Mint a vagyonosság, a jólét jelzője szerepel ebben: „Tyúk fő a fazekában”. A németben: „Am sonntage sein huhn im topfe haben”. „Tyúkkal kaláccsal járni vki körül” = mindent kedvére

tenni, hogy vmire rábírhassuk. A hazugságot jelzi a tarka tyúk: „Sok tarka tyúkja van” = hazug. A tyúk ostoba üres beszédet jelent, tarkasága cifraságát; tehát tarka tyúk: cifra, hiú, üres beszéd = hazugság.

Cselekvő vagy szenvedő, de tényleges szerepet visz a tyúk ezekben: „Szomorú mint a kinek a tyúk elkapta a kenyerét, (v. egyszerűen): megette a tyúk a kenyerét”. Mondják semmi-ségért búsuló gyerekekre. „Az is tudja, hányat tojott a bíró tyúkja” = a kinek mindenben benn van az orra és mindenkinek titkát kifürkészi. „Tyúkot lopott”, a kinek pelyhes, kikeféletlen a ruhája.

A tyúkkal foglalkozó szólásmódok sorát végül egy népmese-bekezdéssel zárjuk be, a melyben ugyancsak a tyúkról van szó: „Hol volt, hol nem volt, még az óperenciás tengeren is túl volt egy tetüléppessel, egy balhaugrással, egy kemencenyögéssel, egy tyúkköhögéssel”. A tyúkköhögés itt csekélységet jelent, épen mint a többi kifejezés.

A kakas a tyúk himje, büszke alkotású és magatartású állat, és e tulajdonságai alapján büszkét, hatalmasat, urat és férfit (férjet) jelent, a mint hogy ő a baromfi-udvar basája, korlátlan ura és számos tyúknak egyedüli himje. „Tarajosan beszél (büszke). Én a kakas, te a tyúk (= én vagyok a hatalmasabb). Csak magam vagyok kakas az udvarban”. A régiségben: „Kakaskirály” (Decsi: Adag.). A németben: „Stolz sein, sich brüsten, wie der hahn; der hahn im korb”. A franciában: „C'est le coq du village (de l'assemblée)”. Uraságát féltő, veszekedő természetéről vannak véve a következő képek: „Kisfaluban újság esett, két kis kakas összeveszett” = nincs semmi újság, mert a kakasok összeveszése közönséges, mindennapi eset. A régiségben: „Hős kakas; mely hegyes, menten felborzad, mint egy kakas (Decsi: Adag.). A magyar harc után okos, addig olyan mint a kakas”. (Thali: Adal. II.309).

Férjet, férfit, himet jelent ezekben: „Szomszéd kakasáé (= nem a férj fia; a németben: In eines anderen hahnes nest seine eier legen). Megsarkantyúzza mint a kakas a tyúkot (= udvarol neki). Nagy kakas” (szoknya bolondja). A franciában *coquette* előbb a kakas udvarlását jelentette és csak azután vitték át a tyúk tetszélgesére s innen a nőkre (Schrader). Ostobaságot jelent, ha vki a „kakas alatt tojást keres” (vö. „bika alatt borjút”), haszontalan tettet, ha a „kakast ülteti a pulykatojásra”.

Szerepel mint időjelző, mert a hajnal hasadtát hangos kuko-

rikolással üdvözli: Még kakasszólás előtt' (= éjjel, hajnal előtt). Így szerepel a bibliában is: 'Bizony mondom neked, ez éjszakán, minekelőtte a kakas szólna, háromszor megtagadsz engem'.

Erdélyi szerint ritka dolgot, valójában azonban sohasem létezőt jelent a kakastej: 'Kakastejjel, varjújával sült kenyér' mondják a gyerekek, hogy jobb ízűen egyék. 'Az eggy madártejen kívül mindene van. Van ott még kakastej is' (= nagy a bőség, az is van, a mi másnak senkinek). A madártej kifejezés mutatja, hogy itt a kakas nem himet jelent, hanem általában mindazt, a melynek nincsen teje. A németben: hühnermilch; a latinban: lac gallinaeum; a görögben: γάλα ὀρνίθιον.

Élénk fantáziára mutató kép az, midőn a nép a tetőn csapdosó lángokat 'vörös kakasnak' nevezi. (Közös a némettel: 'Den rothen hahn krähen lassen v. aufs dach setzen'). Schrader e képen régi mitologikus vonatkozást keres. Összeveti azzal, hogy a régiek a tüzet élő lénynek tartották: τὸ πῦρ θήριον ἔμψυχον. Cicero-nál: ignis animal, flamma vorax. A perzsa tűzisten *Agni* = lat. *ignis*. Az Eddában a szél és a tenger testvére, tehát ugyancsak élő isten a tűz. Majd meg a tűzisten áldozati állatának tartja a vörös kakast. Én egyszerűen fantasztikus képnek tartom, a midőn a nép a csapkodó lángokat a tetőn szárnyait csattogtató kakas-hoz, a lángok sustorgását annak kukorikolásához hasonlítja.

Mint eszköz neve is előfordul a kakas: a puska kakasa (a németben: der hahn des gewehres). Az elnevezés magyarázata az, hogy a puska ott ad hangot, ott szól. Hogy ez és nem a kakasnak taraj formája az elnevezés eredete, mutatja az, hogy a francia ugyancsak a puska szólásáról nevezte el a puska kakasát; csak-hogy a míg nálunk kukorikol, ott ugat a puska, a kakas neve ugyanis *chien*: kutya.

A *csirke* főleg gyermeket, 'gyengét' jelent: 'Erőtlen mint a csirke. Nem mai csirke (= már nem fiatal gyerek). A csirke tanítja a tyúkot kodácsolni (a németben: 'Das ei will klüger sein als die henne' = a gyerek tanítja apját). 'Csirke csipog a nád alatt' mondják, ha valami titok kezd napfényre jönni, különösen ha látszani kezd, hogy a leány elvesztette a pártáját.

Tréfás szólásmód végül a *dicsértessék* elferdítése: 'Csirkét eszik a Jézus Krisztus'; a felelet rá: 'Mind öreg a vén asszony'.

SZABÓ ERNŐ.

A SLAVÓNIAI NYELVJÁRÁS.

(Bemutatták a M. T. Akadémia ülésén 1893. okt. 23.)

4. Szókincs.

Valamely nyelvjárás teljes megismeréséhez szükséges a szó-kincsnek minél alaposabb ismerete is. S ebben a tekintetben nem elégedhetünk meg avval, ha ismerjük a használt szavaknak egy-egy eltérő alakját, hanem tudnunk kell, melyek az illető nyelvjárás szavai, s milyen jelentésben használják őket. Arra nem terjeszkedhetünk ki, hogy elsoroljuk a nyelvjárásnak minden egyes szavát, annyi azonban mindenesetre szükséges, hogy gyűjtsük össze minél nagyobb számban azokat a szavakat, melyeket az irodalmi nyelv nem ismer, vagy ha ismeri is, más alakban vagy más értelemben használja őket.

Az egyes szavak eltérő alakjával az illető nyelvjárás hangtana foglalkozik bővebben; a szókincsről szóló részben tehát inkább csak a szavak jelentésére kell tekintettel lennünk. Újabb nyelvjárásstudmányaink külön s néha elég részletesen is tárgyalják az illető nyelvjárás jelentésánát, s általános logikai kategoriák szerint állapítják meg az egyes szavak jelentésében mutatkozó eltéréseket, természetesen mindig az irodalmi nyelvben használt jelentéshez viszonyítva az illető tájszó jelentését. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a népnyelv egyes szavainak jelentése nem fejlődött mindig az irodalmi nyelvnek hasonló alakú szavából, hanem gyakran a nép nyelve őrizte meg az eredetibb jelentést, melyet az irodalmi nyelv változtatott egy bizonyos irányban; vagy pedig mind a tájszónak, mind az irodalmi szónak jelentése egy eredetibb harmadik jelentésből fejlődött. Ez okokból, ha egy nyelvjárást le akarunk írni, a szavak jelentése tekintetében is úgy kell eljárunk, hogy lehető teljességgel bemutadjuk az illető nyelvjárásban használt szavak közül mind azokat, melyek bármi tekintetben érdekesek. Alkalmilag utalnunk kell arra is, hogy az illető szó eredetibb jelentést őrizett-e meg, vagy pedig az illető nyelvjárás területén fejlődött-e az az új jelentés. A mennyire lehet, ki kell mutatnunk az illető nyelvjárásnak idegen eredetű szavait is. Hogy minél világosabb képet nyerjünk a leírandó nyelvjárásról, szókincsét lehetőleg összetartozó csoportokban kell tárgyalnunk.

A slavóniai nyelvjárásnak szókincsét is ily összefüggő csoportokban fogom tárgyalni. E községek néprajzi leírásában (l. Buda-

pesti Szemle) részletesen ismertetem építkezésük módját és ruházatukat, s ugyanott bemutatom szokásuknak egy érdekes részét. A már ott említettek közül itt csakis a jelentés tekintetében érdekesebb szavak bemutatására szorítkozom.

1) Rokonság.

A gyermekek apjukat így hívják: *ápiká, édös ápikám*, anyjukat: *ányiká, édös anyikám*. A leánygyermek neve *jány, lány* (Szent-Lászlón *léhány*), *lányom, láncsám*, a fiúgyermeké *gyerök, gyerökcsém*. A *gyerök* szó mindig fiút jelent s nemcsak a kis fiút hívják így, hanem a legény is, a míg nőtlen, mindig csak *gyerök*. A gyermek bátyját *bácsikának*, nénjét *nenikének* hívja, ezek pedig őt *kis testvérömnek*. Az *ücsém, ücse* szó általában rokont jelent; pl. 'Neki ücse van Rétfalun' annyit tesz, hogy rokona van ott. Az *ücse* szónak ez a jelentése újabb fejlődés, s a fiatalabb testvér jelentésből vált tágabb körűvé. E mellett használják e szót eredeti értelmében is a fölötték, ha kissebb testvérükről van szó: 'Ez az én ücsém'. Azt, hogy hány gyermek van a háznál, így kérdik: 'Minyi cseléd elvátok?' A maguk rokonságát így is mondják: *az én felejem*.

Az öregszülők neve Harasztiban: *nagyápiká, öregápiká és nagyányiká, öregányiká*; a nagyanyát *szülükének* vagy *édös szülükének* is hívják. Szt-Lászlón és Kórógyon az öregszülők neve *peszeápiká* és *peszeányiká* vagy *szülüké*. A *szüle, szülüké* egyúttal öreg asszonyok megtisztelő megszólítása is. A házközösség intézménye következtében gyakran megesik, hogy egy-egy öreg ember vagy asszony marad a háznál, a ki a családnak talán harmad vagy negyedízi rokona, s néha már maguk se tudják miféle rokonságban van velük; az ilyen öreg ember vagy asszony neve *ápó, ápóká, ápócsa* és *nánó, nánóká, nánócsa*. Így szólítják azután általában az öreg embereket és asszonyokat is. A szüleinek férfitestvérét a gyermek *nagybácsikámnak, édös bácsikámnak* hívja, a leánytestvérüket pedig így szólítja: *édöm, édösöm* vagy *pásóányikám*.

A sógorság kifejezésére több szavuk van; maga a *sógor* szó általában rokont jelent, mint néha a régi nyelvben is (vö. NySz. *sógor*: affinis C. MA.); s a nászok is így hívják egymást. A sógorság jelölésére szolgál a régi nyelv *rér* szava: *réröm, rérikém*; a gyermekek hívják így körülbelül 16—18 éves korukig a nénjük urát, sőt még az anyjuk testvérének urát is. Ugyanily értelemben használta e szót a régi nyelv is; Szikszai így magyarázza:

réred = nénédek vagy hugodnak ura'; s a Peer codex is: ,az hwganak ferye az az r e r y'. Ha két legény két egy testvért vesz el, tehát vőtársak, egymást *zetének* hívják; ez a szó a horvát nyelvből való: *zet* a. m. vő. A menyecske az ura szüleit így szólítja: *ápám urám* és *ányám asszony*; az ura bátyját *nágy urámnak*, az öccsét *kisebik urámnak* nevezi, sőt még az ura bátyjának fiát is, akármilyen kicsiny, így hívja: *kisebik urám*, s *kédnek* szólítja. A gyerekek a bátyjuk feleségét *ánygomássonynak*, a legöregebbet *ánygócsának* hívják.

Egymást a nép vagy tegezi vagy *kédnek* szólítja, az asszony is urának így mondja: *kéd urám*. A megtisztelő megszólítás: *kigyelmed*.

2) Gúnynevek.

A nép között mindenütt szokás, hogy egymást gúnynévvel ruházzák föl és rendszeren egy sincs a faluban, a kinek egy-egy ilyen gúnyneve ne volna; s ezt rendszeren jobban is ismerik, mint az illetőnek igazi családnevét. Ezen a vidéken e mellett minden egyes község lakosságának megvan a maga gúnyneve. A baranyaiak a sláviai magyarokat *brëncóknak* hívják; így nevezik a többi sláviai községek a harasziakat is. Viszont a harasziak a rétfalusiakat *puzásnak*, a lászóiakat és kórógyiakat *bóbácoknak* gunyolják, a szomszédos lacházi magyarokat pedig, kik a század elején költöztek be, *gyogyúknak* nevezik.

3) Ruházat.

abrosz: nagy kendő, a mit az asszonyok esős időben magukra terítenek; ez a jelentés nem a mai köznyelvnek asztalkendő jelentéséből fejlődött, hanem a szónak régebbi tágabb értelméből, a mennyiben *abrosz* eredetileg bármi kendőt jelenthetett; erre mutat az is, hogy az egyes szláv nyelvekben ma különböző kendőt jelent (vö. Miklosich: *EtymWörterbuch* 23. l.).

béllés az a ruhadarab, a mit az asszonyok a kebel, a férfiak az imög alatt viselnek.

cipelő: cipő; megfelel a horvát *cipela* alaknak.

curák: az asszonyok rövid téli kabátja.

csáráp: az asszonyok harisnyája, horv. *čarapa*.

csuvá: téli bundás kabát, szintén az asszonyok viselik.

fürhâm az a szalag, a mit hátul a futára kötnek.

foszlány: ujjatlan mellényke; az asszonyok viselik Szent-Lászlón és Kórógyon. A régi nyelvben gyakran fordul elő *fosz-*

lány és *fosztány* alakban; a szónak horvát alakja *fuštan*, *fištan*, alb. *fustan*, s Miklosich szerint az olasz *fustagno*-ból származik; így nevezik e ruhadarabot *Fostat* városától (Miklosich: *Etym-Wörth.* 59. l.).

futá: színes szalagöv; Harasztin színes selyem övet hordanak s ezt *török futának* hívják. A szó török eredetű: *fota* s fürdőkötényt jelent; a kisoroszbán és lengyelben *fota*: öv. A régi nyelvben is előfordul a *futá* szó 'gyapot szövemény' jelentéssel (NySz.).

ímög teljesebb alakja az *ing* szónak.

ingvál az *ímög* bő ujjja.

kánkó, *szürkánkó*: a férfiak téli fölső ruhája.

kebél: a nők rendes fölső ruhája.

kitá: hajfonat; szláv eredetű szó, a horvátban *kita* bojtot jelent, a többi szláv nyelvekben 'különféle köteg, csomó' jelentése van (Miklosich: *EtymWörth.* 158. l.); a régi magyar nyelvben is tágabb jelentéssel fordul elő, s 'mindenféle csomót, fonatot, köteget' jelent (NySz.).

köce: férfiak fölső ruhája; *kis köce*: ujjatlan mellényféle, *nagy köce*: térdig érő ujjas kabát.

mámmuz: puha papucs.

péntyöl: a nők alsó inge; ugyanaz, mint a *péndél* szó, vö. *pentöl*, *péntölöcske* (Thaly: *VÉ.* I.274, II.79).

prégácsá: kék házi kötény, horv. *pregača*.

rëgy: ránc.

rustyá: rojt.

sudrás: sodrott hajfürt, a *sodor* igéből.

szër, *ször* az egész ruházat együtt; ők maguk fehér szörben járnak, s az úri embert, a ki rendszeren sötét ruhában jár, fekete szörösnek hívják, s ez náluk a kaputos ember közkeletű neve.

szív a *szíj* szónak a régi nyelvben is előforduló alakja; a bőrvet, a mivel a lányok derekukat néha átkötik, *fényös szív*-nak hívják.

tákáritó: kötény, különösen a szebb ünnepi kötény; így nevezik, mivel a ruhájukat kimélik meg vele.

testáló: kis mellény, a nők viselik Rétfalun.

4) Épület és részei.

áknai: e szónak kétféle jelentése van; így nevezik a kéményt a *szénhely* fölött, továbbá a hambárban a különböző gabona

számára deszkával elkerített egyes részeket. Mindkét jelentés az eredetibb és általánosabb üreg jelentésből származott; szerb *okno*: tetőlyuk, padlásablak, akna (Miklosich: SlavEl. 97. és EtymWörthb. 220. l.).

cikó: kívül fülő baglyakemence; de csak Harasztin hívják így, Kórógyon és Szt-Lászlón *kemince* a neve, a *cikó* pedig ‚kuckót‘ jelent, különösen a kemence mögötti kuckót.

elöte; így nevezik Harasztin a cikónak a konyha falán levő ajtaját.

fávágító, fágító az a hely az udvaron, a hol a tüzelő fát összerakják és fölvégják.

gáné: szemétdomb.

ház; ‚szoba‘ értelemben csak Rétfalun használják; *első ház, hátulsó ház*.

hodáj: igen nagy szoba vagy bármi más igen tágas hely. Ez a szó mindenesetre összefügg a horv. *odaja* szóval, a mi ‚szobát‘ jelent, s török eredetű (Miklosich: EtymWörthb. 219. l.; vö. Nyr. XXIII.130. l.).

ól; ez a szó nemcsak a házi állatok számára rendelt helyet jelenti, hanem általában az épületnek valamely kisebb s különböző célra szolgáló elkülönített részét. Így *ólnak* nevezik az egy-egy házaspár számára a melléképületben elkülönített kis szobát (ezt néha *kámárának* is hívják). Van továbbá *boros ól*, az a kamara, a hol a bort tartják, *morkás ól*, *tános ól* a tehenek és *tikos ól* a tyúkok számára. Kórógyon a disznóól neve *kocsonyá* (vö. szerb. *kočina*, Mikl: EtymWörthb. 135). A disznóólnak azt az elrekesztett részét, a hova a hizót teszik, *kálickának* hívják.

pád, pálás a padlás neve. A ház elejét az uccán így nevezik *pádája* (pad alja), s ha valaki a ház előtt áll, az a *pád álát* vagy *pádál álát* van; épígy mondják: ‚Kimégyök a *pád álát* vagy *pádál álát*‘.

pilénös; így hívják azt a kis gunyhót, a hol a polyvát tartják. *próstyá* a kerítés egy neme.

szén: tűz; ugyanily értelme van e két összetett szóban: *szénhej*: tűzhely és *szenes ház*: konyha. Ilyen értelemben használja a *szén* szót a régi nyelv is (NySz.); s ez a nyelvjárás megvilágítja a NySzótárban kérdőjellel közölt *szenes ház* jelentését is: ‚Az alsó bótot, a melyben szoba és *szenes ház* vagyon, készítsed Bakith uramnak‘ (Thurzó: Lev. I.196). Kétségtelen, hogy a *szenes ház* itt is konyhát jelent.

tárábá: a kerítésnek egy neme; horvát eredetű szó: *taraba*: palánk, kerítés.

5) Bútorok, házi eszközök, szerszámok.

A szobában levő bútorok nevei közül megemlítendőek:

károkszék: támlás faszék.

kócság: faláda, melyben a ruhákat tartják.

kulúp: kecskelábakon álló egyszerű fekvő hely.

nyoszoja: ágy.

pánk: pad; bizonyosan a német *bank*ból lett.

A nyoszojában van a *párná* (derékalj), a *ponvá* (lepedő), néhány *cihá* (vánkos) és a *lázsnák* (pokróc, a mivel takaróznak); föléjük piros csíkos terítőt borítanak, ez a *cifrá ponvá*. A *cihá* szó magát a vánkost jelenti, nem pedig a párnahéjat; a *lázsnák* szó, takaró értelemben gyakori a régi nyelvben (NySz.).

A konyhában használt eszközök:

bákrács: bogrács; az aknából lóg le a *bákrácláncon*.

dügeny: kanta.

kálán: kanál; *szakácskálán*: főzőkanál.

kápinyá: merítő eszköz; kabakból készítik, úgy hogy a fogója fölötti részt levágják, s az egész merítő kanál formájú lesz.

kristáj: pohár. Ezt a jelentést úgy nyerhette, hogy előbb bizonyosan a *kristájpohár*, *kristájüveg* összetételt használták s úgy vette át a jelző szó az egésznek jelentését.

sós kű: egy nagyobb darab kavics, a mivel a sót törik.

száhán: négyszögletes tepsi; a kereket ők is *kerek tepsinek* hívják. A *száhán* török eredetű szó, melyet a szerb nyelv közletésével vehettek át. Vö. tör. *saxan*, szerb *sahan*.

tigány: lábas; a miben a zsirt olvasztják, annak *engesztő tigány* a neve, a zsirt pedig *engesztéknek* hívják. A *tigány* szó is a szerb nyelvből való, a hol szintén idegen eredetű. Vö. szerb *tigan*, *tiganj*, alb. *tigan*, gör. *τήγανον*, újgör. *τήγαν*. (Miklosich: Etym.Wörtb. 356).

Egyéb házi eszközök és szerszámok nevei:

báltá mindenféle vágó szerszám neve; a *fejse* szót nem ismerik.

ere: gyepelő. E szót a NySz. csak Molnár A. és Páriz Pápai szótárából idézi ily értelmezéssel: *camus*, *frenum*; *zaum* oder *halfter*. Használja az *ere* szót Szegedi Gergely is Énekes könyvében: „Rontsuc el vgymond minden kötelét, vessüc el rolunc min-

den èreiét' (2. l. 21. sor). Hogy ezt valóban így kell olvasnunk: *eréjét* s benne a gyeplő jelentésű *ere* szót látjuk, mutatja a latin szöveg: „Disrumpamus lora istorum, et projiciamus a nobis densos funes istorum!” — Az *ere* szót az új Tájszótár mint dunántúli tájszót is közli a Nyr. V.128. lapjáról; ez a közlemény, mint az ott közölt tájszók nagy része mutatja, szintén a Dráva mellékéről való. Meglehet, hogy e szó másutt is megvan a nép nyelvben, legalább Ballagi Teljes Szótárában is közli, mint tájszót: „*eré, fn. gyeplő, zabola”. Czuczor Gergely ismerte mint régi szót (vö. Magy. Ny. Szótára II.380, *ere*, régies főnév. Gyeplő vagy fék, melylyel t. i. a ló száját megereszti vagy visszarántják), s használja is Korog bán című éposztöredékében: „Ekkor futamásnak ereszté Sárga serényü lovát . . . Nyomban utána Tahir tágitá gyöngyös *eréjét* És már sarkában dobogott“.

hásáló: a szövőszéken levő henger.

kendő ruvá: törülköző.

kesze: dohány- vagy pénzes-zacskó; török eredetű szó, melyet szintén a horvát nyelv útján vettek át. Vö. horv. *kesa*, tör. *kese*.

kocsi: van *hoszi kocsi* és *rövid kocsi*; a szekér szót nem használják.

kotogó: az ökör nyakán levő kolomp; bizonyosan a régi nyelv *koltog*, *kótog* (kopog NySz.) igéjéből származik.

kuszturá: bicska; horv. *kustura*. A finomabb zsebkés neve *csütántós bicská*.

lábító: lajtorja; ily értelemben használja a régi nyelv is (NySz.).

mászor: facső, a mire a kenderfonalat fölcsavarják.

nyeső: vágóeszköz, a mivel a szétüt simára nyesik.

oszmojá: szurok, a mit a kovács használ; ószl., horv. *smola*: gyanta, szurok.

pingő: kisebbféle csengő; a *pëng*-igéből.

pípa; a szára pedig: *pípakámis*. A *kámis* szó valószínűleg szláv eredetű; vö. szerb *kamiš*: nád.

pistuj: pisztoly. Míg a köznyelvi *pisztoly* szó német eredetű, a *pistuj* inkább szláv eredetre mutat. Vö. horv. *pištolj*.

plén az ajtó zárja; ugyanaz a szó, mint a köznyelvi *pléh*, s a régi nyelvben ez is jelenti az ajtó zárját. (NySz. *pléh*: 2) sera MA. schloss PPB.).

rákoncá: a szán oldalát tartó rúd. Előfordul a régi nyelvben is (NySz.).

zsázság: hosszú rúd, pózna.

BALASSA JÓZSEF.

A JORDÁNSZKY ÉS ÉRDY CODEX.

(Jutalmazott pályamű.)

II. Ritkább kifejezések, sajátos szólamok eggyezése.

A mondattan tárgyalásánál részletesen fogjuk elősorolni ama kifejezéseket és szólamokat, melyek mondattani szerkezet szempontjából említést érdemelnek. Itt csak azon föltünőbb jelenségekre szorítkozhatunk, melyek kizárólag vagy túlnyomólag codexeinkben mutatkoznak s ezzel eggyzersmind adalékul szolgálnak codexeink nyelvének eggyezésére. Ilyenek:

Délnek szívében: media die. Mykoron en Damascosban menneek de el nek z y v e e b e n: circiter meridiem (JordC. 780). Harmad naponak de el z y w e e b e n (ÉrdyC. 509). Annak előtte valo napon de el z y w e e b e n meent vala el ew aloytasa zerent es masod napon esmeg de el z y w e e b e n jwttott vala hazahoz (ÉrdyC. 514).

Ezen kifejezést más nyelvemlékekben nem találjuk. Lehet, hogy valamely nyelvjárásban lappang, de mindeddig nem jutottunk nyomára. A jelentésnek ez átvitelét számos nyelvben tapasztalhatjuk. Finn: puun sydän: kern des baumes, kynttilän sydän: docht, päihinän sydän: nusskern, sydän-kesä: mitte des sommers, sydän päivä: mittag, sydän pölky: mittelpfeiler, sydän-talvi: mitte des winters, sydän-vesi: das mittelste, tiefste wasser, sydän-yö: mitternacht (Erwast: Suomalais-saksalainen sanakirja s. v. sydän). Francia: au coeur de l'été: nyár közepén. Német: im herzen deutschlands.

Eggyesül vkihez. v. vmihez. Eggyesül hű felessegehez: adhaerebit uxori suae (JordC. 11. 413. 488. ÉrdyC. 523). Senky nem mer vala hű hozya yok eeggyesülny: nemo audebat ipsis adhaerere (JordC. 721). Ky wr istenhez eegesewl: qui adhaeret deo (ÉrdyC. 100. 538). A TelCodexben is: Hazasagkepen eggesvlt firfiuhoz; de a MünchC. megfelelő helyén (Máté XIX. Márk X. fej.): Eggesól ő felessegeuel. Rut eggesöle ő napaua: adhaesit socru (BécsiC. 2). Eggyeszer az Érdy codexben is előkerül az eggyesül igének -vel raggal való szerkezete: Az leelek eeggesewlend az testel (563b).

Ezerszer való ezer. Vala ew zamok ezerzer valo ezer: erat eorum numerus millies centenorum millium (JordC. 894). Ezerzer valo ezere n zolgalnak vala ewneky (ÉrdyC. 553b).

Tyz ezerzer valo zaaz ezeren wdwarnak vala ewneky (uo). Ezer szerte valo ezerni ezeren (Com: Jan.).

É és nappá. Oth leen wr ystennel Moyses negyven ee es nappaa: fuit ibi cum Jehova quadraginta dies et quadraginta noctes (JordC. 75). Beytelt negyven ee es nappaa (362). Negyven ee es nappa beytele (ÉrdyC. 137). Mykoron leen Yonas az cethhalnak ehaban három eeh es nappa, azonkeppen leezen embernek fya az feldnek zyweben három eeh es nappa: sicut enim fuit Jonas in ventre ceti tres dies et tres noctes, ita erit filius hominis in corde terrae tres dies et tres noctes (JordC. 391). A MünchC. megfelelő helyén (Máté XII. fej.): Harom nappales három eyel. Az ÉrsC. és ThewrC.-ben mindenütt *ee nappa*, nem pedig *ee es nappa* kifejezés olvasható, míg a JordC. és ÉrdyC.-ben az *éj- nap* szót mindenütt *és* kapcsolja össze.

Napi napon. Terteenek egy napy napon: factum est quodam dierum (JordC. 598. ÉrdyC. 562). Egy napy napon meg yelentee ew neky wr isten (ÉrdyC. 183. sat.). A *napi napon* kifejezés a NySz. tanúsága szerint még csak a Gyöngyösi codexben fordul elő; e két codexünkben pedig a *napi napon*, *tegnapi napon*, *hónapi napon* határozó egészen közönséges. Ezen kifejezéseket a nép nyelvében még ma is gyakran hallhatjuk.

Szép illat. Tellyes zee p yllatokkal: plena suffituum (JordC. 894. 918. sat. ÉrdyC. 5. 40. 44. sat.). Zep yllathw draga kenetök: et suffitus et unguentum (JordC. 918). Zeepeedes yllatw (ÉrdyC. 412. 499). Zee p zagw (311). *Szép*, mint az *illat* jelzője, csak e két codexben található (vö. német *es riecht schön* kifejezéssel). *Jó illat* csak nagy ritkán, így: Yo yllat (JordC. 90); yo yllatw (ÉrdyC. 319. 400); yo yzew, zynew es yllatw (ÉrdyC. 74).

III. Ritkább szók és szóalakok egyezése.

Itt említem mindazon figyelemre méltó szokat és szóalakokat, melyek kizárólag a JordC. és Érdy codexben, esetleg még egy vagy más nyelvemlékben található. Közéjük iktattam a JordC. vagy ÉrdyC. hapax legomenonját is; mert könnyen lehetséges, hogyha a NySzótárban föl nem dolgozott porladó nyelvemlékeket halottaiból föltámasztjuk, akkor talán ezen árván maradt szóknak is megtaláljuk a párját. Némelyeknél megjelöltem a nyelvjárás-területet, a hol e szók vagy szóalakok mai napság is élnek,

másoknál magát a helyet is odajegyeztem, a hol a mostani időben legjobb keletnek örvendenek. Nagyon természetes, hogy az új Magyar Tájszótár befejezéseig a megjelölés korántsem lehet tökéletes. Köszönetet kell mondanom e helyen is Szinnyei Józsefnek, ki egyes adatokat a sajtó alatt levő Magyar Tájszótár kéziratából készséggel bocsátott rendelkezésemre. A Nyelvőrnek csak néhány kezem ügyében levő kötetét lapozhattam át, ennél fogva kénytelen voltam a régi fogyatékos Tájszótárhoz folyamodni. A somogy-megyei, rinyamelléki (fölső-drávavidéki) adatokat Hermán Mihály, szavahihető és megbízható ember, szóbelileg közölte velem. A csoportosításban a betűrendet követtem.

Ayonto : janua. Ky nyomothwan az ayonton (JordC. 444). Talán feledésből maradt ki e szó a NySzótárból?

Argual : discepto, dispoto. Kyre ezenkeppen argualnak vala (ÉrdyC. 662b. 41. ÉrsC. Mel: Jób.). E szó szülőföldemen, Eger vidékén is járatos ,panaszkodik, veszekedik, sopánkodik' értelmében.

Aztag : horreum, scheune. Eredeti értelme e szónak az újszlávban ,horreum, haufe' (Mikl: EtymWörth. s. v. *stog*). Ezen eredeti értelmét csak két helyen, a JordC. 362. és az ÉrdyC. 128. lapján őrizte meg: Az tyzta gabonat aztagaban geyty: congregabit triticum in horreum. Az gabonaat góheetek az en aztagomba auag czyrembe.

Bagdachol : lentis gradibus discedo. Ha az meg feezwlt Cristusnak kerezthffayan yelen vala a sathan hol oth semyt nem talala eegyeb zentőknek halalara meg azonkepen elbagdacholwan ha myt kaphatna (ÉrdyC. 479). A Tájszótár Balaton mellékéről és Kézdiszékéről közli a *bagdácsol* igét.

Buz : vapor, nebula. Fyw zalak meeg gyökerekből ees ky aznak nagy buznak myatta (ÉrdyC. 455. Mel: Jób. KopaszD.). Járatos Baranya és Tolna megyében meg a Marcal mellékén.

Czepőlees (csöpölyés): lippus, triefaugig. Az oltarra ne yarwllyon zolgalny ha vak leend, ha ghôrbe, ha czepőlees (JordC. 108). ,Hogy e szó alig tekinthető a már MA. szótárában előforduló *czeplye* (*tseplye*, perje PPB.) *gramen* származékának, abban alig kétkedünk, sokkal nagyobb a valószínűség, hogy ama *csepejeges*, *csepeljeges*-nek rokona, a melyet a Tájszótár így magyaráz: ,Zsír, szurok, méz által összeragadt haj, toll vagy szőr, mocsok miatt összeragadott hajfürtös' (NySz: Bevezetés X).

Dagazwl, tagazwl : indurare. Ne dagzwlyad be the zywedet: non indurabis cor tuum (JordC. 232. ÉrdyC. 95. 96. 298. KeszthC.).

Dagaszúl: Szigetvid. Baranya m. Nagy-Atád. Somogy m. *Dagasz*: dugasz (Tsz.).

Dij, díja: homagium, pretium. Ha vala meely barom vala kyt megh őlend, az barmot megh kel keweznny es hű urat megh kel őlny; hogy ha dyaath akaryak megh venny, azth kel adny az hű lelkeert: quodsi pretium fuerit ei impositum, dabit pro anima sua (JordC. 56). Az megh holthnak dyaath se vegyeetek: non accipietis pretium (445). A többi codexben és a többi bibliafordítónál *dij, díja* sehol se fordul elő. Goldziher Ignác e szót Budenzcel szemben arab-török kölcsönzésnek tartja. Eredeti jelentése ‚homagium, ember díja‘ volt, a ‚pretium‘ pedig csak későbbi árnyéklata az eredeti jelentésnek. Goldziher eme föltevését Szarvas nyelvtörténeti adatokkal, kivált a JordC. fönt idézett helyeivel és a régi *dij, díja* szónak a nép nyelvéből vett megfelelő kifejezésekkel erősíti meg (Nyr. XXIII. 193—198).

Eztő [?]: annus. Harmyncz nyocz eztey vona: 38 annos habens (JordC. 638). Harmyncz kett eztős (ÉrdyC. 608).

Feyzy (fëjszi: securis JordC. 361. ÉrdyC. 349. 527. 578). A *fëjszi, fësz, fëci* alak még ma is közkeletű, a Székelységben szélteben-hosszában járatos. [*Fëjszi*: Székf. Kiss Mihály. Hszék m. Vadr. 432. 499a. Hétfalu, Nyr. IV.556. XVI.478. Brassó m. Tatrang, Nyr. II.476. *fësz*: Székf. Arany-Gyulai: NépkGyűjt. III. 226. Kiss Mihály, Gyórfy Iván. Hszék m. *fëci*: Moldvai csángók-nál, Nyr. III.2. Szinnyei: Tsz.].

Fonalyt: fon. Egybe fonalytaak az fyghenek hű leweleth (JordC. 12. 344. ÉrdyC. 80. 479). Slavóniában a gyakorító *-ál* képzős igék úgyszólva kiszorítják az eggyszerű igéket. A *fonyát* igén kívül Balassa még számos *-ál* képzős igét közöl a slavóniai nyelvjárásról szóló kimerítő értekezésében (Nyr. XXIII).

Ghereentes (gërentes): porriginosus, grindig. Mykoron meg kezdte vona wtalny az ew gherentes voltaat, egy napynapon meg tyztoytaa ewtet (ÉrdyC. 277b).

Hermecz: [?]. Vala myt yot awagy gonozt ew yffywsaganak fazekaban megfözne, olyanna lenne ew venseegeenek hermeczeeben (ÉrdyC. 319b).

Herwadagos: pallidus (ÉrdyC. 402b. 476. Helt.).

Hewon: vacue, inaniter (JordC. 495. 233. sat. ÉrdyC. 497. 541. sat.). A JordC. és ÉrdyC.-ben mindig így van írva; más codexekben ettől eltérőleg: *heian, heuan, heon, hyan*.

Heyoz: hiúz (JordC. 907). Más nyelvemlékekben: *héjuz*, *hewsz*, *hiusz*, *hioz*.

Hosweet: husvét (JordC. 74. 773. ÉrdyC. 33b). A JordC. és ÉrdyC. a többi codexektől eltérőleg következetesen így írja.

Inas kor: adolescentia, jünglingsalter. Ynaskor, mykoron emberben mynd weer, mynd erey neweködyk (ÉrdyC. 131. Mel: Jób.). Gömörben, mint ezt Mikó Pál a 'Palóc megszólítások' között közli, a fiúnak rendes neve *inas*, bár ezen a néven különösen az apa szokta fiát nevezni (Nyr. XXIII.26).

Ffel *ynaskodyk*: Yeles leen, es ffele ynaskodwan... (ÉrdyC. 409b). (Vö. *inas*: puer NySz. *inas*: kisebb fiúgyermek Zsombor, Erdély, Abaúj m., Rozsnyóvidék. 7—13 éves gyermek, Abaúj m. Nyr. II.520). Más codexekben az *inas* szó nincs ily értelemben használva.

Izvez, *yz vezz* (íz-vész): tumultus, aufruhr. Mykoron meghzent vona az yzvez, hozya hyvata Pal az tanoythwanyokat: postquam cessavit tumultus (JordC. 773). Leen nagy yz vezz az neep közőth (ÉrdyC. 201). Csak e két helyen fordul elő. Azon szópárok közé tartozik, melyeknek egyik tagja a másikat magyarázza, mint zomok-kígyó, kő-szikla, pusztá-kietlen sat. Előrése talán azonos amaz *íz* szóval, mely Heves, Borsod, Gömör megyében ma is él ilyen kifejezésekben: 'Égyen még az íz! Vigyen el az íz! Íz-r á k betegsége van'.

Kalomar. A JordC. és ÉrdyC.-ben mindig így találjuk. Más nyelvemlékekben: *kalamár*, *kolmar*. (Vö. az alábbi *palogar* alakkal.)

Kyzlelet (készlelet): persvasio, überredung (JordC. 182. ÉrdyC. 82. 108. 121. 550).

Kwtya, *kwtyachka*: tugurium, tabernaculum. Kysded kwtyacz-kaban lakozwan: commoratus in tabernaculis (JordC. 821). Apro kwtyakat alkotanak, mert cellakra való anneera nem vala (ÉrdyC. 581—2). Más codexekben nem található, csak a XVI. század délvideki írónál. Szarvas a *kutya* és *kútya* szót egy jelentésűnek tartja (Nyr. XII.197).

Lapacz, *lapoczka hely*: planities, fläche. Adaa mynd az feldeth Izrael nemzetynek, mynd az heegyesen, lapacson, es mezesen (JordC. 314. 190). Más codexekben nincs meg.

Maraz: pruina. Mynth az maraz le esyk (JordC. 45). (Vö. az alábbi *zúz* szóval).

Markalet: dipodium. Nem de ewt verebek veetethnek ee egy markaleton (ÉrdyC. 356). A JordC. megfelelő helyén (Luk. 12. fej.):

Nem de ewth verebeket adnak ee kett penzen : nonne quinque passeris veneunt dipondio. Bizonyosan az olasz *marchehetto*, mely Szent Márkról elnevezett velencei pénzt jelöl (Sim : Magy. nyelv 117).

Mwka. Ez a szó még a továbbképzésben is mind a két codexben következetesen *n* nélkül van írva. Így pl. kezeydnek *mwkay* (JordC. 800). Az *mwkalkodok* yghen kevesek (381). *Mwka* fizetnek (ÉrdyC. 505b). Kezy *mwkalkodas* (394) sat. A *múka* alak e két codexen kívül még csak a Thewrewk, Kulcsár és Bod codexben mutatkozik. Tűdtommal e szóban a sláviai és palóc nyelv-járások is elenyésztek az *n* orrhangot.

Palaz : adulter. Herodes belee holt az gonoz palaznak zerelemben (ÉrdyC. 524. 82. JordC. 839).

Palazolkodyk : fornicor, unzuht treiben (JordC. 859). *Palázolás* járatos Győr és Balaton melléken (Tsz.).

Palogar. A JordC. és ÉrdyC. mindig így írja, a CzechC. 7. szintén. Másutt *pologár*.

Rotad : rothad. A JordC. és ÉrdyC.-ben mindig *h* nélkül találjuk rotad (JordC. 840); rotadando (ÉrdyC. 192); rotadandosag (JordC. 754. ÉrdyC. 67. 536). Így még csak DebrC. 111; máshol *rothad* v. *rohad* (l. NySz.).

Reewól, reül : révöl, réül. A JordC. és ÉrdyC. mindig így : reülees (JordC. 741. ÉrdyC. 119. 634); elreüteteem (JordC. 781); reewól (ÉrdyC. 276); rewletes (NémGl. 124. TelC. 59). Más codexek a „mentis excessus” kifejezésére *rwület, rület* alakot használnak (l. NySz.); kétes értékű Kálmány „Szeged népének” emez adata : „Az angyalok r é v ü l n e k” (III.148).

Skarablya : scorpisus. Attam tynektek hatalmat mynden kygyokon, mynden scarablyakon : do vobis potestatem calcandi serpentis et scorpiones (JordC. 560). Ha keerend tyk haznat, scarablya feerghet ad ee hűneky : si petierit ovum, numquid porriget illi scorpionen (564. 900. ÉrdyC. 594). Comeniusnál : skarapona. Az olasz *scarapone, scarabone* szóból ered (Nyr. XXI).

Swdar : sudarium, schweisstuch. Swdar kezkenő (JordC. 771). Szarvas a Nyr. utóbbi kötetében olasz *sudario*-ból származtatta; de alkalmasint szláv eredetű, mint más ruhanév.

Zadazat. (Nincs meg a NySzótárban.) Nagy kewel tettek vala be az kwthnak zadazattyath : reducebant lapidem super os putei (JordC. 52a). [*Századat* : nyilás Hszék. Győrffy Iván. *Száda* : valaminek a szája, Székely. *Szádáló* : hordónak az aknája, Palóc,

Barkó. *Szádló-fa*: fa-dugó, székely. A ki langost akar enni, álljon a kemence *száda* körül (Km.) Tolna m. Nyr. VI.82].

Zaar: calvus, calvaster. Maga ees zaar homloku vala, az ew akarattya zerezt nevezteteeek Zekzardnak (ÉrdyC. 398). Andreas, Bela et Lewenta filii Zarladislai (Endlicher 109. 113). Kopasz Lászlót még ma is így nevezik: Szár László.

Zynül, zynewl: színül. A JordC. és ÉrdyC.-ben a. m. színig. Telczeetek be mynd zynül az vydreket vyzzel. Es be telteek mynd zynül: implete hydrias aqua. Impleverunt eas igitur usque ad summum (JordC. 627. 748). Megh telteek ewket mynd zynwl (ÉrdyC. 124). Venereekökkel zynewl tellyes (ÉrdyC. 432b. 124b). Ma így mondjuk: *szinültig, színáltig, színjártig* megtölteni a poharat. (Lásd e szóra nézve Ponori Thewrewk Emilnek magyarázatát Nyr. X.70.)

Zolzolo: szószóló. A JordC. és ÉrdyC.-ben mindig *l*-lel; másutt egyszerűen *szószóló*.

Zylemeer (szülemér): progenies (ÉrdyC. 80. 189b. 349. 569).

Tomb: pondo, pfund (JordC. 105. lapján kétszer. NádLev.). [Vö. Egy *tombász* on faragnak. Erd: Km. 7841.]

Ugrogy: flumen. Essew eswek ugrogyok ywenek: venerunt flumina (Jord. 374).

Wgrogyos: [?]. Az wölgýeth wgrogyos yzapp feel töltötte (ÉrdyC. 485b). (Lásd: Egy kihalt szó. Nyr. XIX.468. 519. Ugrógy-e vagy ugró-gyó. Uo. 569). Hogy *ugrógy* volt a főnév, — úgymond Simonyi — azt majdnem kétségtelenné teszi az Ugrógy várnév, mely a XVIII. századbeli okiratokban olvasható. De nem fogadható el Simonyinak amaz ötlete, mely szerint a göcseji *ugorgyán* az *ugrógy* szóval egy eredetű volna. Még valószínűbbé teszi az *ugrógy* olvasást az, hogy a folyó jelentésű *jó* legrégibb nyelvemlékeinkben sem mutat *gy: j* hangváltozást. Az Árpádkori okiratokban és Anonimusnál is: Keth-y o u-kyzi, Bereki o, Soujo u, Heu yo u (ma: Két-j ó-közi, Berety-j ó, Sa-j ó, Hé-j ó).

Wachoralyk: vacsorálik (ÉrdyC. 441. GKat.). A *vacsorál* igének ikes alakja Szinnyeji Tájszótárában se található.

Zwz (zúz): pruina (ÉrdyC. 379. 380b. Gvad. Orczy). *Zúz* Csallóközben ködlelés jelentéssel ma is használatos (Nyr. I.333).

Emez egymás mellé állított helyek, szók, szóalakok, szólamok, kifejezések föltűnő egyezése határozottan megerősíti amaz eddig csak ingadozó véleményt, kétes értékű gyanítást, hogy a JordC. és ÉrdyC. nyelve' tökéletesen megegyezik egymással.

Igen fontos kérdés az, vajjon egy és ugyanazon vidéken írták-e codexeinket. Mindenesetre egy vidéken írhatták; mert, ha bebizonyítottuk, hogy nyelvük eggyezik, ezzel eggyzersmind a szerző azonosságát is megállapítottuk. Már pedig egy és ugyanazon szerző nem szokott két nyelvjáráson írni. Hogy mely vidéken írták és hogy mennyiben eggyezik nyelvjárásuk, azt e két codex nyelvjárásának tüzetes összehasonlítása fogja kideríteni. A nyelvjárás vizsgálata előtt tudnunk kell, hogyan jelöli e két codex az eggyes hangokat. Első sorban tehát a helyesírás eggyezését és eltérését kell megállapítanunk.

VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. A közelebbi napokban egy kis vigjátékot láttam, melynek címe: 'Egyetlen leány'. Hazamenet e darab meséjét boncolgatva eggyszerre felötlött a darab címének *eggyetlen* szava. 'Egyetlen'?! Mi ez? — kérdeztem magamtól. Hisz a mi *eggyetlen*, az senki vagy semmi. Aztán végig mentem a számneveken, állhat-e csak egy is közülök a fosztó képzővel, pl. *kettőtlen*, *hármatlan*, *hatatlan*, *tízetlen*, *százatlan* sat; s átmentem a melléknevekre, s kérdeztem, van-e pl. *naggyatalan*, *kistelen*, *jótalan*, *rosztalan*, *hosszútalan*, *rövidtelen* — és így tovább: s feleletem az volt, hogy a *-talan*, *-telen* fosztó képző sem a melléknevekhez, annál kevésbbé pedig a számnevekhez nem járulhat. Az *eggyetlen* tehát világos logikátlanság.

De mivel más részről nem tagadhatni s távol áll tőlem is a gondolat, hogy létezését és mindennapi használatát kétségbe vonjam, kérem a t. szerkesztőséget, méltóztassék a Nyelvőrben nagybecsű válaszával e kérdésemre felelettel szolgálni: Nem logikátlanság-e, a minek valóban látszik, a fent idézett szó? S ha nem, miként magyarázandó a fosztó képző hozzájárulásával támadt értelmetlenség? S végre, miért nem járulhat a fosztó képző melléknevekhez?

Felelet. Az *eggyetlen* korántsem az, a minek látszik, t. i. logikátlanság. Csonkult kifejezés, olyan, a minők például ezek: *testvér*, *őszinte*, *jelen* (gegenwärtig), a melyek eredetileg teljességükben így hangzottak: *eggy test és vér*, *ő szinte való*, *jelen való*. A kérdésbeli szó is régebben az *eggy* számnévvel párosulva volt járatos

s teljességében így hangzott: *eggyetlen eggy*, azaz olyan e g g y, a melynek nincs e g g y j e, mássa, párja.

E kérdést egyébként már P. Thewrewk Emil megfejtette s elég világosan megmagyarázta a Nyr. VII. kötetének 195. lapján.

A t. kérdezőnek az a hite, hogy a fosztó képző melléknevekhez nem járul, csalódáson alapszik. Hogy nem sok melléknév van, a mely e képzővel járatos, az igaz; de mégis van egynehány, a melyeket már Joannovits György előszámlált a Nyelvőr III. kötetének 129. lapján s a melyek a következők: *bátortalan, boldogtalan, hűtelen, igaztalan, jámbortalan, szaporátlan, tisztátalan*. Ezekhez hozzácsatolhatjuk még a következőket: *bizonytalan, gyöngédtelen, végestelen*; továbbá az *-i* végzetű mellékneveket, minők: *asszonyiatlan, uriatlan, ünnepietlen, emberietlen, polgáriatlan* sat.

Hogy a melléknevek legnagyobb részéhez miért nem függed a fosztó képző s miért szokatlanok a *nagytalan, jótalan* sat. sat, e kérdésre eggyyszerű a felelet: azért, mert a melléknevek legnagyobb részének e képzőre nincsen szüksége; majdnem mind-eggyikének ugyanis megvan a maga ellenlábasa, a *nagynak* a *kicsiny*, a *jónak* a *rossz*, a *magasnak* az *alacsony*, a *gyorsnak* a *lassú*, a *szépnek* a *rút* sat. De azért nincs kizárva az a lehetőség, hogy a hol a határozottság s szabatosság egyes fogalmak pontos megkülönböztetését megköveteli, hogy akár-melyike is föl ne vehesse a csupán nemleges természetű fosztó képzőt. Így például helyesen beszélék, ha azt mondom: Valamint nem eggyazon fogalmak kifejezői a *víg* és *komortalan*, ép úgy mást mond a *komor* s mást ismét a *vígatlan*.

2. Kérdés. A Nyelvőr ez évi januári füzetében Aranytól idézve eme sort olvastam: „Hallja kendtek! Se ide nem, se oda nem füttyöl a madárka” (35). Az idézet egészen hű, kivéve a *kendtek* szót, a mely így van szedve: *kentek*.

Ha ez nem sajtóhiba, engedje meg a t. szerkesztőség azon szerény kérdést: szándékosan van-e nagy költőnk ortografiáján e változtatás téve és mi okból? Másodszor, ha a *kend* többes száma *ken-tek*, s ez volna a helyes, az analogia szerint hasonlólag hasonlóknak kellene lenni ezeknek is: *csend: csen-tek*, *rend: rentek*, *gond: gon-tok*.

Kérem a t. szerkesztőséget, oszlassa el a legközelebbi füzetek egyikében, e pontra vonatkozó habozásomat.

Felelet. Az eredeti szövegen tett változtatás szándékos és tudatos, mert a *kendtek* írásmód nem ment minden kifogástól.

A *csend*, *rend* egy részről, s más részről a *kend* nem vonhatók egy kalap alá; az utóbbi ugyanis ragozott, az előbbiek pedig tőszók. A *kend* tudvalevően összerántott alak ebből: *kegyelmed*, a mely elsőbben *kelmed*, aztán még jobban megrövidülve *kemd* s végre *kend* lett. Hasonló változáson ment a többes számú második személyi alak keresztül: *kegyelmetek*: *kelmetek*: *kemtek* s végre *kentek*.

3. K é r d é s. Ha ezen kérdésre: „Melyik a legnagyobb abszurditás nyelvünkben?” jutalom tüzetnék ki, a pályadíjat kétségen kívül a következő kifejezés nyerné meg: „legközelebb *felmerült* az eset” (v. a hír, eszme, kérdés stb.), mint olyan, a mely képtelenség tekintetében versenytársai közt leginkább kimagaslik és a mely mégis majdnem minden szónoki beszédben és hirlapban többször is, de egyszer legalább mindennap előfordul.

Abszurditásnak neveztem ezen frazist — s méltán! Mert a *merül* ige fogalmának éppen az teszi lényegét, hogy a nehezebb test valamely folyadékban annyira alásüljed, hogy az egészen elfödi őt; a mozgás iránya tehát k i z á r ó l a g felülről alá felé történik. Ez oly világos igazság, a melyet csak a vak nem lát. S ha ez úgy van, nem méltó-e a feletti csodálkozásunk, ha dacára e feltűnő abszurdumnak újságaink naponkint kedveskednek mindenféle dologgal, a mely *felmerült*?

Már régóta figyelemmel kísérem a Nyelvőr „Helyreigazítások” rovatát, füzetről füzetre várva, hogy mikor emel szót e goromba logikátlanság ellen, de várakozásom mindeddig hiába való volt. A t. szerkesztő engedelmével, noha csak laikus vagyok, én lépek ki ellene a küzdő térre.

Utóirat. Azt nem merem s nem is szabad föltételezmem a t. szerkesztőségről, hogy talán helyesli e kézzelfogható abszurdumot. Azt hiszem inkább, hogy kikerülte figyelmét.

F e l e l e t. Abban igaza van a föntebbi soroknak, hogy a *merül* cselekvésszó k i z á r ó l a g aláfelé irányuló mozgást jelent. Hasonlóképen alátörekvő mozgás kifejezői a következő igék is: *bukik*, *dől*, *esik*; s nem hiszem, hogy ő maga, a ki abszurdumnak tartja a *fölmerül* kitételt, egyszer-másszor ne hallotta volna olyanoktól, a kikre rá nem fogható az ép nyelvérzék megtompulása, a következő vagy hozzájuk hasonló mondásokat: „A mint a fődélzetről aláhanyatlott, egyszerre eltemették a hullámok, de rövid idő mulva több szemtanú látta fölbukni őt. A multkor velünk

is megtörtént, hogy szánkázás közben szerencsésen földültünk. Ha játszani akarunk, akkor új labdát kell vennünk, mert a régi tegnap fölesett a háztetőre s megakadt a csatornában'. Ezekkel ellenkezőleg a *növés* elvitázhatatlanul csakis fölfelé törekvő mozgás; s mindamellett van három dolog, a mely szintoly elvitázhatatlanul aláfelé nő: a vén ember bajusza, a gólyának az orra, meg a tehének a farka.

Ha tehát a vízből *föl* lehet bukni, a szánkóval *föl* lehet dűlni, s a labda *föl* eshetik a háztetőre, merülni is nem csak *alá*, hanem *föl* is lehet.

4. Kérdés. Szarvas Gábor a Nyelvőr XXIII.77. lapján igen helyesen a szerkesztők jogai és kötelességei közé számítja az elfogadott cikkek kéziratában netán előforduló nyelvi helytelenségek kijavítását, s e kötelesség nem teljesítéseért meg is rója a Budapesti Szemle szerkesztőjét.

A Nyelvőr ugyanezen füzetében a 82. lapon ezeket a ragozásokat olvasom: ,Albertnek, Albertet, Alberttől', holott a Nyelvőr szerkesztője nem régiben (XXII.398) egy szabályt állított fel, a mely szerint az ,Albert' névhez mély hangú ragokat kell függeszteni.

Kérdés, vajon ki fogja Szarvas Gábor szabályát követni, ha ő maga sem követi?

Felelet. Ha a Nyelvőrben nagyobb botlás nem fődözhető föl ennél, ez bizonyára könnyen megbocsátható vétség; annál könnyebben megbocsátható, mert az Albert névnek egész kis sereg rokonsága van: A d a l b e r t, C o l b e r t, D a g o b e r t, H u b e r t, L a m b e r t, N o r b e r t, R o b e r t, S c h u b e r t, a melyek az *ő* -bert végzetükkel veszedelmes csábítónak szegődtek be ellenünk. Aztán mi írástudók, a kik az ilyenmü egyes hangú szókat nem a nép ajkáról, hanem az iskola padjain tanultuk el, folyton ki vagyunk téve annak a kisértésnek, hogy a két hatás közül az elsőbbnek és erősebbnek, az idegennek engedve a félhonos Albért, páter, fráter sat. helyett az iskolában tanult hangoztatásnak hódoljunk s Á l b e r t - e t, p á t e r - n e k, f r á t e r - t ö l ejtéshez szegődjünk, a mint ez más, erősen özö honfitársunkkal, Jókaival is megtörtént, a kinek ,Fráter Györgyében' egy helyütt ezt találjuk: ,fráterkám', máshelyütt ellenben: ,fráterem'.

De van egy számottevő mozzanat, a mely megadja nekünk a föلودozást, a teljes bünbocsánatot. Én ugyanis s velem több

ismerősöm, a kik mind özö vidék szülöttei vagyunk, fiatal író-társunkat, a kiról az idézett helyen (Nyr. XXIII.77) szó van, nem Alb ert-nak, hanem következetesen s határozottan Á l b e r t-nek hívjuk; s meg vagyok győződve róla, hogy maga a t. kérdező is, noha ő is özö vidékről való, e név kiejtésében velünk egy csapáson jár, s valamint *Paulertől*, *Budenznek*, *Koneket*, szintúgy csakis Á l b e r t t ő l, Á l b e r t n e k, Á l b e r t e t szokott rendesen ejteni. S Mikó Pál, a ki a kérdésbeli helyreigazítást írta s a ki gömöri palóc létére minden esetben kivétel nélkül m á l t ő r o s kanalat, s á k t ő r n á k való kést sat. mond, ez esetben özö nyelvérzékének ellenére ösztönszerűleg mind a három előforduló esetben magashangú ragot alkalmazott, mert társának a neve az ő fülében is nem Alb ert-nak, hanem Albert-nek csengett.

5. Kérdés. Volf György a Nyelvőr áprilisi számában Kluge nyomán magyar szónak tartja a *tarisznydt*. Igen érdekes és tanulságos Rossberg, Sanders és Kluge nézeteinek egymás mellé állítása. Az első a német *tornister* szóról csak annyit tud, hogy ‚sicher fremder herkunft; a második merészebb és kockáztat egy kis föltevést: (ungr.?) ; a harmadik már egyszerűen azt meri írni: ‚erst im vorigen jahrh. aus dem ung. *tarisznya* — vorrats sack über-nommen‘.

Ez a fokról fokra való haladás kissé mulatságos. De nem kevésbbé feltűnő, ha valaki eredeti magyar szónak tekinti a *tarisznya* szót. Hát ez magyar hangzású szó? — Lehetetlen.

Annai tény, hogy az egész németség ismeri a *tornister*-t; sőt mi több, a dán nyelv szókincsében is megvan. Hogyan kerülhetett volna odáig? Legfőlebb drótos tójtaink cipelhettek volna magukkal. Csakhogy a dolog nézetem szerint egészen másképen van.

Régebben kísértem figyelemmel ezt az eddig meg fejtett szót. Valahányszor a latin *canister* szó (a. m. kosár, kenyérkosár) szemem elé került, mindig eszembe jutott a tájszólásban ejtett *tanister* alak. Du Cange (ed. 1887) szótárában megtaláltam a középkori *turniclia* szót, melyről azt olvasom, hogy ‚sagum militare, quod armaturae ferreae, vel thoraci superinduebatur a veteri Gallico *Tornicle* et *Tournicle* pro *Tuniqué*‘.

Nem kevésbbé érdekes a *torniculum* szó, melyről Du Cange azt írja: ‚Vestis species, qua collum circumcingitur‘. Ebből világos, hogy eredetileg az ércfegyverzet fölé aggatott ruhadarab volt, melyet a nyakon megerősítettek. A vasfegyverzetben álló vitéz apró-cseprő

tárgyait csakis e ruhadarabban hordhatta, úgy hogy az értelmi átmenet semmi nehézséget nem nyújt. Az egyszerű, köpenyszerű ruhadarabból később valóságos táska lett és így nagyon természetes, a népetimologia kölesön vette a kosár (canister) végzetét.

Annyit mindenesetre mernék állítani, hogy a *tarisznya* lett a *tornister*-ből és nem megfordítva. Ezek után bátran föl merem vetni a kérdést: a német szótáríróknak s velök Volfnak, vagy inkább nekem ad-e igazat az olvasó és a t. szerkesztő.

Felelet. Válaszunkban e fejtegetésnek több tételével és állításával kell foglalkoznunk. Ezek a következők:

a) Volf György Kluge nyomán magyar szónak tartja a *tarisznját*. — A cáfolat írója nem egészen jól értette meg, a mit Volf állít. Volf ugyanis, a mint a 187. lapon olvasható, így szól: 'Kluge már egyenest kimondja, hogy a m a g y a r b ó l v a l ó'. Ez tehát nem annyit tesz, hogy a *tarisznya* eredeti magyar szó, hanem hogy a ném. *tornister* a magy. *tarisznya* szónak a képmása.

b) Nem kevésbé feltűnő, ha valaki eredeti magyar szónak tekinti a *tarisznya* szót. — Ez a valaki, a mint az előzményekből kitűnik, első rendben bizonyára Volf György, de a mint a cáfoló szavaiból kivehető, többen is, sőt talán sokan vannak, a kik a kérdésbeli szót magyar eredetűnek tartják. Hogy kik azok a 'sokan', azt én sehogy se tudtam fölföldözni; mert még a mindent magyarból származtató Kassai és CzF. is megengedik idegen voltát; csupán a NSzótár kísérli meg egy 'talán' előrebocsátásával, hogy magyar gyökérre vezesse vissza.

c) 'Hát a *tarisznya* magyar hangzású szó? Lehetetlen'. — Persze hogy nem magyar hangzású s valóban nem is magyar, a mint ez világosan ki is van fejezve a Nyelvőr XXII. kötetének 85. lapján: 'A *tarisznya* nem magyar szó'; s a mi a cáfolónak kikerülte figyelmét (világosan bizonyítják ezt saját szavai: 'Régebben kísértem figyelemmel ezt az eddig m e g n e m f e j t e t t szót'), a Nyelvőr XXI. kötetének 567—568. lapjain ki is van mutatva idegenből való származása.

d) 'Az egész németiség ismeri a *tornister*-t; sőt mi több, a dán nyelv szóincsében is megvan. Hogyan kerülhetett volna odáig? Legfőlebb drótos tótjaink cipelheték volna magukkal'. — Furcsán képzeli magának a cáfoló a szók vándorlását, ha azt hiszi, hogy az illető nép fiai, a kiknek hazájában termett meg valamely szó, ezt maguk csempészik át más és más népekhez. E szerént hozzánk a *tulipánt* a perzsa, a *dohányt* az arab, a *cseresnyét* római keres-

kedők hozták be s ismertették meg népünkkel; a mi még képzeletnek is kissé merész dolog.

e) Végül elmondja saját véleményét, a mely rövidre fogva abból áll, hogy a magy. *tarisznya* a ném. *tornister* tájdivatos *tanister* formájának a képmása; a ném. *tornister* pedig a klat. *torniclum* (= vestis species, qua collum circumcingitur) szóból alakult, még pedig akként, hogy a *torniclum*, *torni-* előtagjához a ‚kosár‘ jelentésű lat. *canister* szónak *-ster* végzete járult hozzá; így lett aztán belőle *torni+ster*. A lat. *torniclum*-nak nyakravaló-féle jelentése sem okoz szerinte semmi nehézséget, mert ebből a népetimologia könnyen átsapott a ‚táska‘-féle jelentésre.

Mind ebből látható, hogy a cáfoló nagy könnyen és kényelmesen bánik el a szónak mind alakjával, mind jelentésével s hogy magyarázata annyira világos és természetes, hogy a legcsekélyebb kétség se férhet hozzá. — Vagyis az eredmény az, hogy a német szótáríróknak nincs igazuk, mikor a *tornistert*-t magyar vendégszónak tartják, mert az a legtermészetesebb kombináló szóalkotás: *torni*(clum) — (*cani*)*ster*.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Ritkább szavak K n a u z N á n d o r ‚Monumenta Ecclesiae Strigoniensis‘ I. kötetéből.

Aldó kut. Meta tendit ad Aldocut I.127. (1193).

Agyag keltő. Pervenit ad foveam Ogog kelthew I.669. (1264).

Aszupatak. Procedit ad silvam in Ozowpotok I.507. (1252); transit unum Oscewpotok I.507. (1252).

Almás. Ibi intras in viam Almas I.127. (1193).

Aranyos. Locus qui dicitur hungarice aranas I.25. (1075); in predio quod Oranas Winc apellatur I.291. (1227); locus qui Oranas Winch dicitur I.320. (1231); tributum salium circa Aranyas habitum I.569. (1256).

Ártány. Dedi villam, que rikachiartand vocatur I.25. (1075).

Arok. In angulo aruch terra divisa est I.25. (1075).

Bálvány. In villa balwan terram I.25. (1075).

Bérc. Venis ad quoddam Berch I.507. (1252); metas in Berch positas I.587. (1258); ad partem occidentalem ad Berch

I.606. (1260); in monticulo Berch vocato I.670. (1264); ad quendam Berch I.735. (1269).

Berek. In nemore quod Beruk dicitur I.689. (1265).

Berekszeg. Per villam Vduore protenditur ad berekzeg I.66. (1138).

Bükfa. Est ibi Bikfa pro meta I.127. (1193); hinc descendit ad bik et ibi est meta I.606. (1260).

Bikakut. Vadit usque ad biquacut I.127. (1193).

Bokor. Perveniat ad silvam, que dicitur Bokor I.127. (1193); vadit ad occidentem iuxta terram Bocorus I.515. (1252).

Család. Nomen villae Chalad I.333. (1232).

Csallóköz. Cultellum que vel qui Collocuz sive minus Posonium dicitur I.515. (1252); ecclesia s. Nicolai de Pispucki in Collotkuz I.648. (1264).

Cseke. Terram suam Cheka vocatam undique metatam I.500. (1251); intrat campum et venit usque metam Cheke; sed incipiendo a fluvio Nitra usque ad metam Cheka separatur terra I.670. (1264).

Csermel. Dionysius nobilis de Chermel I.672. (1264).

Cser. Prima meta incipit a Cher I.127. (1193).

Csonkavár. Vadis ad arborem populi que Chunkawar vocatur I.669. (1264).

Csucs. Procedendo usque ad montem chus I.25. (1075).

Dióspataktó. Inter condicionarios in Gyospotokteu residentes I.616 (1262).

Ebfa. Est spina, que ebfa dicitur I.670. (1264).

Ebtő. Juxta flumen circuit magnam quantitatem terrae, et vadit ad Ebthw I.476. (1247).

Éger. Descendit ad quercum, de quercu ad egerag I.127. (1193); cuiusdam silue Eger nuncupate I.669. (1264); per finem cuiusdam silue Egyr nuncupate I.766. (1272).

Egres. Nomen piscinae alpariensis Egres I.25. (1075).

Értő. Nomen piscinae Ertue I.25. (1075).

Falufölde. Ad locum qui vocatur folufelde I.721. (1268).

Fehéregyház. Locus Feijrhigaz I.127. (1193); Andreas filius Petres de feirighaz I.540. (1254).

Fehértó. Includens piscinam que Feyrtow dicitur I.268. (1224); piscina feirtou I.25. (1075).

Fertő. Juxta fertev et in fertew habent fratres partem I.127. (1193).

Fény. Vallem que Feneozou nuncupatur I.391. (1236).

Földesvár. Inde meta ad feldeswar I.127. (1193).

Földköz. Juxta terram feldkuz, que nunquam aratur I.670. (1264).

Füzes. Piscina que Fuzes dicitur I.721. (1268).

Füzfa. Ultra quam sub salicis arbore fyzffa I.565. (1256).

Füvesut. Venit ad locum qui dicitur Fyvesuth I.721. (1268).

Görgeteg. Inde ad villam Gurguteg I.127. (1193).

Halastó. Nomen piscinae halastou I.25. (1075); piscina que vocatur Holostow I.721. (1268).

Haraszt. In siluulis que vulgo Horosth dicuntur I.276. (1225); pars fruticeti, quod vulgo Haraszt dicitur I.689. (1265); item mete ville Horozt, terra Horozt I.721. (1268); cum arbustis, que vulgariter Horost dicuntur I.749. (1270); cum feneto et siluulis que vulgariter Horost dicuntur I.750. (1270).

Hegy. Contra montem durugheeg vocatum I.488. (1249).

Hegyeskő. De prato transit usque ad hijgiskew I.127. (1193).

Hegyeshalom. Vadit ad hijgesholm I.127. (1193).

Helembasziget. Insula Helumbazygeth dicta I.360 (1234).

Hidegkut. In villa Hedegcut I.65. (1138).

Hidvég. Villa Hidwegh I.14. (1019).

Holt. Juxta ripam fluvii nomine Holut Wag I.66. (1138).

Homok. Juxta pratum et Humok est meta I.670. (1264).

Horgas. Nomen piscinae horgas I.25. (1075).

Igrice. Villa ygricze I.14. (1010).

Ikerkő. Duo parvi lapides naturales, quas silvarum custodes Ykurku nominarunt I.616 (1262).

Ipoly. Flumen cuius nomen ypul I.391. (1236); terminatur in portu I pulvyze I.606. (1260).

Juhar. Sub arbore aceris, seu Juhor I.565. (1256).

Kápolnahegy. Vadit ad kapolnahegh I.669. (1264).

Kéktó. Nomen piscinae kektou I.25. (1075).

Kerektó. Nomen piscinae kerekto I.25. (1075).

Kerekmál. Ascendit ad monticulum qui vocatur kerekmal I.488. (1249).

Kénhalom. Meta vadit ad cenholm I.127. (1193).

Kisduna. Ripam fluminis Kysduna vocati I.412. (1239).

Kistisza. Nomen piscinae kustiza I.25. (1075).

- Körisbokor.* Meta vadit ad keuresbokor I.127. (1193).
Köhegy. Meta incipit a monticulo qui Kuhyg dicitur I.496. (1250).
Körös. Super fluvium qui nuncupatur crys I.25. (1075).
Köveskut. Meta incipit a quiescut I.127. (1193).
Köveshegy. Inde vadit ad cveshijg I.127. (1193).
Kösark. Vadit ad quesarc I.127. (1193).
Kövestó. Nomen piscinae Quiestow I.127. (1193).
Köszent. Protenditur per metas et dividitur cum cuzend I.127. (1193).
Kutfő. Prima meta incipit a cutfew I.127. (1193).
Kürtőspatak. Descendit ad nemus, iuxta Kwrthwspathaka I.565. (1265).
Laposfő. Ultra lacum qui Laposfeu dicitur I.268. (1224).
Liba. Nomen predii monasterio collati liba I.127. (1193); vadit ad portum libauz I.127. (1193); aqua, que vocatur libouza I.127. (1193).
Lóakol. Vadit ad loacol I.127. (1193).
Lovászhegy. Vadit ad loazhijg I.127. (1193).
Lovasság. Servientes in equo proprio qui vulgo Luosicsag dicuntur I.466. (1247).
Macskazorom. Particulam terre super Machkazormu I.504. (1251).
Magyalfa. Ad arborem ulmi, que vulgari nostro dicitur Magolffa I.565. (1256).
Mező. Fratribus Heremitarum beati Augustini de mezeusumlov I.751. (1270).
Mogyorókerek. Vadit ad momnerowkerek I.127. (1193).
Nádas. Nomen terrae nadas I.95. (1165).
Nagyhalom. Nomen villae Noghholm I.222. (1218).
Nándortó. Nomen piscinae Nandurtou I.25. (1075).
Nyalka. Nomen villae Nyalka I.452. (1245).
Naszál. Juxta silvam nazal I.25. (1075).
Nyergesbérc. Ascendere in montem Nergesberch vocatum I.616. (1262).
Nyír. Ad radicem montis qui Nyir dicitur I.230. (1219); prima meta eiusdem terre Nyvr incipit a parte orientali de uno magno monte Nyvrkv vocato I.448. (1249); terram Nyir vocatam I.722. (1268).

Ördög. Usque ad caput laci, qui orduksara vocatur I.25. (1075).

Poklosverem. Ad quandam cavernam, que vulgo poklosverem nominatur I.366. (1234).

Rakottyafa. Est ibi dumus de rakatyafa nuncupatus I.488. (1249); dumum Re k e t y a est I.670. (1264).

Rőf. Cum ulna de vico, que vulgo R e y f uocitatur I.562. (1255).

Saracska. Rivulus nomine s a r r a c z k a I.25. (1075).

Sarkoscser. Per silvam huntiensem, que hungarica s u r k u s c h e r vocatur I.25. (1075).

Sárkányosfő. In vallem s a r k a n u s f e u vocatum I.606. (1262).

Sárostó. Nomen piscinae s a r u s t o u I.25. (1075).

Sárviže. Flumen quod s a a r w y z e vocatur I.669. (1264); flumen quod s a r w e z y nominatur I.766. (1272).

Szamárfölde. Prope Helumba et Zamarfelde I.616. (1262).

Széppatak. Incipit a parte orientali a Z e p p o t o k I.606. (1260).

Szék. Iuxta locum qui S c e e k nuncupatur I.476. (1247).

Szentmariaszigete. Insula S c e n t h m a r i a z y g e t e vocata I.360. (1234).

Sziget. In s c y g e t in templo I.275. (1225).

Szilfa. Arbores ulmi que z y l f a dicuntur I.507. (1252) sub dumo z y l b u k u r I.670. (1264).

Szines. Mulier ‚S c i n e s ‘ donat I.71. (1146).

Szoboszlóvásár. Locus vocatur hungarice Z o b u s l o u w a s a r I.25. (1075).

Szolnok. Iobagiones castri de Z o n u c I.365. (1234).

Szölmál. Ad montem qui vulgo dicitur Z e v l e v m a l I.229. (1219).

Szülős. Dedi villam que vocatur s c e u l l e u s I.25. (1075); nomen villae Z e w l e w s I.14. (1019); vadit ad s c e u l e u s h y g I.606. (1260).

Telekföld. In possessione ipsorum T h e l e k f e l d I.221. (1218).

Torda. Castrum quod vocatur t u r d a I.25. (1075).

Tölgyfa. Sub arbore ilicis, scilicet T h w l f f a est meta I.565. (1256); ad arborem T v l f a I.587. (1258); sub arbore, que dicitur T u l f a I.606. (1260); sub una arbore, que t u l g f a nomi-

natur 1.606. (1260); arbores scilicet t u l g 1.607. (1261); est arbor
T u l g f a 1.607. (1263).

Tölgystöve. Tendit ad locum qui dicitur T u l g i s t u e 1.230.
(1219).

Tövísesvölgy. In locum T y v i s s e s w e l g h vocatum 1.669.
(1264).

Ügyfa (igyfa, egyfa, szentfa). Prima meta incipit de v g u f a
1.127. (1193).

Vár. Vadit ad monticulum qui vocatur w a r 1.127. (1193).

Vámostelek. Terra W a m o s t h e l e k vocata 1.476. (1247).

Vaskard. Nomen villae v a s c a r d 1.76. (1156).

Vizhely. Piscatoria V e y z h e l vocata 1.721. (1268).

Vitéz. Tendit ad villam v y t e z, que etiam a r p a d n u n -
cupatur 1.721. (1268).

PÉCSI ÖDÖN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Tót idádó, tót elvövő, mónár kis kutyájá. (Bosszantás és bosszankodás kifejezője. Gyerekek mondják annak, ki meggondolatlanul valamit elajándékozott, de csakhamar megbánta s visszavette.)

(Csihi apám tót ló ez. (Eredete világos: a tót lónak a *csihé* szót kell mondani, hogy indítson, mert azt érti. Akkor használják, mikor valami, nem épen nehéz dologba fél valaki bele fogni; néha az eredetihez hasonló alkalommal: mikor a jól megrakott talyigát egy rántással mozgásba kell hozni.)

Nem tok én annyit szántányi, a mēnyit tē be nē boronáná!: jobban győződ nyelvvel, mint én; minden kifogásomra van két annyi mentséged.

Gyü urám Jēzus. (Tréfás idézése a fuvaros ember fohász-kodásának. Ez t. i. valóban mondja hosszabb út, vagy munka előtt s a *gyü* a lónak szól; de minthogy egybe mondja a két részt, furcsán hangzik. Munkakezdetén használják, leginkább városokban.)

Rájtá ván a bődülettyē: meglátszik, észrevehető rajta. Egyyaránt fejezi ki a jó módot, a rossz kosztot, szóval azt, a minek „láttáttýá” van.

Csupá cifrá, mēg sē szēp. (Világos és kemény ítélet a cifrálkodó, ruhájára kényes legényre vagy lányra; szembe szokás mondani.)

Sohá több fát, mind az erdőn! ki egyenēs, ki görbe. (Gúnyos vagy tréfás csodálkozás olyas dolgok hallatán, a mik nem mennek csuda számba vagy már épen rég ismeretesek.)

Ki kutyá gázdá! (Így utasítják ki az ebet este a házból. Többet nem tudok róla.)

Juho te! (Kutyariasztó fölkurjantás. Azt jelentené: menj a juhoz; de tulajdonképp csak az elzavarásra használják.)

Nem bännâ, há Miksinê billennê: szeretné, ha minél több gügyi (pálinka) volna a fölthajtott üvegben. A helynevet mindig a szóló helyéhez képest változtatják.

Sê kicsi, sê nágy, mágâm sê vágyok viselôs: tehetem, hisz úgy sincs egyébire gondom.

Hâlâkodik mind â domâhâzi ludák. (A becsipett, sokáig búcsuzó embereket szólja meg ez a mondás. Eredetét, úgy tudom, onnan vette, hogy a ludak folyton fecsegnek, ha jó lakomát csaptak, vagy a tilosban vannak. A helynév azonban ezzel nincs magyarázva.)

(Terbeléd.)

MIKÓ PÁL.

Z e m p l é n m e g y e i e k.

A Gyurika vakaró gyermek: utolsó, nem is lesz több.

Egy lókust ül vele: egyenlő rangú.

El nem olvadna egy kanál vaj a szájában: élheterlen, tyutyu-mutyu ember.

Úgy alszik mint a güzü: sokat és mélyen alszik.

Olyan mint döbbenes Sári: széle, hossza egy, otromba.

Úgy áll ott mint a fancsali feszület az úton: semmit se csinál, bâmészködik.

Énekel mint a palágyi koldus: húzza a szót.

Összehúzódott mint Komoróc végén a guta: félénken félre áll, fázósan összehúzódik.

(Sárospatak és Sátoralja-Ujhely.)

SASSI NAGY LAJOS.

Á l l a t m e s é k.

Á p ó r u l j á r t t ü c s ö k.

Vót éccēr â vilâgon êk kis prücsök. Mëguntâ otthon â muzsikâlást egymâgâbâ, elindút hât vândollányi. Áhogy mëgy-mëndëgël, âz orszâgúton tånâ ê krâjcârt. Mëgörit neki, mind vâk Lâci â fëszëminek, mingyâ râ is út s hângosân elkezdëtt kiâbányi: 'Csák vån, â kinek vån, csák vån â kinek vån!'

Árâ mënt êpen êk kâtonâ; hâlyâ; mit kiâbâl â prücsök. Odâmëgy, fërelöki â prücsököt, oszt â krâjcârt fëlvëszî, zëbre tészî. Ázzâl mënt odëbb â zutyân. Â szëgëñ prücsök mëg, hogy im mos mâ pëz nekü márâtt, nâb búsân csák âsz hâjtottâ hogy: 'Csák így bännâk â szëgënyel, csák így bännâk â szëgënyel!'

(Nógrád.)

Â k u t y â n ë m ë s l e v e l ë.

Bi úgy â! Â kutya sê vót mindëg kutya; csák âzóta lëtt â, hogy â nëmës levelit mërrâkták â zegerek.

Mâ hogy mikor vót, bi ên nem tom, nem vótâm ot, mikor irták, hát honnân tunnâm; de âsz tom, hogy vót â kutyâknâk nêmes levelik. Mer hogy im mikor Âdâm nem êrte be ávvâl â zêggy borozdá földvel, â mit â zûristen szântott fél, mêv vetett be neki, hânem mêg többet âkárt, hát âkkor â zûristen elvettê â zembêrtû â kênyêret, oszt â kutyânâk, mêg â mâcskânâk áttâ. Â zembêr mêg, hogy gonoszú nê vesszék êhên, nêmes levelet ádottd â kutyânâk êrtê, ázon vêtte mêg túle.

Èccêr osztân, âkkor mêg jóbâ vóták â kutyâ â mâcskâvâl, âszongyâ â mâcskâ â kutyânâk: „Hállod-ê pájtâs, ácidê tê nekêm ásztd â levelet. Tê mindêg hol êre, hol âra jársh, ên mêg mindêg â kocikon ülök; mâ ên csâk â mondó vônêk, hogy jobbân mêm-mârad ân nálâm“.

Úgy is léttd; â kutyâ odadtâ â nêmes levelet â mâcskânâk, ám mêg eltette â komrâbâ, â lâdáfiâbâ. Hânem bioñ mêjjárták velê. A zegerek merrâkták â nêmes levelet. Mikor osztân â zembêr elvettê â kutyátû â kênyêret egêszeñ, â szêgên kutyânâk koppânt â szêmi, mer hogy im nem tuttâ mivel bizonyítani â jussât.

Âkkor osztân nágy hâragjâbâ neki esêtt â mâcskânâk, hogy hát mê háttâ merrâgnyi â zegerektû. Â mâcskâ mêg â zegereket kesztê esztrêngányi êrtê. De hogy im mâ ôsszô nem tutták râknyi, â zembêr mêg újât nem ádottd, hâ inkâlb âsztd is eltâgâttâ, â mi vót, â szêgên kutyâ kênyêr nêkû márâtt. Hânem osztân ázótâ vân is â mâcskânâk nêmulass, hâ â szêmi elibe kerû, ám mêg zegeret têpi szêtd, â hol tånállyâ, mer hát miâttok vesszêtd mêg jó bârâtság â kutyâvâl.

(Nógrád m. Terbeléd).

MIKÓ PÁL.

Tréfás versikék.

Róka farkât billegtetyi,	Elesêtt a lúd a jêgên,
Dudâs akar lènnyi;	Maj félkêl a gyüvêó hêtên,
Macska talpât köszörülyi,	Csattogtattya szárnyât, farkât,
Szakâcs akar lènnyi.	Ôsszeüttyi ja bokâjât.

(Parád.)

ISTVÁNFFY GYULA.

Tájszók.

Palócvidékiek.

(n. = nógrádi; g. = gömöri).

iláj, csilé: csilt. „Csiláj!	getô szó. „Csibâ kutyâ, nê
ugássâtok mâ êk kicsit, nem	ugáss, nem vágyok ên fâzê-
ok tületek olvâsnyi, ôsszô-	kâs“ (népdal, n.).
avarom âz igêtd â mâtolân“.	csibdoskâ, csipêtkê: csip-
ibâ: couche toi; kutyaker-	delt tészta, levesbe használják.

csiborász, csiparász: csikar és kaparász. 'Égyé még az iz a dolgod, fiám, minek csiparásztád lē a kényēr domóját! — Nē csiborász ábbá kásznyibá, nincs ott nekēd semmi!'

csibüske: kis csirke.

csibak: csibuk.

csicsi: aluggy; 'csicsi bábá,

✓ csicsi' mondják a szunnyadó gyerekek.

csicsit: altat. 'Mári te, gyere má, csicsidd el eszt a külyköt, nem tom mi lőttē, nem ákár má döglennyi.'

csicsigát: altatgat vagy dédelget. 'Mit csicsigátod annyit, há bög, hágy bögjék.'

csicsēri(-borsó): szivalakú, kemény szikú borsó. A szépesi borsó más; ezek a fajok ismereteseek: csicsēri-, cukor-, szépēsi borsó; más a bagóca; babfajok közül ime egy pár:

cukor-, turci-, vāj-kákás-, büdōskō-, gyálog-, kárdos-, hártýás-, kása-bab, disznōbab.

csicsóká: gumós növény; szára olyan, mint a napraforgóé virágzás előtt, gyökere-n olyan gumók teremnek, mint a burgonya.

csihí: gyü te; lōbiztatō tōt szō.

csihí-puhí: ütleg; néha ütésre biztatō. 'Nē cirógázd, az ēb a lelkit, há csihí-puhi, szēgy a nyáká közē!'

csihos: csinos, nyalka. 'Ej de csihos legēn lētt ábbú a bunkóbú; mikor még ēn letelōszōr láttám, ályig vót ki a fōdbú.'

csik(-hal): cobitis fossilis.

csikász: csikot fogdos; a csikfogónak is ez a neve. 'Pályi, nem gyűsz csikásznyi a durēndái rētre?'

MIKÓ PÁL.

Debrecenvidékiek.

lohajt: siet, lelkendezve, lélekszakadva megy.

löcsköl, lötyfőtöl: a vizet csapkodja.

lapatyol: sebesen beszél, fecseg.

látat, láttat: eredmény. 'Nincs látattya (v. láttattya) a dógának.'

lazuknyál: tétováz, restelkedik, az időt lopja.

lecsepül: rágalmaz.

líhu: nagy fatölcsér.

mancsi: malac.

mécskōldök: a mécesnek az a része, a melybe a belet teszük.

megagyabugyál: megver.

megbolház: megtizedel, megritkít.

megmacskásodik: össze-

bonyolódik, így is mondják: összegörcsölődzik.

megmarjúl: a fájdalom beleáll.

megpiszkol: összeszid.

mélázik: ábrándozik.

mindítig: mindig.

motosz, motocka: rög-eszme.

mukkán: megszólal, kukkan.

muti: mutasd.

nyakóc: puszta, csupasz nyakú: arról is mondják, a ki félre tartja a nyakát.

nyámmog: lassan eszik.

nyavigás: nyavalyás.

nyúlánkōdzik: olyan utánnyúl, a mi magasabban van, mintsem elérhetné.

ödōng: jön-megy, leginkább gyermekről.

- ösztörü: horgas szeg, a mire a mészáros a húst fölakasztja.
 örvivel: ürüge alatt.
 pákászol: immel-ámmal csinál.
 pakontekli: pappendeckel.
 paskol: tenyérrrel üt, vereget (pacskol).
 perszag: perzsszag, perzselésszag.
 peslékel: ki- s bejár.
 pesznyes: gyámoltalan, beteges, firges (gyermekről).
 pocskondiáz: bepískol.
 pokolbél: nagybél (nagyétű emberről).
 pontomosan, funktomosan: pontosan.
 ponyedrák, a zsidó gúnyneve. Zsidó, zsidó, ponyedrák! Mir nem eszel szalonnát; ládd a magyar megeszi.
 ponyókán, ponyókásan, ponyókára: könnyedén, pongyolán.
 potyorász (az eső): lassan, zihálva esik.
 pugris, bugris: nyárspolgár.
 pukkantó: a felfújt papirzacskó (gyermeknyelven).
 putina: kisgyermeknadrág.
 ráhúz: ráüt. Húzz rá arra a kölyökre, ne ríjjik a fülembé.
 salapál: csapkod, felé vág.
 saslódik: inséggel küzd, nélkülöz.
 sával: neheztel.
 sérafikál, somfordál, somfordál, sertepertél: olálkodik, settenkedik, jön-megy.
- siheg: a mellbetegek fuladó hangjáról.
 sikari: sovány, szikár.
 suprikál: megver.
 susma: ügyetlen, hülye.
 süngörgődzik: hízeleg (a macska).
 súrit: vmi tervet forral.
 szabadság: nagyvásár (H.-Hadház).
 szakasztott olyan: ép-olyan (szakasztott mása)
 zamuklál: 1) szimatol; 2) báméskodik.
 szedelősködik: összeszedi a holmiját.
 szemrevaló: jó kinézésű.
 szuszákol, szuszmog: motozva csinál valamit.
 szutyongat: nógat, serkent.
 szüpül: hozzá feszül, pászol.
 tángál, megtángál: megver.
 tapicskol: a sárban tipeg-topog.
 tengerlő: tengernyi. Tengerlő sok munkám van.
 tessik-lássik (munka): lát-szatra való.
 tetésen van: tetézve van.
 tila, tilu: kilogramm.
 tipász, tépász: megtép.
 tojókázni: tojózni.
 ülőke: a ház előtt levő kis pad.
 vaksibilla: vaksi.
 veréce: lécajtó.
 viasz: viasz.
 vígeslen vígig: véges végig.
 zohorál: perel.

(Debrecen.)

DEZSI LAJOS.

Hegyaljaiak.

- dágvány: nagy, sűrű pocsolya.
 dancol: valamit összegázol.
 dánomoz: vígan van.
 dekec: szekérkenőcs.
 dencel: fekvés által összegagyúr. Ne denceld le azt az ágyat!
 derékrevaló: mellény.

- derce: búzakorpa.
 díbol: elront. 'Össze van díbolva a földemen a kóró. Szélyeldíbolta a lova a szé-námat'.
 dikhenec: rossz ló.
 dikó: ágyforma fekvőhely.
 disztó: disznó.
 dörmöl: nehezen rágja rossz fogával az ételt.
 drugál: vastag rúd, a tutaj kormányászára.
 dugacs: dugó; te seggdugacs!: kis termetű ember.
 dúlásigvan: több a szűk-ségesnél.
 dúskál benne: válogat benne kelletlenül.
 dzsama: összezúzott étel, gyümölcs sat.
 egere van (a lónak): lóbe-tegség neme, a szomjúságtól van s úgy gyógyítják, hogy az orrát befogva kergetik.
 egyveledik: elegyedik, vegyül.
 ejtőzik: megcsappan. 'Ebéd után jó egy kicsit sétálni, hogy ejtőzzön az ember'.
 élesvasalás: a patkolás-nak egy neme, midőn hegyes szöget vernek a ló patkójába, hogy a jégen el ne essék.
 előte: a kemence sárból gyúrt ajtaja.
 elszelel: elszalad.
 elvetemedik: meghajlik, meggörbül (a deszka vagy fa, ha a meleg, vagy nedvesség folytán rendes állásából, vagy helyéből kimegyen').
 erdéli: szőlőfaj.
 eszterhaj: eresz.
 esztike: üsztöke.
 fecske: kőmivesek gúnyneve.
 félkezes: marokszedő nő, ki az aratáskor félrészt kap.
 fénkü: kaszakó.
 féntok: a kaszakó tokja.
 fergettyű: a szekér része.
 fésűje a háznak: a zsinde-lyes ház gerincén fölnyuló hosszabb zsindeleysor.
 feteke: fekete.
 firtat: szóval sürget, kutat. 'Ne firtasd, hogy ki ette meg a kenyeredet'.
 flangéroz: csavarog; cél-talanul, haszon nélkül jár-kel az uccán, vagy egyebütt.
 fordítás: a borkészítés egyik módja. A szőlőt háromszor tapossák ki; az első taposás után a mustot a kádban láb-bal összetiport törköre öntik s pár órai állás után taposó-kádban lábbal való tiprás köz-ben lezsákolják s elszűrik. A régi időben a csizmadiák is csináltak fordítást, mikor még szeges csizma nem volt, csak szimpla.
 forma: gyermekműszó, gom-bozás közben használják, mi-kor a lyuktól két gomb a vetéskor egyenlő távokra van.
 furik: talicska, targonca.
 futó: fickógolyó a puskában.
 futó paszuly: kűszó bab.
 fürje: fürj.
 gadnár: ászokfa a hordók alatt a pincében.
 gagucs: nádvágó, kaszaforma nyeles eszköz.
 gajdol: értelmetlenül hossza-san dalol.
 gamózik: közösül.
 garaguja: vízhordó rúd; két végén egy-egy vasho-rog van, melyekre az edényt akasztják; vállon emelik.
 garaggya: a partnak füves, bokros, mesgyét alkotó része.
 géga: gége.

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délbáb-ucca
16. sz.

XXIII. kötet.

1894. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Holval.

„Az üdönék némelly részeit, írja Geleji Katona (Titk. 1120), igen alkalmas szókval nevezik mi magyarink *rég, reggel; tege, tegnap*; holval^é. Ez az érdekes utóbbi szó a mai nyelvben már elavult, de a régiségben elég terjedelmes használatban volt. Eddig tudtommal négyen próbálkoztak a megfejtésével: Ipolyi, Hunfalvi, a Nagyszótár és Budenz; de végleg elfogadható magyarázatot egyik sem adott róla.

A három elsőnek értelmezése jórészt egybevágó. Ipolyi szerint régi nyelvünknek a *reg* kifejezésére használt *s -val* raggal alakított szava, a *holval* nyilván a hold vagy éj után bekövetkező első, reggeli időszakot jelenti, a minthogy a régi s mai keleti népek az időszakokat nemcsak a napok, de különösen az éjek szerint is számíták^é (Magy. myth. 289. és 259).

Hunfalvi szerint a *holval* a vogul *kolt, kolta, kolita* (= mane) kifejezésnek mássa, a melynek *-ta, -t* időragja a *-val, -vel*-nek felel meg a *reggel, holval, tavasszal* s a többiben (Vog. föld és nép 19).

A Nagyszótár megegyezik a két előbbi magyarázóval abban, hogy a *-val*-t szintén ragnak veszi; de már a *hol* etimonjának megállapításában ingadozik: „A régies *holval*, úgymond, azaz *regvel* = *holnap* (mane, cras). Gyöke vagy a fehérséget s fényességet jelentő *ho* (*hó*, honnan *hal-vány* is), minthogy reggel, hajnalban fényesedik, világosodik az ég; vagy hihetőbben az emelkedés eszméjét kifejező *ho*, minélfogva *hol* annyi, mint „kel v. köl; kelet, világ, nap kelte^é”; így a nap alászállta, esése: *est*, s tehát *hol-val* (= kel-vel, köl-vel) a. m. napkeltével (regvel v. reggel, hajnalban), valamint: *est-vel* a. m. napnyugtával^é.

Mint látnivaló, e magyarázatoknak legfőbb hibájuk az, hogy a *-val* részt egyre veszik az instructivus raggal. Igaz ugyan, hogy a *holval* nyelvemlékeinkben elégszer előkerül határozónak, a mely

körülmény látszólag arra mutat, hogy a *val*-nak ragos szerepe van; de főnévi használata ennél gyakorabb. Már pedig ha a *val* igazában rag volna, a főnévi használatra okszerű alapot sehogy se tudnánk találni annál is inkább, mert a *holval* épügy fölveszi a ragokat, mint bármely más főnév (vö. *holvaltól*, *holvalig*, *holvaliglan*, *holvalra sat.*); sőt még az *-i* birtokos képző is hozzájárul (vö. *hollali eső*, *holwaly vygyazas sat.*); holott nyelvünk rag után, legalább rendszerint, nem szokott képzőt függeszteni. A *-val* ennél fogva ragnak nem magyarázható.

A mi a *hol* rész értelmezését illeti, erre vonatkozólag Hunfalvi helyes úton jár, midőn a vogul *χol* (= mane) szóval köti rokonságba; de már Ipolyi és a Nagyszótár szemmel láthatólag ferdén okoskodnak. Ipolyi szerint ugyanis „a *holval* a hold (v. éj) után bekövetkező első reggeli időszakot jelenti, vagyis a *hol* nem más, mint a *hold* s a *holval* = holdvilág után következő időszak”. A *hol* és a *hold* kétségtelen egyazon tőnek sarjadékai (MUSz. 105); de jelentésbeli azonosításuk manapság már legföllebb tréfás ötletnek járja meg. A Nagyszótár magyarázatával pedig, a mely egyrészt ingadozó, másrészt meg önkényes okoskodáson alapszik, fölöslegesen tartom bővebben foglalkoznom.

A *holval*-nak legértelmesebb s maig is elfogadott magyarázatát Budenz adta összehasonlító szótárában (105—106). E szerint a *holval* a következő ugor szókkal függ össze: osztB. *χoldá* napkelet (oriens, ost) | osztIrt. *χodaj* morgen || vogK. *χol* mane, *χolt* cras | vogL. *kuol* mane, *kuolt* cras || zürj. *kla*, *kila* (zürjP.) aurora. Világosan kitűnik, mondja, a magyar szók alapjául *hol-* (oszt.-vog. *χol-*, *kuol-*) mint névszó *lux*, *splendor*, mint *ige* *lucere*, *splendere*.

Ezen alakokat Budenz mind képzeteknek mondja az igének vett *hol-* (ugor *kql-*) tőből, kivéve az egy *hol-nap* szónak *hol-ját*, a melyet egyenesen névszónak tart. Magát a *holval* szót *-l* képzős igenéennek veszi egy *holov-* (holovo-) igetőtől, mely szerinte úgy tehető föl a *holod-* (= hold) mellett, mint van *nyugov-* a *nyugod-* mellett.

Bármily tetszetes is e magyarázat, vélekedésem szerint oly gyöngéi vannak, melyek elég okot szolgáltatnak arra, hogy elforduljunk tőle s valószínűbbet keressünk a helyébe.

Budenz a *holval* alapjául 1) is képzelt igealakot állít, a melyet tényleg se a magyar, se a többi ugor nyelvben nem találunk meg; 2) a *holval*-nak fölhozott ugor megfelelőiből alaposan azt lehet

következtetnünk, hogy a szónak *hol* része főnév, nem pedig hogy valami *holov-* igető lappang benne; 3) a *holnap* kifejezés nyilván a mellett bizonyít, hogy a *holval*-nak *hol*-jában névszóval van dolgunk. A *holval*-nak szerepe ugyanis nyelvemlékeinkben nem egyszer egybeesik a *holnap*-éval: ‚Ha az frater holual reg- [uel] eret zewlewt ennek, hyzem, hogy haznalna neky (EhrC. 92). Holual fergeteg lezen, mert zomoro mēn fenlic (MünchC. 44). Ma iffiusag, holvara immar agsag (Born: Ének 301). Holual reggel megviragzie, estuere elheruadt‘ (Born: Ének 331.) sat.

E példákban, mint látnivaló, a *holval holnap* helyett áll; ha tehát a *hol* a *holnap*-ban névszó, akkor a *holval*-ban is annak kell lennie, mert a ‚*cras*‘ jelentést mindkettőben a *hol* viseli magában, míg a *-val* a *nap*-nak egygyértékese. Már maga ez az egy bizonyosság is oly hathatósan szól Budenz értelmezése ellen, hogy hitelét legalább is valószínűtlenné teszi előttünk. Hozzá járul végül 4), hogy a *holval*-nak pusztá nyelvi tényekből egyszerűbb s világosabb magyarázatát adhatjuk a nélkül, hogy kialakulását föltevéssekkel kellene elképzelnünk.

A *holval* szót hitem szerint mindenekelőtt két részre kell osztanunk s mindegyiket külön magyaráznunk. A mi a *hol* részről illeti, ezt kétséget kizárólag névszónak kell tartanunk, a mely értelemre s alakra egyaránt megfelel az osztB. *χολά* | osztIrt. *χoday* || vogK. *kol* | vogL. *kuol* || zürj. *kla* | zürjP. *kla* szónak. Legeredetibb jelentése, mint Budenz helyesen állítja: ‚*lucere, splendere*‘, illetőleg ‚*lux, splendor*‘. Ebből fejlődött ki később az ugarságban maig általános ‚*diluculum, aurora, mane*; *morgen*‘ értelme, mely a *holval*-ban, meg a *holnap*-ban is megvan. Alakjára nézve pedig az eredeti ugor *kql-* tőnek származéka (a megfelelő rokon alakok alaki magyarázatára nézve vö. MUSz. 106).

Önállóan a *hol* se az élő, se a régi nyelvben nem kerül elő. A NySz. egyedül Sándor I. Toldalékkönyvéből tudja idézni. Ez a körülmény azonban épen nem jogosít föl bennünket arra a következtetésre, mintha önállólag soha se divott volna nyelvünkben; mert hiszen a rokon ugor alakok, meg a *holnap*, *holval* szók nyilvánvalóan tanúskodnak egykori megvoltáról.

Nehezebb dolognak látszik azonban a *-val* rész mibenlétének délszinrehozása. Hogy rag nem lehet, arra már előbb rámutattam. Igaz ugyan, mint említettem, hogy a *holval* szó nyelvemlékeinkben elégszer áll határozó gyanánt ‚*cras mane*; *morgen früh*‘ értelemmel, s ez a használat szemre a mellett szól, hogy a

val nem más, mint a *hol* főnevet határozóvá képző instructivus rag; de ily alapra támaszkodva egyben döntő ítéletet mondanunk merészség volna. Tekintetbe kell ugyanis vennünk egyrészt, hogy a *holval*-nak főnévi, még pedig ragos alkalmazása gyakoribb, másrészt, hogy nyelvünk az időhatározókból igen sokszor el szokta hagyni a ragot. Így tehetett esetleg a *holval* mellett használt *-t* vagy *-n* raggal is; minek az lett a következménye, hogy a határozó alak egybeesett magával a főnévvel. E mellett az sem lehetetlen, hogy népünk, midőn a *holval*-hoz ragot kellett volna függesztenie, a *val* részt összetévesztette a hasonló alakú instructivus raggal s ez okból nem tett hozzája ragot. Bármiként történt a dolog, az az egy bizonyos, a mit Budenz is tartott, hogy a *val* nem rag.

De hogy képző sem, az is igaz. Ily denominális névszóképző ugyanis se a magyar, se a többi ugor nyelvben nem fődözhető föl. Nincs tehát más hátra, mint hogy főnévnek vegyük s mint ilyennek fürkesszük az eredetét. Erre is rámondhatjuk azt, a mit a *hol*-ra, hogy nyelvemlékeinknek nincsen róla tudomásuk. Azonban mindjárt nem tagadhatjuk ki nyelvünk törzsökéből, mert tudvalevő igen sok szónak nincs nyoma nyelvtörténetünkben, melyek a rokon nyelvek tanúsága szerint az ős ugor nyelvben bizonyosan megvoltak. Azután meg ki kezeskedhetik róla, vajjon nem maradt-e fenn eredeti alakjától elváltozott formában, vagy valamely elszigetelt kifejezésben? Szemesebb kutatás arról győz meg bennünket, hogy a *val* nem vészett ki se saját nyelvünkéből, se a többi ugorságból. Két oly szót találunk, mellyel rokonságba állíthatjuk.

Egyik a *világ*, *villám*, *villog*, *villag* szavainkban lappangó *valo*-, illetőleg eredeti ugor *vagla*- ,*lucere*, *splendere*, *fulgere*; *lux*, *splendor*, *fulgor* főre utal, melynek az ugorságban ily sarjadéakai vannak: finn *valkea* *lucidus*, *albus*; ignis, *flamma lucens*; *valo*, *valu* *lux*, *lumen* | észti *valge* *weiss*, *hell*; *licht*, *helligkeit*; *valu* *licht*, *helligkeit*; *välk* *blitz*, *strahl*, *leuchten* | cser. *volgodo* *lucidus*, *fulgens*; *volgunžo* *fulgur* | cserM. *valganzü*, *valganca* *fulgur* | mord. *valda* *licht*, *hell*; *licht*, *helle* | mordÉ. *valdo* *licht*, *klar*, *hell*; *licht*, *helle*; *vulske* *der morgen* (MUSz. 582).

Első esetben tehát a *val*-t közletlen a finn *valo*, *valu*, *valkea*, észti *valu*, *välk*, *valge* sat. szókkal állítjuk édes egytestvérnek. A *valo*, *valu* eredetibb **valgo* helyett *való*, mely az említettem ugor alakokkal (ezeknek alaki magyarázatát l. MUSz. 583) együtt

eggyazon töről fakadott. A *val* tehát e szerint kopott végű nom. verbale a régibb **valgo* formából, a mely meg az eredeti ugor *vagla-* alapigének fejleménye. Jelentése ‚lux, splendor; licht, helle‘.

E magyarázat értelmében tehát a *holval* szónak etimonja ‚lux matutina; morgenlicht, morgenröte‘. Mint látnivaló, az eggyezetés ellen se alaki, se jelentési kifogás nem emelhető.

A másik szó, mely szinte beható figyelmet érdemel a *val* eredetének tisztázásánál, a finnben, észten s a zürjénben van meg, még pedig ilyen alakban: finn. *vuode* (rendesen: *vuote*) | észt *vōde* | zürj. *vo*. Alakjukra nézve a finn *vuode* és az észt. *vōde* *-de* (*-te*) képzős nom. verbalék a *vuo-*, illetőleg *vo-* ‚verlaufen, fliessen‘ igeitől s jelentésük tulajdonkép ‚cursus, verlauf‘, rendszerint pedig ‚idő, év‘. A zürj. *vo* szintén igei névszó, csakhogy kopott alakú a *vo-*, *voll-*, ‚venio‘ igeitől; jelentése ‚jahr‘.

Könnyen észrevehető, hogy jelentésbeli akadék itt se állja útját annak, hogy a *val* szóba a *vuode*, *vode*, *vo*-nak ‚idő‘ értelmét bele ne magyarázzuk, mert a *holval* amúgy is az időnek egy pontját jelöli. (Ugyanezen *vuode-*, *vōde*-nak mássát kimutatta Szinnyei J. a *taval* (= az időn) szóban Nyr. VIII. 201—204). De alaki szempontból se lehet kifogásolnunk e rokonítást, mivel az eredeti *-d* nom. verb. képző a magyarban *-t*-re változott; meg különben is nyelvünk az ősi szóközépi *d*-t a vogul-osztják és a zürjén-votják nyelvekkel egyetemben igen sokszor, még pedig ugyanazokban a szavakban *-l*-lé fejlesztette; vö. finn *ydime*, mord. *udeme* > magy. *velő* (**veleme*) | mord. *udo*, lapp *ode* > magy. *al*-(só) | lapp *nadda*, *nad*, mord. *net* > magy. *nyél* | finn *täyde* (täyte), lpF. *dienda* > magy. *tele* sat. A finn *uo*: magy. *a* hangok megfelelésére nézve vö. finn *vuo*: magy. *vá*-(l); finn *tuo*: magy. *az*; finn *vuotehe*: magy. *ágy* sat.

Ezen értelmezés szerint tehát a *holval* szónak etimonja: ‚tempus matutinum; morgenzeit, frühzeit‘ volna.

Már most az a kérdés, melyik magyarázatot tartsuk valószínűbbnek a kettő közül. Az eddig fölhozottak után nem mondhatnánk határozott ítéletet, mert számbavehető kifogást eggyik ellen se tehetünk. Még két tanúvallomást kell meghallgatnunk, melyek a döntésnél leginkább számottevők, t. i. a nyelvtörténetet és a rokon nyelvek bizonyosságát.

A régiségben találunk részben oly példákat, melyeknek a *holval*-nak *val*-ja ‚tempus‘ s részben olyanokat, melyekben ‚lux, splendor‘ jelentésűnek vehető. Az elsőre példák: ‚*Ō* tóródelmekben

holual felkelne (BécsiC. 188). Ha az frater holual reg[uel]eret zewlewt ennek, hyzem, hogy haznalna neky (EhrC. 92). Holual fergeteg lezen, mert zomoro mên fenlic (MüncH. 44). Embernecc ffya el yew esthwe awagy holual (ÉrdyC. 5b). Igen holual myseet zolgala (ÉrdyC. 545). Szolgait kerdeze kiraly jo holual' (Eszth. 13) sat.

Ezen példákban a *holval* vagy ,holnap' helyett áll (pl. holual fergeteg lezen = holnap fergeteg léssen), vagy legalább is a *val* ,idő' értelműnek vehető (pl. Embernecc ffya el yew esthwe awagy holual = ,hol idején', azaz reggeli időben). Maga az a körülmény, hogy a *holval* sokszor azonos jelentésű a *holnap*-pal, eléggé nyomós erősségnek látszik a mellett, hogy a *val*-ban az ,idő' értelmű *vuode*, *vōde* lappang; de nem nyújt elégséges alapot arra, hogy mindjárt ennek részére döntsük el az ügyet, mert hiszen a ,lux lumen' értelem is alkalmas az időnek, kornak jelölésére. A nép legalább gyakran nevezi ,világ' néven az időt, pl. Jól éli világát (= napjait, idejét). Hány hét a világ (= az idő)? Régi, rossz, háborús, török világ (= kor, idő) sat. Ugyanerre a régiségben is van példa. A *val* tehát a mellett, hogy sokszor ,idő' jelentésű, lehet épen a finn *vālo*, észt *valu* szónak is mássa.

Hozhatunk föl továbbá példákat a nyelvtörténetből, melyekben a *val*-lal jól megfér a ,licht, helle' jelentés: ,Holual leven, hozza hyvya zen Ferencett (EhrC. 5). Nugoǵǵal ez eyiel es holual leuén, iol lezen e dolog (uo.). Alog holualiglan (BécsiC. 7). Holvalra iutvan keezōn ragada ōtet (DebrC. 564). Miglen amaz ōrvendetes fel-tamadásnak holvala ō réjájuk fel nem verrad' (Mey: Bayle 397) sat. E példákban a *holval*-nak ,morgenröte, morgenlicht' a jelentése; tehát a *val*-ba egészen bele illik a ,lux' értelem.

Ipolyi a régi magyar nyelvemlékekből (III.177) ily kitételt idéz: ,Setétségeket holvalba fordeitat', s ezt a kérdést teszi hozzája: ,Valjon a *holval* szó még ehhez ,világosság' értelmével is bírt?' (Magy. myth. 290). Valóban e példa az imént idézetteknel hathatósabban szól a *val*-nak ,lux' jelentése mellett.

Mindamellert még se az egyyk, se a másik fél példái nem tudnának bennünket teljesen maguk számára hódítani, ha nem lépne elő a régiségből Melius Sámuelnek s a királyok két könyvének fordításával, hogy az ügyet közelebb segítse a megoldáshoz. Ebben mindössze egy rövid mondást kell megtekintenünk, mely többet nyom a latban, mint az eddig említett összes tanúvallomás.

„A reggeli világig auag *holualig*“ (54. l.), írja Melius uram; tehát a *holval* = reggeli világ; mivel pedig a *hol* = mane, morgen, a *val* e szerint nem lehet más, mint világ. És ezt a mondást pontosan össze lehet egyeztetnünk a *holval*-nak régiségbeli „morgenröte, morgenlicht“ jelentésével.

A nyelvtörténetből tehát jóval nagyobb tekintetű bizonyosság állítható a mellett, hogy a *val* „lux“ értelmű, vagyis hogy a finn *valo*, *valu*, észt *valu*, *valge* sat. szónak képmássa.

A mi csekély kétségünk még fönmarad a dologban, eloszlatják a rokon nyelvek, nevezetesen az észt nyelv, melyben a *holval*-nak testvérét megtaláljuk a *koidu valge* (v. *valu*) „morgenröte, morgenlicht“ kifejezés személyében. Ebben a *valge* teljes-tökéletes megfelelője a *val*-nak mind alakjára, mind pedig jelentésére nézve. Ide járulnak továbbá az osztírt. *χodaj-χunt* s az osztíB. *χola-χuntl* kifejezések, melyeknek második tagja alakra ugyan elüt a *val*-tól; de maguk jelentésre szintén egybevágnak a *holval*-lal, levén t. i. az értelmük: „lux matutina, aurora; morgenlicht, morgenröte“.

Fejtegetésemnek eredménye tehát az, hogy a *holval* szó összetett név, melynek első része, a *hol* a rokon nyelvi alakoknak megfelelően „aurora, mane, morgen“ jelentésű, míg a *-val* rész a nyelvtörténet s a rokon nyelvek tanúsága szerint a „lux“ értelmű finn *valo*, *valu* sat. szók képmássa. Ezzel azonban nincs teljesen kizárva a másik eshetőség se, hogy t. i. a finn *vuode* s az észt *vöde* lappang benne.

PRIKKE L. MARIÁN.

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE.

III. Az anyanyelv tanításának módszere s tanterve a népiskolában.

Még egyszer kiemeljük, hogy céltévesztő dolog volna népiskolában rendszeres, mindent fölölélő nyelvtant tanítanunk, elég, ha a legegyszerűbb nyelvi alakok fölfejtése kapcsán a helyesírás szabályait tudatosá tesszük a gyermek előtt, vagyis a nyelvtant nem magáért tanítjuk, hanem csupán eszközül szolgál a főcél eléréséhez, a helyesíráshoz.

Mily elvek és módok alkalmazásával oldhatjuk meg tehát legkönnyebben e föladatot, mi a nyelvtani tanítás helyes módszere a népiskolában?

Szó sincs többé róla, hogy nem az, a mely a régi latin gramatika nyomán érthetetlen meghatározásokba s rideg szabályok halmazába szorítja a nyelvet s a helyett, hogy gondolkodásra késztené a gyermeket, emészthetlen definíciók s más hibávalóságok bemagolására kényszeríti. Ezt a módszert már régen elítélte és sutba dobta a pedagógia s elég szégyen, hogy akad akárhány ilyen szellemben írt nyelvtan, a mely a miniszterium ajánlatával tankönyvvül használódik sok népiskolában.

Újabb időben általánosan lábra kapott az a nézet, hogy a nyelvtan tanításában a mondatból mint szerves egészből kell kiindulni. Természetesnek tartják, hogy a gondolkozni tanuló gyermek először a gondolat nyelvbeli formájával, a logikai ítélet érzéki kifejezőjével — a mondattal ismerkedjék meg s csak ennek biztos tudata után kell az ítélet szétbontásához, a mondat alkotó részeinek taglalásához fogunk. Ez az ú. n. mondattani módszer.

A népiskolai tanterv szintén e módszert fogadta el követendő vezérelvül, s a nyelvtan anyagát a tanítás keretébe így osztja be:

„A népiskolai tanítás második évében: a mondat lényeges két főrészének megértetése; a tárgy-, személy- és cselekvésszók ismeretése; az egyes és többes szám fogalma; az ige főbb ideje.

A harmadik évben: a mondat bővítése kiegészítőkkal; szószármaztatás, két mondat eggyüvé kötése.

A negyedik évben: bővebb ismertetése a beszéd főbb részeinek; az egyszerű mondat kibővítése mellékmondatokkal; összetett mondatok alkottatása; egyenes és foglalt mondat (?), jelentő és foglalt (óhajtó) mód, a foglalt és óhajtó mód részesülővel való fölcserélése (?).

Tantervünk szerint tehát a nyelvtan tanítása már a második iskolai évben megkezdődik, a mit nem helyeselhetünk. A tapasztalat a mellett szól, hogy kevés gyermek képes a folyékony olvasást egy év alatt elsajátítani, s egyáltalán alig akad még a második év végén is olyan, a ki azt, a mit elolvasott, megértene s el tudná mondani. Magától értetődik, hogy az értelemnek e fokán a gramatizálás gyümölcsöző nem lehet.

A mi véleményünk az, hogy a népiskolában az első két évet kizárólag arra kell fordítani, hogy az írás és olvasás gépies begyakorlása mellett az olvasmányok magyarázata kapcsán megismertessük a szavaknak az irodalmi nyelv szerint való helyes kiejtését, s ugyanezen úton terjesszük kiljebb fogalomkörét, szóbőségét. Vagyis, a mint már előbb kifejtettem, ne tanítsunk addig

nyelvtant, a míg magát a nyelvet meg nem tanítottuk, és bármennyire paradoxonnak tessék is ez állítás, ez az egyedül helyes módszere az anyanyelv tanításának.

Az az ellenvetés pedig semmit se nyom a latban, hogy a nyelvtannak a felsőbb osztályokba szorításával célt nem érhetünk, mert a nyelvtani anyagok földolgozás s begyakorlás nélkül értéktelenek s a gyakorlás időt kíván, tehát kezdeni kell azt már az első osztályban. A harmadik és negyedik év teljesen elégséges arra, hogy a főcél szem elől nem tévesztése mellett a nyelv vázlatos alaktanát megismertessük a gyermekkel, mert abból neki csak annyira van szüksége, hogy az írásnak a kiejtéstől való különbözőseiben el tudjon igazodni.

A nyelvtan tanítását nem is úgy kell fölfognunk mint valami önálló külön tantárgyat, hanem szoros összefüggésbe kell hozni az olvasmányokkal, s csak mintegy a tárgyalás, az értelmi taglalás kiegészítésére használjuk föl az egyes jól megválasztott nyelvtani alakok fölelemzését. A nyelvtani gyakorlókönyvnek tehát úgy kell szerkesztődnie, hogy a példamondatok — természetesen a tárgyalásra alkalmas alakban — egytől-egyig a már földolgozott és átértett olvasmányokból választottak legyenek, hogy így ne kelljen a gyermekeknek először az új, még nem ismerte gondolat, szóbeli kifejezés fölfogásával küszködni, a tanítónak előbb értelmi magyarázatokkal vesződni, hanem az összes figyelem az alakra irányulhasson. És épen ez az, a mire eddig nyelvtaníróink egyáltalában ügyet se vetettek, hanem többnyire olyan példákkal rakták meg könyvüket, a melyeknek szavait, kifejezéseit csak hosszas magyarázgatás után véshetjük a gyermek emlékezetébe, a mi kifárasztja az elmét, hátráltatja, lassítja a cél felé való haladást. Balgaság azt hinni, hogy egy 7—8 éves gyerkőce a hogy elolvassa, nyomban érti is az ilyen mondatokat: ,Oh be nagy kincs az ép szem és az ép fül! *Hát az ép szív nem nagy kincs!* A tüzi-fáról, köszénről, *pírszénről (!)* vagy egyéb *tüzelő anyag beszerzéséről* sem feledkeznek meg. *Égítetek* a csillagok? sat.* ,*Biborszín terül el a nyugoti égen. Megveszi a hideg. A gimszarvas a kérődző emlős állatok közé tartozik* sat.** [Nem nevetséges valami az, azt gondolni, hogy egy nyolc éves gyermek tudja, mi az: *gimszarvas*,

* Magyar nyelvtani kézikönyv. A népiskola II. oszt. számára. Írta Belicza József. I. füz.

** Komáromy Lajos: Magyar nyelvtan. I. füz.

kérdő állat, emlős állat? Ma már nem születnek a gyermekek a bölcsesség fogával!] Ugyancsak e szempontból hibáztatjuk a nyelvtanítóknak azt a bevett szokását, hogy példákat örömet szedik költők műveiből, a nép közmondásaiból — egyrészt a hitelesség, másrészt a tetszetősség, szépség okáért. Ha még az első okot helyénvalónak, nyomósnak tartanók is, pedagógiai szempontból teljesen elhibázottnak gondoljuk a másikat. A költők a gondolat tetszetősbbe tételére rendesen képes, többnyire önmaguk alkotta kifejezésekkel élnek, a mit embere válogatja, a ki érti; épígy a közmondások mindig képes értelemmel szólnak. Ott tehát, a hol nem a nyelv stilisztikájáról van szó, gondatlan dolog a nyelv alakját csak félig értett, félig sejtett értelmű szólásokon magyarázni. Hányadik gyermek tudja, mit mond ezzel a költő: 'Minden órának leszakaszd virágát. A türelem rózsát terem. Fű kizöldül ó sírhanton, bajnok ébred hősi lanton' sat. sat? Pedig alig van nyelvtan, a melyekben ezek és e fele példák ne hemzsegnének, a melyek mind a nyelv elemi törvényeinek kihüvelyezését, szabályokba foglalását csak megnehezítik. A nyelvtan tanításában tehát nem szabad arra törekednünk, hogy holmi magvatlan okokból ismeretlen ismeretlennel magyarazzunk, a mi kárba vezett hiú fáradság, hanem a mindennapi élet közzsájon forgó szólásain mutogassuk a gondolkodás eszközeit.

A mi a hitelesség kérdését illeti, arra e helyütt semmi szükség nincs, hogy alkalmasint német elmétől eltanult pedantériával minden példa után oda biggyesszük az író nevét, munkáját annak megigazolására, hogy nem az újjunkból szoptuk, a mit mondunk. Tudományos munkába, de nem elemi nyelvtanba való az ilyen, a hol legföljebb az illető tankönyvíró szakjabeli fogyatékoságáról tehet tanúbizonytságot, a ki minden további utánagondolás nélkül majmol olyat, a mit nálánál okosabbaktól látott, de a minek szükségét, célzatát csak félfüllel értette.

A hitelesség kérdése első sorban magán az írón fordul meg. Ha saját szemünkkel nem látnók, el se igen hinnők, hogy akad elég ember, a ki könyvírásba bele mer fogni előbb, mintsem a nyelvvel való bánás művészetét elsajátította volna, a nyelv minden csinja-binját kitanulta volna. Sajnos, nálunk az a fölfogás dívik, hogy minden ember született író, a ki egy adóslevelet ki tud állítani s minden rektor kész tankönyvíró, ha sikerült egy diplomát kifognia s ha nyelvtudománya terjed annyira, hogy nagyjából ismeri a Simonyi, Szinnyei nyelvtanát. A stilust olyan tapasztó

munkának nézik, a mit minden faluvégi cigány emberül meg tud cselekedni. Ebből fakad aztán, hogy a legtöbb tankönyvnél a besztás, a tartalom bírálatába akár bele se bocsátkozunk; előre is égetni való rossznak kell kijelentenünk, mert olyan nyelven van megírva, a melynek minden sora nyelvérzékbotránkoztató, a nyelv sajátos törvényeinek lábbal tiprása, a mit utánzandó példaképpül a gyermek kezébe adni az írói önézetről, tisztességről való magamegfeledkezés, a melyet nem a ráhivatottság sugalt, hanem vagy a 'ha nem csurran, cseppeken' jelszóval dolgozó földhöz ragadt szegénység íratott, vagy még gyakrabban a pajtáskodásból eredő protekció szentesített. Az ilyen írónak hitele nincs, nem is lehet s lelki erőtlenségét a dologba látó előtt nem takarhatja el semmiféle tudakosság fitogtatásával.

S ha mégis azt látjuk, hogy az ilyen fán termett tankönyvekkel el van árasztva minden rendű és rangú iskola, a felelősség sulya azokra a fölsőbb hatóságokra nehezedik érte, a kik kezükön keresztül bocsátják, jóváhagyják, ajánlják vagy épen meg is kosszorúzzák. Pedig iskolai tankönyvnél nem kizárólag csak a belső tartalmat kell beható vizsgálat alá vennünk, egyenlő rangú vagy tán még fontosabb kívánalom, hogy az előadás formája mocsoktalan magyarságú, könnyen érthető, szabatos legyen, mert tapasztalásból tudjuk, hogy a gyermeknek első stílusmintául az annyszor át meg áttanult tankönyve szolgál. A magas miniszteriumnak mulasztthatatlan kötelessége volna, hogy ennek a szabadjában dolgozó gazdálkodásnak minél előbb végít szakítsa s bennetudós embereit több szigorúság és meggondolás gyakorlására serkentse a tankönyvek bírálatában és approbálásában.

A mi meggyőződésünk az, hogy az eddig gyakorolt módon valódi jó tankönyvekkel soha se látjuk el iskoláinkat. Ez csakis úgy lesz elérhető, ha a miniszterium költséget nem kímélve szaktudományuk legavatottabbjait bízza meg iskolai tankönyvek kidolgozásával, a kik mesterek a tudomány dolgában, és mesterek a toll forгатásában is.

A tanterv amúgy is vázlatos utasításainak további részletes bírálatába ez alkalommal nem bocsátkozunk. Különbén is úgy hallottuk, hogy a közoktatásügyi tanács új tantervet dolgozott ki a népiskolák számára, megvárjuk, mit hoz a jövő. Reméljük azonban, hogy abban az új tantervben nem lesz szó se *egyenes* és *foglalt* mondatról, se *foglaló* (= óhajtó) módról, se a *foglaló és óhajtó* mód részesülővel való fölcsereléséről (15. l.) és más efféle furcsaságokról.

Mielőtt a népiskolákban használt nyelvtanok bírálatához kezdenénk, még egy, a népiskolában divatos módszertani hibára akarjuk a figyelmet irányozni. A tanterv is utasításul adja, a tanítók számára irt 'Vezérkönyv' is megkívánja, hogy a gyermekek a tanító kérdéseire mindig teljes mondatokban feleljenek. Már Simonyi, a kinek nézetével eddigi tárgyalásunkban is több pontban megegyeztünk, rámutatott e szokás nyelvérzékrontó hatására (Magyar Tanügy 1877. VI.57).

A tanító föltette kérdésre a gyermek rendszerint úgy felel, hogy ismétli a kérdés tartalmát, aztán gondolkodik a hiányzó tagról s ezt végül teszi hozzá, ha eszébe jut. Hogy ez így történik, s hogy ily módon a gyermek hibás szórendhez szokik s iránta való érzéke gyöngül, csattanósan bizonyítja az egyik, — nem is a legrosszabbik népiskolai nyelvkönyv példája, a mely azt kívánja, hogy a gyermekek a tanítónak föltett kérdéseire a kijegyzettem szórendű mondatokkal feleljenek: 'Kérdés: Hány nap van egy évben? Felelet: Egy évben *van* 365 nap. [NB. A gyermekek e korban még csak húszig tanultak számolni!] — Mit szed a fiú? — A fiú *szed* virágot. — A fiú *hallgatja* a madarat sat. — Hol ül a huszár kevélyen? — A huszár kevélyen *ül* a lovon' (Komáromy L.: Magyar nyelvtan. I.11. 23. l.). Pedig hát a kinek ép a nyelvérzéke, tudja, hogy ezekre a kérdésekre a helyes szórendű felelet így hangzik: Eggy évben 365 nap van. A fiú virágot szed. A fiú a madarat hallgatja. A huszár a lovon ül kevélyen. Nem szabad tehát a gyermekeket mondatokban feleltetni, hanem úgy, a mint nekik tetszik. Romlatlan nyelvérzékük okvetetlen helyesebb feleletet sugall nekik, mint a minőket tudós tanítók a szájukra erőltetnek.

Rövidre vonva fejtegetésünk velejét, a következő főbb pontokba foglaljuk össze:

1) A népiskolai oktatás első két évében a tulajdonképeni nyelvtan tanítása teljesen mellőzendő, hanem jól szerkesztett s céltudatosan összeállított olvasmányok alapján gyakoroltatni kell a gyermekeket a szavak irodalmilag helyes kiejtésében és leírásában s vele kapcsolatban bővítjük a gyermeknek nyelvismeretét, fokozatos haladással rászoktatjuk az irodalmi nyelv szavainak és kifejezéseinek elsajátítására.

2) A nyelvtan tanítása a harmadik évben kezdődik s a negyedikben bevégeződik; s akkor is a nyelvtan tanítása nem főcél, hanem csak eszköz a helyesírás szabályainak megértéséhez.

3) A népiskolai nyelvtant szoros kapcsolatba kell hozni az olvasókönyvvel, úgy hogy annak mintegy csak kiegészítő részeül, kísérőjeül szerepeljen, s a nyelv elemi törvényeinek tárgyalása a belőle szedett példamondatokon történjék.

Ez elveknek életbeléptetése s szakszerű keresztülvitele mellett bizvást reméljük, hogy a népiskola tökéletesen meg fogja rárótt föladatát oldani, a mi nem áll egyébből, mint hogy a gyermek négy évi tanulás után ortografiaiilag helyesen tudjon írni, s a nyelvnek elvont fogalmakat jelölő szavait érteni s használni tudja.

Vizsgáljuk meg most apróra a népiskola nyelvtanait, mennyiben felelnek meg a kívánalmaknak.

ALBERT JÁNOS.

A MAGYAR NYELVBE ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Kuszkora, kuszkura : apatárs, anyatárs (Brassó m. Hét-falu Nyr. XVI.526; Zajzon Nyr. III.373; Tatrang Nyr. II.477) — ol. *kuskru* : parrain de noce; mitschwiegervater; *kuskre* : marraine de noce; mitschwiegermutter (Cihac, Barcianu) = lat. *consocer, consocrus*.

kutréjos : fortélyos, furfangos, fogásos, ravasz (Székelyföld Tsz.; Kriza, Kiss Mihály; Székely-Keresztúr Nyr. VIII.525) — ol. *kutrier* - : courir, parcourir, fouiller, remuer, courir çà et là, vagonder, rôder, tourner; herumlaufen, durchlaufen (Cihac, Barcianu). Magyar képzéssel. A jelentésfejlődésre nézve vö. *csavirkál* : 1) csavarog, 2) csűr-csavar vmely dolgot, fortélyoskodik (Székelyföld, Tájszótáramban). A *kutréjos* szó alakulására valószínűleg befolyással volt a hasonló jelentésű *fortélyos*.

lákön : telhetetlen (Brassó m. Bácsfalu Nyr. III.564) — ol. *lakom* : avide, cupide, gourmand, friand, glouton, goulu; gierig, lüstern, habsüchtig (Cihac, Barcianu) < ószl. *lakomъ* : cupidus (úszl. *lakom*; bolg. *lakom* : gierig, habsüchtig; szb. *lakom* sat.). A magy. *lákön*-t Edelspacher is az oláh jövevényszók között említi (NyK. XII.111). Az őrségi (Vas m.) *lakoma* szó, a mely 'torkost, falánkot' jelent (Nyr. I.422; III.283), a déli 'szlávságból való.

lák : tó, mocsár (Szarvas-Simonyi NySz.; Erdővidék? Tsz.) — ol. *lāk* = lat. *lacus*. Az eggyeztetés Edelspachernál is megvan (NyK. XII.105).

liliák : denevér (Brassó m. Tatrang Nyr. II.523) — oláh *liliák*: chauve-souris; fledermaus (Cihac, Barcianu) < szb. *lilak* (ószl. *liljakt*). Az eggyeztetés megvan Edelspachernál is (NyK. XII.105).

[*limány*: örvény (Szeged Csaplár Benedek, Király Pál; Török-Becse Nyr. IX.93). Edelspacher oláh jövevényszónak tartja, de ebben határozottan téved. Ellene szól először is az (a mit ő valószínűleg nem tudott), hogy a szó olyan nyelvterületen fordul elő, a hol oláh hatást nem igen tehetünk föl. De még inkább az, hogy az oláh *limān* 'kikötőt' jelent. A szó a szlávtságban is megvan, még pedig a szerb nyelvben 'örvény' jelentéssel; az átvétel innen történt].

lindik, lingyik, lingyikó : csikló, clitoris (Szatnár és Bihar m. Barna Ferdinánd; Nagybánya Nyr. XIV.475; Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Nagy-Ilonda Vékony Jenő; Szamosujvár Kovács József; Hunyad m. Bordeaux Árpád; Székelyföld Tsz.; NyK. X.334; Kiss Mihály) — ol. *lindik, lindik* : clitoris; kitzler (Cihac, Barcianu, Edelspacher).

lingár : 1) kedveskedő, hízelkedő, nyájaskodó (Brassó m. Hétfalu Nyr. VI.181; Király Pál; 2) proletár (Bereg m. Nyr. XV. 422); 3) betyár, kapcabetyár, bitang, csavargó (Bereg m. Dercen Nyr. XX.432) — ol. *lingër(-esk)* : lécher, flatter, écornifler; lecken, schmeicheln, schmarotzen; *lingërire* : das schmeicheln; *lingëritör* : léchant, lécheur; leckend, schmarotzend; lecker, schmarotzer; *lingëritürë* : action de lécher, de flatter; schmeichelei; *lingëros* : flatteur, caressant; schmeichlerisch (Cihac, Barcianu) — a *ling-* (= lat. *lingo*) ige származékai, s ezekből a *lingár* szó kikövetkeztetés útján állott elő. A 2. és 3. jelentés fejlődése könnyen megmagyarázható.

lingó : gyenge? (gyenge, lingó szavad nem hallik annyira' Arad m. Pécska Kálmány L. Koszorúk I.160) — ol. *lingav* : maladif, faible, énérvé; kränklich, schwach; *lingëv(-esk)* : devenir faible; kränklich, entnervt sein (Cihac, Barcianu).

liváda : gyümölcsös kert (Moldvai csáng. Nyr. X.204; Bukovina Nyr. VI.472) — ol. *livāde* : rét; wiese (Lex. Bud., Barcianu) < szláv *livada* (ószl., bolg., szb.).

lok : két hegy közötti keskeny tér, völgylapály, térvölgy, lapályos hely, alantabb fekvő hely (Erdély Nyr. IX.527; Székely-

föld Tsz.; NyK. X.334; Nyr. II.470; Kiss Mihály, Győrffy Iván, Kőváry László; Udvarhely m. Nyr. VI.517; Győrffy Iván; Udvarhely m. Bethlenfalva Nyr. II.381; Ócfalva, Bikafalva Nyr. IX.239. 240; homoródi járás, Bágy Baczó Mózes, Bencze Miklós; Csik m. Győrffy Iván; Háromszék m. Vadr.; Orbai járás Nyr. VII.332; Uzon Erdélyi Lajos); *lokos*: mélyedékes, lapos (Székelyföld Kiss Mihály; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos) — ol. *lok* (= lat. *locus*). Edelspacher eggyeztetése (NyK. XII.105). A jelentés szorosbitása talán úgy magyarázható, hogy a szorosbitó jelző a *lok* szó elől elmaradván, ez maga vette át az egész jelzős kifejezés jelentését (vö. pl. az *állat* szó jelentésének fejlődését). De úgy is magyarázhatjuk, hogy a *lok* szót az átvételkor épen olyan lapályos, alantabb fekvő helyre értették, s a székelységben ez a jelentése állapotott meg (vö. *zápfog* < ószl. *zab* 'fog', *fogoly*madár < ném. *vogel*, Simonyi Zs.: A magyar nyelv II.150).

lunguj: hosszú (ember) (Kalotaszeg, Zsobok ifj. Antal Domokos; Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Kovács József, Vékony Jenő). 'Méjen hosszú lunguj ember e!' (Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos) — ol. *lung* (= lat. *longus*), végartikulussal: *lungul*.

maesuka: bunkó, bunkós bot (Székelyföld Tsz.; Arany-Gyulai NGy. III.367. 384; Kiss Mihály; Udvarhely m. Győrffy Iván; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Csik m. Arany-Gyulai NGy. I.124; Csik-Rákos Dobos András; Szolnok-Doboka m. Kovács József, Vékony Jenő; Erdővidék Nyr. IX.42 [*matyuka* is]; Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XV.283) — ol. *měčukě*: bunkó, bunkós v. fejes bot; knotenstock, knüppel, kolben, keule (Lex. Bud., Barcianu) < újjör. *ματζούκα*.

máj: 'Ne máj vesztőgetöm rea a szót. Mit máj vesztőgetöm sat!' (Udvarhely m. Vadr.). 'Ne máj legénköggy no!' (Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Nagy-Ilonda Vékony Jenő). 'Ne máj még tédd magad!' (Szolnok-Doboka m. Szamosujvár Kovács József). 'Ne máj ötözköggy tésis ajan sakáig. Ne máj még menny tésis minden vasárnap a táncba, vaj ěccer üjj ithann is' (Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XV.283). 'Ne máj: ne még! Mit máj: mit még!' (Szilágy m. Nyr. IX.564) — ol. *māj* (= lat. *magis*): noch, mehr, wieder; *nu māj*: többé nem v. ne, nicht mehr; *ěe māj*: mit még, was noch? (Szarvas: Nyr. XXI.473; Steuer: Nyr. XXII.38).

maláj: köleskása (Hétfalu, Zajzon Nyr. V.275) — ol. *mšlāj*: farine de millet, de maïs; hirse, kukuruzmehl (Cihac, Barcianu).

[A Magyarország nagy részében elterjedt *málé* szó nem az oláh nyelvből került hozzánk, mint Edelspacher (NyK. XII.105) véli. A föltett **málaj* alakból ugyan ép úgy fejlődhetett volna *málé*, mint a *taraj*, *karaj*, *ganaj*-ból *taré*, *karé*, *gané*; csakhogy azt kellene előbb igazolni, hogy az oláh *mšlāj*-ból miért lett **málaj*. Ennek az alaknak a föltevését — hogy egyebet ne is említsek — már csak az is megnehezíti, hogy az oláh *mšlāj*-nak szabályos magyar megfelelője a hétfalusi csángók nyelvében *maláj* alakban van meg. Az oláh nyelvből történt átvétel az is kérdésessé teszi, hogy a *málé* szó az oláhságtól távol eső vidékeken (pl. a Dunán túl, a Künságban, a palócok földjén, a Csallóközben) is el van terjedve. Meg kell azonban vallanom, hogy bármennyire utána jártam is, nem sikerült minden kétséget kizárólag kiderítenem a *málé* szó eredetét. A szláv nyelvek közül csak a ruténban találunk egy (alkalmasint az oláh nyelvből átvett) *mažaj* (maisbrot) szót; de a ruténből való átvétel ellen azon kívül, hogy szláv szavaink legeslegnagyobb része a déli szlávságból való, még inkább a szónak jó nagy és távol is eső területen való elterjedése szól. A szláv *mel-* (örleni) alapszónak a származékai között nem találkozunk olyan, a melynek a *málé* magyar mássa lehetne. A német nyelvben is hiába kereskedünk. Magának a terméknek a bevándorlása útját nézve, figyelmünk Törökországra irányul; onnan kapták a szlávok, s onnan kaptuk alkalmasint mi is, mint 'törökbúza' neve mutatja. Az is valószínű, hogy először liszt alakjában ismerkedtek meg vele eleink; s ha ezt a föltevést elfogadjuk, akkor a *málé* név eredetét keresve a perzsa-török *máliden* (újperzsa *malîdan* Fick) ,reiben, zerreiben, treten, zertreten, zerdrücken, zermalmen', *málide* ,gerieben u. s. w.' (Zenker) szavakra bukkanunk, a melyeknek igei alapszava: *mâl-*. Ha a *málé* szó csakugyan erre vezethető vissza, a mit valószínűnek tartok, akkor eredetileg 'öröltöt = lisztet' jelentett,* s így összefügg a szanszkrit *mar-* (*mṛṇāti*), a latin *mol-* (*molere*), a szláv *mel-* (ószl. *mlēti*, *melja*, *moliti*), a német *mal-* (ófn. *malan*, úfn. *mahlen*, *mehl*) sat. szavakkal].

* Vö. ugyanabból az alapszóból: lat. *mīlium*, gör. *μῆλινη*, litv. *malnos*: köles, köleskása.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

Az aprómarha.

A lúd.

Ugyancsak az ostobaság egyik jelképezője. Különösen az a németben, a hol a férfi 'szamár', a nő 'lúd', ha ostoba. Nálunk a nemi viszonyok hiányzanak a nyelvben, azért ez az elkülönítés se áll fönn olyan mereven. A lúd v. liba különben nem pusztán ostobát jelent, össze van vele kötve rendszeren az ügyetlen, szögletes, nevetséges mozdulat fogalma is. Sőt vannak szólásmódok, melyekben pusztán ez utóbbit jelenti. Lustát, eggyügyüt jelent ezekben: 'Ostoba liba; ostoba mint a liba. Lúddá tenni vkit. Liba volt, most lúd'. A németben: 'Dumm wie die gans; dumme gans, dummes gänschen'. Ügyetlen mozgására vonatkoznak a következők: 'Tipeg-tápig mint a hízó lúd. Megszorult mint a lúd a híd alatt. Hízeleg mint a domaházi lúd' (Gömör). A nevetséges hosszú egyes sort gúnyolja: 'Úgy mennek mint a ludak'. Csúf hangjáról szólnak: 'Tátog mint a dugott liba; páhog mint a dugott lúd'.

A hizlalt lúd idomtalan alakjához is hasonlítják a nagyon kövér embert: 'Kövér mint a lúd; kövér mint a sz. Márton lúdja'.

A főntebb előre jelzett ellentétes használat abban áll, hogy a szelidség meg a méreg jelképeül is szerepel: 'Liba szelidség, ártatlan libatermészet; szelid mint a liba' és 'Elfutotta a lúdméreg; csúnya lúdmérgű, gúnármérgű'. Különösen a gúnár a mérges; szerepel még ezenkívül is mint verekedő természet; míg az első csoport libája, a mint látszik, fiatal ludat jelent, bár nálunk (Zala m.) a 'lúd, liba, zsiba' szókat vegyest használják.

A gúnár mint a veszekedő természet jelképe szerepel ezekben: 'Örül mint a másét elverte gúnár. Azt véli, ő ölte meg a gúnárt'. A régiségben is Kisviczainál, azon megjegyzéssel: 'Simia in pelle leonis,' tehát üres hencgőt jelent: 'Ő verte el v. ölte meg a gúnárt' (ő volt az erősebb; mert a gúnárral szembeszállani erő is kell és a ki csak hiszi, hogy ő tette, az üres hencgő).

De ha valami baj éri a ludat, oda a büszke veszekedő kedv, leereszti szárnyát és lombán húzza maga után. Azért mondják a kedvetlenre: 'Olyan mint a szárnyaszegett lúd v. gúnár'. A régiségben ugyanígy Decsinél: 'Felkötözködött mint a beteg zsiba'.

Kapzsiságáról és némileg hangjának utánzásaképen alkotott

kép az, mellyel a kapzsi gyereket gúnyolják: ‚Kiki magának mint a kis liba‘. A kalászt találó és arra futó libák hangja hasonlít ehhez: ‚kiki magának‘, és tettük is olyan, mintha csakugyan ezt kiabálnák. A régiségben is gyakori (Decsi, MA., SzD., Czegl., Kisv.): ‚Lúdra szénát vesztegetni‘ ez állat megvetettségét jelzi ellentétben a sokra becsült lóval.

Mint táplálék szerepel ezekben: ‚Legyen lúd, ha kövér; egyik meg, ha fehér (legyen hát úgy, a hogy te akarod). Sok szt. Márton lúdja kelt el azóta‘ (régén volt). A németben is: ‚Er hat viel Martinsgänse essen helfen‘ (már idős ember). Ősszel szt. Márton nap körül van a kövér ludak ideje, ekkor adott a jobbágy urának is adóba egy kövér ludat, meg természetesen magának is hizlalt akkorra. Ezért volt rendszeren Márton napján minden házban lúd az asztalon.

Van egy pár gúnyolódó szólásmód is: ‚Nem halt meg senki; mégis harangoznak mint Jándon a lúdnak (Bereg m.). Orron verte mint Gubi a libát‘ (Félegyházára vitt ludakat; de míg oda ért, majd mind agyonverte, a mint rájuk ütött, hogy ne gágogjanak).

Van végül még egy furcsa kifejezés, a melyben a lúd szerepel: ‚Valaki ludas valamiben‘ = bűnös, tettes. Eredetileg talán lúdlopót jelent. Dugonics szerint ‚ludas asszonyoknak‘ nevezik azt is, a ki kérdést se várva csak beszél. Ez eredhet ép úgy a lúd folytonos gágogásától, mint a ludas kofák folytonos nyelvük járásától.

Mint eszközök neve szerepel a következőkben: ‚Lúd lelke‘ = a régi tüzhelyeken a vas, a melyre a pecsenyét fölszúrták; ez volt úgy benn a lúdban, akár csak a lelke. ‚Lúdgége‘: hosszú cső (mint a lúd hosszú gégeje), a mely egy csatornát a másikon keresztül vezet.

A galamb.

Végre egy állat, a melyről nem kell semmi rosszat se mondani. A szelídség, a szeretet, a szerelem és tisztaság jelképeül szerepel a szólásmódokban. Mint kényeztető név előfordul majd minden nyelvben: ‚Kedves galambom. Mindenfelől csak azt hallom, hogy nem szeret a galambom‘. A régiségben: ‚Jöjj el én galambom az köszálnak odvába (ÉrdyC.). Egy vagy te én galambom‘ (Mon: Apol.). A németben: ‚Mein täubchen; thue mir auf meine freundin, meine taube, meine fromme‘. A franciában: ‚Ma pigeonne‘. Az Énekek énekében is előfordul mint becéző név. Hogy már most miért kapta a galamb szó e becéző jelentését, különösen a szerelmesek szájában, annak két oka is lehet. A galamb mint

tiszta, szelíd, kedves állat, mindenkinek kedveltje és kedveltünk nevével szivesen nevezzük azt, a kit szeretünk: de másrésről a galamb buja szerelmes természete is föltűnő és ugyancsak alapja lehet annak, hogy valaki szerelmesét galambomnak nevezi.

Mindakét tulajdonság maga is szerepel a szólásmódokban: ‚Szelíd mint a galamb; szelíd mint a galambfi. Nincs eggy csepp epéje se mint a galambuak. Toldi Miklósnak sincs ám galambepéje‘ (Ar: Toldi). A németben: ‚Tauben haben keine galle‘. A franciában: ‚Douce comme une colombe‘. A latinban: ‚Felle columba caret‘. A bibliában: ‚Legyetek okosak mint a kígyók és szelídek mint a galambok‘ (Máté X.16). Nőének galamb viszi meg olajággal szájában az özönvíz lecsillapultának, tehát a békének a hírét.

A tisztaságról vett kép: ‚Tiszta v. fehér mint a galamb; ártatlan mint a fehér galamb‘.

Buja természetéről, szerelmességéről szólnak a következők: ‚Galambtermesztű‘: szopora, buja. ‚Úgy élnek mint a galambok‘. A németben és a latinban a csókolózást mondják galambszokásnak: ‚Schnäbeln; columbari, id est columbarum more oscula pangere. Tubaház‘ = szerelem tanyája, kéjbáz.

Kevésbé szép hasonlat az, melyet a galamb tipródásáról vett a nép: ‚Ugra-bugrál mint a tojó galamb; úgy tipeg-topog mint a tojó galamb; tipródik mint a szaró galamb‘.

Főlemlíthető végül a ‚sült galamb‘, mint a munka nélküli jólét jelképe: ‚Várja, míg szájába repül a sült galamb‘. A régiségben; ‚Ne várjad a sült galambokat az égből a szájadba, hanem munkálkodjál‘ (Helt: Mes., SzD: MVir.). A németben: ‚Er hofft, dass die gebratenen tauben ihm ins maul fliegen werden‘. A franciában: ‚Il attend, que les alouettes (a pacsirták) lui tombent toutes rôties dans le bec‘.

A pulyka.

Főként a mérgeesség képviselője. Eme természetével szolgált rá: föl-fölfújja magát és szárnyait leeresztve nagy duzzogva járja be az udvart, miközben az orrán figyelő húsdarab hol kék, hol vörös színt játszik. A hirtelen fölfortyanó emberre ezért mondják: ‚Pulykamérgű. Olyan mint a pulykakakas. Kakaspulyka‘. A folyton haragvóra használják: ‚Lefityeg az orra, mint a beteg pulykának‘.

Tojásai halványan pettyezetettek, ezért mondják a szeplősre: ‚Szeplős mint a pulykatojás‘.

Esetleges szerepet játszik ezekben: „Szent mint a Bodóné pulykája” (azt állította róla asszonya, hogy kan nélkül tojik. Valószínűleg terhes leányt gúnyolnak vele). „Világgá ment mint a tót asszony pulykája. Elülhetünk már mint az egri pulyka. Farba rúgta mint Terjék a pulykát” (el akarta kergetni és megölte vele).

Igen eredeti népszokás emlékét őrzi Erdélyi szerint ezen szólásmód. „Pulyka volt a peccsenyéje” = sikerült neki, a mit akart. A vendégül hívott leánykérőnek ugyanis, ha igenlő választ remélhetett, pulykapecsenyét adtak; ha nemet akartak jelezni, malacot sütöttek.

A kacsá.

A nép között a legkevésbé emlegetett háziállat. Mindössze is csak a következő szólásmódokban szerepel. A fecsegőre mondják: „Mindig jár a szája mint a kacsá segge”. A családságra, burkolt beszédre, Erdélyi szerint: „Kilátszik a kacsá orra. Látom már a kacsá orrát” = észreveszem már, mit akar. A régiségben: „Tudja hol jár kacsá”: *obliquus cursus* (Decsi).

Esetleges a szerepe ebben: „Szive hasadjon meg mint a Mandi kacsájának”.

Gyakran emlegeti azonban az irodalom, különösen a hirlap-irodalom. Itt a kacsá alaptalannak, légből kapottnak bizonyult hírt jelent. A németben: „Zeitungssente”; a franciában: „Canard”. Ebben a nyelvben található föl különben az a teljes szólásmód is, a mely az elnevezés megértésére vezet: „Donner des canards à quun”: valakivel elhitetni vmit, telebeszélni a fejét vmmivel. Tehát a kacsá egyszerűen hazugságot, üres beszédet jelent. A hasonlat a kacsá folytonos gágogásáról van véve, annak az alapján, hogy a ki folyton beszél, az nem mondhat mindig igazat; sok beszédnek sok az alja. A kacsá tehát üres fecsegést, hazugságot jelent, mint rövidítés a kacságágogás helyett.

Vannak természetesen tetszetősebb magyarázatok is, de a melyek sokkal kevésbé alaposak. Vannak, a kik a lapokban megjelent hihetetlen kacsáhistóriáktól származtatják, melyek a század elején egymásután jelentek meg a lapokban. Furcsa lenne azonban, hogy a sok képtelenség közül épen ezek emléke maradt volna fönn. Grimm a folyton fölbukkanó híreket nevezi kacsáknak, és a képet a bukdácsoló kacsától származtatja. Van végül olyan nézet is, mely szerint *ente* — *lüg-ente* = *lügende* = *legende*. *Lügende* névvel illette ugyanis a reformáció a legendát; pl. Fischartnál: „päbstliche

lügende' (Schrader). De mindez igen mesterkéltnél dolog a legelőbb említett egyszerű és természetes magyarázattal szemben.

* * *

Visszatekintve már most a földolgozott anyagra, látjuk, miként használja föl a nép háziállatait arra, hogy róluk képeket alkotva e képekkel jellemezze a maga helyzetét, tulajdonságait. Alig van rossz vagy jó helyzet, megvetendő vagy dicsérendő tulajdonság, a melyre ne volna a háziállatokról vett kép és alig van indulat: szeretet, szerelem, gyűlölség, harag, megvetés, a melynek nyelvében ne szerepelne legalább egy háziállat neve; a legtöbbszörben többé is.

Érdekes és háladatos volna már most tovább kutatni és hasonló módon földolgozni a vadállatokról, az élettelen természetéről, a házról és az eszközökről, és végül az emberekről szóló szólásmódok csoportjait; azután mindezeket összeállítva, esetleg hozzácsatolva a közmondásokat is (természetesen hasonló módon földolgozva) használható szólásmód- és közmondás-gyűjteményt adni a magyar közönség kezébe, a mi még eddig úgy is hiányzik.

SZABÓ ERNŐ.

A SLAVÓNIAI NYELVJÁRÁS.

(Bemutatták a M. T. Akadémia ülésén 1893. okt. 23.)

4. Szókincs.

6) Játékszerek.

csinge: kemény labda, a mit a gyermekek maguk készítenek.

lábda: fából készült játékszer, olyan mint egy hegyesre kifaragott dugó.

inóká: hinta; *inókázni*: hintázni.

ördöghinta: körben forgó hinta; egy fél öl magas faoszlopra erős szöveget vernek, erre deszkát fektetnek, a mely a szeg körül forog, s a deszka két végére rövid kötélnek egy-egy farudat erősítenek. E rúdra ül egy-egy gyermek s körben forognak a deszkával.

7) Halászó eszközök.

Haraszti, Szt-László és Kórógy népe csakis mocsarakban halászhat s erre a célra a következő eszközöket használja. A csí-

kot *vorsá*-ban fogja, a mit apró vesszőből csinál (l. Herman Ottó: Halászat könyve 243); a megfogott csíkot a *tögző*-be teszi; ez nem más mint kabaktök, a minek a szárát levágják, s a nyílását bedugják, hogy a csík ki ne másszék belőle (vö. *csíktök*, uo. 208). A halfogásra szolgál a vesszőből készült *vejsz*, külső kerítése a *lészá* (vö. Herman O. 154). Ha a halász azt mondja: *mégnyízték a vejszemet*, annyit jelent, hogy meglopták, elvitték belőle a halat. Halászó eszközök még a *dob*, a *mereccsó*, meritő háló (Herman Ottónál *mereggyű* 233) és a *táogató* (uo. 333).

8) Állatok nevei.

bese: kánya. Ez a szó a régi nyelvben csak egyszer fordul elő és pedig a Jordánszky codexben (94. l.): „Es ezek az eghy madarak közzöl, kykkel nem yllik eelnye: keselywth, heeyaath, b e s e e t h’.

cákór: patkány.

fákopogató: harkály.

ficsike: fecske.

fír: fűrj.

gács: gém.

gágója: golya.

gámbóca: mezei tücsök.

kán: kandisznó; *kános*: herélt disznó; *göbe*: nőstény disznó.

kusi: csík; így is mondják: *csíköcsá*.

kutyó: kutya.

lészá: olyan ló, melynek a homlokán fehér folt van; más vidéken *hóka* a neve.

lövöldék: pillangó. A régi nyelv is használja *lövöldék* alakban (NySz.).

pätä, *pátká*: kacsa; szláv eredetű szó, vö. horvát *patka*. Rétfalun *reće* a neve.

pile: liba. A horvát nyelvben

pile csibét jelent, s ebből lett Rétfalun *pilicse*, szintén a. m. csibe.

pisten: csibe; csak Harasztin használják. A régi nyelvben s több más nyelvjárásban *pisten* a csibe neve; ez is szláv eredetű szó, vö. szerb és úszl. *pišće*.

pockán: vakondok; Kórógyon: *pucoktúró*.

potykász: ponty.

púpere: denevér.

purá: pulyka; horv. *pura*.

seregéjös kígyó; így hívják a nagyobb fajta mérges kígyókat.

szácskó: szárcsa.

tík: tyúk.

zelepátká: gácsér. Tehát az összetétel első tagja, a *zele* szó himet jelent. Ezt a szót a NySz. kérdőjellel közli, mivel csak egy adata van rá s ebből jelentése nem világos: „Az nagy *zele* bak soce Pazmany Peter vramtol nem ferhet el’ (Bal: Epin. 2). A *zelepátká* szó világossá teszi, hogy a *zelebak* annyit jelent mint: h í m b a k.

A ménes neve *hërgiä*; török eredetű szó, mely a horvát nyelv útján jutott ebbe a nyelvjárásba, vö. horv. *ergela*. Ugyanez a szó az oláh nyelv útján eljutott a moldvai csángók nyelvébe is: *hergely* (vö. Nyr. XXIII.6).

9) Növények és gyümölcsök nevei.

<i>bisálmá</i> : birsalma.	tételben <i>szödörnye-pödörnye</i> a.
<i>bobojó</i> : paradicsom (Haraszti); Szent-Lászlón <i>járáncsi almá</i> a neve.	m. vad szeder. <i>gáláginyá</i> : galagonya. <i>gécsá</i> : tövis.
<i>bököny</i> : bükköny.	<i>kápisztá</i> : káposzta.
<i>burzá</i> : bodza.	<i>körféj</i> : körte.
<i>csáláng</i> : csalán.	<i>monyáró</i> : mogyoró.
<i>csácság</i> : szúró bogáncsfaj.	<i>pérá</i> : burgonya.
<i>dinyá</i> : dinnye.	<i>petrezsijom</i> : petrezselyem.
<i>epörnye</i> : eper; <i>födi epörnye</i> : szeder. Ez a nyelvjárás meg- őrizte tehát e szónak teljesebb alakját; e h. <i>epërje</i> . Épigy meg- maradt a <i>szeder</i> szónak telje- sebb alakja is ebben az össze-	<i>sütő</i> : tök. <i>szilva</i> ; a magvaváló szilva neve: <i>váládó szilvá</i> vagy <i>ránká szilvá</i> . Kórógyon az apró sava- nyú szilva neve: <i>órábóra</i> .

10) Étkezés, ételek.

Az étkezések nevei a következők: a reggeli étkezés neve *ebéd* vagy *fülöstököm* (rendesen valami főtt étel), a déli étkezés *délebed*, a délutáni ozsonna *krëndijá*, az esti étkezés pedig *vácsora*.

Eggyes ételek nevei:

<i>csörige</i> : csöröge fánk.	<i>lepény</i> : cipó.
<i>gáncá</i> : kukorica gölödény.	<i>lepetős méz</i> : lépes méz; <i>csor- got méz</i> .
<i>hajmászelős</i> : vereshagyma mártás.	<i>pácsá</i> : kocsonya; horv. <i>pače</i> .
<i>keszöce</i> : ecetes savanyú lé.	<i>pérá kása</i> : burgonyás kása.
<i>kötöt háluska</i> : töltött tészta- féle.	<i>pirincs</i> : rizs; horv. <i>pirinač</i> (gen. <i>pirinča</i>).
<i>laksá</i> : lepény.	<i>pirús kinyér</i> : piritott kenyér.
<i>lév, lé</i> : lé, leves; <i>pérá leves</i> : burgonya leves; <i>bobojó lév, lév- cse</i> : paradicsom leves; <i>tárhá- nyás lé</i> .	<i>pirutác</i> : spiritusz; isszák pá- linka helyett.
	<i>pisojká</i> : vékony hurka; kuko- ricakásával töltik.

pívó sör; horv. *pivo*.

pökméz: lekvár; a szerb *pekmez* szóból lett, s alakjára a népetimologia is hatással volt.

pörc és *töpörtő*.

próhá: kukorica málé; horv. *proha*.

rotyántotká: tojásrántotta; gyakoribb neve azonban *tikmonyoská*.

rözsödöröje: túrós haluska.

rözsmé: kenyérmorzsa.

tikmony: tojás; és pedig bármiféle madár tojása, pl. *verébtikmony*, *gágójátikmony*, *pátkátikmony* sat; tehát a szó, mely eredetileg csak 'tyúktojást' jelentett, általánosabb jelentéshez jutott. E szóból lett a rántotának már említett neve: *tikmonyoská*.

11) Egyéb tájszók.

Az itt elsoroltakon kívül még sok oly tájszót használ a sláviai nyelvjárás, melyeket nem sorozhatunk ilyen összetartozó csoportokba.

Vannak egyes szavaik, melyeket beszéd közben gyakran használnak különösebb jelentés nélkül s csakis minteggy a beszéd folytatására szolgálnak; ilyenek: *amá*, *éme*, *egyöm*, *igyöm*, *ászondi*, és összekapcsolva is *ászondi igyöm*. Az *amá*, *éme* némileg mutató szó értékével is bír: 'Á m á nyízd, Mária!' De használják minden különösebb jelentés nélkül is: 'É m e mégyök mingyâr'. Leggyakoribb e szócskák közül az *egyöm*: 'Tugyá e g y ö m tisztölendő urám, öt esztendejig vót e g y ö m êthon. Osztá e g y ö m nê m is vót kápós'. Előfordul e szócška egy-egy régi írónál is (NySz., ImreS: Magyar nyelv és nyelvtud. tört. 250).

Indulatszófélék: *hâjdê*, *hâdê*, annyi mint: menj, menjünk, induljunk; — *âlâ*; jelentése körülbelül: ejnye! 'Á l á, á l á, mőny el' (menj el)! 'Á l á, á l á nê nyerütöz'; — *bâs*, rendesen az előbbivel kapcsolatban: 'Á l á b â s tê hébâ váló!' (= ejnye, te hiába való); nyomatékosító értékű az *épen* szó mellett: *bâs épon*; 'Áz iltátul fogvá b â s é p ō n nê m vótâm Kopâcson, miltó kigyelmedet âhosztâm onétâ'.

Feleletül az *igön* szót használják; nagyobb nyomatékul a *mâ*, *mân* (már) szócška szolgál. Tagadó kérdésre vagy állításra az igenlő felelet: *de inkâb*.

A *dé*, *dej* szócška jelentése: körülbelül, minteggy (nem pedig 'talán', mint Szarvas írja): 'D é tiz liter szilvâm termôt. Éme mégyök mingyâr, csak még d é két szitábélel vãn (t. i. két szitára való lisztje van). Vãnák ot d e j hârmân. D e j mâ rêgel jütem êde'.

Szarvas följegyzí, hogy használják az *eh(a)* szót gyomor értelembe, s hozzá teszi: „csak a nevező és csak személyragozva használatos: Jáj de fájjik az ê h o m'. Én ezt nem hallottam s kérdezősködésekre sem tudtak fölvilágosítást adni e szó ilyen használatáról. Használják azonban az *éha* szót továbbképezve és összetételben: *Éhéra ötém* (éhgyomorra ettem); *szoméhuís* (szomjas).

Sajátságos a *kimikimi* szó jelentése; magában használva annyit jelent: mindenféle hulladék; e mellett használják jelzőül is: „Hâ kimikimi kínál (nagynehezen, nagy kínnal) evégeztük az áratót'. E mondatban *árató* azt jelenti: aratni való, ugyanily értelembe használják ezeket is: *nyomatató*, *kászáló*, *gyűjtő*, annyi mint nyomtatni, kaszálni, gyűjteni való.

Az ujjak nevei a következők: *nágy új* (hüvelyk), *mutató új*, *gyűrős új*, *jüvendék új*, *kis új*.

Egyéb említést érdemlő tájszók még a következők:

a) Főnevek.

bájos: kuruzsló.
cúlá: kimosni való ruha, szennyes.
dëngu: egyg vég. „Égy dëngâ vót â gyócs'."
féléjel: éjfél; szó szerinti fordítása a horv. *polnoč* kifejezésnek.
fojosó: csúz.
jáccó (Rétfalu): az a ház, melyet a fiatalság arra a célra tart, hogy ott a sátoros ünnepek harmadik napján táncoljon.
krëcs: falról lehulló vakolat; horv. *kreč*: mész.
levél (Rétfalun) jelent bármi-féle írást is.
orvos, azt is jelenti: orvos-ság.
páru: parola. „Párut ád'."
pëcërá, *pëcëráj*: pálinka főző gunyhó.
pilingör vagy *bükő duktor*;

így nevezik az orvost, a ki kijön a faluba és beoltja a gyermekeket.

pörgő rokás: esztergályos.
sânc: árok.
sáramontá: száraz szőlővenyige.

sonkoj: a méh sejtje.
szöméröm; használják „szëgyen' értelembe épügy mint a régi nyelv: Szöméröm rányízni. Szöméröm üneki (nem illik hozzá). Nëm tészöm, meráz szöméröm.

szitábél: egyg szitára való.
 „Még dé két szitábélel vãn."
szokák: mellékucca.
vászák: mindenféle szenny, piszok.

b) Melléknevek.

bálává: ostoba, bolond: eb-ből ige: *mëgbálávíl*: megtéved, pl. az írásban; vö. horv. *balav* (nőnemben *balava*): taknyos.

dühös : veszett; *dühös kutyó* :
veszett kutya.

foszlot : rendetlen öltözetű.

görcsös (Rétfalu) : sovány.

krompá : sánta.

nyivántos : beteges.

pocskos : piszkos (vö. pocskol)

rongyos : sovány.

rucskos : piszkos.

szöntös : kócos, borzas.

szűkös : szükséges.

c) Igék.

bódolog : kószál.

botolózik : elsétál, elcammog.
„Nem botolózik-e a szentégy-
házba?”

csirip : csíp.

dob : elér. „Nem dob el (nem
tud elérni). Doptálak (elértelek).”

eldögil : elpiszkolódik.

elhígul : elájul. „Jú házá; de elig
tudot házá júni, osztân elhigút.”

elpotyáz : elveszteget. „Há nem
potyáztá el voná a dógát” (ha
nem vesztegette volna el min-
denét).

fénrikánt : földőf. „Fénrikán-
totá a teheny’.

féntisztákolózik : tisztán fel-
öltözik.

félvon, *fénvon* : magára veszi
a ruhát. „Éme eszt vonom most
én fél’.

hulátkózik : versenyez; külö-
nösen a kocsisokra alkalmazzák
midőn egyik a másikat meg-
előzni iparkodik.

kóbolog : kószál.

kopcsol. Ha két kan összevesz

és verik egymást, azt mondják :
k o p c s o l n á k á kánok.

korciáz : egy darab jeget köt
a lábára és avval csuszkál.

kulárooz : céloz.

lerógjá a fát : egy kis fej-
szével apródonként kivágja.

les : vár.

mékrepál, *ösze-
krépát* : össze-
tákol; vö. horv. *krepati* : foltoz,
összefoltoz.

mégpókoz : fölpuffad (Szarvas-
nál tévedésből *fókozni*). „Nagy
vizet it a morhikájá és még-
pókozot’.

mégüszkül : megkerget. „Még-
üszkülte a dühös kutyó’.

nyerít : kiált, ordít. „Né nyeric!”

págyigát : fölraz. „Fél vån
pátyigattá az ágy’ (Szarvas
közli; magam nem hallottam).

péntyög, *viszapéntyög* : felesel.

pérdácsil, *viszapérdácsil* : fele-
sel.

rúgát : nyomtat. „Ténáp is
tizönegy köröszöt rúgátunk’.

*sápá-
kodik* : panaszkodik.

tártózik : tartózkodik.

üvöt : hív. Mån üvöt a tánító
urám (t. i. hív téged).

vetemődik : nő a vetés. „Szé-
pen megvetemődöt’. Ebből a fő-
név : *vetemődés*. „Épön ákor vót
jég, mikor kezdődött rájtá a
vetemődés’.

vívaskodik : verekedik.

zút : dob, üt. „Hátba zútotám,
= hátba ütöttem kézzel, vagy
hátba dobtam pl. kövel. „Rék-
trám, az Izrá mégzútot engömet’.

12) Szólások.

A részegséget többféleképp fejezik ki: megiszi magát; kicsit bészavárodot; megverte a bélit; megítá az eszt; szömen vån.

Egyéb szólások:

Kisütöt a jó idő.

Á szömére jüt: a lóról mondják, ha hályog van a szemén.

Nëm szolgáltám én ére; ezt szokták mondani, ha valamivel megkínálja őket az ember.

Në ugás mã; në nyeric; në üvöcs; fog bé já gegödét: annyi mint: hallgass, ne lármázz.

Á hátalom mögverte: a villám ütötte.

Hoszi neki já körme: lopni szokott.

Közlöm végül azokat a szólásokat is, melyeket Szarvas Gábor jegyzett föl Szent-Lászlón (vö. Nyr. V.65), csak annyit változtatok rajtuk, hogy a kiejtést pontosabban jelölöm.*

Hálotám hírét, de látását nëm látám. A hálását nëm hált még bele sënki.

Á hideg nyom, mindënap mëgnyom; autá mëmëg félzargát.

Á tisztölendõ úr? Ó az jóhitü kedvesöm, az isten álgya mëg.

Húszta a görcs, lelte a ros; gőzölték egyöm, gyógyították, de mënd hëjábá.

Dej vót nágy kolërá. Szinte fët az embör, oján nágy indü-lát vót; igön zúgolódot a föld népe. Én nëm fétem. Á bátor szívü győzőseb mëg a nyávalákon is. Oszta gyöm nëm is vót kápós.

Ákor ü vót bíró, hánëm áziltá lëvöték rúlá a bíróságot.

Csák a boszút úzi neköm; turkos-turkig vágyok vele.

Závarkodásbá vånák: civakodnak.

Lëcsinâta az áblákot kendövel.

Nëm nésztem én tüzet-vizet, jártám mindönfelé. Mëgfordil-tám mãr én mënd szitân mënd rostân. Tejbe, sájthá mindömbe forgotám.

BALASSA JÓZSEF.

* Az s, sz mindig s-nek, a z, zs pedig z-nek hangzik e község kiejtésében.

A JORDANSZKY ÉS ÉRDY CODEX.

(Jutalmazott pályamű.)

IV. A helyesírás egyezése és eltérése.

a) A magánhangzók jelölése. Általában meg kell jegyeznem, hogy a szűk ejtésű, úgynevezett hosszú magánhangzók rendszeren kettős betűvel vannak jelölve. De ezen kettős betűk, mint alább a kettős betűk tárgyalásánál a kézirat vizsgálatából ki fog tűnni, nem kizárólag hosszú hangokat, sőt igen gyakran rövid, széles ejtésű hangokat is jelölnek. E szerint a mai *a*, *e*, *é*, *o* hang e két codexben néhol kettős *aa*, *ee*, *oo* betűkkel van írva. Példák: *olaaz*: olasz (ÉrdyC. 54), *byaal*: bial, bivaly (546), *keeral*: kerál, király (63. 66. 391), *eyeel*: éjjel (JordC. 39), *eeróss*: erős (ÉrdyC. 579), *leean*: léány (ÉrdyC. 23), *oolaz*: olasz (ÉrdyC. 261), *zoolgal*: szolgál (ÉrdyC. 391) sat. Viszont az eggyyszerű *a*, *e*, *o* betűk más codexekkel megegyezőleg gyakran hosszú hangot jelölnek. De a szűk ejtésű *i*, *ö*, *ü* és *ú* egy helyütt sincs kettős betűvel megkülönböztetve a széles ejtésű hangoktól. Az *y* nem jelöl *ü*, *ú* hangot se a JordC. se az ÉrdyC.-ben; állandóan a mai *i*, *í* hangnak felel meg.

Az *ew* betűnek mind a két codexben rendszeren a mai *ö*, *ő* hang felel meg; de az Érdy codexben a *-tewl* névragban *ü*-nek olvasandó. Kétségtelenné teszi emez olvasatot az, hogy e névragot az ÉrdyC. sohase írja *ö*-vel, a mely jegy különben az *ew*-vel váltakozva jön elő; továbbá ama körülmény, hogy a mélyhangú szóknál a Jord. és Érdy codexben eggyaránt *u* betűt találunk. Ugyanez az eset forog fenn a Margit legendában is. Az *ev*, mint Simonyi kimutatta, a *-tevl* névragban ott is *ü*-t jelöl, mert a *-tul* névrag és a melléknévképző *-u* következetesen *u* jeggyel van írva (Magyar nyelv 154. l. jegyzet).

b) Más salhangzók jelölése. A kettős mássalhangzók se jelölnek mindenütt hosszú hangot, sok helyütt pusztán grafikus sajátságoknak kell tekintenünk, így pl. ezen szókban: *Babylon* (JordC. 915. 916. 918), *eppée*: epe (264), *kappw*: kapu (247. 303. 543), *kőzeppyn* (434), *eeleffant*: elefánt (918), *egghö*, *egghew*: égő (219. 220. 279. 341), *be dwggak* (ÉrdyC. 172), *swgg*: sűg (189), *reezög*: részeg (554) sat.

A *cz*, *ch* betű a mai *cs*-nek felel meg. A *ch* mindkét codexben gyérebb; de az előbbi többször *c*-t is jelöl, bár e hang nagyobb-

részt a mai egyszerű *c*-vel van írva. A *g* és *t* mellé irt *h*, épügy. mint más nyelvemlékben, nem nyújtja meg a mássalhangzót. Mindkét codexünkben a *z* eggyaránt használatos *s*, *sz*, *zs* jelölésére. Így mindkét codexben lépten-nyomon találkozunk a következő szavakkal: *fjzt*: füst, *zereg*: sereg, *erzek*: érsek, *rest*: rest, *czen-dez*, *ydwöz*: csendesz, üdvösz, *zent*: szent, *zyr*: zsír (JordC. 265), *zoltaar*: zsoltár (ÉrdyC. 211). A *w* betű mindkét codex írásában kimarad, ha utána vagy előtte még eggy *w* van a szóban; kettős *w*-t egyikben sem találunk. Példák: *ky.le*: kivüle (JordC. 89), *neü*: nevü (ÉrdyC. 140), *bwczwal*: búcsúval (160).

A hiányjel (') leggyakrabban a *j*, de néha más betű helyét is pótolja, pl. *yar'*: járj (JordC. 378), *gyogyo'tana* (381), *yew'*: jöjj (ÉrdyC. 126), *ayo'tatus y'ede* (259). A JordC.-ben a jésített mássalhangzók mellett számos esetben az *y* helyettesítője.

Eggyáltalában e két codex ortografiája is egészében véve megegyezik egymással; csak szigorúbb vizsgálat után elvétve bukkanunk eggy-két jelentéktelen eltérésre. Így a JordC.-ben a mássalhangzók, az ÉrdyC.-ben pedig a magánhangzók vannak több helyütt megkettőzve. E jelenség magyarázatához alább e két codex kéziratának összehasonlítása fogja megadni a kulcsot.

A többi grafikus eltérések, melyek a későbbi tárgyalás folyamán fognak kitűnni, pusztán egyes szóalakokra terjednek. Legyen elég előzetesen a következőket megemlíteni.

Az ÉrdyC.-ben és következetesen *es*, épügy mint *is* következetesen *ees*, míg a JordC.-ben *és*, *is* következetlenül van írva, eggyyszer *es*, másszor *ees* alakban. Ekképen ingadozik a JordC. a 3. személyű névmás írásában is. Az ÉrdyC.-ben *ő* következetesen *ew*-vel van írva, ellenben a JordC. a 3. személyű névmást rendszeren így írja: *hü*, *hew*; csupán a codex eggy negyedrézében találunk *ew*-t, nevezetesen a 121. laptól a 349. lapig, vagyis Mózes IV. k. I. fejezetének 'Az leuitak pedyg *ew* nemzethseegek kezzeé' szókkal kezdődő versétől egészen az evangéliumok prologusáig; továbbá a 883—930 lapig, vagyis az apokalipszis elejétől a codex végeig. Más helyeken mindig *hü*, *hew*-t találunk. A *hü*, *hew* alakok közé csak eggyyszer a 459. lapon keveredett *ew*, viszont az *ew* alakok közé a 122. lapon *hü* csúszott be. Ide jegyzem még a JordC.-ből ezen eltéréseket is: *hennen* (481. 490. 499), *hünnen* (499). Más helyen mindig *ennen* a nyomatékos névmás.

Egyéb ortografiai eltérések. Az ÉrdyC. a denominalis *s* képző előtt a tövégi hangzót legtöbbször *u*-nak írja. Ebben az

ÉrdyC. őrizte meg a régibb alakot (vö. az ÉrdyC. *alazatus*, *chodalatus*, *valaztatus* alakjait a HB. *ildetu*, *kinzotu* alakjaival). A JordC.-ben is jelentkezik egyszer-kétszer a tövégi *u*, de szerfölött ritkán, pl. *czodalatus* (63a), *hasonlatus* (374. 892); viszont az ÉrdyC.-ben is találhatók elvéve *ayoytatos* (328. 325), *alazatos* (252) alakok. Lehet, hogy az Érdy codexben az eredeti tövégi *u*-nak megtartása szintén csak grafikus sajátságának tulajdonítandó, mert az *s* képző ily hangszinnel nemcsak az *-at* képzős főneveknél fordul elő, hanem, mint a Németujvári Glosszáokban, a *-ség* képzős főneveknél is, pl. *ygassagus* (ÉrdyC. 295), *yozagus* (300), *metlossagus* (60), *rutssagus* (45) sat.

A JordCodexben a *-szër* rag rendszeren illeszkedés nélkül: *masodzer*, *harmadzer*, *hanzer*, az Érdy codexben pedig többnyire illeszkedéssel található.

A JordCodexben helyel-hellyel föl-föltünedezik a névelőnek *ah* alakja is, pl. a 399. 604. 606. 608. 613. 614. lapon, s még: *ah hol* (650), *eh dolgot* (457) is kerülközik a jelzett helyeken, de az Érdy codexbe a névelőnek ezen alakja nem férközött be.

A névragok között a JordCodexben szörványosan a *-bel*, *-rel* alak is meg-megjelenik az eredetibb *-böl*, *-röl* helyén, pl. *emberbel* (477. 550), *gymeczbel* (373), *ydwesseghewnkrel* (351), *mezzere* (587), *kyrel* (424. 543. 553. sat.). A névragoknak ezen alakja az Érdy codexben egyetlen egyszer se tűnik elő; miből azt lehetne következtetni, hogy a másoló a JordCodexnek fönt idézett helyein önkényüleg változtatta meg a névragok magánhangzóját.

Most, miután az egyes hangok jelölését, a helyesírás föltünő egyezéseit és apró-cseprő eltéréseit megállapítottuk, áttérhetünk a nyelvjárás egyezésének bizonyítására.

V. A nyelvjárás egyezése.

Balassa József a Hunfalvy-Albumban közölt 'Codexeink és a nyelvjárások című' érdekes és értékes dolgozatában a codexek szövegéről ekképen nyilatkozik: 'Codexeink valóságos nyelvjárás szövegek, melyeknek használhatóságát azonban nagyon megnehezíti a gyarló helyesírás, főleg az, hogy ritkán jelölik a hosszú hangokat és hogy gyakran több különböző hangnak is csak egy jele van. E tökéletlen helyesírás az oka, hogy codexeinket nem használhatjuk úgy föl a nyelvtudomány számára, a mint kellene; de még így is meghatározhatjuk azt a nyelvjárás-területet, a hon-

nan az egyes codexek írója való. S ennek meghatározása főleg azért nagyon fontos, hogy szembe állítva a codexek egyes sajátosságait a mai irodalmi használattal, megítélhessük, vajjon valóban régibb alakkal van-e dolgunk, vagy pedig nyelvjárási sajátosság-e az illető codexben, a mivel szemben talán ép a mai irodalmi nyelv őrizte meg a régibb alakot.

Ha ismerjük a nyelvjárást, melynek szülötte az illető codex, csak akkor becsülhetjük meg kellőleg egyes sajátosságainak fontosságát.

A codexek keletkezése vagy az író születése helyének megismerését — folytatja tovább Balassa — a tökéletlen helyesíráson kívül nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy codexeink nem az első kézből maradtak reánk, hanem egytől egyig másolatok. Lehetséges, hogy a másoló ugyanazon rendház tagja, mint a szerző, sőt talán földije is; ilyenkor változatlanul hagyja a codex nyelvét, s könnyebben fölismerjük a szerző nyelvjárást. Lehetséges továbbá, hogy a codex leírója szolgai másoló, a ki az eredetit betűről betűre írja le; az ilyen is híven megőrzi a nyelvjárás képét. Azonban leggyakrabban azt látjuk, hogy a másoló nem ragaszkodott az eredeti szöveghez, hanem, ha figyelt, lemásolta az eredetit betűről betűre; ha azonban gondolata egy kissé másfelé is kalandozott, elolvasta az előtte fekvő kézirat néhány szavát, s aztán leírta a maga kiejtése szerint.

A helyesírás tökéletlensége és a másoló figyelmetlensége magyarázza meg e két codex ingadozásait is. A többi codexekhez arányítva a JordC. és ÉrdyC. írása eléggé következetes. Mind a mellett e két codexben is nem ritkán olyan következetlenség tűnik szemünkbe, melyre más nyelvemlékekben, még ha keresve keresünk, se akadunk. Találomra a JordC. 428. lapjára nyitok. Csak egy verset ragadok ki. Mindössze két mondat, hol az „esküszik” ige egész kaméleonszerű változatokban jelenik meg: „Valaky azért es ke w z y k az oltarra, es k w z y k mynd azokra es, kyk hū raytta vannak, es ky es k ō z i k az templomra, es k ō z i k mynd azokra es, kyk hū benne vannak es lakoznak. Es ky az meny-orzagra es ke z y k, es ke z y k ystennek zekyre’.

Bár ez ingadozások vizsgálódásunknak némileg útját szegik, mind a mellett lehető pontossággal megállapíthatjuk a nyelvjárást, sőt hozzávetőleg meghatározhatjuk ama kolostort is, melyben a JordC. és ÉrdyC. keletkezhetett.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

Régóta gyűjtöttem olvasás közben olyan helyeket, melyeken íróink tájszókat vagy általában olyan népies szókat alkalmaztak, a mik az irodalmi nyelvben szokatlanok, ámbar az előbeszédben közönségesek. Eggyeseket, ámbar legújabban az irodalomban is járatosak, fölvettem azért, mert CzF. és Ballagi szótárában még nincsenek meg, pl. *affektál*, *balek* s több efféle. (Az ember nem is hinné, mi minden hiányzik a mi szótárainkból. Beszélnek, hogy Mikszáthnak egy dán fordítója egészen jól boldogult a szótárakkal, de egy szónak a jelentését levélben kellett megtudakolnia, s valami nagy ritkaságnak tartotta; pedig mi volt? a *kifli*. De kérem, ezek sincsenek meg a szótárakban: *kenyértörés*, *licitál*, *mappa*, *meglepődik*, *zümög*, *összeszid*. De vannak ilyenek: *özvelegez*, *boncs*, *erek*, *rog*, *rohany*, *gara*, *hágonc*, *odorjas*, *túrony*, *merfürdő* sat, a mit soha magyar ember se a nyelvére, se a tolla hegyére nem vett, még nyelvújító sem.)

Az új Tájszótár szerkesztője mellözte az írónál előforduló adatokat, s eljárását meg is okolta. Mindazáltal közlöm Zolnai után az én tájszótárlózatomat is adalékul az újabb irodalmi szókincs ismeretéhez. Hiszen úgy is mikor jutunk újabb irodalmunk rendszeres földolgozásához? Majd valamikor a jövő században. Nagy nemzet-i föladat volna ez, melynek megvalósításához mecénások kellenének, de a mi mecénásaink ideálja rendszerint a rossz dráma s a vizenyős hazafias vers!

abajg: zajong. 'A pajkosabb fiuk berontanak zajgva, apjokat köszöntve, körüle abajgva' (Szász: Műford. I.316).

abajgatás: zaklatás. 'A hazánkat rontó abajgatások (a nemzetiségi izgatásokra vonatkozik) daczára örökké maradunk dicső hazánknak hű fiait' („Egyetértés” 1886. 49. sz. 2).

abaposztó: durva posztó. 'Kápolnán étket vágunk a hollónak, megadván bállését az abaposztónak (Sárosi: AranyTromb. 82). Fehér abaposztó dőkát viselt, a fölött ujjatlan, szironnyal himzett bórkosokat' [tót legény] (Jók: GazdSzeg. I.56).

ábdál: összetákol, nagyjából farag. 'Bükkfából ábdált csutora' (Vajda: Béla királyfi 25).

acélni: l. *megacél*.

adogál: adogat. 'Vagy pecsovicsoknak kölcsön adogál, kik azzal fizették a kölcsön interét' (Sárosi: AranyTromb. 43).

affektál. ‚Vesselényi ir is, noha nem affektálja az author-ságot‘ (Kaz: Lev. I.104. 292).

afféle. ‚Még föl sem szentelték, most még csak afféle kis pap‘ (Miksz: Almanach 1888. 215. S így másoknál is gyakran. A mutató névmásnak sajtóságos használata, ép úgy mint pl. ‚Csak ú g y packázik vele. Csak a m ú g y félvállról. A m o l y a n kirúgó legény‘ sat. Szótáraink nem jegyzik meg külön e használatot, ámbár CzF. példái közt idevágók is vannak).

afforma: afféle, olyanforma. ‚Többére megtörténik, hogy gondolatink s beszéléseink afformát szüljenek álmunkban‘ (Kaz: Cic. 209).

ágál: taglejtésekkel kíséri beszédét. ‚A papnak a prédikáció-ját akcióval kell kísérni; már pedig mivel ágál az, a kinek nincs jobbkeze?‘ (Baksay: GyÖ. I.317. Szótáraink nem említik, holott régóta általánosan el van terjedve. A NySzótárba fölvettem.)

ágendás. ‚A nyüvés az ágendások dolga, a gerebenelés a szegény sorsú özvegy asszonyoké‘ (Baksay: GyÖ. II.35).

aggat: útjában van vkinek, lábatlankodik. ‚Mégfért mind-egyik a maga oltárai körül és nem aggatott a másiknak‘ (Baksay: GyÖ. II.241).

aggóskodás: aggodalom, gondoskodás. ‚Minő igazságtalan a te aggóskodásod‘: wie ungerecht ist deine Sorge (Kónyi: Hajós 63).

aggyarol: agyarral tép. ‚Körmünk sasok módjára nagyra nő, száraz kenyért agyarlunk mint a kő‘ (Sárosi: AranyTromb. 123).

aj: ej, jaj. ‚Aj nagymama! akkor te magad vagy az Ákhábné‘ (Baksay: GyÖ. II.201).

ajbaj. ‚Ajbaj! csinálj mást, törj többet is meg (Ar: Arist. I.304). Családját csak ajjal-bajjal tudta fentartani‘ (Győry: DQuich. Kis kiad. 23).

akáca: akácfa. ‚Lement a kis kertbe, a nagy akácza alá ült‘ (Miksz: Alm. 107).

akad valamibe: beleköt, beleavatkozik. ‚Megirta a vármegyének, hogy végezze a maga dolgát és ne akadjon olyanba, a mit nem bíztak rá. Mit firtatják azt, a mit senki se tud‘ (Baksay: GyÖ. II.41).

akár: épen úgy mint, v. épen úgy mintha. ‚Hát biz az úgy történt, akár a mesében (Ar: Tsz. 5 : 65). A sok nép kerített várbán megtörheti őket, akár egy mozsárban (uo. 10 : 73). Hát ez olyan bolond nehéz? Van egy jó mázsa. Akár csak fenéig ölom volna‘ (Mikszáth: Almanach 1888. 76).

akasztó: kapocs, mellyel vmit beakasztanak; zsinór, melyre vmit fölfüggesztenek. „Függönyök helyett repedt deszkatáblák, miket csepümadzaggal szoktak bekötözni, ha akasztójuk elvész (Kuthy: Hazai Rejtelmek 32). A hadviseelés egész elméletét válszalagjának csokrában hordja, gyakorlatát pedig gyiklesőjének akasztóján” (Győry: Shak. XIII.242).

akkurátos. „Anyám oly akkurátos: meine mutter ist in allen stücken so accurat” (Dóczi: Faust, családi kiad. 138).

alattság: hajókötél. „Belerántja az egész vontató lócsapatot az alattságnál fogva a vízbe” (Jók: MFöld. 10).

alj. Szólás: „A magyar gazdaasszonyok talán még fogják érteni, mikor van az edény színig, s mikor szoros aljáig” (Arany: Arist. I.54).

állapot: baj, kellemetlenség. „Igy megy a világ amice! lásd az egész állapot Tilivel csak abból támadt, hogy...” (Kovács: Fars. Kal. 34).

állkapca. „Az állkapca versenyben a német maradt a győztes, mert nem, mint az esküdt, kétfelé szakítva rakta a szájába a fánkot, hanem kettőt összefogva” (Jók: RRáby.¹ I.152). Ez a helyes alak, nem pedig az okoskodás szülte állkapocs; pl. „Megvillant hófehér műfogsora az állkapcsai között” (Miksz: Almanach. 1888. 241).

álló: állóhely; felszer? „Kivezette kedves lovát az állóból” (Vajda: Béla királyfi 18).

állongál: álldogál. „Halaványan, reménytelenség sápadtságában állongált” (Vitk: Munk. II.96. Vitkovics többször használja a palócos *ál*-féle gyakorító képzést; vö. *csapál*).

almárium: szekrény. „Kutatni kezdett az almáriumban, az akták közt” (Miksz: Almanach 1888. 174).

álomszuszék: aluszékony. „Az álomszuszék cselédek korai fölébresztését” (PHirl. 1881: 17: 6. l.).

alszeg, alvég: a falunak alsó része; a felső *felszeg, fölvég*. Innen a következő mellénevek.

alszegi. „Külön sorban a felszegiek, külön sorban az alszegiek, Az első gyerek kezdeményezésére megindult a kis sereg” (Baksay: GyÖ. II.286).

alvégi. „Vádolja Nyelves, az alvégi eb fölvégi Lábast sérelem miatt” (Ar: Arist. I.257).

ambitus: tornác, folyosó. „Kimentem az ambitusra pipázni, a hol rendszerint a barát anekdotizált” (Miksz: Almanach 1888. 243).

amolyan: l. *afféle*. 'A pálya fele-utján félrevágott, nem mint amolyan kirugó legény...' (Ar: Bolondlst. 2. én.).

amúgy. 'Kérdi Laczfi hegykén, csak amúgy félvállra' (Ar: Toldi 1: 9. Így gyakran; l. Leht e helyhez, s vö. fönt *afféle*, *amolyan*).

anyjostól: anyjával együtt. 'A menyasszony, anyjostúl, mátkástúl: mutter und tochter, der graf (Kaz: Emilia 21). Felsietett Németországba, hogy személy szerint láthassa, ha netán az ő fia volna, kit anyjostul együtt elveszni engedett' (Baksay: GyÖ. II.153).

annyi. Szólás: 'Hagyjátok az ifiurat békén. Majd lemegyek én, ha már annyiba költ' (Baksay: GyÖ. II.187).

apácafánk: sütemény neme. 'Cseresi, ki nékem a klastromból küldé apácafánkokat, már elhagyá iskoláit' (Pály. 316).

áporog: bűzt terjeszt, bűdöslik; vö. *áporodik* Tsz. 'A tőzeg-tűz lomha füstje elhordta bűzét messze, áporog' (DéliBH. 143).

áprehendül: rossz néven vesz, megneheztel, megsértődik. 'A főfőrangú világ áprehendálta nála a nép szeretetét' (Jók: Hétközn. 1.93).

aprogat: aprítgat. 'Fát aprogat' (Tolnai Beszélei II.23).

apróz: aprít. 'Én is segíthetnék fát aprózni' (Tolnai uo.).

aranylile: madár, Charadrius-faj. 'A koronásgém, a vakvarjú, az aranylile s egyéb fajai az emberkerülő vízi vadaknak' (Jók: MFöld. 10).

aranymálingó, vö. *aran máringó*: sárga rigó Somogy, Nyr. III.140. 'Vallatja apját, mért nem fogott arany málingót, majd ő most hazavinné a Jánoskának' (Baksay: GyÖ. II.226).

arcpirulás: szégyen 'Ott is megszégyenüllünk vele, hasonló arcpirulás ért bennünket Orosházán' (Jók: MFöld. 19).

árva-csalán: nem-szurós csalán. 'Istenmezei kápolna! jobb volna ha nem is volna, ott áll egyedül magában papsajtban, árva csalánban' (Lisznyai: Uj Palócz Dalok 37).

ásgál: áskál. 'A neki tüzesült érzületet, eresszük, hadd folyjon a maga természeti zuhanásaként, és ha lefolyt, akkor az ész tisztogassa, egyengesse folyamatját, úgy azonban, hogy poshadt kanálissá ne ásgálja' (Vitk: Munk. III.53).

ás-vés: keresztül-kasul jár vmit. 'Ordító zajos csata ásta véste a sűrű bokrokat: ein brüllender wind durchwühlte die gebüsche (Könyi: Ábel 108).

aszaló: aszalni való. „A nagy körtefa jó terméssel egy maga leád két kocsi gyümölcsöt. Mennyi kendert lehet azon cserélni, azonkívül aszalóra is temérdek jut belőle“ (Baksay: GyÖ. II.34).

aszondja: azt mondja. „Az isten már meg nem segít, „ott a pokol!“ — aszondja; pokoltüzből te ments ki hát szivem égi démonja (Dömötör J. VasUjs. XX.166). Máltáról indulván, aszondja, áldást könyörgék gyermekekre, asszonyra“ (Dóczi: Faust, családi kiad. 130).

asszonyám: asszony-anyám. „Regmecz táján lévén most, szóljon asszonyámmal (Kaz: Lev. III.112). Jó asszonyanyádtól is megtanulhattad“ (Vitk: Munk. II.168).

átalag: hordócska. „Egy példányt két átalag tokajival küldö Voltairenak (Kaz: Pály. 162). A vezeklő lovag, ki azt vállalná magára, hogy könnyeivel töltsön meg egy átalagot“ (Csiky: Aug. Ir. I.115).

átfüll, átfüllik: egészen átmelegszik. „A zuhatag örök permetege üditi az átfült léget (Jók: MFöld. 47). A pásztortűz mellé (ül) az átfüllött gyepre“ (Lisznyai: Uj Palócz Dalok 253).

átkozott. Szólás: „A kutyák átkozottúl ugatnak“ (Miksz: NemzUr. 285).

átvált: 1) átmegy, túlról kerül. „A csodálatos állat, valahányszor a hajó elkanyarodott, mindig átváltott a széloldalra“ (Palásthy: Verne, Angolok az ész. sarkon 25). 2) átpartol. „Óh! de a szerencse az korcs, az átvált, s elhódítva tőled, János királylyal fajtalankodik“ (Ar: Shak. XIV.39).

atyus. „Mint hívják az ő kedves kis atyusoknak“: qui m'apelleront leur papa (Kaz: Kényt. ház. 107).

avandsiroz: előlép. „Hát valjon Bernát Gazsi tót diákja hova avandsirozott a muszka alatt?“ (Jók: Hol leszünk két év múlva 1848. 1879. kiad. 72).

báb: mézeskalács; az egyszerű *báb*-ot is ilyen értelemben használják Dunán túl. „Három sátor gazdagon megrakva mézesbábbal: mindegyik sátorban két inas, a kiknek nem volt egyéb dolguk, mint szórni a mogyorót, órát, bölcst a rajzó gyermekcsoportnak s mérni a márczot (mézsört) ingyen“ (Baksay: GyÖ. II.330).

bácsika: bátyácska, nagybátyácska. „A gyermekeknek meg volt parancsolva, hogy ne alkalmatlankodjanak bácsikájuknak“ (Baksay: GyÖ. II.72).

bagó: 1) ,A principális pipáiból a félig égett dohánymaradékot, a bagót összegyűjtötte számára (mert a szegény rabnak pipázni nem szabad, csak bagót rágni' Jók: RRáby II.67). 2) a bagók — az elsőéves bölcsészek diszneve — oda hátul majd megfeszültek féltökben' (Jók: Hétközn. I.165).

bajmolódik: bajlódik, vesződik. ,Valóban ha circulusokkal nem bajmolódna, második Aristippusnak gondolnám (Berzs. Kaz. 9). Azért bucsuztam el a külvilágtól magam, hogy másokért csak igazán most bajmolódjam véle?' (Zichy: BölcsNáth. 157).

bakadozik: akadozva baktat. ,Ő Homerust fordította ex apertura, holott mások Ciceróból is csak ugy bakadoztak' (Baksay: GyÖ. II.56).

bakfitty. ,Ha valaki szerelemből bakfittyet vet, jó, azt ő lássa: dass einer aus leidenschaft einen seltsamen streich macht, das lass ich gelten (Kaz: Munk. V.163). Egy 40 esztendőszakállatlan batykó bedugá a fejét az ablakon, s kiált, hogy a gazda kinyitassa mindjárt a kaput, különben ő reverendájával tesz egy bakfittyet az asztal közepére (Kaz: Lev. I.152). Panaszkodunk, hogy a jó írőkkel rosszak is támadnak közöttünk; pedig ez így volt másutt is. Sokszor nyelvaggatóinknak bakfittyök is használ a nagy czélra' (Vitk: Munk. II.159).

bakkant: bölint, gyökkent. ,A játszó társának minden menelekor egyet szokott bakkantani v. billenteni a fejével' (Kölcsey: Nemz. Plut. 1816. III. k. Vas. Ujs. 28: 441).

bakonyér: erdei forrás. ,A sziklák tövében olykor egy kristálytisza bakonyér bukik fel' (Jók: VadonVir. 165).

balek. ,A nemzet visszatéríti költségeimet. Nos igen. Mire való egyébre a nemzet? Ez a legnagyobb balek, uram' (Mikszáth: PHirlap. 1886. 220).

balkány. Szatmár vármegyében ismeretes a köznép előtt is, s sásas, csátés folyó vagy álló vizet jelent (Kaz: Munk. VII. (glossz). (*Balkány*: békalencsés mocsár; van ily nevű tó is Szatmár vármegyében. CzF. — Hasonlókép Szatmár megyéből van közölve Nyr. X.430).

balkörmü: kicsapongó, fajtalan. ,Mint az olyan balkörmü nők cselekesznek, mikor a kissé kinyitott ajtón a csarnokból kileselednek' (Ar: Arist. I.363).

bancsalog: bandsít, sandít. ,Verset ír, a holdvilágon bancsalog szemével' (Tompa: I.288).

bandsali: félszeg? furcsa? szórakozott? Bandsalibb embert nem képzelhetsz, mint a szeretetre oly méltó Virág. Kerüli a sokaságot, elég lévén magának' (Kaz: Lev. II.62).

bandsalít: sandít. 'Szöpögött és kökényszemmel (értvén a kökénynek nem színét, hanem izét) bandsalított a négy gyerekre' (Baksay: GyÖ. II.284).

bandsit: sandít. 'A vén csúful bandsított a kérdőre' (Lók: VadonVir. 172).

bandukol: l. *elbandukol*.

bangó: bamba, együgyű. 'Bangó, az a te hibád: narr, das ist deine schuld (Kaz: Munk. V.99). Nem, kedves bangó: nein, liebe närrin (Kaz: Barnh. 20). Olvassa ön el még egyszer színművét, és nevezzen engem esztelen bangónak, ha jónak találandja benne azt, mit most annyira magasztal' (NagyIg: Életuntak 2: 1).

barack. 'Ejnye gazember! szólt a nagy Mácsik mosolyogva és barackot csattantott fejére a bütykös ujjával. Melyik Laczkónak vagy a fia?' (Miksz: NU. 41).

barackkása: baracklevár. 'Vendégeink voltak s én barackkását akartam csinálni, de más befőzöttjök nincs, mint szilva' (KovácsP: FarsKal. 45).

bártli: előke a kis gyermek nyakára. '(Gyermekszobákban látni apró emberkéket egy-egy bártlival' (Miksz: A király szemüvege).

bászli: együgyű. (Édes Gerg: Horác 1819. 215. 'A bűdös banyára'). 'Hát már nem szophatta a bászli az angyali vért?' (az angyali 'ujt' h. versben) (Közoktatás VI. 5. sz).

batár: üveges hintó. 'Látsz szép batárt, czifra ruhát, bársony páholyt kibéelve (TóthK: Költ. 292). Rozzant vén batár, mely szíj-rugóin erre-arra hintál' (DélibH. 147).

batisz: patyolat. 'Nyakán a kendő tiszta mint a hó, hátul batiszból varrt zsebbevaló' (Sárosi: AranyTr. 141).

batykó: pópa; így Kazinczynál többször. 'Ez az orosz batykó, a Bányácski, két hét olta sok izenetek által kéregetett' (Kaz: Lev. I.149).

bátyura: bátyja ura, urabátya; *urabácsi* is Dunán túl. 'Egyiken ül az öreg gazda, a másikon egy tüskés szemöldökű bátyura, öreg Patak Istvánnal egy ivásu' (Baksay: GyÖ. II.273).

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Elavult szók. Simonyi Zs. a 'Magyar nyelv' I. kötetének 147. lapján egynehány példát sorol föl az 'elavult s csak a régi-ségben található kifejezések közül'.

Az elősoroltak közül a székelyek főleg Udvarhely megyében a Nyikó és Bözöd vidékén ma is használják ezeket:

avas: tilos erdő. A nyikómelléki székely ma is nem a h a v a s r a, hanem az a v a s r a megy s erdeje inkább a v a s azaz tilos erdő távol Pálfa környékén, sem mint h a v a s.

kiharsad, *kiharsag* és *kiharsan* (a tűz) kifejezéseket ma is használják Bözöd vidékén, a mikor a tűz először, meggyújtás alkalmával m e g d u v a d s azután hirtelen nagy robajjal a láng fölcsap.

Ugyanezen vidéken használják a *kordul* = 'korogni kezd' kifejezést is, pl. megkordul a hasa, vagy kórdul a hasa.

Szüretkor a vén székely asszony most is úgy kínálja a mustot a vevőnek: *kostolítsa* (= kóstolja) az úr, be édes.

Van még egy szó: *el-kunász*, melyet Simonyi 'elbódul' jelentéssel jelez; de, úgy látszik maga is kételkedett az értelem helyességében, mert kérdő jelet tesz utána. A k u n a-játék Bözöd vidékén ma is dívik s dívott különösen 8—10 évvel ezelőtt, míg az erdőket nem tilalmazták s szabadon legeltették a székely atyafiak marháikat. A kuna tréfás játék. Ha az egyik pásztorfiú úgy támaszkodik botjára hóna alá téve a bot felső végét vagy csak a könyökét, hogy a test sulya a botra nehezedik s e mellett vagy elméláz, mint ők mondják: elkódorog az esze, vagy nem fogja a másik kézzel a botot, oda megy egy másik, a botot kiüti s a körül állók botját is megüti azután s azt mondja: k u n a. Gyakran körbe állnak s úgy kunásznak. Néha vastaggá, durvává lesz a játék, mert az, kinek a botját ki akarták ütni, hirtelen fölkapja a botot s a merészkedő fejére vág vele. A bot kiütésekor a fiú megtántorodik, de nem 'elbódul'; s így véleményem szerint *el-kunász* igealaknak átvitten vagy 'megtántorodik', vagy 'megtántorít' a helyes érteleme.

MÁTHÉ GYÖRGY.

Díj. A Nyelvőr májusi füzetében (197. l.) Szarvas Gábor a NySzótárra támaszkodva azt állítja, hogy 'a *díj* szó MA. Szókönyvében önálló szóként nem, s csakis eme kapcsolatban fordul elő: *ember díja*, *homagium*'.

Így, a mint ez ott mondva van: igaz is, de nem is igaz. MA. Szókönyvének t. i. három olyan kiadása van, a melyet még MA. maga rendezett sajtó alá: az 1604-iki, 1611-iki és 1621-iki. Az első kettőben csakugyan nem fordul elő a *dij* önálló szóként, de a harmadikban előfordul, még pedig így: *dív*: aestimatio, lytron, homagium; ugyanígy PP.-nál is.

Eme fonetikailag is érdekes adaton kívül a NySzótárból ki-maradt még a PPB. glossariolumában levő, jogtörténetileg fontos két adat is: homagium mortuum, integrum: *hólt dija 66 forint*; homagium vivum: *eleven dija 33 forint*.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Redő. „Az elvonásféle elmélet kétes s gyakorta veszedelmes voltának egyik erthetően valló tanúja, a mely hibásan van elvonva a régi szótárak *redős* szavából, mondja Szarvas a Nyelvőr ez évi folyamának 274. lapján a címbeli szóról, a melyre egyébként már régebben is igyekezett rábizonyítani a neologus mesterektől való származást. Az elvonás érdemét, vagy inkább bűnét Baróti Szabó rovására írja, a kinek szótárában szerinte először találjuk följegyezve a *redő* szót.

Most az eggyyszer tévedett Szarvas. Legkevésbé se érdemli meg Baróti e vádat, mert egy csepp része sincs a *redő* megteremtésében. Eleintén magam is abban a hitben voltam, hogy a *redő* a tudatosan nyesett szavak sorából került forgalomba; de egy véletlen alkalom szemembe tolta tévedésemet. Nézegetvén ugyanis a Tudományos Gyűjteményben a Horváth Zsigmond közlött balatonvidéki tájszótár kivonatát (1839. XII. k. 3—6. l.), egy helyütt csak szemembe ötlék, hogy: *Redő* = ráncz. *Redős* pöntely.

Tehát a balatonmelléki nép használja a *redő* szót, még pedig ugyanoly értelemmel, mint a göcseji, kemenesalji és a slávoniai a *red*-et.

Mindamellet nem akartam egy könnyen hitelt adni Horváth közlésének, azért kérdést intéztem egyik balatonmenti faluból származó társamhoz, vajjon ismeri-e vidékük népe a *redő* szót? Azt a feleletet nyertem, hogy igenis ismeri és szelvében használja *rödő*, némelykor *rödő* alakban.

Ugyanez a társam nagyobb hitel végett közölte velem egy náluk divatos népdalnak két sorát is, melyben a *redő* előkerül:

Csicsáéknál ég a világ,
Most varrják a *rödős* (= ráncos) gatyát.

Nem áll tehát Szarvasnak azon állítása, hogy „a redő nevet a népnyelv nem ismeri” (Nyr. VII.386). Az pedig fölötte valószínű, sőt bizonyosra vehető, hogy a balatonvidéki nép nem Baróti szótárából tanulta el.

Végül még csak azt jegyzem meg, hogy a *redő* nagyon hihetően szintúgy ivadéka az ószl. *redū* szónak, mint akár a nyugotszéli *red* alak s így a két név voltaképp édes egygytestvér.

PRIKKEL MARIÁN.

Fölmerül. A Nyelvőr idei (XXIII.) kötetének 322. lapján egy kérdés olvasható, mely a címbeli szóval sehogy sincs megbarátkozva. Azt mondja róla a kérdező, hogy bizonynal csak azért nem emelte föl ellene szavát eddig a Nyelvőr, mert kikerülte figyelmét s szentül meg van róla győződve, hogy a milyen rossz ez a szó, épen oly keményen fogja most sujtani a szerkesztő ítélete. Hogy is lehetne jó az olyan kifejezés, mely merő ellentétét jelenti annak, a miből származott? Hiszen merülni csak *le* szokás; abszurdum tehát az, hogy valaki *föl* merül.

Úgy látszik azonban, hogy erősen csalatkozott reményében, minthogy a szerkesztő nemcsak hogy el nem itéli ezt a kifejezést, hanem még egy pár újabb adattal meg is szerzi s jogát ily hathatós példákkal támogatja: „Ha tehát a vízből *föl* lehet bukni, a szánkóval *föl* lehet dűlni s a labda *föl* eshetik a háztatóre, merülni nem csak alá, hanem *föl* is lehet’.

Én a magam részéről hasonlóan a mellé állok, hogy pl. a hirnek teljes joggal szabad fölmerülnie. Gyermekkorom óta ugyanis sokszor hallottam s ma is használom ezt a kifejezést: *fölfittyen*, a mi azt jelenti, hogy valaki „bucsút mond ez árnyékvilágnak, beadja a kulcsot”; pedig jól tudom, hogy a vizsla füle rendszeren *lefityeg*, a gazdája orra meg *lefittyen*, ha eredmény nélkül kell haza menniük. Sőt arról is van tudomásom, hogy a ki haragszik valakire, meg nem szólítaná, ha mingyárt *föl* esne is benne; ellenkezőleg, ha azt látná, hogy vízbe akar fulni, nem hogy kimentené, de ha *föl* merülni látná is, visszanyomná a víz alá.

MIKÓ PÁL.

Csonkahét. Erről a szóról jóideig azt hittem, hogy széles Magyarországon mindenütt ismerik, nekem olyan természetesnek látszott ez az elnevezés. Karácsony napja a legtöbbször hétközbe esik, s minthogy *viliáján* (előestéjén, Gömörben ez a szó járatos)

nem szokás dolgozni, rendszeren három-négy nap a hétből 'szent-heverd-el napja' (ezt a szót is onnan ismerem). Minthogy pedig munkás embernek ez kicsit sok, c s o n k á n a k nevezi a hetet, melyben négy napig nem dolgozott. Mondom, ez nekem olyan természetesnek látszott s csak most vettem észre az új Tájszótár nézegetése közben, hogy a palóc vidéken kívül biz ez csak Erdélyben járatos, minthogy az összes adatok onnan valók. Lehet, hogy máshol is van divatja, de úgy látszik, a közlők figyelmét kikerülte.

Kiváncsi voltam tudni, vajjon ismerték-e a régi magyarok. Igen is ismerték; a NySz. tud róla, habár csak egyetlen idézete van is. Hanem ez az idézet épen elég arra, hogy még különösebb legyen előttem ez a szó. Én eddig úgy tudtam, hogy karácsony hete, itt meg azt találok, hogy husvét hete. Úgy látszik, az új Tájszótárnak lessz igaza: minden hét, a melyiken sátoros ünnep van. Mindenesetre érdekes adat arra, hogy szokott egy szó fogalmi köre változni.

MIKÓ PÁL.

Ritkább szavak. A Nyelvőr XXIII. kötetének 326—331. lapjain a fentebbi címen közli Pécsi Ödön azokat a magyar szavakat, melyek Knauz Nándor 'Monumenta Ecclesiae Strigoniensis' című könyvének I. kötetében előfordulnak. Minthogy egyik-másik szónál úgy látszik, hogy tévedett valamiben, az igazság kedvéért néhány szóm volna ezekre nézve.

Mindenesetre dicsérendő dolog, hogy nem fázott egy ilyen okmánytár átkutatásától s pontosan följegyezte mindazokat az adatokat, melyek egyik-másik szavunk történetéhez adalékul szolgálnak; azonban nem ártott volna, ha némelyik szó eredetének jobban utána nézett volna. A mi nyelvemlékeink és régi okmányaink írása gyakran ejtethet tévedésbe, ha a szónak csak futtában nézzük az alakját. Ilyen tévedést látok én a 327. lapon levő idézetben, melynek mutató szavául Pécsi ezt a szót írta: *ártány*, ámbar az idézett mondatban világosan ki van mondva, hogy: 'dedi villam á r t á n d' vagyis Ártánd nevű helyről van szó.

Nagyobb a tévedés a 331. lapon levő *vízhely* szónál, melyhez ez az idézet van adva: 'Piscatoria *Veyz*hel vocata'. Ha meg volna engedhető, hogy a *víz* szót akkoriban *veyz*-nek mondták és irták, a mi azonban alig hihető, még akkor se volna értelme a *vízhely* szónak, minthogy ilyen kifejezés egészen fölös a *kút*, *forrás*, *patak* sat. világos jelzés mellett. Ellenben világosan mutatja a jelentést a latin *piscatoria* szó, mely 'halfogó helyet' jelent. Ha

már most ezt a *veyzhel* szót a halfogással hozzuk összeköttetésbe, világos lesz, hogy az nem lehet egyéb, mint *vejsz (vészs) hely*, vagyis olyan hely, a hol a *vejsz* ét vagy *vészt* szokták a vízbe tenni, hogy a halakat azzal megfogják (vö. Herman Ottó „Halászat könyvében” a *vejsze, vészs* sat. szókkal. Ugyanitt van fölemlítve maga a *veyzhel* szó is, még pedig a XIII. századból, a melyből a Pécsi idézete is való. Hasonlóképen megvan a *veyzhely* a NySzótárban is, csak hogy nem a *hely* szónál, hanem a *vészs* szó idézetei között).

Tulajdonképen ez a szó keltette föl figyelmemet a cikk iránt; de minthogy egyéb megjegyezni valót is találtam benne, talán nem lesz fölösleges, ha okulás kedvéért elmondom azokat is. Ilyen megjegyzésre méltó dolog az, hogy néhány szónál a könnyebb végét fogta Pécsi a dolognak s a hol például olyan összetett szót talált, melynek egyik felét nem értette világosan, kiírta mutatószónak azt, a melyik könnyebb volt (de viszont van *macska-zorom* is adatai közt, a melynek második tagját én se tudom magyarázni). Ilyen a 328. lapon *fény*, melynél a példamondat ez: „Vallem, que feneozou nuncupatur”.

Ha egyáltalán csak az első szót jegyezte volna ki, vagy pedig az érdekesebbet, nem volna erre kifogásom. Ámde mikor ezeket olvasom: *áldókut, agyagheltő, aszupatak* sat, méltán kérdehetem, hogy hát a *feneozou*-ból mért került magyarázatra csak az első rész, holott a második rész — talán — érdekesebb.

Azért mondom „talán”, mert ennek a szónak lehet más magyarázata is. Előbb azonban lássuk a kihagyott *ozou* szót. Minthogy az idézet latin szava: *vallem* „völgyet” jelent, ezt a magyar szót nem lehet másnak olvasnunk, mint a régiségben gyakrabban, ma már azonban csak némely vidék régebbi keletti, félig-meddig elhomályosult értelmű helynevében előforduló *aszó*-nak, mely szintén völgyet jelent (vö. NySz. *aszó*, továbbá Dvorzsák „Magyarország helységnevtára”).

Az egész szó tehát *fényaszó*, vagy: *fényvölgy* lenne, a mi ugyan, tudtommal elő nem fordul sehol; de minthogy Dvorzsák idézett művében a *fény* szó csakugyan alapja néhány helynévnek, nem lehetetlen, hogy a déli nyílású völgyet *fényaszó*-nak nevezték valamikor. Az előtag: *fene* ebben a formájában azonban más magyarázatra is adhat elég okot. Első, bár kis ok volna az, hogy a NySz. nem tud róla, hogy a *fény* szónak *fene* vagyis mai ortografiával *fénye* alakja lett volna; ezt azonban könnyű volna megdönteni azzal a ténnyel, hogy a legtöbb szavunk eredetileg magán-

hangzón végződött s mégis már a codexek korában csonka töt mutat. Fontosabb azonban az az ok, hogy ebben a *fene* alakban írva más két szavunk igen is gyakran fordul elő. E két szó a *fenyő*(fa) és a *fene* (= *ferus*, sat. NySz.).

Nem volna lehetetlen tehát a *fenyő*szó ,fenyővölgy‘ magyarázata sem, mert a Helységnévtár ennek se mond ellene, lévén benne vagy tíz szó, melynek *fenyő* az alapja. Ellene mond azonban ennek a magyarázatnak (más kisebb dolgon kívül) az, hogy a hely rendszeren onnan kapja nevét, a mi leginkább jellemzi s megkülönbözteti környezetétől; a *fenyővölgy* ellenben semmit se mondana, mert a hol a völgy is fenyves, ott valószínűen a hegyen is fenyő terem, tehát nem volna ez a név pontos jelölés, mint pedig általában lenni szokott.

Több ok szól a *fene* ,*ferus*‘ szó mellett. Az alak megengedi, a jelentés szinte követeli ezt a magyarázatot. Nem a ,*ferus* = vad‘ jelentést értem itt, hanem a *fene* szónak eredeti, már a codexek korában elveszett jelentését, mely bizonyosan ,*farkas*‘ volt (l. MUSz.). Igaz ugyan, hogy eddig nem találtunk adatot arra, hogy a *fene* szót eredeti jelentésében a magyarok itt, új hazájukban is használták volna. Ámde, minthogy legrégebb nyelvemlékeink összefüggő nagyobb szövegben csak a XIV. századból vannak, s ez az okmány a XIII. század elejéről való, másrészt meg minthogy a helynév gyakran őríz meg egy már rég kihalt szót, nem lehetetlen, hogy a *feneasou* szó csakugyan *feneasó* vagyis ,*farkasvölgy*‘ volt. Hogy a helynév a maga mivoltában ez ellen a föltevés ellen nem tiltakozik, elég bizonyíték az, hogy van vagy hatvan helynév, melynek *farkas* az alapja; sőt van *Farkasvölgy* is három, s hogy a bizonyíték annál erősebb legyen, van maga *Farkasasó* is, Szatmár megyében.

Nem vitatom, hogy a kérdésben forgó szót csakugyan így kell magyaroznunk; csupán az volt a szándékom e fejtegetéssel, hogy a lehetőséget igazoljam, másrészt, hogy ha netán a *fene* eredeti jelentése máshonnan is előbbukkanna, ne álljon egyedül, tehát félig hihetetlenül az az adat. Ellenkező esetet mutat a 328. lapon levő *hegy*. Pécsi kiírta a *kápolnahegy*, *kőhegy* szókat egészen; a *doroghegy* szónál azonban csak a *hegy*-et. Az ok világos: amazokat értette, ezt nem. Igaz, hogy a *dorog* szót se a NySz. se a Tsz. nem ismeri, ámde *helembá*-t se ismeri s ezt mégis ott találjuk a maga helyén. Pedig nem lett volna nehéz rájönnie a szóra: az idézet világosan mondja, hogy ,*contra montem durugheg* voca-

tum', s minthogy itt *dörög* h e g y e t olvasnunk alig lehet, tisztán látszott volna az alapszó: *dorog*, mely külön, önállóan ma is nyolc helynek a neve s a mellett van még Dorgos is kettő, mi világosan mutatja, hogy ez a szó eléggé ismert volt helyneveinkben.

Némely szónál alig tudom megérteni az okát, miért írta ki a közlő az egyik szót a másik nélkül. Ha már a helynevek közül kijegyezte azt is, a mi nem magyar, kár volt elhagynia mellőle a fontosabb magyar szót, a mint azt az *Ipoly* szónál tette, hol a második idézetben: ,terminatur in portu *Ipulvyze*' levő *Ipolyvize* mindenesetre fontosabb s így méltóbb lett volna arra, hogy a Szómutatóba jőjön.

Hasonló hibába esett a *nyír* szónál is. Azt hiszem, érdekesebb a második idézetben levő *Nyvrkv* (melyet mai kiejtéssel aligha nem *nyűrkü*-nek kell olvasnunk), mint az egyszerű *nyír*; már csak azért is, mert az idézet szerint: ,de uno magno monte *Nyvrkv*', egyenesen h e g y e t jelent, a mit pedig vagy úgy kell magyaroznunk, hogy nyírfás erdő volt a tetején, vagy még inkább azok közé a nevek közé kell soroznunk, hová Ajnácskő is (vár Gömör megyében) tartozik. Érdekes másként ez a szó azért is, mert a NySz. a *kő* szónak ,hegy' jelentését nem ismeri.

Ugyanily ok miatt érdekes ez a szó is, mely az *ördög* szóhoz adott idézetben van: ,*Usque ad caput laci, qui orduk-sara vocatur*', vagyis az *ördögsár*. Ez a szó, úgy látszik, nem fordul elő nyelvemlékeinkben s a Helységnévtárban se találok; pedig maig is élő szó; így nevezik t. i. a sárvulkánt, azt a helyet, mely esős idő alkalmával feneketlen sárral van tele, sőt gyakran füstölög is. Tudtommal van ilyen hely több is; én Gömör és Nógrád megyéből ismerek néhányat, de hallottam Erdélyben is róla s azt hiszem, az új Tájszótár is ismerni fogja (a régiben nincs meg). Másképp *pokolsár*-nak is nevezik. Mint helynév érdekes még az a szó is, mely a *liba* szó idézeteiben előfordul: ,*Vadit ad partem libauz, aqua que vocatur libauza*'. Ámbár van Úsz helynév is, az itt előforduló *uz, uza* szót, minthogy valóban vízről van szó, alighanem *uszó*-nak, usztatónak kell értelmeznünk; kár, hogy az idézetek olyan szükséztavúak, s így a szöveg nélkül az ilyen szók alig érthetők. Meg kell még említenem, hogy a *szilfa* szónál előfordul a *szilbokor* szó is; ,*sub dumo zylbukur*' a *szőlős* szóhoz írt második idézetben pedig (,*vadit ad sceuleushyg*') *szőlős hegy*.

Minthogy a pontosság érdekében szükséges, hogy minden szót

abban az alakban ismerjünk, melyben egykor járatos volt, jobb lett volna, ha Pécsi lehetőleg a mai ortografiával, de annak a kornak megfelelő kiejtés szerint írta volna a mutató szót, vagy legalább az eredeti alakot (az egyiket mindenesetre) rekeszjel közé tette volna. Ha így járt volna el, érdekesebb lett volna a gyűjtemény, melyben ilyen eredeti, fölöttlő alakok is fordulnak elő: *bokorus* (vagyis *bokros* a *bokor* szónál); *csollothöz*, *gyiós p o t o k t ő*, *kénholm* (melyet Pécsi *kénhalom*-nak ír, pedig világos, hogy *kínhalom* vagyis 'akasztóhegy' a helyes értelme); *lovasokság*, mely érdekes adat arra nézve, hogy a *-ség* képző mint járulhat a többes szám *k*-ja után. Eredetileg *luosicsag* van az idézetben, melyet a közlő egyszerűen *lovasság*-nak olvas; ez azonban valószínűtlen, minthogy egyrészt 'servientes' van az idézett helyen, másrészt az az eset ritka, hogy egész szótag haszontalanul volna betoldva.

Röviden megemlítem még, hogy a *mogyorókerék* szóhoz adott idézet: 'Vadit ad momnerowkerek helyesen olvasva *monyorókerék* alakot mutat; hasonlóképen nem értő, hanem értő az igazi alak, melyet mutatószónak kellett volna írni.

Azt hiszem, a t. gyűjtők és közlők nem fogják rossz néven venni, ha Pécsi cikkének ily részletes javítása után a kissé több utánajárás és pontosabb jelölés szükséges voltát hangoztatom.

MIKÓ PÁL.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Elbeszélések.

A fekete lú eltolvajlása.

Csütörtöki nap kenem a csizmámat, mer hogy szinte kéccer kenődik egy héten, a mikor ehun odagyün egy idegen ember és aszongya:

— Maj szíp lesz mán.

— Úgy akarom magam is, mondok.

Evvél az ember elmegy. Én bemik a tanyába és lefekszek a vacokba; Kati jányom így fekütt előttem a bundán.

Alig alszunk el, ehun kopogtat valaki. Azt kérdem, hogy ki a? Ferenc vót az ígás kocsis, valami ruhás fattyu, mer csakugyanis három esztendeig lakott Gerzon naccságánál és aszongya: Gazd-uram! Aszondom: He?! Aszongya: Oda a nagy fekete lú. Erre én aszondom Kati jányomnak: Te csak jányom fekügy itt a bundán. míg visszajövök.

Avval kilípek, titova tekintek, és nincs a lú. Ekkor aszondom

Ferencnek, hogy : Ferenc ! És aszongya Ferenc, hogy : Tessik. Erre ismét aszondom Ferencnek, hogy : Nyergej fel egy lovat ; te pedig újj fel egy másikra és bemegyünk a városba.

Hát be is jöttünk és elmegyek Barcánál és lemagyarázom neki a dógot ; és aszongya, tegyek le két ezüstöt.

Ni, hogy esett e nékem, mikor harminc píz vót a lajbi zsebbe ; azon is tajtik pipát akartam venni a nagy fiúnak Csarnovicha. Egy hét mulva meg-meg elmentem Barcánál, és nincs a lú. Uj fent eltött egy hét ; de nem került a lú. Ni azóta is oda a nagy fekete lú, pedig mán javasasszonyt is megkérdeztünk irányába !

(Debrecen.)

LEGÁNYI GYULA.

Álomfejtések.

Ha asszony álmába asszonnyal találkozik : baj, bánat, betegség ; ha férfi találkozik asszonnyal : szerencse.

Fuszujkaszemet látni halomba : bánat.

Gyűrű az ujjadon : körülfog a baj.

Hagymát enni : keserűség.

Hegy : akadáj.

Hónapszám : hirtelen baj.

Mezitelen lenni : szerencséjiben akadáj, bánat.

Ha valami összeomlik a házba : halál lessz.

Ha tehenet, ökröt, átajjába szarvasmarhát lácc, s a szarvát megfogod : kérőd akad ; ha nem bírod megfogni a szarvát : elszalasztod kérődet.

Piselni látni mást : szerencse.

Piselni akarni s nem birni : életbeli bajoskodás.

Tiszta fehér ruha : jó, szerencse ; szennyes ruha : bánat ; a fekete is ; fekete ruha pirossal : hirtelen bánat.

Ha a zasszony álmába felveszi menyasszonyi ruháját : meghal.

Terhesnek lenni : szerencsétlenség.

Törökbuzaszemet látni halomba : bánat gyülekezik a fejedre.

Szárnyasállat : ellenség.

Színházba lenni : szomorúság.

(Deés.)

VERSENYI GYÖRGY.

Tájszók.

Palócvidekiek.

(n. = nógrádi ; g. = gőmői).

csikár : gyengén föl. Nem jó még ez a krumplyi, te gyerek, hászé még csak csikárvá van ; főz méj jobban.

csikász : beesett hasú, vékony derekú. Ej komám, de csikász a márhája, mē nem ad neki többet ?

mécszikászik: soványkodik.

„Nem tom bi ên, hogy ágyuk el szögên Virágot, nágyon mécszikászott, mótá a bornyá mēd-döglött“.

csikárász: kaparász. „No hogy soppágyon le a körmē, a ki úgy összöcsikárásztá eszt a kényéret! — Hát tēgēd ki csikárászott mēg, csupá csikárás a kezēd“.

csikkán: nyikkan (a fog). „Bizonyosān farkásfogá vān ānnāk a gyisznōnāk; hōgās csāk, hogy csikog a fogā, āz elēbb csikkānt ēggyet.“

csikkānt: nyikkant, elnyir, vág. „Olyān hāmā lécsikkāntottā a fejīt, hogy ās sē montā: pāpāpuēs“.

csiklint: csikland. „Csiklinds mē, hāgy nevensēk ēk kicsit!“

— Nem csiklintom bi ên, mer mēhhārāp“.

csikó: lógós; anyja után futó gyerek. „Hāt tēgēd ki a fenē hitt; minek gyüssz utānnām csikōnāk?“

csikoktāt: nyikorogtat. „Hōgās csāk mē, fiām, mēlyik csikoktāttyā úgy a fogāt. Á, iszēn nem a gyisznō csinātā, ēn csikogtām a csizsmām sārkvālv“.

csikótó: sikoltoyu, az ekēt a rūdhoz tartó faszōg.

csikorít: szorit. „Mi bājā a zūjodnāk? — Becsikoritottā a sārōglyā a szekerēn, osz vēr-hōlyāg lett rājttā“.

csillag: a lō homlokān levő fehér folt. „Apō, mē hijjāk emiōnk lovōnkāt Csillāgnāk? — Mer csillāg vān a homlokān, āz a fehér szōr ott lā“

MIKÓ PÁL.

Hegyaljaiak.

gémberedik a sár, mikor kezdi a fagyást.

gengénszűrő: ráctövis.

gereblyegisher: sovány ember.

gerendely: az eke geren-dája (átv.).

gibirtusz: pálinka.

girbins: igen tüskés hal.

girinc: gerinc, sertésnél őrrja

giringy: görény.

gohér: szőlőfaj, korán érő fehér.

gór: szór, összevissza hány.

gurásztra: összement turós tej.

gümő: gumó.

gyalogpaszuly: bokorbab.

gyutoványhideg: váltóláz; de van gyutoványfű is.

hajkurász: tereli az állatot ide-oda.

happondaré: félkegyelmű.

hapuca; ha a kis gyerek el-esik, így biztatják vele, hogy ne sírjon.

harsapundra: fiókharsa.

hátrul, hátrulsó: hátul.

hercehureál: pletykáz.

„Adok én neki, csak engem elhercehureáljon a városba!“

hidas: komp a folyón.

hímes: festett; husvéti tojás.

hódasember: hóbortos, a kinek néha „följön a hava“.

homlít: a szőlőtőkét gödörbe dönti, venyigéit kinthagyja, melyekből új tökéek lesznek.

horpasz: a ló, szarvasmarha oldalán levő két mélyedés.

hucsor: lop, csen; apróbb tolvajlásokra mondják.

huzóvónó: végrehajtó, adószedő, jegyző sat.

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIII. kötet.

1894. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Követ fűjni.

Minden tekintetben sajtóságos és nevezetes eggy szólás. Nevezetes először, mert mind irodalmi, mind közbeszédbeli használatá annyira ritka, hogy szinte elavult, ismeretlen számba megy; nevezetes másodszer, mert a tétel, a melyen a kép alapszik, tiszta képtelenség. Akármelyik értelmében vesszük ugyanis a *fűjni* igét: akár úgy, a minő a jelentése ebben: „kürtöt (dalt, indulót) fűjni”, akár a minő e mondásban: „átkot, szitkot, tajtékot fűjni”, akár a minő ebben a közmondásban: „addig fűjd a kását, a míg meg nem éget”, mindenképen értelmetlenség; mert követ eddig még soha senki se maga nem fűjt, se más fűjni nem látott; nevezetes harmadszer, mert bár a régibb irodalomban megőrzött példák tanúsága szerint a címbeli alak mutatkozik eredetinek, újabb szótáraink mégis alakjával eggyütt értelmét is változtatva közlik. Tetemes ugyanis a különbség s egészen más, ha azt mondom: „Péter és Pál nótát fűjnek. Péter és Pál gyékényen árulnak. Péter és Pál rendesen malomban örölnek” s teljesen más, ha így beszélek: „Péter és Pál eggy nótát fűjnek, eggy gyékényen árulnak, rendesen két malomban örölnek”. Az előbbi egyszerű kijelentés, az utóbbi átvitel, képes beszéd; nevezetes negyedszer, hogy a három szótáríró, a kinnél följegyezve találjuk, majdnem mindegyik másként értelmezi; Czuczor-Fogarasi szerint: „együtt fűni a *követ: egy huron pendülni”, Ballagi szerint: „egy *követ fűni, vagy együtt fűni a követ: mind a kettő egyenlően gonosz, ugyanazon gonoszságon török a fejüket (Teljes szótár); együtt fűni a *követ: unter einem hute stecken, in ein horn blasen” (Magyar-német szótár), Wagner szerint: „*capita conferre, offensare: tanátskozni, egy-követ fűni, titkon főzni valamit; die köpfe zusammensetzen, miteinander sich heimlich unterreden” (Phras.).

Halljuk immár, mit beszélnek a régi irodalomban gyér számmal található példák: „Az palatinus intentiója, meglehet az, fu h a t

követ; de talám elviszi az ördög halálos betegségben (A két Rákóczy Gy. Levelezése 561). Pillogatnak szemeikkel, követ fujnak sziveikkel (Amade: Vers. 120). Máskép fujja osztán Szolimán a követ és más hazugságot bordájában szövet' (Kónyi: HRom. 161). E szűkszavú példából is elég tisztán kivehető a szólás értelme; *követ fújni* t. i. annyi mint: fondorkodni, ármánykodni, forralni vmit. Kitűnik ez nevezetesen II. Rákóczy György szavaiból: „Az palatinus intentiója, meglehet az, fuhat követ', ha e hely megvilágítására szolgáló, anyjához intézett levelének im e szavait ide csatoljuk: „Ellenünk való praktikában törökkel érsek, magyar urak, palatinuson kívül, részesek legyenek, nem reméljük' (557). Az Amadéból idézett hely értelme is világos: szemeikkel mosolyognak (barátságot szinlelnek), sziveikben fondorkodnak. (A *pillogat* jelentésére nézve vö. „Mit nézhet az atya és az anya örömesben, mint mikor az kised gyermekek egyik kezeckéjekkel az anyyok kebelét föl nyittyák s az másikkal az haját vonszák, lábokkal rugdosnak, szemekkel pillogatnak' Prág: Serk. 468.) Kónyi szavainak az előbbiekhöz hasonló az értelme: mást forral ekkor Szolimán.

Mind ebből látnivaló, hogy a szólás, a mint azt idézett újabb szótáraink közlik és magyarázzák, nincs mindenképen a tökéletesség kellékeivel fölrüházva. „Péter és Pál követ fujnak ellenem' világosan annyit mond, mint, hogy Rákóczy szavával éljünk: praktikálnak. Értelmezésüknek tehát nem adhatjuk meg a „kifogástalan' érdemjegyet. Ha helyes volna CzF. magyarázata: „egy húron pendülnek', s Ballagié: „mind a kettő egyenlően gonosz', akkor Rákóczy e szavaival: „az palatinus követ fú' s Kónyi: „másképp fujja Szolimán a követ' tökéletlenül fejezte volna ki magát, minthogy se a palatinusra, se Szolimánra nem lehet ráfogni, hogy két személy lettek volna s együtt fújták volna a követ.

Minő tényen vagy jelenségen alapszik s mi a magyarázata e szólás keletkeztének? E kérdésre egyik már idézett tanúnk, ha nem ad is határozott s tisztán érthető feleletet, legalább megmutatja az ösvényt, a melyre lépünk s a melyen tovább haladnunk kell, hogy megoldásáig eljuthassunk. Ez a tanú Amadé László, a ki egy más helyütt (59. l.) ezt mondja: „Mindenképen agyarkodnak, mint a kígyók követ fujnak'. Követ tehát voltaképen a kígyók fujnak, s a kép róluk van átvive az emberre. Hogy a *fújni* ige annyit jelent-e e helyen, mint „anblasen: megfújni, ráfújni', vagy pedig „ausblasen: kifújni, magából kiadni', erre

nézve van szintén egynehány adatunk, a melyek a kivánt fölvilágosítással szolgálnak. Itt következnek: 'Ti mindnyájan kégyókövet fűttatok és egybe attátok magatokat, hogy reám támadjatok (Mel: Sám. 92). Ezelőtt tizennégy esztendővel nyomtatásban kibocsátottam vala könyvemet 'Igazságra vezérlő kalauz' neve alatt. Az olta mind zsiogtak és őrlődven kigyókövet fűttak az lutheristák, hogy erre valamit felellyenek' (Pázm: LuthV. 1). Az említett uraknak, vagy minek mondjam, mert akkor urak még nem voltak Székely László, Bethlen Gergely, Mikes, Apor kicsoda és micsoda voltak, gyanakodám, hogy valami kigyóköfuvások vagyon, mert az előtt is ezek az emberek csinálták a fogarasi feredőt' (Bethl: Élet. 483). Ez adatokból kettő válik világossá. Az egyik, hogy a régebbi források szerint a szólásnak eredetibb alakja nem *követ*, hanem *kigyókövet fűjni*; a másik, hogy a *fűjni* itt utóbb idézett 'ausblasen, kifűjni' jelentésében áll.

Most már annak a kérdésnek magyarázatával állunk szemben, vajjon itt a mineralogiában *serpentin* név alatt ismert ásványról van-e szó, vagy talán valami népbabonával van-e dolgunk. Tudvalevő, hogy a szerpentinnek, magyar nevén kigyókőnek, csupán annyi köze van a serpens-kigyóhoz, a mennyi a bakszakálnak, medvetalpznak, szarkalábnak a bakhoz, medvéhez, szarkához; a kapos köztük csupán külső s a szóban levő kő nevét onnan kapta, mert olajzöld színével s csikos erezetével a kigyóbőrhöz hasonlít. Minthogy tehát a tapasztalat könyvében sehol se találunk oly esetet följegyezve, hogy a kigyókövet fűjnének, magától foly a következtetés, hogy ez a szólás valamely babonás néphiedelmen alapszik.

A nyelvek terén tett vizsgálódások megállapították amaz eléggé ismert tényt, hogy a szólások és közmondásoknak egy jó része közbirtok, a nyelvek legtöbbszörében egyként járatos. E ténynek tudatában utána néztem tehát, vajjon a velünk érintkező nyelvek valamelyikében vagy talán többjében is megtalálható-e hasonmással; ebbeli kutatásom azonban eredménytelen volt, mert nyomára e nyelveknek egyikében se akadtam. Ezzel azonban korántsem akarom azt állítani, hogy valójában nincs is meg; ez csakis annyit mond, hogy én párjára nem akadtam. Valószínűnek s nem alaptalannak látszott tehát a következtetés, hogy ez a szólás eredeti termék s ha e föltevés helyes nyomon jár, helyes az a következtetés is, hogy itt vagy amott fölfedezhetni nyomát ama néphiedelemnek is, a mely létet adott e sajátságos kitételnek.

Kérdőzködni kezdtem egy és más ismerősömnél, a kiktől fölvilágosítást remélhettem; kezdetben eredménytelenül, de később akadt egy, Mikó Pál, a kinek emlékezetében felhomályos sejtelemként még élt az a gyermekkori benyomás, mintha hallott volna olyasmiről beszélni, hogy a kígyók az évnék bizonyos szakában összebújnak s követ fújnak. Ez értesítéssel tehát meg volt jelölve a vidék, a hol talán még maig is él a nép közt a kígyóknak köfúvásáról egykor elterjedt hiedelem.

Biztos adatok szerzése végett Mikó Pál utasítása szerint néhány gömőri és nógrádi megbízható egyénhez fordultam fölvilágosításért, s tudakozódásomra az itt következő három rendbeli értesítést kaptam.

„Én magam is ismerem és sokszor hallottam ezt a szót: „fujja a kígyókövet”; de én ezt csak szószaporításnak tartom s nem is hiszem, hogy a kígyók követ fujnának. Elmondom mégis, a mit a kígyókőről hallottam és tudok. Van itt egy szegény asszony a faluban (Gergelyfalván), a ki a szemét gyógyíttatni benn járt a városban az orvosnál. Hazafelé jövet találkozott egy juhásszal, a ki azt mondta neki, hogy sose vigye azt az orvosságot haza, majd ad ő neki olyant, a mitől egyszerre elmulik. És adott egy kígyókövet, mely a szegény asszony szemét meggyógyította s azóta másoknak is használt vele. Ezt a kígyókövet magam is láttam. Nagysága olyan mint egy verébotjás, csak az a különbség közte, hogy ez a kő igen gömbölyű, fejer színű és olyan vér-ér formák látszanak rajta”. (Gömör megye.) Mikó G á s p á r.

„Itt Felső-Vályban, hol én lakom, ez a szólásforma: „fujják ellenem a kígyókövet” nem él a nép tudatában, hanem igenis ez a másik: „együtt fujják a követ”, továbbá „fujják a követ ellenem”, melynek ez a jelentése: megrontásomra, ellenem működnek. Az pedig valóság, hogy a kígyók tavasszal nagy tömegben, különböző nagyságúak, kissebbek és nagyobbak, összegyülekeznek s valamely sűrű bokorban mint egy kis hordó összegömbölyögve sziszegnek, mozognak. Ez hihetőleg a kígyók farsangja, párzási ideje, azonban hogy követ fujnának, vagyis kibocsátott méregnedvükből kő képződnek, arról a legöregebb emberek, kikkel beszéltem, nem tudnak semmit, sőt nem is hallottak. Valami „kígyókő” is ismeretes, de arról, használatáról nem birtam semminemű fölvilágosítást nyerni”. (Gömör megye.) K u p a y D é n e s.

„E szólásmód tárgyában: „fujják ellenem a kígyókövet“ a Karancs, Medves és Monosza vidékén több helyen tudakozódtam. Az értesítések közül, mik többnyire előszóval mondattak el nálam, legértékesebbnek a Lázár Henrik tudósítását itelem, a kinek levelét ide mellékelem“. (Fülek.) N. P a p G y u l a.

„A Medves vidékén, Almágy és Ajnácskőben tudakozódtam, hogy ismeri-e a nép ezen közmondást: „Fujják ellenem a kígyókövet“. Egy embertől sem tudtam fölvilágosítást szerezni; e mondást ott nem ismerik. Tudakozódtam, hogy hallották-e hírét a „kígyókőnek“. Nem hallották. De mikor a kérdést így tettem föl: „Hát a kígyó-fujta-követ ismerik-e?“, erről tudnak beszélni sokan. Agócs Kajszsa János, almágyi lakos, ki hatvanon fölül van, még az öregektől hallotta, hogy a kígyóknak az a törvényük, hogy gyűlést tartanak minden évben s ekkor fujják a követ. Majoros István erdőkerülő, Oláh Pál juhász és többek szerint szent Gergely napja előtt és után, tehát Gergely nap táján gyülekeznek össze a kígyók s kört képezve fujják a kígyókövet. Majoros István az apjától hallotta, hogy ilyenkor tajtékot fujnak magukból a kígyók s ez a tajték kővé válik; a ki aztán ilyen kőhöz jut, az szerencsés. A nép hite szerint a kígyófujta kőnek gyógyító hatása van. Gyógyítja a hideglelést és a szemfájást; a beteg a nyakába kötve hordja, míg jobban nincs; sőt a ló szembaját is ezzel gyógyítják s azért némely háznál a láda fiában őrzik a kígyófujta követ“. (Fülek.) L á z á r H e n r i k.

Mind az eddig mondottak egybevetéséből a következő eredmény állapítható meg.

A szólásnak eredeti, teljesebb alakja: *kígyókövet fújni*. Jelentése: „fondorkodni, ármányt szőni, gonoszt forralni“. Keletkezése ama babonás néphiedelemre viendő vissza, hogy mikor a kígyók tavasz idején párzás alkalmával összebújva zszibognak, sziszegnek, szájukból tajtékot fújnak s ebből lesz a csodahatású kígyókő. Ugyancsak a néphit szerint e kígyókőnek bűvös ereje van, a melylyel különféle betegségeket gyógyíthatni. A nyakban hordva talizmánul szolgál. A gyógyító erejére vonatkozó hit jó régi keletű lehet, mert már Bocskay István 1595. évről kelt végrendeletében ezt találjuk róla följegyezve: „Az kígyókövet is ő fölségének hagyom, ki igen ritka és kedves; torokgyík ellen és torokfájás ellen rolla innya igen hasznos“ (Radv: Csal. III.171).

Ez a szólás valószínűen eme másik alakban is járatos volt,

a melyben Amadé is idézi: 'követ fűjnek, mint a kigyók' s utóbb gyakoribb használat következtében a hasonlatul vett tárgy elhagyásával megrövidülve: 'követ fűjni' kapott erőre a közbeszédben. Minthogy azonban az ármánykodás és cselszövés különösen egyes politikai pártok kebelében van napirenden, a szólás többségre alkalmazva kissé megszűkülte értelemben kezdett divatossá válni s egyrészt az 'eggy húron pendülni' példaképére, mint már Wagner magyarítói is alkalmazzák, 'eggy követ fűjni', másrészt mint Kupay tudósításából értesülünk, 'eggyütt fűjni a követ' változatban járatos az országnak egyes vidékein.

Már fentebb említettem, hogy e szólást eredetinek, eddigelé saját birtokunknak kell tartanunk. Saját birtokunknak mindannak ellenére, hogy, a mint később tudakozódásomra értesültem, ugyanez a szólás ismeretes a tótság egy részében is, a mint erről Rybár Istvánnak következő, hozzám intézett sorai tanúskodnak: 'A kigyó kőről kérdezősködve, Petyko András levélbelileg értesített, hogy Zólyom megye északi részében (Predajna környékén) s valószínűleg másutt is a felvidéken következő közmondás él a nép nyelvén: *duju kamen, ako hady*: fűjják a követ mint a kigyók. Ezt a közmondást azonban ritkán s csak akkor alkalmazzák, ha több nő összejőve titokban hosszabb ideig tanakodik'. Mint már magából ez értesítésből kitetszik, a szólás a tótságban csak nagyon ritka s jóval szűkebb, az eredetitől eltérő: *pletýkázni* értelemben használatos; ez a tény, valamint ama másik, hogy Bernolák szótára, a mely elég gazdag gyűjteményét foglalja magában a tót szólásoknak, ezt a szólást a három jellemzetes: *duhat, kamen, had* szónak egyike alá sem iktatta be. Okszerű tehát a következtetés, hogy a tótságban az a része, a melynél itt-ott járatos ez a szólás, azzal a szomszéd magyarokkal való érintkezés útján ismerkedett meg.

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR NYELVBÉ ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Mamaliga (*momoliga* Csik-Szentkirály Nyr. XII.432): puliszka (Szekelyföld Kiss Mihály, Gyórfy Iván; Moldvai csáng. Erdélyi J. Népd. és mond. I.430) — ol. *mămăligă*: espèce de polenta de farine de maïs; polenta, maisbrei (Cihac, Barcianu) < szb. horv. *mamaljuga*.

márfa : portéka, málha, poggyász (Székelyföld Nyr. VIII. 515; Háromszék m. Nyr. X.39; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.527; Tatrang Nyr. II.523; Hunyad m. Bordeaux Árpád; Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *marfë* : portéka; waare (Lex. Bud., Barcianu) < szb. horv. *marha*, *merha*, *marva* (úszl. *mrha*; — vö. magy. *marha*). Az eggyeztetés Edelspachernál is megvan (Nyk. XII.105).

maricska : játék-malmocska (Kis-Küküllő m. Szókefalva Nyr. XV.283) — ol. *moriškë* : mola parva, mola lusoria; kleine mühle (Lex. Bud., Barcianu); a *m'ârë* (= lat. *mola*) kicsinyítő szár-mazéka.

masa : bába (Kapnikbánya és vid. NyK. II.378) — ol. *m'âšë*. *m'âše* : vieille, grand'mère, tante, sage femme; hebamme, grossmutter (Cihac, Barcianu), femininuma a *moš* (veieillard, vieux, grand-père, oncle) szónak; vö. még; *mošesk-* : accoucher, einer geburt beistehen, entbinden; *mošire* : action de faire le métier d'accoucheuse, de faire accoucher; entbindung, niederkunft; *mošit* : geburtshilfe (i. h.). Nyilván az utóbbiakkal való egybetartozás érzete okozta, hogy az oláh *m'âšë* a magyarban nem **mása*, hanem *masa* alakot öltött. — Edelspacher téved, midőn (NyK. XII.106) a régi Tájszótárban található palóc *mása* (öreganya) szót is ide vonja. Ez semmi összefüggésben sincsen az oláh *m'âšë* szóval, hanem a *más-anya* (másik anya) rövidülése; vö. *másik anya*, *másk anyya*, *másk anyyi*, *másk anyó*, *mási*, *másinka*, *mánya*, *mányi*, *mányó*, *mákó* : öreganya; *másik apa*, *másk apó*, *másk ápi*, *mák apó*, *mák*, *mápó* : öregapa (l. Tájszótárban).

matahála, **matahula** : otromba nagytetű, lassú, rest, nehéz járású, ügyetlen, lepcsés, rongyos (nőszemély) (Szatmár m. Nagybánya Nyr. VIII.226; XIV.476; Torda-Aranyos m. Várfalva Moldován Gergely; Torda Kanyaró Ferenc) — ol. *mëttëhâlë*, *mëttëhulë*; spectre, épouvantail; popanz, schreckbild (Cihac, Barcianu). — A *mítóha* (kisértet) szó, a mely a régi Tájszótár szerint a Dunán túl, Gömör és Torna megyében ismeretes, szláv jövevény (vö. cseh *matoha* : gespenst); s ezzel (a jelentés-eltérés ellenére is) kétségkívül azonos a félegyházi *mätuha* : 'lusta' (Nyr. V.130). — A Nagybányáról (Szatmár m.) közölt *motohárica* 'ügyetlen keze-fogású, lassú' (Nyr. XIV.476) az oláh *mëttëhâlë* szó -icë képzős kicsinyítő alakjának a mássa.

matász: mataxa, metaxa, sericum rude PP.; eine decke rauher seide PPB.; készületlen, nyers selyem, béka-selyem SzD.; készületlen selyem (Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos) — ol. *mētāsē*, *matāsē*: soie; seide (Cihac, Barcianu) < újjör. *μάταξα*, *μέταξα*. — Kőrösi Sándor (A magyar nyelvbeli olasz elemek 33.) a *matász* szót az olasz nyelvből átvettnek (< *matāssa*) tartja; Edelspacher (NyK. XII.105) az oláh jövevényszók közé sorozza. Valószínűleg az utóbbinak van igaza, mert a szó csak Erdélyben ismeretes s a régebbi irodalomban is csak erdélyieknél (Páriz-Pápai, Bod, Szabó Dávid, Szentmártoni Bodó, Vectigal Transylvanicum) kerül elő (l. Szarvas-Simonyi NySz.).

matrizsál (Zilah Nyr. XIV.430; Szilágy-Somlyó Nyr. XVI. 286; Erdély Máté Sándor; Háromszék m. Kiss Mihály; Torda Nyr. XVIII.95; *matrusál* Kolozs m. Makó Veress Endre; *matruzsál* Hunyad m. Nyr. XVIII.95; *motrisál* Szatmár m. Patóháza Nyr. XIX.379; *motrosál* Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.476; Szolnok-Doboka m. Horgospataka Nyr. XI.478; *mostrosál* Kapnikbánya és vid. NyK. II.378): kotorász, keresgél, matat, kutat, turkál, babrál — ol. *motroš-(esk)*: fouiller, fureter, mêler, mettre en confusion, en désordre, embrouiller, lambiner, lanterner, marmotter, gronder entre les dents; umwühlen, vermischen, verwirren, zusammenwerfen (Cihac, Barcianu).

médém: földért járó haszonbér (Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.527) — ol. *medimnē*: mesure de cuivre à blé de 16 oca (Cihac). Tehát eredetileg a mérő edényt jelentette, a mellyel a haszonbér fejében járó gabona-mennyiséget kimérték. Az oláh szó szláv eredetű; vö. ószl. *mědъ*: aes; *mědъnъ*: aeneus (úszl. *měd*, *mědъnъ*; vö. még ószl. *mědъnica* > magy. *medence*).

merindárica: kendő, a melybe az útravalót takarják (Szolnok-Doboka m. Nyr. XVII.382) — ol. *merindāricē*, kicsinyítő képzés ebből: *merindāre*: útravalónak való ruha (Lex. Bud.).

měrinda, měrinya, měrēnde: útravaló (eleség) (Beszterce-Naszód m. Zselyk Nyr. XVIII.576; Szolnok-Doboka m. Nyr. XVII. 382; Szamos-Ujvár Kovács József; Nagy-Ilonda Vékony Jenő; Kapnik vid. Nyr. II.236; Hunyad m. Bordeaux Árpád; Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.527; Zajzon Nyr. III.373; Bácsfalu Nyr. III.564; — *měrēndēlni*, *měrēndés ruha* Hétfalu Nyr. XVI.527; Tatrang, Zajzon Nyr. II.523. III.373) — ol. *merinde*, plur. vulg. *merinde* (Edels-

pacher): viaticum; útra való eledel; reisebrod, mundvorrath (Lex. Bud., Barcianu) = lat. *merenda*.

mëringyár: asztalkendő, a melybe az útravalót takarják (Szamos-Ujvár Kovács József) — ol. *merindüre*: útravalónak való ruha (Lex. Bud.).

mësdënë (*mesdëne, mesdenye*): fiatal fa, csemete (Brassó m. Hétfalu MNy. V.346; Nyr. V.377; XVI.527) — ol. *mezđinë*: bornes entre deux champs contigus (Cihac) > ószl. *mezđina*: intervallum. — A jelentésfejlődés ilyen volt: ‚mezsgye‘ > ‚a mezsgyére határjelül ültetett fiatal fa‘ > ‚fiatal fa‘ (általában).

mësztikál (Kolozsvár és vid. Moldován Gergely; *mësztekál* Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Sepsi-Szentgyörgy László Árpád; Szolnok-Doboka m. Sósmező Vékony Jenő; *mësztyëkál* Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Sósmező Vékony Jenő *misztikál* Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Sepsi-Szentgyörgy László Árpád): kever, elegyít — ol. *mestek-* (-are, -at): mâcher, mêler, remuer, mélanger, brouiller, bouleverser; mischen, rühren, umrühren (Cihac, Barcianu) = lat. *masticare*.

micigó: a fűzfa virága (Udvarhely m. Nyr. IX.236); helyesebben v. eredetibb alakjában talán *micikó*: kicsinyítő képzés az oláh *micë* ‚wollflecke‘, plur. *mice* ‚lammwolle‘ szóból.

micus, mëcus: cica, cicus (Székelyföld Györffy Iván) — kicsinyítő képzés az ol. *micë* (macska) szóból.

miknyi: parányi (Csongrád m. Arany-Gyulai NGy. II.386. 441) — ol. *mik*: petit, menu, mince, modique; klein, gering, niedrig (Cihac, Barcianu) = lat. *mica*.

SZINNYEI JÓZSEF.

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE.

IV. Népiskolai magyar nyelvtanok.

Széles Magyarország sok, kenyerét oktatással kereső ember él abban a hitben, hogy iskolai s kivált nyelvtan-írásnál a világon se könnyebb se jövedelmezőbb foglalkozás nincs. Hogy ez a hit erős mint a halál, bizonyítja az a soknál is több tankönyv, a minek évi termelésével nálunk csak a kalendárjomesinálás versenyezhet — tán az sem. A ki valamirevaló tanító vagy tanár s

tart magára valamit, bizonyára azzal kezdi pályafutását, hogy tankönyvet ír.

Pedig hogy ez a hit eretnek, s a dolog nem olyan könnyű, mint a minőnek látszik, arról mindjárt meggyőződhetünk, ha számba vesszük azokat a kivánalmakat, a miket az iskola a számára dolgozó elé ró.

Jó iskolai tankönyvnek elengedhetetlen kelléke, hogy t a r t a l o m, m ó d s z e r és s t í l u s tekintetében kifogástalan legyen. Ha e három kellék közül csak egy is elhibázott, meg-nem-felelő, a tankönyv értéktelen s iskolai oktatásra alkalmatlan.

A t a r t a l o m szempontjából megkívánjuk, hogy itt, a hol a tudomány elemeiről van szó, az egyes tételek oly alakban eszközöltessenek, a hogyan azokat a tudomány jelenlegi állása igazságként hirdeti. Ennyi szakismeretet megkövetelhetünk minden tankönyvírótól; ez eggy magában nem is érdem, hanem magától értetődő, természetes valami, s a ki még ez ellen is vét, bizonyosságot tesz róla, hogy nem való arra az állásra sem, a melyet hivatva volna betölteni s egy gyékényen árul azzal, a ki hamis pénzt hoz forgalomba. Az író érdemes munkája csak ott kezdődik, ha a tudomány igazságai közül helyes érzéssel meg tudja választani, a mire célja eléréséhez szüksége van, s eggyöntetű, világos rendszerbe tudja csoportosítani azokat.

Pedagógiai munkában nem kicsinylendő kellék a helyes m ó d s z e r sem. Minden tudománynak megvan a maga külön, 'nürnbergi tölcésére' és minden kor számára különböző; a pedagógiai érzék és képzettség épen abban nyilvánul, a sok közül eltalálni az adott körülményekhez illő leghelyesebbet. Eleget halljuk emlegetni: 'nincs rossz tankönyv, csak rossz tanító, tanár'; azt az elvet akarván a szólással megeleveníteni, hogy az élő szó sok részben feledtetni, pótolni tudja a könyv fogyatkozásait, ha a tanító, tanár hivatását szerető s dolgát értő ember. Ha dolgátértő ember! Csak-hogy az épen a bökkenő, hogy nekünk gyéren akad ilyen emberünk; a legtöbb taposó malomnak nézi pályáját, a módszeres nevelést az istenre, a ki a tehetséget osztja s a tankönyvre bizza.

És a s t í l u s! Furcsa viszonyok közt élünk mi, mikor nem azt kell az író szemére hánynunk, hogy az írása n e m v i l á g o s, n e m s z a b a t o s, hanem azt, hogy n e m m a g y a r o s, s egész úgy tűnik föl a dolog, mintha nálunk a műveltség bizonyos fokáig az iskolázásnak nem nyelvfejlesztő, nyelvművelő, hanem nyelvrontó hatása volna.

Se terünk, se kedvünk hozzá, a népiskolában használt összes magyar nyelvtanokat egy folytában sorra venni, megrostálni. Elméleti fejtegetéseink megvilágítására elég lesz, ha minden fajtából a kiválóbbakat kiszemelve a főtebb jeleztem szempontok szerint szoros kritika tárgyává tesszük s minden befolyástól menten kimutatjuk jó és rossz oldalait.

I. Záray Ödön. „Magyar Nyelvtan. Népiskolai használatra. Budapest. 1893. Huszonhetedik kiadás“.

Huszonhetedik kiadás! Még csak nem is „javított“ vagy „újra átdolgozott“ kiadás. Ez az utóbbi körülmény szeget ütött a fejembe, s előre is azzal az erős gyanúval fogtam a könyv átnézéséhez, hogy ez a nyelvtan bizonyosan még valamikor a tüszkös korszak elején íródhatott, a mint hogy föltevésemben nem is csalódtam. A régi gramatika minden dőresége egy ügyetlen napszámostól halomra hányva — ez a könyv tartalma. Szinte csodálja az ember, hogy akad még Magyarországon olyan tanító, a ki ilyen könyvet ad a tanítványai kezébe. Pedig akad nagy számmal, legalább a kiadások sokasága érre vall.

A módszere is épen az, a mely szerint eleink már száz esztendővel ezelőtt tanulták azaz betanulták a vallás és tudomány dogmáit a „Kiskátéből“ és „Kistükörből“. Ez az ú. n. k é r d e z ő m ó d s z e r, a mi arra való csak, hogy a dolgakerülő tanítót fölmentse a magyarázás csekély fáradságától is, a tanulót pedig gondolatnélküli szómagolásra szoktassa.

El kell ismernünk, hogy a Záray kérdései s ráadott feleletei sok helyt nagyon elmések s oly kihegyezett komikum van bennük, hogy lehetetlen fejcsóválás nélkül olvasnunk; pl. „K. Miről ismerhetni meg a tőszót? F. A t ő s z ó t arról ismerhetni meg, hogy r a g nincs bozzá ragasztva. — K. Minek mondjuk azt, a mit a tőszóhoz ragasztunk? F. A mit a tőszóhoz ragasztunk, az a r a g. (7. l.). — K. Mi a névmás? F. A névmás oly beszédresz, mely m á s n é v h e l y e t t á l l. — K. Hol állhat a melléknév? F. A melléknév a főnév előtt és után is állhat. — K. Mikor van az ige egyes- s mikor többesszámban? F. Egyesszámban van az ige, ha a személyes névmás vagy annak ragja — az i g e r a g is egyesszámban van, pl. *én* irok, *ir-sz.* Többesszámban van az ige, ha a személyes névmás vagy az igerag szintén többesszámban van, pl. *mi* *ir-unk*‘ sat. sat. Tartalmi furcsaságain csak átfutok.

„A mássalhangzók felosztatnak egyszerüekre és ö s s z e t e t-

t e k r e mint : *gy, ly, ny* sat.' (4. l.). Tehát a *gy* 'összetett mássalhangzó' s nem 'összetettjegyű betű'! — 'A belviszonyragokhoz tartoznak: 1) a birtokosrag: *é*; 2) a birtokvonzó (sajátító): *nak, nek*. (E rag a szebbhangzás végett el is hagyható!); 3) a tulajdonító: *nak, nek*; 4) a szenvedőrag: *t, at, ot, et öt* (11). — 'A névelő nem használtatik: birtokragos nevek előtt pl. *házaam* 'összedől' (13). E szerint hibás magyarságúak pl. ellőtték a féllábamat, haragszik rám *a* galambom, mert nem szól sat. sat. — 'Vannak cselekvő, szenvedő és középigék; van jelentőmód, parancsolómód, kötmód, óhajtó mód, névmód (pl. szaladni, szántani), s részesülő mód; van félmultidő (íra, kére), régmultidő (várt vala); van határozatlan és határozott igeragozás; van rendes és rendhagyó igeragozás. — Kivételező kötszók: *csakis, csupán, egyedül* sat. (39). — Szóképzők: *al, el, aly, ely* mint: *huzal* (drót), *guzs-aly, teng-ely; am, om, em, ma, me* mint: *ár-am, or-om, ter-em, játsz-ma, szőr-me; ár, ér, nok, nők* mint: *tan-ár, vez-ér, tanács-nok, el-nök*' (42) s több efféle képtelenségek.

A könyv végén függelékül csatolva van egy 'mintaelemzés', a mely így kezdődik: 'Elemzésnek neveztetik azon eljárás, melynélfogva a mondatokat részeikre — elemeikre — fölbontva, a nyelvtani szabályokkal gyakorlatilag alkalmazzuk (?). Ez tehát az iskolában a nyelvoktatás barométere, melyben annak gyakorlati értéke a jelző higány!' Vagy én nem tudok magyarul, vagy ennek az egésznek nincs egy mákszemnyi értelme se. — 'A mintaelemzés egészen a gyermek hangján van tartva. Az okadatolás, mely az értélyezéssel karöltve jár, játszása a főszerepet' (59).

Szórendi hibák: 'Szótagnak nevezünk egy vagy több hangot együttvéve, ha azok értelmet nem fejeznek ki s csak egy szájnyitással *kiejthetők* 5. l. (e h. e j t h e t ő k k i). — A névelő oly beszédrészecke, mely a nevek előtt állva, ezeket bizonyosabban *határozza meg* (e h. m e g h a t á r o z z a); a régmultidő, midőn a cselekvés már rég *történt meg*' 24. l. (helyesen: m e g t ő r t é n t). — Azt nem is említem, hogy az egész könyv csupa *-tatik, -tetik!*

A pedagógiai érzék teljes hijjára vall, hogy népiskolai tanulóknak megmagyarázza az idegen betűket is! 'Az idegen szókban: *s* kimondatik mint *sz* (Solon, servus!); *c* mint *k* (Clemens, Cicero); *qu* mint *kv* (Quintilianus); *y* mint *i* vagy *j* (gymnasium, Yuca-tan!) sat.'

Melegen ajánljuk e könyvet az orsz. közoktatásügyi tanács tankönyvbíráló bizottságának szives figyelmébe.

II. Vargyas Endre kir. tanfelügyelő. „Magyar Nyelvtan a miniszteri tanításterv szerint. I. rész az elemi népiskolák II. és III., II. rész a IV., III. rész az V. és VI. osztályai számára. Negyedik változatlan kiadás. Budapest. 1892.“

A címlap is büszkén hirdeti: változatlan kiadás! A szerző nagy önelégültségére vall ez a dolog, a ki művét olyan tökéletesnek tartja a maga nemében, hogy azon már javítani való se akad, örök időkre szól. Pedig hát — —! Hajdan, míg a „nonum prematur in annum“ elve dívott, az író évek hosszú során tartogatta az asztalfiában munkácskáját, csiszolgatta, javítgatta százszor is, míg a világ szeme elé került. Hja, akkor ráérték az írók a hirnévre várni; de a mi nyilvánosságot hajhászó korunkbar a kenyér a fő, korán érünk, korán lejárjuk magunkat. Ámde minden magáratartó írónak a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva az a szoros kötelessége, hogy ezt a javító, átdolgozó szokást legalább munkája új kiadásánál használja föl.

Két érdeme megvan a tankönyvnek. Az egyik, hogy az újabb nyelvtan-irodalom ismeretével készült. Nem találjuk benne, mint az előbb tárgyaltban, a neológia kifícamodott műszavait, és értelmezései is, stilusa is egészségesebb fölfogásra vall. A másik, hogy hiven követi a miniszteri tanterv utasításait. Hozzátehetjük, nagyon is hiven; kevés önállósággal s megvalogató képességgel.

Föltűnő az a különbség, a mi fölfogás és kidolgozás tekintetében az I. és II. rész közt mutatkozik, s egészen úgy tűnik föl, mintha az író a II. rész kidolgozásánál más rendszerű nyelvtant követett volna, mint az I. résznél.

Az első részben (II. és III. oszt.) a mondatból indul ki, s a mondatrészek alapján ismerteti meg röviden az egyes főbb beszédrészeket: a főnév mint alany, a névmás mint alany, az ige mint állítmány, a melléknév mint állítmány sat. Mi is azon a nézetben vagyunk, hogy ez a helyes kiinduló pont az elemi nyelvtan tanításában. E kezdő fokon se szabad azonban ilyen szabályokat tanítanunk: „A melléknév rendesen a mondat állítmányát képezi“. Az is pedagógiai hiba, hogy az igét először mint alanyt ismereteti meg: „A mondat alanya lehet ige is, pl. Tanulni hasznos. Az ilyen igét, minthogy főnév helyett áll, főnévi igenévnek nevezzük. Mikor az igét alany gyanánt használjuk, az ige -ás, -és képzővel főnévvé is átalakítható, pl. Lopni bűn, vagy: a lopás bűn“ (I.12). Először is az egyszerűen nem igaz, hogy ezekben a mondatokban ige volna az alany; de meg hihetetlen is, hogy az is-

meretek e fokán a gyermek meg tudná érteni az itt adott szabályt, mikor még azt se hallotta, mi fán terem az a képző. Különben Vargyas maga se tudja, mitől jó az a főnévi igenév. A II. részben már 'igehatározatlanak' nevezi s azt mondja róla: 'A -ni végzetű igehatározatlant akkor használjuk, mikor az ige az alannyal semmi összeköttetésben sincs. Pl. Várni — kínos' (II.18). — Mind az újabb elnevezés, mind az előbbivel ellentmondó szabály értelmetlenség.

A bővített mondat ismertetését a jelzővel kezdi, a mi nem helyes, mert jelzője nem csak az alannak és állítmánynak lehet, hanem a többi — eddig még nem ismert — mondatrésznek is. Nem találó a főnévi jelző elnevezése is a tulajdonságjelzőnek, mert hisz a birtokos jelző is voltaképp főnévi jelző. A mennyiség- v. számjelzőről pedig teljesen megfélekezett s így esett aztán meg rajta, hogy a számnevek ismertetését kihagyta, róluk egy szót se szól.

A határozók csoportosítása eléggé rendszeres; de fölöslegesnek tartom, hogy a helyhatározóknál minden ragnak külön nevet adott: marasztaló rag, veszteglő rag, állapotító rag sat. Népiskolában nincs ennek semmi értéke; sokkal kívánatosabb, hogy a háromféle helyviszony — helybenlétel, helyből mozdulás, helybe jutás — fogalmát értesük meg töviről-hegyire s erre építsük föl a határozók rendszerét.

A II. rész (IV. oszt.) nem tekint többé a szavak mondatbeli helyzetére, hanem az egyes beszédrészek alaki változásaival foglalkozik, vagyis az ú. n. szótant vagy alaktant tartalmazza. Nem helyeseljük népiskolában az alaktannak a mondattantól illetően elválasztva tanítását, különösen úgy nem, a hogyan itt találjuk. Elemi nyelvtanban nincs szükség arra, hogy a főneveket elkezdjük ragozni minden meglevő raggal s minden ragnak külön nevet adjunk. Mert, a mint tudjuk, a rag mindig valamely mondatbeli viszony megjelölésére szolgál, ettől nyer életet s e nélkül többnyire tartalmatlan, holt betű. Vargyas szerint a főnév fölvehet belviszony-, helyviszony- és vegyesviszony-ragokat. 'Belviszonyragok: 1) birtokosrag -é; 2) birtokvonzórag -nak, -nek. A birtokvonzóragot másképp sajátítóragnak is mondják s szebb hangzás kedvéért ki is lehet hagyni; 3) tulajdonítórag -nak, -nek. A tulajdonítóragot nem lehet kihagyni; 4) tárgyrag -t'. — Hogy miért ezek belviszonyragok, nincs megmondva. Érdekes aztán az a ragozási minta, a mit ő bemutat: 'Alanyeset: atya. Birtokos eset: atyá-é. Tulajdonító eset: atyá-nak. Targyeset: atyá-t. Felszólító eset: óh atya! Távollító

eset: *atyá-tól*. Tulajdonító eset! Távolító eset! Felszólító eset! Nagyon erősen bevésődhetett szerzőnknek emlékezetébe, a mit a latin gramatikákból tanult. — A személyes névmások a tulajdonító és tárgyragot rendkívülileg veszik föl, úgy mint: tulajdonító eset: *nekem, neked, neki*; tárgyeset: *engem, téged, őt, minket, titeket, őket*.

Kell-e még több bizonyíték, hogy ezt a részt valami ócska gramatikából böngészte össze?

Itt is van rendes és rendhagyó igeragozás. „Az óhajtó módnak módjegye: *n b e t ő*”. Én úgy tudom, hogy a föltételes módnak nem *,n betű* a módjegye, hanem *-ná, -né* a *k é p z ő* je. Nagyon helyes, hogy az elbeszélő mult és a végzett mult időket csak megemlíti, de a ragozás táblázatából kihagyja, „mert ezen mellék-időket a közönséges írásmódban nem használjuk; sőt a magyar ember rendes beszédében a jövő időt is a jelen idő elé tett *majd* szócskával helyettesíti”, pl. *írni fogok* helyett azt mondja: *majd írok* (14). — Még tal furcsább, hogy a paradigmák közt a föltételes s fölszólító mód jövő idejét is tanítja imígyen: *várni fognék, várni fognám* sat.; *várni fogjak, várni fogjam* sat., a minőket magyar ember soha szájába nem vett. Az alaktani fölfogás sodorta abba a tévedésbe is, hogy a kötőszókat előbb szedi csomóba, mintsem az összetett mondatról egy szót is ejtett volna. Különben is nála oly sok és annyi nevű a kötőszó, hogy szinte megzavarja az ember fejét. Az is igaz ugyan, hogy a fölsoroltaknak a fele se kötőszó, hanem határozószó, pl. *csupán, egyedül, tüstint, azonnal, bezárólag, utoljára* sat. Ez se utolsó különösség: „Rövidített vagy kurtított mondat az, a melyben a kötőszó és visszahozó névmás kihagyása által a főmondat a mellékmondattal eggyé lesz. Ilyenkor az ige részesülő alakot vesz fel. Pl. *A ki nem dolgozik, ne is egyék*. Rövidítve: *A nem dolgozó ne egyék* (26. l.)”.

Módszerbeli fogyatkozása a könyvnek, hogy csupán rövid, száraz értelmezéseket s szabályokat ad, többnyire egyetlen fölvilágosító példa nélkül, s így a kifejtést és megértetést teljesen a tanítóra bizza. A módhatározókról pl. ennyit mond: „A mondatban az alanyon és állitmányon kívül használhatunk olyan mondatrészt is, mely az alany cselekvésének módját határozza meg. Ezen mondatrészt módhatározónak mondjuk. A módhatározók ezen kérdésre felelnek meg: *hogyan? mikép? mimódon?*” (I.20). S punktum. Kétlem, hogy akadna gyerek, a ki ennyi fölvilágosításból megértené s föl tudná fogni a módhatározó mibenlétét és eleget tudna tenni a nyomban kívánt föladványnak: „Írjatok 3 mondatot mód-

határozóval erre a kérdésre: hogyan? Irjatok 3 mondatot módhatározóval erre a kérdésre: miként? Az okhatározót egy példamondatban mutatja be, a mely így hangzik: „A jó tanuló szorgalmánál fogva (!) dicséretet érdemel”.

Tán elég is lesz a jóból. E rövid ismertetés is meggyőzhet róla, hogy ez a nyelvtan nem olyan jó, mint a minőnek a szerzője tartja, nincs joga a „változatlan kiadáshoz”, sőt nagyon is ráfér a javító kéz. Így, a hogy van, mind tartalmánál, mind módszerénél fogva alkalmatlan a népiskolai tanításra, se a tanító se a tanítvány nem sokat okulhat belőle.

ALBERT JÁNOS.

A JORDÁNSZKY ÉS ÉRDY CODEX.

(Jutalmazott pályamű.)

V. A nyelvjárás egyezése.

A különböző nyelvjárasterületeket nem lehet egymástól pontosan elválasztani, nem vonhatunk közöttük szabatos földrajzi határvonalat. „Majdnem mindenütt találunk kapcsolatokat s átmeneteket a különböző nyelvjárások között. Ha egymás végtiben három nyelvjárást vizsgálunk, a középsőnek rendszerint lesznek olyan sajátságai is, melyek jobb szomszédjával, s olyanok is, melyek a bal szomszédossal kötik össze” (Simonyi: MNyelv. I.200). Vannak azonban olyan általános, jellemző sajátságok, melyek nemcsak a nagyobb területeket különítik el egymástól, hanem az egyes kisebb nyelvjárászigeteket is különválasztják a környező vidék nyelvétől. Ilyen jellemző sajátság az úgynevezett ezés, ézés, özés és ízés hazánk jókora területén. Csak egy-két mondatot kell hallanunk a nép ajkáról, nyomban megítélhetjük, vajjon az éző vagy öző vidék szóejtése tükrözik-e beszédében.

Eleg egy pillantás és tüstént szemünkbe ötlük az is, hogy éző vagy öző vidék szülte-e a JordC. és ÉrdyC. íróját. A szöveg egyezésénél például fölhozott részekből is kitűnik, hogy mindkét codexünk valamely öző vidéken íródott. Ha figyelmesen összehasonlítjuk a JordC. és ÉrdyC. özését, azt vesszük észre, hogy a JordC. az ösítésben sokkal mérsékeltebb, mint az ÉrdyC. Ennek magyarázatát a mai hangfejlődésben is láthatjuk. Ugyanis minduntalan azt tapasztaljuk, hogy az ajakműködés nagyobb és nagyobb

tért hódít magának; megesik, hogy a szomszédos özö vidékre is befurakodik. Sőt ha szemmel kíséjük egy és ugyanazon özö vidék nyelvének fokozatos történeti fejlődését, meggyőződhetünk, hogy öt-tíz esztendő elmultával igen sok szót ejtenek ajakműködéssel, holott azelőtt szeren-szerte ajakműködés nélkül ejtették. Ebben kereshetjük okát az ÉrdyC. túlnyomó özéseinek a Jord-Codexszel szemben.

Így az Érdy codexben sok helyütt ö-vel találjuk a következő szókat, melyek közül ösitve csak egy-kettő bukkan elő a Jord-Codexben: *bótá* (47. 179), *bewchület* (77. 283b. 294b), *embör* (46), *eretnök* (56. 74. 76), *Eersebót*: Erzsébet (628). *eenök* (478), *ertököz*: értékézik (73), *förtötzet* (85), *feeróg* (49, 67), *Gergyól* (421), *germök* (48. 66. 615), *heezölködyk*: hízelkedik (77. 199b), *ydegón* (63a. 63b), *yghón* (77), *ynghörly* (450), *körözt* (598), *keezöröyt*: kényszerít (50), *leelök* (86), *mestör* (338), *meeróg* (619), *nemöt*: némét (295), *negöl*: négely (472b), *ewttek-yttak* (192), *örwönd* (63), *peentök* (446), *röbögö*: rébégő (64b), *remöte* (72), *rezög*: részég (432), *zóm* (40. 379), *zöndörödyk* (638. 670), *Sepöss*: Szepés (633), *zerechón* (542), *zöröz*: szöröz (46), *zörközt* (523), *tengör* (63. 313), *teröh* (369), *teewölyög* (287b. 288b), *veetök* (45. 68b).

Mint hogy az özés codexeink nagy részében szerepel és a magyar nyelvnek majdnem egész területén, kiváltkép az Alföldön, Székelységben, a Drávamelléken többé-kevésbé hallható, ennélfogva első sorban azt kell eldöntönnünk, hogy melyik özö vidéken irhatták e két codexet.

Annyit tudunk, hogy az Érdy codex írója egy kartausi szerzetes. Ezt már az újabb címlap is elárulja*; lehet, hogy az előbbi címlapján is meg volt már e név, ha ugyan volt címlapja, mert az alábbi címlapot csak később függesztették hozzá. Hogy valóban kartausi szerzetes írta, ez leginkább a Prologusból tűnik ki: „IN nomine domini Amen. Ad laudem gloriosissimi Brunonis primi fundatoris Sacri ordinis nostri Carthusiensis“.

Egy pár adatból azt következtetem, így nyilatkozik Volf György, hogy déli Magyarországon élhetett vagy talán oda való volt. Ilyen az, hogy a Prologusban Szlavoniát közel helyezi s a szlavin vallásos irodalmat különösen kiemeli,

* Nagyszombati kézirat. Irta egy carthausi szerzetes. 1527. Régibb címe: Hvangarięvs Evangeliorvm Sermonvm de an. 1527. (M. Nemz. Múz. könyvtár, Quart. Hung. 358.) V. H. K.

mikor azt mondja: „Hoc igitur sacracius mente tractans, ut quam (?) omnium linguarum Nationes in sua lingua materna fere totam Bibliam habent translatae puta Theutonice, Bohemice francigenae Gallicae, Sic prope nos et Slaonice... sat. Ilyen továbbá az is, hogy a *szerencse* szó nála ép úgy mint a déli íróinknál általában (pl. Verancsicsnál, Zrinyinél) mindig *szerencsa* alakban fordul elő (435. 467. l. sat.). Ilyen végre még az, hogy egy helyen a *kutya* szót „gunyhó” értelemben használja (Nyr. XXIII. 317), a mit csak valamely déli szláv dialektusból sajátíthatott el. A kolostort tehát, melyben codexünk készült, déli Magyarországon lehetne keresni (ÉrdyC. Előszó IX).

Volf kezdetben ezen ötletszerű véleményével csak a tapogatózás terén maradt, csak félig-meddig gyanította, hogy az Érdy codex írója délvidéki lehetett, mert mindössze csak a főt említett három többé-kevésbé jelentékeny adatra építette föltevését. Akkoriban a nyelvjárásra vonatkozólag azt se merte eldönteni, hogy Délmagyarországnak keleti vagy nyugati részén, Erdélynek vagy Dunántúlnak déli vidékén írták-e codexünket.

Kilenc-tíz évvel utóbb a Jordánszky codex nyomtatványának az eredetivel való összevetése alkalmából eme gyöngye vizű gyanítása határozott itéletté formálódott. Ezen összevetés kapcsán a JordC. és ÉrdyC. nyelvjárásának egyezését is megsejtette, gyanítását pedig a nyelvjáróterület pontosabb megjelölésével következőképen módosította: „Röviden három dologra utalok. Az első a Jordánszky codexnek, általában nyelvjárásbeli megegyezése az Érdy codexszel. Ez utóbbinak eredetét a Nyelvemléktár IV. kötete előszavában Magyarország déli részébe helyeztem. Ugyanitt pontosabban szólva Magyarország délnyugati részében, a Dráva mellékén keresendő nézetem szerint a Jordánszky codex nyelvének forrása is” (RMNy. V. k. JordC. Előszó XIV).

Mulasztásul kell fölronunk, hogy e véleményének támogatására mindeddig nem tette közzé a bizonyító erővel bíró adatokat, holott Előszavában ígerte: „Okaimat majd külön értekezésemben sorolom elő”. Sürgető ideje már elmúlt. Kivánatos és üdvös lenne a tudomány előbbre vitelére, hogy ezen nagybecsűnek ígérkező értekezés mielőbb napvilágot lásson, vagy legalább ne késsék oly soká, mint eddig késett. Volf Györgynek, mint codexeink legavatottabb ismerőjének ezen értekezése nagy haszonnal járna tudományunkra, főleg azon oknál fogva, mert dicsérettel kell elismerünk, hogy nyelvérzékének tiszta sugallata, finom megfigyelő

képessége ez ízben is jó útra vezette; csak előbbre kellett volna haladnia azon az úton, a melyen megindult, hogy sejtelemszerű állítását kellő adatokkal megerősítse.

Az igazság érdekében meg kell vallanom, hogy codexeink nyelvjárásának földterítésében engem is ez az állítás vezetett nyomra. Megindultam a már egyengetett úton és jártomban Balassának ‚A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése‘ c. kiváló munkája volt vezetőm és útbaigazítóm.

Pontosabb egybevetés, tüzetesebb hasonlítgatás után arra az eredményre jutottam, hogy a JordC. és Érdy codex valóban a Drávamelléken keletkezett. De nem, mint ezt Volfnak helyreigazított szavaiból következtetni lehetne, hazánknak nem délnyugati részén, vagy pontosabban megjelölve a felső-drávai nyelvjárás-területen írták, hanem, mint ezt az alábbi adatok egytől-egyig igazolni fogják, hazánk délnyugati részétől ugyancsak a Dráva mentén a Duna felé haladva körülbelül Eszék táján, Baranya megye déli részén, tehát a Slavóniával határos alsó-drávai nyelvjárás-területen.

Szemeljük ki Balassa könyvéből ezen nyelvjárásnak jellemző sajátságait s hasonlítsuk össze codexeink nyelvével.

Az özésre vonatkozólag a Duna-drávaközi nyelvjárás-vidékről általánosságban azt állítja: ‚Az egész alföldi nyelvjárás-területnek fő jellemző vonása az özés, s már ez is kezd néhol múlni a szomszédos özö nyelvjárások hatása alatt. A sárközi nyelvjárásban már gyakori az *ž*, s az alsó- és felsődrávaiban is annál inkább gyarapszik, minél nyugatabbra megyünk‘ (MNyelvj. 52).

A mint láttuk, az özés emez ingadozása kissébb-nagyobb mértékben a Jordánszky és Érdy codexben is észlelhető.

‚Az *ly* helyén ez a nyelvjárás *j*-t ejt, de nem egész következetesen, mert gyakran helyet enged a dunántúli *l*-nek‘ (Uo. 53. l.). Az *l*-es alakokra codexeinkben is számos példát találunk: *ghedöle*: güdöle, güdölye (JordC. 59), *kostollak*: kóstoljak (574), *ylle*: ilj le, ülj le (584), *üllön le* (417), *yllenek*: üljenek (uo.), *necmullanak meg* (ÉrdyC. 572b), *syllaszt*: silleszt, süllyeszt (JordC. 87. ÉrdyC. 268), *zomechullak* (JordC. 634), *tyztul meg* (375) sat. Föltehető, hogy a fölhozott példák egynémelyikénél a másoló figyelmetlenségből elhagyta az *y*-t jelölő vonáskát az *l* betű mellől és így kétes, vajjon egyik vagy másik szó nem olvasandó-e jésített más-salhangzóval.

‚A magánhangzók néha zártabbá válnak; így pl. *a* helyett

áll *ó*. Így: *morha* (Baranya m. Csúza Nyr. XVIII 286. Kopács. XVI.473. JordC. 246. 853. ÉrdyC. 364b), *bokancz*: bakancs (JordC. 471), *porttjan*: partján (ÉrdyC. 227), *vjoz*: viasz (550) sat. Ez utóbbi három szót Hermán Mihály tanúsága szerint a Dráva mentén is *o*-val ejtik.

Zártabbá vált gyakran az *ó*, *ő* is: *bür*: bőr (Drávamellék Kopács, Nyr. XVI.283. *bür* JordC. 823), *kű*: kő (Baranya m. XIV. 142. Kopács XVI.331. *kű* JordC. 265), *zű*: szó (JordC. 246. 570. 823), *ű*: ő (*hű*, *hew* JordC.) sat.

Viszont van példa a magánhangzók nyiltabb ejtésére is; ilyen az *i*, *í* helyén álló *ë*, *é*: *ënnen*, *ëme*, *ëtt*, *ëthon*, *szëget* (sziget); *këván*, *vëlág*, *vërad*, *rëv* (ri) révás, *ásët*, *addëg*, *mëg'* (54). Az itt felsorolt szók a Jord. és Érdy codexben is ilyen alakban találhatók: *eënnen* (JordC. 83a), *eëde* (423), *eëth* (185), *eëthon*: *ëthon*, *itthon* (uo.), *zëeghëth* (ÉrdyC. 377. *szëget* Drávamell. Nyr. VI.87. Kopács, XVII.45). E szókban a kettős *ee* közép *ë*-nek olvasandó. Más példák: *këwan* (ÉrdyC. 96b. 483), *vërrad* (270b), *reëkat* (185), *reëvas* (JordC. 156. 339), *addeg* (ÉrdyC. 514.).

Az ajakhangzó *ü* helyett nem ajakhangzó *i* áll: *tikür*, *fistüs*, *hivös*, *fiv'* (54). Codexeinkben: *tyker* (JordC. 833. ÉrdyC. 531b), *fyzt*: füst (898), *hyvös* (ÉrdyC. 652), *fyw* (JordC. 832. ÉrdyC. 464b). Más codexekben is közönséges.

Legyen elég a példákból ennyi; a hangtani sajátosságok ismertetésénél bővebben fogjuk tárgyalni ezen hangváltozásokat. Előzetesen még csak azt akarom megjegyezni, hogy Hermán Mihály állítása szerint az *ü* helyett való *i*, valamint az *ő* helyett való *é* kivált Henészen, a Rinya-folyónak Duna felé eső oldalán, tehát körülbelül az alsó- és felsődrávai nyelvjárásterület összeszögellő határán használatos: *biri*, *fisi*, *gyiri*, *siri*; *dicséség*, *fézni*, *idé*, *erés*, *elétte*.

VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A Nyelvőr ez évi (XXIII.) kötetében az első számmal érdekes cikksorozat indult meg, melynek írója, Szabó Ernő, a fenti címen azokat a szólásmódokat fejtegeti, illetőleg csoportosítja, melyek kiválólag házi állatainknak a közélethez való viszonyával foglalkoznak. A tárgy maga oly érdekes, hogy szinte lehetetlen a nélkül menni el mellette, hogy figyelemre ne méltatnók.

Az első közlemény elolvasása után tisztában voltam vele, mit s hogyan akar Szabó elmondani s érdeklődésemet annál inkább fölköltötte a tárgy iránt, mert szólásaink az eddig nem tapasztalt módon csoportosította s fejtegetései egészen eltértek az eddigi szokásos formáktól. Határozottan helyeselnünk kell, hogy a hibás, célszerűtlen, abécérendet kerülte, mely, hogy az ő szavait idézzem: „Legrosszabb osztályozás, mert főszónak hol az alanyt veszik, hol mást, sőt nem ritkán a kötőszót is, s így az ember nem igen tudja, hogy mit hol keressen” (13. l.).

Hasonlóképen helyesen cselekedett, mikor a közszólások két fajtát, a közmondásokat és a szólásmódokat élesen elkülönítette egymástól, mert ezek valóban nem vonhatók egy kalap alá már csak azért sem, mert, hogy hasonlattal éljek, a közmondás olyan a beszédben, mint a kő a gyűrűben: magában véve is ugyanaz marad, mint a foglalatban; a szólásmód ellenben mindig helyzetre vonatkozik, mindig valami különös vonatkozása van, s azért, hogy ismét képet használjak, olyan mint a kertben a virágágy: annyi formája lehet, a mennyit az ember épen alkotni akar. Meghatározásai mindenesetre helyesek; de hogy ez ellen az elválasztás ellen egypárszor ő maga is vétett s a szólásmódok közé közmondásokat is kevert (például a 65. lapon: Ember fogad fogadást, eb a ki megállja) mind csak arra mutat, hogy bizony meglehetősen nehéz ezt a két fajtát jól szétválasztani egymástól s ha e miatt a szótárakban nagy „összevisszaság uralkodik”, a mint Szabó mondja (10. l.), nincs nagyon mit csodálni rajta.

Hogy pedig a Nyelvőr közleményeiben miért van előbb minden összevéve, közmondás és szólásmód egyaránt, később meg a hasonlat is elválasztva a szólásmódoktól, erre a kérdésre csodálom, hogy Szabó maga meg nem felelt, ki pedig teljesen jártasnak látszik a Nyelvőr adatainak útvesztőjében. Ha jobban utána nézett volna, be kellett volna látnia, hogy egészen más egy folyóirat dolga s egészen más egy teljes, összefüggő munkáé. A Nyelvőr lapjainak jó részét arra szenteli, hogy a népnyelv kincseit összegyűjtve, alapot adjon a kutatók vizsgálódásainak. És itt a fő nem az, hogy rendezve, csoportosítva legyen egy-egy vidék minden sajátága (az külön ismertető cikkek kötelessége), hanem az, hogy ezek a sajátágok k ö z ö l v e legyenek; már pedig senki se kívánhatja a közlőtől, hogy többet s jobb formában adjon, mint a hogy tud, s így a Nyelvőrtől se, hogy valamely közlő kisszebb gyűjteményét vagy darabokra tépje s szétszórja, vagy az egészet félre-

tegye. A Nyelvőrben tehát — hiszen mutatják az eggyes közlemények — ez a dolog nem függhet egészen a szerző akaratától.

A mi pedig a hasonlatok elválasztását illeti, szerintem a Nyelvőr helyesen teszi, ha különválasztja a szólásmódok eggyeszerű fajtájától. Hogy miért nem tetszett ez Szabónak, azt hiszem sikerülni fog fejtegetésem további folyamán kimutatnom, ez alkalommal azonban legyen szabad ezt mellőzve megokolnom előbbi véleményemet. Szabó nem akarja ketté választani a hasonlatot és az eggyeszerű szólásmódot; pedig a kettő között szintén elég éles a különbség. Eggy példát hozok föl. Valaki papirból kivág egy lovat, más papírra meg fölrajzol egy lovat. Mind a kettő ló és még sem az, hanem papir, s ha pontos különbséget akarok tenni a kettő között, a mi pedig könnyen lehet, így fogom a kettőt külön meghatározni: Ez a papirdarab lóformájú; s viszont: ez a kép egy lónak a képe. Ilyes különbség van a szólásmódok említett két faja közt is.

Csak sebtiben veszek egy pár példát a Szabó idézte szólásmódokból. „Eggy nyeregben ülnek“ = egy dologban fáradoznak, egy uton járnak. „Jól tud szántani a cigányok lován (157). Lóhátról beszél (156). Ökörtől lópéllda“ (158) sat. Mindezek magukban alkotnak eggyeséges képet s a mint kimondtuk, előttünk áll egész valójában; bárhol mondjuk is ki, bármely vidékről való ember előtt (természetesen helyzettel kapcsolatban, a mi a szólásmód főkelléke), azonnal meg fogja érteni, rá fog ismerni. Ez az oka, hogy az ilyen szólásmódok szinte az egész nyelv területén el vannak terjedve, használják s értik őket mindenfelé; de sőt azt is mondhatnók, hogy a szólásmódok közül kizárólagosan csak ez a fajta kerülhet át eggyik nyelvből a másikba. Hogy miért, az könnyen érthető: ezekben nincs egyedi jelölés, nincs helyi vagy idői viszony, csupán csak helyzet. Ez felelne meg a metszett papírlónak.

Egészen más a hasonlat. Ime egy pár példa: „Iparkodik mint a szögverő kutyája. Hozzá szokik mint a cigány lova a koplaláshoz. Alázatos mint a leforrázott kutya“. Mindezekben bizonyos egyediség van, bizonyos ismertető jelen alapszik az értelem, s míg az eggyeszerű szólásmód magában véve kép, ez csak akkor lesz azzá, ha ezt az egyediséget ismerjük. Más szóval: a hasonlat az által lesz képpé, hogy valakit vagy valamit eggy jól ismert dolog helyzetében képzelünk. Vegyük el a hasonlatból a *mint* szócskát, s a mi megmarad, nem eggyéb pusztá állításnál. S ezért a

hasonlat példája a rajzolt kép, melyből csak egyetlen főbb jelt kell elvonnunk, s nem ismerünk többé rá.

Állítsuk most szembe a szólásmódoknak ezt a két fajtát. Ásítóz mint a kuvasz' mondják az unatkozó emberre, s ezzel egyenesen őt jelölik meg, a ki ebben az eggy dologban hasonlít a kutyához. Ellenben ez a szólás: Ásitanak az agarak, jó vadászó idő lesz' nem magát az illetőt festi ásító helyzetben, hanem a kutyák képét idézi föl, minteggy képmásául az illetőnek. Emez kép magában, ember nélkül, amaz csak úgy, ha a kettőt egymás mellé állítjuk, összehasonlítjuk.

Van tehát értelem a szólásmódok ilyen szétválasztásában. Ám én ezzel legkevésbé se azt akartam mondani, a mit Bauer mond: '[A hasonlatot] a szólásmódok tárgyalásából ki kell rekesztenünk' (Szabó idézte, 10 l.). Épen nem; hanem azt igenis megtehetjük, hogy a hasonlatokat külön csoportosítsuk, már csak azért is, mert rendszeren egyes vidékek szerint változván bennük a főrészt, csak így csoportosítva sorozhatók az általános keletű szólásmódok mellé, mint azok egyértékese. Hogy mennyire, szinte kényszerítően látszik ezt igazolni maga a szólásmódok tárgyalt két fajtája, mutatja már az is, hogy Szabó, ki az elválasztásnak ellensége, a kutyánál (105. s köv. ll.) maga is kénytelen úgy járni el, hogy a hasonlatokat külön csoportosítja s külön adja a szólások eggy-szerű fajtáját.

Szabónak kifogása van a szólásmódok alaki csoportosítása ellen is. Helyes, ha arra gondolt, hogy a főcsoportokat, hogy úgy mondjam, a címszókat nem a külső, hanem a belső viszony szerint válogassuk össze. De ha még ennek keretén belül is a firtatott belső sajátságra fekteti a főszókat, nem lehetek vele eggy véleményen. Nem lehetek pedig már csak azért sem, mert jól tudom, hogy a szólásmódok értelme annyira változó, hogy pontosan alig lehet meghatározni s ezért nem is gyűjthetők eggy fogalom kizárólagos körébe; másrészt nem lehetek azért, mert elméletét itt is rosszul alkalmazta; ő maga is alkotott alcsoportokat, s ezek kedveért sokszor erőszakot követett el a szólásmódok igazi értelmén; belekényszerített eggyes csoportokba olyanokat, melyek eggyáltalán nem illenek oda vagy épen nem is vonhatók csoport körébe. De különben se értem, mit akart ezzel mondani: 'Ha nyelvtanilag, vagy stilisztikailag akarja őket valaki tárgyalni, annak természetesen csoportokat és alcsoportokat kell e meghatározások keretén belül létesítenie, a szerint, a hogy azok céljának legjobban

megfelelnek' (12). Gondolkodtam rajta eleget, nem értettem meg sehogy se. Tehát csak annak kell alcsoportokat 'létesítenie', a ki Bauer formán akar velük foglalkozni? Jó; de hát akkor minek csoportosította Szabó pl. a kutyára vonatkozókat a 'rossz, lusta, hencegő, alattomos' sat. szók alá? Vagy mindenkinek kell alcsoportokat alkotni? De hát akkor minek ott a 'nyelvtanilag vagy stilisztikailag'?

Sok, sok ilyen s más fajta kérdés merülne föl önként s maradna magyarázat nélkül az elnélet és gyakorlat összehasonlítása után, ha Szabó maga nem adná nyitját a rejtélynek. Úgy áll a dolog, hogy a kritikában s az elmélet java részében saját gondolatmenete volt az irányadó, a gyakorlatnál azonban az, kit a következő szavakkal ajánl figyelmünkbe: 'Az osztályozásnak mintája, melyet én követtem, Schradernél van meg, ki előbb a bennük szereplő lények, tárgyak, fogalmak szerint csoportosítja anyagát, azután pedig a jelentések szerint alkot alcsoportokat. Ezt a fősztást kellett követnem már csak azért is, mert anyagom köre ép a szólásmódokban szereplő állatok szerint volt meghatározva' (13). Ki hinné, hogy ezekkel a szavakkal Szabó im ezt mondta: Schradert követtem, ki az én tudományom legfőbb tárháza volt s ki mindvégig kezemnél fogva vezetett.

De adjuk meg a császárnak, a mi a császáré és Szabónak, a mi a Szabóé. Szép munkát végzett. Apró-cseprő hibáinak száza nem nyom annyit a mérlegben, mint érényeinek eggyike. Munkáján meglátszik, hogy kedvvel végezte; sokat s helyesen olvasott, még többet gyűjtött s a mi összeszedett, tudta is jól hasznát venni. Hibáit bár szó nélkül nem hagyhatjuk, el kell ismernünk, hogy a kérdés tisztázásához nagyban hozzájárult, s utat mutatott, idegen nyomon haladva bár, a későbbi vizsgálódóknak.

A mit magukról a szólásmódokról általában mond, abban alig találunk kivetni valót. Azt természetesen nagyon kétes bizonyítéknak tartjuk, s úgy látszik, ő maga is keveset bízott benne, hogy az idegen eredet kérdését a fülére bízta: 'Nem volt mást mit tennem, mint azt vizsgálnom, hogy melyik hangzik idegenszerűen s azt egyenesen kihagynom a gyűjteményből vagy pedig ha fölvettem, erre figyelmeztetnem az olvasót' (14). Csak az a baj, hogy nem minden idegen eredetű holminkon érzik meg az idegenség, s a min már megérzik, biz az. alig található gyakran népünk között. Ennek kell tehát s némileg Schradernak betudnunk, hogy sok olyan szólás került a gyűjteménybe, melyről csak nagy jó-

hiszemőség teheti föl magyar voltukat; a milyen, hogy példát is idézzek, a „macskaasztal” (258). Igaz ugyan, hogy Szabó megígérte, hogy az idegenre lehetőleg rá fog mutatni; ám ő e helyett a részletes tárgyalásnál előhozott olyan idegeneket is, melyeknek a magyarhoz semmi közük. Mindezekre a részletek bírálatánál még hivatkozni fogok.

Erősebb hangot érdemel ott, hol az idegen nyelvekről beszél. Hát annyi idegen nyelvet ismer, beszél ő eggymaga? Szép; de szinte hihetetlen, hogy oly pompásan tudja mindegyiket. Nem Schradertől hallotta? Talán. Megnézem s fejet csóvállok. A közlött adatok nem vesztek volna értékükből és becükből semmit se, valamint az ő érdeme se csökkent volna legkevesebbet se, ha, a mint az igazság kutatójához illik, legalább általában annyit jelentett volna ki, hogy az idegen nyelvek szólásai nagyobbrészt Schraderből vannak idézve; hisz az már maga is érdem, hogy e művet nemcsak hogy olvasta, hanem tanulmánya tárgyává is tette. Szabó azonban e helyett, hogy érdemét szebb színben tüntesse föl, az idegen példákról csak ennyit talált szükségesnek mondani: „Az idegen nyelvekről e tekintetben [a hasonlatokról] kevesebbet mondhatok: azt hiszem azonban, hogy csak azért, mert a tájszólásokat se a gyűjtemények, se a szótárak nem igen dolgozták föl (15). Meg kellett tehát elégednem azzal, hogy a régi alakokat, már a mennyit találhattam és az idegen formákat a mai magyarok mellett elősoroltam (uo. alul). Kevésbbé teljes az idegen alakok gyűjteménye; ezekre nézve be kellett érnem egy-két gyűjtemény és szótár fölhasználásával (16)”. Mit mondana minderre Schrader, ha úgy véletlenül a kezébe kerülne Szabó cikke s látná, hogy az ő neve ugyan kevés helyen szerepel, de azért az az „egy-két gyűjtemény és szótár” csaknem egyedül az ő „Bilderschmuckja”?

A forrásokhoz jutottunk. Sokkal számol be Szabó s mi el is hisszük neki, hogy mindannak hasznát vette. De hányat nem említ itt (16), a melyre tárgyalása folyamán hivatkozik! Elolvastam a Szabó cikkeit végig, hadd számoljak én be az ő forrásai-val annak rendje és módja szerint.

Olvasta, idézte, forgatta, és lefordította, a hol szüksége volt rá Schrader „Bilderschmuckját”. Ezt kellett volna első helyen említenie; hanem mostohán bánt vele. A hol az olvasó ezt a rovatot találja: „az idegenben” vagy „a németben, franciában, latinban” sat. s nem találja utána téve a forrást vagy olyan nevet lát, mit Szabó itt elfeledett elmondani, mint például Arist. Göthe,

Schiller és sok más, könnyítse meg a dolgomat s gondolja oda ezt: (Schrader). A hol más név volna helyén, majd úgysis megmondom; bizony nem sok lesz ilyen. Nem csak útmutatást kért Szabó ettől a könyvtől, tudományának jó része is innen került s e miatt gyakran olyan dolgot is elkövetett, a mi szépen tervezett elméletével sehogy se fér össze.

Ez után következett volna a Nyelvtörténeti Szótár. A mit az olvasó úgy ismer Szabó cikkéből, hogy a régiségben fordult elő, azt mind ebben a könyvben találhatja meg. Ha Kisviczayt, Pázmányt s más ilyes nevet lát forrás gyanánt (kivételesen Dugonics) s érdeklődnék a szólás iránt, kísértse meg a NySz. adatai között megkeresni. Eggyáltalán hibás és semmivel se menthető ez az eljárása. Ő maga mondja, hogy az illető szólásgyűjteményekben igen bajos megtalálni valamit, mert a hány szó lehet a szólásban, annyi helyütt kereshetjük, minthogy főszónak majd ez majd amaz van véve, s mégis ő maga esik abba a hibába, hogy forrását nem jelöli meg pontosan s az olvasóra bizza, hogy találja meg, ha tudja, az idézett helyet. Ha már a forrás jelölését a folyékony-ság kedvéért el is hagyta idézetei mellől, csillaggal mégis jelölnie kellett volna azt a szót, mely alatt az illető szólást keresnünk kell, még az esetben is, ha a NySzótárt nevezte volna meg forrása gyanánt. Eggyáltalán nem tudni, mit akart azzal, hogy az író s művét megnevezte a régiségből vett adatoknál; de a lap-számot nem tette ki. Csak a 202. lapon levő idézeteket vegyük példának. Mit akart ő ezekkel: „Pázm: Kal., Czegl: Japh., Sámb: 3 fel.?” Hiszen aligha tévedek, ha azt állítom, hogy ő ezeket a műveket nehezen is látta vagy legalább dolgozatánál nem használta; mire jó hát ez a fitogtatás, mely önmagát gúnyolja ki? Mondhatná, hogy azért tette, hogy lássék, mely korból s kinek a nyelvéből való az idézett szólás, vagy nehogy azt higgyük, hogy az újjából szopta idézeteit; csakhogy nekünk mind a két okra az volna válaszuk, hogy ily formában ugyanazt érzük vele, mintha eggyyszerűen azt mondaná, hogy megvolt a régiek beszédében is, minthogy az utánjárás úgysis lehetetlen.

Forrásai legfőbbjének az élő nyelvet, saját és társai megfigyelését nevezi meg (16). Elhiszem, hogy ő maga sok szólást ismer, sokat gyűjtött szülőföldre nyelvéből, ámde ez nem elég ok arra, hogy sok kétes esetben a forrás megnevezését eggyáltalán elmulasztja. Schrader megmondta az okát: „Es liegt im charakter meines buches, nicht gelehrt von fach vorauszusetzen, sondern

gebildete denkende freunde der deutschen sprache und des deutschen volkes; und solchen ist an gehäuften citaten nicht das geringste gelegen; es würden ihnen vielmehr die vielen in klammern gesetzten citate das lesen nur erschweren' (Bev. II). Ennek igenis van értelme, de nincs a Szabó eljárásának. Először is azért, mert a Nyelvőr első sorban tudományos folyóirat, másodsor pedig azért, mert Schrader csak ott hagyta ki az idézést, a hol általán ismert szólásról volt szó, Szabó ellenben ott is, a hol igen kétes, vajjon használja-e ezt a magyar nép (pl. ebebéd, ebbalállal elveszni 65. l.). S hozzá még csak egyetlen szóval se utal eljárásának okára, e miatt aztán gyakran azt kellene hinnünk, hogy a mit mond, azt saját maga szedte össze, annál is inkább, mert forrásait, főleg a Nyelvőrt és Schradert, különben elég gyakran idézi még ott is, a hol azt az előzményekből magunk is kitalálnánk.

Az egyáltalán nem lehet mentség, hogy külön szakaszban úgysis elősorolta forrásait. Hogy nézhessünk mi így utána, vajjon helyesen idézett-e, vagy sem. Hisz ez óriás munka volna, nagyobb magánál annál, mit Szabó végzett. Ha csak a Nyelvőr huszonkét kötetét kellene is átvizsgáljunk, már maga ez is elég ok volna a panaszra a források elhagyása miatt.

Többi forrásait mellözve, még csak gyűjtésének módjára és mennyiségére van pár megjegyezni valóm. Ő maga is megvallja (16. lapon), hogy gyűjteménye épen nem teljes, ám ez a hibabevallás nem menti föl az alól, hogy többet is vártunk volna tőle. Nem hivatkozom arra, hogy társaitól több is telt volna, ha jobban utána jár, ez nagyon viszonylagos dolog; de már azt nem hagyhatom szó nélkül, hogy olyan folyóiratot mint a Magyar Nyelvészeti figyelmébe se vett. Én csak vaktába fogtam a kezembe a VI. kötetet s már is olyanra akadtam néhányra, miről Szabó említést se tesz. Tudom, jól látom, hogy sokat kutatott és talált; de kereshetett s találhatott volna többet is. Ilyen munkánál nem szabad egyetlen számbavehető nyelvészeti folyóiratot se kihagyni.

Itt kell szólnom még bizonyos dolgokról. Az obszécán szólásokat értem. Szabó ezek mellett úgy megy el, mintha nem is tudna létükről, s még se tudja megóvni magát, hogy nehányat föl ne vegyen gyűjteményébe. Erről, azt hiszem, szólnia kellett volna. Lám Schrader megtette (Bev. IV. második szakasz). Szabó, ki a szólásmódokkal oly behatóan, részletesen foglalkozott (s hozzá még Schradert is használta), bizonytal tudni fogja, hogy az e fajta szólásmódoknak száma légió, s hogy ha igazán eredeti, találó,

csattanós van a szólásmódokban, ebben a fajtájukban még inkább megvan. Miért nem szólt hát róluk egy árva szót se? Hiszen jórészt olyanokhoz kellett szólania úgylis, kik az ilyen dolgoknál nem tartják mingyárt kezüket a szemük elé (még kevésbé mint Schradernél, ki a nagyközönségnek írt); megtehetette volna, hogy okát adja annak is, ha tárgyalja, annak is, ha nem. Mindezek után aligha tévedünk, mikor sok egyéb hiba mellett a hasonlatok elválasztása ellen szóló szavait is (l. föntebb) úgy magyarázzuk, hogy sokban követte Schrader, sokban nem. Schrader se választja el a hasonlatokat, Szabó se; de Schrader a közmondásokat is előhozza, Szabó kirekeszti tárgyalásából, a mennyire tudja. Schrader nem jelöli minduntalan forrásait, Szabó se, és így tovább az eggyezés és különbözés hosszabb során át.

De lássuk már most az eggyes állatokról szóló csoportokat.

MIKÓ PÁL.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Magyarnak Pécs, németnek Bécs. Ennek az érdekes, ma már elhomályosult s tévesen magyarázott szólásnak történetét igen szépen és világosan mondja el Nagyszigethi Kálmán a Nyelvőr XVIII. kötetének 97—100. lapjain. Fejtegetése oly világos, hogy az ellen kifogást emelnünk egyáltalán nem lehet s csupán a végeredmény az, melyhez szó férhet s melyet épen azért nem is hagyhatunk figyelmen kívül.

Velős cikkének im ez a rövid foglalata: Manapság ezt a szólást Szirmay után úgy magyarázzák, hogy a németnek Bécsben, a magyarnak Pécsen volt először egyeteme, s így az volt a magyarnak Pécs, a mi a németnek Bécs. Ámde ez a magyarázat nem állhatja meg helyét, mert ez a szólás aligha keletkezhetett annak a kornak, melyben a pécsi egyetem virágzott, a kettőt összehasonlító számítása alapján. Nem is úgy keletkezett, hanem egészen más alapon.

Itt ugyanis félreértés van a dologban: ennek a szólásnak nem az az eredeti alakja, melyben ma ismerjük. Molnár Albert magyar-latin szótára még ily formában őrizte meg számunkra: ‚Magyarnak Czéc, németnek Bécz‘, a második kiadásban, s ezt így kell olvasnunk: ‚Magyarnak Csécs, németnek Bécs‘.

Mint hogy nem hihető, hogy a német fővárost, Bécsset hasonlítani a szólás a magyarországi Csécs nevű faluhoz, azt kell gon-

dolnunk, hogy itt tulajdonképen nem is két helységnek a nevérol, hanem két köznévröl van szó. S valóban egyéb források kis kezdö betüi egyenesen e föltevés helyességére utalnak. Ez a két összehasonlított szó tehát *csécs* és *bécs*, melyek egybeforrva élnek e szóban: *csecsebecse*: joujoux, nippaschen.

Eddig egészen helyes és kifogástalan a Nagyszigethi magyarázata. De már az, a mit több helyről vett idézetei alapján e szölás igazi értelmének mond, aligha állhat meg a maga egészében. Szerinte e szölás más szóval ezt jelentené: 'Magyarnak jut az alja, németnek meg a java'. Minthogy bőséges adatokat idéz véleménye támogatására, kísértsük meg csupán ez adatok alapján igazítani meg tévedését.

Molnár Albert szótárának negyedik kiadásából idézi, mint szölásunk egyértékesét, a következő német magyarázatot: 'Verschlagne ränck-erfinder, mit geringem geschenck eines andern mühe und arbeit belohnen', továbbá ugyancsak Molnárból és Kisviczayból e latin közmondásokat: Admirabiles in nectendis machinis Aegyptii (Conos artoxia). S minthogy, mondja, ez utóbbi latin szölás nem fordul elő kézi szótárainkban, vissza kell mennünk egész Rotterdami Erasmusig, ki Decsinek (s ez alapon Molnárnak is) a latin közmondások gyűjteményénél forrása volt.

Erasmusnál, mondja Nagyszigethi, a fönebb idézett latin közmondás első része (Admirabiles sat.) következőleg van magyarázva: 'de versutis, et ut ait Plautus, consutis dolis dictitatum'. „A conos artoxyát pedig így értelmezi: '(dicitur) de similibus et inter sese respondentibus. Quidam eruditi putant, conon pistorium esse instrumentum, non dissimile artoxyae, quod panarium scalparum videtur significare. Caeterum apperet conos munuscula quaequam fuisse, quae pueris dono darentur. Proinde vide, ne competat (adagium) in eos, qui vili leviqve munusculo compensant operam alicuius“ (N. idézete. 99. l.).

Mindebböl, ily formán vélekedik Nagyszigethi, világos, hogy a szölás olyasmüt jelenthet, hogy a fortélyos német a magyar fáradságát és munkáját valami csekélységgel szokná megjutalmazni. Ugyanis, mint *conos* dibdáb ajándékokskát, a régi magyar nyelvben *csécs* gyermekjátékot jelentett, s hogy ennek, Nagyszigethi szerint, csakugyan kis értéke volt, igazolja a NySz. XVII. századból való e két idézete: 'Böcsülendöt böcstelen dibdáb c s é c s é r t elád. Az aprólékos c s é c s é r t ne cseréljük el a maradandót'.

Hogy a *csécs* nem valami nagy drága jószág lehetett, abban

igaza van Nagyszigethinek, idézetei teljesen véleménye mellett szólnak. De már a *bécs* szóra nézve nem áll véleménye, mely szerint ennek 'valami maradandó értékűt kelle jelentenie'. Ugyan miért volna maradandó értékű? Mert 'bécs pénzegység volt és pedig a fillérnek kétharmad része'? Hát olyan nagy vagyon az, a mi a forintnak háromszázad része? 'Az 1591-ben megjelent Magyar Arithmetika világosan megmondja, hogy 1 magyar forint 100 pénzt, vagyis 75 krajcárt, 1 pénz pedig 2 fillért vagy 3 bécsset tett', idézi Nagyszigethi annak bebizonyítására, hogy a *bécs* maradandó értékűt jelentett.

Lássuk csak, igazán olyan becsben tartja-e a magyar ezt a kis pénzmagot. Általán ismert ez a szólás: 'Nincs egygy árva fillérem se', hasonlóképen ez a másik: 'Biz ez a holmi egygyütt véve se ér egy fityinget'. Tudjuk, hogy az elsővel a szóló azt akarja mondani, hogy egészen tiszta a pénztől, semmije sincs, s a másikkal, hogy a kínált holmi fagarast vagy semmit se ér. Már pedig ha a fillér (vagy a fitying) semmit jelent, vajjon micsoda alapon jelenthet a *bécs*, a mi pedig a fillérnél is kisebb értékű, mert, hogy a cikkiró szavait idézzem, 'a fillérnek két-harmad része', valami maradandó értékűt?

De ha már maga a *bécs* szó jelentése, illetőleg értéke nem tiltakoznék is az ellen a föltevés ellen, hogy tárgyalt szólásunk a neki tulajdonított értelemben volt használatos egykor, eléggé ellene szólna az Erasmusból vett idézet is. Mert mit mond Erasmus? 'Dicitur de similibus et inter sese respondentibus'. Ez pedig magyarul azt teszi, hogy 'eben guba, mind egyg kutya' a kettő közül egyg se több, jobb a másiknál. Igaz, hogy azt is mondja: 'Proinde vide, ne competat in eos, qui vili levique munusculo compensant operam alicuius'; ámde a helyes mérlegelésnél van-e, lehet-e jogunk az 'így van' elébe tennünk ezt: 'talán, lehet'? Erasmus azt határozottan, minden megszorítás nélkül mondja, hogy a 'conos artoxya' egyenlők jelölésére szolgál s csak azután, egyg *talán*-nal veti utána, hogy 'no meg az is lehet, hogy arra vonatkozik, a ki holmi csip-csup ajándékkal szúrja ki másnak a szemét'.

Nagyszigethi magyarázatának téves volta tehát abban gyökerezdik, hogy ő először a Molnár Albert szótárának negyedik kiadásában levő német magyarázatra épített. Pedig a 4. kiadásnak német magyarázata, a mint maga Nagyszigethi legjobban tudja, már nem Molnár Alberttől való, minthogy ő maga említi (Nyr. XXIII.376), hogy Molnár maga csak három kiadást rendezett sajtó

alá. A német szöveg tehát semmikép se fogadható el a magyar szólás hiteles egyértékesének, mert az szemmel láthatólag nem egyéb, mint az Erasmus-féle kettős magyaráztatnak rövidre szabott fordítása.

Röviden összegezem véleményemet. Nagyszigethit megtévesztette a MA.⁴ német adata s ő ezen az alapon kutatva tovább, arra a meggyőződésre jutott, hogy ez a magyar szólás: 'Magyarnak Csécs, németnek Bécs' azt jelentette, hogy: 'Magyarnak jut az alja, németnek meg a java'. Ez ellen szól Erasmus állítása, mit *talán*-nal odavetett utógondolata nem dönt meg. De ellene szól a cikkíró véleményének legjobban az a körülmény, hogy a magyar a *bécs*-et már csak azért se tarthatta sokra, mert a nála valamivel nagyobb fillért is semminek tekinti.

E szerint tehát más a címszólásnak igazi értelme. Lehet, hogy van közmondás, mely a német-magyar barátságot csakugyan úgy tünteti föl, a mint azt Nagyszigethi ebben a szólásban gondolta; én azonban nem ismerek ilyet s ezért hajlandóbb vagyok azt hinni, hogy szólásunk semmit se akart többet mondani, mint-hogy az egyik ép oly keveset kapott, vagy kevéssel rendelkezett, mint a másik. Hiszen ilyen fajta szólásaink száma akkora, hogy önkénytelenül is az ilyenekre kell gondolnunk e fejtegetés közben: 'Egyik eb, a másik kutya. Egyik tizenkilenc, másik egy híján husz. Vak vezet világtalant'. Ilyen még ez a komédiás-bódék előtt sokszorta hallható mondás: 'Németnek egy garas, magyarnak három krajeár'; továbbá ez a Nógrádban járatos szólás: 'Az egyiknek semmi se, a másiknak annyi se'.

Valószínű, hogy a magyar szólásnak megalkotója, midőn a németet és magyart szembe állítva egyikkel is másikkal is csekélységet jelentő, egyértékű tárgyat hozott kapcsolatba, elsőbben is az előtte ismert német *bätz* (= bécs) ötlött eszébe, s ennek mind alaki mind jelentésbeli párját keresvén, ráakadt az előbbivel erősen rímelő s hasonlóképen 'csip-csup' jelentésű magyar *csécs* szóra.

Nem tévedek talán, ha mindezek után így javítom ki Nagyszigethi végeredményét: 'A magyarnak semmi se, a németnek annyi se, vagy akár megfordítva: A németnek semmi se, a magyarnak annyi se'.

MIKÓ PÁL.

Mafla. Szarvas Gábor a Nyelvőr XXIII.275. lapján azt állítja, hogy a *mafla* szó megfelelője a ném. *maulaffe*. Én ezzel az eggyez-

tetéssel nem tudok megbarátkozni, s csak annyiban fogadom el Szarvas állítását, hogy szerintem is a *mafla* ném. jövevény. Diez⁴ 645. lapján ezt találom: *moufle* fr. (m.): schnauze, dazu norm. *moufler*: maulen, pic. *moufeler*: die lippen bewegen, vom deutschen *moffel*: wer dicke, herabhängende lippen hat.

Ha utána nézünk Sandersnek, ott azt fogjuk találni, hogy a németben *muffel*, *muffeln*, *mampfen*: unvernehmlich reden (II.338), *mummeln*: sprechen, wie wenn man brei etc. im munde hätte' (II.343).

Ennek a ném. *moffel*, *muffel*-nek a mássa szerintem a magy. *mafla* szó. Analógiaként szerepelhet a *zsemlye* > ném. *semmel*.

MELICH JÁNOS.

Súrol. Ez az ige jögtalanul foglal helyet a MUSzótárban. E mű 356. lapján eredeti ugor hozománynak van mondva, s megfelelőjeként a cser. *turž*: perfricare, dörzsölni, cserM. *turž*- van megemlítve. Ez az egybevetés helyén való a *töröl*-, *dörzsöl* (*törzsöl* 236. 260) igéknél, de nem a *súrol*-nál.

A Szótár szerint a *súrol* rekonstruált ugor alakja *sęgr*-, *tęgr*-. Ha a *sęgr*- alakot vesszük eredeti ugor megfelelőnek, akkor a magyar alakot csakis spirans-féle kezdetű ugor nyelvbeli szavakkal vethetjük egybe, mert ugor eredeti szókezdő spirans az összes ugorországban spiranssá, illetve s-féle hanggá fejlődött (a magyarban és finnben *h*-vá is gyöngülhetett).

Ha pedig a *tęgr*- alak az eredeti, akkor a magyarban is *t* szókezdetet várunk, mert a *t*:*s* hangváltoztató hajlandóság a nyugati ugor nyelvek sajátja. A magy. *szoba* és a finn *tupa* egybevetése ép e szabály miatt volt helytelen (Hunf: NyKözl. III.24), s most mind a magyarban (Mikl: EtymWb.), mind pedig a finnben (Thomsen 178. Über den Einfluss) jövevényazonak bizonyult.

Én ez igenket mind alaki, mind jelentésbeli teljes egyezésénél s ama körülménynél fogva, hogy legrégebb irodalmunk még nem ismeri, s még azután is, midőn először, egy XVI. századbéli szakácskönyvben találkozunk vele, csak ritkán s elszórva egyes íróknál látjuk alkalmazva: idegen, még pedig német vendégszónak tartom. Eredeti je a német dial. *schōren*, tisztogatni, padlót, konyhaeszközöket sat. (Romosz, Hunyad m. szász helység), irod. *scheuern* (melynek más tájnyelvi alakja: *schurren*) mássa.

A szó jelentésére nézve Sanders ezeket mondja: ,1) hart eingreifend reiben; aus lauter reinlichkeit alle farbe von tisch

und bänken abscheuern; 2) reinigen, den fusboden, haus- und küchengeräth'.

A magyar szó átment az oláhba is; s már Cibac is helyesen, mint legutolsó forrásra, a német *scheuern*-re mutatott (II.529).

MELICH JÁNOS.

Külföldi magyarok. Nagy örömmre szolgált, midőn egy német elbeszélést olvasva, egyszerre magyar szókat pillantok meg a szövegben. Ime, ismét pár külföldre került atyafi. A folyóirat, melynek hasábjain e fölfödözést tettem, Berlinben jelenik meg, túlnyomóan északnémet írók a munkatársai s ugyancsak túlnyomóan északnémet olvasóközönséghez szól, s a magyar szókat mégis minden magyarázat nélkül (eggynek kivételével) közli; tehát ezeknek általánosan ismerteknek kell lenniök.

A hely így szól: ‚Hinter dem schlitten ritt der leibhusar in rotem attila, blauen beinkleidern, gelben czischmen, weissem, braunverbrämtem pelzdolman, vergoldetem pallasch und goldgestickter säbeltasche‘ (Deutsche Rundschau 1876. II.168).

Az *attila* meg a *dolmány* eléggé elterjedtek ugyan s már mondhatni a nyugateurópai szókincshez tartoznak; de a *csizma*-és *pallas*-ról nem hittem volna, hogy német könyvben mint közkeletű szókkal találkozam velük.

Hogy csillogó nemzeti öltözetünk egyes kellékeit a mi nyelvünkön nevezi az író, azon nincs mit csodálkoznunk; hisz tudjuk, hogy az idegen tárgyakkal az idegen nevezetek együtt vándorolnak. De a mi szerzőnk Magyarországon járt s közletlen szemléletből ismerte meg földünk egy részét, a mint e helyből kiviláglik: ‚Dürftiges, sonnenverbranntes, graues gebüsch, die zerbröckelten lehmwände eines szállas, in dessen hürde die schafe vor dem wolfe zittern‘ (uo. III.21). Külföldön élő magyarnak tartsuk-e ezt is? Vagy csak a szerzőnek előszeretetéből az idegen szók iránt került a *szállás* a német elbeszélésbe?

Utóbbi föltevés mellett szól a következő hely is: ‚Die luftspiegelung auf jenen unabsehbaren tieflandsebenen, délibáb nennt sie der ungar‘ (uo.).

HARMATH P.

Redő. E folyóirat utolsó füzetében Prikkel Marián arra a fölfödözésre jutott, hogy ez a címbeli szó, nem a mint én állítottam, Baróti alkotása, hanem valóban élő szó, mely a Balaton mellékén közönséges használatnak örvend; s ez állításának igazolásául két tanút említ meg, a kik a *redő* megvolta mellett bizo-

nyítanak. Nem vonom, s nem is akarom kétségbe vonni e tanúknak jóhiszeműségét; de úgy vagyok adataikkal mint a kísértetekkel. Bizonyozza ez is, amaz is, esküsznek rá ezren és ezren, oly igaz, mint isten a mennyben, hogy ők valósággal láttak kísértetet; de ha valami hitetlenkedő nyomába jár a dolognak, kisül, hogy láttak olyas valamit, csakhogy az nem volt kísértet.

Horváth Zsigmond idézett adata hiven leírva így hangzik: *Redő* = ráncz. *Redős* pöntely'. Ezt az adatot látva s vizsgálva önkéntelenül is eszembe ötlök, a mit Vörösmarty (TudGyűjt. 1828. II.58) a *red* szóról mond: 'Göcsej szélén a fa ránczos kérgét *red*-nek mondják, innen *redü*, *redves*. Van tehát *red* ige is; s innen a participium *redő*'. Erős a gyanúm, hogy Horváth Zsigmond, midőn a balatonmelléki tájszavak sorába beiktatta ezt, hogy: *redő* = ráncz', Vörösmartynak most idézett szavai forgottak eszében. A költő a fölvetett s már-már kelendőségnek induló *redő* magyarázataul egy *red* igére következtet, a melynek természetes származéka a *red-ő*; Horváth Zsigmond ellenben a '*redős* pöntelyben' leli föl a *redő* = ránc főnevet. A mily kétségtelen ugyanis, így következtet, hogy *velős*, *szeplős*, *szőlős* sat. a *velő*, *szeplő*, *szőlő* főneveknek származékai, ép oly kétségtelen, hogy a nép száján forgó '*redős* pöntelybeli' *redős* is egy *redő* főnévnek a hajtása. Ezt a gondolatmenetet és okoskodást megerősíti Prikkelnek második tanúja, a kiről ezt mondja a helyreigazító: 'Ugyanez a társam nagyobb hitel végett közölte velem egy náluk divatos népdalnak két sorát is, melyben a *redő* előkerül: Csicsáéknál ég a világ, most varrják a *redős* (= ráncos) gatyát'. Világos, félre-nem-érthető beszéd. A balatonmelléki nép '*redős* gatyáról' énekel, tehát Balatonmellékén közönséges szó a *redő*.

Én azonban kétségbe merem vonni ezt a hitelesnek látszó *redős* alakot is. Maga Prikkel is kifejezi abbéli meggyőződését, hogy 'a *redő* nagyon hihetően szintúgy ivadáka az ószl. *redü* szónak, mint akár a nyugatszéli *red* alak'. Így is elfogadom; bár én szabatosabban ekként fejeztem volna ki magamat: kétségtelen, hogy a néhány tájszólásban élő magy. *red*: r á n c hű képmása a délnyugati szlávtság *red* szavának. A helyreigazítás írójához fordulok tehát, magyarázza meg nekem, mert ez nekem kemény dió, a melyet nem tudok föltörni, hogy és miként került e mellé a *red* mellé az az *ő* hang s miféle elem rejlik benne: képző vagy járulékhang?

Már ez eggy maga is elegendő ok volna arra, hogy a *redős*

olvasást és hangoztatást elvessük; de még egy fontos tény is ellene szól a tájszólásbeli szó hosszú *ő* hangjának. E szó ugyanis melléknévi alakjában él a Rába vidékén is; ha tehát, a mint közlőink idézik, csakugyan hosszú volna a második tagbéli magánhangzó, a mint a rábaközi következő adatok bizonyítják: cs^űősz (Nyr. XVII.184), Gy^űőr (231), f^űőd (376), b^űőcs^űő (376), esztend^űő (377) sat. sat, e népnek ajkán így kellene hangzania e szónak: red^űős; a régi Tájszótárban azonban így van beiktatva: *redes*. Ebben pedig a második tagbéli *e* hang kétségtelenül zárt: *ë*; tehát így olvasandó, illetőleg ejtendő: *redës* v. *rëdës*. Vagyis ez a melléknév az egyes tájakon élő *red*: r á n c főnévnek -s (-as, -os, -es, -ës, -ös) képzős származéka; az özö vidékek kiejtése szerint tehát így hangzik: *red-ös*.

De nekem nyomós okaim vannak, hogy még ezt a *redös* alakot is erős gyanú alá fogjam. A mint t. i. az eredetibb *rënd* s ennek *rédomba* (rendben, sorban) és *rét* (falte) mutatják, a bennük levő *e* hang zárt; okszerű tehát a következtetés, hogy testvérszavuknak, a *red*-nek *e* hangja is zárt, vagyis nem *red*, hanem *rëd* a hangzása. Ezt a következtetést megerősíti s határozott ténynek nyilvánítja Prikkel második tanújának az az értesítése, hogy „a Balaton mellékén a *redő* *rödő*-nek is ejtődik”. Tudnivaló pedig, hogy a rövid *ö* hang csakis a zárt *ë* helyén állhat, de a nyílt *e*-vel nem váltakozik. *Seb, csel, ver, les* a legerősebben özö vidékek lakóinak ajkán sem ejtődik s nem is ejtődhetik imígyen: *söb, csöl, vör, lös*. Ámde ha a zárt *ë* önhangzós alapszóhoz szintén zárt önhangzós képző járul, ez utóbbi nyelvünk hangrendjének követelése szerint az alapszó önhangzójához alkalmazkodik, vagyis hasonlóképen *ë*-nek vagy *ö*-nek kell lennie; tehát: *bëgy-ës, hëgy-ëz, për-ëg*, vagy az özö vidékek lakóinak ajkán: *bögy-ös, högy-öz, pör-ög*. De hogy volna vidék az országban s olyan magyar szülők gyermeke, a ki így beszélne: „*nëmös, szemös, vërös, csërög, përol'* sat, alig hiszem, hogy valaki állítani merné, a kinek a magyaros hangrendre nézve ép, fogékony a nyelvérzéke.

Az állítólagos „*redös* pëntely, *rëdös* gatya”, ha valaki pontosan megfigyeli, bizonyára így ejtődik: „*rëdës* pëntël, *rëdës* gatya”, vagy: „*rödös* pëntöl, *rödös* gatya”.

Midőn azonban a *redös* alakot gyanúsnak mondtam, ezzel már előre azt akartam jelezni, hogy teljes lehetetlennek nem tartom. Vannak ugyanis, bár nem nagy számmal, egyes szavak, a melyekben az eredetibb *ë* hang még az özö vidékek beszédében is

idővel nyílt *e*-re változott. Így a tagadó szó, melyet a dunántúli vidékek zárt *ë*-vel ejtenek: *nëm*, a Dunán innen már nyílt *e*-vel járatos: *nem*. (Hogy a zárt hang az eredetibb, a tiltó *në* szón kívül mutatja a Hbeszédbeli *nium* is). Ilyenek még a következő világosan egybetartozó, de a hangszín tekintetében szétvált szavak: költ: kelt, töl-t: tel-ik, körít: kerít, töm: tem és temet, növel: nevel, röjt: rejt; rëng: remëg. Egyes vidékeken, rendszeren Dunántúl s részben a palócoknál zárt, míg a Dunán innen nagyobbára nyílt hang az uralkodó a következő szókban: csërësnye: cserësnye, fëcske: fecske, këmënce, kemënce: kemence, fökély: fekély, förtő: fertő, fösték: festék.

Nem lehetetlen tehát, hogy egy és más helyen idővel az eredetibb *rëd* zárt *ë* hangzója szintén nyíltra változott; s ez esetben nem volna kizárva, hogy a *redös* alak is hallható. Azt azonban sehogyse tudom elhítenni magammal, hogy egy és ugyanazon a helyen váltakozva *redös*-t és *rödös*-t ejtenének.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egy vacsoránk alkalmával szóba jött a *burgonya* szó, s a gazdám, a ki M.-Óvárt kitünően végezett, kijelentette, hogy a *k r u m p l i n a* k jó magyar neve *burgonya*. A *krumpli*, *kolompér* paraszt szó s művelt ember nem használja, habár a magyarság legnagyobb része ezt a nevet ösmeri is. Én persze, mint a Nyelvőr híve, erősen hitetlenkedtem mind a *burgonya* magyarsága, mind a *krumpli*, *kolompér* parasztossága tekintetében.

Szóba jött az etimológiájuk is. A krumplit mindnyájan értettük = ném. *grundbirne*. Hanem a *burgonya* ismeretlen nagyság volt előttem is. Nem emlékszem, hogy valaki már beleharapott volna. Csak úgy sejtésre mondtam, hogy olasz jövevény és hogy etimologiailag egy a *burgungyi*-ával, a mi ugyan répát jelent. A gazdám azonban többet tudott.

Szerinte ez két különböző eredetű szó, mert a *burgundi* (a hogy itt Zalában ejtik) csak rövidítése ennek: *burgundi répa* = rübe von Burgund; olyan répa-fajta, akár az ollendorfi, a *k r u m p l i* pedig magyarul *burgonya* volt és lesz.

Se a tudományom, se a könyvtáram nem ér addig, hogy megtudnám mondani a valót; azért kérem a t. szerkesztőséget, tudassa velünk a Nyelvőrben, hogy állunk a *burgonya* dolgával.

Felelet. Nem hiszem, hogy a *burgonya* magyarságának szószólója ezt a nézetet a magyar-óvári intézet tanárainak valamelyikétől örökölte volna. Hogy a *burgonya* magyar szó? Minden eredeti nevezetnek, a mellyel valamely eddig előttünk ismeretlen tárgyat megjelölünk, szükségképen érthető elemekből kell állnia s legalább egy lényeges tulajdonságát magában kell foglalnia. S e tekintetben még a nyelvújítás is legalább egy részben kellő figyelemmel volt s eleget tett e követelménynek, a mennyiben legalább az alapszó érthető eleme volt az új szónak; pl. *kőr-önd, él-c, lov-ar, ül-nök, tük-ár, jár-da* sat. sat. De mi a kérdésbeli szónak alapszava, *bur-e*, vagy *burg*, s ki ismeri jelentését? CzF. szerint ugyan alapszava *burg* (*bur-og*); jelentése: gyakran, vagy hőven burul, vagy burkolódik. Ennek a magyaráztatnak más baja nincs, mint hogy nem számol be róla, mely vidék ismeri, vagy melyik irónál található föl ez a *burg* v. *burrog* ige; s aztán hogy adós marad a fölvilágosítással, hogy miként *burul* be a krumpli.

Csak egy futó tekintetet kell vetnünk a növényvilág különösen eledelül szolgáló cikkeinek nevezetére, s legott meggyőződünk róla, hogy ezek majdnem kivétel nélkül vendégszók, közösek egy vagy más s néha több nyelv nevezetével; pl. *gabona, buza, rozs, árpa, zab, kukorica, rizs, bab, lencse, borsó; dinnye, tök, uborka; narancs, citrom, alma, körte, szilva, cseresznye, berkenye, lasponya, egres, málna, ribiszke* sat. sat.

E tagadhatatlan jelenségre építve tehát, látatlanban is egész valószínűséggel állítható, hogy ez a mi földrészünkbe csak az újabbi korban átkerült termék nevezetével együtt a szomszéd népek valamelyikének jóvoltából került hozzánk. S a t. kérdező egészen helyes nyomot követ, midőn eredetijének a *burgundi* szót gyanítja.

Hiteles s történetileg megállapított tény ugyanis, hogy a burgonyának Európában legelső természetői Burgundia lakói voltak s valamint egyéb esetekben is történt, a honnan az új tárgynak ismerete más vidékekre is elterjedt, magának az illető helynek nevével nevezték el az új tárgyat. Így kapta nevét a *rózsa*, a honnan Európába került, *Rhodus* szigetéről, *cseresznye* *Cerasus* városáról; *szárdinia* és *szárdella* *Szardinia* szigetéről; az újabban nálunk is divatossá vált s fölötte terjedni kezdő finom pálinkafaj, a *konyak*, hasonlóképen a városról: *Cognac*, a hol a legjobb minőségű e nemű ital készül, van elnevezve. Ilyen köznevekké vált városnevek még a következők: *malaga, madeira*

(borfajok), *malozsa* v. *mazsola* (szőlőfaj), *orledn* és *mandzsesztter* (szövetek), *kordovány* (bőr); a franciában a Burgundia tartomány-név: Bourgogne szintén két jelentésben szerepel: 1) (burgundi) bor, 2) lucerna. S így lett a magyarban a Burgundia tartomány-névből köznévv s az Amerikából került új termék nevezetévé. És a szó ebben az alakjában még ma is él és járatos Komárom megye Kürth helységében, a mint erről a Nyelvőrnek (XIX.187.) következő adata tanúskodik: ‚*burgundia*, kumpi: burgonya‘ (l. Új Tsz.).

Tekintetbe véve nyelvünknek a vendégszökon véghez vitt, néha szinte hihetetlen hangbeli változtatásait, nincs benne semmi lehetetlenség, hogy a *burgonya* szót az idézett *burgundia* módosulatának ne tartsuk. Ennek ellenében azonban mintegy magától ajánkozik az a föltevés, hogy nem inkább a tartománynak francia *Bourgogne* (olv. Burgony) nevezete szolgált-e a mi *burgonya* szavunknak alapul. E nézet elfogadását azonban két nyomós ok tilalmazza. Az egyik, hogy a francia és magyar nyelv között egyenes érintkezés nem mutatható ki; a mi francia szó nyelvünkben megtelepedett, az legnagyobbára német révén került hozzánk; a német nyelvben azonban a francia kiejtéses alak egyáltalában nem járatos s így nem is lehetett közletője az illető szónak. A másik mozzanat, a mely ellene szól e föltevésnek, hogy magyarázatlanul hagyja a *burgonya* szónak vég a hangját. Nyelvünk ugyanis az idegenből átvett *-on*, *-en*, *-ön* (*-ony*, *-eny*, *-öny*) végzetű szavakhoz nem told járulékhangot, a mint ezt több rendbeli példa bizonyítja: *bodony* (*bödöny*), *bókony*, *pagony*, *puttony*, *szigony*, *torony* sat.

De van egy szomszéd nép, a melynek gazdag tárházából elég nagy számú vendégszóval gyarapodott meg nyelvünk s a melyben teljes hasonmássát megtaláljuk a mi kérdésbeli szavunknak. Ez a nyelv, a mint a t. kérdező is helyesen sejtí, az olasz s az illető példakép *Borgogna* (olv. Borgonya) = *Burgundia*, fr. *Bourgogne*. (Vö. ‚A b o r g o n y a i hercegasszony uj módi főkötőben mutatta magát‘, Fal: NA. 127). Az olasz kölesönvétel mellett még az a körülmény is szól, hogy a *burgonya* csakis Baranyában, még pedig ennek délnyugati részében, az Ormányságban járatos; egyéb vidékről se a régi se az új Tájsszótár nem tesz említést. Tudakozódásomra Bodonyi Nándor baranya-sellyei tanító ezeket írja: ‚A drávamenti Ormányságon általában *burgonya* néven ismeri a magyar köznép a krumplit; Felső-Baranyában járatosabb a *kolompér* elnevezés‘.

Különböző írók s különböző vidékek más-más, még pedig a legváltozatosabb névvel nevezik ezt a terméket. Lippainál (1664.) *patáda* v. *földi alma*; Benkónél (1783.) *pityóka*, *földi alma*, *krumper*; Diószegi és Fazekasnál (1807.) *kolompír*, *csucsor* v. *csucsorka*, *pityóka*, *földi alma*, *krumper*. A LexBud. szerzőjénél (mere a.) *csicsóka*, *pucóka*, *pucok répa*. Bernoláknál (*zemak* alatt) *földi kenyér*. A Tájszótárban *kolompér* a következő egyértékeseekkel magyarázva: *kutyatök*, *földi alma*, *csucsorka*; (burgonya a.) *péra*, (krumpli a.) *földi mogyoró*. Ballagi Teljes szótárában mint a burgonya egyértékese: *sváb tök*.

E nevezetek közül eredetieknek csak a következőket lehet tartanunk: *földi mogyoró*, *sváb tök* és *csucsorka*. Ez utóbbi azonban csupán irodalmi szó s csakis Diószegi és Fazekasnál fordul elő, a népnelv nem ismeri; mert a mire az új Tájszótár hivatkozik, azt nem vehetjük tájszónak, minthogy csakis mint a *kolompér* magyarázója van a régi Tájszótárba beiktatva. A többi nevezet mind idegen. Ezek két osztályba sorozhatók: az elsőbe azok tartoznak, a melyek idegen kifejezéseknek hű fordításai: *földi alma* = er d a p f e l, *földi kenyér* = e r d b r o t : eine art erdäpfel, *helianthus tuberosus* (Sand.), *kutyatök* = h u n d s k ü r b i s : die zaunrübe, *bryonia alba* (Grimm). A másodikban a szoros értelemben vett jövevényszók: *Patáda*, a növénynek eredeti (amerikai) neve; e névvel járatos ma is a spanyol, francia, olasz és angol nyelvben. *Pityóka*: oláh *пицокъ*. *Krumper*, *kolompér*, *krumpli*: ném. (dial.) *krumpirn* (grundbirne). *Péra*; szótáraink egyike sem ismeri ezt a nevezetet s csakis mint baranyai tájszó van említve meg a *burgonya* mellé a régi Tájszótárban. Eredete homályos; hacsak az olasz *péra*: b i r n e (vö. grund b i r n e) képmássát nem akarjuk sejtteni benne.

2. Kérdés. Kérem a t. szerkesztőséget, sziveskedjék engem felvilágosítani a *dugába dől* kifejezés eredete felől.

Felelet. Ha ez a kissé határozatlan szintű kérdés azt tudakozza, hol termett ez a szólás, itthon-e vagy idegenben, nincs ok rá, hogy miért forduljunk e tekintetben valamely szomszéd néphez; ez oly mindennapi jelenségen alapszik, a minők rövid időközökben százával-ezrivel fordulnak elő s teljesen hasonló az ilyen kijelentésekhez: „Lóra ült. A Dunába fult. Pocsolyába lépett. Kőbe ütközött” sat. sat. Ha meg arra nézve kíván fölvilágosítást, mi a magyarázata s hogy kell értenünk e szólást, utasítjuk őt a

Nyelvőr XIV. kötetének 49—52. lapjain közölt fejtegetésre, a hol ki van mutatva, hogy a *duga* e szólásban eredeti jelentésében áll s annyit tesz mint: á r o k, g ö d ö r.

Ez a magyarázat Körösi Sándornak ama szerintem is helyes véleményén alapszik, hogy ez a *duga* nem mint Miklosich állítja, szláv, hanem olasz vendégszó. Ásbóth Oszkár egy legújabban (1893.) megjelent „A szláv szók a magyar nyelvben” című értekezésében föntartja ez alaknak szláv eredetét, midőn így szól: „A *duga* [is] így lehetett a *dongá*-nak eredetibb **dunga* alakjából, de lehet későbbi átvétel a horvát-szerbből, a hol *duga* szakasztott ugyanazt jelenti”. Ásbóth itt kettőt nem vett figyelembe. Az első, hogy a magy. *duga* jelentése, akár az ó-szlovén alak módosulatának, akár a szerb-horvát képmássának tartjuk, jó távol áll a szláv szavak jelentésétől. Míg a szlávságban ugyanis „regenbogen” és „fassdaube” értelme van a szónak, addig a magyarban az új Tájszótár adatai szerint annyi mint: „kis gát, ároktöltés, a patak vizének egy ponton való elzárása és elvezetése”. Hogy ez a két jelentés, midőn a kölcsönvételelről van szó, erős akadály a egyeztetésnek, az szemmel látható dolog. A másik mozzanat, a mely tudósunk figyelmét kikerülte, még fontosabb. Hasonlóképen az új Tájszótár adatai szerint ugyanis ez az „ároktöltés” jelentésű *duga* még a következő alakokban is járatos: „*dugaj* Háromszék m. Vadr. 496a; *dugály* Székelyföld Andrassy Antal 1843. Háromszék. m. MNy. VI.321. 357; Györffy Iván”. Ha a *duga* a szlávból való kölcsönvétel volna, a szótagzáró járulékhangot kellene megmagyaráznunk; ennek azonban nem hiszem, hogy csak valószínű okát is lehetne adni.

Másként áll azonban a dolog az olasz kölcsönvétel föltevésével és elfogadásával. Körösi ugyanis, a hol e szavunknak olasz voltát bizonyítja, Tommaseora hivatkozva, a *doga* mellett egy *dogaja* alakot is említ, a melynek hasonlóképen „földhányás, receptaculum” a jelentése. Valamint tehát *duga* szavunknak „gát, ároktöltés, árok” jelentése, ép úgy a székelységben járatos *dugaj* és *dugály* alak is alkalmasan csakis az olasz kölcsönvétel elfogadásával magyarázható meg.

3. K é r d é s. A Nyelvőr mult évi folyamában (393. l.) a szerkesztő, Szarvas Gábor, ezt a szabályt állítja fel mint olyat, a mely alól nincs kivétel: „Mély hangú taggal a magas hangok közül csak a következők párosulhatnak: *ë, é, i*, pl. *lëány, léha, tilos*”.

Azon kérdéssel bátorkodom tehát a *t.* szerkesztőséghez fordulni, miért ejtenek még oly vidékeken is, a hol, mint nálunk Fehér megyében, az *ë* hang egészen otthonos, Ferkót, nyílt *e*-vel Fërkó helyett? De e *Ferkó* még egy más tekintetben is szabálytalannak látszik előttem. A kicsinyítő *-ka* képző ugyanis, a melynek a *-kó* véleményem szerint csak változott alakja, magas hangú szókhöz magas hangú alakban: *-ke* járul; pl. *Ilon-ka*, ellenben: *Erzsi-ke*. *Ferkó* helyett tehát a szabályos alak ez volna: *Ferkő*. Miért nem az?

Felelet. E látszólag szabálytalan hangtani jelenségnek a következő magyarázatát adhatjuk. Minden név, de különösen a keresztnévek alapszavukkal már jó ideig voltak járatosak, mikor a kicsinyítő képző hozzájuk fűggedt; *Károly*, *Péter* például bizonyára már jó ideig használt szavak voltak, a mikor *Károlyka*, *Péterke* lett belőlük. Ugyanez volt az eset a *Franz*-ból megmagyarosodott *Ferenc*-cel is, a melynek mind a két *e* hangja kezdetől fogva nyílt volt s hosszabb időn át annyira megerősödött, hogy midőn csonkult alakjához a becéző *-kó* hozzájárult, a már megszokott hangot nem volt ereje megváltoztatni.

A mi a *-kó* képzőt illeti, hogy miért nem alkalmazkodott az alapszóhoz s miért nem lett belőle *Ferkő*, ennek az oka az, hogy egy pár sűrűn használt keresztnévet: *Jankó*, *Petkó* sat. a tőből vettünk át; s ezek szolgáltak aztán analogia gyanánt további hasonló képzésekre, a minők: *Palkó*, *Lackó*, *Lajkó*, *Matkó*, *Gyurkó*, *Ferkó*.

4. Kérdés. Két kérdéssel bátorkodom a *t.* szerkesztőség-nél alkalmatlankodni: 1) Milyen elem a *végtére* határozó szóban a középső *té* szótag? 2) Nyelvtanaink azt tanítják, és a példák végtelen száma helyesnek is mondja e szabályt: hogy a *-hat*, *-het* képző csak igékből alkothat újabb igéket. Miért járul mégis e szóban: *vég*hatetlen ugyanezen képző egy főnévhez: *vég*? Vagy talán ez a *vég* főnév is, ige is volna egyszersmind?

Felelet. Mind a két kérdésre már jó előre megadta a választ Szinnyei József ugyane folyóirat hasábjain. Apróra megokolt válasza egész terjedelmében olvasható a VII. kötet 97—99. lapjain; azért e helyen csupán az eredményt jegyzem föl, a melyben fejtegetése megállapodott.

Végtére. E szónak középső *té* tagja két külön elemből áll, a melyeknek mindegyike, épen úgy mint a szónak vég *-re* tagja, lativusi rag; nevezetesen a tagnak első, *t* eleme, ugyanegy a *t-ől*

ragnak kezdő *t* hangjával, második, *é* része pedig ugyanaz a lativusi rag, mely a *fel-é*, *mell-é* sat. szókban mutatkozik.

Véghetetlen. Ismeretes, hogy a potenciális *-hat* képző csakis igékből alkot újabb igéket; a cimbéli szóban mutatkozó *-hat -het* képző tehát alig lehet ugyaneggy a vele alakilag egyező potenciális képzővel. S valóban, nem is az; hanem ugyanaz a *-hat -het*, a mely névszóból alkot igéket s a mely a régi nyelvben elég gyakran használt *seb-het (sebez)*, *hely-het (helyez)* cselekvésszókban is világosan fölismerhető.

5. Kérdés. Az én fülemnek, a ki édes anyámtól tanultam az Úr imádságát ilyenképen: „Miatyánk ki vagy a *mennyekben*”, szokatlan, s mondhatnám visszatetsző volt, midőn a *mennyekben* helyett először olvastam a *mennyégben* szót. Azóta is láttam majd egy majd más munkában kinyomtatva, de olybá tekintettem, mint sok más, a nyelvújítás óta divatba jött, tudákoskodó írótól készített s felkapott szót. A legközelebbi napok egyikén azonban olvasva a magyaros kifejezésekben gazdag s eredeti, tősgyökeres szólásmódokban s népies szókban bővelkedő Mikszáth Kálmánnak műveit, ezeknek egyikében, a mely „Urak és parasztok” címet visel, a 169. lapon e mondatra bukkantam: „Meg van annak a (a napnak) a maga dolga a *mennyégben*, kérem alássan”.

E helynek olvasása már szeget ütött a fejembe: nem hiitem ugyanis, hogy Mikszáth, ha *mennyég* nem volna népies szó, csupán úgynevezett választékosság vagy jobb hangzás kedvéért használta volna e szót. Azt kell tehát feltételeznem, hogy mégis van olyan táj, a hol ez a, nekem furcsán hangzó szó divatban van.

Épen azért, mert dacára e körülménynek mesterkéltnél írók készítményének tartom, bátorkodom a t. szerkesztőséget felkérni, méltóztassék engemet e szóra nézve tájékoztatni, illetőleg eldönteni, melyik a kettő közül az eredetibb, a *mennyekben*-e vagy a *mennyégben*?

Felelet. A kérdés eldöntése, ha a kellő mozzanatokat figyelembe véve a maguk értéke szerint sulyogatjuk, nem jár semmi nehézséggel s annyira egyszerű, hogy egy tekintetre mindenki előtt világossá lesz, melyiket tartsa e kettő közül eredetinek s melyiket hibás másolatnak.

Az nem szorul bizonyításra, hogy a tudnivalók közül, a melyekre a térítők őseinket először megtanították, a legelső és legfontosabb épen az Úr imádsága volt; bizonyos tehát az is,

hogy anyanyelvre való áttétele a kereszténység fölvételének minyárt kezdetére esik. Ezt a régesrégi fordítást azonban írott emlékekben nem bírjuk; de bírjuk, s ez alapos okokon nyugvó meggyőződéselem, egy szájhagyományban, abban, a melyet a katolikus egyház, természetesen az újabb kor kiejtéséhez idomítva, őrzött meg s a melyre kisdedeiket az anyák a katekizmusból tanítják meg. Ős régiségéről az a szolgálai s szinte betűt betűre követő fordítás tanúskodik, a mely a szent és sérthetetlennek tartott eredetibe annyira ragaszkodik, hogy az anyanyelv törvényein keresztül gázolva különösen a szórendet teljesen kiforgatja sarkaiból, kiforgatja annyira, hogy a szent könyvek szövegéhez szintén szolgál módra ragaszkodó legrégebbi codexeink is tartózkodnak ebben őt utánozni.

Elég lesz csak a következő helyet, mint legföltünőbbet idéznünk:
panem-nostrum quotidianum da nobis hodie
,mi-kenyerünket mindennapit adjad nekünk ma'.

A Müncheneri codexben ez a hely így van fordítva: ,mi testi kenyerőnk felett való kenyeret aggyad műnekőnk ma'. Jord-Codex: ,mi mennyei kinyerűnket aggyad nekünk ma'. OrthUng: ,am mi minden napi kenyerőnk aggyad nekünk ma'. S e legrégebbi fordításban hasonlóképen a szórend erős sérelmével, a mely tekintetben a többi fordítók nagy száma is vele egy nyomon járt, az imádságnak kezdete, természetesen a latint szorosán utánozva, így hangzik:

Pater-noster, qui es *in-coelis*

,Mi-atyánk, ki vagy a *mennyeekben*'.

Föltűnő azonban, a mit alább találunk:

fiat voluntas-tua sicut *in-coelo* et

,legyen-meg a te-akaratom, miképpen *mennyben*, azonképpen

in-terra

a földön is'.

S ugyan így találjuk e két helyet fordítva az imént idézett három régi nyelvelmékekben is: MünchC. Mi atyánk, ki vagy *mennyeekben* . . . miként *mennyben* és azonként földön. JordC. Mi atyánk, ki vagy *mennyeekben* . . . miként *mennyben* es felden. OrthUng. Mi atyánk, ki vagy *mennyeekben* . . . ef földön is mint am *mennyben*.

A mi ebből következik, az oly szembeötlő, hogy minden további magyarázat fölösse válik. Az előbbi esetben azért áll *mennyeekben*, az utóbbiban pedig *mennyben*, mert az áhitatos fordító nagy véteknél tartotta volna, ha az eredeti *in coelis* és *in coelo* kitételekhez hajszálig nem ragaszkodott volna.

A mondottakhoz még hozzá kell tennünk, a mi szintén nagyot nyom a latban, hogy a *mennyég* az eggy Winkler codexen kívül csakis nyomtatványokban s ezeknek is csak egynémelyikében nagy ritkán fordul elő. Természetes tehát a föltevés s a latba eső okok erősen a mellett szólnak, hogy tudákoskodó írók, a milyenek a hosszú sorú példák tanúsága szerint régebben is voltak, helytelennek találván, minthogy csak egy menny van, a *mennyek*-féle többes számot, kiokoskodták, hogy az bizonyára tudatlan írók és másolóknak rovására irandó botlás.

SZARVAS GÁBOR.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

beajánl: ajánl, bemutat. „Jó volna Kiningernél elébb magadat beajánltatni” (Kaz: Lev. II.44).

beajánlás: ajánlás. „Ezen városi tanács a nevezett praeparandus beajánlásában annak alkalmas voltát tartotta szeme előtt” (Kaz: Levelez. I.454).

beáll: befagy. „Mikor a beállott Balaton jegére legelőször rásüt a nap” (Jók: MFöld 96).

bébillér: l. Tsz. „Hát ez itten ki lova csikaja, ez a másik két fancsali pofájú bébillér?” (Jók: RRáby II.108).

bebukik: bebukkan, bebotlik. „Nagymama összecsapta a kezeit, mikor a kis ajtón bebuktunk; először én, azután a fejsze, azután a máléliszt (Baksay: GyÖ. II.29).

becsali: csalogató, csábító, vonzó. *Becsali*: csárdák neve. „Minden marasztott, kedvre hangolt, becsali mind a két sziget” (Vajda: Találk. 92).

becsinál: biliárd-műszó. „Nézze barátom, hogy becsinálom ezt a vöröst per mopsz” (Jók: RRáby II.89).

bece: kényeztetett gyerek. „Eduárd a vén rókának valóságos beczejévé lőn” (Kemény: Erény és Illem 7).

befercseg: befecskend. „Irtózatos zajgás hallatszott befercsegelt oldalain”: um seine bspületen seiten (Kaz: Munk. II.207). „Befercsegve vérrel”: von blut beströmt (VII.286).

beforr: betódul. „Prytan se jó egy is; de késve majd tolongnak aztán az első padért, egyszerre mind beforrva” (A. A. II.6).

befüvedezett: befüvesedett. „Apró befüvedezett dombok” (Jók: Vadon Vir. II.66).

begombol: bezsebel. „Hiszen ha csak az volna a baj, hogy a

dijat nem gombolhattam be; de roppant sokat vesztettem a fogadásokon' (Jók : GazdSzeg. II.171).

beggyökeresedik: meggyökeredzik; l. *bugyli*.

beggyömöszöl: beletöm, beleerőszakol. 'A kivételt csak magyarul szabad, de nem minden áron beggyömöszölni a rendes esetek közé' (Nyr. XIX.549).

behord: tele-hord. 'Mennyi szép vetést beiszapolt, behordott kavicssal (ez a felhőszakadás)! ez hogyan nőtt, hajtott, felhuzalkodott utána a csalán, a kibe nem üt a ménkü' (Baksay : GyÖ. I.296).

bekeg: mekeg. 'Erre a megszabadult [juh] vissza bekegét: Az voltam' (Vitk : Munk. II.124).

bekotyol vkinek : csuffá tesz vkit. 'No ugyan Kőrösnek bekotyótunk' (BHirlap VI.172. tárcs).

beléizeledik: belejön, beleándorodik. 'Ha beléizeledik majd nagyon is elmerül gyönyörök és kéj közepett' (Ar : Arist. I.292).

beleizelít: beleizeledik. 'Éndre annyira beleizelített a pártfogókeresésbe, hogy még Csentei uramat is megkérte, hogy szerezne neki pártfogókat Debreczenben' (Baksay : GyÖ. II.54).

belekóstol vmibe : megkóstol vmit. 'A kit az egyszer megszorít, ha addig él is belekóstol a lábakásájába' (Jók : Hétközn. 129).

belekottyán: helyén kívül beleszól. 'A bohóc akármikor belekottyánhatott a beszélgetésbe (Greg : Shak. 52). Elég nem jó, kottyánt bele Laczkó Mihály' (Miksz : NemzUr. 224).

belevesz: beleköt, összevész vele. 'Belevesz a feleségébe s minthogy reggel nem szokás asszonyt verni, felteszi magában, hogy estére hagyja a számadást' (Baksay : GyÖ. II.214).

bemagol: szórul szóra megtanul. 'Elejétől végig, szórul-szóra, betüröl-betüre bemagolja' (Athen. 1874. 662).

benfentes: bejárós, beavatott. 'A Matyi urfi valamiféle 'benfentes' volt az udvarnál, ott dolgozott a császári burgban' (Jók : RRáby I.62).

benyiló. 'Első kötelessége legyen keresztvasat csináltatni benyilójára' (Baksay : GyÖ. II.248).

bepakkol: berak, bemáhház. 'Az éjjel bepakkoltam minden ruhámat' (Miksz : Almanach 1888, 137).

beparancsol: berendel. 'A kegyetlen bíró beparancsolta a vádlottakat is, meg a tanukat is a nagy házba' (Baksay : GyÖ. II.283).

berbence, börbönce: szelence, mille. 'Tokaji butelliákat, kágyai

berbenczét, kenyeret, sódart s embereiteknek két eleven kost küld (Kaz : Pály. 31^s). Dohányos börböncze' (Jók : RRáby II.116).

bërög, bërrög : bër, bërr-féle hangon szól. 'A szél sir üvöltve, beregve : zischen und heulen die lüfte (Dóczi : Faust, csal. kiad. 179). Majd egyet horkantott a gép átcsapva szörnyű zakatolásba, minden tagja mozogni, berregni, rángatózni, futni, kergetőzni kezdett' (MHirl. 1891. III/22).

bernyákol : nyivákol. 'Mint a macskák éj-fél-kor is bernyákoltatok' (Dug. Szerecs. I.326).

bertáfol. 'A hájdarabot oda tette a bertáfoló kutyának az orrára' (Jók : GazdSzeg. I.36).

berukkol : bevonul. 'Szabadságos katona béresem azon ürügy alatt, hogy be kell rukkolnia, aratásra rendesen megszőkik' (Baksay : GyÖ. I.3).

beszédes vkivel : beszél vkivel. 'Ha beszédes vagy Mezeivel, mondd meg neki' (Ar : élet. 75).

betyáros. 'Nagyvilági hölgyek, kiket IV. Henrik betyáros udvara elriasztott' (Greg : Shak. 36).

beugrik : be engedi magát fonni, rábiratja magát, belemegy vmibe. 'Egy-egy olvasó beugrik valamely kedvencz írója miatt s kénytelen aztán megismerkedni ennek a révén a többi tizenhárommal is' (Miksz. Almanach 1888. 3).

bévág : elnyel, befal, bekebelez. 'No majd a töltött káposztánál revanzseot veszek! fenekedék az esküdt; majd hogy ki vág be több tölteléket?' (Jók : RRáby I.139).

bezörget : zörget, hogy a bennlevők észrevegyék. 'Ugy szeretett volna bezörgetni az ablakon : Aludjál nyugodtan szegény asszony!' (Baksay : GyÖ. II.299).

biberkél : babrál. 'Szelíd mint a galamb, mindég csókol s biberkél' (KisfS : Somlyó I.69).

bicsaklik : megsuklik. 'Kissé többet hajtva fel, bicsakló lábbal későn tére meg haza' (Szarv : Phaedr. 41).

bicegél : bicereg, biceget. 'Én, ki huszonöt esztendeje, hogy együtt biczegélek' : ich, der ich schon fünfundzwanzig jahre mitlaufe' (Kaz : Munk. V.174).

birkebárány : birka, az Alföldön, pl. Kecskeméten, bürge. 'A levélbe zárt főnek nincs expressiója s physiomiája. A birkebárány bőre módjára dolgozott hajfürtön fel nem akadok, mert azzal a régiek metszőji nem gondoltak' (Kazinczy, Figyelő 1877. II.53).

birok: birkozás. „A szél ered, fölgaskodva birokra kelnek a habok (Vajda : Találk. 146). Ember! — szóló ásóját ütésre emelve — nem birokra hoztalak én ide, hanem számadásra” (Baksay : GyÖ. II.339).

bitangol: oroz, orozva vadász. „A stratfordi ifjak nem egyszer bitangolhattak Lucy vadas kertjében (Greg : Shak. 69). Azelőtt a mai bitorol értelmében használták; pl. Elég semmire való árulók bitangolnak fényes királyi hivatalokat (Bár. Munk. VIIIb. 4). Ő gaz bitanglót ölt és nem királyt, s csak kart adott a törvény bosszujának (Kaz : Lev. I.338). Hogy ő ne legyen soha kénytelen egy átkozott bitangló elől szaladni (III.264). A különféle uralkodó házak, melyek kormányra jutottak, a régi maximához állandó ragaszkodás s a hajdani erkölcsök sérthetetlen tisztelete által erősíték meg bitangolásokat (1834. TudTár I.133). Vö. Bitolja népszerűség fénypalástját, takarva gonddal szennyes inge rongyát” (Gyulai Pál : Költ.¹ 278). — Ismét más jelentése : bitang gyanánt veszteget, prédál, pazarol vmit; pl. „[A nyelv nem egyes emberé, hanem az egész közönségé:] nem szabad azt hát bitangolni (Tud. Gyűjt. 1824. II.149). Elállván a parancsoktól, bitangolja életét” (Vitk : Munk. II.59).

bizgat: izgat, ingerel, pizkál, loval. „A bohóc sem hiányzik, mint bizgató, összevesztő, elbolondító, danoló” (Greg : Shak. 34. Vö. fölbizgat).

bizonykozik: bizonygatja, a mit mond, erősködik. „Éppen azon bizonykozott” (Abonyi : A mi nót. I : 59).

bizt(om): bizalm-am. „Nincs enyhem, nincs békességem, nincsen biztom senkihez” (Vitk. Munk. I.30).

bizsereg: nyüzsög, pezseg. „A sügérek, kárászok bizsergő tömege” (Jók : MFöld 99).

bóbiskol: elszunnyadva bólogat, szunnyadoz. „Üvegeink az épen bóbiskoló Minka felett összekocczának s a kis leányt szegénykét megkeresztelők (KovácsP : Fars. Kal. 19). Kályha szélén bóbiskol a dajka, a szunnyadó gyermeket ringatja (TóthK : Költ. 460). Bóbiskolt a lámpa aluszékony fénynyel” (Vajda : Béla királyfi 80).

bódi: bódult, bohó. „Elesábíttatni ne engedd e megvesztegetett bódi világba magad” (Vitk : Munk. I.108).

bogárhát. (Szólás :) „A szép sík földeket, egyenesre szántva, mert ti nem szántotok dombos bogárháttra” [= nem szántjátok a földszalagot domborúra, mint a bogár háta] (Ar : Az alföld népéhez).

bogárhátú: vö. CzF. bogárhátú szántás, bogárhátú tető. „A kis bogárhátú kunyhó szentegyház vala, a hol füle soha egy trágár szót sem hallott” (Gyulai: Arany emlékezete).

boglyos, boglyas: borzas. (Bessenyei, I. Beöthy: Széppr. II.325). „Gyermekeidet pedig csókolsz. Mondjad ezt a kis boglyasnak” (Tompá I.15).

boldogasszonytenyere: virág, silybum Marianum, és alchemilla vulgaris, I. Nyr. VIII.495. (Ellenőr XI.383. estilap).

bolyókás: balgatag, bohó. „Fogadást tevének sok leánykák s asszonyok, hogy fel nem ébred egyszer senyvedt tűzők: Te pedig megértvén a bolyókás esküvést . . .” (UngvTóthL: Vers. 134. 14).

bomfordi, bunfordi: bohó, bohókás, furcsa. „Követve e bomfordi bon-tont, befutja Svájcot, Párist, Londont (Vajda: Találk. 43). A kedves Rózájának is van egy bunfordi fia” (Baksay: GyÖ. II.201).

bomlott: zavari, megzavarodott. „E nagy csend olyan rémitő, a szív mint bomlott óra üt” (Gyulai: Költ.¹ 102).

borcsusztató: horkorcsolya. „Kínálja vendégeit, ad örömjeleket, borcsusztatójára ujjongat étkeket” (Dug: Trój. Vesz. 90).

borlukma: bortized. „A hétnyári tiszteletes nem jöhet mindszentnap előtt, mert még a borlukmát be akarja szedni” (Baksay: GyÖ. II.97).

borocska. „Ő várja őket meleg ételre, néha egy kobak borocska is” (Baksay: GyÖ. II.313).

borostás: sörtékkel rakott, szűrős-hajú. „Dörmögött az öreg, borostás állat körülkaparászva” (Jók: GazdSzeg. I.31).

borsódzik: fodrosodik „Egyszer csak a Balaton elkezd haragoszöldre válni, „borsódzni”, a komp pedig ingani” (FövL. 18: 868. tárcs).

borsókás: finny. „Nem borsókás-e, mint disznó szokott” (Ar: Arist. I.32).

borsol. [Szólás:] „Minden nap újabb boszusággal fogja önnek borsolni ételét” (Jók: Vadon Vir. 48).

boszorka: hexe (Dóczi: Faust, családi kiad. 34. 99).

boszorkaság. „Nem állom ezt a vad boszorkaságot”: mir widersteht das tolle zauberwesen (Dóczi: Faust, csal. kiad. 99).

botol: I. *lebotol*.

botolatlan: nyestetlen. „Másfélhetes botolatlan szakállá, mint a kukoriczatartó berzenkedett tüskés elhatalmazottságában” (Jók: Vadon Vir. 41).

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIII. kötet.

1894. OKTÓBER 15.

X. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Baktat.

Van a magyarban sok mozgást jelentő ige, mely látszólagosan fölösleges műveltető képzővel járja, vagyis a műveltető képzőnek nem érezhető különös jelentése. Így használtatik *futtat* a következő példákban: „Ilyen legénynyel mint te vagy, nem is futtatok magam, csak az öcsémet küldöm (AGy. I.390). Üvöltve futtatnak a szelek’ (Tompá I.71); továbbá *hägtat* pl. „Négy fene bestiák felhägtattak vala’ (RMK. II.103); *vontat* pl. „Kis apró gyermekek esuffollyák vala az Eliseust: Nosza szegény itri kopasz, menny fel, vontass fel kopasz, h ä g t a s s f e l’ (Mel: Sám. 370). Még számos hasonló példát találhatunk, mint: „léptet fakó lován, az Dunában beszektete; v ä g t a t a l ó a p u s z t á b a n’ sat.

Nem sorolom el a többi idevágó adatokat, minthogy más helyütt (Kombinált műveltető s mozzanatos igeképzés c. értekezésben) lehetőleg valamennyit összeállítottam s ugyanott megpróbáltam e sajátságos jelenséget meg is magyarázni.

Baktat a Tsz. szerint a. m. 1) sántikál pl. „A hibás ló alig baktat’; 2) lassudan, restelkedve fut, üget. Különben a szó jelentése elég ismeretes. Kétségtelenül atyafia a *bakol* (*baklik*) ige a következő jelentésben: „A ló megbaklik: megcsökönnyösödik, nem akar húzni (Gömör Nyr. XVII.88). „A ló megbakolta magát (Éted uo. 135). Ha megbaklom magam, velem aztán semmire se mész, (uo. 88). (Vö. *bakolódik*: 1) akkor mondják, mikor a kosok öklelődznek (Nyr. XVII.88); 2) akadékoskodik, makacszkodik. dacoskodik (Tsz.²).

Az *akadékoskodásból*, *csökönnyösögből* fejlődött a lassú járás jelentése, a mint ezt bizonyítja *csöktet*: akadozva megy (Tsz.), melynek rokonsága *csökik*: növésében elmarad, összeesik, kisebb lesz; de már *megcsökik* azt is jelenti, hogy megcsökönnyösödik. Megvan még *csökönik* is: fogy, apad, alább hagy (Tsz.²).

Bizonyosan hozzájuk tartozik a *csökönös*, *csökönös* is (vö. csap : csaponó, csaponyó, csaponós, csaponyós. Tsz.² Vö. NySz.).

Végre egy új kérdés merül föl. A *bakol* szónak a mint a Tsz.² mutatja, négyféle jelentése van, még pedig 1) cölöpöt ver, 2) kendert tilol, tör, 3) bölintgat a ló : fejét le s föl mozgatja; bóbiskol, 4) kötélen v. gúzson bakot (hurkot) csinál. Első tekintetre látható, hogy ez a négy jelentés nem lehet közös eredetű; a miből következik, hogy itt olyan igével van dolgunk, mely egyforma hangzása ellenére is különböző eredetű. De nem ez érdekel bennünket, hanem hogy a négy jelentés közül melyiket választjuk ki, a melyik alkalmas volna, hogy a *bakol*, *megebaklik* fönti jelentését is megérthessük belőle. A válasz azt hiszem könnyű; világos, hogy a h a r m a d i k a t. Toldjuk meg még egyelőre a következőkkel: B a k o l a ló, mikor föl-le hányja a fejét, kiváltképen ősszel, ha a legyek csipik (Nyr. XVII.135). B a k o l : szunyókál az ülésben a kocsis (Miskolc uo.). Továbbá vö. b a k k a n t : bölint (Nyr. XXIII.373); b a k a d o z i k : akadozva baktat (uo.). (Tudjuk, hogy eggyező a jelentése a *bókol* igének is, s valószínű, hogy a két szó egy eredetű; de ennek kutatása s fejtegetése nem tartozik tárgyamhoz. Elég nekünk, ha megállapíthatjuk a *bakol*-nak ezen jelentését).

Már a s z u n y ó k á l á s is fejlődött jelentése a *bakol* igének; s ezt onnan kapta, mivel a s z u n y ó k á l á s és b ó l o g a t á s együjtjáró képzetek, a melyeket a szók jelentésében föl szoktak egymással cserélni (vö. Nyr. XXIII.52). De tudvalevő az is, hogy a csökönös ló, mikor megbicsakolja magát, a fejét is hányja-veti, tehát együjtjáró képzetek a c s ö k ö n y ö s s é g is meg a b ó l o g a t á s is. Így tehát nem csuda, ha a *bakol* azt is jelenti, hogy c s ö k ö n y ö s. Különbben arra nézve, hogy a lelki állapotok a velük járó testi jelenségekről szoktak elneveztetni, fölösleges példákat idézni; hisz mindenki elpirul, ha szégyenli magát; elsápad, mikor fél vagy reszket mint a nyárfalevél; h ü l e d e z a babonás nép (Tompá III.144); ha valaki a f o g á t v i c s o r í t j a, az azt jelenti, hogy haragszik; a k i v á l l a t v o n, az nem törődik a dologgal; ha pedig f o g h e g y r ő l b e s z é l, mintegy szürcsölve a szókat, avagy félvállról vagy pedig o r r á t f i n t o r g a t j a, a j k á t f ö l b i g g y e s z t i, akkor bizonyosan gögös, a ki megveti felebarátját.

Így lett *ábrázatlan* : szemtelen, pedig eredetileg : csunya (Nyr. XXI.279); *torza-borza* : miserandus, erbärmlich (NySz.); pedig

eredetileg a. m. tüskés (Nyr. XVI.529); ép úgy mint a finn *hassu*: 1) bozontos, borzas, 2) hóbortos, bolondos. Hasonló *puposkodik*: intumeo; *puposkodó*: arrogans; *púposan*: superbe (Nyr. XXII.559); vö. *fölfuvalkodik* sat. Így lett oláh *gingav*: stotterer, stauber a magyarban *gángá*: ügyetlen, esztelen jelentéssel (Nyr. XXII.491). Vö. még a következőket: *acsargat*, *acsarog*: fogait csikorgatja dühében; *acsarkodik*: agyarkodik, fenyegetőzik (Nyr. XXII.432). Finn *hilata*: 1) lassan előre megy, 2) cipel, húz, 3) törekszik valamire. MordE. *končan*: 1) hunyorgat, 2) megcsal. VogB. *sunsi*: 1) néz, 2) tisztel. MordrE. *vanan*: néz; *vanokšu-*: ápol (Paas. I. 11. 32). Ὑποβλέπω: haragszik.

Végül ne felejtjük, hogy a baktatva járás és a szunyókálás is némiképen együtjáró képzetek.

Csélcsap.

Azt gyanítom, hogy ez nem egyéb, mint eredeti *szélcsap*. Erre a gondolatra először is a következő szólás vezetett: Szélcsap sugarak mászkálnak (Bródy: Nyomor 9). A *csélcsap* régi szó, a mint a NySzótárból kiki meggyőződhetik róla. Megvan mint ige, és származékai *csélcsapás*, *csélcsapó*, *csélcsapóság*, azután *csélcsap*, a melyből *csélcsapos*, *csélcsaposkodik*, *csélcsaposkodás*, *csélcsapság* származnak. Legvalószínűbb, hogy a *csélcsap* mint rövidülés a *csélcsapó* mássa, mivel *csapó* egymagában is megvan levis, inconstans, flatterhaft jelentéssel. Ezt ugyan a NySz. csak GKatonától idézi, de nem áll magában, a mint *csapong*, *csapongó*, *csapodár* (NySz.); *csapdi*, *csapzi* (TSz.²) bizonyítják. Jelentésénél fogva *csapó* könnyen egyesülhetett a *szél* szóval; vö. szeles, szeleverdi, széllal bélett, mint az bolond csak széllal jár (Decsi: Adag. 133). Ismeretes a „nagy szelet csap” kifejezés; vö. szél-csináló: vanus jactator SI.; tséltsapni: tselet, tzelet (sic! de úgy látszik sajtóhiba *szelet* helyett) tsapni (KisdSzót.).

Szóval *szélcsapó*, *szélcsap* volna a *csélcsapó*, *csélcsap* eredeti alakja, s könnyen föltehető, hogy *csélcsapni* ige az összetett participiumból fejlődött. A *csélcsapó* rövidülését *csélcsap*-ra elősegítették az ilyen szólások: „Iszik mint a csap. Olyan v. részeg mint a csap”.

Megjegyzendő még, hogy a NSzótárban is megvan (ha ugyan hiteles) *szélcsapás*: átv. ért. szeleverdiség; *szélcsapó*: szeleverdi, szeleköttya sat.

Az összetétel jelentésére nézve vö. hófehér; mézédés, borizúsat. A hangváltozás pedig (*sz > cs*) kölcsönhatás által jöhetett létre, mint *barboncás*: garaboncás (Nyr. XXII.240); *kuk-szél*: gyukszél, juhszél (Nyr. IV.77); *genge*: gyenge (NyrKal); *gegenye*: jegenye (Nyr. III.11).

Kurgat.

Jelentései: 1) kerges (Nyr. XV.189), 2) siettet, sürget (Nyr. XX.287). Ezt a szót a MUSz. a *karika*, *karing* szókhoz vonja; Simonyi pedig azt hiszi, hogy kombinálás a *kurjogat*+*kerges* igékből (KombSzóalk. 12. Vö. Nyr. XX.405). Jelentésre ugyanaz, mint a NySzótárbeli *korgat*, melynek jelentése szintén üz, kerges, bolygat: „Abban mesterkedjenek, miképpen eczersmind jöhessenek ki, ne szakadozva, mert 20, 30 s aprónként ha jönének, úgy az föld népe is agyon korgatná őket, de ha seregestől lesznek, bátorsággal jöhetnek” (Bethlen: Polit. Lev. 287).

A *korgat* pedig véleményem szerint nem egyéb, mint a *korog*: knurren műveltető származéka. Megjegyzendő eleve az is, hogy *korog* a régi nyelvben nem oly speciális jelentésű, mint manapság. Vö. Daru modra szollok, korrogok C. Korogs kotyog hangossan a gólya (Ben: Rithm. 112). Másodszor a lárma s verekedés, kergetés együttjárók lévén, könnyen föl is cserélhetők egymással. Hogy vajjon mit jelent a műveltető képző, arra okoskodás helyett szolgáljanak válaszul a) *abajgat*: 1) kiabál, 2) hajszol, zaklat, nyaggat, bolygat (Tsz.²); bolygat, felhajszol (Nyr. XV.188): „Ezt is megabajgatták istenesen (Nyr. XVII.375). Ne abajgasd úgy azt a dézsát, mert kilocsog a víz (uo.). És azután is minduntalan való leveleiben abajgatja, dorgálja, oktatja vala (Szal: Krón. 138). Kevésbe múlt, hogy a borbélyt meg nem abalygatták (Gvad: NótTest. 157). Vadakat abajgat” (KisdSzót.). *Abajgatás*: zaklatás (Nyr. XXIII.368). S mellette ismeretes *abajog*: kiabál (CzF.); panaszkodik (Tsz.²), zajong (Nyr. XXIII.368); b) *zajgat*: bolygat (Nyr. XIX.188), *megzajgat*: fugat (NySz.) (vö. *összezajdul*: összeverekszik (Nyr. XIX.188), *zargat*: kerges (Tsz.), mely utóbbira ép a *kerges* lehetett hatással); *zajog* pedig eléggé ismeretes a *clamo*, *vocifero* jelentéssel.

Mind a két példa tehát alakilag s jelentésbelileg is teljesen megegyezik a *kurgat* igével. Melléjük vehetők még *riogat*, *rivogat*, *megriogat*: increpito, tadeln, rügen (NySz.), mint a *ri*, *rikog* illetőleg

**rivog* származékai. Végül a mi az $o > u$ hangváltozást illeti, tudvalevő, hogy a *kurvog* is megvan, nemcsak a régi nyelvben, hanem a Tszótárban is. A jelentésváltozást magyarázó hasonló példák még a következők: *rixa* tulajdonképen: das mundaufreissen; rokonai *rīma*, *ringitur* (Vaniček: Lat. Etym.). Ἐνοχολούζω: 1) hangosan fölkiált, 2) fölizgat pl. πρώτας δέ Θήβας τῆσδε γῆς Ἑλληνίδος ἀνωλόλοξα (EurBacch. 24). Finn *telme*: 1) lärm, gepolter, 2) die fehde, das fechten (Erwart). Mordvin *toran*: szól, dörög, *turan*: veszekedik.

Szontyolodik.

Jelentése a NySz. szerint: contristor, betrübt werden. Mellékalakjai ugyan csak a NySz. szerint: *szonkolyodik* és *szontyorodik*, s ez alakoknak mindegyike előfordul a népnyelvben is (Nyr. XXII.411).

Hogy melyik az eredeti alak, azon azt hiszem nem lehet soká habozni, avagy kétségeskedni. Világos, hogy *szonkolyodik*, illetőleg **szonkolódik*; s ez esetben a képzője *-kolódik* volna; vö. *hány-kolódik*. A gyökérszóra meg rávezethet bennünket *szompolyodik*: deficio animo, niedergeschlagen werden (GyöngyD: RK. 234), a melyből gyökérnek **szom-* válnék ki. A mi képzőit illeti a *-p* csak a mozzanatos képző lehet; hogy pedig ezzel is megfér a gyakorító képző, ezt bizonyítják: *állapodik*, *csillapodik*, *telepedik*, sat; míg viszont a *szompolyodik* alak csakis úgy érthető meg, hogy a *szonkolyodik* hatása folytán nyerte mostani alakját.

A szóban forgó igék rokonsága tehát kétségtelen, noha merülnek föl hangtani nehézségek, nevezetesen a $k > ty$ változás, míg az $l > r$ egészen közönséges. A mi pedig a gyökérszót illeti, eredeti alaknak könnyen elfogadható az idézett **szom-*; a k , ty előtt az $m > n$ hangváltozás ugyanis egészen közönséges.

Ennyire jutva az elemzésben, önkényt eszünkbe ötlik a *somorú* s rokonsága, a melynek töve szintén csak *szom-*, a mint a MUSz. pontosan kimutatja. Gyökérszava részint főnév, részint ige, a minő igen sok mutatkozik az ugarságban. Rokonai: finn *sumu*, *sumo*: nebula; lpF. *sobmo*: nebel sat. A *szomorú*, *szomorod*, *szomorít* sat. tehát a **szom-*ol- gyakorító igének a származéka.

A MAGYAR NYELVBÉ ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Mióra (*mijóra, mihóra, millóra*): előhasú juh, eggyéves bárány (Székelyföld Kriza; Udvarhely m. Nyr. XI.40; Vadr. 332; Udvarhely és Torda m. Nyr. VIII.473; Háromszék m. Vadr.) — ol. *mi'árē*: brebis de deux ans; das zweijährige schaf; két esztendő s juh (Cihac, Barcianu, Lex. Bud.) < lat. **agniola* (vö. Cihac Dict. I.164; Edelspacher, NyK. XII.106).

mlásé: szállókötözésre való apró fűz vessző (Moldva, Klézse Nyr. VII.237) — ol. *mlāžš*: pleyon, osier, rouette (Cihac); szlav eredetű szó (vö. Cihac II.199; és Miklosich EtymW. 200a).

mokány (*mokán; makány* Tsz.): 1) alpinus, montanus; wilder, roher bauer PPB.; havasi oláh (Erdély Szinnyei József; Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Kalotaszeg, Zsobok ifj. Antal Domokos; Szolnok-Doboka m. Nyr. XVII.382; Vékony Jenő, Kovács József; Udvarhely m. Nyr. IV.81; Csik m. MNy. VI.374; Háromszék m. Erdélyi Lajos); *mokány ló*: kicsiny, zömök hegyi ló (Erdély Szinnyei József; sat.); *hitvány ló* (? Tolna m. Paks Nyr. XIX. 479); 2) szilaj, makacs, kemény (*m.* gyerek, *m.* ember; a köznyelvben); 3) a szamar gúnyneve (Gyöngyös vid. Nyr. II.181) — ol. *mokān*: alpinus, alpestris, montanus; hegyilakos; alpenbewohner (benennung der siebenbürgischen schafhirten; habitant des montagnes dans Transylvanie de l'Est et de l'Ouest, charretier, roulier, brutal, grossier (Lex. Bud., Barcianu, Cihac); vö. olasz *macan*: gyermek (dial.), kelta *makan*: ifjú (Nyr. XVI.227; Szarvas G.)

monyator (*munator*): az (rendesen gyermek), a ki a juhot a fejő-helyre hajtja (Székelyföld Nyr. IV.236; Győrffy Iván; Udvarhely m. Homoród vid. Baczó Mózes; Háromszék m. Erdélyi Lajos; Csik-Rákos Dobos András) — ol. *mlnštōr*: treiber, antreiber; hajtó (Barcianu, Lex. Bud.) = lat. *minator*: conducteur de bestiaux, en les faisant aller par des coups, des menaces (o. *menatore*, prov. *menador*, fr. *meneur*); vö. *mln-*: hajtani (= lat. *minare*: faire marcher des bestiaux devant soi, en leur donnant des coups de fouet, en les menaçant; Cihac).

mósia: 1) örökség (Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Kovács József, Vékony Jenő); 2) nagy lakótelek, közelében fekvő birtokkal; kúria (Háromszék m. Uzon Erdélyi

Lajos; Dálnok Márton Imre) — ol. *mōšie*: 1) haereditas, örökség, erbschaft; 2) haeredium, patrimonium, bona haereditaria; örökös jószág; erbgut; — fundus, telek, grundstück (Lex. Bud.); propri-
été, domaine, terre; das gut, landgut, grundeigenthum (Cihac, Barcianu).

mósuj, mósuly (*mōszuj, muszuj*): 1) öreg ember, apó (Szolnok-Doboka m. Kovács József, Vékony Jenő; Hunyad m. Bordeaux Árpád; Moldvai csáng. Nyr. III.3); 2) öreg szolga (Bánffy-Hunyad Nyr. X.23; Moldvai csáng. Nyr. X.199. 200. 204) — ol. *moš* (artikulussal *mošul*): vieillard, vieux, grand-père, oncle; avus, öreg-
apa, grossvater; öreg, apó, der alte, greis (Cihac, Lex. Bud.). Az átvétel már Edelspachernál (NyK. XII.106) is ki van mutatva. Az artikulusos alak átvételére nézve vö. Nyr. XXII.387.

motohárica: ügyetlen kezefogású, lassú (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.476) — ol. **mētšhālicš*, dim. *mētšhālč*: spectre, épouvantail. Vö. *matahála* Nyr. XXIII.391.

muki: taknyos (gúnynév) (Hunyad m. Lozsád Nyr. XXII.458) — ol. *muk* (= lat. *mucus*): takony, rotz (Lex. Bud., Barcianu). L. a következőt.

mukuc, mukuca, mukucka: végecske, pl. *gyertya-mukuc*: gyertyavég (Kapnikbánya és vid. NyK. II.378) — ol. *muk* (= lat. *mucus*): mèche, moucheron, lumignon, bout de chandelle etc.; *muk de luminč*: das stückchen kerze (Cihac, Barcianu); kicsinyítve: *mukuc, mukucš* (Edelspacher). L. az előbbt.

munyekar: újjas (Hunyad m. Lozsád Nyr. XXII.502) — ol. *mīnekar*: karmantyú, tuszli; muff, stutzen; muff, leibchen (Lex. Bud., Barcianu) = lat. *manicarium* (Cihac).

múr: kőfal (Brassó m. Hétfalu Király Pál; Tatrang Nyr. II.523) — ol. *mūr* = lat. *murus* (Edelspacher).

murga: pej (Brassó m. Tatrang Nyr. II.523) — ol. *murg*, fem. *murgš*: sötétszürke, schwarzgrau, eisenschimmel; braun, rothbraun (Lex. Bud., Barcianu); *kal murg*: cheval bai-brun (Cihac) < alb. *murk*: obscur, noir, gris (Cihac). Az átvétel Edelspachernál is meg van említve (NyK. XII.106).

murit: meghalt, vége van (tréf.) (Kalotaszeg, Zsobok ifj. Antal Domokos; Csik-Rákos Dobos András; *murit* lett neki' Háromszék m. Dálnok Márton Imre); *megmorit*: megdöglik (Debrecen Nyr.

X.476); *mëgmurított*: meghalt (Hajdú m. Földes Nyr. III.181); *muritty*: meghalt (Alföld Nyr. IV.379); *muruty*: halál, elveszés (?); *mëgmuruttított*: meghalt (Temesköz Kálmány L. Szeged népe II. 244); *mëgmurítál*: meghal, megdöglik (tréf.) (Kalotaszeg, Zsobok ifj. Antal Domokos); *mëg-murittyol*: ua. (tréf. Háromszék m. Erdélyi Lajos); *mëg-murjál*: ua. (tréf.) (Szamosujvár Kovács József) — ol. *mor-* (= lat. *morior*), inf. *murire*, part. praet. *murit*.

musacól: székfűvirág (Brassó m. Tatrang Nyr. II.523) — ol. *mušćel* (dial. *mušćcöl* Edelsbacher): mezei székfű, chamille (Lex. Bud., Barcianu).

musty: moha (Kapnikbánya és vid. NyK. II.378) — ol. *mušk* (dial. *mušt* Edelsbacher): lichen pulmonarium, tüdőmoh, lungenmoos, baumflechte (Lex. Bud., Barcianu) = lat. *muscus*.

muta, mutuj, mutyuri: vő. Nyr. XXII.388, a hol ezeket már tárgyaltam.

mutál; *el-mutál*: elhalaszt (Brassó m. Hétfalu MNy. VI.324; Nyr. II.327; Győrffy Iván) — ol. *mut-* (inf. *mutäre*, part. praet. *mutāt*): változtatni, ändern, verändern; versetzen (Lex. Bud., Barcianu) = lat. *mutō*. Nem lehetetlen, hogy a *mutál* a latin szóból van képezve, de az előfordulás helyénél fogva mégis valószínűbb, hogy az oláh *mut-* szolgált alapjául.

nanás: 1) keresztapa (Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos); 2) násznagy (Kapnikbánya és vid. NyK. II.374; Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Rác Béla); 3) házasság-szerző (Székelyföld Győrffy Iván; Udvarhely m. Kiss Mihály) — ol. *něnaš*: *n. la botez*: keresztapa, taufpathe; *n. la kununie*: násznagy, brautführer, beistand (Lex. Bud., Barcianu). Vő. NyK. XII.107. Edelsbacher.

nepotya: unoka, leány-unoka (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.204) — ol. *nepotä* (= lat. **nepota*): neptis, unoka-leány (Lex. Bud., Cihac). Az átvételt kimutatta Szarvas G. (Nyr. III.3), utána Edelsbacher (NyK. XII.107) és Munkácsi B. (Nyr. X.204).

nëravás: fortélyos (pl. ló, ember) (Brassó m. Tatrang Nyr. II.523; Hétfalu Nyr. XVI.527) — ol. *nërav*: mos, consuetudo; szokás; gebrauch, gewohnheit; mores; erkölcs; sitte; libido, protervia, petulantia; makacsság, fajtalanság, maga feje után való járás; muthwille, caprice, eigensinn, frevelmuth (Lex. Bud.); *nër-ä-*

vos: durus, asper, incultus, crassis moribus, rudis; durva, otromba, goromba, bárdolatlan; roh, grob, ungesittet, ungebildet; protervus, libidinosus, contumax, petulans; pajkos, makacs, fajtalan, maga feje után mindent cselekvő; muthwillig, eigensinnig, schlimm, ausgelassen, frevelhaft (Lex. Bud.). Vö. ószl. *vravъ*: mos, modus, consuetudo sat. — Edelsbacher szerint 'a *nerávás* alak egy **neráva* alapszóra utal, s ez nem a rum., hanem a szláv *-a* végű alak mása' (NyK. XII.107). Ez az *-a* végű szláv alak *narava* volna, de nem tudom, honnan vette; ilyen tudtommal nincsen az egész szlávágban (vö. Miklosich: EtymW. *norvŭ*). A *nerávás* szónak mind a hangalakja, mind a jelentése, nemkülönben előfordulása helye is határozottan az oláh nyelvből való átvételre vall. Hogy a hétfalusi csángók az oláh *něrav*-ból nem **něrávos*, hanem *něrávás* melléknevet képeztek, annak a magyarozatát valamely *-ás*-végű rokonértelmű szó (pl. *gircsávás*, *frekturás*, *úkáciás* sat.) ráhatásában kereshetjük.

něrod: 1) bolond (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.204); 2) makacs, nyakas (Brassó m. Hétfalu Király Pál) — ol. *něrod*: stultus, amens, demens, delirus, fatuus, insanus, vesanus, mente captus; bolond, esztelen, eszelős, eszeveszett; närrisch, verrückt, wahn-sinnig, irrsinnig, muthwillig, ausgelassen (Lex. Bud., Barcianu). Szláv eredetű szó (vö. Miklosich: EtymW. *rodŭ*). Az átvételt kimutatta Szarvas (Nyr. III.3), utána Edelsbacher (NyK. XII.107) és Munkácsi B. (Nyr. X.204).

nětěntók (*etentók*, *etentok*, *lětěntók*, *netentok*): ügyetlen, együgyű, élheterlen, gyámoltalan, gyáva (Szekelyföld Kriza, Györffy Iván, Kiss Mihály; Háromszék m. Vadr., Kiss Mihály; Erdővidék Nyr. VIII.188; Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.527; XXI.528; Király Pál) — ol. *nětěntok*: maladroit, gauche, stupide, obstiné; einfältig, plump, linkisch, tölpelhaft, ungehobelt (Cihac, Barcianu).

neteró (Csík m. Nyr. X.90; Moldvai csáng. Nyr. X.200; *nědro* Brassó m. Hétfalu Nyr. XXI.528; Király Pál): ügyetlen — ol. *nětěrsu*: bégaud, niais, dadais, sot; tölpel, der alberne kerl (Cihac, Barcianu).

nódica: póráz (Brassó m. Hétfalu Király Pál) — ol. *nožičě*: szijacska, keskeny kötelék; riemchen, schmales bindchen; bundschuhriemchen (Lex. Bud., Barcianu) < szb. horv. *nožica*. — A *ž-d* hangcsere alkalmasint nem hangfiziológiai változás útján, hanem

más valamely szó ráhatása következtében állott elő; ez a szó pedig az oláh *nod-* (*innod-*): „összekötni, csomózni, kötözni” (= lat. *nodo*) lehetett.

nomilódik: neveződik (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *num-* (*numesk*, inf. *numîre*, part. praet. *numî*): nennen, ernennen, benennen; *a se numî*: sich nennen (Barcianu). Magyar továbbképzéssel. Az átvételt már Munkácsi Bernát kimutatta Nyr. X.204. (itt ol. *nomi* hiba).

nótin: kétéves bárány (Székelyföld Kriza) — ol. *n^oâtin*: agneau, poulain, pouliche etc. d'un an; das zweijährige schaf (Cihac, Barcianu); eredetibb, teljesebb alakja *an^oâtin* < lat. *annōtinus*: multévi, tavali.

nunta: menyegző (Brassó m. Hétfalu Vadr., Rozsondai József) — ol. *nuntă*: menyegző, lakodalom; hochzeit (Lex. Bud., Barcianu) < (maked. ol.) *nuntă*; plur. *nunc* (< *numé*) < lat. *nuptiae* (az egyesszámi *nuntă* alak nyilván a plur. *nunc*-ből van kikövetkeztetve, s nem a lat. *nupta*-nak felel meg, mint Cihac és Edelspacher véli).

SZINNYEI JÓZSEF.

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE.*

IV. Népiskolai magyar nyelvtanok.

III. **Belicza József** főv. elemi népiskolai igazgató. „M a g y a r nyelvtani kézikönyv. I. füzet. A népiskola II. osztályú növendékei számára mondattani alapon; II. és III. füzet. A népiskola III. és IV. osztályú növendékei számára olvasmányi alapon. Sajtó alá rendezte dr. Jancsó Benedek. A „Budapesti Tanítóegylet” által koszorúzott pályamű. Budapest fő- és székváros tanácsa ezen tankönyvet az összes fő- és székvárosi iskolák számára elfogadta és kizárólag használni rendelte. Hetedik kiadás. 1892.”

„Koszorúzott pályamű, sajtó alá rendezte dr. Jancsó Benedek, a fő- és székvárosi tanács népiskoláiban kizárólag használni ren-

* Mult füzeti cikkemben ez a hely: „megkívánjuk, hogy az egyes tételek oly alakban *eszközöltsenek*, a hogyan azokat a tudomány jelenlegi állása igazságként hirdeti” (394), így javítandó ki: oly alakban *közöltsenek*.

delte'. Három oly jelentős mozzanat, mely szinte szoros kötelességünké teszi, hogy jobban szemé közé nézzünk e munkának s hogy megkeressük benne azokat a kiváló tulajdonságokat, a melyekkel e többszörös kitüntetést és méltatást megérdemelte.

Értelmes és tapasztalt ember munkája, az az első bepillantásra meglátszik rajta. Ismeri a magyar nyelvészet jelenlegi álláspontját s ahhoz alkalmazkodik, ismeri a népiskola föladatát, s tudja a helyes módszerét is.

Ez az első nyelvtan, a mely ügyet vet arra a fontos kíváncsalomra, a mit előzőleg fejtegettem, hogy t. i. a tankönyvnek kidolgozásában, példáiban és szavajárásában a gyermek fogalom- és ismeretköréhez kell alkalmazkodnia, a mi pedig sokban eltérő egy fővárosi és egy palóc vagy székely gyereknél. A szerző jószándéka határozottan kivehető, hogy ő — maga is fővárosi — fővárosi gyermekek számára akart nyelvtant írni. Megtetszik ez a példamondataiból, a melyekben sűrűn fordulnak meg effajta kitételek: „a szobaleány takarít, a cseléd mosogat (I.18), Deák-Ferencz-utca, Váczi-utca (!), Eskütér, Erzsébettér (28), hangverseny, macskazene, lámpagömb (II.5), a házmesterek felügyelnek (23)”, s a mit nagyobbára csak egy fővárosi gyerek érthet. Itt van teszem egy példamondat: „Pál öccse a h a t t y ú k a t r i z s z s e l t á p l á l j a” (I.12). Ugyan már melyik vidéki gyerek tudná azt, hogy a hattyúkat rizzsel szokták táplálni; mikor én magam se tudom, mert én mindig úgy láttam, hogy mikor a pesti urficskák kísétáltatódnak a városligetbe, a joppli zsebében nem rizst, hanem kiflit visznek a tő hattyúi számára! Hogy ezek a kifejezések nem mindig a legszebb virágai a magyar nyelvnek, az a kisebbik hiba; sokkal nagyobb az, hogy az író nyelve egyébhol is olyan szintelen, döcögős, félrekocsintó, mint maga ez a fővárosi németmagyar dialektus.

Helyes módszerű eljárás a szerzótől, hogy kezdetben (I. füz.) csak egyszerű, könnyen érthető példamondatokat közöl és csak később (II., III. füzet) ad összefüggő olvasmányt a nyelvtani tárgyalás anyagául. Célszerűbbnek tartottuk volna, ha mind a példamondatok, mind az olvasmány következetesen valamely iskolai Olvasókönyvhöz kapcsolódnék, a mely a gyermek előtt töviről-hegyire ismeretes. Az okát kifejtettük már előbb, s nem akarjuk ismételve elmondani. Annyi bizonyos, hogy a Belicza választotta olvasmányok oly szerencsétlen kézzel választottak mind pedagógiai mind nyelvi tekintetben, hogy a különben érdemes könyvet csaknem teljesen hasznavetelenné teszik.

A II. füzet egy kis leíró elbeszéléssel kezdődik, a mely csekély változtatással ismétlődik a III. füzetben is, s a példamondatok nagy része aztán folyton ebből van kikapva. „Szilveszter estéjén”, ez a címe ennek az ízetlen kis olvasmánynak. El nem mellőzhetem, hogy bővebb szemelvényt ne idézzek belőle:

„Az éhes farkasok ordítanak. Ijesztően zizeg a száradt levelű nádas. Olyan siró, olyan jajgató, olyan ijesztő az a hang, mely a nádsípokon végig zúg, hogy *a macskazene fülemüle-ének hozzá képest* (!). A bagoly visitva menekül, a kánya szípeg, a farkasok meg ordítanak. *Valóságos pusztai hangverseny a maga teljes borzasztóságában* . . . A keskeny útra, mely a *végtelen hótengerbe* nyúlik, épen most kanyarodik egy szekér . . . A kocsiderékban a szalmán végignyujtózkodva hever a rozsdás puska, *még a szabadságharcz idejéből*, de azért nagyon adja a legényt. A tele hold veres arcza is épen most emelkedik ki lassan a hótengerből s mint egy óriási lámpagömb világítja meg a kietlen rónát. A szekér pedig alig észrevehető pontként mozog előre, *mint a tenger végtelen homályába merülő ladik*” (II. füz. 5).

Ez a hátborsóztató leírás valószínűleg arra a hatásra-számítással van ily rémes színekkel ecsetelve, hogy a gyermek képzelődése útján az iránta való érdeklődését annál jobban fölköltse. Nem mondom, hogy a gondolat alapjában véve nem jó, de mindenek előtt ne feledjük el, hogy mindenféle részletező leírás, ha még olyan mesteri is, a gyermek fegyelmezetlen agya előtt untatóbb és érdektelenebb, mint valami kis egyszerű elbeszélés az ő gondolatvilágából. Föltűnő az is, hogy az író teljesen szem elől tévesztette kítűzött célját, a mi könyve első részének megírásában irányadója volt s a mit mi is érdemeül róttunk föl, hogy t. i. fővárosi gyermekek számára ír. Micsoda képzelete lehet egy fővárosi gyermeknek ordító farkasokról, zúgó nádasról, végtelen hótengerről, a tenger végtelen homályába merülő ladikról, kietlen rónáról, a mit soha rövid életében színnel se látott? S még hozzá hogy van ez megírva! Az idéztem részek mutatják ezt a tele-szájú frázisoktól duzzadó stílust, a mi ízetlen és érthetetlen. Nem képtelen kép pl. ez: „a keskeny *útra*, mely a *hótengerbe nyúlik*, kanyarodik egy szekér”? (II.51). A tengerbe nyúló út! szembe-szőkő fonákság. A legbosszantóbb pedig az a dologban, hogy ezek a szemén-szedett szép szólások majdnem minden mondatrész tárgyalásánál ott díszelgnek példamondatokul. Pl. „a macskazene fülemile-ének hozzáképest (II.5. 23. 53. III.26. 1.) — valóságos

pusztai hangverseny' (II.12. 19. 21. 23); sőt egyszer így is: 'ez egy valóságos pusztai hangverseny' (21).

S a többi fölvelt olvasmánya is mind épen ilyen pedagógiai érzék hijjával való. Pl. a II. füzet végén részletesen le van írva 'Őseink vallása', mikor a gyermeknek még a saját vallásáról is csak halvány fogalmi lehetnek. S hozzá így előadva: 'A táltosok az áldomásokon, gyásztorokon a népet áhítatra, a lakomákon s nemzeti ünnepen kobzaik kíséretében elzengett hős dalokkal dicsvággyra gerjcsztették vagy más szelidebb érzeményekre ébresztették' (II.56). Ugyan hányad részét értheti meg ennek egy nyolc éves gyermek?

Pedig ez a nyelvtan egyéb tekintetben kiváló jó könyv. A tárgyalás módszerét kifogástalannak tartom; s magam is úgy vagyok meggyőződve, hogy csakis ily módon lehet a népiskolában a nyelvtan tanításával eredményre jutni. Minden egyes gyakorlathoz csatolva van néhány fölvilágosító példamondat, utána következik vastagabb nyomással a nyelvtani szabály röviden s begyakorlásul írásbeli és szóbeli 'föladványok'. Végül pedig minden ily módon végigtárgyalt szakasz után az előkerült s megbecsült szabályok még egyszer csoportokba foglalva. A példák többnyire világosak s egyszerű köznapi dolgok kifejezései; néhány hibásat már megemlítettem.

A nyelvtani anyag földolgozása s rendszerbe foglalása is sikerültnek mondható. A mondatrészek ismertetését megelőzi a különböző hangzók föltüntetése, osztályozása s a szótagolás szabályai. Én részemről célszerűbbnek tartanám, ha szorosabban ragaszkodnék a mondatnapi alaphoz; s a hangzók ismertetését később a mondatrészek tárgyalása közben foganatosítanám. Meg is mondom miért. Belicza a vokálisok és konzonánsok közti különbséget így definiálja: 'Azt a hangot, a melyet s a j á t h a n g j á v a l, minden más hang segítségével nélkül ki tudunk mondani, magánhangzónak, azt pedig, a melyiket csak egy másik h a n g s e g í t s é g é v e l tudunk, kimondani, mássalhangzónak nevezük' (I.6). Nem kell bizonyítanom, hogy ez a szabály nem helyes; mert nem igaz. Pedig alig akad nyelvtan, a melyikben ez a definíció meg ne volna; s az egész nem egyéb mint a régi gramatika tisztos hagyománya, a mit az utódok minden meggon-dolás nélkül tovább adnak. Régenten volt is annyi — a mennyi értelme ennek a különbségtetésnek, mikor így tanították az olvasást: *a—bé—el—a—ká* = *ablak*, vagyis silabizáló módszer szerint. Mióta azonban nagyon helyesen a hangolvasás dívik, ennek a

definíciónak még a gyermekek előtt sincs értelme. Hogy mi a vokális és mi a konzonáns, nem is olyan könnyű megmondani; a gyermekész előtt azonban legkönnyebben fölfoghatóvá tesszük, ha a szótagokban való mikéntviselkedésüket szemléltetjük. Úgyde a szótagolás szabályainak nem szabad a szavak bővebb ismertetését megelőznie, ennek pedig nem a mondatét.

Elmés gondolatnak találok a hosszú és rövid magánhangzók föltüntetését olyan példakon, a melyekben a jelentésbeli különbséget csak a hangzó rövidege okozza, pl. „Minden *kerék kerek, sás* felett repül a *sas*, a *csikós* mellénye *csikos*, a *rák* tojást *rak*“ (?) sat. (1.7). Annál rosszabb azonban a hozzácsatolt föladvány, hogy mondják meg a gyerekek, mi különbség van: *alom* és *áloom*, *bab* és *báb*, *kor* és *kór*, *csap* és *csáp* (?), *méz* és *mez* sat. között (1.9); mert olyat kíván tőlük, a mi értelmi fejlettségük fokát meghaladja; a disztigváló tehetség különben is későn és lassan fejlődik.

„A kettőztetett kétjegyű mássalhangzót rövidíteni szoktuk és pedig akként, hogy az utolsó jegyet csak egyszer írjuk ki; de a sor végén való elválasztáskor a kétjegyű mássalhangzók jegyeit rövidítés nélkül külön-külön ki kell írni“ (1.13). Egész akadémikusan hangzik ez az ortografiai szabály. Csak az a bökkenő, hogy ilyen példákat is mond rája: „István *Károlylyal* összekocczant. A hattyúkat *rizzszel* táplálja“, a mi a kimondott szabálynak világosan ellene mond; s a szabály szerint így kellett volna írni: *Károlylyal*, *rizzszel*! Tudom ugyan, hogy az asszimilálódott *-vel* ragra az akadémia külön szabályt állított föl s Belicza ezt követte példaiban; de meg nem magyarázta sem itt, a hol a *tő* és *rag* ismerete hijján nem is lett volna időszerű, se később, a mi már öreg hiba. Különben is később mind kevesebb és kevesebb gondot fordított a helyesírás tanítására, s ez könyvének határozott fogyatkozása.

A tárgyalás menete szorosan követi a miniszteri tantervet. Miután megismertette az egyszerű mondat főbb fajtáit, sorra veszi a mondatrészeket. A kiindulás jó; de Belicza nem következetesen járt el. Az I. füzet 21. lapján azt mondja: „Vannak *állító*, *kérdő* és *tagadó mondatok*“, míg a III. füzetben „Az egyszerű mondat háromféle lehet: *jelentő*, *felszólító* vagy *kérdő mondat*“ (14). Az egyes beszédrészek, (főnév, melléknév sat.) megismerésének legtermészetesebb módja, ha azokat az alany és állítmány köntösében mutatjuk be. Sajnos, hogy erre Belicza nem mindig ügyel; inkább az alaktani kategóriákat tartja szem előtt. Csakis ebből magyarázható — no meg a tantervből —, hogy a személyes név-

másokat elébb ismerteti mint az igét; pedig az ettől függ, nélküle léte sincs. Az ige három főidejének a cselekvés három mozzanatával való magyarázata nagyon világos; de magyartalan szerkesztettek a példák: „Károly kérdé tőle: Dezső, mit csinálsz? Dezső meg azt felelte: *én* irok. Úgy? jegyzé meg Károly, *én* azt hittem, *te* rajzolsz vagy számolsz” (I.34). Magyar ember e példák közül legföljebb a másodikban használna névmást, a másik kettőben semmi esetre se. Ebben azonkívül a szórend is hibás: „Úgy-e Sándor, *te is jössz velem?*” Helyesen: *te is velem jössz.*

Belicza mások példájára az alany és állítmány után a *jelzőt* tárgyalja. Nem tartjuk helyesnek, mert jelzője mindenik mondatrésznek lehet; tehát a mondat csontvázához nem is tartozik; s mert a birtokos jelző és ragjai oly bonyolódottak, hogy annak az elemzésével tanácsos nem sietni, s végül mert az ismertetni kezdett igéhez legszorosabban csatlakozik a tárgy.

Teljesen fölösleges szabály a melléknevek fokozásánál ez: „Ha a melléknév mássalhangzóval végződik, a *b* ragot is használhatjuk, s akkor a rag elé nem teszünk magánhangzót” (II.16), tehát: *magasabb* v. *magasb*, *édesebb* v. *édesb*. A köznyelv csak magánhangzóval használja, az összevonás csak költők szabadossága.

Épen így szükségtelen elemi nyelvtanban a melléknévi ige-
nevek (18) külön fölemlítése; hiszen a nyelvérzék előtt ezek is csak olyan melléknevek mint a többi.

A birtokos ragozásnál a paradigma hibásan van ragozva így: *az ők kertjük*, *az ők kertjeik* (II.28), mert így csak egyes tájakon beszélnek. Még furcsább, hogy a főnévi ige-
nevet részes-határozónak mondja (45).

A határozók közül csak a hely-, idő-, mód-, cél- és okhatározókat veszi föl, s nagyon helyesen. A gyerekész előtt úgyszólván fölfoghatatlanok azok az ú. n. képeshatározók; elég, ha a főbket fölismeri. Célszerűbbnek tartanám azonban, ha a ragok és névutók száraz felsorolása helyett a tér fogalmát értetnők meg a gyermekekkel s ebből kiindulva magyaráznók a határozókat.

Az igemódok nevei szintén az új gramatikák nyomán haladnak: jelentő, föltételes és fölszólító, s elég különös, hogy ő is módjegyekről beszél s nem módképzőről. S szinte megütköztem rajta, hogy a ragozás táblázatában ilyen alakokat is találtam: föltételes mód, jövő idő: *irni fognék*, *kérni fognám*, *lenni fognék* sat. (III.36); a minőket én se nem hallottam, se nem olvastam jó írónál; a magam nyelvérzéke pedig visszaborzad tőle.

Elemi nyelvtan írójának nem szabad teoretikusnak lenni, nem szabad egyebet, csak azt tanítania, a mi az élőnyelvben megvan. *Irtam legyen, voltam legyen, lettem legyen!* Ki mond ma ilyeneket?

Azt is csak Beliczától hallottam először, hogy ,régente a feltételes mód jövője gyanánt általában ezt az alakot is használták, most csak ritkán használjuk: *irandok, kérendek, ázandom, leendek'* sat. Én úgy tudom, hogy ,régente' ez az alak a végzett jövő (fut. perf.) kifejezője volt a jelentő módban: ,valahová menendesz, én is megyek, valahol lakozandasz, én is lakom', s ma a köznyelv egyáltalán nem él vele.

Az összetett mondatok s a szóképzés tárgyalása is igen rövidre fogott. Nincs is ebben szükség a részletezésre, mert már alig függ össze az ortografiával; ámbár azt se hiszem, hogy a gyermekre nézve gyümölcsöző volna az összes név- és igeképzőknek egymás után való felsorolása. Célszerűbb lett volna csak a főbbeket, gyakoriabbakat kiválogatni, s példákkal megvilágítva előadni.

Ennyi a Belicza könyvének a tartalma. S ha most a részletes vizsgálat után ítéletet kell mondanunk róla, nem mondhatunk egyebet, minthogy a könyv módszeres kidolgozás, berendezés tekintetében egyike a legsikerültebbeknek; de a nyelvtani tárgyalásra fölhasznált olvasmányok mind nyelvi mind tartalmi tekintetben annyira elhibáztak, hogy a könyvet ily alakban a fővárosi iskolák számára jó lélekkel nem ajánlhatjuk; az átdolgozást azonban nagyon megérdemli.

ALBERT JÁNOS.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A kutya.

A magyar nyelv valóban legtöbb képet alkot ennek a nevével. Ámde az ok, mely ezt előidézi, bizonyára nem az, melyet Szabó a következő szavakkal jelöl meg: ,A nép szereti állatait, jól is bánik velük; de szolgálai alázatosságukért meg is veti. Nem tetszik neki, hogy bár erejük nagy részben fölülmúlja az ember erejét, ennek mégis könnyen kész szolgálivá lesznek' (63). Ó dehogya! Van is a szegény munkásnak arról tudomása, milyen erkölcsi okból veti meg, ha ugyan teszi, a kutyáját, vagy bármi más állatját.

Én az ilyen szólások eredetét máshol keresem. A szólás kép, valaminek a jelölésére. Hogy a kép mindig érthető legyen, valami állandó dolognak, tárgynak kell benne szerepelnie. Az állatok tulajdonságai nem igen változnak, az embereké folyton más és más. Ha én valakit pl. lustának akarok festeni, tehetem ugyan, hogy egy más ember nevével hozom kapcsolatba, mondhatnám például, hogy: 'Te Jancsi!' a mikor a *Jancsi* egygy lusta ember neve volna; ámde ki értené azt meg? Hány Jancsi lehet igenis serény és munkás? De ha ezt mondom: 'Te ólommadár!' ezzel már jól megjelöltem a tulajdonságot, az 'ólommadár' a lustaság, a lassúság példaképe. Nem az elmélkedés adja tehát a szólásmódok eredetének magyarázatát, hanem az állatok tulajdonsága maga, mely mindenkor biztosabb ismertető jel emberi hibák jelölésére, mint valamely többé-kevésbé ismert embernek megfelelő tulajdonsága. Élettelen dolgokra igenis, rendszeren megfelelő tárgy adja a képet s az ilyen szólásokban lehet bizonyos szűkebb körű jelölés; emberekre, nem ugyan mindig, de legtöbbször általán ismert fogalmat használunk. Ha valami összehúzódik, az 'összement, mint a Samu nadrágja'; de ha valaki összehúzza magát, az 'nyújtózkodik, mint a szalonnabőr a tűzön' (tudvalevő, hogy összezugsugorodik).

Mielőtt a részletes tárgyalás vizsgálatába bocsátkoznám, még egy kijelentéssel kell foglalkoznom. Abban általánosságban igaz, van szerzőnknek, hogy az emberek rendszeren csak a hibát veszik észre másokban s ennek jelölésére az állatvilágból vett képeket használják; s ez könnyen érthető is: az ember minduntalan tapasztal valami rosszat állatainál s alkalom adtán ezeket emberi tulajdonságok jelölésére is fölhasználja; de már abban téved, hogy állatait megvetéssel nézi s csak rossz tulajdonságaikra figyel. Legyen szabad itt pár népies hitet fölemlítenem, mely az állatokról igenis nagyra becsülve nyilatkozik. Az ökrök rendszeren ég felé sóhajtanak, mielőtt aludni mennének; s az anyajuhok báránykáik almába első jobb lábukkal keresztet is húznak, hogy a kicsikék Krisztus nevében békén pihenjenek (Terbeléd, Nógrád m.). A kutyák előre megérik az örömet és a bajt s jókor jelzik is. Meglátják a kísérteteket s gazdájukért szembe is szállnak velük. A kakas első szava szinte egy miatyánkkal ér föl, mert elzavarja a rossz lelkeket sat. sat, lehetne erről egész könyvet írni. Tehát igenis meg tudja becsülni, sőt nagyra becsüli, nem hogy megvetné a nép az ő állatait. Ha rossz oldalukat, hibájukat megjegyzi, de

kiváló tulajdonságaikról se feledkezik meg. Szolgáljon erre egy csattanós példa tanúságul.

A parasztgazda szép, nagy szarvú ökröket vásárolt; hizik látásukon s az egyik elé állva így ad örömének, bámulatának kifejezést: „Szép ökör vagy, jó ökör vagy; no a ki teremtette, már ilyen ökör magam is szeretnék lenni”. A napokban hallottam, mint anekdotát; de ismerve a nép lelki életét, épen nem tartom lehetetlennek, hogy meg ne történhetett volna.

Hasonló dicséret nyilvánul abban, mikor valakit erős, nyakas, derék embernek akar mondani, s azt mondja róla, hogy „kutya magyar, kutya kuruc”, vagy mikor a falusi lány játék közben, a hizelés bizonyos nemével azt mondja kedvesének: „De nagy kutya maga”; hasonlóképen mikor a nagy urat „nagy kutya-nak” nevezi a nép, tehát a mikor épen azzal az állattal hasonlítja össze, melyről Szabó ezt mondja: „A legalázatosabb, legmeghunyászkodóbb, tehát a legmegvetettebb is” (63). Világos tehát, hogy nem a meghunyászkodás, hanem valami más az oka annak, hogy a ki s a mi rossz, az „kutya”.

Téved abban Szabó, hogy a kutya a legmegvetettebb. Hogy mennyire nem ügyelt ez esetben szavaira, mutatja az, hogy a 299. lapon is van egy „legmegvetettebb” állatja — a disznó. Erre igenis ráillik az említett jelző; de a kutya sehogy se érdemi meg. Hogy mégis annyi, rosszat jelentő szólásmódban szerepel a neve, annak csupán vadsága az oka. Nincs vadabb állatja az embernek a kutyanál; a ló, tehén, ökör lehet szilaj, a szamár lehet csökönyös sat, de vad rendszeren csak a kutya. S ez adja magyarázatát annak, hogy „kutya magyar” dicséret, „kutya német” szidalom.

Hogy többszörös ismétlésbe ne essem, elmondom még, hogy mi okozta azt, hogy Szabó sok szólás magyarázatánál tévedett. Azt mondja a 16. lapon: „A szólásmódok értelmét tehát fölhasználva, a hol lehetett, más hasonló szólásmódok analógiáját inkább a l a k j u k b ó l igyekeztem megállapítani”. Viszont a 13. lapon: „A nép lelki életének szeszélyes, csapongó megnyilatkozásai ezek a szólások, a mik leggyakrabban még a l o g i k a t ö r v é n y e i n e k se hódolnak”. Ha a logikának nem hódolnak, vajjon van-e jogunk a gyengébb alapon álló analógiára hivatkozni, azt hiszem ezt a kérdést nem kell bővebben kifejtenem. S ezek után rátérhetünk egyes magyarázatainak s csoportosításának birálatára.

Azt mondja, a megvetettség nyilvánul e szólásban: „Kutya van a kertben”. Ha az *eb*, *kutya* csakugyan egyedül a megvetett-

ség jele volna, igazat adnék neki; ámde láttuk, hogy az eb magában véve nem annyira a megvetettséget, mint inkább a vadságot, a gonoszságot jelenti. E szólás se jelent tehát egyebet, minthogy ,baj van, kutyául áll a dolog; jó lesz ovakodni'. Attól pedig, a mit megvetünk, nem igen félünk, nem kell ovakodnunk. Hasonló módon tévedt a 65. lapon levő eme szólásnál: ,Eb a ki haragszik'. Azt mondja, ez hizelgés. Hogy tréfa közben mondjuk, az magában véve még nem ok, hogy hizelgésnek vegyük. Értelme inkább ez: ,Embernek nézlek; de ha haragszol tettemért, kutyának foglak nézni, a mely a bántalmat harapással torolja meg'. Ez tehát épen az ellenkező csoportba, vagyis a megvetettség körébe tartozik.

Épenséggel nem értem, micsoda tréfa lehet ebben: ,Hol tépted úgy össze magad, te kásztá kutya?' (64). *Kásztá* vagy *kásztóha*, a mint azt ,Palóc megszólítások' című cikkemben elmondtam (Nyr. XXIII.25), a rosszalás, szidás kifejezője; hogy lehetne tehát a ,kászt(oh)a kutya' megszólítás tréfa? Sőt nem az a másik szólás se (ugyanott), a melyet én ilyen alakban közöltem: ,Tót idadó, tót elvevő molnár kis kutyája' (XXIII.331).

Abban sincs igaza, hogy a ,két ház ebe' (65) csak megvetés. Magyarázata se helyes; azt jelenti tulajdonképen: mind a két háznál jól tartják. (Ne legyek én a felelős érte, ha mást is jelent; én így ismerem s ha máshol nem ez a jelentése, meg kellett volna neveznie azt a helyet Szabónak.)

Már fentebb említettem, hogy az: ,Ember fogad fogadást, eb a ki megállja', mint közmondás nem tartozhatik ide. Az ,ebebéd' meg, a melyet így magyaráz, ,a hol bor nincs', a maga egészében gyanús, hogy megvan-e a magyarban. Schrader is csak a latinból idézi (96. l.).

Az ,eggyformán rossz' jelentésű szólásmódok közé vette ezt is: ,Eben gubát cserélni' (65. l.) s egy másik helyen (110. l.) úgy magyarázza, hogy ,a *guba* szépitő kitétel' a *kutya* helyett; ugyanitt említi a Kunos magyarázatát, ki a törökből vettnek tartja e szólást. Én természetesebbnek tartom azt a magyarázatot, melyet Kálmány Lajos a Nyelvőr XXII. kötetének 424. lapján ilyenformán közöl: ,Egy szép kutyát ellopott a paraszt, de siettiben ott hagyta a gubáját. Mikor a kutya gazdája észrevette a cserét, így szólt: Semmi no! eben gubát cseréltem'. E szerint tehát itt két, egyenlően hasznavehető tárgyról volt eredetileg szó, s csak később vitték át két, egyenlően rossz dolognak jelzésére.

Az idegenből idézett csoportnál (lásd Schrader 93—98-ig) csak azt kell megjegyeznem, hogy elég ügyesen járt el e tekin-

tetben: a mit Schrader egymás után közöl, ő azt szétszórja s a mi ott külön van, azt ő egy csoport körébe vonja. Mindenesetre nagy ügyesség, így legalább bajosabb az ellenőrzés! Pedig erre is szükség van, a mint egy idézetből látom. A Nyelvőr 66. lapján ugyanis *this carnal car* sajtóhiba s így javítandó ki: *this carnal cur*, a mint az Schrader 98. lapján található. Itt jegyzem meg általában, hogy néhány sajtóhibát e szövegben igazán csak úgy tudunk helyreigazítani, ha a forrást pontról-pontra figyelemmel kísérjük.

Ugyancsak a 66. lapon említi, hogy Madarász Henrik a magyarok elé kutyát vettetett adó helyett; de a forrást elfeledte megnevezni, pedig ez már igazán megérdemelte volna; s azzal se vétett volna, ha e két francia idézetnek is: *„ce n'est pas tant chien; deux chiens après un os“* urát adta volna. Ép így minden megjegyzés nélkül van idézve ez a szólás: *„fölvette a kutyainget“*, bár elég érdeemes lett volna arra, hogy legalább a *„kutyaingnek“* adta volna valamelyes magyarázatát.

Azt el kell ismernünk, hogy az idegen szólásokat lehetőleg úgy igyekezett csoportosítani, hogy azokból a magyar szólásokra is lehessen bizonyos szabályt alkotni. Épen ezért csodálom, hogy a halasi szólásmód mellé (*„körösztü van benne a kutya“*) nem idézte mingyárt azt az angolt is, mely nem jelenti bár egészen ugyanazt, az észjárás azonban nagyon eggyező: *„To have a dog in one's belly“* ugyanis azt jelenti, hogy valakinek gyomrában van a kutya, vagyis rossz kedvű (Schrader 98).

Főntebb említettem, hogy mennyire különös helyzetekbe vitte őt az, hogy főforrását hol egészen nyomon követte, hol ellentétbe állott vele. Ime egy csattanós példa. A kutyának *„rossz“* jelentésével elmondja, hogy a Dugonics idézte szóláshoz: *„paripáról agárra ugrott“* hasonló a német *„aufm hund sein“*. Aztán így folytatja: félig meddig idetartozik *„sich mopsen“* = unatkozik (68). Ugyan miért tartozik ez ide? Mert unatkozni csak a kutya szokott? Nem, hanem mert ennek a német kifejezésnek helyet kellett találni s minthogy máshová nem fért, tette ide. Hogy igazán ez az oka, mutatja az, hogy sok érdekes, a magyarban is mássára találó szólást nem említi a németből csak azért, hogy ne kellessen kutatnia a megfelelő magyar kifejezés után (pl. *der narr beisst ihn: eszi a fene; fene egykor valami kutyaajt jelenthetett; MUSz.*) s viszont a mit hova eltudott a kéznél levő magyar mellé helyezni, azt nem feledte ki.

A hasonlatokat, melyek a kutya tulajdonságaival jelzik az emberi gyarlóságot, mint már említettem, Szabó is kénytelen csoportosítva külön fejtegetni. Az egész cikksorozatban jóformán ez a rész (104—112) üti meg legjobban a mértéket, habár annyira mégse, főleg magyarázatainál, hogy teljesen hibátlannak tartsuk.

Így pl. a 105. lapon „gyűlölt, útált tulajdonságnak” mondja a hengegést azért, mert a nép a hengegőt ilyenformán szólja meg: „Hányja a farát mint a torba menő kutya”. Én itt se annyira gyűlöletet, útálatot, mint inkább csipős gúnyt látok, mely a hengegőt mintegy le akarja szállítani abból a magasból, melybe önhihtsége emelte. Ez a kicsinyítő gúnyolás, ez a kevesbítő szándék játszik akkor is közre, mikor valakiről azt mondjuk, hogy „nagy kutya” s nagy urat értünk alatta. Eléggé világosan mutatja ezt az a tótos kiejtésű szólás is, mely egy szegény béres szájából kelve, Rappon eléggé ismertté vált: „Koburg herceg jó ember, de vannak neki kutyái, a kig minket faldosság”; a szegény akkor az uradalmi tisztekre gondolt s jól esett neki legalább az a tudat, hogy a kik úrkodnak fölötte, azok is csak alantasai egy még nagyobb úrnak.

Kevésbé tartozik a hengegésre ez a szólás: „Kinyúlt kilenc kutya hosszára”. Ez is csupán gúnyolódás, mert hiszen a kutya sokszor épen nagyon is összehúzza magát s ha valakire a föntebbi szólást alkalmazzák, azt azért teszik, mert a kutya is úgy szokta, mint a nagy lábra kapott ember: akkor nyújtózik nagyot, ha jó dolga van, máskor összezsugorodik. Itt egy állatmese jutott eszembe, talán nem vétek vele, ha elmondom. — Télen, mikor „kutya hideg” van, a kutya folyton ezt hajtja: „Hej, csak az isten még egyszerez hozza el a nyarat; dehogy dudorgok többé! Építetek házat magamnak, abban fogok télen lakni”. Mikor aztán eljön a nyár s a „kutya melegben” teljes hosszában kinyújtózik a napsütötte helyen, így elmélkedik: „Eh! a fene tudna nekem házat építeni”. Ezt a mesét különben, mint a legtöbb ilyen fajtát, szólásmód helyén használja a palóc nép s a lusta, gyakran meg-megszoruló embert gúnyolja vele.

A lustaságról szólva, meg kell említenem, hogy ez a szólás: „Hortyog mint a zsigorás kutya” sehogy se illik ide. Vegyük egy-értékesét, melyben a ló neve szerepel s látni fogjuk, mit jelent tulajdonképen: „Húzza a lóbórt a fagyon” ugyanezt jelenti, s ebben ugyan hiába keresnénk lustaságot, hanem igenis egy másik, némi-leg testi bajjal összefüggő szokást, a nehéz lélekzést vagyis hortyogást.

Megemlítve a „megalázkodásnál” levő francia idézetet, melyről mostanig se tudom, honnan van véve (talán Moléból?), a többi

csoportokon röviden átfuthatunk. Tévesen magyarázza Szabó ezt a szólást: „Szereti mint az eb a gereben nyalást”. Azt mondja (107): „Azzal szoktak rá-ráhúzni”. Alig hiszem! Minek keresnünk rejtett alakot a világos képen? A gereben hosszú, kiálló vas-szögekkel készült héhelő, kendermunkáló eszköz; bizonyos, hogy a ki megnyalja (persze, hogy ott, a hol a szögek vannak), van oka tartani máskor ettől a mulatságtól. Nem annyira nyalánkságot, mint inkább falánkságot jeleznek ezek: „Habzsoli a levest mint a kutya. Ha jó volna, a kutya is megenné”, s egyáltalán nem idevaló a „Szaglál mint az agár”, mely nem csupán az étel után járóra illik, hanem az egyéb dolog után kutatóra is (pl. finánc).

Hasonlóan tévedés az, hogy ebben a szólásban: „Megtisztelte mint a kutya a verem tetejét”, az ügyetlenség jelét látja. Nem kell mondanom, honnan ered. De azt megemlítem, hogy ilyen formában is járatos: „Mondd meg neki, tisztelem mint a kutya a verem tetejét”. Nehány, kissébb jelentőségű félreértést a hasonlatok köréből végül azzal a megjegyzéssel mellőzök, hogy Szabón is megbosszulta magát a skatulyázó-rendszer. A mi egyformának látszott, vagy a minek máshol nem akadt helye, összecsapta egy nyájba, jóformán csak azért, hogy ne kellessen keresnie az igazi értelmet, mely kissé bajosabb munka lett volna; viszont, a hol egypár adat akadt, nem feledte el nevet adni a csoportnak, ha talál oda az a név, ha nem.

A mi a kutya nevével való tagadást illeti, el kell ismernem, hogy az itt fölhozott példák csakugyan megvetően szólnak az ebről s bizony jobban is tette volna Szabó, ha a „megvetettség” csoportját ide s nem az előbbi részbe teszi. Hogy az *eb*, *kutya* szó jelentése egészen a „semmiig” jutott, annak, szerintem, nem annyira magának az ebnek megvetett volta, mint inkább az a körülmény adja magyarázatát, melyet Szabó is említ (63. l. alján), hogy t. i. a kutya leggyakrabban van kéznél minden viszonyaink között, s azért, ha valaminek kifejezésére kép kell, leghamarabb a kutyáról van alkalmunk venni. Nem tudom, elmondta-e már más véleményemet, azonban mégis megemlítem a beszédbeli képekre nézve azt a különös sajátságot, hogy a beszélő rendesen a közletlen közlelő, a látott, szem előtt levő tárgyról veszi a képet még akkor is, ha annál ügyesebbet, találóbbat is kaphatna, ha jobban szétnézne. Ez adja aztán magyarázatát annak, hogy igen sok, különben világosnak tetsző szólás értelme, eredete mégis olyan homályos. Ilyenforma példának tartom én a „kaporj kurta” szólást is; s ha

ebben tévednék is, a t. olvasó biztonnal talál elég példát arra, hogy mennyire a véletlentől függ sok képek az eredete a közbeszéd folyásán.

E kitérés után, mely cikkem elején hangoztatott véleményem igazolására volt szükséges, rátérek ismét a Szabó adataira. Furcsán igazolja véleményét a kutya „szép színben való föltüntetéséről” (112) ezzel a szólással: „A kutya is megugatja”. Magyarázata nagyon is erőltetett. Ez a szólásmód épen ellenkezőt mond, mint a mit Szabó neki tulajdonít. Helyes magyarázata ez: A kit még a kutyák is megugatnak, a „kik” pedig mindég gonoszban járának, az bizony rossz ember. Itt tehát a kutya épen nincs szép színben; a minthogy nincs a következőben se: „Ugyan ne beszélj olyanokat (bolondokat), a mit még a kutya se ugatna meg. A kutya se ugatná meg, a mit beszélsz”; ebben t. i. hasonlóan az van kifejezve, hogy még annyit se ér az egész, hogy a kutya egyet vakkantson rá; az se „veszi kutyába se”.

A kánikula magyarázata egészben a Schraderből való. A mi a kutyának, mint tárgynévnek használatát illeti, Szabó adataihoz még a következőket kell adnom: *vaskutya* nevet visel a bányászok kocsija is. Ennek a régies neve, a mint a NySz. következő szava: *hunkfutó*: hundeläufer (der auf einer förderbahn arbeit) mutatja, *hunk* volt, mely világosan egy a német *hund*-dal s csupán a vég *d* > *k* magyarázatára volna szükség; de eléggé világos e magyarázat főleg azért, mert bányászaink leginkább németek voltak s azok nagyrészt ma is; műszavaik is a németből jöttek biztonnal. Tudtommal pedig németül *hund* a neve bányásznyelven annak a sineken haladó tárnakocsinak, mely a bányában összegyűlt anyag összegyűjtésére s továbbszállítására szolgál. A salgótarjáni köszenbányák magyar munkásai ezt *vaskutya*-nak, vagy többnyire csak *kutya*-nak nevezik. *Fakutya* neve van még a csöszök madárkergetőjének is. Ez egy darab deszka, melyhez alulra egy fogantyú, fölülre pedig egy kalapács van erősítve; a kalapács forgón mozog s jobbra-balra csapva, lármás hangot ad, mely a madarakat elijeszti a szőlőről. Innen *kutya* nevezete.

A mi a *kutya* és *eb* váltakozását illeti, Szabó megjegyzését a Szarvas Gábor szavaival így egészítem ki: *Eb* eredeti magyar szó, a *kutya* pedig minden valószínűség szerint idegen, s mint ilyen, az újabb időben sok más vendégszó példájára kiszorítja a régi gazdát nemcsak a közbeszédből, hanem a szólásokból is.

A codexekben a *kutya* szó egyáltalán nem fordul elő, a mint a NySzótárból látható s fokozott térfoglalása csak a XVII. századtól kezdődik.

Végül ehhez a cikkhez is, mint a többi következőhöz, Szabó adatai mellé csatolok néhány adatot, melyet vagy magam ismerek a palóc népnyelvből vagy egyik-másik könyvben találtam; a forrásokat a szokott rövidítésekkel jelölöm. A népnyelvi adat után néha elhagytam, hogy honnan ismerem; az ilyet általánosnak tartom. Előleges megjegyzésem csupán annyi, hogy ezek a Szabó cikkének olvasása óta jutottak eszembe vagy kezem ügyébe, keresni nem igen kerestem; de a mit találtam, följegyeztem. Birálatom közben nem említettem a csoportoknál, mert a skatulyázásnak nem vagyok barátja; a mi alkalmoszerű volt, fölemlítettem.

A kutya legtermészetesebb tulajdonságáról, a vadságról vett kép van a következő szólásokban: „Ha kutyával játszol, bot legyen a kezeden” = durva emberrel durván kell bánni; kis eltéréssel hasonló értelmű lesz bizonyosan a Szabó idézte: „Eb oda fa nélkül” is (110). „A kutya marását szőrivel gyavitják” = a mitől baja lett valakinek, ugyanattól kell meggyógyulnia (MNY. VI. 362. l. Háromszékből). Vadságára emlékeztet ez is: „Harapja a kutya a hasamat” (MNY. VI.363) és „Morog már a kutya” (Nógrád) = éhes vagyok, korog a gyomrom; minden állat, tehát a kutya is, legdühösebb, ha éhes.

Ezzel áll némi kapcsolatban a következő szólás is: „Vess a kutyának, majd nem ugat” (Gömör); a kutyát t. i. le lehet kenyezni; hasonlóan azt is, a ki azért szid bennünket, hogy elhallgattassuk valami ajándékkal. Egyébiránt ez az elhallgattatás csak ideiglenes lehet, minthogy a kutya (s a rágalmazó) soha se tudná természetét mindenkorra megtagadni. Jellemzően igazolja ezt az a szólásmód, mely a művelődés iránt kevésbé fogékony emberre használatos: „Hiába húzod a kutyának a fejét az asztalra, mégis az asztal alá kerül”. Ezen a szóláson alapszik a kutyának szó-játékos neve is: „Asztal alatt fogas”.

Vadsága gyakran tör ki, mi főleg akkor föltűnő, ha semmi különös ok nincs rá. A ki ebben a tekintetben hasonló hozzá, a következő szólással utalnak rá: „A kutya is akkor vesz meg, mikor legjobb dolga van” (Gömör). Hasonló gondolaton alapszik a németben: „Wenn’s dem esel zu wohl ist, geht er aufs eis” (Schrader 50), habár itt nem is a kutya, hanem a szamar a kép alapja.

Azonban, úgy látszik, nem minden kutyát tart a nép egyformán vadnak, a mint a következő szólásból is kitetszik: „Veres kutya, veres ló, veres ember — egy se jó”; e szerint tehát a veres kutya volna a „legkutyább”. De azért csak „bek a kutyák” (Szabó 65), s ha már nem haraphatnak, más egyéb szégyent tesznek az emberen; azért a kinek csak egy krajcárja maradt, elteszi, „hogy a kutyák meg ne huggyozzák”. Honnan ered ez a szólás, nem tudom; de annál sajátosabbnak tűnik föl, mert sopronmegyei ismerősöm szerint a németben is megvan: „Das mich kein hund anbrunzt”.

Veszedelemesebb dolgot jelent ennél a következő szólás: „Jó, jó! csak oszt a kutya be ne ugorjon a kovászbába!” A kovászbába ugyan nem igen gondol, a ki mondja, de annál inkább a család becsületére, melyet valamely „kutya perszóna” tönkre tehet.

Lehet, hogy azért, mert a kutya ilyen veszedelmes jószág, s mert az ilyennek kicsinylésében van valami önértetes büszkeség, a nép viszont gyakran használja olyankor is a kutya nevét, mikor kicsinylését, rosszalását fejezi ki valami iránt. Ezért mondják, hogy „majd rájön még a kutyára is a dér” olyankor, mikor valaki nagyon főnhéjazón viseli magát. Míg a nyár tart, úr a kutya is, de ha rájön a dér, oda a kedve. Ilyenkor aztán rajta esik meg a szégyen, a mikor „eszik az úr, les a kopó”, mely szólást csakugyan olyan emberre szokás használni, a ki a magáét hamar elherdálván, más-tól vár segítséget (Nógrádban mindennapos a gyerekek között, ha az egyik a másiktól kunyorál valamit).

Ilyenformán lesz a kutyából, a veszedelmes állatból kutya, lenézett állat, a melynek azonban még akkor is megadják azt a tisztességet, hogy a gazdával együtt emlegessék, a mint ezt a MNy. 363. lapján levő szólás mutatja: „Azt se mondta, ebem kutyám kusti ne” = bucsú nélkül távozott, még csak a kutyámra se hederített.

Még négy szólást kell fölemlítenem, melyek azonban inkább csak vaktában használják a kutya nevét. Ezek: „Sok tarka kutya van a világon”, mely akkor használatos nálunk felé, mikor valaki közönséges tárgyat keres s valamelyikre ráfogja, hogy ez az övé. „Ebesont megforr” (MNy. VI.361) a bajt kicsinylő szólás, olyanforma mint a „katonadolog”, csakhogy emez dicséri, amaz boszszantja a bibés embert. Obscén értelmű ez: „Csak a dereka kívánja, mint a herélt kutyának” (Gömör). Hasonlóan ez, mely azonban gyakoribb használatú s elterjedtebb: „A kutya is a nagyobb rakásra

rakodik, mely különösebben azért használatos, mert megfelelő ellentéte a szegény ember baját jelző szólásnak: „A jég is ott szakad be leghamarabb, a hol legvékonyabb”.

Végül néhány szót kell említenem, melyben a *kutya* szolgál alapul: „Kutyázomos adta”: a tréfás, enyhébb káromkodás egy neme, „Kutyafüle”: semmi nem igaz; a tagadás erősebb kifejezése. „Kutyamosó”: a tiszti szolga tréfás neve. „Ebrúd”: ilyen kifejezésekben: kivetették ebrúdon = kilökték és „Kiebrudalták” = kikergették, vagy kiverték, mint a kutyát szokás, bottal. „Ebadó”, ebben a szólásban: „Ebadóba hagyni” = bajban, cserben hagyni. Ez megvan a NySzótárban is. Eredeti jelentése talán ugyanaz, mint az „ebek harmincadjáé”, melyet Szabó úgy magyaráz (106. l.), hogy a kutyák megtépik azt, ki az ebek harmincadjára, vámjára kerül.

MIKÓ PÁL.

A JORDÁNSZKY ÉS ÉRDY CODEX.

(Jutalmazott pályamű.)

V. A nyelvjárás egyezése.

Codexeinknek még több sajátságát említhetnők, mely megegyezik a főlődrávai nyelvjárással; de már az említettek között is sok oly sajátság van, mely más nyelvjárásban is föllelhető. Nem mellőzhetjük azonban e nyelvjárásnak legjellemzőbb s figyelemre legméltóbb sajátságát, mely más nyelvjárásokban nem található, egyes-egyedül a szomszédos sláviai nyelvjárásba szivárgott át vagy megfordítva a sláviai nyelvjárásból férközött az alsó-drávaiba. Ez ama különös hangváltozás, hogy az *-ul* ige-képző, akár reflexiv, akár denominális értéke legyen, az alsó-drávai nyelvjárásban, valamint a sláviaiban mindig *-il*-nek hangzik (L. Balassa: MNyelvj. 54. 56. Szarvas: A sláviai tájszólás, Nyr. V.63. Balassa: A sláviai nyelvjárás, Nyr. XXIII. 216). Ezzel megegyezőleg az *-ul* ige-képző a JordCodexben *h é t s z e r* és az Érdy codexben *k é t s z e r* jelenkezik *-il* alakban: *gyogyil*: gyógyil (JordC. 163. kétszer, * 293. 402. 717), *gyogyillyon* (825), *gyogyil'atok* (575), *gyogyilnak* (ÉrdyC. 199), *dychd'yl*: dicsőil (626). Figyelmesebb vizsgálat után talán más példákra is akad-

* Az első *megh gyogy* alak sajtóhiba e h. *megh gyogyil*, mint ezt a JordC. elején a helyreigazítások között láthatjuk. V. H. K.

hatunk, így a NádCodexben is az *-ül* igeképző analógikus hatás következtében *-il*-nek hangzik: *dičõil, megfenõsil, erõsil* sat. (NyK. XIX.26).

E képzőnek e sajátos alakját nagyon helyesen magyarázza Balassa. Valószínűleg az *-tt* képzős igék (*tanít, fordít, lódt, soványt* sat.) analógiájára lett az *-ul* ból is *-il*; az így keletkezett *-il* igeképző gyakori használata okozhatta azután, hogy a határozó képző *-ul* helyébe is néhány szóban *-il* lépett (*hátil, házilról*). A slávoniai nyelvjárásnak pontosabb ismerete csak megerősíti ezt a véleményt, mert míg az *-ul* igeképző mindig *-il*-nek hangzik, sőt a denominális értékű *-ül* helyébe is *-il* lépett, mivel ez igéknél az *-ul* minden egyes esetben szemben állott az *-ít* képzővel, addig a határozó képző *-ul* helyett csak egyes esetekben ejtettek *-il*-t.

Hogy itt valóban csak egyszerű hangváltozással van dolgunk, bizonyítja az is, hogy az *elhígul* (elájul) igében megmaradt az *-ul*, mivel nem áll vele szemben *-ít* képzős ige' (Nyr. XXIII. 216. 217).

Hogy valóban az *-ít* képző volt hatással az *-il* alakulására, bizonyítja pl. *elhasil*: elhasad (Baranya m. Bélye, Nyr. XVIII.142), mely kétségtelenül az *elhasít* ige analógiájára keletkezett. Hasonló analógia magyarázza meg, hogy *csúnyét, gyógyét* mellett megfelelő *csunyél, gyógyél* alakokat találunk: 'C s u n y é j meg. C s u n y é j o n meg a gégéd' (Középbaranya, Nyr. II.237), *gyógyél*: gyógyul (Somogy m. Pellérd, XI.239).

Codexeinkben is a *gyógyil* alakot a *gyógyít* alak hatásának kell tulajdonítanunk, mert a szóban levő képző nemcsak az eredeti *-ojt -éjt*, hanem a továbbfejlődött *-ujt, -iht* (ijt), sőt a mai *-ít* alakban is elő-előbukkan: *neemuyczatok* (JordC. 848), *ynduyt* (756), *ehnyhe*: enyhítse (ÉrdyC. 619), *ehnytte* (244b), *tanyt* (JordC. 397), *gyogyt, gyogytta, gyogyttany* (JordC. 389. kétszer, ÉrdyC. 174b).

Határozó szókban nem találunk analógikus *-il* képzőt; az *óta* szó is eredetibb *ulta* alakjában olvasható: 'Két eztendő ulti fogwa (JordC. 380). Harmad nap ulti fogwa (403). Yffyusagomulta foghwa (ÉrdyC. 217). My ulti, myulta foghwa (194. 514). A slávoniai és felső-drávavidéki *milta, aziltá, aziltátul fogvá, régiltá* (Nyr. XXIII.265), *régita* (Drávamell. Kopács XVI. 573), *míta fogton* (Somogy m. Nagy-Atád, Hermán Mihály) határozó szók, mint a codexeinkben megőrzött alakok elváltozásai, hamis analógia folytán újabb fejlődést mutatnak.

Az alaktani eggyezések közül fontosnak tartom a gyakorító -*ál*, -*él* képző megemlítését, mely nemcsak a slavóniai nyelvjárásban, hanem, mint a Nyelvőr népnyelvi közleményeiből észre vettem, az Alsó-Dráva vidékén is közkedveltségnek örvend. A JordC. és ÉrdyC. írója is nagyon kedveli: *fonalyt*: fon (JordC. 12. 344. ÉrdyC. 80. 479. vö. *fonyâl* Nyr. XXIII.216), *harapal*: harapál (ÉrdyC. 184), *megh halal*: meg halál, 3. személy (JordC. 23. 176), *meneel vala* (ÉrdyC. 246b), *neezel* (JordC. 493), *tekeentel*, gyakorta *tekeentely* vala (ÉrdyC. 615b) stb.

A kicsinyítő névszóképzők használatára is meg kell jegyezni, hogy nemcsak a slavóniai magyarok, hanem az Alsó-Dráva vidékiek is, kivált az Eszék vidékéhez közel lakók, előszeretettel viselkednek a kicsinyítés iránt: *,etyke*: eggy; így: *kettõke*, *háromcsa*, *négyke*, *kinyirke*, *fácsika*, *házka*, *tehenke*' sat. Általában ez a vidék nagyon kedveli a kicsinyítést'. Közli Császár Lajos Eszék vidékéről (Nyr. XV.181).

Nagyon természetes, hogy e kicsinyítés, mely leginkább élemedett korú emberektől, kivált a kenetes beszédű öreg anyókák ajkáról ragadt a fiatalabb nemzedékre, codexeinkben nem oly gyakran fordul elő, már csak azért se, mert egy kissé furcsán hangzanék a biblia, vagy az evangéliumok és legendák választékos nyelvébe elegyítve. Mégis jócskán akadunk ilyen kicsinyítésekre, melyek más codexekben nagyon ritkák, mint pl. *cellachka* (ÉrdyC. 580b), *morhachka* (364b), *zarnyaska*: szárnyaeska (JordC. 94), *tekeneche*, *tekenelche* (ÉrdyC. 242b. 243. kétszer), *lapoczka*: lapác, planities (JordC. 190).

Az alsódrávai nyelvjáróterület közvetlen érintkezik a dunántúli nyelvjárás-vidékkel. E vidék nyelvének hatása, már a mennyireannyira, a JordC. és ÉrdyC. nyelvén is érezhető. Dunántúli hatásra mutat a szó belsejében a szótagzáró *l* elmaradása: *esew*: első (JordC. 62. Veszprém m. Csetény. Nyr. XVIII.284. *ésõ*, Tolna m. Batta uo. 334), *gyllõsegh*: gyűlölség (JordC. 244. 603. ÉrdyC. 524. 578. mindig *l* nélkül), *õtõzet* (JordC. 184. ÉrdyC. 167b), *ywõt*: üvölt (JordC. 295. 389. 841) sat. Az utóbbi két szóban a slavóniai nyelvjárás is elenyésztí az *l* hangot (Nyr. XXIII.213).

A *-va*, *-ve* igenévképzőnek *-val*, *-vel* eredetibb alakja is dunántúli sajátosság a JordC. következő helyein: *be teewel* (294. 310. 698), *le teewel* (892). Úgy rémlik, mintha az *ujonnal* (ujonnan) alakot is olvastam volna a dunántúli népnyelvhagyományokban. Ennek megfelelőleg a NySzótár tanúsága szerint egyedül

e két codexben található: *uyonnal valo* (JordC. 234. 344), *uyonnal* (ÉrdyC. 120b).

Codexeink nyelvkincse is főleg az Alsó-Drávavidék szóanyagával egyezik. Igaz ugyan, hogy a szókincs a nyelvjárásra vonatkozólag kétes erejű, ingatag bizonyíték, mert egyes szók és szóalakok lassan-lassan faluról-falura, vidékről-vidékre vándorolnak, elkerülnek az egymástól távol eső s teljesen különböző nyelvjárásokba, magával viszi, terjeszti az ide-oda költözködő lakosság, mint ezt a Dunántúlról Orosházára költözöttek, a baranyai kiskun-halasiak és a többi környezetükből kiváló nyelvjárásszigetek igazolják; mind a mellett a szókincs is legalább holmi nyomra vezet, legalább némi útbaigazításul szolgál codexeink nyelvjárásának földterítésénél. Nagyon helyesen mondja Simonyi: „A nyelv-rások egyúttal nyelvemlékekül szolgálnak, a mennyiben a köznyelvel szemben megőriznek számos régiséget, olyanokat is, melyek az irodalmi emlékekben csak elvétve vagy épen nem kerülnek elő. Jelesen az elszigeteltebb nyelvjárások, a nemzetnek zömével kevésbé közlekedő vidékek szoktak ősrégi szókat s alakokat megőrizni” (MNyelv 192).

A ritkább szók és szóalakok egyezésével párhuzamban hézagosan már megjelöltem ama helyeket, a hol e szók és szóalakok maiglan fönmaradtak. Az előbbiekhöz pótlásul az alábbiakban ama figyelemre méltó szókat és szóalakokat állítottam össze e két codexünkből, melyek jobbadán az Alsó-Dráva vidékén, mint e két codex nyelvjáróterületén és részben a vele szomszédos nyelvjárásokban élnek. Fölhasználtam a Nyelvőr népnyelvi közleményein kívül Tóbi Antal „Baranyai szótárát” (TudGyűjt. 1826. II. k. 38—55 l.), és Jerémiás Sámuel „Baranyai szótárpótlékát” is (uo. X.* k. 63—72).

asztag. „Mikor a gabonát turubba (turup = trupp) összehorgyák” (Sopron m. Szilsárkány, Nyr. VI.373. JordC. 362. ÉrdyC. 128. 129).

babuta: bűdös banka (Répce-mellék, II.517), *babuka*: wiede-hopf (Veszprém m. Szentgál, III.

89), *fosztos babuta* (Somogy m. Horpács, IV.182), *babuk* (JordC. 94). Más codexekben nem fordul elő. Somogyban *bugybóká*-nak, Pécskörnyékén *budogá*-nak, Hont megyében *dutká*-nak, Heves megyében pedig *jututu banká*-nak nevezik az „upupa epops” mada-

* Balassa a duna-drávaközi nyelvjárás irodalmánál hibásan idézi a II. kötetet. V. H. K.

rat (Nyr. XVII.223. 224. XIV. 575). Lásd e szóra nézve Schuchardt magyarozatát (Nyr. XVIII. 436. Jegyz.).

bese: kánya (Slavóniai nyj. Nyr. XXII.358. JordC. 94).

busz: rejtett, alattomos, pl. *busz meleg* (Tolnam. Nyr. VI.230), *bús meleg*: midőn borús időben meleg van (Baranya m. Csúza, Nyr. XVIII.47. A Tájszótár, NSzótár és Ballagi is idézi, Munkácsi az oszm. *pus*, csag. *buz* és csuv. *pus* szóból származtatja (Nyr. XIII. 259). Nagyon valószínű Szarvas véleménye, hogy ,e *buz*nak eredetileg ,pára' volt a jelentése, de ezt a helyébe tolakodott idegen (szl. *para*) utóbb kiszorította a forgalomból' (Nyr. XVIII.124). Az ÉrdyC.-ben előforduló *buz* és a fönti adatok csak megerősítik Szarvas véleményét.

csökik (Eszék vidék, Nyr. V.270), *csökeve nől* (Baranya m. II.184), *megczőkkyk*: collabor, subruor (JordC. 97).

dinya: dinnye (Slavóniai nyj. Nyr. XXIII.359. Eszék vid. V.270. Dráva mell. Kopács XVI.284. JordC.).

fiv: ,Hánnyon mēnnyünk fiv-kaszâni?' (Drávamellek V.380. Eszék vid. VIII.279. Slavón. nyj. XXIII.213). A JordC. és ÉrdyC. is megőrizte a tőhöz tartozó *v-t*: *fyw*-nek (JordC. 371. ÉrdyC. 464b), *fyew* (ÉrdyC. 276b).

gyépű: kerítés (Somogy m. Sima, Nyr. XIX.381. Közép-

baranya III.282), *gyepew* (ÉrdyC. 379b).

Imrő: Imre kicsinyítése (Baranya m. Csúza, XVIII.190). Más vidéken még nem hallottam e kicsinyítést. Szakasztott mássa az ÉrdyC. 616. lapján háromszor fordul elő: *Ymrőh*.

kápiszta: káposzta (Baranya m. Nyr. XIV.142. XVIII.237. Slavóniai nyj. Nyr. XXIII.359. Tud. Gyűjt. X.69), *kapyzta* (ÉrdyC. 503b. RMNy. II.107).

kára katona. Még gyermekkoromban egy dunántúli embertől hallottam. A török *kara katna* szónak népetimológikus neve, mint ezt Kunos magyarozza: ,Sajátságos neve van a *károl katona* vagy *káarakatonának*. Aligha e madár harcias, katonás természete adott alkalmat ez elnevezésre, sokkal valószínűbb, hogy idegen tollakat néztünk el. A törökség úgy hívja ezt a madarat: *kara katna*, nyelvünkön *fekete madár*' (Népetymologia a természet országaiban, Nyr. XII.66). Nem tudom, Kunos mely vidéken hallotta ez érdekes népetimológiát, mely már a JordC. 95. és az ÉrdC. 350. lapjain is mosolygásra ingerli az embert. Az öreg Gvadányinál is szállingózik a harcias *kára katona* ,fekete madár' képében (l. NySz.). Szinnyei Tájszótára csak a következő adatokat közli: Heves m. Csépa, Nyr. III.479. Nkunság, III.367.

kinyér: kényér (Baranya m. Csúza Nyr. XVIII.238. Dunántúl), *kyner*, *kyner*, *kynyr* (JordC. 405. ÉrdyC. 515. JordC. 362. sat.).

mínyi: mēnyi (Slav. nyj. Nyr. XXIII.265), *mynee* (JordC. 234. ÉrdyC. 4 560). Más codexekben is található, mert *mínyi* az eredetibb alak.

pucok, *pocok*: vakandok (Somogy m. Kálmánca, Nyr. XI.238. Közép-Baranya, III.327. Dunántúl V.228), *pocsok* (Veszprém m. Csetény, XVIII.234), *poczok*: mygale (JordC. 95). A NySzótár más nyelvemlékekből nem idézi. Tudtommal csak a Dunántúl és a Duna és Dráva között használják a *pocok* szót, vakandok, értelemben. A Kisdéd Szótár Toldalékában *vaklantsok*-ot is találunk. A Dráva mellékén *pockány*-nak is nevezik (Kopács, Nyr. XVI.573. Csúza, XVIII.335).

pücsök (Somogy m. X.476. Őrség, VII.330. 331), *Pücsök* Miska (mesebeli személy, Őrség V.125), *piccsök* (Ormányság, III.230), *püczők* (JordC. 95. VirgC. 104); más nyelvemlékekben és más

vidékeken: *tücsök*, *trücsök*, *ptücsök*, *ptrücsök*, *ptröcsök*.

szapu: szalmakosár, pozsonyi mérő (Közép-Baranya, Nyr. II.237. Baranya m. Tahó, XIV.142. Csallóköz, I.332. Tud. Gyűjt. II.45), *zapu* (JordC. 566. MünchC. 20).

szelemén (Göcsej, Resznek, XII.189. V.35. TudGyűjt. II.45. Jord. cod. 372. 541. ÉrdyC. ÉrsC.).

szív: szij (Slav. nyj. XXIII.213), *zyw*: corium, lorum (Jord. cod. 454), *zjw* (LevT. I.229). Ezen adatok megerősítik Budenz véleményét, mely szerint *szij* eredetibb *szív* alakból ered.

szomé, *éhszoméhszámra*: korán, éhomra (Somogy m. Nyr. II.376), *zomeeh*: sitis (JordC. 159b. Érdy cod. 374b. sat. VirgC. NagyszC.

vidör: vedér (Baranya m. Csúza XVIII.429. Ormányság, III.230), *vyder*, *vydör* (JordC. 627. ÉrdyC. 74. 75).

piper-vöcsök: kis, bukdar' (Csongrád m. Nyr. IX.90). Simonyi szóbeli közlése szerint a *vöcsök-madár* elnevezés Dunántúl is járatos. Egyedül a JordC. 95. lapján található, 'haubentaucher' értelemben.

Föl kell még említenem mint egyikét a fontosabb adatoknak, a melyek a két codex egyezése mellett tanúskodnak, a következőt. Mind a JordC. mind az ÉrdyC. egymással megegyezőleg Máté XIII. fejezetének 52. versében, 'kovács fiának' (fabri filius) nevezi Jézust, míg a többi nyelvemlékekben mindenütt 'ács fia' olvasható. (Lásd MT. s. v. ács.)

IRODALOM.

Benedek Elek : ‚Magyar Mese- és Mondavilág. I. kötet‘. (Budapest, Athenaeum. 1894).

‚Azt akarom, hogy a magyar nép meseköltészete az ezer éves ünnepig *közkinccsésé* váljék‘. Ezek Benedek szavai s ezzel röviden ugyan, de kimerítőleg meg van mondva vállalatának célja is. Mi pedig mindannyian, a kik magyarok vagyunk, örömmel üdvözölhetjük őt e vállalkozásában nemcsak a megvalósítandó eszméért, hanem egyúttal s tán még különösebben a helyes és sikerült kivitelért is. Igaza van Benedeknek, hogy népköltési hagyományaink eddigi java része a nagy közönségnek hozzáférhetetlen s mivel részben a nyelvjárások nyelvén vannak közölve, a nem szakértők olvasásuktól elriadnak. De különben is az a fölfogás uralkodó, hogy a mese csak a gyerekeknek való. Am ezt a tévedést minden áron ki kell irtani. A ki érdeklődik népe lelki élete, gondolkozásmódja, érzülete, szóval műveltsége s humanizmusa iránt, az ezt ha nem is kizárólag, de legkivált költészete hagyományaiból tanulhatja s ítélheti meg; mert noha tárgya a meséknek a népek közös birtoka, de a formában, a földolgozás módjában, az általános keretek kibővítésében, az érzelmi világítás változatosságában minden egyes népnek külön megnyilatkozik bennük a jelleme s lelkülete. Sőt valamint ugyanazon tárgyú mese benső tartalmilag vidékenként mindig változatos, szintűgy föltehető, hogy a műveltség változásával, illetőleg haladásával általában valamennyinek átalakul a színezete. S ha van nép, melyre nézve fontos, hogy költészetét minden fia ismerje, úgy a magyar legkiváltkép az, mivel neki úgyszólván összes emlékei s hagyományai pusztán költészetéből állanak.

Benedeknek tehát okos gondolata ép ez, hogy el szeretné terjeszteni a magyar mesék s mondák ismeretét a palotától a kunyhóig. Azért nem elégszik meg pusztán azzal, hogy a tájnyelvet a közirodalomra változtatja, hanem a mesét formailag is átdolgozza, hogy művészibb s kerekdedebb legyen, mint eredetije. Én ezt is helyeslem, ha csak a tartalom hűségével karöltve jár, a miről pedig az eredeti összehasonlításából meggyőződtem. Így pl. gondosan összevetettem ‚A fekete havas‘ címűt Krizának ‚A vadász királyfiak‘ meséjével; s rám azt a benyomást tette, hogy Benedeké szebb, művésziesebb s gördülékenyebb, mint amaz eredeti.

Azonban minket nyelvészeket mindeneknél jobban a munka nyelvvezete érdekel. Mert ó fájdalom az effajta irodalomban már sok keserűség jutott nekünk osztályrészül; minek is ezt újra fölbolygatni? Nos tehát igaz örömmel mondhatom, hogy *Benedek* könyve igazi jóízű, tősgyökeres magyarossággal van megírva — sőt némelykor szinte keresett magyarsággal, de persze csak ritkábban. Ha most már, a mint hisszük s reméljük, *Benedek* könyve mindenüvé elterjed, különösen ha az ifjúság kezébe kerül, ebből igen nagy haszn háromolhatik nyelvünkre. Még akkor is, ha *Benedek* pusztán az eredetiek szavait s szólásmódjait használná csupán; de ő többet tesz; kihagyja a nehezebben érthetőket s a melyek nagyon is vidékiesek, azután meg megtoldja a magáéból, még pedig általában igen szerencsésen.

Már pedig bámulatos a magyar népnyelv gazdagsága, különösen az irodalmi nyelv szegénységével, amannak hajlékonysága, könnyedsége emennek kínos vergődésével szemben; amannak eredetisége s páratlan zamatja, emennek a bágyadtsága s idegenszerűsége. Talán ezen a réven majd jobban sikerül a népnyelv kincseit terjeszteni, talán majd segítségünkre válik ez a könyv, melyet a fogékony ifjúság fog olvasni, nagy küzdelmünkben, melyet a betóduló idegenek s saját *f a t t y a i n k* ellen folytatunk.

Idővel, mire az egész öt kötetre tervezett munka megjelenik, talán érdekes lesz kiböngészni belőle (esetleg összehasonlítva a forrásokkal s a Tájiszótárakkal) az eredeti magyarosságokat. Most, hogy a mondottakat igazolhassam is, legyen szabad egy kis szemelvényt csak úgy taláломra belőlük közölnöm. (Megjegyeztem, a melyek az új TSzótárban hiányzanak, a régiben a fele sincs meg.)

I. Szók.

állít: ‚Mikor állít haza? (216). Ők pedig tovább állítanak az almákkal‘ (272).

bucsálódik a legény, vakarta a fejét, gondolt ide, gondolt oda, de semmiletteképpen nem tudott valami okosat kieszelni (271). Sírás, *bucsálódás* volt éjjele nappala (203).

buta: ‚Két kicsi buta szarvú ökre‘ (220).

csap: ‚Olyan szelet csapott elé (220). Ne merjen általcsapni a gyémánt rétre‘ (227).

csendűt-bondult az arany rét‘ (226). Nincs meg a Tsz-ban.

csont-bont: ‚Minden csontja-bontja, porczikája izré-porrá tört‘ (220).

elcsuful: 'Hiszen akkor még az ő szép felesége is így elcsufulhat' (206). Nincs meg a Tsz.²-ban.

derendócia: 'Nagy zakatolással, derendóciával' (269).

dérrel-durral: 'A két nagyobb leány elfutott nagy dérrrel-durral' (227).

dobrokol (dübörget): 'De mikor dobrokolok jere feleségeddel, mert itt talál Tündérkopacz (219). Olyan dobrokolást hallanak, hogy a föld is megrengett belé' (219). Ez az alak az egyik Tsz.-ban sincs meg; de a Tsz.²-ban megvan a *doborol*.

döndül: 'Úgy hanyatt vágta magát, hogy a föld is megdöndült belé' (270).

éfi leány: fiatal, ifjú (269).

évilág: 'Nem volt ennek a legénynek semmi egyebe az égvilágán' (267).

éhaló (éjjeli hálás): 'Itt a százhusz ló, legény a kezembe adom s ma éjjel elmegy velük *éhalóba*' (217). Egyik Tsz.-ban sincs meg.

emberizink (kicsi ember): 'Hát te hogy tévelyedtél ide, te emberizink, te?' (212). Eggy gyermeknek mondja az óriás. Egyik Tsz.-ban sincs meg.

eregél (mendegél): 'Nagy szomorún a legény után erégelt (213). Reggel felé haza erégél a ménés' (218).

erősködik (harcol, birkózik): 'Hej hogy megküzdöttek, hogy megerősködtek, de hogy!' (35).

ráestek, hogy adja vissza nekik a száz forintot.

évelődik (gondolkodik, töprenkedik): 'Azon se évelődj (274). Tünődött, évelődött magában' (235).

falás (falat, darabka): 'Mind a huszonnégy haramiának az orra hegyéből lecsipentett egy falást' (41).

faláska: 'Ő is lenyisszentett egy-egy faláskát mind a huszonnégy haramia orrából' (41). Egyik Tsz.-ban sincs meg.

fenekedik (rosszat forral): 'Régen fenekedik a királykisasszonyra meg a drága sok kincsére' (42).

kerékfentő (kerékküllő): 'Az orrát bedugta (a disznó) a kerékfentők közé, egyet lóditott a keréken' (244).

elföldel: eltemet (31).

futamodás: 'Alig ment egy jó futamodást' (36). Egyik Tsz.-ban sincs meg.

meggyomroz: 'Földhöz csapta a zsákot, meggyomrozta magyarán, s aztán ismét a hátára vetette s ment haza felé' (251).

beléhagy: ,Mikor beléhagyták a nagy tánczot, kérdi a tündér-kisassony' (274).

harizsgál: ,Reggeltől estig a hamuban ült, azt harizsgálgatta, kevergette az ujjáival' (202).

hemmedez (heverész): ,Hát a mint megy, nagy tüzet lát, a tűz mellett egy éktelen hosszú óriást, a mint ott hemmedezett' (210).

illegették-billegették magukat, mert mindenik tetszeni akart (228).

ikrébe: ,A farkas feje egy fa ikrébe felakadt' (79).

lekaczag: ,A sógorai lekaczagták s azzal tovább vágattak' (231).

kebelez (eszik, fal): ,A legényke ott van a vaczkor-fa tetejében s kebelezi a vaczkort, mintha semmi sem történt volna' (252). Eggyik Tsz.-ban sincs meg.

kelet: ,De bezzeg lett-e keletje a szegény legénynek' (274).

bekerekedik: ,Bekerekednek a nagy üvegszobába a király színe elé' (215).

kerekedik: ,Estére kerekedve fel is értek szerencsésen' (214).

megkollint: ,Ha ezzel (a bottal) megkollintod a térgyedet' (224).

komázik: ,Tudta, hogy az óriás nem szokott komázni' (213).

bekoppant a szemük: elaludtak (35).

közmént legyen mondva: közbevetőleg (214).

lelkendezve: ,Szalad feléjük egy pásztorfiú nagy lelken-dezve' (263).

leppetget: ,Leppetgette a két fülét mindenfelé, hogy vajjon meherről jó az a sírás' (212).

bélep: ,Hát egy szempillantásra annyi szárnyasállat keveredett össze, hogy a szem nem volt képes bélepni' (214).

macskabéka: ,Vigyázz te macskabéka, mert most addig ütlek, míg kiadod a szuszodat!' (224).

megmérgeledik a kicsi bojtár (232).

nyiladozik: ,Az eszük is nyiladozni kezdett s megtudták' (256).

elnyisszent: elmetesz. ,Elnyisszentették a kötelet s a kő vissza-suppan' (273).

patazkzik: ,A könny is patakzott a szeméből' (33).

pirimókosan: ,Az ablakba ott ült nagy pirimókosan az első leány' (276).

pislákol: ,Mintha pislákolat volna valami lángocska (36). A tűzből csak egy pislákoló parázs maradt reggelre, úgy eloltotta' (35).

rebbent (röppen): ,Egyszer kétszer még nagyokat rebbentett s hát ott voltak a lik száján' (276).

beléromlik (beleomlik): ,Belé is romlott a süppedékbe' (231).
megrottyant az erejük (214).

sajnál (fájdít): ,Látom, hogy egy tavaji üsző sajnálja a lábát. Nézem, mi baja lehet, s hát vérzik az utó bal lába' (264).

rököl (ordít): ,Sírt a szegény gyermek, rökölt keservesen' (212).

egy jó rugaszkodásnyira volt a vacsora-csillag (214).

rusnya (csúf, rút): ,Rusnya, kopasz fejű ember' (215).

serít (üt): ,Úgy oldalba serítette a sárkányt, hogy mindjárt felfordult' (227).

kiserkedezik: ,Szúrt az tovább, hogy a vér is kiserkedezett a medve bőréből' (251).

somolyodik (sompolyog): ,Háta megé somolyodik' (212).
(Vö. *sompolyodik* 213).

surrog-burrog: ,Végig surrognak-burrognak az egész világon' (256).

felszedelőzködik: ,Felszedelőzködnek, indulnak, de éppen abban a minutában nagyot csendül a vár' (216).

szeg: ,Ezt négy oldalról s négy szegről meggyújtották' (38).

szipogtat: ,Bejő Tündérkopacz s elkezd szipogtatni az orrával. — Hé asszony, emberszagot érzek itt!' (216).

megszontyolodik (megszomorodik, megijed): ,Haj, megszontyolodik a legény, még nézni sem mert a király palotája felé, megfutamodott s hazáig meg sem állott' (198).

kiszökik (kiugrik): ,Egyszeribe kiszökött a félszeme' (240).

szusszan (szuszog, pihen): ,No, szusszantak egyet, neki indultak. Meg se szusszanjanak, míg az üvegvárhoz nem érnek' (214).

talál (ér): ,Milyen szerencsétlenség találta' (212).

tekeredik: ,No most már mehet, a merre a szem lát, csak ki nem a hazájába. Hová tekeredjék, merre facsarodjék?' (273).

tepelák (erőtlen, vézna): ,Hiszen az egy gyöngö, tepelák ember' (78).

térül: ,Még sem térül vissza' (276).

megtérül: ,Mikor a juhokkal az ezüstmezőhöz érsz, térülj meg velük, mert ha által találnának menni, rútul jársz' (225).

betérül: ,Mikor betérült a kapun' (227).

ügyibevaló legény: helyes, szemrevaló (213).

vágás (rakás, csapat): ,Annyi pénzt keresett, egész vágás szekéren kellett utána hordani' (208).

változó: 'összeszedte változó ruháját s elindult világgá' (255).

vikotálódik (felesel, kötölözködik): 'A mint így vikotálódnának, ott terem a kicsi egerke' (200).

kivilágra: 'Nézem, nézem a kardot, s hát kivilágra olyan mint az isten kardja' (263).

II. Jelzők.

Minden áldott délbe (212). Ó lelkem, áldott jó uram (236).

Beste állatja (244).

Ti engem czudarul felpofozátok (34).

Egy csepp edős cseppig megitta a pálinkát (285).

Eleven parázs (38).

Gyenge hajlós fű (264).

Istenes tüzet csináltak (35). Istenes nagy zsák pénz (201).

Elhagyta istenes béketűrése (251).

Másnap jó reggel (225).

Keserves könnyhullatás (245).

Szépséges szép királykisasszony (40).

Jó szíjjas héjját hántott le egy növendékfáról (38).

Mindjárt szörn yet ajult (210).

Bálványos hegy tetős tetejébe (278). Felmászott egy fára, annak is a tetős tetejébe (250).

Tenger sok kender (203).

III. Szólások.

Ásó, kapa s a nagy harang válasszon el (206).

Ott abban a helyben el is aludt mint a bunda (250).

Világ bolondja (204).

Hát láss csodát — majd megvakul a szertelen ragyogástól (246).

Ha rajtad is kifog, csúfot látsz (218).

Egy életem, egy halálom, bémegyek (268).

Nézek erre, nézek arra (264).

Erőt vett magán (212).

Estére kelve (217).

Nem volt az olyan fejelágyára esett disznó (245).

Ő csak ahhoz megy, a ki kitalálja a jegyeket, akárki fiaborja legyen az (229).

Ebbe ugyan nem vágja a fogát a szegény ember (257).

Annyi gyermeke volt mint a rosta lika, még egygyel több (211).

Hiába volt a szép szó, csúf szó, a szőcs nem adta vissza a száz forintot (234).

Hire pora sem volt (253).

Addig beszélt, hogy így meg úgy, jótétel helyébe jót várjon (252).

Majd eligazítom én a dolgát a sárkánynak (270).

Az isten istenem ne legyen, ha ez nem az én táltos kecském mekegése (271).

Aj lelkem istenem! (226).

Hadd lássam, mi isten csudája van ott (225).

Mi jóba jártok (215).

Úgy elterült a földön mint egy kecskebéka (43).

Jöttem a hogy jöttem ebbe az országba (269).

Itt a kezem nem disznóláb (244).

Menj csak, lássatok országot világot, mert ilyen ifjú párnak nem lehet kendermagba bujni (213).

Rándítok rád is egyet, mint a más kettőre, hogy tudom arról koldulsz (227).

Neked is most elégett a köles (216).

Könyörgésre fogták, istenkedtek neki (213).

Úgy megtánczoltatták, hogy a lelkit is szinte kirázták (268).

Úgy felpofozzák, hogy szikrát hány a szeme (32.) . . . hogy a szeme csak úgy karikázott bele (33.) . . . hogy a szeme zöldet, vereset látott (33), jól megpofozták erről s túl (32).

Elmondta szép sorjába (40).

Hogy szavamat ne felejtsem (32), hogy szavamat össze ne keverjem (225).

Megyen szegény feje (217).

Szaladt, mintha szemét vették volna (251).

Úgy megváltozott mint a szél járása (254).

Miféle szél vetett ide? (217).

Egyebet sem dolgozhatnak, minden munkájuk félbe-szerbe (182).

Telik, múlik az idő.

Tették vették egymás kezéből s úgy megforgatták (274).

A középső királyfi sem volt ám olyan tedd el s elé se vedd legény (35).

Menj isten hírével, jó utat, a hol sár nincs (203).

Neki jobban vált a szerencse (199).

Csakhogy föl nem vetette a nagy erős búbanat a szegény embert (236).

Hej! szegény világ, vetett ágy, — lett öröm (216).

Soha meg nem látják hazájokat, míg a világ s még két nap (271).

Az is így járt kivilágos világra, mint a legidősebb (198).

Végül nyelvtani s mondattani sajátságokban s népies fordulatokban is bővelkedik könyvünk, a melyekből szintén idejegyzek néhányat. Például sajátságos igeképzések: *boldogodol* (217), *ferezdeznek* (212), *fölvergelődünk* (271), *vonogatódzott* (224); — *fuvint* (199), *rátapsantott* a gyermekre (212), *oda suttint* (súg) a legénynek (200).

Nagy változatosságot találunk a határozó szókban, pl. *túlönnan túl* (250), *ismétlen* (224), nem is *erőst* messze (267), *csakugyanvalóst* (267), *színtédeteszinte* (214), *semmitteképpen* (200), *azonmódulag* (208), *jóformálag* (270) sat.

A participium érdekes használatára példák: tizennégy *álló* napja (199), egy *befaló* falás sincs (276), elmegy a legény *szántóba* (254).

A mondattan köréből valók: Ennek ugyan nem fognak nyugvás nélkül (214). Nem lakott itt senki lélek (254). Ő bizony egyet sem ereszti bűnnek árva fejét (273). Egyet ne sirj (266). Addig meg sem áll, míg a bátyjait fel nem találja, ha világ végén is (255). Hogyne mérgeződött volna, mikor a paripái máskor a hija volt, hogy lerugják a csillagot az égből s most ezt a könnyű hintót sem tudták megmozdítani (243).

Elliptikus szólások: Eleget a lány, hogy ő bizony nem megy (216). Szóból szó lesz, addig s addig, hogy a legény csak bésszökött az ablakon (269). Fel a táltos lóra s el, mint a sebes szélvész (219). No ha úgy, mondá a királyfi, mindjárt megtanítlak emberségre (38).

SZILASI MÓRIC.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Szent Mihály lova. E szólásmód: *Szent Mihály lova, elvitte a Szent Mihály lova* azon kifejezésekből való, melyekkel mindenki él, a nélkül hogy eredetét vagy voltaképeni értelmét kutatná, úgy mint mindenki használja a papirbankót, de csak ritka ember tudja a rajta látható allegorikus alakok jelentését. E képes ki-

fejezés: *Szent Mihály lova* azt az állványt vagy ama rudakat jelenti, melyen a koporsót viszik; néha a koporsót magát nevezik így. 'Már engem ide s tova elvisz a szent Mihály lova', éneklí Csokonai 'Ráfektetnek szent Mihály lovára', mondja Petőfi magáról.

A NySz. tanúsága szerint e kifejezés képes értelemben először a XVII. század elején tűnik föl irodalmunkban. Eggy szent Mihály Lovában fekvő halotról szól Alvinczi; a Comenius-fordító Szilágyi pedig elmondja, hogy a halottat a szent Mihály lovára fölteszik.

E képes kifejezés értelmét a keresztény hagiografia fejti meg. Régi egyházi fölfogás szerint szent Mihály a holtak vezetője. Ő fogadja az elhunytakat az égben és ő vezeti őket isten elé, hogy ott minteggy bemutassa. Ő mértékli a mennyországban a lelkeket. Gyakran így is ábrázolják, a mint nagy mérleg előtt áll, melyen holtak (lelkek) hevernek. Szent Mihály a keresztény Hermes psychopompos.

Caesarius Heisterbach azt írja szent Mihályról: 'Praepositus paradisi, qui praesentat animas ante Dominum'. Másutt pedig ez a címe: Princeps angelorum ad suscipiendas animas. A bibliában is szent Mihály arkangyal Mózes holtteste fölött harcol az ördöggel.

Kétségtelen, hogy e legendai halott-vezérséggel függ össze a tárgyalt magyar kifejezés is. Az egyház fölfogása átment a népbe, mely humoros himet vart rá. A magyar nép különben is szereti a szentek neveit tréfás összetételekben használni.

Van még két más magyar közszólás, melyben sz. Mihály előfordul. 'Szent Mihály után, ha harapófogóval húznak is a füvet, még se nő. Fél a cigány szent Mihálytól'. Könnyű észre venni, hogy mindkét szólás szt. Mihály napjára vonatkozik (szeptember 29).

RIEDL FRIGYES.

Darabont. Kluge Frigyes EtymWörterbuchjának legújabb, ötödik kiadásában azzal tisztelte meg nyelvünket, hogy a XIV. és XV. századbeli német jövevényszók közt magyar jövevényül említi a ném. *trabant*-ot. Maaler szerint, ki a szót a németben először jegyezte föl (1561), valamint a NySz. tanuskodása szerint mindkét nyelvben a szó a XVI. században honosult meg.

Bármennyire is igazat szeretnék adni Kluge állításának, hangtani okok miatt kénytelen vagyok azt el nem fogadni. A magyarban a szó alakjai ezek: *drabant*, *darabant*, *graban*, *garabont*, *gra-*

bont. A *d: g* hangváltozás nem a magyar alakon történt meg, tehát nem is vethető egybe a *dédelget: gédelget; gyöz: döz: göz* (TSz.²) példákkal. A kétféle alak az újszlovénra vezetendő vissza, a honnan a magyar alak került.

Az úszl. *drabant, grabant* (Mikl: EtymWörth.) megmagyarázza a különböző magyar hangalakokat. A magyarból a szó átment az oláhba (Cihac: II.495. Nyr. XVI.441).

A ném. *trabant* eredetére két nézet uralkodik a német nyelvészetben. Az egyik szerint a *traben* ige származéka, 'mit romanischer endung' (Diez 690; Cihac II.495. Heyse, Weigand II. 898); a másik szerint jövevény (Kluge). Nézetem szerint a ném. *trabant* az úszl. *drabant* mássa, s abból a korból való, mikor a német nyelvre először kezdtek hatni a szláv nyelvek. Ennek a bizonyítékát a *d: t* hangmegfelelésben látom. Szláv-német jövevényezőknál a *d: t* szókezdő megfelelés egész természetes: Vö. lengy. *drab'*, *drabina*: leiter, ném. *treppe*; *drém-*, ószl. *drémati*, ófn. *troum*; rut. *durati*: dauern, kfn. *türen*; feh. or. *drjahil*: 'träger', ófn. *tragil* (Mikl: EtymWörth). Ezekhez a szókezdő német-szláv *d: t* hangmegfelelésekhez egész szabályosan illik a német *trabant*, úszl. *drabant*.

A szláv nyelvekbe a szó a törökből került s teljes pályafutása ez: török *därbän*: 'portier'; ebből elsőbben a szláv nyelvekbe s innen egyrészt a magyarra át az oláhba, másrészt a németen át az olaszba és franciába (?) került át.

Az előadottak szerint tehát bizonyos, hogy Kluge állításában tévedett, mert az ő szavuk is szláv jövevény.

Ezzel kapcsolatban akarnám Klugenak egy más tévedését is helyreigazítani. Gyakran megesik az a nem példátlan dolog, hogy nem a nyelvemlékek őrzik meg valamely nyelv egy-egy szavának legrégebb előfordulását, hanem az a nyelv, a mely a szót jövevényül fogadta. A német *äscrin* szót a németországi németiség nem ismeri nyelvemlékeiből, s a legjobb szótárakban hasztalan keressük. A mi *erszény* szavunk mutatja, hogy volt ilyen német szó, s a magyarországi németiség nyelvéből elő is került (Buda város törvénykönyve 1244—1421-ből. Thewrewk: Hely-Magy. elvei 13. l.).

Igy áll a dolog a *gyilok* szóval is. Kluge szerint: 'erst nhd. bei Luther unbezeugt, aber sonst seit Beginn des XVI. Jahrh. allgemein üblich, bei Maaler 1561 als *tolch* verzeichnet' (Kluge: EtymWörth. 5). A magyar *gyilok* a ném. *dolch* mássa, s legrégebb

alakja *gyolkos* az EhrCodexben (148, 154) fordul elő; a XV. század első felében tehát már a magyarban mint jövevényszó megvan, s így a Kluge föllállította kornál hamarabb kellett meglennie a németben. Föltéve, hogy a németben a szó szláv eredetű (cseh-lengy. *tulich*), nem emelhető a korábbi előfordulás föltevése ellen semmi kifogás, mert hisz maga Kluge mondja előszavában (XXII.), hogy ‚mehrere slavische worte eroberten sich seit dem XIII. jahrh. nach und nach einen platz in der sprache unserer literatur.‘ A *dolch* is azok közé a szláv jövevényszavak közé tartozik, a melyek korábbiak az újfelnémet korszaknál.

MELICH JÁNOS.

Székfü. Simonyi Zsigmond a ‚Magyar nyelv‘ első kötetében (195. l. jegyzet) a következőket mondja: ‚Valamint a *szegfü* a ném. *nagerl*, *nägelchen* (*nelke*) fordítása, szintűgy van a *székfü* név a *stuhlkraut*-ból fordítva, mely eggyik német neve a chamomillának‘.

Legyen szabad ehhez egy megjegyzést fűznöm. A *caryophyllum* és *chamomilla* neveit már a régiség is pontosan megkülönbözteti egymástól. *Szégfü* (*caryophyllum*): *zekfü*, *zékfü*, *székfü*, *szekfü*, *szegfü*; *szégfüszeg* vagy *szégfübors* (fűszer). Mindez alakok arra mutatnak, hogy vagy fordításai a német *nelke* (*nägelchen*, *nagerl*) szónak; vagy, a mi szintén nem valószínűtlen, analog elnevezései a virágnak és fűszernek; valamennyiben *szég* = *clavus* a szó törzse.

A chamomillát azonban egészen más hangzású alakokban találjuk. Melius (Herb.) mindig *szekfü*, azaz *székfü*-nek írja, ugyanennek felel meg: *szeekfü* (Frank: HasznK. 17. 22).

Ezt Simonyi a német *stuhl*-lal hozza kapcsolatba. A chamomillának német *stuhlkraut* nevét pedig semmiféle szótárban nem tudtam megtalálni; de hazai németektől, sváboktól se hallottam soha másként, mint *kamille* (kamillnthee, kamillnsaftl, kamillndunst) néven.

Magyar nevét *székfü*, *székfü*, *székfü*, *székfü*-nek hallottam és ismertem mindig, a mi arra a föltesésre vezetett, hogy e *szék-*, *szék*-nek nem a német *stuhl* fordításából, hanem a *széksó*, *széksó* első szavából kell származnia. E mellett szól az is, hogy a chamomilla legszivesebben *székes*, *székes*, *széksós* talajon terem, s bizonyára innen vette nevét. A magyar növényhatározókban is (Cserey, Simkovics) csak *székfü* található.

Ezeknek folytán: a NySzótárban a *székfű* hibásan van fölvéve a *szégfű* cikkébe, holott *szék*, *szik*, *zyk* alatt kellene lennie. Ugyanott (I.1029 és III.115) ebben az idézetben: „Székfűvet hozatunk az piaczrul’ (MonTME. I.296), *székfű* nem ‚caryophyllumot’, hanem ‚chamomillát’ jelent. Hibásan van idézve (III.116): némés *szégfű*: chamomilla (Mel: Herb. 72); de ugyanez helyesen (I.1029): némés *székfű*: chamomilla (Melius: Herb. 72). Hibásan idézi CzF. is: ‚*székfű*: caryophyllum’, de itt a *szégfű* cikkhez utasít.

A Tájszótár annak idején bizonyára még több adatot fog hozni véleményem támogatására. LEHR VILMOS.

[E sorokra válaszképen ajánljuk a Helyreigazítás t. irójának a Nyelvőr XV. kötetében (502—506) foglalt s a *szégfű* szóra vonatkozó cikkeske átolvasását. Ott tüzetesen ki van fejtve, miért nem lehetett a régi írók alapján a *szégfű* és *székfű* szavakat egymástól külön választani s külön mutatószóként a NySzótárba beiktatni. Ugyanott hivatkozás történik a forrásra is, a melyre Simonyi azt az állítását építette, hogy a *székfű* a német *stuhlkraut*-nak a fordítása. S z e r k.]

Párjál. Az elsőt Zolnai Gyula a Nyelvőr XXI. kötetének 129. lapján Szarvas Gábortól visszahódította a latin nyelvnek. Szarvas magyar szót látott benne, a meghonosodott *pár*: ‚par, simile; paar’ szónak tovább képzett személyragos alakját. Zolnai behozta a régi nyelv segítségével, hogy ez nem más, mint a latin *pariare* magyaros átfarmálása. Én most ismét visszahódítom a magyarnak. Igaz, hogy nem ugyanazzal a jelentéssel, a mivel ők ismerik, hanem egészen ugyanazzal az alakkal.

Zolnai említi a következő lapon, hogy Szatmár vidékén, Omlódon egy *párjás*: ‚kettesével eloszt’ jelentésű ige él. Ennek nálunk Gömör megyében a *párjál* alakja járatosabb. Jelentése szintén olyanforma; a kukoricacsöveket szokták ugyanis *párjálni*, kettesével leosztott (de nem tépett) héjánál fogva összekötni, lehetőleg úgy, hogy kicsihez kicsi, nagyhoz nagy jusson. Világos, hogy itt szó se lehet a másolásról s egyenesen az az alak van benne, melyet Szarvas a *párjál*: ‚parem facere’ szóban hibásan sejtett, t. i. a *pár-ja*: ‚par, simile, alterum dimidium eius’. Kukoricafosztáskor igen gyakran hallható: ‚No gyerekék, siessetek fosztányi, májd én *párjálók*; lássuk meggyösztok-é? — De rosszul *párjáltá*, hállod. Mind lē fog esz *szakadoznyi*; nem birjá még egyyk a másikát’ (a szárító rúdon tudniillik). MIKÓ PÁL.

Dugába dőlt. Szarvas a Nyelvőr 424. lapján a *dugába dőlt*-féle kifejezést magyarázgatva „A szláv szók a magyar nyelvben” című értekezésem egy helyét (28. és k. l.) úgy idézi, mintha én ott ezzel a szólásfélével foglalkoznék vagy legalább is arról a *dugá*-ról szólnék, a mely ebben a kifejezésben található.

Ez félreértés, én ott a Dunántúl *donga* helyett és annak jelentésével használt *duga* tájszóról értekezem. Ennek a szláv voltát pedig Szarvas se tagadhatja. ÁSBÓTH OSZKÁR.

Rémerős. A nyarat fönn a Tatra aljában kedves budapestiek társaságában töltöttem. A kis bizalmas körben csakhamar megütődve vettem észre, mennyire elmaradtam a világtól, mióta bórás tengerpartunkon hordom a magyar misszionáriusok súlyos keresztjét.

— Ez az erdész *rémerős!* mondja egyszer egyik fiatal budapesti barátom.

Az új kifejezés meglepett, de tetszett. Sokáig eltűnődtem rajta, milyen szép, rövid és hatásos kifejezés: *r é m e r ő s* = olyan erős mint a rém, mint a szörnyeteg, mint valami ijesztő látomány.

Nemsokára még több mássát is hallottam ennek a rémnek. Egy tót legényről azt mondták, hogy *rémgyenge*. Az egyik dakszli *rémbátor*, a másik *rémgyáva* volt. A táncterem a bál alkalmával *rémüres*, az ebédlő ellenben *rémtele* volt. Ez a sok *rém* kissé megzavart. Hazaérve tehát első dolgom volt kissé rendezni nyelvészeti tapasztalataimat: *Rémerős* = olyan erős mint a rém; *rémgyenge* = olyan gyenge mint a rém; *rémbátor* = olyan bátor mint a rém; *rémgyáva* = olyan gyáva mint a rém; *rémüres* = olyan üres mint a rém; *rémtele* = olyan tele mint a rém.

De hát miféle *rém* ez? Mert én tisztelem, becsülöm a rémeket mindaddig, míg hivatásuknak megfelelően ijesztökként keresik föl a megzavart lelkű embert, mint pl. Arany Ágnes asszonyában: „Éje pedig *r é m t ő l* népes. *R é m e k* tánca van körülé”; de olyan rémet, a melyik hol erős, hol gyenge, hol bátor, hol gyáva, hol üres, hol meg tele van, egyáltalában nem ismerek. Határozatlanul állottam tehát az új kifejezéssel szemben; beláttam, hogy nem értem az új magyarságot; elmaradtam a világtól.

Történt azonban, hogy a helybeli (fiumei) magyar borbélyhoz a napokban új legény érkezett, még pedig a székesfővárosból. Ő tőle hallottam újra a szép új szót: „A Ferenc-pálinka, úgymond, rémerős”. Megörültem; ez az én emberem, a ki kétségeimet

eloszlatja! Meg is kérdeztem azonnal, hogy érti azt, hogy rémerős, és megtudtam, hogy *rémerős* = n a g y o n e r ő s, r é m s é g e s e n e r ő s. E szerint *rémgyenge* = r é m s é g e s e n g y e n g e, *rémbátor* = r é m s é g e s e n b á t o r s a t.

Lám mily egyszerű és mily szép! KÖRÖSI SÁNDOR.

[Hogy mennyire fölkapott s teljes divatját élő ez a tekeasztal zöld posztója körül serénykedő arany fiatalságtól valószínűen szintén az ihlettségnek egy pillanatában természetett *rém* tulajdonságnév, fényes bizonyosság reá az a körülmény, hogy már nem csak a kávéházak (ritkábban az egyetem) falai közt járványos, hanem már a képzőintézetek, leánynevelők, varrőiskolák, borbélyműhelyek levegőjét is rontja. Él ugyan az országnak egy kis területén (Baranya megye, l. Nyr. V.220. V.277. VIII.43. 327. 373. XVI. 573. XVII.382) egy, tulajdonságnévként járatos *rém* ü (= rémitő) szó, de hogy erről az alakról alkotóinak nincsen tudomásuk, s hogy ez a *rém* nem egyéb, mint a *rémítő* igenévnek csonkítása, kétségtelenné teszi az a másik, hasonlóképen divattá válni kezdő *irtó* (= irtóztató) szócsonkítás, a melyet magam is többször hallottam fiatal legényekedtől és kisasszonyoktól.

Rossz próféta legyek, mikor előre megjósolom, hogy nemes ifaltságunk e bizonyára nem remélt sikeren fölbuzdulva, nem állapodik meg e két alkotásánál, hanem következni fognak: *borz*-(*asztó*) erős, *isz*-(*onyú*) nagy, *ragy*-(*ogó*) szép, *ször*-(*nyű*) hideg sat. sat. Szerk].

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

botos: botos szolga, hajdú vő. CzF. ‚Botosok! menjetek és törjétek rá az ajtót. Vezessétek elő!’ (Baksay: GyÖ. II.115).

böfögés. ‚Ez a tó jön a maga rendes órájában nagy böfögéssel, korgással mély földalatti hasadékaiból s ömlik zuhogva a medenczébe’ (Jók: MFöld 66).

böjtös: böjti. ‚Böjtös levest egyem: aztán ne káromkodjam? Hát az a másik mért nem zabál együtt velünk?’ (Jók: RRáhy II). Böjtös eledel (uo. 117).

bökdécsel: bököd, szurkál. ‚Nyögdécselni, szökdécselni, bögdécselni, döngécselni szép dunai szavak’ (Berzs. lev. Kaz. 109).

böllér: disznóölő, hentes. ‚Rászedtem a bölléreket, elloptam tőlök a húst’ (Ar: Arist. I.34).

böstörköd-ik: ellenkezik, zsörtölődik. „No no fiam! csak ne böstörködj!” (Jók: RRáby. I.305).

bősze: bős, nekibősül, nekiszilajult, szilaj. „Az ő exaltált majomkövetőji, kik az ő különösségeit gyengébb tehetségeik mellett elragadtatott csábulással s mintegy dőre bősze kórsággal annyira űzik” (KisfS. levele, I. Kaz: Lev. II.215).

bötyök boka. „Oly könnyűk valának lovaik, a vadzajgásu csermely feljebb nem ére bötykeiknél”: ohne tiefer als bis an den Huf in das Wasser zu sinken (Kaz: Reg. 59).

brúgós: bögős. „Nem győz eleget rimázkodni a saraglyában ülő vén brúgós, hogy az istenért el ne eresszék azt a bikát, mert ő lesz az első, a kit fel fog bökní vörös nadrágjának miatta” (Jók: MFöld. 29).

brutális: embertelen. „Kaszával, ezzel a brutális, éktelen és zabnak való szerszámmal, melynek minden mozdulata olyan bősziült kegyetlen, kérlelhetetlen, mint a hóhér pallosáé” (Baksay: GyÖ. II.291).

buckás. „Arcza tele volt bibircsekkal, minél fogva „buczás képűnek” is csufolták” (Miksz: Almanach 1888. 237).

buckó. „A dajkának legcsekélyebb rezzenetét is megérzi az aranyos buczó, az ő dundi ezukros unokája (Miksz: Almanach 1888. 122). Csak ne tépnék egymást, csak szépen megtudná szívelni a bütyköt a buczkó” (ZichyA: Bölcs Náthán 90).

búcorog: bandúkol, bódorog. „Jó lesz haza búczorogni, mert becsukatom (Baksay: GyÖ. II.132). Csak búczorgok, mint az állat, a ki vesztét érzi. Itt hoztam egy kis vakarcsot, a menyem küldi” (uo. 309).

búcsús: búcsújáró; l. *eszkából*.

búcsúzik. „A kilincset búcsuzóra nyitja” (Györy V. Havi Szemle I.45).

bugyborékolás: bugyogás, buborekolás. „Ujra hangzik a hegy gyomrából az öklendező bugyborékolás, s az odu nyílásából nagy buggyanással lövell ki az első fekete hullám” (Jók: MFöld 67).

bugyli: fanyelű bicska. „Egy ilyen minden oldalról begyökeresedett vén fát az önök aprólékos bugyli-karcolásaival nem lehet kivágni” (FövLap. XXIII.509).

bugyolál: göngyöl, begöngyöl. „Lehányván az utibeliüket, magára bugyolálta Pászthyremekezte iherrokkját (Vitk: Munk. II. 13). A lábaik, idomtalan gubókká bugyolálva pokrócz és rongydarabok közé” (Jók: GazdSzeg. I.23).

bugyoldálás: begöngyölés (Jók: RRáby III.61).

bugyoroz: göngyöl. 'Milyen szörnyen bele van mindenbe bugyorozva. Már a hatodik rét gyékényt fejtem le róla' (Miksz: Almanach 1888. 75).

bujós: bujkáló, bujdosó. 'Vig esztendőket nekem jövőndől bujós kakuk a lomb alól (Vajda: KisKölt. 148). Mint az árnyék, úgy követett bujós körutamon' (Vajda: UjKölt. 67).

bujóska: a hol el lehet bujni, rejtek. 'Üldözötten bujdokolván szük bujóska gyalog úton mendegélek egymagamban' (Vajda: KisKölt. 51).

bukáz-ik: le-lebukik, bukácsol, bukfencet hány. 'Valamennyi kupola, torony és minaret fölött a galambok repültek bukázva, kerengve reggel öt órától este hétig' (BSzemle XXV.109).

bulikol: turbékol, bűg. 'A vadgalambokkal se tud már tréfálni, hanem nedvességtől ürült fákra állni s bulikló szavával apródon sétálni' (Dug: TrójaVesz. 157).

bunyik ablak. *Bujnyik* néhol a. m. sunnyogó, félénk, CzF. Tájsz. 'Mennyivel szebb az élet idekint a tágas, szellős, homokos udvaron, mint abban az útálatos lyukban, a hol régebben reggeltől estig be voltak gyömiszelve s melynek két bunyik ablaka folyvást csikorgatta rájuk a fogát, mint a kísértet' (Baksay: GyÖ. II.287).

busa: köpcös. Tsz. 'Megnyilt az ajtó, s egy busa húsváz belépe': eine stämmige gestalt trat ein (Kaz: Reg. 253).

bustya lélek: bestye lélek. 'Csak Kőrösi Sándor dörmögött a markába: bustya lelkek egészen eltanulják a mesterségünket' (BHrl. 1890. XI/15. 2).

butykos: öblös, bugyogós korsó CzF. 'Arany pohárt, ezüst butykosokat, nagy pettyű párduezbőrt sokat' (Szász. Ford. 216).

bútyor, *bútor*, *bugyor*: motyó, batyu, málya. 'A bugyornak gömbölyü formája vagy; ezt butornak is mondgyák némely helyeken, bútyornak is, bújtornak is' (Dug: Pb. II.81. Bujtornak mondják ma is Veszprémben). 'Az inasok elszedték tőlünk butyorinkat (Vitk. Munk. II.23). Ha kedve tartja, hogy bútyorát emeljék, tartson tevét magának (UngvTóthL: Vers. 22). A tőzsér bútorára hajtá fejét, és félekeny vigyázó álmodt (Bajza II.81). Egy cigánykoldúsné volt, ki balkarja alatt egy csomó rongyos bútor vitt (uo. 107). Az asszony butyorba kötve czeleczuláját, hátára veti s arczát a földre sülyesztve támológ, mint valami dohány-csempész' (Baksay: GyÖ. II.219). — A NySzótárban is csak 'batyú,

poggyász' jelentéssel fordul elő a *bútyor*, *bútor*. De már Kazinczy a szobabútort nevezi így: 'Vidéket, házat, ruházatot, szobaékesítéeket, butort stb. szabad kézzel rajzolhatok' (Kaz : Lev. I.283).

búvóka. 'Elnyomtam az össz'esküvést, — s előttem rejtve semmi; búvóka nincs a városban, hogy tüstént ne kiáltssak' (Ar. Arist. I.60).

buzavirágszín. 'Kerevetek kínálkoztak, metszett buzavirágszín bársonnyal dagadók' (Jók : ErdAr. 81).

bükkös: bükkös erdő. 'Volt szép szölleje a bükkösön, fias tehén kettő-három, stájer kocsi' (Baksay : GyÖ. II.32).

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Állatmesék.

Mikor a zuristeñ má minden állatot mëtterémtött, oszt utólyára Ádámot még Évát terémtötté, hát a zutolsó nápon öszö hitá minnyájokát a parádicsom letésletközepibe. Mer hogy im ázt ákártá, hogy mindéggyik méttuggyá az élelmit keresnyi, mihent mésszületyk, hát ászongyá a lónák:

— Erezd el a csikódát, hác cälágygék.

A ló út tett, eleresztette a csikáját; a mém mingyâ szälätt a rëtre, füvet énnyi. Ászongyá osztân a zuristeñ a tyúknák:

— Erezd el a csibédet, háty kápárásszék.

A tyúk méttötté; a csibe mém mingyâ szälätt a szëmetre kápárásznyi. Ázótá is ot vâñ letszivesebbeñ; osztân még ot is kápár, a hol tisztá szëmet tanâ. Utólyára ászongyá a zúristeñ Évânák:

— Te Évâ, erezd el tē is a gyérëkedet, hágy járkállýék êk kicsinyég.

— Mâ hogy ereszteném, urám teremtóm? Nem eresztem bi én, mer hát há elesik, osz kitöri a lábât.

— No csak erezd el, há mondom; në fē nem lész sëmmi bájá.

De hogy im Évâ, mind a zásszonyok szokták, mâ ákkor is szeretött ellenkëznyi, hát ászongyá a zuristennek:

— De mâ, urám én édës terémtóm, bi én més sē eresztém. (Gënge még ánnák a csontyá, nem tud a még járnyi.

Mëhbáragudott ére a zuristeñ, osztân ászongyá Évânák:

— No hát há lē nem tëtted, esztendeig hurcollyád a zöledbe; oszt esztendő mulvá is többet essën el, mind a többi.

Ézē lett osztân, hogy mindën állat méttuggyá mingyâ keresnyi magá a zënnnyi válóját; a zembër még még esztendő mulvá is csak olyân ügyetlen, mind a mászületett kis csikó.

(Nógrád m. Terbeléd.)

MIKÓ PÁL.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIII. kötet.

1894. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

A MAGYAR NYELVBÉ ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Nyám : rokon, rokonság, nemzetség (Arad m. Nyr. XVIII. 283; Bánffy-Hunyad Nyr. X.23; Aranyosszék Kiss Mihály; Torda Nyr. XVIII.95; Brassó m. Hétfalu Király Pál); *nyámság* : rokonság (Aranyosszék Kiss Mihály) — ol. *nām* : natio, gens, populus; genus, stirps, familia; propinquitas, cognatio, consanguinitas, gentilitas (Lex. Bud.); nation, gent, peuplade, race, genre, espèce, famille, lignée, génération, parage, parenté (Cihac). A *nām* a magyar *nem* szó mássa (Cihac, Alexi), a mely oláhos alakjában ismét visszakerült hozzánk némely nyelvjárásba (vö. Nyr. XVIII.283. Steuer János).

nyégra : barna (Brassó m. Tatrang Nyr. II.523) — ol. *nēgru*, fem. *nēgrē* (dial. *nēgru*, *nēgrē*) = lat. *niger*, *nigra* (Edelspacher, NyK. XII.107).

nyegoca. A Nyr. X.23. l. olvasható bánffyhunyadi közlés szerint ott *nyegruca* a. m. 'házi holmi'. Ebben okvetetlenül tévedés van, a mely az ol. *negruc*, fem. *negrucē* (dial. *nēgruc*, *nēgrucē*) 'nigellus, subniger; feketés; schwärzlich' (Lex. Bud.) szónak belejátszásából eredt. A közlő kétségkívül *nyegoca* alakban hallotta a szót, s ez az ol. *negoc*, dial. *nēgoc* (= lat. *negotium*) 'merx, eladó portéka, waare' szó mássa.

nyegócás, nyigocás : szatócs (Székelyföld Kiss Mihály; Nyárad mell. Nyr. VIII.281) — az előbbinek a származéka.

nyekezsza : nehéz beszédű, szóismétlő (Csík m. Nyr. X.90) — a *nyékészál* igéből kikövetkeztetett főnév.

nyékészál (*nyékészál*, *nyekezsál*) : 1) *nyékészál* : bosszant (Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Kudu Rác Béla); 2) *nyékészál*, *nyékészál* : immel-ámmal fog hozzá vmihez, tenne is meg nem is vmit, vonakodik, késlekedik (Csík-Várdótfalva Péter János; Csík-Rákos Dobos András); 3) *nyekezál*, *nyekezsál* : kínlódik

bajlódik, bosszankodik (Brassó m. Hétfalu Király Pál; Tatrang Nyr. II.523); — *nyékészálód-ik*, *nyekezdálód-ik*: kinlódik, vesződik, bajlódik, küszködik (Székelyföld Nyr. VIII.515; Torda Kanyaró Ferenc; Csík m. Györffy Iván; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Hunyad m. Bordeaux Árpád; Szilágy m. Bereczky Lajos) — ol. *nekész-* (*-esk*, *-ire*, *-it*; dial. *nekész-*): 1) adfligo, ango, vexo, tribulo, crucio, incommodis adificio; nyomorgatni, sanyargatni, gyötreni; 2) magnam operam do, conatum adhibeo, frangor, enitor; bajlódni, kinlódni, vesződni (Lex. Bud.). Szláv eredetű szó (Cihac). Vö. NyK. XII.107. Edelspacher.

nyirásza : menyasszony (tárgyaltam Nyr. XXII.389).

nyirely : vőlegény' (tárgyaltam uo.).

nyiristye : tarló (Moldva, Klézse Nyr. V.89) — ol. *mirište* : stipula; stoppel (Lex. Bud.). A magyar szó ezen oláh szónak dial. *ńirište* változatára utal (vö. *mire*, *mirásé*: dial. *ńire*, *ńirásé*).

nyivelyesz : nyomorult, szegény (Moldvai csáng. Nyr. IX. 453; X.204) — ol. *nevoješ* (dial. *ńevoješ*): miser, miserabilis, miserandus, infelix etc. (Lex. Bud.). A *nevoješ* szó a magyarból átvett -s képzővel alakult származéka a szláv eredetű *nevoje* (< szl. *nevola*) szónak. E szerint a csángó *nyivelyesz* teljesen megfelel a köznyelvi *nyavalyás* szónak, a melynek az alapszava azonos eredetű az oláh *nevoješ* alapszavával.

ográda : udvar (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *ogrādē*: clos, enclos, cour (Cihac). Szláv eredetű szó; vö. ószl. *ogradъ*, *ograda*: sepes, septum, hortus.

ópril (fel-): 'feltölt' (Brassó m. Tatrang Nyr. II.476) — ol. *opr-* (*-esk*, *-ire*, *-it*): prohibeo, inhibeo, veto, interdico; tiltani, megtiltani, eltiltani (Lex. Bud.). Vö. NyK. XII.100. Edelspacher.

orda (*órda*), **urda** : édes túró (Kolozs m. Szucsák Nyr. XVIII.576; Kalotaszeg Király Pál; Székelyföld Csaplár Benedek; Nyr. II.556; Györffy Iván; Udvarhely m. Nyr. III.512; Csík m. Arany-Gyulai NGy. I.123; Csík-Madaras Nyr. XX.144; Brassó m. Bácsfalu Nyr. III.564; Bukovina Nyr. VI.525) — ol. *urdē*: fromage mou, séret; caseus secundarius, vulgo: gramia; ziegerkåse (Cihac, Lex. Bud.). Vö. NyK. XII.111. Edelspacher. A szerb nyelvből került az oláhba; vö. szb. horv. *urda*: lait caillé (cs. *urda*: petit lait de brébis). — Az Erdélyben és Bukovinában elterjedt *orda*,

urda szótól külön kell választanunk a Hont megyéből, Kovár vidékéről közölt *urda* szót (a tehénnek bornyazás után kifejt sűrű teje' Nyr. XVI.574), a melyet egyenesen a szlávsgból vettek át. Amannak oláh eredetére vall előfordulása helyén kívül a jelentése is.

orszok (*orszak*): rúdágast helyettesítő fa a szán orrán (Székelyföld Tsz.; Nyr. VIII.516; Kiss Mihály; Csik m. Nyr. X.90; Háromszék m. Nyr. V.90; Udvarhely m. Olasztelek Nyr. XIII.578) — ol. *oršik*: palonnier (Cihac). Vö. lengy. *orczyk* (ném. *ortscheit*).

ort (*art*); egyg *ort* rák: 25 rák (Székelyföld Kriza) — ol. *ort*: le quart d'une monnaie, le quart de 100; *un ort de răci*: 25 écrevisses (Cihac).

pacil (*pēcil*, *pecl*): szenved, tapasztal (Brassó m. Hétfalu Nyr. IV.556; XVI.575; Tatrang Nyr. II.523; Bukovina Nyr. VI. 525) — ol. *pac-* (*-esk*, *pěcire*, *pěcit*) = lat. *patior*. Magyar képzéssel.

pakulár: juhász (Székelyföld Tsz. sat; I. NySzót. és Táj-szótáramban) — ol. *pěkurār*: juhász, pásztor; schäfer, schafhirt (Lex Bud.) = lat. *pecuarius* (o. *pecorajo*, calabr. *pecuraru* sat.). A magyarban visszaható disszimilációval (NyK. XII.108. Edelsbacher).

pakura: deget (szekérkenőcs) (Brassó m. Bácsfalu Nyr. III. 564) — ol. *pěkurš*: szekérkenő, wagenschmiere (Lex. Bud.) (NyK. XII.111. Edelsbacher).

palacsinta (*pělacsinta* Moldvai csáng. Nyr. III.2; *placsinta* Erdélyben) — ol. *plěčintě*: ua. (= lat. *placenta*). Vö. NyK. XII. 108; Nyr. XXI.414).

palajás: határszéli őr (Brassó m. Tatrang Nyr. II.523); *plajás*: mezei rendőr (Arad NyK. XII.108) — ol. *plějās*: montagnard, garde des frontières des montagnes (Cihac). Vö. NyK. XII. 108. Edelsbacher.

panusa: kukoricacső burka (Szatmár m. Patóháza Nyr. XIX.379; Zilah Nyr. XIV.431; Szolnok-Doboka m. Málom Muzsi János; Mezőség Hegedüs István) — ol. *pěnušš*: tokja v. boritékja a kukorica-csőnek, die hülle vom kukuruz-stängel (Lex. Bud.).

papusa: csomó (kül. dohánylevél-csomó) (Székelyföld Győrffy Iván; Háromszék m. Nyr. III.374; V.90 sat. I. Táj-szótáramban) — ol. *pěpušš*: fasciculus, csomó (Lex. Bud.). Eredetére nézve vö. Cihac Dict. I.193; II.243.

parapács, perepács (*párápács, parapác, parapúty, perepáty*): élénk, fürge, virgonc, szapora és bátor beszédű (gyermek) (Székelyföld Tsz. Vadr. Nyr. IV.236; IX.175 sat; I. Tájszótáramat) — ol. *prípě, pripě*: festinatio, properatio, celeritas; sietés, sietség, hamarság; hâte, précipitation (Lex. Bud., Cihac). A *parapács* táj-szó ennek vagy *-ās* képzős származékából lett, vagy pedig a székelység-képezte származékszava. A kezemnél levő szótárakban nincs ugyan meg, de azért föltehető a *prípě* szónak **prípās* származéka ‚sietséges = gyors, fürge‘ jelentéssel (vö. *luntre* ‚csónak‘: *luntrās* ‚csónakos‘, *sutě* ‚száz‘: *sutās* ‚százados‘ sat.). Ennek át-magyarosított alakja **párápás* v. **pěrěpás* volna. De ugyanez az alak előállhatott az oláh *prípě* szónak át-magyarosított **parapa* v. **pěrěpa* alakjából is az *-s* melléknévképzővel. Az **-ás* szóvégnék *-ács*-ra változására nézve vö. *virgás* > *virgács*, *korás* > *korács*, *faragás* > *fargács*, *forgács* sat; a *cs* > *ty*-re nézve *háporcs* > *háporty*, *hoporcs* > *hoporty*[agos] sat.

paril (mög-): elfonnyad (Hétfalu Nyr. V.377) — ol. *perit*: pallens, pallidulus; halavány, sápadt; blass, bleich (Lex. Bud.) — lat. *peritus*. Az oláh *perit* a magyarban **parit* alakot öltött, a melyet a nyelvérzék magyar képzésű igenévének vett, s aztán a *paril* igei alapszót következtette ki belőle (vö. *kószilt* Nyr. XXIII.249).

perenga: teherhordó rúd, a melynek két végét két ember fogja (Moldva, Klézse Nyr. VI.374) — ol. *pěrěngě, pěrěngě*: bâton, baguette à crochet, croc (Cihac).

[*pereputty*. Szarvas az oláh *prípaš* ‚fetus, fetura, új magzat‘, Alexi pedig a szláv-oláh *porobok* ‚kind‘ mássának tartja (Nyr. XIX.97; XX.133). Mind a két származtatás elfogadhatóságának kiegyenlítettlen hangbeli eltérések állják az útját. Az előbbinél a *-paš* szótagnak *-putty*-ra változása, az utóbbinál a szó előfelének a másik hangrendbe átcsapása a nehézség, a mely miatt a szónak oláh jövevény-voltát nem tarthatom bebizonyítottnak. Megjegyzendő, hogy a *pereputty* szóban, a mennyire tudom, a zárt *ě*-vel beszélő vidékeken is nyílt *e*-t ejtenek, azért azt hiszem, hogy ez mégis csak olyanforma ikerszó, mint pl. a *reze-ruza, retye-rutya, retye-mutya* és *retye-putya* (= mindenféle rokonság, atyafiság, pereputty Nyr. XV.237. Nógrád m. Tolmács) sat. Még azt is számba lehet venni, hogy nem is csupán ‚familia, progenies, proles‘ sat. a jelentése, hanem ‚cókókot‘ is jelent; vö. Nyr. IV.181.

Soprony m. Horpács, és vö. még *pereputtyostu*: 'mindenestül' Tata vid. Nyr. V.474; az utóbbi értelmezés nem egészen világos].

picigál: megcsipked (pl. madár — szőlőt v. egyéb gyümölcsöt) (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.525) — ol. *picig-ġ-āre, -at*: pincer, piquer, picoter, pointiller (Cihac). Magyar képzéssel.

picigus: cinke (Szolnok-Doboka m. Málom Muzsi János) — ol. *piciguš*: mésange (Cihac).

pintinok: kesely (ló) (Hétfalu Király Pál); *pintinó* (?): hóka (Tatrang Nyr. II.523) — ol. *pintenog*: equus habens pedem albo sparsum, szárcsalábú ló, der weisssfuss (Lex. Bud.).

pitonka: eggy ehető gombafaj (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.524) — ol. *pit'ánkš*: boletus bovinus, medvegomba, kuhpilz (Lex. Bud.).

putyóka: burgonya (Székelyföld Tsz. sat.) — ol. *pičojkš*: ua. (Lex. Bud.).

plinál: zálogol (Bukovina Nyr. VI.525) — ol. *plin-(esk)*: remplir (fig.), accomplir, compléter, réaliser, exécuter (judiciairement) sat. (Cihac). Vö. magy. végre hajt, végrehajtó (helyesebben: behajt, behajtó, pl. adó-behajtó).

plop: jegenyefa (Hunyad m. Lozsád Nyr. XXII.502; XXIII, 143) — ol. *plop* (= lat. *ploppus*; ó-olasz *pluppo* sat.): populus, pappel (Lex. Bud.).

podbál: fehérhátú lapu (marti-lapu?), melyet, mint a kerti labodát, eledelül készítenek (Kapnikbánya és vid. NyK. II.379) — ol. *podbeāl*: tussilago farfara, marti-lapu, huflattich, brandlattich, rosshuf (Lex. Bud.). Szláv eredetű.

poján: puszta tér fölött terülő erdő (?) (Hétfalu Király Pál) — ol. *pojānš*: pratum in mediis silvis, eine wiese mitten im walde; clairière, petite prairie située dans une forêt (Lex. Bud., Cihac).

polékla: vezetéknév (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *poreklš*: ua. (Lex. Bud.).

pomána. *Pománába*. (ad): ajándékba, 'isten-nevében' (Marosvásárhely Nyr. IX.428; Csik m. Nyr. XII.235; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos, sat.) — ol. *pomānš*: alamizsna; *de pomānš*: isten nevébe, alamizsna gyanánt (Lex. Bud.). Szláv eredetű.

pongár : szekrény (Szilágy m. Nyr. VI.473); pohárszék (Zilah Nyr. XIV.431) — ol. *pangal* : comptoir dans une église; < újgör. *μπαραλι, μπαγαρι* : banc creux où l'on peut mettre qch. (Cihac).

poronty — ol. *prunk* (vö Nyr. XV.565. Alexi György).

potlogár : csirkefogó, koldús (Bukovina Nyr. VI.525) — ol. *potlogar* : savetier, vagabond, chenapan, escroc, filou (Cihac).

poszár : avar-égés (Kapnikbánya és vid. NyK. II.379; Szolnok-Doboka m. Domokos Nyr. IX.427) — ol. *požar* : grand feu, incendie (Cihac). Szláv eredetű.

prikulics (*pirikulics, pirkorics*): kísértet (Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XV.284; Háromszék m. Vadr. 367; Brassó m. Bácsfalu Nyr. III.564; Hosszúfalu Nyr. IV.557) — ol. *prikolič, pre-kulič* : vertumnus, proteus, qui se in diversa animalia transfigurare novit (Lex. Bud.). Szláv eredetű. (NyK. XII.111. Edelspacher).

primál : elfogad, elismer (Bukovina Nyr. VI.525) — ol. *prim- (esk, -ire, -it)* : accipio, accepto; magához bévenni, elfogadni (Lex. Bud.). Magyar képzéssel.

primár : (?) (Moldvai csáng. Nyr. III.3) — ol. *primār* = lat. *primarius*.

puca (*puca* Tisza-Dob Nyr. XX.432): vulva v. penis infantum (Szőkefalva Kiss Mihály sat; l. Tájszótáramat) — ol. *pučë* : parties naturelles de l'homme et de la femme (Cihac).

puj : törökbúza (Moldvai csáng. Nyr. III.5; X.152. 204) — ol. *puj* (= lat. *pullus*): 1) pullus; 2) granum, szem (Lex. Bud.).

pulya (vö. Nyr. XVI.69. Alexics György).

[*pulyka* — nem az oláhból, hanem a szláv-ságból; vö. Nyr. XVI.70. 129. 181. 220. 222].

pujkuca : jérce (Hunyad m. Lozsád Nyr. XXII.502; XXIII. 143) — ol. *pujkučë* : poulette (Cihac).

punga : erszény, zacskó, pénzes zacskó (Kalotaszeg, Zsobok Melich János; Szolnok-Doboka m. Apa-Nagyfalu Nyr. XIII.331; Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XV.144; sat. l. Tájszótáramat) — ol. *puugë* : bourse, poche, sac (Cihac). Vö. Nyr. XIX.201. 320. Alexics György.

purecsa : csürök (gyermekjáték) (Udvarhely m. Dézsi Mihály) — ol. *pureče* (= lat. *pulex*): 1) bolha; 2) játszócsiga (Lex. Bud.).

purga-malé: szárított éretlen malé, kukorica (Kapnikbánya és vid. NyK. II.379) — ol. *p̄rgš*: primitiae, zsenge, die erstlinge (Lex. Bud.).

pusztia (*posztia*): „menny a pusztiba! ,hogy a pusztia verjen le!“ (Szekelyföld Kiss Mihály, Erdélyi Lajos sat.) — ol. *pustie*: pusztá, pusztaság (Lex. Bud.); *če pustie*: malepeste! *dūkē se pe pustie*: le haut mal, le mal caduc; *las' l la pustie*: laisse-le aller! (Cihac). Szláv eredetű.

putéria: (*putyëra, putyëre*): erő (Szilágy m. Bereczky Lajos; Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos; Csik-Rákos Dobos András) — ol. *putere*: pouvoir, puissance, valeur, force sat. (Cihac). Vö. *pot-* (*putere, putut*) = lat. *pot-* (*potest*). Vö. még rut. *puteryja* „gewalt“ (az oláhból).

putina: putton, bödön, hordócska (Bereg m. Dercen Nyr. XX.432; Mármaros m. Hajdu Nagy Sándor; Szatmár Nyr. X.477; Kapnik vid. Nyr. II.276; Szilágy m. Zoványi Jenő; Szolnok-Doboka m. Nyr. XVII.316; Székely-Keresztúr Nyr. VIII.525) — ol. *putinš*: putton (Lex. Bud.). Szláv eredetű, s lehetséges, hogy részben egyenesen a szlávtság révén (rutén *putyno*) került bele nyelvjárásainkba.

putregáj, putrigáj: korhadtság, revesség, korhadt v. reves fa; *putregájos, putrigájos*: korhadt, reves (Nagybánya Nyr. IX.567; Kapnikbánya és vid. NyK. II.374; Erdély l. Tájiszótáramat) — ol. *putregaj*: lignum putridum, reves fa (Lex. Bud.). Alapszava *put-red* = lat. *putridus* (NyK. XII.108. Edelsbacher).

radina: gyermekágyas asszonynak vitt étel-ital; keresztelői lakoma (Szekelyföld Tsz. sat; l. Tájiszótáramat) — ol. *rodinš*: accouchement, couches; *rodine*: présents que l'on apporte à l'accouchée (Cihac). Szláv eredetű.

ramasz, ramaz: levágott faderéknak egy része, rövid tőke (Szekelyföld Nyr. V.424; Hétfalu Nyr. II.523; III.373; XXII.48) — ol. *rīmas*: „megmaradott“, a *rīmēn-* (= lat. *remanere*) ige befej. csel. igeneve (NyK. XII.108. Edelsbacher). Budenz (MUSz. 667.) eredeti szónak, a **rom-* (*ram-*) igető származékának tartja; * azonban oláh eredete mellett szól nemcsak az, hogy csupán a székelységben él, hanem a következő szó is, a mellyel nyilván összefüggésben van:

* A Győr vidékéről (Nyr. VI.325) közölt *ramaty* „szalmahulladék, szemét“ szóra nézve, a melyet Budenz szintén ide von, vö. *ratymat* (Nyr. II.276).

ramasica : erdön maradt apró tűzifa (Hétfalu Rozsondai József) — ol. *rimšić*: maradék; rest (Lex. Bud.).

refujál : számol (Bukovina Nyr. VI.525) — ol. *rěfu-(est)*: compteur avec q., règle, clore, solder un compte (Cihac). Magyar képzéssel.

rëndás = eszkutnyényik (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *rindáš*: valet, serviteur à tour de rôle et puis valet d'écurie, de cour, de cuisine etc. en général (Cihac).

rezsíl : nevet (Brassó m. Tatrang Nyr. II.523) — ol. *riž*, a *rid-* (= lat. *rideo*) igének befej. csel. igeneve, a mely az *am*, *aj*, a sat. segédigével egybeszerkesztve a végzett jelen kifejezésére szolgál; ebből, vagy ennek ráhatásával akár magukból a *rid-* tövű alakokból képződött a *rezsíl* ige; — az *-il*-re nézve vö. *csomozil*, *ópril*, *pacil*, *paril* sat.

rigojás (*zsigolyás*): szeszélyes, nyügös, bogaras, házsártos, a kinek nehéz a kedvét eltalálni (Székelyföld Kriza, Udvarhely m. Vadr.); *rigoja bolond*: ∞ (Udvarhely m. Vadr.); *rigoja gyermek*, *rigoja ember* = rigojás gy., e.; *rigolyáz*: tréfál (?) (Háromszék m. MNy. VI.347), Kiss Mihály szerint nem az, hanem: szeszélyeskedik, nyügösködik, házsártoskodik; *réguláskodik*: ∞ (Bercsényi levelezésében: NySzótár, értelmezés nélkül) — ol. *regulaš*: 1) regularis, 2) petulans, protervus, libidinosus, perversus (Lex. Bud.); a magyartól átvett *-s* képzővel alakult származéka a *regulá* (= lat. *regula*) szónak, a melynek a jelentései között a Lex. Bud. harmadikul ezt említi: libido, protervia, petulantia'.

rógál : kér (Bukovina Nyr. VI.525) — ol. *rog-* (= lat. *rogo*). Az előfordulás helye arra utal, hogy az oláhból (nem a latinból) van átvéve.

rogozina : gyékény (Hétfalu Nyr. II.523; III.373) — ol. *rogožině*: gyékény (Lex. Bud.). Szláv eredetű. — Vö. *rogasz*: káka, gyékény (Zala m. Alsó-Lendva vid. Nyr. XIII.332) < szb. horv. *rogoz*.

rojba : piros pej (Brassó m. Tatrang Nyr. II.524) — ol. *roj*, fem. *rožbě*: roux, rouge, rougeâtre, roussâtre, baillet, alezan (cheval) = lat. *rubeus* (Cihac). NyK. XII.108. Edelspacher.

róska : pirosszörű (állat) (Háromszék m. MNy. VI.347 356; Vadr. 162) — ol. *roškě*: rougeaud, rousseau (Cihac). NyK. XII. 108. Edelspacher. — Vö. *riská* (szláv jövevényszó).

[*rúd*, *rud*: tábla föld (Moldvai csáng. Nyr. III.2; X.204. Szarvas Gábor és Munkácsi Bernát véleménye szerint az oláh *rudě* (rúd⁴)-ból, — nyilván csak ebben az értelemben. Én azonban ezt az átvételt nem tartom valószínűnek, mert 1) a kezemen levő oláh szótárakban nem találok a *rudě* szónak ezt a speciális jelentését; 2) ez a jelentés a magyarban is kifejlődhetett; vö. *mérő-rúd*, *földmérő-rúd* és *kötél föld*, *lánc föld*, *pózna föld* (Nyr. XVII.576); 3) az oláh *rudě* a magyarban *ruda* alakot öltött volna. — A *rúd* szó, a melynek német eredete (vö. NyK. XVII. 106) nem áll minden kétségen fölül, tőlünk került a szerbekhez, ott *ruda* alakot öltött, s ebből lett az oláh *rudě*].

siska: boszorkány (Hétfalu Király Pál) — ol. *šišké*: maga, incantatrix (Lex. Bud.).

sod: ‚Ember . . . czwff ees *sod* mykent rawaz‘ (ÉrsC. 263); ‚Egy *sod* ördög ottan am elő allapec (Hoffgr. 199) — ol. *šod*: 1) lächerlich, wunderbar, spassig, curios, possenhaft; 2) hanswurst, harlekin (Lex. Bud.); bizarre, baroque, fou, ridicule, sot (Cihac). — Simonyi téved, midőn az Érsekujvári codexben előforduló *sod* szót ‚csúf-nak értelmezi (A magyar nyelv I.119); nyilván az tévesztette meg, hogy a *sod* a *czwff* (azaz *csúf*) szóval kapcsolatban fordul elő; csakhogy abban az időben a *csúf* se jelentett ‚csúfot‘, azaz csunyát, rútat, mint ma, hanem a NySzótár szerint ezek voltak a jelentései: 1) ludio; schauspieler; 2) illusor, jocosus; gaukler, spassmacher; 3) ludibrium; hohn, spott; 4) jocosus, ridiculus; spassig, lächerlich. — S hogy az idézett helyen a *czwff* nem a mai értelmében van használva, mutatja az is, hogy alább következik az ember tulajdonságai közt: ‚*rwt* [azaz: rüt] es goromba mykenth zamar‘. — A másik példában előforduló ‚*sod* ördög‘ szintén nem ‚csúf‘, hanem (az oláh szó jelentéséből következtetve) ‚tréfás, bolondos, bohókás, hamiskás, csalóka‘, * vagy ezekből fejlődve: ‚ravasz, csalárd, álnok‘. Az utóbbi értelmet tulajdoníthatjuk az első példabeli *sod*-nak is. E szerint a NySzótár helyesen értelmezi a szót ekképen: ‚astutus, versutus; heimtückisch‘. — De még

* Hogy ezen jelzők a reformáció századának fölfogása szerint megillették az ördögöt (valaminthogy a népfölfogás szerint ma is megilletik), azt eléggé bizonyítja a nagyterjedelmű ‚ördög-irodalom‘ (vö. egyebek közt: Roskoff G.: Geschichte des teufels; Osborn M.: Die teuffelliteratur des XVI. jahrhunderts). Megemlíthetem még azt is, hogy az orosz *šutъ* ‚spassmacher‘ dial. a. m. ‚teufel‘ (Miklosich EtymW.).

egy helyütt előfordul a *sod* szó, t. i. (Szilády Aron RMK. V.351. közlése szerint) a budapesti egyetemi könyvtár 98. sz. XV. századi magyar glosszás latin codexének 176. levelén: „sed nunc multi sunt de natura ioculatorum *sodh*, qui semper volunt comedere de alieno et nunquam de suo”. Szilády erre azt mondja: „A mennyiben a latin szöveg az evés fogalmát is össze látszik vele kötni, meg kell említeni a Székelysége s Nagykunságon divatos *szodé* szót is, mely falánkot, mohót, torkost jelent”. A fentebbiek után tudjuk, hogy ez is tévedés; a *sodh* meg a *szodé* szavaknak semmi közük egymáshoz. Az oláh *šod* szónak 2. sz. a. fölhozott jelentése rávezet, hogy azok a *sodh* nevezetű ioculatorok „hanswurst, harlekin”-féle komédiások voltak. * Ime egy kis műveltség-történeti adat! A régi *regösök* (*regus* 1347. febr. 2. oklevél), *igricek* mellé oda sorakoznak a *sodok*. A *regösök* énekmondásukkal, az *igricek* zenejátékukkal, a *sodok* pedig bohóckodásukkal mulattatták őseinket. A *regösök* kétségkívül magyarok voltak; a nevük is arra vall, de meg az is, hogy a magyarság nagy többsége csak a maga nyelvén szóló énekmondók előadását érthette meg, csak abban lehette kedvét. A muzsikáló *igricek* idegenek is lehettek; s a nevükből következtetve, legalább az elsők, szlávok voltak (vö. ószl. *igrъьъ*: *igra*, *igrъ* spiel); de később is alkalmasint idegen volt a legtöbbsze, mert a magyarnak soha se volt különös tehetsége a hangszeres zenére. Az alakoskodásra, bohóckodásra, komédiázásra való hajlandóság szintén mindig idegen volt a magyar faj természetétől, azért eleve is föltehetjük, hogy a régi *hanswurstjai* és *harlekinjei* ép úgy idegenek voltak, mint a mai *dummer August*-ok. Igaz ugyan, hogy a nehézkes és melankólikus oláh fajban sincsen valami különös alakoskodó,

* A becses codexet, a melynek kiadását Szilády Áron avatott kezétől várjuk, nem láthattam, mert nincs idehaza; de más glosszáriumok és az idézett közlés után ítélve azt kell következtetnem, hogy a *sodh* szó melléje van írva a *ioculator* szónak, a mi azt teszi, hogy „ioculator” magyarul *sodh*. (Vö. a Fejérpataky László fölfödözte és kiadta Németújvári Glosszákat, pl. „ecce homo vorax *zabalo* et potator vini”, „iterum frustra *heyaba* oratio dirigitur ad deum” sat.) Ebből egyúttal azt a következtetést is vonhatjuk, hogy a *sodh* szó nem későbbi bejegyzés, mint a milyenek a sorközi és lapszéli glosszák lehetnek, hanem egykorú a latin textussal, a melynek írásjellege a XV. századra vall. E szerint ez meg az *alakor*, a mely már egy 1440-ben kelt oklevélben előfordul (vö. Természettud. Közölny 1894. 436), a legrégebb oláh jövevényszavak az eddig kimutatottak közt.

bohóckodó, komédiázó tehetség, nincs meg a hozzávaló fürgeség, de a nevük eredetéből mégis azt kell következtetnünk, hogy azok a *sod* nevezetű jocularok abból a fajból valók voltak, a melynek a nyelvéből ez a szó hozzánk került, t. i. az oláhból. A szó ott is idegen, szláv jövevény volt (vö. or. *šutъ*: spassmacher; úszl. *šutec*: narr; bolg. *všuten*, *všutliv*: scherzend, spasshaft; rut. *šutka*: scherz; — litv. *šutaš*: possenreisser sat.). Mi hozzánk a szó egyenesen a szláváságból nem kerülhetett, mert akkor nem *sod*, hanem **sut* v. legföllebb **sot* volna az alakja; a szláváságból átvett szavak végén ugyanis a *t* mindig *t* maradt, nem lett belőle *d*. Ellenben az oláhval teljesen megegyez a magyar alak, s azért határozottan onnan kerülnek kell tartanunk.

SZINNYEI JÓZSEF.

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE.

IV. Népiskolai magyar nyelvtanok.

IV. Nagy László: Vezérkönyv a magyar nyelvtan tanításában. I. II. rész. Nyelvtani gyakorlókönyv a népiskolák számára. Újjonnan átdolgozta s a magyar nyelvtudomány újabb állásához alkalmazta **Komáromy Lajos**, tanár.

Komáromy Lajos: Magyar nyelvtan az elemi népiskolák számára. 4 füzet.

A Nagy László miniszterkoszorúzta munkáiról már az enyémenél rátermettebb toll elmondta a maga véleményét annak idejében, mikor első kidolgozásában megjelent. * A tudós bíráló csak a nyelvész szempontjából boncolta e műveket s a sok konkoly közt alig is talált egy-két tiszta szemet, míg a pedagógiai méltatást teljesen mellőzte. Szó sincs róla, hogy a szigorú bírálónak igazan lett volna, mert bizony az tele volt szarvasabbnál szarvasabb nyelvészeti botlásokkal; de nem lehet eltagadnunk azt az érdemét, hogy az első volt nálunk, a ki az elemi nyelvtan tanítására egyöntetű módszert mutatott be. Hozzátehetjük: helyes módszert; mert ha a részletekben sok lehet is a másképp akaró kifogásunk, a kifejtette alapelvek célirányos voltát el kell ismernünk; a mit eléggé megerősít az a körülmény is, hogy jobb vezérkönyvünk a

* Simonyi Zsigmond: Magyar Tanügy. VI. évf.

tanítók számára máig sem íródott s valamennyi derekasabb elemi nyelvtanunk a tőle megmutatott csapáson halad.

Komáromy is átdolgozásában a módszert nem bolygatta, inkább csak arra szorítkozott, hogy a fölöttlébb nyelvhibákat megjavítsa, s a mutatkozó hiányokat pótolja. S így a nyelvész álláspontjából, mellőzve a módszer taglalását, mi is csupán egy pár föltünőbb hibára akarunk rámutatni, a mit Komáromy nem vett észre s így benne hagyott.

A szótag definíciója nem találó: 'A szó annyi tagú, a hány-szor megmozdul a száj annak kimondásában' (V. K. I.27). Nem kell bizonyítanom, hogy a száj gyakran három-négy szótagnál se mozdul, míg valamely artikuláló hangszerv minden hangnál mozdul. Viszont az is igaz, hogy a helyes meghatározás: 'egy lélegzetre ejtett hangcsoport' * nem elemi iskolába való. Nézetem szerint a helyes szótagolás nyelvérzék és gyakorlat munkája s legokosabb azt nem definiálni, hanem egyszerűen a szabályait adni, a hogy Komáromy cselekedte a saját nyelvtanában.

Már előző cikkemben kimutattam, hogy a mássalhangzó nem azért mássalhangzó, mert 'egy másik hanggal együtt hangzik' (59). Ez is furcsa tétel: 'A betűk általában kétfélek: ú. m. magán- és mássalhangzók' (uo). Még különösebb, hogy a *c* hangot két külön betűvel jelölve mutatja be minden magyarázat nélkül. 'Olvasások gyakorlókönyvetekből a 4-ik szám alatt levő betűket (*cz*). A *cz* hány betűből van összetéve? A *cz*, *gy* sat. kettős vagy összetett betű. Nézzétek végig a 3-dik szám alatt következő mássalhangzó betűket (*b*, *c*, *d*). Ezek egyes vagyis egyszerű betűk' (I.61). Ennek a hangnak a jegyét illetőleg még *sub judice* lis est; iskolában azonban vagy az egyiket vagy a másikat kell megismertetnünk; mert így a gyermek vagy azt hiszi, hogy az két különböző hang, vagy pedig az okosabb fejet csóvál reá.

A hatodik gyakorlatban ilyen szavak is vannak: *segély*, *terepély*, *engedély*, *szenvedély*, a melyek bizvást elmaradhatnak, hisz a századik gyerek se tudja az értelmüket. Szabálynak ez se válik be: 'A *j*' hangot néha *j*-vel, néha *ly*-el írják. Hogy mikor írják *j*-vel, mikor *ly*-el, azt csak gyakorlat után lehet megtanulnotok' (I.65). E hang kiejtésében mutat legnagyobb eltérést az irodalmi nyelv és a tájszólások. Részemről idejét mult hagyománynak tartom, a mit legcélszerűbb volna minél előbb kiküszöbölni az orto-

* Simonyi: Magyar Nyelv. II.12.

grafiánkból: egy betű, a minek nincs megfelelő hangja, s így megismertetésében is a helyi viszonyokhoz kell alkalmazkodni a tanítónak.

„*Kenyér*. Hány tagú szó? A két magánhangzó közt hány mássalhangzó van? K e t t ő: (I.66). Persze, mert betű = hang (l. föntebb), tehát két betű = két hang!

„Az alany a mondatban azon *tárgy*, melyről valamit állítunk‘ (73). Nem tanácsos itt a tárgy szót az alany definiálásához használni, mert könnyen megzavarhatja a gyermek fejét, ha később egy más mondatrészt kell tárgyul értenie (II.71).

Módszeres hibának tartom, hogy az egyes beszédrészeket más és más nevekkal jelöli, a mi a megértést teszi nehezzé. Pl. „Azon szót, melylyel valakinek vagy valaminek cselekvését fejezzük ki, *cselekvésszónak* nevezzük (I.81). Az a szó, mely a személy vagy dolog cselekvését fejezi ki, *ige* (II.24). — Azon szót, mely valamely tárgy milyenségét jelenti, nevezzük *milyenségszónak*, *milyenségnévnek* (I.83). A *melléknév* oly szó, mely valamely dolognak vagy személynek a minőségét vagy tulajdonságát fejezi ki‘ (II.25).

Föltűnő a következő: „Alkalmilag felemlítheti a tanító, hogy a *vagyok* ige gyakran az állítmány kipótlására szolgál a mondatban, t. i. akkor, ha a mondat állítmánya névszó, pl. *Én tanuló vagyok*. *Én* alany, *tanuló* állítmány, *vagyok* a z állítmány kipótlója‘ (II.48). Nem akarom föltenni Komáromyról, hogy ő is ezt a fölfogást vallja; inkább hiszem, hogy nem akart a régi csapásról letérni.

„Mely állat van leírva az 55. olvasmányban? *A farkas*. A farkast valószínűleg azért nevezték farkasnak, mert különösen nagy, lompos, lecsüngő farka tűnt fel az embereknek. Farkáról farkasnak nevezték . . . A *farkas* szó úgy származott, hogy a *fark* szó után egy *s* betűt tettek‘ (II.115). Az igaz, hogy Budenz is így magyarázta (MUSz. 594); de én nem tudom elhítenni magammal, hogy valamely állatot a *f a r k á r ó l*, tehát oly tulajdonságáról nevezték volna el, a mely mindegyikének megvan. S ha már valamelyike az állatoknak a fark föltünősége miatt megérdemelné ezt a nevezetet, az inkább a *r ó k a*, s nem a farkas volna. Valószínű, hogy ez is vendégszó nyelvünkben; s aztán meg tudjuk, hogy régenten *fene* volt a farkas neve.

„Néha oly szavak következnek egymás után, melyeknek közös ragjok van. Ez esetben a közös ragot gyakran csak az utolsó

szóhoz tesszük ki, egyebütt elhagyjuk. Sok gondba és fáradságba került. Ezt így is mondhatjuk: Sok gond- és fáradságba került' (II.140). Bizony nem mondhatjuk. A magyar ember beszéde ilyen összevonást még nem ismer; ez csak újabb irodalmi szokás s aligha tévedünk, ha német hatást látunk benne, a mit nem helyeselni, de üldözni kellene.

„Hol találjátok meg az igetöt? A tárgyatlan ragozás jel. mód jelen idő egyes sz. 3. személyében' (II.201). Mondanom se kell, hogy nem ott, s hogy e szabály szerint se szeri se száma a kivételeknek. A tiszta töt mindig a jelenidejű melléknévi igenév mutatja a képző elhagyásával.

„Az igék a tárgyatlan ragozásban veszik föl az *-ik* ragot' (II.211). Ha a nyelvjárások ragozását vesszük, az igaz; de az irodalmi nyelvben m a még külön ragozása van az *ikes* igéknek.

„Két mult időt különböztetünk meg, ú. m. a *t*-s multat és a magánhangzós multat' (II.199). Az igaz, hogy nehéz az *ira* alak ismertetése népiskolában, mert a legtöbb tájon hiányzik a nép nyelvéből, tehát se jelentését se használatát nem érti a gyermek, s így legjobban megjegyzi a külső alakja után; de a későbbi tanításra való tekintettel mégis csak leghelyesebb azt a jelentése után mingyárt elbeszélő multnak nevezni. Általában az igék ismertetése a legzavarosabb a Nagy könyvében. A további részleteket már nem hollywoodom. Ennyiből is megtetszik, hogy a simító kéz még mindig ráfér, sőt gyökeres átdolgozás is elkélő volna e könyvnel. S a min legjobban megütköztem, a stilusa épen olyan rossz, magyartalan, mint előbb volt. Minthogy pedig ez a könyv mintául szolgál a tanítósnak, kétszeres megrovás alá esik minden nyelvi vétség. Előadása nehézkes, magyartalanságokkal, neologizmusokkal rakott, s majdnem minden lapról leri egy-egy vastagabb szórendi vétség.

A mi már most a Komáromy saját könyvét illeti, készségesen elismerjük, hogy a nyelvtani anyag földolgozásában a leg-sikerültebb s a legtökéletesebb eddigi népiskolai nyelvtanaink között. Meglátszik rajta, hogy írója jártas a magyar nyelvészeti irodalomban, figyelemmel kíséri annak haladását s eredményeit igyekszik a népiskola útján gyümölcsözővé tenni. Csak az ő könyvében látjuk megvalósítva azt az elvet, hogy a „népiskolai nyelvtanítás legfőbb célja a helyesírás megtanítása' (V. K. II.111).

A könyvében alkalmazta módszerrel azonban sehogy se tudok

meghékélni. Kár, hogy a szerző előszó képében meg nem ismertette könyve használata módját, mert a mennyire én a magam fejtől meg tudom itélni, ez nem annyira nyelv tan, mint inkább földvány tár; s nem annyira a tanulók, mint inkább a tanító számára íródott. Vagyis a szerző intenciója az, hogy a tanító előszóval megérteti s megtanítja a nyelvtani szabályokat, s a kívánt föladványok csupán begyakorlásra szolgálnak. Úgy kell lenni, mert ezek a föladatok igen gyakran úgy vannak szerkesztve, hogy csak előleges nyelvtani megértetésük után fejthetők meg.

A mondottak igazolására nézzük pl. az I. gyakorlatot. Nehány példamondat után öt föladat következik. Pl. ,1. Feladat. Felelj a föntebbi *mondásokból* röviden a következő kérdésekre és ird le s válaszd el vonással (.) az egyes feleleteket. 5. Feladat. Ird le az olvasmány mondatait úgy, hogy oszd *szótagokra* a kéttagú és többtagú szokat s válaszd el vízszintes vonással (—) a szótagokat! (4. l.) sat. Tehát hogy a II. osztályú tanulók ezeket a kezdő föladatokat megfejhessék, szükséges előbb tudniok, mi az a *mondás* vagy *mondat*, mi az állító, mi a tagadó mondat, mi az a vonás, kérdőjel, mi az a többtagú szó, mi az a szótag? sat. De honnan tanulják meg? A könyv nem ad fölvilágosítást, csak a 10-ik lapon összefoglalásképen. Tehát nincs más hátra, mint hogy a tanító szája után maguk csinálják meg a nyelvtant.

Az I. füzet elején ennyi utasítás van: ,A föladatok legnagyobb részének megfejtése egyöntetűség kedvéért írásban van kívánva'.

Hogy az írás és olvasás folyékony elsajátítása szorgalmas gyakorlat munkája, az nem szenved kétséget. S őszintén bevallom, hogy a saját gyermekemet én is e könyv metódusa szerint tanítanám, azaz iratnék vele sokat, sokszor. De népiskolában, ahol 60—120 gyerekekkel kell egy-két tanítónak vesződnie, erre se idő se alkalom, legalább oly mértékben, hogy a szerző kívánja, nincs. Tegyük föl, hogy van. De van-e olyan tanító, a ki naponként 60—120 írásbeli föladatot átnéz és kijavít lelkiismeretesen? A nemzet napszámomódra fizetett ,közégeitől' ennyire önfeláldozó buzgalmat és lelkesedést kívánni, bizony csak hiú káprázat marad.

Pedig egyébként sok e könyvben a dicséretre méltó. Első sorban az, hogy a nyelvtani tárgyalásra szolgáló olvasmányok helyes pedagógiai érzékkel vannak megválogatva, s e tekintetben a Belicza-féle könyveknél hasonlíthatatlanul jobbak. A gyermek szemlelteköréből valók, élénkek mind a versek mind a prózában írtak. Csak egyet találtam kivetni valót, a melyik a *csalogányról*

szól, még pedig prózában és versben (II.7. 10). Azért is, mert ennek a madárnak becsületes magyar neve nem *csalogány*, hanem *fülemile*, s amazt csak az írásban jártasak ismerik; azért is, mert ezt a madarat kevés gyermek látta elevenen, különösen fővárosi. Magam is falun nőttem föl, de színről színre fülemilét még nem láttam, s csak a hangjáról ismerem. Mért nem inkább a verébről szól az ének?

Nagyon jók, nagyon tanulságosak a közölt kis állatmesék, elbeszélések és bizonyára több örömmel olvassa a gyermek az ilyeneket, mint az efféle leírásokat: „Az Alföld. A tokaji híres szőlőhegyek aljától le Zimonyig, Budapesttől az erdélyi hegyek aljáig, egy beláthatatlan síkság terül el. Ez a magyarországi Nagy-Alföld’ sat. (II.49), a melynek minden szavát csak hosszú magyarázat után tehetjük fölfoghatóvá. A III. osztályban koraiak az ilyen példamondatok is: „A Duna Váczig keleti irányt tart. A magyarok Ázsiából jöttek ki. Hideg szél fú a Mátráról. Biborszin terül el a nyugati égen’ sat. (II.24).

Komáromy is a mondat ismertetéséből indul ki; de korainak tartom az egyszerű tómondat után mingyárt a hiányos mondatokat tárgyalni: „Beszéd közben az alanyt, ha már egyszer ki volt mondva, később ki is hagyhatjuk. A hiányzó alanyt a beszédből mindig ki lehet találni’ (I.11).

Se a magánhangzókat, se a mássalhangzókat, se a szótagokat nem definiálja, tehát vagy már ismertnek tartja, vagy a tanítóra bízta.

A beszédrészek ismertetését az igen kezdi. Nem tartom sikerült gondolatnak, mert a cselekvő személy mégis csak elsőbb, mint a cselekvés; továbbá a cselekvés különböző időkben történése nem egy könnyen fogható föl. Nem különösen nálunk, a hol a jelen és jövő nincs külsőleg megkülönböztetve; mert téved a szerző, ha azt hiszi, hogy a *fog*-os jövő alak már általában ismeretes. A nép nyelvében nincs meg, az tény, tehát a gyermek se tudhatja a ritkán vagy tán nem is hallott alak értelmét. Különböben magán a szerzőn megesett, hogy a *jelent* multnak nézte. A 45. föladat ez: „Változtasd át és írd le az olvasmány (Az őszi) mondatait úgy, hogy a mi azokban az őszi-ről a jelen időben van mondva, a tavalyi vagyis elmúlt őszi-ről legyen mondva’. S a kidolgozást így kívánja: „Elérkezett az őszi’ (I.19). De hisz ez nem az „elmúlt őszi-ről’ van mondva, hanem a mostaniról, és nem is mult idő, az ige jelentése, hanem jelen idő, a mit úgy

hivunk, hogy végzett jelen. Könnyű belátni, hogy az ige ilyen definíciója: „az ige olyan szó, melyet a jelen, múlt és jövő idő szerint lehet változtatni” nem helyes, mert külsőségen, nem is szemebetűnőn alapul s a jelentést figyelmen kívül hagyja.

„A jövő időt kifejezhetjük azzal a szóval is, a melylyel a jelent, ha eléje tesszük a *majd, holnap* sat. szót” (I.23). A legtöbbször melléje se tesszük, mégis jövő; az értelem e fokán azonban meddő dolog ezzel bajlódni, inkább gyakoroltassuk be a *fog*-gal képezett alakot.

Komáromy se vet arra ügyet, hogy az egyes beszédrészeket az alany és állítmány köntöseben mutassa be, pedig ez nagyon fontos dolog, mert így a gyermek elveszíti a mondatot szeme elől.

A jelző tárgyalása nála is megelőzi a tárgyat. Jobb megfordítva, én úgy vélem; a miertre már megfeleletem.

A hiányos, sőt az összevont mondatok a II. füzetben is előbb vannak ismertetve mint a puszta mondat (II.19).

Azt mondhatnók, hogy a szóképzés tárgyalása tán terjedelmesebb is, mint a mennyi a népiskolába való. De megokolja, sőt szükségesnek bizonyítja Komáromy az által, hogy lépten-nyomon fölhasználja a helyesírási tudnivalók begyakorlására, s tán egy eset sincs, a melyre a fölvilágosítást a Komáromy könyve meg ne adná. Könyve e tekintetben kifogástalan.

A határozók közül ő is csak az eggyyszerűbbeket sorolja föl. Csak kicsit erőltetettnek találok a célhatározást föltüntető példákat: „Anyám holnap Budapestre utazik holmi bevásárlások eszközlése végett” (IV.12).

A mellékmondatok tárgyalása is nagyon világos és értelmes, s igen helyesen tette a szerző, hogy az igék fölszólító és föltételes módját csak itt mutatja be, úgy szintén a magánhangzós multat is (a hogy ő is nevezi), a nyelvtan tanításának utolján.

Akadna még bőven itt-ott megjegyezni valóm, a miben nem értek egyet az érdeemes szerzővel, de remélem, hogy erre lesz alkalmam még a könyv új átdolgozott kiadásakor. Bizonyára jobban fog alkalmazkodni a társadalmi viszonyokhoz, mert könyve ez alakjában a mi falusi iskoláink számára nem való s a tanító többet okulhat belőle mint a tanuló. Az azonban sokat.

ALBERT JÁNOS.

A HÁZI ÁLLATOK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN.

A ló.

A munkás nép kedveltje a ló; s abban igaza van Szabónak, hogy nem igen gúnyolódnak a nevével. De azért nem fogadhatjuk el ezt a mondását semmiképen se, habár ezt Schrader után mondja is (vö. 26. lap 3. pont): „jó tulajdonságot ritkán hasonlít a nép az állathoz, rosszat pedig, épen mert jobban szereti, nem mond annyit a lóról” (155). Nem ám, mert a ló nem is ad annyi szólásra okot, mint a kutya, s ez az igazi oka, nem pedig az, melyet Schrader mond, hogy t. i. a nép a lovat mintegy szentnek nézi s nem mer sok rosszat róla mondani (vö. 26. l. 3. pont végén). A lóban alig szoktak más hibát találni, mint hogy sovány, csökönyös, szilaj, harapós vagy rugós s ezeknek a rossz tulajdonságoknak is a fele a gazda rovására számítandó. Ellenben mennyi baj van a kutyával: meglát valakit, ugat; idegen jön, vagy ismerős, ugat egygyaránt; vonítása a legfűlértőbb hang; harap, gyakran minden külső ok nélkül, elcsavarog a háztól egész napon át, pedig jól tartják otthon, sat. sat. Azért nincs tehát a lóról annyi szólás, mint a kutyáról, mert nem szolgál rá tulajdonságaival. De hogy rossz tulajdonságainak egyetlen része se marad szó nélkül, azt maga a Szabó gyűjteménye is igazolja.

Épen úgy jelenthet megvetést a ló, mint a kutya, a mint azt a 158—159. lapon idézett szólások is igazolják; de meg főleg ezek, melyeket Nógrádban magam is eleget hallottam: „Te ló; lófejű Kata; rosszabb vagy a lónál”. Egy gyerek így panaszkodott a testvére: „Né, hogy néz mâ megést râm, mind â mi lovónk”.

Abban is tévedés van, hogy „csak a magyar megy lovon a másvilágra is” (155); mert Schradernél föl van jegyezve, hogy Westfáliában a haldoklóra azt mondják: „Der weisse schimmel wird ihn holen” (25. l.), tehát az odavalók hasonlóan lovon mennek a másvilágra.

Idézett szólásai közül hibásan magyarázottak: „Lovat adni valaki alá” (156). Tudtommal a jelentése ez: föll o v a l n i valakit, ingerelni valaki ellen; nálunk mindennapos szólás. „Kivetni valakit a nyereghőli” = (156) nem kitúrni, hanem kitaszítani, küzdelemmel s nem áskálódással. Lehet, hogy helyes az ő magyarázata ennél: „De felült Lackó a béresnek nyakára”, hogy t. i. a László nap melege kinozza őket (157); de szót kell tennem róla,

minthogy magam ennek olyan formáját ismerem, mely sehogyszé egyeztethető össze a Szabó magyarázatával: „No, kűdözgeti mē Läckő á körtēt” mondják nálunk az ásitó, bóbiskoló gyerekek. Innen véve a képet, mondtuk mi gyerekkorunkban egymásnak: „Kell Lackó-körte?”, mi azt jelentette: „nem vagy még álmos?”.

Hogy jutott az „Apostolok lova” az eggyformaság kifejezői közé, annak okát nem adja Szabó; sőt meg se magyarázza jól ezt a szólást. Nálunk gyakoriak: „Az apostolok lován megyek. Azon a lovon jöttem, a mit apám csinált. Két lábú paripán jár. A maga paripáin jár”. Mindannyi azt jelenti, hogy gyalog (vö. Petőfi: Gyü te Fakó, gyü te Sárga, gyü két lábam’ sat.). Schradernál szintén több formában: „Er reite auf seiner mutter füllen. Reitet auf schusters rappen” (37).

Különleges magyar szólásnak tartja a szt. Mihály lován nyaralást. Előbb említettem, hogy nem csak a magyar megy lovon a másvilágra. De az se igen hihető, hogy ez a szt. Mihály lova nálunk termett. Mi összes vallási fogalmainkat idegen népektől vettük át; alig hihető tehát, hogy a temetők szentjének lovát mi magyarok teremtettük volna. Nem tudom ugyan most megmondani, melyik nép adta kölcsön; de mindenesetre ezt is kölcsönvételnek kell tartanunk.

„Kilátszik a lólab’ félig-meddig Schrader után van magyarázva (vö. Nyr. 158. és Schrader 26). A magyarban inkább azt jelenti, mit az oroszlanbőrbe öltözött szamár ismert alakja. A „lóvátévést” se magyarázza kellően. A kit lóvá tesznek, nem „bolonddá” teszik (ámbár: bolonddá tartják), hanem megnyergelik. Ismeretes ez a megnyergelés különben is boszorkánymeséinkből. A megnyergeltet aztán arra viszik, a merre akarják; csak így lehetett jelentése később: bolonddá tartják. Egészen hibásan van (mint mondtam az előrészben, a csoport kedvéért) idesorolva a butaság fogalma alá ez: „Mindig eszik mint a ló”. Ez inkább vagy a falánkra, vagy a nyámongó, lassú ételű emberre szól.

Sajtóhiba a 160. lapon „falenzähne” = csikófog; Schrader 37-dik lapján ez: „fohlenzähne. Mielőtt végeznék a lóról szóló csoporttal, meg kell említenem Szabó dolgának egy fonáságát. Azt mondja, ide tartozik a zaboláról, kantárról sat. szóló szólások is. Ezt én helyesnek tartom; de annál furesább aztán, hogy más állatnál az ilyen hozzátartozókról meg se emlékezik. Hol maradt a birkánál a duda, a disznónál a szalonna? Ekkora következetlenséget lehetetlen szó nélkül hagyni; annál is inkább, mert ha a lónál még az „ágaskodást” is fölemlíti, mennyivel inkább lett volna alkalma a többi

állatnál beszélni arról, mit annak bőréből, húsból sat. készítenek vagy a mi egyenesen csak annak sajátsága.

Következnek saját adataim. A lónak német nevéből keletkezett ez a szó: *raplizni*: nagyokat állítani, furcsán viselkedni, gömöriesen: szévékedni, szeleskedni; a ló természete t. i. a tüzes, heves járás. A lópatkóról vett kép ugyan, de hasonlóképen a gyors futás jelentésével áll összefüggésben *elpatkol*: meghal; eredetileg csak 'elfut' volt a jelentése. Hasonlóképen gyors, de egyúttal céltalan futására emlékeztet: 'Világgá ment mind a Kari lova'; annak szól, ki haragjában elfut hazulról, de nem megy sehova, csak kószál. A gyors futás íze érezhető e munkára serkentő szólásban is: 'Se ló, se ostor'; t. i. ne kellessen hozzá.

Ellenkezőleg csökönös voltát mutatják be a következők: 'Csihi apám, tót ló ez', melyet már közöltem. 'Mindég kell nógatni mind a rossz lovat'. Végül a visszás, zavart rendet, elhamarkodottságot jelzi a következő szólás: 'Ne járjon előbb a nyereg mind a ló'; különösen azt figyelmeztetik vele, a ki 'előre issza az áldomást a medve bőrére', a tervet már kész, lett dolognak tünteti föl. Az egyszerűbb szólások közül főlemlitem e kettőt: 'Lóvásár' és 'Ló mondja'; az első szitokszólásban használatos, a másik szójáték, 'jól mondja' helyett, gúnyosan vagy néha tréfásan jelezve vele az ostobaságot.

A szamár.

Egészben véve Szabó magyarázatai helyesek; bár igaz, hogy ezek jó részét Schraderből vette át; már t. i. a mit onnan vehetett, mint pl. a jellemzést, az idegen idézeteket sat; másrészt meg a számmal foglalkozó szólásmódok oly világosak, hogy szinte nehezebb tévedni, mint jól magyarázni. Meg kell azonban néhány dolgot mégis említenem.

Első az, hogy itt már nem lévén olyan bővíben az adatoknak, nagyokat markolt s összefogta a rozstot a buzával, hogy egy-egy csoport mégis jól üssön ki. Így bővült az ostobaság fogalma akkorává, hogy ez is belekerült: 'Kilátszik mint a nyájból a szamár', melyet ő maga is úgy magyaráz, hogy 'csak testtel nagyobb', tehát nem szükségképen ostobább a többinél; (a bir-kát szamarabbnak szokás tartani).

Kétes, hogy igazán magyar szólás-e ez: 'Lóról szamarra jutni'; se ennek, se a következőnek nem adja urát: 'Olyan mint az öszvér; nem tudja ló-e vagy szamár'.

Saját adataim a következők. Leggyakrabban emlegetett tulajdonságát, a lustaságot juttatja eszünkbe ez a szólás: 'Kivánja mint a szamár a verést'; annak szól, ki korholás nélkül 'keresztül-szalmát se tud tenni'. Neve helyett gyakran rút hangját utánozó 'iá' szóval jelzik valakinek ostobaságát: 'Ó te nagy iá! Te iá, hát még azt se éred fel ésszel?' Néha 'isten lovának, Krisztus lovának' is nevezik; tudjuk, mily alapon; ez az elnevezés emberre is szólhat 'ostoha' jelentéssel.

A szarvasmarha.

Ismét egy csoport, melynél bővebb megjegyzésre van szükség. Összeveszi, mondja Szabó, valamennyi fajtáját, hogy ismétlésbe ne essék. Helyes az ok; hanem én még egy okot tudok: mert Schrader (55. l.) szintén azt teszi. Ámbár, s ez ismét a cikkíró érdeme. Schradert nem utánozta egészen, hanem, a míg lehetett, együtt is tárgyalta a szarvasmarháról szóló általános szólásokat.

A baromnak 'vagyon' jelentésénél csodálom, hogy a *marha* szó eszébe nem jutott. Tudjuk, hogy ez a régi nyelvben mindenemű vagyont, ma már azonban így eggyeszerűen mondva leginkább csak tehénfajtát, főleg ökröt jelent, a mint a 'marhaerő', van ereje mint a marhának' s más efféle szólások mutatják. Különösen a latin *pecunia* mellett lett volna jó alkalma ezt megemlíteni. E helyett azonban idesorozott két szólást, melyek kevésbé tartoznak ide s inkább külön kellett volna állaniok: 'Van már kötél, csak tehén kell hozzá' és 'Meglenne, ha ebért tinót adnék' (205).

Nagyon gyenge magyarázatát adja ennek: 'Se borja, se tehene' (205). Igazi jelentése: mi közöm hozzá? nem az én károm, ha baja lesz. A következő, kétes szólásnál meg nem mondja meg, honnan vette: 'Az egyik bakot fej, a másik szitát tart alá'. Nem hiszem, hogy a magyarban igazán élne; nagyon eggyezik a latin-német formával. A következő szakaszban levők javarésze nem illik a magyarázat. 'Bika alatt keresi a borjút' inkább azt teszi, a megfelelő latinnal egyetemben, hogy 'kákán is csomót keres', szőrszálhasogató valaki, s nem azt, hogy haszon nélkül fárad.

A 208. lapon előforduló szólásokat nem akarom eggyenként feszegetni. Egy közös hiba van bennük, a mi különben Szabónak legnagyobb hibája az anyag földolgozásánál: roppantul fölületes, odavetett s ezért elégtelen a magyarázat. Az nem elég az üdvösségre, hogy egy rakás szóláshoz kitűzzük a címtáblát s aztán az olvasóra hagyjuk, hogy találja ki maga, melyik mire jó. S ha meg

a szólás épen kicsit homályos, még csak azt se kísérli meg eltalálni, hogy mikor használják. Bizony ebben a tekintetben tanulhatott volna Schradertól, ki egyetlen szólásért (mint maga mondja a Bevezetés II. lapján) tizenhat könyvet hajszolt föl.

[Megtíporta a fekete tehén' honnan való? Nagyon német ízű. (Vö. Schrader 59). A ,bornyúnyúzó pénteket' egészen helyesen magyarazza. Hasonlóan helyes az Erdélyi véleményével szemben az ő magyarázata ennél: ,Adj neki, hogy el ne vesse a borját'. Megerősíti ezt a magyarázatot a szólásnak ez a formája is: ,Jaj! mingyá leesik a petikém', mit egy vasmegyei nőtől hallottam. A nógrádmegyei ellenben általánosabb alapon áll: ,Lészákád á pipéteje v. pripéteje'. A *prípéte* alatt az éhnyálat, vagy az étvágyat szokás érteni, s Erdélyi talán ilyen értelemben hallotta az idézett szólást s magam is mindig a latinból került *apetitus* szóra gondoltam e szólás hallattára].

A következő szakasznál, a hol a *szarv* jelentését fejtegeti (210), ismételnem kell az előbbi hibáztatást, hogy t. i. a magyarázatot olyan semmit mondó, felületes. Szabónak ügyelnie kellett volna itt szavaira, minthogy föntebb (206. l.) említette a következő szólást: ,Csak a szarva hiányzik' s úgy magyarázta, hogy ,kész marha volna', s itt minden megjegyzés nélkül mondja: ,Nagy a Kajla szarva: büszke'. Meg kellett volna mondania, hogy a *szarv*, mint a marha fegyvere kapta később az erő, hatalom s ebből tovább fejlesztve a büszkeség jelentését. A mit a másik jelentéséről mond, azt lásd Schrader 69—70.

Ezek után hadd soroljam elő saját adataimat. Ismeretes az a diákfelelet, melyben a legerősebb állapot ellentétének a legostobább van téve: ,Úgy beszekundázlak, hogy hat ökör se húz ki', mondja a tanár, erős szándékát jelezve; ,Majd ki húz egy szamar' feleli rá — magában — a diák, a tanár jószívűségére s ezen a réven gyenge oldalára gondolva. A következő szólás ellenben a durvaságból fejlődött nevetlenségen alapszik: ,Nem láttatok erre menni két ökör- (vagy üsző-)borjut?' kérdi a köszöntés nélkül mellette elmenő két gyereket (v. lányt) az ezen bosszankodó falusi, rájuk célozva. ,Nem láttam, csak egy bolond ökröt' felel rá néha a kérdett, a durva megszólítót értve rajta.

[A ,hat ökör' szerepel ebben a csinos kis pacsirtadalban, a jó módnak Szabó említette jelképe gyanánt (205): ,Felmégyek, az istenhez mégyek; hat ökröt kérek, szántok vetek, úgy élek'. Gyakran hallani Gömörben, bár szólásként].

A ,tehén' magában ritkán jelez valami rosszat, mert ennek a nép legnagyobb hasznát veszi s így elnézőbb rossz tulajdonságaival szemben. Hanem azért még a jóság forrása, a tehén tőgye se ment a gúnyolódástól s gyakran hallani, hogy a nagymellű nőt ,tőgyesnek' csúfolják. De sőt még az ellen is van kifogása a népnek, a mi a legjobb tulajdonság egyi tehénben, hogy t. i. könnyen adja le a tejét; a ki könnyen hajlik sirásra, hallhatja a gúnyszót: ,Könnyen leereszt mind a jó riskatehén'.

A tehénnek anyai szeretete talán az egyetlen, mit igazi színében tüntet föl a nép gúnyos természete; erős megszólás van kifejezve t. i. a mostoha anya, vagy más egyéb gondviselő ellen a következő szólásban: ,A kinek nem bornya, nem nyalja', vagy csak ,Nem bornya, nem nyalja' = nem sokat törődik a gyermekkel. Hasonlóképen nőt jelez az ,előhasú tehén' szólás is néha. Előhasú az a tehén, a melynek először lesz borja. Ezért gúnyosan a megesezt leányok neve is.

Furcsa észjáráson alapszik ez a szólás: ,Az út közepén megy mind a nemes ember' s nyomban hozzá mondják ,a falu bikájá'. Sokkal világosabb e kettő: ,Istenke tehenkéje' és ,Megfeji az apácák tehenét'. Az első a futrinkabogár neve, minthogy fehér nedvet bocsát magából, ha megnyomják; a másodiknak jelentése: wasser abschlagen. Végül tréfásan jelzi a kárt az, ki az eltört cserépfazékra azt mondja: ,megbornyazott, megfiadzott'.

A kecske.

A ,legpákosztozabb' állat, hogy gömöri szóval jelezzem. A szólások alig is tudnak egyebet mondani róla, a vígságon kívül. Mindkét sajátságát főlemlíti Szabó, bár inkább csak futva s ebből kerekedik az a fonákság, hogy a kecske tulajdonságait a szólásokból állapítja meg s nem fordítva, a szólás értelmét az állat tulajdonságai alapján. Így sokkal könnyebb.

Adatai közül kétes magyarságú ez: ,A bakot teszi kertésznek' (251); szóról-szóra egyezik vele a német szólás (l. ugyanott). A torkosság csoportjába aztán ilyenek is kerülnek: ,Szomszédban nyal sőt a kecske. Kecske beszél belőle. Szereti mint a kecske a kést'. Mindezeket külön, bővebben kellett volna magyaráznia; habár helyesen fejti is meg értelmüket, így nagyon szükszavú a magyarázat.

A kecske ugrálásáról azt mondja, nagyon esetlen. Sőt ellenkezőleg a legmerészebb, hogy úgy mondjam, a legvadabb.

A szólások tehát nem az ügyetlenséget, hanem a nyaktörő, pajkos ugrálást szólják meg vele. Az esetlenül ugrálónak inkább a borjú a jelképe. „Ne táncolj mint a fiabornyú”, mondják mifelénk.

A szakasz többi részéről megemlítve, hogy az Schrader kivonata (vö. 72 purzelbock; 77 stundenbock; 81 Isaias sat.), áttérek saját adataimra. Elég világos jelentésű ez a pajkos, gyerekes szólás: „Düveő, düveő a lagziba, gedő van a menyasszonyba” (= terhes). Hasonlóképen világos, minthogy az ismert szerszámnak, a baknak képe jelenik meg benne, ez az általános szólás: „Bakba kötni valakit”; úgy t. i. hogy a kezét a lábához kötik, azzal keresztbe téve. „Bakni, bagzani” ismeretes szók. Végül a Szabó idézte „bakot löni = purzelbock schiessen” eredetibb magyar formában és jelentéssel: „bakfittyet vetni; bakot ugrani; bakfingozni (vö. olyat rúgok rajtad, hogy hatot bakfingozol)”. A kecske tréfás neve: „szakállas menyecske”.

A juh.

A cikkiró adatai közül a következők ellen van kifogásunk. „Nyalja mint a bárány a kését” nincs magyarázva; mindenesetre szelidségén alapszik, de tudnunk kell, hogy itt a szólás fölteszi a bárányról, hogy tudja, mire lesz a kés. A szólás tehát arra illik, a ki a világos, érthető sértést szelidségével viszonzozza. Hasonlóképen nincs kellően magyarázva ez: „Van annyi eszem mint a fejős birkának” (Gömörben: juhnak); nem mondja meg t. i. honnan van véve a kép. Én a következőn alapulónak tartom. Mondják, hogy a fejős állatok (tehén, juh, kecske) csak annyi tejet „adnak le”, a mennyi fölöslegük van; a többi részét, a mennyi éppen elég kicsinyüknek, se szép szóra, se ütlegre ki nem eresztik tőgyükből. A mint tehát a birkának megvan az az ösztöne, hogy saját (ill. a fia) kárára nem hagyja magát kizsákmányolni, hasonlóképen az, ki a fönti szólást használja, azt akarja vele mondani, hogy „rávehetnek mindenre, de csak addig, míg én jónak látom, míg kárát nem vallom”; tehát nem azt, a mit Szabó gondol. Ezt se magyarázza eléggé: „Okos mint a tavalyi kos”. Igaz, hogy azt teszi: buta; de miért? A birka ilyenkor, hogy érthető képet használjak, olyan mint a bakfís, a ki se kis lány, se nagy lány; tehát a legferdebb helyzetben van. Az esztendő birka neve: *toklyó*. E szó maga is azt jelenti, hogy: buta. „Te toklyó; ó te vén toklyó” mondják az ügyetlen, bár fejlett korú gyerekeknek. Néha: „Istennek toklyája” is előfordul s eléggé ismert az a cigány-anekdota, hogy

Krisztus a másik évben már nem ‚Istennek báránya‘, hanem ‚Istennek toklyója‘.

Ehhez a palóc adathoz sorolom még a következőket. Ismeretes a juhnak különös állású szeme; ezzel a tulajdonságával szolgáltatót képet a következő szitokhoz: ‚Te bari szemű‘ = szemtelen, irigy, kaján. ‚Nincs annyi szemed (= szemérmertességed) mind a birkának‘. Ez utóbbit a kutya nevével így használják: ‚mind a rihes kutyának‘ (az t. i. legalább elbúvik szegyenletében).

A birkabőrből készült dudát is fölhasználják képnek: ‚Jó vagyok lakva mind a duda‘; ezt t. i. játszás előtt telefűjják, hogy kidomborodik. Szintén a juhval magyarázzák mifelénk ezt a szólást: ‚Alszik mind a juhászbunda‘. Egy juhász elnézett egy alvó birkát s nagy siettibe azt hitte, a bundája; fölkapta a vállára s az még akkor se ébredt föl. Lehet, hogy ez a helyes magyarázata e különben homályos szólásunknak.

A macska.

A cikkiró adatait itt-ott jónak látom némileg kiegészíteni. Így a ‚Pilátus macskájához‘ (256) könnyebb megértés végett meg kell említenem, hogy az álmos ember tréfás neve Gömör táján: Pilátus; a ki ‚vاكلás‘, sötétben, vagy álmos fővel tesz valamit, az *pilátuskodik*. Szólások: ‚No te Pilátus, még se aludtad ki magad? Menj aludni, ne pislogj, mint Pilátus. Ugyán gyú (gyűjts) gyertyát, ne pilátuskoggy a mellett a tűz mellett‘. A második szólásból olyan forma sejtelmem van, hogy a Pilátus ide is úgy került, mint a krédóba s eredetileg a *pisla, pislog* szóra kell gondolnunk. Erre azonban nem esküszöm.

A dorombolás nem egészen a lustaságért van kárhóztatva ebben a szólásban: ‚Ne dorombojj mint a macska‘. Ez a hang néha bosszantó s különösen akkor, ha valaki úgy beszél, hogy más ne értse; a megszóló szeretné érteni a beszédet s azért bosszankodik. Különben nem csak a beszélgetőre használják; mifelénk (palóc vidéken) a macska duruzsolni szokott; hasonlóan az elégedetlen, magába beszélő ember. Innen ez a szólás: ‚No, tån nem tetszik? Hågy hållom! Nē duruzsolly hát, hå beszé hångosån‘.

‚Úgy jár mind a macska a dióhéjban‘ nem annyira a kényes, mint inkább a kényszeredett, néha kopogó járásúra illik. Ismeretes az a gyerekcsiny, hogy a macska talpára dióhéjat szurkoznak. s ebben a különben nesztelen, egyes járású macska szerfölkött

ügyetlen. 'Vajjon kit mos a macska?' Ennek nálunk más az értelme, mint a mit Szabó említ. Ha a macska mosdik, a gyerekek sietnek elbűjni, mert a kire mosdás után ránéz, az bizonyosan kikap még aznap. Talán innen eredhetett az is: 'Mamám! rám nézett a macska', mely szólás ma már a nyifka gyerekeket gúnyolja (l. 258). Erre enged következtetni az ilyen intés: 'Ne hogy osztán rád nézzen a macska': vigyázz, mert könnyen kikapsz.

A mi az elnevezéseket illeti, megemlítem, hogy a *famacska* szó helyett nálunk ez esetben is *fakutya* nevezet divik. A kilencágú macska (258) egészben véve idegen, a többivel együtt, melyekről Szabó azt mondja: 'Valószínűleg a németből jött át nyelvünkbe'. Kérdés, magától jött-e, vagy erőnek-erejével hurcolták be azok, a kiktől Szabó idézi (nem mondja, kik azok).

Ezekhez a megjegyzésekhez kiegészítésképen hadd álljanak itt még egyéb adataim. Játékos kedve révén jutott az ilyen szólásokba: 'Cicázni, cickázni, cickét futni'. Szemes voltát bizonyítja az, hogy bárhova viszik, mindig visszazökik a régi tűzhelyre, a régi házba. Hogy ezt ne tehesse, zsákban (vagy eggyáltalán elfödve) szokták vinni. Innen az, ki nem tudja magát hirtelen tájékozni, azzal mentegetőzik: 'Zsákban hoztak mind a macskát' = nem láthattam az utat, a tájékozót, mert este jöttünk.

Esetleg került bele ebbe a szólásba, melyet egy régibb tréfas naptárból szedtem: 'Természetében van mind a macskának a farka'. Itt említem meg, minthogy a macska szeszélyes természetével legjobban eggyezik ezt a, különben általában az állatról vett képes szólást: 'Szörmentén kell bänni vele' = szeliden, simán, kedve szerint; minden állat haragszik érte, ha visszafelé simogatják. A hernyó egy nemét, mely hasonló szőrű mint a macska, 'pap macskájának' nevezik. Végül egy furcsa szót említek: 'macskanadrág', mi felénk azt teszi, a mit a 'kutyagumi, kutymis, csipisz'; más vidéken (Miskole?) a sűrű tésztaleves neve.

A disznó.

'Legmegvetettebb állat, nincs semmi szép tulajdonsága'. Említettem már, hogy Szabónak a kutya is legmegvetettebb volt. Szinte ilyenformán kell vennünk azt a másik kijelentését is. Valaminek mégis kell lenni a disznóban, a mi nem egészen rosszat jelent, különben alig tudnók megérteni *süldő* szavunkat, mely eggyaránt neve a nagyobbacska malacnak s a fejlettebb gyerekeknek (vö. süldő lányka = bakfis Nyr. XXIII).

Különben szent igaz, hogy ronda egygy állat. Még az ételét se nagyon nézi s azért mondják arra, ki szintén mindent jóízűen megesz (főleg a gyerekre): „Nem tudja, mitől hízik”. Igaz is, hogy ez az állat mindentől hízik s talán erre céloz a kövér, de egygyüttal maszatos képű embert gúnyoló szólás is: „Olyan mind a tized diszna” (t i z e d bizonyosan katonaságra céloz; ott sok mindent, sok rossz holmit falhat a disznó).

De ne vágjunk eléje Szabónak, lássuk előbb az ő adatait, megállják-e helyüket mindenben. „Kocapipás” és „kocavadász” — a vak is látja — nem valók a rondaságot jelzők csoportjába. Ezek, ha úgy tetszik, inkább az „ostoba” címtábla mellé kerülhettek volna, ügyetlenségük révén. Minthogy nem látok különbséget téve itt (300. és köv. ll.) a *koca* és *kan* között, meg kell említenem, miért köti épen a *koca* névvel össze a magyar az ügyetlenség fogalmát. *D i s z n ó* és *k o c a* nem egygy; az általános, ez a nőstény neve, s a nép (de maga a természet is) a „gyöngébb nemet” itt is elkülöníti. A *k a n*, az agyaraival félelmes him, különösen vadászembereknél, tiszteletre és vadászkesre méltó állat; a nősténnyel kissebb kaliberű vadász is megpróbálkozhatnak. Innen a *k o c a* vadász név, mely alapja a többinek is. Szabó ezeknél a szóknál igazán nagy semmit mondott, magyarázatként adva azt, a mit a gyerek is tud.

„Ha kend ember, más se disznó”. Ennek hangzatosabb formája divatos nálunk: „Jó van jó; de nagyapó se disznó”. Eredetileg annak a fiúnak szólt, ki apjának holmi rossz kotyvadékot, „moslékot” adott enni; ma már általános keletű, s azt jelenti, a mit a Szabó adata. „Összebujnak mind a szegény ember malacai”. Úgy látszik, ezt a szólást Szabó maga nem ismeri s helyes magyarázatát se nem találta, se adni nem tudja. Azt jelenti: egygy-mást melengetik v. biztatják. Ez tehát jóformán dicséretszámba is mehetne, ha a nép előtt a szegénység egygyáltalán nem volna öreg hiba. Eredete világos: a szegény ember nem tud elég meleg hidast, jó almot adni a malacainak, azok tehát összebúznak, egygy-más mellé szorulnak, hogy ne fázzanak. „Hallgat mind a süket disznó a buzában”; vö. vele a Nyr. XXIII.281. lapján közöltem szólást.

„Se tücski, se haj be”; Szabó szerint *tücs ki* ferdtítés, *hücs* helyett. Helyreigazítom. A palócok nem *hücs*, hanem *tücs* szóval hajtják malacukat; itt tehát (302) az analogiának semmi helye. A „zöld disznónál” vitázik Erdélyivel; mindkettejüknek igazuk van: a mesében „sose hallott” dolog — semmi.

Egyéb adataim ezek. Rondaságát juttatja eszünkbe a ‚huj ki‘, tréfásan rosszaló, intő szólás; akkor használatos, mikor valaki ebéd után hangosan böffent. Aranyánál általánosabban: ‚De azért nem mondom, huj ki vagy le veled‘ (Petőfihez irt levele). Egy dicsérő szólással zárom le e szakaszt: ‚Kutyából soha se lesz szalonna‘. Ebben ugyan nem annak szól a dicséret, a ki a kutya személyesítője, tehát a kiről szó van, hanem magának a disznónak, mely e tekintetben különb a kutyánál.

Az aprómarha.

Nagyon kevés a megjegyezni valónk, azért egybe vesszük valamennyit; az újabb adatokat is a végére hagyván.

A tyúk csoportjában kétes ez: ‚Tyúk föl a fazékban‘; idézni kellett volna a helyet. A mesekezdésnél pedig (304) a ‚tyúkköhögés‘ nem csekélységet, hanem az előzővel együtt lehetetlent, ficta res-t jelent.

A lúd szónál (353) nem tudom megérteni, hogy jelenthet lustát ez (s a többi is): ‚Ostoba liba‘. A Gömörből idézett alakot én így ismerem: ‚Hálákgoyik mind a domáházi ludák‘ s egyáltalán semmi köze az ügyetlen járáshoz; a részeg ember szószátyárságát teszi nevetségessé. ‚Lúdra szénát vesztegetni‘; magyarázata egészen helytelen. A kép világos: a lúd nem szénát, hanem fűvet eszik; a szólás értelme tehát: hiábavaló, ostoba munka. A ‚Márton lúdja‘ úgy látszik egészen német; nem ismerem ezt a szokást hiriből se, Schrader igen (169).

Adataim között ezeket találtam ide valónak: ‚Néha a vak tyúk is talál szemet‘ = néha a bolond is tesz okos dolgot, vagy inkább az ügyetlen is eltalálja a dolog nyitját. ‚Mit izegsz-mozogsz mint a sós seggű tyúk‘ intik azt, ki nem tud veszteg maradni. Mondják, hogy a tolvaj tyúknak (a mely ismeretlen helyre jár tojni) besózzák a farka alját, s ez kénytelen aztán elárulni a fészket a folytonos izgalom miatt. A kakas nevét fölhasználták e szók a természet jelölésére: ‚Kakaskodik‘: veszekszik, berzenkedik. ‚Kakasol‘: megver, megcsipdes‘.

A lúdról szól: ‚Gágágá, mond a lúd, ki nem tanul az nem tud‘; gyakran hallani a leckéje felejtett diák gúnyolásaként. ‚Lúdtalpú‘: plattfüssig; a lúdnak lapos, sík talpáról, melyen a hárttyák egészen érik a földet.

Nem akarok külön címet adni ez egyetlen szólásnak, melyben oly állatról van szó, melyről Szabó mit se tud: ‚Szapora

mint a murcsi', mondják a sok gyermekes családra. *Murcsi* a kis házi nyúl neve, s mint mondják, ez állatka minden hónapban ötöt-hatot fiadzik.

Csak még néhány szót az egész cikksorozatra nézve. A vég-szóban Szabó is elmondja az exegi monumentumot. Meg van elégedve magával s munkáját ajánlja másoknak mintául. Én, bár érdemei előtt sem hunyok szemet, nem tartom művét mintaszerűnek. Szabad legyen tehát röviden összefoglalnom, mi lenne a kövendő út — szerintem — a többi szólásokra nézve. Első az, hogy egy-egy csoportot ne csak 'tessék-lássék' módra, hanem istenigazában, minden kézbekepható eszközzel gyűjtsünk össze. Másod-sorban ne mutató táblák szerint, hanem fokozatos összefüggés alapján, oknyomozó móddal fejtegyünk a bennük rejlő képeket és gondolatokat. Harmadszor pedig, ha már igazán 'használható' szó-lás- és közmondás-gyűjteményt akarunk a magyar közönség kezébe adni', alaposan nézzünk utána a szólások magyarázatának s ne csak azt süssük ki belőle mindenhol, a mi első pillanatra úgy is eléggé szembeszökő, a mint ezt Szabó nem egy helyen tette. Ebben a tekintetben igen jó példakép, természetesen cum grano salis, Schrader; kit ha cikkirónk helyesen tudott volna követni, fölhasználva belőle, a mi a magyar nyelvre is illik s vonatkoztatható, elhagyva s kerülve viszont, mi nincs a magyar nép természetében, nem csak azt a dicséretet érdemelte volna, hogy szorgalmas kutató, hanem azt is, hogy pontos, lelkiismeretes magyarázó.

Mindezt pedig — ismételnem kell — nem azért mondtam el, hogy a Szabó érdemét kissebbítsem; távol legyen tőlem ez; hanem csupán azért, mert adatait itt-ott hézagosaknak, magyarázatait néhol téveseknek látva, szükségesnek éreztem, hogy az igazság s a tudomány érdekében helyreigazítsam s pótoljam azt, mit én talán jobban tudok s bővebben ismerek, mint ő.

MIKÓ PÁL.

A REDŐ EREDETE S TÖRTÉNETE.

Szarvas Gábor e folyóirat múlt havi füzetében szépen kifejti elméletileg, hogy az állítólagos rēdős gatyá, ha valaki pontosan megfigyeli, így ejtődik: rēdēs gatyá; mindamellett kénytelen-kelletlen újra tanúbizonytságot kell tennem arról, hogy a balatonmelléki legények, legalább a somogyi partiak, a valóságban mégis csak

redős gatyában járnak. Nem hallgathatom el azt sem, hogy a gatyá-redőket gáncstalan ügyességgel tudják készíteni. Közlöm, kinek szavahihetőségében én egy cseppet se kételkedtem, egész határozottsággal föntartja ezen állítását. Megengedem, lehetnek okok, melyek Szarvasban kétséget ébreszthetnek a redő-nek igazeredetisége iránt, de már azt a valóságot, hogy a balatonvidéki nép használja e szót, bármennyire igyekszik is cáfolni, nem fogja elvitatni. Különbön pedig tölem telhető megnyugtató végett meg kell említenem, hogy levél útján is tudakozódtam felőle egy somogyi faluban (Látrányban) s azt a választ kaptam, hogy a kért redő szót igenis használják a köznépnél.

Eszerint Horváth nem Vörösmartytól vette adatát, hanem közvetlen a nép ajkáról írta le a redő-t. Egyébként én már csupán azon őszinte nyilatkozata miatt se mertem volna gyanúszerrel lenni iránta, a mellyel tanúvallomása hitelességéről kezeskedik (l. TudGyűjt. 1839. XI.4).

A mi pedig Vörösmarty közlésének igazeredetiségét illeti, ahhoz nagyon is sok szó férhet, sőt véleményem szerint a redő ügyének tisztázásában egyáltalán semmi bizonyító ereje sincsen. Vegyük csak szemügyre nyilatkozatát. „Göcsej szélén, úgymond, a fa ránczos kérgét red-nek mondják; innen red-ű, redv, redves, a minék már általvitt értelme van. Red ige is s innen a participium red-ő”. Ha meggondoljuk, hogy nagy költőnk a Czuczor-Fogarasi-féle ábrándos nyelvészkedők sorába tartozott, egyben tisztába jöhetünk közlésével, a melyből különben nagyon is kilóg a lóláb. Könnyen észrevehetni, hogy az ő red-je és a „plica, ruga” értelmű red, illetőleg redő között semmi összefüggés nincsen, vagy ha van, akkor redv és redő (ill. red), redves és redős (ill. redős) egyazon fogalmak. Pedig ilyesmit állítani több mint merészség volna. Bizonyosra veszem, hogy Vörösmartynak közlése nem más, mint puszta okoskodás. A redv-, redű-ből előbb kikövetkezteti a red tövet; azután pedig megfordítja okoskodását s ebből leszármaztatja amazt. Különbön a „farác” jelentésű red-ről se a régi se az újabb göcseji népnyelvi közlések nem tudnak semmit, hanem igenis ismerik a redv szót, a melyre nézve a régi TSzótár ezeket mondja: „Mikor a fa meg kezd taplósodni s rohadásba mén által, vagy megrohad, mondják: fa-redv, fa-rév. Innét redves: megromlott, alávaló, ferges. Göcseji szó. Plánder Ferencz’. Nyilvánvaló, hogy Vörösmarty red-je is voltaképp ez a „putredo” értelmű redv akar lenni, mert különben nem származtathatná tőle a redves

melléknévi alakot. Hogy pedig az ugor eredetű *redv* legcsekélyebb összefüggésben sincs a szláv származékú *red*, illetőleg *redŏ* (= ránc) szóval, azt fölösleges volna bizonyítanom, valamint kár volna vitatnom, hogy az állítólagos *red* ige szintűgy Vörösmarty képzeletének szüleménye, mint a *redv*-ből kikövetkeztetett *red* főnév. Az ő okoskodása tehát nem vág a mi tárgyunkhoz.

A *redŏ*-t, hogy visszatérjek rája, nemcsak az említettem Balatonvidék használja, hanem járatos a nép körében egyéb helyeken is. Eggy most kaptam értesítés szerint Német-Gencsen és vidékén (tősgyökeres magyar község Vas megyében) a ,redős homlok, redős gatyá, redős csizma', úgyszintén a ,gatyaredő, homlok-redő' kifejezések általánosan járatosak. Eggy másik tanúm határozottan állítja, hogy divatos e szó Csácson (Zala m. Göcsej szélén) és Lentiben (Zala m. Göcsej szívében) is. Teljes hitelt érdemlő közlők tanúsítják, hogy a ,redős, redő, redöz, redőbe szed' szólások szinte elég közönségesek a következő helyeken: Körmend (Vas m.) vidékén, Somló-Vásárhelyen (Veszprém m.), Toós-Nyárasdon és Galanthán (Pozsony m.), Léván (Bars m.) és Nagy-Kikinda vidékén (Torontál m.). Tehát, mint látnivaló, nem valami kis területre szorítkozik a *redŏ* használata; sőt én abban a hitben vagyok, hogy az országnak jó része ismeri e szót. Mindenesetre jól tennék közlőink, ha nyilatkoznának felőle.

Eszerint nem Baróti volt az alkotó mestere. Azonban föltéve, hogy ő nyeste volna, kérdés, való-igaz-e, a mit Szarvas állít róla, hogy az ú. n. gyökelvonás elméletén kiköszörülhetetlen csorbát ejtett volna. Legkevésbé sem! Szarvas szerint ugyanis Baróti a régi szótárak *redős* szavából vonta el a *redŏ*-t. Ennek az alaknak ő-jéről pedig nem tudni hosszú volt-e, vagy rövid, sőt a vas megyei *red* forma, a melyben szerinte a *redŏ*-nek alapszavát kell látnunk, határozottan a mellett szól, hogy rövid volt. Ha pedig e hang csakugyan rövid (tehát *ë* helyett áll), akkor természetesen hibázott Baróti, hogy *redős* melléknévből *redŏ* alapszót mert kikövetkeztetni; mert ily szóalkotásra analogiát nem találunk nyelvünkben.

Nem kutatva egyelőre a szóbeli *ő* hangnak időmennyiségét, csupán azt említem meg Szarvas tévedésének megvilágítására, hogy Baróti kétszer adta ki ,Kised szótárát, 1784-ben és 1792-ben. Szarvas a második kiadás adatát idézi cikkelyében, holott már az elsőben megvan a *redős* melléknév (70), még pedig hosszú *ő*-vel. Az esetre tehát, ha ő alkotta volna a *redŏ*-t, minden bizonnal ebből, nem pedig a régi *redős* alakból nyeste volna el. Eljárását

pedig igazolnunk kellene, mert helyes analogiára alkotott volna (vö. *velős*: *velő*, *erős*: *erő*, *szeplős*: *szeplő* sat.). Valóságban azonban a nép ajakáról vette *redő*-jét. E dolog különben már csupán abból a körülményből is kitűnik, hogy a *redő* mellé nem tesz csillagot, mint egyéb szók mellé, a melyek ,bé-vételek felett még talán kérdés támadhatna'. (Előszó.)

A *redő* ügyének tökéletes tisztázása végett meg kell ismerkednünk e szónak nyelvtörténeti szereplésével is, a melyre nézve nyomozásaim a következő eredményre vezettek.

A NySzótár a főnévi alakról mit sem tud, hanem a melléknévi formát három helyről idézi: Calepinus és Molnár szótárából, valamint Faludi verseiből (az utóbbtól vett első példában az *ő* hibásan van rövidnek nyomva). E helyeken kívül megvan Faludinak jegyzőkönyvében is (redős szoknya') és Pápai szótárának mind a négy kiadásában. Baróti verseiben szinte előfordul. Rájniss Mentő irásában szemére is veti neki (32. l.), hogy azt írta: ,redős a haja, fodros a szoknyája' fodros a haja, redős a szoknyája helyett, valamint azért is megrója, bár nem egész igazságosan, hogy szótárában (az első kiadást értve), ,egy-, vagy csak-nem azon egy-értelmű szók'-nak írja ezeket: ,redős, fodros, retzés, fürtös'. Sándor I. Toldalékkönyvében (1808) csupán a főnévi alak van meg, míg a későbbi szógyűjtemények mind a két formát közlik. Alkalmasnak tartom itt a megemlítésre, hogy újabb költőink egyik legmagyarabbja, Arany János nem egyszer használja költeményeiben a *redőt* (pl. ,S homlokán r e d ő k b ű l könnyü felleget szült' Mur. Vén. I. sz. 55. strófa, vagy ,Puha, fehér ágyam hullámos r e d ő i n sat.' Rachel sir. bevezető sora).

Igen különösnek tetszhetik az a körülmény, hogy régi szótáraink csupán melléknévi alakját közlik a *redő*-nek. Azonban e dolgot könnyen megérthetjük. Látva ugyanis, hogy Calepinustól kezdve le egészen Barótiig mindegyikük a ,redős szoknyát' hozza föl példaként, önkénytelen is azt kell gondolnunk, hogy egymástól vették át közlésüket. Mivel pedig Calepinusnál a *redő* alak nincs meg, azért utána Molnár s a többi se vette föl gyűjteményébe egészen Baróti szótára második kiadásáig, a melybe már kétségtelen a népnyelvből került.

E körülménnyel kapcsolatban arra a kérdésre is megfelelhetünk, milyen a Calepinus- és Molnárnál található *redős* forma *ő*-jének időmennyisége. Ezt Szarvas szerint nem lehet határozottan megállapítani. Én meg egész határozottan merem állítani, hogy

hosszú. Pápai szótárának valamennyi kiadásában ilyenek találjuk, szintűgy Faludinál, Barótinál és Rajnisonál is. Már pedig Szarvasnak saját állítása szerint „Pápai szóról szóra kiirta Molnárt”, a minthogy valóban igaz is. Ha tehát Pápainál hosszú az *ő*, akkor Molnárnál szinte ilyenek kell lennie, valamint Calepinusnál is, a kitől meg Molnár vette át a *redős*-t.

Eszerint még az esetben se ütött volna csorbát a gyökelvonás elméletén, ha ebből a régi alakból teremtette volna Baróti a *redő*-t.

Különben meg ne gondolja valaki, hogy jogosan megillette őt e szó megalkotásának dicsősége. Épen nem; mert Adáminak 1763-ban kiadott szótárában a „stammwort”-ok között már ott találjuk a *redőt* (l. Simonyi: A nyelvújítás történetéhez 1888. 22. l.). Csupán az az egy különös, még pedig fölötte különös, hogy Adámi „halter”, tehát *t a r t ó, n y a k l ó* értelmet ad neki. Simonyi értekezésében kérdő jelet tesz e jelentés mellé; hogy miért, nagyon érthető dolog, mert ily értelemben se a régiség, se a nép nem használja, sőt még meg se közelíti. Akár tévedésből írta Adámi a „halter” a *redő* mellé, akár tudatosan, az itt mellékes; fődolog az, hogy harminc évvel előbb használta e szót, mint Baróti. Én a sajátságos jelentésnél fogva hajlandó vagyok arra a hitre, hogy Adámi nem a nép nyelvéből vette a maga *redő*-jét, hanem úgy következtette ki a *redős* alakból; de azért döntő ítéletet nem mernék kockáztatni róla.

Az eddig fölhoztam adatokkal még nem merítettem ki a *redő*-nek régiségbeli szereplését, sőt ép a legrégebbit legutoljára hagytam. A Besztercei Szójegyzék *serpata* szava fölé ez a jelentés van írva: *redelth*, a melyet Finály *redőlt*-nek olvas (39. l.). A Schlägli Szójegyzék *serpata*-ja fölé meg *regleth* van jegyezve, a melyet Szamota szintén *redőlt*-nek magyaráz (54). Kérdés, összefüggnek-e a *redelth* és *regleth* alakok a *redő* szóval. Erre határozott feleletet csak úgy adhatunk, ha tisztázni tudjuk a latin *serpata* szónak mibenlétét, a melyet se Finály, se Szamota nem tudott megfejteni. Bartal szerint (NyK. XXIV.248) a „*serpata pro striata*” áll. A *striatus* melléknévnek értelme pedig Molnár és Pápai szótárai szerint: rovátolt, barázdás, gerezdelt, völgyelt, ráncos. Ezen jelentéseket a *redőlt*-tel könnyen ki lehetne ugyan egyenlíteni; de azt már nem fogadhatjuk el, hogy a *serpata* alak *striata* helyett állna; mert mind a két szójegyzékben egész világosan *serpata* van írva; különben is bajos volna föltennünk, hogy a *striata*-t *serpata*-vá torzították volna. Mi lehet tehát ez a különös alak? Annyi bizo-

nyos, hogy rubára vonatkozik, mert a *n o m i n a v e s t i u m* közt kerül elő. A Schlägli szójegyzékben *stragula* --- *kentes* van utána írva. A *serpata* minden valószínűség szerint ennek a jelzője, míg a Besztercei szójegyzékben *vestis* értendő melléje. A megfejtését pedig, azt hiszem, eltalálom, midőn azt állítom, hogy nem más, mint a *serratus* melléknév kissé eltorzított nőnemű alakja. Ennek az eredeti értelme: „fűrészalakú, recés”; de átvittén ugyanazt jelenti, a mit a *striatus*; vagyis eggy szóval: redőt (azaz redős).

Ahhoz tehát nem férhet kétség, hogy a *redelth*, *regleth* alakok rokonok a *redő* szóval. Csupán az olvasásukról lehetne még vitatkozni, nevezetesen, hogy a Schlägli szójegyzék *regleth* alakja olvasható-e *redőt*-nek. Így semmi esetre se; hanem legföllebb *regyőt*-nek. De hát ez már nem tartozik tárgyunk körébe; elég az hozzá, hogy a *redő* szó nyomait legrégebb nyelvemlékeinkben is föltaláljuk.

Meg kellene még arra felelnem, honnan került e szónak végső hangzója. Helyreigazító cikkelyem végén csak úgy mellékesen azt a megjegyzést tettem, hogy a *redő* nagyon hihetően szintűgy ivadéka az ószl. *redū* (*rend*) szónak, mint akár a nyugatszéeli *red* alak s így a két név voltaképp édes egytestvér. Jóllehet eme mellékes odavetésnek semmi bizonyító ereje nem volt a fődologban, hogy t. i. népi eredetű-e a *redő*, vagy pedig Baróti alkotmánya, mind a mellett Szarvas nagyon fontosnak tartja s magyarázatot kér tőlem a *redő* ő-jének mibenlétére nézve. Feleletem nyílt és őszinte: Határozott véleményt nem nyilvánítok róla, de föltevésemet továbbra is állom. Hogy a *redő* jövevényszavaink sorába tartozik, ebben a véleményben, azt hiszem, megegyezik velem Szarvas is. Már pedig épen ezért nehéz az ő-nek mivoltáról döntő ítéletet mondani. Legvalószínűbbnek tartom mégis, hogy a *redő* diminutivum *comparationis*, vagyis jelentése „rend, sor-féle” (rendhez, sorhoz hasonló), a mely értelmet e szónak „plica, ruga” jelentésével könnyen össze lehet egyeztetni. Lehet továbbá tisztán diminutivum (vö. *tönkő*, *gyerkő* sat.), a mely esetben szintűgy, mint az előbbiben az ő az eredeti *m(v)* kicsinyítő képzőnek fejleménye. Az sem lehetetlen azonban, hogy az ő pusztán járulékhang, a mely analogikus hatás következtében ragadt az eredetibb *red* alakhoz, nevezetesen az ismeretes „rácba szedős szoknya” kitétel hatása folytán előbb a *redős* melléknévi alak fejlődhetett ki, a melyből azután a nép helyes analogia szerint *redő* alapszót következtetett ki. Hogy már most mi az igazság, azt természetesen bajos

eldönteni; noha tagadni nem lehet, hogy a *redő*-t a nép ismeri és használja.

Nem tudom, kielégíti-e magyarázatom Szarvast, vagy nem. Szeretném, ha kielégitené; de ha netalán tán ki nem elégíti: mit tehetek róla! Eggyelőre jobbat nem tudok ennél. Fölszólalásom, azt hiszem, így se válik fölöslegessé, mert legalább tisztába hoztam a *redő*-nek régi eredetét s nyelvtörténeti szereplését.

PRIKKEK MARIÁN.

NÉMET VENDÉGSZÓK.

A nyelv idegen elemeinek egybegyűjtése, az eredeti szókincstől különválasztása és lajstromozása szintén a nyelvtudomány fontosabb feladatainak körébe tartozik. A mi eddigelé nálunk a más népektől nyelvünkbe átkerült vendégszók egybegyűjtésének s összeállításának érdekében történt, az eredménnyel részben meg lehetünk elégedve; részben mondom, mert e gyűjtemények legtöbbje még mindig nem teljes és kiegészítésre szorul, másrészt pedig az egyes sorozatokban fordulnak elegendő számmal oly szavak is elő, a melyeket ha a kritika rostájába vetve megrázogatunk, kihullanak belőle. Hogy az eredménnyel nem lehetünk teljes mértékben megelégedve, hozzájárul még egy más körülmény is, az t. i., hogy ketteje épen a fontosabb nyelveknek, a latin és német, e tekintetben még nem volt átkutatva. Jelent ugyan meg mind a két körből egy-egy dolgozatka, a melyek azonban azonkívül hogy inkább csak mutatóvány számba mennek, gyöngeszárnyp próbálgatásnál alig tekinthetők egyébnek.

Kétségtelen, hogy az ófelnémet és középfelnémet nyelv nagyban gazdagította szótárunkat s művelődésünkre is határozottan éles befolyást gyakorolt. Ez a fontos körülmény indított engem arra, hogy az ó- és középfelnémet nyelvet külön tanulmányozzam. Eleinte különösen a helynevek eredete érdekelt; azután az ősműveltség terén próbáltam meg kutatni s így akadtam rá néhány ősi fogalmunk eredetére. Természetesen ez az én összeállításom sem teljességre, sem csálhatatlanságra számot nem tarthat. Inkább is az a célja, hogy nyelvtudományunk figyelmét az ónémet kölcsönzésekre irányítsa s esetleg ösztönt adjon új, alaposabb kutatásra.

E bevezető szavakkal tájékozza Borovszky Samu olvasóit

a Nyelvtudományi közlemények legutóbbi (1894. III.) füzetében közzétett 'Német kölcsönszók' dolgozatáról.

E gyűjteménynek figyelmes átolvasása arról győzött meg bennünket, hogy szerzője sok jóakarattal fogott ugyan bele földadata megoldásába, de az ily kutatáshoz megkívántató tudományos készlet alkalmazása s fölhasználása nélkül végezte nem könnyű munkáját s így a belőle folyó haszon és siker épen nem áll kellő arányban a talán reáfordított fáradsággal és buvárlattal.

Föltűnő először is az eddiglen e téren tett kutatásokban s az elég szép számmal fölmutatott eredményekben nyilatkozó tájékoztatlansága, a mely különösen két jelenségben nyilvánul. Ezeknek egyike, hogy elég nagy számú oly szót nem vett föl a 'Német kölcsönszók' sorozatába, a melyeknek legtöbbje épen a közép-földnémetből került át nyelvünkbe s a melyek elszórtan bár különösen a Nyelvőr egyes évfolyamaiban tüzetes megokolás kíséretében ilyenekül ki voltak mutatva.

Ezek a következők: *báb* (Nyr. 16. k. 162. l.), *bászli* (21 : 293. 237), *billikom* (7 : 411), *bitang* (11 : 145), *boglár* (14 : 197), *bot* : *butte* (19 : 572 ; 20 : 31), *cápa* (14 : 1), *cikkely* (7 : 243), *cink(os)* (11 : 145), *csúgó* (14 : 324), *csúz* (17 : 168), *dölyf* (19 : 101), *döröcköl* (18 : 366), *erszény* (Thewrewk : HME. 136), *fánk* (Nyr. 6. k. 414. l.), *farsang* (14 : 319), *fillér* (7 : 105), *foglár* (7 : 60. 160. 244. 559), *fortély* (7 : 245), *fustély* (7 : 245), *fuvar* (6 : 509), *fűzér* (7 : 62), *gallér* (7 : 105), *gépely* (Ball : KecskÖtVM. 349), *gerely* (Nyr. 7. k. : 243. l.), *göncöl* (17 : 436), *hámor* (7 : 106), *hébér* (7 : 105), *héhely* (7 : 243), *himpellér* (7 : 105), *kalandos* (20 : 273), *kasznár* (7 : 105), *kóbor* : *canistrum* (23 : 154), *köppöly* (7 : 243), *kudarc* (6 : 509 ; 7 : 414), *(ag)lamos* (19 : 105), *lárma* (22 : 137), *légely* (7 : 243), *málha* (NyK. 23 : 59. l.), *messzely* (Nyr. 7 : 243), *mordály* (20 : 1), *operencia* (15 : 145), *ortály* (7 : 245), *pánkó* (7 : 413), *pazarol* (20 : 532), *pernahajder* (7 : 106), *persely* (7 : 243), *pintér* (7 : 105), *portéka* (NyK. 23 : 59), *portyáz* (uo.), *pőce* (Nyr. 22 : 97), *pöröly* (7 : 243), *ráspoly* (7 : 388), *sejt* (15 : 268), *Simon-bíró* (21 : 294), *sonkoly* (7 : 244), *tallér* (7 : 105), *tarsoly* (7 : 244), *torony* (12 : 36), *tönköly* (7 : 244), *vendely* (7 : 243), *vincellér* (7 : 105), *zamat* (13 : 51), *zománc* (10 : 98, *Simonyi* : MNy. 2 : 218).

A második valószínű bizonyíték, hogy nem vett tudomást az eddigi megállapodásokról, abból is következtethető, hogy alig egy-két helyen hivatkozik megelőző buvárlatokra. Szerzőnk összesen 169 szót mutat ki, a melyek a németből jutottak át s hono-

sodtak meg nyelvünkben; ezek közül 43-nak német volta már jóval előbb majd tüzetesen ki volt mutatva, majd pedig legalább röviden mint ilyen egyéb példák sorában fölemlítve. Ezek a következők:

cégér (Nyr. 7: 105), *cendel* (7: 244), *címer* (7: 106), *cövek* (14: 50), *csődör* (12: 433), *csűr* (12: 522), *cukor* (7: 107), *erkély* (7: 105), *fogoly* (7: 244; 8: 345), *fukar* (21: 574), *fullajtár* (7: 106), *hengér* (7: 104), *kacér* (6: 385; 7: 104), *kalmár* (7: 105), *kastély* (7: 245), *köböl* (7: 244), *kufár* (7: 105), *lidérc* (5: 323; 5: 156), *mente* (12: 195), *mozsár* (7: 106), *pelengér* (6: 809; 7: 105), *pendely* (7: 243. 410), *pillér* (7: 105), *polgár* (7: 105), *putton* (7: 246), *ráma* (7: 247), *rokka* (7: 247), *rostély* (7: 105), *sáfár* (7: 105), *sallang* (10: 494), *sámoly* (7: 244), *sarc* (10: 494), *selejt(es)* (6: 102), *sindely* (7: 243), *sintér* (7: 105), *sódar* (7: 106), *sógor* (7: 106), *sonka* (7: 247), *tégely* (7: 243), *törköly* (10: 532), *vándor* (7: 106), *verföly* (7: 243), *zsákmány* (3: 247).

Ezeknek fölemlítéséről annál kevésbé kellett volna szerzőnknek megfélekednie, mert olvasóinak egynémelyikében könnyen azon gyanút támaszthatja, mintha hallgatásával azt akarta volna elérni, hogy a fölfedezés érdeme az ő rovására íródjék.

Ez a mulasztás azonban, a mely lehet hogy ama kevésbé jutalmazó fáradság elgondoltára vezetendő vissza, a mellyel az ily utánnézés és keresés egybe van kötve, magában véve legcsekélyebbet se vonna le a dolgozat becséből, ha egyéb tekintetben megfelelné a vele járó követeléseknek. Azonban csak egy gyorsan átsikló tekintetet kell vetnünk e sorozatnak egyes cikkelyeire, s azonnal megérlelődik bennünk a meggyőződés, hogy módszere nem oly fegyelmezett s kritikai érzéke még nincs annyira kifejlődve és megizmosodva, hogy ilynemű munkálatot sikeresen s kellő eredménnyel teljesíthessen.

Nem tudom először is tisztába jönni vele s nem érthetjük meg se a Bevezetés szavaiból se a sorozat egybeállításából, minő föladatot tűzött ki magának megoldás végett a szerző. A Bevezetésnek eme helyéből: 'összeállításomnak az a célja, hogy nyelvtudományunk figyelmét az ófelnémet kölcsönzésekre irányítsa', az tűnnék ki, mintha a sorozat csupán az ófelnémetből átkölcsönözött szavakat foglalná magában. Ha meg e szavaira akarunk építeni: 'kétségtelen, hogy az ó-felnémet és közép-felnémet nyelv szintén nagyban gazdagította szótárunkat', azt kell következtetnünk belőlük, hogy a sorozatba nemcsak az ó, hanem a közép-felnémetből át-

került szók is föl vannak véve. Ha ellenben ezt a kijelentését tekintjük irányadónak: „természetesen ez az én összeállításom teljességre számot nem tarthat”, annak a véleménynek kell helyet foglalnia gondolatunkban, hogy a szerzőnek e dolgozattal oda irányult a törekvése, hogy lehetőleg teljes számmal egybegyűjtse a német vendégszókát. Az elsőt, az ó-fölnémetet nem is említve, a melyből egész biztosan alig tudunk egy-két kölcsönvetelt kimutatni, csak e második esetben is cikksorozatával jóval túlmént föladatának határain, midőn ilyen szókat is, a minők, hogy csak egy-kettőt említsünk, a következők: *copf, cukor, friss, gléda, huncfut, karcol, krumpli, kugli, spék, táska, vándorol, vice*, a kfném. nyelv szavai képmássának tüntet föl. Ha meg a harmadik esetet, a teljességet, a német vendégszók összességét vesszük, akkor szerzőnk nem hogy megközelítette volna kitűzött föladatának határát, hanem annyira innen maradt tőle, hogy mondhatni már a kezdetén megállapodott, a mennyiben a közel kétezer számra rugó német vendégszók nagy seregéből csupán 169 szót sorol elő.

Hogy valamely szavunkra megjelölésével a nyelvnek, a melyből átkerült, az idegen származást rábizonyíthassuk, első és elengedhetetlen föltétel, hogy az eredeti példaképnek állított idegen szó s ennek képmássa mind alaki, mind pedig jelentésbeli tekintetben teljesen egyezzenek. A teljes egyezést természetesen nem zárja ki az a hangbeli eltérés, mely a példakép és képmássa közt mutatkozik s a mely a kölcsönvevő nyelv hangtörvényeiben s honosító törekvésében leli magyarázatát. E két kellék elsejének követelménye ellen vét a szerző, midőn oly szókat vet egybe, a melyeknek egyes hangelemei közt az eltérés ki nem egyenlíthető. Ilyenek *ném. *kurz* és magy. *kurta*. A szóvégi ném. *c, (z, tz)*, mint e példák mutatják: ném. *schatz*: magy. *sarc*, ném. *trotz*: magy. *trucc*, ném. *putz*: magy. *pucc* sat, nyelvünkben igaz épségében megmarad. A *kurta* tehát, ha a németből került volna, a magyarban is *kurc*-nak hangzanék. | A magy. *pinty* példaképének a ném. *finke* van odaállítva. De olyan példát aligha tudna a szerzőnk idézni, a mellyel az *f: p* változást igazolni lehetne (vö. *friss, fájn, farsang, fölhérc, fuvar* sat.). Ugyanez okból meg nem állhat a ném. *burggraf* s a magy. *porkoláb* egysége sem. | Hogy a ném. *ketzer*-t a magy. *kacér* példaképének elismerjük, ki kellene mutatni, hogy egy idegen, magashangú szó nyelvünkben mélyhangúra változhatnak. — Ki nem egyeztethető a jelentés a német és magyar szó között s azért az egybeállítás elfogadhatatlan ezekben: ném.

masche : ‚macula retis, rete‘ = magy. *mese* : ‚fabula‘. | ném. *met* : ‚mulsum‘ = magy. *méz* : mel. | ném. *treffen* : ‚berühren, das ziel erreichen‘ = magy. *tréfál* : ‚jocular‘.

A mily elengedhetetlen az inént tárgyalt kellék, ép oly szükséges és elengedhetetlen annak kimutatása is, hogy a két nép között, a melyeknek nyelve szavait egybevetjük és egyeztetjük, a kölcsönös érintkezés legalább egy bizonyos, hosszabban tartó idő alatt valójában megvolt. Nyelvünkben, még a nép beszédében is, elég nagy számmal járatos sok francia szó; de minthogy a két nép közt a közletlen érintkezés ki nem mutatható, ezeket nem is lehet francia, hanem legnagyobbára német vendégszónak tartanunk. E mozzanatra nem helyezett kellő súlyt a szerző, s azért oly lehetlenségeket állít, hogy a magy. *harang* az ó-skandináv *hrang*-nak a képmássa; továbbá, hogy a magy. *turfa* nem egyéb, mint szintén az ó-skand. *torfa*; mert azt nem tesszük föl róla, hogy az ófném. *zurba*, *zurf* alakot komolyan tarthatná eredetijének.

Általában nem tudom átlátni, mi értelme és célja van több nyelv egymástól alakilag elütő szavai elősorolásának, midőn azt kell megállapítani, melyik nyelv melyik szavának igaz és valódi hasonmássa, a mit kölcsönvételek tartunk. A *sonka* szónál pl. föl vannak említve az ó-főlnémet, a közép-főlnémet, a köz-olasz, a modenai, velencei, milanoi-olasz, az ó-friz, új-friz, északi-friz és az al-német nyelvek és dialektusokban előforduló alakok; noha a magyar szó, a mit főlöszleg is bizonyítanunk, csupán egyikéből kerülhetett át e nyelveknek és dialektusoknak; de éppen az a tájnyelv, a bajor-osztrák, s ennek *schonkə* szava nincs főlemlítve, a mely a mi *sonka* szavunknak a példaképe. Az egy családba tartozó nyelvek s dialektusok alakjainak előszámlálása ebben az esetben tehát nem egyéb hatásra számított diszítésnél, egészen fölös cicoma azon az egyen kívül, de ennek a megnevezése s kitevése okvetetlen szükséges, a melyen a nyelvünkben megtelepedett szó alapszik; magyarázatképen s az avatatlanabbak tájékozása végett utána függeszthető a mai irodalomban járatos alak; pl. ófn. *purgari* (bürger): *polgár*, kfn. *kaulirabi* (kohlrübe): *karalíbi* v. *kalarábi*, dial. *pámfarn* (baumfarn): *páfrány* sat.

Találunk e sorozatban több olyan szót is, a mely nyelvünknek eredeti birtoka, de minthogy valamelyik német szóval alakilag s jelentésileg többé-kevésbé megegyezik, a szerző e látszatra építve német vendégszavaink sorába iktatja, noha eredeti voltuk mellett a rokon nyelvek vallomásai is erősen bizonyítauak. Leg-

föltünőbbek ezek között *somolyog*, a melynek eredetije a ném. *schmollen*: ‚subridere‘, és *szárad*, a mely hasonlóképen a ném. *sóren*: ‚verdorren‘ igének hasonmása volna, ha az említett mozzanaton kívül még az a körülmény is nem szólna ellene, hogy nyelvünk, ha cselekvésszókat vesz át, azokat rendszeren a gyakorító *-l*, s ha az idegen igének töve *l*-re végződik szintén a gyakorító *-z* képzővel látja el; a *sór*-en tehát, mint e hasonló kölcsönvételek: *kóst-ol*, *huld-ol* (hódol), *karc-ol* sat. bizonyítják, a magyarban *szórol* lett volna; ha meg a *somolyog* a *schmoll*-en hasonmása volna, az nyelvünkben bizonyára így hangzanék: *somollyoz*. Ezekén kívül következő eredeti szavaink kerültek még bele a német kölcsönvételek sorába: *fejér*: ófn. *fagar* (pulcher, speciosus); *kert*: ó-szász *gard* (umzäumung); *lyuk*: kfn. *loch* (verschluss, loch, öffnung); *tündér*: kfn. *Tunder* (Donner, name eines heidnischen Gottes, des Donnergottes).

Kemény dolgot ad s erős próbára teszi a nyelvbuvár ítélőképességét az oly műveltségi szóknak pontos és biztos megállapítása, a melyek a művelt nyelvek legtöbbszörében megvannak s a melyeknek mindegyike alakilag is jelentésileg is példaképe lehet a magyar szónak. Vegyük például ezt a szavunkat: *tenta* v. *ténta*. E szó megvan a közép-latinságban: *tincta*, *tinta*; s ebből átkölcsönözve megvan az európai nyelvek legtöbbszörében, nevezetesen a velünk szomszédos horvátban *tinta*, a németben *tinte* és az olaszban *tinta* alakkal. Az oly buvár tehát, a ki például a latinból átkerült szavainkat kutatja, ha nem tekint körül, könnyen kész abbeli ítéletével, hogy e szavunknak a latin *tincta*, *tinta* az eredetije. A ki meg csupán a horvát, vagy olasz, vagy a német nyelvet vizsgálja, ép oly könnyedséggel ezeknek a javára dönti el az eredetiséget. S így cselekedett Kőrösi Sándor, a ki olasz, s így szerzónk is, a ki német kölcsönvételnek állítja e szavunkat. Ily esetekben gyűl meg tehát baja a szókutatónak, midőn nyomoznia kell s fölkatatnia ama mozzanatokat, a melyek ennek vagy amannak a nyelvnek javára döntenek el a kérdést. Hogy e nyelvek közül melyiket tartjuk a kölcsönadónak, ez ama ténynek vizsgálatától s megállapításától függ, kik foglalkoztak nemcsak másutt, hanem nálunk is a régi időkben kiválóan az irással. S a vizsgálatnak, a mint minden, a történetben s a mi régi irodalmunkban jártas ember tudja, eredménye az, hogy ezek a kolostorok lakói, a szerzetesek voltak. Ez a körülmény már eggy maga, a mint nevezik, a barátlatinság javára billenti le a mérő serpenyőjét. Ehhez

járul még az a másik döntő mozzanat, hogy az írószerek nevezetei szintén a közép-latinság tárházából kerültek nyelvünkbe; ezek közül az egyik, a mely együtt jár a t é n t á v a l, a *kalamáris*; aztán a régebbi irodalmi s népnyelvi *penna* és *kalamus*; végre a *papíros* s mint szintén az íráshoz tartozó eszköz, a *lénia*.

Nagy hibája tehát szerzőnknek, hogy e mellék, de döntő mozzanatokra egyáltalában nem vetett ügyet, s oly szókat, a melyeket jogosan más nyelvek vallanak a magukénak, csupán látszatra s találmokra a német szomszédtól származtat. Ilyenek, melyeknek szlávságához kétség nem férhet, a következők: *esztrág*, *eszterág*: kfn. *storch* = ószl. *strǫkъ*; *pohár*: kfn. *pěcher* = úszl. *pehar*; *ruha*: kfn. *ruhe* (rauhes Fell, Pelzwerk) = ószl. *ruha*; *szent*: kfn. *sant*, *sent* = ószl. *svętъ*. Mindezekben a határozó mozzanat az, hogy e szók oly tárgyaknak és fogalmaknak a jelei, a melyekkel már kezdetben az itt lakó népek révén ismerkedtek meg őseink. A *pohár* szlávtsága mellett még a *pohárnok* is szól, a *ruha* német-sége ellen pedig azonkívül a jelentés is. A *sátán* a biblia szava s mint ilyen a latinságé; hasonló okból a *kamorát* is a latinságnak kell odaitélnünk.

A mennyire csakúgy futólagosan utána járhattam, a sorozatban egészen újak, a melyek még másutt nem voltak említve, a következők: *dud* (vö. Dud-Vág): ófn. *dód*; *föld*: ófn. *fěld*; *goront* (NySz.): új-ném. *grund*; *gró* (NySz.): ún. *grau*; *karám*: kfn. *krâm*; *lecke*: kfn. *lěcce*; *ort* (NySz.): kfn. *ort*. Van még ezeken kívül egy-nehány szó, a melyek újaknak látszanak ugyan, de a melyekre már CzF. szótára rámutat.

Mindent összevéve tehát e dolgozatról itéletem az, hogy a szerzőnek még hosszú időre s hosszas tanulmányra van szüksége, hogy az ily buvárlatot sikerrel teljesíthesse.

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Billikom. Szarvas Gábor a Nyr. XVI. kötetének 179—181. lapjain kimutatta e szóról, hogy a német *willkomm* névnek a kép-mássa. Ugyan e helyt fölemlítette, hogy Sándor István (Sokféle VIII.101) és Kresznerics tévesen nem a *willkomm*, hanem a *willkommen* alakból akarták a *billikom*-ot kimagyarázni.

Ezen utóbbi állítása Sándor Istvánt illetőleg kiigazításra szorul. Igaz ugyan, hogy S. I. a ‚Sokféle‘ nyolcadik kötetében a

willkommen sarjadékának mondja a *billikom*-ot; de már a tizenkettedikben ilyképen nyilatkozik róla (18): „*Billikom*: poculum majus, quo salutantur advenae. Fr. *vilcom*. Ném. *willkommbecher*, *willkommenglas*”, itt tehát már közletlen a *willkomm* alakkal köti rokonságba.

A *billikom* szónak régiségbeli használatára Szarvas mindössze négy emléket talál, a Zrinyiaszt, Thaly, Vitézi éneké, Csúzi, Trombitáját és Lorántfi Zsuzsánna egyik levelét, a mely legkorábbi időből (1640) való. A NySz. se ismer több példát. Én megtoldhatom még egy régibbel, a melyre a TudGyűjt. 1840. évf. XII. kötetének olvasgatása közben bukkantam. Az első cikkelyben Podhorszky József régi magyar szavakat, szójarásokat és példabeszédeket közöl. Legutoljára előhossa a *bilikum* szót is, a melyről így nyilatkozik (23. l.): „Káldy György 1636-ik évre: cum Illmo D. Palatino et P. Marco profecti sumus, úgymond, ad videntiam arcem Fraknó, ubi et pransi sumus; datum ibi utrique nostrum bilikum ab Illmo D. Palatino”.

E példa már csak azért is érdekes és fontos, mert a *bilikum* szó hihetőleg szintúgy eredeti értelmében van benne alkalmazva, mint Lorántfi Zs. levelében, tehát „isten hozott” a jelentése.

Fölötte figyelemre méltó e mellett az a megjegyzés is, a melyet Podhorszky ezen közlésére Lovász Imre tesz: „Ezért, mondja, jót nem állunk, hogy magyar eredetű szó volna. A *billikom* szó nyilván német eredetű. A régi német lovagregényekben széltire olvashatni: Er hat einen grossen willkomm (*nagy pokal*) hergenommen”.

PRIKKEL MARIÁN.

Diéta. Címer. A jövevényszók kutatása az etimologiai nyomozások legszebb föladatai közé tartozik. Arról, hogy kombinált jövevényszók is vannak, tudomást vehettünk Szinnyei *kurtékli*-ről szóló fejtegetéséből is (Nyr. XXIII.297); bár nem az első ily értelmű fölszólalás. Én ez alkalommal a jövevényszók egy más tulajdonságára, bár nem nagyon elterjedt tulajdonságára akarom nyelvészeink figyelmét fölhívni.

Tudvalevő dolog, hogy minden egyes jövevényszó-kimutató csak akkor helyes, ha az egyezést mind a hangtan, mind pedig a jelentéstan támogatja. Sántikáljon akár az egyik, akár a másik, az egyezést legfőlebb valószínűnek fogadhatjuk el.

Itt van például ez a jövevényszó: *diéta*. A NySzótárban ezt olvassuk róla: „1. *Diéta*: 1) diaeta, diät. Az egésségeseknek

legjobb orvosság a diaeta (Com: Jan. 172). 2) comitia. reichstag. Bizonyos napra rendelt országgyűlés; diaeta (Ver: Verb. Szót. 7)' sat.

A *diéta* szónak tehát két jelentése van; az egyik: ,comitia, reichstag'; a másik, a mint a példából kivehető: ,életrend, életmód, rendes élet'. — A *diéta* szó, mint már említettem, jövevény. Kérdés, minő jövevény. Megfelelőül kinálkozik a lat. *diaeta* (= görög *διαίτα*, ol. *dieta* (vö. sp. *dieta*, fr. *diète*): lebensordnung (Diez⁴ 119); csakhogy ennek a szónak nincs meg az ,országgyűlés' jelentése. A másik hasonló hangtestű szó a klat. *dieta* (= lat. *dies* vö. *dietim*: quotidie, ol. *dieta*, sp. *dieta*, fr. *diète*: reichstag, ital. auch tagereise (Diez⁴ 119); csakhogy ennek meg a ,lebensordnung' jelentése nincs meg. Kérdés már most, melyik szóból lett a magy. *diéta*. Nem nehéz kitalálni, hogy itt a lat.-gör. *diaeta* és a klat. *dieta* (= lat. *dies*-től) egybeesett, azaz mind a két szó egyforma hangtesttel jött át a magyarba; s mert e kétféle származás nem volt evidens, a szótárírók egy szónak vették a *diétát*. Nem így járt el az Ujtájszótár szerkesztője a *cibak* szónál, a mely részint cöveket, részint kétszersültet jelent. Az egyik *cibak*: cövek a ném. *zwak*-ból lett, a másik *cibak*: kétszersült a ném. *zwieback*-ból.

Ha tekintetünk a *címer* szóra esik, akkor a NySz. és Tsz.² adatait egybevetve, két főjelentése lesz a szónak: az egyik, a mely levágott állat-részt jelent, a másik fegyvertani kifejezés: ,crista' értelemmel. A *címer* jövevényyszó; de a kfn. *ziemer*, *zimber* rückenstück des rehes od. hirsches (Schade: Altdeutsch Wb.) nem magyarázza meg a ,crista' jelentést; viszont a ném. *zimier*: (= fr. *cimier*): zeichen oder schmuck oben auf dem helm (Sanders) nem magyarázza meg a báránynegyed sat. jelentést. Az egyedüli helyes magyarázat már most az lesz, a mely azt mondja, hogy a magy. *címer* tulajdonkép két szó, s a szótárakban is két külön cikkelyben kell hogy szerepeljen.

MELICH JÁNOS.

Külföldi magyarok. Minap a Reclam-féle ,Universalbibliothek' egyik kiadványában: (Lenz: ,Militärhumoresken' nr-o 795) ismét egy földinknek látszó szóra bukkantam, melyet eddig a szorgalmas beküldők tudtommal nem említettek. A kötetke 13-dik oldalán ez olvasható: ,Reissen sie nicht so an der *kanthare*!"; a mi félreérthetetlenül csak ezt jelentheti: Ne rántsa úgy a kantárt. Ugyaníly értelemben találtam a 18-dik oldalon is.

Hogyan került a *kantár* szó a német nyelvbe, azt legföljebb a huszárságnak lehetne tulajdonítani. A német szótárak nem említik.

Szintén nem említik a *kalpak* szót se; pedig ez is eléggé ismeretes a németben, és nem más, mint a mi *kalpag*-unk.

Még egy külföldi magyarról akarok szólni; ez a *bekecs*: die *pekesche* néven. Általánosan ismert viselet a német diákok közt, még pedig mint rövid, bársonyból készült zsinóros és mentekötös kabátka. Viselték különösen a protestáns egyetemeken, hol tudvalevőleg számos magyar diák tanult; s így ez a ruhadarab is nyilván az ő révükön került oda. Ejtik *bikesche*-nek is. Sanders szótára ezt mondja róla: ‚Ein kurzer grüner rock, der ganz slavischen schnitt hat und nach polnischer weise mit einer menge litzen und sonstigen verzierungen von troddeln geschmückt ist‘. Kluge egyenesen lengyelből származtatja a szót. Én azt hiszem, hogy a szó szláv származású: *bekiesza*, *bekicsa*, de magyar révén került a német nyelvbe. Előfordul a szó Goethenél (Hermann und Dorothea I.36), Immermannnál és még több szerzőnél.

LEHR VILMOS.

Egészvágás szekér. A Nyelvőr mult havi füzetében Benedek Elek könyvéről szólván úgy értettem e szólást, mintha azt jelentené: ‚egész rakás, csapat szekér‘. Ez azonban tévedés volt, melyet Benedek hozzám intézett levelében szives volt következőképen helyreigazítani.

‚Annyi pénzt keresett, hogy egészvágás szekéren kellett utána hordani — nem rakás vagy csapat szekért jelent. A Székelyföldön *egészvágás* szekérnek a nagy lajtorjás, buta-nagy szénahordó szerkeret nevezik. Ennek felel meg a *félvágás*, kisebb szekér, melyet rendszeren erdőlésnél, trágyahordásnál sat. használnak‘. Ugyan csak helyreigazításkép megjegyzi továbbá, hogy a félreértésnek részemről az is oka lehet, hogy könyvében ‚egész vágás‘ két szóba van írva. Tehát együtt kell írni, valamint ezt is: *félvágás*.

Ezzel kapcsolatban arra is figyelmeztet, hogy *emberizink* nemcsak azt jelenti ‚gyerek, vagy kicsi ember‘, hanem s főképen megvetést, kicsinylést is fejez ki ‚haszontalan, szemét ember‘ jelentéssel. Azaz emberiség alja, épen úgy mint az *izink* a szénának meg a szalmának.

SZILASI MÓRIC.

Székfü. A *székfü* és *szégfü* szokat Szarvas szerint a régi írók alapján nem lehet egymástól különválasztanunk s azért ő mindakettőt a közös *Szégfü* mutató szó alatt tárgyalta a NySzban.

Ezzel szemben már a ‚MNyelvben‘ megemlítettem azt a nyomós körülményt, hogy az *ö*-hangú alak (*szögfü*, *szölkfü*) régi könyveinkben is mindig caryophyllumot jelent, soha chamomillát. Ehhez járul a népnyelv bizonyossága, mely szintén megkülönbözteti a szegfűtől a székfűt. Mindezek alapján én a NySzótárban a *fű* szó összetételei közt külön vettem föl a *szögfü*t, s külön a *székfű*t is. — Hogy a *székfű* a *stuhlkraut* fordítása-e vagy a *sziksóval* függ-e össze, azt a növénytudósoknak kellene eldönteni.

SIMONYI ZSIGMOND.

Előre bocsátva, hogy a két szó szükségképi alaki különválasztására nézve teljesen egyetértek Simonyival és Lehr Vilmossal, ennek ellenére is föntartom ama korábbi kijelentésemet, hogy régi iróink alapján a *szögfü* és *székfű* alakokat jelentésük figyelembe vételével nem lehet két külön szóként tárgyalni. (Vö. különösen a Nyr. XV.505. lapján foglalt kimutatást s az 506. lapon megállapított eredményt.)

SZARVAS GÁBOR.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

cafra. ‚Egy uccai cafra miatt, valamely versenytársával összetűz‘ (Greg: Shak. 39).

celleng: kószál. ‚Ott 10—15 czellengő ebet fog látni, mely farkesóválva békésen barátkozik‘ (Egyetért. 1881. 270. mell. tea 2).

cibista (cibus-ból). ‚Szerzett neki két tanítványt, egy panistát és egy czibistát‘ (Baksay: GyÖ. II.62).

cic (ném. zitz, zits, gyapotszövet). ‚Látod nagymama! — mondám belebujva piros cziczhúzatú dunyhámba‘ (Baksay: GyÖ. II.31). *Cici*, *cicidomb*: emlő. ‚Bimbózik a picije, gyönyörű kis cicije, s ugyan megalmásodott, jobbrul balrul, ottottott (Lisznyai: PDal. 83). Felteszem egy fehér ezüstoltárra: barna babám fehér cicidombjára‘ (uo. 115).

cicuska. ‚Harcba el, fiam! Becsületét dobozba rejti az, ki hon cicuskáját dédelgeti. S a hős erőt ennek karja közt fogyasztja‘ (Győry: Shak. 13: 198).

ciha: ágyhuzat (ném. zieche). ‚Stikkolt ciha‘ (Jók: RRáby. I.242).

cipekédik e. h. *cepekedik*. ‚Nehéz könyvével a kávéház tulsó végébe cepekedett‘ (Porzó: A kávéház oszlopa).

cipellő: cipő. (Abonyi: A mi nótáink I.81).

cobor. ‚Bükkfából vágatok férjet magamnak, a sarokba vetem jó lesz cobornak‘ (Vör : Ilma panasza).

cőkös. ‚Fehér cőkös cipó‘ (Jók : RRáby II.120).

cúca : lándsá. ‚Városi darabontok, bakterok, cúcákkal, alabárdokkal és disznólábakkal fölfegyverkezve‘. (Ez utóbbi a régi kovás-puskának a diszneve. Jókai : RRáby I.311).

cúka : Ormánságban a. m. zsákocska (úgy látszik, az ugyanazt jelentő somogyi s göcseji *cula* kicsinyítője e h. *culka*). ‚Fej-szét és kukoricás cukát a vállamra vettem és indultam hazafelé‘ (Baksay : GyÖ. II.20).

csikófogú : apró (?). ‚Meg volna hát. — A talpalló fel van eszkábálva (a. m. valahogy varrva) nem épen csikófogú varrással‘ (Jók : Hétk. I.163).

csimpajkodik e h. *cimpajkodik*. ‚Karjába pedig pogányúl cimpajkodik, valami köpcös, tagbaszakadt fehérszemély (Jók : Vadon vir. 46). Karjába cimpajkodó nőszemély‘ (uo. 65).

diktál. ‚A fiskus engedelmesen utána mondta mindazt, a mit az öreg diktált‘ (Baksay : GyÖ. II.342).

disznóláb : l. *cúca*.

domika : turós leves. (Ar : Arist. I.55).

dübörög : dereng (?). ‚A légben fenndőbörgő párafény elég világot ad; olvashatok‘ (Vör : JCaes. Shak. II.27).

eggyetmás. ‚Itt is akad egyet más tisztázni való‘ (Greg : Shak. 330).

eggyrét. ‚Ha mezitláb és egy rét-ingben nem megy a parlamentbe‘ (Egyetértés 14 : 99. vc).

ehe. ‚De mivel rontom meg szerelmöket? Ehe! már tudom, mit kell csinálnom‘ (UngvTóthL : Vers. 103).

ejjeget. ‚Most alkalmasint ümmöget és ejh-jeget rám‘ (Tompam : Figyelő XI.145).

ejtőzés. ‚Egymást csipkedék élceikkel (az ebéd után); ez megkivántatik az ejtőzéshez (a mit concoctionnak is hívják)‘ (Jók : RRáby I.152).

ekhó. ‚S a szó, mely Pozsonyban szabadon mondatott, az egész országban dörgő ekhót adott‘ (Sárosi : Arany tromb. 7).

eladó. ‚Sertést hizlal eladóra‘ (Baksay : GyÖ. II.9).

eláztat. ‚Rászedik, hamis útra vezetik, bevádolják, eláztatják‘ (Jók : RRáby I.74).

elborsol. ‚Hogy az ily hizelgő nénikéket elborsolhatja a háztól‘ (KovácsP: Farsangi kaland 73).

elcsapáz. ‚Ki a megmutatott nyomon elcsapázna majd a teljes szövegig‘ (PhilKözl. XIII.506).

elduggat. ‚A szebb hagymákat kiválogatja s lehányja maga mellé a földre. Azután letérdel, elduggatja gyorsan, rendben, mélyen‘ (Baksay: GyÖ. II.150).

el-eblábal. ‚Gyakran néz előre hátra — még biz el-eblábal! — Káplár uram, hogy leszünk már evvel a csatával (Tompá: I.160). Se hire se hamva! szépen eleblábolt Bécs felé rohanva‘ (Sárosi: ArTromb. 68).

elemel: elvisz, elcsen. ‚A róka elemeli a libát‘ (Ar: Haml. Vö. Lehr: Toldi 133).

elevendül (I. Nyr. XVII.170). ‚Elevendül boga görcse, mint polypkar, nyúlik körbe‘: aus belebten derben masern strecken sie polypfenfasern (Dóczi: Faust, csal. kiad. 177).

elfekszik. ‚Midőn a bivaly, forró meleg nyárban, szekerestül együtt elfekszik a sárban‘ (Ar: Ncz. 2: 53).

elfojul. ‚A szégyen a düh által elfojult könnyek s a lángpirulat arcomon‘ (Sárosi: ArTromb. 278).

elherdál: eltékozol. ‚Nem számolt a pénzről, mert azt elherdálta‘ (Uo. 43).

elkallódik: elkopik. ‚Mikor (a hirlap) a sarkain elkallódva, a szélein bekunorodva, tintapecsétekkel meghitelesítve visszakerült hozzá‘ (Jók: RRáby II.227).

elkényszeredett: nyomorék. ‚Egy elkényszeredett alak, papucsából kiigyekvő hüvelyekkel‘ (Baksay: GyÖ. II.217).

elkorhelykedni *vömit:* verlumpen. ‚Ezt a husz forintot egy hónap alatt teljesen elkorhelykedtem‘ (Miksz: Almanach I.204).

ellakni táncot. ‚Szenttamásnál ám csak ássátok a sáncot! ellakjátok érte majd a száraz táncot‘ (Sárosi: ArTromb. 47).

ellappan: elbujik. ‚Mint a galamb, karvalyt látván házába lövell, szintugy illan Lóra s ellappan a konyhába‘ (KisFS: Somlyó I: 42.).

ellenkel: übers herz bringen (?). ‚Voltak adósai, a kik a mult évekről párbérrel tartoztak; egy sem lelkelte el, megfizette mind‘ (Baksay: GyÖ. II.101).

el-nyögtet. ‚Az élet édessége — sokat elnyögtet és nyelet a szerencsétlen emberrel‘ (Dug: Szerencs. I.404).

eloldalog: elsompolyog. 'Ugy eloldalgott onnan, mint a gyerek a szomszédból, ha kárt tett' (Baksay: GyÖ. II.111).

előhozakodik. 'Mindig bizonyos tartózkodással hozakodik elő a tervével (Miksz: Nemez. ur 326). Ha előhozakodnak a barbárságunkkal' (M. Salon I.283).

előzködik: előre siet, megelőzi egymást, elejbehajt egymásnak; vorfahren. 'A zólyomi vár tövében víz előzködik medrében (Gáspár J. Vas. Ujs. XIX.396). Minálunk (Mária Terézia alatt) legföljebb az előzködés lehetett meg a mai versenyekből. Az előzködés az ősapa. Már talán Árpád is előzködött utközben a vezérekkel' (Miksz: A négy ló legendája).

elpapol. 'Temetése apr. 25-dikén volt, s ugyanaz a protestans lelkész; Rogers papolta el, a ki néhány héttel előbb leányát eskette volt' (Greg: Shak. 94).

elpilled: elbágyad. 'El van pilledve szegényke, hadd alugyék' (Jók: RRáby: II.187).

elpocsékol, *elver*: elpazarol. 'Cora Pearl a második császárság idejében milliókat pocsékol el. „Sok pénzt vertem el“ — mondja nem rég kiadott emlékirataiban' (PHirlap. 1886. 193. tca).

elsikkad: eltűnik, elvész. 'A latánok nem hagytak annyi szavakat elsikkadniok, mint a magyarok (UngvTóthL: Vers. 183). Felesleges idegen kezeket gyanúsítani az egyház legbecesebb kincseinek elsikkadásánál' (Baksay: GyÖ. II.91).

elszakul: megszakad. 'Annyira, hogy gyenge szive megszakúljon alatta (KisfS: Tátika. I. 10. vsz).

elszível: eltűr. 'Ezt nem fogom elszívelni' (Jókai: Erdély ar. kora 195).

elszundit: elszunnyad egy kissé. 'Megint elszunditunk, de most már igazán felébredünk, mert az út a szántóföldekre tér ki, s minden mesgynél ki akarja az embert lökni a szekér (Jók: MFöld. 25). A földi csász, a fáradt végzet, elszundított alighanem' (VajdaJ: Találk. 125).

elül: ellep. 'A köd, mely a tájat elüli' (Jók: MFöld. 60).

épkézláb: ép, éptestű, éptagú. 'Már reggeli kilenc órakor irmagul sem lehetett az említett város falai között épkézláb embert találni' (Jók: Hétközm. I.6).

esenkedik: eseng, rimánkodik. 'A borz nem hajt az esenkedő nyulra' (Vitk: Munk. II.128).

eszement! hová jöttél' (Jókai: RRáby I.275).

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XXIII. kötet.

1894. DECEMBER 15.

XII. füzet.

A MAGYAR NYELVBÉ ÁTVETT OLÁH SZAVAK.

Sopotyál: suttog (Szatmár m. Nagybánya Nyr. XIV.573; Zilah Nyr. XIV.431; Aranyosszék Moldován (Gergely) — ol. *šopt- (esk)*: súgni, susogni, fülébe súgni; flüstern, einflüstern, in's ohr flüstern (Lex. Bud., Barcianu).

struzsál: dörzsölve lefejt (kukoricát a csövérol) (Kapnikbánya és vid. NyK. II.374) — ol. *struč- (esk, -ire, -it)*: zerquetschen, zerschellen, zerdrücken, zermalmen (Barcianu). Vö. NyK. XII.109. Edelspacher.

szárika: guba, suba, szűr (Székelyföld Tsz.; Kriza, Háromszék m. Vadr.; Brassó m. Hétfalu Nyr. III.373; IV.273) — ol. *sariké, sèriké*: guba, szőrös guba; ein auf der seite zottiges oberkleid; manteau grossier de laine, sarrau (Lex. Bud., Cihac). Szláv eredetű (vö. ószl. *sraka*).

szücsita: szárazság (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.204) — ol. *sečeté* = lat. *siccitas* (Cihac). Vö. NyK. XII.109. Edelspacher.

szemunca (*szamonca, szemonc, szemuncia, szelemonca, szelemunca, szelemuncia*): ivadék, nemzetség, pereputty; 'minden *szémunciástul'*: minden pereputtyostul (Székelyföld Arany-Gyulai NGy. III.304; Kriza; Udvarhely m. Vadr. Nyr. V.231; Háromszék m. Vadr.; Uzon Erdélyi Lajos) — ol. *sémñcë, sémñcë*: semen, mag (Lex. Bud.) = lat. **sementia* (vö. o. *semenza*, ó-át. *semença*, prov. *se-mensa*, fr. *semence*). Vö. NyK. XII.109. Edelspacher.

szérág (*szèrág?*): gyöngy [talán: gyöngyosor?] (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *širjag, širag*: longa series; caterva: lange reihe; schaar (Lex. Bud.); fil (de perles); 'un *širjag de mëržele*: un fil de perles (Cihac) < m. *sereg* (Cihac; Alexics Magy. El. 95.). Tehát a *szérág* (*szèrág?*) oláhos alakban visszavett magyar szó; — ennek (*sereg*) az eredetére nézve vö. NyK. XVII.99.

szērēcsia : nyomorúság (Kolozs m., Szolnok-Doboka m., Székelyföld Erdélyi Lajos sat.; l. Tájszótáramat) — ol. *serēčie* : szegénység; armuth, noth, dürftigkeit (Lex. Bud.) Szláv eredetű.

szililtat : unszol, kényszerít (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *sil*-(*esk*, *-ire*, *-it*) : kényszerít, erőltet, unszol; nöthigen (Lex. Bud.) Magyar képzéssel.

szilimán (*szilimány*) : vékony, sovány, gyenge, vézna, élhetetlen (Székelyföld Andrássy Antal, Kriza; Marosvásárhely Nyr. IX.428; Udvarhely m. Kriza; Háromszék m. MNy. VI.350. 357; Vadr.; Uzon Erdélyi Lajos) — ol. *siriman* (*siroman*) : szegény; arm, armselig, dürftig (Lex. Bud.). Szláv eredetű (vö. rut. *syrochman*). — A *szilimán* mellett *szilimák* is előfordul (Székelyföld Gyórfy Iván; Háromszék m. Kiss Mihály; Vadr.; Kovászna Butyka Boldizsár), s ez egy oláh **sirimak*-ra mutat, a mely a szláv *siromah*-ból fejlődhetett.

szilistye : temető (Moldvai csáng. NyK. X.204) — ol. *silište* : endroit où une village a existé autrefois; platz, wo ehemals ein bewohnter ort war (Cihac, Barcianu) < szl. *selište*.

szképál : 1) szabadít, 2) szabadul (Brassó m. Hétfalu Nyr. XVI.575; Tatrang Nyr. II.524) — ol. *skap*- (*skēpāre*, *skēpat*) : 1) megmenteni, megszabadítani; befreien; 2) megmenekedni, megszabadulni; los werden, befreiet werden, davon kommen (Lex. Bud.). Latin eredetű (vö. o. *scappare*, sp. port. prov. *escapar*, fr. *échapper*). NyK. XII.109. Edelsbacher. — Nyilván eggyeredetű a *szképál*-lal a *ki-eszkápál* ,kivergődik' (székelyföldi tájszó), a melyet 'Tájszótáramban hibásan az *észkbál* szóhoz fogtam. A ,kapaszzkodik' jelentésű *iszkápál*, a mely Csaplár Benedek közlése szerint Csallóközben járatos (talán így : *ki-iszkápál* : ,kikapaszkodik'?) az olasz *scappare*-ből (,sortir du piége') fejlődhetett.

szokotál (*szokotyál*) : számol, számít, számba vesz; megvizsgál; megfontol, meggondol (Szatmár m. Nagybánya Nyr. IX. 132; X.135; Székelyföld Tsz.; Vadr.; Nyr. IV.328; sat; Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *sokot*-(*esk*, *-ire*, *-it*) : megszámlálni, számba venni; berechnen; vélni, vélekedni, gondolni, tartani; denken, meinen, wännen, muthmassen, vermuthen; meggondolni, gondolkozni; bedenken, nachdenken, überlegen (Lex. Bud.) (NyK. XII. 109. Edelsbacher). Valószínűleg az ószl. *skot* ,pecus' és ,pecunia' szó származéka (vö. gót *skatts* ,geldstück, geld', ófn. *scaz*). —

A *szokotál*-ból kikövetkeztetett alapszó: *szokota*, a. m. skrupulózus, szigorúan számító, mindent töviről-hegyire tudni akaró sat. (Székelyföld (Győrffy Iván; Háromszék m. Nyr. IX.425; Kovászna Butyka Boldizsár). Jelentése miatt valószínűbbnek tartom, hogy a *szokota* szó így állott elő, mintsem hogy a „számadást” jelentő oláh *sokotě* szónak a mássa.

[*szompor*: kénkő, bűdöskő (NyK. XII.109. Edelspacher). Csakis Baranya megyéből van közölve (Tsz., MNy. V.101; Nyr. VI.374; XVIII.383), ennél fogva nem tarthatjuk oláh jövevényszónak. Vö. szb. horv. *sumpor*].

szplina: pokolszökés (Brassó m. Tatrang Nyr. II.524) — ol. *splině*: lép, milz (Lex. Bud.); *bolě de splině*, *morb de splině*: lépfájás, milzsucht (Lex. Bud., Barcianu). Vö. NyK. XII.109. Edelspacher.

szpurkál (be-, el-): piszkol, rondít (Kapnikbánya és vid. NyK. II.373; Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XV.284) — ol. *spurk-* (-*äre*, -*āt*): verunreinigen, beflecken, besudeln, entweihen (Barcianu) = lat. *spurare* (Cihac.) NyK. XII.97. Edelspacher. — *Szpurkát* (*purkát*): ronda, piszkos (Kalotaszeg, Zsobok ifj. Antal Domokos; Szilágy m. Bereczky Lajos; Szolnok-Doboka m. Kovács József, Vékony Jenő; Kis-Küküllő m. Szőkefalva Nyr. XV.284) < ol. *spurkāt* (a *spurk-* igének bevégz. csel. igeneve): unrein, entweiht, verunreinigt, schmutzig (Barcianu). Vö. NyK. XII.109. Edelspacher.

[*szufla*: lélekzet, szusz; nem az oláhból (*sufllu*, -*are*, -*at*), mint Edelspacher véli (NyK. XII.109). Oláh eredete ellen az szól, hogy nemcsak Erdélyben, hanem az oláhságtól távol eső vidékeken, pl. a Künságban és Dunán túl is el van terjedve (l. Tájszótáramat). Szerintem a latin *sufflare*-ből alakult *szuflál* „lélekkzik” igéből kikövetkeztetett szó].

szuráta: leány-drusza (Udvarhely m. Vadr.) — ol. *surătě*: schwester, freundin, kameradin (Barcianu), a *sorě* = lat. *soror* származéka. Vö. NyK. XII.105. Edelspacher.

szusza: országút (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *šosēa* < fr. *chaussée*. A csángók *szusza* szava az oláh *šosēa*-nak nyilván valami **šuša*-féle népi kiejtésén alapszik.

tácsol (le-, bé-): letorkol, elhallgattat (Szilágy m. Bereczky Lajos; Kolozs m. Nagy-Ida Bodor Ákos; Szolnok-Doboka m. Szamosujvár Kovács József; Udvarhely m. Nyr. IV.81; Háromszék m. Vadr.; NySzótár) — ol. *tāč*: hallgass = lat. *tace*.

tigéja (?): serpenyő (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.204) — ol. *tigāje*: pfanne, bratpfanne; tiegel (Barcianu) < újgör. *τηγάνα*.

tóka: ein bret, womit man in alten griechischen kirchen läutet (PPB.; I. NySzótár); faharang a görög-vallásúaknál; huszárrok, kőművesek, bányászok jeladó deszkája, a melyet két botocska-val vernek (Székelyföld Kiss Mihály, Erdélyi Lajos sat.) — ol. *tókē*: klapper, klatsche, klopfbrett (Barcianu) < alb. *tōkē*. Vö. NyK. XII.105. Edelsbacher. — Balassa József téved, midőn azt hiszi (Nyr. XVI.111), hogy a m. *tóka* a törökből került; ennek ellene mond az, hogy a török *toka* (*doka*) jelentése: 'schnalle' (vö. Miklosich: Türk. El.), míg az oláh szó jelentése teljesen meg-eggyez a magyaréval.

tokány: 1) gulyásféle hagymás hús (Zilah Nyr. XIV.431; Kolozs m. Szucsák Nyr. XVIII.576; Székelyföld NyK. X.337; Nyr. II.471 sat. I. Tájszótáramat); 2) puliszka* (Ugocea m. Nyr. XV.574; Mármaros-Sziget Hajdú Nagy Sándor); *tokány ember*: olyan tedd-ide tedd-oda ember (Mármaros m. Nyr. IV.477; vö. 'lággy ember') — ol. *tokānē*: tokány, aprított hús; hachis de viande, fri-cassée, ragoût (Lex. Bud., Cihac); ez az oláh nyelv eredeti szókincséhez tartozó *tok-* (frapper, cogner, battre, hacher, charcuter) igének származéka (vö. *a toka karne*: hacher de la viande). Vö. NyK. XII.110. Edelsbacher. — A régi Tájszótárban *tokány* 'pirosított ürühús' jelentéssel mint somogyi szó van közölve. Ez a közlés megrendíthetné a szó oláh eredetében való hitünket, ha nem Matics Imrétől származnék, a kiről tudjuk, hogy közlései nem mind megbízhatók; így pl. az ő révén kerültek bele a Tsz.-ba a *hamag, olu, órnny* szavak (vö. Nyr. IX.368). Igaz, hogy ezek mellé nincsen hely kiteve, míg a *tokány* mellett ott áll, hogy 'somogyi szó'; azonban azt se kell figyelmen kívül hagynunk, hogy Matics Imre legnagyobbreszt Pápa vidéki szavakat közölt, kétségtől a maga megfigyelései alapján; valószínű tehát, hogy a *tokány* szót nem maga hallotta, s azért ennek igazi somogyi voltát kissé kétségesnek tarthatjuk.

tránká-flánká: ügyetlen, esetlen, lassú, nehéz járású v. léptű ember (Nagybánya Nyr. X.570); *trankáló, tránkáló*: ügyetlen, bamba

* A jelentésváltozás magyarázatát az adja meg, hogy a bárányés sertés-tokány mellé puliszkát szoktak adni; könnyen érthető, hogy a *tokány* név magára a hús nélkül föltálat puliszkára is átterjedt. A ruténeknél *takān* (< m. *tokány*) kukorica-lisztből készült gombócot (NyK. XVI.289) jelent.

(Nagybánya Nyr. IX.138; X.570; Kapnikbánya és vid. NyK. II.380) — ol. *tranka-flanka*: dummes zeug (Barcianu). Vö. NyK. XII.110. Edelspacher.

trínó: vasut (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *trên*: vonat < fr. *train*; vég-artikulussal *trênul*, *trënu*.

tropotya: ‚tapota, totya, téblábolás‘ (Kapnikbánya és vid. NyK. II.380); *tropotyál*: ügyetlenül ide s tova tipeg-tapog (Kapnikbánya és vid. NyK. II.380); nagy zajjal jár (Kolozsvár Erdélyi Lajos; Szamosujvár Kovács József) — ol. *tropot-*: topogni; tappen, stampfen, stark auftreten (Lex. Bud.). Ebből magyar képzéssel *tropotyál* lett, a *tropotya* névszót meg a *tropotyál* igéből következtették ki. Vö. NyK. XII.110. Edelspacher.

turma: sereg, nyáj (juh-nyáj) (Szilágy m., Kalotaszeg, Szolnok-Doboka m., Háromszék m. Erdélyi Lajos sat; Udvarhely m. Vadr. 460) — ol. *turmë*: herde, schafherde (Barcianu) = lat. *turma*.

vápor (*vápor*, *váápor*): gőzkoesi, gőzös (Moldvai csáng. Nyr. III.2; X.204) — ol. *vapör*: dampf, dunst; dampfschiff (Barcianu). Vö. NyK. XII.110. — A *vapör* szó tulajdonképen nem az oláh, hanem a modern román nyelv latin elemei közé tartozik: azok közé, a melyeket az erőnek erejével latinosító nemzeti hiúság csempészett be. A latin *vapor*-nak törvényes oláh utódja *abur*.

vata, **vata**, **vatic**: az ifjúság élén álló legény, leány (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *vëtav*: vezér, fő; führer. anführer. haupt (Lex. Bud.); a *vatic* kicsinyítő alak, a mely ol. *vëtvicë*-ra utal, de ilyent nem találtam a szótárakban (Cihacnál *vëtvicë* van idézve ‚femme du vataf‘ értelmezéssel). Valószínű, hogy a *vatic* alakot a moldvai csángók képezték.

vére: rokon, atyafi (Brassó m. Tatrang Nyr. II.524); közeli rokon, unokatestvér. ‚Ez velem *véres*‘: unokatestvérem (Hétfalu Nyr. XVI.575); *vére*, *virje*: így nevezi a leány a legényt, ha festett tojást adott neki (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.204); *vére*: férfirokon [megszólitás] (Moldva, Klézse Nyr. IV.143) — ol. *vër*: vetter, geschwisterkind (Lex. Bud., Barcianu). A *vére* alak a *vëre* vokativusból lett; ennek szoros megfelelője **vëre* volna ugyan. s valószínű is, hogy a szónak ez volt a korábbi alakja; az első szótag magánhangzójának megnyúlását az erősségi hangsúly s ezen kívül a *vër* („rokon“) szó ráhatása, a második *ë*-nek meg-

nyúlását pedig a Székelyföldön (kül. Háromszékben) dívó éneklő véghangsúly okozhatta (l. erről NyK. III.16; Nyr. XIX.70. 176. 317). A *vérje*, *virje* alakot Edelspacher (NyK. XII.110) a *verie*: ‚verwandschaft‘ (talán helyesebben *vërrie*?) szó mássának tartja s egyúttal azt a véleményét nyilvánítja, hogy az oláh *ver* (helyesebben *vër*) szó magyar eredetű (ebből: *vér*, *vérj* = rokon, család). Mind a két föltevést el lehet fogadni. A *vërrie* ‚verwandschaft‘ és *vérje*, *virje* ‚rokon‘ jelentésbeli eltérésére nézve vö. *rokonság*: 1) *verwandschaft*, 2) *der verwandte* (NySzótár). — Az oláh *vër* (talán megelőző **vir-*ből; vö. m. *virje*) csakugyan a magyar *vér* mássa lehet; megjegyzendő, hogy ez ‚consanguineus‘ jelentéssel (l. NySzótár) mostanság is divik több vidéken, nevezetesen a Székelyföldön is, pl. ‚Te vagy az én igaz *vérem*. Senki sincs hozzád ojan közel *vér*, mind én. Ő velem *vér*. *Vérinek* tart‘ (Kiss Mihály kéziratából).

vésár, vésár: nő-rokon [megszólítás] (Moldva, Klézse Nyr. IV.142); — mondja a leány a leánynak, a kitől (festett) tojást kapott (Moldvai csáng. Nyr. III.3; X.204) — ol. *verišeârë*: *geschwisterkind*, *base*, *cousine* (Barcianu); ez a fönnebbi *vër* szó femininumának (*v^earë*) kicsinyítője. (NyK. XII.110. Edelspacher.)

vikár: udvarbíró (Moldvai csáng. Nyr. X.204) — ol. *vikâr*: *stellvertreter*, *verweser*, *vikar* (Barcianu).

vikil (Moldvai csáng. Nyr. X.204) Munkácsi Bernát szerint a. m. ‚urí‘ s eredetije az ol. *vicle-sugu*: *u ri*. Itt egy kis mulatságos tévedés esett meg Munkácsin, a ki valószínűleg csak úgy hirtelenében tekintett bele a Lex. Bud.-ba, s ezt találván benne: ‚Viclesugu, *m. pl.* urí, azt hitte, hogy ‚urí‘ a szónak a jelentése; valósággal pedig ez az ‚urí‘ az előtte álló *pl.* [--- pluralis]-sal együtt csak azt jelöli, hogy annak a szónak *viclesuguri* a többesszáma. (Megjegyzem még, hogy *viclesugu* sajtóhiba *viclesugu* helyett; olv. *viklešug*). Igazi jelentése pedig ennek az ‚uríaskodó‘ szónak: ‚ravaszság, hamisság, álnokság; list, hinterlist, schlaueit‘ (Lex. Bud., Barcianu), és változatai: *iklešug*, *hiklešug*, *hiklensug*, *hitlanšug*, *hitlešug*, *hitlensug*, s ebben a legutolsóban könnyen ráismerhetni az eredetijére: a mi *hitlenség* (‚perfidia‘ MA.) szavunkra (vö. Cihac II.538; Alexics Magy. El. 64). Ezek után a csángó *vikil* szót is, a melyet az oláh *viklešug*-ból következtettek ki, kénytelen vagyok ‚urí‘ méltóságától megfosztani és a kevésbbé megtisztelő ‚ravasz, hamis, álnok‘ címekkel iktatni bele a Tájiszótáramba.

vityáz : vitéz, nagyralató (Szolnok-Doboka m. Domokos Nyr. XI.188); **vityéz** : szarkaláb (virág) (Moldvai csáng. Nyr. IV.143; X.204) — ol. *viťáz* : der held; tapfer, muthig (Barcianu). Szláv eredetű szó, valamint a mi köznyelvi *vitéz* szavunk is az.

zabun : ‚kurti‘ [= zubbony] (Brassó m. Hétfalu Nyr. III.564) — ol. *zěbun* : kittel, bauernkittel; zubbony (Barcianu; Lex. Bud.) < tör. *zebun*, *zibun* : camisole, veste, gilet. Ugyanerre a török szóra vihetjük vissza a köznyelvi *zubbony*-t, a melyet a szerbség közvetésével (*zubun*) kaptunk. Vö. NyK. X.111. Edelspacher.

zára : ‚vert tej‘ [= író] (Brassó m. Tatrang Nyr. II.524) — ol. *zārě* : vajköpülés után megmaradt sűrű savó; buttermilch, schlegelmilch (Lex. Bud.) = lat. *serum*. Vö. NyK. X.111. Edelspacher.

zéhána : juhhúsvágó szín (Háromszék m. Uzon Erdélyi Lajos) — ol. *zahāna* (*zalhāna*, *salhāna*) : schlachthaus; boucherie (Barcianu, Cihac) < tör. *salhāne* : boucherie, tuerie.

[*zěsztěr* : ángy, sógorné (Brassó m. Hétfalu Nyr. II.524; III.564; XVI.575). Edelspacher (NyK. XII.111) szerint az oláh *zestre* ‚mitgift, aussteuer, heirathsgut, brautschatz‘ szóból. Ezt a jelentésbeli eltérés miatt nem fogadhatjuk el; a *zěsztěr* szó eredetije a szl. *sestra* ‚schwester‘. — Vö. a követk.].

zesztre : hozomány (Kalotaszeg Nyr. XVI.143) — ol. *zestre* : mitgabe, mitgift, aussteuer, heirathsgut (Barcianu).

zsuk-hajnal : ‚táncoji *zsuk*-hajnalig‘ (Háromszék m. Vadr. 371); **zsuka** : oláh tánc; **zsukál** : táncol (Szilágy m. Bereczky Lajos; Szolnok-Doboka m. Ráczy Béla; Alsó-Háromszék Erdélyi Lajos; Csik-Rákos Dobos András); **zsukáta** : oláh tánc (Székelyföld Arany-Gyulai NGy. III.279; Csik m. uo. I.123; Csik-Szentkirály Nyr. VIII.96) — ol. *žok* : jeu, divertimento, amusement, danse (Cihac) = lat. *jocus*; — *žok-* (*žukäre*, *žukat*) : jouer, se jouer, s’amuser, plaisanter, danser (Cihac) = lat. *jocari*, *jocare*; — *žukat* : jeu, danse (Cihac).

SZINNYEI JÓZSEF.

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE.

IV. Népiskolai magyar nyelvtanok.

V. Sretvizer Lajos és Barna Jónás: Magyar Nyelvkönyv. Különös tekintettel a helyesíráásra és fogalmazásra. Az elemi népiskolák osztályai számára. Általánosan engedélyezve. Budapest. 1894.

A mint a címlap fönnen hirdeti, a tankönyv, a miniszterium által általánosan engedélyezve' van, a mi azt jelentheti köznyelven, hogy mindenféle népiskolában használható. Én azonban hittetl merném erősíteni, hogy azok a miniszteriumi nagy urak, a kiknek a cenzori vörös ón a kezükbe van adva, bizony ezt a könyvet át se nézték, úgy engedték meg az 'általános' használatát. Mert ha csak unalomból itt-ott beletekintettek volna, egyszeriben meggyőződhetek volna róla, hogy ez a könyv budapesti gyermekek számára van írva, tehát csakis a budapesti iskolákban használható.

Hiba, hogy a szerzők ezt az Előszóban meg nem mondták, akkor tán a miniszteriumban is rájöttek volna. De hogy ez volt a szándékuk, minden sorból és minden olvasmányból kiolvasható. Pl. a II. füz. 57. lapján: 'Hol laktok? Budapesten. Hány városrészből áll? Tíz városrészből. Melyik városrész legnépesebb? A Józsefváros' sat. A III. füzet 21. l. hosszabb olvasmány: 'A szünidei gyermektelepre. A kis Pali nagy örömben úszott. Julius 1.-én őt is elviszik Selmeczbányára a szünidei gyermektelepre' sat. Azt hiszem ezeket a fogalmakat csak budapesti gyermekek ismerik, s ilyesmiket adni olvasmányul más vidékbelieknek a pedagógia elemi törvényei ellen való véték volna.

Ez azonban nem fogyatkozása, de érdeme a könyvnek; s ha van kifogásunk, csak az ellen van, hogy a szándék nincs merő következetességgel végrehajtva.

Van azonban a könyvnek, tán épen ebből kifolyólag, egy igen nagy gyengéje, hogy pesti gyermekek számára ugyancsak budapesti magyarsággal van megírva. Nem akarom behatóbban fejtegetni, milyen az a budapesti magyarság; inkább eggynehány példában mutatom be: 'A körte, szilva, dió *gyümölcsök*. A kutya és macska *házi állatok* (II.59). *Folytatni* teljes mondatokban, milyen lehet még a víz? *Folytatni!* (vö. német *fortsetzen*

1.31). Nézd: jön a zivatar ott a hegyek megett, menjünk, *még elérne* — helyesen: *míg el nem ér* (I.51). ‚Irén már előre örül a holnapi *napra* (I.55). Úrnő kérdi a cselédet. Cseléd válaszol — magyarul: az úrnő kérdi, a cseléd válaszol (I.43). ‚Két postakocsis találkozik az állomáson. Beh szomorú vagy Miska, tán semmit se kaptál? Az a bajom, hogy kaptam. Feldöntöttem a kocsit. No akkor ugyan *felkaptál!* Dehogya fel, inkább lekaptak‘ (III.56). Itt a tanítóval én is fölteszem a kérdést: mit jelent itt a *felkap*?

De nem szaporítom a szót. Ennyiből is bizvást meglátszik, milyen az a pesti magyarság; s az édes anyanyelve ellen vétkeznék az a tanító, a ki ilyen fonáksággal táplálná a serdülő lelket még az iskolában is.

A tárgyalás módja és menete az eddig ismertettem nyelv-könyvekével eggyező, s így nincs róla mit mondanom. Közös hibájuk, a mint többször emlegettem, hogy inkább a tanító mint a gyermekek számára vannak írva s a nyomtatvány fele oly dolgokat tartalmaz, a melyek helyén valók volnának egy a tanítónak írt Vezérkönyvben, de a gyermekre csak zavarólag hatnak. Ebben pl. minden szakasz végén is *m é t l ő k é r d é s e k* vannak, persze a tanító számára; de nincsenek meg a feleletek s így valószínű, hogy arra a tanítónak kell megtanítania a gyermekeket; a könyv csak a tanítóról gondoskodott. Csak helyesebb a Belicza s Komáromy eljárása.

Dicsérettel kell megemlítenem, hogy a nyelvtani tárgyalásra fölvelt olvasmányok egytől-egyig helyes pedagógiai érzékkel vannak megválogatva s e tekintetben ez a könyv fölülmulja mind a többi népiskolai nyelvtanokat. A szerzők megtalálták a jó gyermekolvasmányok gazdag tárházát az Én Ujságom közleményeiben s a Pósa pompás verseiben. Kár, hogy itt-ott efféle banális frázisok is találódnak: ‚Két méh kiment együtt virágos mezőre *méhkoszorút kötni*‘ (I.50).

Nagy gondot fordítottak a szerzők a fogalmazás mestersége elsajátítására s elmondhatjuk, hogy könyvünknek ez a legsikerültebb része. Mindenhol látja az ember az erre vezérlő céltudatos szándékot; azt az eljárást azonban nem helyeslem, a mit a szerzők néhol követtek. Pl. ‚Irnunk értelmes elbeszélést a következőkből: *Ilonka rózsátöve. Ilonka nevenap — szép rózsatő — kapni édes anya — Öröm — elültetni a kert — Gondos — ápolni. Karó — erősíteni, hogy a szél ki ne dönteni*‘ sat. Idegen nyelv elsajátításá-

ban gyümölcsözőbbnek tartom ezt a módszert, a mely a hiba kitalálását a gyermekre bízta: de az anyanyelvnél inkább szem-bántó és fülsértő, mintsem elmemozdító. Nagyobb hiba, hogy a helyesírás elsajátítását csak az Előszóban hangoztatják a szerzők, de tényleg alig találjuk a nyomát itt-ott az igyekezetnek; s ezt illetőleg a Komáromy é határozottan sikerültebb munka.

„Nyelvkönyvünk a helyesírás, fogalmazás és a logikai gondolkodásra való oktatás szolgálatában áll. Épen ez okból el kellett hagynunk mindazt, a mi a népiskolai tanuló fölfogását felülmulja, a mi értelmi fejlődöttégének fokát meghaladja (Előszó). Szép szavak, helyes elvek, de tán ez ellen vétettek leggyakrabban a szerzők, a kik ilyen kérdésekre kívánnak feleletet 8—9 éves gyermekektől: „Hányadik évszázadban koronázták királylyá I. v. Szent Istvánt? Hány év óta uralkodik felséges királyunk? (II.35). Mely évben halt ki az Árpád-ház? Melyek a XV. századnak nevezetesebb találmányai? Széchényi István gróf, a legnagyobb magyar, alapította a Tudományos Akadémiát. Zrinyi Miklós, a költő, jeles hadvezér volt (III.15). Miről nevezetesek a következő évszámok hazánk történetében: 1000, 124 $\frac{1}{2}$, 1301, 1526, 1686, 1848? Én negyedik gimnazista tanítványaimnak föladtam ezeket a kérdéseket próbaképen, s alig egy-kettőre tudtak megfelelni.

A nyelvtani anyag földolgozásában is sok öntudatot s iskolaismeretet mutató eljárással éltek a szerzők. Könyvükben megvalósítva látom már azt a többször hangoztatott nézetemet, hogy az egyes beszédrészeket mindig valamely mondatrész köntöisében kell bemutatnunk, hogy így a gyermek előtt mindig élénk emlékezetben maradjon a beszéd lelke, a mondat. Abba a hibába azonban ők is bele estek, hogy a jelzöt tárgyalták a tárgy előtt.

A részletekre lehetne és volna sok minden megjegyezni valóm, de ezekről már nagyobbára szoltam előbb s így az idő rövidségénél fogva csak a főbb tévedésekre terjeszkedem ki.

Különös mingyárt az első szabály: „A rövid hangzót ponttal vagy pont nélkül írjuk és egy szempillanat alatt ejtjük ki. Azt nem gondolhatjuk, hogy szószerint értették volna a szerzők a kifejezést, pedig a gyermekek inkább így lesznek hajlandók magyarázni. „A rövid és hosszú hangzónak másképen magánhangzó a neve, mert egymagában is egészen könnyen kiejthető. Megint a régi nóta, pedig a gyermek még nem ismer olyan hangzót, a mi magában kiejthető ne volna. „Az olyan főnév, mely több egyfajájú személynek vagy tárgynak a nevét jelenti:

közönséges főnév (I.41). Később ugyanezt *közös főnévnek* mondják (III.10). A szóösszetétel tárgyalása (II.8) megelőzi a jelzőt; holott e nélkül amaz érthetetlen, mert hisz a legtöbb összetett szó birtokviszonyt fejez ki. Náluk van *fokrag* (II.14), sőt van *fokragozni* műkifejezés is; pedig tudtommal minden valamire való gramatika képzésnek mondja a fokozást.

Azon szót a mondatban, mely megnevezi a cselekvés tárgyát, *kiegészítőnek* nevezzük. A kiegészítő, mely megmondja, hogy mi a cselekvés tárgya, *t* ragot kap. A *t* a kiegészítő mellett tárgyrag. Ha a kiegészítő tárgyragot kap, akkor azt tárgyragos kiegészítőnek nevezzük (II.37). Ha az ember e három szabályt egymásután olvassa, eszébe jut a régi adoma: Jónás elnyelte a cethalat, azaz a cethalat elnyelte Jónás, azaz Jónás által elnyeletett a cethal. A szerzők szerint kétféle kiegészítő van a mondatban: tárgyragos kiegészítő és tulajdonító ragos kiegészítő. Hogy miért épen csak ez a két mondatrész kiegészítő, azt én nem tudom, s valószínűleg a szerzők maguk se tudják; de ha emlékezetem nem csal, a Király Pál nyelvtanából való ez a kiegészítő teória. Úgy áll azonban a dolog, hogy az alany és állítmány (= logikai ítéletforma) kivételével a többi mondatrész valamennyi kiegészítő s vagy az alany vagy az állítmány értelmi kiegészítésére szolgál. Tévedés tehát ez általános nevet csupán egyik-másikra ráruházni.

Nem tartom sikerült ötletnek, hogy a helyhatározók bemutatására *közmondásokat* választottak példakul; pl. „Nem messze esik az alma fájától. Éhség a farkast is kihajtja a cserjésből. Legtovább érni az igazsággal” sat. (II.45). Előbbi fejtegetéseimben már megmondtam az okát (vö. Nyr. 346).

A szerzők a határozók közt felsorolják az átvitt értelmű vagy képes határozókat is s igyekeznek megértetni, mi az a képes beszéd? „Mondjátok meg, hogy miképen kell érteni ezeket a kitételeket: „A nap fölkel. Hatvan év hava borítja fejét. Hollófürtei közt deres szálak rejtőznek. A halál torkából szabadult” sat. Tartok azonban tőle, hogy az érdeemes szerzők úgy járnak, mint az a bizonyos tanító, a kinek a tanítványa Vörösmarty e mondását: „Fürtidben tengervészes éj” a próza nyelvén így magyarázta meg: förtelmes éjszaka!

Az összetett mondat tárgyalása rövid, de annyira zavaros és érthetetlen, hogy ki se tud belőle az ember igazodni. A „parancsoló mód” ragozása csak úgy oda van vetve, s nincs szerves összefüggésbe hozva a mondattal, a melyben él. Semmi gond nincs

az itt előjövő hangváltozások hegyakorlására fordítva; pedig tudvalevőleg a helyesírás tekintetében itt vannak a legnagyobb eltérések a kiejtés s a leírás közt. Ép ily fölszines a föltételes mód ismertetése.

Végül a szóképzés a szokott sablonos fölsorolás szerint. Nem csodálom, hogy ilyen tanítás mellett első és második gimnazistáknak sejtelmük sincs a szóképzés mibenlétéről. Élénken megvilágítja a szerzők ebbeli tudományos fölfogását az adtak meghatározás: „azt a szóhangot vagy szótagot, a mely valamely szóból új jelentésű szót képez, képzőnek nevezzük”.

Összefoglalva az eddig mondottakat, ezt a könyvet minden fogyatkozása ellenére se lehet egészen elitélnünk. A szerzőkön meglátszik a jóakarát, van iskolaismeretük, pedagógiai érzékük, elegendő képzettségük is; noha érzi az ember, hogy a szerzők a magyar nyelvészetnek nem minden titkába vannak beavatva s a stilusuk se az anyatőről hajtott. Tökéletest ők se nyujtottak; de magunk is azt hisszük, hogy a nagyobb hiba a népiskolai tantervben van. Ezt kell első sorban egészségesebb alapokra fektetnünk; a többi magától jön.

ALBERT JÁNOS.

A 'REDŐ' EREDETE ÉS TÖRTÉNETE.

Prikkel Marián e folyóirat legutóbbi füzetében megjelent fejtegetése eredményeként eme három tételben állapodott meg: a) Calepinus *redős* szavának *ó* hangja nem rövid, a mint Szarvas állítja, hanem hosszú. Ez kétségtelenné válik Pápai Páriz adatából, a ki hosszú *ő*-vel iktatta be e szót szótárába; minthogy pedig PP. e szót Molnárból, ez pedig Calepinusból vette át, következik, hogy Cal. *redős* szavában is hosszú az *ó* hang, tehát hogy *redős*-nek kell olvasnunk. Ehhez járul még a Besztercei Szójegyzéknek *redelth* s a Schlägli Szójegyzéknek *regleth* szava, a melyeknek elsejét Finály, másodikát pedig Szamota egyértelműleg *redölt*-nek olvasnak. Baróti tehát, ha a *redős*-ből következtette ki a *redő*-t, egészen helyesen járt el. Valósággal azonban ő a nép ajkáról vette az *ó redő*-jét. b) E szó ugyanis a nép nyelvében is megvan. Szavahihető s megbízható tanúk közlése szerint ma is él és járatos a következő helyeken: Csács és Lenti zalamegyei, Német-Gencs és Körmend vasmegyei, Látrány somogy megyei és Somló-Vásárhely veszprémmegyey helységeiben. E tényekből követ-

kezik, c) hogy a *röd*, a melyet Szarvas a Calepinus-fele *redős* alapszavának állít, valamint a Vörösmarty idézte állítólag Göcsejben használt *red*, mely a fának 'rancos kérgét' jelentené, aligha foglal helyet azon tájszavaink sorában, a melyek élnek és eleve-
 nen mozognak.

Hogy végére járjunk, miként áll voltaképen e vitás szavunk ügye s hogy tiszta világításban lássuk magunk előtt, kissé részletesebben kell foglalkoznunk s tüzetesen meghánynunk-vetnünk az ellennézetnek e három tételeit.

a) PP. szótárában a Calepinus-Molnár *redős* szavát *ö*-vel találjuk írva. Ebből világos, hogy nem *redös*, hanem *redő-s*-nek kell olvasnunk Cal. adatát. Így Prikkel. Ez kissé nagyon is merész következtetés. Cal. és PP. között száz évnyi időköz fekszik; honnan tudhatta tehát PP., ki e szót nem is ismerhette, csak elődei egyikéből másolta ki, hogy rövid-e benne a kérdésbeli hang, vagy hosszú? Úgy járt el mint az a könyvszerkesztő, a ki a *túr* szót nem ismervén, *túr-os* helyett *túró-s* hátú lóról beszélt. PP. is, midőn választania kellett a kettő között, valamivel mégis érthetőbbnek találta a *redő*, mint a *red* szót; s így került bele szótárába a *redő-s*. De még két tanúja van az ellennézet írójának az *ö* hosszúságára nézve: Finály és Szamota, a kik mindketten *redő-lt*-nek olvassák a Szójegyzék *redelth* alakját. Hogy helyesen-e, azt cikkírónk nem kutatja, hanem mint valót egyszerűen elfogadja, s mint láttuk épít is reá. Pedig csak az analog példákra kellett volna egy tekintetet vetnie, s legott látta volna, hogy *red-el* teljesen hasonló denominális *-l* képzővel alkotott ige, épen olyan mint ezek: *szem-el*, *fej-el*, a melyeket még Finálnál jóval nagyobb nyelvésztekintély szavára, se szabad így olvasnunk *szemő-l*, *fejő-l*.

Prikkel állítása szerint Baróti a *redő-t* nem PP. *redős*-éből vont le, hanem a nép nyelvéből vette át. Hogy mennyi ebben a bizonyítékok nélkül szűkölködő s csupán oda vetett állításban a való, az a következő pontból fog kiviláglani.

b) Már első ízben említettem (Nyr. XXIII.418), hogy nem vonom s jogosan nem is vonhatom kétségbe Prikkel tanúinak jóhiszeműségét; de tudva, hogy mennyi csalódnak vannak kitéve érzeink, és sokszoros tapasztalaton okulva még se fogadhattam el teljes megbízhatóknak az idézett adatokat. E végből magam tudakozódtam különböző helyeken, névszerint pedig azokban a helységekben, a melyekben az *ö* 'megbízható' tanúinak állítása szerint

a *redő* egészen közönséges és járatos szó. Hogy azonban még a látszatát is kikerüljem annak, mintha én kérdéseimet úgy szerkesztettem volna, hogy a válaszok az én ohajtásom szerint üssenek ki, meg kellő tájékozás végett is, következőkép állítottam egybe kérdéseimet: „1) Használ-e a helybeli s a környékbeli nép a *ráncos* szó helyett egy más, ezt: *redes*, vagy *redős* (rövid *ö* hanggal), vagy *redős* (hosszú *ő*-vel ejtve). 2) Járatos-e ugyanott ennek a melléknévnek főnévi *red* vagy *redő* alakja is, ránc vagy kéreg^t jelentéssel pl. ilyen kifejezésekben: „Ennek a szoknyának (vagy pöntőnek, gatyának) sok és sűrű a *redé* vagy *redje* vagy *redője*. Vagy mondják-e így is: gatyaredő, faredő? 3) Vannak-e ennek a föltételezett főnévnek igeszármazékai is; mondják-e pl. gatyát *redelni*, *redezni*; vagy ekként: *redőlni*, *redőzni* (rövid *ö* hanggal); vagy így: *redőlni*, *redőzni* (hosszú *ő*-vel)?

Hogy azonban az adat hiteles és megbízható legyen, szükséges a kihallgatott tanúknak szavahihetősége; más szóval a valóságoknak oly személyektől kell származnia, a kikre az irodalmi nyelvnek s a műveltebb osztálybeliek beszédének semmi hatása se volt“.

E levélbeli megkeresésemre a legtöbben, számszerint huszonnegygen, ki részletesebben, ki meg rövidebben szíves készséggel megadták a kért fölvilágosítást. E válaszokat rövidre szabva, a lényegtelenebb dolgok elhagyásával ime itt közlöm. (Azok a helyek, a melyekben Prikkel tanúinak állítása szerint a *redő* egészen közönséges és járatos, csillaggal (*) vannak megjelölve.

(Vas megye). S á g: „Ságon és vidékén mindenki ismeri és használja ezt a szót: *redes* (mind a két *e* nyílt benne); jelentése ‚recés, recézett‘, pl. *redes* tál, *redes* üveg, *redes* gyertya, *redes* gomb, *redes* ing sat. A főnévi *red* alak is mindennapi használatú, de csak birtokos személyraggal; pl. *reggye* (redje) van a gatyának, női ingnek, de különösen a ‚kacának‘ (könnyű nyári blouse); de a kabát már nem *redet*, hanem *ráncot* vet‘; valamint a csizma sem *redes*, hanem *ráncos*. Pedig nálunk nem ráncolnak, hanem *redőlnék* (rövid *ö*-vel) inget, gatyát eggyaránt; azonban sajátságos, mikor már *megredőlte* vagy ‚*redre* szedte‘, kész a gatyá *ránca*, a legtöbbször *reggye*, de senkinél sincs *redője*“. K o c o r M á r t o n, ev. tanító. — M a g y a r - G e n c s: „Nálunk, valamint egész Kemenesalján ismerik és használják a *redés* szót (a második tagban zárt *ë* hanggal), valamint a *red* főnevet is ilyen kifejezésben: ‚a gatyá *reggye*‘;

a kötényt, szoknyát is *redelni* szokták. Ezek mellett hallható azonban a *redő* is; de ezt csak leginkább a műveltebb osztály használja". V. Kiss Elemér, harmadéves joghallgató. — *Német-Gencs: „A legidősebb emberektől kérdeztem a *redős* szó értelmezését, a mire nézve azt mondták, hogy ezen szót *redes* igenis használták már régen a fáról; de a *redelt* péntő, *redelt* gatyá kifejezést nem ismerik". Balogh Endre, főtanító. — Szombathely: „A *redes* szó nemcsak *Német-Gencsen és környékén, hanem Szombathely egész magyar vidékén sőt Sopron megyében pl. Pínnyéén és Nagy-Lózsón is járatos; az *e* mind a két tagban nyílt, csak elvéve zárt; tehát általában *redes*, néhol *rédés*, de másként soha. E szónak jelentése azonban vidékünkön nem 'ráncos', hanem 'rovátkos, rovátkolt'. A 'ránc' itt is mint szerte az országban ugyanaz, a mi a német falte. A *redes*-nek alapszóul szolgáló *red* főnév és *rédéz* vagy *rédél* cselekvésszók nem használatosak. A *redő* és *redöz* szavakat más fogalom jelzésére használják: ablak *redő*, *beredőzi* az ablakot". Köfalvi Vidor, főgimnáziumi igazgató. — *Körmend: „A *redes* szó Körmenden és vidékén használatban van, pl. 'Az öreg asszonynak *redes* az orcája'. Épen a napokban hallottam a hegyen munkálkodó napszámosaimtól, különféle gombáról, a gomba sátorának alsó feléről lévén szó, ezt a kifejezést: 'Az egyiknek naobb *redetű* van'. Nem régen egy ácsból is hallottam, hogy az egyikféle fenyő *redegésebb* mint a másik, az egyiknek nagyobb *redeg-gyű* van. A közelebbi korteskedés alkalmával a nép közt forogván ezt a szót is hallottam: *rédet*, *rédetes* vagy *redetés* = a keresztben elfűrészelt fának az évgyűrűi. Ugyanez alkalommal a *réd* főnevet is hallottam e kifejezésben: '*Rédire* kő hasiétnya a fát'. Megemlítem még, hogy egykoriban Kemenesalján hallottam ezt a mondást: 'A cserfának erősebb a *reggye* mint a tölfáé'. *Rédél*, *rédöz* igék itt ismeretlenek; valamint ismeretlen a *redő* és származékai is. Én hosszú idő óta lakom itt és sokat érintkeztem mind az idevaló mind a környékbeli néppel, de a *redő* szót még eddig nem hallottam". Turcsányi Endre, evang. lelkész.

(Zalamegye). Szegvár: „Szegvár község köznépe a *redes* szót 'ráncos' helyett használja, de csak a gatyáról; a szoknyát már 'ráncosnak' mondja. A juhászok ma is körös-körül *redes* gatyát viselnek. Hallható is: 'Héj milyen *redje* van a gatyájának'. Mikor a gatyát ráncokba szedik, erre mondják: *redelni*. A *redő*, *redős* kifejezések nincsenek divatban". Hajdu István, tanító —

Káptalanfa: „A káptalanfai köznép a ‚rāncos‘ szó helyet általában használja e kitételt: *redes*. Rendes használatúak még: ‚a gatyá *redgye* v. *redő*‘ és a *redezni* ige is. *Redő* valamint származékai: *redős*, *redőzni* nem használhatnák“. Vellner Alajos, főtanító. — Galsa: „A kéreztett ‚rāncos‘ értelmű *redős* itt és vidékünkön (Torna, Torna-Pinkóc, Karakó-Szöröcsök, Kerta, Sárosd) általānosan használt szó, pl. *redős* gatyá. Közönséges a ‚rānc‘ értelmű *red* főnév is, pl. a gatyá *redje*; valamint ennek származékigéje is, pl. gatyát *redőlni*“. Sztrókay Lajos, ev. tanító. — *Csács: „Kérdezősködtem, kutattam, de eredménytelenül; a kérdéssé szókát az itteni nép nem ismeri“. Németh Gábor, szent-benedekrendi plébános. — Szepezd: „*rédés*: rāncos“. Lakatos V. József (Nyr. XVII.284). — Aszófő: „A *redes* szó itt öregeink tanúsága szerint használatban van, még pedig a szóban mindkét *e*-nek zárhangú = *rédés* hangoztatásával. A *red* alapszót mint főnevet nem használják; de még azt sem: *redő*. Azonban járatos a *red* alapszóból képezett ige: *redöl*, pl. ily szólásokban: ‚*Redöld* meg a gatyádát = szedd rāncba“. Fleischmann Jenő, szent-benedekrendi plébános. — *Lenti: „A ‚rāncos‘ szó helyett a *redes*-t (mind a két tagban nyílt *e*-vel), ha sűrűen nem is, használják; mondják pl. *redes* csizma, *redes* szoknya. A *redes* mellett szintén ‚rāncos‘ jelentéssel ezt az alakot is használják: *redetes* pl. ilyen kifejezésekben: *redetes* csizma. ‚Az aztán tud szép *redetes* csizmát csinálni‘. A *redes* szó használatát igazolja egy népdal következő refrainje is: ‚Sej haj! *redes* a szoknyám, receg, csikorog a csizmám“. Tóth Sándor, plébános.

(Somogy megye). Kaposvár: „Városunkban, valamint az egész környéken, nevezetesen Karádon, Mozsdóson számtalan más helyen a ‚rānc‘ értelmű *red* nagyon közönséges szó, s kétféle alakkal járatos: *red* s szokottabban *röd* pl. vagy gatyá vagy csizma *rödje*. ‚Úgy köll a deszkára csapni, hogy *redőt* vessen a vége (egy mosó asszony mondása). Hej mennyi *rödöt* vagy *redőt* vet ez a dómány‘. A melléknévi *rödös* forma még sűrűbb használatú; népdalban is előfordul: ‚*Rödös* csizmát viseltem‘. A *röd*-nek két igeszármazéka is: *rödöl* vagy *rödöz*, széltiben-hosszában használatos“. Okányi Pál, főgimnáziumi tanár. — Mocsolád: „Helységünkben és itt a vidéken ‚rāncos‘ értelemben divik a *rödös* szó, melyet néha így is ejtenek: *redös* pl. ‚*Rödös* gatyámat veszem magamra‘. A gatyát azonban nem *rödölik* vagy *rödözik*,

hanem ráncolják. A „ránc” jelentésű *red* v. *röd* főnév, valamint a *redő* is nincsenek használatban“. Kovács Gábor, ev. ref. lelkész. — Bábony: „A *redes* szó Bábonyban és vidékén igenis használatban van pl. *redes* gatyá, *redes* péntő. Járatos maga a „ránc” jelentésű *red* főnév is valamint a belőle képzett *redéz* ige is pl. gatyát *redézni*, péntőt *redézni*“. Szenteh Gábor, ev. lelkész. — Kapoly: „*redés* gatyá: ráncos gatyá“. Király Pál. (Ez az adat, valamint a Szepezdről közölt is az Újtájszótárból való). — Látrány: „A kérdéses szó nálunk ismeretes és közhasználatú, de nem mindenütt ejtik ki egyformán; Látrányban *rödös*-nek mondják (két rövid *ö*-vel), Juton, eddigi lakásom helyén, *redes*-nek mondták; *redős*-nek (hosszú *ö*-vel) sohasem hallottam. A mi a második kérdést illeti, itt úgy mondják: a gatyá *rödje*; míg volt helyemen: *rödje*, néhol *rédi*; de ezt: *redője* nem használják. Végre igeszármazékát is ismerik és használják; Látrányban: *rödözni*, Juton: *redezni* és *redelni*“. Puskás János, ev. ref. lelkész. — „A mi köznépünk-nél közönséges a *rödös* v. *redös* = „ráncos” szó; pl. a somogyi legények *rödös* gatyát, a lányok és asszonyok *rödös* pöndölt viselnek. Sőt ha valakinek az öregség barázdát vont az arcára, erre is azt mondják: „Már *redös* az arca”. (Hogy a gatyá takaros és szép legyen, végig *redszik* vagy *rödölik*, *megrödölik*; a lányok is a pöndölt és szoknyát *redre* szedik“. Kenyér István, ev. ref. főtanító.

(Veszprém megye). Tüskévár: „Köznépünk a szoknyánál a „ráncos”, a gatyánál pedig a *redes* szót használja. A *red* főnév és a *redéz* ige ismeretlen“. Chapó Mór, tanító. — Devecser: „A devecseri köznép a „ráncos” szó helyett nem használja ezt a kifejezést: *redes* vagy *redős*. De ha már ígét használ, nem mondja hogy ráncolni, hanem *redözni*, pl. a gatyát vagy péntőt *redözni*. A *red*, *redő* mint főnév nem hallható“. Tima Lajos, főtanító. — Vilonya: „Vidékünkön ismeretes a „ráncos” értelmű *redes* vagy *redős* (hosszú *ö*-vel) szó; pl. „Jaj de szép *redes* gatyá van rajta. Ennek is *redős* ám az arca. Az apám a gatyáját *redeli* = redőzi“. Szücs Béla, ev. ref. lelkész. — Somlyó-Vásárhely: „*Red*: ránc, *redes*: „ráncos”, *redéz*: „ráncol” itt ismeretlenek; de igenis használják ezeket: *redő*, *redős*, *redőz*“. Tuza Károly, plebános. — Marcaltó: „A *redes* szó itt egészen ismeretlen, de használtatik a *redős* szó (hosszú *ö*-vel). A fának héját nem mondják *redje*, hanem *redője* (hosszú *ö*-vel). Egy öreg

anyókatól kérdeztem: „Minek erre a szoknyára ez a sok redő?” — azonnal feleli: „Nem *redőt* csinállok reá, hanem „rāncot”, mert *redőt* csak régi időben szoktak csinálni a pentőre, most csak rāncolni szoktunk”. A *redő* szó különben nagyon ritka; *redőzni* helyett is azt mondják, rāncolni”. Szabó Mihály, tanító.

(Fehér megye). Nádasd-Ladány: „Mostani lakóhelyemen (Takácsi) a kéredezett szók merőben ismeretlenek; de igenis ismerik Fehér megyében az ú. n. jobbágyfalvakban pl. Nádasd-Ladányban, a hol én születtem, a „redes gatyát vagy pentőt”; gyermekkoromban akárhányszor láttam, miként *redézték* vasárnap reggel testvéreim a vászongatyát körömmel vagy árral”. Szekeres Mihály, ev. ref. esperes.

Slavónia: „*rögy*, *rögy*: rānc; *rögyös*, *rögyös*: rāncos”. Balassa József szóbeli értesítése.

Prikkel hat helyet nevez meg, a hol az ifjú legények „redős gatyát”, a lányok pedig „redős szoknyát” viselnek. E hat hely közül háromból (Körmend, Csács és Látrány) az onnan beérkezett tudósítás határozottan állítja, hogy ezekben *redős* gatyának és *redős* szoknyának nincsen divatja. A német-gencsi és lenti tudósítás pedig, noha a fölített kérdésekben a *redő* és származékai is világosan föl voltak említve, egyszerű hallgatással mellőzi ezeket. Csupán a somlyó-vásárhelyi válasz emeli ki hangsúlyozva, hogy ott igenis divatban van s a köznép használja a *redő*-t és társait. Erről azonban majd alább kapja meg az olvasó a kellő tájékozást. A mi különösen Látrányt illeti, a honnan két értesítés fekszik előttünk, egy a paptól s egy a tanítótól, erre nézve tartozom azon fölvilágosítással, hogy a két, külön fölszólítást azért intéztem az illetőkhöz, mert Prikkel e helyre különös nyomatékot helyezett mondván: „Különben (Szarvas) megnyugtató véget meg kell említenem, hogy levél útján is tudakozódtam egy somogyi faluban (Látrányban) s azt a választ kaptam, hogy a kéredezett *redő* szót igenis használják a köznépnél”.

c) Erős akadályt gördít a PP. *redős* s a Baróti *redő* szavának elibe a tájnyelv zugából Vörösmartytól napfényre hozott s napjainkban is élő *red* alapszó. Hogy ez akadályt útjából elhárítsa s a nézete ellen nyomósan szóló eme mozzanatot megerőtlenítse, Prikkel kétségbe vonja az adat megbízhatóságát és hitelességét. Azt mondja: „A mi Vörösmarty közlésének igazeredetűségét illeti, ahhoz nagyon is sok szó férhet, sőt véleményem szerint a *redő* ügyének tisztázásában semmi bizonyító ereje sincsen”. Aztán idézve

a már eléggé ismert helyet így folytatja: „Bizonyosra veszem, hogy Vörösmartynak közlése nem más mint pusztá okoskodás. A *redv*-, *redül*-ből kikövetkezteti a *red* tövet; azután pedig megfordítja okoskodását s ebből leszarmasztatja amazt. Nyílt szemmel látja az igazságot, oly közel jár mellette, hogy csaknem beléje botlik s még se veszi észre, azaz szándékosan nem akarja észrevenni. Szándékosan mondom, mert Vörösmartynak állítása határozott, félre nem érthető; ő egy meglevő tényre hivatkozik, midőn így szól: „Göcsej szélén a fa ránczos kérgét *red*-nek mondják. Ha csupán az ő képzeletében élt volna ez a szó, föltehető-e róla, hogy még a helyet is megnevezve kitegye magát annak a szegénynek, hogy nyilvánosan meghazudtolják? Ez nem okoskodás, hanem tény; az okoskodás csak utóbb következik, midőn e *red* szóból akarja a *redv* és *redő* tárgyneveket kimagyarázni. Különbö megvagyok róla győződve, hogy maga Prikel is, midőn e sorokat olvassa, visszavonja Vörösmartyról mondott szavait s készséggel elismeri, hogy nemcsak Göcsej szélén, hanem egyebütt is „a fa ráncos kérgét *red*-nek nevezik“.

A b) alatti pontban foglalt megbízható adatok — joggal nevezem megbízhatóknak, mert egyrészt a föltett kérdések úgy voltak szerkesztve, hogy a kihez intézve voltak, egyáltalában nem sejtette, mi velük a kérdezőnek célzata; másrészt mert mind-egyik adat hitelességéről a közlő saját nevének aláírásával s állásának megnevezésével kezeskedik — mondom tehát, e megbízható adatok alapján a tényállás a következőkép állapítható meg.

Az alapszó nagyobbára a helyek különbözősége szerint különböző alakban járatos; nevezetesen: *red*, *röd*, *röd*; *rögy*, *rögy*. Jelentése: „1) ránc, 2) rovátka, 3) ráncos kéreg“. A helységek, a melyekben s a melyeknek környékén forgalomban van, a következők: Ság, Magyar-Gencs, Körmend, Szegvár, Káptalanfa, Galsa, Kaposvár, Karád, Mozdós, Mocsolád, Bábony, Látrány, Jut, Slavónia. Megjegyzendő azonban, hogy ragtalanul ritkán, hanem nagyobbára ragozva használatos: a szoknya *rödje*, *redre* szedni a gatyát, *redöt* vet a vászon. Nevezetes és figyelemre méltó a Körmenden és Lentiben használt *redég* vagy *redet* mellékalak s a belőle képzett melléknév: *redegés*, *redetés*, melyeknek elseje: *redég* mai *rétég* szavunknak részben eredetibb alakja. e helyett: *red-ek* (Vö. *rétékes* vas, melyet jól össze nem vertek. Kisdéd szótár). A *redég*-ből módosult *redet* minden valószínűség szerint a deverbális (-at)

-et képzős nagy számú főnevek (jövet, menet, kelet sat.) analógiáján alapszik.

A *red*-nek -s képzős melléknévi származékai az alapszó önhangzójának minősége szerint következő alakokban járatosak: *redes*, *redés*, *redös*, *rédés*, *rödös*. Jelentésük: 1) ráncos, 2) rovátkos, 3) recés. Mind az idézett helyeken, Devecser, Somlyó-Vásárhely és Marcaltó kivételével, ismerik és használják.

A hol divatja van, melléknévhez hasonló alakban járatos a cselekvésszó is: *redel* és *redez*, *redél* és *redéz*, *redöl* és *redöz* s így *rédél*, *rödöl*.

Nem hagyhatjuk e helyütt szó nélkül s szükséggép meg kell említenünk a Besztercei és Schlägli-Szójegyzéknek *redelth* és *regleth* szavát, a melyeknek mindkettőjét Prikkal *redölt*-nek olvassa, s a melyeknek természetesen csakis *redő* lehet az alapszavuk. Mi eddigi dolgozataiból ítélve Prikkelt szorgalmas, szépképzetségű nyelvésznek ismertük, a kinek látása éles, ítélete józan, következtetései helyesek; azért, megvalljuk, ez az állítása valóban meglepett bennünket s csakis abból magyarázzuk, hogy igazságtalan ügyet védve szorultságában fűhöz-fához kapdos s a kézzelfogható képtelenségeket is el iparkodik hitetni nem is annyira magával, mint inkább olvasójával. Ha a *redelth* csupán eggyemagán, minden más támogató adat nélkül állna is, még akkor se lehetne a *redő*-t kieroszakolni belőle; mert csak két olvasat lehetséges; vagy így tagolandó t. i. a szó: *redé-l* (vö. *csere*: *cseré-l*, *kefe*: *kefé-l*), vagy pedig imígy: *red-el* v. *red-él* (vö. *szív-el*, *szém-él*). De itt van a Schlägli-Szójegyzék *regleth* adata, a melyhez a tőhöz szorosan csatlakozó -l képző világosan s egész kétségtelenül föltünteti a *reg* alapszót; az ige tehát így tagolandó: *reg-el* (vö. *szin-él*: *szinlett*, *pér-él*: *pérlött*). A *regleth*-beli *g* betű lehet íráshiba, melyet vagy nem ismervén, vagy rosszul értvén a szót, a leíró követett el; én azonban valószínűbbnek tartom, hogy e szót így kell olvasnunk: *rëgylett*; vagyis hogy ez az ige a Slavóniában ma is járatos *rëgy* alapszónak a származéka. A Schlägli-Szójegyzékben ugyanis a *g* betű alig eggy-két kivétellel állandó jegye a *gy* hangnak is egyzersmind, mint: *aglag*: agylágy, *kigo*, *vizikigo*: kígyó, *gepluc*: gyeplő, *kengel*: kengyel, *garto*: gyártó, *gumor*: gyomor, *geker*: gyökér sat. sat. Ez a két szó nemcsak azért nevezetes, mert a *réd*-nek korai átvételéről tanúskodnak, hanem nevezetesek s fontosak különösen azért, mert elárulják, mely vidéken kell keresnünk a tollba-mondó mester szülőhelyét s valószínűen magának a két

Szójegyzéknek keletkeztét is. A *redelth* ugyanis a dunántúli nyugati megyék egyikére (Vas, Zala), a *regleth* pedig, ha helyes a mi főntebb említett föltevésünk, Slavóniára mutat.

Hátra van, hogy a *redő*-ről és származékairól is elmondjuk, a mi mondanivalónk van. A közlések, a melyek e szó meglétéről és divatjáról tudósítanak, fölötte érdekesek és tanulságosak. Mint a főntebb közölt adatokból láttuk, divatban van 1) Szombathely környékén a szerte elterjedt *redes* mellett az „ablak*redő*, *beredőzni* az ablakot”; 2) Vilonyán, a hol a közlés szerint *redes* és *redel* mellett a *redős* is járja; 3) Magyar-Gencsen. E helyről a tudósítás azt jegyzi meg, hogy a köznépnél általános használatú a *red* és *redes*; a művelt osztály azonban a *redő*-t használja; 4) Somlyó-Vásárhelyen. A *redő* használatára és elterjedésére nézve legjellemzőbb és legtanulságosabb az a záradék, a melyet a t. közlő értesítése végéhez csatol s a mely szóról-szóra így hangzik: „A parasztikus nép Somlyó vidékén csak a *ráncos* szót szereti, pl. ráncos képű; de ha pl. *praedication*ban, ékeesebb kifejezéssel hallja: *redőzött* homlok, igen jól érti, sőt szereti hallani”. Ez érthető, világos beszéd; megmutatja nekünk s el is vezet a forráshoz bennünket, a melyből a *redő* társaival együtt kifakad s előrehaladtában mind tágabb és tágabb tért foglal el. Ez a forrás egyrésze az egyházi szószerk, másrésze az, a mint a magyar-gencsi értesítés nyíltan meg is mondja, a művelt osztálybeliek beszéde. Csakis ez adja meg érthető magyarázatát annak a sajátos jelenségnek, hogy a *redés*-sel, ha ugyan az adat nem érzéksalódáson alapszik, karöltve jár nem a *redős*, hanem a *redős* alak, mint a Vilonyáról érkezett tudósításból látjuk. A szombathely-vidéki „ablak*redő*” is kétségtelenül a kaputos osztály beszédéből van ellesve s innen került az uriasat utánozni szerető nép ajkára. Azonkívül ugyanis, hogy a *red*-nek ismert jelentéseibe csakis erőszakkal illeszthető be, gyanút kelt ellene az a körülmény is, hogy erősen emlékeztet a neologia *redőny* szavára, melynek a népnél *salukater* a megszokott neve. Ez átvételt nagyban elősegítette s könnyűvé tette a *redés*, *redél*-lel váltakozó *redős*, *redöl* alak. Az idegen vidékekről odatelepült papok, tanítók, minden rendű és rangú hivatalbeliek ugyanis, a kiknek eddig a *red* szóról sejtelmük se volt s csak az irodalmi *redő*-t ismerték, többször hallva különösen az elterjedtebb melléknévi *redős* formát, ezt egészen természetesen a *redő*-vel hozták kapcsolatba s *redős*-nek ejtve egyes helyeken időjártával a köznéppel is megszoktatták. S néze-

tem szerint ez magyarázza meg s egyenlíti ki azt az ellenmondást is, hogy ugyanazon egy helyen az egyik közlő állítása szerint (lásd a Prikkel idézte tanúk értesítéseit) a *redő*, *redős*, *redől*, a másik szerint meg *red*, *redős*, *redől* alakokat használja a köznép.

Ezek után hadd adjam elő az én forrásaim szerint a *redő* eredetét és történetét.

Baróti és Faludi, mint a régi nyelvnek szorgalmas buvárai, Pápainak Szótárát átlapozva a *cyclas* alatt ráakadtak e kitételre: „*redős* szoknya”, s a talált adatot a nekik ismeretlen szó kedviért kijegyezve beiktatták, az egyik készülő szótárának szavai közé, a másik pedig Jegyzőkönyvébe, a „szépen összevilló vezeték szók” sorába. Hogy a székely-születésű Baróti, a ki azokon a helyeken nem tartózkodott, a hol a *redés*, *redős* divatban van, e szót nem ismerhette, az nem szorul erősítésre; de hogy Faludi előtt is ismeretlen volt ez a szó, annak legvilágosabb bizonyítéka az a tény, hogy az idézett kitétel, kétségtelenül a *redős* kedviért, beiktatta jegyzőkönyvébe. Ha ugyanis gyermekkorá óta ismerte volna e nagyon is prózai „ráncoś” jelentésű szót, aligha tartotta volna érdemesnek a följegyezésre. Baróti tehát, a ki, mint akkoriban minden író, nyelvészkedett is, így okoskodott: *redős* annyi mint: „ráncoś”, akkor kétségtelen az is, hogy valamint *idős*-nek *idő*, *erős*-nek *erő*, így e *redős*-nek is *redő* a főneve; a *redő*, a mely szótárának első kiadásában még nincs meg, mint új szó már ott díszleg s ajánlja magát a második kiadásban.

Ez a *redő*-nek eredete és története. Rövid, egyszerű és világos történet.

SZARVAS GÁBOR.

U N U T T E I.

A Halotti Beszédnek egyik kihalt szava az *unuttei*, melyet Révai után *önöttei*-nek vagy *ünöttei*-nek szoktunk olvasni. E szónak olvasására vonatkozólag néhány hónappal ezelőtt Simonyi Zsigmond egyik volt tanítványától, Fischer Gyula győri főrabbitól figyelemre méltó levélbeli észrevételt kapott, melyet bár részünkről nem találtunk elfogadhatónak, érdemesnek tartjuk arra, hogy nyilvánosan szóvá tegyük.

A levélben részletesen kifejtett vélemény szerint az *unuttei* szót tulajdonképp *imuttei*-nek kell olvasnunk; két első betűje tehát nem u és u, hanem im.

Magában véve semmi valószínűtlenség nincs abban, hogy a barátgót írásban az *m* betű első szarát egy előtte álló pontozatlan *i*-vel egybekapcsolva *u*-nak nézhesse az olvasó, vagyis hogy az eredeti *im-et* mint a HBeszédben mindeddig tettük, *un-nek* nézzük és magyarázzuk. S bár igaz, hogy ily félreértést, illetőleg hibás olvasást a HB. kérdéses helyén, az eredetinek megtekintése után vagy akár a Beöthy-féle Képes Irodalomtörténetben látható kitűnő hasonmás megszemlélésével is, kizártnak kell tekintenünk, mert világosan *u-t* és *u-et* s nem *im-et* mutat nyelvemlékünk: meg kell engednünk, hogy a föltett összetévesztést elkövethette a HB. írója is, ha t. i. szövegét úgy másolta.

Fogadjuk el tehát az *imuttei* írás lehetőségét, s lássuk, vajjon ennek föltételezett jelentése alapján el kell-e valóban vetnünk a régi *ünuttei* vagy *önöttei* magyarázatot.

Fischer szerint az *imuttei* annyi volna mint *imettei*, vagyis 'ébrelevői, virrasztói'. E nézet alapján tehát mi a helyet így olvasnók: *széntii és imüttei*. Az *imett* szó fölvételét Fischer valóban oly meggyőzően okolja meg, hogy első tekintetre magunk is hajlandók voltunk az olvasásban pártjára állni. Dániel könyvének IV. fejezetében ugyanis (10. 14. és 20. v.) e héber szó fordul elő: *ír*, a mit Károli Gáspár *vigyázó*-val, a német fordítások *wächter*-rel fordítanak. A héber szó töve: *úr* a. m. ébren lenni, virrasztani. Ezen *ír* szóról Gesenius szótára ezt a magyarázatot adja: 'Wachender, Wächter, name der engel in gottes nächster umgebung, welche mit ihm die himmlische rathsversammlung bilden... In den syrischen liturgien auch von den erzengeln'. A Vulgata mind a három helyen *vigil*-lel fordítja a szót. A magyar *émett* illetőleg *imett* tudvalevőleg szintén ébrenlevőt jelent, bár 'vigyázó, őrző' jelentéssel nem fordul elő a nyelvtörténetben. A mi mármost a HB. kérdéses helyének olvasását illeti, Fischert az *imett* szó fölvételére az vezette, hogy Dániel idézett helyeinek mind-egyikében a *vigil* mellett párhuzamosan a *szent* szó is előfordul: a Vulgatában *vigil et sanctus*. Ehhez járul, hogy e két szó a gnosztikus irodalomban mint a halhatatlanságnak állandó, sztereotip kifejezése únos-úntalan előfordul.

Az ötlet fölvetője azonban nem vett figyelembe egy fontos körülményt, a mely magyarázatát egymaga is megdöntheti. Az *unuttei* alak a könyörgésben fordul elő, a mely kimutathatólag latinból való fordítás. S minthogy az ily oratióknak a katolikus egyház szertartásaiban meghatározott hivatalos szövegük van, előre

is elvárható, hogy régi papjaink nemzeti nyelven való imádkozásukban is híven ragaszkodtak a szertartásos oratiók szövegéhez. Már pedig a HBeszéd hat utolsó sorának megfelelő latin könyörgésben — mely megtalálható magában a nyelvemléket tartalmazó Pray codexben is — a *szentii es unuttei cuzicun* kifejezés helyén ezt olvassuk: ‚inter sanctos et *electos* suos‘, a mi a fölvetett magyarázatnak teljesen ellene mond. E helyen világosan isten szentjeiről és választottjairól van szó, mely utóbbiak alatt csak az üdvözülteket érthetjük s nem az angyalokat, vagyis az úgy vélt ‚imetteket‘.

Nincs tehát egyelőre okunk eltérni Révai magyarázatától, mely szerint az *ünött* vagy *önött* szó az ő korában még néhol használatban volt *meg nem önött* kifejezésnek igéjével volna azonos. Ezt a *meg nem önött* kifejezést Révai szerint ilyen értelemmel használták: nem sikerült, nem boldog (I. Antiquitates literaturae Hungaricae, 315. l.). Igaz ugyan, hogy e kifejezésről sem előtte, sem utána semmi adatot nem ismerünk, de ismerve Révainak kritikus szellemét, nem lehet kételkednünk az ő határozottan kifejezett észleletében. A ‚sikerül, boldogul‘ jelentés inkább megfelel a Könyörgés szövegének, mint a vigyázónak, angyalnak magyarázandó *imett* szó, a melyet ennél fogva nézetünk szerint az eddigi magyarázat helyébe nem tehetünk.

ZOLNAI GYULA.

WREWSASDAN.

A Pozsonyi codex 49. lapján e sorokat olvassuk: ‚en.. bynes sokzer vetetem te zenth felsegednek ellene.... gywlewsegben paraznasagban gonoz gondolatomnak myata es *wrewsasdan* ragadozasomban hazwgsagomban...‘

Az egész mondatban csak egy szó érthetetlen, t. i. *wrewsasdan*. Kisértsük meg tehát a megfejtését.

Volf György szerint (Nyelvemléktár XIII.) codexünk 3. részének (36—52 l.), írója, mint a hasonmás bizonyítja, nagyon gyakorlatlan az írásban. Rávall a sok íráshiba is. Csupán abban az egy imádságban, melyből idézetemet vettem, a következő föltünőbb íráshibákat találjuk: *terewteye* (olv. teremtéje), *ky* (kit), *azzonyalton* (asszonyállaton), *kenyerenewl* (kenyerőlj), *engyen* (engedj), *wigassagommam* (vigasággommal), *mondasomdban* (mondá-

somban), *latasomamba* (látásomba), *yllatgassomban* (illatgatásomban), *bynekykben* (binekben), *waechagewnkerth*, *teremtettdeh* (teremtetted), *de gah* (demaga). Ezen íráshibák egyikének (*walchagewnkerth* 50) mindjárt hasznát is vehetjük.

Hasonló íráshibák codexünk 3. részének más helyein: *nyomorew* (37), *fyadtewl* (46). A két szó a Thewrewk codex megfelelő imádságaiban így hangzik: *nyomorú* (157) és *fiadtúl* (89). Az *-unk* és *-tól* ragok azonban codexünk 3. részében, valamint egyéb nyelvelméinkben is, kétféle mélyhanggal fordulnak elő: *holthonk* utan (47) és *wronknak* (37), *byrodalmathol* (40) és *yothwl* (40). Ép így *-ó*-nak található az *-ú* képző is a régi nyelvben: *zomoro* (PozsC. 1. 9. 14) és *zomoru* (PozsC. 79); *nyomoro* (FestC. 165), *nywmoro* (KeszthC. 4) és *nyomorw* (KeszthC. 39) sat.

Codexünk 3. részének négy mélyhangú szavában találjuk az *ew* jegyet, melyet a négy közül háromban *o* (*ó*)-nak vagy *u* (*ú*)-nak kell olvasnunk; bizonyára így olvasandó a negyedik *wrewsasdan* szóban is.

A PozsC. 3. része kétségtelenül másolat (l. NyET. XIII. Előszó). A másoló, kinek keze nagyon gyakorlatlan volt az írásban, az előtte fekvő iratnak betűit lehetőleg hűségesen lerajzolgatta s így öntudatosan nem is változtathatott az eredetinek helyesírásán sem. Ezt az eljárását világosan mutatja az a körülmény is, hogy a Jézushoz szóló imádságokban a *cs* és *cž* hangokat *cž*-nek, a Mária-hoz szólókban pedig *ch*-nak találjuk írva. Ha már most azt látjuk, hogy az *ö* (*ö*) a rendes *ew* helyett *ev*-nek is van írva, ezt nem szabad a másolónk hibájául fölrónunk, hanem már az eredetiben meglévő következetlenségnek kell tartanunk. Az eredeti kézirat *ev*-jét azonban könnyen összetéveszthette a másoló a *w* betűvel. Ügyetlen másolónk csakugyan össze is tévesztette. Az *ev*-t *w*-nek nézte és írta ezekben: *eelw* (45), *nekwd* (47), *helheztetwrth* (47) sat. A mi négy mélyhangú szavunkban viszont a *w*-t nézte *ev*-nek; aztán *ö*-nek olvasta, s mikor leírta, önkénytelenül az eredetiben is gyakoribb *ew* jegyet használta. A *w* azonban codexünk, s általában összes codexeink helyesírása szerint mélyhangú szókban két mássalhangzó között *u* (*ú*)-nak hangzik. Szavaink tehát így olvasandók: *válságunkért*, *nyomorú*, *fiadtúl* és *urusasdan*.

De az utóbbi még így is érthetetlen. Azt már eddig is sejtettük, hogy érdekes szavunk előrészében: *uru*-, valószínűleg a mai *or*, *orv* szóval van dolgunk. Fölkeressük tehát a NySzótárban. Itt a következő hasznavehető idézeteket találjuk: *viroctol* es tol-

uaioktol (BécsiC. 115); wrózkodeeg ew annyatwl (ÉrdyC. 243); gonoz orw el ne ragagygya (ÉrdyC. 112); orzasoc, ragadozasoc: furta, rapinae (Com: Jan. 192); az or ember orsagra, az ragadozo tolvay ragadozassra (CornC. 162).

Ezekből az idézetekből először megbizonyosodunk arról, hogy a mai *or*, *orv* a codexirodalomban csakugyan *ur* alakban is fordul elő; másodsor meg azt tapasztaljuk, hogy az *orv*- és *ragad*-féle kifejezések többnyire kísérik egymást, még pedig úgy, hogy az 'orzás' megelőzi a 'ragadozást'. Ép így a mi codexünkben is: *wrewsasdan ragadozasomban*.

A 'ragadozás' továbbá arra is figyelmeztet bennünket, hogy megfejtendő szavunk harmadik szótagját: *-sas-*, nem lehetne *-zás-*-nak olvasni. Bátran lehet. Codexeinkben ugyanis, bár ritkán, de mégis találkozunk az *s* és *z* fölcserélésével; pl. *resesytes*: *rezesytes* h. (GyöngyC. 49); *vygastalasetwl*: *vygastalasetwl* h. (Dom. Cod. 34) sat.

Ha már most az ennyire helyreállított szót: *wruzasdan* (olv. *uruzásdan*) visszaillesztjük idézetünkbe, rögtön szemünkbe ötlik, hogy az utolsó szótagjabeli *d* is íráshiba *b* helyett.

Az *wrewsasdan* tehát így olvasandó: *uruzásban*.

SCHMIDT Győző.

A NÉPISKOLAI MAGYAR NYELVTANOK BIRÁLATÁHOZ.

Nagyon helyén való, hogy a Nyelvőr szemlét tart népiskolai magyar nyelvtanaink fölött; bizonyára meglesz ennek a jó hatása annyival is inkább, mert az érdemes bíráló nemcsak a nyelvtudomány, hanem egyszersmind a pedagogia szempontjából is vizsgálta s rostálgatta e fajta iskolai könyveinket. Üdvös dolog lenne, ha a Nyelvőr egyéb népiskolai könyveink nyelvére is kiterjesztené figyelmét.

A magam részéről köszönettel is tartozom Albert Jánosnak, hogy az én idevágó nyelvtani munkácskáimmal is szives volt foglalkozni. Sok okulást meríthetek megjegyzéseiből, már csak azon igazságnál fogva is, hogy több szem többet lát. A mennyiben azonban nem értek vele mindenben egyet (hisz grammaticai certant), a szerkesztő úr meg fogja nekem engedni, hogy eltérő nézeteimet röviden előadjam. Ezt téve, úgy akarok eljárni, hogy — Sokratesszel szólva — midőn védem magamat, egyszersmind az ügynek használjak is valamit.

A munkáim ellen való kifogások egy része onnan támadt, hogy a bíráló munkáimnak nem a legújabb kiadásait vette tekintetbe; bennük az új kiadás alkalmával én is észrevettem sok olyat, a mire ő megjegyzést tett, s az illető helyeket épen az ő óhajtásai szerint javítottam volt már előbb meg. Pl. kifogásolja a bíráló a föltett kérdésre adott felelet szórendjét e mondatokban: „Hol ül a huszár kevélyen? — A huszár kevélyen ül a lovon”. Nyelvtanom f. évi ápril havában megjelent második kiadásában: „A huszár kevélyen ül — (hol?). A huszár kevélyen ül a lovon”. Különbö ezekre a mondatokra: „A fiú szed virágot. A fiú hallgatja a madarat” — már az első kiadásban is kellően voltak e kérdések föltéve: „A fiú szed — (mit?). A fiú hallgatja — (mit?)”. és nem: „Mit szed a fiú?” — mint a bíráló hibásan idézi (Nyr. XXIII.348.). Ép így a Nyr. 496. lapján megrótt *csalogány* szót a prózai olvasmányban *fülemilére* változtattam volt, de a Gyulai versében (A kis fiú és a csalogány) ezt már nem tehettem, csak azért sem, mert itt ez a megrótt szó a negyedik sorban épen rímelő szó is. — A jelző tárgyalása a Nyr. 497. lapján kifejezett óhajtás szerint csakugyan megelőzi a tárgyét a második kiadásban. — Továbbá: a hiányos mondat kimaradt az I. füzetből, ép így az igének a 497. lapon nem helyeselt meghatározása s az a tétel is, mely szerint az igének a jelen idői alakját a jövő cselekvés kifejezésére is használjuk sat. Az újabb kiadásban a tanuló-tól kívánt írásbeli föladatok számát is az előbbinek majdnem egy harmadára leszállítottam; a tanító e számot a körülményekhez képest még jobban kevesbítheti, a mint kevesbíthette belátása szerint az első kiadásban levőket is úgy, hogy egy részüket csak szóbelileg fejtette meg. A Nagy László-féle Vezérkönyv I. füzetének legújabb, f. évi október havában megjelent kiadásában az alanynak, az igének, a melléknévnek a definitióját ép úgy változtattam meg, a hogy a bíráló a Nyelvőr novemberi füzetében (493. lap) óhajtja. Különbö a Vezérkönyv I. és II. füzetének a műszavakban való eltérései onnan erednek, hogy a II. füzet újabb kiadásában változtattam az említett műszavakat, az I. füzetben azonban, melyet 1880—1894. közt változatlanul nyomattak, ezt nem tehettem s az összeegyeztetést csak a jelen évi kiadás által eszközölhettem.

A bíráló egyéb megjegyzései nagyrészt olyanok, a melyekre nézve nem értek vele egészen egyet.

1) Helyes pedagógiai fölfogás szerint nem mondhatjuk álta-

lánosan, hogy 'nem szabad a gyermekeket teljes mondatokban feleltetni, hanem úgy, a mint nekik tetszik'. A teljes mondatokban feleltetés nem kerülhető el, midőn egy újonnan fölvetett mondatrésznek az egész mondatban való helyét és célját akarjuk szemléltetni s általában midőn a gyermeket szabatos beszédre akarjuk szoktatni. Természetesen a tanítónak mesternek kell lennie a kérdések föltevésében, hogy helyesen alkotott mondatot kapjon feleletül.

2) A módszeres oktatás sokszor nem adhatja 8—10 éves gyermekeknek a tudományos meghatározást, hanem megelégszik azzal, hogy a fogalmat valahogy érzékeltesse. Innen van, hogy az elemi iskolai nyelvkönyvbe a szótagnak, a magán- és mássalhangzóknak nem a legújabb hangtani elmélet szerinti meghatározását vettem föl, hanem a gyermek eszéhez mérten igyekeztem a fogalmakat fölfogatni. Innen van, hogy az 'Én tanuló vagyok'-féle mondat elemzésébe nem vittem bele az állítmányt kiegészítő alanyeset fogalmát, hanem úgy értelmeztem, hogy az efféle mondatoknak egy névi s egy igei állítmányuk van. Innen van, hogy az *elérkezett* igealakot bármily használatában múlt időnek nevezem s a 'végzett jelen' fogalmát nem oda való finom megkülönböztetésnek tartom. Ha az anyanyelvi oktatásnak ezen a fokon a célja nem gramatikuskok nevelése, hanem főképp a helyesírás megtanítása, akkor miért terhelnök az apró embereket oly tudományos meghatározásokkal, a melyek nélkül e célt bátran elérhetjük?

3) A gyermektől már ismert szavakból álljanak a nyelvkönyvek példamondatai, 'legjobb, ha a példamondatok a már földolgozott olvasmányokból vannak választva' (Nyr. 345). E fölfogást igen helyesnek tartom s épen azért vehettem be a III. oszt. nyelvkönyvébe e mondatot: 'A gímszarvas a kérődző emlős állatok közé tartozik'; ugyanis a gímszarvasról kép is, leírás is van a 'Képes olvasókönyv' III. oszt. számára való kötetében, a mely olvasókönyvre támaszkodik épen az én nyelvkönyvem. A mi meg a kérődző és emlős állat fogalmát illeti, e fogalmakkal már az I. elemi osztályban megismerkedik a gyermek (l. Nagy László: Beszéd- és értelemgyakorlatok 96. lap). Korántsem kell tehát a gyermekeknek a bölcsesség fogaival születniök s mégis ösmerhetik már a III. osztályban, ha szorgalmasan járnak iskolába, ezeket a szavakat és fogalmakat. S mellékesen legyen fölemlítve, a III. osztályban már a 365 számot is ki szabad mondani (Nyr. 348. l.); mert a Népiskolák Tanterve szerint ebben az osztályban 'a számtanítás köre 1-től 1000-ig terjed'.

4) A bíráló nem békés az én könyvem módszerével azért, mert a példamondatok után következnek a föladatok, s azután a szabály. Ezzel a sorrenddel én a szabály értelmetlen betanultatásának akartam elejét venni. Fölfogásom ugyanis ez: A tanító a példamondatokon figyeltesse s alaposan értesse meg az illető nyelvtényt; ezt kövesse a begyakorlás a szó- és írásbeli föladatok által, s csak mikor már a szabály e munka közben a tanulóknak mintegy vérebe átment, akkor kérjük tőle számon a formulázott tételeket.

5) Hogy az ismétlődő ragok elhagyása s csak az utolsó szó-nál való kitétele nem idegenszerű, nem is csak újabb irodalmi szokás, s hogy a magyar ember beszéde megtűri az ilyen összevonást (Nyr. 494. l.), erre nézve röviden csak hivatkozom P. Thewrewk Emil: 'Helyes magyarság elvei' című munkájára (78—80. l.). Azt sem irhatom alá, hogy a középfok *-abb*, *-ebb* képzőjének *-b*-re rövidítése 'csak költők szabadossága' (Nyr. 447). Hát az *öregbít*, *kevesbít* sat. szavaink költői szabadosság termékei?

6) A mit végre a cikkíró a Nagy László-féle Vezérkönyvek stílusának neologizmusairól s szórendjéről mond, az csak olyanféle túlzás, mint az a nyilatkozata, hogy: 'ha az idegen szavakkal való pompázás mai arányában növekszik, egy emberöltő múltán a magyar irodalmi nyelvben írma g u l s e a k a d m a j d e g g y i g a z i m a g y a r s z ó' (Nyr. 242). A stílus nehézségéről kimondott ítélete csakugyan ráillik e könyvek bevezető részeire; ezekhez az író iránti kegyelethől ovatosan nyúltam, mert a stílusról nem akartam az író egyéni sajátságait letörülni. Aztán azokkal a neologizmusokkal szemben nem is lehetünk oly tulságosan szigorúak. Nagyon bajos volna a határokat pontosan megállapítani, hogy eddig mehetünk a neologia már elfogadott s a magyar stílusba átment szóalkotásainak használatában s ezen túl nem. A magyar nyelvtudomány újabban sokat engedett e tekintetben előbb elfoglalt merev álláspontjából. Pl. Simonyinak a 'Székombinálás és szóképzés' című akadémiai értekezése (NyKözl. XXIV), s a belőle levonható következtetések a neologia nem egy újszülöttenek megadják a posteriori a törvényesség jogát. De meg valamint egyetlen magyar író, ép úgy a cikkíró sem lehet ment legalább egy-egy kevés neologizmustól. Széltire használja ő is e cikkeiben a *tankönyv*, *tanterv*, *körülmény*, *elv*, *anyag* sat. szavakat; sőt a divat árljától sodortatva beszél 'magas' miniszteriumról is (Nyr. 347); és rajta is megesik, hogy eltér bizony ő is a helyes

szórendtől, midőn ezt mondja: ,bekövetkezett az a körülmény, hogy az irodalmi nyelv *meg nem őrizte, de* levetette tisztaságát' (Nyr. 247), e helyett: nem őrizte meg, *hanem* levetette. (Arra nézve, hogy ugyane mondatban a *de* helyett *hanem* volna a helyes magyarság, l. The w r e w k E. cikkét a Nyr. 1446 s köv. lapjain). Aztán modern neologizmus számba vehető az *-ódik, -ődik* visszaható képzős igéknek a szenvedő helyetti oly gyakori használata is, mint a hogy a cikkíró mostanában kezdi használni. Különösen föltűnők az ilyenek: *szabódott* (Nyr. 289), e helyett: *szabatott, szabták*; vagy: *segítődik* a bajon (uo. 290).

Tehát: peccatur intra muros et extra. Hibázni emberi dolog. De a hibák jóakarató kimutatása és megismertetése alapját veheti meg a helyesebb irányban való fejlődésnek. Ezért üdvözlöm én ismételten Albert Jánost ezen a téren, melyen népiskolai magyar nyelvkönyveink megrostálgatásához fogott.

KOMÁROMY LAJOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Csélcsap. Azt gyanítom, hogy ez nem egyéb, mint eredeti *szélcsap*. Erre a gondolatra először is a következő szólás vezetett: Sz é l c s a p sugarak mászkálnak (Bródy: Nyomor 9).

A *csélcsap* régi szó, a mint a NySzótárból ki-ki meggyőződhetik róla. Megvan mint ige, s megvannak származékai is: *csélcsapás, csélcsapó, csélcsapóság*; s megvan mint főnév: *csélcsap*, a melyből *csélcsapos, csélcsaposkodik, csélcsaposkodás, csélcsapság* származnak. Legvalószínűbb, hogy a *csélcsap* mint rövidülés a *csélcsapó* mássa; mivel *csapó* egymagában is megvan ,levis, inconstans, flatterhaft' jelentéssel. Ezt ugyan a NySz. csak GKatonától idézi, de nem áll magában, a mint *csapong, csapongó, csapodár* (NySz.), *csapdi, csapzi* (Tsz².) bizonyítják. Jelentésénél fogva ez a *csapó* könnyen egyesülhetett a *szél* szóval (vö. *szeles, szeleverd, széll-el-béll*: ,Mint az bolond csak sz é l l e l j á r' Decsi: Adag. 133). Ismeretes a ,nagy szelet csap' kifejezés (Vö. *szél-csináló*: vanus jactator Sl. *tsél-tsapni*: tselet, *tzelet* tsapni (KisdSzót.).

A Baróti magyarázatában előforduló *tzelet* minden valószínűség szerint sajtóhiba *szelet* helyett. Szóval *szélcsapó, szélcsap* volna a *csélcsapó, csélcsap* eredeti alakja; s könnyen föltehető, hogy a *csélcsapni* ige az összetett participiumból fejlődött.

Megjegyzendő még, hogy CzF. Szótárában meg is van a *szélcsapás*: szeleverdiség; *szélcsapó*: szeleverdi, szelekótya sat.

A hangváltozás (sz > cs) kölcsönhatás által jöhetett létre, mint ezekben: *barboncás*: *garaboncás* (Nyr. XXII.240); *kukszél*: *gyukszél*, *juhszél* (Nyr. IV.77); *genge*: *gyenge* (NyrKal.); *gegenye*: *jegenye* (Nyr. III.11).

SZILASI MÓRIC.

Billikom. A mult számban Káldynak 1636-ban kelt egyik leveléből közöltem egy kis részletet, a melyben e szó eredetibb, 'isten hozott' értelemmel kerül elő. Most megint egy nem kevésbé fontos adattal járulhatok a *billikom* nyelvtörténeti szereplésének megvilágításához. Ez Kőszeghy Pálnak Beresényi házasságáról irt epitalámiumában található. Tehát későbbi korból való (1695-ből), mint az előbbi példa; azután meg a *billikom*-nak már 'serleg' értelme van benne; de e mellett is nem csekély fontosságú, mivel a *billikom* rendeltetéséről is fölvilágosít bennünket. Hangzik pedig ígyképen:

„Kik közt az billikom Jól gyöttél! pohára
Az asztalnál lévők közöl renddel jára;
Meg kellett innya, mert jó kívánság ára,
S Vépen ily vendéget szívesen is vára.

(6. r. 104. l.)

Egy füst alatt kiigazítom mult cikkecskémbeli azon állításumat, hogy a NySzótárban Lorántfi Zs. egyik levele a legrégebb forrás (1640-ből), a melyben a *billikom* szó először előkerül. Ez nem áll, mert már egy XVI. századból eredő vitézi ének Mátyás király híres billikom-ját zengi; ezt pedig a NySz. fölemlíti.

PRIKKEI MARIÁN.

Külföldi magyarok. Többen közöltek már e folyóiratban idegen földön élő magyar szavakat, de eggyről megfeledkeztek, t. i. arról, hogy volt egy irónk, a kinek már száz esztendővel ezelőtt szeget ütöttek a fejébe ezek a külországba szakadt magyarok. Halátlanság volna meg nem emlékeznünk róla.

Ez az író pedig Máriafi István (igazi nevén: Szeicz Leó), a ki az 1788-ban közrebocsátott Pázmány-frazeológiájához csatolt harmadik toldalékjában megemlíti hat németekhasználta magyar szót. Előzetesen száz, latin eredetű német szót sorol föl annak megbizonyítására, hogy — ha valaki, hát épen a német nincs föl-jogosítva szemünkre hányni, hogy nyelvünkben sok az idegen származású szó. „Az olyan szóktól, folytatja ezután, talán egy

nyelv sem olyan tiszta, mint a magyar nyelv, úgy, hogy ebben sem a francia, olasz, spanyol, sem a német, sem a deák üstökbe nem mehet vele. Ide tészem még azt is, zárja be epés ízű elmélkedését, hogy a németek még némelykor magyar szókkal is élnek s nevezetesen ezekkel: *husar*, *heyduck*, *talpatsch*, *tschisma*, *tschäckelhauben* (ez alighanem a *csákó* ivadéka akar lenni!), *kalätschen* sat.

Kár, hogy többet nem említ, de még szükséztávúsága mellett is becses a közlése, mert bizonyosság arra, hogy a németben meghonosodott magyar szavak közül egy-kettő már a mult században is el volt terjedve.

PRIKKEL MARIÁN.

A Nyelvőr mult havi füzetében Lehr Vilmos egy új magyar szót, a *kantárt* mutatja ki, a mely a német nyelvben *kanthare* alakban fordul elő. Azonban ez a szó nem oly ritka a németben, mint Lehr hiszi; a nagyobb német szótárakban is megvan, csak-hogy *kandare* alakban, és ismerik magyar eredetét is. Heyne (Deutsches Wörterbuch, II 284) ezt írja róla: *Kandare*: stangenzaum, gebissstange an den zügeln des pferdegeschirres. Neueres, auf ungarische herkunft zurückgeführtes lehnwort; dazu *kandaren*: zäumen. *Ein knapp kandarte die thiere ab* (Immermann, Münchh. 3, 73). Tehát még ige is lett belőle a németben: *kandaren* a. m. fölkantároz, és *abkandaren*: lekantároz, leszerel.

Megtaláljuk mind a főnevet, mind az igét a Sachs-Villattefele német-francia, s a Flügel-féle német-angol szótárban; sőt a francia szólás még két összetételét is említi: *kandarenzügel*: bride du mors; *kandarenreiter*: cavalier qui appuie sur le mors.

BALASSA JÓZSEF.

A 'Külföldi magyarok' nevezet nem felel meg teljesen annak, a mit mondani akar; a fogalom köre jóval tágabb, mintsem a tartalma. A mint ugyanis az eddigi közlésekből kitetszik, e nevezet alá csupán a nyugatra eső s ezek közt is első rendben a szomszéd némettség nyelvében megtelepedett s egyes írók révén belekerült magyar szók vannak foglalva; holott épen ezek alig tesznek valami említésre méltó számot, a legnagyobb része ellenben az idegenben meghonosodott magyar szavaknak a körülöttünk fekvő (s részben köztünk lakó) többi népek nyelvében található meg, névszerint a tót, ruthén, lengyel, oláh, szerb-horvát és török nyelvben. De minthogy már e nevezet a reáfogott jelentésben járatossá vált, a nélkül hogy valami fogalomzavart okozna, a

verba valent usu elvénél fogva bátran élhetünk vele a reáruházott jelentésben.

Az eddig elősorolt szók közül azonban nagyon is csekély azoknak a száma, a melyek a nyugati nyelvekben honosságot nyertek; a legtöbbje csak mint idegen szó szerepel, s ezek is nagyobbára egyes német írók műveiben alig egyszer-kétszer vannak alkalmazva. Ez utóbbiakból kiegészítésül az eddig közlöttekhez ide írom azokat a magyar szavakat, a melyeket Sanders 'Fremdwörterbuch' című művében csak úgy találomra összeböngésztem. Itt következnek:

Barátom (interj.) ausruf der betheuerung. 'Das ist noch garnichts Uram barátom! [így]. *Bássa*, in ungarischen flüchen: bássa manelka, bássa teremtetem. *Dolmán*: ein knapp anliegender durch einen gurt befestigter rock, worüber ein pelz getragen wird. *Ebádtá!* ein fluch = donnerwetter. *Éljen*: lebe hoch. 'Ein sturm von Éljen rufen'. *Fokosch*: langer stock. *Fokos*: ein starker stock mit einer kleinen hacke v. stahl od. messing, auf dessen stiel die landleute ihre schulden einschneiden. *Gatya*. 'Das weite beinkleid von leinwand, g a g y a'. *Hónved*: vaterlandsvertheidiger, landwehrmann. *Ispán*: gespan. *Kanáss*: schweinehirt. *Körtés*. 'Ein ehemaliger Körtés oder wähler'. *Kukurútz*: mais. *Kutschieren*: in einer kutsche fahren, kutschen. *Kútsma*: pelzmütze der husaren. *Müschlach*: eine sorte ungarweins. *Páprika*: spanischer pfeffer. *Schoitäschieren*: mit litzenbesatz verzieren. *Szegény*: arm; *szegény legény*: ein armer bursch = räuber. *Szék-sziksó*: unreine, rohe soda. *Szür*, *szürdolmány*: grober bauernmantel. *Tánya*: ein weiler, meierhof. *Teremtétte*: ein fluch. *Üram*: mein herr!

SZARVAS GÁBOR.

A házi állatok a szólásokban. A Nyelvőr 66-dik oldalán említett *hundewetter*-hez tartozik még a *hundetour*. A hadi tengerészek az éjféltől reggel négy óráig tartó szolgálatot *hundstour*-nak nevezik.

'Köti az ebet a karóhoz' (111). Egy szegény losonci ember fiát — mert nem volt nagy kedve a tanuláshoz — Lajos bácsi, a gyógyszerész, magához vette oly célból, hogy belőle gyógyszerészt neveljen. A fiú apja erre azt mondta nekem: 'Józsi fiamról nem kell többé gondoskodnom, Lajos bácsi az ebet a karóhoz kötötte'. Szerintem azt akarja ezzel mondani, hogy Lajos bácsi majd csinál belőle embert.

A disznó című fejezethez még a következő is tartozik. A hadi tengerészetnél is a disznó a megvetés és gúny szimboluma. Regattáknál az utoljára beérkező csolnak legénysége egy föl-pántlikázott élő malacot kap; ezt és egy kifeszített vászonra rajzolt malacot tartozik diadalmenetben körülhordani és mutogatni. Ez azért történik, hogy a versenyző legénység el ne lankadjon és mindvégig a legnagyobb erőfeszítést fejtse ki; mert ha már díjat nem nyerhet, de legalább azt a szégyent ne hozza az illető hadihajóra, hogy az ő csolnakja utolsónak érkezett a célhoz és malacot kapott. E nélkül a legénység azonnal fölhagyna a versennyel, a mint látná, hogy díjat többé úgy se nyerhet.

NÁDORY NÁNDOR.

Kacér. Eszterág. Szarvas a Nyelvőr utolsó füzetében, az 515—521. lapon Borovszky 'Német kölcsönszók' című értekezését bírálta meg. Egészben igazat kell adnom Szarvasnak; csak két pontban nem érthetek egyet vele, abban, a mit a *kacér* meg az *eszterág* szökről mondott.

Az előbbiről Szarvas ezeket írja: 'Hogy a ném. *ketzer*-t a magy. *kacér* példaképének elismerjük, ki kellene mutatni, hogy egy idegen, magashangú szó nyelvünkben mélyhangúra változhatik*. Én azt hiszem, arra nincs semmi szükség, csak föl kell tennünk, hogy a *ketzer* szó tövében valaha *a* hangzott, a mely azután egészen általános és jól ismert hangtörvény szerint (vö. *alt: eltern*) *e*-vé vált volna. No de ezt úgy is mindenki fölteszi; hiszen a *καθηροί* szóból származtatják a *ketzer*-t, és a szláv nyelvekbe került alakok: cs. *kacér*, l. *kacurz*, t. *kacir* e föltevés helyességét bizonyítják. Ha hozzá tesszük, hogy a német szó azt is jelentette, hogy 'verworfenener mensch, sodomit', tehát ugyan azt, a mit *kacér* szavunk is régente, legalább is nagyon valószínűnek kell mondanunk, hogy Borovszky állítása tökéletesen helyes. Semmiféle hangtani dokumentum nem szól ellene; legfőljebb művelődéstörténeti okokkal kisértethetné meg valaki annak kimutatását, hogy a német szó nem közvetlenül a németből került hozzánk; vajjon sikerrel-e ez nagyon kérdéses.

* Szarvas az ellenkező változást, a mélyhangú szónak magashangúvá való fejlődését különösen idegen nyelvekből került szóknál elég gyakorinak tartja (l. Nyr. XXII.98. l.). Nagyon kívánatos volna, hogy ha bizonyítékait egyszer nagyobb értekezésben összefoglalva közzé tenné, mert a találmra összeállított példák, a melyeket eddig közölt, részben nagyon könnyen cáfolhatók.

[A helyreigazítás írójának kikerülte figyelmét a megokolás, hogy miért nem lehet a *ketzer*-t a *kacér* példaképének tekintenünk. E megokolás így hangzik: Hogy valamely szavunkra az idegen származást rábizonyíthassuk, elengedhetetlen föltétel, hogy az eredeti példaképnek állított idegen szó s ennek képmássa mind alaki, mind pedig jelentésbeli tekintetben teljesen egygyezzenek. E két kellék elsejének követelménye ellen vét a szerző, midőn kfn. *ketzer* képmássának állítja a *kacér* szót' (518). A mint ez idézetből kitűnik, itt csak annyi van mondva, hogy a *ketzer*-ből nem lehetett *kacér*; arról azonban egy szóval sincs említés téve, hogy ez a mi szavunk nem német jövevény. Hisz a Nyelvőr VI.386 lapján, a hol én épen német származását bizonyítom, ez az állítás olvasható: 'Föl kell vennünk egy régibb német *katzer* alakot, s csakugyan Grimm szótára Diefenbach után hivatkozik is rá'. Sz. G.]

A mi pedig az *eszterág* szót illeti, téves ugyan Borovszky föltevése, hogy az ófn. *storal*-ból lett volna, de nem kevésbé téves Szarvas véleménye is. Szarvas az *eszterág*-ot azon szók élére állítja, 'melyeknek szlávságához kétség nem férhet', ismételve Miklosich teljesen tarthatatlan állítását, hogy *eszterága* ószl. *strъkъ*-ból lett. Hát így állítva föl a tételt, nem csak kétség fér az *eszterága* szláv eredetéhez, hanem épenséggel kétségtelennek látszik, hogy nem szláv; mert *strъkъ*-ból **sztruk*-on keresztül **sztrok* (**sztorok*, **esztrok*, **eszterok*, **esztorok* sat.) lehetett volna, de nem *sztrák* (l. Beszt. Szój. *strak*, Schläg. Szój. *ztrag*).

Én ugyan hiszek még az *eszterág* szláv voltában, de nem látok más módot, minthogy hipotézishez folyamodjam, a melyet e helyen ki nem fejthetek; annyi azonban világos, hogy a magyar alakok se az ószl. *strъkъ*-ból se semmiféle más nyelvből eddig kimutatott gólyanévből ki nem magyarázhatók. Érthető tehát, hogy új kísérlet támadt a különös szó magyarázatára.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Két döntő-fontosságú szó. Érdekes kutatás s jutalmazó is eggyzersmind a codexek keletkezése idejének, helyének s a nyelvjárásnak, a mellyel írva vannak, megállapítása, jutalmazó még oly esetben is, a melyben a buvárkodó adataival és bizonyítékai-val csupán a valószínűség határáig juthat el. Tudvalevő, hogy e cél elérése három föltételtől van függővé téve, a melyeknek teljesítése nélkül biztos eredményre alig számíthatni. Ezek a codexek-

ben mutatkozó hangtani jelenségek és grammatikai alakok gondos vizsgálata, továbbá egyes föltűnő ritkán használt szóknak az előbbiekkal való egybevetése. Balassa József ugyan azt a nézetet vallja (HunfAlb. 10. l.), hogy az egyes szavaknak kevés a bizonyító erejük; de ha ezt általában el is fogadhatjuk, azt csak bizonyos megszorítással tesszük. Lehetnek ugyanis és vannak is oly esetek, a midőn egyes szók a másik két jelenséggel egybevetve, a mit eddig csak valószínűnek tarthattunk, hozzájárulásukkal majdnem a bizonyosság erejével látják el.

Volf György a Jordánszky codex nyelvi sajátságainak pontos egybevetéséből arra a következtetésre jut, hogy e codex írójának nyelve azt a nyelvjárást tünteti föl, a melyet Magyarország délnyugati vidékének drávamelléki lakói beszélnek. Veinstein-Hevess Kornél e codex nyelvében hasonlóképen a drávamelléki nyelvjárást ismeri föl azzal a különbséggel azonban, hogy míg Volf György a nyugati részt tartja a codex írója szülőhelyének, addig Veinstein szerint codexünk nyelvi sajátságai határozottan az alsó-drávai nyelvjárással egyeznek. S valóban adatainak egybevetése ezt a nézetet egészen valószínűvé teszi. Ha azonban, a mi úgy látszik kikerülte neki figyelmét, a fölhozottakhoz egy újabb adatot, csupán egy szót csatolunk, a kérdést véleményem szerint végleg eldöntöttnek tekinthetjük. Van t. i. a Jordánszky codexnek egy szava, a mely nemcsak az összes régi irodalomban, hanem ő nála magánál is csupán egygyellen-egyszer fordul elő. Ez a szó a *bese*, a mellyel codexünk írója a Vulgatanak *haliaetus* (fischeaar) szavát fordítja: „Madarak, kykkel nem ylyk eelnye: keselywth, heeyaath, beseeth” (JordC. 94). De ugyan ez a szó, a melyre Balassa József egyik, újabban tett tájnyelvi tanulmánya közben bukkant, megvan és él a föntebbivel megegyezőleg hasonlóképen csupán egyetlen-egy nyelvjárásban, a slavóniaiban. (E nézetünk kijelentésére följosít bennünket az a körülmény, hogy még az Új-tájszótár se iktatta belé gazdag tájszó-gyűjteményébe, a mely pedig az összes népnyelvi adatoknak megbízható tárháza). A ritkább és ritka állatnevek közül, a melyek vagy kiválóan, vagy csakis Slavóniában divatosak, ott találjuk ezt is: „*bese*: kánya” (Nyr. XXIII.358).

Az eddigi jelenségek és adatok alapján tehát, legalább egyelőre bizvást kimondhatjuk, hogy a Jordánszky codex nyelve az alsó-drávai, nevezetesen pedig a slavóniai nyelvjárást tünteti elénk.

A Bécsi és Müncheneri codexek nyelvére nézve két véleménnyel állunk szemben. Az egyik Simonyié, a ki e codexek íróját székely

születésűnek tartja: a másik Balassa József, a ki vizsgálatainak eredményeként abban állapodik meg, hogy a Bécsi és Münchener codex fordítója nem a székely föld szülötte, hanem a Dunántúl nyugati részéről való (HunfAlb. 11).

Én azt hiszem, hogy ezt a kérdést is, valamint az előbbi. egy eddig magán álló szónak segítségével eldöntöttnek tekinthetjük. A kérdésbeli szó mind az összes irodalomban, mind a nép nyelvben csupán egyetlen-egy helyen található. E szót a Münchener codex hagyta reánk, s a hely, a melyben előkerül, így hangzik: .Menhetea a varosba es tū elötöcbe kel eg ember viuen eg *vatalé* (lagena Vulg.) vizet, kövessetea ötet' (100). A nép nyelvéből ugyan e szót Fleis chmann Jenő bencés pap és plébános jegyezte föl s küldte be mint aszófői tájszót szerkesztőségünkhöz. Közlése így szól: .*vatalle*: rövid dongájú 7—10 literes, lapos, füles hordó; a vállon szíjon vagy kötélén hordozzák' (Aszófő. Zala m.).

A *vatalé* tehát Balassa véleménye javára dönti el a kérdést, a mely szerint a Münchener s így a Bécsi codex fordítóját is balatonmelléki (zalamegyei) születésűnek kell tartanunk.

SZARVAS GÁBOR.

Egy üldözőbe vett betű. Ellenségei, a kiknek száma nagy s a kik iránta engesztelhetetlenek, újra meg újra megindítják ellene a hajtóvadászatot. Pusztúljon! Ki vele az ábécé nemeseinek sorából! Legújabbán Albert János mondta ki fejére a halálos sentenciát. .Az *ly* kiejtésében mutat legnagyobb eltérést az irodalmi nyelv és a tájszólások. Részemről idejét mult hagyománynak tartom, a mit legcélszerűbb volna minél előbb kiküszöbölni az ortografiánkból: egy betű, a minek nincs megfelelő hangja' (Nyr. XXIII.92).

Azt mondja: .egy betű, a minek nincs megfelelő hangja'. Állítás, a melynek nincs szilárd alapja. Nemcsak a palócság nagy részében, hanem a dunáninnení vidékek egyes pontjain is él és teljes erejében díszlik a neki megfelelő hang. Kiküszöbölése ellen tehát már maga ez az egy tény is erősen tiltakozik.

De tegyük föl, hogy valóban úgy áll a dolog, a mint dolgozó társunk erősíti, hogy ez a betű oly hangot jelöl, a melynek széles e hazában nincsen divatja, a mely ha egykor élt is, ma már a holtak számát szaporítja, tehát ha ortografiánkból ki kell küszöbölnünk: mi fog bekövetkezni akkor? És ha például az akadémia szaván fogná Albert Jánost, hogy álljon elő tanácsával s döntse el, *fojó* legyen-e ezután mindenkire nézve a *foljó* s

eggyiránt kötelező az irodalomra és a dunántúli vidékekre, vagy pedig *foló*. s e helyesírás és kiejtési szabályt követni tartozik minden élő teremtés is, a kinek Tiszántúl ringatták a bölcsőjét: mit tanácsolna, a kettő közül melyiket javasolná az akadémiának s vele a nemzetnek? Valószínű, sőt mondhatom bizonyos, mert az *ly* ellen indított hajsza ez ideig minden egyes esetben azokon a tájakon keletkezett, a melyeket a Szamos, Maros és Tisza hullámai mosnak, hogy a *fójó*-ra adná szavazatát. De gondolt-e, hogy egyebet ne említsek, csak arra is, hogy mit szólnának, ha föl-támadva olvasnák saját költeményeiket például V ö r ö s m a r t y :

„A nagy világon e kívül nincsen számodra *hej*;
Áldjon vagy verjen sors keze, itt élned halnod *kell*.”

Ez a föld, mejjen annyiszor apáid vére *fojt*,
Ez, mejhez minden szent nevet egy ezredév *csatolt*’.

Petőfi: „Ez a város születésem *heje*,
Mintha dajkám dalával vón *tele*.”

De mi az ördögöt *csinál*,
Hol a pokolba marad az a Csokonai Vitéz *Miháj*.’

De tegyük föl, hogy egy, erre a célra kinevezett bizottság csakugyan kitörlné a magyar ábécé sorából ezt az üldözött betűt s azt határozná például, hogy minden *ly* helyett ezután *j* betűt írjunk, vajjon rá lehetne-e bírni a dunántúli vidékek lakóit, hogy nyelvükön erőszakot téve jövőre így beszéljenek: „*Ojan páját* válassz, *a mej* hajlamodnak leginkább megfelel! A *tájai* és *neszméji* bor nem vetekehetnek a *somjaival*’; s vajjon nem joggal tiltakoznának-e ez ellen az ő nyelvérzéküket sértő határozat ellen?

Az *ly* tehát mint a két kiejtés közletője még abban az esetben is szükséges volna és megtartandó, ha csakugyan, mint állítgatják, oly hangot jelölne, a mely nem él többé a nyelvben s végkép kipusztult.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. K é r d é s. Hosszabb idő óta figyelemmel olvasom a Nyelv-
őrt; ügyelek szinte minden szavára s kifejezéseit törekszem el-
sajátítani. A legtöbb szabálylyal már meg is barátkoztam; de van
egy, a mit magamtól nem tudok megérteni.

Egyik kérdőmondat után ugyanis ki látom téve a kérdés jelét

pl. 'Mi a magyarázata e szólás keletkeztének? (XXIII.386). Hát annyi idegen nyelvet ismer, beszél ő eggymaga?', (409), a másik után pedig nem, pl. 'Halljuk immár, mit beszélnek a régi irodalomban található példák (385). Utána néztem, vajjon a velünk érintkező nyelvek valamelyikében megtalálható-e a hasonmással' (387). — Mindezen példák egyetlen egy füzetből, a szeptemberiből vannak véve.

Mi lehet ennek az oka? Gondoltam, sajtóhiba. Hanem később be kelle látnom, hogy még sem az, mert az ilyen helyek elég gyakran fordulnak elő s nem vettem észre, hogy a Nyelvőr úgy tele lenne sajtóhibával. Más könyv rendszeren kiteszi a kérdés jelét ily mondat után: 'Csak az a kérdés, hol találunk ilyen embert?'; a Nyelvőr rendszeren elhagyja.

Igen kérem a t. szerkesztő urat, legyen kegyes utbaigazításával fölvilágosítani róla, hogy mikor kell hát a kérdés jelét kitenni s mikor szabad elhagyni?

F e l e l e t. Elhagyni nemcsak szabad, hanem kellene is minyárt a kérdésnek emez utolsó mondatában: 'Legyen kegyes fölvilágosítani, hogy mikor szabad a kérdés jelét elhagyni?'

A kérdés tudvalevőleg kétféle: vagy e g y e n e s (független), ha maga a főmondat foglalja magában a kérdést, pl. 'Ki zörög ott künn az ajtón?' vagy o l d a l l a g o s (függő), ha a mondat, a mellyel kérdezzük, egy kijelentő főmondatnak a mellékmondata, pl. 'Nézd meg, ki zörög ott künn az ajtón'. A feleletet tehát a főtebbi kérdésre mind a most idézett mind a kérdésben foglalt példák maguk megadják. Az egyenes kérdés után szükségkép ki kell tennünk, az oldallagos után pedig elhagyjuk a kérdő jelet; pl. 'Mikor és hányan jöttek?'; ellenben: 'Ha pontosan értesitesz, mikor és hányan jöttek, az alkalmatosság ott fog várni rátok az állomásnál'.

Ennyiből áll a szabály. Ezt megtoldhatjuk még azzal, hogyha két egyenes rokontartalmú kérdés következik egymásra, a megelőzők közül azok, a melyek szoroson csatlakoznak egymáshoz, vesszővel, a lazábban kapcsoltak pontosvesszővel választandók el egymástól; pl. 'Ki volt itt, ki járt itt; kinek a pipája maradt itt?'

2. K é r d é s. Bátor vagyok tisztelettel kérni, sziveskedjék nyelvészetiileg megvilágítani, hogy melyik a helyes írásmód: *szőlő* vagy *szöllő*; továbbá *oltás* vagy *ojtás* (propfen). E két szó írásmódjában oly következzellenség uralkodik, hogy ezt végre megszüntetendő, nyelvészeti szakember ítéletéhez fordulunk.

Felelet. A következtetés nem minden esetben helytelenség is eggyzersmind. Az irodalmi nyelv bátran alkalmazhat s alkalmaz is több oly használatot, a mely más-más vidékek szerint némileg eltér egymástól; ilyenek pl. *per* : *pör*, *hátulsó* : *hátsó*, *odább* : *odébb*, *eddig* : *idáig*, *azután* : *asztán*, *osztán*, *megyen* : *megy*, *mén* sat. sat. Ezek közé tartozik a *szöllő* és *szőlő* is, a melyek egyként írhatók két vagy egy *l* jeggyel.

Ha azonban tekintetbe vesszük a nyelvnek ama világosan nyilvánuló hajlamát, hogy az idővel, a mennyire lehet, szeret takarékoskodni, a mely esetben egyes vidékek kiejtése a rövidebb alakhoz szegődött, az irodalom is bátran társul csatlakozhatik hozzá. A mint tehát a gazdálkodó törekvés s a vele párosult kényelemszeretet az eredetileg hosszú mássalhangzót időjárástával megrövidítette ezekben: *esső* : *eső*, *köppölyöz* : *köpülyöz*, *lázad* : *lázad*, *nyommasztó* : *nyomasztó*, *virraszt* : *viraszt*, *visszálkodás* : *viszálkodás* sat, ép úgy rövidebbé vált a legtöbb vidéken az eredetileg hosszú *ll* hang a kérdésbeli szóban is; ajánlatos azért, hogy az irodalom is a majdnem általános kiejtést követve a hosszú mássalhangzó helyett rövidet használjon s *szőlő*-nek írja e szót.

A mi a második kérdést illeti, az *olt* mellett az *ojt* valószínűtlen annak köszöni létét, hogy a két jelentés közti különbség: „löschen” és „propfen”, alakilag is kifejezést nyerjen. Erre azonban egyáltalában nincs szükség, mert az eggyezintű (homonym) szavaknak, a mint mondatba kerülnek, azonnal világossá, kétségtelenné válik az értelmük. A két forma közül tehát ajánlatosabb, ha az irodalomban is használtabb eredetibb *olt* alakhoz szegődünk.

3. Kérdés. Alázattal bátorkodom a t. szerkesztőség szakszerű nézetét kikérni arra nézve, hogy a *csuklani* igének jelentő mód jelen-idő egyes szám második személye *csuklol-e*, vagy *csuklasz*? Azután ezen szót: *különben* hogy írjuk? *n* vagy *m* betűvel?

Felelet. Hogy *csuklol-e* vagy *csuklasz-t* írjon-e és mondjon a t. kérdező, az attól függ, a grammatikai szabályra helyez-e nagyobb súlyt, vagy pedig az általános kiejtésre. Én azonban nem hiszem, hogy van olyan iskolázatlan magyar ember, a ki ilyeseket ki tudna eresztetni ajkán: *botlol*, *döglöl*, *fénylel*, *hajlol* sat. sat. Ezekre nézve tehát tanácsosabb, ha inkább nyelvérzéke sugallatára hallgat, mint pedig a mesterkéltnyelvtani szabályra, s a mint édes anyjától, testvéreitől és társaitól hallotta és tanulta, *csuklasz-t* mond és ír.

A *különb*en szót az általános irodalmi használat *n*-es alakjában fogadta el s így is alkalmazza; nincs tehát okunk, hogy az általános szokástól eltérjünk.

4. Kérdés. Engedje meg a t. szerkesztőség, hogy kérdést intézzek az iránt, hogy helyes-e a *rögtön* szónak *k*-val való írása? A kiejtés vagy pedig a szófejtés szerint írjuk-e?

Egy másik kérésem az, méltóztassék fölvilágosítást adni, vajjon a *védi magát*, *védje magát*, *védte magát* helytelen alakok-e a *védekezik*, *védekezzék*, *védekezett* mellett?

Felelet. A magyar helyesírás alapja, úgymond az Akadémia kiadta szabályok elseje, a kiejtés. Eszerint *röktön* a helyes. Ez általános szabálytól csak egyes esetekben van eltérés, akkor t. i., midőn egy oly alapszóhoz járulnak a képzők és ragok, a melynek mind származása, mind jelentése világos, kétségtelen. Minthogy azonban e szóra nézve eddiglen még semmi bizonyost nem mondhatni, az etimologiai elvnek alkalmazása ezen az alapon is lehetetlen. Nem marad tehát más hátra, mint hogy a kiejtést kell követnünk, vagyis hogy a *rögtön* és *röktön* közül az utóbbit tartani helyesnek s neki adni az elsőbbséget.

A *védi magát* egészen helyes magyarság; ép oly helyes, mint *szégyenkezik*, *elröstelkedik*, *elhelyezkedik*, *elbizakodik* sat. mellett *szégyenli magát*, *elröstelte magát*, *elhelyezte magát*, *elbizza magát*.

SZARVAS GÁBOR.

TÁJSZÓ-TARLÓZAT.

eszkábál, l. *csikófogú*.

eszkábás? Itt pedig a mit az ó, s *eszkábás* rosta kihullat, mind idegen részek, mind *roszszak!* (UngvTóthL: Vers107).

ét: étvágy. ‚Elveszett jókedve, éte, álma, — oda lön‘. (Shak. II 146).

évad: idő. ‚Éjnek évadján visszament palotájába‘ (Rákosi J. bevez. Benedek népm. XI).

fáin, *szuperfáin*: finom. ‚El, tafota frázisok, fűzfapoeták rin-csőrgései, szuperfáin kicsiszolt hyperbolák‘ (Kisf-Társ. Évlapjai, új f. III.91).

fanyalú a képe (Üstökös 24: 775).

farcika. ‚Mi, kiknek ilyen furcsa farcsikája lóg‘ (Ar: Arist. I.269. 379).

fáré (vö. Tsz.? *Fáré* 3.?) ,Nem is urak járnak erre, sohse akad itt jó fáré' (Vajda J: Kis. költ. 98).

farigcsál: faragsál, faricskál. ,A kőműves az odaillesztendő követ gondosan farigcsálja' (BpHirlap III.92. vc.).

farkalló (vö. Tsz.? *farkalló*, *farkalódik*). ,Farkallót futott' (Abonyi: A mi nótáink. I.38).

farkasbunda. ,Csöngős szánokon jöttek. A szán oldaláról kétfelől kevélyen fityegett le a farkasbunda ujjá' (Baksay: GyÖ. II.316).

farol. ,Mintha jobban esnék neki hátrafelé menni; mint előre, neki-neki farol az ételt vivő szakácsnak (Jók: EndAr. 61). Hátulját üssed az ággal, ha talán a révbe farolhatnók, szent lombbal verve hajóját' (Ar: Arist. I.227).

fecstej. ,Élhetne bizony csupa nyulpecsenyével, csupa gúlasztával s fecstéjjel, térdig rózsa és koszorú közt' (Ar. Arist. I.245).

fél, *fél-délig*. ,Ha szomszédasszony nem ismeri magáénak a deliktit: azért a banya elpatvarkodik fölötte féldélig (Baksay: GyÖ. II.215) -*feléből*, -*harmadából*. A zárünnepélyek is elvesztették élénkségüket, mert az ifjúság csak feléből-harmadából jelent meg' (uo. 61).

felhő-kergető (vö. *felleghajtó*). ,A felhőkergető mente és a túlzotta agitáló mozdulatok' (Függetlenség I.173. 3 l.).

félsz. ,Nem mintha a félsz ostromlotta volna (Dug: Szerecs. I.102). Kinek orrát csipte a félsz erős fagygya' (Dug: Trój. vesz. így Ar. is).

fémlik. ,Athénában tanácsnoki hivatallal fémlött (Dug: Szerecs. I.32). Vissza-vissza nézett, de feléje csak már távol kéke fémlött' (Vajda: Béla királyfi 20.44).

ficuros: urfiás, uras. ,A faragó béres nem utolsó ember. Igaz, hogy a lovas csösznek jobb dolga van, a hajdu ficurosabb legény' (Vas.-Ujs. 27. 225).

fincoltat: fickándoztat, táncoltat. ,Ugyan fincoltatja lovát (Kuthy: Hazai rejt. 27). A lovas legény odafincoltatta lovát a hintó oldalához' (Jók: RRáby I.29).

fiskális (ki hinné, hogy a NySz-on és Tsz-on kívül egy szótárunkban sincs meg?). Illedelmesen szerencsés jónapot kívánt a nemzetes urnak; még akkor nem nagyságotlák a fiskálisokat' (Baksay: GyÖ. II.225).

fitongó asztal (Bessenyei, I. Beöthy: Széppr. II.309).

fitul; félre fitul (Bessenyei, Beöthy uo.).

fityeg. ‚Pálinkás jó reggelt urak urfiak, válogatott cigány-legények! Hát, hogy mint ityeg a fityeg?‘ (Jókai: RRáby II.108).

fityng. ‚És szidja a poezist, mely csak ámit, fölháborítja szívünket, fejünket; de a konyhára nem hoz egy fitynget‘ (Ar: Délib. hőse 138).

fizimiska: fiziognomia. ‚De nagyon megbarnult a fizimiskád‘ (Jók: A világlátott fiú: így RRáby I.234).

fona. ‚Rongált zászló lőn az ő formája; nem volt annak szine, sem fonája‘ (Ar: Az örökség).

fortyog. ‚Csak mereszi szemét a katedrára, holottan a bölcsesség forrása fortyog‘ (PHirl. 1883. 25. tca).

forrasztófü. ‚A sebet kimosták, betapasztották forrasztófüvel, melylyel az aratók a sarlóvágtá sebeket gyógyítják s a mely mindenütt kél, a hol buza van‘ (Baksay: GyÖ. II.295).

föl- (igekötő). ‚A temérdek papiros, a mit felcsirizeltek. Hát még a tandij!‘ (Baksay: GyÖ. II.48).

fölbakál: felbukik (vö. *bakfincál* sat.). ‚Ugy pipált (a sors), hogy egyre-másra nap, hold tüszkölve felbakált‘ (Vör: A sors és a magyar ember).

földetlen földig. ‚Fejét szomorú bujdosásnak adja, földetlen földig megy‘ (Vör: MákB).

földrészeg. ‚Holt részeg, székelyesen földrészeg‘ (Greg: Shak. 248).

föleszkábál, l. *csikófogú.*

följár: bejár vmit. ‚Gyilkolva járja föl az utcákat‘ (Greg: Shak. 254).

fölkázmúlódik ágyáról, hogy induljon (Mikszáth: Urak és parasztok 62).

fölkompolva. ‚Nincs a jókedv fölkompolva, mint a közös legelő, s kukkot ér részemről az olyan multság, melyben az embernek lépése is olyan nehéz, mintha srófon járna a lába‘ (Kovács P: Farsangi kaland 25).

fölkopik. ‚A versmű mellett könnyen fölkophatik állad!‘ (Édes Gergely élete: Figyelő 1878. V.104).

fölszalagoz. ‚Mit szalagozod föl magadat oly divatosan‘ (Györy: Shak. 13: 197).

fruska: eleven, fiatal lány, futri, cavira (eggy szótárunkban sincs meg, alkalmasint a *Fruzsina* névből lett). ‚Ej! hát ne légy kényes, uracskám. Megérdemli ez a fruska, hogy két ily jó levante összehabaro djék‘ (Miksz: Alm. I.98).

fukari: zslugori. 'Mi rá maradt a fukari apjától' (PNapló: 1881. jun. 9. tca).

futoskál: futkároz. 'A kicsinyekkel utóbb a kertbe mentem, ők széjjel futoskáltak' (Vitk.: Munk. II.113).

futri: fruska. 'Volt egyszer egy tót halász lányka, szegény és rongyos... Meglátta a kis futrit egy derék officeros' (PNapló. 1881. 160).

futtat: szalaszt. 'Péter ezt gyanitva jó előre futtatott néhányat kémlelőre' (Czuczor: Költ. I.189).

fül hozzá. 'Csemegi körül nagyon hideg a légkör, sem az Akadémiát, sem a kaszinó nem akar fűlni hozzá' (FővLapok. 19. 1803).

fütyös. 'Kit mindenki csak úgy szólított: te fütyös! Mivel olyan nagyon szépen, különösen füttyörészett (Vajda O: Kis költ. 22). Fütyös madarak' (Miksz: Almanach I.93).

füvel: legel. 'Élődjetek gyászhollok a dögön! Füvelj bárgyú lúd a sovány gyöpön' (Tomba: I.357).

gabancs, gabanc: gebe. 'Rosz gabancs gyanánt kidől a pálya közben (Vör: JCaes. Shak. II.76. 87). Lóném szünetlen e gabancokat' (így, Ar: János kir. Shak. XIV.29. angolul: jades).

galabít: gabalyít. 'Tölgylombokból van galabítva kis éji tanyácskám' (Czuczor I.107).

garaboly: kosár. 'Kezekben virágokkal, gyümölcsökkel tele garabolyokat hordoztak' (Dug: Szerecs. I.217).

gavar: gavallér. 'A bécsi gavar hogy győzi a nagy ivományt' (Jók: RRáby I.154).

gebula. 'No azokat az igaz, hogy nem lehetett tőled eltéríteni, nem vették be a gebulát' (Jók: RRáby II.44. 'halbóditó' jegyzet uo.).

gedél, gegyél: dédelget. 'S érdemre nem tekintesz, ha nem gedéli hiúságotat (Czuczor I.200). Karjába adja gyenge gyermekök, Enoch vevén kis tagjait tapintja, emelgeti, édesden gegyéli' (Jánosi: Enoch Arden. 12).

gedelget: dédelget (Ar: Arist. I.70).

geseft, gseft. 'Gschäfteket csinál' (Ar: Hátr. Pr. 42).

geseftel gseftel. 'Ember vagy szomszéd! mondám, még hozzá becsületes ember is. Gschäftelni akarsz csak, nem pedig lopni' (Baksay: GyÖ. II.167).

girlic. Az afrikai *Fringilla musica*. Van rokona nálunk is nagy számban, sőt a miénk szebb, mert csízszertű zöldes ruhát visel. Az éneke azonban — melyet hallani mindenfelé — nem ér semmit, zizeg és a szöcskére emlékeztet. Magyar nevét nem tudom; az árusok — kikhél olykor seregesen kaphatni — girlicznek nevezik (Csernátoni: Nemzet 1887. husv. mell.)

göcs. A fal mellett két tölgyfagöcs. Csalájt és paréjt vágta rajta minden este' (Baksay: GyÖ. II.273).

gömörödik: gömbölyödik? domborodik? 'Sátrai regényesen gömörödtek a pusztaszeri lapon' (PHirl. 1891. III.10. 4. l.).

grapsa. 'Oh azok a grapsa papok! Nem fiam, ne vádold a papokat' (Baksay: GyÖ. II.46).

gubahodik, l. meggubahodik.

gubanc: borzas csomó. 'A bozontos hajgubancra felynyomott magas csalakkal, vörösré égett mezetlen nyakkal (Jók: Erd. ar. II.4). Rőt színű bozót, vörhenyeges növénygubanc, a miknek a neveit sem ismeri az ember' (Jók: MFöld. 36).

gubancolódik. 'Kezek és lábak, gyermekek és férfiak, rémület és öröm, egy roppant egymást kiegészítő gomolylyá gubancolódik' (Jók: Hétk. I.12).

gubancos: csomós, fürtös. 'A folyam tajtékzó hulláma tova utat tört magának a gubancos máhola és málna-bozótok között, mik összeverődtek a vad venyigével, iszalaggal' (Jók: MFöld. 48).

gubbaszkodik. 'Orsova a Dúna parton gubbaszkodik erős fokon' (Lukács: Tiszántuli Kis magyar 67).

gubó: bolond, bohó. 'Nem lett volna-e Jean Paul nagy gubó, ha Herder kényének az igazságot feláldozta volna' (Berzs. Kaz. Lev. 236).

guga. 'Az asszonyok undok vörös gugája, mely a nyakukon nő az egészségtelen ivóviztől' (Selmecen) — (Miksz: TRügyek 3).

gulászta, l. fevstej.

gurigáz: gurít. 'Mint fog henneteket az a Pista jobbra, balra elgurigázni' (Jók: Hétk. I.41).

güböre: göröngy, bucka. 'A palotai-utcai gübörcöket most egyenesre planirozzák (Veszprémi Füg. Hirlap. 1888. 17. vc.).

gügye: együgyü. 'A mit fölséged bölcsessége nem birt fölfedezni, kiderítették ezek a gügye szájtátók' (Shak. XII.98).

gyalogszék. 'A szolgabíró kihozatott egy gyalogszékét a czinteremből és arra felállott (Baksay: GyÖ. II.260). Leültek sorban; a férfiak a talpgerendára, a nők gyalogszékére' (uo. 273).

gyalogszerrel. 'Akháb az út legnagyobb részét gyalogszerrel végezte' (Baksay: GyÖ. II.53).

gyászkendő h. *jászkendő* — (Vör: A gyászkendő).

gyertyáz: gyertyát éget. 'Mi gyertyázunk nappal' (RákosiJ: Shak. IX 134).

gyomroz: leterítve dögönyöz. 'Gyomrozza a földön, szintugy izzad bele, térdeli kis mellét, nincs irgalom vele' (Dug: Trojvesz. 167).

gyóta: legelő (OrmTsz.) 'Mint ama kövér gyótán hizott pap-
ipa' (Kónyi: Abel 9).

gyügyög: gagyog. 'Uj dajkaszót tanulni, s gyügyögni ujra, kis gyerek gyanánt' (SzászK: Shak. XIV.128).

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Vigyorog a nap csak, nem tud köröszkül sütni a fölyhökön.

Térdig földbe jár a lába: nehézkesen jár.

Sürrnek-forrnak ezök a fölyhök, még sē tud esni.

Vödrött húzott a nap, esső lössz. (Akkor mongyák, mikor már jól fölsúdult a nap s fölhő került alá).

Föhúzta a más csizmáját: elszerette a más feleségit.

Mindön órás: más állapotban, boldog állapotban van, várandós.

Lakik vele: bagó hiten, vad házasságban élnek.

A is möghangzott, möghallaccott felöle, hogy hamis pénzzel is dógozott.

A fias huzza fő a kukoricát: későn kezd nőni, mikor a fias tyúk már a nap előtt jár.

Közköpü van köztik: összeharagudtak.

Nē egésse lē a feje föjül a házat.

Tele belü, tötött mēnyecske, akár ēgyg tötött galamb.

(Kiskun-Halas.)

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Elbeszélések.

N e m h a z u d o t t.

Meig is csak jó a zöreg a háznâ, há ěcs csēpp eszē sincs is!
Lâm az ěccēri embēr is úgy lētt gāzdág. Nem tom mâ, hun esētt
meg, de āsz tom hogy ārrâ nâlonk fele v^ot. Űgy mondom, ā
hogy vān; ā nāgyāpām hāllottā ā zöregāpjātū, ām mēg meig ōs-
mertē is āszt ā zöreg embērt. Hāt āz úgy törtēnt, hogy vōt ēgy
hāznâ ēgyg ōreg embēr, ā kinek mâ nem tuttāk sēmmi hāsznāt

vényi. A menyé hárágudott is rá szörnyen, hogy nem tud má félfordúnyi. A fija csak csiplágitotta, de meg osztán hogy nem akart a feleséggel roszba lenni, hát ászongyá a zápjának: „Ugyan e'édés apám, kigyelmed má ugysis csak báj a házná, menynye'ek el a zoskolás gyerekékkal a zoskolába, hogy me'gis tegye'k válámit'.

A zöreg embér még sz^ot fogádott a fiának, mer láttá, hogy im úcs csé tehét egyebet, másoccor lét gyerék, hát eljárt a zoskolába. Éccer a hogy gyün onnat házáfele, hát urámfija egy gyönyörűségés sze'p hát lovás hint^o váktát utánná. Sze'pen kite'rt a zutb^o, me'g köszönt is a benné ül^oknek; ec ce'p ásszoñ v^ot, me'g válámi nágy úr. Ele'g a hozzá, hogy a hogy a hint^o elmént ele^otte, hát láttá, hogy válámi zsákot elejtettek. Odamégy, hogy máj félvész, hát lelkem teremtté, olyan nehez, hogy máj meszszakátt belé; mer hogy im szín aránnyál v^ot telé. Annyi erejé me'gis v^ot, hogy nem háttá a zúton gonoszú vesznyi, behúszta éty hid alá: ávvál osz mént házá fele', hogy májd a fiát elhíjjá e'рте.

Hát éccer csak gyün vissza az a hátlovás hint^o, mind a forg^o szél; me'g még is állott a zöreg embér ele^ot, osztán a zá sze'p dāmá kisz^ot belúle hogy ászongyá: „Ugyan e'édés bácsikám, nem látott erre váláhol ész zsákot a zúton, ász keresne'nk, elvesztéttük'.

A zöreg embér még, hogy im nem szokta még a házugságot, ászongyá neki így né: „De bizony láttam e'n, instálom álássán, mikor a zoskoláb^o gyüttem'. — Ébáttá ve'n bolongyá, mongyá a zúr, a ki a hint^obá út, me'g bolondá tártá itt a zembért. Hász mikor v^ot me'g a, mikor e'ő a zoskolába járt'. Ávvál odásuhintott a zostorvál a lovák köze', osz méntek ode'ib. A zöreg embér még mént egyenest házá.

Olthon osztán elmontá a fiának, még a menyinek, mit látott, mit hállott. Azok még tüste'nt elméntek a zöregvel a zsáke'. Házávitte'k, me'g me'рте'k: e'peñ egy ve'ká arány v^ot benné. Ább^o osztán olyan gázdágok léttek, hogy a zöreg embért tejbe vájba fűroszhette'k; nem is eresztette'k osztán többet a zoskolába, mer hogy im me'gis vette'k má válámi háznát.

Árá mongyák hát, hogy me'gis j^o a zöreg a házná.

(Gömör).

MIKÓ PÁL.

Gazdasági eszközök.

A szekér részei.

A *rúd*, melynek szabad vége a *rúdvég* a *rúdvégsszöggel*, egy felül visszagörbülő vashorog, melybe négyes ökörfogatnál új rudat a *tézslát* (Csiliz-Radvány: Győr m.), *tézsolát* (CzF., Tsz.), négyes lovasfogatnál pedig a *fölhércet* (l. alább) akasztják. A rúd belső

végéhez villa-alakban a két *rúdszárnya* (Cs.-Radvány, CzF.), *ágaszárny* (Tsz.) van erősítve; a két szárnynak együttesen *előágas* (Alsó-Fehér megye, Tsz.: *léha* szónál) a neve. Az ágas két szabad végét egy darab léc fogja össze, úgy hogy avval háromszög-alakot tesz, ennek neve *juha* (Cs.-Radvány, Negyed: Nyitra m.), *joha* (Gyöng: Tolna m.), *iha* (Alsó-Fehér m.), *juh*, *joh*, *gyuha*, *iha*, *éha*, *léhafa*, *léha* (CzF., Tsz., Kreszn.) és a szekéralja alatt lévő *nyújtó*-hoz támaszkodik, hogy a rúd le ne essék; ökrös szekérnek nincs juhája, ezért a rúd, ha nincs beléfogva az igásmarha, a rúdvéggel a földön van. A rúdra, ugyanott, hol a rúdszárnya, keresztbeálló erős fa van erősítve, a *förhéc* (Cs.-Radvány, Negyed), *felhéc* (Alsó-Fehér m.), *felhéc*, *fölhéc*, *ferhéc*, *förhéc* (CzF.), *förhéc* (Tsz., Kreszn.), melynek két szabad végén horgon egy-egy kisebb fa függ, a *hámfa* (Cs.-Radvány), *kisaljfa* (Alsó-Fehér), *kisafa* (Cs.-Radvány, Negyed, Hunyad m.), *kisefa* (Arad. m.); CzF., Tsz., Kreszn. szerint: *kisefa*, *késefa*, *késafa*, *kesafa*, *kisa*, *késa*, *tisafa* (Tsz. szerint Balaton melléki?), *négylő* csak négyesfogatoknál a rúdvégzőgre akasztott förhéc hámfái. A rúdszárnyához szilárdan erősítve van a *tengely*, még pedig úgy, hogy középen van a rúdszárnya, alul a tengely, fölül egy szekérszelességű fa, *tengelypárna* (Gyöng, Tsz. lásd a *rakonca* szónál). A hátsó kerék-tengelynek is van tengelypárnája; a két tengelyt egy erős rúd, a *nyújtó* (Cs.-Radvány, Negyed, CzF., Tsz., Kreszn.) köti össze, melynek hátsó vége kiáll a szekérből. Erősebb szekereknél a nyújtót a hátsó tengelypárnához, oly módon, mint a rudat az elsőhöz, az *utóágas* (Alsó-Fehér m.) is erősíti. Az első tengely a kerekekkel együtt szabadon foroghat jobbra-balra a *derékszög*, *nyújtószög* (Cs.-Radvány) körül, mely az első tengelyen, nyújtón, tengelypárnán keresztül az *eplénybe* ér. Az *eplény* (Cs.-Radvány, Negyed) ugyanoly nagyságú fa, mint a tengelypárna (CzF., Tsz., Kreszn., Tsz.² szerint *eplény* a szántalpatzat összetartó fa). Elöl az eplényen, hátul a hátsó tengelypárnán és azokhoz erősítve nyugszik a *kocsifenék*, *kocsidészka* (Negyed), mit, hogy ki ne essék, az eplény és tengelyráma két végén majdnem derékszögben fölfelé kiálló fácskák a *förgetyűk* (Cs.-Radvány), *férgetyűk* (Negyed) tartanak.

A fürgetyűkhöz támaszkodik kétfelül a *szekéroidal*, két létraszerű rács, mit a *lőcs* köt össze a keréktengelekkel. Ha nincs szekéroidal és lőcs, akkor a fürgetyűk helyett *rakoncák* vannak, melyek körülbelül egy méternyi magasak. A tengelyeken nyugvó egész felső alkotmányt *szekérdérékának* hívják, melyben sokszor vesszőből font *szekérkas* van, vagy csupán kétfelől két *lésza* (Pécska. Arad m.), a szekéroidal nagyságának megfelelő hosszúkás négy-szögű vesszőfonat. A szekér hátuljához, *farához* láncra akasztva van a *saraglya* (Cs.-Radvány, Negyed), *saroglya* (Hunyad és Arad m.); ugyanilyen lehet kisebb mérettel, elől is, melyre a kocsis lábát teszi; akkor a hátsót *nagy*-, a mellsőt *kis-saraglyának* hívják (Negyed); az utóbbit egy deszka, a *homlokdeszka* (Negyed) is helyettesítheti.

A kocsi fenekét alul középen a *hasló* (Cs.-Radvány) szilárdítja. A *tengely, tengü* (Negyed), melyet az alján végignyuló és több helyt karikával átfogó *marokvas* erősít, két végével a *kerék-agyba* nyúlik, mely belül, hogy ne kopják, vastokkal, a *puskával* (Cs.-Radvány, Negyed), *persellyel* (CzF.) van kibéelve. A kereket a kieséstől a *steszli* (Cs.-Radvány), *teszli* (Negyed) akadályozza, mely vasból készült kupak és a tengely végére illik; a steszlin s a tengélyen keresztül megy a *kerékszög*, mely a lócs alsó részét is tartja. A kerékagynak gyűrűs megvastagodása a *kerékcsep*, melynek lyukaiban a *küllök* (Cs.-Radvány), *küllök* (Negyed), *kerék-fentők*, *kerék-zápok*, *kerék-kévkök*, *kerék-köpük* (CzF.) ülnek egyik végükkel; másik végük a *keréktalpba* nyúlik, melynek egyes darabjai a *keréktalpfák* (Negyed). A mellső tengelyt a förhéccel, néha a hátsót is a haslóval vaspálca köti össze, ez a *csatlópáca* (Negyed, Tsz.: lásd a *förhénc* szónál) vagy *hágcsó* (Cs.-Radvány).

Takaráskor a szekéroidalakra a lócsóknél két *körésczfát* (Negyed, CzF.) tesznek keresztbe, melyekre kívül a *vendégoldalakat* (Cs.-Radvány, Negyed, CzF., Tsz.) helyezik, hogy több szénát, szalmát, gabonát-mit rakhassanak rája; a szénára fölül a *nyomórudat* (Cs.-Radvány) teszik, melyet elől-hátul a *rudazóköttel*, *rudallóval* (Cs.-Radvány) szorítanak le, hogy a szénát el ne hullajtsák.

LEHR VILMOS.

Tájszók.

A r a n y o s m e g y e i e k.

b á l m o s: juhtejjel készített puliszka-étel.	j á n d é k: ajándék.
b e r b e n c e: veder nagyságú kis-hordó.	k é n é k: kellene. Csizmát kének venni.
b i z é p e n: no persze! Hogyne!	k e p e: papbér, mit egyesek fizetnek.
c s ö n t ö r g e: eltört fog.	k o m á r n y é k: az a hely, a hol a juhokat fejjik.
c s u d á s: különös. „Uan csudás természetű”.	f ö l d i k u k u j ó: burgonya.
d u g: föld, pl. szőlőt dugni: beföldni földdel.	k ü p ö l. „Vérbe küpölték egymást”: véresre verték.
e j s z e m: azt hiszem, elhíszem(?) „Ejszem megharagudott rám”.	m a j d é g: majd még. „Majdég erre fordulok” (visszatérek).
h a r i z s á l ó f a: piszkafa(?); a kemence fütésekor használják, hogy a tűz egyenlően égjen.	m e r ő. „Egész merőben odavan”: nagy beteg.
h e t e v é n y: fiastyúk.	n a n ó: nagyanya.
h é t s z á z: „A hétszázát!”: tréfás káromkodás.	o k a j: „az a hely, a hol a juhok fejés előtt vannak.
h ú z. „Halálra húz”: haldoklik.	o r d a: juhsajt, gomolya.
	p a p ó: nagyapa.
	p i t y ó k a: krumpli.
	p l a t n i: tűzhely, sparhét.

elront. „Elrontottam (= föl-
használtam) két tojást”.
stömpej: bélyeg.
szúszék: hombár, gabnatartó.
letévődik: leszáll. „Létévő-
dött a fára a varju”.

tojeb: tovább, odébb.
vőföny: vőfély.
zsarda: hosszú karó, pózna.
zsisztvála: juhtejföl vagy
vaj(?).

(Gerend.)

VÉGH MARISKA.

Csanádmegyeiek.

ásánkodik. „Nem olyan em-
bőr vagyok én, hogy ásán-
kogyak”.

avas. „Mind ott ötte a mögy-
gyet a fán az avas”.

dilinós: féleszű.

éröstel: elhányagol. „Érösté-
tem az imáccságot”.

évélve. „Van még úgy évélve,
a ki olyan kései”.

écsereködni. „Nem kértem
vóna sénkítű, csak écsereköt-
tem vóna”.

engedő: engedély. „Hiszen ára
engedőt kő kérni”.

forgalom. „Mikor mink hozzá
kezdünk főzni, van ott nagy
forgalom”.

kárpál: lepiszkol.

kotré: gyökér- és szalma-
csomó, melyet a vízből ki-
kotornak.

lázul: lázad.

lázulás: lázadás.

lepogonyít. összepogony-
nyít: becsületében gázol.

„Mán csúnyájúl összepogonyi-
totta”.

lérohad. „Ha eső lönne, lē-
rohanna a gabona”.

lészól-szapúl. „Úgy lészólta-
szapúlta, hogy jobban sē kő”.

összekülőmbözik: össze-
veszik.

rálócsöl: rátukmál. „Ráló-
csölte a mindön ringy-rongy
portékáját”.

retyerutyája: ia-fia, összes
rokonsága.

surbankó: serdülő.

szaladóeső: futó zápor.

szaval: sokat beszél. „Nē sza-
vajj mán annyit na!”

szocilista: socialista. (E
szónak még egy furcsább
alakját is hallottam, bár csak
gúnyosan: szotyolista.
Úgyancsak Makón alkotta a
népetimologia a ninimis-
kát a „nihilistából”).

vetél. „Nem jó macskát kocsin
vinni, mer a kancaló hamar
vetél, ha macskát visz”.

(Makó.)

KISS ERNŐ.

Palóc dalok.

Végig mēntem a falun,
Tán valamit annak;
Betekēnték Matyusnyi,
Rátottavá kēnának.

Égyē. igyá hatyikám.
Ha vóm akarsz lēnnyi,
Kikiny-szēmő Borka lyányom
É akarod vēnnyi.

(Zagyvavidék.)

RUIK LÁSZLÓ.

TARTALOM.

Értekezések.

	Oldal
<i>Albert János:</i>	
Hol termett a „fukós bot”?	2
A magyar nyelv jelene és jövője :	
I. Hol a hiba?	241
II. A magyar nyelv a népiskolában	289
III. Az anyanyelv tanításának módszere s tanterve a népiskolában	343
IV. Népiskolai magyar nyelvtanok	393, 442, 491, 536
<i>Balassa József:</i>	A sláviai nyelvjárás 162, 212, 259, 306, 357
<i>Barbarics Robert:</i>	Egy mondattani szerkezet kérdéséhez 60
<i>Bartha József:</i>	Hangrövidítő tövek 117
<i>Goldziher Ignác:</i>	Szómagyarázatok 193
<i>Melich János:</i>	Szómagyarázatok 97, 148
<i>Mikó Pál:</i>	Palóc megszólítások 22, 68
	A házi állatok a magyar szólásokban 404, 448, 498
<i>Munkácsi Bernát:</i>	Szómagyarázatok 1
<i>Pap Ferenc:</i>	Gondolatok Kemény Zsigmond nyelvéről 113
<i>Prikkel L. Marián:</i>	Szómagyarázatok 337
	A redő eredete s története 509
<i>Schmidt Győző:</i>	Wtewsasdan 552
<i>Szabó Ernő:</i>	A házi állatok a magyar szólásokban 9, 63, 104, 155, 202, 251, 299, 353
<i>Szarras Gábor:</i>	Szómagyarázatok 193
	Szólásmagyarázatok 385
	Német vendégszók 515
	A redő eredete s története 540
<i>Szilasi Móric:</i>	Szómagyarázatok 49, 433
<i>Szinnyei József:</i>	A magyar nyelvbe átvett oláh szavak 5, 56, 99, 151, 199, 247, 296, 349, 390, 438, 481, 529
	Szómagyarázatok 145
<i>Veinstein-Hevess Kornél:</i>	A Jordánszky és Érdy codex 217, 267, 313, 364, 400, 458
<i>Zolnai Gyula:</i>	Unuttei 550

Helyreigazítások. Magyarázatok.

	Oldal
Még egyszer a 'fakó'. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	29
Monda. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	30
Gugó. Nem téved? <i>Albert János</i>	31
Mégis csak 'beáll a Duna'. <i>Mikó Pál</i>	33
Fardagály. <i>Simonyi Zsigmond</i>	33
Monda. <i>Prikkel L. Marián</i>	79.
Késálkodás. <i>Prikkel L. Marián</i>	79
Pruszlík. <i>Gaal Zoárd</i>	80
Talán. <i>Valló Albert</i>	80
Nem téved? <i>Mikó Pál</i>	80
Végszó. <i>Szarvas Gábor</i>	83
Hodály. <i>Balassa József</i>	130
Előte, előtő. <i>Simonyi Zsigmond</i>	131
A 'felé' névutó irányhatározók mellett. <i>Simonyi Zsigmond</i>	132
Kész van. <i>Füredi Ignác. Paal Gyula. Barbarics Robert. Mucski Valér. Bánóczy József. Rupp Kornél. Bódiss Jusztin. Szarvas Gábor. Zolnai Gyula</i>	134, 229
Az æ betű és hangja, <i>Balassa József. Kolumbán Samu. Steuer Janos</i>	182, 221
Uj szók. <i>Bánóczy József</i>	183
Szelindek. <i>Simonyi Zsigmond</i>	185
Örökkön örökké. <i>Melich János</i>	185
Külföldi magyarok. <i>Bánóczy József. Volf György. Pruzsinszky János. Szarvas Gábor. Lehr Vilmos. Harmath P.</i> 186, 277	417, 523
Magyar külföldiek. <i>Volf György. Szarvas Gábor</i>	188
Megokolni. <i>Kolumbán Samu</i>	223
Én csináltam. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	223
A tehetségek veszedelme. <i>Bánóczy József</i>	224
Leleplezés. <i>Bodonyi Nándor. Szarvas Gábor</i>	225
Hadastyán. <i>Zolnai Gyula</i>	227
Agarad magammal. <i>Simonyi Zsigmond</i>	233
Nincs kész. <i>Bodonyi Nándor</i>	228
Redő. <i>Szarvas Gábor. Prikkel L. Marián</i>	274, 376, 417
Mafia. <i>Szarvas Gábor. Melich János</i>	275, 415
A Kossuth név. <i>Szigetvári Iván. Szarvas Gábor</i>	276
Elavult szók. <i>Mátthé György</i>	375
Dij. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	375
Fölmerül. Csonkahét. <i>Mikó Pál</i>	377
Ritkább szavak. <i>Mikó Pál</i>	378
Magyarnak Pécs, németnek Bécs. <i>Mikó Pál</i>	412
Súrol. <i>Melich János</i>	416
Szent Mihály lova. <i>Riedl Frigyes</i>	471
Darabont. <i>Melich János</i>	472
Székfü. <i>Lehr Vilmos. Szerk.</i>	474
Párjál. <i>Mikó Pál</i>	475

	Oldal
Dugába dőlt. <i>Asbóth Oszkár</i>	476
Rémerős. <i>Körösi Sándor</i>	476, 559
Billikom. <i>Prikkel L. Marián</i>	521
Diéta. Címer. <i>Melich János</i>	522
Égészvágás szekér. <i>Szilasi Móric</i>	524
Székfü. <i>Simonyi Zsigmond. Szarvas Gábor</i>	524
Csélcsep. <i>Szilasi Móric</i>	558
Külföldi magyarok. <i>Prikkel Marián</i> 559. <i>Balassa József</i>	560
<i>Szarvas Gábor</i>	560
A házi állatok a szólásokban. <i>Nádory Nándor</i>	561
Kacér. Észterág. <i>Asbóth Oszkár</i>	562
Két döntő fontosságú szó. <i>Szarvas Gábor</i>	563
Egy üldözőbe vett betű. <i>Szarvas Gábor</i>	565

Kérdések és feleletek.

Kegyetek <i>tudják</i> v. <i>tudja</i> ?	34
<i>Záner, zseni</i> ?	35
<i>Cukrázda</i> v. <i>cukrászda</i> ?	36
A <i>mükedvelő</i> nem teljesen ugyanaz, a mi a <i>dilettáns</i> ?	36
A <i>backfisch</i> magyar nevezete	84
<i>Hüen</i> v. <i>hüven</i> ?	84
Van-e s mi a megkülönböztető jele az igei és határozói <i>-ul, -ül</i> képzőnek?	86
<i>Higgye</i> v. <i>higgye</i> ?	87
Helyes magyarság-e a ház <i>kész van</i> ?	88
' <i>Egyetlen</i> leány'?	320
<i>Kentek</i> v. <i>kentek</i> ?	321
Melyik a legnagyobb abszurditás nyelvünkben?	322
Mélyhangú-e az <i>Albert</i> szó?	323
Magyar szó-e a <i>tarisznya</i> ?	324
Eredeti magyar szó a <i>burgonya</i> ?	420
Mi az eredete a <i>dugába dől</i> szólásnak?	423
Hogy állhat meg a nyilt <i>e</i> oly szótagban, melyre mélyhangú tag következik?	424
<i>Végtére</i> ? <i>Végzetlen</i> ?	425
<i>Mennyekben</i> v. <i>menyégben</i> ?	426
A kérdőjel (?) alkalmazása?	566
<i>Szöllő</i> v. <i>szőlő</i> ? <i>Ojt</i> v. <i>ojt</i> ?	567
<i>Csuklól</i> -e a helyes v. <i>csuklasz</i> ? <i>Különben</i> v. <i>külömben</i> ?	568
Etimologiailag <i>rögtön</i> -e a helyes v. <i>röktön</i> ? Jó magyarsággal van-e mondva <i>védi magát védekezik</i> helyett?	569

Nyelvtörténeti adatok.

Levél és folyamodvány a XIX. század második feléből. <i>N. N.</i>	233
Ritkább szavak. <i>Pécsi Ödön</i>	326

Vegyesek.

	Oldal
A furfangos ortológus. <i>Szarvas Gábor</i>	16
A Budapesti Szemle és a Nyelvőr. <i>Szarvas Gábor</i>	72
S mi ne tudnánk latinul? <i>Szarvas Gábor</i>	124
Kész van. <i>Füredi Ignác. Paul Gyula. Barbarics Róbert.</i> <i>Maczki Valér. Bánóczy József. Rupp Kornél. Bódiss</i> <i>Jusztin. Szarvas Gábor. Józsa János. Volf György.</i> <i>Zolnai Gyula. Pruzsinszky János. Négyesi László</i>	134, 170
Tájszó-Tarlózat. <i>Simonyi Zsigmond</i>	368, 477, 525, 569
A népiskolai magyar nyelvtanok bírálatához. <i>Komáromy Lajos</i>	554

Irodalom.

Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág. <i>Szilasi Móric</i>	464
--	-----

Néprnyelvnyagományok.

Szólásmódok	37, 92, 281, 331, 574
Hasonlatok	37 282
Babonák	36, 283
Álomfejtések	383
Tréfás versikék	141, 237, 284, 332
Tréfás dalok	191
Elbeszélések	39, 382, 574
Párbeszédok	93, 140
Adomák	141
Krisztus-mondák	190, 236, 282
Állatmesék	332, 480
Népmesék	40, 237
Csalimesék	41
Népdalok	48, 578
Néprománcok	288
Gazdasági eszközök	575
Helynevek	48
Tájszók	42, 94, 142, 191, 238, 284, 333, 384, 577

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. Fonétika. Magánhangzók képzése 164 | Diftongusok a slávoniai dialektusban 165 | Az *æ* betű és hangja 182, 221 | Másalhangzók képzése 212.

II. Magánhangzók: Magánhangzó megőrzése: *ficsike*: *fecske* 168, *látanám*, *szánat* 215 ||

Magánhangzó elveszése: *gyerkök*, *kicsúflani*: *kicsúfolni* 215.

héba: *hijába*, *sásé*: *sohase*, *fágító*: *favágító* 214 ||

Időmérték: hosszú magánhangzók: *keezde*, *meegh*, *leehetne*, *poor*: *por*, *bőlceese* 119, *ímög*, *hétet*, *múka*,

lúdak, *füle*; *körfőj*, *keszég*, *kulúp*, *falút* 168, 215 ||

Pótló nyújtás: *vót*, *ócsó*, *póc*, *szömődök* sat. 213 |

ném. *-er* magy. *-ér*; ném. *-el*, magy. *-él*, *-ély* 151 ||

Hangrendi asszimiláció: *majsztor*: *majszter* 212 ||

Hangrendi disszimiláció: *dinya*, *galaginya*, *kapiszta*, *szerencsa* 212 ||

Hangszín: zártabbá válás: *o*: *u* 437, *hugy*: *hogy*, *hutyan*: *hogyan*, *duhan*:

dohány 168, *botkó*, *puffad*, *pucok*: *pocok* 5, *a*: *o*; *morha* 168, *bokancs*, *viosz*, *porttyán*: *partján*

404, *ë*: *i*; *ficsike*: *fecske*, *ö*: *ü*; *ücsé*, *ücsém* 169, *ő*: *ú*; *bü*: *bő*, *lű*, *fű*: *fő*, *fej* 169, *bür*, *kü*, *szü*: *sző* 404 |

nyiltabbá válás: *o*: *a*; *csárdá*: *csorda*, *mást*: *most* 169, *i*: *é*; *kéván*, *vélág*, *rév*, *ásét*, *még*: *míg* 404, *ü* (*ű*): *i* (*í*); *nyist*, *iszó*, *tíker*, *gyirő* sat. 167, *fistös*, *fív*, *hivös* 404 ||

Járulemek magánhangzók 199, 214, szóvégi *-a*, *-ja* 9, 130.

III. Másalhangzók: Eredeti másalhangzó megőrzése: *fív*, *szív-*, *nőv-*, *rév-*, *mév*: *mé*, *méhe* 213 |

Időmérték: hosszú másalhangzók: *eppee*: *epe*, *kőzeppyn*, *egghó*: *égő*, *be duggak*, *sugg*: *súg*, *reezdzg* 364 |

mássalhangzók rövidülése: *etem*: *ettem*, *vitem*, *écör*: *egyszer* 213 ||

Asszimiláció: *ballang*: *barlang*, *mémég*: *még még*, *mémémég* 214 ||

Mássalhangzók elveszése: Szókezdő *h* elveszése 9; szó

közepén: *esew*: *első*, *gylósegh*, *ywót*, *óízet* 460; *emönt*: *ement*, *evégeztük* 169; *bial*, *sian-*: *sivan-*,

rian-: *rivan-* 147; *talfa*: *talpfa*, *körfély*, *tesvér* 214; *bisalma*: *birsalma* 214; szó végén: *kirá*, *fértá*, *mé*: *mély*, *kásté*: *kastély*

8, 130; *konkó*: *konkoly* 152; *tálá*: *talán*, *autá*: *azután*, *má*: *már*, *nekü*: *nélkül* 213 ||

Hangváltozások: *k*: *ty* 237, 297, *cs*: *ty* 248, *háporcs*: *háporty*, *hoporcs*: *hoporty* 484, *g*: *h* 57, *t*: *sz* (*c*), *betoppan*, *beszoppan*,

luterna: lucerna 51, *d: t* 473,
d: l 341, *d: g* 473, *d: gy; kéd:*
kégy, hud: hügy, had: hagy 275,
s: sz 50, *s: cs* 279, *sz: cs* 436,
l: r 437, *ly: ny* 7, *ly: j* 217,
 403, *j: ny* 214, *j: gy* 88, *p: f*
 147, *p: v* 147, *v: b* 154, *v: l*

51 || Hangátvetés: *lednek:*
lendek, szövétnek: szövéndök 185,
 200, *bonc: comb, plántika: pántlika*
 214 || Járulékmássalhang-
 zók: *csaláng, pedéng* 8, 213 ||
 Hiatus 214.

Alaktan.

I. Szótő 213 | Hangrövidítő
 tövek 117 | Szóösszetétel:
athual, fial 146, *holval* 337 |
 Ikerszók 484.

II. Szóképzés. Kombináló
 szóalkotás 297 || Igeképzés:
 frequentatív képzők: *-ál, -él* 216.
 460, *-gat, -get* 85 | causatív k.:
-ít (-oít, -ejt, -üt) 217, 459 | in-
 choatív k.: *-ad* 217 | reflex. *-ul*
(-ül) 216, 458 | pot. *-hat, -het*
 425 | denominális igeek.: *-ul, -ül*

86 || Névszóképzés: dimin.
-ó, -ka; -csa, -cse 216, 460 | *-ság,*
-ség 225, 382, *-ár* 50, *-da* 416,
-atag 51 | fosztóképző *-talan* 321 |
 Hat. igenévk. *-val, -vel* 460.

III. Szóragozás: Névrá-
 gozás: Személyragok 259 |
 helyragok 259 | Birtokos ragok
 260 | Névmasok 264 | *-szér* 366 |
 Adverb. *-ul, -ül* 86, 216 || Ige-
 ragozás 260 | Névtók 265.

Jelentéstan.

Jelentésváltozások 50 || A házi
 állatok a magyar szólásokban
 65, 104, 155, 202, 251, 299,
 353, 404, 448, 498 | Palóc meg-
 szólítások 22, 68 | Szólások:
Magyarnak Pécs, németnek Bécs

412, *beáll a Duna* 33, 83, *követ*
fujni 385, *dugába dől* 423, 376,
fölmerül 322, 377, *Szent Mihály*
lova 471 | Népetimologia: *far-*
dagály: verdigály 34.

Mondattan.

Szórend 266 | Éneklő hangsúly
 214 | Szóegyezés: *hallja kendtek*
 34, 266 | Jelzős szerkezet és mon-
 datos szerkezet 60 | Altalános

alany 266 | Targyatlan alak tár-
 gyas helyett 266 | *muszáj* mint
 segédige 266 | *felé'* névtő irány-
 határozók mellett 132.

Antibarbarus.

Gyökelvonás 418 | Magyar kül-
 földiek 188 | *hadastyán* 224 | *képez*
 74 | *mennyegeben, mennyekben* 426 |

kész van 88, 134, 170, 229 |
rémérés 476.

SZÓMUTATÓ.

- Agarad magammal 233
 Albert 323
 áspa 97
 athual 145
 avas 375
Bakol 434
 baktat 433
 balyiga 32
 beáll 33, 83
 bécs 413
 bekecs 564
 bese 564
 billikom 521, 559
 burgonya 420
Címer 522
 cukrázda 36
Csécs 413
 csécsap 435, 558
 cseléd 26
 cserifakó 29
 csonkahét 377
Darabont 472
 diéta 522
 díj 193, 375
 dilettáns 36
 disznó 299, 506
 döndő 24
 dörököl 148
 dud 521
 dugá 423, 476
Éd-es 2
- egészvágás 524
 szekér
 egyetlen 320
 ejtel 149
 elkunász 375
 előte, előtő 131
 emberizink 524
 eper, eperj 1
 érzéklet 184
 eszterág 521, 562
Fakaszt 52
 fakó 29
 fakutya 30
 fapap 30
 fardagály 33
 farkas 493
 fejér 520
 felé 132
 felvágás szekér 524
 fényaszó 379
 fial 145
 föld 521
 fölmerül 322, 377
 francú 249
 furkó 3
Galamb 354
 góbé 249
 golyó 4
 goront 521
 gró 521
 gugó 31
Gyilok 473
- Hadastyán** 227
 hajdú 86
 hárag 5
 harang 519
 haricska 5
 hé 23
 hékás 24
 hércág 6
 hergely 6
 hiriba, hirip 6
 hoda 6
 hodály 6, 30
 holval 337
 hora 56
 hurdukál 56
 huruba 57
Imolya 59
 ingváll 32, 81
 iszkumpia 99
 iz 2
 izgána 99
Jeszke lány 84
 juh 251, 504
Kacér 518, 562
 kacsá 356
 kacsula 99
 kacsulia 100
 kalabále 100
 kalakán 100
 kalamáris 521
 kalcon 101
 kálík 101

- kállató 32
 kalló 32, 81
 kalpag 524
 kalugyer 101
 kámota 101
 kantár 523
 kapica 101
 kapsin 102
 káptyil 102
 karalábi 519
 karám 521
 karuca 102
 kaskavál 102
 kászu 151
 katucs 103
 kecel 103
 kecske 251, 502
 kegyetek 34
 képez, képes 73
 kert 520
 kertica 103
 késáldkodás 79
 kész van 88, 134,
 170, 228
 kétrán 103
 kigyókó 388
 kilinta 104
 kircséj 104
 kirlán 104
 kirpács 152
 kirpál 153
 kirzsa 153
 kityél 153
 klocán 154
 kóbor 154
 kobza 199
 kocmány 200
 kócsin 200
 kocsorba 200
 kóda 200
 kolna 201
 komátria 201
 komonák 201
 kompona 201
 konty 247
 kopács 249
 kópé 249
 korosnya 249
 kort 249
 kortes 278
 kortuj 249
 Kossuth 276
 kószilt 249
 kovrics 250
 kozsók 250
 kozsókár 250
 követ fújni 385
 kukó 31
 kukuci 296
 kukuta 296
 kunász 375
 kurásló 296
 kurelye 296
 kurety 297
 kurgat 436
 kurka, kurkán 297
 kurkalód-ik 297
 kurta 518
 kurti 298
 kurtékli 297
 kuskora 349
 kutréjos 349
 kutya 63, 104, 448
 Lák 349
 lákon 349
 lecke 521
 lénia 521
 liliák 350
 limány 350
 lindik 350
 lingár 350
 lingó 350
 liváda 350
 ló 155, 498
 lok 350
 lúd 353, 508
 lunguj 351
 Macska 251, 505
 macsuka 351
 mafla 275, 415
 máj 351
 maláj 352
 malé 352
 mamaliga 390
 márfá 391
 marha 501
 maricska 391
 masa 391
 matrizsál 392
 matász 392
 matahála 391
 mädém 392
 mägokol 184, 223
 mennyégben 426
 mörinda 392
 merindárica 392
 meringyár 393
 mädsdéné 393
 mese 519
 mésztikál 393
 méz 519
 micigó 393
 micus 393
 miknyi 393
 mióra 438
 mlásé 438
 mokány 438
 monda 30, 79
 monyator 438
 mósia 438
 mósuj, mósuly 439
 motohárica 439
 muki 439
 mukuc 439
 munyekar 439
 múr 439
 murga 438
 murit 439
 musacól 449
 musty 440
 muta, mutuj 440
 мүkedvelő 36
 Nanás 440
 nepotya 440
 nörávás 440
 nöröd 441
 nötöntök 441
 neteró 441
 nódica 441
 nomilódik 442
 nótin 442
 nunta 442
 Nyám 481
 nyegoca 481

- nyégra 481
 nyekeszsa 481
 nyirásza 482
 nyirely 482
 nyiristye 482
 nyivelyesz 482
Ográda 482
 ópril 482
 orda 482
 orszok 483
 ort 483, 521
Ördögsár 381
 örökkön-örökké 185
Pacil 483
 páfrány 519
 pakulár 483
 pakura 483
 palacsinta 483
 palajás 483
 panusa 483
 papiros 521
 papusa 483
 parapács 483
 paril 484
 párjál 475
 penna 521
 perenga 484
 pereputty 484
 picigál 485
 picigus 485
 pintinok 485
 pinty 518
 pitonka 485
 pityóka 485
 plinál 485
 plop 485
 podbál 485
 pohár 521
 poján 485
 polgár 519
 polikla 485
 pomána 485
 pongár 486
 porkoláb 518
 poronty 486
 potlogár 486
 pozsár 486
 prikulics 486
 primál 486
 primár 486
 pruszlik 486
 puca 486
 puj 486
 pujkuca 486
 pulya 486
 pulyka 355, 486
 punga 486
 purecsa 486
 purga-málé 487
 pusztá 186
 pusztia 487
 putéria 487
 putina 487
 putregáj 487
Raj, rajkó 28
 ramasica 488
 red, redegés, redel,
 redet, redetés, redő
 274, 376, 417, 509
 redőlt 513
 refujál 488
 rëndás 488
 rezsil 488
 rigolyás 488
 rógál 488
 rogozsina 488
 rojba 488
 róska 488
 rovás 187
 rúd 489
 ruha 521
Sátán 521
 silány 51
 siska 489
 sivatag 51
 sod 489
 solokrebs 280
 somolyog 520
 sonka 519
 sovány 50
 súrol 416
Száj 7
 számár 202, 500
 szárad 49, 520
 szarv 502
 szeder, szederj 1
 székfű 474, 524
 szélhámos 183
 szelindek 185
 szemkör 183
 szent 521
 szentMihály lova 471
 szikár 49
 szikkad 49
 szivolt 53
 szivós 53
 szoknying 32
 szontyolodik 437
Talán 80
 tálentom 224
 talpacs, talpas 278
 tarisznya 324
 tárogató 84
 tehén 502
 ténta 520
 tesik 134
 tikkadt 51
 torniszter 187
 tréfál 519
 turfa 519
 tündér 520
Tyúk 303, 508
Unuttei 550
 urda 482
Ünnepély 226
Vatallé 565
 véghetetlen 425
 végtére 425
 verdigály 33
 veriték 52
 vízhely 378
Wrewsasdan 552

Földrajzi mutató.

Dunántúl.

Győr 38; Esztergom 141, 282; Somogy m. (Darány) 40, (Alcsók) 41; Zala m. 48. (Alsó-Lendva) 48, 287.

Duna-Tiszaköz.

Kiskunság (Halas) 47, 142, 192, 239, 574.

Palócság.

Palóc vidék 42, 94, 144, 192, 238, 285, 333, 383; Nógrád m. 281, (Losonc vidéke) 39, (Terbeléd) 191, 332, 333, 488; Heves m. (Parád) 141, 333; (Mátraalja) 191, (Balla) 284, (Zagyva vidék) 237, 578; Gömör m. 44, 95, 281, 288, 574. (Vály völgye) 92, (Lice) 140, (Vály) 236.

Felső-Tisza melléke.

Zemplén m. (Sárospatak és Sátorajja-Ujhely) 332, (Hegyalja-Tokaj) 240, 288, 336, 384; Hajdú m. (Tétetlen. Kaba) 38. (Debrecen) 37, 93, 285, 335, 383; Szatmár m. (Pátóháza) 237, (Szatmár-Németi) 41.

Alsó-Tisza melléke.

Makó 578.

Erdély.

Hunyad m. (Lozsád) 46, 96, 143, (Deés) 383; (Homoród vidéke) 43, 284, (Karácsonfalva) 284; Aranyos-Torda m. (Gerend) 92, 592.

Földrajzi mutató.

Dunántúl.

Győr 38; Esztergom 141, 282; Somogy m. (Darány) 40, (Alesok) 41; Zala m. 48, (Alsó-Lendva) 48, 287.

Duna-Tiszaköz.

Kiskunság (Halas) 47, 142, 192, 239, 574.

Palócság.

Palóc vidék 42, 94, 144, 192, 238, 285, 333, 383; Nógrád m. 281, (Losonc vidéke) 39, (Terbeléd) 191, 332, 333, 488; Heves m. (Parád) 141, 333; (Mátra alja) 191, (Balla) 284, (Zagyva vidék) 237, 578; Gömör m. 44, 95, 281, 288, 574. (Vály völgye) 92, (Lice) 140, (Vály) 236.

Felső-Tisza melléke.

Zemplén m. (Sárospatak és Sátorajka-Ujhely) 332, (Hegyalja-Tokaj) 240, 288, 336, 384; Hajdú m. (Tetétlen. Kaba) 38. (Debrecen) 37, 93, 285, 335, 383; Szatmár m. (Patóháza) 237, (Szatmár-Németi) 41.

Alsó-Tisza melléke.

Makó 578.

Erdély.

Hunyad m. (Lozsád) 46, 96, 143, (Deés) 383; (Homoród vidéke) 43, 284, (Karácsonfalva) 284; Aranyos-Torda m. (Gerend) 92, 592.

1894

JANUÁR 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. I. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szómagyarázatok :	Oldal.
Eper, szeder. <i>Munkácsi Bernát</i>	1
Hol termett a „farkós bot”? <i>Albert János</i>	2
A magyar nyelvbe átvett oláhi szavak. <i>Szimonyi József</i>	5
A házi állatok a magyar szólásokban. <i>Szabó Ernő</i>	9
A furfangos ortologus. <i>Szarvas Gábor</i>	16
Palóc megszólítások. <i>Mikó Pál</i>	22
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
Még egyszer a „fakó”. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	29
Monda. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	30
Gugó. <i>Albert János</i>	31
Nem téved? <i>Albert János</i>	31
Mégis csak „beáll a Duna”. <i>Mikó Pál</i>	33
Fardagály. <i>Simonyi Zsigmond</i>	33
Kérdések és feleletek :	
1) Kegyetek <i>tudják</i> v. <i>tudja</i> ?.....	34
2) <i>Zsáner, zseni</i> ?.....	35
3) <i>Cukrázda</i> v. <i>cukrászda</i> ?.....	36
4) A <i>műkedvelő</i> nem teljesen ugyanaz, a mi <i>dilettáns</i> ? <i>Szarvas Gábor</i>	36
Népnyelvuhagyományok :	
Szólásmódok. <i>Décsi Lajos, Barcsa János</i>	37
Hasonlatok. <i>Schön Bernát</i>	38
Babonák. <i>Mikó Pál</i>	38
Elbeszélések. <i>Vecsei József</i>	39
Népmesék. <i>Endrei Ákos</i>	40
Csalimesék <i>Berky Sándor</i>	41
Tájszók. <i>Mikó Pál, Vas Miklós, Ladányi Béla, Kolumbán Samu, Komjádi Sándor</i>	42
Helynevek. <i>Bellovics Bálint</i>	48
Népdalok. <i>Volák Lajos</i>	48

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr” a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr”
szerkesztősége.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI
KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 11. (utolsó) füzeté, mely az «Mégszörződés» szótól egész a «Zsuzsok» szöig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetek külön-külön, valamint díszes félbőr-kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bórbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a **M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában** és minden könyvkereskedésben kapható :

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokoni. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvenlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjáráások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságnai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondatian.

Megjelent
MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI
SZINNYEI JÓZSEF dr.,
egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVÖR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához
(Déliab-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVÖR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVÖR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894

FEBRUÁR 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. II. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNÝÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Jelentésmagyarázatok :	Oldal.
„Szikkad“ és családja. <i>Szilasi Móric</i>	49
A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. <i>Szinnyei József</i>	56
A házi állatok a magyar szólásokban. <i>Szabó Ernő</i>	63
Eggy mondattani szerkezet kérdéséhez. <i>Barbarics Róbert</i>	60
Palóc megszólítások. <i>Mikó Pál</i>	68
A Budapesti Szemle és a Nyelvőr. <i>Szarvas Gábor</i>	72
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
Monda. <i>Prikkel L. Marián</i>	79
Késálkodás. <i>Prikkel L. Marián</i>	79
Pruszlik. <i>Gaál Zoerárd</i>	80
Talán. <i>Valló Albert</i>	80
Nem téved? <i>Mikó Pál</i>	80
Végszó. <i>Szarvas Gábor</i>	83
Kérdések és feleletek :	
1) A <i>backfisch</i> magyar nevezete?.....	84
2) <i>Hüen</i> v. <i>híven</i> ?.....	84
3) <i>Tárogató</i> , <i>hnydú</i> nem volnának eredeti szók?.....	84
4) Van-e s mi a megkülönböztető jele az igei és határozói <i>-ul</i> , <i>-ül</i> képzőnek?.....	86
5) <i>Higyje</i> v. <i>higgye</i> ?.....	87
6) Helyes magyarság-e „a ház kész van?“ <i>Szarvas Gábor</i>	88
Népnyelvhagyományok :	
Szólásmódok. <i>Mikó Pál. Végh Mariska</i>	92
Párbeszéddek. <i>Kulcsár Endre</i>	93
Tájszók. <i>Mikó Pál. Ladányi Béla. Kolumbán Samu</i>	94

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI
KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 11. (utolsó) füzeté, mely az «Mégszörződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzeteti külön-külön, valamint diszes félbőr-kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a **M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában** és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent
MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI
SZINNYEI JÓZSEF dr.,
egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVÖR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához
(Déliab-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVÖR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVÖR

ára egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894

MÁRCIUS 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. III. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

TARTALOM.

Szómagyarázatok :	Oldal.
Áspa. Melich. Távos.	97
A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. <i>Szűnyei József</i>	99
A házi állatok a magyar szólásokban. <i>Szabó Ernő</i>	104
Gondolatok Kemény Zsigmond nyelvéről. <i>Pap Ferenc</i>	113
Hangrövidítő tövek. <i>Bartha József</i>	117
S mi ne tudnánk latinul? <i>Szarvas Gábor</i>	124
Helyreigazítások, Magyarázatok :	
Hodály. <i>Balassa József</i>	130
Előte, előtő. <i>Simonyi Zsigmond</i>	131
A „felé” névutó irányhatározók mellett. <i>Simonyi Zsigmond</i>	132
Külföldi magyarok. <i>Bánóczy József</i>	133
Kész van. <i>Füredi Ignác. Paal Gyula. Barbarics Róbert. Maczki Valér.</i> <i>Bánóczy József. Rupp Kornél. Bódiss Jusztin. Szarvas Gábor</i>	134
Népnyelvhagyományok :	
Párbeszédék. <i>Gresits Miksa</i>	140
Népadomák. <i>Szölgyény Ferenc</i>	141
Tréfás versikék. <i>Istvánffy Gyula</i>	141
Tájszók. <i>Komjáthy Sándor. Kolumbán Samu. Mikó Pál</i>	142

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI
KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 11. (utolsó) füzeté, mely az «Mégszörződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetéi külön-külön, valamint díszes félbőr-kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható :

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent
MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI
SZINNYEI JÓZSEF dr.,
egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVÖR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához
(Déliab-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVÖR
kiadóhivatala.

A
MAGYAR NYELVÖR

ára egész évre 5 frt.

☞ Fel evre nem fogadunk el előfizetést. ☞

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894

ÁPRILIS 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. IV. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szómagyarázatok:	Oldal.
Athual. fal. <i>Szinyei József</i>	145
Dörököl. <i>Melich János</i>	148
Ejtél. <i>Melich János</i>	149
A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. <i>Szinyei József</i>	151
A házi állatok a magyar szólásokban. <i>Szabó Ernő</i>	155
A slavóniai nyelvjárás. <i>Balassa József</i>	162
Kész van. <i>Józsa János. Volf György. Zolnai Gyula. Pruzsinszky János. Szarvas Gábor. Négyesy László</i>	170
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Az „æ” betű és hangja. <i>Balassa József. Steuer János</i>	182
Új szók. <i>Bánóczy József</i>	183
Szelindek. <i>Simonyi Zsigmond</i>	185
Örökkön-örökké. <i>Melich János</i>	185
Külföldi magyarok. <i>Bánóczy József. Volf György</i>	186
Magyar külföldiek. <i>Volf György. Szarvas Gábor</i>	188
Népnyelvhagyományok:	
Krisztus-mondák. <i>Mikó Pál</i>	190
Tréfás dalok. <i>Istvánffy Gyula</i>	191
Tájszók. <i>Komjáthy Sándor. Mikó Pál</i>	191

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI
KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 11. (utolsó) füzeté, mely az «Mégszörződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetéi külön-külön, valamint diszes félbőr-kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható :

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent
MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI
SZINNYEI JÓZSEF dr.,
egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVÖR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához
(Déliab-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVÖR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVÖR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894

MÁJUS 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. V. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

TARTALOM.

Szómagyarázatok :	Oldal
Díj, díja. Goldziber Ignác. Szarvas Gábor	193
A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. Simonyi József	199
A házi állatok a magyar szólásokban. Szabó Ernő.....	202
A sláviai nyelvjárás. Balassa József.....	212
A Jordánszky és Érdy codex. Veinstein-Hevess Kornél.....	217
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
Az „æ” betű és hangja. Kolumbán Samu.....	221
Megokolni. Kolumbán Samu.....	223
Én csináltam. Nagyszigethi Kálmán.....	223
A tehetségek veszedelme. Bánóczi József.....	224
Leleplezés. Bodonyi Nándor. Szarvas Gábor.....	225
Hadastyán. Zolnai Gyula.....	227
Nincs kész. Bodonyi Nándor.....	228
Kész van. Zolnai Gyula. Szarvas Gábor.....	229
Agarad magammal. Simonyi Zsigmond.....	233
Nyelvtörténeti adatok :	
Levél és folyamodvány a XIX. század második feléből. N. N.....	233
Népnyelvhagyományok :	
Krisztus-mondák. Mikó Pál.....	236
Népmesék. Bartók Jenő.....	237
Tréfás versek. Ruik László.....	237
Tájszók. Mikó Pál. Komjáthy Sándor. Demjén Kálmán.....	238

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI
KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 11. (utolsó) füzeté, mely az «Mégszörződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőr-kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható :

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmelékek. IV. A népnyelv és a nyelvjáráások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondatban.

Megjelent
MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI
SZINNYEI JÓZSEF dr.,
egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVÖR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához
(Déliab-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVÖR
kiadóhivatala.

MAGYAR NYELVÖR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894

JÚNIUS 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R.

XXIII. KÖTET. VI. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNÝÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

	Oldal
A magyar nyelv jelene és jövője <i>Albert János</i>	241
A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. <i>Szinyei József</i>	247
A házi állatok a magyar szólásokban. <i>Szabó Ernő</i>	251
A sláviai nyelvjárás. <i>Balassa József</i>	259
A Jordánszky és Érdy codex. <i>Veinstein-Hevess Kornél</i>	267
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
Redő. <i>Szarvas Gábor</i>	274
Mafla. <i>Szarvas Gábor</i>	275
A Kossuth név. <i>Szigetvári Iván, Szarvas Gábor</i>	276
Külföldi magyarok. <i>Bánóczy József, Volf György, Pruzsinszky János, Szarvas Gábor</i>	277
Népnyelv hagyományok :	
Szólásmódok. <i>Mikó Pál</i>	281
Hasonlatok. <i>Szölgény Ferenc</i>	282
Krisztus-mondák. <i>Mikó Pál</i>	282
Népliedelmek. <i>Herrmann Antal</i>	283
Tréfás versikék. <i>Istvánffy Gyula</i>	284
Tájszók. <i>Mikó Pál, Dézsi Lajos, Vörös Balduin, Demjén Kálmán</i>	284
Néprománcok. <i>Ladányi Béla</i>	288

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI
KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mégszörződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzeteti külön-külön, valamint díszes félbőr-kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a **M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában** és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokoni. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvenlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent
MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI
SZINNYEI JÓZSEF dr.,
egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVÖR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához
(Déliab-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVÖR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVÖR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894

JÚLIUS 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XXIII. KÖTET. VII. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

	Oldal
A magyar nyelv jelene és jövője. <i>Albert János</i>	289
A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. <i>Színnyei József</i>	296
A házi állatok a magyar szólásokban. <i>Szabó Ernő</i>	299
A sláviai nyelvjárás. <i>Balassa József</i>	306
A Jordánszky és Érdy codex. <i>Veinstein-Hevess Kornél</i>	313
Kérdések és feleletek :	
1) „Egyetlen leány“?.....	320
2) <i>Kendtek v. kentek</i> ?.....	321
3) Melyik a legnagyobb abszurditás nyelvünkben?... ..	322
4) Mélyhangú-e az Albert szó?.....	323
5) Magyar szó-e a <i>tarisznya</i> ? <i>Szarvas Gábor</i>	324
Nyelvtörténeti adatok :	
Ritkább szavak. <i>Pécsi Ödön</i>	326
Népnyelvhagyományok :	
Szólásmódok. <i>Mikó Pál. Sassi Nagy Lajos</i>	331
Állatmesék. <i>Mikó Pál</i>	332
Tréfás versikék. <i>Istvánffy Gyula</i>	333
Tájszók. <i>Mikó Pál. Dézsi Lajos. Demjén Kálmán</i>	333

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI
KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mégyszéződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint diszes félbőr-kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható:

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokoni. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárasok. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent
MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI
SZINNYEI JÓZSEF dr.,
egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVÖR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához
(Déliab-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVÖR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVÖR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894

AUGUSZTUS 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR

XXIII. KÖTET. VIII. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNÝÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szómagyarázatok:	Oldal
Holval. <i>Prikkel L. Marián</i>	337
A magyar nyelv jelene és jövője. <i>Albert János</i>	343
A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. <i>Szinyei József</i>	349
A házi állatok a magyar szólásokban. <i>Szabó Ernő</i>	353
A slavóniai nyelvjárás. <i>Balassa József</i>	357
A Jordánszky és Érdy codex. <i>Veinstein-Hevess Kornél</i>	364
Tájszó-tarlózat <i>Simonyi Zsigmond</i>	368
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Elavult szók. <i>Máthé György</i>	375
Díj. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	375
Redő. <i>Prikkel L. Marián</i>	376
Fölmerül. <i>Mikó Pál</i>	377
Csonkahét. <i>Mikó Pál</i>	377
Ritkább szavak. <i>Mikó Pál</i>	378
Népryelv hagyományok:	
Elbeszélések. <i>Legányi Gyula</i>	382
Álomfejtések. <i>Versényi György</i>	383
Tájszók. <i>Mikó Pál. Demjén Kálmán</i>	384

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI
KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mégyszörződés» szótól egész a «Zsuzsok», szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőr-kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható :

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvműlékek. IV. A népi nyelv és a nyelvjáráások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent
MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI
SZINNYEI JÓZSEF dr.,
egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVÖR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvör kiadóhivatalához
(Déliab-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVÖR
kiadóhivatalá.

A

MAGYAR NYELVÖR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894

SZEPTEMBER 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R .

XXIII. KÖTET. IX. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNÝÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szólásmagyarázatok :	Oldal
Követ fűjni. <i>Szarvas Gábor</i>	385
A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. <i>Szinyei József</i>	390
A magyar nyelv jelene és jövője. <i>Albert János</i>	393
A Jordánszky és Érdy codex. <i>Veinstein-Hevess Kornél</i>	400
A házi állatok a magyar szólásokban. <i>Mikó Pál</i>	404
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Magyarnak Pécs, németnek Bécs. <i>Mikó Pál</i>	412
Mafla. <i>Melich János</i>	415
Súrol. <i>Melich János</i>	416
Külföldi magyarok. <i>Harmath P.</i>	417
Redő. <i>Szarvas Gábor</i>	417
Kérdések és feleletek :	
1) Eredeti magyar szó a <i>burgonya</i> ?.....	420
2) Mi az eredete a <i>dugába dől</i> szólásnak?.....	423
3) Hogy állhat meg a nyílt <i>e</i> oly szótagban, melyre mélyhangú tag következik?.....	424
4) Végére? Végheletlen?.....	425
5) <i>Mennyekben</i> v. <i>mennyégben</i> ? <i>Szarvas Gábor</i>	426
Tájszó-tarlózat. <i>Simonyi Zsigmond</i>	428

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI
KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 11. (utolsó) füzeté, mely az «Mégszörződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőr-kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható :

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjáráások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondat.

Megjelent
MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,
egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVÖRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVÖR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához
(Déliab-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVÖR

kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVÖR

ára egész évre 5 frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894

OKTÓBER 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R .

XXIII. KÖTET. X. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Szómagyarázatok :	Oldal
Baktat.....	433
Csélcsap.....	435
Kurgat.....	436
Szontyolodik. <i>Szilasi Móric</i>	437
A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. <i>Szimyei József</i>	438
A magyar nyelv jelene és jövője. <i>Albert János</i>	442
A házi állatok a magyar szólásokban. <i>Mikó Pál</i>	448
A Jordánszky és Érdy codex. <i>Veinstein-Hévesz Kornél</i>	458
Irodalom :	
Benedek Elek: „Magyar Mese- és Mondavilág. <i>Szilasi Móric</i>	464
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
Szent Mihály lova. <i>Riedl Frigyes</i>	471
Darabont. <i>Melich János</i>	472
Székfű. <i>Lehr Vilmos. Szerk.</i>	474
Párjál. <i>Mikó Pál</i>	475
Dugába dőlt. <i>Ásbóth Oszkár</i>	476
Rémerős. <i>Kőrösi Sándor</i>	476
Tájszó-tarlózat. <i>Simonyi Zsigmond</i>	477
Népnyelv hagyományok :	
Állatmesék. <i>Mikó Pál</i>	480

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI
KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mégyszerződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőr-kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható :

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent
MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,
egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVŐRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához
(Délibáb-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894

NOVEMBER 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R .

XXIII. KÖTET. XI. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNÝÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

	Oldal
A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. <i>Szinnyei József</i>	481
A magyar nyelv jelene és jövője. <i>Albert János</i>	491
A házi állatok a magyar szólásokban. <i>Mikó Pál</i>	498
A redő eredete s története. <i>Prikkel Marián</i>	509
Német vendégszók. <i>Szarvas Gábor</i>	515
Helyreigazítások. Magyarázatok:	
Billikom. <i>Prikkel Marián</i>	521
Diéta. Címer. <i>Melich János</i>	512
Külföldi magyarok. <i>Lehr Vilmos</i>	523
Egészségügy. <i>Szilasi Mór</i>	524
Székfű. <i>Simonyi Zsigmond. Szarvas Gábor</i>	524
Tájszó-tarlózat. <i>Simonyi Zsigmond</i>	525

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

A serdültebb ifjuságnak alkalmi ajándék.

TÖRTÉNELMI
KOR- ÉS JELLEMRAJZOK.

IRTA

LÁNCZY GYULA.

Ára 3 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 11. (utolsó) füzeté, mely az «Mégszürződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetéi külön-külön, valamint díszes félbőr-kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és minden könyvkereskedésben kapható :

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjáráások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

Megjelent
MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI
SZINNYEI JÓZSEF dr.,
egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

NYELVŐRKALAUZ.

Tárgy- és szómutató a NYELVŐR I—X. kötetéhez.

Ára 2 frt 50 kr.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalához
(Déliab-ucca 16. sz.) intézendők.

A MAGYAR NYELVŐR
kiadóhivatala.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XXII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

1894

DECEMBER 15.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R.

XXIII. KÖTET. XII. FÜZET.

BUDAPEST, 1894.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

	Oldal
A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. <i>Szimyei József</i>	529
A magyar nyelv jelene és jövője. <i>Albert János</i>	536
A „redő” eredete és története. <i>Szarvas Gábor</i>	540
Unuttei. <i>Zolnai Gyula</i>	550
Wrewsasdan. <i>Schmidt Győző</i>	552
A népiskolai magyar nyelvtanok bírálatához. <i>Komáromy Lajos</i>	554
Helyreigazítások. Magyarázatok :	
Csélcsap. <i>Szilasi Móric</i>	558
Billikom. <i>Prikkel Marián</i>	558
Külföldi magyarok. <i>Prikkel Marián. Balassa József. Szarvas Gábor</i>	558
A házi állatok a szólásokban. <i>Nádory Nándor</i>	561
Kacér. Eszterág. <i>Ásbóth Oszkár</i>	562
Két döntő fontosságú szó. <i>Szarvas Gábor</i>	563
Eggy üldözőbe vett betű. <i>Szarvas Gábor</i>	566
Kérdések és feleletek :	
1) A kérdőjel (?) alkalmazása ?.....	566
2) <i>Szöllő</i> v. <i>szőlő</i> ? <i>Oll-e</i> v. <i>ojt</i> ?.....	567
3) <i>Csuklól-e</i> a helyes v. <i>csuklasz?</i> <i>Különben</i> v. <i>külömben</i> ?.....	568
4) Etimologialilag <i>rögtön-e</i> a helyes v. <i>röktön</i> ? Jó magyarsággal van-e mondva <i>védi magát védekezik</i> helyett ? <i>Szarvas Gábor</i>	569
Tájszó-tarlózat. <i>Simonyi Zsigmond</i>	569
Népnyelvnyagományok :	
Szólásmódok. <i>Komjáthy Sándor</i>	574
Elbeszélések. <i>Mikó Pál</i>	574
Gazdasági eszközök. <i>Lehr Vilmos</i>	576
Tájszók. <i>Végh Mariska. Kiss Ernő</i>	577
Palóc dalok. <i>Ruik László</i>	578

TUDNIVALÓ.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

ELŐFIZETÉS

A

MAGYAR NYELVŐR

1895. ÉVI FOLYAMÁRA.

Az új év közeledtével kérjük tisztelt előfizetőinket az előfizetés szives megújítására.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☛

Teljes példányokkal (I—XXIII. kötet) még szolgálhatunk. Egy-egy kötet ára 5 frt.

Reklamációkat csak az illető hónap 24-ig teljesítünk.

A magyar néptanítók figyelmébe.

Néptanítóink anyagi helyzete szomorú és sajnálatra méltó, de el nem tagadható tény. A legtöbbje oly szűkmarkú javadalmazásban részesül, hogy, közszóval élve, kénytelen saját szájától a falatot megvonni, ha csak a legeslegszükségesebb segédeszközöket akarja is magának megszerezni, a melyek önművelésére elkerülhetetlenül megkivántatnak.

Hogy e szükségleten a magunk részéről legalább csekély részben segítsünk, s tanítóinknak alkalmat és módot nyújtsunk arra, hogy e segédforrások közül a legszükségesebbet, azt, a mely nemzeti nyelvünk jelenségeinek magyarozatával foglalkozik, maguk nagyobb megerőltetése nélkül megszerezhessék, s így, a mi hivatásuknak fő és sarkalatos célja, hogy a magyar nyelvtudomány haladásával lépést tarthassanak: úgy intézkedtünk, hogy a néptanítók folyóiratunkat, a Magyar Nyelvőrt, **öt forintnyi előfizetési ár helyett három forinton rendelhessék meg.** Ehhez még azon kedvezményt is csatoljuk, hogy ez összeget három részletben, januárius, május és szeptember első napjaiban küldhessék be.

Budapest, 1894, december 15.

A Magyar Nyelvőr

kiadó-hivatala.

VI. Délibáb-uca 16.

Megjelent
MAGYAR TÁJSZÓTÁR.

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF dr.,
egyet. tanár.

Ára egy-egy 10 ives füzetnek 1 frt.

Megjelent a

MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR

(Szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond)

III. kötetének 11. (utolsó) füzete, mely az «Mégszörződés» szótól egész a «Zsuzsok» szóig terjedő tartalomjegyzéket öleli fel.

Az I—III. kötet füzetei külön-külön, valamint díszes félbőr-kötésben szintén kaphatók.

Ára egy-egy füzetnek 1 frt. A bekötési táblának a kötetekhez 85 kr.

A teljes köteteknek bőrbe kötve, egyenként 12 forint.

Megjelent a M. T. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában és
minden könyvkereskedésben kapható :

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT KÖTET. — Ára füzve 2 frt.

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.